

תפלה לימות השנה כמנהג ק"ק אשכנזים

נוסח סדורי אשכנז המקוריים

ללא שיבושי הצינורה המשכילים והמדקדקים המאוחרים

קהילת פרנקפורט דמיין היתה במאות השנים האחרונות הקהילה החשובה ביותר באיזור 'מנהג אשכנז' הישן. כלומר בדרום-מערב גרמניה. קהילה זו שמחה עד השואה על מנהגי הראשונים האשכנזים בהיקף שאין לו אח וריע בשום קהילה אחרת בכל אירופה! רוב מנהגי התפלות בסדור זה מק"ק פראנקפורט על המאין ושאר קהלות אשכנז החולכות אחריה: ובו נכללו תפלות של ימי חול, שבת, קודש, ראש חודש, ושלש רגלים וימים נוראים: ועם שאר תפלות הצריכות: לאותן הימים מתחלתן ועד סופן: הן להקהל הן לחזרת הש"ץ הכל על סדרו ומקומו הראוי לו: ועם שאר תפלות אשר לפנים בסידורים לא נמצאו: מנהגים המיוחדים לאשכנזים מבוארים למי שאינו בקי בהם: ובנייר ודיו אותיות על צד חופי כאשר עיני הרואים תחזינה מישרים:

לחזרת

ק"ק באד הומבורג פ' ד' ה'.

1335 - 1942

In Memory Of The Bad Homburg Kehil'losh

בשנת: פ' רג"ז וול אָתָה וְעֵשָׂה נִפְלְאוֹת אֶתָּה אֱלֹהִים לְבָרְךָ:

מסודר ומונה על ידי: הרב שלמה הירץ בן ר' משה וויזענטאל:

by Rabbi Salis Hermann Wiesenthal

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ד' אֱלֹהֵינוּ שְׁלֹא נַחֲטָא וְלֹא נִבּוֹשׁ וְלֹא נִפְלֵם מֵאַבּוֹתֵינוּ! (גמ' ברכות טז:)

מְנַהֵג אֲבוֹתֵינוּ תוֹרָה הִיא! (גמ' מנחות קד ג:)

סידור זה מוקדש

"הוא היה אומר ◊ עשה רצונו כרצונך ◊ כדי שיעשה רצונך כרצונו:
בטל רצונך מפני רצונו ◊ כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך:"
מסכת אבות פרק ב', משנה ד'

לזכר ולעילוי נשמות

אמי מורתי

מרת רות יהודית בת אברהם שיפער ע"ה

Marga Schiffer

נולדת בוואידען כ"ט מנחם אב תר"פ

נפטרת בשיקגו כ"ח שבט תשמ"ה

אדוני אבי מורי

ר' משה בן ר' שלמה וויזענטאל ז"ל

Günter Wiesenthal

נולד בפפד"מ ט' תמוז תרפ"ה

נפטר בשיקגו ט"ז שבט תשנ"ד

זקנתי

מרת עטרה בת ר' אליהו עמרין ע"ה

Serta Emmerich

נולדת בבאר הומבורג כ"ד סיון תרנ"ב

נפטרת בעדמענטען י"א מנחם אב תשמ"ה

זקני

ר' שלמה בן ר' משה וויזענטאל ז"ל

Sally [Rallis] Wiesenthal

נולד בבאר הומבורג כ"ט תמוז תרמ"א

נפטר בסאנטיאגו ט"ז כסלו תש"ד

לכבוד משפחתי היקרה

אשתי

מרת רבקה זלזה בת אברהם רבינסון שתחי'

Rebbetzin Rebecca Ann Robinson

בני

הב' משה אליהו בן הרב שלמה הירץ וויזענטאל נ"י

Johnathan Caleb Wiesenthal

הב' יעקב יום בער בן הרב שלמה הירץ וויזענטאל נ"י

Jesse Nathaniel Wiesenthal

הב' אברהם יואל זזיים בן הרב שלמה הירץ וויזענטאל נ"י

Benjamin Ethan Wiesenthal

הב' יצחק יהודה אהרן בן הרב שלמה הירץ וויזענטאל נ"י

David Samuel Wiesenthal

"זער הייתי גם זקנתי וכל־ראיתי צדיק זעלב וזרעו מבקש־לזום:"

תהלים ל"ז, כ"ה

**"Consecrated on November 9th 1866 in the spirit of tolerance, racial hatred
destroyed it (the synagogue) on November 9th 1938." Friedrich Hofmann 1960**

הסידור מלקט ממקורות שונים:

מאנשים ישרים יקרים ומיוחדים

אבי מורי ר' משה בן ר' שלמה וויזענטאל ז"ל

מורינו הרב בנימין שלמה המבורגר שליט"א (מכון מורשת אשכנז)

The Machon Moreshes Ashkenaz Website: www.moreshesashkenaz.org

הרב מיכאל פרידמן עמו"ש (חזן ק"ק עדת ישורון ירושלים)

The K'hal Adas Yeshurun Jerusalem Website: www.KAYJ.net

הרב שלמה אליעזר הופמייסטר נ"י (רב הקהילה דק"ק וויען)

נוסח ממחזורים וסדורים אשכנזים המקוריים מדויקים ומובהקים

מחזור לראש השנה ויום הכיפורים (מק"ק הומבורג אן דער הא) 1720

מחזור לשלש רגלים (מק"ק הומבורג אן דער הא) 1722

'מחזור מכל השנה' (מק"ק פרנקפורט דמיין) 1722

סידור 'עבודת ישראל' (זלינגן בער) 1868

סידור 'שפה ברורה' (רדליים) 1884

סידור 'שפת אמת' "Gebete den Israeliten" (רדליים) 1909

'מנהגי ישורון' לקוט מנהגים של ק"ק קהל עדת ישורון גוא יארק 1988

'מחזור רמח"ל' (רבי משה חיים לוצאטו) 1995

סידור 'אזור אליהו' (רוה כהן) 2004

סידור 'תפילה כמנהג ק"ק אשכנזים' (מכון מורשת אשכנז) 2010

'דברי קהלת המסודר' מנהגי תפלות ק"ק פפד"מ (אברהם שלמה בן אריה לייב סולומון) 2013

שרשי מנהגי אשכנז

"דעו לכם אחי, שנוסח אשכנז נתייחד כל אות ואות על פי רזין עלאין והתפללו בזה הנוסח רבינו שמעון הגדול ורבינו משולם ורבינו גרשון ורש"י וכל בניו בעלי התוספות ותלמידיהם ורבינו אלעזר הרוקח ורבינו שמואל הנביא ובנו ר' יהודה החסיד, אשר כל אחד בפני עצמו היה יודע אותיות שנבראו בהם שמים וארץ ולברוא עולמות ולשנות כל הטבעיים והיה להם עליות כמו לר"ע וחבריו. ומי הוא אשר מלאו לבו לשנות דבר קטן מנוסח זה אשר הוא מלא אור?" (ר' יצחק אייזיק מקומרנא)

We the descendants of Ashkenaz (German Jewry), have merited to be the guardians of the ancient Torah tradition. We do not have permission to abandon this for the convenience of 'being like everybody else' (there is important material on this in the book 'Gedolei HaDoros Al Mishmar Minhag Ashkenaz'). I will suffice here with one of the famous citations of The Rosh (Rabbeinu Osher) who declined to accept the tradition of the Jews of Spain, where he resided with his family and students:

"I hold firmly to our tradition and the legacy of our forefathers, may their memory be for a blessing, the sages of Ashkenaz, to whom the Torah was an inheritance from their ancestors from the days of the destruction of the Temple, and also the tradition of our ancestors and Rabbis the sages of France, more so than the tradition of those of this land [Spain]." (Responsa of The Rosh 20:20)

Also in later generations, our Rabbis were insistent on continuing the tradition of Ashkenaz (Germany), despite their position of then being (numerically) a minority among the greater mass of European Jewry as a whole, as the Chasam Sofer testified:

"My holy teachers and Rabbis and colleagues and holy ancestors, of blessed memory, as well as those who still live with us....blessings to HaShem Yisborach, their hands were great and powerful and they are great and fine.....most of their customs are according to R. Amram Gaon...and R. Yoel, and R. Ephraim in Bonn, and the masters of the Tosefos, and Rashi, and Maharam MiRothenburg, and the Rosh and the Tur, and what shall I continue on about this..... their customs are different to a large degree from the conclusions of the Ramo, because his words were stated according to the tradition of Poland, and they (the Ashkenazim/Germans) did not change their pre-existing customs due to this." (new responsa of Chasam Sofer 10)

Almost every Sage in Ashkenaz expressed and conducted themselves in a similar manner, and we do not deviate from their Halachic rulings and customs ; rather we are happy to watch over this authentic tradition, and regard this for ourselves as a great privilege.

אנחנו, בני אשכנז, זכינו להיות משמרי מסורת התורה הקדומה. אין לנו רשות ליטוש זאת בגלל הנוחות של "להיות כמו כולם" (יש על מידע חשוב בחיבור 'גדולי הדורות על משמר מנהג אשכנז'). אסתפק פה באחד הציטוטים המפורסמים של רבינו הרא"ש שמיאן לקבל את מסורת ארץ ספרד בה חי עם משפחתו ותלמידיו.

אני מחזיק את המסורת שלנו וקבלת אבותינו ז"ל חכמי אשכנז, שהיתה התורה ירושה להם מאבותיהם מימות החרבן, וכן קבלת אבותינו רבותינו בצרפת, יותר מקבלת בני הארץ הזאת. שו"ת הרא"ש, כלל כ', ס"י כ'.

גם בדורות האחרונים הקפידו רבותינו להמשיך את מסורת אשכנז, גם מתוך עמדת מיעוט מול בני שאר ארצות, כפי שהעיד החתם סופר מורי ורבותי וחבירי ואבותי הקדושים נוחי נפש, ואשר המה חיים עודנו... תהילה לד' יתברך ידם רב להם, וגדולים וטובים הם... רוב מנהגם על פי רב עמרם גאון... ורבי יואל, ורבי אפרים בבונא, ובעלי התוספות, ורש"י, ומהר"ם מרוטנבורג, והרא"ש והטור, ומה אאריך בזה... מנהגיהם משוגים הרבה מהסכמת רמ"א, כי דבריו נאמרו על מנהג פולניא, והם לא שינו מנהגם הקדום בשביל זה. שו"ת חת"ס החדשות ס"י, י'.

ברוח דברים אלה התבטאו ונהגו כמעט כל רבותינו שבאשכנז, ואנו לא סוטים מפסקיהם והנהגותיהם, אלא שמחים לשמור על המסורת האותנטית הזו, ורואים זאת לעצמנו כזכות גדולה.

מאת מוריגו הרב
בנימין שלמה המבורגר שליט"א

"אמר רב יהודה אמר רב: כל המונע חלבה מפי תלמיד, פאילו גזלו מנחלת אבותיו. שנאמר (דברים לג:ד) 'תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב: מורשה היא לכל ישראל, מששת ימי בראשית':" (סנהדרין צא:)

תוכן הענינים

השכמת הבוקר

3	..... אדון עולם
5	..... ברכות השחר
9	..... ברכות התורה וסדר הקרבנות

ימי חול

14	..... סדר עטיפת הטלית
15	..... סדר הנחת תפלין
16	..... פסוקי דזמרה
31	..... קריאת שמע וברכותיה
38	..... שחרית עמידה לחול
48	..... סדר תחנון
54	..... הוצאת ספר תורה וברכותיה
65	..... שיר של יום
71	..... אשרי
72	..... הוצאת ספר תורה וברכותיה לתענית צבור
75	..... מנחה עמידה לחול
82	..... סדר תחנון
86	..... שיר המעלות
87	..... קריאת שמע וברכותיה
92	..... ערבית עמידה לחול
98	..... ספירת העמר
100	..... קריאת שמע על המטה

שבת

103	..... ערובין
104	..... הדלקת נרות לשבת וליום טוב
104	..... קבלת שבת
111	..... קריאת שמע וברכותיה לשבת וליום טוב
116	..... ערבית עמידה לשבת
121	..... במה מדליקין
123	..... סדר קידוש בבית הכנסת
130	..... סדר קידוש לליל שבת ויום טוב
133	..... פסוקי דזמרה לשבת וליום טוב
150	..... נשימת כל חי
152	..... קריאת שמע וברכותיה לשבת וליום טוב
160	..... שחרית עמידה לשבת
165	..... הוצאת ספר תורה

תוכן הענינים

178	.....	יקום פרקן
181	.....	הכנסת ספר תורה
184	.....	מוסף עמידה לשבת
193	.....	שיר היחוד
195	.....	שיר הכבוד
199	.....	סדר קידוש של בוקר לשבת ויום טוב
201	.....	אשרי ובא לציון
204	.....	הוצאת ספר תורה וברכותיה
208	.....	מנחה עמידה לשבת
213	.....	ברכי נפשי
216	.....	פרקי אבות
233	.....	לדוד ברוך למנצח בגנות
235	.....	קריאת שמע וברכותיה
240	.....	ערבית עמידה למוצאי שבת
250	.....	הבדלה בבית הכנסת
252	.....	ברכת הלבנה
254	.....	סדר הבדלה בבית

מועדים

259	.....	סדר הלל
264	.....	מוסף לראש חודש ושבת ראש חודש
270	.....	תפלות לשלוש רגלים
273	.....	נשילת לולב
274	.....	סדר מתנת יד
275	.....	מוסף עמידה לשלוש רגלים וחול המועד
281	.....	נשיאת כפים
284	.....	סדר הושענות
287	.....	סדר הושענות להושענות רבא
293	.....	סדר הזכרת נשמות בשווארץ שבת
306	.....	תפלות ראש השנה
308	.....	סדר תשליך
309	.....	סדר תקיעת שופר
312	.....	תפלת מוסף לראש השנה
318	.....	אבינו מלכנו
320	.....	סדר הכפרה ומלכות לערב יום כפור
322	.....	תפלת יום כפור לערבית ליוצר ולמנחה
328	.....	הזכרת נשמות ביום הכפורים
329	.....	תפלת מוסף ליום כפור

תוכן הענינים

335	תפלת נעילה ליום כפור.....
339	י"גמדות.....
340	סדר תנוכה.....
342	סדר פורים.....

ברכות

344	הבינו.....
344	ברכת המזון הקצרה.....
345	סדר ברכת המזון.....
350	סדר ברכת מעין שלוש.....
351	סדר ברכות.....

מעגל החיים

353	סדר ברית מילה.....
357	סדר חול קרייש.....
358	סדר פדיון הבן.....
359	סדר תפלת הדרך.....
359	סדר ברכת אירוסין ונישואין.....
360	סדר שבע ברכות.....

עניני שמחות

362	סדר לוויה.....
369	תפילה בבית האגל.....
371	ברכת המזון בבית אגל.....
372	קדיש דרבנו.....
373	קדיש יתום באנתיות אנגלית.....

קריאת התורה

374	סדר הפרשיות למנחה בשבת ולשני וחמישי.....
402	סדר הקריאה לראש חודש.....
402	סדר הקריאה לתענית ציבור.....
403	הפטרה לתענית ציבור.....
403	סדר הקריאה לתנוכה.....
406	סדר הקריאה לפורים.....
406	סדר הקריאה לחול המועד פסח.....
409	סדר הקריאה לתשעה באב.....
409	הפטרה לתשעה באב.....
411	סדר הקריאה לחול המועד סכות.....

Table Of Contents

A Tribute To The Bad Homburg קהילה

A Brief History of The City Of Bad Homburg And It's Jewish Residents	II
Bad Homburg Historical Time Line 1335-1942 / 2012 -	X
Memorial For Bad Homburg חזנים And רבנים	XII
The Commemoration Plaque for Bad Homburg's Jewish Soldiers Slain In World War I	XIII
A Memorial to Bad Homburg Jews Deported From The City In 1942-1943	XIV
A Tribute To Jews Who Originated From Bad Homburg Who Died In חורבן Europe	XV
The Bad Homburg מנהג	XVI

The תורה Legacy From The Land Of Israel to Ashkenazic Lands

1. The Migration of תורה Tradition from the Land of Israel to Ashkenazic Lands	X
2. Types Of Customs	XV
3. The Boundaries Of מנהג אשכנז	XX
4. The Significance Of מנהג אשכנז	XXI
5. Polish Customs In The רמ"א's Writings	XXIV
6. Guardians Of מנהג אשכנז	XXIV
7. The Community Of Frankfurt - Stronghold Of מנהג אשכנז	XXVII
8. Siddurim (Prayer Book Texts)	XXX

Jüdisch - Deutsch

German-Jewish Words And Phrases	XXXIV
Vom Geistlichen Stand - Spiritual Terms	XL

פיוטים

The Recitation Of פיוטים	XLI
Piyut Curiosities by Rabbi Yirmiyahu Kaganoff	XLIV

Various מנהג אשכנז Customs

בגד הכינוי	L
קוויף מערובית	L
חגף פתח תחת הרי"ש	LI
Beard / פאות	LI

Table Of Contents

Swaying During תפילה	LII
Ashkenazic Tradition	LII
נימל נאכט	LIII
The Titles מורינו and חבר	LIV
Yekke or Jecke - German Jew	LIV
Placement Of The עמוד And The אלמעמער (בימה)	LV
Collecting צדקה	LVI
תפילות ובקשות לפני התפילה	LVI
Oren - אורן	LVI
שבת שפינהולין	LVII
Four Methods Of Reciting תהלים	LVIII
The Proper Way To Wear A מלית	LIX
A מלית And Hat On One's Head During תפלה	LX
The Sharing of Sephardic And Ashkenazic Customs	LXII
Various ספירה Customs	
The Sixteen Customs Of ספירה Mourning Observance	LXIII
ל"ג בעומר And Recent מנהג אשכנז	LXV
The Make Up Of קדיש and ברכו By The Individual	LXVI
The Development Of קדיש יתום - Fundamentals And History	
The Contemporary Confusion about the קדיש after קריאת התורה	LX
Further Comments About The Form And Function Of The קדיש	LXI
גשר החיים פרק ל - הקדיש	LXIII
The Pronunciation Of The "חולם" Vowel	LXV
The Proper Recitation Of The שם השם	LXIX
המעמים בספרי תהלים. משלי. איוב	LXX
A Brief History Of German Jews In Chicago, Illinois	LXXI
MY Family Customs, Memoirs and Traditions	LXXV

שרשי מנהגי אשכנז

"רַב מִתְנֶה אָמַר... 'תַּחַת אֲשֶׁר לֹא-עֲבַדְתָּ אֶת-יְיָ אֱלֹהֶיךָ בְּשִׂמְחָה וּבְטוֹב לֵבָב' (דברים כח:מו)
אִיזוֹ הִיא עֲבֻדָּה שֶׁ...בְּשִׂמְחָה וּבְטוֹב לֵבָב? הֲיֵי אֹמֵר זֶה 'שִׁירָה!' (מסכת ערכין יא)

In addition to the halachic prohibition of changing early melodies, brought down in the Ramo Orach Chaim 619, there is a qualitative difference between the niggunim of Bnei Ashkenaz and the 'chazonus' of Eastern Europe and Chassidic song.

A. Among us the repetition of words in tefilloh is strongly prohibited. In Eastern European Chazonus they are not always particular on that.

B. Our song almost always is carefully matched to be in harmony with the words of the tefilloh. In other songs, very often there is no connection between the melody and the words.

Certainly it is possible to find, in places, a Chassidic song that is exemplary even according to our demanding standards. However, once such niggunim are allowed in our Shuls, there would descend upon them various others as well, including truly problematic ones, according to the tastes of individual chazonim and congregations. For the reason of 'lo ploog' (not differentiating between similar-appearing things to afford extra protection), it is very desirable to refrain from these songs, as our forefathers refrained from them.

There are, in the Ashkenazic heritage, thousands of songs, some exceedingly nice and beautiful, that haven't been put to use yet, being hidden in books of musical notation and isolated recordings. Instead of using the currently popular music, there is a moral obligation upon us to return the crown to its place and to revive our wondrous musical heritage.

מלבד האיסור ההלכתי של שינוי ניגונים קדומים, המובא להלכה ברמ"א או"ח סי' תרי"ט, יש הבדל איכותי בין הניגונים של בני אשכנז לניגונים 'חזנות' מזרח אירופית ושירה חסידית.

א. אצלנו נאסרה באופן חמור כפילת מילים בתפילה. בחזנות של מזרח אירופה לא תמיד מקפידים על כך.

ב. השירה שלנו כמעט תמיד מקפידה על התאמה למילים של התפילה. בנגינה החסידית לעתים קרובות מאוד, אין קשר בין הניגון לבין המילים

ודאי ניתן למצוא פה ושם איזשהו ניגון חסידי שהוא 'מהודר' גם לפי הדרישות האשכנזיות, אבל ברגע שתינתן דריסת רגל לניגונים אלה בבתי הכנסת שלנו, יחדרו אליהם גם ניגונים שונים ובעייתיים, לפי טעמו של כל חזן וציבור. משום 'לא פלוג' רצוי מאוד להמנע מניגונים אלה, כפי שנמנעו מהם אבותינו.

יש במורשת אשכנז אלפי ניגונים, מהם יפים ומפוארים ביותר, שלא נוצלו עדיין בהיותם טמונים בספרי תוים ובהקלטות נידחות. במקום להשתמש במוזיקה פופוליסטית, מוטלת עלינו חובה מוסרית להחזיר עטרה ליושנה ולהחיות את האוצר המוזיקלי הנפלא שלנו.

מאת מורינו הרב
בנימין שלמה המבורגר שליט"א

The “<<” symbol denotes where the בעל תפילה/חזן begins his recitation aloud within a paragraph.
(The placement of this symbol and some of the text punctuation is based upon the המסודר.)

מתפללים בהגייה האשכנזית המקובלת מני קדם.

ובן על פי כללי הדקדוק, הוגים את החולם אָאוּ. O [g]o. הרי"ש האשכנזית הנכונה היא לשונית.
לפני העת החדשה הברילו בני אשכנז בין חי"ת לב"ף ובין עי"ן לאל"ף והגו אות באותיות גרונות.

רבי משה אֶזְנֵן מְכִיר מוֹדָה אֲנִי לְפָנֶיךָ ◊ מֶלֶךְ חַי וְקַיִם
שֶׁחֲחֹזְרֶת בִּי נִשְׁמָתִי בְּחֶמְלָה ◊ רַבָּה אֲמוּנָתְךָ:

תפלה ^{3 2 1}

לפני שיכנס לבית הכנסת ישחה מעט ויאמר:

תהלים כ:ח וְאֲנִי בְּרַב חֶסֶדְךָ אָבֹא בֵיתְךָ אֲשֶׁתְּחַוֶּה אֶל־הַיֵּכָל קִדְשְׁךָ בִּירְאָתְךָ:

ויכנס בנחת וביראה ויאמר:

נח:טו בְּבֵית אֱלֹהִים נִחַלְךָ בְּרָגֶשׁ:

שיכנס לבית הכנסת יאמר

זמזר כד:ח מִדְּפִלְּבוֹ אֶחָלֶיךָ יַעֲקֹב מִשְׁפַּנְתֶּיךָ יִשְׂרָאֵל:

תהלים כ:ח וְאֲנִי בְּרַב חֶסֶדְךָ אָבֹא בֵיתְךָ אֲשֶׁתְּחַוֶּה אֶל־הַיֵּכָל קִדְשְׁךָ בִּירְאָתְךָ:

כז:ח יְיָ אֶהְבֶּתִּי מְעֹז בֵּיתְךָ וּמְקוֹם מִשְׁכַּן כְּבוֹדְךָ:

וְאֲנִי אֲשֶׁתְּחַוֶּה וְאֶכְרַעָה ◊ אֶבְרַכְּהָ לְפָנֶיךָ עֲשֵׂי:

סט:יד וְאֲנִי תַפְלִית־לְךָ | יְיָ עַת רְצוֹן

אֱלֹהִים בְּרַב־חֶסֶדְךָ עֲלֵנִי בְּאַמֶּת יִשְׁעֶךָ:

1. The מטה משה (סימן תתקנח) addresses the times one should oren earlier, even by a few minutes.

וישׁכם אברהם בבוקר: פסוק They are alluded to in the

ראש השנה בריאה ב, תשעה באב א

פורים מגילה ב, הושענא רבה ד, יום כפור, the big fast, רבה ר

2. According to מנהג אשכנז, all ברכות are said aloud in synagogue, in order to answer אמן (שלחן, אמן) ציבור. עירוך סימן ו' ס' ב. The ציבור usually recites ברכות before the בעל תפילה begins, so that the ציבור be attentive to the ברכות and respond properly. There is an ענין to respond with 91 אמן's every day. If one is accustomed to enter synagogue with the three אותות - מזוה - (מנהג ארז"ל) (ברכות השחר) (even if one has already said), it is still important to be punctual in order to properly respond אמן, (even if one has already said).
3. The מנין (ש"ע א"ח ס' צ' ס' ט') רמ"א states that those areas which do not have a מנין should nevertheless recite שחרית and ערבית at the same time as the ציבור.

ברכות השחר^{3 2 1}

תפילת הציבור מתחילה ב'אדון עולם'. הבעל תפילה מנגן 'אדון עולם' בקול רם ובימים מצוינים בניגונים מיוחדים. (אם יש בר מינן בעיר אומרים בלחש.) אם חס ושלוש ביום חול יש בר מינן לפני קבורה, אומרים אותו בלחש.

שלמה אבן גביראל?

יָצִיר נִבְרָא:	בְּמַרְם כָּל	אֲשֶׁר מְלָךְ	4 אֲדוֹן עוֹלָם
שְׁמוֹ נִקְרָא:	אֲזִי מְלָךְ	בְּחֶפְצוֹ כָּל	לְעֵת נַעֲשֶׂה
יִמְלֹךְ נִזְרָא:	לְבָדוֹ	בְּכָלוֹת הַכָּל	וְאַחֲרֵי
בְּתַפְאֲרָה:	וְהוּא יְהִי	וְהוּא הָיָה	וְהוּא הָיָה
לְהַחֲבִירָה:	לְהַמְשִׁיל לּוֹ	וְאֵין שְׁנִי	וְהוּא אֶחָד
וְהַמְשִׁירָה:	וְלֹא הָעֵז	כְּלִי תַכְלִית	כְּלִי רֵאשִׁית
בְּעֵת צָרָה:	וְצוּר חֲבָלִי	וְחֵי גּוֹאֲלִי	וְהוּא אֵלִי
בְּיוֹם אֶקְרָא:	מִנֵּת פּוֹסִי	וּמְנוֹס לִי	וְהוּא נִפְי
וְאַעֲיָרָה:	בְּעֵת אֵישָׁן	אֶפְקִיד רוּחִי	כִּידוֹ
וְלֹא אֵירָא:	5 אֲדָנִי לִי	גּוֹיָתִי	וְעַס־רוּחִי

בימי הסליחות (ימי אלול ועשרת ימי תשובה) אומרים כאן סליחות.

1. There are various מנהגים in regard to where one of the בעלי בתים or the שמש leads ברכות and ברכות שמש from a) פסוקי דזמרא from the מנהג וורמיישא, b) עמוד בעל תפילה from the מנהג פפד"מ, c) (בימה) אלמעמער from the מנהגי הולנד והונגריה.
2. According to שמירה or בדרך תחנונים said פסוקים, (רמ"א סימן מ"ו ס' ט) מנהג אשכנז may be said before ברכות התורה. The ר' יהודה החסיד from קבלה had a מרוטנבורג. ברכות התורה upon leaving home before שמע ישראל (מקור: תשב"ץ ס' רמ"ח). שחרית
3. The רב of Metz (the רב, שאגת אריה of the תלמיד) מאורי אור writes that some individuals stand for ברכות השחר. The רב in Amsterdam, formerly from Hungary, (a לקט הקמח החדש) writes that the מנהג is to stand while responding in synagogue to the ברכות השחר.
4. 'אדון עולם's authorship and origin are uncertain. It is often attributed, as least tentatively, to שלמה אבן גביראל (1021-1058), who is known for his Hebrew poetry, but there is no solid evidence apart from the quality of this hymn and the language appears to be older. It has also been attributed to רבן יוחנן בן זכאי (939-1038) and even to the Talmudic sage רבן יוחנן בן זכאי. Although its diction indicates antiquity, it did not become part of the morning liturgy until the fifteenth century.

5. בבין המצרים הבעל תפילה אומר בניגון המיוחדת לימי חול של בין המצרים, והניגון יחיד במילים: 'ד' לי ולא אירא'.

בימי סליחות (ימי אלול ועשרת ימי תשובה) אומרים את ברכת 'על נטילת ידים' בניגון ימים נוראים.

6 7 8 9 בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו אֱלֹהֵינוּ מְלֶכֶּךָ הָעוֹלָם

אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ¹¹ עַל נְטִילַת יָדַיִם: אָמֵן

12 בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו אֱלֹהֵינוּ מְלֶכֶךָ הָעוֹלָם אֲשֶׁר יָצַר אֶת־הָאָדָם בְּחֶכְמָה וְהַבֵּעַל תְּפִלָּה מִנְמִיד אֶת קוֹלוֹ וּבָרָא בּוֹ נְקָבִים וְנְקָבִים וְחֻלּוּלִים וְחֻלּוּלִים: גְּלוּי וְיִדְוֶעַ לְפָנַי כַּסָּא כְּבוֹדְךָ וְשָׂאם יִפְתָּח אֶחָד מֵהֶם אוֹ יִפְתָּח אֶחָד מֵהֶם וְהַבֵּעַל תְּפִלָּה אוֹמֵר בְּקוֹל¹³ אִי אִפְשָׁר לְהִתְקַיֵּם וְלַעֲמֹד לְפָנֶיךָ¹⁴: 15 בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו רִוְפָא חוּלֵי כָּל־בָּשָׂר וּמַפְלִיא לַעֲשׂוֹת: אָמֵן

אין אומרים ברכת התורה עד לפני פרשת התמיד.

כי כן נתקנה. וכן מנהג אשכנז כמו שכתב מטה משה סי' ל"ו.

אֱלֹהֵי וְנִשְׁמָה שְׁנִתְּתָ בִּי הַבֵּעַל תְּפִלָּה מִנְמִיד אֶת קוֹלוֹ מְהֻרָּה הִיא: אַתָּה בְּרָאתָה אֶתָּה יִצְרָתָה וְאַתָּה נִפְחָתָה בִּי וְאַתָּה מְשַׁמְרָה בְּקִרְבִּי וְאַתָּה עֲתִיד לְמַלְּא מִמְּנִי וְלִהְיוֹתָ בִּי לְעֵתִיד לָבוֹא: כָּל־זֶמֶן שֶׁהִנֵּשְׁמָה בְּקִרְבִּי מוֹדָה אֲנִי לְפָנֶיךָ וְיְיָ אֱלֹהֵי וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתַי וְהַבֵּעַל תְּפִלָּה אוֹמֵר בְּקוֹל רַבּוֹן כָּל־הַמַּעֲשִׂים וְאֶדוֹן כָּל־הַנְּשָׁמוֹת: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו הַמְּחַיֵּר נְשָׁמוֹת לְפָנֶיךָ מֵתִים: אָמֵן

6. וכל אחד מהקהל אומר לעצמו בלחש את כל הברכות. יש הנוהגים לעמוד בכל ברכות השחר.

7. בכל הברכות והתפילות צריך שיכוין פי' המלות מה שמוציא בשפתיו, ובהזכירו שם הוי' ב"ה יכוין פי' קריאתו באדנות שהוא אדון הכל וגם יכוין בכתיבתו שהוא ה' הוי' ויהי', ובהזכירו שם אלדיים יכוין שהוא התקוף ובעל היכולות ובעל הכחות כלם.

8. [בכל ברכה שתחלתה 'אשר קדשנו במצותיו וצונו' יזהר להפסיק מעט במלת במצותיו, ולהדביק 'וצונו' למה שאחריו, כי בתחלה מברכים על שקדשנו במצותיו בדרך כלל, ואחר כך על שצונו המצוה הזאת שעושים בעת ההיא]

9. [כל ברכה שאומר בעל תפילה מקצתה בלחש, אומר המלים האחרונים שלפני החתימה עם החתימה בקול. והטעם, למען ישמעו קהל כבר לפני החתימה שיחתום הברכה, ויתנו לבם לשמוע ולהבין החתימה ולענות אמן כראוי, שלא תהיה ענייה יתומה, שהזהיר ממנה שו"ע או"ח כ"ד ס"ח]

10. Responding 'ברוך הוא וברוך שמו' upon hearing a ברכה, dates back to the חסידי אשכנז (רא"ש).

11. בבין המצרים בימי חול הבעל תפילה מנמיק את קולו במילים 'על נטילת ידים'.

12. The נוסח of the ברכה was added by רב ששת and edited by רב פפא.

13. אִי בצירי ולא בחיריק בסידורי אשכנז הותיקם. "אי צירי תחת האלף כי המלך נגזרת מן אין כ"כ הצ"ט והפמ"ג וצ"ע"ת ..." (משנה ברורה סי' ו' ס"ק ד')

14. ואין אומרים 'אפילו שעה אחת'. כן מנהג אשכנז כמו שכתב מטה משה סי' ל"ה. (דברי קהלת)

15. סידורים ראשונים and the text in most ancient is חוּלֵי כָּל בָּשָׂר.

מ'אשר נתן לשבוי' ועד 'הנותן ליעקב' כח' אומרים בניגון מיוחד, המתחלף לסירוגין.

בניגון עולה: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו

אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר נָתַן לְשָׁבוֹי בִּינָה לְהִבָּחֵין בֵּין יוֹם וּבֵין לַיְלָה: אמן

¹⁶ בניגון יורד: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ שְׁלֹא עֲשֵׂנוּ גוֹי: אמן

בניגון עולה: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ שְׁלֹא עֲשֵׂנוּ עֶבֶד: אמן

¹⁷ בניגון יורד: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ שְׁלֹא עֲשֵׂנוּ אִשָּׁה: אמן

מברכות הנשים :

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ שְׁעֲשֵׂנוּ בְּרִצּוֹנוֹ:

¹⁸ בניגון עולה: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ מְלָכִישׁ עֲרָמִים: אמן

בניגון יורד: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ פּוֹקֵחַ עוֹרִים: אמן

בניגון עולה: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ מְתִיר אֲסוּרִים: אמן

בניגון יורד: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ זוֹקֵחַ כְּפוּפִים: אמן

16. The ancient מנהג as practiced by פפד"מ was שלא עשני גוי. The censors were unhappy with the term גוי, so it was changed to שלא עשני ישמעאל, or כותי (or כורי ישראל). (שעשני ישראל or כורי ישראל). The change came about as a compromise.

נוסח 'שלא עשני נכרי' מקורו בויעתר יצחק, בידעין שהנוסח המקורי הוא גוי, אך הוא בא בטענה שלשון המקרא גוי הוא אומה, ולכן "תיקן" נכרי שהוא לשון מקרא לגוי של חז"ל. ראו"ה ועבודת ישראל הלכו בעקבותיו.

[עיי' בתשובת הרב יהודה טשזנר שבקובץ "שיח תפלה ירושלים" תשנ"ט עמ' תקלד]. ובעצם היה שייך לאשה להיות נוצרה לכתחילה איש, (וכן להיפך כדמברכין שלא עשני אשה) - כגון דינה (ירושלמי ברכות פ"ט סוף ה"ג) וכ"כ ברש"י בראשית ל:כא). ועיי' עוד באור החיים הקדוש בראשית יח: כא,ב, כב:כ. גם לפעמים איש מתגלגל באשה ולהיפך (עיי' ספר חרדים במצות לא תעשה מן התורה התלויות בראש הגויה אות נו, נז) - ולכן שפיר תברך שלא עשני גוי, כדי לשבח שלא נולדה אפילו גוי זכר. [ועיי' בסדור מהרש"ס בזה]

17. בק"ק מיץ מוסיפין ב'א"י אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם . מְנַבִּיחַ שְׁפָלִים (עיי' א"ח סי' ע"ז):

Reciting מְנַבִּיחַ שְׁפָלִים is מנהג אשכנז, though the בית יוסף felt that it should not be said because a) it did not commonly appear in גמראות, and b) it has the same meaning as זוקה כפופים. This ברכה however, does appear in גמראות. Amongst the פוסקי פולין there was a מחלוקת concerning this ברכה, the ב"ח and the לבוש felt it should be said, the ט"ז felt it should not. The פרי מגדים ruled that both opinions are accepted. The פרי מגדים is the most extreme in the opposition to this ברכה. He felt that one should protest against anyone saying it.

18. ברכת 'מלביש ערומים' נאמרת לפני ברכת 'פוקח עורים' (מנהג פפד"מ)

בניגון עליה יתירה: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו

אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ רוֹקֵעַ הָאָרֶץ עַל-הַמַּיִם: אמן

¹⁹ בניגון יורד: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ אֲשֶׁר הֵכִין מִצְעָדֵי-גִבּוֹר: אמן

²⁰ בניגון עולה: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ שֶׁעָשָׂה לִי כָל-צָרָכִי: אמן

בניגון יורד: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ אוֹזֵר יִשְׂרָאֵל בְּגִבּוֹרָה: אמן

²¹ בניגון עליה יתירה: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו

אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ עוֹמֵד יִשְׂרָאֵל בְּתַפְאָרָה: אמן

בניגון מסיים: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ הַנּוֹתֵן לַיָּעֹף כָּח: אמן

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊

הַמַּעֲבִיר שָׁנָה הַבֶּעַל תְּפִילָה מִנִּמְךָ אֶת קוֹלוֹ מֵעֵינֵי וְתַנּוּמָה מֵעַפְעָפִי: ²² וַיְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ◊

יְיָ אֱלֹהֵי וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵי ◊ שֶׁתְּגַלְּלֵנִי בְּתוֹרָתְךָ וּדְבָרֶיךָ בְּמִצְוֹתֶיךָ ◊ וְאֵל תִּבְיָאֲנִי

לֹא לִי יָדִי חֲטָא ◊ וְלֹא לִי עֲבָרָה וְעוֹן ◊ וְלֹא לִי נִפְיוֹן ◊ וְלֹא לִי כִזְיוֹן ◊

וְאֵל יִשְׁלֹט בִּי יֵצֵר הָרַע: וְרַחֲמֵיךָ מְאֹד רַע וּמַחֲבֵר רַע: וּדְבָרֶיךָ בְּיָצֵר הַטּוֹב

וּבְמַעֲשֵׂים טוֹבִים ◊ וְכוּף אֶת-יָצְרִי לְהַשְׁתַּעֲבֹד-לָךְ: « וְתַנְּנֵנִי הַיּוֹם וּבְכָל-יּוֹם

לְחֵן וּלְחֶסֶד וּלְרַחֲמִים בְּעֵינֶיךָ ◊ וּבְעֵינֵי כָל-רוּאֵי ◊ וְתַגְמְלֵנִי חֲסִדִּים טוֹבִים: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ

ברוך הוא וברוך שמו גּוֹמֵל חֲסִדִּים טוֹבִים לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל: אמן

19. ברכת 'אשר הכין מצעדי גבור' נאמרת לפני ברכת 'שעשה לי' (מנהג פפד"מ)

20. אין משמיטים שעשה כל-צרכי בתשעה באב וביום כפור

21. ואין משמיטים עומר ישראל בתפארה בתשעה באב

22. The ספרדי חכם (ברכות ס:) גמרא uses the singular for טובים. A sixteenth century publicized this opinion, although he did not necessarily agree with it. From then on, סידורים changed the tense to the plural form. ר' ישעיה ברלין and the השלחן were against the change. (It is interesting to note, that ספרדים in recent generations have reverted to the singular.)

ע"י [ר' יחזקאל בן שמואל] « יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ◊ יְיָ אֱלֹהֵי וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵי ◊ שְׁתַּצִּילֵנִי הַיּוֹם
וּבְכָל־יּוֹם מֵעַזֵּי פָנִים וּמַעֲזוֹת פָּנִים ◊ מֵאָדָם רַע ◊ וּמַחְבֵּר רַע ◊ וּמַשְׁכֵּן רַע ◊ וּמַפְגֵּעַ רַע
וּמַשְׁטָן הַמַּשְׁחִית ◊ מִדִּין קָשָׁה וּמַבְעֵל דִּין קָשָׁה ◊ « בֵּין שְׁהוּא בֶן־בְּרִית ◊ וּבֵין שְׁאִינוֹ
בֶן־בְּרִית:

אין אומרים 'לעולם יהא' עד 'ויאמר' מתנא דר' אליהו רבה; כי אין זאת תפלה,
כי אם תוכחת מוסר הראוי' להאמר בתוך תוכחה מרב הדורש או מיחיד לעצמו, אבל לא בתוך סדר תפלות הקהל.

ע"י [ר' יוחנן בן נפתלי] « רַבּוֹן כָּל־הָעוֹלָמִים ◊ לֹא עַל־צַדִּיקוֹתֵינוּ אֲנַחְנוּ מַפִּילִים תַּחֲנוּנֵינוּ
לְפָנֶיךָ ◊ כִּי עַל | רַחֲמֶיךָ הַרְבִּים: מָה אָנוּ ◊ מָה חַיֵּינוּ ◊ מָה חַסְדֵּנוּ ◊ מִה־צַּדִּיקוֹנוּ
מִה־יְשׁוּעָתָנוּ ◊ מִה־בְּחִינוֹנוּ ◊ מִה־גְּבוּרָתָנוּ: מִה־נֹּאמַר לְפָנֶיךָ ◊ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ
הֲלֹא כָל־הַגְּבוּרִים כֹּאֵין לְפָנֶיךָ ◊ וְאֲנָשֵׁי הַשֵּׁם כֹּלֹא הָיוּ ◊ וְחַכְמִים כִּבְלֵי מַדָּע ◊ וְנְבוֹנִים
כִּבְלֵי הַשֶּׁלֶל: כִּי רַב מַעֲשֵׂיהֶם תָּהוּ ◊ וַיְמִי חַיֵּיהֶם הִבֵּל לְפָנֶיךָ ◊ קִלְכַּת גִּיט וּמוֹתֵר הָאָדָם
מִן־הַחֲמָה אֵין » כִּי הִבֵּל הִבֵּל:

« אֲבָל אֲנַחְנוּ עֲמֶךָ ◊ בְּנֵי בְרִיתְךָ ◊ בְּנֵי אֲבִרָהֶם אֲהֶבְךָ ◊ שְׁנֵשְׁפַעְתָּ לוֹ בְּהַר הַמִּדְבָּר
וְרַע יִצְחָק יַחֲדוֹ שְׁנַעְקַד עַל גְּבִי הַמִּזְבֵּחַ ◊ עֲדַת יַעֲקֹב בְּנֵה בְכוּרְךָ ◊ שְׁמֵאֲהֶבְתָּ
שְׁאֲהֶבְתָּ אֹתוֹ » וּמִשְׁמַחְתָּךְ שְׁשִׁמַּחְתָּ בּוֹ ◊ קִרְאָת אֶת־שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל וַיִּשְׂרוּן:

« לְפִיכָךְ אֲנַחְנוּ חַיִּים לְהוֹדוֹת לָךְ ◊ וּלְשַׁבְּחָךְ ◊ וּלְפָאֲרָךְ ◊ וּלְבָרְךָ וּלְקַדְּשׁ וּלְתַן־שִׁבְחָ
וְהוֹדָיָה לְשִׁמְךָ: אֲשֶׁרֵינוּ ◊ מִה־טוֹב חָלַקְנוּ ◊ וּמִה־נָּעִים גּוֹרְלֵינוּ ◊ וּמִה־יָפָה יִרְשָׁתֵינוּ:
« אֲשֶׁרֵינוּ ◊ ²³ שְׁאֵנוּ מַשְׁבִּימִים וּמַעֲרִיבִים ◊ עָרַב וּבָקַר בְּכָל־יּוֹם תָּמִיד
פְּעָמִים בְּאַהֲבָה וְאוֹמְרִים:

23. Generally, אָנוּ is לשון חז"ל, and אֲנַחְנוּ, לשון מקרא, אֲנַחְנוּ is one example, of an attempt to change the גירסת הסידור לשון מקרא.

24 שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְיָ אֱלֹהֵינוּ יי | אֶחָד: 37 כרים ו: 7

8

ברכת התורה וסדר הקרבנות¹

הבעל תפילה אומר בקול רם את ברכות התורה.

ע"י [שמאל] בְּרוּךְ אַתָּה יי ברוך הוא וברוך שמו אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו ◊ וְצִוָּנוּ לַעֲסוֹק בְּדִבְרֵי תוֹרָה: אין אומרים אמן כאן, כי היא ברכה אחת כמו שכתב בש"ע. ע"י [ר' יוחנן בר נפחא] וְהִעֲרַבְנָא יי אֱלֹהֵינוּ אֶת־דִּבְרֵי תוֹרָתְךָ בְּפִינוּ וּבְפִיפּוּת עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל: וְנִהְיָ אֲנַחְנוּ וְצִאֲצֵאֵינוּ וְצִאֲצֵאֵי עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל ◊ בָּלָנוּ יוֹדְעֵי שְׁמֶךָ וְלֹמְדֵי תוֹרָתְךָ²: בְּרוּךְ אַתָּה יי ברוך הוא וברוך שמו הַמְלַמֵּד תוֹרָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל: אמן

ע"י [ר' כמנונא] בְּרוּךְ אַתָּה יי ברוך הוא וברוך שמו אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊
אֲשֶׁר בָּחַר בָּנוּ מִכָּל־הָעַמִּים וְנָתַן לָנוּ אֶת־תּוֹרָתוֹ:
בְּרוּךְ אַתָּה יי ברוך הוא וברוך שמו נוֹתֵן הַתּוֹרָה: אמן

אחר ברכת התורה מקפידים לומר מיד

את פרשת התמיד (מקרא), סדר הקרבנות (משנה), וברייתא דרבי ישמעאל (תלמוד).

צמדזכר כח:א-ח וַיִּדְבֹּר יי אֶל־מֹשֶׁה לֵאמֹר: צוּ אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם אֶת־קִרְבָּנֵי לַחֲמִי לְאִשֵּׁי רֵיחַ נִיחָחֵי תַשְׁמְרוּ לְהַקְרִיב לִי בְמוֹעֵדוֹ: וְאָמַרְתָּ לָהֶם זֶה הָאִשָּׁה אֲשֶׁר תִּקְרְבוּ לִי בְבָשִׁים בְּגִי־שָׁנָה תְּמִימָם שְׁנִים לְיוֹם עֲלָה תָמִיד: אֶת־הַכֶּבֶשׂ אֶחָד תַּעֲשֶׂה בַבֶּקָר וְאֵת הַכֶּבֶשׂ הַשֵּׁנִי תַעֲשֶׂה בֵּין הָעֶרְבִים: וְעִשִּׂירִית הָאִיפָה סֵלֶת לְמִנְחָה בָּלוּלָה בְּשֶׁמֶן פְּתִית רְבִיעֵת הַחֵיץ: עֲלֹת תָמִיד תַּעֲשֶׂה בָהֶר סִנִּי לְרֵיחַ נִיחָח אִשָּׁה לִי: וְנִסְכּוֹ רְבִיעֵת הַחֵיץ לְכֶבֶשׂ הָאֶחָד בִּפְלֹדֶשׁ הַסֶּף נֶסֶךְ שֶׁכֶר לִי: וְאֵת הַכֶּבֶשׂ הַשֵּׁנִי תַעֲשֶׂה בֵּין הָעֶרְבִים בְּמִנְחַת הַבֶּקָר וְנִסְכּוֹ תַעֲשֶׂה אִשָּׁה רֵיחַ נִיחָח לִי:

ויקרא ח:יא³ וַיִּשְׁחַט אֹתוֹ עַל יְרֵךְ הַמִּזְבֵּחַ צִפְּנָה לִפְנֵי יי
וַיִּקְרָן בְּנֵי אֶהֱרֹן הַכֹּהֲנִים אֶת־דָּמּוֹ עַל־הַמִּזְבֵּחַ סָבִיב:

1. We are required to immediately proceed with לימוד התורה. Since we learn straight away, no additional פסוקים or משניות are required such as those printed in most סידורים. However, one may say ברכות התורה (i.e. אלול and the פסוקים before ברכות התורה) before פסוקים (זמן התפילה). Hence we say ברכות התורה after עשרת ימי תשובה even though the פסוקים 'שמע ישראל' and 'אתכם' are recited beforehand as mentioned by the טור.

2. אין אומרים 'ולומדי תורתך לשמה' כי איננו בגמרא ובטור (במהדורות ספרדיות הוא נמצא בגמרא). There are various explanations of the term לשמה: a) to study without hope of reward or fear of punishment, but solely because תורה is truth (רמב"ם), b) to study with the intent to practice (ספר חסידים), c) to study "for the תורה's sake" - simply to know and understand its concepts and to derive therefrom, and not for the purposes of elevate one's stature or amazing others with one's knowledge (רא"ש נדרים ס"ב, נפש החיים ד:ג).

3. The recital of 'וישחט אותו' was not מנהג אשכנז of the ראשונים, although it is listed amongst the מנהגים of other קדמונים. By the seventeenth century, it appears in most סדורי אשכנז.

בשבת מוסיפים :

3מדר כח: ט-י וביום השבת שני כבשים בני שנה תמימים ושני עשרנים סלת מנחה בלולה בשמן ונסכו: עלת שבת בשבתו על עלת התמיד ונסכה:

בראש חודש מוסיפים :

כח:יא-טו ובראשי חדשיכם תקריבו עליה לוי פרים בני בקר שנים ואיל אחד כבשים בני שנה שבעה תמימים: ושלשה עשרנים סלת מנחה בלולה בשמן לפר האחד ושני עשרנים סלת מנחה בלולה בשמן לאיל האחד: ועשרון עשרון סלת מנחה בלולה בשמן לכבש האחד עליה ריח ניחח אשה לוי: ונסביהם חצי תהין יהיה לפר ושלישת תהין לאיל ורביעת תהין לכבש יין זאת עלת חדש בחדשו לחדשי השנה: ושעיר עזים אחד לחטאת לוי על עלת התמיד יעשה ונסכו:

לפי מנהג אשכנז המקובל מקדם, אין אומרים את פסוקי 'יברכך' ומשנת 'אלו דברים'. מנהג מהר"ל היה לאמרם רק כשהשכים ללמוד קודם עלות השחר ובירך ברכת התורה, ולא יכל עדיין לומר פרשת התמיד, שאין זמנו אלא ביום.

3מדר ו:כד-כו יברכך יי וישמרך: יאר יי | פניו אליה ויחנה:

ישא יי | פניו אליה וישם לה שלום:

משנכ פאכ ח:א אלוי דברים שאין להם שעור:

הפאה והפבורים והראיון וגמילות חסדים ותלמוד תורה:

שנכ קכ:א אלוי דברים שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא: ואילו הן - כבוד אב ואם ◊ וגמילות חסדים ◊ והשקמת בית המדרש שחרית וערבית ◊ והכנסת אורחים ◊ ובקור חולים ◊ והכנסת פלה ◊ והלכות הפת ◊ ועיון תפלה ◊ והבאת שלום בין אדם לחברו (והמגדל פניו לתלמוד תורה ◊ ודן את חברו לבף זכות) - ותלמוד תורה פנגד פלם:

פרק 'איזהו מקומן' (זבחים פ"ה) היא בעקר למוד, יאמר בניגון שאומרים המשניות

[א] איזהו מקומן של זבחים: קדשי קדשים שחיטתן בצפון: פך ושעיר של יום הכפורים שחיטתן בצפון ◊ וקבול דמן בכלי שרת בצפון: ודמן טעון הויה על-בין הפדים ◊ ועל הפרכת ◊ ועל-מזבח הזהב: מתנה אחת מהן מעכבת: שירי הדם היה שופך על יסוד מערבי של מזבח החיצון: אם-לא נתן ◊ לא עבב:

[ב] פרים הנשרפים ושעירים הנשרפים שחיטתן בצפון ◊ וקבול דמן בכלי שרת בצפון: ודמן טעון הויה על-הפרכת ועל-מזבח הזהב: מתנה אחת מהן מעכבת: שירי הדם היה שופך על יסוד מערבי של מזבח החיצון ◊ אם-לא נתן ◊ לא-עבב: אלו ואלו נשרפין בבית הדישן:

[ג] חמאת הצבור והיחיד - אלו הן חמאת הצבור ◊ שעירי ראשי קדשים ושל מועדות - שחיטתן בצפון ◊ וקבול דמן בכלי שרת בצפון: ודמן טעון ארבע מתנות על ארבע קרנות: כיצד ◊ עלה בכבש ◊ ופנה לפוכב ובא-לו לקרן דרומית מזרחית ◊ מזרחית צפונית ◊ צפונית מערבית ◊ מערבית דרומית ◊ שירי הדם היה שופך על יסוד דרומי: ונאכלין לפנים מן-הקלעים ◊ לזכרי בהמה ◊ בכל-מאכל ◊ ליום ולילה ◊ עד חצות:

[ד] העולה קדש קדשים: שחיטתה בצפון ◊ וקבול דמה בכלי שרת בצפון: ודמה טעון שתי מתנות שהן ארבע ◊ ומעונה הפשט ונתוח ◊ וכליל לאשים:

[ה] זבחי שלמי צבור ואשמות ◊ אלו הן אשמות: אשם גזלות ◊ אשם מעילות ◊
 אשם שפחה חרופה ◊ אשם נזיר ◊ אשם מצורע ◊ אשם תלוי ◊ שחיטתן בצפון ◊
 וקבול דמן בכלי שרת בצפון ◊ ודמן טעון שתי מתנות שהן ארבע:
 ונאכלין לפנין מן הקלעים לזכרי בהנה ◊ בכל-מאכל ◊ ליום ולילה ◊ עד
 חצות:

[ו] התודה ואיל נזיר קדשים קלים: שחיטתן בכל-מקום בעזרה ◊ ודמן טעון
 שתי מתנות שהן ארבע: ונאכלין בכל העיר ◊ לכל-אדם ◊ בכל מאכל ◊
 ליום ולילה ◊ עד חצות: המזרם מהם פיוצא בהם ◊ אלא שהמזרם נאכל לכהנים
 לנשיהם ולבניהם ולעבדיהם:

[ז] שלמים קדשים קלים: שחיטתן בכל-מקום בעזרה ◊ ודמן טעון שתי מתנות
 שהן ארבע: ונאכלין בכל-העיר ◊ לכל-אדם ◊ בכל-מאכל ◊ לשני ימים ולילה
 אחד: המזרם מהם פיוצא בהם ◊ אלא שהמזרם נאכל לכהנים ◊ לנשיהם
 ולבניהם ולעבדיהם:

[ח] תבכור והמעשר והפסח קדשים קלים: שחיטתן בכל-מקום בעזרה ◊
 ודמן טעון מתנה אחת ◊ ובלבד שיתן פנגד היסוד: שנה באכילתן ◊
 תבכור נאכל לכהנים ◊ והמעשר לכל-אדם: ונאכלין בכל-העיר ◊ בכל-מאכל ◊
 לשני ימים ולילה אחד: הפסח אינו נאכל אלא בלילה ◊ ואינו נאכל
 אלא עד-חצות ◊ ואינו נאכל אלא למנוייו ◊ ואינו נאכל אלא צלי:

ברייטא דר' ישמעאל צריך ללמדו שיבין הפרק ויאמר בניגון הנמרא.

פתיח דספרא [ע"י ר' ישמעאל בן אלישע]

⁴ רבי ישמעאל אומר: בשלש עשרה מדות התורה נדרשת:

[א] מקל וחמר:

[ב] ומגזרה שוה:

[ג] מבנין אב מכתוב אחד ◊ ומבנין אב משני כתובים:

[ד] מקלל ופרט:

[ה] ומפרט וכלל:

[ו] כלל ופרט וכלל ◊ אי אתה דן אלא בעין הפרט:

[ז] מקלל שהוא צריך לפרט ◊ ומפרט שהוא צריך לכלל:

[ח] כל-דבר שהיה בכלל ויצא מן-הכלל ללמד ◊ לא ללמד על-עצמו יצא ◊ אלא ללמד על-הכלל בלוי יצא:

[ט] כל-דבר שהיה בכלל ויצא למעון מען אחד שהוא בענינו יצא להקל ולא להחמיר:

[י] כל-דבר שהיה בכלל ויצא למעון מען אחר שלא בענינו יצא להקל ולהחמיר:

[יא] כל-דבר שהיה בכלל ויצא לדון בדבר החדש ◊ אי אתה יכול להחזירו לכלל עד שיחזירונו הכתוב לכלל בפרוש:

[יב] דבר הלמד מענינו ◊ ודבר הלמד מסופו:

[יג] ובן שני כתובים המכחישים זה את-זה עד שיבוא הכתוב השלישי ויבריע ביניהם:

יהי רצון מלפניך ◊ יי אלהינו ואלהי אבותינו ◊ שייבנה בית המקדש במהרה בימינו ◊ ותן חלקנו בתורתך: ושם נעבדך ביראה בימי עולם וכתשנים קדמניות:

אין אומרים קדיש אחר קרבנות

4. In the past רבי was commonly used (רבי was mostly used in Sephardic סידורים). רב היידנהיים changed the word to רבי, however, הרב יעקב עמדין, opinion was that it should be pronounced רבי.

רבי. עם היות דעתי במלת רבי הנטפלת לשם העצם הפרטי. לנקד הר"ש בשו"א. אבל לזאת העלה המונחת להורות על שם רבינו הקדוש נ"ל שנקודתה בפת"ח ודגוש הב"ת. כדן רבי הבא ביו"ד הכנוי. שהוראתו רב שלי. כן הוא זה. שכל השונה אומר על רבינו הקדוש. רבי. לומר שהוא רב שלו. (יעב"ץ על פרקי אבות)

עטיפת הטלית

stripes and the use of lines in clothes is an ancient Jewish style, found in archeological diggings from the time of בית שני. It may have originated from פסים וסוף. There was no uniform standard in אשכנז for the color of the stripes, and in Worms, the בעל תפילה wore a colorful טלית. Nevertheless, in most places all the טליתות had black lines on white, so that one would not draw attention, since everyone had a similar garment for תפילה.

Before גזירות ק"ט, according to מנהג ריינוס, generally wore a טלית. (This practice was stopped most likely because of the poverty at that time, and the costliness).

"בארץ מולדתי בריינוס נוהגין שגם נערים גדולים אין מתעטפין בציצית עד שנושאים אשה, וסמכו להך דכתיב 'גדילים תעשה לך' וסמך ליה 'כי יקח איש אשה'" (מהר"ל הלכות נשואין)
 "In the land of my birth in the Rhine, the older youths were also accustomed not to wear wrap themselves in ציצית until they married, based on a דרשה of פסוק - the פסוק of wearing ציצית appears just before taking a wife."

(The מהר"ל added this דרוש. בדרך דרוש. His דרשה could be an explanation for beginning to wear a טלית after marriage, but definitely not a Halachic reason. The הרב שמשון רפאל and חתם סופר, חות יאיר, הרש restored the original מנהג of wearing a טלית once the economic situation improved in Germany (and all of Western Europe). That is why in our days this מנהג is practiced by all of Western European Jewry.)

קודם 'ברוך שאמר' מתעטפים בטלית. אף נערים מתעטפים בטלית גדול [מגיל ה'ח'], ויש שמתעטפים רק מגיל י"ג. "הכל חייבין בציצית לאיתוי מאי. לאיתוי קמן היודע להתעטף. דתניא - קמן היודע להתעטף חייב בציצית:" (ערכין ב:)

קודם שמתעטפים בטלית צריך לבדוק בציציות לראות שיהיו כשרות.

הרב והבעל תפילה אומרים את ברכת הטלית בקול רם.

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם
אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לְהִתְעַטֵּף בְּצִיצִית: אָמֵן

אחרי כן יניח הטלית על ראשו רחבו לקומתו ויטול שתי ציציות הימניות לאחוריו בכתף שמאלית ושתיים האחרות ישארו לפניו, נמצאו כל ד' ציציות בצד שמאל ופיו וסנטרו מכוסים, ויעמוד כך מעוטף כדי הלוח ד' אמות לפחות.

a) to pull the טלית over one's head and back (on the head up to the eyes),
 b) take the right side of the טלית and throw it over the left shoulder (or according to a later מנהג to take the left side and throw it over the right shoulder), in such a way that the chin (and also mouth and nose) are covered. The טלית should cover one's sides like a blanket and not just resting on one's head and shoulders.

a) (דף כט) מסכת קדושין in גמרא (ס' ח, ס' ד) מגן אברהם The young man *should not* cover his head with a טלית, and from (דף ח) of the same מסכת, b) that one who is not a חכם תלמיד should not cover his head, even if he is married. It is quite surprising that those following מגן אברהם, do not follow the latter ruling of the מגן אברהם, although they do follow the former. In אשכנז this wasn't followed (they had a different interpretation of the גמרא), for example in the חתם סופר, unmarried young men covered their heads with a טלית. Today, in most synagogues which follow מנהגי אשכנז, unmarried young men wear a hat, as opposed to putting a טלית over their heads. The מנהג of a married adult men wearing a hat rather than wearing a טלית over the head, was not started by רבני אשכנז, and on the contrary - the רבנים themselves retained the old מנהג.

אחרי כן יסיר הטלית מעל פניו ויחזיר הציציות למקומן. עטיפת הטלית מכסה גם את צדדיו, ואינה מונחת רק על גבו וכתפיו. נהגו מלפנים בעת התפילה לעטוף הראש בטלית דהיינו להניח הטלית מעל הכובע, ובדורות האחרונים נתפשט שחובשים כובע בלא טלית מעליו או מסירים הכובע לגמרי ומניחים הטלית מעל הכיפה בלבד.

הנחת התפילין

מהדרים אחר בתי תפילין קטנים ככל האפשר, כדי לדקדק על מיקום התפילין (בפרט אצל צעירים בני מצוה שאבריהם קטנים). קשר תפילין של ראש הוא מרובע סתום.

הנחת תפילין בחול המועד לשיטת רבותינו הראשונים ואחרונים באשכנז בכל הדורות, היא חובה גמורה (ורבינו עקיבא איגר הורה שגם מי שאבותיו חדלו מהנחת תפילין, עליו לחזור לקבלת אבות אבותיו ולהניחם), אמנם בחשש 'לא תתגדדו', בארץ ישראל מניחים אותם בצנעה. מי שמנהג אבותיו בברכה, מברך על התפילין (כמו שהיה המנהג הפשוט ברוב קהילות אשכנז). הבעל תפילה מברך על התפילין בחול המועד בלחש ולא בקול כבשאר ימים.

The "יברך לְהִנִּיחַ בְּקֶמֶץ תחת הה"א ולא בפתח ובדגש", states, "The halakot of tefillin in 'ס' ז' in שלחן ערוך. There must have been a difference in pronunciation between a קמץ and a פתח. Whether the pronunciation changed over the centuries is surely a major issue. His well known statement was, 'על כן שמח לבי ואודה ה' בכל, לבי שעשאתי יהודי אשכנזי בְּנִיבִי' (therefore my heart is glad, and I praise God with all my heart, that he made me an Ashkenazic Jew in my pronunciation)".

הרב והבעל תפילה אומרים ברכות אלה בקול רם, גם ברכת תפילין של ראש. ויקח תפלה של יד ויניחנה על יד שמאל על בשר הגבנה שבזרוע, וקודם הקשירה יברך:

בְּרוּךְ אַתָּה יי ברוך הוא וברוך שמו אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם
אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לְהִנִּיחַ תְּפִלִּין: אָמֵן

כתב סת"ם הוא כתב 'בית יוסף', ויש מהדרים (חו"י וחת"ס) שהיו"ד בימין הצד"י תהא דווקא הפוכה. את הכריכות סביב הזרוע של רצועה תפילין של יד, מלבד הכריכה הראשונה, כורכים אחר הנחת תפילין של ראש.

אמר הרא"ש אחר שהחזיק תפילין של יד בזרוע ברצועה שבתוך המעברתא הניח הרצועה תלויה והניח לאלתר את של ראש... (מהרי"ל)

בְּרוּךְ אַתָּה יי ברוך הוא וברוך שמו אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם
אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל מִצְוֹת תְּפִלִּין: אָמֵן
קשר תפילין של ראש הוא מרובע סתום מנהג כל ישראל אשכנזים וספרדים על דפני כמה מאות כמבואר בבית יוסף וכן נוהגים יצואי הונגריה וחלק מעדות החסידים עד יום.

ואחריה תיכף יאמר:

בְּרוּךְ אַתָּה יי שֵׁם כְּבוֹד מְלָכּוֹתוֹ לְעוֹלָם וָעֶד:

ואחר כך כורך ז' כריכות על קנה הזרוע:

The תפילין של יד, rules that the תפילין של ראש should be put on immediately after the יד, before one wraps the רצועה around the arm. According to the משנה ברורה and מנהג אשכנז, the wrapping around the hand is not מעיקר הדין, but rather because this is part of the מצוה, but *not* around the finger(s) until after תפילין של ראש are put on. There is no need to tie the רצועה around the middle finger(s) and there is no set way. According to the מקובלים, the רצועה should likewise be wrapped around the finger(s). This practice slowly crept into אשכנז as well, with everyone following one's family מנהג.

אחר הנחת תפילין מקפידים להחזיר את הלבוש העליון בצורה מסודרת ולא מרושלת. תפילין דרבינו תם מניחים רק גדולי תורה שמוחזקים בחסידות אמיתית, לרוב בצניעה.

Originally, פסוקי דזמרה began with אשרי. Later when הודו was added, there was a מחלוקת between the פוסקי אשכנז and ספרד. According to the פוסקי אשכנז, they placed the additions beforehand, therefore הודו is recited before שאמר. (The ארז"ל never instituted that מוֹמֵר שיר be recited before שאמר, but rather as a מוֹמֵר to be said after הודו.) According to מנהג אשכנז, פסוקי דזמרה are said only after שאמר, since all ברכות are recited 'עובר לעשייתן' - before the מצוה is performed. Therefore, the (אר"ח סימן נ"א) טור rules, that it is better to say הודו after שאמר. Some say therefore that, מוֹמֵר לתודה is said after הודו in place of מוֹמֵר שיר.

אין אומרים 'מוֹמֵר שיר' או מוֹמֵר אחר לפני 'ברוך שאמר', שהיא ברכה על אמירת מזמורי שבת, וצריך שתהא הברכה עובר לעשייתן. אסור להפסיק, אפילו בברוך הוא וברוך שמו, מתחילת 'ברוך שאמר' עד לאחר שמונה עשרה.

השמש או הבעל תפילה מכריז ¹ שְׁתִּיקָה יָפָה בְּשַׁעַת הַתְּפִלָּה! טרם פותחים באמירת 'ברוך שאמר':

הבעל תפילה אומר 'ברוך שאמר' כולו בניגון חול, או בניגון השייך לאותו יום.

² ויאחזז הב' ציציות שלפניו בידו הימנית בשעת אמירת 'ברוך שאמר' וכשיסיים 'בתשבוחות' ינשקם ויניחם בנחת מידו.

ברוך שֶׁאָמַר וְהָיָה הָעוֹלָם ◊ בָּרוּךְ הוּא: בָּרוּךְ עוֹשֶׂה בְּרָאשִׁית
 בָּרוּךְ אוֹמֵר וְעוֹשֶׂה ◊ בָּרוּךְ גּוֹזֵר וּמְקַיֵּם ◊ בָּרוּךְ מְרַחֵם עַל הָאָרֶץ
 בָּרוּךְ מְרַחֵם עַל הַבְּרִיּוֹת ◊ בָּרוּךְ מְשַׁלֵּם שָׂכָר מִזֶּבֶחַ לִירֵאָיו ◊ בָּרוּךְ חַי לְעַד
 וְקַיָּים לְנֶצַח ◊ בָּרוּךְ פּוֹדֶה וּמַצִּיל בָּרוּךְ שְׁמוֹ: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם
 הָאֵל אֲבִי הַרְחֵמֵן הַמְּהַלֵּל בְּפִי עַמּוֹ ◊ מְשַׁבַּח וּמְפָאֵר בְּלִשׁוֹן חֲסִידָיו וְעַבְדָּיו
 וּבְשִׁירֵי דָוִד עַבְדְּךָ ◊ נִהְלָלָךְ יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ בְּשִׁבְחוֹת וּבְזִמְרוֹת: נִגְדְּלָךְ וְנִשְׁבַּחְךָ
 וְנִפְאָרְךָ וְנִמְלִיכְךָ ◊ וְנִזְכִּיר שְׁמֶךָ מִלְּפָנֵינוּ אֱלֹהֵינוּ: יְחִיד ◊ חַי הָעוֹלָמִים ◊ מֶלֶךְ מְשַׁבַּח
 וּמְפָאֵר עַד־עַד שְׁמוֹ הַגָּדוֹל: ³ בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ מֶלֶךְ מְהַלֵּל ⁴ בְּתִשְׁבּוּחוֹת: אֲמֵן

1. The announcement שְׁתִּיקָה יָפָה בְּשַׁעַת הַתְּפִלָּה has Polish origins. The first source for saying it, is in the ב"ח (who lived in Cracow). This was accepted both in Eastern and Western Europe. It means that even words of תורה should not be spoken for the duration of the תפילה. Actually הרב יו"ט ליפמאן העלער composed a special שברך to be said by the congregation for those who refrain from talking during orenen. He thought that the tragedies in his days, were caused by talking in synagogue. Many among בני אשכנז, following the tradition passed on by הרב העלער, are convinced that it was through their careful attention to correct נוסח in orenen that much of the German Jewish community had the זכות to survive the terrible persecution by the Third Reich. We too, who face numerous threats, should try to use this as our secret ammunition to protect ourselves from all who wish to destroy us. The first letters of שְׁתִּיקָה יָפָה are יִיבָה. Anyone who does so, will זוכה to reach old age. In different places שְׁתִּיקָה יָפָה was said before קריאת התורה or חזרת הש"ן. In פפד"מ, it was said before קריאת המגילה and תקיעת שופר, ברוך שאמר.

2. The ברוך שאמר of holding the front ציציות in the right hand while reciting, was accepted by בני אשכנז.

3. בבין המצרים בימי חול הבעל תפילה מנמיק את קולו במילים 'מלך מהלל בתשבוחות'.

4. In תנ"ך the word is pronounced תִּשְׁבּוּחוֹת. According to חז"ל, it is pronounced תְּשַׁבּוּחוֹת (מסכת סוכה דף נ"א, עמוד ב'). In all ancient סידורים, תְּשַׁבּוּחוֹת was used, (for example; רמב"ם, רוקח, and the יעב"ץ wrote תִּשְׁבּוּחוֹת [with the letter ת]). It was changed to תְּשַׁבּוּחוֹת in the סידורים of ר' אליהו ועזריאל מוילנא and ר' שבתי סופר. Regarding קדיש as well, בני אשכנז say תִּשְׁבּוּחָתָא while ספרדים say תִּשְׁבּוּחָתָא.

דברי הימים א טז:ח-לו

⁵ * הוֹדּוּ לַיהוָה כְּשֵׁמוֹ הוֹדִיעִי בְּעַמִּים עֲלִילָתוֹ:

שִׁירוֹ לֹא וּמְרוֹד־לֹא שִׁיחוּ בְּכָל-נַפְלָאֲתָיו:

הִתְהַלְּלוּ בְּשֵׁם קִדְשׁוֹ יִשְׁמַח לֵב מְבַקְשֵׁי יְיָ:

הִדְשׁוּ יְיָ וְעִזּוּ בִּקְשׁוֹ פָּנָיו תָּמִיד:

זָכוּר נַפְלָאֲתָיו אֲשֶׁר עָשָׂה מִפְתֵּי וּמִשְׁפְּטֵי-פִיהוּ:

* וְדַע יִשְׂרָאֵל עֲבָדוֹ בְּנֵי יַעֲקֹב בְּחִירָיו:

הוּא יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּכָל-הָאָרֶץ מִשְׁפָּטָיו:

וּזְכוּ לְעוֹלָם בְּרִיתוֹ דְּבַר צִוְּהָ לְאַלְפָּה דְּדוֹר:

אֲשֶׁר כָּרַת אֶת-אַבְרָהָם וּשְׁבֻעָתוֹ לְיִצְחָק:

וַיַּעֲמִידָהּ לְיַעֲקֹב לְחֹק לְיִשְׂרָאֵל בְּרִית עוֹלָם:

לֵאמֹר לְךָ אֶתֵּן אֶרֶץ-כְּנָעַן חֹבֶל נַחְלַתְכֶם:

בְּהִיוֹתְכֶם מֵתֵי מִסְפָּר כְּמַעֲט וְגֵרִים בָּהֶם:

* וַיִּתְּהִלְכוּ מִגֹּי אֶל-גֹּי וּמִמַּמְלָכָה אֶל-עַם אֲחֵר:

לֹא-הִנִּיחַ לְאִישׁ לַעֲשֹׂקָם וַיִּזְכַּח עֲלֵיהֶם מַלְכִּים:

אֶל-תִּנְעוּי בְּמִשְׁיָחִי וּבִגְבִיאי אֶל-תִּרְעוּ:

שִׁירוֹ לַיהוָה כָּל-הָאָרֶץ בִּשְׁרוֹ מִיּוֹם-אֲלֵיָּם יִשְׁוּעָתוֹ:

סִפְּרוּ בְּגוֹיִם אֶת-כְּבוֹדוֹ בְּכָל-הָעַמִּים נַפְלָאֲתָיו:

כִּי גָדוֹל יְיָ וּמְהֻלָּל מְאֹד וְנוֹרָא הוּא עַל-כָּל-אֱלֹהִים:

כִּי כָל-אֱלֹהֵי הָעַמִּים אֱלִילִים >> וַיֵּי שָׁמַיִם עָשָׂה:

5. In the Middle Ages פסוקי דזמרה were read responsively by בעל תפילה and קהל in a similar way to קבלת שבת.

6. הקהל אומרים כל הפסוקים בלחש חוץ מזו. (דברי קהלת)*

הוד והדר לפני עז וחסדו במקומו:

הבו לי משפחות עמים הבו לי כבוד ועז:

הבו לי כבוד שמו שאו מנחה ובאו לפני השתחווי לי בהדרת קדש:

חילו מלפני כל הארץ אף תבון תכל בל-תמוט:

* ישמחי השמים ותגל הארץ ויאמרו בגוים יי מלך:

ירעם תים ומלואו יעלין השדה וכל אשר בו:

או ירננו עצי היער מלפני יי כי בא לשפוט את הארץ:

הודו לי כי טוב כי לעולם חסדו:

ואמרו הושיענו אלהי ישענו וקבצנו והצילנו מן הגוים

להדות לשם קדשך להשתבח בתהלתך:

ברוך יי אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ויאמרו כל העם אמן וחלל ליי:

תכלים ט:ב רוממו יי אלהינו והשתחווי להם רגליו קדוש הוא:

ט:ט רוממו יי אלהינו והשתחווי לתר קדשו כי קדוש יי אלהינו:

טח:לח והוא רחום | יכפר עון ולא ישחית והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל חמתו:

מ:יב אתה יי לא תכלא רחמיך ממני חסדך ואמתך תמיד יצויני:

כ:ו זכר רחמיך יי וחסדיך כי מעולם המה:

סח:לכ-לו תני עז לאלהים על ישראל גאותו ועזו בשחקים:

גורא אלהים ממקדשיך אל ישראל הוא נתן | עז ותעצמות לעם ברוך אלהים:

3-6:75 * אֱלֹהֵי-נִקְמֹת יְיָ אֵל נִקְמֹת הוֹפִיעַ:

הַנֶּשֶׂא שֹׁפֵט הָאָרֶץ הַשֵּׁב גָּמוּל עַל-גֹּאֲוִים:

ג:ט לִי הִשְׁוֵעָה עַל-עַמֶּךָ בְּרִכְתְּךָ סֵלָה:

מו:ח יְיָ צְבָאוֹת עֲמָנוּ מִשְׁגָּב-לָנוּ אֱלֹהֵי יַעֲקֹב סֵלָה:

פ:ד:יג יְיָ צְבָאוֹת אֱשֶׁר־אָדָם בָּטַח בְּךָ:

כ:י יְיָ הוֹשִׁיעָה הַמֶּלֶךְ יַעֲנֵנוּ בְיוֹם-קְרָאֵנוּ:

כח:ט הוֹשִׁיעָה אֶת-עַמֶּךָ וּבָרֵךְ אֶת-נַחֲלָתְךָ וְרַעַם וְנִשְׂאֵם עַד-הָעוֹלָם:

לג:כ-כג נַפְשֵׁנוּ חֲפָצָה לִי עֲזָרְנוּ וּמִגִּנְנוּ הוּא:

כִּי-בֹו יִשְׁמַח לִפְנֵי כִי בִשְׁם קִדְשׁוֹ בְּמַחֲנוּ:

יְהִי-חֶסֶדְךָ יְיָ עָלֵינוּ כַּאֲשֶׁר יִתְּלֵנוּ לָךְ:

פ:כח הִרְאֵנוּ יְיָ חֶסֶדְךָ וְיִשְׁעֶךָ תִּתֶּן-לָנוּ:

מד:כז קוֹמָה עֲזָרְתָה לָנוּ וּפִדְנוּ לְמַעַן חֶסֶדְךָ:

פא:יא אֲנֹכִי | יְיָ אֱלֹהֶיךָ הַמַּעֲלֶה מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם הֶרְחַב-פִּיד וְאִמְלָאָהוּ:

קמ:ד:טו << אֲשֶׁר־הָעָם שָׁכְבָה לוֹ אֲשֶׁר־הָעָם שָׁיִן אֱלֹהֵיו:

יג:ו * וְאֲנִי | בְּחֶסֶדְךָ בְּמַחֲתִי יִגָּל לִפִּי בִישׁוּעָתְךָ אֲשִׁירָה לִי כִי גָמַל עָלַי:

בשבת וביום טוב אומרים כאן פסוקי דזמרה לשבת וליום טוב (עמ' 133).

אין אומרים 'מוזמור לתודה' לא בערב יום כפור, גם לא בערב פסח, וחול המועד של פסח.

אין המנהג לעמוד באמירת 'מוזמור לתודה'.

ק * מוֹזְמוֹר לְתוֹדָה הֲרִיעוּ לִי כָּל־הָאָרֶץ:

עֲבְדוּ אֶת־יְיָ בְּשִׂמְחָה בָּאוּ לִפְנֵי בְּרִנָּה:

יְדֹעוּ בְּרִי־יְיָ הוּא אֱלֹהִים הוּא עָשָׂנוּ וְלוֹ אֲנַחְנוּ עָפוּ וְצֵאן מִרְעִיתוֹ:

בָּאוּ שְׁעָרָיו | בְּתוֹדָה חֲצִרְתִּי בְּתִהְלָה תוֹדוֹ לֹו בִּירְכוּ שְׁמוֹ:

* בִּי־טוֹב יְיָ לְעוֹלָם חֲסִדוֹ וְעַד־כֹּךְ וְדָר אֲמוֹנָתוֹ:

קד:לא * יְהִי כְבוֹד יְיָ לְעוֹלָם יִשְׁמַח יְיָ בְּמַעֲשָׁיו:

קיג:ד * יְהִי שֵׁם יְיָ מְבָרָךְ מִעַתָּה וְעַד־עוֹלָם:

מְפֹרֶחַ שְׁמֵשׁ עַד־מְבֹאֵו מְהִלָּל שֵׁם יְיָ:

רם עַל־כָּל־גּוֹיִם | יְיָ עַל־הַשָּׁמַיִם כְּבוֹדוֹ:

7. The מהרי"ל mentions a מנהג to recite מוֹזְמוֹר לתודה on שבת and יום טוב beginning with the word הֲרִיעוּ. The מהר"ם שיק and the ערוך השלחן both say that one should not recite half a פסוק, even though our תפילות contain many half פסוקים. This particular instance creates the following problems, a) beginning in the middle of a פסוק, containing God's name, b) saying מוֹזְמוֹר לתודה in any form on פסח, as the entirety of the מוֹזְמוֹר deals with the תודה קרבן. (רב יהודה לייב קירשהיים) מנהגות וורמיישא writes:

"בשחרית של שבת א"א מוֹזְמוֹר לתודה, ויש אומרים שיש לומר ולהתחיל הריעו, אבל פה אין אומרים.

וכן יש אומרים שאין לומר ביום טוב מוֹזְמוֹר שיר ליום השבת, אבל פה אומרים:

"במוֹזְמוֹר זה מ'א תיבות נגד מ' לחמים ואחד כנגד זבח התודה. וד' פעמים במוֹזְמוֹר 'ה' כנגד ארבעה מיני לחמים, י' מצות, י' חלות, י' רבובת, י' חמץ, והיה הכהן לוקח מעשר מכל אחד." (סידור רוקח סימן ט"ו)

קלכ:יג יי שְׁמֶךָ לְעוֹלָם יי וְכָרְךָ לְדֶרֶךְ וְדָר:

קג:יט יי בְּשָׁמַיִם הִכִּין כִּסְאוֹ וּמִלְכוּתוֹ בְּכָל מְשָׁלָה:

ד"כ ח' טז:לא * יִשְׁמְחוּ הַשָּׁמַיִם וְתִגַּל הָאָרֶץ וַיֹּאמְרוּ בְּגוֹיִם יי מֶלֶךְ:

י:טז יי מֶלֶךְ נָא:א יי מֶלֶךְ שְׁמוֹת טו:יח יי | יְמִלֶךְ לְעוֹלָם וָעֶד:

י:טז יי מֶלֶךְ עוֹלָם וָעֶד אֶבְרָרְךָ גּוֹיִם מֵאֲרָצוֹ:

לג:י יי הַפִּיר עֲצַת-גּוֹיִם הִנֵּיא מִחֲשָׁבוֹת עַמִּים:

משלי יט:כא רַבּוֹת מִחֲשָׁבוֹת בְּלֵב-אִישׁ וְעֲצַת יי הִיא תִקּוּם:

תהלים לג:יא עֲצַת יי לְעוֹלָם תִּעֲמֹד מִחֲשָׁבוֹת לְפִי לְדֶרֶךְ וְדָר:

לג:ט בִּי הוּא אָמַר וַיְהִי הוּא-אֲזוּה וַיַּעֲמֹד:

קלכ:יג כִּי-בָחַר יי בְּצִיּוֹן אֲזוּה לְמוֹשָׁב לּוֹ:

קלכ:ד כִּי-יַעֲלֶב בָּחַר לּוֹ יְהוָה יִשְׂרָאֵל לְסִגְלָתוֹ:

נד:יד בִּי | לֹא-יִפָּשׁ יי עַמּוֹ וְנִחַלְתּוֹ לֹא יַעֲזֹב:

עח:לח וְהוּא רַחוּם | יִכַּפֵּר עוֹן וְלֹא יִשְׁחִית וְהִרְבָּה לְהַשְׁיב אִפּוֹ וְלֹא יַעִיר כָּל-חַמָּתוֹ:

כ:י * יי הוֹשִׁיעָה הַמֶּלֶךְ יַעֲנֵנוּ בְיוֹם-קִרְאָנוּ:

פד:כ⁸ אֲשֶׁרִי יוֹשְׁבֵי בֵיתְךָ עוֹד יִחַלְלוּךָ סֵלָה:

קמד:טו אֲשֶׁרִי הָעַם שָׁכְנָה לוֹ אֲשֶׁרִי הָעַם שְׁנֵי אֱלֹהֵיו:

קמכ תתלה לדוד

א רוממך אלוהי המלך ואברכה שמוך לעולם ועד:

ב כל-יום | אברכה ואהללה שמוך לעולם ועד:

ג דול יי ומהלל מאד ולגדלתו אין חקר:

ד ור לדוד ישבח מעשיך וגבורתיך וגידו:

ה דר כבוד הודך ודברי נפלאתיך אשיחה:

ו עזוי נוראתיך יאמרו וגדולתך אספרנה:

ז כר רב-מוךך יביעו וצדקתך ירגנו:

ח נזן ורחום יי ארך אפים וגדל-חסד:

ט וב-יי לכל ורחמיו על-כל-מעשיו:

י ודוד יי כל-מעשיך וחסידך יברכוך:

כ בוד מלכותך יאמרו וגבורתך ידברו:

ל הודיע לבני האדם גבורתיך וכבוד הדר מלכותך:

מ לכותך מלכות כל-עלמים וממשלתך בכל-דוד ודר:

ס ומך יי לכל-הנפלים וזוהם לכל-הכפופים:

ע יני כל אליך ישברו ואתה נותן-להם את-אכלם בעתו:

פ ותח את-ידך ומשביע לכל-חי רצון:^{9 10}

8. This was already known as אשירי, at the time of רבי יוחנן (ברכות ד:).

9. צריך לכוון בפסוק 'פותח את ידך', ואם לא כיוון צריך לחזור [שו"ע נא, ז].
בכל אמירת 'אשירי' בעל תפילה מרים קולו בנעימה בפסוק 'פותח את ידך' - כי הקול מעורר את הכוונה.

10. The ancient מנהג of touching and kissing the תפילין during, "פותח את ידך...", is cited by רב משה מאינץ.

צ דִּיק יי בְּכַל־דְּרָבִיו וְחִסִּיד בְּכַל־מַעֲשָׂיו:
 ק רֹב יי לְכַל־קִרְאָיו לְכָל אֲשֶׁר יִקְרָאֵהוּ בְּאַמֶּת:
 ר צוֹד־יִרְאִיו יַעֲשֶׂה וְאֶת־שׁוֹעֲתָם יִשְׁמַע וְיוֹשִׁיעֵם:
 ש וּמַר יי אֶת־כָּל־אַהֲבָיו וְאֶת כָּל־הַרְשָׁעִים יִשְׁמִיד:
 ת הִלֵּת יי יִדְבָּר פִּי וַיִּבְרַךְ כָּל־בָּשָׂר שֵׁם קִדְּשׁוֹ לְעוֹלָם וָעֶד:
 קטו:יח וַאֲנַחְנוּ | נִבְרַךְ יְהוָה מִעַתָּה וְעַד־עוֹלָם הַלְלוּיָהּ:

The following מזמורים were sung by the לויים in ראשון.

קמו ¹¹ הַלְלוּיָהּ הַלְלֵי נַפְשֵׁי אֶת־יי:
 אֶהְלֵלָה יי בְּחַיִּי אֲזַמְּרָה לְאֱלֹהֵי בְּעוֹדֵי:
 אֶל־תִּבְטְחוּ בִּנְדִיבִים בְּכָךְ אָדָם | שְׁאִין לוֹ תִּשְׁוָעָה:
 תִּצַּא רוּחוֹ יֵשֶׁב לְאֲדָמָתוֹ בַּיּוֹם הַהוּא אֶכְרֹד עֲשִׂתְנָתִיו:
 * אֲשֶׁר־י שָׁאֵל יַעֲקֹב בְּעֶזְרוֹ שִׁבְרוּ עַל־יי אֱלֹהָיו:
 עֲשֶׂה | שָׁמַיִם וָאָרֶץ אֶת־הַיָּם וְאֶת־כָּל־אֲשֶׁר־בָּם הִשְׁמַר אֱמֶת לְעוֹלָם:
 עֲשֶׂה מִשְׁפָּט | לַעֲשׂוּקִים נָתַן לֶחֶם לָרַעֲבִים יי מִתִּיר אֲסוּרִים:
 יי | פָּקַח עֵינָיו יי זָקָה בְּפוֹפִים יי אֶהֱב צַדִּיקִים:
 יי | שֹׁמֵר אֶת־גִּרִּים יָתוֹם וְאֶלְמָנָה יַעֲזֹדֵד וְדָרָךְ רָשָׁעִים יַעֲזוֹת:
 ימִלֵּךְ | יי לְעוֹלָם אֱלֹהֵיךְ צִיּוֹן לְדָר וָדָר הַלְלוּיָהּ:

11. אָמַר רַב חֲנִין בַּר רַבָּא, הַכֹּל מוֹדִים בְּתַהֲלֵת ה' וַדְּבַר פִּי וַיִּבְרַךְ כָּל־בָּשָׂר שֵׁם קִדְּשׁוֹ לְעוֹלָם וָעֶד (הַלְלוּיָהּ),
 הַלְלוּיָהּ דְּבִתְרֵיהּ רִישׁ פִּירְקָא: (פסחים ק"ז)

קמז

הַלְלִיָּהּ | כִּי־טוֹב וַמְרָא אֱלֹהֵינוּ כִּי־נָעִים נֶאֱמָה תְהִלָּה:

בִּנְיָ ¹² יְרוּשָׁלַם יִי נִדְחֵי יִשְׂרָאֵל יִבְנֶם:

הָרוּפָא לְשִׁבּוּרֵי לֵב וּמַחְפֹּשׁ לְעֲצָבוֹתָם:

מוֹנֶה מִסָּפֶר לְכוֹכָבִים לְכֹלֶם שְׁמוֹת יִקְרָא:

גִּדּוֹל אֲדוֹנֵינוּ וְרַב־כֹּחַ לְתַבּוּנָתוֹ אֵין מִסָּפֶר:

מְעוֹדֵד עֲנָנִים יִי מִשְׁפִּיל רְשָׁעִים עַד־אֶרֶץ:

עָנִי לֵי כְּתוּדָה וּמָרוּ לְאֱלֹהֵינוּ בְּבִגְדֵי:

הַמְכַסֶּה שָׁמַיִם | בְּעָבִים הַמְכִּין לָאָרֶץ מָטָר הַמַּצְמִיחַ הָרִים חֲצִיר:

נוֹתֵן לְבַהֲמָה לַחֲמָה לְבָנִי עֹרֵב אֲשֶׁר יִקְרָאוּ:

לֹא בְּגִבּוֹרֶת הַסּוּם יַחֲפֹץ לֹא־בְשׁוֹקֵי הָאִישׁ יִרְצֶה:

רוֹצֶה יִי אֶת־יִרְאָיו אֶת־הַמִּיחֲלִים לְחַסְדּוֹ:

* שְׁבַחְתִּי יְרוּשָׁלַם | אֶת־יִי הַלְלִי אֱלֹהֶיךָ צִיּוֹן:

כִּי־חֹזֶק בְּרִיחֵי שְׁעָרֶיךָ כִּי־כֹחַ בְּנִיךָ בְּקִרְבֶּךָ:

הַשֹּׁמֵד גְּבוּלֶךָ שְׁלוֹם חֵלֶב חַפִּים יִשְׁבִּיעֶךָ:

הַשֹּׁלֵחַ אֲמָרְתוֹ אֶרֶץ עַד־מִתְהַדָּה יְרוּץ דְּבָרוֹ:

הַנֹּתֵן שֶׁלֶג בַּצֶּמֶר כְּפֹר בְּאֶפֶר יִפְאֹר:

מִשְׁלִיךְ מִנְּחוֹ בְּפִתִּים לִפְנֵי קָרְתוֹ מִי יַעֲמֹד:

יִשְׁלַח־דְּבָרוֹ וַיִּמָּסֶם יֵשֶׁב רוּחוֹ יוֹלֵד מָיִם:

מַגִּיד דְּבָרָיו לִיעֲקֹב חֲקָיו וּמִשְׁפָּטָיו לְיִשְׂרָאֵל:

לֹא עָשָׂה כֵּן | לְכָל־גּוֹי וּמִשְׁפָּטִים בְּלִי־דַעוּם הַלְלִיָּהּ:

12. י"מ דזה ירושלם שנקרא על שם אברהם שקראוהו הר ה' יראה (בראשית כב) והעיר היה נקרא כבר שלם כדכתיב (שם יד) ומלכי צדק מלך שלם ונקרא ירושלם על שם יראה ועל שם שלם לכך אין אנו נותנין יו"ד בירושלם בין למ"ד למ"ם על שם שלם. (תוס' מס' תענית ט"ז)

קמח קהללוי | קהללו את־י מן־השמים קללוהו בפרומים:
 קללוהו כל־מלאכיו קללוהו כל־צבאיו:
 קללוהו שמש וירח קללוהו כל־פוכבי אור:
 קללוהו שמי השמים והמים אשר | מעל השמים:
 יהללו את־שם יי כי הוא צנה ונבראו:
 ויעמידם לעד לעולם חק־נתן ולא יעבור:
 קללו את־י מן־הארץ תנינים וכל־תהמות:
 אש וברד שלג וקיטור רוח סערה עשה דברו:
 החרים וכל־גבעות עין פרי וכל־ארזים:
 החיה וכל־בהמה רמש וצפור כנף:
 מלכי־ארץ וכל־לאמים שרים וכל־שפטי ארץ:
 בחורים וגם־בתולות זקנים עם־נערים:
 יהללו | את־שם יי כי־נשגב שמו לבדו הודו על־ארץ ושמים:
 וירם קרן | לעמו תהלה לכל־חסידיו לבני ישראל עם קרבו קללוהו:
 קמח קהללוי | שירו ליי שיר חדש תהלתו בקהל חסידים:
 ישמח־ישראל בעשיו בני ציון יגילו במלכם:
 יהללו שמו במחול בתוף ובנור יזמרו־לו:
 כי־רוצה יי בעמו יפאר עננים בישועה:
 יעלו חסידים בכבוד ירננו על־משכבותם:
 * רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם:
 לעשות נקמה בגוים תובחות בלאמים:
 לאסר מלביהם בזקים ונכבדיהם בכבלי ברזל:
 לעשות בהם | משפט כתוב הדר הוא לכל־חסידיו קללוהו:

13. On the occasion of a ברית מילה the בעל תפילה raises his voice when singing רוממות אל בגרונם until ניגון a special ואמן ואמן.

מכאן עד 'ויברך דויד' אומר הבעל תפילה את הפסוקים כולם בקול רם.

קנ הַלְלוּהָ | הַלְלוּ אֱלֹהֵי בְּקִדְשׁוֹ הַלְלוּהוּ בְּרִקְיעַ עֲוֹי:

הַלְלוּהוּ בְּגִבּוֹרָתוֹ הַלְלוּהוּ בְּרַב גְּדֻלּוֹ:

הַלְלוּהוּ בְּתַקְעַ שׁוֹפָר הַלְלוּהוּ בְּנִבְלָ וְכִנּוֹר:

הַלְלוּהוּ בְּתִנּוֹת וּמַחֲוֵל הַלְלוּהוּ בְּמִנִּים וְעִנָּב:

הַלְלוּהוּ בְּצִלְצְלֵי־שֹׁמֵעַ הַלְלוּהוּ בְּצִלְצְלֵי תְרוּעָה:

« כָּל הַנְּשָׁמָה תִּהְיֶה לָּהּ הַלְלוּיָהּ:

¹⁴ כָּל הַנְּשָׁמָה תִּהְיֶה לָּהּ הַלְלוּיָהּ:

פט:נג בָּרוּךְ יְיָ לְעוֹלָם אָמֵן | וְאָמֵן:

קלכ:כא בָּרוּךְ יְיָ | מִצִּיּוֹן שִׁבְּן יְרוּשָׁלַם הַלְלוּיָהּ:

עצ:יח-יט בָּרוּךְ יְיָ אֱלֹהִים אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל עֲשֵׂה נִפְלְאוֹת לְבָדוֹ:

ובָּרוּךְ | שֵׁם כְּבוֹדוֹ לְעוֹלָם וַיִּפְּלֵא כְבוֹדוֹ אֶת־כָּל־הָאָרֶץ ¹⁵ אָמֵן | וְאָמֵן:

ואחר שאמרו הקהל עד 'אמן ואמן', אומר הבעל תפילה בקול 'כל הנשמה' עד 'אמן ואמן'.

14. לכך כופלין כל הנשמה כו' משום דאיתמר יהי חלקי עם גומרי הלל בכל יום, ר"ל שמסיימין ספר תהלים שנתייסד בהללויה. והשתא אם לא יכפול פסוק האחרון לא נראה כמסיים, וכן במחזור ויטרי. ומטעם זה נמי כופלין ד' ימלוד לעולם ועד אחר סיום ויושע. (מהרי"ל)

15. בבין המצרים בימי חול הבעל תפילה מנמיק את קולו במילים 'אמן ואמן'.

יש לעמוד מכאן ועד 'וצבא השמים לך משתחווים' ושוב ל'ישתבח' (מגן אברהם ש"ע נ"א סי' ז).

ד"כ ח' כ"ט:יג

וַיְבָרֶךְ דָּוִד אֶת־יְיָ לְעֵינָיו כָּל־הַקֹּהֵל וַיֹּאמֶר דָּוִד¹⁷ 16
בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲבִינוּ מְעוֹלָם וְעַד־עוֹלָם:
לֵךְ יְיָ הַגְדֵּלָה וְהַגְבִּירָה וְהַתְפַּאֲרֶת וְהַנְצַח וְהַחֲדוּד כִּי־כָל בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ
לֵךְ יְיָ הַמְמַלְכָה וְהַמְתַּנְשָׂא לְכָל | לְרֹאשׁ:
וְהַעֲשֵׂר וְהַכְבוֹד מְלִפְנֵיךָ וְאַתָּה מוֹשֵׁל בְּכָל וּבִידֶךָ כֹּחַ וְגִבּוּרָה
וּבִידֶךָ לְגִדָּל וּלְחַזֵּק לְכָל:
וְעַתָּה אֱלֹהֵינוּ מוֹדִים אֲנַחְנוּ לָךְ וּמְהֻלָּלִים לְשֵׁם תְּפֹאֲרֶתְךָ:
נחמ"כ ט:ו"ח

אַתָּה־הוּא יְיָ לְבִדְךָ אַתָּה עֹשֶׂת אֶת־הַשָּׁמַיִם שָׁמַי הַשָּׁמַיִם וְכָל־צָבָאם
הָאָרֶץ וְכָל־אֲשֶׁר עָלֶיהָ הַיָּמִים וְכָל־אֲשֶׁר בָּהֶם וְאַתָּה מְחִיָּה אֶת־כָּל־
וּצְבָא הַשָּׁמַיִם לָךְ מְשִׁתְּחִוִּים:
אַתָּה־הוּא יְיָ הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר בְּחֶרֶת בְּאַבְרָם וְהוֹצֵאתוֹ מֵאוּר כַּשְׂדִּים
וְשִׁמְתָה שְׁמוֹ אַבְרָהָם:¹⁸
וּמִצֵּאתָ אֶת־לְבָבוֹ נֹאמֵן לְפָנֶיךָ

אין מפסיקים בין אמירת 'נאמן לפניך' לאמירת 'וכרות עמו הברית',
אלא בשחרית של ברית מילה שמנגנים פסוקים אלה באמירת סירוגין מיוחדת של המוהל והסנדק.

מוהל וְכָרוֹת עָמּוֹ הַבְּרִית לָתֵת אֶת־אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי
סנדק קִחְתִּי הָאֲמֹרִי וְהַפְּרֹנִי וְהַיְבוּסִי וְהַנְּגַשִּׁי לָתֵת לְזִרְעוֹ
מוהל וְתָקַם אֶת־דְּבָרֶיךָ כִּי צָדִיק אַתָּה:
סנדק וַתֵּרָא אֶת־עֲנִי אֲבִיתִנוּ בְּמִצְרַיִם וְאַתָּה־וְעַקְתָּם שְׁמֵעַתָּה עַל־יַם־סוּף:
מוהל וַתִּתֵּן אֹתָם וּמִפְתֵּי בְּפִרְעָה וּבְכָל־עֲבָדָיו וּבְכָל־עַם אֲרָצוֹ
סנדק כִּי יָדַעְתָּ כִּי הוֹדִיו עֲלֵיהֶם וַתַּעַשׂ־לָךְ שֵׁם בְּהַיּוֹם הַזֶּה:
מוהל וְהָיָם בְּקִעָתָה לְפָנֵיהֶם וַיַּעֲבְרוּ בְּתוֹךְ־הַיָּם בַּיּוֹם הַזֶּה
סנדק וְאַתָּה־רֹדְפֵיהֶם הַשְׁלַכְתָּ בַּמַּצּוֹלֹת כְּמוֹ־אֶבֶן בְּמַיִם עֲזוּמִּים:

16. The *צדקה* is to give *צדקה* while reciting *דוד ויברך דוד* was not done in Germany where people gave *צדקה* before *orenen*, and in many places the *שמש* walked around with the *צדקה* box during *הש"ן* *חזרת*, or *גואל*.

17. The *אחרונים* would stand from *'ויברך דוד'*, until *'לשם תפארתך'*.

18. The *דברי קהלת* cites the *מנהג* to stand until *'שמו אברהם'*.

שירת הים נהגו לאמרה בניגון מעמי המקרא

שמות יד:ל-לא

מוהל וַיֹּשַׁע יְיָ בַּיּוֹם הַהוּא אֶת־יִשְׂרָאֵל מִיַּד מִצְרַיִם

סנדק וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת־מִצְרַיִם מֵת עַל־שַׁפַּת הַיָּם:

מוהל וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת־הַיָּד הַגְּדֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה יְיָ בְּמִצְרַיִם וַיֵּרָאוּ הָעָם אֶת־יְיָ

סנדק וַיֵּאמְרוּ בְּיָי וּבְמֹשֶׁה עֲבָדָיו:

מוהל 19 20 אַז יִשְׁרַע־מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת־הַשִּׁירָה הַזֹּאת לֵי יְיָ וַיֵּאמְרוּ

טו:א-יח

לֵאמֹר סנדק אֲשִׁירָה לֵי יְיָ כִּי־גָאָה גָאָה סוּם

וּרְכְּבוּ רָמָה בָּיָם: מוהל עֲזִי וְזִמְרַת יְיָ וַיְהִי־לִי

לִישׁוּעָה סנדק וְהָ אֱלֹהֵי וְאֶנְהוּ אֱלֹהֵי

אֲבִי וְאַרְמְמָנְהוּ: מוהל יְיָ אִישׁ מְלַחְמָה יְיָ

שְׁמוֹ: סנדק מְרַכֶּבֶת פְּרָעָה וְחִילוֹ יֵרָה בָּיָם וּמִבְּחַר

שְׁלֵשִׁי מִפְּעוּי בָּיִם־סוּף: מוהל תְּהַלֵּם יְכַסִּימוּ יָרְדוּ בְּמִצּוֹלֹת כְּמוֹ־

אֲבִן: סנדק יְמִינֶךָ יְיָ נֶאֱדָרִי בְּכַח יְמִינֶךָ

יְיָ תִרְעֵץ אוֹיֵב: מוהל וּבָרַב גְּאוּנֶךָ תִּהְיֶה

קָמִיד תִּשְׁלַח חֲרֹנֶךָ יֶאֱכֹלְמוּ בְּקֶשׁ: סנדק וּבָרוּחַ

אֲפִיד נִעְרַמוּ מַיִם נֶצְבּוּ כְּמוֹ־נֶד

נְזֻלִים קָפְאוּ תְהַלֵּם בְּלִב־יָם: מוהל אָמַר

אוֹיֵב אֶרְדָּף אֲשִׁיג אֲחַלֵּק שְׁלָל סנדק תִּמְלֹאמוּ

נַפְשִׁי אֶרִיק חֲרָבִי תִזְרִישְׁמוּ יָדַי: מוהל נִשְׁפָּת

בְּרוּיֶךָ בְּסִמּוֹ יָם צִלְלוּ בְּעוֹפֶרֶת בְּמַיִם

19. אומרים בלחש חוץ מפסוקים ה' אִישׁ מְלַחְמָה וגו', יְמִינֶךָ וגו', מִי כִמְכָה וגו', עַד יַעֲבֹר וגו', שאומר בקול.

20. was brought קרבן תמיד שבת, when the on בית המקדש לויים in the שבת, was chanted by the אַז יִשְׁרַע־מֹשֶׁה towards evening (ראש השנה דף לא). After שני בית חורבן, it was chanted on שבת in ישראל, but not in בבל. Afterwards, it was recited every day in ישראל, and in some parts of Italy.

יְמִלְךָ לְעֵלָם וְעַד: בסוף שירת הים כופלים את הפסוק 'ד' ימלך לעולם ועד'

כז:כט כִּי לִי הַמְּלוּכָה וּמִיָּשָׁל בְּגוֹיִם:

זכריה יד:ט **וְהָיָה יְיָ לְמֶלֶךְ עַל-כָּל-הָאָרֶץ בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה יְיָ אֶחָד וְשִׁמּוֹ אֶחָד:**

21 וּבְתוֹרַתְךָ כְּתוּב לֵאמֹר ◊ דְּבָרִים ו:ד שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ אֶחָד:

29

הבעל תפילה ירד לפני התיבה לפני ישתבח, שאומרה שם בעבור הקדיש שאחריה שיאמר לפני התבה עם ברכו וכל מה שאחריו שהוא עיקר התפלה. המתפלל עובר לפני התבה, אם יש יאהרצייט הוא עובר אך אבלים לא יעברו עד 'אשרי'.

[ע"י שלמה?] ²² יִשְׁתַּבַּח שְׁמֶךָ לְעַד מְלָכֵנוּ ◊ הָאֵל הַמְּלֹךְ הַגָּדוֹל וְהַקְדוֹשׁ ◊
 בְּשֵׁמִים וּבְאָרְץ ◊ כִּי לְךָ נָאָה ◊ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ שִׁיר וְשִׁבְחָה ◊
 הַלֵּל וְזִמְרָה ◊ עֵז וּמִמְשָׁלָה ◊ נִצַּח גְּדֻלָּה וּגְבוּרָה ◊ תְּהִלָּה וְתַפְאֶרֶת ◊ קִדְשָׁה וּמַלְכוּת ◊
 « בְּרִכּוֹת וְהוֹדָאוֹת מִעַתָּה וְעַד-עוֹלָם: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֵל ◊ מְלֹךְ ◊ גָּדוֹל בְּתַשְׁבְּחוֹת ◊
 אֵל הַהוֹדָאוֹת ◊ אֲדוֹן הַנִּפְלְאוֹת ◊ הַבּוֹחֵר בְּשִׁירֵי זִמְרָה ◊ מְלֹךְ ◊ אֵל ◊ ²³ חֵי הָעוֹלָמִים: אֲמֵן

was initially only inserted here during ימי תשובה by נוסח ספרד in Europe.

It is a מנהג ארז"ל, which was not accepted by אשכנזים across Europe, although many Eastern European אשכנזים eventually adopted its recital.

בעל תפילה כורע וְיִתְקַדֵּשׁ שְׁמִיהָ רַבָּא (קהל אֲמֵן) ◊ בְּעֶלְמָא דְּבָרָא כְּרַעֲוִיתָה ◊
 וְיִמְלִיד מַלְכוּתָהָ ◊ בְּחֵיכּוֹן וּבְיוֹמִיכּוֹן ◊ וּבְחֵי דְכָל-בֵּית-יִשְׂרָאֵל ◊
 בְּעֶגְלָא וּבְזִמְן קָרִיב - וְאָמְרוּ בעל תפילה כורע אֲמֵן: (קהל אֲמֵן)

²⁴ יְהֵא שְׁמִיהָ רַבָּא מְבָרַךְ לְעָלְמָא וּלְעָלְמֵי עָלְמֵיָא ובנשימה אחרת מוסיפים גם אם עומדים בתפילה במקום שאין רשאים להפסיק בו 'תברך'

בעל תפילה כורע וְיִתְבָּרַךְ וְיִשְׁתַּבַּח וְיִתְפָּאֵר וְיִתְרוֹמֵם וְיִתְנַשֵּׂא ◊ וְיִתְהַדָּר וְיִתְעַלָּה וְיִתְהַלָּל ◊
 שְׁמִיהָ דְּקִדְשָׁא בעל תפילה כורע בְּרִיךְ הוּא ◊ הַצִּיּוֹר אֹמֵר עִמּוֹ (ולא לאחריו)
²⁵ לְעֵלָא מְכַל-בְּרַכְתָּא וְשִׁירְתָּא תְּשַׁבְּחָתָא וְנַחֲמָתָא ◊
 דְּאֲמִירָן בְּעֶלְמָא - בעל תפילה כורע וְאָמְרוּ אֲמֵן: (קהל אֲמֵן)

בנשימה אחת, שבחים do not discuss the Kabbalistic issue of reciting the שבתים (in one breath).

23. The use of either חֵי הָעוֹלָמִים or חֵי הָעוֹלָמִים is discussed amongst the פוסקים, yet it seems that חֵי הָעוֹלָמִים was more common.

ההגוי 'חֵי הָעוֹלָמִים' נהגו בכל אשכנז מדורי דורות ונשמר בפפד"מ עד זמן הרב שמשון רפאל הירש ואחריו.

24. אלו דברי בעל האגודה ממסכת ברכות ג:א וז"ל 'יהא שמו הגדול מבורך מכאן משמע שיש לומר יהא שמה ולא מפיק ה' שמה דהוי משמע שם יה'

25. בתפלות ראש השנה (חוץ ממנחה ראש השנה) ויום כפור כופלים 'לעילא ולעילא' רק בקדישים מיוחדים שנתקנו לאמירת החזן, אך בכל קדיש יתום אין כופלים. בשאר ימי התשובה, מלבד יום כפור, אין כופלים 'לעילא' כלל.

הבעל תפילה מאריך
באמירת 'ברכו' ובימים
מיוחדים (שאין תחנון)
מאריך עוד יותר:

1 בְּרָכוּ

בעוד הבעל תפילה אומר 'ברכו' אומר הקהל בלחש:

יְתַבְרַךְ וַיִּשְׁתַּבַּח וַיִּתְפָּאֵר וַיִּתְרוֹמֵם וַיִּתְנַשֵּׂא שְׁמוֹ שֶׁל־מֶלֶךְ מַלְכֵי
הַמַּלְכִּים ◊ הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא: שְׁהוּא רִאשׁוֹן וְהוּא אַחֲרוֹן ◊
וּמַבְלִעְדֵּי אֵין אֱלֹהִים תְּכַלִּים סִיחִי סֵלֹו לְרַבֵּב בַּעֲרֻבוֹת בְּיָהּ שְׁמוֹ
וְעֲלֹנוּ לִפְנֵי: וְשְׁמוֹ מְרוֹמָם עַל־כָּל־בְּרָכָה וּתְהַלֵּה:

אֶת־יְיָ

כשמנגן הבעל תפילה השם יאמר הקהל:

בְּרוּךְ ◊ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ ◊ לְעוֹלָם וָעֶד:

הַמְבָרֵךְ:

כשמנגן הבעל תפילה 'המברך' יאמר הקהל:

קִינָה: יְיָ שֵׁם יְיָ מְבָרֵךְ מְעַתָּה וְעַד־עוֹלָם:

קהל ובעל תפילה יחדיו:

בְּרוּךְ יְיָ הַמְבָרֵךְ ◊ לְעוֹלָם וָעֶד:

הבעל תפילה אומר בקול רם את ראש ברכת יוצר עד 'את הכל':

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊

יוֹצֵר אוֹר וּבוֹרֵא הַשֶּׁשׁ ◊ עוֹשֵׂה שְׁלוֹם וּבוֹרֵא אֶת־הַכֹּל: אָמֵן

הַמַּאִיר לְאָרֶץ וְלִדְרִים עָלֶיהָ ◊ בְּרַחֲמִים ◊ וּבְטוֹבוֹ מְחַדֵּשׁ בְּכָל־יוֹם תְּמִיד מַעֲשֵׂה
בְּרָאשִׁית: קִדְּוֵה מְהִרְבּוֹ מַעֲשִׂיךְ | יְיָ בָּלֵם בְּחֻכְמָה עֲשִׂית מְלָאכָה הָאָרֶץ קִנְיָנָה:
הַמֶּלֶךְ הַמְרוֹמֵם לְבָדוֹ מֵאֵז ◊ הַמְשַׁבַּח וְהַמְפָּאֵר וְהַמְתַּנַּשֵּׂא מִימּוֹת עוֹלָם: אֱלֹהֵי עוֹלָם ◊
בְּרַחֲמֶיךָ תְּרַבִּים רַחֵם עָלֵינוּ ◊ אֲדוֹן עֲוֹנוֹ ◊ צוֹר מְשַׁנֵּבֵנוּ ◊ מְגַן יִשְׁעֵנוּ ◊
מְשַׁנֵּב בַּעֲדָנוּ: אֵל בְּרוּךְ גָּדוֹל יָדָעָה ◊ הַכִּין וּפָעַל זִהְרֵי חַמָּה ◊ טוֹב יָצַר כְּבוֹד
לְשְׁמוֹ ◊ מְאֹרוֹת נָתַן סְבִיבוֹת עָזוֹ ◊ פְּנוֹת צִבְאוֹ קְדוּשִׁים רוֹמְמֵי שְׁדֵי ◊ תְּמִיד
מִסְפָּרִים כְּבוֹד־אֵל וּקְדוּשָׁתוֹ: תִּתְבָּרֵךְ יְיָ אֱלֹהֵינוּ עַל־שִׁבְחַ מַּעֲשֵׂי יָדֶיךָ ◊ וְעַל־מְאֹרֵי
אוֹר שְׁעֵשִׂית ◊ יִפְאָרוּךְ ◊ סֵלָה:

1. באמירת 'ברכו' הבעל תפילה אומר: 'ברוך יי המבורך לעולם ועד' יחד עם הציבור, ולא אחריו, כמו בעניית קדושה וכיוצא בו. וכן המנהג ב'ברכו' של העולים לתורה.

« תתברך צורנו מלכנו וגואלנו » בורא קדושים: ישתבח שמך לעד מלכנו »
 יוצר משרתים » ואשר משרתיו כלם עומדים ברום עולם » ומשמיעים ביראה
 יחד בקול » דברי אלהים חיים ומלך עולם: כלם אהובים » כלם ברוכים »
 כלם גבורים » וכלם עשים באימה וביראה רצון² קוננים: וכלם » פותחים
 את־פיהם בקדשה ובטהרה » בפירה ובזמרה » ומברכים ומשבחים ומפארים
 ומעריצים ומקדישים וממליכים - את־שם האל המלך הגדול הגבור והנורא
 קדוש הוא: » וכלם מקבלים עליהם על מלכות שמים זה מזה » ונותנים רשות
 זה לזה » להקדיש ליוצרים » בנחת רוח בשפה ברוחה ובנעימה: קדשה כלם באחד »
 עונים » ואומרים ביראה:

קהל ישיב ויג: קדוש | קדוש קדוש יי צבאות מלא כל־הארץ כבודו:

בעל תפילה והאופנים וחיות הקדש ברעש גדול מתנשאים לעצמת שרפים »
 לעצמתם משבחים ואומרים:

קהל יזקאל גיב ברוך כבוד־יי ממקומו:

לאל ברוך נעימות יתנו: למלך אל חי וקיים » זמירות יאמרו » ותשבחות ישמיעו:
 כי הוא לבדו פועל גבורות » עשה חדשות » פעל מלחמות » זרע צדקות »
 מצמיח ישועות » בורא רפואות » נורא תהלות » אדון הנפלאות:
 המחדש במויבו בכל־יום תמיד מעשה בראשית: באמור: תכלים קלוז: לעשה אורים
 גדלים כי לעולם חסדו: » אור חדש על־ציון תאיר » ונזפה כלנו מהרה לאורו:
 ברוך אתה יי יוצר המאורות: אמן

2. Almost all of the ancient סידורים contain the word קוננים, however, today קונם is commonly used, in order to alleviate any confusion that there might be two רשויות.

תנ"ך There are a number of such examples in

(ישעיה מז:כ) בְּהִיאֵר הָאֵל | יי בורא השמים ונומיהם רקע הארץ וצאצאיה נתן נשמח לעם עליה ורוח לחלבים בה:
 (זכריה יא:כ) אֲשֶׁר קִנְיָן יִהְיֶה וְלֹא יֵאֱשָׁמוּ וּמִבְרִיתָן יֵאֱמַר בְּרוּךְ יי ואשר ורעיהם לא יחמול עליהן:

[ע"י שמואל] קהל אֱהָבָה רַבָּה אֶהְבֶּתְנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ חֲמֵלָה גְדוֹלָה וַיִּתִּירָה חֲמֵלָתָּ עָלֵינוּ:
 אֲבִינוּ מִלִּבֵּנוּ ◊ בְּעֵבֹר אֲבוֹתֵינוּ שֶׁבִטְחוּ בָךְ ◊ וַתִּלְמָדֵם חֲקֵי חַיִּים ◊ בֶּן תִּחַנְּנוּ
 וַתִּלְמָדְנוּ: אֲבִינוּ אֵב תִּרְחֹמֶן הַמֶּרְחָם ◊ רַחֵם עָלֵינוּ ◊ וְתֵן בְּלִבֵּנוּ לְהִבִּין וּלְהַשְׁבִּיל ◊
 לְשִׁמְעַ ◊ לְלַמֵּד וּלְלַמֵּד ◊ לְשִׁמּוֹר וּלְעֲשׂוֹת וּלְקַיֵּם אֶת־כָּל־דְּבָרֵי תִלְמוּד תּוֹרָתְךָ
 בְּאַהֲבָה: וְהָאֵר עֵינֵינוּ בְּמִצְוֹתֶיךָ ◊ וְדַבֵּק לִבֵּנוּ בְּתוֹרָתְךָ ◊ וַיַּחֲד לִבֵּנוּ לְאַהֲבָה
 וּלְיִרְאָה אֶת־שִׁמְךָ ◊ וְלֹא־נִבּוֹשׁ לְעוֹלָם וָעֶד: כִּי בְשֵׁם קֹדֶשְׁךָ הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא בְּמַחְנוּ ◊
 נִגְלִיָּה וְנִשְׁמָחָה בִּישׁוּעָתְךָ: << ³ וַהֲבִיאֵנוּ לְשָׁלוֹם מֵאַרְבַּע בְּנִפּוֹת הָאָרֶץ ◊ וְתוֹלִיבֵנוּ
 קוֹמְמִיּוֹת לְאַרְצֵנוּ: כִּי אֵל פּוֹעֵל־יִשׁוּעוֹת אַתָּה ◊ וּבָנוּ בְּחִירָתָּ מִכָּל־עַם וְלִשׁוֹן:
 וְקִרְבָּתְנוּ לְשִׁמְךָ הַגָּדוֹל סֵלָה בְּאַמֶּת ◊ לְהוֹדוֹת לָךְ וּלְיַחֲדֶךָ בְּאַהֲבָה: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ
⁴ הַבּוֹחֵר בְּעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּאַהֲבָה: אִמֵּן

עונים 'אמן' על ברכת אהבה של הבעל תפילה.

לכסות את העינים לפסוק שמע ישראל

טור אורח חיים, סי' ס"א: "ומנהג טוב הוא להעיר הכוונה בפסוק הראשון שהוא עיקר מקום כוונת הקריאה ויש
 נוהגין שנותנין ידיהם על פניהם בקריאת פסוק הראשון וראייתם מפ"ב דברכות (יג): רבי כד הוה מנח ידיה
 אעיניה הוה קרי לה פי' כוונתו שלא יסתכל בדבר אחר שמונעו מלכוין וכל מה שיעשה אדם לעורר הכוונה
 טוב הוא."

הלכות ומנהגי רבינו שלום מנוישטט (מהר"ש), בתוך: שיח תפלה, לזכר ח"ש טשזנר, ירושלים תשנ"ט, עמ' קצט:
 "איתמר [ברכות יג ע"ב] בשעה שמעביר ידיו על גבי עיניו. אמר מהר"ש, המכסים פניהם כשאומרים אחד,
 רא[י]תם מהכא."

3. The מנהג is to hold the two front ציציות in the left hand, as mentioned by the following פוסקים;
 קיצור שלחן ערוך, שלחן ערוך הרב, מגן אברהם, ים של שלמה, ספר המנהגים לרבינו אייזיק טירנא
 ר', אהרן פולד [מנהגי פרנקפורט], מנהגי וורמיישא) פוסקי אשכנז. This was echoed by ערוך השלחן and
 (למנהג האר"ל, ציציות all four held although he held all four) ספר יוסף אומץ and, חות יאיר.

4. בבין המצרים בימי חול הבעל תפילה מנמיק את קולו במילים 'הבוחר בעמו ישראל האהבה'.

ספר מהרי"ל, ריש הלכות תפילה: "כשאמר מהר"י סג"ל שמע ישראל דקריאת שמע הניח ידו על עיניו וכיסם עד סיום כוונת אחד."

כנראה חלק מהמנהג הישן המובא בגאונים ובראשונים. אצטט שנים מהם:

טור אורח חיים, סימן ס"א: "וצריך להאריך בד' דאחד שיעור שיחשוב בלבו שהקב"ה הוא יחיד בעולמו למעלה ולמטה ובד' רוחות העולם ויש נוהגין להטות הראש כפי המחשבה מעלה ומטה ולד' רוחות ויש מפקפקין בדבר משום הא דתניא הקורא את שמע לא יקרוץ בעיניו ולא ירמוז בשפתיו וא"א הרא"ש ז"ל היה אומר שאין לחוש דהתם הקריצה והרמיזה לצורך ד"א ומבטלין הכוונה אבל הכא הרמיזה היא צורך הכוונה וגורמת אותה."

לקט יושר, או"ח, עמ' 81: "זכורני שעשה כמו שכתב א"ח בס' ס"א, וז"ל ויש נוהגים להטות הראש כפי המחשבה מעלה ומטה וד' רוחות העולם."

להשלמת רמ"ה תיבות בק"ש מקדימים לה אמירת 'אל מלך נאמן' הן ביחיד והן בציבור. ויש משלימים את חשבון רמ"ה בעניית 'אמן' על ברכת אהבת עולם של הבעל תפילה, ש'אמן' הוא נוטריקון 'אל מלך נאמן'.

לכתחילה צריך לקרוא את ק"ש כולה בטעמי המקרא כולל הפסוק הראשון שהוא עיקר הקריאה על פי הפסוקים. קריאת שמע בנגינת טעמי המקרא, אם מורגל בהם, ובנגינת טעמי המקרא הקדומה של בני אשכנז בפרט, היא הדרך המובחרת לקיים את המצוה דאורייתא של קריאת שמע פעמיים בכל יום.

על פי הפסוקים והמדקדקים צריך להקפיד בכל התפילה - וביותר בק"ש דאורייתא - על ביטויי המילים בלשון הקודש מדוקדקת. הגיית החולם הנכונה היא זו של בני אשכנז, ובדורות שלפנינו הבדילו בני אשכנז גם בין חי"ת לב"ף (שריד לכך נותר בהגיית בני הולנד). הרי"ש האשכנזי הנכונה היא לשונית. לפי פוסקי אשכנז צריך להקפיד על דין הגמרא להאריך בדלי"ת של 'אחד' (בהרעדת הלשון קלושה מאחורי השיניים העליונות הקדמיות). רבים הם המדקדקים בזמן ק"ש לפי על השיטות, ואשרי הם אלה שמתאמצים להדר גם בעצם ק"ש שתיעשה לפי מסורת חז"ל.

אל מלך נאמן

דברים ו:ד

שמע ישראל יי אלהינו יי | אֶחָד:

בלחש ברוך: שם כבוד מלכותו ♦ לעולם ועד:

דברים ו:ז-ט ואהבת את יי אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך: והיי הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך: ושננתם לבניך ודברתם בם בשבתך בביתך ובלקחתך בדרך ובשכבך ובקומך: וקשרתם לאות על ירך: והיו למזכרת בין עיניך: ובתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך:

5. יקצר באלף ואריך בחי"ת, ויחשוב שהוא אחד שלם ואין עוד. (דברי קהלת)

37 כריס יא:יג-כא וְהָיָה אִם־שָׁמַעַתְּ תִשְׁמָעוּ אֶל־מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת־יְיָ אֱלֹהֵיכֶם וּלְעֲבֹדוֹ בְּכָל־לִבְכֶּם וּבְכָל־נַפְשְׁכֶם: וְנָתַתִּי מִמָּוֶה־אֶרְצְכֶם בְּעֵתוֹ יוֹרָה וּמִלְקוֹשׁ וְאִסְפַּת דְּגָנָךְ וְתִירְשֶׁךָ וְיִצְהַרְדָּךְ: וְנָתַתִּי עֵשֶׂב בַּשָּׂדֶךְ לְבִהְמֶתְךָ וְאֹכֶלֶת וְשִׁבְעָתָה: הַשְּׁמֵרִי לָכֶם פֶּן־יִפְתָּה לְבַבְכֶם וְסָרְתֶם וַעֲבַדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם: וְחָרָה אַפִּי־יְיָ בָכֶם וְעָצַר אֶת־הַשָּׁמַיִם וְלֹא־יִהְיֶה מָטָר וְהִיאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת־יְבוּלָהּ וְאֲבָדְתֶּם מְהֵרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲשֶׁר יְיָ נָתַן לָכֶם: וְשָׁמַתֶּם אֶת־דְּבָרֵי אֱלֹהֵי עַל לְבַבְכֶם וְעַל־נַפְשְׁכֶם וּקְשַׁרְתֶּם אֹתָם לְאוֹת עַל־יְדֵיכֶם וְהָיוּ לְמוֹטֶפֶת בֵּין עֵינֵיכֶם: וְלִמְדֶתֶם אֹתָם אֶת־בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַּדֶּרֶךְ וּבְשֹׁכְבְּךָ וּבְקוּמְךָ: וּבְתַבִּיתֶם עַל־מוֹזוֹנוֹת בֵּיתְךָ וּבְשַׁעְרֶיךָ: הָרַב הַקּוֹרֵא שָׁמַע בִּטְעָמִים מְרִים קוֹלוֹ מִלְמַעַן יִדְבּוּ עַד 'אִמֵּת' לְמַעַן יִרְבּוּ יְמֵיכֶם וְיָמֵי בְנֵיכֶם עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְיָ לְאַבְתִּיכֶם לָתֵת לָהֶם בְּיָמֵי הַשָּׁמַיִם עַל־הָאָרֶץ:

37 מדכר טו:לז-מח⁶ וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל־מֹשֶׁה לֵאמֹר: דַּבֵּר אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם וַעֲשׂוּ לָהֶם צִיצִית עַל־כַּנְפֵי בְּגָדֵיהֶם לְדֹרֹתָם וְנָתַנּוּ עַל־צִיצִית הַכַּנֹּף פֶּתִיל תְּכֵלֶת: וְהָיָה לָכֶם לְצִיצִית⁷ וּרְאִיתֶם אוֹתוֹ וּזְכַרְתֶּם אֶת־כָּל־מִצְוֹת יְיָ וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם וְלֹא־תִתּוּרוֹ אַחֲרֵי לְבַבְכֶם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם אֲשֶׁר־אִתֶּם זָנִים אַחֲרֵיהֶם: לְמַעַן תִּזְכְּרוּ וַעֲשִׂיתֶם אֶת־כָּל־מִצְוֹתֵי וְהִייתֶם קְדוֹשִׁים לֵאלֹהֵיכֶם:

אומרו הקהל עם הרב הפסוק האחרון וכן הבעל תפילה.

אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם
לְהִיוֹת לָכֶם לֵאלֹהִים אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם:

6. While reciting the third פרשה (ויאמר), the ציציות are switched from the left to the right hand.

7. The מנהג of holding the ציציות originated from the time of the תלמוד and therefore is considered a דגמרא. The ציציות are kissed only while reciting the words 'וראיתם אותו'.

הבעל תפילה מרים קולו במילה 'אמת' ואינו כופל 'ד' אלדיכם אמת'. לפיכך הבעל תפילה אומר פרשת ציצית עם הרב כדי שיסמוך 'אמת' ל'ד' אלדיכם, ולא יצטרך להמתין עליו ולהפסיק בין המלים הללו.

אֱמֶת⁸ וַיֵּצֵב ◊ וְנִבּוֹן וְקַיָּים ◊ וַיֵּשֶׁר וְנֶאֱמָן ◊ וְאֶהוּב וְחֵבִיב ◊ וְנֶחֱמַד וְנָעִים
וְנוֹרָא וְאֵדִיר ◊ וּמִתְקַן וּמִקְבָּל ◊ וְטוֹב וְיִפָּה ◊ הַדְּבָר הַזֶּה עָלֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד:
אֱמֶת אֱלֹהֵי עוֹלָם מְלַכְנוּ ◊ צוּר יַעֲקֹב ◊ מִגֵּן יִשְׁעָנוּ ◊ לְדוֹר וָדוֹר הוּא קַיָּים ◊ וְשִׁמּוֹ קַיָּים ◊
וְכֶסֶף נָבוֹן ◊ וּמִלְכוּתוֹ וְאַמוּנָתוֹ לְעֵד קַיָּמָה: וְדִבְרֵי חַיִּים וְקַיָּים ◊ נֶאֱמָנִים וְנֶחֱמָדִים ◊
לְעֵד וּלְעוֹלָמֵי עוֹלָמִים: עַל־אֲבוֹתֵינוּ וְעָלֵינוּ ◊ עַל־בְּנֵינוּ וְעַל־דּוֹרוֹתֵינוּ ◊ וְעַל כָּל־דּוֹרוֹת
יִרְעֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדֶיךָ:

עַל־הֶרְאִשׁוֹנִים וְעַל־הָאֲחֵרוֹנִים ◊ דְּבָר טוֹב וְקַיָּים לְעוֹלָם וָעֶד ◊ אֱמֶת וְאַמוּנָה
חֶק וְלֹא יַעֲבוֹר: אֱמֶת שְׁאֵתָהּ הוּא יי אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ מְלַכְנוּ מֶלֶךְ אֲבוֹתֵינוּ ◊
גּוֹאֲלֵנוּ גּוֹאֵל אֲבוֹתֵינוּ ◊ יוֹצְרֵנוּ צוּר יִשׁוּעָתָנוּ ◊ פּוֹדֵנוּ וּמַצִּילֵנוּ מֵעוֹלָם שְׁמֶךָ ◊
אֵין אֱלֹהִים עוֹד וּלְתָךְ:

עֲזֹרֵת אֲבוֹתֵינוּ אַתָּה הוּא מֵעוֹלָם ◊ מִגֵּן וּמוֹשִׁיעַ לְבְנֵיהֶם אַחֲרֵיהֶם בְּכָל־דּוֹר
וָדוֹר: בְּרוּם עוֹלָם מוֹשְׁבֶךָ ◊ וּמִשְׁפָּטֶיךָ וְצִדְקָתְךָ עַד־אֲפָסֵי אֶרֶץ: אֲשֶׁרִי אִישׁ
שִׁיִּשְׁמַע לְמִצְוֹתֶיךָ ◊ וְתוֹרָתְךָ וּדְבָרְךָ יֵשִׁים עַל־לְבוֹ: אֱמֶת אַתָּה הוּא אֲדוֹן לְעַמְּךָ
וּמֶלֶךְ גִּבּוֹר לָרִיב רִיבָם: אֱמֶת אַתָּה הוּא רֹאשׁוֹן וְאַתָּה הוּא אַחֲרוֹן ◊ וּמִכָּל־עֲדֶיךָ אֵין
לָנוּ מֶלֶךְ גּוֹאֵל וּמוֹשִׁיעַ: מִמַּצָּרִים גּוֹאֲלָתָנוּ יי אֱלֹהֵינוּ ◊ וּמִבֵּית עֲבָדִים פְּדִיתָנוּ:

8. These fifteen words begin with the same letter 'ו', and they correspond to the fifteen words in the last פסוק of the 'שמע'.

ראיתי במעשה הגאונים מאמת ויציב עד הדבר הזה לעולם ועד אגרת אחת היתה, לפי כשיסדו מאה ברכות שלחו לגולה רצונכם לקבל עליכם לומר בכל יום מאה ברכות, שלחו להם אמת ויציב עד הדבר הזה עלינו לעולם ועד. ט"ו ווי"ן הם תשעים, הדבר הזה ב' ההי"ן הם י', הרי ק' כנגד ק' ברכות. וכן מן אמת ויציב עד עוד וולתך מאה תיבות, כנגד מאה ברכות. (רוקח)

כַּל-בְּכוֹרֵיהֶם תִּרְגֵּל ◊ וּבְכוֹרְךָ גִּאֲלָה ◊ וַיִּסְסוּךָ בְּקַעַת ◊ וַיִּזְדִּים מִבְּקַעַת ◊ וַיִּדְיִים
הַעֲבִירָה ◊ תְּחִלָּה קוּיָא וַיִּכְסּוּ-מַיִם צָרִיחָם אַחֲרַיָּם לֹא נִוְתָר: «עַל-זֹאת שֶׁבָּחוּ
אֱהוֹבִים וְרוֹמְמוֹ אֵל ◊ וְנִתְּנוּ יְדִידִים וְמִירוֹת שִׁירוֹת וְתִשְׁבְּחוֹת ◊ בְּרָכוֹת וְהוֹדָאוֹת ◊
לְמֶלֶךְ אֵל חַי-וֹקֵם ◊ רַם-וְנִשָּׂא ◊ גָּדוֹל וְנוֹרָא ◊ מְשֻׁפֵּל גִּאֲוִים ◊ וּמִגְבִּיהַ שְׁפָלִים ◊
מוֹצִיא אֲסִירִים ◊ וּפּוֹדֶה עֲנָוִים ◊ וְעוֹזֵר דָּלִים ◊ וְעוֹנֶה לְעַמּוֹ בְּעֵת שְׁוֹעִם אֱלֹיוֹ:

⁹ תְּהַלּוֹת לֹאֵל עֲלִיּוֹן ◊ בְּרוּךְ הוּא וּמְבָרְךְ:

מִשָּׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל לְךָ עָנוּ שִׁירָה ◊ בְּשִׁמְחָה רַבָּה וְאָמְרוּ בָלָם:

קָהַל שְׁמוֹת טוֹיָא מִי-בְּמִלְכָּה בָּאֵלָם יְיָ מִי בְּמִלְכָּה נֶאֱדָר בְּקֹדֶשׁ נִוְרָא תְּהַלּוֹת עֲשֵׂה פִּלָּא:

ביום המילה מנגנים מכאן עד 'גאל ישראל'.

בעל תפילה שִׁירָה חֲדָשָׁה שֶׁבָּחוּ גִּאֲוִלִּים לְשִׁמְךָ ◊ עַל-שִׁפְתַי הֵימָּה ◊

יַחַד בָּלָם הוֹדוּ וְהִמְלִיכוּ וְאָמְרוּ:

קָהַל טוֹיָא יְיָ | יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד:

בעל תפילה ¹⁰ צוֹר יִשְׂרָאֵל ◊ קוֹמָה בְּעֶזְרֵת יִשְׂרָאֵל ◊ וּפְדֶה בְּנֵאֲמָךְ יְהוּדָה וַיִּשְׂרָאֵל:

אומרים גם את זה בקול רם עד אות האחרונה.

¹¹ בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ גִּאֲלֵי יִשְׂרָאֵל:

9. One takes three steps backward upon reciting עֲלִיּוֹן לֹאֵל (מהר"ל).

10. עיון בסדרי התפילה האשכנזיים המוסמכים ביותר, ילמדנו על קפידה של רבותינו חסידי אשכנז לומר את הנוסח 'צור ישראל', בלא הוספת הפסוק 'גואלנו'. בכתביהם של רבי יהודה החסיד, והרוקח ושאר חסידי אשכנז, מבואר כי ב'צור ישראל' יש בה י"ד תיבות וס' אותיות לפי שס' ריבוא גאלו י"ד בניסן (ספר המנהגים לר"א טירנא), הם נתנו לכך הסברים שונים, מהם עולה שהפסוק 'גואלנו' אינו שייך לנוסח התפילה: הפסוק 'גואלנו' מהשילוב הצרפתי שהתנגדו לו קדמוני אשכנז בחריפות!

11. הבעל תפילה מסיים ברכת 'גאל ישראל' בקול רם כשאר הברכות לפי המנהג הישן הציבור עונה 'אמן' על ברכת הבעל תפילה ובדורות האחרונים פשט המנהג לומר את סוף הברכה עם הבעל תפילה כדי להמנע מעניית 'אמן'.

שחרית עמידה לחול.^{12 13 14}

ר' יוחנן בן נפחא (ברכות ט:): תכלים נא:טו¹⁵ אֲדֹנֵי שְׁפָתַי תִּפְתָּח וְפִי יִגִּיד תְּהִלָּתְךָ:

כורע בְּרוּךְ: משתחוה אֶתְּךָ זוקף יי' ברוך הוא וברוך שמו אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊
 אֱלֹהֵי אֲבֹרָהם ◊ אֱלֹהֵי יִצְחָק ◊ וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב ◊ הָאֵל הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא ◊
 אֵל עֶלְיוֹן ◊ גּוֹמֵל חֲסָדִים מְרֻבִּים וְקוֹנֵה הַכֹּל ◊ וְזוֹכֵר חֲסָדֵי אֲבוֹת ◊ וּמְבִיא גּוֹאֵל
 לְבָנֵי בְנֵיהֶם ◊ לְמַעַן שְׁמוֹ בְּאַהֲבָה:

בעשרת ימי תשובה [אבל בחזרת הש"ץ אין הקהל אומר 'זכרנו לחיים']:

זָכַרְנוּ לְחַיִּים ◊ מָלַךְ חַפִּץ בְּחַיִּים ◊ וְכָתַבְנוּ בְּסֵפֶר הַחַיִּים ◊ לְמַעַן אֱלֹהִים חַיִּים:

מָלַךְ עוֹזֵר וּמוֹשִׁיעַ וּמַגֵּן: כורע בְּרוּךְ: משתחוה אֶתְּךָ זוקף יי' ברוך הוא וברוך שמו

מַגֵּן אֲבֹרָהם: אמן^{16 17}

ברכו 12. If one missed ברכו dates from the seventeenth century and is considered a הידור. An recites חצי קדיש and then ברכו and afterward one may say it before חזרת הש"ץ (שחרית). אבל and then ברכו and afterward the חצי קדיש begins בעל תפילה חזרת הש"ץ. In מנהגי וורמיישא and the דברי קהלת cite that this was done also at מנחה but without ברכו, if one missed the חצי קדיש before חזרת הש"ץ. At שחרית it was done every day aside from שבת, יום טוב and ימים נוראים. It was said on weekdays with קריאת התורה, however, nowadays it is only done at שחרית on days when there is no קריאת התורה.

כשיש מאחרים לתפילת שחרית שלא שמעו 'ברכו' וקדיש לפני ברכת יוצר, אזי כשמשלים הרב את תפילתו ופוסע לאחוריו, אָבֵל או בעל 'יאהרצייט' נעמד בפתח בית הכנסת, ואומר חצי קדיש ולאחריו 'ברכו'. מיד אחר 'ברכו' פותח הב"ת חזרת הש"ץ. במנחה, אם יש מאחרים, אומר האָבֵל או בעל ה'יאהרצייט' לפני חזרת הש"ע חצי קדיש בלבד.

13. Taking three steps forward before the עמידה, is a מנהג הקדמונים.

יכוין רגליו יחד כאילו שתייהם רגל אחת, ויניח ידו הימנית על השמאלית ויחדיו על לבו, ויעמוד ביראה והכנעה ובכוונה גדולה, ולא יפסיק בתפלתו כלל, ואפילו אם ישמע שהבעל תפילה אומר קדיש או קדושה לא יפסיק אלא יכוין למה שאומר הבעל תפילה

14. יש שנהגו לישב חזרת הש"ץ ויש המקפידים לעמוד.

15. (דף לג) דברי קהלת). חזרת הש"ץ before the בעל תפילה חזרת הש"ץ 'ד' שפתי תפתח. (The doesn't include it when חזרת הש"ץ is printed separately.)

16. בפורים ובתשעה באב מוסיפים כאן פיוט.

17. בחזרת הש"ץ בבין המצרים יורד הניגון במילים 'מגן אברהם'.

ממוסף של שמיני עצרת עד מוסף של יום ראשון של פסח אומרים :

בעשרת ימי תשובה [אבל בחזרת הש"ץ אין הקהל אומר 'מי כמוד':]

וְנֶאֱמַן אֶתָּה לְהַחְיֹת מֵתִים׃ בְּרוּךְ אַתָּה יי ברוך הוא וברוך שמו ²¹ מִחְיַה הַמֵּתִים׃ אִמֵּן

Brilliant writes that there is no difference between מַל in that it is changed to קמץ in the case of a strong pause, like an אֲתִנְחָתָא or a פְּסוּק. For example, a common mistake printed in some חומשים is: זָקַף קָטָן וּבִפְקֹךְ הִתְהַ' שְׂבָבַת הַמָּל סָבִיב לְמַחְנָה: (שמות טז:יג) with a קָטָן. However, the proper pronunciation is: 'הַמָּל'. This mistake may have resulted because of the next פְּסוּק וַתֵּעַל פְּסוּק where מַל is written with a קמץ since it is followed by an אֲתִנְחָתָא.

21. חזרת הש"ץ בבין המצרים יורד הניגון במילים 'מחיה המתים'.

הבעל תפילה אומר רק את המלים 'נקדש' עד 'ואמר' 'לעמיתם ברוך' 'אמר', 'ובדברי קדשך כתוב לאמר', והקהל שותק במלים אלו:
 בעל תפילה בלבד ²² נְקַדֵּשׁ אֶת־שִׁמְךָ בְּעוֹלָם
 בְּשֵׁם שְׁמִי בְּרוּךְ אַתָּה יי הָאֵל
 עַל־יַד נְבִיאֶךָ יי שְׁמִי וְג' ²³ וְקָרָא זֶה אֱלֹהֵינוּ וְאָמַר
 אַתָּה קְדוֹשׁ וְשִׁמְךָ קְדוֹשׁ
 וְקְדוּשֵׁים בְּכָל־יוֹם יְהִלְלוּךָ
 פָּלָה: בְּרוּךְ אַתָּה יי הָאֵל
 (בעש"ת: הַמְלִיךְ) הַקְדוֹשׁ:

קהל ובעל תפילה יחדיו * ידלג עקביו מעט כלפי מעלה רק באמירת המילים 'קדוש' שלש פעמים:

²⁴ * קְדוֹשׁ | * קְדוֹשׁ * קְדוֹשׁ יי צְבָאוֹת מְלֵא כָל־הָאָרֶץ בְּבוֹדוֹ:

בבין המצרים יורד הניגון במילים בעל תפילה ²⁵ לְעַמְתָּם בְּרוּךְ יְאֹמְרוּ:

קהל ובעל תפילה יחדיו * ידלג עקביו מעט כלפי מעלה פעם אחד באמירת המילה 'ברוך' פעם אחת.

יחזקאל ג:יב * בְּרוּךְ בְּבוֹד־יי מִמְקוֹמוֹ:

בעל תפילה וּבְדַבְרֵי קְדֻשָּׁךְ כְּתוּב לֵאמֹר:

קהל ובעל תפילה יחדיו תכלים קמו: יְמַלֵּךְ | יי לְעוֹלָם אֱלֹהֵינוּ צִיּוֹן לְדֹר וָדֹר הַלְלוּהָ:

בעל תפילה לְדֹר וָדֹר נִגִּיד גְּדֻלָּתְךָ וְלִנְצַח נִצְחִים קְדֻשָּׁתְךָ נְקַדִּישׁ * וְשִׁבְחֶךָ אֱלֹהֵינוּ
 מִפְּנֵי לֹא יִמוּשׁ לְעוֹלָם וָעֶד * כִּי אֵל מְלֹךְ גָּדוֹל וְקְדוֹשׁ אַתָּה: בְּרוּךְ אַתָּה יי
 ברוך הוא וברוך שמו הָאֵל (בעשרת ימי תשובה: הַמְלִיךְ) הַקְדוֹשׁ: ²⁶ אמן

²⁷ אַתָּה חוֹנֵן לְאָדָם הַדָּעַת * וּמְלַמֵּד לְאִנּוּשׁ בִּינָה * וְחֻנְנוּ מֵאַתָּה ²⁸ בִּינָה דְּעָה
 וְהַשְׁבִּיל: בְּרוּךְ אַתָּה יי ברוך הוא וברוך שמו חוֹנֵן הַדָּעַת: אמן

22. The [שו"ע או"ח ר"ס קכה] (שבת ויום טוב מוסף) נְעַדִּיצֶךָ or (שחרית, מנחה) נְקַדֵּשׁ alone בעל תפילה 22.

23. בבין המצרים יורד הניגון במילים 'וקרא זה אלהינו ואמר'.

24. One rises on ones toes, for the פסוקים of 'קדוש' and 'ברוך' as the מלאכים do when reciting קדושה, whereas the פסוק of 'מלך' is not part of המלאכים קדושת. Those who rise on their toes for 'מלך' as well, do so, since what the ציבור recites in קדושה, is done in the manner of מלאכים.

25. בבין המצרים יורד הניגון במילים 'לעמיתם ברוך יאמרו'.

26. ובברכה הזאת יזהרו היותר לענות אמן והבט בשו"ע או"ח ר"ס ק"ט

27. מקובל רב הירץ שליח ציבור of the סידור ... בִּינָה דְּעָה וְהַשְׁבִּיל... is in conformity with the very old (printed in 1560) The רוקח makes note of both נוסחות, as well as בִּינָה דְּעָה וְהַשְׁבִּיל. In most ancient סידורים the standard order of these words were בִּינָה דְּעָה וְהַשְׁבִּיל. This order was retained in פפד"מ. "...In תנ"ך, there are many examples in which בינה comes before דעה, as well as בינה before דעה, and, basically, the order really makes no difference. Either it means that through the בינה of the תורה one recognizes הקדוש ברוך הוא, which is called דעה; or the reverse is also true: As a result of the recognition of הקדוש ברוך הוא, דעה, one proceeds to learn his תורה, which is called בינה." (R' Schwab on Prayer pg. 442)

28. כתב יוסף אומץ שעדיף להקדים 'בינה' כי היא עיקר הברכה כדאיתא בברכות מהפסוק (ישעיה כט:כד) 'וְדַעַי תַּעֲבִירִים בִּינָה וְרוּגְגִים יִלְמְדוּ לִקְחָה':

הַשִּׁיבֵנוּ אֲבִינוּ לְתוֹרָתְךָ ◊ וְקִרְבֵּנוּ מִלִּבֵּנוּ לְעִבּוּדְךָ ◊ וְהַחְזִירֵנוּ בְּתִשׁוּבָה
שְׁלָמָה לְפָנֶיךָ: בְּרוּךְ אַתָּה יי ברוך הוא וברוך שמו הַרוֹצֶה בְּתִשׁוּבָה: אמן

סֶלַח-לָנוּ אֲבִינוּ כִּי ²⁹מכה על הלב חָמְאָנוּ ◊ מִחַל-לָנוּ מִלִּבֵּנוּ כִּי מכה על הלב פִּשְׁעֵנוּ
³⁰כאן אומרים סליחות בתענית כשיש עשרה מתענים. (המקור מסידור רב סעדיה גאון) כִּי מוֹחֵל וְסוֹלֵחַ
אַתָּה: בְּרוּךְ אַתָּה יי ברוך הוא וברוך שמו חֲנוּן, הַמְרַבֵּה לְסִלּוּחַ: אמן

רֵאֵה בְּעֵינֵינוּ ◊ וְרִיבָה רִיבֵנוּ ◊ וּנְאֲלָנוּ מִתְּהִיָּה לְמַעַן שְׁמֶךָ ◊ כִּי גּוֹאֵל חֹזֵק אַתָּה:
בְּרוּךְ אַתָּה יי ברוך הוא וברוך שמו גּוֹאֵל יִשְׂרָאֵל: אמן

בתענית ציבור מוסיף הבעל תפילה כאן 'עננו': (בתענית מקשקש הצדקה בברכת 'עננו')

עֲנֵנוּ יי עֲנֵנוּ ◊ בְּיוֹם צוֹם תַּעֲנִיתֵנוּ ◊ כִּי בְּצָרָה גְּדוֹלָה אֲנַחְנוּ: אֶל-תִּפְּן אֵל רִשְׁעֵנוּ
וְאֶל-תִּסָּתֵר פָּנֶיךָ מִפְּנֵי וְאֶל-תִּתְּעַלֵּם מִתַּחֲנֻנֵּנוּ: הִיָּה נָא קְרוֹב לְשׁוֹעֲתֵנוּ
יְהִי נָא חֶסֶדְךָ לְנַחֲמֵנוּ ◊ מָרָם נִקְרָא אֱלֹהֵי עֲנֵנוּ ◊ כַּדְבָּר שֶׁנֶּאֱמַר:
יִשְׁעִי סֶסֶב: וְהִיָּה מָרָם-יִקְרָאוּ וְאֲנִי אֶעֱנֶה עוֹד הֵם מְדַבְּרִים וְאֲנִי אֲשַׁמְעֵ:
כִּי אַתָּה יי הָעוֹנֶה בְּעֵת צָרָה ◊ פּוֹדֶה וּמַצִּיל בְּכָל-עֵת צָרָה וְצוּקָה: בְּרוּךְ אַתָּה יי
ברוך הוא וברוך שמו הָעוֹנֶה בְּעֵת צָרָה: אמן

opposed adding the רפאנו in ויהי רצון unless the individual is critically ill.

מי שרוצה להתפלל על החולה יאמר כאן:

וְיְהִי רְצוֹן מִלִּפְנֵי יי אֱלֹהֵינוּ ◊ *
שֶׁתִּשְׁלַח מִתְּהִיָּה רְפוּאָה שְׁלָמָה מִן הַשָּׁמַיִם ◊
רְפוּאָת הַנֶּפֶשׁ וְרְפוּאָת הַגּוּף לַחֻלָּה (פב"פ)
בְּתוֹךְ שְׁאֵר חוֹלֵי יִשְׂרָאֵל:

³¹רְפָאנוּ יי וְנִרְפָּא ◊ הוֹשִׁיעֵנוּ וְנוֹשְׁעָה ◊
כִּי תִהְלָתֵנוּ אַתָּה ◊ וְהִעֲלָה רְפוּאָה שְׁלָמָה
לְכָל מִבּוֹתֵינוּ ◊ * כִּי אֵל מֶלֶךְ רּוֹפֵא
נֶאֱמָן וְרַחֲמָן אַתָּה: בְּרוּךְ אַתָּה יי
ברוך הוא וברוך שמו רּוֹפֵא, חוֹלֵי עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל: אמן

29. לדעת החוות יאיר רק בימים שאומרים תחנון ולא נהגו כמותו.

One strikes one's chest each time one says 'חמאנו' and 'פשענו' during תפילה, whether תחנון is said that day or not.

30. The recital of סליחות during the עמידה dates back to the very origins of סליחות. סליחות are recited during the עמידה like טוב ויום שבת and חסידים. פיוטי שבת ויום טוב also recite סליחות in the עמידה. נעילה - the most important תפילה of the year - מנהג אשכנז, the one exception is in אלול and זמן התפילה before the אשמורת third, when סליחות are recited in the עשרת ימי תשובה, and therefore the סליחות can not practically be recited within the עמידה.

31. In some communities צדקה was collected only on שני וחמישי (The קב הישר tells of a miser who wouldn't come to synagogue on those days, in order to avoid giving צדקה). מנהג פפד"מ. (צדקה). רפאנו recites בעל תפילה daily, when the צדקה is to collect daily, when the תפילה בעל תפילה (pg. 86). דברי קהלת).

בעוד שאומר בעל תפילה ברכת 'רפאנו' הלך שוער בית הכנסת מעבר לעבר בבית הכנסת וקופה בידו. ומצלצל במטבעות צדקה שבתוכה למען יתעורר העם לקול צללו לתת לתוכה להרבות לצדקה ומה שבתוכה ניתן לעניי עירנו.

- בְּרַךְ עֲלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ אֶת־הַשָּׁנָה הַזֹּאת וְאֶת־כָּל־מִינֵי תְבוּאָתָהּ לְטוֹבָה
 וְתֵן (בחורף : טל ומטר ל) בְּרָכָה עַל פְּנֵי הָאָדָמָה ◊ וְשִׁפְעֵנוּ מִפּוּבְּדָה
 וּבְרַךְ שְׁנָתָנוּ בְּשָׁנִים הַטּוֹבוֹת: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו מְבָרַךְ הַשָּׁנִים: אמן
- ³² תִּקַּע בְּשׁוּפָר גָּדוֹל לְחֵרוּתָנוּ ◊ וְשָׂא נֶם לְקַבֵּץ גְּלִיּוֹתֵינוּ ◊ וְקַבְּצֵנוּ יַחַד
 מֵאֶרֶצַּע בְּנִפּוֹת הָאָרֶץ: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו מְבָרַךְ, גְּדֹחֵי עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל: אמן
- הַשִּׁיבָה שׁוּפְטֵינוּ בְּבִרְאשׁוֹנָה ◊ וְיִזְעַצֵּנוּ בְּבִתְחִלָּה ◊ וְהִסֵּר מִמֶּנּוּ יָגוֹן וְאֲנָחָה
 וּמְלוֹךְ עֲלֵינוּ אַתָּה יְיָ לְבִדְךָ בְּחֶסֶד וּבְרַחֲמִים ◊ וְצִדִּיקֵנוּ בְּמִשְׁפָּט: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ
 ברוך הוא וברוך שמו מְבָרַךְ, אוֹהֵב צְדָקָה וּמִשְׁפָּט (בעשי"ת מסיימים הברכה : הַמְלִיךְ הַמִּשְׁפָּט): אמן
- שְׁמוּאֵל חֲקוּן ³³ לְמַשְׁפָּדִים אֶל־תִּהְיֶה תִקְוָה ◊ וְכָל־הַמִּינִים כָּרְנֵעַ יֵאבְדוּ ◊ וְכָל־אוֹיְבֵי
 עַמְּךָ מִהֲרָה יִכָּרְתוּ ◊ וּמַלְכוּת זְדוֹן מִהֲרָה תִעָקַר וְתִשָּׁבֵר וְתִמָּגֵר וְתִכְנִיעַ
 בְּמִהֲרָה בְּיָמֵינוּ: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו שׁוֹבֵר אֵיבִים וּמִכְנִיעַ זָדִים: אמן
- עַל־הַצַּדִּיקִים וְעַל־הַחֲסִידִים ◊ וְעַל־זִקְנֵי עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל ◊ וְעַל פְּלִיטַת
 סוּפְרֵיהֶם ◊ וְעַל גְּרֵי הַצֶּדֶק וְעֲלֵינוּ ◊ יִהְיֶה רַחֲמֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ וְתֵן שָׂכָר טוֹב
 לְכָל הַבּוֹטְחִים בְּשִׁמְךָ בְּאַמֶּת ◊ וְשִׁים חֻלְקֵנוּ עִמָּהֶם ◊ ³⁴ וְלַעוֹלָם לֹא יִבּוֹשׁ
 כִּי־בְךָ בְּמִתְּנוּנוּ: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו מְשַׁעֵן וּמִבְטָח לַצַּדִּיקִים: אמן

32. 'תקע בשופר' contains exactly twenty words (טור) which would make adding the word 'לארצנו' superfluous. Mentioning ארץ ישראל as the gathering place, seems unnecessary. 'תקע בשופר' - cites מסכת מגילה which states that from 'את צמח דוד', there are six stages of גאולה; 1) Gathering the exiles, 2) Judgment for evil doers, 3) Destruction of those who rebel against God, 4) Elevation of the righteous. 5) Building of Jerusalem, 6) Return of מלכות בית דוד. He likewise cites מאמרי חז"ל, which envisioned that in the stages of גאולה, there would first be a קבוץ גלויות in ארץ ישראל, before returning to ארץ ישראל. Therefore, the idea to add 'לארצנו' to the 'תקע בשופר' ברכת seems out of place. The שבלי הלקט says that when went to down to מצרים and that he and his sons were all gathered together, the מלאכי השרת exclaimed 'בא"י מקבץ נדחי עמו ישראל'. And that was in ארץ. It is interesting that some נוסחי ספרד omit the term 'לארצנו' as well.

33. The ancient Roman נוסח was לְמַשְׁפָּדִים. It was changed to וּלְמַשְׁפָּדִים because of the censors - Rome was the center of the Christian world. From the time the סידורים were printed in Europe - they had to make changes because of the censors.

34. In ancient סידורים, and in ספרדי נוסחאות the text is 'וְלַעוֹלָם לֹא יִבּוֹשׁ'.

³⁵ וְלִירוּשָׁלַם עִירָךְ בְּרַחֲמִים תָּשׁוּב וְתִשָּׁבוֹן בְּתוֹכָהּ כְּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ ◊ וּבָנִה אוֹתָהּ בְּקֶרֶב בְּיָמֵינוּ בְּנֵין עוֹלָם ◊ וְכִסֵּא דָוִד מִתְּהַרָה לְתוֹכָהּ תִּכְיֶין: בְּרוּךְ אַתָּה יי ברוך הוא וברוך שמו בִּוְנֵה יְרוּשָׁלַם: אמן

אֶת־צֶמַח דָּוִד עֲבָדְךָ מִתְּהַרָה תַּצְמִיחַ ◊ וְקִרְנוֹ תָרוּם בִּישׁוּעָתְךָ ◊ כִּי לִישׁוּעָתְךָ קִנֵּינוּ כָּל־הַיּוֹם: בְּרוּךְ אַתָּה יי ברוך הוא וברוך שמו מַצְמִיחַ, קִרְן יִשׁוּעָה: אמן

³⁶ שְׁמַע קוֹלֵנוּ יי אֱלֹהֵינוּ ◊ חוּם וְרַחֵם עָלֵינוּ ◊ וְקַבֵּל בְּרַחֲמִים וּבְרָצוֹן אֶת־תַּפְּלָתֵנוּ ◊ כִּי אֵל שׁוֹמֵעַ תַּפְּלָתֵנוּ וְתַחֲנוּנֵינוּ אַתָּה ◊ וּמְלַפְּנֶיךָ מַלְכֵנוּ רִיקָם אֵל תִּשְׁיבֵנוּ ◊ כִּי אַתָּה שׁוֹמֵעַ תַּפְּלַת עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל בְּרַחֲמִים: בְּרוּךְ אַתָּה יי ברוך הוא וברוך שמו שׁוֹמֵעַ תַּפְּלָה: ³⁷ אמן

³⁸ רָצָה יי אֱלֹהֵינוּ בְּעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל וּבַתַּפְּלָתָם ◊ וְהֵשֵׁב הָעֲבוּדָה לְדִבְרֵי בֵיתְךָ ◊ וְאִשֵּׁי יִשְׂרָאֵל וּתַפְּלָתָם ◊ מִתְּהַרָה ◊ בְּאַהֲבָה תִקְבֹּל בְּרָצוֹן ◊ וְתִהְיֶי לְרָצוֹן תָּמִיד עֲבוּדַת יִשְׂרָאֵל עַמְּךָ:

35. בבין המצרים ברכת 'ולירושלם עירך' כולה אומר בניגון ידוע של קינות, ואת חתימת הברכה - בניגון טעמי איכה.

36. but for adding ones own שְׁמַע קוֹלֵנוּ to בקשה of fixed texts of הרב יעקב עמדן. 36. The reasoning being, if required a specific text to be added - they would have added it themselves. We don't find these תפילות in סידורים before הרב וואלף היידנהיים (1800's הרב יחיאל מיכל עפשטיין) קיצור של"ה was written by וידוי we have for the נוסח printed in שיערי ציון (Kabbalistic תפילות written about hundred years prior).

37. חתימת ברכת 'שומע תפילה' נאמרת על ידי הבעל תפילה בהרמת קול ובנעימה מיוחדת כדי לעורר את השומעים לחשיבות עניית 'אמן' זו

38. is to omit the word 'מִתְּהַרָה' but to include 'אֶת', since the ברכה is discussing the מנהג. מהרה going onto the נשמות שנהרגו על קידוש השם, which they did not want to be מנהג. מהרה is to omit 'אֶת' but to include 'מִתְּהַרָה'.

מדרשות חלוקין יש מי שאומר נשמותיהן של צדיקים, ויש מי שאומר כבשים של אש. והיינו דאמרין בשמונה עשרה בעבודה 'ואשי ישראל ותפילתם מהרה באהבה תקבל ברצון'. וי"א דקאי אדלעיל 'והשב העבודה לדביר ביתך ואשי ישראל'. לא מצאתי יותר: (תוס' מנחות קי)

בראש חודש ובחול המועד אומרים 'יעלה ויבא'

אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ יַעֲלֶה וַיָּבֵא ◊ וַיִּגַּע ◊ וַיִּרְאֶה ◊ וַיִּרְצֶה ◊ וַיִּשְׁמַע ◊ וַיִּפְקֹד ◊ וַיּוֹכֵר
וַיַּכְרֹנֵנוּ וַיַּפְקֹדֵנוּ ◊ וַיַּכְרֹן אֲבוֹתֵינוּ ◊ וַיַּכְרֹן מֹשֶׁה בֶּן־דָּוִד עֲבָדָךְ ◊ וַיַּכְרֹן יְרוּשָׁלַם עִיר קֹדְשְׁךָ
◊ וַיַּכְרֹן כָּל עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל לְפָנֶיךָ ◊ לְפָלִיטָה וּלְטוֹבָה וּלְחַן וּלְחַסֵּד וּלְרַחֲמִים וּלְחַיִּים וּלְשָׁלוֹם
בְּיוֹם

לראש חודש: ראש החדש | לפסח: חג המצות | לסוכות: חג הסוכות

הַיּוֹם ◊ וַיַּכְרֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בּוֹ לְטוֹבָה (קהל אמן) ◊ וַיַּפְקֵדֵנוּ בּוֹ לְבִרְכָּה (קהל אמן) ◊
וְהוֹשִׁיעֵנוּ בּוֹ לְחַיִּים (קהל אמן) ◊ וּבְדַבַּר יְשׁוּעָה וּרְחֻמִּים ◊ חוּס וְחַנּוּנִי וְרַחֵם עָלֵינוּ וְהוֹשִׁיעֵנוּ ◊
בִּי אֱלֹהֵי עֵינֵינוּ ◊ בִּי אֵל מֶלֶךְ חַנּוּן וְרַחוּם אֲתָה:

וּתְחַוֶּינָה עֵינֵינוּ בְּשׁוּבְךָ לְצִיּוֹן בְּרַחֲמִים:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ ³⁹ הַמְּחַיֵּי שְׁכִינָתוֹ ⁴⁰ לְצִיּוֹן: אמן

צריך לומר 'מודים' בקול רם כדי שהציבור ישמעו. מודים דרבנן

מִשְׁתַּחֲוִיָּה ⁴¹ מוֹדִים אֲנִי לְךָ שְׂאֵתָה הוּא ◊ מִשְׁתַּחֲוִיָּה ⁴³ מוֹדִים אֲנִי לְךָ שְׂאֵתָה הוּא ◊
זוֹקֵף יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ לְעוֹלָם זוֹקֵף יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ אֱלֹהֵי
וְעַד ◊ צוּר חַיִּינוּ ◊ מִגֵּן יִשְׁעֵנוּ אַתָּה הוּא כָּל־בֶּשֶׂר ◊ יוֹצֵרֵנוּ יוֹצֵר בְּרָאשִׁית:
לְדוֹר וָדוֹר: נוֹדָה לְךָ וְנִסְפָּר תִּהְלָתְךָ עַל בְּרִכּוֹת וְהוֹדָאוֹת לְשִׁמְךָ הַגָּדוֹל וְהַקְדוֹשׁ ◊
חַיִּינוּ הַמְּסוּרִים בְּיָדְךָ ◊ וְעַל גִּשְׁמוֹתֵינוּ עַל שְׁחִיטָתֵנוּ וְקִימָתֵנוּ: כֵּן תְּחַיֵּנוּ
⁴² הַמְּקוֹדֹת לְךָ ◊ וְעַל נַפְשֵׁךָ שֶׁבְּכָל־יוֹם וְתִקְיָמֵנוּ ◊ וְתִאֲסֹף גְּלוּתֵנוּ לְחֻצְרֹת
עַמֵּנוּ ◊ וְעַל־נַפְלְאוֹתֶיךָ וְטוֹבוֹתֶיךָ קֹדְשְׁךָ ◊ לְשֹׁמֵר חֻקֶּיךָ וְלַעֲשׂוֹת רִצְוֶיךָ ◊
שֶׁבְּכָל־עֵת ◊ עָרַב וּבָקֵר וְצַהֲרָיִם: וְלַעֲבָדְךָ בְּלִבְבִּי שָׁלוֹם ◊ עַל שְׁאֵנוּ מוֹדִים
הַטּוֹב בִּי לֹא־כָלוּ רַחֲמֶיךָ ◊ וְהִמָּרְחֵם לְךָ ◊ כּוֹרְעִים מַעֲט כְּשֹׁאֲמֵרִים הַמִּילָה בְּרוּךְ ◊
בִּי לֹא־תִמּוּ חֲסִדֶיךָ ◊ מַעֲוֹלָם קִוִּינוּ לְךָ: זוֹקֵף אֵל הַהוֹדָאוֹת:

39. חתימת ברכת 'המחזיר שכינתו לצייון' נאמרת על ידי הבעל תפילה בהרמת קול ובנעימה מיוחדת כדי לעורר את השומעים לאמירת מודים דרבנן

40. בבין המצרים בסוף הברכה משפיל את קולו, אולם במלה אחרונה של רצה דהיינו 'לצייון', שוב מגביה את קולו.

41. The recent practice that he should say 'מודים' quietly while the ציבור say 'מודים דרבנן' has no basis in הלכה or tradition. stated, "I don't know where the מנהג of saying the beginning of 'מודים' silently, comes from?" The issue of לא משתמע does not apply since both are reciting different paragraphs.

42. נוסח הַמְּקוֹדֹת is the correct not הַמְּפֻקְדוֹת.

43. מוֹדִים לַשָּׁן corresponds to the מוֹדִים דְּרַבְנָן. - so we bow both at the beginning and at the final 'ברוך' which corresponds to 'שמוך'...הטוב שמך. The original גירסא

כל ימי חנוכה, גם בפורים ביום י"ד (ט"ו) בשחרית, אומרים כאן 'על הנסים':

על הנסים ◊ ועל הפרקן ◊ ועל הנבירות ◊ ועל התשועות ◊ ועל המלחמות ◊

שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה:

בחנוכה: בימי מתתיהו בן-יוחנן כהן גדול חשמוני ובניו ◊
 בשעמדה מלכות יון הרשעה על עמך ישראל ◊
 להשביחם תורתך ◊ ולהעבירם מחקי רצונך: ואתה
 ברחמיך הרבים ◊ עמדת להם בעת צרתם ◊ רבת את-
 ריבם ◊ ונתת את-דינם ◊ נקמת את-נקמתם: מסרת
 גבורים ביד חלשים ◊ ורבים ביד מעטים ◊ וטמאים
 ביד טהורים ◊ ורשעים ביד צדיקים ◊ ויודים ביד עוסקי
 תורתך: ולך עשית שם גדול וקדוש בעולמך ◊ ולעמך
 ישראל עשית תשועה גדולה ופרקן כהיום הזה: ואחר
 כך באו בנגיד לדביר ביתך ◊ ופנו את-היכלך ◊ וטהרו
 את-מקדשך ◊ והדליקו נרות בחצרות קדשך ◊ וקבעו
 שמונת ימי חנכה אלו ◊ להודות לחלל לשמך הגדול: ⁴⁴

ועל-כלם יתברך ויתרומם שמך מלפני תמיד לעולם ועד:

⁴⁵ בעשרת ימי תשובה: וכתוב לחיים טובים בני בריתך:

[בחזרת הש"ץ הקהל עונה רק 'אמן' על אמירה 'וכתוב לחיים', שאין הקהל חוזר על אמירה זו:]

ובל חיים יודוך סלה ◊ ויהללו את-שמך באמת ◊ האל ישועתנו ועזרתנו סלה:

כורע ⁴⁶ ברוך: משתחוה אתה זוקף יי ברוך הוא וברוך שמו הפזוב שמך ולך נאח להודות: אמן

44. The phrase, כשם שעשית להם נסים ונבירות בימים ההם ובזמן הזה, בן עמנו ד' אלדינו פלא ונסים בעת הזאת, appears in numerous manuscripts from the ראשונים and מחזור ורמיישא (ראשונים), yet the טור and ערוך omit it. By the time of the אחרונים, we don't find the text at all. This is but one example, where several parts of תפילה have changed from the time of the ראשונים, sometimes due to a variety of גרסאות.

45. The נוסח of the מוה"ם מרוטנבורג as cited by the טור is 'וכתוב לחיים טובים כל בני בריתך'. However, the רוקח stresses the importance of the phrase containing only five words. Therefore the 'כל' omit (דברי קהלת עמ' 131) מנהג פפד"מ and מנהג ורמיישא, while 'טובים' omits מהר"ל.

46. בבין המצרים בסוף הברכה משפיל את קולו.

בחזרת הש"ץ אומר הבעל תפילה (אומרים אף בתשעה באב ובבית אב"ל אבל הכהנים לא נושאים כפים):
בארץ ישראל הכהנים מברכים את הקהל (עמ' 281).

⁴⁷ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ בְּרַכְנוּ בְּבִרְכַּהּ הַמְּשַׁלֶּשֶׁת בְּתוֹרָה ◊ הַבְּתוּכָה עַל-יְדֵי מֹשֶׁה עֲבֹדְךָ ◊

הָאֱמוּנָה מִפִּי אֲחֵרִין וּבְנֵינוּ בְּהִנֵּם עִם קְדוֹשְׁךָ ◊ בְּאֱמוּנָה

3מדרג ו:כד-כו יְבָרְכְךָ יי' וְיִשְׁמְרְךָ: כן יהי רצון יי' | פָּנֵינוּ אֱלֹהֵיךָ וְיַחְנֶנְךָ: כן יהי רצון

יִשְׂאֵא יי' | פָּנֵינוּ אֱלֹהֵיךָ וְיִשְׁם לְךָ שְׁלוֹם: כן יהי רצון

אדיר במרום is recited if the כהנים go up to דוכן.

⁴⁸ שִׁים שְׁלוֹם ◊ מוֹבָה וּבִרְכָּה ◊ חֵן וְחֶסֶד וְרַחֲמִים עָלֵינוּ וְעַל כָּל-יִשְׂרָאֵל עֲמָךְ:

בְּרַכְנוּ אֲבִינוּ ◊ בְּלָנוּ בְּאֶחָד בְּאוֹר פָּנֶיךָ ◊ כִּי בְּאוֹר פָּנֶיךָ נִתְּתָה לָנוּ ◊ יי' אֱלֹהֵינוּ ◊

תוֹרַת חַיִּים וְאַהֲבַת חֶסֶד ◊ וְצַדִּיקָה ◊ וּבִרְכָּה ◊ וְרַחֲמִים ◊ וְחַיִּים ◊ וְשְׁלוֹם:

וְמוֹב בְּעֵינֶיךָ לְבָרֶךְ אֶת-עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל ◊ בְּכָל-עֵת וּבְכָל-שָׁעָה בְּשְׁלוֹמְךָ:

בעשרת ימי תשובה [בחזרת הש"ץ הקהל מקדים
אמירת 'בספר...' לפני הבעל תפילה]:

⁵⁰ בְּסֵפֶר חַיִּים בְּרַכָּה וְשְׁלוֹם ◊ וּפְרָנְסָה מוֹבָה ◊

נִזְכָּר וְנִכְתָּב לְפָנֶיךָ ◊ אָנוּ וְכָל-עַמְּךָ

בֵּית יִשְׂרָאֵל ◊ לְחַיִּים וְלְשְׁלוֹם: בְּרוּךְ אַתָּה יי'

בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ ⁵¹ עוֹשֶׂה הַשְׁלוֹם: אָמֵן

כאשר אין אומרים תחנון, חתימת ברכת 'המברך את
עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּשְׁלוֹם' נאמרת על ידי הב"ת בהרמת קול
ובנעימה מיוחדת כשאין אומרים תחנון כדי להזכיר
זאת לקהל.

בְּרוּךְ אַתָּה יי' בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ

⁴⁹ הַמְּבָרֵךְ אֶת-עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּשְׁלוֹם: אָמֵן

47. until then, ראשונים was performed daily, until about the year 5000. The נשיאת כפים mention, that one should דוכן every day, without citing while discussing הלכות נשיאת כפים כפים that the מנהג is not to do so.

48. On every occasion that we recite שִׁים שְׁלוֹם is also said. The text of שִׁים שְׁלוֹם itself, has within it the request for רחמים, חן, and אוֹר הַפָּנִים, themes contained within the second and the third ברכות of ברכת כהנים.

49. בבין המצרים בסוף הברכה משפיל את קולו.

50. Adding the word 'מוֹבִים' is מנהג צרפת, which was not accepted by רבנוי אשכנזי.

51. מה שאנו אומרים בר"ה עוֹשֶׂה הַשְׁלוֹם ובשאר ימות השנה [המברך את עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּשְׁלוֹם, לפי שעושה בגימט' ספרא"ל והוא מלאך הממונה על הכתיבה, ואנו מזכירין אותו עתה שיכתוב אותנו לחיים טובים ולשלום. (מהר"ל) עוד טעם כתב ברוך בעשי"ת א"א המברך את עַמּוֹ בְּשְׁלוֹם לפי כביכול אינו יכול לברכם דבמקום משפט אין צדקה, אך אומ' עוֹשֶׂה הַשְׁלוֹם שאע"פ שעושה משפט שלום בעולם דכתיב 'חילו מלפניו כל הארץ אף תכון תבל' (תהלים צו:ט-י)

מר בר רבינא (ברכות יז) $\diamond$ אֱלֹהֵי $\diamond$ נִצַּר לְשׁוֹנֵי מַרְעַ $\diamond$ וּשְׁפָתֵי מְדַבֵּר מִרְמָה $\diamond$
 וּלְמַקְלָלֵי נַפְשֵׁי תַדּוּם $\diamond$ וְנַפְשֵׁי כַּעֲפָר לְכָל תַּהֲוָה: פֶּתַח לִבִּי בְּתוֹרָתְךָ $\diamond$
 וּבְמִצְוֹתֶיךָ תִּרְדּוּם נַפְשֵׁי: וְכָל הַחוֹשְׁבִים עָלַי רָעָה $\diamond$ מִתְּהַרָה הָפַר עֲצָתָם
 וְקָלָקַל מַחֲשַׁבּוֹתָם: עֲשֵׂה לְמַעַן שְׁמֶךָ $\diamond$ עֲשֵׂה לְמַעַן יִמְיָנְךָ $\diamond$ עֲשֵׂה לְמַעַן קִדְשֶׁךָ $\diamond$
 עֲשֵׂה לְמַעַן תּוֹרָתְךָ: תְּכַלִּים ס: $\diamond$ לְמַעַן יִחַלְצֵנִי יְדִידֶיךָ הוֹשִׁיעָה יִמְיָנְךָ וְעֲנֵנִי:
 יט:טו יְהִי לְרָצוֹן | אֲמַר־פִּי וְהִגִּינוּ לִבִּי לְפָנֶיךָ יְיָ צוּרִי וְנֹאֲלִי:

פוסע לאחריו ג' פסיעות ואומר :

⁵² עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו $\diamond$ הוּא יַעֲשֶׂה שְׁלוֹם עֲלֵינוּ $\diamond$
 וְעַל כָּל־יִשְׂרָאֵל $\diamond$ וְאָמְרוּ אָמֵן:

זוקף לאט ואומר :

⁵³ יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ $\diamond$ שִׁיבֵנָה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ $\diamond$
 וְתֵן חֲלֻקָּנוּ בְּתוֹרָתְךָ: וְשֵׁם נֶעֱבְדְּךָ בִּירָאָה $\diamond$ בְּיָמֵי עוֹלָם וּבְשָׁנִים קְדָמָנִיּוֹת:
 מִלֵּאכֵי ג:ד וְעַד כָּה לֵּי מִנְחַת יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם בְּיָמֵי עוֹלָם וּבְשָׁנִים קְדָמָנִיּוֹת:

ועומד במקום שכלו פסיעותיו עד כדי הלוך ד' אמות, ובצבור עד שיגיע הבעל תפילה לקדושה.

הבעל תפילה חוזר ומתפלל בקול ואומר מתחלה 'אדני שפתי תפתח' בלחש

בשחרית של ראש חודש, חנוכה, וחול המועד אומרים הלל (עמ' 259).

בתעניות בה"ב מרחשון ובה"ב אייר כשאין עשרה מתענים אומרים כאן סליחות.

בעשרת ימי תשובה אומרים 'אבינו מלכנו' (עמ' 318) אחר תפילת שמונה עשרה.

יום כפור on כוונה was omitted the entire year, in order that it be said with the proper (אשמנו) וידי

52. The עמידה makes mention of taking three steps backward upon finishing the גמרא.

53. In ancient סידורים these פסוקים do not appear. In the past two hundred to three hundred years, the מנהג to recite them has become wide spread. It is considered a טוב accepted by כלל ישראל (therefore they should be said and not skipped).

כל ימי החול בימים שאומרים בהם תחנה אומרים אחר שמנה עשרה 'רחום ותנון' (עמ' 51) וכו'.

ובשני ובחמישי מוספים והוא רחום וכו' ואומרים אותו מעומד ובלחש.

ואלו הימים שאין אומרים בהם תחנה ואין נופלים על פניהם:¹

בערב שבת למנחה, ראש חודש, חנוכה, חמשה עשר בשבט, פורים קטן ב' ימים, כל חדש ניסן, ל"ג בעומר, ראש חודש סיון עד אחר אסרו חג, תשעה באב, חמשה עשר באב, ולא בערב ראש השנה ומערב יום כפור עד אחר ראש חודש מרחשון, בימים אלו אין אומרים גם במנחה שלפניו (חוץ מן חמשה עשר בשבט וחמשה עשר באב), ולא בבית אבן, ולא בבית חתן ביום שנכנס לחופה (ונתפשט המנהג בכמה קהילות גם במנחה שלפניו), ולא בבהכ"נ ביום המילה. [בפסח שני אומרים תחנון כרגיל.]

תכלים עמלח והוא רחום | יכפר עון ולא ישתית והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל חמתו:
אתה יי | לא תכלא רחמיה ממנו | חסדך ואמתך תמיד יצונו:
קו:מז הושיענו | יי אלהינו וקבצנו מן הגוים להדות לשם קדשך להשתבח בתהלתך:
קל:ג-7 אסעונות תשמריה אדני מי יעמד: כי עמך הסליחה למען תורא:
לא בחטאינו תעשה לנו | ולא בעונותינו תגמול עלינו: ירמיה יד: אסעונינו ענו לנו
יי עשה למען שמך תכלים כהו וכו' רחמיה יי וחסדיך כי מעולם הטה: יעגנו יי ביום
צרה | ישגבנו שם אלהי יעקב: כי יי הושיעה הפלך יעגנו ביום קראנו:
אבינו מלכנו חננו ועגנו | כי אין לנו מעשים | צדקה עשה עמנו למען שמך:
אדונינו אלהינו | שמע קול תחנונינו | וזכר לנו את ברית אבותינו והושיענו למען
שמך: דניאל ט:טו-יז ועתה | אדני אלהינו אשר הוצאת את עמך מארץ מצרים ביד חזקה
ותעשה לך שם פיוס הנה מכים באגרופ על שמאל החזה חטאנו רשענו: אדני ככל צדקתך
ישבנא אפק וחתמך מעידך ירושלם הרקדשך כי בחטאינו ובעונות אבותינו ירושלם
ועמך להרפה לכל סביבתינו: ועתה | שמע אלהינו אל תפלת עבדך ואל תחנוני
והאר פניך על מקדשך השמים למען אדני:
ט:יח-יט הטה אלהי | אונך ושמע פקח עיניך וראה שמותינו והעיר אשר נקרא שמך

1. The Mainz (Mainz), according to which, תחנון is recited the week following ראשונים and other הגהות אשרי does not, which is supported by the סכות מ. ראשונים.

עליה כי | לא על צדקתינו אנחנו מפילים תחנונינו לפניך כי על רחמיה הרבים: אדני |
 שמעה אדני | סלחה אדני הקשיבה ועשה אלהתאחר למענך אלהי כיר שמך נקרא
 על עירך ועל עמך: אבינו אב הרחמן ◊ הראנו אות למזכה וקבץ נפוצותינו מארבע
 בנפות הארץ ◊ יכירו וידעו כל הגוים ◊ כי אתה יי אלהינו: ישעיה 45:7 ועתה יי אבינו
 אתה אנחנו החמר ואתה יצרנו ומעשה ידך בלנו: הושיענו למען שמך צורנו מלפנו
 וגואלנו: יואל 3:1 חוסה יי על עמך ואל תתן נחלתך להרפה למשלבם גוים למה יאמרו
 בעמים איה אלהיהם: ידענו כי חמאנו ואין מי יעמד בעדנו ◊ שמך הגדול יעמד לנו
 בעת צרה: ידענו כי אין בנו מעשים ◊ צדקה עשה עמנו למען שמך: ברחם אב על
 בנים ◊ בן ברחם יי עלינו ◊ והושיענו למען שמך: חמול על עמך ◊ רחם על נחלתך ◊
 חוסה נא כרוב רחמיה: חננו ועננו ◊ כי לך יי הצדקה ◊ עשה נפלאות בכל עת:
 הפטנא רחם נא על עמך מהרה למען שמך: ברחמיה הרבים ◊ יי אלהינו ◊
 חוס ורחם והושיעה צאן מרעיתך ◊ ואל ימשלבנו קצף ◊ כי לך עינינו תלויות:
 הושיענו למען שמך ◊ רחם עלינו למען ברייתך: הכימה ועננו בעת צרה ◊ כי לך יי
 הישועה: בך תוחלתנו ◊ אלוה סליחות ◊ אנא סלחנא אל טוב וסלח ◊ כי אל מלך
 חנון ורחום אתה:

אנא מלך חנון ורחום ◊ זכור והפט לבדית בין הבתרים ◊ ותראה לפניך עקדת יחיד
 למען ישראל: אבינו מלפנו חננו ועננו ◊ כי שמך הגדול נקרא עלינו: עשה נפלאות
 בכל עת ◊ עשה עמנו כחסדך: חנון ורחום ◊ הכימה ועננו בעת צרה ◊ כי לך יי
 הישועה: אבינו מלפנו ◊ מחסנו ◊ אלתעש עמנו ברע מעללינו: זכר רחמיה יי וחסדיך ◊
 וברב טובך הושיענו וחמלנא עלינו ◊ כי אין לנו אלוה אחר מבלעדיך צורנו:
 אלתעזבנו יי ◊ אלהינו אלתרחק ממנו ◊ כי נפשנו קצרה מחרב ומשבי ומדבר
 וממגפה ומכל צרה ויגון הצילנו ◊ כי לך קיינו ◊ ואל תבלימנו יי אלהינו: והאר פניך
 בנו ◊ וזכר לנו את ברית אבותינו ◊ והושיענו למען שמך: ראה בצרותינו ושמע
 קול תפלתנו ◊ כי אתה שומע תפלת כל פה:

אל רחום וחנון ◊ רחם עלינו ועל כל מעשיך ◊ כי אין פקוד: יי אלהינו ◊ אנא שא

נָא פִּשְׁעֵינוּ: אֲבִינוּ מִלִּפְנֵי צוּרֵנוּ וְגוֹאֲלֵנוּ ◊ אֵל חַי וְקַיִם הַחֲסִין בְּכַח ◊ חֲסִיד וְטוֹב עַל כָּל־מַעֲשֶׂיךָ ◊ כִּי אַתָּה הוּא יְיָ אֱלֹהֵינוּ: אֵל אֶרֶךְ אַפַּיִם וּמְלֵא רַחֲמִים ◊ עֲשֵׂה עִמָּנוּ כְּרַב רַחֲמִיךָ ◊ וְהוֹשִׁיעֵנו לְמַעַן שְׂמֹךְ: שְׁמַע מִלִּפְנֵי תַפְלָתֵנוּ ◊ וּמִיד אֲוִיבֵינוּ הַצִּילָנוּ: שְׁמַע מִלִּפְנֵי תַפְלָתֵנוּ וּמִכָּל־צָרָה וְיִגְדֹן הַצִּילָנוּ: אֲבִינוּ מִלִּפְנֵי אַתָּה ◊ יִרְמִיָּה יד:ט וְשְׂמֹךְ עָלֵינוּ נִקְרָא אֶל־תַּנְחֵנוּ: אֶל־תַּעֲזֹבֵנוּ אֲבִינוּ ◊ וְאֶל־תַּפְשִׁשְׁנוּ בּוֹדְאֵנוּ ◊ וְאֶל־תַּשְׁכַּחֵנוּ נֶצַח ◊ כִּי אֵל מְלֹךְ חַנוּן וְרַחוּם אַתָּה:

אֵין כְּמוֹךְ חַנוּן וְרַחוּם יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ אֵין כְּמוֹךְ אֵל אֶרֶךְ אַפַּיִם וְרַב חֶסֶד וְאֶמֶת: הוֹשִׁיעֵנו בְּרַחֲמֶיךָ הַרְבִּים ◊ מִרַעַשׁ וּמִרְגָּז הַצִּילָנוּ: זָכֹר לַעֲבֹדֶיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב ◊ אֶל־תִּפְּן אֶל־קִשְׁיָנוּ וְאֶל־רַשְׁעֵנוּ וְאֶל־חַטָּאתֵנוּ: שְׁמוֹת לז:יב שׁוּב מִחֲרוֹן אַפֶּךָ וְהִנָּחֵם עַל־הַרְעָה לַעֲמֹךְ: וְהִסֵּר מִפָּנֵינוּ מִכַּת הַמָּוֶת כִּי רַחוּם אַתָּה ◊ כִּי בֶן יוֹרֶכֶךָ ◊ עֲשֵׂה חֶסֶד חֲנֻם בְּכָל־דּוֹר וָדוֹר: חוֹסֵה יְיָ עַל־עַמֶּךָ וְהַצִּילָנוּ מוֹעֲמֶךָ ◊ וְהִסֵּר מִפָּנֵינוּ מִכַּת הַמַּגֵּפָה וְיִגְדֹּרָה קִשָּׁה ◊ כִּי אַתָּה שׁוֹמֵר יִשְׂרָאֵל: דניאל ט:טז לֵךְ אֲדֹנָי הַצְדִּיקָה וְלָנוּ בִּרְשֵׁת הַפָּנִים ◊ מַח־נְתָאוֹנִין ◊ וּמַח־נְאֻמֵּר ◊ מַח־גְּדִיר ◊ וּמַח־נְצַמְדִּיק: נַחֲפָשָׁה דְרָכֵינוּ וְנַחֲקָרָה ◊ וְנִשְׁוִיבָה אֵלֶיךָ ◊ כִּי יִמְיִנֶךָ פְּשׁוּטָה לְקַבֵּל שָׁבִים: תְּהִלָּה קִי:כב אָנָּה יְיָ הוֹשִׁיעָה נָּא אָנָּה יְיָ הַצִּלִּיתָהּ נָּא: אָנָּה יְיָ עֲנֵנוּ בְּיוֹם קִרְאֵנוּ: לֵךְ יְיָ חֲבִינוּ ◊ לֵךְ יְיָ קוֹיֵנוּ ◊ לֵךְ יְיָ גִּיחַל ◊ אֶל־תַּחֲשָׁה וְתַעֲנֵנוּ ◊ כִּי נֶאֱמָו גוֹיִם ◊ אֲבָרָה תִּקְוָתָם ◊ כָּל־בֶּרֶךְ וְכָל־קוֹמָה לֵךְ לְבַד תִּשְׁתַּחֲוֶה:

הַפּוֹתֵחַ יָד בְּתִשְׁוִיבָה לְקַבֵּל פּוֹשְׁעִים וְחַטָּאִים ◊ נִבְחַלָּה נַפְשֵׁנוּ מִרַב עֲצָבוֹנֵנוּ ◊ וְאֶל־תַּשְׁכַּחֵנוּ נֶצַח: קוֹמָה וְהוֹשִׁיעֵנו ◊ כִּי חֲסִינוּ כָּךְ: אֲבִינוּ מִלִּפְנֵי ◊ אִם אֵין בָּנוּ צְדָקָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים ◊ זָכֹר־לָנוּ אֶת־בְּרִית אֲבוֹתֵינוּ וְעִדּוֹתֵינוּ בְּכָל־יוֹם ◊ יְיָ אֶחָד: הַבִּיטָה בְּעֵינֵינוּ כִּי רַבּוּ מִכְאוּבֵינוּ וְצָרוֹת לִבְכָּנוּ: חוֹסֵה יְיָ עָלֵינוּ בְּאֶרֶץ שְׁבִינוּ וְאֶל־תַּשְׁפּוֹךְ חֲרוֹנְךָ עָלֵינוּ ◊ כִּי אֲנַחֲנוּ עַמֶּךָ בְּנֵי בְרִיתְךָ: אֵל ◊ הַבִּיטָה דָּל כְּבוֹדֵנוּ בַּגּוֹיִם ◊ וְשִׁקְצוּנוּ בְּמַמָּאת הַנִּדָּה: עַד־מָתִי עֲזֹךְ לִשְׁבִי ◊ וְתַפְאֲרֶתְךָ בְּיַד צָר: עוֹדֶרָה גְבוּרָתְךָ וְקִנְיָתְךָ עַל־שׁוֹנְאֵינוּ ◊ הֵם יְבוֹשׁוּ וַיִּחַתּוּ מִגְבוּרָתָם ◊ וְאֶל־יִמְעֻמוּ לְפָנֶיךָ תִּלְאוֹתֵינוּ:

מִחַר יִקְדְּמוּנוּ רַחֲמֵיךָ בְּיוֹם צָרָתֵנוּ ◊ וְאַס־לֹא לְמַעַנְנוּ ◊ לְמַעַנְךָ פָּעַל ◊ וְאַל־תִּשְׁחִית
זְכוֹר שְׁאֲרִיתֵנוּ: וְחֵן אִם הַמִּיחָדִים שְׁמֶךָ פְּעָמִים בְּכָל־יוֹם תָּמִיד בְּאַהֲבָה וְאוֹמְרִים:

דברים ו:ד שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ | אֶחָד:

בשני בתי הכנסת היה קרש מחובר בתיבה בקצהו האחד לדרום ובקצהו האחר מברית לתבה בצד צפון, ובעת התפילה מונח עליו סדור תפילה הגדול, ובעל תפילה עומד לפניו ובסוף תפילה בקול הוריד בעל תפילה את הקרש על ידי משיכת הברית לאחור, ובזה נעשה פתח ממקום מעמד ש"ץ לארון הקודש. ועלה וישב על המדרגה העליונה שלפני ארון הקודש. ומטה ראשו על זרוע ימין. ולא על שמאל מפני כבוד תפילה על יד שעליה. ואומר בלחש "רחום וחנון" עד "רגע". (דברי קהלת)

אין נופלים על פניהם אלא במקום שיש ספר תורה. כשיש תפילין בזרועו יטה על צד ימין וכשאין לו יטה על שמאלו ודוקא על זרועו ומיושב. אין אומרים את הפסוק: 'וַיֹּאמֶר דוד אל גִּד' לפני נפילת אפים. ומלות 'רחום וחנון חטאתי' אומרים הבעל תפילה והקהל קודם הטיה.

¹ רָחוּם וְחֲנוּן ומכים ביד ימין על הלב באמירת המילה חַטָּאתִי לְפָנֶיךָ ◊

יְיָ מֶלֶךְ רַחֲמִים ◊ רַחֵם עָלֵי וְקַבֵּל תַּחֲנוּנֵי:

תכלים ו:ג-יא יְיָ אֱלֹהֵינוּ תְּחַנֵּנוּ וְאַל־תִּפְרֹסֵנוּ תִּפְרֹסֵנוּ חֲנוּנֵי יְיָ בִּי־אֱמַלֵּל אֲנִי
רַפְּאֵנִי יְיָ כִּי נִבְהָלוּ עַצְמִי: וְנִפְּשִׁי נִבְהָלָה מְאֹד וְאֵת יְיָ עַד־מָתִי: שׁוּבָה יְיָ חֲלָצָה נַפְשִׁי
הוֹשִׁיעֵנִי לְמַעַן חֲסֹדֶךָ: כִּי אֵין בְּפִמּוֹת זְכוֹרֶךָ בְּשִׂאוֹל מִי יוֹדֶה־לָּךְ: יִגְעָתִי בְּאַנְחָתִי אֲשַׁחַה
בְּכָל־לֵילָה מִמָּתִי בְּדַמְעָתִי עֵרְשִׁי אִמְסֶה: עֲשֵׂשָׁה מִבְּעַם עֵינֵי אֶתְקַה בְּכָל־צוּרָרִי:
סוּרוּ מִפָּנֵי כָל־פֹּעַלִי אֲנִי כִּי־שָׁמַע יְיָ קוֹל בִּבְיִי: שָׁמַע יְיָ תַּחֲנוּנִי יְיָ תִּפְלְתִּי יִקָּח:
יִבְשׁוּ וַיִּבְהָלוּ מְאֹד כָּל־אֵיבֵי יִשְׁכְּבוּ יִבְשׁוּ רַגְעִי:

בשני וחמישי מוסיפים זה, אבל בשאר ימי השבוע אומרים מיד ואנחנו לא נדע (עמ' 53) וכו':

1. The 'אלדי ישראל שוב מחרון אפך' (in פפד"מ there was a special chair behind the תפילה בעל תפילה for this purpose). On days when either 'ד' אלדי ישראל שוב מחרון אפך' or 'שומר ישראל' are said, the בעל תפילה leads them aloud from the chair and remains seated until 'מה נעשה', when he arises as the ציבור does.

בעל תפילה ² יי אלהי ישראל ◊ שמות לז:יז שוב מחרון אפך והנחם על-הרעה לעמך:

קהל הפט משמים וראה כי היינו לעג וקלם בגוים ◊
נחשבנו כצאן למבח יובל ◊ לחרוג ולאבד ולמכה ולחרפה:

בעל תפילה ובכל-זאת שמך לא שבהנו ◊ נא אל-תשבהנו:
יי אלהי ישראל ◊ שמות לז:יז שוב מחרון אפך והנחם על-הרעה לעמך:

קהל ורים אומרים אין תוחלת ותקנה ◊ חן אם לשמך מקנה ◊
מהור ישועתנו קרבה ◊ איכ כ:כ יגענו ולא הונח-לנו ◊
רחמך יבבשו את-פעסך מעלינו:

בעל תפילה אנא שוב מחרונך ◊ ורחם סגלה אשר בחרת:
יי אלהי ישראל ◊ שמות לז:יז שוב מחרון אפך והנחם על-הרעה לעמך:

קהל חוסה יי עלינו ברחמך ◊ ואל-תתננו בידי אכזרים:
תכלים קטו:ז למח יאמרו הגוים איח-נא אלהיהם:
למענה עשה (עמנו חסד) ואל תאחר:

בעל תפילה אנא שוב מחרונך ◊ ורחם סגלה אשר בחרת:
יי אלהי ישראל ◊ שמות לז:יז שוב מחרון אפך והנחם על-הרעה לעמך:

קהל קולנו תשמע ותחן ◊ ואל-תפושנו ביד אויבינו למחות את שמנו:
זכר אשר נשבעת לאבותינו בכוכבי השמים
ארבה את-זרעכם ◊ ועתה נשארנו מעט מהרבה:

בעל תפילה וקהל ובכל-זאת שמך לא שבהנו ◊ נא אל-תשבהנו:
יי אלהי ישראל ◊ שמות לז:יז שוב מחרון אפך והנחם על-הרעה לעמך:

קהל תכלים עט:ט עזרנו | אלהי ישענו על-דבר כבוד-שמך
והצילנו וכפר על-חפאתינו למען שמך:

בעל תפילה וקהל יי אלהי ישראל ◊ שמות לז:יז שוב מחרון אפך והנחם על-הרעה לעמך:

2. The words 'אלהי ישראל שוב מחרון אפך' etc. are recited aloud by the בעל תפילה (in the regular weekday melody), the continuation is said quietly, 'והנחם על הרעה לעמך' is said aloud again by the בעל תפילה, and so on.

אחר נפילת אפים לפני 'ואנחנו לא נדע' אומרים 'שומר ישראל' (ובצום גדליה אפילו שכבר אמרוהו בסוף סליחות), שהוא פיוט הנועד לימי תענית ציבור (צום גדליה, בה"ב מרחשון וא"י, י' במבת, תענית אסתר, י"ז בתמוז) בלבד. (פפד"מ) הבעל תפילה אומר כל חרוז של 'שומר ישראל' בנעימה ידועה, הציבור חוזר עליו באותה נעימה.

שומר ישראל ◊ שומר שארית ישראל ◊ ואל-יאבד ישראל ◊ האומרים שמע ישראל:

שומר גוי אחד ◊ שומר שארית עם אחד ◊ ואל-יאבד גוי אחד ◊

המיוחדים שמך ◊ יי אלהינו יי אחד:

שומר גוי קדוש ◊ שומר שארית עם קדוש ◊

ואל-יאבד גוי קדוש ◊ המושלשים בשלוש קדושות קדוש קדוש קדוש:

מתרצה ברחמים ומתפלים בתחנונים ◊ התרצה והתפלים לדור עני ◊ כי אין עוזר:

בלחש אבינו מלכנו ◊ חננו ונענו ◊ כי אין בנו מעשים ◊ עשה עמנו צדקה וחסד והושיענו:

ד"ס ז' כ"ז >> ³ ואנחנו לא נדע מה-נעשה כי עליה עינינו: תכלים כהו: זכר רחמיך יי

וחסדיך כי מעולם חמה: לג: יהי-חסדך יי עלינו כפאשר יחלנו לך:

עט: אל-תזכר-לנו עונת ראשנים מחר יקדמונו רחמיך כי דלנו מאד:

קכג: חננו יי חננו בירב שבוענו ביו: חזקוק ג: ברנו רחם תזכור:

תכלים קג: ביהוא ידע יצרנו זכור ביעפר אנחנו: >> עט: עזרנו | אלהי ישענו

על-דבר כבוד-שמך והצילנו וכפר על-חטאתינו למען שמך:

בעל תפילה כורע. יתגדל ויתקדש שמייה רבא (קהל אמן) ◊ בעלמא דברא ברעיותה ◊

וימליך מלכותה ◊ בחיובין וביומיון ובחיי דכל-בית-ישראל בעגלא ובזמן קריב:

ואמרו בעל תפילה כורע אמן: (קהל אמן)

יהא שמייה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיה ובנשימה אחרת מוסיפים 'יתברך'

בעל תפילה כורע יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ◊ ויתחדר ויתעלה ויתהלל

שמייה דקדשא בעל תפילה כורע בריך הוא הציבור אומר עמו (ולא לאחריו).

לעלא מכל-ברכתא ושירתא תשבחתא ונחמתא

דיאמירן בעלמא: בעל תפילה כורע ואמרו אמן: (קהל אמן)

בכל ימות השבוע כשאין בהם קריאת התורה ממשיכים ב'אשרי' (עמ' 60).

בשני וחמישי אומרים אל ארך אפים ויש לאמרו מעומד,

ואין אומרים אותו לא בראש חדש, בחנוכה, ולא בשני ימים של פורים קטן וגדול (ולא בערב פסח כמנהג פפד"מ).

אל ארך אפים ורב-חסד ואמת ◊ אל-באפק תזכירנו: יואל צ"ח חוסה יי על-עמך

והושיענו מכל רע: מכים באגרופ על שמאל החזה חטאנו לך אדון ◊ סלח-נא לרב רחמיך אל:

3. Standing upon reciting 'מה נעשה' is quoted by the ש"ה, who based his opinion on a 'זקן אחד'.

הוצאת ספר התורה קריאתה וברכותיה

העולים לתורה וכל עושי מצוה לצורך הקריאה בתורה מתעמקים במלות, והם בעלי הוצאה והכנסה, הגבהה וגלילה, בעל סגן, נושאי ספר תורה שני או שלישי, וכמוהם פותחי ארון הקודש ל'שיר הכבוד' וכיוצא באלה.

3מדבר י:לכ וַיְהִי בְּנִסְעַת הָאָרֶץ וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה קוֹמָה | יְיָ וַיִּפְצוּ אֲנִיכֶם

וַיִּנָּסוּ מִשְׁנֵאִיד מִפְּנֵיכֶם:

ישעיהו 3:ג כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדַבְרֵי מִיְּדוֹשָׁלָם:

בְּרוּךְ שְׁנַתֵּן תוֹרָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּקִדְשָׁתוֹ:

¹ ברוב קהילות אשכנז, לא נהגו לומר בציבור את התפילה "ברוך שמה" בעת הוצאת ספר תורה, לא בשבת ולא בחול.

המוציא ספר תורה נוטלו ביד ימין ובעל תפילה מקבלו בב' ידיו ומחזירו לימין ועומד כשפניו על הקהל.

הבעל תפילה אומר בקול רם ובנעימה 'גדלו':

תכלים לד: גִּדְּלוּ לִי - אֲתִי וְנִרְמָמָה שְׁמוֹ - יְחִדּוּ:

ומגביה הבעל תפילה הספר בידו למעלה והולך ופונה דרך ימינו ועולה עמו למגדל שקורין שם. וכל מי שספר תורה עובר לפניו חייב לעמוד מפניו ולחבקו בשתי ידיו אם אפשר לו ולנשקו. וכל הפוגע בספר תורה צריך ללוותו עד האלמעמער, ובדרך הליכתו אומרים: והולך הבעל תפילה ופונה דרך ימינו ועולה עם הספר תורה לאלמעמער שקורין שם, ובדרך הליכתו אומר הקהל בנעימה:

ד"כ ח' כט:יא לֵךְ יְיָ הַגְדֵּלָה וְהַגְבֹּרָה וְהַתְפָּאֶרֶת וְהַנְּצַח וְהַהוֹד כִּי-כָל בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ לֵךְ יְיָ הַמְּלִכָה וְהַמְּתַנַּשֵּׂא לְכָל | לְרֹאשׁ:

תכלים נט:ה רִמְמוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְהִשְׁתַּחֲוּוּ לַיהוָה רִגְלֵי קְדוֹשׁ הוּא:

נט:ט רִמְמוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְהִשְׁתַּחֲוּוּ לַהֲרַק קְדוֹשׁ כִּי-קְדוֹשׁ יְיָ אֱלֹהֵינוּ:

שרשי מנהג אשכנז

1. בריך שמה, were fundamentally opposed to institutionalizing the recitation of שמה. They attempted to conceal the דברי קבלה and זוהר from the masses. The fact that it has become widespread among most Jewish communities lends no proof to its propriety. (חיד"א) The precise text is itself subject to controversy. The following is a list of arguments raised against reciting it: 1) בריך שמה was not recited by our ancestors or by the ראשונים, as it was not included in the מסורת חז"ל or the גאונים. Neither the שלחן ערוך nor the רמ"א makes any mention of this תפילה. 2) Some object to the expression 'ללא על בר אלהין סמיכנא' which on its face, may sound as lending credence to Christianity or Sabbateanism. (קיצור) נודע ביהודה, חות יאיר, קיצור) 3) One must ensure not to misinterpret the phrase 'דסגידנא קמיה ומקמיה דיקר' (של"ה, כתר שם טוב גאונים, ריא"ז ספר). הקדוש ברוך הוא הוא something other than אורייתיה' 4) Not everyone is worthy of honestly stating, 'אנא עבדא דקודשא בריך הוא' (עבד השם) is the phrase that the ascribes to use that description about ourselves as this (חפץ חיים) 5) Reciting this on שבת maybe forbidden, since on that day הלכה forbids praying for one's personal needs, (מאורי אור, תורת שבת) and according to דברי קבלה and ראש חודש and possibly even on יום טוב and ראש חודש (כתבי האר"י, אלי' רבא, חיד"א, קרלין, בן איש חי)

אב תרחמים הוא ירחם עם עמוסים ◊ ויזכור ברית איתנים ◊ ויציל נפשותינו
 מן השעות הרעות ◊ ויגער ביצר הרע מן הנשואים ◊ ויחזן עלינו לפליטת עולמים
 ◊ וימלא משאלותינו במדה טובה ישועה ורחמים:

בהגיע הבעל תפילה על המגדל (שבתוך בית הכנסת הרחק מן התבה)

מניח הספר תורה על השולחן וממשיך מלמעלה בלי הפסק:

ותגלה ותראה מלכותו עלינו בזמן קרוב ◊ ויחן פליטתנו ופליטת עמו בית ישראל
 לחן ולחסד ולרחמים ולרחוץ: ונאמר אמן (קהל אמן): הכל הבו גודל לאלהינו ◊
 ותנו כבוד לתורה: כהן קרב ◊ יעמוד ר' פלוני בר' פלוני הפהן

כאשר אין כהן בבית הכנסת לבתחילה עולה לוי במקום כהן, כאשר הלוי שוה בחשיבותו לישראל,

ובאמירת 'ותגלה ותראה' או 'ויעזור ויגן' אומרים אחר 'כהן קרב':

"אם אין כאן כהן ◊ לוי במקום כהן קרב יעמוד ר' פלוני בר' פלוני הלוי במקום כהן" ◊

ואם יש שם ישראל מופלג מן הלוי, או שאין לוי כלל, ועולה ישראל תחת הכהן אומרים:

"אם אין כאן כהן ◊ ישראל במקום כהן קרב יעמוד ר' פלוני בר' פלוני במקום כהן" ◊

(הבעל קריאה והגבאי והסגן אין קוראים כלל 'יעמוד').

ברוך שנתן תורה לעמו ישראל בקדשתו: תכלים יט:ח-ט תורת יי תמימה משיבת

נפש עדות יי נאמנה מחכימת פתי: פקודי יי ישרים משמחי לב

מצות יי ברה מאירת עינים: כט:יא יי עז לעמו יתן יי | יברך את-עמו בשלום:

יח:לא האל תמים דרכו אמרת יי צרופה מגן הוא לכל | החוסים בו:

קהל ובעל תפילה יחדיו: דברים ד:ז ואתם תדבקו בי ואלהיכם חיים בלכם היום:

למפטיר אין קוראים בקול רם, מלבד בשחרית תשעה באב, שאז מכריזים: יעמוד מפטיר.

ראה סדר הפרשיות לשני ולחמישי (עמ' 374)

לראש חודש (עמ' 402), תענית צבור (עמ' 402), לחנוכה (עמ' 403), לפורים (עמ' 406),

לחול המועד פסח (עמ' 406), לתשעה באב (עמ' 409), לחול המועד סכות (עמ' 411)

The original ספר תורה was for three people to stand next to the אלמעמער, around the מנהג, It is common nowadays, משה, אהרן, וחור to mirror, עולה and בעל קריאה, (גבאי [ראשון]) בעל סגן the עליה, for there to be five people. In more "Yekkish" synagogues when one has just received an עליה, typically one stands to the *left* of the בעל קריאה.

The קריאת התורה during טלית need not have their heads covered with a ציבור, and may only have their כיפות on, while some will replace their hats.

כל העושה מצוה לצורך הקריאה בתורה מתעטף בטלית, הקרוא מתעטף בטלית אם לא היה מעוטף מקודם ועולה למגדל, אף הנושא ספר תורה שני או שלישי בעת הקריאה, וכל שכן שאר מצות כהוצאה והכנסה והגבהה וגלילה.

המברך אומר^{2 3 4} ברכו את־יְיָ המְבָרֵךְ:

קהל עונה והמברך יחד עמם: בְּרוּךְ יְיָ המְבָרֵךְ: ◊ לְעוֹלָם וָעֶד:
המברך ממשיך:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ אֲשֶׁר בָּחַר־בָּנוּ מִכָּל־הָעַמִּים
וְנָתַן־לָנוּ אֶת־תּוֹרָתוֹ: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו נֹתֵן הַתּוֹרָה: אמן

וכשמתחיל הקורא לקרות בתורה יסיר ידו השמאלית מהספר תורה ותשאר יד ימינו לבדה אוחת בספר תורה כל זמן הקריאה, וגם הוא יקרא בלחש עם הקורא מלה במלה. וגם אזני כל העם יהיו אל ספר התורה לשמוע הקריאה מפי הקורא ולכוין בה בכל יכלתם באימה וביראה. ולאחר הקריאה ינשק בציצית בפסוק שסיים וגולל את ספר התורה ומברך:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ אֲשֶׁר נָתַן־לָנוּ תּוֹרַת אֱמֶת
וְחַיִּי עוֹלָם נִמְעַ בְּתוֹכָנוּ: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו נֹתֵן הַתּוֹרָה: אמן

2. משה רבינו spent on ברכות התורה, contains forty words which are said to allude to the forty days משה רבינו spent on הר סיני.

3. הנקרא לעלות לתורה יעלה ממקומו בדרך קצרה. ואם שתי הדרכים שוות, יעלה בימין. יפתח את ספר התורה לראות את הפסוק שצריך להתחיל בו את הקריאה וינשקו על ידי ציצית שבידו ויאחז את ספר התורה בשתי ידיו. יש אומרים תחילה בלחש: 'עין חיים היא למחזיקים בה'. יהפוך פניו לצד ויברך בקול: (Baer Siddur)

4. It seems that the recitation of 'עין חיים היא', is a מנהג קבלה not מנהג אשכנז. One bows for both, the ברכו of the עולה and the ברוך המברך... as one bows before a king. ציבור, until his first ברכה is completed. one should stand from before the עולה's ברכו to לכתחילה

מי שבירך לעולה לתורה:

מברכים את כל עולי התורה ב'מי שבירך' גם בקריאת התורה של חול.

והבעל תפילה מברכו: ⁵ **מִי שֶׁבִּרַךְ אֲבוֹתֵינוּ אֲבָרָהִם יִצְחָק וְיַעֲקֹב**

הוא יְבָרַךְ אֶת ר' פלוני בן ר' פלוני ◊ אוֹתוֹ וְאֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ

בְּעִבּוּר שְׁעָלָה לְכַבּוֹד הַמָּקוֹם ◊ וְלְכַבּוֹד הַתּוֹרָה

בְּשֹׁכֵר זֶה הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא יִשְׁמְרֵהוּ וְיִצְלֵהוּ מִכָּל צָרָה וְצוּקָה

וְיִשְׁלַח לּוֹ בְּרָכָה וְהַצְלָחָה בְּכָל מַעֲשֵׂה יָדָיו

בְּעִשְׂתָּ יָמֵי תְּשׁוּבָה

בְּחֹל

וְיִבְרַכֵּהוּ בְּסֵפֶר הַחַיִּים

וְיִבְרַכֵּהוּ

עם כל-ישראל אחיו: ונאמר אמן:

ואחר שבירכו הבעל תפילה ב'מי שבירך' ירד בדרך אחרת מזו שעלה בה.

מי שבירך של בריא

מִי שֶׁבִּרַךְ אֲבוֹתֵינוּ אֲבָרָהִם יִצְחָק וְיַעֲקֹב

וּמִי שֶׁרָפָא חֻזְקָהוּ מִלֵּךְ יְהוּדָה מִחֲלֵיו וּמִרֵּם הַנְּבִיאָה מִצָּרְעָתָה וְנִעְמָן מִצָּרְעָתוֹ

וְהַמְתִּיק מִי מָרָה עַל-יָדֵי מֹשֶׁה רַבֵּינוּ וּמִי יָרַחוּ עַל-יָדֵי אֱלִישָׁע

הוא יְבָרַךְ וְיִרְפָּא אֶת ר' פלוני בן ר' פלוני בְּעִבּוּר שְׁנֵדָר ר' פלוני בן ר' פלוני צָדָקָה בְּעִבּוּרוֹ

בְּשֹׁכֵר זֶה הַמָּקוֹם יִשְׁמְרֵהוּ וְיִצְלֵהוּ ◊ וְיַעֲזָרֵהוּ וְיַחְלִימֵהוּ ◊ וְיַסְעֲדֵהוּ עַל עֵרֶשׁ דָּוִי

וְיִשְׁלַח לּוֹ רְפוּאָה שְׁלֵמָה עַל כָּל גּוֹפּוֹ וְאִיבָרָיו

בְּתוֹךְ שָׁאֵר כָּל חוֹלֵי יִשְׂרָאֵל ◊ אָמֵן.

בני קהילות אשכנז המובהקות, ממשיכים לשמור על המנהג הישן,

ומקפידים שבעל תפילה או הקורא בתורה יאמר הקדיש אחר הקריאה ולא אבלים.

הקורא כורע וְיִתְגַּדֵּל וְיִתְקַדַּשׁ שְׁמֵיהּ רַבָּא (קהל אמן) ◊ בְּעֶלְמָא דְּבָרָא בְּרַעְוִיתָה ◊ וְיִמְלִיךְ מַלְכוּתָה ◊
בְּחַיִּיכוֹן וּבְיוֹמֵיכוֹן ◊ וּבְחַיֵּי דְּכָל-בֵּית-יִשְׂרָאֵל ◊ בְּעֶנְיָא וּבְזִמְן קָרִיב - וְאִמְרוּ הַקּוֹרֵא כוֹרַע אָמֵן:

(קהל אמן) יְהֵא שְׁמֵיהּ רַבָּא מְבָרַךְ לְעָלְמָא וְלְעָלְמֵי עָלְמֵי

הַקּוֹרֵא כוֹרַע וְיִתְבָּרַךְ וְיִשְׁתַּבַּח וְיִתְפָּאֵר וְיִתְרוֹמֵם וְיִתְנַשֵּׂא ◊ וְיִתְהַדָּר וְיִתְעַלָּה וְיִתְהַלָּל ◊
שְׁמֵיהּ דְּקָדִישָׁא הַקּוֹרֵא כוֹרַע בְּרִיךְ הוּא ◊ הַצִּיּוֹר אֹמֵר עִמּוֹ (ולא לאחריו) לְעֵלְמָא מִכָּל-בְּרַכְתָּא וְשִׁירְתָּא

תְּשַׁבַּחְתָּא וְנִחְמַתָּא ◊ דְּאִמְרִין בְּעֶלְמָא - הַקּוֹרֵא כוֹרַע וְאִמְרוּ אָמֵן: (קהל אמן)

5. הטעם שאומרים בפרנקפורט בברכת מי שבירך לרב ולבעל תפילה רק 'אותו ואת כל אשר לו' בלי להזכיר אשתו בניו ובנותיו, כאשר אומר בשל קהל 'ונשיהם ובניהם ובנותיהם?' לפי שיטתו הלשוני בכל אחד לפי מעמדו... לכן אומר רק דרך כלל. ולהשוות אומר כן גם לשאר מבורכים אף אם רבים הם. אבל בשל כל הקהל, שלהם לעולם נשים ובנים ובנות, מזכירים בפרט. - דברי קהלת

6. עד אברהם לא היה זקנה, כל דחוי לאברהם אמר האי יצחק, כל דחוי ליצחק אמר האי אברהם, בעא אברהם רחמי דליהוי ליה זקנה, שנאמר: "וְאֲבָרָהָם זָקֵן בָּא בַּיָּמִים". עד יעקב לא הוה חולשא, בעא רחמי והוה חולשא, שנאמר: "וַיֹּאמֶר לְיוֹסֵף הִנֵּה אֲבִיךָ חָלָה". עד אלישע לא הוה איניש חליש דמיתפח, ואתא אלישע ובעא רחמי ואיתפח שנאמר: "וְאֱלִישָׁע חָלָה אֶת-חֲלֵיו אֲשֶׁר יָמֻת בּוֹ". (מסכת סנהדרין קז:)

ברכת הגומל:

ארבעה צריכים להודות את הגומל חסד בפני עשרה, מי שהיה חולה ונתרפא, ומי שהיה חבוש בבית האסורים ויצא, ומי שהיה יורד בים ועלה ממנו, ומי שהלך במדבר כשיגיע ליישוב ; וקוראין אותו לתורה ולאחר שקרא וברך ברכה אחרונה על קריאתה בתורה מוסיף ומברך ברכה זו :

[ע"י רב] בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊

הַגּוֹמֵל לְחַיִּים טוֹבוֹת ◊ שֶׁנִּמְלְנִי כָּל טוֹב:

קהל: מִי שֶׁנִּמְלְךְ כָּל-טוֹב ◊ הוּא יִגְמְלְךְ כָּל-טוֹב ◊ סֵלָה:

בהגבהת התורה יש מזמרים בנעימה את הפסוקים מ'וזאת התורה' עד 'ויאדיר'.

דברים ד:מד וְזֹאת הַתּוֹרָה אֲשֶׁר-שָׁם מֹשֶׁה לִפְנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל: צמדצ ט:כג עַל-פִּי יְיָ בִּיד-מֹשֶׁה:

משלי ג:יח עֵץ-חַיִּים הִיא לַמַּחְזִיקִים בָּהּ וְתַמְכֶּיהָ מֵאֲשֶׁר: ג:יח דְּרָכֶיהָ דְּרֹכֵי-נָעִם

וְכָל-נְתִיבוֹתֶיהָ שָׁלוֹם: ג:טז אֶרֶץ יָמִים בְּיַמִּינָהּ בְּשִׁמְאוּלָהּ עֶשֶׂר וְכְבוֹד:

ישעיה מ:כא יְיָ חָפֵץ לְמַעַן צַדִּיק וְגִדִּיל תּוֹרָה וַיֵּאדִיר:

בעוד שהוא כורך את המפה בספר תורה יאמר זה (המקור מעבודת ישראל ואינו ברור שהוא מנהג אשכנז):

ד"כ א' כט:יא-יג לֵךְ יְיָ הַגְדִּלָה וְהַגְבוּרָה וְהַתְפָּאֶרֶת וְהַנְצַח וְהַיְהוּד כִּי-כָּל בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ לֵךְ יְיָ

הַמְמַלְכָה וְהַמַּתְנַשֵּׂא לְכָל | לְרֹאשׁ: וְהַעֲשֶׂר וְהַכְבוֹד מְלַפְנֶיהָ וְאַתָּה מוֹשֶׁל בְּכָל וּבְיַדְךָ כֶּחַ וּגְבוּרָה

וּבְיַדְךָ לְגַדֵּל וּלְחַזֵּק לְכָל: וְעַתָּה אֱלֹהֵינוּ מוֹדִים אֲנַחְנוּ לָךְ וּמַחֲלִילִים לְשֵׁם תְּפָאֲרָתְךָ: יְהִי רָצוֹן מִלְפָּנֶיךָ

יְיָ אֱלֹהֵי וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵי ◊ שִׁיתְּגוֹלְלוּ רַחֲמֶיךָ עַל מַדּוּתֶיךָ ◊ וְתִתְּנֵהוּ עַל בְּנֶיךָ בְּמַדַּת טוֹבָה ◊

וְתַכְנִס לָהֶם לְפָנִים מְשִׁנֶּת הַדִּין:

אמירת 'א-ל מלא רחמים' בציבור, לאחר הקבורה או בכל זמן אחר, אינה מנהג אשכנז.

and תפילה was not said or accepted in אשכנז because a) it is a relatively recent תפילה in general, the tendency was not to accept such תפילות in synagogue b) there seems to be בעלי מדרגה Kabbalistic/esoteric aspects to it, which רבני אשכנז felt, should be reserved only for אשכנז and not for the general public. We do see that sometimes יחידים did say this תפילה in אשכנז for instance, during a הספד, (usually by רבנים from Poland where the מנהג was adopted).

בשני וחמישי קודם שמכניסים הספר תורה להיכל כשאומרים תחנון
יאמר הבעל תפילה 'יהי רצון מלפני אבינו שבשמים'. בק"ק פפד"מ לא נהגו לומר התחינה הזאת בכלל.

סדר הכנסת ספר התורה

הבעל תפילה לוקח את ספר התורה להוליכו מן האלמעמער (בימה) ולהצניעו בהיכל, ואומר בנעימה:

קמח:יג-יד | יְחַלְלֵנוּ | אֶת־שֵׁם יְיָ כִּי־נִשְׁגָּב שְׁמוֹ - לְבָדּוֹ קהל: הוֹדוּ עַל־אֶרֶץ וְשָׁמַיִם:

וַיָּרֶם קִרְנֵן | לְעַמּוֹ תְּהַלֵּל לְכָל־חֲסִידָיו לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל עִם קִרְבּוֹ הַלְלוּיָהּ:

כד לְדוֹד מְזֻמָּר לִי הָאָרֶץ וּמְלוֹאָהּ תִּבְלֵ וַיִּשְׁבִּי בָהּ: כִּי־הוּא עַל־יָמִים יִסְדָּהּ
וְעַל־נְהֻלּוֹת יְכַוֶּנֶה: מִי יַעֲלֶה בְּהַר יְיָ וּמִי־יָקוּם בְּמָקוֹם קִדְּשׁוֹ: נָקִי כַפַּיִם
וּבָר לֵבָב אֲשֶׁר לֹא־נִשְׂא לַשָּׁוְא ⁷ נַפְשִׁי וְלֹא נִשְׁבַּע לְמַרְמָה: יִשָּׂא בְרָכָה מֵאֵת יְיָ
וְצִדְקָה מֵאֱלֹהֵי יִשְׁעוֹ: זֶה דוֹר הִדְּשׁוּ מִבְּקָשֵׁי פִנְיָה יַעֲקֹב סֵלָה: שָׂאוּ שְׁעָרִים |
רְאִשֵׁיכֶם וַהֲנִשְׂאוּ פִתְחֵי עוֹלָם וַיָּבֹאוּ מֶלֶךְ הַכְּבוֹד: מִי זֶה מֶלֶךְ הַכְּבוֹד | יְיָ עֲזוּז
וְנִגְבוֹר יְיָ גִּבּוֹר מִלְחָמָה: שָׂאוּ שְׁעָרִים | רְאִשֵׁיכֶם וַהֲנִשְׂאוּ פִתְחֵי עוֹלָם וַיָּבֹאוּ מֶלֶךְ
הַכְּבוֹד: מִי הוּא זֶה מֶלֶךְ הַכְּבוֹד | יְיָ צַבָּאוֹת הוּא מֶלֶךְ הַכְּבוֹד סֵלָה:

בהכנסת ספר התורה לארון הקודש אומרים:

צמדצד ילו וּבִנְחָה יֹאמֶר שׁוּבָה יְיָ רַבָּבוֹת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל: תכלים קלצ:ח-י קומה
יְיָ לְמִנְיַחְתָּךְ אֹתָהּ וְאֶרֶץ עֲזָרָה: כַּהֲנִיָּה יִלְבָּשׁוּ־צִדְק וַחֲסִידֶיךָ יִרְנְנוּ: פִּעְבוֹר דָּוִד עֲבָדְךָ
אֶל־תָּשֵׁב פָּנֶי מִשִּׁיחָךְ: משלי ד:3 כִּי לָקַח מִזֶּבֶע נָתַתִּי לָכֶם תְּהִלָּתִי אֶל־תַּעֲזֹבוּ:
ג:יח עֵץ־חַיִּים הִיא לְמַחְזִיקִים בָּהּ וְתִמְכֶּיךָ מֵאֲשֶׁר: ג:יז דְּרִכֶּיךָ דְּרִכֵּי־נֶעַם
וְכָל־נְתִיבוֹתֶיךָ שָׁלוֹם: איכה ה:36 הַשִּׁיבֵנוּ יְיָ | אֱלֹהֶיךָ וְנִשְׁוֹבָה חֲדָשׁ יָמֵינוּ בְּקֶדֶם:

7. הקריאה הנכונה היא נִפְשׁוֹ ולא נַפְשִׁי ומוסב על השם הנזכר 'מי יעלה בהר ה'. אין כאן קרי וכתוב אלא ו' קטיעא.
(דברי קהלת)

אם יש אבל בבית הכנסת כאן הוא עובר לפני התבה. אם הוא בעל תפילה, מתפלל לפני העמוד, אבל לא עובר בכל התפילות בימים שאין נפילת אפים, (בעשרת ימי תשובה [לפי שהדין מתוח נגדו], בחול המועד, בראש חודש, בימי חנוכה, בחמשה עשר בשבט, בימי פורים, כל חודש ניסן, בל"ג בעומר, בחמשה עשר באב)

פז: כ אֲשֶׁרִי יוֹשְׁבֵי בֵיתְךָ עוֹד יִחַלְלוּךָ סֵלָה:

קמז: טו אֲשֶׁרִי הָעַם שָׁכְבָה לוֹ אֲשֶׁרִי הָעַם שֶׁיֵּי אֱלֹהֵיוֹ:

קמכ תהלה לדוד ארוממך אלוהי המלך ואברכה שמו לעולם ועד: בכל יום |
אברכה ואהללה שמו לעולם ועד: גדול יי ומחלל מאד ולגדלתו אין חקר:
דור לדור ישבח מעשיך וגבורתיך יגידו: הדר כבוד הודך ודברי נפלאתיך
אשיחה: ועוזו נראתיך יאמרו וגדולתך אספרנה: זכר רב טובך יביעו וצדקתך
ירננו: חנון ורחום יי ארך אפים וגדל חסד: טוב יי לכל ורחמי
על כל מעשיו: יודוך יי כל מעשיך וחסדיך יברכוכה: כבוד מלכותך יאמרו
וגבורתך ידברו: להודיע לבני האדם גבורתו וכבוד הדר מלכותו:
מלכותך מלכות כל עלמים וממשלתך בכל דור ודור: סומך יי לכל הנפלים
וזוקף לכל הקפופים: עני כל אליך ישברו ואתה נותן להם את אכלם בעתו:
הבעל תפילה מרים קולו בנעימה בפסוק פותח את ידיך ומשביע לכל תי רצון: צדיק יי
בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו: קרוב יי לכל קראיו לכל אשר יקראהו באמת:
רצון יראיו יעשה ואת שועתם ישמע ויושיעם: שומר יי את כל אהביו
ואת כל הרשעים ישמיד: תהלת יי ידבר פי ויברך כל בשר שם קדשו
לעולם ועד: קטז: יח וגדלך יה מעתה ועד עולם הללויה:

(אין אומרים למנצח בראש חודש, חנוכה, י"ד וט"ו אדר ראשון, פורים ושושן פורים,

ערב פסח, חול המועד, אסרו חג, תשעה באב, ערב יום כפור, וגם בבית אבל.)

כ למנצח מזמור לדוד: יענך יי ביום צרה ישגבך שם | אלהי יעקב: ישלח עזרך
מקדש ומציון יסעך: יזכר כל מנחתך ועולתך ידשנה סלה: יתן לך כל ברכה
וכל עצתך ימלא: נרננה | בישועתך ובשם אלהינו נגל ימלא יי כל משאלותיך:
עתה ידעתי כי חשיע יי משיחו יענהו משמי קדשו בגבורות ישע ימינו:
אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו | בשם יי אלהינו נזכיר: חמה פרעו ונפלו
ואנחנו קמנו ונתעורר: יי חשיעה המלך יעננו ביום קראנו:

כך הוא מנהג אשכנז, כמבואר בספר מנהגי פפד"מ של ¹ רבי שלמה זלמן גייגר, דברי קהלת, פפד"מ תרכ"ב, עמ' 63

הבעל תפילה [בקול] וקהל [בלחש] ישעיה נע-כ-כא ² וּבָא לְצִיּוֹן גּוֹאֵל וְלִשְׁבִי פֶשַׁע בִּיעָקֵב נָאִם יְיָ:
וְאֲנִי זֹאת בְּרִיתִי אִתְּכֶם אָמַר יְיָ רוּחִי אֲשֶׁר עָלֶיךָ וּדְבָרִי אֲשֶׁר-שָׁמַתִּי בְּפִיךָ
לֹא-יִמּוּשׁוּ מִפִּיךָ וּמִפִּי זֶרַעַךְ וּמִפִּי זֶרַע וּזְרַעֲךָ אָמַר יְיָ מִעַתָּה וְעַד-עוֹלָם:
תכלים כג:7 וְאַתָּה קְדוֹשׁ יוֹשֵׁב תְּהִלּוֹת יִשְׂרָאֵל: ישעיה ו-ג: וּקְרָא זֶה אֱלֹהֵי וְאָמַר

בעל תפילה וקהל קְדוֹשׁ | קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ יְיָ צְבָאוֹת מְלֵא כָּל-הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ:

בעל תפילה [בקול] וקהל [בלחש] וּמִקְבְּלֵי דִין מִן דִּין וְאָמְרִין:

בעל תפילה וקהל [בלחש] קְדִישׁ בְּשֵׁמִי מְרוֹמָא ³ בֵּית שְׁכִינְתָּהּ ◊ קְדִישׁ עַל-אַרְעָא
עוֹבֵד גְּבוּרָתָהּ ◊ קְדִישׁ לְעֵלָם וּלְעֵלְמֵי עֲלְמַיָּא ◊ יְיָ צְבָאוֹת ◊ מְלֵא כָּל-אַרְעָא
זִיו יְקָרָה:

1. The פפד"מ in דיין (1792-1878) הרב שלמה זלמן גייגר, דברי קהלת of אברהם גייגר (1810-74). He was also אברהם's childhood teacher and mentor (their father died when אברהם was only twelve or thirteen years old).

2. יונתן בן עוזיאל's Aramaic paraphrases of the preceding פסוקים were composed by יונתן בן עוזיאל known as the קדושה דסודרא. קדושה דסודרא, is based upon the practice of reading פסוקים from נביאים, every day at the end of תפילה. According to רב נטרוני גאון it was customary to read ten פסוקים daily from נביאים with תרגום, followed by the קדושה. But when hardship became prevalent, two פסוקים 'וְאֲנִי זֹאת בְּרִיתִי' פסוקים were selected instead. The אבודרהם says that this קדושה was arranged for the late comers who may have missed the main קדושה of the עמידה. The רוקח and the אור זרוע (ג' הלכות שבת ס' ג') say that during the persecutions it was forbidden to recite קדושה, it was therefore incorporated at this stage, with the addition of the Aramaic passages in order to confuse the enemy. The (סימן ע"ו) רוקח adds that the reason for saying וּבָא לְצִיּוֹן is to demonstrate our yearning for the גאולה. The reason why it contains the קדושה is, the "Evil Kingdom" decreed that we should not learn תורה and its Aramaic translation. The recital of the קדושה in וּבָא לְצִיּוֹן saves a person from גיהנם. וּבָא לְצִיּוֹן is said in order that the בעל תפילה may recite קדיש at the end.

3. יש להשמיט את המילה 'עֲלֵאָה'. (לא נמצאת בסדר רע"ג, רוקח, סידור ר' הירץ, הדרת קדש ויניציאה שנ"ט, פראג רע"ט, הנאו שפ"ג).

בעל תפילה [בקול] וקהל [בלחש] וַתִּשְׁאַנֵּי רוּחַ וַאֲשַׁמַּע אַחֲרֵי קוֹל רָעַשׁ גָּדוֹל:

בעל תפילה וקהל יחזקאל גי' בָּרוּךְ כְּבוֹד־יְיָ מִמְּקוֹמוֹ:

בעל תפילה [בקול] וקהל [בלחש]

וּנְטַלְתָּנִי רוּחָא ◊ וְשִׁמְעַת בְּתָרֵי קָל וַיַּע סָגִיא דְמִשְׁבַּחִין וְאִמְרִין:

בְּרִיךְ יְקָרָא דְיֵי מֵאַתֵּר בֵּית שְׁכִינְתָּהּ:

בעל תפילה וקהל שמות טו:יח יי' | יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד:

קהל אומרים בלחש יי' מַלְכוּתָהּ ⁴ לְעֹלָם וּלְעֹלָמֵי עֲלָמֵינָא: ד"כ ח' כט:יח יי' אֱלֹהֵי אַבְרָהָם
 יִצְחָק וְיִשְׂרָאֵל אֲבֹתֵינוּ שְׁמֶרְהָנָא לְעוֹלָם לְיִצְרַח מַחְשָׁבוֹת לֵבָב עַמָּךְ
 וְהִבְנֵן לְבָבָם אֵלֶיךָ: תכלים טח:לח וְהוּא רַחוּם | יִכְפֹּר עוֹן וְלֹא יִשְׁחִית וְהִרְבָּה לְהַשִּׁיב אָפּוֹ
 וְלֹא יַעֲרִיר כָּל־חַמְתּוֹ: פו:כ כִּי־אַתָּה אֲדֹנֵי טוֹב וְסֶלָה וְרַב־חֶסֶד לְכָל־קְרָאֶיךָ:
 קיט:קמז צְדִיקְתְּךָ צֶדֶק לְעוֹלָם וְתוֹרַתְךָ אֱמֶת: מיכב ז:כ תִּתֵּן אֱמֶת לְיַעֲקֹב חֶסֶד לְאַבְרָהָם
 אֲשֶׁר־נִשְׁבַּעְתָּ לְאַבְתָּינוּ מִיָּמֵי קֶדֶם: תכלים סח:כ בָּרוּךְ אֲדֹנֵי יוֹם | יוֹם יַעֲמֹם לָנוּ הָאֵל
 יִשְׁוּעָתָנוּ סֶלָה: מו:ח יי' צַבָּאוֹת עֲמָנוּ מִשְׁגָּב־לָנוּ אֱלֹהֵי יַעֲקֹב סֶלָה:
 פד:יג יי' צַבָּאוֹת אֲשֶׁר־יְאָדָם בְּיָמֶיךָ: כו: יי' הוֹשִׁיעָה הַמֶּלֶךְ יַעֲנֵנוּ בְּיוֹם־קִרְאָנוּ:
 בָּרוּךְ הוּא אֱלֹהֵינוּ שֶׁבְּרָאָנוּ לְכְבוֹדוֹ ◊ וְהִבְדִּילָנוּ מִן־הַתּוֹעִים ◊ וְנָתַן לָנוּ תוֹרַת אֱמֶת ◊
 וְחַי עוֹלָם נִטַּע בְּתוֹכָנוּ ◊ הוּא יִפְתַּח לָבָנוּ בְּתוֹרָתוֹ ◊ וְיִשֹּׁם בְּלִבָּנוּ אֱהָבָתוֹ וְיִרְאָתוֹ
 וְלַעֲשׂוֹת רְצוֹנוֹ וּלְעַבְדּוֹ בְּלִבָּב שָׁלֵם ◊ לְמַעַן לֹא נִיגַע לְרִיק ◊ וְלֹא נִלְד לְבִהְלָה:

4. לגרוס את המילה 'קָאם' (בסידור ר' הירץ לא נמצא עלאה, אך נמצא קאם).

⁵ ⁶ יהי רצון מלפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו ◊ שנשמור חקיך בעולם הזה ◊ ונזכה ונחיה ונראה ונירש מובה וברכה לשני ימות המשיח ולחיי העולם הבא: לייג למען יזמרך בבוד ולא ידם יי אלהי לעולם אודך: ירמיה יז: פרוך הגבר אשר יבטח ביי ויהיה יי מבטחו: ישעיה כו: בטחו ביי עדי-עד בי ביה יי צור עולמים: תכלים טיא ויבטחו בך וידעי שמך בי לא-עזבת דרשיך יי: ישעיה מז: כא יי חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר:

בעל תפילה כורע יתגדל ויתקדש שמיא רבא (קהל אמן) ◊ בעלמא דברא ברעותה ◊ וימליך מלכותה ◊ בתיכון וביומיכון ◊ ובחיי דכל-בית-ישראל ◊ בעגלא ובזמן קריב: ואמרו בעל תפילה כורע אמן: (קהל אמן)

יהא שמיא רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא ובנשימה אחרת מוסיפים 'יתברך' בעל תפילה כורע יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ◊ ויתהדר ויתעלה ויתהלל שמיא דקדשא בעל תפילה כורע בריך הוא הציבור אומר עמו (ולא לאחריו).

לעלא מכל-ברכתא ושירתא תשבחתא ונחמתא
דאמרון בעלמא: בעל תפילה כורע ואמרו אמן: (קהל אמן)

ביום שאומרים מוסף אומר הבעל תפילה רק חצי קדיש ואחריו מתפללים תפלת מוסף של ראש חודש (עמ' 264) או מוסף של רגלים (עמ' 275):
(אין חולצין התפילין לפני מוסף ראש חודש אלא מניחים אותם לכל התפילה):

קהל: קבל ברחמים וברצון את תפלתנו:
תתקבל צלותהון ובעותהון דכל-ישראל קדם אבוהון די בשמיא: ואמרו אמן: (קהל אמן)
תכלים קיג: קהל: יהי שם יי מברך מעתה ועד-עולם:
יהא שלמא רבא מך שמיא ◊ וחיים עלינו ועל כל-ישראל: ואמרו אמן: (קהל אמן)
קכא: קהל: עזרי מעם יי עשה שמים וארץ:
עשה שלום במרומיו ◊ הוא יעשה שלום עלינו ◊ ועל כל-ישראל: ואמרו אמן: (קהל אמן)

5. הגמ"י בשם העיטור: "ושמעתי שנכון להסירם בשעה שאומר 'יהי רצון מלפניך ... שנשמור חקיך...' משום ההיא דבני מערבא שהיו מברכים על חליצת תפילין אקב"ו לשמור חוקיו, ואע"ג דסבירא לן שאין לברך על חליצתן כמו שיתבאר בסי' כ"ט, מ"מ כיון דבהא מילתא ליכא ברכה שייך למעבד רמז לסברת בני מערבא".

6. There are different מנהגים as to when one removes ones טלית on weekdays. The רב שמשון רפאל עלינו removed his טלית after תפילין (עמוד שצ"ו מכוון ירושלים) מהר"ל (כמנהג המבורג) עליו קדיש הירש.

¹ כשיש מילה בבית הכנסת (עמ' 353) מדלגין את 'עלינו' ומלים בסוף התפילה ואחר כך אומרים 'עלינו'

עלינו לשבח לאדון הכל ◊ לתת גדלה ליוצר בראשית ◊ שלא עשנו
בגויי הארצות ◊ ולא שמנו במשפחות האדמה: שלא שם חלקנו בהם ◊ וגדלנו
בכל-המונח: שהם משתחווים להכל וריק ◊ ישעיה מה:כ ומתפללים אל-אל לא יושיע:
ואנחנו כורע בורעים ומשתחווים ומודים וקוף לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא:
שהוא נא:יג נוטה שמים ויסד ארץ ◊ ומושב יקרו בשמים ממעל ◊ ושכינת עזו
בגבהי מרומים: הוא אלהינו ◊ אין עוד ◊ אמת מלפניו ◊ אפס זולתו ◊
בכתוב בתורתו: 37 כרים 7:לט וידעת היום והשבת אל-לכך כי יי הוא האלהים
בשמים ממעל ועל-הארץ מתחת אין עוד:

על-כן נקנה לך יי אלהינו לראות מתרה בתפארת עזך ◊ להעביר גלולים
מן הארץ ◊ והאלילים פרות יפרתון ◊ לתקן עולם במלכות שדי: וכל-בני בשר
יקראו בשמך ◊ להפנות אליך כל רשעי ארץ: יפירו וידעו כל-יושבי תבל ◊
כי לך תכרע כל-בך ◊ תשבע כל-לשון: לפניך יי אלהינו יכרעו ויפולו ◊
ולכבוד שמך יקר יתנו: ויקבלו כלם את-על מלכותך ◊ ותמלוך עליהם מתרה
לעולם ועד: כי המלכות שלך היא ◊ ולעולמי עד תמלוך בכבוד:

² לפי המנהג הקודם באשכנז לא אמרו כלל פסוקים אחר עלינו:

(עיין במחזור ויזרי ס' צט, ספר הרוקח סו"ס שכד, החות יאיר בספר 'מקור חיים' ס' נה, סעי' ב)

א"א קדיש כלל אחר 'עלינו' וכ"ה במחזור ויזרי, רוקח ויזרי (סימן קל"ג ועי"ש בד"מ) - אין לומר קדיש

(שאמר בכתוב בתורתך ונאמר אף על פי כן, הוא אמר ש) גם לדעת הארז"ל אחר 'עלינו'

(כך כתב הבן איש חי שו"ת רב פעלים ח"ד, אורח, ס' ז).

1. עלינו is only recited just before leaving the synagogue. Therefore, it is postponed in case of מילה.

2. According to מנהג אשכנז, the פסוקים 'ונאמר' and 'בכתוב בתורתך' are not considered part of עלינו, and need not be said, even in a non-אשכנז synagogue. The פסוקים should be said however, if one wishes to recite קדיש after עלינו. (Notwithstanding the fact that reciting קדיש after עלינו is quite problematic according to מנהג אשכנז).

שיר של יום

אומרים שיר של יום אפילו ביום טוב ובימים נוראים.

¹ אין לומר מזמור פלוני של יום טוב 'היום ... בשבת', אך לא נמנעים מאמירת המילים 'הלויים היו אומרים במקדש':

נוהגים לומר בכל יום השיר הלויים היו אומרים במקדש ואחריו אומרים קדיש יתום
(נאמר רק אם יש יותר מאבל אחד). (חוץ מתשעה באב שאין אומרים שיר של יום ו'שיר מזמור לאספה'
עד סוף תפלת מנחה. וביום כפור אין אומרים כלל).

היום יום ראשון בשבת שבו הלויים היו אומרים במקדש:

כד לְדוֹד מְזֻמָּר לִי הָאָרֶץ וּמְלוֹאָהּ תִּבְלֵ וְיֹשְׁבֵי בָהּ: כִּי־הוּא עַל־יָמִים יִסְדָּה
וְעַל־נְהֻרוֹת יִכְוֶנֶנָה: מִי יַעֲלֶה בְּהָר יִי וּמִי־יָקוּם בְּמָקוֹם קִדְּשׁוֹ: נָקִי כַפִּים
וּבָר לֵבֵב אֲשֶׁר לֹא־נִשְׂא לִשְׂוֹא נִפְשִׁי וְלֹא נִשְׁבַּע לְמַרְמָה: יֵשׂא בִרְכָה מֵאֵת יִי
וְצִדְקָה מֵאֱלֹהֵי יִשְׁעוֹ: זֶה הָדוֹר הִרְשֹׁ מִבְּקָשֵׁי פִנְיָה יַעֲקֹב סֵלָה: שְׂאוּ שְׁעָרִים |
רִאשִׁיכֶם וַהֲנִשְׂאוּ פִתְחֵי עוֹלָם וַיָּבֹא מֶלֶךְ הַכְּבוֹד: מִי זֶה מֶלֶךְ הַכְּבוֹד | יִי עֲזוּז
וְנָבוֹר יִי גִבּוֹר מְלַחֲמָה: שְׂאוּ שְׁעָרִים | רִאשִׁיכֶם וַהֲנִשְׂאוּ פִתְחֵי עוֹלָם וַיָּבֹא מֶלֶךְ
הַכְּבוֹד: מִי הוּא זֶה מֶלֶךְ הַכְּבוֹד | יִי צְבָאוֹת הוּא מֶלֶךְ הַכְּבוֹד סֵלָה:

קדיש יתום (עמ' 68)

היום יום שני בשבת שבו הלויים היו אומרים במקדש:

מח שִׁיר מְזֻמָּר לְבְנֵי־קִרְחָה: גִּדּוּל יִי וּמַהֲלֵל מְאֹד בְּעִיר אֱלֹהֵינוּ חֲר־קִדְּשׁוֹ:
יִפְה נוֹף מְשׁוֹשׁ כָּל־הָאָרֶץ חֲר־צִיּוֹן יִרְבְּתִי צִפּוֹן קִרְיַת מֶלֶךְ רַב: אֱלֹהִים בְּאַרְמְנוֹתֶיהָ
נִודַע לְמִשְׁגָּב: כִּי־הִנֵּה הַמַּלְכִּים נִזְעְדוּ עֲבְרוּ יַחְדָּו: הִמָּה רָאוּ כֵּן תִּמְהוּ נִבְהִלוּ נִחַפְּזוּ:
רַעְדָה אֲחוֹתָם שֵׁם חָיִל בְּיִלְדָהּ: בְּרוּחַ קָדִים תִּשְׁפֹּר אֲנִיּוֹת תִּרְשִׁישׁ: כַּאֲשֶׁר שָׁמַעְנוּ |
כֵּן רָאִינוּ בְּעִיר יִי־צְבָאוֹת בְּעִיר אֱלֹהֵינוּ אֱלֹהִים יִכְוֶנֶנָה עַד־עוֹלָם סֵלָה:
דַּמִּינוּ אֱלֹהִים חֲסִדָּהּ בְּקֶרֶב הַיְכָלָהּ: כְּשֶׁמֶךְ אֱלֹהִים כֵּן תִּהְלֶתְךָ עַל־קְצוֹי־אָרֶץ
צֶדֶק מְלָאָה יְמִינָהּ: יִשְׁמַח | חֲר־צִיּוֹן תִּגְלָנָה בְּנוֹת יְהוּדָה לְמַעַן מִשְׁפָּטֶיהָ: סִבּוּ צִיּוֹן
וְהַקִּיפוּהָ סָפְרוּ מִגְדְּלֶיהָ: שִׁיתוּ לִבָּכֶם | לְחִילָהּ פִּסְגּוֹ אַרְמְנוֹתֶיהָ לְמַעַן תִּסְפְּרוּ
לְדוֹר אַחֲרוֹן: כִּי זֶה | אֱלֹהִים אֱלֹהֵינוּ עוֹלָם וָעֶד הוּא יִנְהַגֵּנוּ עַל־מֹת:

קדיש יתום (עמ' 68)

1. The reason we do not recite the מזמור specifically designated for each day of יום טוב, is because its recital is a mere למקדש. Therefore, since the קרבן מוסף had a different accompanying מזמור, we need not be particular, either on the exact מזמור, or on reciting it before מוסף (מגן אברהם סימן קל"ב ס"ק ד'). מוסף

היום יום שלישי בשבת שבו הלויים היו אומרים במקדש:

33 מזמור לאספה אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפט: עד-מתי תשפטו-עול ופני רשעים תשאוסלה: שפטו-דל ויתום עני ורש הצדיקו: פלטו-דל ואביון מיד רשעים הצילו: לא ידעו | ולא יבינו בחשכה יתהלכו ימוטו כל-מוסדי ארץ: אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם: אכן כאדם תמותון ובאחד השנים תפלו: קומה אלהים שפטה הארץ כי-אתה תנחל בכל-הגוים:

(קדיש יתום (עמ' 68)

היום יום רביעי בשבת שבו הלויים היו אומרים במקדש:

75 אל-נקמות יי אל נקמות חופיע: הנשא שפט הארץ השב גמול על-גאים: עד-מתי רשעים | יי עד-מתי רשעים יעלו: יביעו ידברי עתק יתאמרו כל-פעלי און: עמד יי ידכאו ונחלתך יעני: אלמנה וגר יחרגו ויתומים ירצחו: ויאמרו לא יראה-יה ולא יבין אלהי יעקב: בינו בערים בעם וכסילים מתי תשכילו: הנמע און הלא ישמע אביצר עין הלא יביט: היסר גוים הלא יוכיח המלמד אדם דעת: יי ידע מחשבות אדם כי תמה הבל: אשרי הגבר אשר-תיסרנו יי ומתורתך תלמדנו: להשקיט לו מימי רע עד-יפנה לרשע שחת: כי | לא-יפוש יי עמו ונחלתו לא יעזב: כי-עד-צדק ישוב משפט ואחריו כל-ישרי-לב: מריקום לי עם-מרעים מרי-תיצב לי עם-פעלי און: לולי יי עזרתה לי במעט | שכנה דומה נפשי: אם-אמרתי מטה רגלי חסדך יי וסעדני: ברב שרעפי בקרבך תנחומיך ישעשעו נפשי: היחברך כפא הוות יצר עמל עלי-חק: יגודו על-נפש צדיק ודם נקו ירשעו: ויהי יי לי למשגב ואלהי לצור מחסי: וישב עליהם את-אונם וברעתם יצמיתם יצמיתם יי אלהינו:

2 6:54 ג' לבו נרננה ליי נריעה לצור ישענו:

נקדמה פניו בתודה בזמרות נריע לו: כי אל גדול יי ומלך גדול על-כל-אלהים:

(קדיש יתום (עמ' 68)

2. Later generations added the first three פסוקים from מזמור צ"ה. The דברי קהלת (pg. 54 א' (סעיף קטן א' 54) deals with this subject at length, and claims that only one additional פסוק need be said.

היום יום חמישי בשבת שבו הלויים היו אומרים במקדש:

פא למנצח | על-הגתית לאספה: הרנינו לאלהים עוזנו הריעו לאלהי יעקב:
שאור-זמרה ותנו-תה כנור נעים עם-נבל: תקעו בחרש שופר בכסה ליום חגנו:
כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב: עדות | ביהוסף שמו בצאתו על-ארץ
מצרים שפת לא-ידעתי אשמע: הסירותי מסבל שכמו כפיו מדוד תעבדנה:
בצרה קראת ואחלצך אענך בסתר רעם אבחנך על-מי מריבה סלה: שמע עמי
ואעידה בך ישראל אם-תשמע-לי: לא-יהיה בך אל זר ולא תשתחוה לאל נכר:
אנכי | יי אלהיך המעלה מארץ מצרים הרחב-פיה ואמלאהו: ולא-שמע עמי לקולי
וישראל לא-אבה לי: ואשלחתי בשירות לבם ילכו במועצותיהם:
לו עמי שמע לי ישראל בדרך יחלכו: במעט אויביהם אבניע ועל-צריהם אשיב
ידי: משנאי יי יבחשו-לו ויהי עתם לעולם: ויאבילוהו מחלב חמה ומצור -

דבש אשביעך:

קדיש יתום (עמ' 68)

היום יום ששי בשבת שבו הלויים היו אומרים במקדש:

נג יי מלך גאות לבש לבש יי עז התאזר אה-תבון תכל בל-תמוט:
נכון בסאך מאז מעולם אתה: נשאו נהרות | יי נשאו נהרות קולם ישאו נהרות
דבנם: מקלות | מים רבים אדירים משפריים אדיר פמרום יי: עדתך |
נאמנו מאד לביתך נאווה-קדש יי לארך ימים:

קדיש יתום (עמ' 68)

נוהגים בהרבה קהילות, גם בק"ק פפד"מ, לומר בכל יום אחר שיר של יום מזמור פ"ג, ומנהג הרבה קהילות שאין לאמרו בימים שאין אומרים תחנון. ובכל מקום א"א אותו בבית אבל.

פג ³ שִׁיר מִזְמוֹר לְאַסָּה: אֱלֹהִים אֱלֹהֵי דָמִי לֵךְ אֶל-תַּחֲרֹשׁ וְאֶל-תִּשְׁקֹמָה אֵל: כִּי-הִנֵּה
אֲנִיכִיד יַחְמִיז וּמִשְׁנָאִיד נִשְׁאֵי רָאשׁ: עַל-עַמֶּךָ יַעֲרִימוּ סוּד וְיִתְעַצְּוּ עַל-צְפוּנֶיךָ:
אֲמְרוּ לָבוּ וְנִבְחִידֵם מִגִּי וְלֹא-יִזְכָּר שֵׁם-יִשְׂרָאֵל עוֹד: כִּי נִזְעַצְּוּ לָבוּ יַחֲדוּ עָלֶיךָ בְּרִית
יִכְרְתוּ: אֱהִי אָדוֹם וְיִשְׁמַעְאֲלִים מוֹאֵב וְהַגְרִים: גָּבֹל וְעַמּוֹן וְעַמְלֶק פְּלֶשֶׁת עַם-יִשְׂרָאֵל
צוּר: גַּם-אֲשׁוּר נִלְוָה עִמָּם הָיוּ זְרוּעַ לְבְנֵי-לֹוֹת סֵלָה: עָשָׂה-לָּהֶם כְּמִדִּין כְּסִיסְרָא
כִּיכִין בְּנַחַל קִישׁוֹן: נִשְׁמְדוּ בְּעִיר-דָּאָר הָיוּ דָמֵן לְאֶדְמָה: שִׁיתָמוּ גְדִיבָמוּ בְּעֶרֶב
וּבְזֹאֵב וּבְזֹבַח וּבְצִלְמָנֶעַ כָּל-נְסִיבָמוּ: אֲשֶׁר אָמְרוּ נִירְשָׁה לָנוּ אֵת נְאוֹת אֱלֹהִים:
אֱלֹהֵי שִׁיתָמוּ בְּגִלְגָּל כְּקֶשׁ לְפָנֵי-רוּחַ: כְּאֵשׁ תִּבְעַר-יַעַר וּכְלָחָה תִּלְחַם הָרִים:
בֶּן תִּרְדָּפֶם בְּסַעֲרָךְ וּבְסוּפָתְךָ תִּבְהַלֵּם: מֵלֹא פָנִיתָם קָלוֹן וַיִּבְקְשׁוּ שְׁמֶךָ יי:
יִבְשׁוּ וַיִּבְהָלוּ עַד-עַד וַיִּחַפְּרוּ וַיֵּאבְדוּ: וַיִּדְעוּ כִּי-אַתָּה שְׁמֶךָ יי לְבַדְּךָ
עֲלִיזִין עַל-כָּל-הָאָרֶץ:

יתום (קטן) כורע. יתגדל ויתקדש שמייה רבא (קהל אמן) ◊ בעלמא דברא כרעיתה ◊
וימליך מלכותיה ◊ בתיכון ובימיכון ◊ ובחיי דכל-בית-ישראל ◊ בעגלא ובזמן קריב:
ואמרו יתום (קטן) כורע אמן: (קהל אמן)
יהא שמייה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמא ובנשימה אחרת מוסיפים 'יתברך
יתום (קטן) כורע יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ◊ ויתחדר ויתעלה ויתהלל
שמייה דקדשא יתום (קטן) כורע בריך: הוא הציבור אומר עמו (ולא לאחריו).
לעלא מכל-ברכתא ושירתא תשפחתא ונחמתא ◊
דאמירן בעלמא: יתום (קטן) כורע ואמרו אמן: (קהל אמן)
יהא שלמא רבא מן-שמיא ◊ וחיים עלינו ועל כל-ישראל: ואמרו אמן: (קהל אמן)
עשה שלום במרומיו ◊ הוא יעשה שלום עלינו ◊ ועל-כל-ישראל: ואמרו אמן: (קהל אמן)

(מזמור שיר חנכת - חנוכה or ברכי נפשי - ראש חודש) (i.e. מזמורים No additional

are to be included within הציבור תפילה).

לעולם אין אומרים 'ברכו' בתרא אחר התפילה, מפני שאין ברכה אחריה.

מיד אחר התפילה מתקיים שיעור קצר בבית הכנסת, בו לומדים משנה או הלכה. אחר כל שיעור או דרשה אומרים קדיש דרבנן (עמ' 329). אחר שיעור בהלכה ושמעתתא יש המקדימין לומר 'דבי חנניא בן עקשיא אמר רצה וכו'.

אחר דרשה באגדתא לא הצריכו אמירה זו.

3. שִׁיר מִזְמוֹר לְאַסָּה has been recited since the end of the Geonic period (a few hundred years before the introduction of the שִׁיר של יום). It's first appearance was in the מחזור ויטרי most likely as a result of the צרות and גזירות that were imposed upon ישראל at the time. Since one may not say numerous קדישים, a קדיש is recited at the end of the תפלת שחרית (מוסף). According to מחזור ויטרי, there is an opportunity for a קדיש both after the שִׁיר של יום and שִׁיר מִזְמוֹר לְאַסָּה, only if said by two *different* אבילים. If there is a lone אביל - he says the קדיש following this מזמור.

בכל יום מראש חודש אלול (חוץ משבת), אחר תפילת שחרית,
ומפסיקים לתקוע ג' ימים לפני ראש השנה. (ראה שרשי מנהג אשכנז חלק ד')

תקיעה: שברים: תרועה: תקיעה:

תקיעה: שברים: תרועה: תקיעה:

תקיעה: שברים: תרועה: תקיעה:

■ תקיעה. תחילת התקיעה בצליל רגיל, ומיד יורד התוקע לצליל נמוך יותר ותיכף עולה חזרה לצליל הראשון וממשיך בו עד סוף התקיעה.

■ שברים. שלושה קולות מחוברים עולים ויורדים.

■ תרועה. תשעה קולות מחוברים ורועדים (שלא כמורגל אצל בני מזרח אירופה לתקועם קולות מופסקים).
(ראה שרשי מנהג אשכנז חלק א')

אין לומר מזמור 'לדוד ד' אורי וישעי' אחרי התפלות, כי הוא מנהג חסידים והוי יוהרה.
(יש טעמים אחרים א. מקורו מפרק מן החסידים בשבתאות. ב. מנהג מאוחר
ג. אין להוסיף מזמורים על התפילות הקבועות ד. רבים מעדות החסידים נמנעים מאמירתו בגלל הטעם הראשון.
ואצל הספרדים כלל לא התקבל וכ"ש תימנים. ה. י"א שמועד לאמרו כל השנה אחרי התפילה.)

בבית אבל בסוף שחרית וערבית אומרים מזמור טז, גם בימים שאומרים בהם תחנון, ולא נהגו לומר את מזמור מט:
טז ⁴ מִכְתָּם לְדָוִד שְׁמִירָנִי אֵל כִּי־חֲסִיתִי בְךָ: אָמַרְתָּ לִּי אֲדֹנָי אַתָּה מְזֻכָּרִי
בְּלִי־עֲלִיךָ: לְקְרוֹשִׁים אֲשֶׁר־בְּאֶרֶץ הַמָּה וְאֶדְיִי בְּלִי־חֲפָצִי־בָם: יָרְכוּ עֲצָבוֹתָם אַחֵר
מֵהָרוּ בְּלִי־אֶסֶף נִסְבִּיהֶם מִדָּם וּבְלִי־אִשָּׁא אֶת־שְׁמוֹתָם עַל־שִׁפְתִּי: יִי מִנֵּת
חֲלָקִי וְכוּסִי אַתָּה תוֹמִיךָ גִּזְרִלִּי: חֲבָלִים נִפְלְוִלִי בְּנֻעִימִים אֶת־נִחְלַת שְׁפָרָה עָלִי:
אֲבָרְךָ אֶת־יְיָ אֲשֶׁר יַעֲצֵנִי אֶת־לִילּוֹת יִסְרוּנִי בְּלִי־וֹתִי: שְׁוִיתִי יִי לְנִגְדִי תָמִיד
כִּי מִימִינִי בְּלִי־אֶמוֹנִי: לִבִּי | שָׂמַח לְבִי וַיִּגַּל בְּבוּדִי אֶת־בְּשָׂרִי יִשְׁכֵּן לְבִטְחִי:
כִּי | לֹא תֵעָזֵב נַפְשִׁי לְשֹׁאֵל לֹא־תִתֵּן חֲסִידְךָ לְרֹאוֹת שְׁחַת: תוֹדִיעֵנִי אֶרֶח חַיִּים
שִׁבְעַ שְׁמֵחוֹת אֶת־פָּנֶיךָ נְעִימוֹת בְּיָמֶיךָ נִצַּח:

יתום (קטן) כורע. יתגדל ויתקדש שמייה רבא (קהל אמן) ◊ בעלמא דברא כרעיתיה ◊
וימליך מלכותיה ◊ בחיבון וביומיכון ◊ ובחני דכל־בית־ישראל ◊ בעגלא ובזמן קריב:
ואמרו יתום (קטן) כורע אמן: (קהל אמן)
יהא שמייה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיה ובנשימה אחרת מוסיפים 'יתברך
יתום (קטן) כורע. יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ◊ ויתהדר ויתעלה ויתהלל
שמייה דקדשא יתום (קטן) כורע בריך הוא הציבור אומר עמו (ולא לאחריו).
לעלא מפל־ברכתא ושירתא תשבחתיא ונחמתיא ◊
דאמירן בעלמא: יתום (קטן) כורע ואמרו אמן: (קהל אמן)
יהא שלמא רבא מך שמיא ◊ וחיים עלינו ועל כל־ישראל: ואמרו אמן: (קהל אמן)
עשה שלום במרומו ◊ הוא יעשה שלום עלינו ◊ ועל כל־ישראל: ואמרו אמן: (קהל אמן)

4. In order for an אבל to recite מכתם לדוד is a late מנהג קבלה, in order for an אבל to recite a different מזמור, therefore, when a בית אבל recites a different מזמור one should recite that מזמור.

תפילות ללבוש טלית and jacket for all daily is for the מנהג אשכנז. If one is in a non-מנהג אשכנז synagogue and there is a רב, one should ask him beforehand and follow his פסק. If the רב says one should wear either a טלית or a jacket, it is better to wear a טלית which covers fully, and makes one appear as a בעל תפילה. An אבל or one who has יאהרציט wears a טלית for all תפילות, whether בעל תפילה or not, even when not reciting קדיש (for example at מנחה, or there are other אבלים and there is no קדיש for the אבל to say by himself). The אבל wears a טלית with a שחורה, just as he changes his place for the תפילות, to make his אבלות known.

מקפידים על לבוש מכובד בתפילה. מתפללים בבגד עליון ובכובע על הראש.

גם נערים חובשים כובע בלשהו. ולא כיפה גרידא

A hat has always been considered an important piece of traditional clothing. Both a כהן גדול and a חסיד wore hats to serve in the בית המקדש. In German קהילות this was strictly adhered to, therefore, not to wear a hat is disrespectful. One wears a hat and jacket for all daily תפילות, whether one is orening or ביחידות.

אותם בני הישובים שהולכים לבית הכנסת מסירים תכף הכובע ועומדים רק בכיסוי המצנפת, לא שפרי עבדי, לא די שאין להם סודר כיסוי ראש גדול (אלא שמסירים גם הכובע מראשיהם, אבל מוטב שיניחו הכובע בראשיהם כי בכיסוי ראש יש מורא שמים יותר). [קיצור של"ה] ורוב המן עם בפרט הישובים נוהגים כמה קלות ראש, לא היו מתעטפים בטלית והיו עומדים בכיפה. [מקור חיים (חות יאיר)] אוי להם מיום הדין!

תפלת מנחה.

was orened after שקיעה, since according to most פוסקים a) has not yet begun and b) is זמן מנחה and the rule is לקולה דרבנן (This is according to צאת הכוכבים until רמ"א). The רמ"א goes further and says it can be orened until אברהם.

אם יש אבל שהוא בעל תפילה, מתפלל לפני העמוד, אבל לא עובר בכל התפילות בימים שאין נפילת אפים,

שבהם אינו משמש הבעל תפילה אפילו בתפילת מנחה וערבית (בעשרת ימי תשובה [לפי שהדין מתוח נגדו]. בחול המועד,

בראש חודש, בימי חנוכה, בחמשה עשר בשבט, בימי פורים, כל חודש ניסן, בל"ג בעומר, בחמשה עשר באב)

טלית משום כבוד הציבור, הוא עיטוף טלית של העושים 'מצוה' בפני הציבור, בעל קריאה, אומרי קדיש יתום, העולים לתורה ושאר עוסקי מצוה. עיטוף זה אינו תלוי בזמן ציצית ולא בתפילת שחרית. טלית היא לבושו המובהק של הבעל תפילה, כפי למדנו הפוסקים מדברי חז"ל. הם הסבירו שהעיטוף הזה צורך הוא גם משום כבוד השכינה והתעוררות אימה ויראה. את יפיה של טלית כדי לעבוד את ד' בבגד מפואר כעין עבודת הכהן גדול בבית המקדש. כן נהגו עד הדורות האחרונים בליטא, ארצות מרכז אירופה ואשכנז. בכמה עדות חסידיות בטל מנהג עיטוף טלית במנחה וערבית.

The מנהג is derived from "מלמד שנתעמף הקב"ה כשליח ציבור", מסכת ראש השנה דף יז: states "א"ח ס' ח' ס' ק"ב". The "דב"ל עובר לפני התיבה צריך להתעמף כדאמרי מלמד שנתעמף הקב"ה כש"ץ". The "דודאי בלא עמיפה" writes טלית at night, discusses whether a בעל תפילה "א"ח ס' ז' ס' יח in ערוך השלחן. The "דב"ל ש"ץ העובר לפני התיבה צריך להתעמף", writes "א"ח ס' יח ס' ק"ה, משנה ברורה. בציצית".

¹ במקצת קהילות הבעל תפילה מתחיל בפרשת התמיד (עמ' 9). (למרות שכך נהגו/נוהגים באמשטרדם)

הבעל תפילה ישב במקומו בלי טלית מ'אשרי יושבי' עד 'סלה' בניגון חול (דברי קהלת)

פד:כ אֲשֶׁרִי יוֹשְׁבֵי בֵיתְךָ עוֹד יִחַלְלוּךָ סֵלָה:

קמד:טו אֲשֶׁרִי הָעַם שֶׁכָּכָה לוֹ אֲשֶׁרִי הָעַם שְׂיִי אֱלֹהִיו:

קמכ תהלה לדוד ארוממך אלוהי המלך ואברכה שמו לעולם ועד: בכל יום |
אברכה ואהללה שמו לעולם ועד: גדול יי ומהלל מאד ולגדלתו אין חקר:
דוד לדוד ישבח מעשיך וגבורתך יגידו: הדר כבוד הודך ודברי נפלאותך
אשיחה: ועזו נוראתך יאמרו וגדולתך אספנה: זכר רב טובך יביעו וצדקתך
ירננו: חנון ורחום יי ארך אפים וגדל חסד: טוב יי לכל ורחמי
על כל מעשיו: יודוך יי כל מעשיך וחסידך יברכוכה: כבוד מלכותך יאמרו
וגבורתך ידברו: להודיע לבני האדם גבורתו וכבוד הדר מלכותו:
מלכותך מלכות כל עלמים וממשלתך בכל דוד ודוד: סומך יי לכל הנפלים
וזוהר לכל הקפופים: עיני כל אליך ישגרו ואתה נותן להם את אכלם בעתו:
הבעל תפילה מרים קולו בנעימה בפסוק פותח את ידך ומשפיע לכל חיי רצון: צדיק יי
בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו: קרוב יי לכל קראיו לכל אשר יקראהו באמת:
רצון יראיו יעשה ואת שועתם ישמע ויושיעם: שומר יי את כל אהביו
ואת כל הרשעים ישמיד: תהלת יי ידבר פי ויברך כל בשר שם קדשו לעולם
ועד: בחול הבעל התפילה או היאהרציי העול"ה [ר"ל: עובר לפני התיבה] מתעטף בטלית המונחת בתבה ואומר -

שם קטויח ואנחנו | נברך יה מעתה ועד עולם הללויה:

בעל תפילה כורע יתגדל ויתקדש שמויה רבא (קהל אמן) ◊ בעלמא דברא ברעיתה ◊
וימליך מלכותה ◊ בתיכון וביומיון ◊ ובחיי דכל בית ישראל ◊ בעגלא ובזמן קריב:
ואמרו בעל תפילה כורע אמן: (קהל אמן)

יהא שמויה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיה ובנשימה אחרת מוסיפים 'יתברך'

בעל תפילה כורע יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ◊

ויתתדר ויתעלה ויתהלל שמויה דקדשא בעל תפילה כורע בריך הוא הציבור אומר עמו (ולא לאחריו).

לעלא מכל ברבא ושירתא תשפחתא ונחמתא ◊

דאמירן בעלמא: בעל תפילה כורע ואמרו אמן: (קהל אמן)

1. This was the מנהג in ברלין which was instituted by Professor Abraham Berliner and this is still the מנהג of Golders Green Beth Hamedrash (Munks) in Golders Green, London.

הוצאת ספר התורה קריאתה וברכותיה

העולים לתורה וכל עושי מצוה לצורך הקריאה בתורה מתעטפים בטלית, והם בעלי הוצאה והכנסה, הגבהה וגלילה, בעל סגן, נושא ספר תורה שני או שלישי, וכמוהם פותחי ארון הקודש ל'אבינו מלכנו' וכיוצא באלה.

צמדבר י:לכ ויחי בנסע הארץ ויאמר משה קומה | יי ויפצו איביך וינסו משנאיך מפניך:

ישעיה 3:ג כי מציון תצא תורה ודבר-י מירושלם:

פרוך שנתן תורה לעמו ישראל בקדשתו:

הבעל תפילה אומר בנעימה:

תכלים לד: ג'דלו ליי - אתי ונרוממה שמו - יחדו:

ד"כ ח' כט:יא לך יי הגדלה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כירכל בשמים ובארץ
לך יי הממלכה והמתנשא לכל | לראש: תכלים נט:כ רוממו יי אלהינו והשתחויו להדם
רגליו קדוש הוא: נט:ט רוממו יי אלהינו והשתחויו לתר קדשו כיר קדוש יי אלהינו:

אב הרחמים הוא ירחם עם עמוסים ◊ ויזכור ברית איתנים ◊ ויציל נפשותינו
מך השעות הרעות ◊ וינער ביצר הרע מן הנשואים ◊ ויחן עלינו לפליטת עולמים ◊
וימלא משאלותינו במדה טובה ישועה ורחמים:

בהגיע הבעל תפילה על המגדל (שבתוך בית הכנסת הרחק מן התבה)

מניח הספר תורה על השולחן וממשיך מלמעלה בלי הפסק:

ותגלה ותראה מלכותו עלינו בזמן קרוב ◊ ויחון פליטתנו ופליטת עמו בית ישראל
לחן ולחסד ולרחמים ולרחמים ולרחמים: ונאמר אמן (קהל אמן): הכל הבו גדל לאלהינו ◊
ותנו כבוד לתורה: כהן קרב ◊ יעמד ר' פלוני בר' פלוני הפהן פרוך שנתן תורה
לעמו ישראל בקדשתו: תכלים יט:ח-ט תורת יי תמימה משיבת נפש עדות יי
נאמנה מחכימת פתי: פקודי יי ישרים משמחי לב מצות יי פרה מאירת עינים:
כט:יא יי עז לעמו יתן יי | יברך את-עמו בשלום: יח:לא אמרת יי צרופה
מגן הוא לכל | החוסים בו:

קהל ובעל תפילה יחדיו: דברים 7: ואתם הדבקים ביי אלהיכם חיים-בלכם היום:

למפטיר אין קוראים בקול רם, מלבד במנחה של תעניות, שאז מכריזים: יעמוד מפטיר.

המברך אומר בברכו את-יי המברך:

קהל עונה והמברך יחד עמו: פרוך יי המברך ◊ לעולם ועד:

המברך ממשיך:

פרוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו אלהינו מלך העולם ◊ אשר בחר-בנו מכל-העמים
ונתן-לנו את-תורתו: פרוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו נותן התורה: אמן

פרוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו אלהינו מלך העולם ◊ אשר נתן-לנו תורת אמת
וחיי עולם נטע בתוכנו: פרוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו נותן התורה: אמן

בתענית ציבור קוראים ג' אנשים בפרשת 'ויחל משה' (עמ' 402).

מי שבירך לעולה לתורה

מברכים את כל עולי התורה ב'מי שבירך' גם בקריאת התורה של מנחה.

והקורא מברכו: **מִי שֶׁבִּירַךְ אֲבוֹתֵינוּ אֲבָרָהֶם יִצְחָק וְיַעֲקֹב הוּא יְבָרַךְ אֶת ר' פלוני בן ר' פלוני** ◊
אוֹתוֹ וְאֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ ◊ **בְּעֶבֶר שְׁעָלָה לְכָבוֹד הַמָּקוֹם וְלְכָבוֹד הַתּוֹרָה** ◊ **בְּשֶׁכֶר זֶה**
הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא יִשְׁמְרֵהוּ וְיַצִּילֵהוּ מִכָּל צָרָה וְצוּקָה וְיִשְׁלַח בְּרָכָה וְהַצְלָחָה בְּכָל מַעֲשֵׂה
יָדָיו וְיִבְרַכְהוּ (בצום גדליה ויִבְרַכְהוּ בְּסֵפֶר הַחַיִּים) עִם כָּל יִשְׂרָאֵל אַחֲיוֹ ◊ **וְנֹאמַר: אָמֵן.**

ואחר שבירכו הקורא ב'מי שבירך' ירד בדרך אחרת מזו שעלה בה.

כשמגביהין הספר תורה מביטין נגד הכתב של ספר תורה וכורעים מעט ואומרים:

דברים ד:מז וְזֹאת הַתּוֹרָה אֲשֶׁר-שָׁם מֹשֶׁה לִפְנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל: צמדז ט:כג **עַל-פִּי יְיָ**
בִּיד-מֹשֶׁה: משלי ג:יס **עֵץ-חַיִּים הִיא לַמַּחְזִיקִים בָּהּ וְתַמְכִּינָה מֵאֲשֶׁר:** ג:יז **דְּרָכֶיהָ**
דְּרִבִּי-נָעִם וְכָל-נְתִיבוֹתֶיהָ שָׁלוֹם: ג:טז **אֶרֶץ יָמִים בַּיּוֹמָהּ בְּשִׂמְאוּלָּהּ עֵשֶׂר וְכָבוֹד:**
ישעיהו מז:כא יְיָ חָפֵץ לְמַעַן צִדְקוֹ וְגִדְלֵל תּוֹרָה וְיֹאדִיר:

בעוד שהוא כורך את המפה בספר תורה יש אומרים 'לך ד' הגדלה והגבורה:

בתענית ציבור אחר שגמרו את גלילת ספר תורה מפטירין מ'דרשו ד' בהמצאו' (עמ' 403)

קודם קריאת ההפטרה יברך ברכה זו:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר בָּחַר בַּנְּבִיאִים מוֹזְבִּים
וְרָצָה בְּדַבְרֵיהֶם הַנְּאֻמִּים בְּאֵמַת בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ הַפּוֹתֵר בַּתּוֹרָה וּבַמִּשְׁנָה עֲבֹדוֹ וּבִישְׂרָאֵל
עָמָו וּבַנְּבִיאֵי הָאֵמַת ² וְהַצֹּדֵק: אָמֵן

אחרי קריאת ההפטרה אומר המפטיר ברכות אלו:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ **צוּר כָּל-הָעוֹלָמִים** ◊
צַדִּיק כָּל-הַדּוֹרוֹת ◊ **הָאֵל הַנְּאֻמָּן הַאֲמִיר וְעוֹשֶׂה** ◊ **הַמְדַּבֵּר וּמְקַיֵּם** ◊ **שְׂכַל-דְּבָרָיו**
אֵמֶת וְצִדְקָה: נְאֻמָּן אַתָּה הוּא יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ **וְנֹאמְנִים דְּבָרֶיךָ** ◊ **וְדַבֵּר אַחַד מִדְּבָרֶיךָ**
אֲחֹזֵר לֹא-יִשׁוּב רִיקָם ◊ **כִּי אֵל מֶלֶךְ נְאֻמָּן וְרַחֲמָן אַתָּה: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ**
הָאֵל הַנְּאֻמָּן כָּל-דְּבָרָיו: אָמֵן
רַחֵם עַל-צִיּוֹן כִּי הִיא בֵּית חַיֵּינוּ ◊ **וְלַעֲלוּבַת נֶפֶשׁ (תוֹשִׁיעַ) תִּנְקֹם נָקָם** ◊
בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ מְשַׁמֵּחַ צִיּוֹן בְּבִנְיָה: אָמֵן
שִׁמְחֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּאַלְהֵינוּ הַנְּבִיא עֲבָדֶךָ ◊ **וּבְמַלְכוּת בֵּית דָּוִד מְשִׁיחֶךָ** ◊
בְּמַהֲרָה יָבוֹא וְיִגַּל לָפָנֵינוּ ◊ **עַל-בְּסֹאוֹ לֹא-יֵשֵׁב זָר וְלֹא יִנְחֲלוּ עוֹד אַחֲרֵים אֶת-כְּבוֹדוֹ** ◊
כִּי בִשְׁם קִדְשֶׁךָ נִשְׁפָּעֵת לוֹ ◊ **שְׁלֹא-יִכְבֶּה גֵרוֹ לְעוֹלָם וָעֶד: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ**
מִגֵּן דָּוִד: אָמֵן

2. מחזור ויטרי and רוקח, רמב"ם, אבודרהם, רב עמרם גאון, מסכת סופרים in נוסח is **וְהַצֹּדֵק**.
 (נוסח הספרדים) and ברלין and נוסח פפד"מ This is.

סדר הכנסת ספר התורה

הבעל תפילה נוטל את ספר התורה להוליכו מהאלמעמער (בימה) ולהחזירו לארון הקודש, ואומר:

קמח:יג-יד | יְהַלְלוּ | אֶת־שֵׁם יְיָ כִּי־נִשְׁגַּב שְׁמוֹ - לְבָדוֹ

קהל: הוֹדוּ עַל־אֶרֶץ וְשָׁמַיִם: וַיֵּרָם קִרְן | לְעַמּוֹ תְּהִלָּה
לְכַל־חַסִּידָיו לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל עִם קָרְבּוֹ הַלְלוּהָ:

כד לְדוֹד מְזֻמָּר לִי הָאֶרֶץ וּמְלוֹאָהּ תִּכְלֹל וַיִּשְׁבִּי בָּהּ: כִּי־הוּא עַל־יָמִים יִסְדָּה וְעַל־נְהוּת יְבוֹנֶנֶה: מִי גִיעָלָה בְּתֵר יִי וּמִרְיָקוֹם בְּמָקוֹם קִדְשׁוֹ: נָקִי כַפִּים וּבָר לֵבב אֲשֶׁר לֹא־נִשָּׂא לְשׁוֹא נִפְשִׁי וְלֹא נִשְׁפָּע לְמַרְמָה: יֵשָׂא בִרְכָה מֵאֵת יִי וְצִדְקָה מֵאֵלֹהֵי יִשְׁעוֹ: זֶה דוֹר דִּרְשׁוֹ מִבְּקָשֵׁי פְנִיָּה יַעֲקֹב סָלָה: שְׂאוֹ שְׁעָרִים | רִאשִׁיכֶם וְהַנִּשְׂאוֹ פִתְחֵי עוֹלָם וַיְבֹא מֶלֶךְ הַכְּבוֹד: מִי זֶה מֶלֶךְ הַכְּבוֹד | יִי עֲוִזוֹ וְגִבּוֹר יִי גִבּוֹר מְלַחֲמָה: שְׂאוֹ שְׁעָרִים | רִאשִׁיכֶם וְשְׂאוֹ פִתְחֵי עוֹלָם וַיְבֹא מֶלֶךְ הַכְּבוֹד: מִי הוּא זֶה מֶלֶךְ הַכְּבוֹד | יִי צַבָּאוֹת הוּא מֶלֶךְ הַכְּבוֹד סָלָה:

בהכנסת ספר התורה לארון הקודש אומרים:

במדבר ילו ובגנחה יאמר שובבה יי רבבות אלפי ישראל: תכלים קלצ:ח-י קומה יי למנוחתך אתה וארון עזד: כהניד ילבשי צדק וחסידיה ירגנו: בעבור דנד עבדה אל־תשב פני משיחה: משלי ד:כ כי לקח טוב נתתי לכם תורתִי אל־תעזבו: גיח עץ־חיים היא למחזיקים בה ותמכיה מאשר: גיח דרכיה דרכי־נעם וכל־נתיבותיה שלום: איכס כ:כא השיבנו יי | אליה ונשובה חדש ימינו בקדם:

בעל תפילה כורע יתגדל ויתקדש שמייה רבא (קהל אמין) ◊ בעלמא דברא ברעיותה ◊
וימליך מלכותה ◊ בתיכון וביומיון ◊ ובחיי דכל־בית־ישראל ◊ בעגלא ובזמן
קריב: ואמרו בעל תפילה כורע אמין: (קהל אמין)

יהא שמייה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא ובנשימה אחרת מוסיפים 'יתברך'

בעל תפילה כורע יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ◊ ויתהדר ויתעלה ויתהלל
שמייה דקדשא בעל תפילה כורע בריך הוא הציבור אומר עמו (ולא לאחריו). לעלא מכל־ברכתא
ושירתא תשפחתא ונחמתא ◊ דאמירן בעלמא: בעל תפילה כורע ואמרו אמין: (קהל אמין)

1² תפלת מנחה לחול ולתענית ציבור.

תכלים נא:טז אֲדֹנָי שְׁפָתַי תִּפְתָּח וּפִי יִגִּיד תְּהִלָּתְךָ:

כורע בְּרוּךְ מִשְׁתַּחוּה אֲתָה זֹקֵף יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ
 אֱלֹהֵי אֲבֹרָהם אֱלֹהֵי יִצְחָק אֱלֹהֵי יַעֲקֹב אֱלֹהֵי הַגְּדוֹל הַגְּבוֹר וְהַנּוֹרָא
 אֵל עֲלִיּוֹן גּוֹמֵל חֲסָדִים מְזֻבָּים וְקוֹנֵה הַכֹּל וְזוֹכֵר חֲסָדֵי אֲבוֹת וּמַבִּיא גּוֹאֵל
 לְבָנֵי בְנֵיהֶם לְמַעַן שְׁמוֹ בְּאַהֲבָה:

בעשרת ימי תשובה [אבל בחזרת הש"ץ אין הקהל אומר 'זכרנו לחיים']:

זְכַרְנוּ לְחַיִּים מִלֶּךְ חַפִּץ בְּחַיִּים וּבְתַבְּנֵנוּ בְּסֶפֶר הַחַיִּים לְמַעַנְךָ אֱלֹהִים חַיִּים:

מִלֶּךְ עוֹזֵר וּמוֹשִׁיעַ וּמַגֵּן:

כורע בְּרוּךְ מִשְׁתַּחוּה אֲתָה זֹקֵף יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ ³ מַגֵּן אֲבֹרָהם: אמן

אֲתָה גְבוֹר לְעוֹלָם אֲדֹנָי מְחַיֶּה מֵתִים אֲתָה רַב לְהוֹשִׁיעַ:

ממוסף של שמיני עצרת עד מוסף של יום ראשון של פסח אומרים:

מְשִׁיב הַרוּחַ וּמוֹרִיד הַגֶּשֶׁם:

מְבַלְבֵּל חַיִּים בְּחֶסֶד מְחַיֶּה מֵתִים בְּרַחֲמִים רַבִּים סוֹמֵךְ נוֹפְלִים
 וְרוֹפֵא חוֹלִים וּמַתִּיר אֲסוּרִים וּמַקְיֵם אֲמוּנָתוֹ לִישְׁנֵי עָפָר: מִי כְמוֹךָ
 בַּעַל גְּבוּרוֹת וּמִי דוֹמָה לָךְ מִלֶּךְ מַמְיֵת וּמְחַיֶּה וּמַצְמִיחַ יְשׁוּעָה:

בעשרת ימי תשובה [אבל בחזרת הש"ץ אין הקהל אומר 'מי כמוך']:

מִי כְמוֹךָ אֵב תְּרַחֲמִים זוֹכֵר יִצְחָרְיוֹ לְחַיִּים בְּרַחֲמִים:

וְנֶאֱמָן אֲתָה לְהַחְיֹת מֵתִים: בְּרוּךְ אֲתָה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ ⁴ מְחַיֶּה הַמֵּתִים: אמן

1. Taking three steps backward before the עמידה, is done in preparation to go forward. The three steps forward should be immediately prior to the עמידה (מוסף, מנחה, מוסף) after (ערבית and מנחה, מוסף) קדיש.
2. According to our פוסקים, one does not recite קדושה during האילנה [הוֹעָה] שחרית. At מנחה if the hour is late, and the ציבור will miss בזמנו תפילה, one may say it in the following way; both the תפילה and the ציבור begin עשרה together and recites the entire קדושה (including נקדש), together with the תפילה. The בעל תפילה and the ציבור say לדור ודור together then they complete the עשרה silently. By the way, the recitation of קדוש אתה was in ancient times נוסח ארץ ישראל was לדור ודור and נוסח בבל was לדור ודור.

3. בחזרת הש"ץ בבין המצרים [חוץ מערב שבת, ערב וראש חודש מנחם אב] יורד הניגון במילים 'מגן אברהם'.

4. חזרת הש"ץ בבין המצרים [חוץ מערב שבת, ערב וראש חודש מנחם אב] יורד הניגון במילים 'מחיה המתים'.

הבעל תפילה אומר רק את המלים 'נקדש' עד 'ואמר' 'לעמכם ברוך
יאמרו', 'ובדברי קדשך כתוב לאמר', והקהל שותק במלים אלו:

בעל תפילה בלבד נְקַדֵּשׁ אֶת־שִׁמְךָ בְּעוֹלָם
בְּשֵׁם שְׁמִקְדִּישִׁים
בְּכַתּוּב עַל־יַד נְבִיאֶךָ יִשְׁעִיכּוּ וְג' וְקָרָא זֶה אֱלֹהֵי
וְאָמַר

אַתָּה קָדוֹשׁ וְשִׁמְךָ קָדוֹשׁ
וְקָדוֹשִׁים בְּכָל־יּוֹם יְהִלְלוּךָ
סֵלָה: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ הָאֵל
(בעש"ת: הַמְלִיךְ) הַקָּדוֹשׁ:

קהל ובעל תפילה יחדיו קָדוֹשׁ | קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ יְיָ צַבָאוֹת מְלֵא כָל־הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ:
לְעַמְתֶּם בְּרוּךְ יֹאמְרוּ:

קהל ובעל תפילה יחדיו יחזקאל ג'יז בְּרוּךְ בְּבוֹד־יְיָ מִמְקוֹמוֹ:

בעל תפילה וּבְדַבְרֵי קְדֻשָּׁה כְּתוּב לְאָמַר:

קהל ובעל תפילה יחדיו תכלים קמוי: יְמִלְךָ | יְיָ לְעוֹלָם אֱלֹהֶיךָ צִיּוֹן לְדֹר וָדֹר הִלְלוּיָהּ:
בעל תפילה לְדֹר וָדֹר נְגִיד גְּדֻלָּה וְלִנְצַח נְצָחִים קְדֻשָּׁתְךָ נְקִדִּישׁ
מִפְּנֵינוּ לֹא יִמוּשׁ לְעוֹלָם וָעֶד
ברוך הוא וברוך שמו הָאֵל (בעשרת ימי תשובה: הַמְלִיךְ) הַקָּדוֹשׁ: אמן

אַתָּה חוֹנֵן לְאָדָם דַּעַת
וְהַשְׁפִּיל: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו חוֹנֵן הַדַּעַת: אמן

הַשִּׁיבֵנוּ אֲבִינוּ לְתוֹרָתְךָ
שְׁלֵמָה לְפָנֶיךָ: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו הַרוֹצֶה בְּתַשׁוּבָה: אמן

סֶלַח־לָנוּ אֲבִינוּ כִּי מָכָה עַל הַלֵּב חֲטָאֵנוּ
כִּי מוֹחֵל וְסוֹלֵחַ אַתָּה: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו חַנּוּן, הַמְּרַבֵּה לְסִלּוּחַ: אמן

רֵאה בְּעֵינֵינוּ
חֹזֵק אַתָּה: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו גּוֹאֵל יִשְׂרָאֵל: אמן

בתענית ציבור מוסיף הבעל תפילה כאן 'עננו':

עֲנֵנוּ יְיָ עֲנֵנוּ
וְאֶל־תִּסָּתֵר פָּנֶיךָ מִמֶּנּוּ
יְהִי נָא חֲסִדְךָ לְנַחֲמֵנוּ
יִשְׁעִיכּוּ סֶסֶכֶּה וְהָיָה מָרָם־יִקְרָאוּ וְאֲנִי אֶעֱנֶה עוֹד הֵם מְדַבְּרִים וְאֲנִי אֲשַׁמְעֵם:
כִּי אַתָּה יְיָ הָעוֹנֶה בְּעֵת צָרָה
ברוך הוא וברוך שמו הָעוֹנֶה בְּעֵת צָרָה: אמן

5. בחזרת הש"ץ בבין המצרים [חוץ מערב שבת, ערב ור"ח מנחם אב] יורד הנגנון במילים 'וקרא זה אל־זה ואמר'.

6. בחזרת הש"ץ בבין המצרים [חוץ מערב שבת, ערב ור"ח מנחם אב] יורד הנגנון במילים 'לעמכם ברוך יאמרו'.

7. כל העושה מצוה לצורך הקריאה בתורה בתענית ציבור מסיר הטלית אחרי קדושת חזרת הש"ץ

רָפָאנוּ יְיָ וְנִרְפָּא ◊ הוֹשִׁיעֵנוּ וְנִשְׁעָה ◊ מי שרוצה להתפלל על החולה יאמר כאן :
 ◊ וַיְהִי רָצוֹן מִלְפָּנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ * וְיִהְיֶה שְׁתִּשְׁלָה מְהֵרָה רְפוּאָה שְׁלֵמָה
 לְכָל-מַבּוּתֵינוּ ◊ * כִּי אֵל מֶלֶךְ רֹפֵא נֶאֱמָן מִן הַשָּׁמַיִם ◊ רְפוּאָת הַנֶּפֶשׁ
 וְרַחֲמָן אֶתָּה: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ
 רֹפֵא, חוֹלֵי עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל: אמן
 בְּתוֹךְ שָׁאָר חוֹלֵי יִשְׂרָאֵל:

בָּרוּךְ עָלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ אֶת-הַשָּׁנָה הַזֹּאת וְאֶת-כָּל-מִינֵי תְבוּאָתָהּ לְטוֹבָה ◊
 וְתֵן (בחורף : טל ומטרי ל) בְּרָכָה עַל פְּנֵי הָאָדָמָה ◊ וְשַׂבְּעֵנוּ מִטּוֹבָךָ ◊
 וּבָרוּךְ שְׁנַתְנוּ פְּשָׁנִים הַטּוֹבוֹת: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ מְבָרֵךְ הַשָּׁנִים: אמן

תִּקַּע בְּשׁוֹפָר גָּדוֹל לְחֵרוּתֵנוּ ◊ וְשֵׂא גַם לְקַבֵּץ גְּלוּתֵינוּ ◊ וְקַבְּצֵנוּ יַחַד
 מֵאַרְבַּע פְּנֵפוֹת הָאָרֶץ: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ מְבָרֵךְ, גְּדֹחֵי עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל: אמן

הַשִּׁיבָה שׁוֹפְטֵינוּ כְּבָרָאשׁוֹנָה ◊ וְיוֹעֲצֵנוּ בְּבִתְחִלָּה ◊ וְהַסֵּר מִפָּנֵינוּ יָגוֹן וְאַנְחָה ◊
 וּמְלוֹךְ עָלֵינוּ אַתָּה יְיָ לְבָדָךְ בְּחֶסֶד וּבְרַחֲמִים ◊ וְצַדִּיקֵנוּ בַּמִּשְׁפָּט: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ
 בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ מֶלֶךְ, אֱלֹהֵי צִדִּיקָה וּמִשְׁפָּט (בעשי"ת מסיימים הברכה: הַמֶּלֶךְ הַמִּשְׁפָּט): אמן

לְמִשְׁפָּדִים אֶל-תְּהִי תִקְוָה ◊ וְכָל-הַמִּינִים בְּרַגְעַיָא אֲבָדוּ ◊ וְכָל-אוֹיְבֵי עַמְּךָ
 מְהֵרָה יִפְרָתוּ ◊ וּמַלְכוּת דָּוִד מְהֵרָה תִּעָקֵר וּתִשָּׁפַר וּתִמָּגֵד וּתִכְנֹעַ
 בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ שׁוֹבֵר אֵיבִים וּמַכְנִיעַ זֵדִים: אמן

עַל-הַצַּדִּיקִים וְעַל-הַחֲסִידִים ◊ וְעַל-זִקְנֵי עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל ◊ וְעַל פְּלִיטַת
 סוֹפְרֵיהֶם ◊ וְעַל גְּרֵי הַצֶּדֶק וְעָלֵינוּ ◊ יְהִמּוּ רַחֲמֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ וְתֵן שָׂכָר טוֹב
 לְכָל הַבּוֹטְחִים בְּשִׁמְךָ בְּאַמֶּת ◊ וְשִׁים חֲלָקֵנוּ עִמָּהֶם ◊ וְלַעוֹלָם לֹא יִבּוֹשׁ כִּי-כָךָ
 פָּתַחְנוּ: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ מִשְׁעֵן וּמִבְטָח לַצַּדִּיקִים: אמן

⁸ וְלִירוּשָׁלַם עִירְךָ בְּרַחֲמִים תִּשׁוּב וְתִשְׁכּוֹן בְּתוֹכָהּ כְּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ ◊
 וּבִנְיָה אוֹתָהּ בְּקִרְוֹב בְּיָמֵינוּ בְּנֵין עוֹלָם ◊ וְכִפֹּא דָוִד מְהֵרָה לְתוֹכָהּ תִּכְנִין:
 בתשעה באב אומרים כאן 'נחם' (עמ' 78): בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַם: אמן

8. בחזרת הש"ץ בבין המצרים [חוץ מערב שבת, ערב וראש חודש מנחם אב] ברכת 'ולירושלים עירך' כולה אומר בניגון ידוע של קינות, ואת חתימת הברכה - בניגון טעמי איכה.

נחם יי אלהינו את-אבלי ציון ◊ ואת-אבלי ירושלים ◊ ואת-העיר האבלה והחרבה
והבוזיה והשוממה: האבלה מבלי בניה ◊ והחרבה ממעונותיה ◊ והבוזיה מכבודיה ◊
והשוממה מאין יושב: והיא יושבת וראשה חפוי באשה עקרה שלא ילדה:
ויבלעיה לגיונות ◊ ויירשנה עובדי פסילים ◊ וימילו את-עמך ישראל לחרב ◊
ויהרגו בודון חסידי עליון: על-כן ציון במר תבכה ◊ וירושלים תתן קולה: לבי לבי
על חלליהם ◊ מעי מעי על חלליהם ◊ כי אתה יי באש הצתה ◊ ובאש
אתה עתיד לבנותה ◊ כאמור: זכריס 3:ט ואני אהיה-לה נאם-י חומת אש סביב
ולכבוד אהיה בתוכה: פרוץ אתה יי ברוך הוא וברוך שמו מנחם ציון ובוניה ירושלים: אמן

את-צמח דוד עבדך מהרה תצמיח ◊ וקרנו תרום בישועתך
כי לישועתך קנינו כל-היום: פרוץ אתה יי ברוך הוא וברוך שמו מצמיח, קרן ישועה: אמן

שמע קולנו יי אלהינו ◊ חוס ורחם עלינו ◊ וקבל ברחמים ובכרצון את-תפלתנו
כי אל שומע תפלתנו ותחנונינו אתה: ומלפניך מלבנו ריקם אל תשיבנו:
במנחה של תענית ציבור בתפלת לחש אומרים: עננו יי עננו ◊ ביום צום תעניתינו ◊ כי בצרה
גדולה אנחנו: אל תפן אל-רשענו ◊ ואל-תסתור פניך ממנו ◊ ואל-תתעלם מתחנונתנו:
היה נא קרוב לישועתנו ◊ יהי נא חסדך לנחמנו ◊ מרם נקרא אליך עננו ◊ בדבר
שנאמר: ישעיה ס:כח והיה מרם-יקראו ואני אענה עוד הם מדברים ואני אשמע: כי
אתה יי העונה בעת צרה ◊ פודה ומציל בכל-עת צרה וצוקה ◊ כי אתה שומע
תפלת עמך ישראל ברחמים: פרוץ אתה יי ברוך הוא וברוך שמו ⁹ שומע תפלה: אמן

רצה יי אלהינו בעמך ישראל ובתפלתם ◊ והשב העבודה לדביר ביתך ◊
ואשי ישראל ותפלתם ◊ מהרה ◊ באהבה תקבל ברכון ◊ ותהי לרצון תמיד
עבודת ישראל עמך:

בראש חודש ובחול המועד אומרים 'יעלה ויבא'

אלהינו ואלהי אבותינו ◊ יעלה ויבא ◊ ויגיע ◊ ויראה ◊ וירצה ◊ וישמע ◊ ויפקד
ויובר וברוננו ופקדוננו ◊ וזכרון אבותינו ◊ וזכרון משיח בן-דוד עבדך ◊ וזכרון ירושלים עיר
קדשך ◊ וזכרון כל עמך בית ישראל לפניך ◊ לפליטה ולמוצה ◊ ולחן ולחסד ולרחמים
ולחיים ולשלום ביום

לראש חודש: ראש החדש | לפסח: חג המצות | לסוכות: חג הסוכות

הזה ◊ וברנו יי אלהינו בו למוצה ◊ ופקדנו בו לברכה ◊ והושיענו בו לחיים ◊ ובדבר ישועה
ורחמים ◊ חוס ורחם עלינו והושיענו ◊ כי אליך ענינו ◊ כי אל מלך חנון ורחום אתה:

9. חתימת ברכת 'שומע תפילה' נאמרת על ידי הבעל תפילה בהרמת קול ובנעימה מיוחדת כדי לעורר את השומעים לחשיבות עניית 'אמן' זו

ותחזינה עינינו בשוכך לציון ברחמים:

ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו ¹⁰ המחזיר שכינתו ¹¹ לציון: אמן

חב"ת צריך לומר 'מודים' בקול רם כדי שהציבור ישמעו.	מודים דרבנן
כורע מודים אנחנו לך שאתה הוא	כורע מודים אנחנו לך שאתה הוא
זוקף יי אלהינו ואלהי אבותינו לעולם ועד:	זוקף יי אלהינו ואלהי אבותינו
צור חיינו מנן ישענו אתה הוא לדור	אלהי כל-פֿשר יוצרנו יוצר בראשית:
ודור: נודה לך ונספר תהלתך על חיינו	ברכות והודאות לשמך הגדול והקדוש
המסורים בידך ועל נשמותינו הפקודות	על שהחייטנו וקנמתנו: בן תחינו ותקנמנו
לך ועל נפיק שבכל-יום עמנו	ותאסוף גליותינו לחצרת קדשך לשמר
ועל-נפלאותיך וטובותיך שבכל-עת	חקיך ולעשות רצונך ולעבדך בלבב שלם
ערב ובקר וצהרים: הטוב כי לא-כלו	על שאנו מודים לך: כורעים מעט
רחמיך והמרחם כי לא-תמו חסדיך	כשאומרים המילה ברוך זוקף אל ההודאות:
מעולם קנינו לך:	

כל ימי חנוכה, גם בפורים ביום י"ד (ט"ו), אומרים כאן 'על הנסים':

על הנסים ועל הפרקן ועל הגבורות ועל התשועות ועל המלחמות

שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה:

בחנוכה: בימי מתתיהו בן-יוחנן כהן גדול חשמינו וכו'נו	בפורים: בימי מרדכי ואסתר
בשעמדה מלכות יון הרשעה על עמך ישראל להשביחם	בשושן הבירה בשעמד עליהם
תורתך ולהעבירם מחקי רצונך: ואתה ברחמיך הרבים	המן הרשע בנש
עמדת להם בעת צרתם רבת את-דיבם דנת את-דינם	חסתר גיג להשמיד להרג ולאבד
נקמת את-נקמתם: מסרת גבורים ביד חלשים	את-כל-היהודים מנער ועד-זקן
ורבים ביד מעטים וממאים ביד טהורים ורשעים ביד	מא ונשים ביום אחד בשלושה
צדיקים וזדים ביד עוסקי תורתך: ולך עשית שם גדול	עשר לחדש שנים-עשר
וקדוש בעולמך ולעמך ישראל עשית תשועה גדולה	הוא-חדש אדר ושללם לבוז:
ופרקן בחיום הזה: ואחר כך באו בנה לדביר ביתך	ואתה ברחמיך הרבים הפרת
ופנו את-חיכלך ומחרו את-מקדשך והדליקו נרות	את-עצתו וקלקלת
בחצרות קדשך וקבעו שמונת ימי חנוכה אלו להודות	את-מחשבתו והשבות גמולו
להלל לשמך הגדול:	בראשו ותלו אותו ואת-בניו
	על-העץ:

10. חתימת ברכת 'המחזיר שכינתו לציון' נאמרת על ידי הבעל תפילה בהרמת קול ובנעימה מיוחדת כדי לעורר את השומעים לאמירת מודים דרבנן

11. בחזרת הש"ץ בבין המצרים [חוץ מערב שבת, ערב וראש חודש מנחם אב] בסוף הברכה משפיל את קולו, אולם במלה אחרונה של רצה דהיינו 'לציון', שוב מגביה את קולו.

וְעַל-כֵּן יִתְפָּרֵךְ וַיִּתְרוֹמֵם שְׁמֶךָ מִלִּפְנֵי תְמִיד לְעוֹלָם וָעֶד:

בעשרת ימי תשובה: וכתוב לחיים טובים בני בריתך:

[בחזרת הש"ץ הקהל עונה רק 'אמן' על אמירה 'וכתוב לחיים', שאין הקהל חוזר על אמירה זו:]

וְכָל הַחַיִּים יוֹדוּךָ סֵלָה ◊ וַיִּחַלְלוּ אֶת-שְׁמֶךָ בְּאֵמֶת ◊ הָאֵל יִשְׁוּעַתָּנוּ וְעֲזָרָתָנוּ סֵלָה:

כורע בִּרְוֵךְ משתחוה אֵתָּה זוקף יי ברוך הוא וברוך שמו ¹² הַטּוֹב שְׁמֶךָ וְלֶךָ נָאָה לְהוֹדוֹת: אמן

במנחה של תענית ציבור בחזרת הש"ץ אומר הבעל תפילה:

בארץ ישראל בתענית ציבור הכהנים מברכים את הקהל (עמ' 281),

יש אומרים רק אחר פלג המנחה.

אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ בִּרְכָנוּ בְּבִרְכָּה הַמְּשַׁלֶּשֶׁת בְּתוֹרָה ◊ הַבְּתוּבָה עַל-יְדֵי מֹשֶׁה עֲבָדְךָ ◊

הָאֱמוּנָה מִפִּי אֶהְרֶן וּבְנָיו בְּחַיִּים עִם קְדוֹשְׁךָ ◊ בְּאֵמֶר

צמדצר וכד-כו יִבְרַכְךָ יי וַיִּשְׁמְרְךָ: כן יהי רצון יי | פָּנֵינוּ אֱלֹהֵי וַיְחַנֶּךָ: כן יהי רצון

יִשָּׂא יי | פָּנֵינוּ אֱלֹהֵי וַיִּשֶׁם לְךָ שְׁלוֹם: כן יהי רצון

¹⁴ במנחה של תענית ציבור (כשקוראים בתורה גם למנחה,

אומרים ברכת 'שים שלום', כי בה מזכירים 'נתת לנו... תורת חיים':

שִׁים שְׁלוֹם ◊ מוֹבָה ◊ וּבִרְכָּה ◊ חֵן ◊ וַחֲסֵד וְרַחֲמִים

עָלֵינוּ וְעַל כָּל-יִשְׂרָאֵל עֲמָךְ: בִּרְכָנוּ אֲבִינוּ ◊ בָּלָנוּ

בְּאֶחָד בְּאוֹר פָּנֶיךָ ◊ כִּי בְאוֹר פָּנֶיךָ נִתַּת לָנוּ ◊ יי

אֱלֹהֵינוּ ◊ תּוֹרַת חַיִּים וְאַהֲבַת חֶסֶד ◊ וַיְצַדֶּקָה ◊ וּבִרְכָּה

◊ וְרַחֲמִים ◊ וְחַיִּים ◊ וְשְׁלוֹם: וְטוֹב בְּעֵינֶיךָ לְבָרְךָ

אֶת-עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל ◊ בְּכָל-עֵת וּבְכָל-שָׁעָה

בְּשִׁלּוּמְךָ:

¹³ שְׁלוֹם רַב עַל-יִשְׂרָאֵל

עֲמָךְ תְּשִׁים לְעוֹלָם ◊ כִּי

אֵתָּה הוּא מֶלֶךְ אֲדוֹן

לְכָל-הַשְׁלוֹם: וְטוֹב בְּעֵינֶיךָ

לְבָרְךָ אֶת-עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל ◊

בְּכָל-עֵת וּבְכָל-שָׁעָה

בְּשִׁלּוּמְךָ:

12. בחזרת הש"ץ בבין המצרים [חוץ מערב שבת, ערב וראש חודש מנחם אב] בסוף הברכה משפיל את קולו.

13. שים שלום was to always say מנהג בבל and שלום רב was to always say מנהג ארץ ישראל. These explanations are why the compromise between מנהג בבל and מנהג ארץ ישראל was done this way.

14. שְׁלוֹם רַב concludes תפילה the, קריאת התורה requires that whenever there is מנהג אשכנז in order to say the words 'כי באור פניך נתת לנו ד' אלדינו תורת חיים'.

בעשרת ימי תשובה :

[בחזרת הש"ץ הקהל מקדים אמירת 'בספר...' לפני הבעל תפילה:]

בְּסֵפֶר חַיִּים בָּרְכָה וְשָׁלוֹם ◊ וּפְרָנְסָה מְזֻכָּה ◊ נִזְכָּר וְנִכְתָּב
לְפָנֶיךָ אֲנִי ◊ וְכָל-עַמֶּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל ◊ לְחַיִּים וְלִשְׁלוֹם:
בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ עוֹשֵׂה הַשְּׁלוֹם: אָמֵן

15 בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ
ברוך הוא וברוך שמו
הַמְבַרֵךְ אֶת-עַמּוֹ
יִשְׂרָאֵל בְּשָׁלוֹם: אָמֵן

אֱלֹהֵי ◊ נִצַּר לְשׁוֹנֵי מַרְעַ ◊ וּשְׁפָתַי מְדַבֵּר מִרְמָה ◊ וְלִמְקַלְלֵי נַפְשֵׁי תְדוּם ◊
וְנַפְשֵׁי כָּעָפָר לִבָּל תִּהְיֶה: פָּתַח לִבִּי בְּתוֹרָתְךָ ◊ וּבְמִצְוֹתֶיךָ תִּרְדּוּנִי נַפְשִׁי:
וְכָל הַחוֹשָׁבִים עָלַי רָעָה ◊ מִהֲרָה הִפֵּר עֲצָתָם וְקִלְקַל מַחֲשָׁבוֹתָם: עֲשֵׂה לְמַעַן
שְׁמֶךָ ◊ עֲשֵׂה לְמַעַן יִמְיָנְךָ ◊ עֲשֵׂה לְמַעַן קִדְשֶׁתְךָ ◊ עֲשֵׂה לְמַעַן תּוֹרָתְךָ:
תְּכַלֵּם ס: לְמַעַן יִחַלְצוּן יְדִידֶיךָ הַוְשִׁיעָה יְמִינְךָ וְעֲנֵנִי: יט:טו ¹⁶ יִהְיוּ לְרִצּוֹן | אֲמַר־פִּי
וְהִגִּיוֹן לִבִּי לְפָנֶיךָ יְיָ צוּרִי וְנֹאֲלִי: פוסע לאחריו ג' פסיעות ואומר : עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו
הוּא יַעֲשֵׂה שְׁלוֹם עָלֵינוּ ◊ וְעַל כָּל-יִשְׂרָאֵל: וְאָמְרוּ אָמֵן:

זוקף לאט ואומר :

יְהִי רִצּוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ שְׂיִפְנָה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ
וְתֵן חֲלֻקְנוּ בְּתוֹרָתְךָ: וְשֵׁם נַעֲבֹדְךָ בְּיָרָאָה ◊ בְּיָמֵי עוֹלָם וּבְשָׁנִים קְדֻמְנוֹת:
מלאכי ג:ד וְעַרְכָּה לִּי מִנְחַת יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם בְּיָמֵי עוֹלָם וּבְשָׁנִים קְדֻמְנוֹת:

ועומד במקום שכלו פסיעותיו עד כדי הלוך ד' אמות, ובצבור עד שיגיע הבעל תפילה לקדושה.
הבעל תפילה חוזר ומתפלל בקול ואומר מתחלה 'אדני שפתי תפתח' בלחש

15. בחזרת הש"ץ בבין המצרים [חוץ מערב שבת, ערב וראש חודש מנחם אב] בסוף הברכה משפיל את קולו.

16. היחיד בקבלת תעניתו אומר לפני 'יהי לרצון' רבון זה, והוא הנוסחא הישר והמוסיף גורע.
רְבוֹן הָעוֹלָמִים . הֲרִי אֲנִי לְפָנֶיךָ בְּתַעֲנִית נִדְבָה לְמַחֵר: יְהִי רִצּוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵי וְאֱלֹהֵי
אֲבוֹתַי . שְׁתַּקְבְּלָנִי בְּאַהֲבָה וּבְרִצּוֹן. וְתֵבֵא לְפָנֶיךָ תְּפִלָּתִי . וְתַעֲנֶה עֲתִידִתִּי בְּרַחֲמֶיךָ הַרְבִּים:
כִּי אַתָּה שׁוֹמֵעַ תְּפִלַּת כָּל פֶּה: יהיו לרצון וכו'.

המתענה ביום תעניתו בתפלת מנחה קודם 'יהי לרצון' יאמר 'רבון' זה (מסכת ברכות י"ז):
רְבוֹן הָעוֹלָמִים . גְּלוֹי וְיָדוּעַ לְפָנֶיךָ . בְּזִמְנֵן שְׁבִית הַמִּקְדָּשׁ קַיָּם אָדָם חוֹטֵא מִקְרִיב קָרְבָן .
וְאִין מִקְרִיבִין מִמֶּנּוּ אֵלָּא חִלָּבוּ וְדָמוּ . וְאַתָּה בְּרַחֲמֶיךָ הַרְבִּים מְכַפֵּר . וְעַכְשִׁיו יִשְׁבְּתִי בְּתַעֲנִית .
וְנִתְמַעַט חֲלָבִי וְדָמִי: יְהִי רִצּוֹן מִלְּפָנֶיךָ שְׂיִהִי חֲלָבִי וְדָמִי שְׁנֵת־מַעַט הַיּוֹם . כְּאִילוּ הַקְרִבְתִּי
לְפָנֶיךָ עַל גְּבִי הַמְּזֻבָּח . וְתִרְצָנִי: יהיו לרצון וכו'.

בעשרת ימי תשובה אומרים 'אבינו מלכנו' (עמ' 318) אחר תפלת שמונה עשרה, חוץ מערב שבת תשובה. הפותח וסוגר את ארון הקודש ל'אבינו מלכנו' מתעטף בטלית.

כל ימי החול בימים שאומרים בהם תחנון אומרים אחר שמנה עשרה רחום וחנן וכו'.

ואלו הימים שאין אומרים בהם תחנון ואין נופלים על פניהם:

בערב שבת, ראש חודש, חנוכה, פורים קטן ב' ימים, כל חדרש ניסן, ל"ג בעומר, ראש חודש סיון עד אחר אסרו חג, תשעה באב, ולא בערב ראש השנה ומערב יום כפור עד אחר ראש חודש מרחשון, בימים אלו אין אומרים גם במנחה שלפניו (חוץ מן המשה עשר בשבט, ול"ג בעומר, וחמשה עשר באב שאומרים תחנון במנחה בערב החג ובחג עצמו), ולא בבית אבל, ולא בבית חתן ביום שנכנס לחופה (ונתפשט המנהג בכמה קהילות גם במנחה שלפניו), ולא בבהכ"נ ביום המילה. [בפסח שני אומרים תחנון כרגיל].

אין נופלים על פניהם אלא במקום שיש ספר תורה, ימה על שמאלו ודווקא על זרועו ומיושב. ומלות 'רחום וחנן חטאתי' אומרים הבעל תפילה והקהל קודם הטיה ומכים ביד ימין על הלב.

רחום וחנן חטאתי לפניך יי מלא רחמים רחם עלי וקבל תחנוני:

תכלים ו:ז-יא יי אל־באפק תוכיחני ואל־בחתתך תיפסרני: חנני יי כי־אמלל אני רפאני יי כי נבחלו עצמי: ונפשי נבחלה מאד ואת יי עד־מתי: שובה יי חלצה נפשי הושיעני למען חסדך: כי אין פמות זכרך בשאול מי יודה־לך: יגעתי באנחתי אשחה בכל־לילה מפתי בדמעי ערשי אמסה: עששה מפעם עיני עתקה בכל־צוררי: סורו ממני כל־פעלי און כי־שמע יי קול בכיי: שמע יי תחנתי יי תפלתי יקח: יבשו ויבחלו מאד כל־איבי יישבו יבשו רגע:

אחר נפילת אפים לפני ואנחנו לא נדע' (עמ' 53) אומרים 'שומר ישראל' בצום גדליה בלבד. (מנהג פפד"מ)

ד"ס ז' כ"ז << ואנחנו לא נדע מה־נעשה כי עליך עינינו: תכלים כז: זכר רחמיך יי וחסדיך כי מעולם המה: לג: יהי־חסדך יי עלינו כפאשר יתלנו לך: ט: אל־תזכר־לנו עונת ראשנים מחר יקדמונו רחמיך כי דלנו מאד: קכג: חננו יי חננו כי־רב שבחנו בוז: חצקוק ג: ברגז רחם תזכור: תכלים קג:יד כי־הוא ידע יצרנו זכור כי־עפר אנחנו: << ט: עזרנו | אלהי ישענו על־דבר כבוד־שםך והצילנו וכפר על־חטאתינו למען שםך:

במדבר יד: יז וְעַתָּה יִגְדַּל-נָא בְּחַ אֲדֹנָי בְּאִשֶּׁר דִּבַּרְתָּ לְאָמֹר:

תכלים כה: זכר רחמיך יי וחסדיך כי מעולם הָמָּה:

בעל תפילה כורע. יתגדל ויתקדש שְׁמִיה רַבָּא (קהל אִמֵּן) ◊ בְּעֶלְמָא דְבָרָא בְרַעֲוִיתָה ◊
וַיִּמְלִיד מַלְכוּתָה ◊ בְּחַיִּיכוֹן וּבְיוֹמִיכוֹן ◊ וּבְחַיִּי דְכָל-בֵּית-יִשְׂרָאֵל ◊ בְּעֶנְלָא וּבְזִמָּן קָרִיב:
וְאָמְרוּ בעל תפילה כורע אִמֵּן: (קהל אִמֵּן)

יְהִי שְׁמִיה רַבָּא מְבָרַךְ לְעָלְמָא וּלְעָלְמֵי עָלְמֵיָא ובנשימה אחרת מוסיפים 'יתברך'
בעל תפילה כורע. יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ◊ ויתחדר ויתעלה ויתחלל
שְׁמִיה דְקֻדְשָׁא בעל תפילה כורע בְּרִיךְ הוּא הַצִּיּוֹר אומר עמו (ולא לאחריו).

לְעָלְמָא מְבָל-בְּרַכְתָּא וְשִׁירְתָּא תְּשַׁבְּחָתָא וְנַחֲמָתָא
דְאָמְרוּ בְּעֶלְמָא: בעל תפילה כורע וְאָמְרוּ אִמֵּן: (קהל אִמֵּן)
קהל: קַבֵּל בְּרַחֲמִים וּבְרַצוֹן אֶת תְּפִלָּתֵנוּ:
תתקבל צְלוֹתֵהוֹן וּבְרַעֲוִיתֵהוֹן דְכָל-יִשְׂרָאֵל קֳדָם אֲבוּהוֹן דִּי בְשִׁמְיָא: וְאָמְרוּ אִמֵּן: (קהל אִמֵּן)
תכלים קיג: קהל: יְחִי שֵׁם יְיָ מְבָרַךְ מְעַתָּה וְעַד-עוֹלָם:
יְהִי שְׁלָמָא רַבָּא מִן-שְׁמִיָּא ◊ וְחַיִּים עָלֵינוּ וְעַל כָּל-יִשְׂרָאֵל: וְאָמְרוּ אִמֵּן: (קהל אִמֵּן)
קכא: קהל: עֲזָרִי מַעַם יְיָ עֲשֵׂה שְׁמִים וְאָרֶץ:

עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו ◊ הוּא יַעֲשֵׂה שְׁלוֹם עָלֵינוּ ◊ וְעַל כָּל-יִשְׂרָאֵל: וְאָמְרוּ אִמֵּן: (קהל אִמֵּן)

בערב שבת אין אומרים ¹ 'עלינו' בין תפלת מנחה וקבלת שבת אלא ממשיכים מיד ב'לבו נרננה' (עמ' 105)

1. Until the time of the גאונים, **עלינו** was recited only in לימים נוראים. By the time of the ראשונים, it was said both after שחרית and ערבית daily, since it contains מלכות עול קבלת עול מלכות שמים (i.e. קריאת שמע) but *not* after מנחה. Eventually it became customary to recite **עלינו** as the last תפילה before leaving synagogue. When two תפילות follow consecutively (even if there is a שיעור in between), for which people stay from the beginning of one until after the other, then **עלינו** is said *only* at the end (ערבית - מנחה) (שחרית - מוסף). If each תפילה is said separately (when people generally leave the הכנסת (בית הכנסת) **עלינו** is said after *each* תפילה. The מגן אברהם comments (quoted by the משנה ברורה and the מקור חיים) in the name of the של"ה, that "In ארץ אשכנז where they are accustomed to push ערבית forward (i.e. oren back-to-back), an individual dwelling in a town or a traveler (i.e. no מנין being available in either case) needs to wait for צאת הכוכבים (to oren ערבית)," Thus, מנחה and ערבית would each conclude with **עלינו** since there would be time in between them.

When participating in a מנין which concludes מנחה with **עלינו** and then immediately continues with ערבית, one must choose between the following two opinions: a) according to the ערוך actually reciting **עלינו** together with the ציבור is unnecessary. By bowing along with the ציבור, one acknowledges the הקב"ה as מלך מלכי המלכים, b) other פוסקים require that at least the first paragraph of **עלינו** always be said together with the מנין reciting it.

עֲלֵינוּ לְשַׁבֵּחַ לְאֹדוֹן הַכֹּל ◊ לְתֵת גְּדֻלָּה לְיוֹצֵר בְּרָאשִׁית ◊ שְׁלֹא עֲשָׂנוּ כְּגִוְיֵי
הָאֲרָצוֹת ◊ וְלֹא שָׁמְנוּ כְּמִשְׁפָּחוֹת הָאֲדָמָה: שְׁלֹא שָׁם חָלַקְנוּ כָּהֶם ◊ וְגָרְלָנוּ
כְּכָל־הַמּוֹנֵם: שֶׁהֵם מִשְׁתַּחֲוִים לְהֶבֶל וְרִיק ◊ יִשְׁעִיכָה מִכָּכָה וּמִתַּפְלָלִים אֶל־אֵל לֹא יוֹשִׁיעַ:
וְאִנְחָנוּ כְּדוֹר כְּדוֹר עֲוֹנִים וּמִשְׁתַּחֲוִים וּמוֹדִים זָקָף לִפְנֵי מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמַּלְכִּים הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא:
שֶׁהוּא נֹמֵה שָׁמַיִם וְיִסֵּד אֶרֶץ ◊ וּמוֹשֵׁב יָקָר בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל ◊ וְשֹׁכֵנֵת עֶזְרָא בְּגִבְהֵי
מְרוֹמִים: הוּא אֱלֹהֵינוּ ◊ אֵין עוֹד ◊ אִמֵּת מִלִּבֵּנוּ ◊ אָפֶם זִוְלָתוֹ ◊ בְּכַתוּב בְּתוֹרָתוֹ:
37 כִּרִּים 7: לֹא יִדְעֶתָ הַיּוֹם וְהַשַּׁבָּת אֶל־לִבְכֶּךָ כִּי יְיָ הוּא הָאֱלֹהִים בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל
וְעַל־הָאָרֶץ מִתַּחַת אֵין עוֹד:

על־כֵּן נִקְנָה לָהּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ לְרֹאוֹת מַחֲדָה בְּתַפְאֶרֶת עֲזָךְ ◊ לְהַעֲבִיר גְּלוּלִים מִן
הָאָרֶץ ◊ וְהָאֵלִילִים פְּרוֹת וַיִּפְּרֹתוֹן ◊ לְתַקֵּן עוֹלָם בְּמַלְכוּת שְׁדֵי: וְכַל־בְּנֵי בָשָׂר
יִקְרְאוּ בְשִׁמְךָ ◊ לְהַפְנוֹת אֵלֶיךָ כָּל רִשְׁעֵי אֶרֶץ: יִכִּירוּ וַיִּדְּעוּ כָּל־יוֹשְׁבֵי תֵבֵל ◊ כִּי
לָךְ תִּכְרַע כָּל־בָּרֶךְ ◊ תִּשָּׁבַע כָּל־לִשׁוֹן: לְפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ יִכְרְעוּ וַיִּשְׁתַּחֲוּ ◊ וְלִכְבוֹד
שִׁמְךָ יִקָּר יִתְגַּדּוּ: וַיִּקְבְּלוּ בָלֵם אֶת־עַל מַלְכוּתְךָ ◊ וְתִמְלֹךְ עֲלֵיהֶם מַחֲדָה לְעוֹלָם וָעֶד:
כִּי תִמְלֹכֹת שְׁלֹךְ הִיא ◊ וּלְעוֹלָמִי עַד תִּמְלֹךְ בְּכַבוֹד:

There is an ancient tradition that **עלינו** was authored by יהושע. Taken from מוסף לימים נוראים, **עלינו** has been used as the closing for our daily תפילות since the thirteenth century. It is reported that it was the death-song of Jewish martyrs in the Middle Ages. The Censors began changing נוסחאות in about the sixteenth century. When the Moslem Turks conquered Greece, some of the educated Christian Greeks fled to Christian Italy, where they taught Greek to the Christian Italians who, having learned Greek, learned Hebrew also and became interested in censoring the Jewish printing of Hebrew books.

The ציבור עלינו לשבח (מוסף ראש השנה), pg. 168, when discussing quietly recites פסוק ויהם משתחיים להבל וריק ומתפללים אל אֵל לא יושיע'. It is clear that the being recited in his days (תקע"ט). The סידור המקובל הרב הירץ (Thuringen, תש"ך) mentions, "As these words describe the worst of all the קליפות, they are said without a voice (either silently or in a whisper). There is a dispute in ancient נוסחות whether one says וכמא כבודו or מושב יקר. There was to make a compromise between the two מנהגים, to say יקר מושב the whole year, and וכמא כבודו during נראים on מוסף.

תפלת ערבית.

According to the מנהגי מהרי"ל, one may oren מנחה and ערבית very early, if circumstances warrant it (e.g. a wedding). Since ערבית is a תפילת רשות which has been accepted as a חיוב, one may be מיקל with the זמן. For this reason, it is acceptable to oren ערבית earlier than the time considered night (one can oren מנחה and ערבית after המנחה, even though they are 'תרתי דסתר'). Possibly, the same פסק applies to making early שבת (2). (ספר מנהגי וורמייסא 'ס' ק' הגהות 2). שבת בין השמשות was not considered to begin from שקיעה, therefore the מנהג was to oren מנחה later than שקיעה. ארץ ישראל which is closer to the equator, one has to oren closer to the שקיעה, and the more one is located in the north - the later one could oren (therefore Washington Heights orens מנחה ten minutes after the שקיעה). It appears to me that relying on the בין השמשות of the גאונים was done primarily just for מנחה, when many ראשונים and אחרונים held that you may oren until ממש צאת הכוכבים ממש. However, for hundreds of years, the בין השמשות of the גאונים was accepted in Frankfurt, even for purposes of delaying the date of מילה, in which one cannot just be 'מחמיר' like the גאונים because this leads to a מילה being performed on the ninth day, according to those who have a later תשובה ש'ר' יעקב קץ, When controversy struck in Frankfurt in 5495 regarding this issue, to rule like the גאונים, was the accepted position. So this would seem to indicate that, in אשכנז for questions of a מצות דאורייתא, the מנהג was to be חושש for the שיטה of the גאונים as a real ספק, מהר"ם אלשקר (גר"א) on the basis of the ש"ך (long before the גר"א) as already paskened להלכה by the ש"ך. For further information, see Chapter 46 of "הזמנים בהלכה" by חיים בעניש (in לשון הקודש). הרב ברייער preferred to oren מנחה as late as possible because he said that it is better to recite שיעור in its proper time as it is דאורייתא. In issues דרבנן - they were not חושש for that שיטה. While it is true that in many countries, mostly in Eastern Europe, תם זמני רבינו were followed. In אשכנז in particular, they were not accepted, and the זמנים stayed in accordance with the גאונים. In general, מנהגי ר"ת were not accepted by בני אשכנז. The only מנהג רבינו תם which was generally accepted in אשכנז, was the textual change to כל נדרי, in which we mention the נדרים from this year to next (not the נדרים from last year to this year).

אם יש אבל שהוא בעל תפילה, מתפלל לפני העמוד אבל לא עובר בכל התפילות בימים שאין נפילת אפים, שבהם אינו משמש הבעל תפילה אפילו בתפילת מנחה וערבית (בעשרת ימי תשובה [לפי שהדין מתוח נגדו], בחול המועד, בראש חודש, בימי חנוכה, בחמשה עשר בשבט, בימי פורים, כל חודש ניסן, בל"ג בעומר, בחמשה עשר באב)

¹ המתפללים ערבית אחר צאת הכוכבים,

מקדימים לומר 'שיר המעלות הנה' והפסוקים שעמו, ולאחריהם חצי קדיש (אבל לא בבית אבל).

קלד: 6-ג שִׁיר הַמַּעֲלֹת הִנֵּה בָּרְכוּ אֶת־יְיָ כָּל־עַבְדֵי יְיָ הָעֹמְדִים בְּבֵית־יְיָ בַּלֵּילוֹת:

שְׁאוּ־יְדֵכֶם קֹדֶשׁ וּבָרְכוּ אֶת־יְיָ: יְבָרְכֶךָ יְיָ מִצִּיּוֹן עֲשֵׂה שָׁמַיִם וָאָרֶץ:

מו:ח יְיָ צְבָאוֹת עֲמֵנוּ מִשְׁנֹב־לָנוּ אֱלֹהֵי יַעֲקֹב סֶלָה: ג' פעמים

פד:יג יְיָ צְבָאוֹת אֲשֶׁר־יְאָדָם בְּיָמָה בְּיָדָה: ג' פעמים

כי: יְיָ הוֹשִׁיעָה הַפֶּלֶךְ יַעֲנֵנוּ בְיוֹם־קִרְאָנוּ: ג' פעמים

יתום (קטן) כורע. יתגדל ויתקדש שמייה רבא (קהל אמן) ◊ בעלמא דברא ברעיותיה ◊

וימליך מלכותיה ◊ בחיובן וביומיון ◊ ובחיי דכל־בית־ישראל ◊ בענגלא ובזמן קריב:

ואמרו יתום (קטן) כורע אמן: (קהל אמן)

יהא שמייה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיה ובנשימה אחרת מוסיפים 'יתברך'

יתום (קטן) כורע. יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ◊

ויתתהדר ויתעלה ויתהלל שמייה דקדשא יתום (קטן) כורע בריך: הוא הציבור אומר עמו (ולא לאחריו).

לעלא מכל־ברכתא ושירתא תשפחתא ונחמתא

דאמירן בעלמא: יתום (קטן) כורע ואמרו אמן: (קהל אמן)

יהא שלמא רבא מן־שמיא ◊ וחיים עלינו ועל כל־ישראל: ואמרו אמן: (קהל אמן)

עשה שלום במרומו ◊ הוא יעשה שלום עלינו ◊ ועל כל־ישראל: ואמרו אמן: (קהל אמן)

1. When Erevit is recited after nightfall, it is preceded by the following פסוקים, which speak of orenen at night. They were added to מנהג אשכנז by the ארז"ל, who in fact was only reviving a practice from the Geonic era to say a מזמור leading into ערבית. After this מזמור, the congregation says קדיש before ברכו. If, however, ערבית follows מנחה without a break, there is no need to say קדיש in addition to the קדיש following מנחה. At one time, these פסוקים, and this קדיש, were recited only by small groups called בזמנו חברת מעריב.

עח:לח הבעל תפילה אומר ¹ וְהוּא רַחוּם | יִכַּפֵּר עֲוֹן וְלֹא יִשְׁחִית וְהִרְבָּה לְהַשִּׁיב אִפּוֹ
וְלֹא יַעֲזִיר כָּל-חַמָּתוֹ: כִּי הַקָּהַל עֹנִין וְהַבִּיט אַחֲרֵיהֶם יְיָ הוֹשִׁיעָה הַמִּלָּךְ יַעֲנֵנוּ בְיוֹם-קָרְאָנוּ:

הבעל תפילה מאריך באמירת 'ברכו' ובימים מיוחדים (שאין תחנון) מאריך עוד יותר:
בעוד הבעל תפילה אומר 'ברכו' אומר הקהל בלחש: יְתַבָּרַךְ וְיִשְׁתַּבַּח וְיִתְפָּאֵר
וְיִתְרוֹמֵם וְיִתְנַשֵּׂא שְׁמוֹ שֶׁל מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמַּלְכִּים ◊ הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא: שְׁהוּא
רִאשׁוֹן וְהוּא אַחֲרוֹן ◊ וּמִבְלָעָדֵיו אֵין אֱלֹהִים: תכלים סח: כלל לְרַבֵּב בְּעֶרְבוֹת
בֵּית שְׁמוֹ וְעָלָיו לְפָנָיו: וְשְׁמוֹ מְרוֹמֵם עַל-כָּל-בְּרָכָה וְתַהֲלָה:
בְּרַכּוֹ

אֶת-יְיָ כשמנגן בעל תפילה השם יאמר הקהל: בְּרוּךְ ◊ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ ◊ לְעוֹלָם וָעֶד:
כשמנגן בעל תפילה 'המברך' יאמר הקהל: קיג:3 יְהִי שֵׁם יְיָ מְבָרָךְ מְעֻלָּה וְעַד-עוֹלָם:
הַמְבָרָךְ: קהל ובעל תפילה יחדיו: בְּרוּךְ יְיָ הַמְבָרָךְ ◊ לְעוֹלָם וָעֶד:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ אֲשֶׁר בִּדְבָרוֹ מַעְרִיב עֲרָבִים
בְּחֻכְמָה פּוֹתַח שְׁעָרִים ◊ וּבְתִבּוּנָה מְשַׁנֶּה עֵתִים ◊ וּמַחְלִיף אֶת-הַזְּמַנִּים
וּמַסִּיד אֶת-הַבּוֹכִים בְּמִשְׁמְרוֹתֵיהֶם בְּרַקִּיעַ בְּרָצוֹנוֹ: בּוֹרֵא יוֹם וְלַיְלָה
גּוֹלֵל אֹרֶךְ מִפְּנֵי-חֹשֶׁךְ וְחֹשֶׁךְ מִפְּנֵי-אֹרֶךְ: « וּמַעְבִּיר יוֹם וּמִבִּיא לַיְלָה
וּמִבְדִּיל בֵּין יוֹם וּבֵין לַיְלָה ◊ יְיָ צַבָּאוֹת שְׁמוֹ: ² אֵל חַי וְקַיִם ◊ תָּמִיד
יִמְלֹךְ עָלֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ הַמַּעְרִיב עֲרָבִים: אָמֵן

אֶהְבֵּת עוֹלָם בֵּית יִשְׂרָאֵל עַמֶּךָ אֲהַבֵּת ◊ תּוֹרָה וּמִצְוֹת ◊ חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים
אוֹתָנוּ לְמִדָּת: עַל-כֵּן יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ בְּשִׂבְבָּנוּ וּבְקוֹמָנוּ נָשִׁיחַ בְּחֻקֶּיךָ
« וְנִשְׁמַח בְּדַבְּרֵי תוֹרָתְךָ ◊ וּבְמִצְוֹתֶיךָ לְעוֹלָם וָעֶד: כִּי הֵם חַיֵּינוּ ◊ וְאֶרֶץ יְמִינוּ
וּבָהֶם נַחֲנָה יוֹמָם וְלַיְלָה: וְאֲהַבֵּתָךְ ◊ אֶל-תִּסִּיר מִמֶּנּוּ לְעוֹלָמִים: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ
אוֹהֵב, עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל: אָמֵן

עונים 'אמן' על ברכת אהבה של הבעל תפילה.

1. The phrase "וְהוּא רַחוּם" is a way of saying that in the evening, when there are no sin offerings, God provides atonement. (רוקח)
2. One could read the phrase either "אֵל חַי וְקַיִם" or "אֵל חַי וְקַיִם תָּמִיד". יִמְלֹךְ עָלֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד, therefore according to מנהג פפד"מ, one pauses both before and after the word 'תָּמִיד'.

להשלמת רמ"ח תיבות בק"ש מקדימים אמירת 'אל מלך נאמן' ביחיד או בציבור. ויש משלימים את חשבון רמ"ח בעניית 'אמן' על ברכת אהבת עולם של הבעל תפילה, ש'אמן' הוא נוטריקון 'אל מלך נאמן'.

אל מלך נאמן

37 כריס ו:7

שמע ישראל יי אלהינו יי | אחד:

בלחש ברוך: שם כבוד מלכותו ◊ לעולם ועד:

37 כריס ו:כ-ט ואהבת את יי אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך: והיי הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך: ושננתם לבניך ודברתם בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך: וקשרתם לאות על ידך: והיו למזכרת בין עיניך: וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך:

37 כריס יא:יג-כא והיה אם שמעו תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום לאהבה את יי אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם: ונתתי ממך ארצכם בעתו יורה ומלקוש ואספת דגנך ותירשך ויצהרך: ונתתי עשב בשדך לבהמתך ואכלת ושבעת: השמרו לכם פרופתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלהים אחרים והשתחוויתם להם: וחרה אף יי בכם ועצר את השמים ולא יהיה ממטר והאדמה לא תתן את יבולה ואבדתם מחיה מעל הארץ הטבה אשר יי נתן לכם: ושמעתם את דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם וקשרתם אתם לאות על ידכם והיו למזכרת בין עיניכם: ולמדתם אתם את בניכם לדבר בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך: וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך: הרב הקורא שמע בטעמים מרים קולו מלמען ידבו' עד 'אמת' למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשבע יי לאבותיכם לתת להם בימי השמים על הארץ:

37 כריס טו:לז-מא ויאמר יי אל משה לאמר: דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם ועשו להם ציצת על פנפי בגדיהם לדרתם ונתנו על ציצת הפנה פתיל תכלת: והיה לכם לציצת וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות יי ועשיתם אתם ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זנים אחריהם: למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי והייתם קדשים לאלהיכם: אומרו הקהל עם הרב הפסוק האחרון וכן הבעל תפילה. אני יי אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים אני יי אלהיכם:

יש לצרף 'אלהיכם' ל'אמת', אכן יתן ריוח מעט שלא יבולע האל"ף. הבעל תפילה מרים קולו במילה 'אמת' ואינו כופל 'ד' אלהיכם אמת'. לפיכך הבעל תפילה אומר פרשת ציצית עם הרב כדי שיסמוך 'אמת' ל'ד' אלהיכם, ולא יצטרך להמתין עליו ולהפסיק בין המלים הללו.

אֱמֶת וְאֱמוּנָה כָּל־זֹאת ◊ וְקִים עָלֵינוּ ◊ כִּי הוּא יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאִין זִוְלָתוֹ ◊
וְאִנְחֵנוּ יִשְׂרָאֵל עָמוֹ: הַפּוֹדֵנוּ מִיַּד מְלָכִים ◊ מִלִּפְנֵי הַגּוֹאֲלֵנוּ מִכַּף
כָּל־הָעַרִיצִים: הָאֵל הַנִּפְרָע לָנוּ מִצָּרֵנוּ ◊ וְהַמְשַׁלֵּם גְּמוּלָה לְכָל־אוֹיְבֵי נַפְשֵׁנוּ:
חִיּוֹב ט:י הָעֹשֶׂה גְּדֻלּוֹת עַד־אִין חֶקֶר וְנִפְלְאוֹת עַד־אִין מִסְפָּר: תהלים סו:ט הַשֵּׁם נִפְשֵׁנוּ
בְּחַיִּים וְלֹא־נָתַן לְמוֹט רִגְלֵנוּ: הַמְדְּרִיכֵנוּ עַל כַּמּוֹת אוֹיְבֵינוּ ◊ וַיִּרֶם קַרְנֵנוּ עַל כָּל
שׁוֹנְאֵינוּ: הָעֹשֶׂה לָנוּ נִסִּים וְנִקְמָה בַּפֶּרַעַה ◊ אוֹתוֹת וּמוֹפְתִים בְּאֶדְמַת בְּנֵי חָם:
הַמַּכָּה בְּעֶבְרָתוֹ כָּל בְּכוֹרֵי מִצְרָיִם ◊ וַיּוֹצֵא אֶת־עָמוֹ יִשְׂרָאֵל מִתּוֹכָם לְחֵירוֹת עוֹלָם:
«הַמַּעֲבִיר בְּנֵיו בֵּין גִּזְרֵי יַם־סוּף ◊ אֶת־רוּדְפֵיהֶם וְאֶת־שׁוֹנְאֵיהֶם בְּתַהוֹמוֹת מַיִם:
וְרָאוּ בְּנָיו גְּבוּרָתוֹ ◊ שָׁבְחוּ וְהוֹדוּ לִשְׁמוֹ: וּמִלְכוּתוֹ בְּרָצוֹן קִבְּלוּ עֲלֵיהֶם:
מִשָּׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל לָךְ עָנוּ שִׁירָה ◊ בְּשִׂמְחָה רַבָּה וְאָמְרוּ כָּלָם:

בעל תפילה וקהל

שמות טו:יא מִי־כַמֻּכָּה בָּאֵלִים יְיָ מִי כַמֻּכָּה נֶאֱדָר בְּקֹדֶשׁ נִזְרָא תִּהְיֶה עֹשֶׂה פֶלְאָ:

בעל תפילה מְלִכּוּתְךָ רָאוּ בְּנֵיךָ בּוֹקֵעַ יָם לִפְנֵי מֹשֶׁה ◊ טו:יז זֶה אֱלֹהֵי עָנּוּ ◊ וְאָמְרוּ:

בעל תפילה וקהל טו:יח יְיָ | יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד:

בעל תפילה וְנֹאמְרָ: ירמיה לא:י כִּי־פָדָה יְיָ אֶת־יַעֲקֹב וּגְאֻלוֹ מִיַּד חֹזֶק מִמֶּנּוּ:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ גֹּאֵל יִשְׂרָאֵל: אמן

הַשְׁפִּיכֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ לְשָׁלוֹם ◊ וְהַעֲמִידֵנוּ מִלִּפְנֵי לַחַיִּים ◊ וּפְרוֹשׁ עָלֵינוּ
סֶכֶת שְׁלוֹמְךָ ◊ וְתַקֵּנֵנוּ בְּעֶצֶה טוֹבָה מִלִּפְנֵיךָ ◊ וְהוֹשִׁיעֵנוּ לְמַעַן שְׁמֶךָ: וְהִגֵּן בְּעַדֵּנוּ ◊
וְהִסֵּר מֵעָלֵינוּ אוֹיֵב ◊ דָּבָר ◊ וְחָרָב ◊ וְרָעָב ◊ וְיָגוֹן ◊ וְהִסֵּר שָׁטָן מִלִּפְנֵינוּ וּמֵאַחֲרֵנוּ ◊
«וּבִצֵּל בְּנִפְיֶךָ תִּסְתִּירֵנוּ ◊ כִּי אֵל שׁוֹמְרָנוּ וּמַצִּילֵנוּ אַתָּה ◊ כִּי אֵל מִלֶּךְ
חַנוּן וְרַחוּם אַתָּה: וְשָׁמּוּר צִאתָנוּ וּבּוֹאֵנוּ ◊ לַחַיִּים וּלְשָׁלוֹם מִעַתָּה וְעַד־עוֹלָם:
בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ שׁוֹמֵר עָמוֹ יִשְׂרָאֵל לְעֶד: אמן

³ אמירת פסוקי 'ברוך ד' לעולם' עם ברכת 'יראו עינינו' נתקנה על ידי חכמים הן לבני בבל והן לבני ארץ ישראל, והובאו בסידורי ארץ ישראל מקדמת דנא, ומקובל היה לאמרם אצל כל אשכנזים אף אלה שעלו לארץ ישראל, ולכן נמצאת בכל סידוריהם הנדפסים כולל סידור 'שער שמים' שערך השל"ה, אב"ד פפד"מ ומרא דארעא דישראל, על פי המנהגים שנהג בארץ ישראל (בצינו כי "רבנן בתראי תקינו למימר ברוך ד' לעולם אמן ואמן", ולכן כתב לו ביאור על פי נגלה ונסתר). תלמידי הגר"א שאינם אומרים 'ושמרו' בערבית ליל שבת משמיטים גם 'ברוך ד' לעולם', הן בארץ ישראל והן בחוץ לארץ, על פי מנהגו האישי בוילנא : מותר לדלג ברכה זו כדי להספיק תפילה בציבור.

⁴ תהלים פט:נג בְּרוּךְ יְיָ לְעוֹלָם אָמֵן | וְאָמֵן: קלס:כא בְּרוּךְ יְיָ | מִצִּיּוֹן שֹׁכֵן יְרוּשָׁלַם
הַלְלוּהָ: עז:יח-יט בְּרוּךְ יְיָ אֱלֹהִים אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל עֲשֵׂה נִפְלְאוֹת לְבָדּוֹ: וּבְרוּךְ יְיָ
שֵׁם כְּבוֹדוֹ לְעוֹלָם וַיִּמְלֹא כְבוֹדוֹ אֶת-כָּל-הָאָרֶץ אָמֵן | וְאָמֵן: קד:לא יְהִי כְבוֹד יְיָ
לְעוֹלָם יִשְׁמַח יְיָ בְּמַעֲשָׂיו: קיג:ג יְהִי שֵׁם יְיָ מְבָרָךְ מִעַתָּה וְעַד-עוֹלָם:
שמואל ח' יב:כז כִּי לֹא-יִפָּזַשׁ יְיָ אֶת-עַמּוֹ בְּעֶבְרַת שְׁמוֹ הַגָּדוֹל בִּי הוֹאִיל יְיָ לַעֲשׂוֹת
אֲתָכֶם לֹו לְעַם: מלכים ח' יח:לט וַיֵּרָא כָּל-הָעָם וַיִּפְּלוּ עַל-פְּנֵיהֶם וַיֹּאמְרוּ
יְיָ הוּא הָאֱלֹהִים יְיָ הוּא הָאֱלֹהִים: זכריה יד:ט וְהָיָה יְיָ לְמֶלֶךְ עַל-כָּל-הָאָרֶץ
בַּיּוֹם הַהוּא יְהִי יְיָ אֶחָד וּשְׁמוֹ אֶחָד: תהלים לג:כז יְהִי-חֲסִדְךָ יְיָ עָלֵינוּ
כְּאֲשֶׁר יִתְּלָנוּ לָךְ: דברי הימים ח' עז:לב וַיֹּאמְרוּ הוֹשִׁיעֵנו אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל
וּקְבָצֵנוּ וְחַצִּילָנוּ מִן-הַגּוֹיִם לְהַדוֹת לְשֵׁם קִדְשְׁךָ לְהַשְׁתַּבַּח בְּתִהְלָתְךָ:
פז:ט-י כָּל-גּוֹיִם | אֲשֶׁר עָשִׂיתָ יָבוֹאוּ וַיִּשְׁתַּחֲווּ לְפָנֶיךָ אֲדֹנָי וַיִּכְבְּדוּ לְשִׁמְךָ:
כִּי-גָדוֹל אַתָּה וְעֲשֵׂה נִפְלְאוֹת אַתָּה אֱלֹהִים לְבָדּוֹךָ: עט:יג וַאֲנַחֲנוּ עִמָּךְ | וְצֵאן מִרְעִיתְךָ
נֹדְחָה לָךְ לְעוֹלָם לְדָר וָדָר נִסְפָּר תִּהְלָתְךָ:

3. These eighteen פסוקים (which contain the Divine name in each of them) were added by the Academy of Persia (מחזור ויטרי). According to תוספות (ברכות ד:) these were added to enable late comers to finish the service together, so that they should not be left alone praying at night. According to the רשב"א, these were instituted at the time of religious persecution, to replace שמונה עשרה. It is therefore omitted on Friday night, as its עמידה contains only seven ברכות.

4. יוצא שמונה עשרה is to sit for ברוך ד' לעולם, so people don't think they are שמונה עשרה.

5. כתב מ"א צס"ל שיש לומר הושיענו אלהי ישענו והוא פסוק דברי הימים ולא יאמר הושיענו ה' אלהי ישענו דא"כ הוא מוסיף על י"ח אזכרות: (משנה ברורה סימן רל"ו ס"ק ו)

פְּרוּךְ יְיָ בַּיּוֹם: פְּרוּךְ יְיָ בַּלַּיְלָה: פְּרוּךְ יְיָ בְּשֹׁכְבָנוּ: פְּרוּךְ יְיָ בְּקוּמָנוּ: כִּי בְּיָדְךָ
נַפְשׁוֹת הַחַיִּים וְהַמֵּתִים: חַיּוֹב יִצְיִי אֲשֶׁר בְּיָדוֹ נַפְשׁ כָּל־חַי וְרוּחַ כָּל־בֶּשֶׂר־אִישׁ:
תְּהִלָּים לֹא: בְּיָדְךָ אֶפְקֵיד רוּחִי פְּדִיתָה אוֹתִי יְיָ אֵל אֲמֹת: אֱלֹהֵינוּ שְׁבַשְׁמִים
יַחַד שְׂמֹךְ וְקִיָּם מַלְכוּתְךָ תָּמִיד וּמְלֹךְ עָלֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד:

« יֵרָאוּ עֵינֵינוּ וְיִשְׂמַח לִבֵּנוּ וְתִגַּל נַפְשָׁנוּ בִּישׁוּעָתְךָ בְּאַמֶּת » ♦ בְּאֵמֶר לְצִיּוֹן מְלֹךְ
אֱלֹהֶיךָ: יֵטֵן יְיָ מְלֹךְ לִגְאֻלֵּנוּ שְׁמוֹת טוֹיִם יְיָ | יְמַלֵּךְ לְעוֹלָם וָעֶד: כִּי הַמַּלְכוּת שְׁלֹךְ הִיא ♦
וּלְעוֹלָמִי עַד תִּמְלֹךְ בְּכָבוֹד ♦ כִּי אֵין לָנוּ מְלֹךְ אֶלָּא אַתָּה: פְּרוּךְ אַתָּה יְיָ הַמְּלֹךְ
בְּכָבוֹדוֹ ♦ תָּמִיד יְמַלֵּךְ עָלֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד וְעַל כָּל־מַעֲשָׂיו: אָמֵן

בעל תפילה כורע יתגדל ויתקדש שְׁמִיה רַבָּא (קהל אֲמֵן) ♦ בְּעֶלְמָא דְבָרָא כְרַעוּתָה ♦
וּיְמַלִּיךְ מַלְכוּתָה ♦ בְּחַיִּיכוֹן וּבְיוֹמִיכוֹן וּבְחַיִּי דְכָל־בֵּית־יִשְׂרָאֵל בְּעֶנְיָא וּבְזִמְן קָרִיב:
וְאִמְרוּ בעל תפילה כורע אֲמֵן: (קהל אֲמֵן)

יְהֵא שְׁמִיה רַבָּא מְבָרַךְ לְעוֹלָם וּלְעוֹלָמִי עֲלֵמָיָא וּבִנְשִׁימָה אַחֲרֵת מוֹסִיפִים 'יתברך'
בעל תפילה כורע יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ♦ ויתהדר ויתעלה ויתהלל
שְׁמִיה דְקִדְשָׁא בעל תפילה כורע בְּרִיךְ הוּא הַצִּיּוֹר אוֹמֵר עִמּוֹ (ולא לאחריו).

לְעֵלְא מְכַל־בְּרַכְתָּא וְשִׁירְתָּא תְּשַׁבַּחְתָּא וְנַחֲמָתָא

דְאִמְרִין בְּעֶלְמָא: בעל תפילה כורע וְאִמְרוּ אֲמֵן: (קהל אֲמֵן)

ותן טל ומטיר

בערבית לפני שמונה עשרה, מכריזים בקול רם:

⁷ "שְׁאֵלָה" כדי להזכיר לקהל לומר: 'ותן טל ומטיר'.

⁶ בליל א' דראש חודש מכריזים 'יעלה ויבא':

בליל ב' דראש חודש, וכן אם יש רק יום אחד של ראש

חודש, מכריזים 'ראש חדש'

6. The 'ראש חדש' announces before the עמידה, exactly one day per month (except in תשרי).
On the first day of a two day ראש חודש, only 'יעלה ויבא' is announced, since it is really only
ערב ראש חודש.

7. [הכרזת מילה זו נעשתה באשכנז בהיגוי המקובל בשפת הדיבור בתנועת אל"ף ארוכה הדומה לבני פולין
שְׁאֵלָה (Schaale), ויש מקומות באשכנז בהם הגו מילה זו בחריק יו"ד בדומה לבני ליטא :
שְׁיִלָּע (Schaile, Scheile).] (שרשי מנהג אשכנז)

ערבית עמידה לחול

תכלים נא:טז אֲדַנִּי שְׁפַתִּי תִפְתָּח וּפִי יִגִּיד תְּהִלָּתְךָ:

כורע בְּרוּךְ מִשְׁתַּחֲוֶה אֹתָהּ זֹקֵף יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ אֱלֹהֵי אֲבֹרָהם ◊
 אֱלֹהֵי יִצְחָק ◊ וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב ◊ הָאֵל הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא ◊ אֵל עֲלִיּוֹן ◊
 גּוֹמֵל חֲסָדִים טוֹבִים וְקוֹנֵה הַכּוֹל ◊ וְזוֹכֵר חֲסִדֵי אֲבוֹת ◊ וּמֵבִיא גּוֹאֵל
 לְבָנֵי בְנֵיהֶם ◊ לְמַעַן שְׁמוֹ בְּאַהֲבָה:

בעשרת ימי תשובה וְכִרְנוּ לְחַיִּים ◊ מִלֶּךְ חַפֵּץ בְּחַיִּים ◊ וְכִתְּבֵנוּ בְּסֵפֶר הַחַיִּים ◊ לְמַעַן אֱלֹהִים חַיִּים:

מִלֶּךְ עוֹזֵר וּמוֹשִׁיעַ וּמַגֵּן: כורע בְּרוּךְ מִשְׁתַּחֲוֶה אֹתָהּ זֹקֵף יְיָ מִגֵּן אֲבֹרָהם:

אֹתָהּ גִּבּוֹר לְעוֹלָם אֲדַנִּי ◊ מַחְיֶה מֵתִים אֹתָהּ ◊ רַב לְהוֹשִׁיעַ:

ממוסף של שמיני עצרת עד מוסף של יום ראשון של פסח אומרים:

מְשִׁיב הַרוּחַ וּמוֹרִיד הַגֶּשֶׁם:

מְבַלְבֵּל חַיִּים בְּחֶסֶד ◊ מַחְיֶה מֵתִים בְּרַחֲמִים רַבִּים ◊ סוֹמֵךְ נוֹפְלִים ◊
 וְרוֹפֵא חוֹלִים ◊ וּמַתִּיר אֲסוּרִים ◊ וּמַקְיֵם אֲמוּנָתוֹ לִישְׁנֵי עֶפְרָיִם: מִי כְמוֹךָ
 בַּעַל גְּבוּרֹת ◊ וּמִי דוֹמָה לָךְ ◊ מִלֶּךְ מַמְיֵת וּמַחְיֶה וּמַצְמִיחַ יְשׁוּעָה:

בעשרת ימי תשובה מִי כְמוֹךָ אֵב הַרְחֵמִים ◊ זוֹכֵר יִצְחָק לְחַיִּים בְּרַחֲמִים:

וְנִאֶמֶן אֹתָהּ לְחַיּוֹת מֵתִים: בְּרוּךְ אֹתָהּ יְיָ מַחְיֶה הַמֵּתִים:

אֹתָהּ קְדוֹשׁ וְשֹׁמֵךְ קְדוֹשׁ ◊ וּקְדוֹשִׁים בְּכָל־יוֹם יִתְלַלֶּךְ סֵלָה: בְּרוּךְ אֹתָהּ יְיָ
 הָאֵל (בעשרת ימי תשובה: הַמִּלֶּךְ) הַקְדוֹשׁ:

אֹתָהּ חוֹנֵן לְאָדָם הָעֵת וּמַלְמֵד לְאִנּוּשׁ בִּינָה: וְחֲנֻנִי מֵאֹתָךְ בִּינָה יָדְעָה
 וְהַשְׁבִּיל: בְּרוּךְ אֹתָהּ יְיָ חוֹנֵן הַדַּעַת:

הַשִּׁיבֵנוּ אֲבִינוּ לְתוֹרָתְךָ ◊ וְקַרְבָּנוּ מִלִּבֵּנוּ לְעִבּוּדְךָ ◊ וְהַחְזִירֵנוּ בְּתִשׁוּבָה
 שְׁלֵמָה לְפָנֶיךָ: בְּרוּךְ אֹתָהּ יְיָ הַרוֹצֵה בְּתִשׁוּבָה:

סִלַח-לָנוּ אֱבִינוּ כִּי מִכָּה עַל הַלֵּב חָטֵאנוּ ◊ מַחֲלֵ-לָנוּ מִלִּבֵּנוּ כִּי מִכָּה עַל הַלֵּב פָּשַׁעְנוּ ◊
כִּי מוֹחֵל וְסוֹלֵחַ אַתָּה: פָּרוּךְ אַתָּה יְיָ חֲנוּן, הַמְרַבֵּה לְסִלּוּחַ:

רֵאָה בְּעֵינֵינוּ ◊ וְרִיבָה רִיבָנוּ ◊ וּנְאֻלָּנוּ מִהֲרָה לְמַעַן שְׁמֶךָ ◊ כִּי גּוֹאֵל
חֹזֵק אַתָּה: פָּרוּךְ אַתָּה יְיָ גּוֹאֵל יִשְׂרָאֵל:

רַפֵּאנוּ יְיָ וְנִרְפָּא ◊ הוֹשִׁיעֵנוּ וְנִשְׁעָה ◊
כִּי תִהְיֶה לָנוּ אַתָּה ◊ וְהַעֲלֵה רַפּוּאָה שְׁלָמָה •
לְכָל-מַבּוֹתֵינוּ ◊ * כִּי אֵל מֶלֶךְ רוֹפֵא נֶאֱמָן
וְרַחֲמָן אַתָּה: פָּרוּךְ אַתָּה יְיָ רוֹפֵא, חוֹלֵי עַמּוֹ •
יִשְׂרָאֵל:

מי שרוצה להתפלל על החולה יאמר כאן :
וְיֵהִי רְצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ שְׁתִּשְׁלַח
מִהֲרָה רַפּוּאָה שְׁלָמָה מִן הַשָּׁמַיִם ◊ רַפּוּאָת
הַנֶּפֶשׁ וְרַפּוּאָת הַגּוּף לְחוֹלָה
(פב"פ) בְּתוֹךְ שָׁעַר חוֹלֵי יִשְׂרָאֵל:

פָּרוּךְ עָלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ אֶת-הַשָּׁנָה הַזֹּאת וְאֶת-כָּל-מִינֵי תְבוּאָתָהּ לְמוֹכָה ◊
וְתֵן (בחורף : מַל וּמָטָר ל') בְּרָכָה עַל פְּנֵי הָאָדָמָה ◊ וְשַׂבְּעֵנוּ מִפְּרוֹכְךָ ◊ וּבִרְךָ
שְׁנֵתָנוּ בַּשָּׁנִים הַטּוֹבוֹת: פָּרוּךְ אַתָּה יְיָ מְבָרֵךְ הַשָּׁנִים:

תִּקַּע בְּשׁוֹפָר גָּדוֹל לְחֵירוּתָנוּ ◊ וְשֵׂא נִם לְקַבֵּץ גְּלִיּוֹתֵינוּ ◊ וְקַבְּצֵנוּ יַחַד
מֵאַרְבַּע פְּנֵפוֹת הָאָרֶץ: פָּרוּךְ אַתָּה יְיָ מְקַבֵּץ, גְּדַחֵי עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל:

הַשִּׁיבָה שׁוֹפְטֵינוּ בְּבִרְאשׁוֹנָה ◊ וְיִזְעַצְנוּ בְּבִתְחִלָּה ◊ וְהִסֵּר מִמֶּנּוּ יָגוֹן
וְאַנְחָה ◊ וּמָלוּךְ עָלֵינוּ אַתָּה יְיָ לְבִדְךָ בְּחֶסֶד וּבְרַחֲמִים וּצְדִיקָנוּ בְּמִשְׁפָּט:
פָּרוּךְ אַתָּה יְיָ מֶלֶךְ, אוֹהֵב צְדָקָה וּמִשְׁפָּט (בעשי"ת מסיימים הברכה : הַמֶּלֶךְ הַמִּשְׁפָּט):

לְמִשְׁפָּדִים אֶל-תְּהִי תִקְוָה ◊ וְכָל-הַפְּיָנִים פִּרְגַּע יִאֲבְדּוּ ◊ וְכָל-אֲוִיבֵי עָמְךָ
מִהֲרָה יִפְרְתּוּ ◊ וּמִלְכוּת זֶדוֹן מִהֲרָה תַעֲקֹר וּתִשָּׁפֵר וּתִמָּגֵר וּתִכְנִיעַ בְּמִהֲרָה
בְּיָמֵינוּ: פָּרוּךְ אַתָּה יְיָ שׁוֹבֵר אֲוִיבִים וּמְכַנִּיעַ זֵדִים:

על-הצדיקים ועל-החסידים ◊ ועל-זקני עמך בית ישראל ◊ ועל פליטת
סופריהם ◊ ועל גרי הצדק ועלינו ◊ יהמו רחמיה יי אלהינו ◊ ותן שכר טוב
לכל הבוטחים בשמך באמת ◊ ושם חלקנו עמם ◊ ולעולם לא נבוש כרבך
במחננו: ברוך אתה יי משען ומבטח לצדיקים:

ולירושלם עירך ברחמים תשוב ותשבון בתוכה באשר דברת ◊
ובנה אותה בקרוב בימינו בגין עולם ◊ וכפא דוד מחרה לתוכה תבין:
ברוך אתה יי בונה ירושלים:

את-צמח דוד עבדך מחרה תצמיח ◊ וקרנו תרום בישועתך ◊
כי לישועתך קנינו כל-היום: ברוך אתה יי מצמיח קרן ישועה:

שמע קולנו יי אלהינו חוס ורחם עלינו ◊ וקבל ברחמים ובכרצון
את-תפלתנו ◊ כי אל שומע תפלתנו ותחנונינו אתה: ומלפניך מלכנו ריקם
אל תשיבנו ◊ כי אתה שומע תפלת עמך ישראל ברחמים: ברוך אתה יי
שומע תפלה:

רצה יי אלהינו בעמך ישראל ובתפלתם ◊ והשב העבודה לדביר ביתך ◊
ואשי ישראל ותפלתם ◊ מחרה ◊ באהבה תקבל ברכון ◊ ותהי לרצון תמיד
עבודת ישראל עמך:

בראש חודש ובחול המועד אומרים 'יעלה ויבא'

אלהינו ואלהי אבותינו ◊ יעלה ◊ ויבא ◊ ויגיע ◊ ויראה ◊ וירצה ◊ וישמע ◊ ויפקד ◊
ויזכר וזכרוננו ופקדוננו ◊ וזכרון אבותינו ◊ וזכרון משיח בן-דוד עבדך ◊ וזכרון ירושלים עיר
קדשך ◊ וזכרון כל עמך בית ישראל לפניך ◊ לפליטה ולמוכה ◊ ולחן ולחסד ולרחמים ◊
ולחיים ולשלום ביום

לראש חודש: ראש החדש | לפסח: חג המצות | לסוכות: חג הסוכות

הזה ◊ זכרנו יי אלהינו בו למוכה ◊ ופקדנו בו לברכה ◊ והושיענו בו לחיים ◊ ובדבר ישועה
ורחמים ◊ חוס ורחם עלינו והושיענו ◊ כי אליך ענינו ◊ כי אל מלך חנון ורחום אתה:

וּתְחַוֶּנָּה עֵינֵינוּ בְּשׁוּבְךָ לְצִיּוֹן בְּרַחֲמִים: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ הַמַּחְזִיר שְׂכִינָתוֹ לְצִיּוֹן:

כורע מוֹדִים אֲנִי לְךָ שְׂאֵתָה הוּא ◊ זוקף יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד:
צוּר חַיֵּינוּ ◊ מִגֵּן יִשְׁעֵנו אַתָּה הוּא לְדוֹר וָדוֹר: נוֹדָה לְךָ וּנְסַפֵּר תְּהִלָּתְךָ עַל חַיֵּינוּ
הַמְסוּרִים בְּיָדְךָ ◊ וְעַל נִשְׁמוֹתֵינוּ הַמְקוּדוֹת לְךָ ◊ וְעַל נַפְשֵׁי שְׂבָב־לַיּוֹם עִמָּנוּ ◊
וְעַל-נַפְלְאוֹתֶיךָ וְטוֹבוֹתֶיךָ שְׂבָב־לַעֲת ◊ עָרַב וּבָקֵר וְצִהָרִים: הַטּוֹב כִּי לֹא-כָלוּ
רַחֲמֶיךָ ◊ וְהִמְרַחֵם כִּי לֹא-תָמוּ חַסְדֶּיךָ ◊ מִעוֹלָם קִוִּינוּ לְךָ:

כל ימי חנוכה, גם בפורים בתפלת ערבית קודם קריאת המגילה, אומרים כאן 'על הנסים':

עַל הַנְּסִים ◊ וְעַל הַפְּרָקָן ◊ וְעַל הַגְּבוּרוֹת ◊ וְעַל הַתְּשׁוּעוֹת ◊ וְעַל הַמַּלְחָמוֹת ◊

שְׁעִשִּׂיתָ לְאֲבוֹתֵינוּ בַּיָּמִים הָהֵם בְּזֶמֶן הַזֶּה:

בפורים: בַּיָּמִי מְרֻדֵּי וְאַסְתֵּר בְּשׁוֹשָׁן הַבִּירָה ◊ בְּשַׁעֲמֵד עֲלֵיהֶם הָמָן הַרְשָׁע ◊ בַּקֵּשׁ אֶסְתֵּר גִּיּוֹ לְהַשְׁמִיד לְהַרְגוֹ וּלְאַבֵּד אֶת-כָּל-הַיְּהוּדִים מִנְּעֵר וְעַד-זָקֵן מִתַּף וְנָשִׁים בְּיוֹם אֶחָד בְּשָׁלוֹשָׁה עָשָׂר לְחֹדֶשׁ שְׁנֵים-עָשָׂר הוּא-חֹדֶשׁ אֲדָר וּשְׁלָלָם לְבוֹז: וְאַתָּה בְּרַחֲמֶיךָ הַרְבִּים הִפְרַת אֶת עֲצָתוֹ ◊ וְקִלְקַלְתָּ אֶת מַחֲשַׁבְתּוֹ ◊ וְהַשְׁבֹּתָ גְּמוּלוֹ בְּרֹאשׁוֹ ◊ וְתָלוּ אוֹתוֹ וְאֶת בָּנָיו עַל הָעֵץ:	בחנוכה: בַּיָּמִי מִתְתַּהוּ בְּקִיּוֹנָן בְּהֵן גְּדוֹל חֲשַׁמְנִי וּבָנָיו ◊ בְּשַׁעֲמֻדָּה מַלְכוּת יוֹן הַרְשָׁעָה עַל עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל ◊ לְהַשְׁבִּיחַם תוֹרַתְךָ ◊ וּלְהַעֲבִירָם מִחֲקֵי רְצוֹנְךָ: וְאַתָּה בְּרַחֲמֶיךָ הַרְבִּים ◊ עֲמַדְתָּ לָהֶם בְּעֵת צָרָתָם ◊ רַבָּת אֶת- רִיבָם ◊ דִּנְתָּ אֶת-דִּינָם ◊ נִקְמַת אֶת-נִקְמַתָם: מִסִּפְרָת גְּבוּרִים בְּיַד חַלְשִׁים ◊ וְרַבִּים בְּיַד מַעֲטִים ◊ וּמַמַּאִים בְּיַד מַהוּרִים ◊ וּרְשָׁעִים בְּיַד צַדִּיקִים ◊ וְזוּדִים בְּיַד עוֹסְקֵי תוֹרַתְךָ: וְלֹךְ עֲשִׂיתָ שֵׁם גְּדוֹל וְקָדוֹשׁ בְּעוֹלָמְךָ ◊ וּלְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל עֲשִׂיתָ תְּשׁוּעָה גְּדוֹלָה וּפְרָקָן בַּחַיִּים הַזֶּה: וְאַחֲרַיִךְ בָּךְ בָּאוּ בְּגִיד לְדָבִיר בֵּיתְךָ ◊ וּפָנּוּ אֶת-הֵיכָלְךָ ◊ וּמַהֲרֵנוּ אֶת-מִקְדָּשְׁךָ ◊ וְהִדְלִיקוּ נֵרוֹת בְּחִצְרוֹת קֹדֶשְׁךָ ◊ וּקְבָעוּ שְׁמוֹנֶת יָמִי חֲנֻכָּה אֵלָיו ◊ לְהוֹדוֹת לְהַלֵּל לְשִׁמְךָ הַגָּדוֹל:

וְעַל-כָּלֵם יִתְפַּרֵּךְ וַיִּתְרוּמֶם שְׁמֶךָ מִלִּפְנֵי תְּמִיד לְעוֹלָם וָעֶד:

בעשרת ימי תשובה: וּבְתוֹב לְחַיִּים טוֹבִים בְּנֵי בְרִיתְךָ:

וְכָל חַיִּים יוֹדִיךָ סֶלָה ◊ וַיְהִלְלוּ אֶת-שְׁמֶךָ בְּאַמֶּת ◊ הָאֵל יִשׁוּעַתָּנוּ וְעֲזַרְתָּנוּ סֶלָה:

כורע בְּרוּךְ מִשְׁתַּחֲוֶה אַתָּה זוקף יְיָ הַטּוֹב שְׁמֶךָ וְלֹךְ נָאָה לְהוֹדוֹת:

שְׁלוֹם רַב עַל-יִשְׂרָאֵל עִמָּךְ תַּשִּׁים לְעוֹלָם ◊ כִּי אַתָּה הוּא מֶלֶךְ אֲדוֹן
לְכָל-הַשְּׁלוֹם: וְטוֹב בְּעֵינֶיךָ לְבָרֶךְ אֶת-עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל ◊ בְּכָל-עֵת וּבְכָל-שָׁעָה
בְּשָׁלוֹמְךָ:

בעשרת ימי תשובה: בְּסֻפֵּר חַיִּים בְּרָכָה וְשְׁלוֹם ◊ וּפְרָנְסָה מְזֻכָּה ◊ נִזְכָּר וְנִכְתָּב לְפָנֶיךָ ◊ אָנוּ וְכָל-עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל ◊ לְחַיִּים וְלְשְׁלוֹם: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ עוֹשֵׂה הַשְּׁלוֹם:	בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ הַמְבָרֵךְ אֶת-עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּשְׁלוֹם:

אֱלֹהֵי ◊ נָצַר לְשׁוֹנֵי מָרַע ◊ וּשְׁפָתַי מִדְּבַר מִרְמָה ◊ וְלִמְקַלְלֵי נַפְשֵׁי תַדּוּם ◊
וְנַפְשֵׁי בָּעֵפָר לִבָּל תַּתְּיָה: פֶּתַח לְבִי בְּתוֹרָתְךָ ◊ וּבִמְצוֹתֶיךָ תִּרְדּוּף נַפְשִׁי:
וְכָל הַחוֹשְׁבִים עָלַי רָעָה ◊ מִהֲרָה הִפֵּר עֲצָתָם וְקִלְקַל מַחֲשַׁבוֹתָם: עֲשֵׂה לְמַעַן
שְׁמֶךָ ◊ עֲשֵׂה לְמַעַן יִמְיָנְךָ ◊ עֲשֵׂה לְמַעַן קִדְשְׁתָּךְ ◊ עֲשֵׂה לְמַעַן תּוֹרָתְךָ:
תְּהִלָּתְךָ: לְמַעַן יִחַלְצוּן יְדִידֶיךָ הַוְשִׁיעָה יְמִינְךָ וְעֲנֵנִי: יְיָ יִהְיֶה לְרָצוֹן | אֲמַדֵּי-פִי
וְהִגִּיוֹן לְבִי לְפָנֶיךָ יְיָ צוּרִי וְנִצְלִי: פּוֹסֵעַ לֵאחֲרָיו ג' פְּסִיעוֹת וְאוֹמֵר: עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו ◊
הוּא יַעֲשֶׂה שְׁלוֹם עָלֵינוּ ◊ וְעַל כָּל-יִשְׂרָאֵל: וְאָמְרוּ אָמֵן:

זוּקָף לֹאט וְאוֹמֵר:

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ שִׁיבָנָה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ ◊ וְתֵן חֶלְקֵנוּ בְּתוֹרָתְךָ:
וְשֵׁם נֶעֱבָדְךָ בִּירְאָה ◊ בְּיָמֵי עוֹלָם וּבְשָׁנִים קְדֻמְנוֹת:
מִלֹּאכֵי ג:ד וְעֶרְכָּה לִי מִנְחַת יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם בְּיָמֵי עוֹלָם וּבְשָׁנִים קְדֻמְנוֹת:

בעל תפילה כורע יתְגַדֵּל וְיִתְקַדֵּשׁ שְׁמִיהַ רַבָּא (קהל אֱמֵן) ◊ בְּעֶלְמָא דְבָרָא בְּרַעוּתָה ◊
וְיִמְלִיךְ מַלְכוּתָה ◊ בְּחַיִּיכוֹן וּבְיוֹמֵיכוֹן ◊ וּבְחַיֵּי דְכָל-בֵּית-יִשְׂרָאֵל ◊ בְּעֶנְלָא וּבְזֶמֶן קָרִיב:
וְאָמְרוּ בעל תפילה כורע אֱמֵן: (קהל אֱמֵן)

יְהֵא שְׁמִיהַ רַבָּא מְבָרֵךְ לְעָלָם וּלְעָלְמֵי עָלְמֵיָא וּבְנִשְׁמָה אַחֲרַת מוֹסִיפִים "יתברך"

בעל תפילה כורע יתְבָרַךְ וְיִשְׁתַּבַּח וְיִתְפָּאֵר וְיִתְרוֹמֵם וְיִתְנַשֵּׂא ◊ וְיִתְהַדָּר וְיִתְעַלָּה וְיִתְחַלָּל

שְׁמִיהַ דְּקֻדְשָׁא בעל תפילה כורע בְּרִיךְ הוּא הַצִּיּוֹר אוֹמֵר עִמּוֹ (ולא לאחריו).

לְעֵלָא מִכָּל-בְּרָכָתָא וְשִׁירָתָא תְּשַׁבְּחָתָא וְנַחֲמָתָא

דְּאִמְרִין בְּעֵלְמָא: בעל תפילה כורע וְאִמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

קהל: קַבֵּל בְּרַחֲמִים וּבְרַצוֹן אֶת תְּפִלָּתֵנוּ:

תִּתְקַבֵּל צְלוֹתֵהוֹן וּבְעוֹתֵהוֹן דְּכָל-יִשְׂרָאֵל קִדָּם אָבוּהוֹן דִּי בְּשִׁמְיָא: וְאִמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

תכלים קיג:3 קהל: יְהִי שְׁם יְיָ מְבָרַךְ מְעַתָּה וְעַד-עוֹלָם:

יְהֵא שְׁלָמָא רַבָּא מִךְ-שְׁמִיָּא ◊ וְחַיִּים עָלֵינוּ וְעַל כָּל-יִשְׂרָאֵל: וְאִמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

קכא:3 קהל: עֲזְרֵי מַעַם יְיָ עֲשֵׂה שְׁמִים וָאָרֶץ:

עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו ◊ הוּא יַעֲשֶׂה שְׁלוֹם עָלֵינוּ ◊ וְעַל כָּל-יִשְׂרָאֵל: וְאִמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

בערבית בזמנו, בימי ספירה סופרים כאן את העומר (עמ' 98).

עָלֵינוּ לְשַׁבַּח לְאֶדְוֹן הַכֹּל לְתֵת גְּדֻלָּה לְיוֹצֵר בְּרָאשִׁית ◊ שְׁלֹא עֲשֵׂנוּ בְּגוֹיֵי
הָאָרְצוֹת ◊ וְלֹא שָׂמְנוּ בְּמִשְׁפָּחוֹת הָאֲדָמָה: שְׁלֹא שָׂם חֻלְקֵנוּ בָּהֶם ◊ וְגִדְּלָנוּ
בְּכָל-הַמּוֹנֵם: שֶׁהֵם מְשִׁתְּחוּיִם לְהֶבֶל וְרִיק ◊ יִשְׁעִיכ מִכ: וּמִתְפַּלְּלִים אֶל-אֵל לֹא יוֹשִׁיעַ:
וְאִנְחָנוּ כּוֹרַע בּוֹרְעִים וּמְשִׁתְּחוּיִם וּמוֹדִים זֻקָּף לְפָנֵי מַלְךְ מַלְכֵי הַמַּלְכִּים הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא:
שְׁהוּא נֹא:יג נּוֹמָה שְׁמִים וְיִסְדֵּר אָרֶץ ◊ וּמוֹשֵׁב יָקָר בְּשָׁמַיִם מִמַּעַל ◊ וְשֹׁכֵן עֵז בְּגִבְהֵי
מְרוֹמִים: הוּא אֱלֹהֵינוּ ◊ אֵין עוֹד: אִמַּת מַלְכֵנוּ ◊ אָפֶם זִוְלָתוֹ ◊ בְּכַתוּב בְּתוֹרָתוֹ:
דְּצִרִים ד:לט וַיִּדְעַת הַיּוֹם וַהֲשַׁבַּת אֶל-לִבָּבָךְ כִּי יְיָ הוּא הָאֱלֹהִים בְּשָׁמַיִם מִמַּעַל
וְעַל-הָאָרֶץ מִתַּחַת אֵין עוֹד:

עַל-כֵּן נִקְנֶה לָךְ יְיָ אֱלֹהֵינוּ לְרְאוֹת מַחֲרָה בְּתַפְאֶרֶת עֲזָךְ ◊ לְהַעֲבִיר גְּלוּלִים
מִן הָאָרֶץ ◊ וְהַאֲלִילִים בְּרוֹת וּבְרִתוֹן ◊ לְתַקֵּן עוֹלָם בְּמַלְכוּת שְׁדֵי: וְכָל-בְּנֵי בָשָׂר
יִקְרְאוּ בְּשִׁמְךָ ◊ לְהַפְנוֹת אֱלֹהֶיךָ כָּל רִשְׁעֵי אָרֶץ: יִפְרִדוּ וַיִּדְעוּ כָּל-יּוֹשְׁבֵי תֵבֶל ◊ כִּי
לָךְ תִּכְרַע כָּל-בָּרָךְ ◊ תִּשְׁבַּע כָּל-לִשׁוֹן: לְפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ יִכְרַעוּ וַיִּפּוּלוּ ◊ וְלִכְבוֹד
שְׁמֶךָ יִקְרִי וַיִּתְּנוּ: וַיִּקְבְּלוּ בָלֶם אֶת-עַל מַלְכוּתֶךָ ◊ וְתִמְלֹךְ עֲלֵיהֶם מַחֲרָה לְעוֹלָם וָעֶד:
כִּי הַמַּלְכוּת שְׁלֶךָ הִיא ◊ וְלְעוֹלָמִי עַד תִּמְלֹךְ בְּכָבוֹד:

בבית אבל בסוף ערבית אומרים מזמור טז, גם בימים שאומרים בהם תחנון, ולא נהגו לומר את מזמור מט: (עמ' 69)

בכל יום מראש חודש אלול (חוץ משבת), אחר תפלת ערבית (היא מובא בראשונים ובספרי מנהגי אשכנז וברמ"א),
ומפסיקים לתקוע ג' ימים לפני ראש השנה. (ראה שרשי מנהג אשכנז חלק ד')

תקיעה: שברים: תרועה: תקיעה:

תקיעה: שברים: תרועה: תקיעה:

תקיעה: שברים: תרועה: תקיעה:

בימי חנוכה שרים כאן 'מעוז צור' בבית בכנסת (עמ' 340).

ספירת העמר

החל מליל שני של פסח עד ערב שבועות סופרים בכל ערב את העומר.
בלילי שבתות ופסח סופרים אחר הקידוש בבית הכנסת, במוצאי שבתות סופרים קודם 'ויתן לך'.

פְּרוּךְ אֶתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊
אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו ◊ וְצִוָּנוּ עַל סְפִירַת הָעוֹמֶר: אָמֵן

אין כמעט מקור ל'בעומר' מלבד שלושת המקורות שהובאו כאן (רבי אייזיק טירנא, רמ"א, וט"ז).
וברבי אייזיק טירנא עצמו בהגהות מנהגים שם כתוב 'לעומר'. (האורה, ש"ל, רשב"א, כלבו, רבינו ירוחם, המנהג,
ארחות חיים, מגן אבות לרשב"ץ, ר"י אבן שועיב, שו"ת גינת ורדים, הגהות מנהגים, שאילת יעב"ץ, ר' עקיבא איגר,
חתם סופר, ועוד רבים) ומסיים שם בסיכום של משנה ברורה: 'ברוב פוסקים הנוסח 'לעומר'.

Our count is to say לעומר, as it appears in all the ראשונים which mention the word עמר within
the counting. In many of the הראשונים however, the word עמר does not appear
in the counting, but only in the ברכה. The ברכה utilizes the term בעומר.

לדעת רוב חכמי אשכנז מעיקר הדין מותר לספור מבעוד יום, מפני שבזמן הזה הספירה היא רק מדרבנן
וזכר למקדש. המהדרין ממתניים עד בין השמשות, והמהדרין מן המהדרין מברכים וסופרים דוקא בלילה,
ובתנאי שלא ישכחו לספור בבואם לביתם, שאם לא כן עדיף לברך ולספור מבעוד יום. לפיכך, ממתניים עד שקיעה.
ואם אי אפשר, מותר להם לברך ולספור מבעוד יום.

אם הגיע זמן הספירה אסור לאכול לפני ספירת העומר. היות ובין השמשות הוא זמן ספק לילה לכן בשבת
בבית ראוי להמתין עד אחר צאת הכוכבים ורק אז לספור ולקדש. או לקדש לפני בין השמשות, שאז ודאי עוד
לא הגיע זמן חיוב ספירת העומר.

- 1 (ט"ז ניסן) היום יום אחד לעומר:
- 2 (י"ז ניסן) היום שני ימים לעומר:
- 3 (י"ח ניסן) היום שלשה ימים לעומר:
- 4 (י"ט ניסן) היום ארבעה ימים לעומר:
- 5 (כ' ניסן) היום חמשה ימים לעומר:
- 6 (כ"א ניסן) היום ששה ימים לעומר:
- 7 (כ"ב ניסן) היום שבועה ימים שהם שבוע אחד לעומר:
- 8 (כ"ג ניסן) היום שמונה ימים שהם שבוע אחד ויום אחד לעומר:
- 9 (כ"ד ניסן) היום תשעה ימים שהם שבוע אחד ושני ימים לעומר:
- 10 (כ"ה ניסן) היום עשרה ימים שהם שבוע אחד ושלשה ימים לעומר:
- 11 (כ"ו ניסן) היום אחד עשר יום שהם שבוע אחד וארבעה ימים לעומר:
- 12 (כ"ז ניסן) היום שנים עשר יום שהם שבוע אחד וחמשה ימים לעומר:
- 13 (כ"ח ניסן) היום שלשה עשר יום שהם שבוע אחד וששה ימים לעומר:
- 14 (כ"ט ניסן) היום ארבעה עשר יום שהם שני שבועות לעומר:
- 15 (ל' ניסן) היום חמשה עשר יום שהם שני שבועות ויום אחד לעומר:
- 16 (א' אייר) היום ששה עשר יום שהם שני שבועות ושני ימים לעומר:
- 17 (ב' אייר) היום שבועה עשר יום שהם שני שבועות ושלשה ימים לעומר:
- 18 (ג' אייר) היום שמונה עשר יום שהם שני שבועות וארבעה ימים לעומר:
- 19 (ד' אייר) היום תשעה עשר יום שהם שני שבועות וחמשה ימים לעומר:
- 20 (ה' אייר) היום עשרים יום שהם שני שבועות וששה ימים לעומר:
- 21 (ו' אייר) היום אחד ועשרים יום שהם שלשה שבועות לעומר:
- 22 (ז' אייר) היום שנים ועשרים יום שהם שלשה שבועות ויום אחד לעומר:

- 23 (ח' אייר) היום שלשה ועשרים יום שהם שלשה שבועות ושני ימים לעמר:
 24 (ט' אייר) היום ארבעה ועשרים יום שהם שלשה שבועות ושלשה ימים לעמר:
 25 (י' אייר) היום חמשה ועשרים יום שהם שלשה שבועות וארבעה ימים לעמר:
 26 (יא' אייר) היום ששה ועשרים יום שהם שלשה שבועות וחמשה ימים לעמר:
 27 (יב' אייר) היום שבעה ועשרים יום שהם שלשה שבועות וששה ימים לעמר:
 28 (יג' אייר) היום שמונה ועשרים יום שהם ארבעה שבועות לעמר:
 29 (יד' אייר) היום תשעה ועשרים יום שהם ארבעה שבועות ויום אחד לעמר:
 30 (טו' אייר) היום שלשים יום שהם ארבעה שבועות ושני ימים לעמר:
 31 (טז' אייר) היום אחד ושלשים יום שהם ארבעה שבועות ושלשה ימים לעמר:
 32 (יז' אייר) היום שנים ושלשים יום שהם ארבעה שבועות וארבעה ימים לעמר:
 33 (יח' אייר) היום שלשה ושלשים יום שהם ארבעה שבועות וחמשה ימים לעמר:
 34 (יט' אייר) היום ארבעה ושלשים יום שהם ארבעה שבועות וששה ימים לעמר:
 35 (כ' אייר) היום חמשה ושלשים יום שהם חמשה שבועות לעמר:
 36 (כא' אייר) היום ששה ושלשים יום שהם חמשה שבועות ויום אחד לעמר:
 37 (כב' אייר) היום שבעה ושלשים יום שהם חמשה שבועות ושני ימים לעמר:
 38 (כג' אייר) היום שמונה ושלשים יום שהם חמשה שבועות ושלשה ימים לעמר:
 39 (כד' אייר) היום תשעה ושלשים יום שהם חמשה שבועות וארבעה ימים לעמר:
 40 (כה' אייר) היום ארבעים יום שהם חמשה שבועות וחמשה ימים לעמר:
 41 (כו' אייר) היום אחד וארבעים יום שהם חמשה שבועות וששה ימים לעמר:
 42 (כז' אייר) היום שנים וארבעים יום שהם ששה שבועות לעמר:
 43 (כח' אייר) היום שלשה וארבעים יום שהם ששה שבועות ויום אחד לעמר:
 44 (כט' אייר) היום ארבעה וארבעים יום שהם ששה שבועות ושני ימים לעמר:
 45 (א' סיון) היום חמשה וארבעים יום שהם ששה שבועות ושלשה ימים לעמר:
 46 (ב' סיון) היום ששה וארבעים יום שהם ששה שבועות וארבעה ימים לעמר:
 47 (ג' סיון) היום שבעה וארבעים יום שהם ששה שבועות וחמשה ימים לעמר:
 48 (ד' סיון) היום שמונה וארבעים יום שהם ששה שבועות וששה ימים לעמר:
 49 (ה' סיון) היום תשעה וארבעים יום שהם שבעה שבועות לעמר:

הרחמן הוא יחזיר עבודת בית המקדש למקומה:

יהי רצון מלפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו ♦ שיפנה בית המקדש במהרה בימינו ♦
 ותן חלקנו בתורתך: ושם נעבדך ביראה ♦ בימי עולם ובשנים קדמניות:

ס לְמַנְצָח בְּנִינֵת מִזְמֹר שִׁיר: אֱלֹהִים יַחֲנֵנוּ וַיְבָרְכֵנוּ יְאֵר פָּנֵינוּ אֶתְּנוּ סֵלָה:
 לְדַעַת בְּאֶרֶץ דְּרָכָךְ בְּכָל־גּוֹיִם יִשְׁוּעָתְךָ: יוֹדוּךָ עַמִּים | אֱלֹהִים יוֹדוּךָ עַמִּים כָּלָם:
 יִשְׁמְחוּ וִירְנֵנוּ לְאֵמִים כִּי־תִשְׁפֹּט עַמִּים מִיִּשְׂרָאֵל וּלְאֵמִים | בְּאֶרֶץ תִּנָּחֵם סֵלָה:
 יוֹדוּךָ עַמִּים | אֱלֹהִים יוֹדוּךָ עַמִּים כָּלָם: אֶרֶץ נִתְּנָה יְבוּלָהּ יְבָרְכֵנוּ אֱלֹהִים אֱלֹהֵינוּ:
 יְבָרְכֵנוּ אֱלֹהִים וַיִּירָאוּ אוֹתוֹ כָּל־אֲפִסֵּי־אֶרֶץ:

בשאר ימי השבוע ממשיכים ב'עלינו' (עמ' 97).

בליל שבת ויום טוב ממשיכים ב'עלינו' (עמ' 125).

במוצאי שבת ממשיכים ב'ויתן לך' (248).

במוצאי יום טוב ממשיכים ב'הבדלה' ואחר כך 'עלינו' (250).

סדר קריאת שמע על המטה.

¹ בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ הַמְפִּיל חֲבָלֵי שָׁנָה עַל־עֵינֵי ◊ וְתַנּוּמָה עַל־עַפְעָפִי: וַיְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵי וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתַי ◊ שְׁתִּשְׁכְּבֵנִי לְשָׁלוֹם וְתַעֲמִידֵנִי לְשָׁלוֹם: וְאֵל יִבְהַלֵּנִי רַעֲיוֹנֵי ◊ וַחֲלוּמוֹת רָעִים ◊ וְהִרְהוּרִים רָעִים: וְתֵהָא מִמָּתִי שְׁלָמָה לְפָנֶיךָ: וְהָאֵר עֵינֵי פֶן־אִישָׁן הַמָּוֶת: כִּי אַתָּה הַמַּאֲוִיר לְאִישׁוֹן בַּת־עֵין: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ הַמַּאֲוִיר לְעוֹלָם כָּלוֹ בְּכָבוֹד:

37 כרים 7:

שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ | אֶחָד:

בלחש בָּרוּךְ ◊ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ ◊ לְעוֹלָם וָעֶד:

37 כרים ו:כ-ט וְאַהֲבָתְךָ אֵת יְיָ אֱלֹהֶיךָ בְּכָל־לֵבְךָ וּבְכָל־נַפְשְׁךָ וּבְכָל־מְאֹדְךָ: וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוְךָ הַיּוֹם עַל־לֵבְךָ: וְשִׁנְנָתָם לִבְנִיךָ וּדְבַרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלִכְתְּךָ בַּדֶּרֶךְ וּבְשֹׁכְבְּךָ וּבְקוּמְךָ: וְקִשְׁרָתָם לְאוֹת עַל־יָדְךָ וְהָיוּ לְטַמְטַף בֵּין עֵינֶיךָ: וּכְתַבְתָּם עַל־מְזוּזֹת בֵּיתְךָ וּבְשַׁעְרֶיךָ:

תכלים 6:יז וַיְהִי נָעַם | אֲדַנִּי אֱלֹהֵינוּ עָלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ כּוֹנֵנָה עָלֵינוּ

וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ כּוֹנֵנָהוּ:

65 יֵשֵׁב בְּסֶתֶר עָלְיוֹן בְּצֵל שְׁדֵי יִתְלַנֵּן: אֹמֵר לִי מַחְסִי וּמַצִּינֹתַי אֱלֹהֵי אֲבֹתַי: כִּי הוּא יַצִּילֵךְ מִפֶּח יָקוּשׁ מִדְּבַר תְּהוּת: בְּאֶבְרָתוֹ | יִסֹּךְ לָךְ וְתַחַת כַּנְפָיו תִּחְסֶה צָנָה וְסִחְרָה אֲמַתּוֹ: לֹא־תִירָא מִפֶּחַד לִילָה מִחֵץ יַעוֹף יוֹמָם: מִדְּבַר בְּאֶפֶל יִהְלֹךְ מִקְטָב יִשׁוּד צְהָרִים: יִפֹּל מִצִּדְּךָ | אֵלֶּה וּרְבֵבָה מִימִינְךָ אֵלֶיךָ לֹא יִגָּשׁ: רַק בְּעֵינֶיךָ תִּבְטֹחַ וּשְׁלָמַת רַשְׁעִים תִּרְאֶה: כִּי־אַתָּה יְיָ מַחְסִי עָלְיוֹן שְׁמַת מְעוֹנֶךָ: לֹא־תֵאָנָה אֵלֶיךָ רָעָה וְנִגַּע לֹא־יִקְרַב בְּאַחֲלָךְ: כִּי מִלְּאֲבִיּוֹ יִצְוֶה־לָּךְ לְשֹׁמְרֶךָ בְּכָל־דְּרָכֶיךָ: עַל־כִּפִּים יִשְׁאֹנֶךָ פֶּן־תִּגָּף בְּאֵבֶן רִגְלֶךָ: עַל־שַׁחַל וּפֶתֶן תִּדְרֹךְ תִּרְמֹם כְּפִיר וְתַנִּין: כִּי בִי חָשַׁק וְאֶפְלָטָהוּ אֲשַׁנְּבֵהוּ כִּי־יִדַּע שָׁמַי: יִקְרָאֵנִי | וְאֶעֱנֶהוּ עִמּוֹ אֲנֹכִי בְּצָרָה אֲחַלְצֶהוּ וְאֶכְבְּדֶהוּ: אֶרְךָ יָמִים אֲשַׁבֵּיעָהוּ וְאֶרְאֶהוּ בִישׁוּעָתִי: (אֶרְךָ יָמִים אֲשַׁבֵּיעָהוּ וְאֶרְאֶהוּ בִישׁוּעָתִי)

1. The מנהג is to say שמע before קריאת שמע (הפסק is therefore not קריאת שמע), but one may reverse the order as well.

ג:3-ט יי מִה־רַבּוֹ צָרִי רַבִּים קָמִים עָלַי: רַבִּים אֹמְרִים לְנַפְשִׁי אִין יִשְׁוּעָתָה לֹא בִּאלֹהִים סָלָה: וְאַתָּה יי מִגֵּן בַּעֲדִי כְּבוֹדִי וּמְרִים רֹאשִׁי: קוֹלִי אֶל־יי אֶקְרָא וַיַּעֲנֵנִי מִתֵּר קִדְשׁוֹ סָלָה: אֲנִי שָׁכַבְתִּי וְאִישָׁנָה הִקִּיצוּתִי כִּי יי יִסְמְכֵנִי: לֹא־אִירָא מִרַבָּבוֹת עִם אֲשֶׁר סָבִיב שְׁתוֹ עָלַי: קוֹמָה יי | הוֹשִׁיעֵנִי אֱלֹהֵי כִּי־הַכִּיתָ אֶת־כָּל־אֹיְבֵי לְחֵי שְׁנֵי רַשָּׁעִים שִׁבְרָתָ: לִי תִישׁוּעָה עַל־עַמְּךָ בִּרְכָתְךָ סָלָה:

הַשְׁכִּיבֵנו יי אֱלֹהֵינוּ לְשָׁלוֹם ◊ וְהַעֲמִידֵנוּ מִלְּכָנוּ לְחַיִּים: וּפְרוֹשׁ עָלֵינוּ סֶכֶת שְׁלוֹמְךָ: וְתַקֵּנֵנוּ בַּעֲצָה טוֹבָה מִלְּפָנֶיךָ: וְהוֹשִׁיעֵנוּ לְמַעַן שְׁמֶךָ: וְהַגֵּן בַּעֲדֵנוּ ◊ וְהַסֵּר מֵעָלֵינוּ אוֹיֵב דָּבָר וְחָרָב וְרָעָב וְיָגוֹן: וְהַסֵּר שָׁטָן מִלְּפָנֵינוּ וּמֵאַחֲרֵנוּ: וּבְצֹל כְּנָפֶיךָ תִּסְתִּירֵנוּ: כִּי אֵל שׁוֹמְרָנוּ וּמַצִּילָנוּ אַתָּה ◊ כִּי אֵל מֶלֶךְ חַנוּן וְרַחוּם אַתָּה: וְשָׁמּוֹר צִאתָנוּ וּבּוֹאֵנוּ לְחַיִּים וּלְשָׁלוֹם ◊ מַעֲתָה וְעַד־עוֹלָם:

כָּרוּךְ יי בַּיּוֹם: כָּרוּךְ יי בַּלַּיְלָה: כָּרוּךְ יי בְּשִׁכְבָּנוּ: כָּרוּךְ יי בְּקוּמָנוּ: כִּי בִידְךָ נִפְשׁוֹת הַחַיִּים וְהַמֵּתִים: חַיִּים יְצִי אֲשֶׁר בִּידְךָ נִפְשׁ כָּל־חַי וְרוּחַ כָּל־בָּשָׂר־אִישׁ: תְּכַלֵּם לָנוּ בִּידְךָ אֶפְקִיד רוּחִי פְדִיתָה אוֹתִי יי אֵל אֱמֶת: אֱלֹהֵינוּ שְׁפֹשְׁמִים ◊ יַחַד שְׁמֶךָ וְקוֹם מִלְּבוּתְךָ תָּמִיד ◊ וּמֶלֶךְ עָלֵינוּ לְעוֹלָם וָעַד:

יִרְאוּ עֵינֵינוּ ◊ וַיִּשְׂמַח לִבֵּנוּ ◊ וְתִגַּל נַפְשָׁנוּ בִּישׁוּעָתְךָ בְּאֱמֶת ◊ בְּאִמֹר לְצִיּוֹן מֶלֶךְ אֱלֹהֶיךָ: יִטַּח יי מֶלֶךְ נֶגֶד יי מֶלֶךְ שְׁמוֹת טוֹיִחַ יי | יִמְלֹךְ לְעוֹלָם וָעַד: כִּי הַמְּלָכוֹת שְׁלָךְ הִיא ◊ וּלְעוֹלָמִי עַד תִּמְלֹךְ בְּכָבוֹד ◊ כִּי אִין לָנוּ מֶלֶךְ אֵלָּא אַתָּה:

זרעית מ:טז הַמִּלְאָךְ הַגָּאֵל אֹתִי מִכָּל־רָע יְבָרֶךְ אֶת־הַנְּעָרִים וַיִּקְרָא בָהֶם שְׁמִי וְשֵׁם אֲבֹתִי אֲבָרְהָם וַיִּצְחָק וַיִּדְּעוּ לָרֹב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ: שְׁמוֹת טו:כו וַיֹּאמֶר אִם־שְׁמוֹעַ תִּשְׁמָע לְקוֹל | יי אֱלֹהֶיךָ וְהִנֵּשְׁר בְּעֵינָיו תַּעֲשֶׂה וְהַאֲזִינָה לְמִצְוֹתָיו וְשִׁמְרָתָ כָּל־חֻקָּיו כָּל־הַמִּצְוָה אֲשֶׁר־שָׁמַתִּי בְּמִצְרַיִם לֹא־אֲשִׁים עֲלֶיךָ כִּי אֲנִי יי רַפְּאֵה:

זכריה ג:3 וַיֹּאמֶר יְיָ אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם יִגְעַר יְיָ בְּךָ הַשָּׁמַיִם וַיִּגְעַר יְיָ בְּךָ הַפֶּתַח בִּירוּשָׁלַם
הָלֹא זֶה אִוֵּד מִצָּל מֵאִשׁ: שיר כשירים ג:2-ח הִנֵּה מִפֶּתַח שְׁלֹמֹה שְׁעִים גְּבָרִים סָבִיב לָהּ
מִגְבְּרֵי יִשְׂרָאֵל: כָּלֵם אַחֲזִי חֶרֶב מִלְמָדִי מִלְחָמָה אִישׁ חֶרֶב עַל־יְרֵכֹוּ מִפֶּתַח בִּלְיִלוֹת:

תכלים קכא:ד הִנֵּה לֹא יָנוּם וְלֹא יִישָׁן שׁוֹמֵר יִשְׂרָאֵל: ג' פעמים

בראשית מט:יח לִישׁוּעָתְךָ קִנֵּיתִי יְיָ: קִנֵּיתִי לִישׁוּעָתְךָ יְיָ ◊ יְיָ לִישׁוּעָתְךָ קִנֵּיתִי: ג' פעמים

בְּשֵׁם יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל מִיְמִינִי מִיְכָאֵל ◊ וּמִשְׁמָאלִי גְבֻרִיאֵל ◊

וּמִלְפָּנֵי אֲוִרִיאֵל ◊ וּמֵאַחֲזֵרֵי רְפָאֵל ◊ וְעַל רֹאשִׁי שְׂכִינַת אֵל: ג' פעמים

תכלים קכח שִׁיר הַמַּעֲלֹת אֲשֶׁרִי כָל־יִרְאָ יְיָ הִחֲלֹךְ בְּדַרְכָּיו: יִגִּיעַ בְּפִיךָ כִּי תֹאכֵל
אֲשֶׁרִיךָ וְטוֹב לָךְ: אֲשֶׁתְּךָ | בְּגִפְנֵן פָּרִיָּה בִּירְבָּתִי בֵּיתְךָ בְּנִיךָ בִּשְׁתְּלִי וִיתִים סָבִיב
לְשִׁלְחָנְךָ: הִנֵּה כִּי־בֶן יִכְרֹךְ גָּבֵר יִרְאָ יְיָ: יִכְרֹכְךָ יְיָ מֵצִיּוֹן וְרָאָה בְּטוֹב יְרוּשָׁלַם
כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ: וְרָאָה בָנִים לְבְנִיךָ שְׁלוֹם עַל־יִשְׂרָאֵל:

ד:כ רְגִזּוּ וְאַל־תִּחַטְּאוּ אָמְרוּ בְּלִבְבְּכֶם עַל־מִשְׁכַּבְכֶּם וְדַמּוּ סִלָּה: ג' פעמים

אֲדוֹן עוֹלָם אֲשֶׁר מֶלֶךְ ◊ בְּטָרֶם כָּל־יֹצִיר גְבֻרָא: לַעֲת נַעֲשֶׂה בְּחֶפְצוֹ כָּל ◊ אֲזִי מֶלֶךְ
שְׁמוֹ נִקְרָא: וְאַחֲרֵי כָּלֹת הַכָּל ◊ לְבָדוֹ יִמְלֹךְ נִזְרָא: וְהוּא הָיָה ◊ וְהוּא הָזָה ◊
וְהוּא יִהְיֶה בְּתַפְאֲרָה: וְהוּא אֶחָד וְאֵין שְׁנֵי ◊ לְהַמְשִׁיל לוֹ לְהַחֲבִירָה: כָּלִי רֵאשִׁית
כָּלִי תְּכֵלִית ◊ וְלוֹ הָעוֹז וְהַמְשָׁרָה: וְהוּא אֵלִי וְחִי גּוֹאֲלִי ◊ וְצוֹר חֲבָלִי בָּעֵת צָרָה:
וְהוּא נָסִי וּמְנוּס לִי ◊ מְנַת כּוֹסִי כִּיּוֹם אֶקְרָא: בִּידוֹ אֶפְקִיד רוּחִי ◊ בָּעֵת אִישָׁן
וְאֶעֱיֶרָה: וְעַם רוּחִי גִּיְתִי ◊ יְיָ לִי וְלֹא אִירָא:

טז:ח שׁוֹיְתִי יְיָ לִנְגְרִי תָמִיד כִּי מִיְמִינִי בִלְ־אֲמוּטָ: ח שְׁמַרְנִי אֵל כִּי־חֲסִיתִי בְךָ:

עירוב חצרות

בקהילות בהן מתפללים ערבית של ליל פסח מבעוד יום, עושים עירובי חצרות לפני 'ברכו', ובקהילות המאחרות להתפלל ערבית בלילה, עושים כן לפני תפלת מנחה או קבלת שבת. הרב או החשוב שבקהל, עולה להאלמעמער (בימה), נוטל את המצה ומוסרה לידי השמש או אחד מבני הקהילה ואומר לו מלשון הקודש (או בשפה אחרת המובנת להם):

זכה בעירוב זה לאחינו בני ישראל הדרים פה עמנו ושיבואו לדור במשך השנה בעיר הזאת שיסמכו עליו למליל על ידו מרשות לרשות בשבתות ובמים טובים הפאים.

השמש מגביה את המצה טפח ומתכוון לזכות עבורם ואומר: הריני זוכה.

הרב נוטל את המצה מידי השמש ומברך בקול רם

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם ◊ אשר קדשנו במצותיו ◊ וצונו על מצות ערב:

(אין לברך בשם ומלכות בבית כנסת בעיר שעושים בה עירוב חצרות כללי מטעם רבני העיר):

אם כבר נעשה עירוב כללי בעיר - צריך לעשות תנאי כדי שלא להרוס את העירוב הכללי.

(עי' ביאור הלכה סי' שס"ו ד"ה מברך, ע"פ שו"ת חכם צבי ו'; ובערוך השלחן שס"ח, ז.)

וממשיך ואומר

**בדן עירובא יהא שרא לנא לאפוקי ולעיולי ולמלילי ◊ ברחובות ותחצרות והפתים ◊
ומהפתים לתחצרות והרחובות ◊ ומתרחובות לתחצרות לפתים, ומפתים לפתים ◊
ומחצר לחצר ◊ ומגג לגג ◊ ומתפתים ותחצרות לגגות ◊ ולכל אתר דצריך לן ◊
בכל שבתות השנה וימים טובים ◊ לנו ולכל הדרים והעתידיים לדור בעיר הזאת:**

בכמה מקומות הורגלו לקרוא כן מתוך נוסח הרשום ב'ממורבוק' המונח על הבימה. אין באמירה זו נוסח אחד, ויש אומרים זאת בנוסחים אחרים. מניחים את העירוב בבית הכנסת במקום משומר שלא יאבד ושלא יאכלוהו עכברים או מזיקים אחרים, ונהגו לתלותו סמוך לתקרה במערב בית הכנסת במקום גלוי לעין בתוך קופסת עץ מפוארת, שדלתה בצורת מגן דוד וניתן לראות דרכה את המצה. אם התעפשה מצת העירוב במרוצת השנה או התליעה, עושים מחדש עירוב חצרות כפעם בפעם, כפי הצורך. [ולא בכל ערב שבת (אא"כ חוששים לדיירים חדשים ולגר שנתגייר ולקטן שנוכח)].

עירוב תבשילין

An עירוב תבשילין is performed in the following manner; one takes a piece of מצה or חלה, places some cooked or roasted meat upon it, raises it, and recites the following:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם ◊ אשר קדשנו במצותיו ◊ וצונו על מצות ערב:

Then the following declaration is recited:

**בהדין עירובא יהא שרא לנא למיפא ולבשלא ולאממנא ולאדלקא שרנא
ולמעבד כל צרכנא ◊ מיומא טבא לשבתא לנו ולכל הדרים בעיר הזאת:**

"By means of this עירוב may we be permitted to bake, cook, keep food warm, kindle lights and prepare on the festival all that we require for the שבת, we and all the inhabitants of this city."

The עירוב תבשילין is preserved until שבת, when the portion of the מצה or חלה is used as משנה לחם for the first two meals and eaten at סעודה שלישית. Some eat it at the סעודה שניה.

¹ הדלקת נרות

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם ◊ אשר קדשנו במצותיו ◊

לשבת	בשלוש רגלים וראש השנה:	ביום הכיפורים:
וצונו להדליק נר של	וצונו להדליק נר של	וצונו להדליק נר של
נר של-שבת:	(שבת ושל) יום טוב:	(שבת ושל) יום הכיפורים:

בימים נוראים ובכל יום טוב (חוץ משביעי ואחרון של פסח):

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם ◊ שחתנו וקנינו והגענו לזמן הזה:

קבלת שבת

מנהגי פפד"מ is the one who introduced קבלת שבת into official מנהגי פפד"מ. The טירחא, because of חז"ל, which were not instituted by רבי נתן אדלר, opposed additions to קבלת שבת, which at the time was not widespread. It was only said by individuals which called themselves 'חברי מקבלי שבת', (which dates back to the time of יוסף אומץ). Before הר"ש's time, one said immediately after מנחה's מנהג (Both ספרדים and פראג). קדיש תתקבל מנחה ברכו to begin with מנחה שיר. Even after הר"ש brought קבלת שבת into the synagogue as a fixed נוסח, קבלת שבת's synagogue continued his מנהג not to say it. There is no חיוב להלכה to recite קבלת שבת, but it is a prevalent מנהג, which has the דין of מנהג ישראל תורה, according to various פוסקים. If someone has the מנהג to recite קבלת שבת every שבת (including on יום טוב שחל להיות בערב), one may even recite it in a non-אשכנזי synagogue. However, once the ציבור begins ברכו etc., one should skip the remaining קבלת שבת and oren with them.

In מנהגים, (for this reason, for the last sixty תקיעות on ראש השנה, the בעל תוקע does not stand next to the רב's place). סדר קבלת שבת is a new addition, however the recitation of תהלים before שחרית every day. Therefore לכה דודי which is a relatively new מנהג is said from the אלמעמער, whereas the תהלים are said from the עמוד. In ליטא, קבלת שבת, including לכו נרננה at the עמוד, (possibly because of the מנהג was to say the entire קבלת שבת, not to say it at all).

1. In אשכנזי a Shabbos Lamp was used to "bench licht". If a Shabbos Lamp is unavailable, one lights two candles. If one completely forgot to light candles שבת - one must light an additional candle from then on. The מנהג of lighting a candle for everyone in the family is a late מנהג, not אשכנזי. On יום טוב, the מנהג פפד"מ and most places, was to light candles before the סעודה. Unlike שבת, when one must light before the ברכה, there was no such insistence on יום טוב. In Holland, the מנהג on יום טוב was to light prior to going to synagogue.

סדר קבלת שבת נאמר תיכף אחר מנחה, ואין אומרים 'עלינו' אחר מנחה. אחר מנחה של יום ו' מקבלים את השבת לפי הסדר שלפנינו. וכן נוהגים גם כשחל יום טוב בערב שבת או בשבת, בלא דילוגים כלל. מזמורי קבלת שבת 'לבו נרננה' וגו' נאמרים לסירוגין, היינו פסוק אחד אומר החזן בקול רם ואת הפסוק שאחריו אומר הקהל בקול רם, וחוזר חלילה עד סיום המזמורים. וראוי לקהל לומר בלחש גם את פסוקי החזן, ולבעל תפילה לומר גם את פסוקי הקהל. החזן מתפלל בלי טלית להורות שאין זה מעיקר התפלה.

נב

חזן לְבוּ נִרְנְנָה לִי נְרִיעָה לְצֹר יִשְׁעָנוּ:

קהל נִקְדְּמָה פָּנֵינוּ בְּתוֹדָה בְּזִמְנוֹת נְרִיעַ לָנוּ:

חזן כִּי אֵל גָּדוֹל יְיָ וּמֶלֶךְ גָּדוֹל עַל-כָּל-אֱלֹהִים:

קהל אֲשֶׁר בִּידוֹ מַחְקֵר־אָרֶץ וְתוֹעֲפּוֹת הָרִים לָנוּ:

חזן אֲשֶׁר-לֹא הָיָה וְהוּא עֲשָׂהוּ וַיִּפְשֹׁת יָדָיו יַצְרוּ:

קהל בָּאוּ נִשְׁתַּחֲוֶה וְנִכְרַעַה נִבְרָכָה לְפָנֵי-יְיָ עֲשֵׂנוּ:

חזן כִּי הוּא אֱלֹהֵינוּ וְאַנְחָנוּ עִם מַרְעִיתוֹ וְצֵאן יָדוֹ הַיּוֹם אִם-בְּקִלּוֹ תִשְׁמָעוּ:

קהל אֶל-תִּקְשׁוּ לִבְבְּכֶם בְּמַרְיָכָה בְּיוֹם מִפָּה בְּמִדְבָּר:

חזן אֲשֶׁר גִּפּוֹנֵי אֲבוֹתֵיכֶם בְּחֲנוּנֵי גַם-רָאוּ פַעֲלֵי:

קהל אֲרַבְעִים שָׁנָה | אֶקְוֶה בְּדוֹר וְאֶמַּר עִם תַּעֲרִי לִבְבִּי הֵם וְהֵם לֹא-יִדְעוּ דְרָכֵי:

חזן [קהל יחדיו] אֲשֶׁר-נִשְׁפָּעֵתִי בְּאִפִּי אִם-יִבְאֹן אֶל-מְנוּחָתִי:

נב

חזן שִׁירוּ לִי שִׁיר חֲדָשׁ שִׁירוּ לִי כָל-הָאָרֶץ:

קהל שִׁירוּ לִי בִּרְכוּ שְׁמוֹ בְּשָׁרוֹ מִיּוֹם-לְיוֹם יִשְׁוֹעָתוֹ:

חזן סִפְרוּ בְּגוֹיִם כְּבוֹדוֹ בְּכָל-הָעַמִּים נִפְלְאוֹתָיו:

קהל כִּי גָדוֹל יְיָ וּמַהֲלֵל מְאֹד נִרְאָה הוּא עַל-כָּל-אֱלֹהִים:

חזן כִּי | כָּל-אֱלֹהֵי הָעַמִּים אֱלִילִים וַיְיָ שָׁמַיִם עֲשָׂה:

קהל הוֹדוּ-וְהַדְר לְפָנָיו עוֹ וְתִפְאֶרֶת בְּמִקְדָּשׁוֹ:

חזן הָבוּ לִי הָבוּ מִשְׁפָּחוֹת עַמִּים הָבוּ לִי כְבוֹד וְעוֹ:

קהל הָבוּ לִי כְבוֹד שְׁמוֹ שָׂאוּ מְנוּחָה וּבְאוּ לְחֻצְרוֹתָיו:

חזן הִשְׁתַּחֲוֶה לִי בְּהִדְרַת-קֹדֶשׁ חִילוּ מִפְּנֵי כָל-הָאָרֶץ:

קהל אִמְרוּ בְּגוֹיִם | יְיָ מֶלֶךְ אֶת-תִּבְּרוֹן תִּבְּלָל בְּלִי-תִּמְנוֹת יָדֵינוּ עַמִּים בְּמִישָׁרִים:

חזן יִשְׁמְחוּ הַשָּׁמַיִם וְתִגַּל הָאָרֶץ יִרְעֶם הָיָם וּמִלְאוּ:

קהל יַעֲלֹ שְׂרֵי וְכָל-אֲשֶׁר-בּוֹ אֹז וְרִנָּנוּ כָּל-עַצִּי-יָעַר:

ח' [ק' יחדיו] לְפָנֵי יְיָ | כִּי בָא כִּי בָא לְשֹׁפֵט הָאָרֶץ יִשְׁפֹּט-תִּבְּלָל בְּצַדִּיק וְעַמִּים בְּאִמּוֹנָתוֹ:

נז

חזן יי מלך תגל הארץ ישמחו איים רבים:

קהל ענו וערפל סביבו צדק ומשפט מכון בסאו:

חזן אש לפניו תלך ותלהט סביב צריו:

קהל האירו ברקיו תבל ראתה ותחל הארץ:

חזן הרים כדונג נמפו מלפני יי מלפני אדון כל הארץ:

קהל הגידו השמים צדקו וראו כל העמים כבודו:

חזן יבשו | כל עבדי פסל המתהללים באילים השתחוו לו כל אלהים:

קהל שמעה ותשמח | ציון ותגלגלנה בנות יהודה למען משפטי יי:

חזן כיראתה יי עליון על כל הארץ מאד נעלית על כל אלהים:

קהל אהבי יי שנאו רע שמר נפשות חסידיו מיד רשעים יצילים:

חזן אור ורע לצדיק ולישרי לב שמחה:

קהל ואחר כך חזן שמחו צדיקים ביי וחודו לזכר קדשו:

נח חזן מזמור שירו ליי | שיר חדש כירנפלאות עשה הושיעה לו ימינו וזרע קדשו:

קהל הודיע יי ישועתו לעיני הגוים גלה צדקתו:

חזן זכר חסדו | ואמונתו לבית ישראל ראו כל אפסי ארץ את ישנעת אלהינו:

קהל הריעו ליי כל הארץ פצחו ורגנו וזמרו:

חזן זמרו ליי בכנור בכנור וקול זמרה:

קהל בחרצרות וקול שופר הריעו לפני | המלך יי:

חזן ירעם הים ומלאו תבל וישבי בה:

קהל נהרות ימחאו כף יחד הרים ורגנו:

חזן [קהל יחדיו] לפני יי כי בא לשפט הארץ ישפט תבל בצדק ועמים במישרים:

כט

חזן יי מלך ירגון עמים ישב כְּרוּבִים תְּנוּמָה הָאָרֶץ:

קהל יי בְּצִיּוֹן גָּדוֹל וְרַם הוּא עַל-כָּל-הָעַמִּים:

חזן יודו שְׁמֶךָ גָּדוֹל וְנוֹרָא קְדוֹשׁ הוּא:

ק' וְעַז מֶלֶךְ מְשַׁפֵּט אֹהֵב אֶתְּהָ בּוֹנֵנֶת מִיִּשְׂרָאֵל מְשַׁפֵּט וְצָדִיקָה בְּיַעֲקֹב | אֶתְּהָ עֲשִׂיתָ:

חזן רִוְמָמוֹ יי אֱלֹהֵינוּ וְהִשְׁתַּחֲוִי לַחֹדֶם רִגְלֵי קְדוֹשׁ הוּא:

קהל מִשָּׁה וְאַהֲרֹן | בְּכֹהֲנָיו וְשִׁמּוּאֵל בְּקָרְאֵי שְׁמוֹ קָרְאִים אֶל-יי וְהוּא יַעֲנֵם:

חזן בְּעֲמִיד עֲנֵן יִדְבֵּר אֲלֵיהֶם שִׁמְרוּ עֲדוֹתַי וְחֹק נֶתַן-לָמוֹ:

קהל יי אֱלֹהֵינוּ אֶתְּהָ עֲנִיתָם אֵל גִּשָּׁא הָיִיתָ לָהֶם וְנָתַתָּם עַל-עֲלִילוֹתָם:

חזן [וקהל יחדיו] רִוְמָמוֹ יי אֱלֹהֵינוּ וְהִשְׁתַּחֲוִי לַחֹדֶם קְדוֹשׁ כִּי-קְדוֹשׁ יי אֱלֹהֵינוּ:

נהגו לישוב גם באמירת 'מוזמור לדוד'.

כט

חזן מוֹזְמוֹר לְדָוִד הָבִי לִי בְּנֵי אֱלֹהִים הָבִי לִי כְבוֹד וְעֹז:

קהל הָבִי לִי כְבוֹד שְׁמוֹ הִשְׁתַּחֲוִי לִי בַּהֲדַר-קְדוֹשׁ:

חזן קוֹל יי עַל-הַמַּיִם אֶל-הַכְּבוֹד הַרְעִים יי עַל-מַיִם רַבִּים:

קהל קוֹל-יי בִּפְנֵי קוֹל יי בַּהֲדָר:

חזן קוֹל יי שֹׁכֵר אַרְזִים וַיִּשְׁכֹּר יי אֶת-אַרְזֵי הַלְּבָנוֹן:

קהל וַיִּרְקִידֵם בְּמוֹ-עֵגֶל לְבָנוֹן וַיִּשְׁרִיז בָּמוֹ בְּדֶרֶאמִים:

חזן קוֹל-יי חֲצֹב לַהֲבוֹת אֵשׁ:

קהל קוֹל יי יַחֲלֵל מִדְּבַר יַחֲלֵל יי מִדְּבַר קְדוֹשׁ:

חזן קוֹל יי | יְחַלֵּל אֵילוֹת וַיַּחֲשֹׁשׁ יַעֲרֹת וּבְהִיכְלוֹ כָּלוּ אִמֶּר כְּבוֹד:

קהל יי לַמַּבּוּל יֵשֶׁב וַיֵּשֶׁב יי מֶלֶךְ לְעוֹלָם:

חזן [קהל יחדיו] יי עֹז לְעַמּוֹ יִתֵּן יי | יִבְרַךְ אֶת-עַמּוֹ בְּשָׁלוֹם:

החזן עולה אל האלמערער (בימה) ומנגן 'לבה דודי' בנעימה, נשאר שם גם לאמירת שני המזמורים 'מזמור שיר ליום השבת' ו'ד' מלך'. הציבור מזמר יחד עם החזן, ולא אחריו, את חרוזי 'לבה דודי'.

לבה דודי¹

ראשי החרוזים שלמה הלוי

לבה דודי לקראת פלה ◊ פני שבת נקבלה:

שִׁמּוֹר וְזִכּוֹר בְּדָבוֹר אֶחָד ◊

הַשְׁמִיעֵנוּ אֵל הַמִּיָּחָד ◊

יְיָ אֶחָד וְשִׁמּוֹ אֶחָד ◊

לְשֵׁם וּלְתַפְאֲרַת וּלְתִהְלָה:

לבה דודי לקראת פלה ◊ פני שבת נקבלה:

לְקִרְאָת שַׁבָּת לָבוּ וְנִלְכָּה ◊

כִּי הִיא מְקוֹר הַבְּרָכָה ◊

מֵרֹאשׁ מִקְדָּם נְסוּכָה ◊

סוּף מַעֲשֵׂה בְּמַחֲשָׁבָה תִּתְחַלָּה:

לבה דודי לקראת פלה ◊ פני שבת נקבלה:

בְּמִקְדָּשׁ מְלֶכֶךְ עִיר מְלוּכָה ◊

קוּמִי צְאִי מִתּוֹךְ הַחֶפְכָּה ◊

רַב לָךְ שַׁבָּת בְּעֶמֶק הַבְּכָא ◊

וְהוּא יַחֲמוּל עָלֶיךָ חֶמְלָה:

לבה דודי לקראת פלה ◊ פני שבת נקבלה:

הַתְנַעֲרִי מֵעַפָּר קוּמִי ◊

לְבָשִׁי בְּגָדֵי תַפְאֲרָתְךָ עָמִי ◊

עֲלִיד בְּרִישֵׁי בֵּית הַלְחָמִי ◊

קָרְבָּה אֶל־נַפְשִׁי גְאֻלָּה:

לבה דודי לקראת פלה ◊ פני שבת נקבלה:

הַתְעוֹדְרִי הַתְעוֹדְרִי ◊

כִּי בָּא אוֹרֶךְ קוּמִי אוֹרִי ◊

עוֹרִי עוֹרִי שִׁיר דְּבָרִי ◊

בְּבוֹד יְיָ עָלֶיךָ נִגְלָה:

לבה דודי לקראת פלה ◊ פני שבת נקבלה:

1. בשבתות הספירה, בין המצרים, וחנוכה יש ניגונים קבועים ל'לבה דודי'.

לֹא תִבּוֹשִׁי וְלֹא תִבְלָמִי ◇

מִהַ תִּשְׁתַּחֲוֶה וּמִהַ תִּתְהַמֵּי ◇

בְּךָ יִחַסּוּ עֲנִי עָמִי ◇

וְנִבְנְתָה עִיר עַל־תִּלָּה:

לְכָה דוּדֵי לְקִרְאָת כָּלָה ◇ פָּנֵי שַׁבָּת נִקְבְּלָה:

וְהָיוּ לְמִשְׁפָּה שְׂאִסְךָ ◇

וְרַחֲקוּ כָל־מְבַלְעֶיךָ ◇

יִשֵּׁשׁ עָלֶיךָ אֱלֹהֶיךָ ◇

בְּמִשׁוֹשׁ חֲתָן עַל־כָּלָה:

לְכָה דוּדֵי לְקִרְאָת כָּלָה ◇ פָּנֵי שַׁבָּת נִקְבְּלָה:

יָמִין וּשְׂמָאל תִּפְרֹצִי ◇

וְאֶת־יְיָ תִּעְרִיצִי ◇

עַל־יַד־אִישׁ בֶּן פְּרָצִי ◇

וְנִשְׁמַחָה וְנִגִּילָה:

לְכָה דוּדֵי לְקִרְאָת כָּלָה ◇ פָּנֵי שַׁבָּת נִקְבְּלָה:

לפני 'בואי בשלום' (בקהילות שמקדימות לקבל שבת בעוד היום הגדול, לפני 'ברכו' של ערבית), מכריז השמש:
'לקראת אבל'. הרב עם אחד מחשובי הקהל יוצאים אליו. הרב אומר לו: 'הבננו', ומוליכו פנימה, אל מקום ישיבתו,
שונה ממקומו הקבוע. בעת כניסת אבל והליכתו למקומו, אומר הציבור לאבל:

הַמָּקוֹם יִנַּחֵם אוֹתְךָ (אֶתְכֶם) בְּתוֹךְ שְׂאֵר אֲבֵלֵי צִיּוֹן וִירוּשָׁלַם:

^{2 1} וכשמגיע למאמר 'בואי בשלום' חזן וקהל עומדים ופניהם למערב ומנגנים.

במלות 'בואי בלה' הראשונות פונים לדרום, ובשניות למזרח. וכן החזן, ומנגן כשפניו למזרח 'לכה דודי' האחרון:

בְּבֹאִי בְּשָׁלוֹם עֲמֶרְתָּ בְּעֵלָה ◇

גַּם בְּשִׂמְחָה וּבְצִחָלָה ◇

תוֹךְ אֲמִינִי עִם סִגְלָה ◇

לְכָה דוּדֵי לְקִרְאָת כָּלָה ◇ פָּנֵי שַׁבָּת נִקְבְּלָה:

בְּבֹאִי כָלָה ◇ בְּבֹאִי כָלָה:

1. a) to the west anti-clockwise until the last generation, was to turn for **בואי בשלום** (by first turning north), b) for the first **בואי בלה** to bow to the south, c) for the second **בואי בלה** to bow to the east. (pg. 61). (דברי קהלת).

2. In **בואי בשלום**, **בואי בשלום** is always sung first by the congregation/choir and then by the חזן. The Composer Japhet wrote it down in this manner in his notes on **לכה דודי**.

³ נהגו לישוב גם באמירת 'מומזר שיר ליום השבת'

35 מְזֻמָּזֵר 'שִׁיר לְיוֹם הַשַּׁבָּת:

חֹב לְהַדוֹת לִי וּלְזִמְרָה לְשִׁמְךָ עֲלֵינוּ:

לְהַגִּיד בְּבֶקֶר חֲסִידְךָ וְאַמּוֹנֶתְךָ בְּלִילוֹת:

עַל־עֲשׂוֹר וְעַל־נֶבֶל עָלֵי הַגִּיזוֹן בְּבִנְיָן:

כִּי שִׁמְחַתְנִי יִי בַּפֶּעֶלֶךָ בְּמַעֲשֵׂי יְדֶיךָ אֲרֵנוּ:

מִהֶגְדְּלוֹ מַעֲשֶׂיךָ יִי מְאֹד עֲמָקוֹ מִחֲשַׁבְתֶּיךָ:

אִישׁ בָּעַר לֹא יֵדַע וְכִסִּיל לֹא־יֵבִין אֶת־זֹאת:

בְּפֶרֶחַ רִשְׁעִים | בָּמוֹ עֹשֶׂב וַיִּצְיָצוּ כָּל־פֶּעֶלֵי אֱנוֹן לְהַשְׁמָדָם עַד־עַד:

וְאַתָּה מָרוֹם לְעֵלָם יִי:

כִּי הִנֵּה אֵיבֶיךָ יִי כִּי־הִנֵּה אֵיבֶיךָ יֹאבְדוּ יִתְפָּרְדּוּ כָּל־פֶּעֶלֵי אֱנוֹן:

וְתֵרֵם בְּרָאִים קִרְנִי בְּלִתִּי בְּשֶׁמֶן רִיעָנוּ:

וְתִבְטַ עֵינֵי בְּשׂוֹרֵי בְּקָמִים עָלֵי מִדְּעִים תִּשְׁמַעְנָה אֲזִנִּי:

צַדִּיק בַּתְּמָר יִפְרָח בְּאֶרֶץ בְּלִבְנוֹן יִשְׁגָּה:

שְׁתוּלִים בְּבֵית יִי בְּחֲצֹרוֹת אֶלְהִינוּ יִפְרִיחוּ:

עוֹד יִנּוּבֹן בְּשִׁיבָה דִּשְׁנִים וְרַעֲנָנִים יִהְיוּ:

לְהַגִּיד כִּי־יֵשֶׁר יִי צוּרֵי וְלֹא־עוֹלָתָה בּוֹ:

36 ⁴ יִי מֶלֶךְ גִּאוֹת לִבְשׁ לִבְשׁ יִי עַז הַתְּאוֹר אֶת־תְּבוֹן תִּכַּל כָּל־תְּמוּט:

נִבְּוֹן בְּסִמְךָ מֵאֵז מַעֲוִלָם אֶתָּה:

נִשְׁאָו נְהָרוֹת | יִי נִשְׁאָו נְהָרוֹת קוֹלָם יִשְׁאָו נְהָרוֹת דְּכִיָּם:

מִקְלָוֹת | מִיָּם רַבִּים אֲדִירִים מִשְׁפָּרִיִּים אֲדִיר בְּמָרוֹם יִי:

עוֹלָתֶיךָ | נֶאֱמָנוּ מְאֹד לְבֵיתְךָ נֶאֱוַח־קִדְשׁ יִי לְאַרְךָ יָמִים:

3. בשבת חזון שרים את 'מומזר שיר ליום השבת' בניגון 'אלי ציון'.

4. בשבת חזון שרים את 'ה' מלך' בניגון 'אלי ציון', ובפסוק 'עדתך' חוזרים לניגון שבת.

בסוף 'ה' מלך' אומרים קדיש יתום לצד עמוד החזן. אומרו 'אהרצייט' של שבת, ואם אין של שבת אומרו 'אהרצייט' של ערב שבת, ואם אין 'אהרצייט' אומרו אבל, ואם אין אבל אומרו מי שאין לו אב ואם.

יתום (קטן) כורע. יתגדל ויתקדש שמייה רבא (קהל אמן) ◇ בעלמא דברא ברעותיה ◇
וּמְלִיךְ מַלְכוּתָהּ ◇ בְּחֵיבוֹן וּבְיוֹמִיכוֹן ◇ וּבְחֵי דְכָל-בֵּית-יִשְׂרָאֵל ◇ בְּעֶנְיָא וּבְזִמְן קָרִיב:
וְאָמְרוּ יתום (קטן) כורע אמן: (קהל אמן)

יְהֵא שְׁמִייה רַבָּא מְבָרַךְ לְעָלְמָא וּלְעָלְמֵי עָלְמֵיָא וּבְנִשְׁמִייה אַחֲרֵת מוֹסִיפִים 'יתברך'

יתום (קטן) כורע. יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ◇
וְיִתְהַדָּר וְיִתְעַלָּה וְיִתְהַלָּל שְׁמִייה דְקִדְשָׁא יתום (קטן) כורע בְּרִיד: הוּא הַצִּיבוֹר אוֹמֵר עִמּוֹ (ולא לאחריו).

לְעָלְמָא מְכַל-בְּרַכְתָּא וְשִׁירָתָא תְּשַׁבְּחָתָא וְנַחֲמָתָא

וְאָמְרוּ בְּעָלְמָא: יתום (קטן) כורע וְאָמְרוּ אָמֵן: (קהל אמן)

יְהֵא שְׁלָמָא רַבָּא מִן-שְׁמֵיָא ◇ וְחַיִּים עָלֵינוּ וְעַל כָּל-יִשְׂרָאֵל: וְאָמְרוּ אָמֵן: (קהל אמן)
עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו ◇ הוּא יַעֲשֶׂה שְׁלוֹם עָלֵינוּ ◇ וְעַל-כָּל-יִשְׂרָאֵל: וְאָמְרוּ אָמֵן: (קהל אמן)

ביום טוב שני מזמרים, אבל לא ביום טוב שני שחל להיות בשבת
(בארץ ישראל שאין להם יום טוב שני, (חוץ מיום טוב שני של ראש השנה), מזמרים ביום טוב ראשון):

3מדר כד: 5 מַה-פְּלוּ אֶהְיֶה יַעֲקֹב מִשְׁכָּנְתֶּיךָ יִשְׂרָאֵל:
תהלים כ: וְאֲנִי בְּרַב חֶסֶדְךָ אָבֹא בֵּיתְךָ אֲשַׁתְּחֶוּהָ אֶל-הַיָּבֵל קִדְשֶׁךָ בִּירְאָתְךָ:
כ: וְ אֶהְבֵּתִי מַעֲזֵן בֵּיתְךָ וּמְקוֹם מִשְׁכָּן כְּבוֹדְךָ:
ס: וְאֲנִי אֲשַׁתְּחֶוּהָ וְאֶבְרָעָה ◇ אֶבְרָכָה לְפָנַי עֲשֵׂי:
וְאֲנִי תַפְלִתִּי-לָךְ | יְיָ עַת רָצוֹן
אֱלֹהִים בְּרַב-חֶסֶדְךָ עֲנֵנִי בְּאַמֶּת יִשְׁעֶךָ:

5. יגדל is comprised of פסוקים which were not originally meant for choral singing (unlike יגדל and אֲדִין עוֹלָם which are פיוטים). The singing of מה טוב שני on יום טוב שני was established as late as the nineteenth century. One is not allowed to prepare from one day of טוב שני to next, and therefore the מנהג became to postpone from יום טוב שני in order to delay ones arrival and preparations at home. To utilize the extra time in synagogue efficiently, the choir sings מה טוב שני. The same reason applies to first day טוב שני when it occurs on שבת. However, on שבת, מה טוב שני is omitted, since one is permitted to prepare from שבת to יום טוב שני (On ראש השנה, מה טוב שני is sung only on יום טוב שני even in ישראל). The concept of יום טוב שני does not exist in ארץ ישראל and therefore the question was asked should one the choir sing מה טוב שני? One is actually supposed to say מה טוב שני every time one enters the synagogue. The decision was made to sing מה טוב שני even on first day טוב שני, so as not to lose the מנהג altogether. and by doing so, מה טוב שני is sung at least six times a year.

⁶ חזן מאריך
באמירת 'ברכו':
¹ בָּרְכוּ

בעוד החזן אומר 'ברכו' אומר הקהל בלחש: יְתַבְרַךְ וְיִשְׁתַּבַּח וְיִתְפָּאֵר וְיִתְרוֹמֵם
וְיִתְנַשֵּׂא שְׁמוֹ שֶׁל מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמַּלְכִּים ◊ תְּקַדֹּשׁ בְּרוּךְ הוּא: שְׁהוּא רִאשׁוֹן
וְהוּא אַחֲרוֹן ◊ וּמִבְּלָעֲדֵיו אֵין אֱלֹהִים: תְּהִלָּה סִי: כִּלּוֹ לְרַבֵּב בְּעֶרְבוֹת בְּיָהּ שְׁמוֹ
וְעֲלֵנוּ לְפָנָיו: וְשְׁמוֹ מְרוֹמֵם עַל-כָּל-בְּרָכָה וְתִהְיֶה:

אֶת-יְיָ
הַמְּבָרָךְ:

כשנגנן החזן השם יאמר הקהל: בְּרוּךְ ◊ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ ◊ לְעוֹלָם וָעֶד:
כשנגנן החזן 'המברך' יאמר הקהל: קִיג: יְהִי שֵׁם יְיָ מְבָרָךְ מְעַתָּה וְעַד-עוֹלָם:
קהל והחזן יחדיו: בְּרוּךְ יְיָ הַמְּבָרָךְ ◊ לְעוֹלָם וָעֶד:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ אֲשֶׁר בִּדְבָרוֹ מַעְרִיב עֲרָבִים
בְּחֻכְמָה פּוֹתַח שְׁעָרִים ◊ וּבִתְבוּנָה מְשַׁנֶּה עֵתִים ◊ וּמַחְלִיף אֶת-הַיּוֹמִים
וּמַסִּיד אֶת-הַכּוֹכָבִים בְּמִשְׁמְרוֹתֵיהֶם בְּרָקִיעַ בְּרָצוֹנוֹ: בּוֹרֵא יוֹם וָלַיְלָה ◊ גּוֹלֵל אוֹר
מִפְּנֵי-חֹשֶׁךְ וְחֹשֶׁךְ מִפְּנֵי-אוֹר: « וּמַעְבִּיר יוֹם וּמַבִּיא לַיְלָה ◊ וּמַבְדִּיל בֵּין יוֹם
וּבֵין לַיְלָה ◊ יְיָ צְבָאוֹת שְׁמוֹ: אֵל חַי וְקַיִם ◊ תָּמִיד ◊ יְמַלֹּךְ עָלֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד: ²
בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ הַמַּעְרִיב עֲרָבִים: אָמֵן

אֶהְבֶּת עוֹלָם בֵּית יִשְׂרָאֵל עַמֶּךָ אֲהַבֶּת ◊ תּוֹרָה וּמִצְוֹת ◊ חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים
אוֹתָנוּ לְמִדָּת: עַל-כֵּן יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ בְּשִׂבְּכֵנוּ וּבְקוֹמֵנוּ נָשִׁיחַ בְּחֻקֶּיךָ
« וְנִשְׁמַח בְּדִבְרֵי תוֹרָתְךָ ◊ וּבְמִצְוֹתֶיךָ לְעוֹלָם וָעֶד: כִּי הֵם חַיֵּינוּ ◊ וְאֶרֶץ יְמֵינוּ
וּבָהֶם נִהְיָה יוֹמָם וָלַיְלָה: וְאֶהְבֶּתְךָ ◊ אֶל-תִּסִּיר מִמֶּנּוּ לְעוֹלָמִים: ³ בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ
אֲהַב, עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל: אָמֵן

עונים 'אמן' על ברכת אהבה של חזן.

6. בשבת שמוציאין שני ספרי תורה מנגנים ברכו בניגון מיוחד. וכן יש ניגון מיוחד ליו"ט וניגון מיוחד לימים נוראים.

1. כמבואר) ספרדים is to lengthen the recital of ברכו. It is also practised among some (בספר כתר שם טוב). Though many ספרי הלכה, speak of being 'מאריך בברכו', especially at certain times (i.e. מוצאי שבת), nevertheless it seems to have all but disappeared, except for the special elongated ברכו chanted on לימי נוראים. See the שיעור תשובה רצג: which mentions the great to be מאריך when saying 'ברוך ד' המברך לעולם ועד' מוצאי שבת. (בשם הלכות גדולות). (רב האי גאון and רבי חיים ויטאל, יוסף

2. בלילי שלש רגלים (גם כשחל בשבת) מוסיפים כאן מערכות.

3. בלילי שלש רגלים (גם כשחל בשבת) מוסיפים כאן מערכות.

להשלמת רמ"ח תיבות בק"ש מקדימים אמירת 'אל מלך נאמן' ביחיד או בציבור. ויש משלימים את חשבון רמ"ח בעניית 'אמן' על ברכת אהבת עולם של חזן, ש'אמן' הוא נוטריקון 'אל מלך נאמן'.

אל מלך נאמן

37 פסוקים

שמע ישראל יי אלהינו יי | אחד:

בלחש ברוך: שם כבוד מלכותו: לעולם ועד:

37 פסוקים ו:כ-ט ואהבת את יי אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך: והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך: ושננתם לבניך ודברת בם בשבתך בביתך ובלקחתך בדרך ובשכבך ובקומך: וקשרתם לאות על ידך: והיו למזכרת בין עיניך: וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך:

37 פסוקים יא:יג-כא והיה אם שמעו תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום לאהבה את יי אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם: ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש ואספת דגנה ותרשש ויצהרה: ונתתי עשב בשדה לבהמתך ואכלת ושבעת: השמרו לכם פרי יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלהים אחרים והשתחיתם להם: וחרה אפי יי בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה ואבדתם מהרה מעל הארץ הפכה אשר יי נתן לכם: ושמעתם את דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם וקשרתם אותם לאות על ידכם והיו למזכרת בין עיניכם: ולמדתם אתם את בניכם לדבר בם בשבתך בביתך ובלקחתך בדרך ובשכבך ובקומך: וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך: הרב הקורא שמע בטעמים מרים קולו מ'מען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשבע יי לאבותיכם לתת להם בימי השמים על הארץ:

37 פסוקים טו:לז-מא ויאמר יי אל משה לאמר: דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם ועשו להם ציצת על פנפי בגדיהם לדרתם ונתנו על ציצת הכנה פתיל תכלת: והיה לכם לציצת וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות יי ועשיתם אותם ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זנים אחריהם: למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי והייתם קדשים לאלהיכם:

אומרו הקהל עם הרב הפסוק האחרון וכן החזן.

אני יי אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים אני יי אלהיכם:

יש לצרף 'אלהיכם' ל'אמת', אכן יתן ריוח מעט שלא יבולע האל"ף. חזן מרים קולו במילה 'אמת' ואינו כופל 'ד' אלדיכם אמת'. לפיכך חזן אומר פרשת ציצית עם הרב כדי שישמוך 'אמת' ל'ד' אלדיכם, ולא יצטרך להמתין עליו ולהפסיק בין המלים הללו.

אֱמֶת וְאֱמוּנָה כָּל־זֹאת ◊ וְקִיָּם עָלֵינוּ ◊ כִּי הוּא יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֵין זֹולָתוֹ ◊
וְאֶנְחֵנוּ יִשְׂרָאֵל עַמּוֹ: הַפּוֹדֵנוּ מִיַּד מְלָכִים ◊ מִלִּפְנֵי הַגּוֹאֲלֵנוּ מִכַּף
כָּל־הָעַרִיצִים: הָאֵל הַנִּפְרָע לָנוּ מִצָּרֵנוּ ◊ וְהַמְשַׁלֵּם גְּמוּלָה לְכָל־אוֹיְבֵי נַפְשֵׁנוּ:
אִיוֹב ט:י הָעֹשֶׂה גְדֻלּוֹת עַד־אֵין חֶקֶר וְנִפְלְאוֹת עַד־אֵין מִסְפָּר: תְּהִלָּים טו:י הַשֵּׁם הַנִּפְשָׁנוּ
בְּחַיִּים וְלֹא־נָתַן לְמוֹט רִגְלָנוּ: הַמְדַּרְיָנוּ עַל־בְּמוֹת אוֹיְבֵינוּ ◊ וַיָּרֶם קַרְנֵנוּ עַל כָּל־
שֹׁנְאֵינוּ: הָעֹשֶׂה לָנוּ נִסִּים וְנִקְמָה בַּפָּרֶעָה ◊ אוֹתוֹת וּמוֹפְתִים בְּאֶדְמַת בְּנֵי חָם:
הַמִּבְּרָה בְּעֶבְרָתוֹ כָּל־בְּכוֹרֵי מִצְרָיִם ◊ וַיּוֹצֵא אֶת־עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל מִתּוֹכָם לְחֵירוֹת עוֹלָם:
«⁴ הַמַּעֲבִיר בָּנוּ בֵּין גִּזְרֵי יַם־סוּף ◊ אֶת־רוֹדְפֵיהֶם וְאֶת־שׁוֹנְאֵיהֶם בְּתַהוֹמוֹת טַבַּע:
וְרָאוּ בָנוּ גְבוּרָתוֹ ◊ שִׁבְחוּ וְהוֹדוּ לִשְׁמוֹ: וּמִלְכוּתוֹ בְּרָצוֹן קִבְּלוּ עֲלֵיהֶם:
מִשָּׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל לָךְ עָנוּ שִׁירָה ◊

בְּשִׁמְחָה רַבָּה וְאָמְרוּ כָּלָם: בְּלִילֵי שְׁלֹשׁ רִגְלִים (גם כשחל בשבת)

מוסיפים כאן מערכות ומסיימים

(בְּגִילָה בְּרָנָה בְּשִׁמְחָה רַבָּה וְאָמְרוּ כָּלָם:)

חזן וקהל שמוט טו:יא

מִי־כַמְכָה בָּאֵלֶם יְיָ מִי כַמְכָה נֶאֱדָר בְּקִדְּשׁ נִזְרָא תְהִלָּת עֲשֵׂה פֶלְא:

חזן ⁵ מִלְכוּתְךָ רָאוּ בְּנֵיךָ בּוֹקֵעַ יָם לִפְנֵי מִשָּׁה ◊

בשלוש רגלים (גם כשחל בשבת)

טו:יז וְהָ אֱלֹהֵי עָנוּ ◊ וְאָמְרוּ:

מוסיפים כאן מערכות ומסיימים

(וְהָ צוּר יִשְׁעָנוּ ◊ פָּצוּ פֶה וְאָמְרוּ:)

חזן וקהל טו:יח יְיָ | יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד:

חזן וְנֶאֱמַר: יִרְמִיָּה לֹא: כִּי־פָדָה יְיָ אֶת־יַעֲקֹב וַיִּגְאֹל מִיַּד חֲזָק מִמֶּנּוּ:

⁶ בְּלִילֵי שְׁלֹשׁ רִגְלִים (גם כשחל בשבת) מוסיפים כאן מערכות ומסיימים

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ גֹאֲלֵ יִשְׂרָאֵל: אָמֵן

4. בשביעי ושמיני של פסח יש קהילות שמנגנים 'המעביר בניו' בניגון מיוחד.

5. On special the sections שבתות and מלכותך ראו בניך are sung with a special ניגון by the חזן.

6. מנהג אשכנזי is to conclude with 'מלך צור ישראל וגאולו' while according to מנהג פולין one recites 'גאול ישראל' as usual. This is one instance where מנהג ארץ still practices the ancient מנהג אשכנזי and ישראל does not.

7 השְׁכִיבְנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ לְשָׁלוֹם ◊ וְהַעֲמִידְנוּ מִלְּפָנֵינוּ לְחַיִּים ◊
וּפְרוֹשׁ עָלֵינוּ סֶפֶת שְׁלוֹמָךְ ◊ וְתִקַּנְנוּ בְּעֶצֶה מִזִּכְרָךְ מִלְּפָנֶיךָ ◊ וְהוֹשִׁיעֵנו לְמַעַן שְׁמֶךָ:
וְהִגֵּן בְּעַדְנוּ ◊ וְהִסֵּר מֵעָלֵינוּ אוֹיֵב ◊ דָּבָר ◊ וְחָרָב ◊ וְרָעָב ◊ וְיָגוֹן ◊
וְהִסֵּר שָׁמֶן מִלְּפָנֵינוּ וּמֵאַחֲרֵינוּ ◊ « וּבָצַל בְּנִפְיֶךָ תִּסְתִּירֵנוּ ◊ כִּי אֵל שׁוֹמְרָנוּ
וּמַצִּילֵנוּ אַתָּה ◊ כִּי אֵל מֶלֶךְ חֲנוּן וְרַחוּם אַתָּה: וְשָׁמֹר צִאתָנוּ וּבֹאָנוּ ◊ לְחַיִּים
וְלְשָׁלוֹם מִעַתָּה וְעַד־עוֹלָם: וּפְרוֹשׁ עָלֵינוּ סֶפֶת שְׁלוֹמָךְ: 8 פְּרוּךְ אַתָּה יְיָ
9 פֹּרוֹס סֶפֶת שְׁלוֹם עָלֵינוּ וְעַל כָּל־עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל וְעַל־יְרוּשָׁלַם: אָמֵן

10

הקהל אומר 'ושמרו', והחזן חוזר עליו בקול רם ובנעימה.
שמות לא: טז-יז וְשָׁמְרוּ בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל אֶת־הַשַּׁבָּת לַעֲשׂוֹת אֶת־הַשַּׁבָּת לְדֹרֹתָם כְּרִית עוֹלָם:
כִּי־יִבֶּן וּבֵן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הוּא לְעָלֶם כִּי־שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה יְיָ
אֶת־הַשָּׁמַיִם וְאֶת־הָאָרֶץ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת וַיִּנָּפֶשׁ:

בליל יום כפור ויקרא טז:ל	בליל ראש השנה תכלים פא:ד	בלילי שלש רגלים ויקרא כג:מד
כִּי־בַיּוֹם הַזֶּה יִכְפֹּר עֲלֵיכֶם לְמַחֵר אֶתְכֶם מִכָּל חַטֹּאתֵיכֶם לִפְנֵי יְיָ תִמְחָרוּ:	תִּקְעוּ בַּחֲדָשׁ שׁוֹפָר בְּפֶסַח לְיוֹם חֲגֻגְנוּ: כִּי חֹק לְיִשְׂרָאֵל הוּא מִשְׁפָּט לְאַלְהֵי יַעֲקֹב:	וַיִּדְבֹּר מֹשֶׁה אֶת־מִעֲדֵי יְיָ אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:

11 חזן כורע יִתְגַּדֵּל וַיִּתְקַדֵּשׁ שְׁמִיהַ רַבָּא (קהל אָמֵן) ◊ בְּעֶלְמָא דְּבָרָא כְּרִיעִיתָה
וַיִּמְלִיךְ מַלְכוּתָה ◊ בְּחַיִּיכוֹן וּבְיוֹמֵיכוֹן וּבְחַיִּי דְּכָל־בֵּית־יִשְׂרָאֵל בְּעֶגְלָא וּבְזִמְן קָרִיב:
וְאָמְרוּ חֲזָן כורע אָמֵן: (קהל אָמֵן)

יְהֵא שְׁמִיהַ רַבָּא מְבָרַךְ לְעָלֶם וּלְעָלְמֵי עָלְמֵיָא וּבְנִשְׁמָה אַחֲרֵת מוֹסִיפִים 'יתברך'

12 חזן כורע יִתְבָּרַךְ וַיִּשְׁתַּבַּח וַיִּתְפָּאֵר וַיִּתְרוֹמֵם וַיִּתְנַשֵּׂא

וַיִּתְהַדָּר וַיִּתְעַלָּה וַיִּתְהַלָּל שְׁמִיהַ דְּקֻדְשָׁא חֲזָן כורע בְּרִיךְ הוּא הַצִּיּוֹר אומר עמו (ולא לאחריו).
לְעֵלָא מְכַל־בְּרַכְתָּא וְשִׁירְתָּא תִּשְׁבַּחְתָּא וְנַחֲמָתָא
דְּאִמְרִין בְּעֶלְמָא: חֲזָן כורע וְאָמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

בליל א' דראש חודש מכריזים 'יעלה ויבא':

בליל ב' דראש חודש, וכן אם יש רק יום אחד של ראש חודש, מכריזים 'ראש חדש'

בשלש רגלים אומרים כאן שמונה עשרה,

של שלש רגלים (עמ' 270), של ראש השנה (עמ' 306), של יום כפור (עמ' 322).

7. בשבתות שמוציאין ב' ס"ת, וכן בשבתות אלול ובימים נוראים מנגן החזן השכיבנו, (ויש מתחילים מ'הגן בעדנו').

8. בלילי שלש רגלים (גם כשחל בשבת) מוסיפים כאן מערכות.

9. נוסח אשכנזי is 'פִּירִים', נוסח ספרד is 'הַפִּירִים'.

10. The על פי קבלה is very old and may have originated is to stand for ושמרו, מנהג.

11. בשבת שני ספרי תורה יש ניגון מיוחד. יש נוהגים לנגן את הקדיש בליל יום טוב בניגון חול.
(וכשחל בשבת בניגון שבת) ויש נוהגים לנגדו בניגון יו"ט (וכשחל בשבת עוברים לניגון שבת ב'יתברך').
בליל ראש השנה שחל בשבת עוברים לניגון שבת מ'יתברך'.

12. Beginning with שבת on שמונה עשרה before קדיש, the end of the יום כפור and until שבת נחמו is sung בניגון של ימים נוראים.

עמידה של ערבית לשבת

תכלים נא: אֲדָנִי שְׁפָתַי תִּפְתָּח וּפִי יַגִּיד תְּהִלָּתְךָ:

- ◊ כורע בְּרוּךְ מִשְׁתַּחֲוֶה אֹתָהּ זִקְּךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ אֱלֹהֵי אֲבֹרָהם
  - ◊ אֱלֹהֵי יִצְחָק ◊ וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב ◊ הָאֵל הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא אֵל עֶלְיוֹן
  - ◊ גּוֹמֵל חֲסָדִים טוֹבִים וְקוֹנֵה הַכֹּל ◊ וְזוֹכֵר חֲסִדֵי אֲבוֹת ◊ וּמְבִיא גּוֹאֵל לְבָנֵי בְּנֵיהֶם
- לְמַעַן שְׁמוֹ בְּאַהֲבָה:

בשבת שובה: וְזָכְרָנוּ לְחַיִּים ◊ מְלֶךְ חַפֵּץ בְּחַיִּים ◊ וְכֹתֵבנוּ בְּסֵפֶר הַחַיִּים ◊ לְמַעַן אֱלֹהִים חַיִּים:

מְלֶךְ עוֹזֵר וּמוֹשִׁיעַ וּמַגֵּן: כורע בְּרוּךְ מִשְׁתַּחֲוֶה אֹתָהּ זִקְּךָ יְיָ מִגֵּן אֲבֹרָהם:

אֹתָהּ גִּבּוֹר לְעוֹלָם אֲדָנִי ◊ מְחַיֶּה מֵתִים אֹתָהּ ◊ רַב לְהוֹשִׁיעַ:

ממוסף של שמיני עצרת עד מוסף של יום ראשון של פסח אומרים:

מְשִׁיב הָרוּחַ וּמוֹרִיד הַגֶּשֶׁם:

- ◊ מְכַלְכֵּל חַיִּים בְּחֶסֶד ◊ מְחַיֶּה מֵתִים בְּרַחֲמִים רַבִּים ◊ סוֹמֵךְ נוֹפְלִים
- ◊ וְרוֹפֵא חוֹלִים ◊ וּמַתִּיר אֲסוּרִים ◊ וּמְקַיֵּם אֲמוּנָתוֹ לִישְׁנֵי עֶפְרָי: מִי כְמוֹךָ
- בַּעַל גְּבוּרוֹת ◊ וּמִי הוֹמָה לָךְ ◊ מְלֶךְ מַמִּית וּמְחַיֶּה וּמַצְמִיחַ יְשׁוּעָה:

בשבת שובה: מִי כְמוֹךָ אֵב הַרְחָמִים ◊ זוֹכֵר יִצְחָקוֹ לְחַיִּים בְּרַחֲמִים:

וְנֶאֱמָן אֹתָהּ לְהַחְיֹת מֵתִים: בְּרוּךְ אֹתָהּ יְיָ מְחַיֶּה הַמֵּתִים:

אֹתָהּ קְדוֹשׁ וְשֹׁמֵךְ קְדוֹשׁ ◊ וּקְדוֹשִׁים בְּכָל־יּוֹם יִתְלַלֶּךְ פִּלָּה: בְּרוּךְ אֹתָהּ יְיָ

הָאֵל (בשבת שובה: הַמְּלֶךְ) הַקְּדוֹשׁ:

- ◊ אֹתָהּ קִדְּשָׁתָּ אֶת־יּוֹם הַשְּׁבִיעִי לְשִׁמְךָ ◊ תִּכְלִית מַעֲשֵׂה שָׁמַיִם וָאָרֶץ
- ◊ וּבִרְכָּתוֹ מְכַל־הַיָּמִים ◊ וּקְדַשְׁתּוֹ מְכַל־הַיּוֹמִים ◊ וְכֵן כְּתוּב בְּתוֹרָתְךָ:

זראשית 3:6-ג וַיְכַלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל־צִבְיָאָם: וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי

מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְכַל־מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה:

וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת־יּוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדְּשׁ אֹתוֹ כִּי בּוֹ שָׁבַת מְכַל־מְלַאכְתּוֹ

אֲשֶׁר־בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת:

אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ רָצָה בְּמִנוּחָתָנוּ: קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתֶיךָ ◊ וְתַן חֶלְקֵנוּ
בְּתוֹרָתֶךָ: שְׂפָעֵנוּ מִפְּוֶכֶךָ ◊ וְשִׁמְחָנוּ בִּישׁוּעָתֶךָ ◊ וּמַהֲרֵנוּ לְעִבְדֶּךָ בְּאַמָּת:
וְהִנְחִילָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּאַהֲבָה וּבְרָצוֹן שֶׁבֶת קִדְּשָׁךָ ◊ ¹ ² וְיִשְׁמְחוּ בְךָ יִשְׂרָאֵל
אוֹהֲבֵי שְׁמֶךָ: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ מְקַדֵּשׁ הַשָּׁבֶת:

רָצָה יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל וּבְתַפְלָתָם ◊ וְהֵשִׁב הָעֲבוּדָה לְדָבִיר בֵּיתֶךָ ◊
וְאִשֵּׁי יִשְׂרָאֵל וּתַפְלָתָם ◊ מְהֵרָה ◊ בְּאַהֲבָה תִּקְבַּל בְּרָצוֹן ◊ וְתִהְיֶה לְרָצוֹן תָּמִיד
עֲבוֹדַת יִשְׂרָאֵל עַמְּךָ:

בראש חודש ובחול המועד אומרים 'יעלה ויבא'

אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ יַעֲלֶה ◊ וַיָּבֵא ◊ וַיַּגִּיעַ ◊ וַיֵּרָא ◊ וַיִּרְצֶה ◊ וַיִּשְׁמַע ◊ וַיַּפְקֵד ◊
וַיִּזְכֹּר וּזְכוּנֵנוּ וּפְקֻדוֹתֵנוּ ◊ וּזְכוּרֹן אֲבוֹתֵינוּ ◊ וּזְכוּרֹן מִשִּׁיחַ בְּרִדּוֹד עִבְדֶּךָ ◊ וּזְכוּרֹן יְרוּשָׁלַם עִיר
קִדְּשָׁךָ ◊ וּזְכוּרֹן כָּל עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל לְפָנֶיךָ ◊ לְפָלִיטָה וּלְמוֹכָה ◊ וּלְחֵן וּלְחֶסֶד וּלְרַחֲמִים ◊
וּלְחַיִּים וּלְשָׁלוֹם בְּיוֹם

לראש חודש: ראש החודש | לפסח: חג המצות | לסוכות: חג הסוכות

הָזֶה ◊ וּזְכוּרֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בּוֹ לְמוֹכָה ◊ וּפְקֻדָּנוּ בּוֹ לְבִרְכָּה ◊ וְהוֹשִׁיעֵנוּ בּוֹ לְחַיִּים ◊ וּבְדָבָר יִשׁוּעָה
וּרְחֻמִּים ◊ חוּם וְחֶנֶן וְרַחֵם עָלֵינוּ וְהוֹשִׁיעֵנוּ ◊ כִּי אֵלֶיךָ עֵינֵינוּ ◊ כִּי אֵל מֶלֶךְ חֲנוּן וְרַחוּם אַתָּה:

וְתַחֲזִיקֵנוּ עֵינֵינוּ בְּשׁוּבְךָ לְצִיּוֹן בְּרַחֲמִים: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ הַמַּחְזִיר שְׂכִינָתוֹ לְצִיּוֹן:

כּוֹרֵעַ מוֹדִים אֲנִיחָנוּ לָךְ שְׂאֵתָה הוּא ◊ זִוְקָךְ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד:
צוּר חַיִּינוּ ◊ מִגֵּן יִשְׁעֵנוּ אַתָּה הוּא לְדוֹר וָדוֹר: נוֹדָה לָךְ וְנִסְפָּר תְּהִלָּתֶךָ עַל חַיֵּינוּ
הַמְּסוּרִים בְּיָדֶךָ ◊ וְעַל נִשְׁמוֹתֵינוּ הַפְּקוּדוֹת לָךְ ◊ וְעַל נַפְשֶׁךָ שְׂבָכ־לִיּוֹם עִמָּנוּ ◊
וְעַל־נַפְלְאוֹתֶיךָ וּמוֹבֹתֶיךָ שְׂבָכ־ל־עַתָּה ◊ עָרַב וּבָקֵר וְצִהָרִים: הַפּוֹב כִּי לֹא־
כָּלוּ רַחֲמֶיךָ ◊ וְהִמָּרְחֵם כִּי לֹא־תִמּוּ חֲסָדֶיךָ ◊ מַעֲוֹלָם קִוִּינוּ לָךְ:

1. נוסח ארץ ישראל העתיק וגם מקבל בידי גאוני בבל (עיין כת"י הגניזה, רב עמרם גאון, רב סעדיה גאון)
הוא 'וישמחו ישראל אוהבי שמך', הוא נוסח הקדמון המנהג לאומרו היה קיים בכל ארצות אירופה.
בני כל הארצות, מלבד ספרד, נהגו לומר 'וישמחו', עד שנשמט הנוסח מסידוריהם:

2. "ורגילין לסיים 'וישמחו בך ישראל אוהבי (את) שמך' וכו', וכן ברוב סידורים." (ספר מנהגים לר"א טירנא)

בחנוכה אומרים כאן 'על הנסים':

על הנסים ◊ ועל הפרקן ◊ ועל הגבורות ◊ ועל התשועות ◊ ועל המלחמות ◊

שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה:

בימי מתתיהו בן יוחנן בן גדול חשמונאי ובניו ◊ בשעמדה מלכות יון הרשעה על עמך ישראל ◊ להשביחם תורתך ◊ ולהעבירם מחקי רצונך: ואתה ברחמך הרבים ◊ עמדת להם בעת צרתם ◊ רבת את ריבם ◊ דגת את דינם ◊ נקמת את נקמתם: מסרת גבורים ביד חלשים ◊ ורבים ביד מעטים ◊ וממאים ביד מהורים ◊ ורשעים ביד צדיקים ◊ וזרים ביד עוסקי תורתך: ולך עשית שם גדול וקדוש בעולמך ◊ ולעמך ישראל עשית תשועה גדולה ופרקן כהיום הזה: ואחר כך באו בניה לדביר ביתך ◊ ופנו את היכלך ◊ ומתרו את מקדשך ◊ והדליקו נרות בחצרות קדשך ◊ וקבעו שמונת ימי חנכה אלו ◊ להודות להלל לשמך הגדול:

ועל כלם יתברך ויתרומם שמך מלפני תמיד לעולם ועד:

בשבת שובה: וכתוב לחיים טובים בני בריתך:

וכל החיים יודוך סלה ◊ ויהללו את שמך באמת ◊ האל ישועתנו ועזרתנו סלה:

כורע ברוך משתחוה אתה זוקף יי הטוב שמך ולך נאח להודות:

שלום רב על ישראל עמך תשים לעולם ◊ כי אתה הוא מלך אדון לכל השלום: ומוב בעיניך לברך את עמך ישראל ◊ בכל עת ובכל שעה בשלומך:

בשבת שובה: [בחזרת הש"ץ הקהל מקדים אמירת 'בספר...' לפני החזן]:

בספר חיים ברכה ושלום ◊ ופרנסה טובה ◊ גובר ונכתב לפניך ◊ אני וכל עמך בית ישראל ◊ לחיים ולשלום: ברוך אתה יי עושה השלום:

ברוך אתה יי המברך
את עמו ישראל
בשלום:

אלהי ◊ נצר לשוני מרע ◊ ושפתי מדבר מרמה ◊ ולמקללי נפשי תדום ◊
ונפשי כעפר לכל תהיה: פתח לבי בתורתך ◊ ובמצותיך תרדוף נפשי:
וכל החושבים עלי רעה ◊ מהרה הפר עצתם וקלקל מחשבותם: עשה למען
שםך ◊ עשה למען ימינך ◊ עשה למען קדשך ◊ עשה למען תורתך:
תכלים ס:ז למען יחלצון ידידיה הושיעה ימינך וענני: יט:טו יהיו לרצון | אמרי פִּי
והגיון לבי לפניה יי צורי וגאלי: פוסע לאחריו ג' פסיעות ואומר: עשה שלום במרומוי ◊
הוא יעשה שלום עלינו ◊ ועל כל־ישראל: ואמרו אמן:

זוקף לאט ואומר:

יהי רצון מלפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו ◊ שיפנה בית המקדש במהרה בימינו ◊ ותן חלקנו בתורתך:
ושם נעבדך ביראה ◊ בימי עולם ובשנים קדמניות: מלאכי ג:ד וערבך ליי מנחת יהודה וירושלם
בימי עולם ובשנים קדמיות:

אומרים 'ויכלו' בקול רם מעומד, וטוב לאומרו ביחד בציבור (שו"ע רסח, ז).

אין החזן מחזיר התפלה אבל אומר ברכה מעין שבע, ואומר תחלה 'ויכלו' בקול רם והקהל עונים עמו.

חזן והקהל יחד בנעימה זרשית 3:6-ג¹ ויכלו השמים והארץ וכל־צבאם: ויכל אלהים
ביום השביעי מלאכתו אשר עשה וישבת ביום השביעי מכל־מלאכתו
אשר עשה: ויברך אלהים את־יום השביעי ויקדש אתו כי בו שבת
מכל־מלאכתו אשר־ברא אלהים לעשות:

במקום חזרת התפילה, מברך החזן ברכת מעין שבע. החזן כורע כמו בתחילת שמונה עשרה.

(אומרים כל זאת גם בשבת שאחר יום טוב וכן ביום טוב שחל בשבת, אף בליל ראשון של פסח,

ואין מזכירין בה של יום טוב. (בבית חתנים ואבלים אין אומרים אותה ולא בכל מקום שמתפללים באקראי).

חזן כורע ברוך: חזן משתחוה אלה חזן זוקף יי ברוך הוא וברוך שמו אלהינו ואלהי אבותינו ◊
אלהי אברהם ◊ אלהי יצחק ◊ ואלהי יעקב ◊ האל הגדול הגבור והנורא ◊
אל עליון ◊ קנה שמים וארץ:

1. An individual may always say ויכלו, whether orening alone or joining the ציבור too late to hear it. The חזן אש writes one who missed reciting ויכלו with the ציבור, should say it on his own and *not* with someone else.

קהל ואחריו חזן ² מִגֵּן אֲבוֹת בְּדָבָרוֹ ◊ מִחִיָּה מֵתִים בְּמֵאֲמָרוֹ ◊ הָאֵל (בשבת שובה : הַמֶּלֶךְ)
הַקָּדוֹשׁ שְׁאִין בְּמוֹהוֹ ◊ הַמְּנִיחַ לְעַמּוֹ בַּיּוֹם שֶׁבֶת קָדְשׁוֹ ◊ כִּי בָם רָצָה לְהַנִּיחַ לָהֶם:
לְפָנָיו נֶעְבֹּד בִּירְאָה וּפֶחַד ◊ וְנוֹדָה לְשִׁמּוֹ בְּכָל־יּוֹם תָּמִיד מֵעֵין הַפְּרָכוֹת:
אֵל הַחֻדְאוֹת ◊ אֲדוֹן הַשְּׁלוֹם ◊ מְקַדֵּשׁ הַשֶּׁבֶת וּמְבָרֵךְ שְׁבִיעִי ◊ וּמְנִיחַ בְּקִדְשָׁה
לְעַם מִדְּשָׁנֵי עֲנָג ◊ זָכָר לְמַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית:

חזן אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ רָצָה בְּמִנוּחָתָנוּ: קָדְשָׁנוּ בְּמִצּוֹתֶיךָ ◊ וְתַן חֶלְקֵנוּ
בְּתוֹרָתֶךָ: שִׁפְעֵנוּ מִפּוֹבֵךְ ◊ וְשִׁמְחֵנוּ בִּישׁוּעָתֶךָ ◊ וּמַהֲרֵנוּ לְעִבְדֶּךָ בְּאַמֶּת:
וְתַנְחִילֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּאַהֲבָה וּבְרָצוֹן שֶׁבֶת קָדְשֶׁךָ ◊ וְיִשְׁמְחוּ בְךָ יִשְׂרָאֵל אוֹהֲבֵי
שִׁמְךָ: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ מְקַדֵּשׁ הַשֶּׁבֶת: אמן

במדבר יד: יז וְעַתָּה יִגְדַּל־נָא בְּחַ אֲדֹנָי כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ לְאֹמְרֵי:

תכלים כהו: זכר רחמיך יי וחסדיך כי מעולם הָמָּה:

חזן כורע ³ יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדֵּשׁ שְׁמִיהַ רַבָּא (קהל אָמֵן) ◊ בְּעֶלְמָא דִּבְרָא בְּרַעוּתָהּ ◊
וְיִמְלִיךְ מַלְכוּתָהּ ◊ בְּחַיִּיכוֹן וּבְיוֹמֵיכוֹן ◊ וּבְחַיֵּי דְכָל־בֵּית־יִשְׂרָאֵל ◊ בְּעֶגְלָא וּבְזִמְן קָרִיב:
וְאֹמְרוּ חזן כורע אָמֵן: (קהל אָמֵן)

יְהִי שְׁמִיהַ רַבָּא מְבָרֵךְ לְעָלְמָא וְלְעָלְמֵי עָלְמַיָּא וּבְנִשְׁמָה אַחֲרַת מוֹסִיפִים "יתברך"

חזן כורע יִתְבָּרַךְ וְיִשְׁתַּבַּח וְיִתְפָּאֵר וְיִתְרַומֵם וְיִתְנַשָּׂא

וְיִתְהַדָּר וְיִתְעַלָּה וְיִתְהַלָּל שְׁמִיהַ דְּקָדְשָׁא חזן כורע בָּרִיךְ הוּא הַצִּיּוֹר אוֹמֵר עִמּוֹ (ולא לאחריו).

לְעֵלָא מְכַל־בְּרַכְתָּא וְשִׁירְתָּא תִּשְׁבַּחְתָּא וְנִחְמְתָא

וְאֹמְרֵן בְּעֶלְמָא: חזן כורע וְאֹמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

קהל: קִבֵּל בְּרַחֲמִים וּבְרָצוֹן אֶת תְּפִלָּתָנוּ:

תְּתַקַּבֵּל צְלוֹתָהוֹן וּבְרַעוּתָהוֹן דְּכָל־יִשְׂרָאֵל קָדָם אֲבוּהוֹן דִּי בְּשִׁמְיָא: וְאֹמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

תכלים קיג:3 קהל: יְהִי שֵׁם יְיָ מְבָרֵךְ מְעַתָּה וְעַד־עוֹלָם:

יְהִי שְׁלָמָא רַבָּא מִן־שְׁמַיָּא ◊ וְחַיִּים עָלֵינוּ וְעַל כָּל־יִשְׂרָאֵל: וְאֹמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

קכא:3 קהל: עֲזָרֵי מַעַם יְיָ עֲשֵׂה שְׁמִים וְאַרְצֵן:

עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו ◊ הוּא יַעֲשֶׂה שְׁלוֹם עָלֵינוּ ◊ וְעַל כָּל־יִשְׂרָאֵל: וְאֹמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

2. בשבת חזן יש נוהגים לגנו בניגון עצב.

3. בשמחת תורה מנגנים קדיש תתקבל בניגון מועדי השנה.

¹ במה מדליקין

בכל ליל שבת אומרים פרק 'במה מדליקין' מלבד כאשר יום טוב חל ביום חול או בערב שבת.

משנה שצטט פרק ז'

[א] בַּמָּה מְדַלִּיקִין וּבַמָּה אֵין מְדַלִּיקִין: אֵין מְדַלִּיקִין לֹא בְלֶבֶשׁ ◊ וְלֹא בְחֶסֶן ◊
וְלֹא בְכֶלֶךְ ◊ וְלֹא בְפִתִּילַת הָאֵידִן ◊ וְלֹא בְפִתִּילַת הַמִּדְבָּר ◊ וְלֹא בִירוּקָה
שֶׁעַל פְּנֵי הַמַּיִם: לֹא בְזֶפֶת ◊ וְלֹא בְשִׁיעוּחַ ◊ וְלֹא בְשֶׁמֶן קִיק ◊ וְלֹא בְשֶׁמֶן שֶׁרָפָה ◊
וְלֹא בְאַלִּיָּה ◊ וְלֹא בְחֶלֶב: נְחוּם הַמְדִי אָמַר: מְדַלִּיקִין בְּחֶלֶב מְבֻשָּׁל:
וְחֻכָּמִים אָמְרִים: אֶחָד מְבֻשָּׁל וְאֶחָד שְׂאִינוֹ מְבֻשָּׁל אֵין מְדַלִּיקִין בּוֹ:

[ב] אֵין מְדַלִּיקִין בְּשֶׁמֶן שֶׁרָפָה בְּיוֹם טוֹב: רַבִּי יִשְׁמָעֵאל אָמַר: אֵין מְדַלִּיקִין בְּעֶמְרָן
מִפְּנֵי כְבוֹד הַשָּׁבֶת: וְחֻכָּמִים מַתִּירִין בְּכָל הַשְּׂמָנִים: בְּשֶׁמֶן שְׂמִשְׁמִין ◊
בְּשֶׁמֶן אֲגוּזִים ◊ בְּשֶׁמֶן צְנוּנוֹת ◊ בְּשֶׁמֶן דָּגִים ◊ בְּשֶׁמֶן פִּקְעוֹת ◊ בְּעֶמְרָן ◊ וּבְנִפְטָא:
רַבִּי מְרִפוֹן אָמַר: אֵין מְדַלִּיקִין אֶלָּא בְּשֶׁמֶן זַיִת בְּלֶבֶד:

1. [עמידה] originated from the time of the גאונים, [originally recited after the] in order that people not follow the interpretation of the קראים to not allow any fire (i.e. lit candle(s)) in one's house on שבת. The מנהג מגן אברהם defends our מנהג, to recite במה מדליקין only after the end of ערבית, pointing out that "the kinds of wicks and oils enumerated in במה מדליקין are no longer used in our part of the world." במה מדליקין was added to afford late comers every possible opportunity to finish their prayers before the rest of the congregation would disperse, so that they would not have to walk home alone from the synagogue in the dark (מנהגי מהר"ק). If one is able to recite במה מדליקין on שבת טוב שחל בשבת, then one should do so, even in a non-אשכנזי synagogue.

(The חיי אדם, advocated moving במה מדליקין to before ברכו, the logic being that then one could still fix the problems addressed in the משניות, if שבת had not begun. In ליטא, based on this, במה מדליקין was shifted to before ברכו. In Western Europe, however, the old מנהג of saying it after שמונה עשרה did not change.)

[ג] כל היוצא מן העץ אין מדליקין בו אלא פשתן: וכל היוצא מן העץ אינו מטמא טמאת אהלים אלא פשתן: פתילת הפגד שקפלה ולא הבחבה - רבי אליעזר אומר: טמאה היא ואין מדליקין בה: רבי עקיבא אומר: מהורה היא ומדליקין בה:

[ד] לא יקוב אדם שפופרת של ביצה וימלאנה שמן ויתננה על פי הנר בשביל שתהא מנמספת ◊ ואפילו היא של חרס: ורבי יהודה מתיר ◊ אבל אם חברה היוצר מתחלה - מותר ◊ מפני שהוא כלי אחד: לא ימלא אדם קערה שמן ויתננה בצד הנר ויתן ראש הפתילה בתוכה ◊ בשביל שתהא שואבת: ורבי יהודה מתיר:

[ה] המכבה את הנר מפני שהוא מתירא מפני גוים ◊ מפני לסמים ◊ מפני רוח רעה ◊ או בשביל החולה שישן ◊ פטור: כחם על הנר ◊ כחם על השמן ◊ כחם על הפתילה ◊ חייב: רבי יוסי פומר בקלן ◊ חוץ מן הפתילה ◊ מפני שהוא עושה כחם:

[ו] על שלש עברות נשים מתות בשעת לדתן: על שאינן והירות בנגדה ◊ בחלה ◊ ובהדלקת הנר:

[ז] שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשכה: עשרתם ◊ ערבתם ◊ הדליקו את הנר: ספק חשכה ספק אינה חשכה - אין מעשרין את הדיי ◊ ואין מטבילין את הכלים ◊ ואין מדליקין את הנרות: אבל מעשרין את הדמי ◊ ומערבין ◊ ומזמנין את החמין:

ואחר שאמר החזן עד 'החמין' בלחש עם הקהל,

מסיר הטלית והולך למקומו הקרוב יותר לפתח ומקדש שם על היין: (דברי קהלת)

קידוש ליל שבת ושבת חול המועד ^{1 2}

אחר אמירת 'במה מדליקין' קודם אמירת 'אמר רבי אליעזר', החזן מקדש על היין, וקטנים שלא הגיעו למצוות שותים את היין. כשאין אומרים 'במה מדליקין', מקדש החזן תיכף אחר קדיש 'תתקבל'. מקדשין בבית הכנסת בכל לילי שבת ולילי יום טוב וראש השנה (עמ' 124), חוץ מלילות הראשונות של פסח וליל יום כפור. וזה נוסח הקידוש:

אם יש מורה מורינו הרב לא מזכירים 'כהנים':

סברי [מורה מורינו הרב ו]/[כהנים ו] מרנן ורפנן ורבותי:

ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו אלהינו מלך העולם ◊ בורא פרי הגפן: אמן

ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו אלהינו מלך העולם ◊ אשר קדשנו במצותיו ◊ ורצה בנו ◊ ושבת קדשו באהבה וברצון הנחילנו ◊ ופרון למעשה בראשית: כי הוא יום תחלה למקראי קדש ◊ וזכר ליציאת מצרים: פירנו בחרת ◊ ואותנו קדשתי ◊ מכל העמים: ושבת קדשך באהבה וברצון הנחלתנו: ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו מקדש השבת: אמן

קידוש ליל שלוש רגלים

סברי מרנן ורפנן ורבותי:

ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו אלהינו מלך העולם ◊ בורא פרי הגפן: אמן

ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו אלהינו מלך העולם ◊ אשר פחדנו מכל-עם ◊ ורוממנו מכל-לשון ◊ וקדשנו במצותיו: ותתן-לנו יי אלהינו באהבה [בשבת שבתות למנוחה ו] מועדים לשמחה ◊ חגים וזמנים לששון: את-יום [בשבת השבת הזה ואת-יום]

ליל ז-ח של פסח	לילי שבועות	לילי סכות	לילי שמיני עצרת ושמחת תורה
חג המצות הזה ◊	חג השבועות הזה ◊	חג הסוכות הזה ◊	שמיני חג העצרת הזה ◊
זמן חרותנו	זמן מתן תורתנו	זמן שמחתנו	זמן שמחתנו

[בשבת באהבה] מקרא קדש ◊ וזכר ליציאת מצרים: פירנו בחרת ואותנו קדשתי מכל-העמים ◊ [בשבת ושבת] ומועדי קדשך [בשבת באהבה וברצון] בשמחה ובששון הנחלתנו: ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו מקדש [בשבת השבת ו] ישראל והזמנים: אמן

1. עיין מסכת פסחים דף ק:

2. recited by the חזן in the synagogue, has its origin in the period when strangers were given their שבת meal in a room adjoining the synagogue. The אבודרהם, writing in Spain early in the fourteenth century says; "As our predecessors have set up the rule, though for a reason which no longer exists, the rule remains unshaken."

קידוש ליל ראש השנה

סְבִירֵי מְרִנָּה וְרִפְנָן וְרִבּוּתֵי:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ בּוֹרֵא פְּרִי הַגֶּפֶן: אִמֵּן
 בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ אֲשֶׁר פָּחַד-בָּנוּ מִכָּל-עַם ◊ וְרוֹמַמְנוּ
 מִכָּל-לָשׁוֹן ◊ וְקִדְּשָׁנוּ בְּמִצּוֹתָיו: וַתִּתֵּן-לָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּאַהֲבָה יוֹם [בשבת הַשְּׁבִיעִת הַזֶּה וְאַתִּי-יוֹם]
 הַזֶּכֶר הַזֶּה ◊ יוֹם תְּרוּעָה [בשבת וְכִרְוֵן תְּרוּעָה] (בְּאַהֲבָה) מִקְרָא קָדֵשׁ ◊ וְכֵן לִיצִיאַת מִצְרָיִם:
 כִּי בָנוּ בְּחִרְתָּ וְאוֹתָנוּ קִדְּשָׁתָּ מִכָּל-הָעַמִּים ◊ וַדְּבַרְךָ מִלִּפְנֵי אִמֵּת וְקִיָּם לַעַד: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ
 בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ מֶלֶךְ עַל כָּל-הָאָרֶץ מִקְדֵּשׁ [בשבת הַשְּׁבִיעִת וְ] יִשְׂרָאֵל וְיוֹם הַזֶּכֶר: אִמֵּן

במוצאי שבת מוסיפים נר והבדלה:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא מְאוּדֵי הָאֵשׁ: אִמֵּן
 (גמ' חולין כו:) בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ הַמְבַדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְחֹל
 בֵּין אֹרֶךְ לְחֶשֶׁךְ ◊ בֵּין יִשְׂרָאֵל לְעַמִּים ◊ בֵּין יוֹם הַשְּׁבִיעִי לְשִׁשִּׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה: בֵּין קֹדֶשׁ שְׁבִיעִת
 לְקֹדֶשׁ יוֹם טוֹב הַבְּדִלָּה ◊ וְאַתִּי-יוֹם הַשְּׁבִיעִי מִשִּׁשִּׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה קֹדֶשׁ ◊ הַבְּדִלָּה וְקִדְּשָׁתָּ
 אֶת-עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל בְּקִדְּשָׁתְךָ: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ הַמְבַדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְקֹדֶשׁ: אִמֵּן

בכל לילי יום טוב מברכים 'שהחיינו', חוץ מלילי שביעי ואחרון של פסח
 נוהגים לנגן את הניגון היום החל מהמילים 'שהחיינו'.

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם שֶׁחֲיֵינוּ וְקִיָּמנוּ וְהִגִּיעָנוּ לְזִמְנָה הַזֶּה: אִמֵּן

רוב כוס קידוש drinks קידוש wine, the person making

(and recites a ברכה אחרונה if there is more than a רביעיית).

(Ideally, an adult should consume מזונות or bread after reciting this קידוש.)

נותנים לתינוקות לשתות מן היין. אחר כך אומרים 'אמר רבי אלעזר' ומזמרים בציבור את הפסוקים החל מ'שלוש רב'.
 זרכות סד אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא: תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם
 שנאמר: ישטיח נגיג וכל-בניך למודי יי ורב שלום בניך: אל תקרא בניך אלא בוניך:
 קו"ח תהלים קיט: קסב שלום רב לאהבי תורתך ואין למו מכשול: קכז-ט יהי-שלום בחילך
 'שלום בארמנותיך: למען-אתי ורעי אדברה-נא שלום בך: למען בית-יי אלהינו
 אבקשה טוב לך: כטיא יי עז לעמו יתג יי | יברך את-עמו בשלום:

יתום (קטן) כורע. יתגדל ויתקדש שְׁמִיה רַבָּא (קהל אָמֵן) ◊ בְּעֶלְמָא דְבָרָא כְרַעוּתָה ◊
וְיִמְלִיךְ מַלְכוּתָה ◊ בְּחַיִּיכוֹן וּבְיוֹמֵיכוֹן ◊ וּבְחַיֵּי דְכָל־בֵּית־יִשְׂרָאֵל ◊ בְּעֶגְלָא וּבְזֶמֶן קָרִיב:
וְאִמְרוּ יתום (קטן) כורע אָמֵן: (קהל אָמֵן)

יְהֵא שְׁמִיה רַבָּא מְבָרַךְ לְעָלְמָא וְלְעָלְמֵי עָלְמֵיָא וּבְנִשְׁמָה אַחֲרַת מוֹסִיפִים 'יתברך'
יתום (קטן) כורע. יתברך וישתבח ויתפאֵר ויתרומם ויתנשא ◊
ויתתהדר ויתעלה ויתהלל שְׁמִיה דְקִדְשָׁא יתום (קטן) כורע בְּרִידָה הוּא הַצִּיבוֹר אוֹמֵר עִמּוֹ (ולא לאחריו).

לְעֵלְא מְכַל־בְּרַכְתָּא וְשִׁירְתָּא תְּשַׁבְּחָתָא וְנַחֲמָתָא
דְאִמְרִין בְּעֶלְמָא: יתום (קטן) כורע וְאִמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)
יְהֵא שְׁלָמָא רַבָּא מִן־שְׁמֵיָא ◊ וְחַיִּים עָלֵינוּ וְעַל כָּל־יִשְׂרָאֵל: וְאִמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)
עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו ◊ הוּא יַעֲשֵׂה שְׁלוֹם עָלֵינוּ ◊ וְעַל־כָּל־יִשְׂרָאֵל: וְאִמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

בשבתות שבין יום שני של פסח לעצרת סופרים כאן את העומר (עמ' 98) קודם עלינו.

עָלֵינוּ לְשַׁבַּח לְאֶדוֹן הַכֹּל לְתַת גְּדֻלָּה לְיוֹצֵר בְּרָאשִׁית ◊ שְׁלֹא עֲשֵׂנוּ בְּגוֹיֵי
הָאָרְצוֹת ◊ וְלֹא שָׁמְנוּ בְּמִשְׁפָּחוֹת הָאֲדָמָה: שְׁלֹא שָׁם חָלַקְנוּ בָהֶם ◊ וְגִדְלָנוּ
בְּכָל־הַמּוֹנֵם: שֶׁהֵם מִשְׁתַּחֲוִים לְהֶבֶל וְרִיק ◊ יִשְׁעִיכ מִכ: וּמִתְפַּלְלִים אֶל־אֵל לֹא יוֹשִׁיעַ:
וְאִנְחָנוּ כּוֹרַע בּוֹרְעִים וּמִשְׁתַּחֲוִים וּמוֹדִים וְזִקְוָה לְפָנֵי מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמַּלְכִּים הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא:
שְׁהוּא נֹאֵיג נּוֹמָה שְׁמִיָּם וְיִסְדֵּי אֶרֶץ ◊ וּמוֹשֵׁב יְקָרוֹ בְּשָׁמַיִם מְפַעֵל ◊ וְשָׂכִינָת עִזּוֹ בְּגִבְהֵי
מְרוֹמִים: הוּא אֱלֹהֵינוּ ◊ אֵין עוֹד: אִמַּת מַלְכָּנוּ ◊ אָפֶס זִוְלָתוֹ ◊ בְּכַתוּב בְּתוֹרָתוֹ:
דְּכִרִים ד:לט וַיִּדְעַת הַיּוֹם וַהֲשַׁבַּת אֶל־לִבְכֶּךָ כִּי יְיָ הוּא הָאֱלֹהִים בְּשָׁמַיִם מְפַעֵל
וְעַל־הָאָרֶץ מִתְחַת אֵין עוֹד:

עַל־כֵּן נִקְנֶה לָּךְ יְיָ אֱלֹהֵינוּ לְרֹאוֹת מְהֵרָה בְּתַפְאֲרַת עֲזֶךָ ◊ לְהַעֲבִיר גְּלוּלִים מִן
הָאָרֶץ ◊ וְהַאֲלִילִים בְּרוֹת יִפְרֶתוֹן ◊ לְתַקֵּן עוֹלָם בְּמַלְכוּת שְׁדֵי: וְכָל־כְּנִי בְּשֵׁר
יִקְרָאוּ בְּשִׁמְךָ ◊ לְהַפְנוֹת אֱלֹהֶיךָ כָּל רִשְׁעֵי אֶרֶץ: יִכְרִיו וַיִּדְעוּ כָּל־יוֹשְׁבֵי תֵּבֵל ◊ כִּי
לָּךְ תִּכְרַע כָּל־בְּרִידָה ◊ תִּשְׁבַּע כָּל־לִשׁוֹן: לְפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ יִכְרְעוּ וַיִּפְּלוּ ◊ וְלִכְבוֹד
שְׁמֶךָ יִקְר יִתְּנוּ: וַיִּקְבְּלוּ כָּלֵם אֶת־עַל מַלְכוּתְךָ ◊ וְתִמְלֹךְ עֲלֵיהֶם מְהֵרָה לְעוֹלָם וָעֶד:
כִּי הַמַּלְכוּת שְׁלֶכָה הִיא ◊ וְלְעוֹלְמֵי עַד תִּמְלֹךְ בְּכָבוֹד:

זמר 'גדל' נאמר בקהילות רבות בליל שבת בקול נעים ובישיבה יש ניגונים שנתייחדו ליום טוב ולימים נוראים.

יחיאל צ"ר צרוך

- ³ יִגְדַּל אֱלֹהִים חַי וְיִשְׁתַּבַּח
 אֶחָד וְאֵין יְחִיד בְּיַחְדּוֹ
 אֵין לוֹ דְּמוּת הַגּוֹף וְאֵינוּ גּוֹף
 קְדָמוֹן לְכָל־דְּבָר אֲשֶׁר נִבְרָא
 הֵנוּ אֲדוֹן עוֹלָם לְכָל־נוֹצֵר
 שִׁפְעַנְיָנוּ נְבוֹאָתוֹ נָתַנוּ
 לֹא קָם בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה עוֹד
 תּוֹרַת אֱמֶת נָתַן לְעַמּוֹ אֵל
 לֹא יַחְלִיף הָאֵל וְלֹא יִמִּיר דָּתוֹ
 צוּפָה וַיּוֹדַע סִתְרֵינוּ
 גּוֹמֵל לְאִישׁ חֶסֶד כְּמַפְעָלוֹ
 יִשְׁלַח לְקֵץ יָמָיו מְשִׁיחָנוּ
 מֵתִים יַחֲיֶה אֵל בְּרַב חֶסֶדוֹ
- נִמְצָא וְאֵין עַת אֶל־מַצִּיאֹתוֹ:
 נַעֲלָם וְגַם אֵין סוֹף לְאַחֲדוּתוֹ:
 לֹא נַעֲרוֹךְ אֵלָיו קִדְשָׁתוֹ:
 רֵאשׁוֹן וְאֵין רֵאשִׁית לְרֵאשִׁיתוֹ:
 יוֹרֵה גְדָלָתוֹ וּמַלְכוּתוֹ:
 אֶל־אֲנָשֵׁי סִגְלָתוֹ וְתַפְאֲרָתוֹ:
 נִבְיָא וּמִבְיָא אֶת־תְּמוּנָתוֹ:
 עַל־יַד נִבְיָאוֹ נֶאֱמַן בֵּיתוֹ:
 לְעוֹלָמִים לְזוּלָתוֹ:
 מִבְיָא לְסוֹף דְּבָר בְּקִדְמָתוֹ:
 נוֹתֵן לְרִשְׁעֵי רַע בְּרִשְׁעָתוֹ:
 לְפִדּוֹת מַחְבֵּי קֵץ יִשׁוּעָתוֹ:
 בְּרוּךְ עַד־עַד שֵׁם תְּהִלָּתוֹ:

⁴ בליל ראשון של ראש השנה אומרים איש לרעהו:

לאשה	לאיש
לְשָׁנָה מוֹכָה תִּפְתְּכִי:	לְשָׁנָה מוֹכָה תִּפְתְּכִי:
נשים	אנשים
לְשָׁנָה מוֹכָה תִּפְתְּכֶנָּה:	לְשָׁנָה מוֹכָה תִּפְתְּכוּ:

ועונה המתברך: גַּם אֵתָּה:

אין מקיפין בליל שמחת תורה עם ספרי תורה. (דברי קהלת)

בשבת(ות) חנוכה שרים כאן 'מעוז צור' בבית הכנסת (עמ' 341).

3. יגדל was composed according to the Arabic meter, (the technique is that the words are sung together according to different rules (יד יתד etc.), and not according to their meaning). Although we apply Western melodies to it, we may not change the פִּיט. The logic behind this is, that the פִּיט relies on the singer's intelligence, to understand the meaning, although the phrases are not sung as simply as they could be.

and שחרית at the end of יגדל was to say approximately four hundred years ago, was to say daily (עבודת ישראל pg. 154). Eventually the מנהג disappeared, since the יגדל was not sung or said aloud. In some קהילות, יגדל was still said on יום טוב ערבית (מנהג פפד"מ), and in some קהילות it was also sung on שבת ערבית.

4. עיין גמ' ראש השנה טז: 'אמר רבי כרוספדאלי ושיטות תוספות, רמב"ן, ראב"ד, וספר החינוך.

נוהגים בליל א' דר"ה שכל אחד אומר לחברו לְשָׁנָה מוֹכָה תִּפְתְּכִי ואין להזכיר החתימה בר"ה דחיי עוה"ז שוין בכל אדם אלא דאע"פ שנכתב אם חוזר בעש"ל נקרא הגז"ר ונכתב ונחתם ביוה"כ לטובה והוא התועלת דאינו נחתם עד יוה"כ, ולכן אין לומר "ותחתם" אלא "תכתב". (בהגר"א תקפ"ב ס"ק כ"ד) [סידור אזור אליהו]

¹ הסדר המדויק בליל שבת הוא:

ברכת הבנים, שלום עליכם, כי מלאכיו, אשת חיל, נמילת ידים, קידוש, המוציא.

² נוהגים לברך את הילדים בשבתות ובימים טובים אחר התפילה, בליל שבת, שבת בבוקר ובמוצאי שבת, טרם יציאה מבית הכנסת או בכניסה לבית, וגם הבנים הגדולים מקבלים ברכה מאבותיהם.

והמברכים מניחים ב' ידיהם על המתברך:

לבנים זראשית מח: **יְשֻׁמְךָ אֱלֹהִים כְּאַפְרַיִם וְכַמְנַשָּׁה** | לבנות **יְשֻׁמְךָ אֱלֹהִים כְּשָׁרָה רַבֵּקָה רַחֵל וְלֵאָה**:
 צמדזכר וכד-כו **יְבָרְכְךָ יי וְיִשְׁמְרְךָ: יֵאָר יי | פָּנֵינוּ אֱלֹהִי וְיַחְנֶנְךָ:**
יֵשָׁא יי | פָּנֵינוּ אֱלֹהִי וְיִשֵּׁם לְךָ שָׁלוֹם:

וכל אחד יכול להוסיף ברכה משלו כפי צחות לשונו.

ובליל שבת נהגו שהרב מברך בבית הכנסת את כל הנערים שלא הגיעו עדיין למצוות, בנתינת שתי ידיו על ראש הילד בנוסח: 'ישימך אלהים כאפרים וכמנשה', ותו לא.

שלום עליכם

Today the common מנהג is to sing each stanza three times. This פיוט is about four hundred and fifty years old, and originally it was written to be sung once, (and not on שבת but rather in the בית הקברות)! The first mention of שלום עליכם, מלאכים, (but much shorter than the way it is done today), is by מחזור מעגלי צדק, printed in סביטינה in the year 5317, as the end of a תחינה said in a cemetery. That later was made into the longer שלום עליכם we say today and to the העולמים some say today, since שבת is mentioned. The חתם סופר did not say שלום עליכם since he considered it hubris to assume that one is accompanied home by angels, just as the ערוך says we no longer say 'התכבדו' before entering a bathroom.

בְּרוּךְ אַתָּה אֲדוֹן הַשָּׁלוֹם, עַל כָּל אֲשֶׁר עָשִׂיתָ וְאֲשֶׁר אַתָּה עֹתִיד לַעֲשׂוֹת, עִמִּי וְעִם כָּל בְּרִיּוֹתֶיךָ, וּבְרוּכִים מְלָאכֶיךָ שְׁעוֹשִׂים רְצוֹנְךָ בְּלִבָּב שָׁלֵם, אֲדוֹן הַשָּׁלוֹם, תְּבָרְכֵנִי וְתַפְקֵדֵנִי לְחַיִּים טוֹבִים וּלְשָׁלוֹם, תְּצַנֵּנִי וְאֶת זָרְעִי וְאֶת זָרַע זָרְעִי, לְמִצָּא חֵן וְחֶסֶד וְשָׁכֵל טוֹב, בְּעֵינֶיךָ וּבְעֵינֵי כָּל רוּאִי, וְתַעֲבִיר עֲוֹנֵי פִשְׁעֵי וְחַטָּאתַי. תְּצַנֵּנִי לְקַבֵּל שְׁבָתוֹת, מִתּוֹךְ רֵב שְׁמִיחָה, וּמִתּוֹךְ עֶשֶׂר וְכַבֹּד, וּמִתּוֹךְ מַעוֹט עֲוֹנוֹת. וְתַעֲבִיר מִמֶּנִּי, וּמִכָּל בְּנֵי בֵּיתִי, וּמִכָּל עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל, כָּל מִינֵי חֲלָאִים רָעִים, וְכָל מִינֵי מַדּוּה, וְכָל מִינֵי דְלוּת וְעֲנִיוֹת. וְתִנְחִילֵנִי יֵצֵר טוֹב, וְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא, וְרֵב עֶשֶׂר וְכַבֹּד, לְעַבְדוֹ בִּירְאָה וּבְאַהֲבָה. בְּרוּךְ אַתָּה הַמְּלִךְ הַקָּבֹד. שָׁלוֹם לָכֶם מְלָאכֵי הַשָּׁלוֹם, שָׁלוֹם לָכֶם מְלָאכֵי רַחֲמִים, בּוֹאֲכֶם לְשָׁלוֹם, מְלָאכֵי הַשָּׁלוֹם, מְלָאכֵי הַרַחֲמִים, מְלָאכֵי הַשְּׂרָת, בְּרוּךְ בּוֹאֲכֶם לְשָׁלוֹם.

1. considers the wearing of a hat special synagogue attire, therefore upon returning from synagogue, one leaves one's hat on and does not to remove it for קידוש, however, one is not required to put it on again for ברכת המזון.

2. מוצאי, שבת מוסף, ערבית ליל שבת, according to the מנהג הראשונים, was done after שבת ברכת הבנים. It is an extension of the ברכה ('גוט וואך' or 'גוט שבת') with which we greet others. For our children we add, 'ישימך אלקים כאפרים וכמנשה', or 'יברכך ה' וישמרך'. One does not do so after שבת מנחה, when people typically remain in synagogue. The (הל' תשעה באב) מנחה ברורה, mentions that ברכת הבנים is only omitted שבת במוצאי שבת.

מתוך תפילת רמח"ל לערב יום כפורים:

רבון כל העולמים מודים אנחנו לפניך יי אלהים אלהי ישראל, אבינו מלכנו, שאתה הוא יי אלהינו ואלהי אבותינו לעולם ועד. האל מלך צור ישראל, המקדשנו בקדושת שמו ומנחנו בדרךיו ללכת בכל מצותיו, ובטהרתו מטהרנו. המוחה כעב פשעינו ומעביר אשמותינו בכל שנה ושנה. הגוער בכל מסטיננו וסותם פיות כל מזכירי עונות עמו בית ישראל. כי מלך מלא רחמים הוא, גואלנו ומושיענו לדור ודור ולנצח נצחים.

³ שלום עליכם ◊ מלאכי השרת ◊ מלאכי עליון ◊ ⁴ מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא:

שלום עליכם ◊ מלאכי השרת ◊ מלאכי עליון ◊ מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא:

שלום עליכם ◊ מלאכי השרת ◊ מלאכי עליון ◊ מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא:

בואכם לשלום ◊ מלאכי השלום ◊ מלאכי עליון ◊ מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא:

בואכם לשלום ◊ מלאכי השלום ◊ מלאכי עליון ◊ מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא:

בואכם לשלום ◊ מלאכי השלום ◊ מלאכי עליון ◊ מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא:

ברכוני לשלום ◊ מלאכי השלום ◊ מלאכי עליון ◊ מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא:

ברכוני לשלום ◊ מלאכי השלום ◊ מלאכי עליון ◊ מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא:

ברכוני לשלום ◊ מלאכי השלום ◊ מלאכי עליון ◊ מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא:

צאתכם לשלום ◊ מלאכי השלום ◊ מלאכי עליון ◊ מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא:

צאתכם לשלום ◊ מלאכי השלום ◊ מלאכי עליון ◊ מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא:

צאתכם לשלום ◊ מלאכי השלום ◊ מלאכי עליון ◊ מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא:

תכלים לא יא בי מלאכיו יצוה לך לשמך בכל דרכיך:

קכח: יי ישמר צאתך ובואך מעתה ועד עולם:

3. According to מנהג הארז"ל, בני אשכנז, which became accepted among some, all males assembled join hands and dance around the table seven times while singing שלום עליכם.

4. The reading מלך, instead of ממלך, is preferred by ר' יעקב עמדין and others.

אשת חיל (משלי לא:י-לח)

אִשְׁתְּ חַיִּל מִי יִמָּצֵא	וְרָחֹק מִפְּנִינִים מִכְרָה:
בְּטַח בָּהּ לֵב בַּעֲלָהּ	וְשָׁלָל לֹא יִחְסֹר:
גְּמֻלָּתָהּ טוֹב וְלֹא־רָע	כָּל יְמֵי חַיֶּיהָ:
דִּרְשָׁה צָמֵר וּפְשָׁתִים	וְתַעֲשֶׂה בְּחִפְזָן כַּפִּיָּה:
הִיָּתָה פִּאֲנִיּוֹת סוֹחֵר	מִמָּרְחָק תָּבִיא לַחֲמָה:
וַתִּקֶּם בְּעוֹד לַיְלָה וַתִּתֵּן מָרָף לְבֵיתָהּ	וְחֹךְ לְנַעֲרֹתֶיהָ:
זָמְמָה שָׂדֶה וַתִּקְחָהּ	מִפָּרִי כַפִּיָּה נִמְעָה פָּרִם:
חֲגָרָה בַּעֲזוֹ מַתָּנִיהָ	וְתֹאמִין וְרוֹעֲתֶיהָ:
מִנְעָמָה כִּי־טוֹב סָחֲרָה	לֹא־יִכָּבֵה בַּלַּיְלָה נִרְהָה:
יָדֶיהָ שָׁלַחַה בִּבְיָשׁוֹר	וּבַפִּיָּה תִמְכּוּ פָלֶדֶז:
כַּפָּה פָּרִשָׁה לַעֲנִי	וְיָדֶיהָ שָׁלַחַה לְאַבְיוֹן:
לֹא־תִירָא לְבֵיתָהּ מִשָּׁלֹג	כִּי כָל־בֵּיתָהּ לֶבֶשׁ שָׁנִים:
מַרְבָּדִים עָשְׂתָה־לָּהּ	שֵׁשׁ וְאַרְגָּמָן לְבוּשָׁה:
נוֹדַע בְּשָׁעָרִים בַּעֲלָהּ	כְּשִׁבְתָּהּ עַם־זִקְנֵי־אֶרֶץ:
סָדִין עָשְׂתָה וַתִּמְכֹּר	וַחֲגוֹר נָתַנָּה לְבָנָעֲנִי:
עֹז וְהִדְר לְבוּשָׁה	וַתִּשְׁחַק לְיוֹם אַחֲרוֹן:
פִּיהָ פִּתְחָה בְּחִכְמָה	וַתִּזְרַת־חֹסֶד עַל־לְשׁוֹנָהּ:
צוּפִיָּה הִלִּיכּוֹת בֵּיתָהּ	וְלֶחֶם עֲצָלוֹת לֹא תֹאכַל:
קָמּוּ בָנֶיהָ וַיֹּאשְׁרוּהָ	בַּעֲלָהּ וַיַּהֲלִלָהּ:
רַבּוֹת בָּנוֹת עָשׂוּ חַיִּל	וְאַתְּ עֲלִיתְ עַל־בָּלָנָהּ:
שָׁקַר חֲחֹן וְהֶבֶל הִיפִי	אִשָּׁה יִרְאֵת־יְיָ הִיא תִתְהַלָּל:
תִּנְוָלָהּ מִפָּרִי יָדֶיהָ	וַיַּהֲלִלוּהָ בְּשָׁעָרִים מַעֲשִׂיהָ:

¹ קידוש ליל שבת ושבת חול המועד

² (בלחש זראשית ח:לא ³ ויהי ערב ויהי בקר) יום הששי: ג-ח-ו ויכלו השמים והארץ וכל צבאם: ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה וישבת ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה: ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אתו כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות:

סברי מרגן ורפנן ורבותי:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם ◊ בורא פרי הנפץ: אמן

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם ◊ אשר קדשנו במצותיו ורצה בנו ◊
ושבת קדשו באהבה וברצון הנחילנו ◊ ופרון למעשה בראשית: כי הוא יום תחלה
למקראי קדש ◊ ובר ליציאת מצרים: ברכנו בחרת ◊ ואותנו קדשת ◊ מכל
העמים: ושבת קדשך באהבה וברצון הנחלתנו: ברוך אתה יי מקדש השבת: אמן

קידוש לשלוש רגלים

סברי מרגן ורפנן ורבותי:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם ◊ בורא פרי הנפץ: אמן

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם ◊ אשר בחר בנו מכל עם ◊ ורוממנו
מכל לשון ◊ וקדשנו במצותיו: ותתן לנו יי אלהינו באהבה [בשבת שבתות למנוחה
ומעדים לשמחה ◊ חגים וזמנים לששון: את יום] [בשבת השבת הזה ואת יום]

1. The reason we wash before קידוש is in order for קידוש to be said as close as possible to the סעודה. The Talmud (ברכות נא) mentions that according to הלל one should first drink the wine, and only afterward wash one's hands. Those who follow this מנהג maintain that it is not as important to wash immediately before eating. (In addition, since our hands may not be clean, it is better to wash them, even before drinking the wine). One should pour the wine before washing one's hands. (שרשי מנהג אשכנז)
2. The מנהג is to recite ויכלו (פסוקים) while standing and אשר קדשנו במצותיו (ברכות) while sitting. [On קידוש, since no פסוקים are recited, one sits for the entire קידוש.]
3. Originally the מנהג was to begin קידוש with 'יום הששי' (because the first letters of יום הששי: ויכלו השמים ויהי ערב ויהי בקר spell out the Divine Name). However, for many generations, the מנהג has been to begin with ויהי ערב ויהי בקר (since we don't want to begin a פסוק in the middle, and ויהי ערב is at an אַתְנַחְתָּא), but to say it in an undertone.

ליל ז-ח של פסח ⁴	ליל שבועות	ליל סכות	ליל שמיני עצרת ושמחת תורה
חג המצות הַזֶּה ◊ זְמַן חֲרִיתָנוּ	חג השבועות הַזֶּה ◊ זְמַן מִתֵּן תּוֹרָתָנוּ	חג הסוכות הַזֶּה ◊ זְמַן שְׂמִינִי	חג העצרת הַזֶּה ◊ זְמַן שְׂמִינִי

[בשבת בַּאֲהָבָה] מִקְרָא קֹדֶשׁ ◊ זְכוֹר לִיצִיאַת מִצְרַיִם: כִּי־בָנוּ בַּחֲרֹת וְאוֹתָנוּ קִדְּשָׁתָּ מִכָּל־הָעַמִּים ◊ [בשבת וְשַׁבָּת] וּמוֹעֲדֵי קֹדֶשְׁךָ [בשבת בַּאֲהָבָה וּבְרָצוֹן] בְּשִׂמְחָה וּבְשִׁשׁוֹן הִנַּחֲלָתָנוּ: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ מִקְדֵּשׁ [בשבת הַשַּׁבָּת וְ] יִשְׂרָאֵל וְהַיּוֹמָנִים: אָמֵן

קידוש לראש השנה

סְבִיר מְרֻנָּה וְרַבִּינָה וְרַבּוֹתֵי:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ בּוֹרֵא פְּרֵי הַגֶּפֶן: אָמֵן

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ אֲשֶׁר בָּחַר־בָּנוּ מִכָּל־עַם ◊ וְרוֹמַמְנוּ מִכָּל־לְשׁוֹן ◊ וּקְדָשְׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו: וְתַתֵּן־לָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בַּאֲהָבָה יוֹם [בשבת הַשַּׁבָּת הַזֶּה וְאֶת־יוֹם] הַזָּכָרוֹן הַזֶּה ◊ יוֹם תְּרוּעָה [בשבת וְזָכוֹן תְּרוּעָה בַּאֲהָבָה] מִקְרָא קֹדֶשׁ ◊ זְכוֹר לִיצִיאַת מִצְרַיִם: כִּי־בָנוּ בַּחֲרֹת וְאוֹתָנוּ קִדְּשָׁתָּ מִכָּל־הָעַמִּים ◊ וּדְבַרְךָ מִלִּפְנֵי אִמָּת וְקִים לְעַד: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ מֶלֶךְ עַל כָּל־הָאָרֶץ מִקְדֵּשׁ [בשבת הַשַּׁבָּת וְ] יִשְׂרָאֵל וְיוֹם הַזָּכָרוֹן: אָמֵן

במוצאי שבת מוסיפים נר והבדלה:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא מְאוּרֵי הָאֵשׁ: אָמֵן

(גמ' סולין כו:) בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ הַמְבָדִיל בֵּין קֹדֶשׁ לְחול ◊ בֵּין אוֹר לְחָשֶׁךְ ◊ בֵּין יִשְׂרָאֵל לְעַמִּים ◊ בֵּין יוֹם הַשְּׂבִיעִי לְשִׁשִּׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה: בֵּין קֹדֶשׁ שַׁבָּת לְקֹדֶשׁ יוֹם טוֹב הַבְּדִלָּה ◊ וְאֶת־יוֹם הַשְּׂבִיעִי מִשִּׁשִּׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה קֹדֶשׁ ◊ הַבְּדִלָּה וְקֹדֶשׁ אֶת־עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל בְּקִדְּשָׁתְךָ: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ הַמְבָדִיל בֵּין קֹדֶשׁ לְקֹדֶשׁ: אָמֵן

המנהג באשכנז (דלא כדעת השו"ע והרמ"א סי' תרס"א), להקדים לישב בסוכה לשהחיינו בליל ראשון ושני של סכות. (והרבה אחרונים סבירא להו דגם בליל ב' לישב סוכה ואחר כך שהחיינו.) נכון לברך ברכת לישב בסוכה מעומד אע"פ שכתב מהרי"ל שיוהרא הוא כמבואר בזוהר, ושכך עשה הרב המפרש [רב המנוח] סבא וכו' הת"ק, גם נ"ל זולת מ"ש משום עובר לעשייתו הוי משום דכל ברכת המצוות ראויים להיות מעומד, על"ב, רמ"י וב"ח ר"ס ח' ובמג"ד. (מקור חיים)

לסכות: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו ◊ וְצִוָּנוּ לֵישֵׁב בַּסֻּכָּה: אָמֵן

בכל ליל יום טוב מברכים 'שהחיינו', חוץ מליל ו' ואחרון של פסח

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ שְׁהַחֲיֵנוּ וְקִיַּמְנוּ וְהַגִּיעָנוּ לְזְמַן הַזֶּה: אָמֵן

וישתה מיושב כמלוא לוגמיו, ויתן גם לכל המסובין מכוס של ברכה.

4. גם ליל ראשון ושני של פסח (בבית עושים קידוש גם בליל הסדר).

What today is commonly known as חלה, was called Barches or Berches in most of Germany and Hungary, and Tascher in certain areas of Southern Germany. This was because of שבת, which the תלמוד ירושלמי states refers to the פסוק in (משלי י"ב) 'ברכת ה' היא תעשיר' (משלי י"ב), and since there were many ברכות said in public including the ברכה for חלה. As יוסף אומץ ר' writes when he was young, the only ingredients were flour and water. Eventually spices were added, which he says is good to do לכבוד שבת. Some would smear שומן on them, or they were baked together with meat. In order that they would not later be eaten with milk during the week, they bore a special design. At the time of the יוסף אומץ ר' they made a few cuts in it with a knife, in order that they look different. In regarding their shape, some German Jews formed them to look like the letter "ר", whereas Polish Jews braided them.

ואח"כ יברך על לחם משנה.

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הַמּוֹצִיא תַּחֲלִים קַדִּידִים לֶחֶם מִן־הָאָרֶץ: אָמֵן

ויבצע הפת בליל שבת בוצעין על לחם התחתון אבל ביום שבת ובליל ביום טוב בוצעין על העליון. וטוב להניח התחתון קרוב אליו יותר מהעליון נמצא שאינו מעביר על המצות. ויתן גם למסובין פרוסה לכל אחד ואחד, ומצוה לבצוע פרוסה גדולה שתספיק לו לכל הסעודה. ואחר הסעודה ואחר שלמד דברי תורה על שולחנו יאמר מזמור שיר המעלות בשוב ד' את שיבת ציון וגו' (ונוהגים לשיר אותו בניגון השייך לאותו יום או מועד), ומברך על היין בורא פרי הנפן ואחריו ברכה מעין שלש כמשפט.

בליל ראש השנה

The first source for bread with honey seems to be the (מנהג אושטרייך) תרומת הדשן, who mentions it as a מנהג ראש השנה. This is discussed as well by the מגן אברהם. The טור, the מהרי"ל and the מנהגי ווירמייזא cite the מנהג to dip an apple into honey. (The שבות יעקב explains, so there should be no doubt whether to make the ברכה on the apple or the honey).

In earlier generations there was a מנהג to dip the head of the lamb in honey.

After קידוש and הַמּוֹצִיא have been said in the home,
it is customary to take an apple dipped in honey and to say:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ בּוֹרֵא פְּרֵי הָעֵץ: אָמֵן

After partaking of the apple and honey, say:

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ◊ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאַלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ שְׁתַּחֲדֵשׁ עֲלֵינוּ שָׁנָה טוֹבָה וּמְתוֹקָה:

זמירות

ניגוני הזמירות של בני אשכנז מתאפיינים בדרך כלל בכבוד והדר, ומעוררים את שמחת הלב. אין בהם כמעט חזרות מילים, ובנויים במקצבים עדינים ומכובדים שאינם מביאים לריקוד או לתיפוף האסור בשבת. Regarding the singing of זמירות, it seems most places had the מנהג of singing them only between שבת הגדול and שבת בראשית. This is mentioned as well by הרב יוסף אומץ.

נוהג כצאן יוסף ס' כו

בספר חסידים סימן תתשנ"ז ז"ל כל מה שאמר איוב בקללה יש לומר בהפוך גבי שבת לברכה. באיוב כתיב "אֶל־תִּבָּא רָעָה בְּיָדֶיךָ: מִכָּאן שִׁישׁ לוֹ לָאֵדָם לָרֶגֶץ בְּשַׁבָּת בְּשִׁירֹת וּתְשַׁבְּחוּת. ואפשר מזה סמכו לומר זמירות בשבת בכל סעודה. ולא ידעתי מדיכן נתפשט המנהג שאין מזמרים אותם משבת הגדול עד שבת בראשית. ובאמת ראיתי אדוני מ"ו חמי נרו' נוהג שמזמר אותן בכל שבתות השנה הן בימות החמה הן בימות הגשמים. ואדוני א"מ נרו' נוהג לומר זמירות גם בסעודה שלישית היינו "האדרת והאמונה". "אדיר הוא ולא ינום בחור הוא ולא יישן". "הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל". וכן כל הא"ב בפסקא ראשונה אומר ולא ינום. בשני' ולא יישן ומסיים הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל. וכן נוהג מהור"ד יודא חסיד סג"ל ז"ל שנשע עם חברא קדישא דיליה לירושלים תוב"ב.

In fact, we have many more ניגונים which have been passed down, for the שבת then we do for שבת. There were those who would sing זמירות for the שניה and for סעודה שלישית as well.

בשבת וביום טוב אומרים. (בהושענא רבא אין אומרים פסוקי דזמרה של שבת) :

יט ⁵ לַמִּנְצָח מִזְמוֹר לְדָוִד:

הַשָּׁמַיִם מְסַפְּרִים כְּבוֹד־אֱלֹהִים וּמַעֲשֵׂה יָדָיו מְגִיד הַרְקִיעַ:

יוֹם לַיּוֹם יִפְיֶעַ אֱמֶר וְלַיְלָה לְלַיְלָה יַחְוֶה־דָּעַת:

אֵין אֱמֶר וְאֵין דְּבָרִים כָּלִי נִשְׁמָע קוֹלָם:

בְּכָל־הָאָרֶץ | יֵצֵא קוֹם וּבִקְצֵה תִּבְלֵ מַלְיָהֶם לְשֹׁמֵשׁ שֶׁס־אֶהֱל בָּהֶם:

וְהוּא בְּחֶתֶן יֵצֵא מִחֻפָּתוֹ יִשְׁיֵשׁ כְּגִבּוֹר לְרוּיֵן אֶרֶח:

מִקְצֵה הַשָּׁמַיִם | מוֹצֵאוֹ וּתְקוּפָתוֹ עַל־קְצוֹתָם וְאֵין נִסְתָּר מִחֻמָּתוֹ:

תִּזְרָת יִי תְמִימָה מְשִׁיבַת נֶפֶשׁ עֲדוּת יִי נֶאֱמָנָה מְחַכֶּמֶת פִּתֵּי:

פִּקְוֵי יִי יִשְׂרָאֵל מְשֻׁמְחֵי־לֵב מְצוֹת יִי בְּרָה מְאִירַת עֵינַיִם:

יִרְאֵת יִי | מְהוֹרָה עֹמֶדֶת לְעַד מְשֻׁפְּטֵי־יִי אֶמֶת צִדְקוֹ יַחֲדוּ:

הַנְּחַמְדִּים מוֹהֵב וּמִפְּז רַב וּמִתּוֹקִים מְדֻכָּשׁ וְנִפְתַּת צוּפִים:

גַּם־עֲבָדָךְ נִזְהָר בָּהֶם בְּשִׁמְרָם עֲקֹב רַב:

שְׂגִיאוֹת מִי־יָבִין מְנַסְּתָרוֹת נִקְנִי:

גַּם מוֹדִים | חֲשֹׁךְ עֲבָדָךְ אֱלֹהֵי־מִשְׁלֹבֵי אוֹ אֵיתָם וְנִקְיִתִי מִפֶּשַׁע רַב:

יִהְיֶה לְרִצּוֹן | אֲמַר־פִּי וְהִגִּיוֹן לִבִּי לְפָנֶיךָ יִי צוּרִי וְגֹאֲלִי:

5. אמר רב כהנא משום רבי ישמעאל ברבי יוסי, מאי דכתיב: "לַמִּנְצָח מִזְמוֹר לְדָוִד"? זמרו למי שנוצחין אותו ושמת. (מסכת פסחים קי"ט)

לְדוֹד בְּשִׁנּוֹתָיו אֶת־מַעְמוֹ לִפְנֵי אֲבִימֶלֶךְ וַיִּגְרְשׁוּהוּ וַיֵּלֶךְ:
 אֲבִרְכָה אֶת־יְיָ בְּכָל־עֵת תָּמִיד תִּהְיֶה לְךָ בְּפִי:
 בְּיָי תִּתְחַלֵּל נִפְשִׁי יִשְׁמְעוּ עֲנָנִים וַיִּשְׁמְחוּ:
 גִּדְּלוּ לִי אֱתִי וּנְרוֹמְמָה שְׁמוֹ יַחְדָּו:
 דְּרַשְׁתִּי אֶת־יְיָ וְעֲנֵנִי וּמִכָּל־מְגוּרוֹתַי הַצִּילֵנִי:
 הִבֵּיטוּ אֵלָיו וְנִהְרֻ וּפְנִיָּהֶם אֶל־יַחְפְּרוּ:
 וְהָ עֲנִי קָרָא וַיִּשְׁמַע וּמִכָּל־צְרוּתָיו הוֹשִׁיעֵנו:
 חָנָה מִלֹּאֲדֵי־יָי סָבִיב לִירְאֵיו וַיַּחֲלֹצֵם:
 מַעְמוֹ וְרָאוּ כִי־טוֹב יְיָ אֲשֶׁר־יִתְּנֶה יַחֲסֶה־בוֹ:
 יֵרָאוּ אֶת־יְיָ קִדְּשׁוּ כִּי־אֵין מַחֲסוֹר לִירְאָיו:
 כְּפִידִים רָשׁוּ וְרָעִבוּ וְדָרְשׁוּ יְיָ לֹא־יַחֲסְרוּ כָל־טוֹב:
 לְכֹדֵבָנִים שִׁמְעוּ־לִי יִרְאֵת יְיָ אֶלְמֹדֶכֶם:
 מִי־הָאִישׁ הַחֲפִיץ חַיִּים אֶהֱבָ יָמִים לְרֵאוֹת טוֹב:
 נִצֵּר לְשׁוֹנֶךָ מִרַע וּשְׁפָתֶיךָ מִדִּבֶּר מִרְמָה:
 סוּר מִרַע וַעֲשֵׂה־טוֹב בִּקְשׁ שָׁלוֹם וְרִדְפָהוּ:
 עֲנֵנִי יְיָ אֶל־צַדִּיקִים וְאֶזְנוֹי אֶל־שׁוֹעֲתֵם:
 פָּנֵי יְיָ בַּעֲשֵׂי רָע לְהַכְרִית מֵאֶרֶץ זָכָרם:
 צַעֲקוּ וַיִּשְׁמַע וּמִכָּל־צְרוּתָם הַצִּילֵם:
 קָרֹב יְיָ לְנִשְׁכָּרֵי־לֵב וְאֶת־דִּבְאֵי־רוּחַ יוֹשִׁיעַ:
 רַבּוֹת רָעוֹת צַדִּיק וּמִכָּל־הַצִּילָנוּ יְיָ:
 שֹׁמֵר כָּל־עֲצָמָתָיו אַחַת מֵהֵנָּה לֹא נִשְׁבְּרָה:
 תִּמְוֹתֶיךָ רָשָׁע רָעָה וְשֹׁנְאֵי צַדִּיק יֵאָשְׁמוּ:
 פִּדְהָ יְיָ נַפְשׁ עַבְדּוֹ וְלֹא יֵאָשְׁמוּ כָל־הַחֲסִים בּוֹ:

5

תַּפְלֵה לְמִשְׁה אִישׁ־הָאֱלֹהִים אֲדֹנִי מַעֲזֵן אֶתָּה תִּיַּתְּ לָנוּ בְּדָר וְדָר:

בְּמָרָם | הָרִים יִלְדוּ וַתְּחַלֵּל אֶרֶץ וַתִּבֵּל וּמַעֲזֹלָם עַד־עוֹלָם אֶתָּה אֵל:

תִּשָּׁב אֲנוּשׁ עַד־דָּכָא וְתֹאמַר שׁוּבוּ בְנֵי־אָדָם:

כִּי אֵלֶּה שָׁנִים בְּעֵינֶיךָ כַּיּוֹם אֶתְמוּל כִּי יַעֲבֹר וְאַשְׁמִירָה בְּלִילָה:

זֶרְמָתָם שָׁנָה יִהְיֶה בְּבֹקֶר בַּחֲצִיר יִחַלֶּף:

בְּבֹקֶר יִצְיִן וַחֲלָף לְעָרֵב יִמּוּלֵל וַיִּבֶשׁ:

כִּי־כָלִינוּ בְּאַפָּךָ וּבַחֲמָתְךָ נִבְחַלְנוּ:

שֶׁתְּ עֲזַנְתִּינוּ לְנִגְיָהָ עֲלֵמָנוּ לְמֹאֵר פְּנִיָּה:

כִּי כָל־יָמֵינוּ פָּנוּ בְּעִבְרָתְךָ כָּלִינוּ שְׁנֵינוּ כְּמוֹ־הֶחָה:

יָמֵי שְׁנוֹתֵינוּ | בָּהֶם שָׂבָעִים שָׁנָה וְאִם בְּגִבּוֹרֶת | שְׁמוֹנִים שָׁנָה

וְרֹהֶבָם עָמַל וְאוֹן כִּי גַו חִישׁ וַנִּעְפָּה:

מִי־יֹדֵעַ עוֹ אַפָּךָ וּכְיֹרְאָתְךָ עִבְרָתְךָ:

לְמִנּוֹת יָמֵינוּ כֵּן חוֹדֵעַ וְנִבָּא לְבָב חֲכָמָה:

שׁוּבָה יְיָ עַד־מָתִי וְהַנַּחֵם עַל־עֲבֹרֶיךָ:

שִׁפְעֵנוּ בְּבֹקֶר חֲסִידְךָ וַיִּנְרָנָה וְנִשְׁמָחָה בְּכָל־יָמֵינוּ:

שִׁמְחָנוּ בְּיָמֹת עֲנִיתָנוּ שְׁנוֹת רָאִינוּ רָעָה:

יִרְאָה אֶל־עֲבֹדֶיךָ פֶּעֱלָךָ וַחֲדָרְךָ עַל־בְּנֵיהֶם:

וַיְהִי | נָעַם אֲדֹנִי אֱלֹהֵינוּ עָלֵינוּ

וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ כּוֹנֵנָה עָלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ כּוֹנֵנָהוּ:

65

יֵשֶׁב בְּסֶתֶר עֲלִיּוֹן בְּצֵל שְׁדֵי יִתְלוֹנֵן:

אָמַר לִי מַחְסִי וּמִצְדוֹתַי אֱלֹהֵי אֲבֹתַי בּוֹ:

כִּי הוּא יִצְלֶנִּי מִפֶּחַ יְקוֹשׁ מִדְּבַר הַוּוֹת:

בְּאַבְרָתוֹ | יִסֵּךְ לִי וְתַחַת כְּנָפָיו תִּחְסֶה צִנָּה וְסַחֲרָה אֲמִתּוֹ:

לֹא-תִירָא מִפֶּחַד לִילָה מִחֵץ יַעוֹף יוֹמָם:

מִדְּבַר בְּאִפֶּל יִהְיֶה מִקְטָב יִשׁוּד צָהָרִים:

יִפֹּל מִצִּדָּה | אֶלֶף וּרְבֹבָה מִימִינָה אֶלֶיךָ לֹא יִגָּשׁ:

רַק בְּעֵינַי תִּבְיט וְשִׁלְמַת רִשְׁעִים תִּרְאֶה:

כִּי-אַתָּה יְיָ מַחְסִי עֲלִיּוֹן שְׁמַת מְעוֹנָה:

לֹא-תֵאָנֶה אֵלֶיךָ רָעָה וְנִנְע לֹא-יִקְרַב בְּאַהֲלֶיךָ:

כִּי מִלְּאֲכָוִי יִצְוֶה-לָךְ לְשִׁמְרֶךָ בְּכָל-דְּרָכֶיךָ:

עַל-כַּפַּיִם יִשְׁאוּנֶךָ פֶּן-תִּגָּף בְּאֶבֶן רִגְלֶךָ:

עַל-שַׁחַל וּפֶתֶן תִּדְרֹךְ תִּרְמָם כִּפִּיר וְתַנִּין:

כִּי בִי חֶשֶׁק וְאַפְלָטָהוּ אֲשַׁנְּבֶהוּ כִּי-יִדַּע שָׁמַי:

יִקְרָאֵנִי | וְאֶעֱנֶהוּ עִמּוֹ אֲנַכִּי בְּצָרָה אֲחַלְצֶהוּ וְאֲבַרְכֶהוּ:

אֲרֹךְ יָמִים אֲשַׁבֵּיעֶהוּ וְאַרְאֶהוּ בִּישׁוּעָתִי:

⁶ (אֲרֹךְ יָמִים אֲשַׁבֵּיעֶהוּ וְאַרְאֶהוּ בִּישׁוּעָתִי)

6. Later generations established the מנהג of repeating the last פסוק during שחרית.

קלס   תְּלַלֶּיהָ | תְּלַלּוּ אֶת־שֵׁם יי' תְּלַלּוּ עַבְדֵי יי':
 וְשַׁעֲמִידִים בְּבֵית יי' בְּחִצּוֹת בֵּית אֱלֹהֵינוּ:
 תְּלַלֶּיהָ כִּי־טוֹב יי' וּמָרוּ לְשִׁמּוֹ כִּי נָעִים:
 כִּי־יַעֲקֹב בָּחַר לוֹ יְהוָה יִשְׂרָאֵל לְסִגְלָתוֹ:
 כִּי אֲנִי יָדַעְתִּי כִּי־גָדוֹל יי' וְאֲדַנֶּנּוּ מִכָּל־אֱלֹהִים:
 כָּל אֲשֶׁר־חָפֵץ יי' עָשָׂה בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ בַּיָּמִים וּכְל־תְּהֻמֹּת:
 מַעֲלָה נִשְׁאִיִּם מִקְצֵה הָאָרֶץ בָּרָקִים לְמַטָּר עָשָׂה מוֹצֵא רוּחַ מְאֻצְרוֹתָיו:
 וְשֹׁהֶבָה בְּכוֹרֵי מִצְרַיִם מֵאֲדָם עַד־בְּהֵמָה:
 שְׁלַח | אוֹתָת וּמִפְתִּים בְּתוֹכֵכִי מִצְרַיִם בְּפִרְעֹה וּבְכָל־עַבְדָּיו:
 וְשֹׁהֶבָה גּוֹיִם רַבִּים וְהָרֹג מְלָכִים עֲצוּמִים:
 לְסִיחֹן | מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי וְלַעֲזֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן וְלִכְלֹ מִמְּלָכֹת בְּנֶעֱזָן:
 וְנָתַן אֶרֶצָם נַחֲלָה נַחֲלָה לְיִשְׂרָאֵל עַמּוֹ:
 יי' שִׁמְךָ לְעוֹלָם יי' וּכְרָךְ לְדֹר־וָדָר:
 כִּי־יָדִיד יי' עַמּוֹ וְעַל עַבְדָּיו יִתְנַחֵם:
 עֲצַבֵּי הַגּוֹיִם כֶּסֶף וְזָהָב מַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם:
 פָּה־לָהֶם וְלֹא יִדְבְּרוּ עֵינֵי לָהֶם וְלֹא יֵרְאוּ:
 אֲזִנִּים לָהֶם וְלֹא יִאֲזִינוּ אֵף אֵין יִשְׁרֹיחַ בְּפִיהֶם:
 בְּמוֹתָם יִתְּנוּ עֲשִׂיהֶם כָּל אֲשֶׁר־בְּיָמָם בָּהֶם:
 בֵּית יִשְׂרָאֵל בָּרְכוּ אֶת־יי' בֵּית אֱהֱרֹן בָּרְכוּ אֶת־יי':
 בֵּית הַלְוִי בָרְכוּ אֶת־יי' יֵרָאִי יי' בָּרְכוּ אֶת־יי':
 בָּרוּךְ יי' | מִצִּיּוֹן שֶׁבֶן יְרוּשָׁלַם תְּלַלֶּיהָ:

7
נהגו לישב גם באמירת הלל הגדול

הודו, זה הוא הלל הגדול, והלל של ראש חודש ויום טוב הוא הלל המצרי. ברכות דף ד' ונ"ו ופסחים קי"ח.

קלו הודו ליי פיר-טוב		בִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
הודו לאלהי האלהים		בִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
הודו לאדני האדנים	••	בִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
לעשה נפלאות גדלות לבדו		בִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
לעשה השמים בתבונה		בִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
לרוקע הארץ על-המים	••	בִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
לעשה אורים גדלים		בִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
את-השמש לממשלת ביום		בִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
את-הירח וכוכבים לממשלות בלילה		בִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
למכה מצרים בכבוריהם		בִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
ויצא ישראל מתוכם		בִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
ביד חזקה ובזרוע נמויה	••	בִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
לגזר ים-סוף לגורים		בִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
והעביר ישראל בתוכו		בִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
ונער פרעה וחילו בים-סוף		בִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
למוליך עמו במדבר	••	בִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
למכה מלכים גדלים		בִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
ויהרג מלכים אדירים		בִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
לסיחון מלך האמרי	••	בִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
ולעוג מלך הבשן		בִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
ונתן ארצם לנחלה		בִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
נחלה לישראל עבדו	••	בִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
שפשלנו זכר-לנו		בִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
ויפרקנו מצרינו	••	בִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
נתן לחם לכל-בשר		בִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
הודו לאל השמים		בִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:

7. What is הלל הגדול? רבי יוחנן explains that because the מזמור develops from one great idea to another and as it reaches its peak it praises God "Who provides bread for all flesh". We praise God for His unlimited strength, for his role in history, for His great miracles, and for His awesomeness, and yet we consider His attention to each individual as the quality most deserving of praise. הלל הגדול as based on its twenty six verses, which correspond to the twenty six generations of humanity before God gave the Torah – when we were granted the ability to earn existence – when the world existed entirely on God's abundant mercy. The מהר"ל explains that it is not coincidental that the numerical value of God's Ineffable Name – which represents His Unlimited Mercy – is twenty six.

לג רַנְנֵנוּ צְדִיקִים בְּיָי לְיִשְׁרָיִם נֶאֱמָה תְהִלָּה:
 הוֹדֵנוּ לַיְי בְּכִנּוֹר בְּנִבְלָ עִשׂוֹר וּמְרוֹ-לוֹ:
 שִׁירֵי-לוֹ שִׁיר חֲדָשׁ הֵיטִיבוּ נָגֶן בְּתִרְוָעָה:
 כִּי-יִשָּׁר דְּבַר-יְי וְכָל-מַעֲשָׂהוּ בְּאֱמוּנָה:
 אֲהַב צְדָקָה וּמִשְׁפָּט חֶסֶד יְי מְלָאָה הָאָרֶץ:
 בְּדַבַּר יְי שָׁמַיִם נַעֲשׂוּ וּבְרוּחַ פָּיו כָּל-צִבְאָם:
 בָּנָם בְּיָד מִי חַיִּים נָתַן בְּאוֹצְרוֹת תְּהוֹמֹת:
 יִירָאוּ מֵיְי כָּל-הָאָרֶץ מִמֶּנּוּ יִגְדּוּ כָּל-יֹשְׁבֵי תְבֵל:
 כִּי הוּא אֵמֶר וַיְהִי הוּא צִוָּה וַיַּעֲמֵד:
 יְי הַפִּיר עֲצַת-גּוֹיִם הִנִּיא מַחְשְׁבוֹת עַמִּים:
 עֲצַת יְי לְעוֹלָם תִּיעָמֵד מַחְשְׁבוֹת לְבֹ לְדָר וְדָר:
 אֲשֶׁרִי תַגִּיד אֲשֶׁר-יְי אֱלֹהֵיו הָעֵם | בְּחֵר לְנַחֲלָה לוֹ:
 מִשְׁמַיִם הִבִּיט יְי רָאָה אֶת-כָּל-פְּנֵי הָאָדָם:
 מִמְּכוּז-שְׁבָתוֹ הִשְׁגִּיחַ אֶל כָּל-יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ:
 הֵיצֵר יַחַד לָבָם הַמִּבִּין אֶל-כָּל-מַעֲשֵׂיהֶם:
 אֵין הַמֶּלֶךְ נוֹשָׁע בְּרַב-חַיִל גִּבּוֹר לֹא-יִנָּצַל בְּרַב-כֹּחַ:
 שֶׁקֶר חֲסוּם לַתְּשׁוּעָה וּבְרַב חֵיל לֹא יִמְלֹט:
 הִנֵּה עֵין יְי אֶל-יִרְאָיו לְמִיחָלִים לְחִסְדּוֹ:
 לְהַצִּיל מִמּוֹת נַפְשָׁם וּלְחַיּוֹתָם בְּרַעֲב:
 נַפְשֵׁנוּ חֲבַתָּה לַיְי עֲזָרְנוּ וּמִגִּנְנוּ הוּא:
 כִּי-בּו יִשְׁמַח לִפְנֵי כִי בִשְׁם קִדְשׁוֹ בְּמַחְנֵנוּ:
 יְהִי-חֶסֶדְךָ יְי עָלֵינוּ כַּאֲשֶׁר יִתְּלֵנוּ לָךְ:

35

מִזְמוֹר לְשִׁיר לַיּוֹם הַשַּׁבָּת:

טוֹב לְהַדְרוֹת לַיָּי וּלְזִמְרָה לְשִׁמְךָ עֲלֵינוּ:

לְהַגִּיד בְּבֶקֶר חֶסֶדְךָ וְאֱמוּנָתְךָ בַּלֵּילוֹת:

עָלֵי עֲשׂוֹר וְעָלֵי-נֹבֵל עָלֵי הַגִּיוֹן בְּכִנּוֹר:

כִּי שִׁמְחַתְנִי יי בַּפֶּעֶלֶךָ בְּמַעֲשֵׂי יְדֶיךָ אֲרֻנִּי:

מִחֲגֹדְלֹי מַעֲשֶׂיךָ יי מְאֹד עֲמָקוֹ מִחֻשְׁבְּתֶיךָ:

אִישׁ בָּעַר לֹא יֵדַע וְכֹסִיל לֹא-יִבִּין אֶת-זֹאת:

בְּפֶרֶחַ רִשְׁעִים | כִּמוֹ עֹשֶׁב וַיִּצְיָצוּ כָּל-פֹּעֲלֵי אֱנוֹן לְהַשְׁמָדָם עַד-יָעַד:

וְאַתָּה מְרוֹם לְעֵלָם יי:

כִּי הִנֵּה אֵיבֶיךָ יי כִּי-הִנֵּה אֵיבֶיךָ יֹאבְדוּ וְיִתְפָּרְדּוּ כָּל-פֹּעֲלֵי אֱנוֹן:

וְתִרָם בְּרָאִים קִרְנִי בְּלִילִי בְּשֶׁמֶן רִעְנוֹ:

וְתִבְטַ עֵינֵי בְּשׂוֹרֵי בִקְמִים עָלֵי מְרָעִים תִּשְׁמַעְנָה אֲזִנִּי:

צִדִּיק כְּתִמָּר יִפְרַח בְּאֶרֶץ בְּלִבָּנוֹן יִשְׁגָּה:

שְׁתוּלִים בְּבֵית יי בְּחִצְרוֹת אֱלֹהֵינוּ יִפְרִיחוּ:

עוֹד יִנוּכּוֹן בְּשִׁיבָה דְּשָׁנִים וְרִעְנָנִים יִהְיוּ:

לְהַגִּיד כִּי-יֵשֶׁר יי צוּרֵי וְלֹא-עוֹלָתָהּ בּוֹ:

36

יי מֶלֶךְ גִּאֲוֹת לָבַשׁ לְבִישׁ יי עוֹ הַתְּאֵדָה אֶת-תְּבוֹן תִּכְלֵל בַּל-תְּמוּט:

נִבְּזוֹן בְּסִמְךָ מֵאֵן מֵעוֹלָם אֶתָּה:

נִשְׁאָו נִהְרֹת | יי נִשְׁאָו נִהְרֹת קוֹלָם יִשְׁאָו נִהְרֹת דְּבָבִים:

מִקְלֹת | מִים רַבִּים אֲדִירִים מִשְׁפָּרִיִּים אֲדִיר בְּמָרוֹם יי:

עֲדִתֶּיךָ | נֶאֱמָנוּ מְאֹד לְבִיתְךָ נֶאֱוָה-קֹדֶשׁ יי לְאֶרֶץ יָמִים:

- קד:לא * יהי כבוד יי לעולם ישמח יי במעשיו:
- קיג:ז-ד יהי שם יי מברך מעתה ועד-עולם:
- ממזרח-שמש עד-מבואו מהלל שם יי:
- רם על-כל-גוים | יי על השמים כבודו:
- קלכ:יג יי שמך לעולם יי זכרך לדר-ודר:
- קג:יט יי בשמים הכין כסאו ומלכותו בכל משלה:
- ד"כ א' טז:לא * ישמחו השמים ותגל הארץ ויאמרו בגוים יי מלך:
- י:טז יי מלך נא יי מלך שמוט טו:יח יי | ימלך לעלם ועד:
- י:טז יי מלך עולם ועד אכדו גוים מארצו:
- לג:י יי הפיר עצת-גוים הניא מחשבות עמים:
- משלי יט:כא רבות מחשבות בלב-איש ועצת יי היא תקום:
- תהלים לג:יא עצת יי לעולם תעמד מחשבות לבו לדר ודר:
- לג:ט כ' הוא אמר ויחי הוא-צוה ויעמד:
- קלכ:יג כ' בחר יי בציון אזה למושב לו:
- קלכ:ד כ' יעקב בחר לו יה ישראל לסגלתו:
- זד:יד כ' | לא-יפזש יי עמו ונחלתו לא יעזב:
- טח:לח והוא רחום | יכפר עון ולא ישחית והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל-חמתו:
- כ:י * יי הושיעה המלך יענגנו ביום-קראנו:

פד:כ אֲשֶׁרִי יוֹשְׁבֵי בֵיתְךָ עוֹד יִחַלְלוּךָ פֶּלֶא:

קמד:טו אֲשֶׁרִי הָעַם שָׁכְבָה לוֹ אֲשֶׁרִי הָעַם שִׁיר אֱלֹהֵיו:

קמכ תהלה לדוד

א רִמְמָה אֱלֹהֵי הַמֶּלֶךְ וּבִרְכָה שְׁמֶךָ לְעוֹלָם וָעֶד:

ב כָּל־יּוֹם | אֲבִרְכֶךָ וְאֶחְלָלָה שְׁמֶךָ לְעוֹלָם וָעֶד:

ג דוֹל יי וּמַהֲלֵל מְאֹד וְלִגְדֹלְתּוֹ אֵין חֶקֶר:

ד וְרִדּוֹר יִשְׁבַּח מַעֲשֶׂיךָ וּגְבוּרָתֶיךָ יִגְדִּדוּ:

ה דַּר כְּבוֹד הוֹדָה וְדַבָּרִי גִפְּלָאֲתֶיךָ אֲשִׁיחָה:

ו עֲזוּזֵי גִזְרָאֲתֶיךָ יֹאמְרוּ וּגְדוֹלְתְּךָ אִם־פֶּרָנָה:

ז כֹּר רַב־טוֹבְךָ יִבְרִיעוּ וְצִדְקָתְךָ יִרְנְנוּ:

ח נֶזֶן וְרַחֲמוֹם יי אֶרֶךְ אֲפִים וּגְדֹל־חֶסֶד:

ט וּבִי לְכָל וְרַחֲמֵי עַל־כָּל־מַעֲשָׂיו:

י וְדוֹךְ יי כָּל־מַעֲשֶׂיךָ וְחִסְדֶּיךָ יִבְרַכּוּכָה:

כ בּוֹד מַלְכוּתְךָ יֹאמְרוּ וּגְבוּרָתְךָ יִדְבָּרוּ:

ל הוֹדִיעַ לְבִנֵי הָאָדָם גְּבוּרָתִיו וְכְבוֹד הַדָּר מַלְכוּתּוֹ:

מ לְבוּתְךָ מַלְכוּת כָּל־עֲלָמִים וּמִמְשַׁלְתְּךָ בְּכָל־דּוֹר וָדָר:

ס וּמָךְ יי לְכָל־חַנּוּפָלִים וְזוֹקֵף לְכָל־הַכְּפוּפִים:

ע יֵנִי כָל אֱלֹהִי יִשְׁפְּרוּ וְאַתָּה נֹתֵן־לָהֶם אֶת־אֲכָלָם בְּעֵתוֹ:

פ וְתַח אֶת־יְדֶיךָ וּמִשְׁבִּיעַ לְכָל־חַי רָצוֹן:

8. צריך לכוון בפסוק 'פותח את ידך', ואם לא כיוון צריך לחזור [שו"ע נא, ז].

בכל אמירת 'אשרי' בעל תפילה מרים קולו בנעימה בפסוק 'פותח את ידך' - כי הקול מעורר את הכוונה.

צ דִּיק יי בְּכָל־דְּרָבֵינוּ וְחֹסִיד בְּכָל־מַעֲשָׂיו:

ק רֹב יי לְכָל־קִרְאֵינוּ לְכָל אֲשֶׁר יִקְרָאֵהוּ בְּאֵמֶת:

ך צוֹד־יִרְאֵינוּ יַעֲשֶׂה וְאֶת־שׁוֹעֲתָם יִשְׁמַע וְיוֹשִׁיעֵם:

ש וּמַר יי אֶת־כָּל־אֲהָבֵינוּ וְאֶת כָּל־הַרְשָׁעִים יִשְׁמִיד:

ת הִלֵּת יי יִדְבָּר פִּי וַיְבָרֶךְ כָּל־בָּשָׂר שֶׁם קִדְּשׁוּ לְעוֹלָם וָעֶד:

קטו:יח וַיִּנְחֲנוּ | נִבְרָךְ יְהִי מַעֲתָה וְעַד־עוֹלָם הַלְלוּיָהּ:

קמז הַלְלוּיָהּ הַלְלֵי נַפְשֵׁי אֶת־יי:

אהללה יי בְּחַיֵּי אֲזֻמָּה לְאֱלֹהֵי בְּעוֹדֵי:

אל־תִּבְטְחוּ בַּנְדִּיבִים בְּבֶךְ־אָדָם | שְׂאִין לוֹ תִשׁוּעָה:

תצא רוחו יֵשֵׁב לְאֲדָמָתוֹ בַּיּוֹם הַהוּא אֲבָרוּ עֲשֵׂתִנְתִּיו:

* אֲשֶׁר־יִשְׁאַל יַעֲקֹב בְּעֶזְרוֹ שִׁבְרוּ עַל־יי אֱלֹהָיו:

עשה | שָׁמַיִם וָאָרֶץ אֶת־הַיָּם וְאֶת־כָּל־אֲשֶׁר־בָּם הַשֹּׁמֵר אֵמֶת לְעוֹלָם:

עשה מִשְׁפָּט | לַעֲשׂוּקִים נָתַן לָחֶם לָרַעֲבִים יי מִתֵּיר אֲסוּרִים:

יי | פִּקְחַת עוֹרִים יי זָקָה כְּפוּפִים יי אֲהַב צַדִּיקִים:

יי | שֹׁמֵר אֶת־גִּידִים יָתוֹם וְאֶלְמָנָה יַעֲזֹד וְדָרַךְ רָשָׁעִים יַעֲזֹת:

ימלך | יי לְעוֹלָם אֱלֹהֵינוּ צִיּוֹן לְדָר וָדָר הַלְלוּיָהּ:

קמז

הַלְלוּהָ | כִּי־טוֹב וַמְרָה אֱלֹהֵינוּ כִּי־נָעִים נֶאֱמָה תְהִלָּה:

בִּנְיָה יְרוּשָׁלַם יי גִּדְחִי יִשְׂרָאֵל יִבְנֶם:

הַרְוֵפֵא לְשִׁבּוּרֵי לֵב וּמַחֲפֵשׁ לְעַצְבוֹתָם:

מוֹנֶה מִסֶּפֶר לְכּוֹכְבִּים לְכֹלֵם שְׁמוֹת יִקְרָא:

גִּדְּוֹל אֲדוֹנֵינוּ וְרַב־כַּח לְתַבּוּנָתוֹ אֵין מִסֶּפֶר:

מְעוֹדֵד עֲנָנִים יי מִשְׁפִּיל רִשְׁעִים עַד־אָרֶץ:

עָנּוּ לֵיי בְּתוֹדָה וַמְרוּ לְאֱלֹהֵינוּ בְּבִנּוֹר:

הַמְכַסֶּה שָׁמַיִם | בְּעָצִים הַמְכִּין לָאָרֶץ מִטֶּר הַמַּצְמִיחַ הָרִים חֲצִיר:

נוֹתֵן לְבַהֲמָה לַחֲמָה לְבָנִי עֹזֵב אֲשֶׁר יִקְרָאוּ:

לֹא בְּגִבּוֹרֶת הַסּוּם יַחֲפֹץ לֹא־בְשׁוֹקֵי הָאִישׁ יִרְצֶה:

רוֹצֶה יי אֶת־יִרְאָיו אֶת־הַמִּיחֲלִים לְחִסּוּדוֹ:

* שְׁבַחְתִּי יְרוּשָׁלַם | אֶת־יְיָ הַלְלִי אֱלֹהֶיךָ צִיּוֹן:

כִּי־חֹזֶק בְּרִיחִי שְׁעָרֶיךָ בָּרוּךְ בִּנְיָן בְּקִרְבֶּךָ:

הַשֶּׁם־גְּבוּלֶךָ שָׁלוֹם חֶלֶב חַפִּים יִשְׁבִּיעֶךָ:

הַשִּׁלַּח אֲמָרְתוֹ אָרֶץ עַד־מִהֵרָה יִרְוֶץ דְּבָרוֹ:

הִנֵּתָן שְׁלֹג כַּצֶּמֶר כַּפּוֹר כַּאֲפֹר יִפּוֹר:

מִשְׁלִיךְ קִרְחֹו כְּפִתִּים לְפָנֵי קָרְתוֹ מִי יַעֲמֹד:

יִשְׁלַח־דְּבָרוֹ וַיִּמָּסֶם יֵשֵׁב רוּחוֹ וַיִּלּוֹ־מִים:

מִגִּיד דְּבָרָיו לִיעֲקֹב חֲקָיו וּמִשְׁפָּטָיו לְיִשְׂרָאֵל:

לֹא עָשָׂה כֵּן | לְכָל־גּוֹי וּמִשְׁפָּטִים בְּלִי־יָדָעוֹם הַלְלוּהָ:

קמח

הַלְלִיָּהּ | הִלְלוּ אֶת־יְיָ מִן־הַשָּׁמַיִם הִלְלוּהוּ בַּמְרוֹמִים:
הִלְלוּהוּ כָּל־מַלְאָכָיו הִלְלוּהוּ כָּל־צַבָּאוֹי:
הִלְלוּהוּ שֶׁמֶשׁ וְיָרֵחַ הִלְלוּהוּ כָּל־כּוֹכָבֵי אֹר:
הִלְלוּהוּ שְׁמֵי הַשָּׁמַיִם וְחַפְזֵי אֲשֶׁר | מַעַל הַשָּׁמַיִם:
יִהְיֶה לָּהֶם אֶת־שֵׁם יְיָ כִּי הוּא צִוָּה וְנִבְרָאוּ:
וַיַּעֲמִידֵם לְעַד לְעוֹלָם חֲקֻנָּתָן וְלֹא יַעֲבֹר:
הִלְלוּ אֶת־יְיָ מִן־הָאָרֶץ תְּנִינִים וְכָל־תְּהוֹמוֹת:
אִשׁ וּבָרָד שֶׁלֵּג וְקִימּוֹר רוּחַ סְעָרָה עֲשֵׂה דְבָרוֹ:
הַחֲרִים וְכָל־גְּבָעוֹת עֵין פָּרִי וְכָל־אֲרוֹזִים:
הַחִיָּה וְכָל־בְּהֵמָה רֶמֶשׂ וְצִפּוֹר כָּנָף:
מַלְכֵי־אֶרֶץ וְכָל־לְאֻמִּים שְׂרִים וְכָל־שֹׁפְטֵי אֶרֶץ:
בַּחֲוִירִים וְגַם־בְּתוֹלוֹת זְקֵנִים עַם־נְעָרִים:
יִהְיֶה לָּהֶם | אֶת־שֵׁם יְיָ כִּי־נִשְׁגַּב שְׁמוֹ לְבָדּוֹ הוֹדּוֹ עַל־אֶרֶץ וְשָׁמַיִם:
וַיִּרְם קָרָן | לְעַמּוֹ תִּהְלַח לְכָל־חֲסִידָיו לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל עַם קָרְבּוֹ הַלְלִיָּהּ:

קמט

הַלְלִיָּהּ | שִׁירוֹ לַיְי שִׁיר חֲדָשׁ תִּהְלָתוֹ בְּקֶתֶל חֲסִידִים:
יִשְׁמַח־יִשְׂרָאֵל בְּעֲשָׂיו בְּנֵי צִיּוֹן יִגִּילוּ בְּמִלְכָּם:
יִהְיֶה לָּהֶם שְׁמוֹ בְּמַחֹל בְּתֶנֶף וְכִנּוֹר יוֹמְרוּ־לוֹ:
כִּי־רוֹצָה יְיָ בְּעַמּוֹ יִפְאֵר עַנּוּיִם בִּישׁוּעָה:
יַעֲלוּ חֲסִידִים בְּכָבוֹד יִרְנְנוּ עַל־מִשְׁבּוֹתָם:
*⁸ רֹמְמוֹת אֵל בְּגִרוֹנָם וְחָרַב פִּיפִיּוֹת בִּידָם:
לַעֲשׂוֹת נִקְמָה בְּגוֹיִם תּוֹכַחוֹת בְּלְאֻמִּים:
לְאַסֹּר מַלְכֵיהֶם בְּזִקִּים וְנִבְּרִיהֶם בְּכַבְלֵי בְרוֹז:
לַעֲשׂוֹת בָּהֶם | מִשְׁפָּט כְּתוּב הַדֶּרֶךְ הוּא לְכָל־חֲסִידָיו הַלְלִיָּהּ:

8. On the occasion of a ברית מילה the בעל תפילה raises his voice when singing רוממות אל בגרונם until נגנון special to a special ואמן ואמן.

מכאן עד 'ויברך דויד' אומר הבעל תפילה את הפסוקים כולם בקול רם.

בשבת אומר הבעל תפילה פסוקים אלו בניגון מיוחד לשבת.

קנ הַלְלִיָּהּ | הַלְלֵה אֱלֹהֵי בְּקִדְשׁוֹ הַלְלוּהוּ בְּרִקְיעַ עֲזוֹ:

הַלְלוּהוּ בְּנִגְוֹתָיו הַלְלוּהוּ בְּרַב גְּדֻלּוֹ:

הַלְלוּהוּ בְּתַקְעַ שׁוֹפָר הַלְלוּהוּ בְּנִבְל וְכִנּוֹר:

הַלְלוּהוּ בְּתֹף וּמַחֲוֹל הַלְלוּהוּ בְּמִנִּים וְעִנָּב:

הַלְלוּהוּ בְּצִלְצְלֵי־שֹׁמֵעַ הַלְלוּהוּ בְּצִלְצְלֵי תְרוּעָה:

« כָּל הַנְּשָׁמָה תִּהְיֶה לָּהּ הַלְלוּיָהּ:

כָּל הַנְּשָׁמָה תִּהְיֶה לָּהּ הַלְלוּיָהּ:

פט:נג בָּרוּךְ יְיָ לְעוֹלָם אָמֵן | וְאָמֵן:

קלכ:כא בָּרוּךְ יְיָ | מִצִּיּוֹן שִׁבְּן יְרוּשָׁלַם הַלְלוּיָהּ:

עצ:יח-יט בָּרוּךְ | יְיָ אֱלֹהִים אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל עֲשֵׂה נִפְלְאוֹת לְבָדּוֹ:

וּבָרוּךְ | שֵׁם כְּבוֹדוֹ לְעוֹלָם וְיִפְלֹא כְבוֹדוֹ אֶת־כָּל־הָאָרֶץ אָמֵן | וְאָמֵן:

ואחר שאמרו הקהל עד 'אמן ואמן', אומר הבעל תפילה בקול 'כל הנשמה' עד 'אמן ואמן'.

יש לעמוד מכאן ועד 'וצבא השמים לך משתחוים' ושוב ל'ישתבח' (מגן אברהם ש"ע נ"א סי' ז).

ד"ה ח' כ"ט:י"ג

קהל⁹ וַיְבָרֶךְ דָּוִד אֶת־יְיָ לְעֵינָיו כָּל־הַקָּהָל וַיֹּאמֶר דָּוִד
בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲבִינוּ מֵעוֹלָם וְעַד־עוֹלָם:
לָךְ יְיָ הַגְדֵּלָה וְהַגְבוּרָה וְהַתְפָּאֶרֶת וְהַנִּצָּחַ וְהַחֹד כִּי־כָל בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ
לָךְ יְיָ הַמְּלִכָה וְהַמְתַּנְשָׂא לְכָל | לְרֹאשׁ:
וְהַעֲשֵׂר וְהַכְבוֹד מְלֻפָּנֶיךָ וְאַתָּה מוֹשֵׁל בְּכָל וּבְיָדְךָ כֹּחַ וּגְבוּרָה
וּבְיָדְךָ לְגַדֵּל וּלְחַזֵּק לְכָל:
וְעַתָּה אֱלֹהֵינוּ מוֹדִים אֲנַחְנוּ לָךְ וּמְהֻלָּלִים לְשֵׁם תְּפָאֲרֶתְךָ:
נחמיה ט:ו-יא

אַתָּה־הוּא יְיָ לְבָרְךָ אֶת עֲשִׂית אֶת־הַשָּׁמַיִם שָׁמַי הַשָּׁמַיִם וְכָל־צָבָא
הָאָרֶץ וְכָל־אֲשֶׁר עָלֶיהָ הַיָּמִים וְכָל־אֲשֶׁר בָּהֶם וְאַתָּה מְחִיָּה אֶת־כָּל
וּצְבָא הַשָּׁמַיִם לָךְ מִשְׁתַּחֲוִים:
אַתָּה־הוּא יְיָ הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר בְּחִרְתָּ בְּאַבְרָם וְהוֹצֵאתוֹ מֵאוּר כַּשְׂדִּים
וְשִׁמְתָּ שְׁמוֹ אַבְרָהָם:¹⁰
וּמִצֵּאתָ אֶת־לְבָבוֹ נֹאמֵן לְפָנֶיךָ

אין מפסיקים בין אמירת 'נאמן לפניך' לאמירת 'וכרות עמו הברית',
אלא בשחרית של ברית מילה שמנגנים פסוקים אלה באמירת סירוגין מיוחדת של המוהל והסנדק.

מוהל וְכָרוֹת עָמּוֹ הַבְּרִית לָתֵת אֶת־אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי
סנדק קִחְתִּי הָאֱמֹרִי וְהַפְּרוֹזִי וְהַיְבוּסִי וְהַנִּרְגָּזִי לָתֵת לְזִרְעוֹ
מוהל וְתָקַם אֶת־דְּבָרְךָ כִּי צִדִּיק אַתָּה:
סנדק וַתֵּרָא אֶת־עֲנִי אֲבֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם וְאַתָּה־זַעַקְתָּם שָׁמַעְתָּ עַל־יַם־סוּף:
מוהל וַתֵּתֵן אֹתָם וּמִפְתִּים בְּפִרְעָה וּבְכָל־עֲבָדָיו וּבְכָל־עַם אֲרָצוֹ
סנדק כִּי יִדְעָתָ כִּי חִידוֹ עָלֵיהֶם וַתַּעֲשֵׂ־לָךְ שֵׁם בְּחַיִּים הַזֶּה:
מוהל וְהֵם בְּקָעָתָ לְפָנֵיהֶם וַיַּעֲבְרוּ בְּתוֹךְ־הַיָּם בִּיבֻשָּׁה
סנדק וְאַתָּה־רִדְפִיהֶם הַשְׁלַכְתָּ בַּמַּצוֹלֹת כְּמוֹ־אֶבֶן בְּמַיִם עֲזִים:

9. The תפארתך would stand from 'ויברך דויד', until 'לשם תפארתך'.

10. The דברי קהלת cites the מנהג to stand until 'שמו אברהם'.

שירת הים נהגו לאמרה בניגון מעמי המקרא

שמות יד:ל-לא

מוהל וַיֹּשַׁע יְיָ בַּיּוֹם הַהוּא אֶת־יִשְׂרָאֵל מִיַּד מִצְרַיִם

סנדק וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת־מִצְרַיִם מֵת עַל־שִׁפְתַּת הַיָּם:

מוהל וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת־הַיָּד הַגְּדֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה יְיָ בְּמִצְרַיִם וַיֵּירָאוּ הָעָם אֶת־יְיָ

סנדק וַיֹּאמְרוּ בְּיָד יְיָ וּבְמִשָּׁה עָבְדוּ:

טו:א-יח מוהל ¹¹ אִזּוּ יִשְׁרָאֵל מִשָּׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת־הַשִּׁירָה הַזֹּאת לֵי יְיָ וַיֹּאמְרוּ

לֵאמֹר סנדק אֲשִׁירָה לֵי כִּי־גָאָה גָאָה סוּם

מוהל וְרָכְבוּ רָמָה בַּיָּם: עֲזִי וְזִמְרַת יְיָ וַיַּחֲרִי־לִי

לִישׁוּעָה סנדק זֶה אֱלֹהֵי וַאֲנֹהוּ אֱלֹהֵי

מוהל אֲבִי וַאֲרַמְמָנוּהוּ: יְיָ אִישׁ מַלְחָמָה יְיָ

סנדק שְׁמוֹ: מְרַכֶּכֶת פְּרָעָה וְחִילוֹ יֵרָה בַּיָּם וּמִבְחָר

מוהל שְׁלֹשִׁי טַבָּעוֹ בַּיַּם־סוּף: מוהל תַּהֲמֹת יִכְסִימוּ יָרְדוֹ בְּמַצוֹלֹת כְּמוֹ־

סנדק אֲבֹן: יְמִינֶךָ יְיָ נֶאֱדָרִי בְּכַח יְמִינֶךָ

מוהל יְיָ תִרְעֵץ אוֹיֵב: מוהל וּבָרַב גְּאוֹנֶךָ תִּתְּרֶם

סנדק קָמִיד: תִּשְׁלַח חֲרָנֶךָ יֶאֱכֹלְמוּ בְּקֶשׁ: סנדק וּבְרוּחַ

אֲפִיד נַעֲרָמוּ מַיִם נֶאֱכָבוּ כְּמוֹ־נֶד

מוהל נִזְלִים: קָפְאוּ תַּהֲמֹת בְּלִב־יָם: מוהל אָמַר

סנדק אוֹיֵב אֶרְדָּף אֲשִׁיג אֲחֻלֶּק שְׁלָל סנדק תִּמְלֹאמוּ

מוהל נִפְשֵׁי: אָרִיק חֲרָבִי תִּזְרִישְׁמוּ יָדַי: מוהל נִשְׁפָּת

11. אומרים בלחש חוץ מפסוקים ה' אִישׁ מַלְחָמָה וגו', יְמִינֶךָ וגו', מִי כַמְכָה וגו', עַד יַעֲבֹר וגו', שאומר בקול.

בְּרוּחְךָ בְּפָנָיו יִם   צִלְלוּ בְּעוֹפֶרֶת בָּמִים
 אֲדִירִים: סנדק מִי־כְמֹכָה בָּאֵלֶם יְיָ   מִי
 בְּכֹכָה נֶאֱדָר בְּקֹדֶשׁ   נוֹרָא תְהִלָּת עֲשֵׂה
 פָּלֵא: מוהל נְטִיתָ יְמִינְךָ תִּבְלַעְמוּ אֶרֶץ: סנדק נְחִיתָ
 בְּחֶסֶדְךָ עֲסֹנוּ גְּאֻלָּתָהּ   מוהל גִּתְּלָתָהּ בְּעֹדֶךָ אֶל־גִּוָּה
 קֹדֶשְׁךָ:   סנדק שָׁמְעוּ עַמִּים יִרְגָּזוּן   חֵיל
 אֲחֹז יִשְׁבִּי פְּלִשְׁתִּי: מוהל אֲזִי נִבְהָלִי אֱלֹהֵי
 אֲדֹם   אֵילֵי מוֹאָב יֶאֱחֹזְמוּ רַעַד   נִמְנוּ
 כָּל יִשְׁבִּי בְּנֵעֹז: סנדק תִּפְּלֵ עֲלֵיהֶם אִימָתָהּ
 וּפָחַד   בְּגִדְלִי וְרוּעֶךָ יִדְמוּ כְּאֶבֶן   מוהל עֲד־
 יַעֲבֹר עִמָּךְ יְיָ   עֲד־יַעֲבֹר עִם־נוֹ
 קִנִּיתָ:   סנדק תִּבְאֲמוּ וְתִטְעֲמוּ בְּתֵר נִחְלָתְךָ   מְכוֹן
 לְשִׁבְתְּךָ פִּעֻלָּתָהּ יְיָ   מוהל מִקֶּדֶשׁ אֲדָנִי בּוֹנֵנִי
 יִדְיָה: << סנדק יְיָ | יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד: מוהל יְיָ |

יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד: בסוף שירת הים כופלים את הפסוק 'ד' ימלך לעולם ועד'

(אין אומרים 'ד' מלכותיה' וגומר, 'כי בא סוף' וגומר) וממשיכים 'כי לד' המלוכה.

כז:כט כִּי לִי הַמְּלוּכָה וְיִמְלֹךְ בְּגוֹיִם:

עובדי ח:כח וְעָלוּ מוֹשְׁעִים בְּתֵר צִיּוֹן לְשִׁפְטֵי אֶת־תֵּר עֲשֹׂו וְהִיתָה לִּי הַמְּלוּכָה:

זכריה יד:ט וְהָיָה יְיָ לְמֶלֶךְ עַל־כָּל־הָאָרֶץ בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה יְיָ אֶחָד וְשִׁמּוֹ אֶחָד:

מסיימים:

וּבִתְוֶרְתְּךָ כְּתוּב לְאֹמֶר ◊ דְּזָרִים וִד: שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ | אֶחָד:

מ'נשמת' עד 'אלא אתה' אומר החזן הכל בקול ובנעימה :

¹ נְשַׁמַּת כָּל־חַי תִּכְבֶּדְךָ אֶת־שִׁמְךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ וְרוּחַ כָּל־בָּשָׂר תִּתְּפָאֵר וּתְרוֹמֵם
וְכִכְרָךְ מִלִּפְנֵי תְּמִיד: מִן הָעוֹלָם וְעַד הָעוֹלָם אֵתָה אֵל ◊ וּמִכָּל־עֲדִידָי אֵין לָנוּ מֶלֶךְ גּוֹאֵל
וּמוֹשִׁיעַ: פִּוְדָה וּמַצִּיל וּמַפְרִינִם וּמַרְחֵם ◊ בְּכָל־עֵת צָרָה וְצוּקָה ◊ אֵין לָנוּ מֶלֶךְ אֱלֹהֵי אֵתָה:
אֱלֹהֵי הָרִאשׁוֹנִים וְהָאַחֲרוֹנִים ◊ אֱלֹהֵי כָל־בְּרִיּוֹת ◊ אֲדוֹן כָּל־תּוֹלְדוֹת ◊
הַמְחַלֵּל בָּרַב הַתְּשַׁבְּחוֹת ◊ הַמְנַהֵג עוֹלָמוֹ בְּחֶסֶד ◊ וּבְרִיּוֹתָיו בְּרַחֲמִים: וְיִי לֹא־יָנוּם
וְלֹא־יִישָׁן ◊ הַמַּעֲזִיר יְשָׁנִים ◊ וְהַמְקִיץ רְדוּמִים ◊ וְהַמְשִׁיחַ אֱלָמִים ◊ וְהַמְתִּיר | אֲסוּרִים ◊
וְהַסּוּמָךְ נוֹפְלִים ◊ וְהוֹצֵקָה כְּפוּפִים ◊ לָךְ לְכַבֶּדְךָ אֲנַחֲנוּ מוֹדִים:

אֵלֹהֵינוּ מֶלֶךְ אֱלֹהֵי שִׁירָה בָּיִם ◊ וּלְשׁוֹנֵנוּ בְּהַמּוֹן גָּלִי ◊ וְשִׁפְתוֹתֵינוּ בְּמַרְחָבֵי רִקְיעַ
וְעֵינֵינוּ בְּשִׁמְשׁ וּבִכְרַח ◊ וְיָדֵינוּ בְּנִשְׁרֵי שָׁמַיִם ◊ וְרַגְלֵינוּ בְּאֵילוֹת ◊ אֵין אָנוּ מַסְפִּיקִים
לְחֻדוֹת לָךְ ◊ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ וּלְכַבֶּדְךָ אֶת־שִׁמְךָ ◊ עַל־אֶחָת מֵאֵלֶּה
אֵלֶּה אֱלֹפֵי אֱלֹפִים וְרַבֵּי רַבּוֹת פְּעָמִים ◊ הַמּוֹצִיט שְׁעֵשִׁית עַם־אֲבוֹתֵינוּ וְעַמָּנוּ:
מִמִּצְרַיִם גְּאֻלָּתֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ וּמִבֵּית | עֲבָדִים פְּדִיתֵנוּ: בְּרַעַב וְנִתְּנוּ ◊ וּבְשֹׁבַע כִּלְכַּלְתֵּנוּ ◊
מִחֶרֶב הַצִּלָּתֵנוּ ◊ וּמִדְּבַר מַלְטָתֵנוּ ◊ וּמִחַלְלִים רָעִים וּנְאֻמָּנִים דָּלִיתֵנוּ:

עַד־הֵנָּה עֲזָרוּנוּ רַחֲמֶיךָ ◊ וְלֹא־עֲזָבוּנוּ חַסְדֶּיךָ: וְאֶל־תִּפְשָׁנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ לְנֹצֵחַ:
עַל־בֶּן אֲבָרִים שֶׁפִּלְגֵת בָּנוּ ◊ וְרוּחַ וּנְשָׁמָה שֶׁנִּפְחַת בְּאַפֵּינוּ ◊ וְלִשׁוֹן אֲשֶׁר שָׁמַת בְּפִינוּ ◊
הֵן הֵם יוֹדוּ וַיִּבְרְכוּ וַיִּשְׁבְּחוּ וַיִּפָּאֲרוּ וַיְרוֹמְמוּ וַיַּעֲרִיצוּ וַיִּקְדִּישׁוּ וַיְמַלִּיכוּ אֶת־שִׁמְךָ מִלִּפְנֵינוּ:
כִּי כָל־פֶּה לָךְ יוֹדָה ◊ וְכָל־לִשׁוֹן לָךְ תִּשְׁבַּח ◊ וְכָל־בֶּרֶךְ לָךְ תִּכְבֶּד ◊ וְכָל־קוֹמָה לִפְנֶיךָ
תִּשְׁתַּחֲוֶה ◊ וְכָל־לְבָבוֹת יִירָאוּךָ ◊ וְכָל־קֶרֶב וְכָל־זֵוֹת יִזְמְרוּ לְשִׁמְךָ ◊ בְּדָבָר שְׁפָתוֹב:
תְּהִלָּתֵנוּ לְכִי² כָּל עֲצָמֹתַי | תִּאֲמַרְנָה יְיָ מִי כָמוֹךָ מַצִּיל עַמִּי מִחֻזֶּק מִפְּנֵי וְעַמִּי וְאֲבִיוֹן מִגְּזֹל:

« מִי יִדְמָה־לָּךְ ◊ וּמִי יִשׁוּה־לָּךְ ◊ וּמִי יַעֲרֹךְ־לָּךְ: הָאֵל הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא
אֵל עֲלִיּוֹן ◊ קִנְיָ שָׁמַיִם וָאָרֶץ: נִחַלְלֶךָ וּנְשַׁבְּחֶךָ וּנְפָאֲרֶךָ וּנְכַבֶּדְךָ אֶת־שֵׁם קִדְשֶׁךָ ◊ בְּאִמּוֹר:
קִנְיָ: לְדוֹד | בְּרַכֵּי נַפְשִׁי אֶת־יְיָ וְכָל־קֶרֶב־יְיָ אֶת־שֵׁם קִדְשׁוֹ:

בשבעות מתחיל 'האל' בשבועות ושמיני עצרת מתחיל 'הגדול' (בשבת חוה"מ מתחיל בשוכן עד)

הַגָּדוֹל בְּכָבוֹד שִׁמְךָ:

הָאֵל בְּתַעֲצוּמוֹת עֲזָרָה:

בראש השנה וביום כפור מתחיל 'המלך'

בפסח וגם בשבת חול המועד מתחיל 'הגבור'

הַמְּלֶכֶךְ הַיּוֹשֵׁב (ר"ה ויו"כ יו"ש) עַל־כִּפְסֵא רָם וְנִשְׂא:

הַגִּבּוֹר לְנֹצֵחַ וְהַנּוֹרָא בְּנוֹרָאוֹתֶיךָ:

1. ומצאתי בפירוש ישן סביב לסדור כ"י משנת קס"ז והוא כמנהג טריו"ש וז"ל "שמעתי מר' יהודה בר יעקב שר' שמעון בן כיפא יסד נשמת עד מי ידמה לך" עכ"ל. ובפירוש אחר מצאתי בזה"ל שמעון בן כפה וי"א שמעון בן שטח יסד את נשמת ורמז שמו בו למפרע דהיינו ש' שוכן עד מ' מי ידמה ע' עד הנה עזרונו ו' ואילו פיטו נ' נשמת" עכ"ל. (סדור עבודת ישראל) (סדור ר' שבתי סופר גרס 'ואילו' בעקבות סידורי ספרד)

2. כָּל עֲצָמוֹתַי קִמַּץ וְלֹא קִמַּץ קֶטַן (רא"ש)

בשבת ובחול המועד סבות מתחיל 'שוכן עד'

³ שוכן עד ◊ מרום ◊ וקדוש שמו:

ובתוב: לג:6 רננו צדיקים ביי' לישירים נאנה תהלה:

לכל השנה

לראש השנה וליום הכפור

בפי ישרים תתהלל:	בפי ישרים תת ר ומם:
ובדברי צדיקים תתפרד:	ובדברי צדיקים תת רד:
ובלשון חסידים תתרום:	ובלשון חסידים תת ק דש:
ובקרב קדושים תתקדש:	ובקרב קדושים תת ח לל:

³ ובמקהלות (נ"א ובמקהלות) רבבות עמך בית ישראל ◊ ברנה יתפאר שמך מלכנו בכל דור ודור: שכן חובת כל תצורים ◊ לפניה יי אלהינו ואלהי אבותינו ◊ להודות להלל ◊ לשבח לפאר ◊ לרומם להדר ◊ לברך לעלה ולקלם ◊ על כל דברי שירות ותשבחות דוד בן ישי עבדך משיחך:

[ע"י שלמה?] ישתבח שמך לעד מלכנו ◊ האל המלך הגדול והקדוש ◊ בשמים ובארץ ◊ בי לך נאה ◊ יי אלהינו ואלהי אבותינו ◊ ⁴ שיר ושבחה ◊ הלל וזמרה ◊ עז וממשלה ◊ נצח גדלה וגבורה ◊ תהלה ותפארת ◊ קדשה ומלכות ◊ «ברכות והודאות מעתה ועד עולם: ברוך אתה יי ◊ אל ◊ מלך ◊ גדול בתשבחות ◊ אל ההודאות ◊ ארון הנפלאות ◊ הבוחר בישירי זמרה ◊ מלך ◊ אל ◊ ⁵ חי העולמים: אמן

was initially only inserted here during ימי תשובה by עשרת ספרד in Europe.

It is a מנהג ארז"ל, which was not accepted by אשכנזים across Europe, although many Eastern European אשכנזים eventually adopted its recital.

3. In worshipping were expected to oren silently. When a pious eastern European came and raised his voice in prayer, it was not uncommon for elderly members to turn around and say, "wir haben schon einen Chasen" [we already have a Cantor].

3. Most ancient manuscripts were written without vowels (ניקוד). The common pronunciation is 'ובמקהלות'.

4. do not discuss the Kabbalistic issue of reciting the שבחים (in one breath).

5. The use of either חי העולמים or חי העולמים are discussed amongst the פוסקים, yet it seems that חי העולמים was more common.

ההגוי חי העולמים נהגו בכל אשכנז מדורי דורות ונשמר בפפד"מ עד זמן הרב שמשון רפאל הירש ואחריו.

חזן כורע. יתגדל ויתקדש שמייה רבא (קהל אמן) ◇ בעלמא דברא ברעויה ◇

וימליד מלכותה ◇ בחיבון וביזיבון ◇ ובחיי דכל-בית-ישראל ◇

בענלא ובזמן קריב - ואמרו חזן כורע אמן: (קהל אמן)

יהא שמייה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמא ובנשימה אחרת מוסיפים גם אם עומדים בתפילה

במקום שאין רשאים להפסיק בו יתברך

חזן כורע. יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ◇

ויתגדל ויתעלה ויתהלל ◇ שמייה דקדשא חזן כורע בריך הוא ◇ הציבור אומר עמו (ולא לאחריו).

לעלא מכל-ברכתא ושירתא תשפחתא ונחמתא ◇

דאמירן בעלמא - חזן כורע ואמרו אמן: (קהל אמן)

באמירת 'ברכו' החזן אומר: 'ברוך יי המבורך לעולם ועד' יחד עם הציבור,

ולא אחריו, כמו בעניית קדושה וכיוצא בו. וכן המנהג ב'ברכו' של העולים לתורה.

בעוד החזן אומר 'ברכו' אומר הקהל בלחש :

חזן מאריך באמירת 'ברכו' :

יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא שמו של-מלך מלכי
המלכים ◇ הקדוש ברוך הוא: שהוא ראשון והוא אחרון ◇ ומבלעדיו
אין אלהים תכלים סמיך ללוך לרכב בערבות ביה שמו ועליו לפגיו:
ושמו מרומם על-כל-ברכה ותהלה:

ברכו

כשמנגן החזן השם יאמר הקהל :

ברוך ◇ שם כבוד מלכותו ◇ לעולם ועד:

את-יי

כשמנגן החזן 'המברך' יאמר הקהל :

קייג: יהי שם יי מברך מעתה ועד-עולם:

המברך:

קהל וחזן יחדיו :

ברוך יי המברך ◇ לעולם ועד:

חזן אומר בקול רם את ראש ברכת יוצר עד 'את הכל' :

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם ◇

יוצר אור ובורא חושך ◇ עשה שלום ובורא את-הפל: אמן

^{2 1} בשבתות ובחגים אומרים יוצר פותחים בחרוז זה, וחזן אומר בקול רם בהמשך לתחילת ברכת יוצר:

אור עולם באוצר חיים ◊ אורות מאופל אמר ויהי:

ביום טוב שחל בימי חול אומרים 'המאיר לארץ' (עמ' 155).

משבת הגדול עד ימי הסליחות אומרים 'הכל יודך' לסירוגין,

פסוק אחד חזן אומר בקול רם ובפסוק שאחריו משמיע הקהל את קולו, וחוזר חלילה.

חזן: הכל יודך ◊ והכל ישבחך ◊ והכל יאמרו אין קדוש כִּי:

קהל: הכל ירוֹמְמוֹךָ סֶלָה ◊ יוצר הכל: הַאֵל הַפּוֹתֵחַ בְּכָל־יוֹם דְּלִתּוֹת שַׁעֲרֵי מִזְרָח ◊

חזן: ובוֹקֵעַ חֲלוֹנֵי רָקִיעַ ◊ מוֹצִיא חֶמֶה מִמְּקוֹמָהּ וּלְבָנָה מִמְּכוֹן שְׁבָתָה ◊

קהל: וּמֵאִיר לְעוֹלָם כָּלוּ וּלְיוֹשְׁבָיו ◊ שֶׁבְּרָא בְּמִדַּת רַחֲמִים:

חזן: הַמֵּאִיר לָאָרֶץ וּלְדָרִים עָלֶיהָ ◊ בְּרַחֲמִים ◊

ובטובו מחדש בְּכָל־יוֹם תָּמִיד מַעֲשֵׂה בְּרָאשִׁית:

קהל: הַמְּלַךְ הַמְּרוֹמֵם לְבָדוֹ מֵאֵן ◊ הַמְּשַׁבֵּחַ וְהַמְּפָאֵר וְהַמְתַּנְשֵׂא מִימֹת עוֹלָם:

חזן: אֱלֹהֵי עוֹלָם בְּרַחֲמֶיךָ הַרְבִּים ◊ רַחֵם עָלֵינוּ ◊ אֲדוֹן עֲוֹנוֹ ◊

צוּר מִשְׁגָּבֵנוּ ◊ מִגֵּן יִשְׁעֵנוּ ◊ מִשְׁגָּב בַּעֲדֵנוּ:

קהל: אֵין בְּעֶרְכְּךָ ◊ וְאֵין זוּלָתְךָ ◊ אָפֶם בְּלָתְךָ ◊ וּמִי דוֹמָה־לָּךְ:

חזן: אֵין בְּעֶרְכְּךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּעוֹלָם הָזֶה ◊ וְאֵין זוּלָתְךָ מִלִּפְנֵי לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא:

קהל: אָפֶם בְּלָתְךָ גּוֹאֲלֵנוּ לִימֹת הַמָּשִׁיחַ ◊ וְאֵין דוֹמָה־לָּךְ מוֹשִׁיעֵנוּ לְתַחֲיַת הַמֵּתִים:

1. It is common on special occasions, that only a יוצר and a זולת are recited. For example, on the מאורה (יוצר, מאורה, זולת), however, שבת חנוכה (יוצר, זולת) שבתות ארבע פרשיות אופן being said instead of an.

2. שבת ברית מילה, שבת ראש חודש, ראש השנה, יום כפור, סכות, ושבת חול המועד, שמיני עצרת, שבת בראשית, שבת הראשונה והשניה של חנוכה, ארבע פרשיות והפסקות הראשונה והשניה, שבת הגדול, פסח, ושבת חול המועד, שבועות, שבת נחמו, שבת תשובה.

משבת הגדול עד ימי הסליחות נהגו להמשיך ולומר גם את הפיוט 'א-ל אדון' לסירוגין בין חזן וקהל, ויש נוהגים לנגן 'א-ל אדון' בנעימה בכל שבתות השנה. כשיש חתן וכן כשבאה יולדת לבית הכנסת מנגן החזן לכבודם 'שמחים בצאתם' עד סוף הפיוט בניגון מיוחד. חתן שבשבת שאחרי האירוסין ובשבת שאחרי הנישואין (ולא בשבת שלפני הנישואין).

חזן:	אל אדון על כל המעשים	ברוך ומברך פפי כל נשמה:
קהל:	גדלו וטובו מלא עולם	דעת ותבונה סוככים אותי:
חזן:	המתנאה על חיות הקדש	ונהדר בכבוד על המרפבה:
קהל:	זכות ומישור לפני כסאו	חסד ורחמים לפני כבודו:
חזן:	מזכים מאורות שפרא אלהינו	יצרם בדת בבינה ובהשכל:
קהל:	בח וגבורה נתן בהם	להיות מושלים בקרב תבל:
חזן:	מלאים זיו ומפיקים נגה	נאה זיום בכל העולם:
קהל:	שמחים בצאתם ושישים בבואם	עושים באימה רצון קוניהם:
חזן:	פאר וכבוד נותנים לשמו	צהלה ורננה לזכר מלכותו:
קהל:	קרא לשמש ויזרח אור	ראה והתקין צורת הלבנה:

חזן: שבת נותנים-לו כל צבא מרום

תפארת וגדלה שרפים ואופנים וחיות הקדש:

« לאל אשר שבת מכל המעשים » ביום השביעי נתעלה וישב על-פסא כבודו
 תפארת עטה ליום המנוחה » ענג קרא ליום השבת: זה שבת שליום השביעי
 שבו שבת אל מכל-מלאכתו: ויום השביעי משבח ואומר: תכלים 3-6:35 מזמור 'שיר
 ליום השבת: טוב להדות ליי לפיכך יפארו ויברכו לאל כל-יצוריו: שבת יקר
 וגדלה יתנו לאל מלך יוצר כל » המנחיל מנוחה לעמו ישראל בקדשתו
 ביום שבת קדש: « שםך יי אלהינו יתקדש » וזכרך מלכנו יתפאר
 בשמים ממעל » ועל-הארץ מתחת: תתברך מושיענו » על-שבת מעשה ידיך
 ועל-מאורי אור שעשית » יפארוך » פלה:

ביום טוב שחל בימי חול אומרים 'המאיר לארץ'.

המאיר לארץ ולדורים עליה ◊ ברחמים ◊ ובטובו מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית: קדו כד מהרבו מעשיך | יי בלם בחכמה עשית מלאה הארץ קניינה: המלך המרום לבדו מאז ◊ המשבח והמפאָר והמתנשא מימות עולם: אלהי עולם ◊ ברחמיך הרבים רחם עלינו ◊ אדון עונו ◊ צור משגבנו ◊ מגן ישענו ◊ משגב בעדנו: אל ברוך גדול ידעה ◊ הכין ופעל וחרו חמה ◊ טוב יצר כבוד לשמו ◊ מאורות נתן סביבות עמו ◊ פנות צבאיו קדושים רוממי שדי ◊ תמיד מספרים כבודאל וקדשתו: תתברך יי אלהינו על שבת מעשי ייך ◊ ועל מאורי ייך ◊ ושעשית ◊ ופאָרוך ◊ פלה:

ביום טוב מנגנים מתתברך צורינו עד סוף ביראה בניגון היום. בשבת חזון מנגן קצת בניגון קינות.

« תתברך צורנו מלכנו וגואלנו ◊ בורא קדושים: ישתבח שמך לעד מלכנו ◊ יוצר משרתים ◊ ואשר משרתיו בלם עומדים ברום עולם ◊ ומשמיעים ביראה יחד בקול ◊ דברי אלהים חיים ומלך עולם: בלם אהובים ◊ בלם ברוכים ◊ בלם גבורים ◊ ובלם עשים באימה וביראה רצון קונתם: ובלם פותחים את פיהם בקדשה ובטהרה ◊ בשירה ובזמרה ◊ ומברכים ומשבחים ומפארים ומעריצים ומקדישים וממליכים - את שם האל המלך הגדול הגבור והנורא קדוש הוא: » ובלם מקבלים עליהם על מלכות שמים זה מזה ◊ ונותנים רשות זה לזה ◊ להקדיש ליוצרים ◊ בנחת רוח בשפה ברוחה ובנעימה: קדשה בלם באחד ◊ עונים ◊ ואומרים ביראה:

קהל ישיב יי: קדוש | קדוש קדוש יי צבאות מלא כל הארץ כבודו:

³ בשבתות ובחגים כשאומרים אופן אומרים 'והחיות' במקום 'והאופנים' מלבד בראש השנה ויום הכיפורים
חזן והחיות ישוררו וכרבים יפארו ◊ ושרפים ירנו ◊
ואראלים יברכו ◊ פני כל חיה ואופן וכרוב ...

חזן והאופנים וחיות הקדש
ברעש גדול מתנשאים ...

לעמית שרפים ◊ לעמיתם משבחים ואומרים: קהל יחזקאל גייז ברוך כבוד יי ממקומו:

3. שבת ראש חודש, ראש השנה, יום כפור, סכות, שמחת תורה, שבת בראשית, הימים הראשונים של פסח, ושבת חול המועד, שבועות, שבת נחמו, שבת תשובה, שבת ברית מילה.

לֹאֵל בְּרוּךְ נְעִימוֹת יִתְּנֵנוּ: לְמַלְךְ אֵל חַי וְקַיִם ◊ זְמִירוֹת יֹאמְרוּ ◊ וְתִשְׁכַּחוּת יִשְׁמִיעֵנוּ:
 בִּי הוּא לְבָדּוֹ פּוֹעֵל גְּבוּרוֹת ◊ עֹשֶׂה חֲדָשׁוֹת ◊ בַּעַל מְלָחֳמוֹת ◊ וּזְרָע צְדָקוֹת ◊
 מַצְמִיחַ יְשׁוּעוֹת ◊ בּוֹרֵא רְפוּאוֹת ◊ נוֹרָא תְהִלּוֹת ◊ אֲדוֹן הַנִּפְלְאוֹת: הַמְחִיד בְּטוּבוֹ
 בְּכָל־יּוֹם תְּמִיד מַעֲשֵׂה בְּרָאשִׁית: כְּאֹמֶר: תְּכַלִּים קְלוּיִי: לְעֹשֶׂה אוֹרִים גְּדִלִים בִּי לְעוֹלָם
 חֲסִדּוֹ: וּבִשְׁבֹּת א' דְּחֻנּוּכָה אוֹמְרִים כֹּאן הַפִּיּוּט 'מֵאוּרָה' << אוֹר חֲדָשׁ עַל־צִיּוֹן תֵּאִיר ◊ וְנִזְכָּה כָּלֵנוּ
 מִהֲרָה לְאוּרֹ: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ יוֹצֵר הַמְּאוֹרוֹת: אֲמֵן

[ע"י שמואל] קהל אֶהְבֶּה רַבָּה אֶהְבֶּתִּנִּי יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ חֶמְלָה גְּדוֹלָה וַיִּתֵּירָה חֶמְלָתָהּ עָלֵינוּ:
 אֶבִּינִי מִלִּבִּי ◊ בַּעֲבוּר אֲבוֹתֵינוּ שְׁפָטָחוּ בָךְ ◊ וְהִלְמָדֵם חֲקֵי חַיִּים ◊ בֶּן תַּחֲנֻנֵּנוּ
 וְתִלְמִדֵנוּ: אֶבִּינִי אֵב הַרְחֵמֵן הַמְּרַחֵם ◊ רַחֵם עָלֵינוּ ◊ וְתֵן בְּלִבֵּנוּ לְהַבִּין וּלְהַשְׁכִּיל ◊
 לְשִׁמְעַ ◊ לְלַמֵּד וּלְלַמֵּד ◊ לְשִׁמֵּר וּלְעֲשׂוֹת וּלְקַיֵּם אֶת־כָּל־דְּבָרֵי תִלְמוּד תּוֹרָתְךָ
 בְּאַהֲבָה: וְהֵאָר עֵינֵינוּ בְּמִצְוֹתֶיךָ ◊ וְדַבֵּק לִבֵּנוּ בְּתוֹרָתְךָ ◊ וַיַּחֲד לִבֵּנוּ לְאַהֲבָה
 וּלְיִרְאָה אֶת־שִׁמְךָ ◊ וְלֹא־נִבּוֹשׁ לְעוֹלָם וָעֶד: בִּי בָשָׂם קִרְשְׁךָ הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא בְּמַחְנוּ ◊
 נִגְלִיָּה וְנִשְׁמַחָה בִּישׁוּעָתְךָ: << ⁴ וְהִבִּיאֵנוּ לְשָׁלוֹם מֵאַרְבַּע בְּנִפּוֹת הָאָרֶץ ◊ וְתוֹלִיבֵנוּ
 קוֹמְמִיּוֹת לְאַרְצֵנוּ: בִּי אֵל פּוֹעֵל־יְשׁוּעוֹת אַתָּה ◊ וּבָנוּ בְּחִירָת מִכָּל־עַם וְלִשׁוֹן:
 וְקִרְבָּתֵנוּ לְשִׁמְךָ הַגָּדוֹל סֵלָה בְּאַמֶּת ◊ בִּשְׁבֹּת לִפְנֵי שְׂבוּעוֹת וּלְפָנֵי מ' בֵּאֵב אוֹמְרִים כֹּאן הַפִּיּוּט 'אַהֲבָה'
 לְהוֹדוֹת לָךְ וּלְיִחְדָּךְ בְּאַהֲבָה: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ הַפּוֹחֵר בְּעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּאַהֲבָה: אֲמֵן

עונים 'אמן' על ברכת אהבה של חזן.

להשלמת רמ"ח תיבות בק"ש מקדימים לה אמירת 'אל מלך נאמן' הן ביחיד והן בציבור. ויש משלימים את חשבון רמ"ח בעניית 'אמן' על ברכת אהבת עולם של חזן, ש'אמן' הוא נוטריקון 'אל מלך נאמן'.

לכתחילה צריך לקרוא את ק"ש כולה בַּעֲמִי המקרא כולל הפסוק הראשון שהוא עיקר הקריאה על פי הפסוקים. קריאת שמע בַּנְּגִיטָה בַּעֲמִי המקרא, אם מורגל בהם, ובנגינת טעמי המקרא הקדומה של בני אשכנז בפרט, היא הדרך המובחרת לקיים את המצוה דאורייתא של קריאת שמע פעמיים בכל יום.

על פי הפסוקים והמדקדקים צריך להקפיד בכל התפילה - וביותר בק"ש דאורייתא - על ביטויי המילים בלשון הקודש מדוקדקת. הגיית החולם הנכונה היא זו של בני אשכנז, ובדורות שלפניו הבדילו בני אשכנז גם בין ח"ת לב"ף (שריד לכך נותר בהגיית בני הונגריה) ובין עי"ן לאל"ף (שריד לכך נותר בהגיית בני הולנד). הרי"ש האשכנזי הנכונה היא לשונית. לפי פוסקי אשכנז צריך להקפיד על דין הגמרא להאריך בדלי"ת של 'אחד' (בהרעדת הלשון קלושה מאחורי השיניים העליונות הקדמיות). רבים הם המדקדקים בזמן ק"ש לפי על השיטות, ואשרי הם אלה שמתאמצים להדר גם בעצם ק"ש שתיעשה לפי מסורת חז"ל.

4. The מנהג is to hold the two front ציציות in the left hand, as mentioned by the following פוסקים and קיצור שלחן ערוך, שלחן ערוך הרב, מגן אברהם, ים של שלמה, ספר המנהגים לרבינו אייזיק טירנא ר'אהרן פולד [מנהגי פרנקפורט], מנהגי וורמיישא) פוסקי אשכנז. This was echoed by ערוך השלחן, (כמנהג האריז"ל, ציציות all four held although he held all four), ספר יוסף אומץ and חות יאיר.

אֵל מֶלֶךְ נֶאֱמָן

דברים 7:1

שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ | אֶחָד:

בלחש בְּרוּךְ: שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ ◊ לְעוֹלָם וָעֶד:

דברים 7:1-5 וְאַהֲבָתְךָ אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ בְּכָל-לִבְּךָ וּבְכָל-נַפְשְׁךָ וּבְכָל-מְאֹדְךָ: וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוְךָ הַיּוֹם עַל-לִבְּךָ: וְשָׁנַנְתָּם לְבָנֶיךָ וּדְבַרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלֻכְתְּךָ בַּדֶּרֶךְ וּבְשֹׁכְבְּךָ וּבְקוּמְךָ: וְקִשְׁרָתָם לְאוֹת עַל-יָדְךָ וְהָיוּ לְטוֹפֶת בֵּין עֵינֶיךָ: וּכְתַבְתָּם עַל-מְזוּזוֹת בֵּיתְךָ וּבְשַׁעְרֶיךָ:

דברים 10:1-5 וְהָיָה אִם-שָׁמַעַתְּ שְׁמִעוּ אֶל-מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת-יְיָ אֱלֹהֵיכֶם וּלְעֲבֹדוֹ בְּכָל-לִבְכֶּם וּבְכָל-נַפְשְׁכֶם: וְנָתַתִּי מִמֶּרֶעַרְצְכֶם בְּעֵתוֹ יוֹרָה וּמִלְקוֹשׁ וְאִסְפַּת דָּגָנְךָ וְתִירְשֶׁךָ וְיִצְהָרְךָ: וְנָתַתִּי עֵשֶׂב בְּשֹׁדְךָ לְבִהְמֶתְךָ וְאֹכֶלֶת וְשִׁבְעָתָה: הַשְּׁמֵר׃ לָכֵן פְּקִיפְתָּה לְבַבְכֶם וּסְרַתָּם וְעַבַדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם: וְחָרָה אַפִּי בָכֶם וְעָצַר אֶת-הַשָּׁמַיִם וְלֹא-יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת-יְבוּלָהּ וְאֲבָרְתָם מִחֵרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר יְיָ נָתַן לָכֶם: וְשָׁמַתָּם אֶת-דְּבָרֵי אֱלֹהֵי עַל לְבַבְכֶם וְעַל-נַפְשְׁכֶם וְקִשְׁרָתָם אִתְּם לְאוֹת עַל-יְדֵיכֶם וְהָיוּ לְטוֹפֶת בֵּין עֵינֶיכֶם: וְלִמְדַתָּם אִתְּם אֶת-בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלֻכְתְּךָ בַּדֶּרֶךְ וּבְשֹׁכְבְּךָ וּבְקוּמְךָ: וּכְתַבְתָּם עַל-מְזוּזוֹת בֵּיתְךָ וּבְשַׁעְרֶיךָ: ⁵ חָרַב הַקּוֹרָא שְׁמַע בְּטַעֲמִים מֵרִים קוֹלוֹ מִלְמַעַן יִרְבּוּ עַד 'אִמַּת' לְמַעַן יִרְבּוּ יְמֵיכֶם וְיָמֵי בְנֵיכֶם עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְיָ לְאַבְרָהָם לָתֵת לָהֶם בְּיָמֵי הַשָּׁמַיִם עַל-הָאָרֶץ:

5. עיין בשרשי מנהג אשכנז חלק ג' שמסביר את זה.

3מדר טו:לז-מא וַיֹּאמֶר יי אֱלֹהֵי מֹשֶׁה לֵאמֹר: דְּבַר אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם וַעֲשׂוּ לָהֶם צִיצִית עַל־כַּנְפֵי בְּגָדֵיהֶם לְדֹרֹתָם וְנָתַנּוּ עַל־צִיצִית הַכֶּנֶף פֶּתִיל תְּכֵלֶת: וְהָיָה לָכֶם לְצִיצִית ⁶ וּרְאִיתֶם אֹתוֹ וּזְכַרְתֶּם אֶת־כָּל־מִצְוֹת יי וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם וְלֹא־תִירוּ אַחֲרֵי לְבַבְכֶם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם אֲשֶׁר־אַתֶּם זֹנִים אַחֲרֵיהֶם: לְמַעַן תִּזְכְּרוּ וַעֲשִׂיתֶם אֶת־כָּל־מִצְוֹתַי וְהִייתֶם קְדוֹשִׁים לֵאלֹהֵיכֶם:

אומרו הקהל עם הרב הפסוק האחרון וכן החזן.

אֲנִי יי אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם
לְהִיּוֹת לָכֶם לֵאלֹהִים אֲנִי יי אֱלֹהֵיכֶם:

חזן מרים קולו במילה 'אמת' ואינו כופל 'ד' אלדיכם אמת'. לפיכך חזן אומר פרשת ציצית עם הרב כדי שישמך 'אמת' ל'ד' אלדיכם, ולא יצטרך להמתין עליו ולהפסיק בין המלים הללו.

אומרים בשבתות
שאומרים זולת חוץ מראש חודש אייר
עד שבת שלפני שבועות ובשבתות
שבין י"ז תמוז לתשעה באב:
אֱמֶת וַיֵּצֵב ◊ וְנִכְוֹן וְקִיָּם
וַיֵּשֶׁר וְנִאֱמָן ◊
וְטוֹב וַיִּפֶּה ◊ הַדְּבָר הַזֶּה
עַל אֲבוֹתֵינוּ וְעַל־בְּנֵינוּ
וְעַל־דּוֹרוֹתֵינוּ וְעַל כָּל־דּוֹרוֹת |
זָרַע יִשְׂרָאֵל עֲבָדֶיךָ:

עַל־הֶרָאשׁוֹנִים וְעַל־
הָאֲחֵרֹנִים לְעוֹלָם וְעַד חֵק וְלֹא
יַעֲבֹר: אֱמֶת שְׁאֵתָה הוּא יי
אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ לְעוֹלָם
וְעַד: אֵתָה הוּא מִלִּפְנֵי מֶלֶךְ
אֲבוֹתֵינוּ אֵתָה ◊ לְמַעַן שְׁמַךְ
מֶחֱרָ לְנַאֲלָנוּ בְּנִאֲלָת אֵת־
אֲבוֹתֵינוּ: אֱמֶת מְעוֹלָם שְׁמַךְ
הַגָּדוֹל | עַל־נוּקְדָא בְּאַהֲבָה ◊
אֵין אֱלֹהִים עוֹד וְיִלְתֵּךְ:

אֱמֶת וַיֵּצֵב ◊ וְנִכְוֹן וְקִיָּם ◊ וַיֵּשֶׁר וְנִאֱמָן ◊ וְאֵהוּב
וְחֻבִּיב ◊ וְנִחְמָד וְנִעִים וְנוֹרָא וְאֲדִיר ◊ וּמִתְקַן
וּמִקְבָּל ◊ וְטוֹב וַיִּפֶּה ◊ הַדְּבָר הַזֶּה עַל־נוּקְדָא וְעַד:
אֱמֶת אֱלֹהֵי עוֹלָם מִלִּפְנֵי ◊ צוּר יַעֲקֹב ◊ מִגֵּן יִשְׁעָנוּ
לְדוֹר וָדוֹר הוּא קִיָּם ◊ וְשִׁמּוֹ קִיָּם ◊ וּבִסְאוֹ נִכְוֹן
וּמִלְכוּתוֹ וְאַמוּנָתוֹ לְעַד קִיָּמָת: וְדִבְרֵיו חַיִּים וְקִיָּמִים
נִאֱמָנִים וְנִחְמָדִים ◊ לְעַד וְלְעוֹלָמֵי עוֹלָמִים: עַל־אֲבוֹתֵינוּ
וְעַל־בְּנֵינוּ וְעַל־דּוֹרוֹתֵינוּ ◊ וְעַל כָּל־דּוֹרוֹת זָרַע
יִשְׂרָאֵל עֲבָדֶיךָ:

עַל־הֶרָאשׁוֹנִים וְעַל־הָאֲחֵרֹנִים ◊ דְּבַר טוֹב וְקִיָּם
לְעוֹלָם וְעַד ◊ אֱמֶת וְאַמוּנָה חֵק וְלֹא יַעֲבֹר: אֱמֶת
שְׁאֵתָה הוּא יי אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ מִלִּפְנֵי מֶלֶךְ
אֲבוֹתֵינוּ ◊ גּוֹאֲלָנוּ גּוֹאֵל אֲבוֹתֵינוּ ◊ יוֹצֵרֵנוּ צוּר
יִשׁוּעָתָנוּ ◊ הוֹדְנוּ וּמַצִּילָנוּ מִעוֹלָם שְׁמַךְ ◊ אֵין אֱלֹהִים
עוֹד וְיִלְתֵּךְ:

6. While reciting the third (ויאמר), the ציציות are switched from the left to the right hand. The מנהג of holding the ציציות originated from the time of the תלמוד and therefore is considered a דגמרא. The ציציות are kissed only while reciting the words 'וראיתם אותו'.

⁷ בשבתות ובחגים אומרים זולת.

עֲזֹרַת אֲבוֹתֵינוּ אַתָּה הוּא מַעֲוֹלָם ◊ מָגֵן וּמוֹשִׁיעַ לְבָנֵיהֶם אַחֲרֵיהֶם בְּכָל־דֹּר
וְדֹר: בָּרוּם עוֹלָם מוֹשֶׁבֶךְ ◊ וּמִשְׁפָּטֶיךָ וְצִדְקָתְךָ עַד־אַפְסֵי אֶרֶץ: אֲשֶׁר־אִישׁ
שִׁישְׁמַע לְמִצְוֹתֶיךָ ◊ וְתוֹרָתְךָ וּדְבָרְךָ יִשִּׁים עַל־לְבוֹ: אֱמֶת אַתָּה הוּא אֲדוֹן לְעַמְּךָ
וּמֶלֶךְ גִּבּוֹר לָרִיב רִיבָם: אֱמֶת אַתָּה הוּא רֹאשׁוֹן וְאַתָּה הוּא אַחֲרוֹן ◊ וּמִכְלָעֶיךָ אֵין
לָנוּ מֶלֶךְ גּוֹאֵל וּמוֹשִׁיעַ: ⁸ מִמִּצְרַיִם גָּאֵלְתָּנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ וּמִבֵּית עַבְדִּים פָּדִיתָנוּ:
כָּל־בְּכוֹרֵיהֶם תִּרְגַּתָּ ◊ וּבְכוֹרְךָ גָּאֵלְתָּ ◊ וַיִּסְסוּךָ בְּקַעֲתָ ◊ וַיּוֹדִים מִבְּקַעֲתָ ◊ וַיִּדְּדִים
הָעֶבְרִיתָ ◊ תַּכְלִים קוֹיֵא וַיִּכְסּוּ־מַיִם צָרִיחָם אֶחָד מֵהֶם לֹא נֹתַר: << עַל־זֹאת שִׁבְחוּ
אֱהוֹבִים וְרוֹמְמוֹ אֵל ◊ וְנָתַנוּ יְדִידִים וְמִירוֹת שִׁירוֹת וְתִשְׁבָּחוֹת ◊ בְּרָכוֹת וְהוֹדָאוֹת ◊
לְמֶלֶךְ אֵל חַי־וֹקֵים ◊ רֶם־וְנִשָּׂא ◊ גָּדוֹל וְנוֹרָא ◊ מְשֻׁפָּל גָּאִים ◊ וּמִגְבִּיהַ שְׁפָלִים ◊
מוֹצִיא אֱסִירִים ◊ וּפּוֹדֶה עֲנָוִים ◊ וְעוֹזֵר דָּלִים ◊ וְעוֹנֶה לְעַמּוֹ בְּעֵת שׁוּעָם אֱלֹיו:

תְּהִלּוֹת לֵאלֹהֵינוּ ◊ בָּרוּךְ הוּא וּמְבָרֵךְ:

מִשָּׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל לְךָ עָנוּ שִׁירָה ◊ בְּשִׂמְחָה רַבָּה וְאָמְרוּ כָלָם:

קהל שמוס טו:יא מִי־כַמְכָּה בָּאֵלֶם יְיָ מִי כַמְכָּה נֶאֱדָר בְּקֹדֶשׁ נֹרָא תְּהִלָּת עֲשֵׂה פִלָּא:

חזן שִׁירָה חֲדָשָׁה שִׁבְחוּ גְּאוּלִּים לְשִׁמְךָ ◊ עַל־שְׁפַת הַיָּם ◊
יַחַד כָּלָם חוֹדוּ וְהִמְלִיכוּ וְאָמְרוּ:

קהל טו:יב יי | יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד:

חזן צוּר יִשְׂרָאֵל ◊ קוֹמָה בְּעֲזֹרַת יִשְׂרָאֵל ◊ וּפִדָּה בְּנֶאֱמָךְ יְהוּדָה וַיִּשְׂרָאֵל:

בימים הראשונים של פסח ושבת חול המועד מוסיפים כאן הפיוט 'ברח דודי' ומסיימים
(בגלל אבות תושיע בנים ◊ וְתָבִיא גְּאֻלָּה לְבָנֵי בְּנֵיהֶם:)

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ גְּאֹל יִשְׂרָאֵל:

בשלוש רגלים אומרים כאן תפלה לשלוש רגלים (עמ' 270).

7. שבת ברית מילה, שבת ראש חודש, סכות, שבת חול המועד, שמיני עצרת, שבת בראשית, שבת ראשונה של חנוכה, ארבע פרשיות [שקלים, זכור, פרה, חודש], שבת הגדול, פסח, שבת חול המועד, שבתות שבין ראש חודש אייר לשבועות, שבועות, שבתות שבין המצרים, שבת נחמו, שבת תשובה.

8. On the Sabbath (שבת שירה) ס' בשלח, שביעי של פסח, שמחת תורה 8. ניגון with a special מצרים גאלתנו.

עמידה של שחרית לשבת

בשבתות אין אומרים לא את קדיש הפתח ולא 'ברכו', לא בשחרית ולא במנחה.

תכלים נא: **אֲדֹנֵי שְׁפָתַי תִּפְתָּח וּפִי יִגִּיד תִּהְלִתֶּךָ:**

- כורע בְּרוּךְ: משתחוה **אַתָּה** זוקף יי ברוך הוא וברוך שמו **אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ** ◊
אֱלֹהֵי אֲבֹרָהם ◊ **אֱלֹהֵי יִצְחָק** ◊ **וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב** ◊ **הָאֵל הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא** ◊ **אֵל עֶלְיוֹן** ◊
גּוֹמֵל חֲסָדִים מְזִבִּים וְקוֹנֵה הַכֹּל ◊ **וְזוֹכֵר חֲסֵדֵי אֲבוֹת** ◊ **וּמַבִּיא גּוֹאֵל לִבְנֵי בְנֵיהֶם** ◊
לְמַעַן שְׁמוֹ בְּאַהֲבָה:

בשבת שובה [אבל בחזרת הש"ץ אין הקהל אומר 'זכרנו לחיים']:

זָכַרְנוּ לַחַיִּים ◊ **מֶלֶךְ חַפֵּץ בַּחַיִּים** ◊ **וְכַתְּבֵנוּ בְּסֵפֶר הַחַיִּים** ◊ **לְמַעַן אֱלֹהִים חַיִּים:**

מֶלֶךְ עוֹזֵר וּמוֹשִׁיעַ וּמַגֵּן:

כורע בְּרוּךְ: משתחוה **אַתָּה** זוקף יי ברוך הוא וברוך שמו **מַגֵּן אֲבֹרָהם:** אמן

אַתָּה גִּבּוֹר לְעוֹלָם אֲדֹנֵי ◊ **מַחֲיֵה מֵתִים אַתָּה** ◊ **רַב לְהוֹשִׁיעַ:**

ממוסף של שמיני עצרת עד מוסף של יום ראשון של פסח אומרים:

מְשִׁיב הַרוּחַ וּמוֹרִיד הַגֶּשֶׁם:

- מְכַלְכֵּל חַיִּים בְּחֶסֶד** ◊ **מַחֲיֵה מֵתִים בְּרַחֲמִים רַבִּים** ◊ **סוֹמֵךְ נוֹפְלִים** ◊ **וְרוֹפֵא חוֹלִים** ◊
וּמַתִּיר אֲסוּרִים ◊ **וּמְקַיֵּם אֲמוּנָתוֹ לִישְׁנֵי עֶפְרָיִם:** **מִי כְמוֹךָ בָּעַל גְּבוּרוֹת** ◊
וּמִי דוֹמָה לָךְ ◊ **מֶלֶךְ מֵמִית וּמַחֲיֵה וּמַצְמִיחַ יְשׁוּעָה:**

בשבת שובה [אבל בחזרת הש"ץ אין הקהל אומר 'מי כמוד']:

מִי כְמוֹךָ אֵב תְּרַחֲמִים ◊ **זוֹכֵר יְצוּרָיו לַחַיִּים בְּרַחֲמִים:**

וְנֶאֱמַן אַתָּה לְהַחְיֹת מֵתִים: בְּרוּךְ **אַתָּה** יי ברוך הוא וברוך שמו **מַחֲיֵה הַמֵּתִים:** אמן

^{2 1} קדושה לש"ץ בחזרת התפלה :

אתה קדוש ושםך קדוש | חזן בלבד נקדש את-שםך בעולם | בשם שמקדישים
וקדושים בכל-יום יהללוך | אותו בשמי מרום | בפתוב על-יד נביאך ישעיה
סלה: ברוך אתה יי האל | וג' וקרא זה אל-זה ואמר | (בשבת שובה: המלך) הקדוש:

קהל וחזן יחדיו קדוש | קדוש קדוש יי צבאות מלא כל-הארץ בבורו:
חזן אז בקול-רעש גדול | אדיר וחזק משמיעים קול | מתנשאים לעצמת שרפים |
לעצמתם ברוך יאמרו: | קהל וחזן יחדיו יחזקאל ג' יצ | ברוך בבור-יי ממקומו:
חזן ממקומך מלפנינו תופיע | ותמלך עלינו | כי מחכים אנחנו לך: מתי תמלך:
בציזן | בקרוב בימינו | לעלם ועד תשבון: תתגדל ותתקדש בתוך ירושלם עירך |
לדור ודור ולנצח נצחים: ועינינו תראינה מלכותך | בדבר האמור בשירי עזך |
על-ידי דוד משיח צדקך:

קהל וחזן יחדיו תכלים קמוי: ימלך | יי לעולם אלהיך ציון לדר ודר הללויה:
חזן לדור ודור נגיד גדלך ולנצח נצחים קדשתך נקדיש | ושבחך אלהינו מפנינו
לא ימוש לעולם ועד | כי אל מלך גדול וקדוש אתה: ברוך אתה יי
ברוך הוא וברוך שמו האל (בשבת שובה: המלך) הקדוש: אמן

^{3 4} ישמח משה במתנת חלקו | כי עבד נאמן קראת לו: כליל תפארת בראשו נתת |
בעמדו לפניך על-הר סיני | ושני לחת אבנים הוריד בידו | וכתוב בהם שמירת שבת |
ובן פתוב בתורתך: שמות לא:טז | ושמו בנ-ישראל את-השבת לעשות את-השבת
לדרתם ברית עולם: ביני ובין בנ-י ישראל אות הוא לעולם כי-ששית ימים עשה יי
את-השמים ואת-הארץ וביום השביעי שבת וינפש:

1. The [נקדישך] together נקדש states that congregants *should not recite* (אורח חיים קבה:א) מחבר with the חזן; rather they should remain silent and concentrate on the חזן's recitation until he finishes that portion, at which point they should say, 'קדוש. קדוש....' The משנה ברורה explains, that congregants should remain quiet because the חזן is their messenger, and if they say נקדש along with him, he no longer appears as their messenger.

2. The paragraphs recited on שבת (for example: 'או בקול, כבודו מלא, כו') may be said by קהל as well. During the time of the ראשונים however, they too were said *only* by the חזן. did פוסקי אשכנז not stop the ציבור from saying them, but they did not insist on them doing so either. As is shown in the סידורי רודלהיים, they are marked as sections exclusively recited by the תפילה.

3. ואם תאמר מפני מה או משני תפילתנו בשבת בלילה ויצר ומוסף ומנחה, ואין או מתפללין בתפילה אחת כמו ביום טוב שאנו מתפללין אתה בחרתנו בכל תפילה ותפילה. ושמעתי מרבוני אחד שכנגד ג' שבתות תיקנו חכמים אילו התפילות, אתה קדשת כנגד שבת בראשית, שהקב"ה קדשו ומקדש ובא הששת ימי בראשית. ישמח משה, כנגד שבת סיני, שהתורה ניתנה בשבת בהשכמה, כדאמרין פ' ר' עקיבא מכדי בין מר ובין מר תורה בשבת ניתנה. ובתכנת שבת אין לתמוה, שכל תפילת המוספין או משנין מתפילת ערבית שחרית ומנחה. ובתפילת אתה אחד כנגד שבת שלעתיד לבא, שנא' (זכריה יד:ט) ביום ההוא יהיה יי אחד ושמו אחד. וגם ישראל גוי אחד, שנא' (ישעיה ס:כא) ועמד כולם צדיקים לעולם ירשו ארץ. (מחזור ויטרי)

4. On the חזן sings משה שבת ס' יתרו with a special ניגון.

וְלֹא נָתַתּוּ יי אֱלֹהֵינוּ לְגוּיֵי הָאָרְצוֹת ◊ וְלֹא הִנְחִלְתּוּ מִלִּפְנֵינוּ לְעוֹבְדֵי פְסִילִים ◊
וְגַם בְּמִנוּחָתוֹ ⁵ לֹא יִשְׁכְּנוּ עַרְלִים: כִּי לְיִשְׂרָאֵל עָמְדָה נָתַתּוּ בְּאַהֲבָה ◊ לְזֶרַע יַעֲקֹב
אֲשֶׁר בָּם בְּחֶרֶת: עִם מְקַדְּשֵׁי שְׂבִיעִי ◊ כָּלֵם יִשְׁכְּעוּ וַיִּתְּעַנּוּ מִפְּנוּבָה:
וּבְשִׁבְעֵי רָצִיתָ בּוֹ וְקִדְשָׁתוֹ חֲמִידַת יָמִים אוֹתוֹ קָרָאתָ ◊ וְכָר לַמַּעֲשֵׂה בְּרֹאשִׁית:

אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ רָצָה בְּמִנוּחָתֵנוּ ◊ קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתֶיךָ וְתַן חֶלְקֵנוּ בְּתוֹרָתְךָ ◊
שְׂכַעְנוּ מִפְּנוּבָה ◊ וְשִׁמְחָנוּ בִּישׁוּעָתְךָ ◊ וּמַהֲרָה לִבְנוֹ לַעֲבֹדְךָ בְּאַמָּת: וְהִנְחִילֵנוּ
יי אֱלֹהֵינוּ בְּאַהֲבָה וּבְרָצוֹן שֶׁבֶת קִדְשֶׁךָ ◊ וַיִּשְׁמְחוּ בָּךְ יִשְׂרָאֵל אוֹהֲבֵי שְׁמֶךָ:
בְּרוּךְ אַתָּה יי בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ מְקַדְּשׁ הַשֻּׁבֶּת: אָמֵן

רָצָה יי אֱלֹהֵינוּ בְּעָמְדְךָ יִשְׂרָאֵל וּבִתְפִלָּתָם ◊ וְהָשִׁיב הָעֲבוּדָה לְדְבִיר בֵּיתְךָ: ⁶ וְאֲשִׁי
יִשְׂרָאֵל וּתְפִלָּתָם ◊ מְהֵרָה ◊ בְּאַהֲבָה תִּקְבַּל בְּרָצוֹן ◊ וְתֵהִי לְרָצוֹן תָּמִיד עֲבוּדַת
יִשְׂרָאֵל עָמְדָה:

בראש חודש ובחול המועד אומרים ⁷ 'יעלה ויבא'

אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ יַעֲלֶה וַיָּבֵא ◊ וַיִּגְיַע ◊ וַיִּרְאֶה ◊ וַיִּרְצֶה ◊ וַיִּשְׁמַע ◊ וַיִּפְקֹד ◊ וַיִּזְכֹּר
וְזָכְרֵנוּ וּפְקֻדּוֹתֵנוּ ◊ וְזָכְרוֹן אֲבוֹתֵינוּ ◊ וְזָכְרוֹן מֹשֶׁה בְּרַדְדוֹד עֲבָדְךָ ◊ וְזָכְרוֹן יְרוּשָׁלַם עִיר קִדְשֶׁךָ ◊
וְזָכְרוֹן כָּל עָמְדָה בֵּית יִשְׂרָאֵל לְפָנֶיךָ ◊ לְפִלִּיטָה וּלְמוֹכָה וּלְחֶן וּלְחֶסֶד וּלְרַחֲמִים וּלְחַיִּים וּלְשָׁלוֹם בְּיוֹם
לְרֹאשׁ חוֹדֶשׁ: רֹאשׁ הַחֹדֶשׁ | לַפֶּסַח: חַג הַמִּצּוֹת | לַסֻּכּוֹת: חַג הַסֻּכּוֹת

הָזֶה ◊ זָכְרֵנוּ יי אֱלֹהֵינוּ בּוֹ לְמוֹכָה ◊ וּפְקֻדּוֹתֵנוּ בּוֹ לְבִרְכָה ◊ וְהוֹשִׁיעֵנוּ בּוֹ לְחַיִּים ◊ וּבְדְבַר יִשׁוּעָה
וּרְחָמִים ◊ חוּם וְחֶנּוּן וְרַחֲמֵי עֲלֵינוּ וְהוֹשִׁיעֵנוּ ◊ כִּי אֱלֹהֶיךָ עֲיִנֵינוּ ◊ כִּי אֵל מֶלֶךְ חֲנוּן וְרַחוּם אַתָּה:

וְתַחֲנוּנָה עֲיִנֵינוּ בְּשׁוּבָךְ לְצִיּוֹן בְּרַחֲמִים:

בְּרוּךְ אַתָּה יי בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ הַמְּחַיֶּה שְׂכִינָתוֹ לְצִיּוֹן: אָמֵן

5. In the uncensored text of the Rokeach, the phrase is 'לא יִשְׁכְּנוּ עַרְלִים'. Due to the influence of the censors, the text was changed in some editions to 'רָשָׁעִים'.

6. One could read the phrase either 'ואשי ישראל ותפלתם' or 'ואשי ישראל ותפלתם מהרה'. In the latter case, one pauses both before and after the word 'מהרה', therefore according to the Rokeach, one pauses both before and after the word 'מהרה'.

7. ואיתה במחזור ויטרי, ראש חודש שחל בשבת אין מזכיר של שבת ביעלה ויבא לפי שאינו בא אלא בשביל ראש חודש. (מהרי"ל) וכ"פ המשנה ברורה ס"ק טו בשם הרבה אחרונים ושכן המנהג. אולם דעת הב"י בשם ונהגו העולם והרמ"א ס"ע ג שמזכירין שבת ביעלה ויבא.

החזן צריך לומר 'מודים' בקול רם כדי שהציבור ישמעו.

כורע מודים אנחנו לך שאתה הוא זוקף יי אלהינו ואלהי אבותינו לעולם ועד: צור חיינו ◊ מגן ישענו אתה הוא לדור ודור: גודה לך וגםפר תהלתך על חיינו המסורים בידך ◊ ועל נשמותינו הפקודות לך ◊ ועל נפיה שכל-יום עמנו ועל-נפלאותיה ומובותיה שכל-ל-עת ◊ ערב ובקר וצהריים: המוב ב' לא-כלו רחמיך ◊ והמרחם ב' לא-תמו חסדיך ◊ מעולם קנינו לך:

מודים דרבנן
כורע מודים אנחנו לך שאתה הוא זוקף יי אלהינו ואלהי אבותינו אלהי כל-בשר ◊ יוצרנו יוצר בראשית: ברכות והודאות לשמך הגדול והקדוש ◊ על שהחייטנו וקנימטנו ◊ בן תחינו ותקנימנו ותאסוף גליותינו לחצרת קדשך ◊ לשמך חקיך ולעשות רצונך ◊ ולעבדך בלבב שלם ◊ על שאנו מודים לך: כורעים מעט כשאומרים המילה ברוך ◊ זוקף אל ההודאות:

בחנוכה אומרים כאן 'על הנסים':

על הנסים ◊ ועל הפרקן ◊ ועל הגבורות ◊ ועל התשועות ◊ ועל המלחמות

שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה:

בימי מתתיהו בן יוחנן כהן גדול חשמוני ובניו ◊ כשעמדה מלכות יון הרשעה על עמך ישראל ◊ להשביחם תורתך ◊ ולהעבירם מחקי רצונך: ואתה ברחמיך הרבים ◊ עמדת להם בעת צרתם ◊ רבת את ריבם ◊ דנת את דינם ◊ נקמת את נקמתם: מסרת גבורים ביד חלשים ◊ ורבים ביד מעטים ◊ וממאים ביד מהורים ◊ ורשעים ביד צדיקים ◊ וזדים ביד עוסקי תורתך: ולך עשית שם גדול וקדוש בעולמך ◊ ולעמך ישראל עשית תשועה גדולה ופרקן כהיום הזה: ואחר כך באו בגיך לדביר ביתך ◊ ופנו את היכלך ◊ ומהרו את מקדשך ◊ והדליקו גרות כהצרות קדשך ◊ וקבעו שמונת ימי חנוכה אלו ◊ להודות להלל לשמך הגדול:

ועל-כלם יתברך ויתרומם שמך מלפני תמיד לעולם ועד:

בשבת שובה: וכתוב לחיים מובים בני בריתך:

[בחזרת הש"ץ הקהל עונה רק 'אמן' על אמירה 'כתוב לחיים', שאין הקהל חוזר על אמירה זו:]

וכל החיים יודוך סלה ◊ ויהללו את-שמך באמת ◊ האל ישועתנו ועזרתנו סלה:

כורע ברוך משתחוה אתה זוקף יי ברוך הוא וברוך שמו המוב שמך וליך נאח להודות: אמן

בחזרת הש"ץ אומר החזן:

בארץ ישראל הכהנים מברכים את הקהל (עמ' 281).

אלהינו ואלהי אבותינו ◊ ברכנו בברכה המשלשת בתורה ◊ הכתובה על ידי משה עבדך ◊
האמורה מפי אהרן ובניו כהנים עם קדושך ◊ באמור:

זמזכר ו:כד-כו יברכה יי וישמרה: כו יהי רצון יאר יי | פניו אליה ויחנה: כו יהי רצון
ישא יי | פניו אליה וישם לה שלום: כו יהי רצון

שים שלום ◊ מובה ◊ וברכה ◊ חן ◊ וחסד ורחמים עלינו ועל כל ישראל עמך:
ברכנו אבינו ◊ בלנו באחד באור פניך ◊ כי באור פניך נתת לנו ◊ יי אלהינו ◊
תורת חיים ואהבת חסד ◊ וצדקה ◊ וברכה ◊ ורחמים ◊ וחיים ◊ ושלום: ומוב
בעיניך לברך את-עמך ישראל ◊ בכל-עת ובכל-שעה בשלומך ◊

בשבת שובה: [בחזרת הש"ץ הקהל מקדים אמירת 'בספר...' לפני החזן]:

בספר חיים ברכה ושלום ◊ ופרנסה מובה ◊ נזכר ונכתב לפניך ◊
אנו וכל-עמך בית ישראל ◊ לחיים ולשלום: ברוך אתה יי
ברוך הוא וברוך שמו עושה השלום: אמן

ברוך אתה יי
ברוך הוא וברוך שמו
המברך את-עמו ישראל
בשלום: אמן

אלהי ◊ נצר לשוני מדע ◊ ושלפתי מדבר מרמה ◊ ולמקללי נפשי תדום ◊ ונפשי
בעפר לבל תהיה: פתח לבי בתורתך ◊ ובמצותיך תרדוף נפשי: וכל החושבים
עלי רעה ◊ מחרה חפר עצתם וקלקל מחשבותם: עשה למען שמך ◊ עשה למען
ימינך ◊ עשה למען קדשך ◊ עשה למען תורתך: תכלים ס: למען יחלצון ידידיך
הושיעה ימינך ונענני: יט: יהי לרצון | אמרי-פי והגיון לבי לפניך יי צורי וגאלי:
פוסע לאחריו ג' פסיעות ואומר: עשה שלום במרומוי ◊ הוא יעשה שלום עלינו ◊ ועל
כל-ישראל ◊ ואמרו אמן:

זוקף לאט ואומר:

יהי רצון מלפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו ◊ שיבנה בית המקדש במהרה בימינו ◊
ותן חלקנו בתורתך: ושם נעבדך ביראה ◊ בימי עולם ובשנים קדמניות:
מלאכי גז: וערכה ליי מנחת יהודה וירושלם בימי עולם ובשנים קדמניות:

ועומד במקום שכלו פסיעותיו עד כדי הלך ד' אמות, ובצבור עד שיגיע החזן לקדושה.
הבעל תפילה חוזר ומתפלל בקול ואומר מתחלה 'אדני שפתי תפתח' בלחש

בראש חודש וחנוכה וחול המועד אומרים מיד הלל אחר גמר התפלה קודם קדיש (עמ' 259).

במדבר יד:יז וְעַתָּה יִגְדַּל־נָא כַח אֲדֹנִי כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ לֵאמֹר:

תכלים כה: זכר רחמיך יי וחסדיך כי מעולם הָמָּה:

חזן כורע יתגדל ויתקדש שמייה רבא (קהל אמן): בעלמא דברא ברעותיה ♦

וימליך מלכותיה ♦ בתיבון וביומיו ובחיי דכל-ישראל ♦ בעגלא ובזמן קריב:

ואמרו חזן כורע אמן: (קהל אמן)

יהא שמייה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיה ובנשימה אחרת מוסיפים 'יתברך'

חזן כורע יתברך וישתבח ויתפאר ויתרום ויתנשא ♦

ויתחדר ויתעלה ויתהלל שמייה דקדשא חזן כורע בריך הוא הציבור אומר עמו (ולא לאחריו).

לעלא מפל-ברכתא ושירתא תשפחתא ונחמתא ♦

דאמירן בעלמא: חזן כורע ואמרו אמן: (קהל אמן)

קהל: קבל ברחמים וברצון את תפלתנו:

תתקבל צלותהון ובעותהון דכל-ישראל קדם אבוהון די בשמיא: ואמרו אמן: (קהל אמן)

תכלים קיג: קהל: יהי שם יי מברך מעתה ועד-עולם:

יהא שלמא רבא מן-שמיא ♦ ותיים עלינו ועל כל-ישראל: ואמרו אמן: (קהל אמן)

קכא: קהל: עזרי מעם יי עשה שמים וארץ:

עשה שלום במרומו ♦ הוא יעשה שלום עלינו ♦ ועל כל-ישראל: ואמרו אמן: (קהל אמן)

בשבת וביום טוב קצת ק"ק אומרים לפני הוצאת ספר תורה מן ההיכל:

תכלים פו:ח¹ אין-במוד באלהים | אדני ואין במעשיך:

קמכ:יג מלכותך מלכות כל-עלמים וממשלתך בכל-דור ודור:

יעז יי מלך נגיא יי מלך שמות טו:יח יי | ימלך לעלם ועד:

תכלים כט:יא יי עז לעמו יתן יי | יברך את-עמו בשלום:

אב תרחמים ♦ נא:כ היטיבה ברצונך את-ציון תבנה חומות ירושלם:

כי בך לבד בטחנו ♦ מלך אל רם ונשא ♦ אדון עולמים:

שרשי מנהג אשכנז

1.

מנהג אשכנז etc. were not recited in אחד אלדנו and שמע ישראל, אב הרחמים and אין כמוד (with the exception of the פיורדא (Fürth)). The recital of these פסוקים originated in נוסח צרפת (France), and became part of נוסח אושטרייך (Austria) as did other French מנהגים, which became the basis of מנהג פולין (Poland). These פסוקים are chanted in Golders Green Beth Hamedrash (Munks) in Golders Green, London.

In some congregations, שחרית עמידה is recited after the מומזר שיר ליום השבת. However, according to the שיר הכבוד and שיר היחוד (after מוסף Year 1818, pg. 76) it is said after מוסף (מ) דברי קהלת

The ancient מנהג was,
for the to רב speak before התורה twice a year on שבת הגדול and שבת שובה.

אחר קדיש 'תתקבל', לפני הוצאת ספר תורה, הרב דורש דרשת שבת שובה או דרשת שבת הגדול מענייני פסח. את דרשתו פותח באגדה, ממשיך בהלכה ומשלים באגדה, הוא מסיים במלים: 'ובא לציון גואל במהרה בימינו אמן'. אחר הדרשה אומרים קדיש דרבנן.

In the modern era,
מוסף began speaking every שבת מברכים and שבת בר מצוה, and then this was done prior to מוסף.

הוצאת ספר התורה קריאתה וברכותיה

בהוצאת ספר תורה בשבת וביום טוב חולקים כבוד גדול לתורה,
מדקדקים באופן ההוצאה, ואומרים את כל הפוסקים בשירה מסודרת.

במדבר י:לכ ויהי בנסע הארץ ויאמר משה קומה | יי ויפצו איביך וינסו משנאיך מפניך:
ישעיהו 3:ג כי מציון תצא תורה ודברי מירושלם:
פרוץ שנתן תורה לעמו ישראל בקדשתו:

² בראש השנה וביום כפור בהוצאת ספר תורה בשחרית אומרים י"ג מדות ותחינת 'רבון העולם' תפלה משערי ציון. אבל אין אומרים ביום ראשון של ראש השנה שחל בשבת, אבל ביום כפור אומרים אותו אף שחל בשבת.

שמות לד:ו-ז | יי אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת:

נצח חסד לאלפים נשא עון ופשע וחטאה ונקח ג"פ

רבון העולם ◊ מלא משאלותינו למזכה ◊ והפק רצוננו ◊ ותן לנו שאלתנו ◊
ומחל על כל-עונותינו ◊ ועל-כל-עונות אנשי בתינו ◊ מחילה בחסד ◊ מחילה ברחמים ◊
ומחלנו מחטאינו ומעונותינו ומפשעינו: וזכרנו בזכרון טוב לפניך ◊
ופקדנו בפקדית ישועה ורחמים ◊ וזכרנו לחיים ארוכים ומזכים ולשלום ◊
ופרנסה מזכה וכלכלה ◊ ותן לנו לחם לאכול ◊ ובגד ללבוש ◊ ועשר וכבוד וארך ימים
להגות בתורתך ולקיים מצוותיך ◊ ושכל ובינה להבין ולהשפיל עמקי סודותיך: ושלה רפואה
לכל-מכאובינו ◊ ותברך את-כל-מעשה ידינו: ותגזור עלינו גזרות טובות ישועות ונחמות:
ותבטל מעלינו כל-גזרות קשות ◊ ותטהר לב המלכות ויועציה ושריה עלינו למזכה ◊
אמן וכן יהי רצון: תהלים יט:ו יהיו לרצון | אמרי-פי והגיון לבי לפניך יי צורי וגאלי:

סטיד ואני תפלת-לך | יי עת רצון אלהים ברב-חסדך ענני באמת ישעך: ג"פ

2. The recitation of the מדות on י"ג שלש רגלים is a late מנהג המקובלים. In פפד"מ they were said exclusively on ימים נוראים pg. 163 and pg. 178, and Japhet's Sheet Music, pg. 107).
"הם מלחזק י"ג מדות רבש"ע ואני תפילתי וגו' ברגלים בעת הוצאת ספר תורה" (דברי קהלת) page 322 (דברי קהלת).
Additionally, in Japhet's book, pages 85-86 there is no mention of the מדות on י"ג טוב.

³ ברוב קהילות אשכנז, לא נהגו לומר בציבור את התפילה "ברוך שמה" בעת הוצאת ספר תורה, לא בשבת ולא בחול: המוציא ספר תורה נוטלו ביד ימין וחזן מקבלו בב' ידיו ומחזירו לימין ועומד כשפניו על הקהל.

במקצת קהילות אשכנז אומר החזן 'שמע ישראל' ואחריו הקהל:

החזן אומר בקול רם

דברים ו:ד 'שמע ישראל יי אלהינו יי | אחד:

אחד אלהינו גדול אדונינו ◊ קדוש (בראש השנה ויום כפור: ⁴ ונורא) שמו:

החזן אומר בקול רם ובנעימה 'גדלו':

תכלים לד: ⁵ גדלו ליי - אתי ונרוממה שמו - יחדו:

ומגביה החזן הספר בידו למעלה והולך ופונה דרך ימינו ועולה עמו למגדל שקורין שם. וכל מי שספר תורה עובר לפניו חייב לעמוד מפניו ולחבקו בשתי ידיו אם אפשר לו ולנשקו. וכל הפוגע בספר תורה צריך ללוותו עד האלמעמער, ובדרך הליכתו אומרים: והולך החזן ופונה דרך ימינו ועולה עם הספר תורה לאלמעמער שקורין שם, ובדרך הליכתו אומר הקהל בנעימה:

ד"כ ח' כטיא: לך יי הגדלה והנבירה והתפארת והנצח וההוד כיר כל בשמים ובארץ
לך יי הממלכה והמתנשא לכל | לראש:

תכלים נטי: רוממו יי אלהינו והשתחויו להללם רגלי קדוש הוא:

נטי: רוממו יי אלהינו והשתחויו לתר קדשו כיר קדוש יי אלהינו:

שרשי מנהג אשכנז

3.

ברוך שמה, were fundamentally opposed to institutionalizing the recitation of שמה. They attempted to conceal the זוהר and דברי קבלה from the masses. The fact that it has become widespread among most Jewish communities lends no proof to its propriety. (חיד"א) The precise text is itself subject to controversy. The following is a list of arguments raised against reciting it: 1) ברוך שמה was not recited by our ancestors or by the ראשונים, as it was not included in the מסורת חז"ל or the גאונים. Neither the ערוך nor the רמ"א makes any mention of this תפילה. 2) Some object to the expression 'לא על בר אלהין סמיכנא' which on its face, may sound as lending credence to Christianity or Sabbateanism. (קיצור של"ה). 3) One must ensure not to misinterpret the phrase 'דסגידנא קמיה ומקמיה דיקר אורייתיה' to mean that we bow before something other than הוא ברוך הוא. (הקדוש ברוך הוא). 4) Not everyone is worthy of honestly stating, 'אנא עבדא דקדושא בריך הוא'. (עבד השם) is the phrase that the תורה ascribes to משה רבינו. 5) Reciting this on שבת maybe forbidden, since on that day הלכה forbids praying for one's personal needs, (מאורי אור, תורת שבת) and according to דברי קבלה, it is inappropriate to recite it on weekdays, and possibly even on ראש חודש and יום טוב (כתבי האר"י, אלי' רבא, חיד"א, קרלין, בן איש חי).

4. Most likely נורא was added on ימים נוראים because they are 'נוראים'.

5. The חזן faces the congregation while reciting 'גדלו לך אתי' (which makes much more sense considering the first word of the פסוק).

שירת ⁶ 'על הכל' הונהגה בימים קבועים בהם הזמן מאפשר את האריכות בה. יש קהילות שנהגו לשוררו רק בשמחת תורה, יש שנהגו לשוררו גם בכל יום טוב שקורין בו 'מתנת יד' (מנהג פפד"מ), יש שנהגו לשוררו בכל הימים המובים בלא יוצא מן הכלל, ויש שנהגו לשוררו אף מידי שבת בשבת. השירה המקובלת עד היום היא לסירוגין, פיסקה אחת מנגן החזן ופיסקה אחת הקהל.

חזן: **עַל הַכֹּל ◊ יִתְגַּדֵּל וַיִּתְקַדֵּשׁ וַיִּשְׁתַּבַּח וַיְתַפָּאֵר וַיְתַרְוֶמֶם וַיְתַנַּשֵּׂא**

קהל: **שְׁמוֹ שֶׁל־מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמַּלְכִּים הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא ◊**

חזן: **בְּעוֹלָמוֹת שְׁפָרָא ◊ הָעוֹלָם הַזֶּה וְהָעוֹלָם הַבָּא ◊**

קהל: **בְּרִצּוֹנוֹ ◊ וּבְרִצּוֹן יִרְאִיו ◊ וּבְרִצּוֹן כָּל־בֵּית יִשְׂרָאֵל:**

חזן: **צוּר הָעוֹלָמִים ◊ אֲדוֹן כָּל־הַבְּרִיּוֹת ◊ אֱלֹהֵי כָל־הַנִּפְשׁוֹת ◊**

קהל: **חַיֵּשֶׁב בְּמַרְחָבֵי מְרוֹם ◊ הַשׁוֹכֵן בְּשָׁמַי שָׁמַי קָדָם:**

חזן: **קִנְיָתוֹ עַל־חַיּוֹת ◊ וּקְדָשׁוֹ עַל־כֶּסֶף הַכְּבוֹד:**

קהל: **וּבִכְן יִתְקַדֵּשׁ שְׁמֶךָ בָּנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ לְעֵינֵי כָל־חַי:**

חזן: **וְנֹאמַר לְפָנָיו שִׁיר חֲדָשׁ ◊ בְּכַתוּב:**

סח: קהל: **שִׁירוֹ | לְאֱלֹהִים זְמִירוֹ שְׁמוֹ סִלּוֹ לְרֶכֶב בְּעֶרְבוֹת בְּיָה שְׁמוֹ וְעֲלֹזוֹ לְפָנָיו:**

ישעיה נב:ח חזן: **וְנִרְאֶהוּ עֵין בְּעֵין בְּשׁוּבוֹ אֶל־נְהוּהוֹ בְּכַתוּב:**

כִּי־עֵין בְּעֵין יִרְאוּ בְּשׁוּב יְיָ צִיּוֹן:

מ:כ קהל: **וְנֹאמַר: וְנִגְלָה כְּבוֹד יְיָ וְרָאוּ כָל־בָּשָׂר יַחְדָּו כִּי פִי יְיָ דִּבֶּר:**

אב הַרְחֵמִים הוּא יִרְחֵם עִם עַמּוּסִים ◊ וַיִּזְכֹּר בְּרִית אִיתָנִים ◊ וַיַּצִּיל נַפְשׁוֹתֵינוּ

מִן־הַשְּׁעוֹת הָרָעוֹת ◊ וַיַּגְדֵּר בְּיַצָּר הָרַע מִן הַנְּשׁוּאִים ◊ וַיַּחֲזֵן עֲלֵינוּ לְפִלִּימַת עוֹלָמִים ◊

וַיִּמְלֵא מִשְׁאֲלוֹתֵינוּ בְּמִדָּה מוֹכָה יְשׁוּעָה וְרַחֲמִים:

6. The **על הכל** (סימן קל"ד סי' ב) לבוש writes, that **על הכל** is not recited on weekdays, since people have to go to work, therefore תפילה should not be lengthened unnecessarily. For the same reason, **על הכל** is sung only on **יום טוב** when **מתנת יד** is recited. In some places, the מנהג is to sing it every שבת.

בהגיע הבעל תפילה על המגדל [האלמעמער (בימה)] (שבתוך בית הכנסת הרחק מן התיבה)

מניח הספר תורה על השולחן וממשיך מלמעלה בלי הפסק :

(אין אומרים יעמוד פב"פ למי שכבר נמצא על הבימה. [קורא, גבאי וסגן, או כהן שעולה במקום לוי.)

בשבת וביום טוב שחרית (בבר מצוה ובשמחת תורה אומרים אותו בניגון מיוחד.)

וַיַּעֲזוֹר וַיִּגֵּן וַיִּזְשִׁיעַ לְכָל הַחוֹסִים בּוֹ ◊ וְנֹאמַר אָמֵן (קהל אָמֵן):

הַכֹּל הָבּוּ גוֹדֵל לְאַלְהֵינוּ ◊ וְתַנּוּ כְבוֹד לַתּוֹרָה: בְּהֵן קָרַב

יַעֲמוֹד ר' פְּלוֹנִי בִּר' פְּלוֹנִי הַבְּהֵן

כאשר אין כהן בבית הכנסת לכתחילה עולה לוי במקום כהן, כאשר הלוי שוה בחשיבותו לישראל,

ובאמירת 'ותגלה ותראה' או 'ויעזור ויגן' אומרים אחר 'בהן קרב':

"אם אין כאן בְּהֵן ◊ לְוִי בְּמָקוֹם בְּהֵן קָרַב יַעֲמוֹד ר' פְּלוֹנִי בִּר' פְּלוֹנִי הַלְוִי בְּמָקוֹם בְּהֵן:"

ואם יש שם ישראל מופלג מן הלוי, או שאין לוי כלל, ועולה ישראל תחת הכהן אומרים:

"אם אין כאן בְּהֵן ◊ יִשְׂרָאֵל בְּמָקוֹם בְּהֵן קָרַב יַעֲמוֹד ר' פְּלוֹנִי בִּר' פְּלוֹנִי בְּמָקוֹם בְּהֵן:"

(הבעל קריאה והגבאי והסגן אין קוראים כלל 'יעמוד')

בְּרוּךְ שֶׁנִּתְּנָה תּוֹרָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּקִדְשָׁתוֹ: תְּחִלָּה יט:ט-ט תּוֹרָת יי תְּמִימָה

מְשִׁיבַת נֶפֶשׁ עֲדוּת יי נֶאֱמָנָה מְחַכֵּמַת פִּתִּי: פְּקוּדֵי יי יִשְׂרָאֵל מְשַׁחֲרֵי לֵב

מִצְוֹת יי בְּרָה מְאִירַת עֵינַיִם: כט:יא יי עֵז לְעַמּוֹ יִתֵּן יי | יְבָרֶךְ אֶת-עַמּוֹ בְּשָׁלוֹם:

יח:לא הָאֵל תָּמִים דְּרָכּוֹ אִמְרַת יי צְרוּפָה מִגֵּן הוּא לְכָל | הַחוֹסִים-בּוֹ:

קהל וחזן יחדיו: דברים ד:ז וְאַתֶּם תִּדְבְּקוּם בְּיַד אֱלֹהֵיכֶם חַיִּים-בְּלָכֶם הַיּוֹם:

למפטיר אין קוראים בקול רם, מלבד ביום כפור, שאז מכריזים: יַעֲמוֹד מִפְּטִיר.

The original ספר תורה מנהג was for three people to stand next to the אלמעמער, around the תורה, משה, אהרן, וחזן, to mirror עולה, and בעל קריאה, (גבאי [ראשון]) בעל סגן, the עליה, for there to be five people. In more "Yekkish" synagogues when one has just received an typically one stands to the *left* of the קריאה.

The קריאת התורה during טלית need not have their heads covered with a ציבור, and may only have their כיפות on, while some will replace their hats.

כל העושה מצוה לצורך הקריאה בתורה מתעטף בטלית, הקרוא מתעטף בטלית אם לא היה מעוטף מקודם ועולה למגדל, אף הנושא ספר תורה שני או שלישי בעת הקריאה, וכל שכן שאר מצות כהוצאה והכנסה והגבהה וגלילה.

יעמוד ר' פלוני בר' פלוני (הלוי) בלא מספר העליה. אם אין לוי אחרי הכהן מכריז החזן: במקום לוי. כשקוראים לעלות לתורה, אין מוסיפין לשם העולה את מספר העליה (שלישי, רביעי וכו'). את האחרון קוראים: "יעמוד שביעי", בלא שם. מפטיר אין קוראים כלל. לשביעי ומפטיר מודיעים לפני כן, כי הם מכובדים בעליה. לפרשת הקללות: "יעמוד מי שירצה". לחתן ולנער בר מצוה קוראים "יעמוד" בניגון מיוחד. (וראה הוספות בעמ' 173) הנקרא לעלות לתורה יעלה ממקומו בדרך קצרה. ואם שתי הדרכים שוות, יעלה בימין. יפתח את ספר התורה לראות את הפסוק שצריך להתחיל בו את הקריאה וינשקו על ידי ציצית שבידו ויאחז את ספר התורה בשתי ידיו. יש אומרים תחילה בלחש: "עין חיים היא למחזיקים בה". יהפוך פניו לצד ויברך בקול: (Baer Siddur)

המברך אומר ⁸ ⁹ **ברכו את־יי המברך:**

קהל עונה והמברך יחד עמם: **ברוך יי המברך: לְעוֹלָם וָעֶד:**
המברך ממשיך:

ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו אלהינו מלך העולם: אשר בחר־בנו מכל־העמים
ונתן־לנו את־תורתו: ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו נותן התורה: אמן

וכשמתחיל הקורא לקרות בתורה יסיר ידו השמאלית מהספר תורה ותשאר יד ימינו לבדה אוזנת בספר תורה כל זמן הקריאה, וגם הוא יקרא בלחש עם הקורא מלה במלה. וגם אזני כל העם יהיו אל ספר התורה לשמוע הקריאה מפי הקורא ולכוין בה בכל יכלתם באימה וביראה. (בקטעים מסוימים נוהגים להרים את הקול או להשפילו ויש קטעים שנקראים בניגון מיוחד)

ביום ראשון של שבועות קוראים את האקדמות אחרי פסוק ראשון אחרי פסוק ראשון, והעולה שותק משום הפסק. ולאחר הקריאה ינשק בציצית בפסוק שסיים וגולל את ספר התורה ומברך:

ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו אלהינו מלך העולם: אשר נתן־לנו תורת אמת
וחיי עולם נטע בתוכנו: ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו נותן התורה: אמן

אין משליכים ממתקים על חתן או על נער בר מצוה בעלותם לתורה, ואף אין מכניסים דברי מאכל לתוך בית הכנסת הן לגדולים והן לקטנים, מלבד יין לקידוש החזן בליל שבת ולברכות ברית מילה.

בסיום כל אחד מחמשה חומשי תורה, קוראים את שתי המילים: "חזק ונתת־חזק!", אבל עולה שביעי לא יאמרנו (המילה "שביעי" מיותרת, ואם מזכירים יזכירו גם "או אחריו"). כלשון המקרא ודקדוקו בשמואל ב ייב (ולא שלוש מילים: "חזק חזק ונתת־חזק").

ברכת הגומל:

ארבעה צריכים להודות את הגומל חסד בפני עשרה, מי שהיה חולה ונתרפא, ומי שהיה חבוש בבית האסורים ויצא, ומי שהיה יורד בים ועלה ממנו, ומי שהלך במדבר כשיגיע ליישוב; וקוראין אותו לתורה ולאחר שקרא וברך ברכה אחרונה על קריאתה בתורה מוסיף ומברך ברכה זו:

[ע"י רב] **ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו אלהינו מלך העולם**
הגומל לחיבים טובות: שגמלני כל טוב: אמן

קהל: **מי שגמלך כל־טוב: הוא יגמלך כל־טוב: סלה:**

7. It seems that the recitation of 'עין חיים היא', is a not מנהג אשכנזי מנהג קבלה.

8. One bows for both, the ברכו of the עולה and the ... המברך of the ציבור, as one bows before a king. ברכה until his first ברכה is completed. one should stand from before the עולה's לכתחילה.

9. and the six פסוקים following the calling up of the עולה contain forty words ברכות התורה which are said to allude to the forty days משה רבינו spent on הר סיני.

מי שבירך לעולה לתורה:

מברכים את כל עולי התורה ב'מי שבירך' גם בקריאת התורה של חול.

והחזון מברכו: **מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב** ◊ **הוא יברך את ר' פלוני בן ר' פלוני** ◊

¹⁰ **אותו ואת כל אשר לו** ◊ **בעבור שעלה לבוד המקום** ◊ **ולבוד התורה** ◊
(בימים שאומרים 'מי שברך של מתנת יד' ולבוד הרגל) ◊ **בשכר זה הקדוש ברוך הוא**

בימים שאומרים 'מי שברך של מתנת יד'	בראש השנה ובעשרת ימי תשובה	ביום כפור ויבתבהו
ויצלהו מפל צרה וצוקה	וישלה פרקה והצלה בכל מעשה ידיו	ויברכהו בספר החיים
ויצלהו לעלות לרגל	ויברכהו בספר החיים	בספר מחילה וסליחה

עם כל ישראל אחיו: ונאמר אמן:

ואחר שבירכו החזון ב'מי שבירך' ירד בדרך אחרת מזו שעלה בה.

אם אין לוי בבית הכנסת ימנע החזון מאמירת 'מי שבירך', אחרי עלייתו הראשונה, ואחר עלייתו השנייה יברכו ב'מי שבירך'.

בני קהילות אשכנז המובהקות, ממשיכים לשמור על המנהג הישן,

ומקפידים שחזון או הקורא בתורה יאמר הקדיש אחר הקריאה ולא אבליים.

כשיש ספר נוסף למפטיר מנחים אותו לשמאל הספר שקראו בו לפני אמירת הקדיש.

(כשיש שלשה ספרים אין מחזירים את הראשון לבימה לאמירת הקדיש)

ב'שבת מברכין' מנגנים ניגון מיוחד מ'יתברך', ובסיום חומש מנגנים את הקדיש בניגון מיוחד.

כמו כן מנגנים ניגונים מיוחדים בקדיש בימים מצוינים: ראש השנה, יום כפור, והושענא רבא - ניגון ימים נוראים.

ביום טוב וחול המועד הנוכה ופזרים וארבע פרשיות - בניגון המיוחד לאותו מועד. כמו"כ יש ניגון לשבת ראש חודש,

שבתות חודש ניסן, שבת ראש חודש אלול ושבת שובה, שבת חזון, שבת נחמו, ועוד.

החזון כורע **יתגדל ויתקדש שמייה רבא** (קהל אמן) ◊ **בעלמא דברא ברעותיה** ◊ **וימליך מלכותיה** ◊
בתיכון וביומיון ◊ **ובחיי דכל בית ישראל** ◊ **בעגלא ובזמן קריב** - ונאמרו החזון כורע אמן:

(קהל אמן) **יהא שמייה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא**

החזון כורע **יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא** ◊ **ויתחדר ויתעלה ויתהלל** ◊

שמייה דקדשא החזון כורע **ברוך הוא** ◊ **הציבור אומר עמו** (ולא לאחריו)

לעלא [בראש השנה יום כפור והושענא רבא **ולעלא**] **מכל ברכתא ושירתא תשפחתא ונחמתא** ◊

דאמירן בעלמא - החזון כורע ונאמרו אמן: (קהל אמן)

מי שבירך לעולה לפרשת התוכחה

מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב ◊ **הוא יברך את ר' פלוני בן ר' פלוני בעבור שעלה**

לקריאת התוכחה וקיים בעצמו משלי ג:א מוסר יי בני אל-תמאס ואל-תלך בתוכחתו: ונאמר:

וכג כי גר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחות מוסר: בשכר זה יקיים בו הקדוש ברוך הוא

הפסוק טו:לא און שמעת תוכחת חיים בקרב חכמים תליו: וכל הקללות יתהפכו עליו למוכה

ולברכה ברכתיו: דברים כג: ויחפף יי אלהיך לך את-הקללה לברכה כי אהבך יי אלהיך:

וישמרהו ויצילהו מפל צרה וצוקה ◊ **ומכל נגע ומחלה** ◊ **וישלה פרקה והצלה בכל מעשה**

ידיו ◊ **ויברכהו עם כל ישראל אחיו: ונאמר אמן:**

10. הטעם שאומרים בפרנקפורט בברכת מי שברך לרב ולחזן רק 'אותו ואת כל אשר לו' בלי להזכיר אשתו בנוי

ובנותיו, כאשר אומר בשל קהל 'ונשיהם ובניהם' לפי שיטת הלשון בכל אחד לפי מעמדו... לכן אומר

רק דרך כלל. ולהשוות אומר כן גם לשאר מבורכים אף אם רבים הם. אבל בשל כל הקהל, שלהם לעולם נשים

ובנים ובנות, מזכירים בפרט. - דברי קהלת

Traditionally, no **מי שברך** is recited for the sick on שבת, since **שבת** is 'היא מלוקק', and we do not want to cause undue sadness, unless there is serious danger that the sick person might pass away without any proper **מי שברך** having been recited for him. The **מי שברך** for the sick is recited in a special נוסח which is recited. It is recited after one's עליה whether on a weekday or on a שבת if the above conditions have been met. If a sick person needs a **מי שברך** and none of the עולים has made one for him, his **מי שברך** is recited after the end of the last עליה. Generally, מנהג אשכנז is not in favor of numerous **מי שברך**'s for the sick, just as one does not recite additional עולים or קדישים. A **מי שברך** is said only once per person per illness. A general **מי שברך** לחולים for all the sick at once was quite uncommon.

נוסח אחר לחולה מסוכן למות בו ביום

מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב ◊ **ומי שרפא חזקתיו מלך יהודה מחליו** ◊ **ומרים הנביאה מצרעתה** ◊ **והמתיק מי מרה על ידי משה רבינו** ◊ **ורפא מי ירחו על ידי אלישע** ◊ **הוא יברך וירפא את ר' פלוני בן ר' פלוני** ◊ **עבור שנתן כל הקהל הקדוש תהו לצדקה [בלי נדר]** ◊ **בשכר זה המקום יברכהו וירפאהו מרפא ארבה ותעלה** ◊ **ברב חסד וחנינה וחמלה** ◊ **לנפש ר' פלוני בן ר' פלוני** ◊ **לרוחו ונפשו האמלה** ◊ **ולא תרד נפשו שאולה** ◊ **ותמלא רחמים עליו להחלימו לרפאתו ולהחליפו ולהחיותו** ◊ **ברצון כל קרוביו ואוהביו** ◊ **ויראו לפניו זכיותיו וצדקותיו** ◊ **ותשליך במצולות ים כל חטאותיו** ◊ **ויכבשו רחמיו את פעסו מעליו** ◊ **תשלח לו רפואה שלמה** ◊ **רפואת הנפש ורפואת הגוף** ◊ **ותחדש בנשו נעוריו** ◊ **ותשלח לו ולכל חולי ישראל מרפא ארבה** ◊ **מרפא ברכה** ◊ **מרפא תרופה ותעלה** ◊ **מרפא חנינה וחמלה** ◊ **אמן:**

מי שברך של בריא

(מי שברך לאמירה בשבת רק לחולה מסוכן למות בו ביום)

מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב ◊ **ומי שרפא חזקתיו מלך יהודה מחליו** ◊ **ומרים הנביאה מצרעתה והמתיק מי מרה על ידי משה רבינו** ◊ **וירפא את ר' פלוני בן ר' פלוני** ◊ **עבור שגדר ר' פלוני בן ר' פלוני צדקה בעבורו [בלי נדר]** ◊ **בשכר זה המקום ישמרהו ויציאהו** ◊ **ויעזרהו ויחלימהו** ◊ **ויסעדהו על ערש דוי** ◊ **וישלח לו רפואה שלמה על כל גופו ואיבריו** ◊ **בתוך שאר כל חולי ישראל** ◊ **אמן:**

מי שבירך ליולדת בת כאשר באה

לבית הכנסת אחר לידתה (כחודש אחר לידתה)

מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב ◊ **הוא יברך את האשה היולדת פלונית בת פלונית עם בתה הנולדת במזל טוב** ◊ **(ויקרא שמה בישראל...)** ◊ **בעבור שבעלה נדר בעדן...** [בלי נדר] **בשכר זה הקדוש ברוך הוא יהי בעזרן וישמרן ויזכה את האם לגדל את בתה בפז ובנעימים ולהדריכה בארח מישור למצות לחפה ולמעשים טובים** ◊ **ונאמר אמן:**

מי שבירך ליולדת בן כאשר באה

לבית הכנסת אחר לידתה (כחודש אחר לידתה)

מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב ◊ **הוא יברך את האשה היולדת פלונית בת פלונית עם בנה הנולד במזל טוב** ◊ **בעבור שבעלה נדר בעדם...** [בלי נדר] **בשכר זה הקדוש ברוך הוא יהי בעזרם וישמרם ויזכה את האם לגדל את בנה בפז ובנעימים ולהדריכו בארח מישור לתורה לחפה ולמעשים טובים** ◊ **ונאמר אמן:**

¹¹ מי שבירך לילד המביא 'ווימפל'

מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב ◊ הוא יברך את הילד ר' פלוני בן ר' פלוני ◊ בעבור שנדב מפה לספר תורה ◊ בשכר זה הקדוש ברוך הוא ישמרהו ויחיהו ויכונן את לבו להיות שלם עם יי להגות בתורתו וללכת בדרךיו ולשמר מצותיו חקתיו ומשפטי כל הימים ◊ ויצליח בכל דרכיו וימצא חן וחסד בעיני אלהים ואדם ◊ ויזכו אבותיו לראותו גדל לתורה לחופה ולמעשים טובים ◊ ונאמר אמן:

לבר מצוה

אחר שבירך נער בר מצוה אחרונה בעלייתו לתורה, לפני ה'מי שבירך', בא אביו אל האלמערער (בימה), מניח ידיו על ראשו ומברך בקול, ועונים 'אמן' על ברכתו:

ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו אלהינו מלך העולם ◊ אשר פטרני מענשיו של זה: אמן
בדורות האחרונים יש שנהגו לומר את הברכה בלחש בלא שם ומלכות בנוסח:
ברוך שפטרני מענשיו שלזה:

מי שבירך לחתן

מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב ◊ הוא יברך את החתן ר' פלוני בן ר' פלוני ◊ ואת פלתו בעבור שנדרו נדבת לפם... [כלי נדר] בשכר זה הקדוש ברוך הוא יברך אותם ויתן להם ברכה והצלחה בכל מעשה ידיהם ויזכו לבנות בית בישראל לשם ולתהלה ◊ ונאמר אמן:

מי שבירך לבר מצוה

מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב ◊ הוא יברך את הפחור ר' פלוני בן ר' פלוני שהגיעו ימיו להיות בר מצוה ועלה היום לתורה לתן שכר והודאה לשמו הגדול והקדוש על כל הטובה אשר עשה לו ◊ בשכר זה הקדוש ברוך הוא ישמרהו ויחיהו ויכונן את לבו להיות שלם עם יי להגות בתורתו וללכת בדרךיו ולשמר מצותיו חקתיו ומשפטי כל הימים ◊ ויצליח בכל דרכיו וימצא חן וחסד בעיני אלהים ואדם ויזכו אבותיו לראותו גדל בתורה ובמעשים טובים ◊ ונאמר אמן:

חתן שעולה לתורה בשבתות שמחתו (מקבל עליה חשובה [שלישי] ולא מפטיר), היינו, בשבת שאחר ה'אירוסין', וכן בשבת שלפני חתונתו ובשבת שלאחריה, בסיימו לקרוא בתורה קודם אמירת 'מי שבירך', מזמרים לכבודו זמר 'אחד יחיד' שחיברו רבי אביגדור קרא מפראג.
יש המזמרים רק את החרוז הראשון, אך ראוי לזמר את כולו.

לחתן תורה ולחתן בראשית מזמרים רק את החרוז הראשון. חתן בזיווג שני אין מזמרים לו.

אחד יחיד ומיוחד אל	◊	נדרש לבר לבב [אשר] שואל	◊	אך טוב אלהים לישראל	◊	הללויה:
בורא כל־ממש מתהו	◊	אם יש פועל במעשהו	◊	מי הוא זה ואיזהו	◊	הללויה:
יהודי נוצרי ערבי כינה	◊	לא נראת לאל כל־תמונה	◊	דרכיו משפט אל אמונה	◊	הללויה:
גוף אין לו גם דם ובשר	◊	ובידי אדם לא נמסר	◊	ואמנת שבטים שנים עשר	◊	הללויה:
דת תורתו החכימו	◊	פתרי"ג מצות הכתירנו	◊	הוא עשנו ולא אנחנו	◊	הללויה:
וביום שבת וברית מילה	◊	באותות עלינו נגלה	◊	לשם ולתפארת ולתהלה	◊	הללויה:
רו האמונה בכל־האיים	◊	לא נמצאת רק בעבריים	◊	הפמות תהיינה לעיים	◊	הללויה:
קיני נעמן גם עבדיה	◊	רחב נעמה ורות המואביה	◊	נבנסו בדת תושיה	◊	הללויה:
רודפי ישר בכוונה	◊	הם נמסרים בסכנה	◊	אנא יי הושיעה נא	◊	הללויה:
אדון בכל־שלמות מושלם	◊	ברך עמוך בלם	◊	מעלה ועד־עולם	◊	הללויה:

11. הילד מביא וימפל והוא מושיט, ואחר כך מחזיק את עצי החיים ומקבל ברכה מהרב.

מי שבירך למקדיש ספר תורה או לכל דבר לבית הכנסת:

מברכים את כל עולי התורה ב'מי שבירך' גם בקריאת התורה של חול.

מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב ◊ הוא יברך את נדיב הלב
 ר' פלוני בן ר' פלוני ◊ ואת אשתו ◊ בןיו ◊ בנותיו ◊ וכל משפחתו ◊
 בעבור שנשאו לבו ◊ ונדרבה רוחו לתן מתנה לבית הכנסת לצרכי צבור ◊
 לכבוד המקום ◊ לכבוד התורה ◊ ולכבוד הקהל הקדוש ◊
 בשבך זה הקדוש ברוך הוא ישמרהו ויצילהו מכל צרה וצוקה ◊
 וישלח ברכה והצלחה בכל מעשה ידיו ◊ ויברכהו עם כל ישראל אחיו: ונאמר אמן:

הגבהה is an Bowing towards the ספר תורה during. ספר תורה is to bow when one faces the מנהג אשכנז
 explicit (סופרים יד:ד) תוספתא "...open the ספר תורה to reveal three columns, lift it up and show
 the text to the congregation standing to the right, the left, in front and behind. Since it is a
 mitzvah for all men and women to see the text, to bow (לכרוע) and to recite "ו זאת התורה אשר שם"
 שלחן ערוך The מנהג to bow is also mentioned in the "משה לפני בני ישראל, תורת ד' תמימה משיבת נפש...
 (או"ח קל"ד סעיף ב') which connotes bowing the head and top half of the body.

The מנהג to point towards the ספר תורה with one's pinky finger is of Turkish and Moroccan
 origin (מנהג הספרדים), and is discussed by the מעם לעז and by רב חיים פלגי. It seems that the מנהג
 was brought to ארץ ישראל by the ספרדים (The ספרדים living in ירושלים by and large followed
 Turkish מנהגים, since ארץ ישראל was ruled by the Turks for four hundred years), and from there
 it spread among some אשכנזים as well.

אחר שהשלימו הקריאה בספר תורה מגביהים וגוללים אותו.

כשמגביהים הספר תורה כורעים מעט אל ספר התורה ומביטים נגד הכתב של ספר תורה

בהגבהת התורה יש מזמרים בנעימה את הפסוקים מ'וזאת התורה' עד 'ויאדיר'.

בימי הראשונים היו מגביהים הספר תורה קודם הקריאה:

דברים ד:מז וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל: צמדז ט:כג על-פי יי ביד-משה:
 משלי ג:יח עין-חיים היא למחזיקים בה ותמכה מאשר: ג:יח דרכיה דרכי-נעים
 וכל-נתיבותיה שלום: ג:טז ארץ ימים בימינה בשמאולה עשר וכבוד: ישעיה מז:כא יי חפץ
 למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר:

After the ספר גולל has rolled the ספר תורה closed, while the ווימפל is wrapped around the ספר, someone holds the עצי חיים so that the ספר תורה is held steady. This מנהג is still kept in Holland, and in newly established Yekkish קהילות. Five people are required; 1) to roll up the ווימפל after it has been removed from the Torah and then hand it to the גולל, 2) הגבהה, 3) גלילה, 4) one to hold the תורה as the ווימפל is being wrapped around 5) handing the מעיל יד and silver adornments (which according to the משנה ברורה is a different כיבוד). (Rolling the ווימפל after it has been removed from the ספר תורה is done before הגבהה [this may be done by women as well - the ווימפל would be passed over to the עזרת נשים, rolled and given back]).

בעוד שהוא כורך את המפה בספר תורה יש אומרים 'לך ד' הגדלה והגבורה':

אמירת 'א-ל מלא רחמים' בציבור, לאחר הקבורה או בכל זמן אחר, אינה מנהג אשכנז.

Ideally, one should chant a הפטרה out of a ספר אפטרותא (a single scroll containing all the פרשיות that pertain to the שבתות of the year). If one is unavailable, the most important thing is to find a ספר הפטרה where the letters are actually typeset onto the pages and not merely copied. If one has a choice of two books in typeset print, a חומש or a תנ"ך, one may follow the חומרה of the מנהג אשכנז. This however, is not לעשות לד' (and not to rely on 'ד'). According to מנהג אשכנז, one chants the הפטרה out of a ספר אפטרותא, even if there is a full נביא available. The מעיקר הדין rules, that בדיעבד, one may chant a הפטרה by heart.

בשבת אחר שגמרו את גלילת ספר תורה מפטירין בנביאים מענין הסידרא. את ההפטרות קורא העולה לתורה בעצמו מתוך ספר אפטרותא, היינו אוסף של פרשיות נביאים השייכות לשבתות השנה, כתוב בדיו על גבי קלף. האזכרות שבו נכתבו לשם קדושה ויש בו ניקוד וטעמים. קבועים לו שני עמודים בשני צדיו ונגלל כספר תורה. הוא עטוף במעיל וכרוך במפה ('ווימפל') כספר תורה. מניחים את הספר בארון מיוחד לתשמישי מצוה ולא ארון הקודש. מכבדים נערים כבני אחת עשרה ושתים עשרה ב'הוצאה והכנסה' של ספר אפטרותא. הקהל אינו אומר את ההפטרות בקול רם עם המפטיר. אין המפטיר עומד בצד האלממעמער אלא במרכזה כשפניו אל ארון הקודש, אף שמאחוריו ספר התורה שקראו בו.

מנהג אשכנז בסדר ההפטרות שונה בכמה מקומות מהמודפס מחומשים.

קודם קריאת ההפטרות יברך המפטיר ברכה זו:

פְּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר בָּחַר בְּנִבְיָאִים מוֹכִיִּים וְרָצָה
בְּדִבְרֵיהֶם הַנֶּאֱמָרִים בְּאַמֶּת פְּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו הַבּוֹחֵר בַּתּוֹרָה וּבְמִשְׁנֵה עֲבָדָיו
וּבְיִשְׂרָאֵל עַמּוֹ וּבְנִבְיָאֵי הָאֱמֶת¹² וְהַצֶּדֶק: אָמֵן

12. מחזור ויטרי and רוקח, רמב"ם, אבודרהם, רב עמרם גאון, מסכת סופרים in נוסח וְהַצֶּדֶק. This is (נוסח הספרדים) and ברלין as well, and נוסח פפד"מ.

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו אֱלֹהֵינוּ מִלֵּךְ הָעוֹלָם ◊ צוּר כָּל-הָעוֹלָמִים ◊
צַדִּיק בְּכָל-הַדּוֹרוֹת ◊ הָאֵל הַנָּאֵמָן הָאוֹמֵר וְעוֹשֶׂה ◊ הַמְדַּבֵּר וּמַקְנִים ◊ שְׂכַל-דְּבָרָיו
אִמֶּת וְצֶדֶק: נֶאֱמָן אַתָּה הוּא יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ וְנֶאֱמָנִים דְּבָרֶיךָ ◊ וְדָבָר אֶחָד מִדְּבָרֶיךָ
אֲחֹר לֹא-יָשׁוּב רִיקָם ◊ כִּי אֵל מִלֵּךְ נֶאֱמָן וְרַחֲמָן אַתָּה: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ ברוך הוא וברוך שמו
הָאֵל הַנָּאֵמָן בְּכָל-דְּבָרָיו: אמן

רחם על־ציון כי היא בית חיינו: ¹³ וְלַעֲלֹבֶת נֶפֶשׁ (תוֹשִׁיעַ) תִּנָּקֶה נָקָם ◇
בַּמַּחֲרָה בִּימֵינוּ: בְּרוּךְ אַתָּה יי ברוך הוא וברוך שמו מְשַׁמֵּחַ צִיּוֹן בִּבְנֵיהָ: אמן

שְׁמַחְנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּאַלְיָהוּ הַנְּבִיא עֲבֹדָה ◊ וּבְמַלְכוּת בֵּית דָּוִד מְשִׁיחָה ◊
בְּמַהֲרָה יָבוֹא וַיַּגֵּל לַפָּנּוּ ◊ עַל־כִּסְאוֹ לֹא־יֵשֵׁב זָר וְלֹא־יִנְחִלוּ עוֹד אַחֲרִים אֶת־כְּבוֹדוֹ ◊
כִּי בִשְׁם קְדֻשָּׁה נִשְׁפָּעֶת לוֹ ◊ שְׁלֹא־יִכָּבֵד גֵּרוֹ לְעוֹלָם וָעֶד: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ
ברוך הוא וברוך שמו כָּל־יְדוּד: אמן

עַל־הַתּוֹרָה ◊ וְעַל־הָעֲבוּדָה ◊ וְעַל־הַנְּבִיאִים ◊ ¹⁴ וְעַל־יּוֹם הַשַּׁבָּת הַזֶּה ◊ שְ�נַתָּה לָנוּ
יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ לְקַדְּשָׁהּ וּלְמַנּוּחָהּ ◊ לְכַבּוֹד וּלְתַפָּאֲרַת: עַל הַכֹּל יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊
אָנוּ מוֹדִים לָךְ ◊ וּמַבְרִיחַ אֹתָךְ ◊ יִתְבָּרֵךְ שְׁמֶךָ בְּכָל־חַי תָּמִיד לְעוֹלָם וָעֶד:
בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ מִקֹּדֶשׁ הַשַּׁבָּת: אָמֵן

13. The נוסח was changed to ולעלובת נפש תושיע, due to censorship. מנהג פפד"מ is to say תנקום נקם (even though it was not printed in the סידור), but the word תושיע which was printed in the סידור came into the נוסח as well, therefore the נוסח became נקם ותנקום נפש תושיע ולעלובת נפש תושיע במהרה בימינו'.

14. The מנהג is to say 'יום השבת ה'ה'. The מהרי"ל cites the מנהג of calling שבת, **יום המנוח** which is מנהג אוסטרייך (Austria), and says that although there is a proof that רש"י approved of this מנהג, he does not understand why they did not retain the לשון הפסוק, '**יום השבת**'. Historically, רש"י practiced מנהג צרפת (France). מנהג אוסטרייך is partially based on מנהג צרפת which was influenced by מנהג הספרדים. מנהג **יום המנוח** is ancient מנהג בבל (Babylonia) and מנהג ספרד (Spain).

בשלוש רגלים גם בשבת חול המועד סבות אומרים זה.

על-התורה ◊ ועל-העבודה ◊ ועל-הנביאים ◊ [בשבת ועל-יום השבת הנה ועל יום]

בפסח	בשבועות	בסכות	בשמיני עצרת ושמחת תורה
חג המצות	חג השבועות	חג הסכות	שמיני חג העצרת
הנה ◊ שנתת לנו יי אלהינו ◊ [בשבת לקדשה ולמנוחה] לששון ולשמחה ◊ לכבוד ולתפארת: על-הכל יי אלהינו ◊ אנו מודים לך ◊ ומברכים אותך ◊ יתברך שםך בפי כל-חי תמיד לעולם ועד: ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו מקדש [בשבת השבת ו] ישראל והזמנים: אמן			

באחרון של פסח, יום שני של שבועות, שמיני עצרת, כשחלו בחול, אומרים כאן 'מתנת יד' (עמ' 274).
וכשחלו בשבת אומרים אותו אחרי מי שברך לקהל (עמ' 179).

בראש השנה אומרים זה.

על-התורה ◊ ועל-העבודה ◊ ועל-הנביאים ◊ ועל-יום [בשבת השבת הנה ועל-יום]
הזכרון הנה שנתת לנו יי אלהינו ◊ [בשבת לקדשה ולמנוחה] לכבוד ולתפארת:
על-הכל יי אלהינו ◊ אנו מודים לך ◊ ומברכים אותך ◊ יתברך שםך בפי כל-חי
תמיד לעולם ועד ◊ ודברך מלפנו אמת וקיים לעד: ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו
מקדש [בשבת השבת ו] ישראל ויום הזכרון: אמן

לא הותר לאכול לפני תקיעות אלא לחולים ולכן אין עורכים הפסקה כעת לקידוש.
(כשיש מילה בראש השנה מלים כעת).

ביום כפור אומרים זה.

על-התורה ◊ ועל-העבודה ◊ ועל-הנביאים ◊ ועל-יום [בשבת השבת הנה ועל-יום]
הכפורים הנה שנתת לנו יי אלהינו ◊ [בשבת לקדשה ולמנוחה] למחילה ולסליחה
ולכפרה ◊ לכבוד ולתפארת: על-הכל יי אלהינו ◊ אנו מודים לך ◊ ומברכים
אותך ◊ יתברך שםך בפי כל-חי תמיד לעולם ועד ◊ ודברך מלפנו אמת וקיים לעד:
ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו מלך מוחל וסולח לעונותינו ולעונות עמו בית ישראל ◊
ומעביר אשמותינו בכל-שנה ושנה ◊ מלך על כל-הארץ מקדש [בשבת השבת ו]
ישראל ויום הכפורים: אמן

ביום כפור אחר ההפמרה מיחדים זמן קצר מאוד להזכרת נשמות (עמ' 328)

אין יוצאים מבית הכנסת בשעת אמירת הזכרת נשמות.

[וכשחל בשבת אומרים אותו אחרי מי שברך לקהל (עמ' 179).]

בשבת לאחר שהפטירו אומרים 'יקום פורקן', וביום טוב ובמים נוראים כשחל בחול אין אומרים אותו.
 אין החזן עומד בצד האלמעמער (בימה) אלא במרכזה כשפניו אל ארון הקודש, אף שמאחוריו ספר התורה שקראו בו.
 יְקוֹם פּוֹרְקָן מִן־שָׁמַיָא ◊ חָנָא וְחֶסְדָא וְרַחֲמֵי ◊ וְחַיֵּי אֲרִיכֵי ◊ וּמְזוֹנֵי רוּיְחֵי ◊
 וְסִיעֵתָא דְשָׁמַיָא ◊ וּבְרִיּוֹת גּוּפָא ◊ וְנִהוּרָא מַעֲלִיא: זְרַעָא חַיָא וְקִימָא ◊
 זְרַעָא דִּי לֹא־יִפְסוּק ◊ וְדִי לֹא־יִבְטוּל מִפְתָּגְמֵי אוֹרִיתָא: לְמַרְנָן וְרַבְנָן
 חֲבוּרְתָא קְדִישָׁתָא דִּי בְּאַרְעָא דִּישְׂרָאֵל וְדִי בְּבָבֶל ◊ לְרִישֵׁי כְּלִי ◊
 וּלְרִישֵׁי גְלוּתָא ◊ וּלְרִישֵׁי מְתִיבְתָא ◊ וּלְדִינֵי דִּי בָבָא: לְכַל־תְּלַמְּדִיהוֹן ◊
 וּלְכַל־תְּלַמְּדֵי תְלַמְּדִיהוֹן ◊ וּלְכָל מִן־דְּעֶסְקִין בְּאוֹרִיתָא: מְלָכָא דְעֶלְמָא
 יְבִרְדָּ יִתְהוֹן ◊ יִפִּישׁ חַיִּיהוֹן ◊ וַיִּסְגָּא יוֹמִיּהוֹן ◊ וַיִּתֵּן אֲרֶכָה לְשָׁנִיּהוֹן ◊
 וַיִּתְּפֶרְקוּן וַיִּשְׁתַּזְבוּן מִן כָּל־עָקָא ◊ וּמִן כָּל־מְרַעִין בִּישִׁין ◊ מָרְן דִּי בְשָׁמַיָא
 יֵהָא בְּסַעֲדִיהוֹן ◊ כָּל־זְמַן וְעַדְן: וְנֹאמַר אָמֵן:

יותר ראוי שיאמר יקום פרקן השני כלו בקול. (דברי קהלת)
 (המתפלל ביחידות אין אומר 'יקום פורקן' זה ולא את ה'מי שברך' שאחריו)

יְקוֹם פּוֹרְקָן מִן־שָׁמַיָא ◊ חָנָא וְחֶסְדָא וְרַחֲמֵי ◊ וְחַיֵּי אֲרִיכֵי ◊ וּמְזוֹנֵי רוּיְחֵי ◊
 וְסִיעֵתָא דְשָׁמַיָא ◊ וּבְרִיּוֹת גּוּפָא ◊ וְנִהוּרָא מַעֲלִיא: זְרַעָא חַיָא וְקִימָא ◊
 זְרַעָא דִּי לֹא־יִפְסוּק ◊ וְדִי לֹא־יִבְטוּל מִפְתָּגְמֵי אוֹרִיתָא: לְכַל־קְהֵלָא
 קְדִישָׁא הֵדִין ◊ רַבְרַבִּיא עִם זַעֲרִיא ◊ טַפְּלָא וּנְשִׂיא: מְלָכָא דְעֶלְמָא יְבִרְדָּ
 יִתְכּוֹן ◊ יִפִּישׁ חַיִּיכוֹן ◊ וַיִּסְגָּא יוֹמִיכוֹן ◊ וַיִּתֵּן אֲרֶכָה לְשָׁנִיכוֹן ◊ וַיִּתְּפֶרְקוּן
 וַיִּשְׁתַּזְבוּן מִן כָּל־עָקָא ◊ וּמִן כָּל־מְרַעִין בִּישִׁין ◊ מָרְן דִּי בְשָׁמַיָא
 יֵהָא בְּסַעֲדִיכוֹן ◊ כָּל־זְמַן וְעַדְן: וְנֹאמַר אָמֵן: קהל אמן

בהרבה קהילות נוהגים להזכיר נשמות המתים בשבת וקוראים בו את שלושת הנפטרים האחרונים,
 אכן אין מזכירין כשיש חתונה או מילה ולא בשבת שמברכין החודש (חוץ ממברכין החודש סיון בשבת שלפני
 שבועות) ולא בראש חדש ולא בחנוכה ולא בשושן פורים, וכלל הוא בכל שבת שאומרים יוצר ואופן אין מזכירין
 חוץ משבת שובה שמזכירין (בק"ק פפד"מ אין מזכירין).

אחר יקום פרקן בשבת שלפני שבועות ושבת חזון החזן קורא בלחש, כדי שלא לעורר יגון,
 מתוך ספר הזכרת הנשמות המכונה 'ממורבוך' (עמ' 296) אב הרחמים (עמ' 303).

'מי שבידך' של קהל אומר החזן בלבד בקול רם ובנעימה: (אין אומרים מי שבידך בשבת שמברכין החודש):

מי שבידך אבותינו אברהם יצחק ויעקב ◊ הוא יברך את כל הקהל
 הקדוש הזה ◊ עם כל קהילות הקודש ◊ הם ◊ ונשיהם ◊ ובניהם
 ובנותיהם ◊ וכל אשר להם: ומי שמיחדים בתי כנסיות לתפלה
 ומי שפאים בתוכם להתפלל ◊ ומי שנותנים נר למאור
 ויין לקדוש ולהבדלה ◊ ופת לאורחים ◊ וצדקה לעניים
 [בשבת שלפני תענית בה"ב מוסיף: וכל מי שיתענה שני וחמישי ושני] ◊ וכל מי שעוסקים
 בצרכי צבורם באמונה ◊ הקדוש ברוך הוא ישלם שכרם ◊ ויסיר מהם
 כל מחלה ◊ וירפא לכל גופם ◊ ויסלח לכל עונם ◊ וישלח ברכה והצלחה
 בכל מעשה ידיהם

ביום כפור שחל בשבת מוסיפים

ויכתבם בספר

מחילה וסליחה

בא' ראש השנה שחל בשבת

ובשבת שובה מוסיפים

ויכתבם בספר החיים

בשבת שחל להיות בימים שאומרים

'מי שברך של מתנת יד' מוסיפים

ויזכרם לעלות לרגל

עם כל ישראל אחיהם: ונאמר אמן:

תפלה לשלום המלכות.

The Baer (pg. 231) contains the prayer for the king. In a footnote he cites the כל בו and אבודרהם as sources for this. The older מחזורי רודלהיים do not contain a prayer either for the country or for the head of state.

תכלים קמדי: הנותן תשועה למלכים וממשלה לנסיכים. מלכותו קמדי: מלכות
 כל עלמים קמדי: הפוצה את דוד עבדו מתרב רעה: הנותן פים דרך
 ובמים עזים נתיבה. הוא יברך וישמור וינצור ויגדל ויגדל וינשא למעלה
 את אדוננו (פלוני) ירום הודו: מלך מלכי המלכים ברחמי יחיהו וישמרהו ומכל צרה
 ויגון ונזק יצילהו. וידבר עמים תחת רגליו ויפיל שונאיו לפניו ובכל אשר יפנה
 יצליח. מלך מלכי המלכים ברחמי יתן בלבם ובכל פליועציו ושריו רחמנות
 לעשות טובה עמנו ועם כל ישראל. בימיו ובמינו ירמיה כגו: תושע יהודה וישראל
 ישפן לבטח ישעיה נט: כ-כא ובא לציון גואל וכן יהי רצון: ונאמר אמן:

In pg. 74 (דברי קהלת) was not recited the prayer for the king, as long as they were not forced to say it. [ואבל "הנותן תשועה" וכו' לא אמרו בפרנקפורט מעולם כל ימי אשר להם לבדם נתנה הארץ ולא עבר שר בתוכם.]

ברכת החודש

בשבת שלפני ראש חודש מברכים ומכריזים את החודש הבא קודם שאומרים 'אשר', ואז אין מזכירים נשמות.

בברכת החדש אין מכריזים את המולד ואין אומרים את התחינה ¹⁵ 'יהי רצון וכו' שתחדש עלינו',

משום איסור בקשת צרכים בשבת. החזן פותח ואומר 'מי שעשה':

קו"ח מי שעשה נסים לאבותינו ◊ ונאל אותם מעבדות לחרות ◊ הוא ינאל אותנו
(פקרוב) ◊ ויקבץ נדחינו מארבע בנפות הארץ ◊ חברים כל-ישראל: ונאמר אמן:

החזן נוטל את הספר תורה בזרועו ומכריז:

חזן ראש חֲדָשׁ ... יְהִיָּה בְּיוֹם הַ... (לשני ימי ראש חודש מכריז בְּיוֹם הַ...)

חזן ראש חֲדָשׁ ... יְהִיָּה בְּיוֹם שַׁבַּת קֹדֶשׁ הַבָּא עָלֵינוּ לְטוֹבָה (וביום א' מכריז וּלְמַחֲרָתוֹ בְּיוֹם הָרֵאשׁוֹן):

(חל ראש חודש בערב שבת ובשבת מכריז)

חזן ראש חֲדָשׁ ... יְהִיָּה בְּיוֹם הַשְּׁשִׁי וּבְיוֹם שַׁבַּת קֹדֶשׁ הַבָּא עָלֵינוּ לְטוֹבָה:

(חל ראש חודש ביום ראשון מכריז:) חזן ראש חֲדָשׁ ... יְהִיָּה לְמַחֲרָ בְּיוֹם הָרֵאשׁוֹן (וביום שני מכריז: וּבְיוֹם הַשְּׁנִי):

הקהל אינו חוזר על הכרזת 'ראש חודש פלוני יהיה', אלא מתחיל מיד באמירת 'יחדשהו הקב"ה':

החזן חוזר עליו בניגון של יום טוב או יום המצוין שחל באותו חודש. בניגון זה ממשיכים לנגן גם את תחילת 'אשר':

ראש חודש ניסן	בניגון של אדיר הוא שבתוך ההגדה.
ראש חודש מרחשון	בניגון הלכה ותוספות.
ראש חודש אייר	בניגון לכה דודי של ספירת העומר. (ויש בניגון הלכה ותוספות)
ראש חודש כסלו	בניגון של מעוז צור.
ראש חודש סיון	בניגון של אקדמות.
ראש חודש מנחם	בניגון של שני זיתים.
ראש חודש תמוז	בניגון של לכה דודי של בין המצרים של יפת.
ראש חודש שבט או אדר (פרשת שקלים)	בניגון של שקלים או החדש. (בחודש שבט בשנה מעוברת בניגון נבחר).
ראש חודש מנחם אב	בניגון של לכה דודי של שבת חזון.
ראש חודש אדר ואדר	בניגון פורים.
ראש חודש אלול	בניגון של אדר והוד.

קו"ח יְחַדְּשֵׁהוּ הַקֶּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עָלֵינוּ וְעַל כָּל-עַמּוֹ בֵּית יִשְׂרָאֵל ◊ לְחַיִּים וְלִשְׁלֹמִים (קהל אמן)

◊ לְשִׁשּׁוֹן וְלִשְׁמֻחָה (קהל אמן) ◊ לְיִשׁוּעָה וְלִנְחֻמָּה (קהל אמן): וְנֹאמַר אָמֵן:

מנגנים שני פסוקים ראשונים ושנים אחרונים של 'אשר'

15. Originally did not include the 'יהי רצון' (pg. 89). According to the חזון איש one should always say the short יחדשהו and not say the יהי רצון, even in a synagogue which says the longer יחדשהו and/or the יהי רצון, due to the issue of בקשת צרכים בשבת.

פד:כ אֲשֶׁר יוֹשְׁבֵי בֵיתְךָ עוֹד יְהַלְלוּךָ סֵלָה:

קמד:טו אֲשֶׁר הָעַם שָׁכְנָה לוֹ אֲשֶׁר הָעַם שָׁיֵן אֱלֹהֵיו:

קמכ תהלה לדוד ארוממך אלוהי המלך ואברכה שמך לעולם ועד: בכל-יום |
אברכה ואהללה שמך לעולם ועד: גדול יי ומהלל מאד ולגדלתו אין חקר:
דור לדור ישבח מעשיך וגבורתיך יגידו: הדר כבוד הודך ודברי נפלאתיך
אשיחה: נעונו נוראתיך יאמרו וגדולתך אספרנה: ובר רב-טובך יביעו וצדקתך
ירננו: חנון ורחום יי ארך אפים וגדל-חסד: טוב-יי לכל ורחמיו
על-כל-מעשיו: יודוך יי כל-מעשיך וחסידך יברכוכה: כבוד מלכותך יאמרו
וגבורתך ידברו: להודיע לבני האדם גבורתי וכובוד הדר מלכותו:
מלכותך מלכות כל-עלמים וממשלתך בכל-דור ודור: סומך יי לכל-הנפלים
וזוקף לכל-הקפופים: עיני-כל אליך ישברו ואתה נותן-להם את-אכלם בעתו:
חזן מרים קולו בנעימה בפסוק פותח את-ידך ומשביע לכל-חי רצון: צדיק יי בכל-דרכיו
וחסיד בכל-מעשיו: קרוב יי לכל-קראיו לכל אשר יקראהו באמת:
רצון-יראו יעשה ואת-שועתם ישמע ויושיעם: שומר יי את-כל-אהביו ואת
כל-הרשעים ישמיד: « תהלת יי ידבר פי ויברך כל-בשר שם קדשו לעולם ועד:
קטו:יח ואנחנו | נברך יה מעתה ועד-עולם הללויה:

סדר הכנסת ספר התורה

¹⁶ החזן לוקח את ספר התורה להוליכו מן האלמעמער (בימה) ולהצניעו בהיכל, ואומר בנעימה:

קמח:יג-יד יְהַלְלוּ | אֶת-שֵׁם יְיָ בִּי-נִשְׁגַּב שְׁמוֹ - לְבָדוֹ קַח: הוֹדוּ עַל-אֶרֶץ וְשָׁמַיִם:

וַיָּרֶם קִרְן | לְעַמּוֹ תְהִלָּה לְכָל-חֲסִידָיו לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל עִם קָרְבּוֹ הַלְלוּיה:

16. First the חזן receives the ספר תורה with both hands from the גבאי (other times from the מגביה). When there is only one ספר he receives it comes from his left, two ספרים from his right, and three ספרים from directly behind him. The חזן turns to the South fairly quickly and usually before he finishes 'לבדו'. Other times (except maybe מנחה) he turns around towards West and receives the ספר תורה directly from the מגביה and turns to South as soon as he has a firm grip. Therefore he might begin 'הללו' facing West Southwest or South.

בשבת :

כט

מִזְמוֹר לְדָוִד הָבוּ לַיהוָה אֱלֹהִים הָבוּ לַיהוָה כְּבוֹד וְעֹז:

הָבוּ לַיהוָה כְּבוֹד שְׁמוֹ הִשְׁתַּחֲוּוּ לַיהוָה בְּהַדְרַת־קֹדֶשׁ:

קוֹל יְיָ עַל־הַמַּיִם אֶל־הַכְּבוֹד הַרְעִים יְיָ עַל־מַיִם רַבִּים:

קוֹל־יְיָ בַּכֹּחַ קוֹל יְיָ בְּהַדָּר:

קוֹל יְיָ שֹׁכֵן אַרְזִים וַיִּשְׁפֹּר יְיָ אֶת־אֲרוֹנִי הַלְבֵּנוּ:

וַיִּדְקִידֵם בְּמוֹעֶגְל לְבָנוֹן וַיִּשְׁרִיז בָּמוֹ בְּרֹאמִים:

קוֹל־יְיָ חֲצֹב לַהֲבוֹת אֵשׁ:

קוֹל יְיָ יַחֲלִי מִדְּבַר יַחֲלִי יְיָ מִדְּבַר קֹדֶשׁ:

קוֹל יְיָ | יַחֲלִל אֵילֹת וַיַּחֲשֹׁף יַעֲרֹת וַיַּחֲכִלּוּ כָּלֹא אִמֵּר כְּבוֹד:

יְיָ לַמַּבּוּל יֵשֶׁב וַיֵּשֶׁב יְיָ מֶלֶךְ לְעוֹלָם:

יְיָ עֹז לְעַמּוֹ יִתֵּן יְיָ | יִבְרַךְ אֶת־עַמּוֹ בְּשָׁלוֹם:

ביום טוב שחל בימי חול :

כז

לְדָוִד מִזְמוֹר לַיהוָה הָאֲרֶץ וּמְלוֹאֶהָ תִּכְבֹּל וַיֵּשְׁבִי בָּהּ:

כִּי־הוּא עַל־יַמִּים יְסֻדָּהּ וְעַל־נְהָרוֹת יִכּוֹנְנָהּ:

מִי יַעֲלֶה בְּתֹר יְיָ וּמִי־יָקוּם בְּמָקוֹם קֹדֶשׁוֹ:

נָקִי כַפַּיִם וּבֶרֶךְ לֵבָב אֲשֶׁר לֹא־נִשְׂא לַשּׁוֹא נַפְשִׁי וְלֹא נִשְׁבַּע לְמַרְמָה:

יִשְׂא בִּרְכָּה מֵאֵת יְיָ וַיִּצְדָּקָה מֵאֵלֹהֵי יִשְׁעוֹ:

זֶה יָדוֹר וּדְרָשׁוֹ מִבְּקָשֵׁי פָנָיֶה יַעֲקֹב סֵלָה:

שָׂאוּ שְׁעָרִים | רְאִשֵׁיכֶם וַהֲנִישָׂאוּ פֶתְחֵי עוֹלָם וַיָּבֹא מֶלֶךְ הַכְּבוֹד:

מִי זֶה מֶלֶךְ הַכְּבוֹד | יְיָ עֲזֹזוּ וְגִבּוֹר יְיָ גִּבּוֹר מְלַחְמָה:

שָׂאוּ שְׁעָרִים | רְאִשֵׁיכֶם וַיִּשְׂאוּ פֶתְחֵי עוֹלָם וַיָּבֹא מֶלֶךְ הַכְּבוֹד:

מִי הוּא זֶה מֶלֶךְ הַכְּבוֹד | יְיָ צַבָּאוֹת הוּא מֶלֶךְ הַכְּבוֹד סֵלָה:

מדבריו של הדברי קהלת לגבי ההכנסה בשבת, מתברר שהחזן מוסר לו את הספר ורק אז פותח את הארון הקודש.

בהכנסת ספר התורה לארון הקודש אומרים :

ובגנה יאמר שובה יי רבבות אלפי ישראל: 3מדכר י:לו

קומה יי למנוחתך אתה וארון עזך: תהלים קלז:ח-י

כהניך ילפשו צדק וחסידך ירננו:

פעבור דוד עבדך אל תשב פני משיחך:

כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו: משלי ד:3

עין חיים היא למחזיקים בה ותמכיה מאשר: ג:יח

דרכיה דרכי נעים וכל נתיבותיה שלום: ג:יז

השיבנו יי | אליך ונשובה חדש ימינו בקדם: איכה כ:כא

חזן כורע ויתגדל ויתקדש שמייה רבא (קהל אמן) ◊ בעלמא דברא ברעיותה ◊

וימליך מלכותה ◊ בתיכון וביומיכון ◊ ובחיי דכל בית ישראל ◊ בעגלא ובזמן קריב:

ואמרו חזן כורע אמן: (קהל אמן)

יהא שמייה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא ובנשימה אחרת מוסיפים 'יתברך'

חזן כורע ויתברך וישתבח ויתפאר ויתרום ויתנשא ◊

ויתתידר ויתעלה ויתהלל שמייה דקדשא חזן כורע בריך הוא הציבור אומר עמו (ולא לאחריו).

לעלא מכל ברכתא ושירתא תשבחתא ונחמתא

דאמירן בעלמא: חזן כורע ואמרו אמן: (קהל אמן)

בשבת ראש חודש אומרים כאן מוסף של שבת ראש חודש (עמ' 264).

בשלוש רגלים ובשבת חול המועד אומרים כאן מוסף של שלש רגלים (עמ' 275).

תפלת מוסף לשבת

כל יחיד חייב בתפלת מוסף בין יש ציבור בעיר בין לא. זמן תפלת מוסף אין יותר מסוף ז' שעות, ובדיעבד אם התפלל אותה כל היום, יצא. עבר כל היום ולא התפלל מוסף אין לה תשלומין. מותר לטעום קצת קודם אבל סעודה אסורה (לפני מוסף) יותר מכביצה אלא למאן דחלש לביה.

תכלים נא:טז אֲדָנִי שְׁפָתַי תִּפְתָּח וּפִי יִגִּיד תְּהִלָּתְךָ:

כורע בְּרוּךְ מִשְׁתַּחוּה אֶתְּךָ זֹקֵף יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ
 אֱלֹהֵי אֲבֹרָהם אֱלֹהֵי יִצְחָק אֱלֹהֵי יַעֲקֹב אֱלֹהֵי הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא
 אֵל עֶלְיוֹן גּוֹמֵל חֲסָדִים מְזֻבָּחִים וְקוֹנֵה הַכֹּל וְזוֹכֵר חֲסִדֵי אֲבוֹת וְיֹמֵי אֲבוֹת וְיֹמֵי אֲבוֹת
 לְבָנֵי בְנֵיהֶם לְמַעַן שְׁמוֹ בְּאַהֲבָה:

בשבת שובה [אבל בחזרת הש"ץ אין הקהל אומר 'זכרנו לחיים']:

זָכַרְנוּ לְחַיִּים מְלֶךְ חַפֵּץ בְּחַיִּים וְכֹתֵבנוּ בְּסֵפֶר הַחַיִּים לְמַעַן אֱלֹהִים חַיִּים:

מְלֶךְ עוֹזֵר וּמוֹשִׁיעַ וּמַגֵּן:

כורע בְּרוּךְ מִשְׁתַּחוּה אֶתְּךָ זֹקֵף יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ מַגֵּן אֲבֹרָהם: אמן

אֶתְּךָ גִּבּוֹר לְעוֹלָם אֲדָנִי מְחַיֶּה מֵתִים אֶתְּךָ רַב לְהוֹשִׁיעַ:

ממוסף של שמיני עצרת עד מוסף של יום ראשון של פסח אומרים:

מְשִׁיב הַרוּחַ וּמוֹרִיד הַגֶּשֶׁם:

מְבַלְבֵּל חַיִּים בְּחֶסֶד מְחַיֶּה מֵתִים בְּרַחֲמִים רַבִּים סוֹמֵךְ נֹפְלִים
 וְרוֹפֵא חוֹלִים וּמְתִיר אֲסוּרִים וּמְקַיֵּם אֲמוּנָתוֹ לִישְׁנֵי עֶפְרָיִם מִי כְמוֹךָ
 בַּעַל גְּבוּרֹת וּמִי דוֹמָה לָךְ מְלֶךְ מְמִית וּמְחַיֶּה וּמְצַמֵּחַ יְשׁוּעָה:

בשבת שובה [אבל בחזרת הש"ץ אין הקהל אומר 'מי כמוך']:

מִי כְמוֹךָ אֵב תְּרַחֲמִים זוֹכֵר יְצוּרֵיוֹ לְחַיִּים בְּרַחֲמִים:

וְנִאֶמֶן אֶתְּךָ לְהַחְיֹת מֵתִים: בְּרוּךְ אֶתְּךָ יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ מְחַיֶּה הַמֵּתִים: אמן

17 קדושה לש"ץ בחזרת התפלה

חזן בלבד נִעְרִיצָה וְנִקְדִּישָׁה בְּסוּד שֵׁיחַ שְׂרָפִי
 קֹדֶשׁ ◊ הַמְקֻדְּשִׁים שְׁמָהּ בְּקֹדֶשׁ ◊ בְּכַתּוּב
 עַל־יַד נְבִיאָהּ יִשְׁעִי וְגַּם וְקָרָא זֶה אֱלֹהֵי וְאָמַר

◊ אֵתָהּ קֹדֶשׁ וְשִׁמְךָ קֹדֶשׁ
 וְקֹדֶשִׁים בְּכָל־יּוֹם יְהִלְלוּךָ סֵלָה:
 בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ הָאֵל (בשבת שובה):
 הַמְלִיךְ) הַקֹּדֶשׁ:

קהל וחזן יחדיו קֹדֶשׁ | קֹדֶשׁ קֹדֶשׁ יְיָ צְבָאוֹת מְלֵא כָל־הָאָרֶץ בְּבוֹדוֹ:

חזן בְּבוֹדוֹ מְלֵא עוֹלָם ◊ מְשַׁרְתִּי שׂוֹאֲלִים זֶה לָזֶה ◊

אֵיִהּ מְקוֹם בְּבוֹדוֹ ◊ לְעֶמְתָם בְּרוּךְ יֹאמְרוּ:

קהל וחזן יחדיו יחזקאל ג:יב בְּרוּךְ בְּבוֹד־יְיָ מִמְּקוֹמוֹ:

חזן מִמְּקוֹמוֹ הוּא יָפֵן בְּרַחֲמִים ◊ וַיַּחֲזִן עִם הַמִּיַּחֲדִים שְׁמוֹ ◊

עָרַב וּבִקֶּר בְּכָל־יּוֹם תָּמִיד ◊ פְּעָמִים בְּאַהֲבָה שָׁמַע אוֹמְרִים:

קהל וחזן יחדיו דברים ו:ד¹ שָׁמַע יִשְׂרָאֵל יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ | אֶחָד:

חזן אֶחָד הוּא אֱלֹהֵינוּ ◊ הוּא אָבִינוּ ◊ הוּא מִלְכֵנוּ ◊ הוּא מוֹשִׁיעֵנוּ ◊

וְהוּא יִשְׁמִיעֵנוּ בְּרַחֲמָיו שְׁנִית ◊ לְעֵינֵי כָל־חַי ◊ לְהוֹיֹת לָכֶם לֵאלֹהִים ◊

קהל וחזן יחדיו צמדצר טו:מא אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם

17. יש נוהגים לנגן את הקדושה, ובפרט בשבת שלפני שבועות מקיפים על זה כדי להבדילה משבת חזון. בימים של תפילת טל וגשם מנגנים אותה בניגון תפילת טל וגשם. ושבחות שקלים והחודש מנגנים אותה בניגון הפיוט 'אור פניך', של מוסף שקלים.

1. were inserted here in the fifth century, when special government officials were posted in the synagogues to prevent the ציבור's proclamation of God's Oneness. Toward the end of orenen, when the spies had left, the שמע was recited in an abridged form.

2. נוסח קדושת מוסף 'ד' אחד. אחד הוא אלידנו' הוא מטבע עתיק יומין שטבעוהו חכמים. על נוסח הקדושה 'אחד אחד' הגנו חסידי אשכנז, והם נימקוהו על פי תורת הסוד. בהשפעת הארז"ל והגר"א פשט בדורות האחרונים המנהג להשמיט את המילה 'אחד' השניה. היום נשאר עדיין שריר וקיים בסידורי בני אשכנז ובקרב מתפללי מנהג אשכנז המובהק.

בשבת שאומרים בה אופן מוסיפים פיוט 'אלדיכם' בקדושת מוסף:

³ לשבת שובה. חתום בו שמואל חזק.

בקהילות הוותיקות אין אומרים אותו
(פפד"מ, מגנצא, וורמייזא ועוד)

אלהיכם שופט צדק ובמישור לאמים ◊ מדת הדין
יהפוך לרחמים ◊ ויכפר זדונות וישגות עונות
ואשמים ◊ ארון ◊ חמאים הצהר וחלבן בתמים
לכפרה מקוים לילות וימים ◊ חזה עמך
מתענים וצמים ◊ זכור ברית ראשונים הישרים
והתמימים ◊ קים לבניהם שבועת קדומים
וימלך מלכם לעולמי עולמים

⁴ לשבת בראשית.

חתום בו יהודה חזק.

אלהיכם ישפיל עבדו יפון כסאו
כמראשית ◊ העיר על תלה יבנה
וארמון ישית ◊ ומזבח ירפא ומקום נסוד
השית ◊ דרור יקרא היותה חפשית
העובד בה ימחץ כעל-יד לקח בושית
חזק ועמו קמיו יפיץ חרישית
ימלך על עם שומר שבת בראשית:

לשבת (ראשונה של) חנוכה.

חתום בו יהודה חזק.

אלהיכם יביא משיחו אזור צדק ומשפט
רביר ◊ הרשעה ימית בשבת פיו אויב
יאביר ◊ ועל הנפים הלל לגמור צעיר
מהעביר ◊ דת חדשה יחדש תפוח און
מהעביר ◊ חלוק אלילים וכול קדש יקומם
יזביר ◊ ונשיר תהלים לא מזמור שיר חנכת
הבית לדור:

⁵ לשבת נחמו.

חתום בו יהודה בר שמואל חזק.

אלהיכם יוסף ידו לקבץ נפוצותיכם ◊ העת
יחיש לאמר צאו מאסוריכם ◊ ומלאך בריתו
ישלח להשיב לבבכם ◊ דרכו פנו והיה העקב
למישור ולעירו יקבצכם ◊ השומרים שבת ברית
היא בינו וביניכם ◊ פרכו שמו ואל תתנו דמי
לכם ◊ חי זכר קדשו ישעיה מ:א נחמו עמי יאמר
אלהיכם: כי אני הוא מלככם ואמלך עליכם:

The פיוט for שבת are only said when the ברית is performed on שבת itself. The פיוט for 'אלדיכם' is said only when the wedding is performed on Friday, and the פיוט for שבת is on שבת. This is quite uncommon today, therefore this פיוט has not been said for many years.

לשבת ברית מילה.

אלהיכם אני זוכר הברית ◊ הנה
שולח לשארת ◊ את-נסתר בנחל
ברית ◊ לבשר טוב ושלוש באחרית
ידעו זאת כל-ברותי ברית ◊ אמר
לציון מלך אלהיך והורית:

לשבת נשואין. חתום בו שמואל חזק.

אלהיכם שבנו שם פס עילמו ◊ מלאכיו רוחות רז לא למו
ואיה מקום כבודו הולמו ◊ אומרים יחזקאל ג:יז פרוץ
כבודי במקומו: לעת ימלך ליום קומו ◊ חזה ציון גנון
במקומו ◊ זה יראו וידעו כל-יְקומו ◊ קרוא לירושלם כפא
מקומו:

חזן ובדברי קדשך פתוב לאמר:

קהל וחזן יחדיו תהלים קמז: יי לעולם אלהיך ציון לדור ודור תללויה:

חזן לדור ודור נגיד גדלך ולנצח נצחים קדשתך נקדיש ◊ ושבתך אלהינו
מפינו לא ימוש לעולם ועד ◊ כי אל מלך גדול וקדוש אתה: פרוץ אתה יי
ברוך הוא וברוך שמו האל (בשבת שובה: הפלך) הקדוש: אמן

3. בסיום הקדושה בה אנו מזכירים את קידוש המלאכים וברכתם לקב"ה, ומתוך כך את תפילתם שימלך ה' לעולם על ציון לדור ודור, אנו מוסיפים גם כאן לבקש את רחמי לכפר לנו, בזכות שיתבונן בקהלנו המתפללים אליו לילות וימים ומתענים ביום הכפורים, ובזכות אבותינו הצדיקים יקיים להם את שבעתו ויגאלנו, כדי שנקבל עלינו את מלכותו לעולמים.

4. כאן אנו מוסיפים להודיע את תקוותנו לגאולה העתידה שימלך ה' על הכל כמו שמלך בתחילה, ויבנה את ירושלים ובית המקדש, ויצילנו מאויבנו; כאשר בכך נזכה למלוכת ה' עלינו בגלוי, כשמלוכתו מתבטאת על ידינו בשמירת שבת בראשית כהלכתה.

5. בקדושה אנו מוסיפים לבקש על קיבוץ הגלויות שיהיה כאשר נשוב בתשובה שלמה ע"י אליהו הנביא. ובזכות שמירת השבת שלנו, שהיא לנו לאות ברית עם ה', נזכה לנחמה לראות שוב בשוב ה' ציון.

⁶ תַּבְנִית שַׁבַּת רָצִית קְרָבִנוּתֶיהָ ◊ צִוִּית פְּרוּשֶׁיהָ ◊ עִם סְדוּרֵי נִסְכֶּיהָ ◊
מְעַנְנֶיהָ לְעוֹלָם כְּבוֹד יִנְחֶלוּ ◊ מוֹעֲמֶיהָ חַיִּים זָכוּ ◊ וְגַם ⁷ הָאוֹהֲבִים דְּבָרֶיהָ
גִּדְּלָה בְּחָרוּ ◊ אִזּוּ מִסִּינֵי נִצְטוּוּ עָלֶיהָ ◊ וּתְצוּנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ לְהַקְרִיב בָּהּ
קָרְבַּן מוֹסֵף שַׁבַּת בְּרָאוּי:

יְהִי רְצוֹן מִלְפָּנֶיךָ ◊ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ שֶׁתְּעַלְנוּ בְּשִׂמְחָה לְאַרְצֵנוּ ◊
וְתִמְעַנּוּ בְּגִבּוּלֵנוּ ◊ וְשֵׁם נַעֲשֶׂה לְפָנֶיךָ אֶת-קְרָבָנוֹת חוֹבוֹתֵינוּ ◊ תְּמִידִים בְּסֻדְרָם
וּמוֹסָפִים בְּהִלָּבְתָם: וְאֶת-מוֹסֵף יוֹם הַשַּׁבָּת הַזֶּה נַעֲשֶׂה וְנִקְרִיב לְפָנֶיךָ בְּאַהֲבָה ◊
בְּמִצּוֹת רְצוֹנֶךָ ◊ כָּמוֹ שֶׁתְּבַתֵּן עֲלֵינוּ בְּתוֹרָתְךָ ◊ עַל-יְדֵי מֹשֶׁה עַבְדְּךָ ◊ מִפִּי
כְּבוֹדְךָ בְּאִמּוֹר:

3מדצב כח: ט-י וּבַיּוֹם הַשַּׁבָּת שְׁנֵי-כַבָּשִׁים בְּנֵי-שָׁנָה תְּמִימִם וְשְׁנֵי עִזִּים סֵלֶת מִנְחָה
בְּלוּלָה בְּשֶׁמֶן וְנִסְכּוֹ: עֲלֵת שַׁבַּת בְּשַׁבְתּוֹ עַל-עֲלֵת הַתָּמִיד וְנִסְכָּה:

יִשְׁמְחוּ בְּמִלְבוּתְךָ שׁוֹמְרֵי שַׁבַּת וְקוֹרְאֵי עֲנִי ◊ עִם מְקַדְּשֵׁי שְׁבִיעִי ◊
בָּלֵם יִשְׁבְּעוּ וַיִּתְעַנְּנוּ מִטּוֹבְךָ ◊ וּבְשִׁבְעֵי רָצִית בּוֹ וְקִדְּשׁוּ ◊ חֲמִדַת יָמִים
אוֹתוֹ קָרָאתָ ◊ וְכָר לְמַעֲשֶׂה בְּרָאשִׁית:

אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ רָצָה בְּמִנוּחָתָנוּ ◊ קִדְּשָׁנוּ בְּמִצּוֹתֶיךָ ◊ וְתֵן חֶלְקֵנוּ
בְּתוֹרָתְךָ ◊ שֶׁבָּעֵנוּ מִטּוֹבְךָ ◊ וְשִׂמְחָתָנוּ בִּישׁוּעָתְךָ ◊ וְיִמְחַר לִבֵּנוּ לְעַבְדְּךָ בְּאַמֶּת ◊
וְתִנְחִילֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּאַהֲבָה וּבְרְצוֹן שַׁבַּת קִדְּשֶׁךָ ◊ וַיִּשְׁמְחוּ בְּךָ יִשְׂרָאֵל אוֹהֲבֵי
שְׁמֶךָ: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוּ מְקַדְּשׁ הַשַּׁבָּת: אָמֵן

רָצָה יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל וּבְתַפְלָתָם ◊ וְהָשִׁב הָעֲבוּדָה לְדַבִּיר בִּיתְךָ ◊
וְאִשֵּׁי יִשְׂרָאֵל וְתַפְלָתָם ◊ מִתְּרָה ◊ בְּאַהֲבָה תִּקַּבֵּל בְּרָצוֹן ◊ וְתִהְיֶה לְרְצוֹן תָּמִיד
עֲבוּדַת יִשְׂרָאֵל עִמָּךְ: וְתַחֲזִינָה עֵינֵינוּ בְּשׁוֹבְךָ לְצִיּוֹן בְּרַחֲמִים: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ
בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוּ הַמְּחַזִּיר שְׁבִינָתוֹ לְצִיּוֹן: אָמֵן

6. תַּבְנִית שַׁבַּת, the first twenty-two words of which run in a reversed בית אלף acrostic, is found in the רב עמרם גאון and was known to מחזור ויטרי.

7. 'האוהבי דבריה' הוא נוסח פולין וצרפת.

החזן צריך לומר 'מודים' בקול רם כדי שהציבור ישמעו.

כורע מודים אֲנַחְנוּ לְךָ שְׂאתָה הוּא ◊
 זוקף יי אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ לְעוֹלָם
 וָעֶד: צוּר חַיֵּינוּ ◊ מִגֵּן יִשְׁעֵנוּ אַתָּה הוּא
 לְדוֹר וָדוֹר: גִּדְּדָה לְךָ וְנִסְפָּר תִּהְלַתְךָ עַל
 חַיֵּינוּ הַמְסוּרִים בְּיָדְךָ ◊ וְעַל נִשְׁמוֹתֵינוּ
 הַמִּקְוֹדוֹת לְךָ ◊ וְעַל נִסִּיךָ שֶׁבְּכָל־יּוֹם עִמָּנוּ
 וְעַל־נִפְלְאוֹתֶיךָ וְטוֹבוֹתֶיךָ שֶׁבְּכָל עֵת
 עָרֵב וּבִקְרָ וְצַהֲרִים: הַטּוֹב בִּי לֹא־כָלוּ
 רַחֲמֶיךָ ◊ וְהִמְרָחֵם בִּי לֹא־תִמּוּ חֲסִדֶיךָ
 מֵעוֹלָם קִיְּנוּ לְךָ:

מודים דרבנן
 כורע מודים אֲנַחְנוּ לְךָ שְׂאתָה הוּא ◊
 זוקף יי אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ אֱלֹהֵי
 כָּל־בָּשָׂר ◊ יוֹצֵרנוּ יוֹצֵר בְּרָאשִׁית: בְּרָכוֹת
 וְהוֹדָאוֹת לְשִׁמְךָ הַגָּדוֹל וְהַקְדוֹשׁ ◊ עַל
 שֶׁחַיֵּיתָנוּ וְקִיַּמְתָּנוּ: בֵּן תַּחֲנוּנוּ וְתַקִּימָנוּ
 וְתִאֲסוֹף גְּלוּיֹתֵינוּ לְחִצְרַת קִדְשֶׁךָ ◊ לְשִׁמּוֹר
 חֻקֶּיךָ וְלַעֲשׂוֹת רְצוֹנְךָ ◊ וְלַעֲבֹדְךָ בְּלִבֵּב שָׁלֵם
 עַל שְׂאֵנוּ מוֹדִים לְךָ: כורעים מעט
 כשאומרים המילה ברוך ◊ זוקף אל ההודאות:

בחנוכה אומרים כאן 'על הנסים':

עַל הַנְּסִים ◊ וְעַל הַפְּרָקָן ◊ וְעַל הַגְּבוּרוֹת ◊ וְעַל הַתְּשׁוּעוֹת
 וְעַל הַמַּלְחָמוֹת ◊ שְׁעִשִּׂיתָ לְאֲבוֹתֵינוּ בַּיָּמִים הָהֵם בְּזֶמֶן הַזֶּה:
 בַּיָּמִי מִתַּתִּיהוּ בֶּן יוֹחָנָן בֶּהֶן גְּדוֹל חֲשַׁמְנִי וּבְנָיו ◊ בִּשְׁעֵמֶדָה מַלְכוּת יוֹן הַרְשָׁעָה עַל עַמְּךָ
 יִשְׂרָאֵל ◊ לְהַשְׁכִּיחַם תּוֹרַתְךָ ◊ וְלַהֲעֲבִירָם מִחֻקֵּי רְצוֹנְךָ: וְאַתָּה בְּרַחֲמֶיךָ הַרְבִּים ◊ עֲמַדְתָּ
 לָהֶם בַּעַת צָרָתָם ◊ רָבִיתָ אֶת רִיבָם ◊ דָּגַתָּ אֶת דֵּינָם ◊ נִקְמַתָּ אֶת נִקְמָתָם: מִסִּרְתָּ
 גְּבוּרִים בְּיַד חֲלָשִׁים ◊ וְרַבִּים בְּיַד מַעֲטִים ◊ וּטְמָאִים בְּיַד טְהוֹרִים ◊ וְרָשָׁעִים בְּיַד
 צַדִּיקִים ◊ וְזוּרִים בְּיַד עוֹסְקֵי תּוֹרַתְךָ: וְלִךָ עֲשִׂיתָ שֵׁם גְּדוֹל וְקְדוֹשׁ בְּעוֹלָמְךָ ◊ וְלַעֲמֹךְ
 יִשְׂרָאֵל עֲשִׂיתָ תְּשׁוּעָה גְּדוֹלָה וּפְרָקָן בְּהִיוֹם הַזֶּה: וְאַחֲרַיִךְ בָּרוּךְ לְדַבֵּר בֵּיתְךָ ◊
 וּפְנֵנו אֶת חִיכְלֶךָ ◊ וּמַהֲרֵנו אֶת מִקְדָּשֶׁךָ ◊ וְהַדְּלִיקֵנו נֵרוֹת בְּחִצְרוֹת קִדְשֶׁךָ ◊ וְקִבְּעֵנו שְׁמוֹנֵת
 יָמֵי חֲנֻכָּה אֱלֹהֵי ◊ לְהוֹדוֹת לְהַלֵּל לְשִׁמְךָ הַגָּדוֹל:

וְעַל־כֵּלָם יִתְפָּרֵךְ וְיִתְרוֹמֵם שְׁמֶךָ מַלְכֵנוּ תָמִיד לְעוֹלָם וָעֶד:

בשבת שובה: וכתוב לחיים מוֹבִים בְּנֵי בְרִיתְךָ:

[בחזרת הש"ץ הקהל עונה רק 'אמן' על אמירה 'וכתוב לחיים', שאין הקהל חוזר על אמירה זו]

וְכָל חַיִּים יוֹדוּךָ סֶלָה ◊ וַיַּחֲלִלוּ אֶת־שְׁמֶךָ בְּאַמֶּת ◊ הָאֵל יִשׁוּעָתָנוּ וְעֲזָרָתָנוּ סֶלָה:
 כורע ברוך: מִשְׁתַּחֲוֶה אַתָּה זִוְקָף יי בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ הַטּוֹב שְׁמֶךָ וְלִךָ נָאָה לְהוֹדוֹת:

בחזרת הש"ץ אומר החזן:

בארץ ישראל הכהנים מברכים כאן את הקהל (עמ' 281).

אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ בְּרַכְנוּ בַּבִּרְכָּה הַמְּשַׁלֶּשֶׁת בַּתּוֹרָה ◊ הַפְּתוּכָה עַל־יְדֵי מֹשֶׁה עֲבֹדְךָ ◊
 הָאֲמוּרָה מִפִּי אֲהֲרֹן וּבְנָיו בְּחַיִּים עִם קִדְשֶׁךָ ◊ בְּאֲמוּרָה
 3מדבר ו:כד-כו יְבָרְכְךָ יי וַיִּשְׁמְרְךָ: כו יהי רצון יי | פָּנֵינוּ אֱלֹהֶיךָ וַיַּחֲנֶךָ: כו יהי רצון
 יִשָּׂא יי | פָּנֵינוּ אֱלֹהֶיךָ וַיִּשֶׁם לְךָ שָׁלוֹם: כו יהי רצון

שִׁים שָׁלוֹם ◊ מוֹבָה ◊ וּבִרְכָּה ◊ חֵן ◊ וְחֶסֶד וְרַחֲמִים עָלֵינוּ וְעַל כָּל־יִשְׂרָאֵל
 עַמְּךָ: בְּרַכְנוּ אֲבִינוּ ◊ בָּלָנוּ בְּאֶחָד בְּאוֹר פִּנְיָךָ ◊ בִּי בְּאוֹר פִּנְיָךָ נִתַּת לָנוּ
 יי אֱלֹהֵינוּ ◊ תּוֹרַת חַיִּים וְאַהֲבַת חֶסֶד ◊ וְצַדִּיקָה ◊ וּבִרְכָּה ◊ וְרַחֲמִים ◊ וְחַיִּים
 וְשָׁלוֹם: וְטוֹב בְּעֵינֶיךָ לְבָרֵךְ אֶת־עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל ◊ בְּכָל־עֵת וּבְכָל־שָׁעָה בְּשָׁלוֹמְךָ:

בשבת שובה: [בחזרת הש"ץ הקהל מקדים אמירת 'בספר...' לפני החזן]:
 בְּסֵפֶר חַיִּים בְּרָכָה וְשָׁלוֹם ◊ וּפְרִנָּסָה טוֹבָה ◊ נִזְכָּר וְנִכְתָּב לְפָנֶיךָ
 אֱנוּ ◊ וְכָל-עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל ◊ לְחַיִּים וְלִשְׁלוֹם: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ
 בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ עוֹשֵׂה הַשָּׁלוֹם: אָמֵן

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ
 בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ
 הַמְבָרֵךְ אֶת-עַמּוֹ
 יִשְׂרָאֵל בִּשְׁלוֹם: אָמֵן

אֱלֹהֵי ◊ נִצַּר לְשׁוֹנֵי מָרֵעַ ◊ וּשְׁפָתֵי מְדַבֵּר מִרְמָה ◊ וְלִמְקַלְלֵי נַפְשֵׁי תְדוּם ◊ וְנַפְשֵׁי
 פֶּעֶפֶר לְכָל תַּהֲיָה: פָּתַח לִפִּי בְּתוֹרָתְךָ ◊ וּבְמִצְוֹתֶיךָ תִּרְדּוּף נַפְשִׁי ◊ וְכָל הַחוֹשָׁבִים עָלַי
 רָעָה ◊ מִהֲרָה הִפֵּר עֲצָתָם וְקָלַקַּל מַחֲשָׁבוֹתָם: עֲשֵׂה לְמַעַן שְׁמֶךָ ◊ עֲשֵׂה לְמַעַן יְמִינְךָ ◊
 עֲשֵׂה לְמַעַן קִדְשְׁתָּךְ ◊ עֲשֵׂה לְמַעַן תּוֹרָתְךָ: תְּכַלִּים ס: לְמַעַן יִחַלְצוּן יְדִידֶיךָ
 הוֹשִׁיעָה יְמִינְךָ וְעֲנִנֵי: יט: יְהִי לְרִצּוֹן | אֲמַרְי־פִי וְהִגִּינוּ לִפִּי לְפָנֶיךָ יְיָ צוּרִי וְגֹאֲלִי: פוסע
 לאחריו ג' פסיעות ואומר: עֲשֵׂה שָׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו ◊ הוּא יַעֲשֶׂה שָׁלוֹם עָלֵינוּ ◊ וְעַל כָּל-יִשְׂרָאֵל:
 וְאָמְרוּ אָמֵן:

זוקף לאט ואומר:

יְהִי רִצּוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ שִׁירְבָּנָה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ ◊ וְתֵן חֶלְקֵנוּ בְּתוֹרָתְךָ:
 וְשֵׁם נַעֲבֹדְךָ בִּירְאָה בְּיָמֵי עוֹלָם וּבְשָׁנִים קְדֻמְנוֹת: מלאכי ג:ד וְעָרְבָה לִי מִנְחַת יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם בְּיָמֵי עוֹלָם
 וּבְשָׁנִים קְדֻמְנוֹת:

ועומד במקום שכלו פסיעותיו עד כדי הלך ד' אמות, ובצבור עד שיגיע החזן לקדושה.
 הבעל תפילה חוזר ומתפלל בקול ואומר מתחלה 'אדני שפתי תפתח' בלחש

חזן כורע ⁸ ⁹ יִתְגַּדֵּל וְיִתְקַדֵּשׁ שְׁמִיהַ רַבָּא (קהל אָמֵן) ◊ בְּעֶלְמָא דְבָרָא כְרַעֲוִיתָה ◊
 וַיִּמְלִיךְ מַלְכוּתָה ◊ בְּחַיִּיכוֹן וּבְיוֹמֵיכוֹן ◊ וּבְחַיֵּי כָּל-בֵּית-יִשְׂרָאֵל ◊ בְּעֶגְלָא וּבְזִמְן קָרִיב:
 וְאָמְרוּ חֲזָן כורע אָמֵן: (קהל אָמֵן)

יְהֵא שְׁמִיהַ רַבָּא מְבָרַךְ לְעָלָם וּלְעָלְמֵי עָלְמֵיָא וּבְנִשְׁמָה אַחֲרַת מוֹסִיפִים 'יתברך'

חזן כורע יִתְבָּרַךְ וַיִּשְׁתַּבַּח וַיִּתְפָּאֵר וַיִּתְרוֹמֵם וַיִּתְנַשֵּׂא

וַיִּתְהַדָּר וַיִּתְעַלָּה וַיִּתְהַלָּל שְׁמִיהַ דְּקֻדְשָׁא חֲזָן כורע בְּרִידָה הוּא הַצִּיּוֹר אוֹמֵר עִמּוֹ (ולא לאחריו).

לְעֶלְא מְכַל-בְּרַכְתָּא וְשִׁירְתָּא תִּשְׁבַּחְתָּא וְנִחְמָתָא

דְּאֲמִידָן בְּעֶלְמָא: חזן כורע וְאָמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

קהל: קָבַל בְּרַחֲמִים וּבְרִצּוֹן אֶת תְּפִלָּתָנוּ:

תִּתְקַבֵּל צְלוֹתָהוֹן וּבְעוֹתָהוֹן דְּכָל-יִשְׂרָאֵל קֳדָם אֲבוּהוֹן דִּי בְּשִׁמְיָא: וְאָמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

תְּכַלִּים קיג:3 קהל: יְהִי שֵׁם יְיָ מְבָרַךְ מְעַתָּה וְעַד-עוֹלָם:

יְהֵא שְׁלָמָא רַבָּא מִן-שְׁמֵיָא ◊ וְחַיִּים עָלֵינוּ וְעַל כָּל-יִשְׂרָאֵל: וְאָמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

קכא:3 קהל: עוֹרֵי מַעַם יְיָ עֲשֵׂה שְׁמִים וְאַרְצִי:

עֲשֵׂה שָׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו ◊ הוּא יַעֲשֶׂה שָׁלוֹם עָלֵינוּ ◊ וְעַל כָּל-יִשְׂרָאֵל: וְאָמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

8. Beginning with שבת מוסף שמונה עשרה at the end of the קדיש until שבת נחמו is sung בנגינת של ימים נוראים.

9. מנגנים בקדיש אחרי מוסף לכבוד יולדת הבאה לבית הכנסת, וכן בעוד הרבה שבתות מיוחדות כגון ראש חודש, ד' פרשיות, ניסן, חנוכה, פורים, לפני שבועות, ובשאר ימים שאין תחנון אם היה חול.

שבח^{1 2} 'אין אלדינו' אומרים בנעימה.

תלמוד מסכת כריתות ו:א'

3. **פְּטוּם הַקְּמֹרֶת** was never said on weekdays in **אֶשְׁכֵּנִי**, because it would not be recited properly.

משנה סוף מסכת תמיד, וסופרים פרק י"ח.

הַשִּׁיר שֶׁהַלְוִיִּם הָיוּ אוֹמְרִים בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ:

- בַּיּוֹם הַרְאִשׁוֹן הָיוּ אוֹמְרִים ◇ כד:6 לַיְי הָאָרֶץ וּמְלוֹאָהּ תִּכְבֵּל וַיִּשְׁבִּי בָּהּ:
- בַּשְּׁנִי הָיוּ אוֹמְרִים ◇ מח:3 גְּדוֹל יְיָ וּמְהֻלָּל מְאֹד בְּעִיר אֱלֹהֵינוּ חֲר־קְדָשׁוֹ:
- בַּשְּׁלִישִׁי הָיוּ אוֹמְרִים ◇ פכ:3 אֱלֹהִים נֶצַב בַּעֲדַת־אֵל בְּקֶרֶב אֱלֹהִים יִשְׁפֹּט:
- בְּרַבִּיעִי הָיוּ אוֹמְרִים ◇ נד:6 אֵל־נִקְמוֹת יְיָ אֵל נִקְמוֹת הוֹפִיעַ:
- בַּחֲמִישִׁי הָיוּ אוֹמְרִים ◇ פח:3 הֲרִנְנוּ לְאֱלֹהִים עֲוִינוּ הָרִיעוּ לְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב:
- בַּשִּׁשִּׁי הָיוּ אוֹמְרִים ◇ נג:6 יְיָ מְלֹךְ גִּאֲוֹת לִבֵּשׁ לִבֵּשׁ יְיָ עַז הַתְּאוֹדָה
- אֶת־תְּבוֹן תִּכְבֵּל בַּל־תְּמוֹט:
- בַּשְּׁבִת הָיוּ אוֹמְרִים ◇ כז:6 מְזֻמֹּר שִׁיר לְיוֹם הַשְּׁבִת:

מְזֻמֹּר שִׁיר לַעֲתִיד לְבוֹא ◇ לְיוֹם שֶׁכָּלוּ שְׁבַת וּמְנוּחָה לַחַיִּי הָעוֹלָמִים:

- זרכות סד אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא: תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם ◇
- שנאמר: ישעיה מד:יג וְכָל־בְּנֵיךָ לְמוֹדֵי יְיָ וְרַב שְׁלוֹם בְּנֵיךָ: אל תקרא בְּנֵיךָ אֵלָּא בִּנְיָךָ ◇
- קו"ח תכלים קיט:קסב שְׁלוֹם רַב לְאַהֲבֵי תוֹרָתְךָ וְאֵין לָמוּ מִכְשׁוֹל: קכז:ט-יז יְהִי־שְׁלוֹם בְּחִילְךָ
- שְׁלוֹה בְּאַרְמְנוֹתֶיךָ: לְמַעַן־אֲחִי וְרַעִי אֲדַבְּרָה־נָּא שְׁלוֹם בֵּיךְ: לְמַעַן בֵּית־יְיָ אֱלֹהֵינוּ
- אֲבִיקְשָׁה טוֹב לָךְ: כט:יא יְיָ עֲזֹ לְעַמּוֹ יִתֵּן יְיָ | יִבְרַךְ אֶת־עַמּוֹ בְּשְׁלוֹם:

נאמר קדיש יתום אם יש יותר מאבל אחד.

- יתום (קטן) כורע. יתגדל ויתקדש שְׁמִיה רַבָּא (קהל אֱמֵן) ◇ בְּעֲלָמָא דְבָרָא כְרַעוּתָהּ ◇
- וַיִּמְלִיךְ מַלְכוּתָהּ ◇ בְּחִיבוֹן וּבְיוֹמִיכוֹן ◇ וּבְחַיֵּי דְכָל־בֵּית־יִשְׂרָאֵל ◇ בְּעֲנָלָא וּבְזִמְן קָרִיב:
- וְאָמְרוּ יתום (קטן) כורע אֱמֵן: (קהל אֱמֵן)
- יְהֵא שְׁמִיה רַבָּא מְבָרַךְ לְעָלְמָא וּלְעָלְמֵי עָלְמֵיָא וּבְנִשְׁמָה אַחֲרַת מוֹסִיפִים 'יתברך'
- יתום (קטן) כורע. יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ◇
- ויתתהדר ויתעלה ויתהלל שְׁמִיה דְקֻדְשָׁא יתום (קטן) כורע בְּרִיךְ הוּא הַצִּיּוֹר אוֹמֵר עֲמוּ (ולא לאחריו).
- לְעֵלָּא מְכַל־בְּרַכְתָּא וְשִׁירְתָּא תִּשְׁבַּחְתָּא וְנִחַמְתָּא
- דְאָמְרִין בְּעֲלָמָא: יתום (קטן) כורע וְאָמְרוּ אֱמֵן: (קהל אֱמֵן)
- יְהֵא שְׁלָמָא רַבָּא מִן־שְׁמֵיָא ◇ וְחַיִּים עָלֵינוּ וְעַל כָּל־יִשְׂרָאֵל: וְאָמְרוּ אֱמֵן: (קהל אֱמֵן)
- עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו ◇ הוּא יַעֲשֶׂה שְׁלוֹם עָלֵינוּ ◇ וְעַל־כָּל־יִשְׂרָאֵל: וְאָמְרוּ אֱמֵן: (קהל אֱמֵן)

כשיש מילה בבית הכנסת מדלגין את 'עלינו' ומלים בסוף התפילה (עמ' 353) ואחר כך אומרים 'עלינו'.

עלינו is only recited just before leaving the synagogue.

Therefore, it is postponed in case of מילה ברית.

עלינו לשבח לאדון הכל ◊ לתת גְדֻלָּה לְיוֹצֵר בְּרָאשִׁית ◊ שְׁלֹא עֲשֵׂנוּ בְּגוֹיֵי
הָאָרְצוֹת ◊ וְלֹא שָׁמְנוּ בְּמִשְׁפָּחוֹת הָאֲדָמָה: שְׁלֹא שָׁם חָלַקְנוּ בָהֶם ◊ וְגִרְלָנוּ
בְּכָל־הַמּוֹנֵם: שֶׁהֵם מִשְׁתַּחֲוִים לְהֶבֶל וְרִיק ◊ יִשְׁעִיכָה מִכָּכָה וּמִתַּפְלָלִים אֶל־אֵל לֹא יוֹשִׁיעַ:
וְאַנְחָנוּ כּוֹרַע בּוֹרְעִים וּמִשְׁתַּחֲוִים וּמוֹדִים וְזוֹקֵף לְפָנֵי מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמַּלְכִּים הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא:
שְׁהוּא נֹחֵיג נֹמֵחַ שָׁמַיִם וְיִסֹּד אָרֶץ ◊ וּמוֹשֵׁב יָקָר בְּשָׁמַיִם מְפַעֵל ◊ וְשֹׁכֵן עֶזְו בְּגִבְהֵי
מְרוֹמִים: הוּא אֱלֹהֵינוּ ◊ אֵין עוֹד ◊ אִמֶּת מִלִּבֵּנוּ ◊ אָפֶם זִוְלָתוֹ ◊ בְּכַתוּב בְּתוֹרָתוֹ:
דְּלֹט וַיִּדְעַת הַיּוֹם וְהַשַּׁבָּת אֶל־לִבְכֶּךָ כִּי יְיָ הוּא הָאֱלֹהִים בְּשָׁמַיִם מְפַעֵל
וְעַל־הָאָרֶץ מִתַּחַת אֵין עוֹד:

עַל־כֵּן נִקְנָה לָךְ יְיָ אֱלֹהֵינוּ לְרֹאוֹת מְהֵרָה בְּתַפְאֶרֶת עֲזֶךָ ◊ לְהַעֲבִיר גְּלוּלִים מִן
הָאָרֶץ ◊ וְהַאֲלִילִים בְּרוֹת יִבְרָתוֹן ◊ לְתַקֵּן עוֹלָם בְּמַלְכוּת שְׁדֵי: וְכַל־בְּנֵי בָשָׂר
יִקְרְאוּ בְּשִׁמְךָ ◊ לְהַפְנוֹת אֱלֹהֶיךָ כָּל רִשְׁעֵי אָרֶץ: יִכְרֻוּ וַיִּדְעוּ כָּל־יֹשְׁבֵי תֵבֶל ◊ כִּי
לָךְ תִּכְרַע כָּל־בָּרָךְ ◊ תִּשָּׁבַע כָּל־לְשׁוֹן: לְפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ יִכְרַעוּ וַיִּפְּלוּ ◊ וְלִכְבוֹד
שִׁמְךָ יִקְרָו יִתְנוּ: וַיִּקְבְּלוּ כָּלֶם אֶת־עַל מַלְכוּתֶךָ ◊ וְתִמְלֹךְ עֲלֵיהֶם מְהֵרָה לְעוֹלָם וָעֶד:
כִּי הַמַּלְכוּת שֶׁלָּךְ הִיא ◊ וְלַעֲוִלָּמִי עַד תִּמְלֹךְ בְּכָבוֹד:

לפי המנהג הקודם באשכנז לא אמרו כלל פסוקים אחר עלינו:

(עיין במחזור ויטרי סי' צט, ספר הרוקח סו"ס שכד, היות יאיר בספר 'מקור חיים' סי' נה, סעי' ב)

א"א קדיש כלל אחר 'עלינו' וכ"ה במחזור ויטרי, רוקח וטור (סימן קל"ג ועי"ש בד"מ) - אין לומר קדיש

(שאמר בכתוב בתורתך ונאמר אף על פי כן, הוא אמר ש) גם לדעת האר"ז ל' אחר 'עלינו'

(כך כתב הבן איש חי שו"ת רב פעלים ח"ד, או"ח, סי' ז).

שיר היחוד ליום השבת¹

ברוב הקהילות ואפילו באותן שאין נוהגים לומר שיר היחוד בחול,
מכל מקום בשבת אומרים שיר היחוד לשבת ומנגנים אחריו אנעים ומידות.

חזן אז ביום השביעי נחת	יום השבת על-בן פרבת:
קהל ועל כל-פועל תהלה ערוכה	חסידה בכל-עת יברכה:
חזן ברוך יי יוצר כלם	אלהים חיים ומלך עולם:
קהל כי מעולם על עבדיך	רב רחמיה וחסדיך:
חזן ובמצרים תחלות	להודיע כי מאד נעלית:
קהל על כל-אלהים בפעשות בהם	שפטים גדולים ובאלהיהם:
חזן בבקעה ים-סוף עמך ראו	תיד תגדולה וייראו:
קהל נהגת עמך לעשות לך	שם ותפארת לתראות גדלך:
חזן ודברת עמם מן השמים	וגם העבים נמפו מים:
קהל ידעת לבתם המדבר	בארץ ציה איש לא עבר:
חזן תתה לעמך דגן שמים	ובעפר שאר ומצור מים:
קהל תגריש גוים רבים עמים	יירשו ארצם ועמל לאמים:
חזן בעבור ישמרו חקים ותורות	אמרות יי אמרות מהורות:
קהל ויתעדנו במרעה שמן	ומחלמיש צור פלגי שמן:
חזן בניהם בנו עיר קדשך	ויפארו בית מקדשך:
קהל ותאמר פה איש לארץ ימים	צידה ברוך אברך:
חזן כי שם יובחו ובחי צדק	אף בהניד ילבשו צדק:

1. In those קהילות where שיר היחוד is said daily they should continue saying it. Those קהילות which do not, do not have to begin saying it. שיר היחוד was said on שבת by most קהילות, since a) one has more time, and b) it is short. According to some פוסקים, it is not recommended to say שיר היחוד or שיר הכבוד without a מנן.

לך יתרוֹעֲעוּ אֶף יִשְׁרָאֵל:	קהל ובית הלוי נְעִימוֹת יִזְמְרוּ ◇
יִכְבְּדוּ וַיִּוְדוּ שְׁמֶךָ יי:	חזן בית יִשְׂרָאֵל וַיֵּרְאֵי יי ◇
בֶּן תִּיטִיב גַּם לְאַחֲרוֹנִים:	קהל הַטִּיבוֹת מְאֹד לְרֵאשׁוֹנִים ◇
בְּאִשֶּׁר שִׁשֶּׁת עַל אֲבוֹתֵינוּ:	חזן יי תִּשְׁשֵׁשׁ נָא עֲלֵינוּ ◇
וְנוֹדָה לְךָ לְעוֹלָם כִּי תִיטִיב:	קהל אוֹתָנוּ לְהַרְבוֹת וּלְהִיטִיב ◇
כִּי עָלֶיךָ שְׁמֶךָ נִקְרָא:	חזן יי תִּבְנֶנָּה עִירְךָ מְהֵרָה ◇
וְתִשְׁכַּח לְעוֹלָם יי בְּקִרְבָּה:	קהל וְקָרְן דָּוִד תִּצְמִיחַ בָּהּ ◇
וְכִימִי קָדָם תַּעֲרֹב מִנְחָה:	חזן וְכִי צֶדֶק שְׁמֶה נִזְבְּחָה ◇
כִּי חֲפָצִים לַעֲשׂוֹת רְצוֹנְךָ:	קהל וְכִי עֲמֶךָ בְּאוֹר פְּנִיךָ ◇
הַבֵּט נָא עֲמֶךָ בְּלִנּוּ:	חזן וְכִי רְצוֹנְךָ תַעֲשֶׂה חֲפָצֵנוּ ◇
עַל עֲמֶךָ בִּרְכָתְךָ סֵלָה:	קהל בְּחִרְתָּנוּ לְהִיּוֹת לְךָ לְעַם סִגְלָה ◇
וְנַחֲלֵל לְשֵׁם תִּפְאֲרֶתְךָ:	חזן וְתָמִיד נִסְפֵּר תִּהְלֶתְךָ ◇
כִּי אֵת כָּל אֲשֶׁר תִּבְרָךְ מְבָרְךָ:	קהל וּמִבְּרָכָתְךָ עֲמֶךָ יִבְרָךְ ◇
וּאִבְרָכְכָּה כָּל יְמֵי צַבָּאִי:	חזן וְאֵנִי בְּעוֹדִי אֶהְלֶלָה בּוֹרְאִי ◇
מִן הָעוֹלָם וְעַד הָעוֹלָם:	קהל יְהִי שֵׁם יי מְבָרְךָ לְעוֹלָם ◇

קו"ח בְּכַתּוּב: ד"ס א' טז:לו בְּרוּךְ יי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל מִן־הָעוֹלָם וְעַד־הָעוֹלָם וַיֹּאמְרוּ
כָּל־הָעָם אֲמֵן וְחָלַל לַיי: דניאל ז: כ עָנָה דָּנִיֵּאל וַאֲמַר לַהוָּא שְׁמָה דִּי־אַלְהָא מְבָרְךָ
מִן־עֲלָמָא וְעַד־עֲלָמָא דִּי חֲכָמְתָּא וּגְבוּרְתָּא דִּי־לָהּ הִיא: וַנֹּאמַר: נְחֵמִיָּה ט:כ וַיֹּאמְרוּ
הַלּוֹיִם יִשׁוּעַ וְקַדְמִיָּאל בְּנֵי חֲשִׁבְנִיָּה שִׁרְבִיָּה הוֹדִיָּה שְׁבַנְיָה פְּתַחְיָה קוֹמּוּ בִּרְכוּ אֶת־יי
אֱלֹהֵיכֶם מִן־הָעוֹלָם עַד־הָעוֹלָם וַיִּבְרְכוּ שֵׁם כְּבוֹדְךָ וּמְרוֹמָם עַל־כָּל־בְּרָכָה וְתִהְלָה:
וַנֹּאמַר: תְּהִלָּה קו:מח בְּרוּךְ־יי | אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל מִן־הָעוֹלָם | וְעַד הָעוֹלָם וַאֲמַר כָּל־הָעָם
אֲמֵן הַלְלוּיָהּ: וַנֹּאמַר: ד"ס א' כט:יג וַיִּבְרָךְ דָּוִד אֶת־יי לְעֵינֵי כָּל־הַקָּהָל וַיֹּאמַר דָּוִד
בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲבִינוּ מֵעוֹלָם וְעַד־עוֹלָם:

¹ שיר הכבוד

הפותח וסוגר את ארון הקודש לכבוד שיר הכבוד מתעטף בטלית, אם אינו עטוף בה.

בפתיחת ארון הקודש יש אומרים בלחש את הפסוקים (תכליס כד:ז-י) הבאים:

שָׂאוּ שְׁעָרִים | רֵאשִׁיכֶם וְהִנֵּשְׂאוּ פִתְחֵי עוֹלָם וַיָּבֹא מֶלֶךְ הַכְּבוֹד:

מִי זֶה מֶלֶךְ הַכְּבוֹד | יִי עֲזוּז וְנִגְבֹּר יִי גִבּוֹר מִלְחָמָה:

שָׂאוּ שְׁעָרִים | רֵאשִׁיכֶם וְשָׂאוּ פִתְחֵי עוֹלָם וַיָּבֹא מֶלֶךְ הַכְּבוֹד:

מִי הוּא זֶה מֶלֶךְ הַכְּבוֹד | יִי צַבָּאוֹת הוּא מֶלֶךְ הַכְּבוֹד סֵלָה:

בִּי אֱלֹהִי נִפְשִׁי תַעֲרוֹג:

חזן אנעים ומירות ושירים אחרונים

לִדְעַת כָּל רוֹ סוֹדְךָ:

קהל נפשי חמדה בצל ידך

הוֹמָה לִפִּי אֵל הוֹדִיךָ:

חזן מדי דברי בכבודך

וְשִׁמְךָ אֲכַבֵּד בְּשִׁירֵי יְדִידוֹת:

קהל על-בן אדבר בך נכבדות

אֲדַמָּךְ אֲכַבֵּד וְלֹא יִדְעִתִּיךָ:

חזן אספרה כבודך ולא ראיתך

דִּמְיִתָּה הִדַּר כְּבוֹד הוֹדִיךָ:

קהל ביד נביאית בסוד עבריתך

כִּנּוּ לְתַקְוָה פְּעֻלָּתִיךָ:

חזן גדלתך וגבורתך

וַיִּשְׁוֶה לִפִּי מַעֲשֶׂיךָ:

קהל דמו אותך ולא כפי ישרך

הִנֵּךְ אֶחָד בְּכָל דְּמִיוֹנוֹת:

חזן המשילוך ברב חזיונות

וְשַׁעַר רֵאשִׁיבָה וְשַׁחֲרוֹת:

קהל ויחזו בך זקנה ובחרות

כָּאִישׁ מִלְחָמוֹת יָדָיו לֹא רָב:

חזן זקנה ביום דין ובחרות ביום קרב

הוֹשִׁיעָה לֹא יִמִּינוּ וְזָרוּעַ קִדְשׁוֹ:

קהל חבש כובע ישועה בראשו

1. Recently discovered manuscripts of שיר הכבוד reveal that what was originally thought to be a composition, was composed by an earlier פייטן. vary regarding where it is sung, a) before שחרית מוב שחרית, b) after מוסף מוב שחרית, c) daily, d) after שחרית מוב שחרית. It is included in all מחזורי ר"ו היידענהיים for ימים טובים, and the סידורים, and the שפת אמת after מוסף (Baer) and the עבודת ישראל (pg. 76 [ח"ת] דברי קהלת) שבת מוסף after שפת אמת (pg. 76 [ח"ת] דברי קהלת).

- חזן מַלְלִי אֹדוֹת רֹאשׁוֹ נִמְלֵא ◊
 קהל יִתְפָּאֵר בִּי בִי חֲפִיץ בִּי ◊
- חזן כָּתֵם מְהוֹר פֶּן דְּמוּת רֹאשׁוֹ ◊
 קהל לֵחֵן וּלְכָבוֹד צָבִי תִפְאָרָה ◊
- חזן מַחְלָפוֹת רֹאשׁוֹ כְּבִימֵי בְּחֵרוֹת ◊
 קהל נוֹה הַצֶּדֶק צָבִי תִפְאָרְתּוֹ ◊
- חזן סִגְלָתוֹ תְּהִי בִידּוֹ עֲמִירָה ◊
 קהל עֲמוּסִים נִשְׁאָם עֲמִירָת עֲנָדָם ◊
- חזן פֶּאֶרֹ עָלִי וּפֶאֶרִי עָלָיו ◊
 קהל צַח וְאֶדוֹם לְלִבּוֹשׁוֹ אָדָם ◊
- חזן קֶשֶׁר תְּפִילִין הִרְאָה לְעֵנֹו ◊
 קהל רוֹצֶה בְּעַמּוֹ עֲנוּיִם יִפְאָר ◊
- חזן רֹאשׁ דְּבָרָךְ אֵמֶת קוֹרֵא מֵרֹאשׁ ◊
 קהל שֵׁית הַמֶּזֶן שִׁירֵי נָא עֲלֶיךָ ◊
- חזן תִּהְלֹתִי תְּהִי לְרֹאשְׁךָ עֲמִירָה ◊
 קהל תִּיקֶר שִׁירָת רֹשׁ בְּעֵינֶיךָ ◊
- חזן בְּרַכְתִּי תַעֲלֶה לְרֹאשׁ מִשְׁבִּיר ◊
 קהל וּבְבִרְכָתִי תִנְעֲנַע לִי רֹאשׁ ◊
- חזן יַעֲרֵב נָא שִׁיחִי עֲלֶיךָ ◊
- וְקִנְצוֹתָיו רְסִיסֵי לֵילָה:
 וְהוּא יִהְיֶה לִי לְעֲמִירָת צָבִי:
 וְחַק עַל מִצַּח כְּבוֹד שֵׁם קִדְשׁוֹ:
 אֲמַתּוֹ לוֹ עֲמִירָה עֲמִירָה:
 קִנְצוֹתָיו תִּלְתָּלִים שְׁחֵרוֹת:
 יַעֲלֶה נָא עַל רֹאשׁ שְׂמֹחַתּוֹ:
 וְצִנְיָה מְלוּכָה צָבִי תִפְאָרְתּוֹ:
 מֵאֲשֶׁר יִקְרוּ בְּעֵינָיו כְּבָדָם:
 וְקָרֹב אֵלַי בְּקִרְאִי אֵלָיו:
 פִּנְיָה בְּדַרְכּוֹ בָּבוֹאוֹ מֵאֶדְוָם:
 תְּמִינָת יְיָ לִנְגִיד עֵינָיו:
 יוֹשֵׁב תִּהְלֹת בָּם לְהִתְפָּאֵר:
 דּוֹר וְדוֹר עִם דּוֹרְשֶׁךָ דְּרוֹשׁ:
 וְרִנָּתִי תִקְרֵב אֵלֶיךָ:
 וּתְפִלָּתִי תִבּוֹן קִמְרָת:
 בְּשִׁיר יוֹשֶׁר עַל קִרְבְּנֶיךָ:
 מְחוּלָל וּמוֹלִיד צַדִּיק כְּבִיר:
 וְאוֹתָהּ קַח לָךְ בְּבִשְׁמִים רֹאשׁ:
 בִּי נִפְשִׁי תַעֲרוֹג אֵלֶיךָ:

הפסוקים שנדפסו בסידורים מסוימים אחר שיר הכבוד, הם תוספת מאוחרת מאוד, ולא נהגו לאומרם.

אין אומרים קדיש יתום וממשיכים באמירת שיר של יום.

שיר של יום

היום יום שבת קדש שבו הלויים היו אומרים במקדש:

35 מזמור שיר ליום השבת: טוב להודות לַיהוָה ולומר לשמך עליון: להגיד בפקד חסדך ואמונתך בלילות: עלי עשור ועלי נבל עלי הגיטון בכנור: כי שמחתני יי בפעלך במעשי ידך ארנן: מה גדלו מעשיך יי מאד עמקו מחשבתך: איש בער לא ידע וכסיל לא יבין את זאת: בפרח רשעים | כמו עשב ויציצו כל פעלי און להשמדם עדי עד: ואתה מרום לעלם יי: כי חנה איביך יי כִּי־חנה איביך יאבדו ותפחדו כל פעלי און: ותראם בראים קרני בלתי בשמן הענו: ותבט עיני בשורי בקמים עלי מרעים תשמענה אזני: צדיק בתמר יפרח בארז בלבנון ישגה: שתולים בבית יי בחרצות אלהינו יפריחו: עוד ינוכחון בשיבה דשנים ורעננים יהיו: להגיד כִּי־ישׁר יי צורי ולא עולתה בו:

(נאמר קדיש יתום אם יש יותר משני אבלים.)

נוהגים בהרבה קהילות, גם בק"ק פפד"מ, לומר בכל יום אחר שיר של יום מזמור פ"ג,

ומנהג הרבה קהילות שאין לאמרו בימים שאין אומרים תחנון. ובכל מקום א"א אותו בבית אבל.

פג שיר מזמור לאסת: אלהים אל דמי לך אל תחרש ואל תשקט אל: כִּי־חנה איביך יהמיון ומשנאיך נשאו ראש: על עמך יערימו סוד ויתיעצו על צפוניך: אמרו לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד: כי נועצו לב יחדו עליך ברית ובריתו: אהלי אדום וישמעאלים מואב והגרים: גבל ועמון ועמלק פלשת עם יושבי צור: גם אשור גלוח עמם היו ורוע לבני לזט סלה: עשה להם במדגן בסיסרא כיבין בנחל קישון: נשמדו בעיז דאר היו וזמן לאדמה: שיתמו גדיבמו בערב ובזאב ובזבח ובצלמנע כל נסיכמו: אשר אמרו נירשה לנו את נאות אלהים: אלהי שיתמו בגלגל בקש לפני רוח: באש תבער יער וכלהבה תלהט חרים: בן תרדפם בסערך ובסופתך תבהלם: מלא פניהם קלון ויבקשו שמך יי: יבשו ויבחרו עדי עד ויחפרו ויאבדו: וידעו כִּי־אתה שמך יי לבדך עליון על כל הארץ:

קדיש יתום נאמר אפילו אם אין שם אבל.

יתום (קטן) כורע. יתגדל ויתקדש שמייה רבא (קהל אמן) ◇ בעלמא דברא ברעיותה ◇
 וימליך מלכותה ◇ בתיבון וביומיון ◇ ובחיי דכל-בית-ישראל ◇ בעגלא ובזמן קריב:
 ואמרו יתום (קטן) כורע אמן: (קהל אמן)

יהא שמייה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיה ובנשימה אחרת מוסיפים 'יתברך'
 יתום (קטן) כורע. יתברך וישתבח ויתפאר ויתרום ויתנשא ◇
 ויתתהדר ויתעלה ויתהלל שמייה דקדשא יתום (קטן) כורע בריך הוא הציבור אומר עמו (ולא לאחריו).
 לעלא מכל-ברכתא ושירתא תשפחתא ונחמתא
 דאמירן בעלמא: יתום (קטן) כורע ואמרו אמן: (קהל אמן)
 יהא שלמא רבא מך-שמיא ◇ וחיים עלינו ועל כל-ישראל: ואמרו אמן: (קהל אמן)
 עשה שלום במרומו ◇ הוא יעשה שלום עלינו ◇ ועל-כל-ישראל: ואמרו אמן: (קהל אמן)

שבת on תפלת מוסף, אדון עולם (עמ' 3) chant, מנהג פולין which follow קהילות German.

(מוזמר שיר תנכת - הנוכה or ברכי נפשי - ראש הודש) i.e. מזמורים No additional
 are to be included within בציבור תפילה.

לעולם אין אומרים 'ברכו' בתרא אחר התפילה, מפני שאין ברכה אחריה.

אין לומר מזמור 'לדוד ד' אורי וישעי' אחרי התפלות, כי הוא מנהג חסידים והוי יוהרה.
 (יש טעמים אחרים א. מקורו מפקפק מחמת ימים החשוד בשבתאות. ב. מנהג מאוחר
 ג. אין להוסיף מזמורים על התפילות הקבועות ד. רבים מעדות החסידים נמנעים מאמירתו בגלל הטעם הראשון.
 ואצל הספרדים כלל לא התקבל וכ"ש תימנים. ה. "א שמיועד לאמרו כל השנה אחרי התפילה.)

מיד אחר התפילה מתקיים שיעור קצר בבית הכנסת, בו לומדים משנה או הלכה. אחר כל שיעור או דרשה
 אומרים קדיש דרבנן. אחר שיעור בהלכה ושמענתא יש המקדימין לומר 'רבי חנניא בן עקשיא אמר רצה וכו'.
 אחר דרשה באגדתא לא הצריכו אמירה זו.

נוהגים לברך את הילדים בשבתות ובימים טובים אחר התפילה, בליל שבת, שבת בבוקר ובמוצאי שבת,
 טרם יציאה מבית הכנסת או בכניסה לבית, וגם הבנים הגדולים מקבלים ברכה מאבותיהם.
 והמברכים מניחים ב' ידיהם על המתברך:

לבנים זראשית מח: יְשִׁמְךָ אֱלֹהִים כְּאַפְרַיִם וְכַמְנַשֶּׁה | לבנות יְשִׁמְךָ אֱלֹהִים כְּשִׁרָה רְבֵקָה רָחֵל וְלֵאָה:
 זמדצר ו:כד-כו יְבָרְכֶךָ יי וישמרה: יאר יי | פניו אליה ויחנה:
 ישא יי | פניו אליה וישם לה שלום:

וכל אחד יכול להוסיף ברכה משלו כפי צחות לשונו.

סדר קידוש רבה

אמירת ¹ 'ושמרו' בעת ההיא היתה איפוא מנהג בני פרובינצא ומקצת בני איטליה ולא היתה מנהג ידוע בקרב בני אשכנז וספרד. המהרי"ל הזכיר אמירת 'ושמרו' רק לגבי מי שלא קידש בליל שבת ומקדש ראשונה בבוקר. בשבת: שמות לא: טז-יז וְשָׁמְרוּ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-הַשַּׁבָּת לַעֲשׂוֹת אֶת-הַשַּׁבָּת לְדֹרֹתָם בְּרִית עֹלָם: בֵּינִי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֹתָהּ הוּא לְעֹלָם כִּי-שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה יְיָ אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת וַיִּנַּחַשׁ:

בשבת: שמות כ: יא וְזָכַר אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ: שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וַעֲשִׂיתָ כָּל-מְלֶאכֶתְךָ: וַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת לַיהוָה לֹא-תַעֲשֶׂה כָּל-מְלֶאכֶה אַתָּה | וּבְנֶךָ וּבִתֶּךָ עֲבָדְךָ וַאֲמָתְךָ וּבְחֶמְלֶךָ וּגְרֶכָה אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ: כִּי שֵׁשֶׁת-יָמִים עָשָׂה יְיָ אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ אֶת-הַיָּם וְאֶת-כָּל-אֲשֶׁר-בָּם וַיִּנַּח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עֲלֵ-כָן בְּרַךְ יְיָ אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֵׁהוּ:

בשלש רגלים: ויקרא כג: מד וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה אֶת-מִצְוַת יְיָ אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:

בראש השנה: תכלים פא: ד תקעו בַּחֲדָשׁ שׁוֹפָר בַּכֶּסֶה לַיּוֹם חֲגֻגֵנוּ: כִּי חֵק לְיִשְׂרָאֵל הוּא מִשְׁפַּט לְאַלְהֵי יַעֲקֹב:

ילדים וחולים האוכלים ביום כפור:

ויקרא טז: כג-כד וְכִפֹּר עֲלֵיכֶם לְמַחֵר אַתְּכֶם מִכָּל חַטֹּאתֵיכֶם לִפְנֵי יְיָ תִּטְהָרוּ:

אם יש 'מורה מוריני הרב' לא מזכירים 'כהנים':

סְבִירי [מִוְרָה מוֹרִינִי הָרֵב ו] / [כֹּהֲנִים ו] מִרְנָן וְרַבָּנָן וְרַבּוֹתֵי: כָּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרִי ² הַגֶּפֶן: אָמֵן

ושותה מיושב ונותן גם למסובין לשתות מכוס של ברכה ואחר כך מברך על לחם משנה.

כָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הַמּוֹצִיא תַּחֲנוּם קַדִּיךָ לֶחֶם מִן-הָאָרֶץ: וּבּוֹצֵעַ עַל לֶחֶם הָעֵלְיוֹן וְיֹאכֵל וְיִתֵּן לְמַסּוּבִין פְּרוּסָה לְכָל אֶחָד וְאֶחָד.

אצל האבל אומרים:

שָׁבַת הִיא מְלֻנָּחָם

וְנִחְמָה קְרוּבָה לְבֹא וְשָׁבַתוּ בְּשָׁלוֹם:

כשמבקרין החולה אומרים לו (לה):

שָׁבַת הִיא מְלֻנָּחָם

וְרַפּוּאָה קְרוּבָה לְבֹא וְשָׁבַתוּ בְּשָׁלוֹם:

1. The בּוֹרֵא פְּרִי of ברכה and וְשָׁמְרוּ and יוֹם הַשַּׁבָּת are said while standing, however the ברכה of בּוֹרֵא פְּרִי is recited seated. One can hold the קידוש cup either in one's palm (על פי קבלה) or not.

2. Until 300 years ago both הַגֶּפֶן and הַגֶּפֶן were used, in the past הַגֶּפֶן was used more than הַגֶּפֶן, however, the printers of more recent סידורים stuck to הַגֶּפֶן (since it is the end of the ברכה).

תפילות for all daily טלית and jacket. If one is in a non-synagogue and there is a רב, one should ask him beforehand and follow his פסק. If the רב says one should wear either a טלית or a jacket, it is better to wear a טלית which covers fully, and makes one appear as a בעל תפילה. An אבל or one who has יאהרציט wears a טלית for all תפילות, whether בעל תפילה or not, even when not reciting קדיש (for example at מנחה, or there are other אבלים and there is no קדיש for the אבל to say by himself). The אבל wears a טלית with a שחורה, just as he changes his place for the תפילות, to make his אבלות known.

מקפידים על לבוש מכובד בתפילה. מתפללים בבגד עליון ובכובע על הראש.

גם נערים חובשים כובע כלשהו, ולא כיפה גרידא

A hat has always been considered an important piece of traditional clothing. Both a כהן גדול and כהן הדיוט wore hats to serve in the בית המקדש. In German קהילות this was strictly adhered to, therefore, not to wear a hat is disrespectful. One wears a hat and jacket for all daily תפילות, whether one is orening or ביחידות.

אותם בני הישובים שהולכים לבית הכנסת מסירים תכף הכובע ועומדים רק בכיסוי המצנפת, לא שפרי עבדי, לא די שאין להם סודר כיסוי ראש גדול (אלא שמסירים גם הכובע מראשיהם, אבל מוטב שיניחו הכובע בראשיהם כי בכיסוי ראש יש מורא שמים יותר). [קיצור של"ה] ורוב המן עם בפרט הישובים נוהגים כמה קלות ראש, לא היו מתעטפים בטלית והיו עומדים בכיפה. אוי להם מיום הדין! [מקור חיים (חות יאיר)]

תפלת מנחה לשבת .

(גר"א not the מגן אברהם) (according to the שקיעה, לכתחילה, was orened after מנחה

The reason being, דרבנן לקולה (and the rule is דרבנן is זמן מנחה).

טלית משום כבוד הציבור, הוא עיטוף טלית של העושים 'מצוה' בפני הציבור, בעל קריאה, אומרי קדיש יתום, העולים לתורה ושאר עוסקי מצוה. עיטוף זה אינו תלוי בזמן ציצית ולא בתפילת שחרית. טלית היא לבושו המובהק של הבעל תפילה, כפי למדנו הפוסקים מדברי חז"ל. הם הסבירו שהעיטוף הזה צורך הוא גם משום כבוד השכינה והתעוררות אימה ויראה. את יפיה של טלית כדי לעבוד את ד' בבגד מפואר כעין עבודת הכהן גדול בבית המקדש. כן נהגו עד הדורות האחרונים בליטא, ארצות מרכז אירופה ואשכנז. בכמה עדות חסידיות בטל מנהג עיטוף טלית במנחה וערבית.

The בעל מלמד שנתעמף הקב"ה בשליח ציבור, מסכת ראש השנה דף יז: מנהג is derived from שו"ע, מגן אברהם, and מנחה, שחרית with distinction made between נתעטף is תפילה. The "דכל עובר לפני התיבה צריך להתעמף בדאמרי מלמד שנתעמף הקב"ה בש"ץ" states, או"ח ס' ח' ס' ק' ב' "דודאי בלא עמיפה כלל" writes at night, טלית dons a בעל תפילה, או"ח ס' יח' ס' תקפא "ק' ב' "דכל ש"ץ העובר לפני התיבה צריך להתעמף, או"ח ס' ז' ס' יח' in, ערוך השלחן. The "א"א משום כבוד השכינה" "וכל העובר לפני התיבה צריך להתעמף" writes, או"ח ס' יח' ס' ק' ה, משנה ברורה. בציצית

¹ במקצת קהילות הבעל תפילה מתחיל בפרשת התמיד (עמ' 9). (למרות שכך נהגו/נוהגים באמשטרדם)

פד:כ אֲשֶׁר יוֹשְׁבֵי בֵיתְךָ עוֹד יִחַלְלוּךָ פֶּלֶא:

קמד:טו אֲשֶׁר הָעַם שָׁכְבָה לוֹ אֲשֶׁר הָעַם שָׁנָה אֱלֹהֵיו:

קמכ תהלה לדוד ארוממך אלוהי המלך ואברכה שמו לעולם ועד: בכל-יום |
אברכה ואהללה שמו לעולם ועד: גדול יי ומחלל מאד ולגדלתו אין חקר:
דוד לדוד ישבח מעשיך וגבורתך יגידו: הדר כבוד הודך ודברי נפלאתך
אשיחה: ועוזו נוראתך יאמרו וגדולתך אספרנה: זכר רב-טובך יביעו וצדקתך
ירננו: חנון ורחום יי ארך אפים וגדל-חסד: טוב-יי לכל ורחמיו
על-כל-מעשיו: יודך יי כל-מעשיך וחסידך יברכוכה: כבוד מלכותך יאמרו
וגבורתך ידברו: להודיע לבני האדם גבורתו וכבוד הדר מלכותו:
מלכותך מלכות כל-עלמים וממשלתך בכל-דוד ודד: סומך יי לכל-הנפלים
ויוזקך לכל-הקפופים: עיני-כל אליך ישברו ואתה נותן-להם את-אכלם בעתו:
הבעל תפילה מרים קולו בנעימה בפסוק פותח את-ידך ומשביע לכל-תי רצון: צדיק יי
בכל-דרכיו וחסיד בכל-מעשיו: קרוב יי לכל-קראיו לכל אשר יקראהו באמת:
רצון-יראיו יעשה ואת-שועתם ישמע ויושיעם: שומר יי את-כל-אהביו ואת
כל-הרשעים ישמיד: תהלת יי ידבר פי ויברך כל-בשר שם קדשו לעולם ועד:
קטויח ואנחנו | נברך יה מעתה ועד-עולם הללויה:

בשבת הבעל תפילה מתעטף בטלית בית הכנסת ועובר לפני התבה ומנגן 'ובא לציון'.

בעל תפילה [בקול] וקהל [בלחש] ישעיה נט:כ-כא ² ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב נאם יי:
ואני זאת בריתי אותם אמר יי רוחי אשר עליך ודברי אשר-שמתי בפיך
לא-ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר יי מעתה ועד-עולם:

1. This was the מנהג in ברלין which was instituted by Professor Abraham Berliner and this is still the מנהג of Golders Green Beth Hamedrash (Munks) in Golders Green, London.

2. Due to the multitude of תפילות during שחרית יום טוב or שבת (unlike ראש חודש), 'ובא לציון' is delayed until מנחה.

תכלים כז: וְאַתָּה קְדוֹשׁ יוֹשֵׁב תְּהִלּוֹת יִשְׂרָאֵל: יִשְׁעִיכָּ וְג' וְקָרָא וְהָאֵלֹהִים וְאָמַר

בעל תפילה וקהל קְדוֹשׁ | קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ יי צְבָאוֹת מְלֵא כָּל־הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ:

בעל תפילה [בקול] וקהל [בלחש] וּמִקְבְּלֵי דִין מִן דִּין וְאָמְרֵי:

בעל תפילה וקהל [בלחש] קְדוֹשׁ בְּשֵׁמִי מְרוֹמָא בֵּית שְׂכִינְתָּהּ ◊ קְדוֹשׁ עַל־אֲרָעָא עוֹבֵד
גְּבוּרָתָהּ ◊ קְדוֹשׁ לְעֵלְמָא וּלְעֵלְמֵי עֲלָמִיָּא ◊ יי צְבָאוֹת ◊ מְלֵא כָּל־אֲרָעָא וְיוֹ יְקָרָהּ:

בעל תפילה [בקול] וקהל [בלחש] וְתִשְׁאֲנֵי רוּחַ וְאִשְׁמַע אַחֲרֵי קוֹל רַעֲשׁ גְּדוּלָּה:

בעל תפילה וקהל יחזקאל ג: כִּי בָרוּךְ כְּבוֹד־יי מִמָּקוֹמוֹ:

בעל תפילה [בקול] וקהל [בלחש] וְנִטְלָתְנִי רוּחָא ◊ וְשִׁמְעַת בְּתַרִּי קָל וְיַע סִגְיָא

דְּמִשְׁכָּחִין וְאָמְרֵי: בְּרִיךְ יְקָרָא דְּיי מֵאַתֵּר בֵּית שְׂכִינְתָּהּ:

בעל תפילה וקהל שמואל טו: יי | יִמְלֹךְ לְעֵלְמָא וְעַד:

קהל אומרים בלחש יי מְלִכּוּתָהּ לְעֵלְמָא וּלְעֵלְמֵי עֲלָמִיָּא: ד"ה ח' כט: יי אֱלֹהֵי אַבְרָהָם
יִצְחָק וְיִשְׂרָאֵל אֲבֹתֵינוּ שְׁמֵרָה־נָא לְעוֹלָם לְיַצֵּר מַחְשָׁבוֹת לְבָב עַמָּךְ
וְהַבֵּן לְבָבָם אֵלֶיךָ: תכלים עח:לח וְהוּא רַחוּם | יִכְפֹּר עוֹן וְלֹא יִשְׁחִית וְהִרְבָּה לְהַשִּׁיב אָפּוֹ
וְלֹא יַעֲיִר כָּל־חַמָּתוֹ: פו:כ כִּי־אַתָּה אֱדֹנֵי טוֹב וְסֵלָח וְרַב־חֶסֶד לְכָל־קְרָאִיךָ:
קיט:קמז צִדְקָתְךָ צֶדֶק לְעוֹלָם וְתוֹרָתְךָ אֱמֶת: מיכב ז: תִּתֵּן אֱמֶת לְנֶעֱלָב חֶסֶד לְאַבְרָהָם
אֲשֶׁר־נִשְׁבַּעְתָּ לְאַבְרָהָם מִימֵי קֶדֶם: תכלים סח:כ בָּרוּךְ אֱדֹנֵי יוֹם | יוֹם יַעֲמֹם לָנוּ הָאֵל
יִשׁוּעָתָנוּ סָלָה: מו:ח יי צְבָאוֹת עֲפָנוּ מִשְׁגַּב־לָנוּ אֱלֹהֵי יַעֲקֹב סָלָה:
פד:יג יי צְבָאוֹת אֲשֶׁרִי אָדָם בָּמָה בָּךְ: כו: יי הוֹשִׁיעָה הַפְּלֹךְ יַעֲנֵנוּ בְּיוֹם־קְרָאֵנוּ:
בָּרוּךְ הוּא אֱלֹהֵינוּ שְׁפָרָאֵנוּ לְכְבוֹדוֹ ◊ וְהַבְדִּילָנוּ מִן־הַתּוֹעִים ◊ וְנָתַן לָנוּ תוֹרַת אֱמֶת ◊
וְחַי עוֹלָם נָטַע בְּתוֹכָנוּ ◊ הוּא יַפְתַּח לָבָנוּ בְּתוֹרָתוֹ ◊ וְיִשֵּׁם בְּלָבָנוּ אֲהֲבָתוֹ וְיִרְאָתוֹ
וְלַעֲשׂוֹת רְצוֹנוֹ וְלַעֲבֹדוֹ בְּלִבָּב שָׁלֵם ◊ לְמַעַן לֹא נִינַע לָרִיק ◊ וְלֹא נִלְד לְפִהָלָה:

יְהי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ שְׁנִשְׁמֹר חֻקְךָ בְּעוֹלָם הָיָה ◊
וְנוֹכַח וְנַחֲתָה וְנִרְאָה וְנִירָשׁ מוֹכָה וּבִרְכָּה לְשָׁנִי יָמוֹת הַמַּשִּׁיחַ וְלַחֲיֵי הָעוֹלָם הַבָּא:
לִיג' לְמַעַן יִזְכָּרְךָ בְּבוֹד וְלֹא יָדָם יְיָ אֱלֹהֵי לְעוֹלָם אֲוֶדְךָ: ירמיה יז: פְּרוּדָה הַגָּבֵר
אֲשֶׁר יִכְמַח בִּי וְהָיָה יְיָ מִכְמַחֹו: ישעיה כו: בְּמַחֲוֵי בִי עַד־עַד בִּי בָּיָה יְיָ
צוּר עוֹלָמִים: תהלים ט: וַיִּכְמַחֹו בְּךָ יוֹדְעֵי שְׁמֶךָ בִּי לֹא־עֲזַבְתָּ דֹרְשֶׁיךָ יְיָ:
ישעיה מז:כא יְיָ חֲפִיז לְמַעַן צִדְקוֹ יִגְדִּיל תוֹרָה וַיֹּאדִיר:

קדיש בסיום ובא לציון בשבת בניגון שבת, ביום טוב בימי חול בניגון חול.

בעל תפילה כורע. יִתְגַּדֵּל וַיִּתְקַדֵּשׁ שְׁמִיהַ רַבָּא (קהל אֱמֵן) ◊ בְּעֶלְמָא דְבָרָא בְּרַעוּתָהּ ◊
וַיִּמְלִיךְ מַלְכוּתָהּ ◊ בְּחַיִּיכוֹן וּבְיוֹמֵיכוֹן ◊ וּבְחַיֵּי דְכָל־בֵּית־יִשְׂרָאֵל ◊ בְּעֶגְלָא וּבְזֶמֶן קָרִיב:
וְאָמְרוּ בעל תפילה כורע אֱמֵן: (קהל אֱמֵן)

יְהֵא שְׁמִיהַ רַבָּא מְבָרַךְ לְעָלָם וּלְעָלְמֵי עָלְמֵיָא ובנשימה אחרת מוסיפים 'יתברך'
בעל תפילה כורע. יִתְבָּרַךְ וַיִּשְׁתַּבַּח וַיִּתְפָּאֵר וַיִּתְרוֹמֵם וַיִּתְנַשֵּׂא ◊ וַיִּתְהַדָּר וַיִּתְעַלֶּה וַיִּתְהַלָּל
שְׁמִיהַ דְּקִדְשָׁא בעל תפילה כורע בְּרִיךְ הוּא הַצִּיּוֹר אוֹמֵר עִמּוֹ (ולא לאחריו).

לְעֵלָא מְכַל־בְּרַכְתָּא וְשִׁירְתָּא תִּשְׁבַּחְתָּא וְנַחֲמָתָא
וְאָמְרוּ בְּעֶלְמָא: בעל תפילה כורע וְאָמְרוּ אֱמֵן: (קהל אֱמֵן)

ביום טוב שחל בימי חול ממשיכים בתפלה לשלש רגלים (עמ' 270).

בשבת קודם פתיחת ארון הקודש מנגן הבעל תפילה 'ואני תפילתי' והקהל עונה אחריו
תהלים סט:יד³ וְאֲנִי תַפְלִיתִי לְךָ | יְיָ עַת רָצוֹן אֱלֹהִים בְּרַב־חֶסֶדְךָ
עֲנֵנִי בְּאַמֶּת יִשְׁעֶךָ:

3. Others feast, and take their feast as an occasion for lewd conversation and drunken carousing like that at אחשוורוש's banquet. They give sway to their rude passions and rebel against God. Of Israel, however, it is said, 'יִסְפַּת לְגוֹי ה' יִסְפַּת לְגוֹי נִבְבֶּרֶת', "You, Eternal, have caused this nation to increase, and have accordingly been honored." (Isaiah 26:15). When Israel eats and drinks, they acknowledge that all good comes from His hand. Thus, at מנחה on שבת, having eaten and drunk our שבת feast, we say, עַת רָצוֹן אֱלֹהִים בְּרַב־חֶסֶדְךָ, ואני תפילתי לך ד' עַת רָצוֹן אֱלֹהִים בְּרַב־חֶסֶדְךָ, עֲנֵנִי בְּאַמֶּת יִשְׁעֶךָ. After eating is a time favorable for our prayer, just like before eating.

The רוקח notes that the פסוק immediately before this one says, 'יִשְׁבִּי בִי יִשְׁבִּי שְׁעָרֵי וְנִגְנִינֹת שְׁכָרִי: שְׁכָרִי: "Those who sit in the gates are talking about me; I have become the subject of drunken melodies." (Psalm 69:13). Instead of relaxing after drinking into הרע and cruel jokes, no matter how musical, we are moved to prayer by our bodily satisfaction.

What is the time of favor for our prayer? All twelve hours in the day, and all twelve in the night, as the twelve words in the פסוק (ואני תפילתי) signify. This fact is also known from 'בִּי מִי גוֹי גָּדוֹל אֲשֶׁר לֹו אֱלֹהִים קְרִבִּים אֵלָיו כֹּד' אֱלֹהֵינוּ בְּכָל־קְרָאֵנוּ אֵלָיו', (דברים ד:ז) פסוק.

הוצאת ספר התורה קריאתה וברכותיה

בשבת מנחה מוציאים ספר תורה וקוראים בו ג' אנשים בראש הסידרא של השבת הבאה, ואין מפטירים.

העולים לתורה וכל עושי מצוה לצורך הקריאה בתורה מתעמפים במלית, והם בעלי הוצאה והכנסה, הנבחה וגלילה, בעל סגן, נושאי ספר תורה שני או שלישי, וכמוהם פותחי ארון הקודש ל"שיר הכבוד" וכיוצא באלה.

מנהג מקובל בתפוצות אשכנז מני דורות, "במדינות הללו . . . מי שיש לו מצוה בבית הכנסת במנחה בקריאת התורה, נשאר מעומף מתפלת מנחה עד אחר הקדושה דש"ץ". (חות יאיר) קל להבין טעמו של מנהג זה עטיפת טלית אינה מדיני תפילת שחרית דוקא, ומצד חשיבות התפילה אין סיבה לחלק בין שחרית למנחה לעינן טלית. ברוב הארצות לא הנהיגו רבותינו עטיפת טלית גדול במנחה כדי שלא להטריח על הציבור. על כל פנים המהיגו רבותינו שבאשכנז, כי מי שכבר התעטף בטלית מחמת קריאת התורה של מנחה, לא יפשוט אותה עד אחר קדושה דוקא. מפני מה אין הם ממתינין בפשיטת הטלית עד סוף התפילה? זה דומה לענין תפילין שסברו רבותינו שעיקר התפילה הוא עד קדושה ושוב הנחת טלית ותפילין אינו נמשך מעבר לזה. כך גם לעניננו, כיון שבמנחה של שבת רוב הציבור אינו מעוטף בטלית, לא הנהיגו לעולי התורה להמשיך בעיטוף טלית יותר מעיקר התפילה.

במדבר י"ב: וַיֹּאמֶר הָאֵלֹהִים אֶל־מֹשֶׁה קוּמָה | יִי וְיִפְצֹוּ אֶיִּכֶיךָ וַיִּנָּסוּ מִשְׁנֵאֶיךָ מִפְּנֵיךָ:

ישעיה כ"ג: כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וּדְבַר־יְיָ מִירוּשָׁלַם:

ברוך שנתן תורה לעמו ישראל בקדשתו:

הבעל תפילה אומר בנעימה:

תכלים לד: הַגְדִּלּוּ לַיְיָ - אֱתֵי וְנִרְמְמָה שְׁמוֹ - יְחִדּוּ:

ד"כ ח' כט:י"א לֵךְ יְיָ הַגְדִּלָּה וְהַגְבִּירָה וְהַתְפַּאֲרָת וְהַנָּצַח וְהַחֹד כִּי־כָל בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ

לֵךְ יְיָ הַמְמַלְכָּה וְהַמְתַּנְשָׂא לְכָל | לְרֹאשׁ:

תכלים כט:כ רִמְמוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְהִשְׁתַּחֲוּוּ לַהֲדָם רַגְלָיו קְדוֹשׁ הוּא:

כט:כ רִמְמוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְהִשְׁתַּחֲוּוּ לְהַר קְדִשׁוֹ כִּי־קְדוֹשׁ יְיָ אֱלֹהֵינוּ:

אב תרחמים הוא ירחם עם עמוסים ◊ ויזכור ברית איתנים ◊ ויצייל נפשותינו
מך השעות הרעות ◊ ויגער ביצר הרע מן הנשואים ◊ ויחן עלינו לפליטת עולמים ◊
וימלא משאלותינו במדה טובה ישועה ורחמים:

בהגיע הבעל תפילה על המגדל (שבתוך בית הכנסת הרחק מן התבה)

מניח הספר תורה על השולחן וממשיך מלמעלה בלי הפסק :

וְתִגְלָה וְתִרְאֶה מַלְכוּתוֹ עָלֵינוּ בְּזֶמֶן קָרֹב ◊ וְיַחֲזִין פְּלִיטָתָנוּ וּפְלִיטַת עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל
 לְחַן וּלְחַסֵּד וּלְרַחֲמִים וּלְרַצּוֹן: וְנֹאמַר אָמֵן (קהל אָמֵן): הַבֵּל הָבוּ גִדְלֵי לֵאלֹהֵינוּ ◊ וְתִנּוּ
 כְּבוֹד לַתּוֹרָה: בְּהֵן קָרַב ◊ יַעֲמֹד ר' פלוני בר' פלוני הַבְּהֵן בְּרוּךְ שֶׁנִּתֵּן תּוֹרָה לְעַמּוֹ
 יִשְׂרָאֵל בְּקִדְשָׁתוֹ: תְּכַלִּים יט:ח-ט תּוֹרַת יי תְּמִימָה מְשִׁיבַת נֶפֶשׁ עֲדוּת יי נְאֻמָּה
 מַחְבִּימַת פֶּתִי: בְּקוֹדֵי יי יִשְׂרָאֵל מְשֻׁמְחֵרֶלֶב מִצּוֹת יי בְּרָה מְאִירַת עֵינַיִם:
 כט:יא יי עֵז לְעַמּוֹ יִתֵּן יי | יְבָרֵךְ אֶת-עַמּוֹ בְּשָׁלוֹם: יח:לא הָאֵל תִּמְשֵׁם וְדַרְכּוֹ אִמְרַת יי
 צְרוּפָה מִגֵּן הוּא לְכֹל | תְּחוּסִים-בּוֹ:

קהל ובעל תפילה יחדיו: דברים 7:7 וְאַתֶּם תִּדְבְּקוּם בְּיַי אֱלֹהֵיכֶם חַיִּים-בְּלָכֶם הַיּוֹם:

ראה סדר הפרשיות למנחה בשבת (עמ' 374).

המברך אומר בְּרַכּוּ אֶת-יְיָ הַמְּבָרֵךְ:

קהל עונה והמברך יחד עמם: בְּרוּךְ יְיָ הַמְּבָרֵךְ ◊ לְעוֹלָם וָעֶד:

המברך ממשיך :

בְּרוּךְ אַתָּה יי ברוך הוא וברוך שמו אֱלֹהֵינוּ מְלֶכֶךְ הָעוֹלָם ◊ אֲשֶׁר בָּחַר-בָּנוּ מִכָּל-הָעַמִּים ◊

וְנִתֵּן-לָנוּ אֶת-תּוֹרָתוֹ: בְּרוּךְ אַתָּה יי ברוך הוא וברוך שמו נוֹתֵן הַתּוֹרָה: אָמֵן

בְּרוּךְ אַתָּה יי ברוך הוא וברוך שמו אֱלֹהֵינוּ מְלֶכֶךְ הָעוֹלָם ◊ אֲשֶׁר נִתֵּן-לָנוּ תּוֹרַת אֱמֶת ◊

וְחַיֵּי עוֹלָם נִמְטַע בְּתוֹכָנוּ: בְּרוּךְ אַתָּה יי ברוך הוא וברוך שמו נוֹתֵן הַתּוֹרָה: אָמֵן

מי שבירך לעולה לתורה

מברכים את כל עולי התורה ב'מי שבירך' גם בקריאת התורה של מנחה.

והקורא מברכו: **מִי שֶׁבִּרַךְ אֲבוֹתֵינוּ אֲבָרָהֶם יִצְחָק וְיַעֲקֹב**

הוא יְבָרַךְ אֶת ר' פלוני בן ר' פלוני ♦ אֹתוֹ וְאֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ ♦

בְּעֵבוֹר שְׁעָלָה לְכָבוֹד הַמָּקוֹם וְלְכָבוֹד הַתּוֹרָה ♦

בְּשֹׁכֵר זֶה הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא יִשְׁמְרֵהוּ וְיִצְלֵהוּ מִכָּל צָרָה וְצוּקָה

וְיִשְׁלַח בְּרָכָה וְהַצְלָחָה בְּכָל מַעֲשֵׂה יָדָיו

וְיִבְרַכֵּהוּ/(בעשרת ימי תשובה וְיִבְרַכֵּהוּ בְּסֵפֶר הַחַיִּים)

עִם כָּל-יִשְׂרָאֵל אָחָיו ♦ וְנֹאמַר: אָמֵן.

ואחר שבירכו הקורא ב'מי שבירך' ירד בדרך אחרת מזו שעלה בה.

אין אומרים קדיש אחר הקריאה מטעם שכתב לבוש א"ח רצ"ב.

כשמגביהין הספר תורה מביטין נגד הכתב של ספר תורה וכורעים מעט ואומרים:

דברים ד:מד וְזֹאת הַתּוֹרָה אֲשֶׁר-שָׁם מֹשֶׁה לְפָנַי בְּנִי יִשְׂרָאֵל: צמדצ ט:כג עַל-פִּי יְיָ בִּיד-מֹשֶׁה:

משלי ג:יח עֵץ-חַיִּים הִיא לַמַּחְזִיקִים בָּהּ וְתִמְכֶּנָּה מֵאֲשֶׁר: ג:יח דְּרָכֶיהָ דְּרִכֵּי-נֶגַעַם

וְכָל-נְתִיבוֹתֶיהָ שְׁלוֹם: ג:טז אֶרֶץ יָמִים בְּיַמִּינָהּ בְּשִׁמְאוּלָּהּ עֶשֶׂר וְכָבוֹד: ישעיה מז:כא יְיָ חָפֵץ

לַמַּעַן צִדְקוֹ יִגְדִּיל תּוֹרָה וְיִאֲדִיר: ¹

בעוד שהוא כורך את המפה בספר תורה יש אומרים 'לך ד' הגדלה והגבורה':

אמירת 'א-ל מלא רחמים' בציבור, לאחר הקבורה או בכל זמן אחר, אינה מנהג אשכנז.

and תפילה was not said or accepted in אשכנז because a) it is a relatively recent מנהג and in general, the tendency was not to accept such תפילות in synagogue b) there seems to be בעלי מדרגה Kabbalistic/esoteric aspects to it, which רבני אשכנז felt, should be reserved only for אשכנז and not for the general public. We do see that sometimes יחידים did say this תפילה in אשכנז for instance, during a הספד, (usually by רבנים from Poland where the מנהג was adopted).

1. The addition of **מזמור שיר ליום השבת** on שבת מנחה advanced by the אבדורהם was commonly recited in Hamburg because of the many Portuguese Jews there. It was added by the Hamburg אשכנזים only after עמדין ר', the רב of Hamburg incorporated it in his סידור. This is likewise the מנהג of Golders Green Beth Hamedrash (Munks) in London.

סדר הכנסת ספר התורה

הבעל תפילה נוטל את ספר התורה להוליכו מהאלמעמער (בימה) ולהחזירו לארון הקודש, ואומר :

קמחיג-יד יהללו | את-שם יי פירנשגב שמו - לבדו

קהל: חודו על-ארץ ושמים: וירם קרן | לעמו תהלה

לבד-חסידיו לבני ישראל עם קרבו הללויה:

כד לדוד מזמור ליי הארץ ומלואה תבל וישבי בה: פיר הוא על-ימים יסדה ועל-נהרות יבוננה: מי געלה בחר יי ומיריקום במקום קדשו: נקי כפים ובר לבב אשר לא-נשא לשוא נפשי ולא נשבע למרמה: ישא ברכה מאת יי וצדקה מאת יי: וזה דוד דרשו מבקשי פניו יעקב סלה: שאו שערים | ראשיכם והנשאו פתחי עולם ויבוא מלך הכבוד: מי זה מלך הכבוד | יי עוזו וגבור יי גבור מלחמה: שאו שערים | ראשיכם ושאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד: מי הוא זה מלך הכבוד | יי צבאות הוא מלך הכבוד סלה:

בהכנסת ספר התורה לארון הקודש אומרים :

3מדבר ילו ובנחה יאמר שובה יי רבבות אלפי ישראל: תכלים קלצח-י קומה יי למנוחתך אתה וארון עז: בהניך ילבש-צדק וחסידיה ירננו: בעבור דוד עבדך אל-תשב פני משיחך: משלי ד:3 כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל-תעזבו: גיח עין-חיים היא למחזיקים בה ותמכיה מאשר: גיח דרכיה דרכי-נעים וכל-נתיבותיה שלום: איכב ה:כא השיבנו יי | אליך ונשובה חדש ימינו בקדם:

בעל תפילה כורע יתגדל ויתקדש שמה רבא (קהל אמן) ◊ בעלמא דברא ברעותה ◊ וימליך מלכותה ◊ פחייכון וביומיכון ◊ ובחיי דכל-בית-ישראל ◊ בענלא ובזמן קריב: ואמרו בעל תפילה כורע אמן: (קהל אמן)

יהא שמה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמא ובנשימה אחרת מוסיפים 'יתברך'

בעל תפילה כורע יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ◊ ויתהדר ויתעלה ויתהלל

שמה דקדשא בעל תפילה כורע בריך הוא הציבור אומר עמו (ולא לאחריו).

לעלא מכל-ברכתא ושירתא תשבחתא ונחמתא

דאמירן בעלמא: בעל תפילה כורע ואמרו אמן: (קהל אמן)

בשלוש רגלים אומרים כאן תפלה לשלוש רגלים (עמ' 270).

עמידה של מנחה לשבת

תכלים נא: **אֲדֹנֵי שַׁפְתֵי תִפְתָּח וְפִי יִגִּיד תִּהְלִלְתֶּךָ:**

- ◊ כורע בְּרוּךְ: משתחוה אֶתְּךָ זוקף יי ברוך הוא וברוך שמו אֱלֹהֵינוּ ואלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ
  - ◊ אֱלֹהֵי אֲבֹרָהם ◊ אֱלֹהֵי יִצְחָק ◊ ואלֹהֵי יַעֲקֹב ◊ הָאֵל הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא ◊ אֵל עֶלְיוֹן
  - ◊ גּוֹמֵל חַסְדִּים טוֹבִים וְקוֹנֵה הַכֹּל ◊ וְזוֹכֵר חַסְדֵי אֲבוֹת ◊ וּמֵבִיא גּוֹאֵל לִבְנֵי בְנֵיהֶם
- לְמַעַן שְׁמוֹ בְּאַהֲבָה:**

בשבת שובה [אבל בחזרת הש"ץ אין הקהל אומר 'זכרנו לחיים']:

זָכַרְנוּ לְחַיִּים ◊ מֶלֶךְ חַפֵּץ בְּחַיִּים ◊ וְכִתְבֵנוּ בְּסֵפֶר הַחַיִּים ◊ לְמַעַן אֱלֹהִים חַיִּים:

מֶלֶךְ עוֹזֵר וּמוֹשִׁיעַ וּמַגֵּן: כורע בְּרוּךְ: משתחוה אֶתְּךָ זוקף יי ברוך הוא וברוך שמו מַגֵּן אֲבֹרָהם: אמן

אֶתְּךָ גִּבּוֹר לְעוֹלָם אֲדֹנֵי ◊ מַחֲיֵה מֵתִים אֶתְּךָ ◊ רַב לְהוֹשִׁיעַ:

ממוסף של שמיני עצרת עד מוסף של יום ראשון של פסח אומרים:

מְשִׁיב הָרוּחַ וּמוֹרִיד הַגֶּשֶׁם:

- ◊ מְבַלְבֵּל חַיִּים בְּחֶסֶד ◊ מַחֲיֵה מֵתִים בְּרַחֲמִים רַבִּים ◊ סוֹמֵךְ נוֹפְלִים ◊ וְרוֹפֵא חוֹלִים
- ◊ וּמַתִּיר אֲסוּרִים ◊ וּמְקִיֵם אֲמוּנָתוֹ לִישְׁנֵי עֶפְרָיִם: מִי כְמוֹךָ בָּעַל גְּבוּרֹת
- ◊ וּמִי דוֹמָה לָּךְ ◊ מֶלֶךְ מַמִּית וּמַחֲיֵה וּמַצְמִיחַ יִשׁוּעָה:

בשבת שובה [אבל בחזרת הש"ץ אין הקהל אומר 'מי כמוד']:

מִי כְמוֹךָ אֵב תְּרַחֲמִים ◊ זוֹכֵר יִצְחָק לְחַיִּים בְּרַחֲמִים:

וְנֶאֱמַן אֶתְּךָ לְהַחְיֹת מֵתִים: בְּרוּךְ אֶתְּךָ יי ברוך הוא וברוך שמו מַחֲיֵה הַמֵּתִים: אמן

החזן אומר רק את המלים 'נקדש' עד 'ואמר' 'לעמיתם ברוך יאמר',
'ובדברי קדשך כתוב לאמר', והקהל שותק במלים אלו:

- ◊ בעל תפילה בלבד **נִקְדַּשׁ אֶת־שִׁמְךָ בְּעוֹלָם**
- בְּשֵׁם שְׁמִקְדִּישִׁים** ◊ אוֹתוֹ בְּשִׁמִּי מְרוֹם ◊ בְּכַתּוּב
- עַל־יַד נְבִיאֶךָ** ◊ יִשְׁעִיכָּ וְגַ' וְקָרָא זֶה אֶל־זֶה וְאָמַר

אֶתְּךָ קְדוֹשׁ וְשִׁמְךָ קְדוֹשׁ ◊
וְקְדוּשֵׁים בְּכָל־יוֹם יִהְיֶה לָּךְ
סֵלָה: בְּרוּךְ אֶתְּךָ יי הָאֵל
(בשבת שובה: הַמֶּלֶךְ) הַקְדוֹשׁ:

קהל ובעל תפילה יחדיו **קְדוֹשׁ | קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ יי צְבָאוֹת מְלֵא כֹל־הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ:**

בעל תפילה **לְעַמְתָּם בְּרוּךְ יֹאמְרוּ:**

קהל ובעל תפילה יחדיו יחזקאל ג:יב **בְּרוּךְ בְּבוֹד־יי מִמְּקוֹמוֹ:**

בעל תפילה **וּבְדַבְרֵי קְדֻשָּׁה כְּתוּב לֵאמֹר:**

קהל וחזן יחדיו תכלים קמוי: **יְמִלֶךְ | יי לְעוֹלָם אֱלֹהֵיךָ צִיּוֹן לְדֹר וָדֹר תִּלְלוּךָ:**

- ◊ בעל תפילה **לְדֹר וָדֹר נִגִּיד גְּדֻלָּתְךָ** ◊ וּלְנִצְחָה נִצְחִים קְדֻשְׁתְּךָ נִקְדִּישׁ ◊ וְשִׁבְחָךָ אֱלֹהֵינוּ
  - מִפְּנֵינוּ לֹא יִמוּשׁ לְעוֹלָם וָעֶד** ◊ **כִּי אֵל מֶלֶךְ גָּדוֹל וְקְדוֹשׁ אֶתְּךָ: בְּרוּךְ אֶתְּךָ יי**
- ברוך הוא וברוך שמו הָאֵל (בשבת שובה: הַמֶּלֶךְ) הַקְדוֹשׁ: אמן¹

1. כל העושה מצוה לצורך הקריאה בתורה מסיר הטלית אחרי קדושת חזרת הש"ץ

אתה אחד ושםך אחד ◊ ומי בעמך ישראל גוי אחד בארץ ◊ תפארת גדלה ◊
ועמדת ישועה ◊ מנוחה וקדשה לעמך נתת ◊ אברהם יגל ◊ יצחק ירנן ◊ יעקב
ובניו ינוחו בו ◊ מנוחת אהבה ונדבה ◊ מנוחת אמת ואמונה ◊ מנוחת שלום
ושלום והשקט ובטח ◊ מנוחה שלמה שאתה רוצה בה ◊ יפירו בניה וידעו כי
מאתך היא מנוחתם ◊ ועל מנוחתם יקדישו את שמך:

אלהינו ואלהי אבותינו רצה במנוחתנו ◊ קדשנו במצותיך ◊ ותן חלקנו
בתורתך ◊ שפענו מטובך ◊ ושמחנו בישועתך ◊ וטחר לפנינו לעבדך באמת:
והנחילנו יי אלהינו באהבה ובכבוד שבת קדשך ◊ וישמחו בך ישראל אוהבי
שמך: ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו מקדש השבת: אמן

רצה יי אלהינו בעמך ישראל ובתפלתם ◊ והשב העבודה לדביר ביתך ◊
ואשי ישראל ותפלתם ◊ מהרה ◊ באהבה תקבל ברכון ◊ ותהי לרצון תמיד
עבודת ישראל עמך:

בראש חודש ובחול המועד אומרים 'יעלה ויבא'

אלהינו ואלהי אבותינו ◊ יעלה ◊ ויבא ◊ ויגיע ◊ ויראה ◊ וירצה ◊ וישמע ◊ ויפקד
ויוכר וברוננו ופקדוננו ◊ וזכרון אבותינו ◊ וזכרון משיח בן דוד עבדך ◊ וזכרון ירושלם
עיר קדשך ◊ וזכרון כל עמך בית ישראל לפניך ◊ לפליטה ולטובה ◊ ולחן ולחסד ולרחמים
ולחיים ולשלום ביום

לראש חודש: ראש החודש | לפסח: חג המצות | לסוכות: חג הסוכות
הזה ◊ וברנו יי אלהינו בו לטובה ◊ ופקדנו בו לברכה ◊ והושיענו בו לחיים ◊ ובדבר ישועה
ורחמים ◊ חוס וחסנו ורחם עלינו והושיענו ◊ כי אליך ענינו ◊ כי אל מלך חנון ורחום אתה:

ותחזיקה ענינו בשוכך לציון ברחמים:

ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו המחזיר שכינתו לציון: אמן

הב"ת צריך לומר 'מודים' בקול רם כדי שהציבור ישמעו.

כורע מודים אנחנו לך שאתה הוא ◊
זוקף יי אלהינו ואלהי אבותינו לעולם
ועד: צור חיינו ◊ מגן ישענו אתה הוא
לדור ודור: נודה לך ונספר תהלתך על
חיינו המסורים בידך ◊ ועל נשמותינו
הפקודות לך ◊ ועל נפיש שפכל-יום
עמנו ◊ ועל-נפלאותיך ומזכותיך
שפכל-עת ◊ ערב ובקר וצהרים: המזב
כי לא-כלו רחמיך ◊ והמרחם כי
לא-תמו חסדיך ◊ מעולם קנינו לך:

מודים דרבנן

כורע מודים אנחנו לך שאתה הוא ◊
זוקף יי אלהינו ואלהי אבותינו ◊ אלהי
כל-בשר ◊ יוצרנו יוצר בראשית:
ברכות והודאות לשמך הגדול והקדוש ◊
על שחייטנו וקנימתנו ◊ כן תחזיקנו
ותקנימנו ◊ ותאסוף גליותינו לחצרת
קדשך ◊ לשמר חקיך ולעשות רצונך ◊
ולעבדך בלבב שלם ◊ על שאנו מודים
לך: כורעים מעט כשאומרים המילה ברוך ◊
זוקף אל ההודאות:

בחנוכה אומרים כאן 'על הנסים':

על הנסים ◊ ועל הפרקן ◊ ועל הנבירות ◊ ועל התשועות
ועל המלחמות ◊ שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה:
בימי מתתיהו בן יוחנן כהן גדול חשמוני ובניו ◊ בשעמדה מלכות יון הרשעה
על עמך ישראל ◊ להשפיתם תורתך ◊ ולהעבירם מחקי רצונך: ואתה ברחמיך הרבים ◊
עמדת להם בעת צרתם ◊ רבת את-ריבם ◊ דנת את-דינם ◊ נקמת את-נקמתם: מסרת
גבורים ביד חלשים ◊ ורבים ביד מעטים ◊ ופומאים ביד מהורים ◊ ורשעים ביד צדיקים
וידים ביד עוסקי תורתך: וליך עשית שם גדול וקדוש בעולמך ◊ ולעמך ישראל עשית
תשועה גדולה ופרקן כהיום הזה: ואחר כך באו בנגיד לדכור ביתך ◊ ופנו את-היכלך
ומהרו את-מקדשך ◊ והדליקו נרות בנצרות קדשך ◊ וקבעו שמונת ימי חנכה אלו
להודות להלל לשמך הגדול:

ועל-כלם יתברך ויתרומם שמך מלפניו תמיד לעולם ועד:

בשבת שובה: וכתוב לחיים טובים בני בריתך:

[בחזרת הש"ץ הקהל עונה רק 'אמן' על אמירה 'וכתוב לחיים', שאין הקהל חוזר על אמירה זו:]

ובל לחיים יודוך סלה ◊ ויהללו את-שמך באמת ◊ האל ישועתנו ועזרתנו סלה:
כורע ברוך: משתחוה אתה זוקף יי המזוב ברוך הוא וברוך שמו שמך וליך נאה להודות: אמן

² בשבת כשקוראים בתורה גם למנחה, אומרים ברכת 'שים שלום', כי בה מזכירים 'נתת לנו... תורת חיים':

שים שלום ◊ מוֹכָה ◊ ובִּרְכָה ◊ חֵן ◊ וְחֶסֶד וְרַחֲמִים עָלֵינוּ וְעַל כָּל-יִשְׂרָאֵל
עֲמֶךָ: בִּרְכֵנוּ אֲבֵינוּ ◊ בָּלָנוּ בְּאֶחָד בְּאוֹר פְּנִיךָ ◊ כִּי בְּאוֹר פְּנִיךָ נִתְּתָה לָנוּ ◊
יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ תּוֹרַת חַיִּים וְאַהֲבַת חֶסֶד ◊ וְצַדִּיקָה ◊ ובִּרְכָה ◊ וְרַחֲמִים ◊ וְחַיִּים
וְשָׁלוֹם: וְטוֹב בְּעֵינֶיךָ לְבָרֶךְ אֶת-עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל ◊ בְּכָל-עֵת ובְּכָל-שָׁעָה בְּשָׁלוֹמְךָ:

בשבת שובה: [בחזרת הש"ץ הקהל מקדים אמירת 'בספר...' לפני החזן]:
בְּסֵפֶר חַיִּים בִּרְכָה וְשָׁלוֹם ◊ וּפְרִנְסָה מוֹכָה ◊ נִזְכָּר וְנִפְתָּח
לְפָנֶיךָ ◊ אָנוּ וְכָל-עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל ◊ לְחַיִּים וְשָׁלוֹם:
בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְרוּךְ הוּא וְבְרוּךְ שְׁמוֹ עוֹשֵׂה הַשָּׁלוֹם: אמן

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְרוּךְ הוּא וְבְרוּךְ שְׁמוֹ
הַמְּבָרֵךְ אֶת-עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל
בְּשָׁלוֹם: אמן

2. שים שלום concludes תפילה קריאת התורה, requires that whenever there is מנהג אשכנז in order to say the words 'כי באור פניך נתת לנו ד' אלדינו תורת חיים'.

אלהי ◊ נצר לשוני מרע ◊ וישפתי מדבר מרמה ◊ ולמקללי נפשי תדום
ונפשי כעפר לכל תהיה: פתח לבי בתורתך ◊ ובמצותיך תרדוף נפשי:
וכל החושבים עלי רעה ◊ מהרה הפר עצתם וקלקל מחשבותם: עשה למען שמך
עשה למען ימינך ◊ עשה למען קדשתך ◊ עשה למען תורתך: תכלים ס: למען
יחלצון ידידיה הושיעה ימינך וענני: יט: יהיו לרצון | אמרי-פי והגיון לבי לפניך יי
צורי וגאלי: פוסע לאחריו ג' פסיעות ואומר: עשה שלום במרומוי ◊ הוא יעשה שלום עלינו
ועל כל-ישראל: ואמרו אמן:

זוקף לאט ואומר:

יהי רצון מלפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו ◊ שיפנה בית המקדש במהרה בימינו ◊ ותן חלקנו בתורתך:
ושם נעבדך ביראה ◊ בימי עולם ובשנים קדמניות:
מלאכי ג: וערכה ליי מנחת יהודה וירושלם בימי עולם ובשנים קדמניות:

ועומד במקום שכלו פסיעותיו עד כדי הלך ד' אמות, ובצבור עד שיגיע הבעל תפילה לקדושה.
הבעל תפילה חוזר ומתפלל בקול ואומר מתחלה 'אדני שפתי תפתח' בלחש

בשבת אומרים 'צדקתך', ובימים שאין אומרים תחנון בחול וכן בשבת שובה (מפני המלים 'תהום רבה'),
אין אומרים 'צדקתך', אף אין אומרים בבית חתן בשבעת ימי המשתה ולא בבית האבל.

קט:קמז¹ צדקתך צדק לעולם ותורתך אמת:
עא:יט וצדקתך אלהים עד-מרום אשר-עשית גדולות אלהים מי כמוך:
לז: צדקתך | כהררי-אל משפטיך תהום רבה בעל תפילה אדם ובהמה תושיע יי:

במדבר יז: ועתה יגדל-נא בך אדני כאשר דברת לאמר:

תכלים כה: וכן רחמיך יי וחסדיך כי מעולם המה:

בעל תפילה כורע יתגדל ויתקדש שמייה רבא (קהל אמן) ◊ בעלמא דברא ברעותיה
וימליך מלכותיה ◊ בתיכון וביומיכון ◊ ובחיי דכל-בית-ישראל ◊ בענגלא ובזמן קריב:
ואמרו בעל תפילה כורע אמן: (קהל אמן)

יהא שמייה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא ובנשימה אחרת מוסיפים 'יתברך'

1. "By the time the מנחה is concluded, the day is on the decline, שבת is drawing to a close and thoughts of our life's task, of the striving and creating, the struggling and suffering of the coming week gradually seep back into our consciousness. On those שבתות that do not bear a festive character in addition to the holiness of the ordinary שבת, no attempt is made to repress these workday thoughts. But these brief פסוקים from the תהלים offer us some truths which we should take to heart and which should serve to give the proper direction to our thinking as we approach the beginning of a new week." (סידור הרב שמשון רפאל הירש)

בעל תפילה כורע יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ♦ ויתהדר ויתעלה ויתהלל

שְׁמִיה דְּקֻדְשָׁא בעל תפילה כורע בְּרִיךְ הוּא הציבור אומר עמו (ולא לאחריו).

לְעֵלָא מְכַל-בְּרַכְתָּא וְשִׁירְתָּא תְּשַׁבְּחָתָא וְנַחֲמָתָא

דְּאִמְרִין בְּעֻלְמָא: בעל תפילה כורע וְאִמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

קהל: קִבֵּל בְּרַחֲמִים וּבְרַצוֹן אֶת תְּפִלָּתֵנוּ:

תְּתַקַּבֵּל צְלוֹתֵהוֹן וּבְעוּתֵהוֹן דְּכָל-יִשְׂרָאֵל קֳדָם אֲבוּהוֹן דִּי בְּשִׁמְיָא: וְאִמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

תכלים קיג:3 קהל: יְהִי שְׁם יי מְבָרַךְ מִעַתָּה וְעַד-עוֹלָם:

יְהִי שְׁלָמָא רַבָּא מִן-שְׁמִיָּא ♦ וְחַיִּים עֲלֵינוּ וְעַל כָּל-יִשְׂרָאֵל: וְאִמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

קכא:3 קהל: עֲזָרִי מַעַם יי עֲשֵׂה שְׁמִים וְאַרְצִי:

עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו ♦ הוּא יַעֲשֶׂה שְׁלוֹם עֲלֵינוּ ♦ וְעַל-כָּל-יִשְׂרָאֵל: וְאִמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

עֲלֵינוּ לְשַׁבַּח לְאֲדוֹן הַכֹּל ♦ לְתַת גְּדֻלָּה לְיוֹצֵר בְּרָאשִׁית ♦ שְׁלֵא עֲשֵׂנוּ בְּגוֹיֵי
הָאֲרָצוֹת ♦ וְלֹא שָׁמְנוּ בְּמִשְׁפָּחוֹת הָאֲדָמָה: שְׁלֵא שָׁם חָלַקְנוּ בָּהֶם ♦ וְגִדְּלָנוּ בְּכָל-הַמּוֹנָם:
שֶׁהֶם מִשְׁתַּחֲוִים לְהַבֵּל וְרִיק ♦ יִשְׁעִיכ מַכֵּ: וּמִתְפַּלְלִים אֶל-אֵל לֹא יוֹשִׁיעַ: וְאִנְחָנוּ
כּוֹרַע בּוֹרְעִים וּמִשְׁתַּחֲוִים וּמוֹדִים זֹקֵף לְפָנֵי מַלְךְ מַלְכֵי הַמַּלְכִּים הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא:
שְׁהוּא נא:יג נוֹמָה שְׁמִים וְיִסֵּד אֶרֶץ ♦ וּמוֹשַׁב יְקָרוֹ בְּשָׁמַיִם מִמַּעַל ♦ וּשְׁבִינַת עִזּוֹ
בְּגִבְהֵי מְרוֹמִים: הוּא אֱלֹהֵינוּ ♦ אֵין עוֹד ♦ אֱמֶת מִלְּכָנוּ ♦ אָפֶס זוּלָתוֹ ♦
בְּפִתּוֹב בְּתוֹרָתוֹ: ד:37 רִים לט וַיִּדְעַת הַיּוֹם וַחֲשִׁבֶתָּ אֶל-לִבְכֶּךָ כִּי יי הוּא הָאֱלֹהִים
בְּשָׁמַיִם מִמַּעַל וְעַל-הָאֲרֶץ מִתַּחַת אֵין עוֹד:

עַל-בֵּן נִקְנָה לָךְ יי אֱלֹהֵינוּ לְרָאוֹת מִתְּרָה בְּתַפְאֶרֶת עֲזָךְ ♦ לְתַעֲבִיר גְּלוּלִים מִן
הָאֲרֶץ ♦ וְהַאֲלִילִים בְּרוֹת וּבְרִתּוֹן ♦ לְתַקֵּן עוֹלָם בְּמַלְכוּת שְׁדֵי: וְכַל-בְּנֵי בָשָׂר יִקְרָאוּ
בְּשִׁמְךָ ♦ לְחַפְּנוֹת אֱלֹהֶיךָ כָּל רִשְׁעֵי אֲרֶץ: יִפְּרִיו וַיִּדְעוּ כָּל-יֹשְׁבֵי תֵבֶל ♦ כִּי לָךְ תִּכְרַע
כָּל-בָּרֶךְ ♦ תִּשָּׁבַע כָּל-לְשׁוֹן: לְפָנֶיךָ יי אֱלֹהֵינוּ יִכְרְעוּ וַיִּפּוּלוּ ♦ וְלִכְבוֹד שְׁמֶךָ יִקָּר וַיִּתְּנוּ:
וּיִקְבְּלוּ בָלָם אֶת-עַל מַלְכוּתֶךָ ♦ וְתִמְלֹךְ עֲלֵיהֶם מִתְּרָה לְעוֹלָם וָעֶד: כִּי הַמַּלְכוּת שְׁלֶךְ
הִיא ♦ וּלְעוֹלָמִי עַד תִּמְלֹךְ בְּכָבוֹד:

1 ברכי נפשי

מ'שבת בראשית' ועד 'שבת הגדול', ולא עד בכלל, אומרים בהרבה קהילות את המזמורים הבאים אחר 'קדיש שלום'.
 קד ברכי נפשי את-י יי אלהי גדלת מאד הוד והדר לבשת: עמה אור פשלמה
 נומה שמים פירעה: המקרה בפנים עליותיו השם-עבים רכובו המהלך על-פני-רוח:
 עשה מלאכיו רוחות משרתיו אש להט: יסד ארץ על-מבניה בל-תמוט עולם ועד:
 תהום בלבוש בסיתו על-הרים יעמדו-מים: מן-גערתך ינוסין מן-קול רעמך יחפזין:
 יעלו הרים ירדו בקעות אל-מקום זה | יסדת להם: גבול-שמת בל-יעברון בל-ישבון
 לבסות הארץ: המשלח מעינים בנחלים בין הרים יחלכון: ישקו בל-חיתו שדי ישפרו
 פראים צמאם: עליהם עוף-השמים ישבון מבין עפאים ותנו-קול: משקה הרים מעליותיו
 מפרי מעשיך תשבע הארץ: מצמיח חציר | לבהמה ועשב לעבדת האדם לתוציא לחם
 מן-הארץ: ויון | ישמח לבב-אנוש להצחיל פנים משמן ולחם לבב-אנוש יסעד: ישבעו
 עצי יי ארנו לבנון אשר נטע: אשר-שם צפרים יקננו חסידה ברושים ביתה:
 הרים הגבהים ליעלים סלעים מחסה לשפנים: עשה ירח למועדים שמש ידע מבואו:
 תשט חשך ויהי לילה בו תרמש בל-חיתו-יער: הפפירים שאנים למרח ולבקש מאל
 אכלם: תזרח השמש יאספון ואל-מעונתם ירפצון: יצא אדם לפעלו ולעבדתו
 עדי-ערב: מה-רבו מעשיך | יי בלם בחכמה עשית מלאה הארץ קנינה: זה | הים
 גדול ורחב ידים שם רמש ואין מספר חיות קטנות עם-גדלות: שם אניות יחלכון לויתן
 זה | יצרת לשחק-בו: בלם אליה ישפרון לתת אכלם בעתו: תתן להם ילקטון תפתח
 ידך ישבעון טוב: תסתיר פניך יבאלון תסוף רוחם יגעון ואל-עפרם ישוכון:
 תשלח רוחך יבראון ותחדש פני אדמה: יהי כבוד יי לעולם ישמח יי במעשיו:
 המביט לארץ ותראעד יגע בהרים ויעשנו: אשירה ליי בתי אומרה לאלהי בעודי:
 יערב עליו שיחי אנכי אשמח ביי: יתמו חטאים | מן-הארץ ורשעים | עוד אינם
 ברכי נפשי את-י יי הללויה:

2 ק שיר הפעלות אל-י בצרתה לי קראתי ויענני: יי הצילה נפשי משפת-שקר
 מלשון רמיה: מה-יתן לך ומה-יסוף לך לשון רמיה: חצי גבור שנונים עם גחלי רתמים:
 אויה לי בירגתי משך שכנתי עם-אהלי קדר: רבת שכנה-לה נפשי עם שונא שלום:
 אני-שלום וכי אדבר חמה למלחמה:

1. פפד"מ was said in many places in Europe although not in ברכי נפשי.

2. The (או"ח סימן תרס"ט) לבוש explains that, many people begin on שבת בראשית to recite ברכי נפשי, which sings of creation. The fifteen מזמורים which follow it, the levitical songs for the procession up fifteen steps to the Temple courtyard, also allude to creation in that King David of the מדרש sang them first in order to relegate the flood waters back to the great deep under the earth.

קכא שיר הפעלות אשא עיני אל-הרים מאין יבא עזרי: עזרי מעם יי
עשה שמים וארץ: אל-יתן למוט רגלך אל-ינזם שמך: הנה לא ינום ולא יישן
שומר ישראל: יי שמך יי צלך על-יד ימינך: יומם השמש לא-יפכה
וירח בלילה: יי שמך מכל-רע ישמר את-נפשך: יי ישמר-צאתך ובואך
מעתה ועד-עולם:

קכב שיר הפעלות לדוד שמחתי באמרים לי בית יי נלך: עמדות היו רגלינו
בשעריך ירושלים: ירושלים הפנויה פער שחרה-לה יחדיו: ששם עלו שבטים שבטי-יה
עדות לישראל להדות לשם יי: כי שמה | ישבו כסאות למשפט כסאות לבית דוד:
שאלו שלום ירושלים ישליו אהביך: יהי-שלום בחילך שלוח בארמנותיך:
למען-אתי ורעי אדברה-נא שלום בך: למען בית-יי אלהינו אבקשה טוב לך:

קכג שיר הפעלות אליך נשאתי את-עיני הישכי בשמים: הנה בעיני עבדים
אל-יד אדוניהם בעיני שפחה אל-יד גברתה בן עינינו אל-יי אלהינו עד שיחננו:
חננו יי חננו כירב שבענו בוז: רבת שבעה-לה נפשנו חלעג השאננים הבז
לנאי יונים:

קכד שיר הפעלות לדוד לולי יי שהיה לנו ואמר-נא ישראל: לולי יי שהיה לנו
בקים עלינו אדם: אזי חיים בלענו בחרות אפס בנו: אזי חיים שמונו נחלה עבר
על-נפשו: אזי עבר על-נפשו חיים חידונים: ברוך יי שלא נתנו טרף לשניהם:
נפשנו בצפור נמלטה מפח ויקשים הפח נשפר ואנחנו נמלטנו: עורנו בשם יי
עשה שמים וארץ:

קכה שיר הפעלות הבומחים ביי בחר-ציון לא-ימוט לעולם ישוב: ירושלים הרים סביב
לה ויי סביב לעמו מעתה ועד-עולם: כי לא ינוח שבת הרשע על גורל הצדיקים
למען לא-ישלחו הצדיקים | בעולתה ידיהם: היטיבה יי למוזבים ולישרים בלבותם:
והממים | עמלקותם ויליכם יי את-פלי האון שלום על-ישראל:

קכו שיר הפעלות בשוב יי את-שיבת ציון חיינו בחלמים: אז ימלא שחך פינן
ולשוננו רנה אז ואמרו בגוים הגדיל יי לעשות עם-אלה: הגדיל יי לעשות עמנו
חיינו שמחים: שובה יי את-שבותנו באפיקים פנגב: הורעים בדמעה פרנה יקצרו:
הלך ילך | ובכה נשא משד-הורע בא-יבא ברנה נשא אלמתי:

קכז שיר הפעלות לשלמה אס-יי | לא-יבנה בית שוא עמלו בוניו בו אס-יי
לא-ישמר-עיר שוא | שקד שומר: שוא לכם | משכימי קום מאחרי-שבת אכלי לחם
העצבים בן יתן לידיו שנא: הנה נחלת יי בנים שחר פרי הפטון: בחצים ביד-גבור
בן בני הנעורים: אשרי הגבר אשר מלא את-אשפתו מהם לא יבשו כידברו
את-איבים בשער:

קכח שיר הפעלות אשרי כל־יֵרָא יי' הַחֵלֶךְ בְּדַרְכָיו: יִגִּיעַ בְּפִידָה בִּי תֹאכַל
אֲשִׁירָה וְטוֹב לָדָ: אֲשַׁתֶּךָ | בְּגִפֶּן פְּרִיָהּ בִּירְכָתִי בֵיתְךָ בְּנִידָה בִּשְׁתִּלִּי וְיָתִים
סָבִיב לְשִׁלְחָנָה: הִנֵּה כִּי־בֵן יִבְרַךְ גָּבֵר יֵרָא יי': יִבְרַכְךָ יי' מִצִּיּוֹן
וְרָאָה בְּטוֹב יְרוּשָׁלַם כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ: וְרָאָה־בָנִים לְבְנִידָה שְׁלוֹם עַל־יִשְׂרָאֵל:

קכט שיר הפעלות רבת צָרְרוֹנִי מִנְעוּרִי יֹאמַר־נָא יִשְׂרָאֵל: רַבַּת צָרְרוֹנִי מִנְעוּרִי
גַּם לֹא יִכְלוּ־לִי: עַל־גִּבִּי חָרְשׁוֹ חָרָשִׁים הֵאֵרִיכוּ לְמַעֲנוֹתָם: יי' צִדִּיק קָצִין עֲבוֹת רָשָׁעִים:
יִבְשׁוּ וַיִּפְּנוּ אַחֲרָיִךְ כָּל שְׂנְאֵי צִיּוֹן: יִהְיוּ כַּחֲצִיר גִּגֹּת שְׁקֻדַּמַּת שְׁלֹף יִבֶּשׁ:
שָׁלֹא מִלֵּא כֹפֹר קוֹצֵר וְחֹצֵנוּ מַעֲמָד: וְלֹא אִמְרוּ | הַעֲבָרִים בְּרַבַּת יי' אֵלֵיכֶם
בְּרַכְנוּ אֶתְכֶם בְּשֵׁם יי':

קל שיר הפעלות מַמְעַמְקִים קִרְאָתֶיךָ יי': אֲדַנִּי שָׁמְעָה בְּקוֹלִי תַּהֲיִינָה אוֹנִידָה קִשְׁבוֹת
לְקוֹל תַּחֲנוּנֵי: אִם־עֲוֹנוֹת תִּשְׁמְרֶינָה אֲדַנִּי מִי יַעֲמֵד: כִּי־עַמְּךָ הִסְלִיחָה לְמַעַן תִּוָּרָא:
קִוִּיתִי יי' קוֹתָה נִפְשִׁי וְלִדְבָרְךָ הוֹחֵלְתִּי: נִפְשִׁי לֹא־דָנִי מִשְׁמָרִים לְפָקֵד שְׁמָרִים לְפָקֵד:
יַחַל יִשְׂרָאֵל אֶל־יי' כִּי־עַם־יי' הַחֹסֵד וְהַרְפָּה עַמּוֹ פְּדוּת: וְהוּא יַפְדֶּה אֶת־יִשְׂרָאֵל
מִכָּל עֲוֹנוֹתָיו:

קלא שיר הפעלות לְדוֹד יי' | לֹא־גִבָּה לִּבִּי וְלֹא־רָמוּ עֵינַי וְלֹא־הִלַּכְתִּי |
בַּגְּדוֹת וּבְנִפְלְאוֹת מַמְנִי: אִם־לֹא שׁוֹיִתִּי | וְדוֹמַמְתִּי נִפְשִׁי בְּגִמְלָה עָלַי אִמּוֹ
בְּגִמְלָה עָלַי נִפְשִׁי: יַחַל יִשְׂרָאֵל אֶל־יי' מַעֲתָה וְעַד־עוֹלָם:

קלב שיר הפעלות זְכוּר־יי' לְדוֹד אֵת כָּל־עֲוֹנוֹתָיו: אֲשֶׁר־נִשְׁבַּע לִי נֹדֶר לֵאמֹר יַעֲקֹב:
אִם־אֵבֶא בְּאֶחָל בֵּיתִי אִם־אֵעֲלֶה עַל־עֵרֶשׁ יְצוּעִי: אִם־אֵתֵן שְׁנַת לַעֲיִנִי לַעֲפָעָפִי תְנוּמָה:
עַד־אִמְצֵא מָקוֹם לִי מִשְׁכָּנֹת לֵאמֹר יַעֲקֹב: הִנֵּה־שָׁמְעִנָה בְּאִפְרָתָה מִצְאֹנָה
בְּשִׁדְר־יַעֲר: נִבְוָה לְמִשְׁכָּנֹתַי נִשְׁתַּחֲוֶה לַהֵדִם רִגְלָיו: קוּמָה יי' לְמִנוּחַתְךָ אֶתָּה וְאַרְצֶךָ
עוֹד: כִּהְיֶיךָ יִלְבָּשׁ־צִדֵּק וְחִסְדֶּיךָ יִרְנְנוּ: בַּעֲבוּר דָּוִד עֲבַדְךָ אֶל־תֵּשֶׁב פָּנֵי מְשִׁיחֶךָ:
נִשְׁבַּע יי' לְדוֹד אִמָּת לֹא־יָשׁוּב מִפְּנֵי בְּמִנָּה אִשִּׁית לְכַפֹּא־לָךְ: אִם־יִשְׁמְרוּ בְנֶיךָ |
בְּרִיתִי וְעַדְתִּי זֹו אֶלְמָדָם גַּם־בְּנֵיהֶם עַד־עַד יֵשְׁבוּ לְכַפֹּא־לָךְ: כִּי־בָחַר יי' בְּצִיּוֹן
אֹהֶה לְמוֹשֵׁב לוֹ: וְאֶת־מְנוּחָתִי עַד־עַד פֹּה אֵשֶׁב כִּי אוֹתִיָּה: צִידָה בְּרַךְ אֲבִיוֹנִיהָ
אֲשַׁבֵּעַ לָחֶם: וּכְהִנִּיָּה אֶלְפִישׁ יֵשַׁע וְחִסְדֶּיהָ רִנָּן יִרְנְנוּ: שֵׁם | אֲצַמִּיחַ קִרְוֹ לְדוֹד
עַרְכָּתִי נֹר לְמְשִׁיחִ: אוֹיְבָיו אֶלְפִישׁ בִּשְׁת וְעָלִיו יִצִּיץ נִזְרוֹ:

קלג שיר הפעלות לְדוֹד הִנֵּה מִה־טוֹב וּמִה־נָּעִים שָׁבַת אַחִים גְּמִיחָד:
בְּשִׁמְן הַטּוֹב | עַל־הָרֹאשׁ יָד עַל־הַזֶּקֶן וְזָקֵן אַחֲרָיו שִׁירָד עַל־פִּי מִדּוֹתָיו:
בְּמַל חֶרְמוֹן שִׁירָד עַל־הַרְרֵי צִיּוֹן כִּי שֵׁם צִוָּה יי' אֶת־הַבְּרָכָה חַיִּים עַד־הָעוֹלָם:

קלד שיר הפעלות הִנֵּה בְּרַכְנוּ אֶת־יי' כָּל־עַבְדֵּי יי' הָעֹמְדִים בְּבֵית־יי' בְּלִילוֹת:
שְׂאוּ־יְדֵכֶם קֹדֶשׁ וּבְרַכּוּ אֶת־יי': יִבְרַכְךָ יי' מִצִּיּוֹן עֲשֵׂה שְׁמִים וְאַרְצֶךָ: קי'

פרקי אבות^{2 1}

אחר קדיש 'תתקבל' במנחה של שבתות שבין פסח לעצרת אומרים בכל שבת פרק אחד במסכת אבות, כהכנה למתן תורה. בשבתות שבין שבועות לשבעה עשר בתמוז, אומרים בכל שבת שני פרקים (אומרים רק 'כל ישראל' מפרק ראשון ו'רבי חנניא' מפרק שני) כהתחזקות בלימוד התורה ואחר שבעה עשר בתמוז, שנשתברו בו הלוחות, אין אומרים פרק כלל. אחר אמירת אבות אומרים קדיש יתום ולא קדיש דרבנן.

פרק ראשון

בְּלִי-יִשְׂרָאֵל יֵשׁ לָהֶם חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא.

שְׁנַאמֶר: (ישעיהו ס:כח) וְעַמֶּךָ בָּלֵם צַדִּיקִים לְעוֹלָם יִירָשׁוּ אֶרֶץ נָצַח מִפְּעֵי מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ לְהַתְפָּאֵר:

א מֹשֶׁה קָבַל תּוֹרָה מִסִּינַי, וּמִסֵּדָה לִיהוֹשֻׁעַ וְלִיהוֹשֻׁעַ לְזִקְנִים וְזִקְנִים לְנָבִיאִים וְנָבִיאִים מִסֵּדָה לְאֲנָשִׁי כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה, הֵם אָמְרוּ שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים הָיוּ מְתוּנִים בְּדִין וְהַעֲמִידוּ תַלְמִידִים הֶרְבֵּה וַעֲשׂוּ סֵיג לַתּוֹרָה:

ב שְׁמַעוֹן הַצַּדִּיק הָיָה מְשִׁירֵי כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה, הוּא הָיָה אוֹמֵר עַל-שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים הָעוֹלָם עוֹמֵד עַל הַתּוֹרָה וְעַל הָעֲבוֹדָה וְעַל גְּמִילוּת חֲסָדִים:

ג אֲנִימִינְגוּם אִישׁ סוֹכּוֹ קָבַל מִשְׁמַעוֹן הַצַּדִּיק, הוּא הָיָה אוֹמֵר אֶל-תְּהִיוּ בְּעֲבָדִים הַמְּשֻׁמְשִׁים אֶת-הָרֶב עַל-מִנַּת לְקַבֵּל פָּרֶם אֶלָּא הָיוּ בְּעֲבָדִים הַמְּשֻׁמְשִׁים אֶת-הָרֶב שְׁלֹא עַל מִנַּת לְקַבֵּל פָּרֶם וַיְהִי מוֹרָא שָׁמַיִם עֲלֵיכֶם:

ד יוֹסִי בֶן יוֹעָזֵר אִישׁ צָרָדָה וַיּוֹסִי בֶן יוֹחָנָן אִישׁ יְרוּשָׁלַם קָבְלוּ מֵהֶם, יוֹסִי בֶן יוֹעָזֵר אִישׁ צָרָדָה אוֹמֵר, יְהִי בֵיתְךָ בֵּית וְעַד לַחֲכָמִים וְהָיָה מִתְאַפֵּק בְּעַפְרֵי רַגְלֵיהֶם וְהָיָה שׁוֹתֶה בַצָּמָא אֶת דְּבָרֵיהֶם:

ה יוֹסִי בֶן יוֹחָנָן אִישׁ יְרוּשָׁלַם אוֹמֵר, יְהִי בֵיתְךָ פֶּתוּחַ לְרוּחָהּ, וַיְהִי עֲנִיִּים בְּנֵי בֵיתְךָ, וְאֶל-תִּרְבֶּה שִׁיחָה עִם הָאִשָּׁה, בְּאִשְׁתּוֹ אָמְרוּ קָל וְחֹמֶר בְּאִשָּׁת חֲבֵרוֹ, מִכֵּן אָמְרוּ חֲכָמִים כָּל הַמִּרְבֶּה שִׁיחָה עִם הָאִשָּׁה, גּוֹרֵם רָעָה לְעַצְמוֹ, וּבֹטֵל מִדְּבָרֵי תּוֹרָה, וְסוּפּוֹ יוֹרֵשׁ גִּיהֶנָם:

ו יְהוֹשֻׁעַ בֶּן פְּרַחְיָה וְנָתָי הָאֲרֵבִלִי קָבְלוּ מֵהֶם, יְהוֹשֻׁעַ בֶּן פְּרַחְיָה אוֹמֵר עֲשֵׂה לְךָ רֵב וְקִנְיָה לְךָ חֵבֵר וְהָיָה דָן אֶת כָּל הָאָדָם לְכַף זְכוּת:

1. The רב עמרם גאון to learn פרקי אבות after שבת מנחה is an ancient one, and is discussed by רש"י על פרקי אבות (the beginning of 'פרק ו'). The מנהג is also discussed by רש"י (טור או"ח סימן רצ"ב), (1100 years ago).

2. When learning multiple פרקים at the same time, 'כל ישראל' is said only once, before learning פרקים and 'רבי חנניא' once, after learning, one or multiple פרקים.

ז גתי הארבלי אומר הרחק משכן רע ואל תתחבר לרשע ואל תתיאש מן הפורענות:

ח יהודה בן טבי ושמעון בן שטח קבלו מהם יהודה בן טבאי אומר אל תעש עצמך בעורכי הדינים ובשיחיו בעלי הדין עומדים לפניך יהיו בעיניך פרשעים ובשנפטרם מלפניך יהיו בעיניך בוכאים בשקבלו עליהם את הדין:

ט שמעון בן שטח אומר הוה מרבה לחקור את העדים והוה זהיר בדבריה שפא מתוכם ולמדו לשקר:

י שמעיה ואבטליון קבלו מהם שמעיה אומר אהב את המלאכה ושנא את הרבנות ואל תתודע לרשות:

יא אבטליון אומר חכמים הזהרו בדבריהם שפא תחובו חובת גלות ותגלו למקום מים הרעים וישתו התלמידים הבאים אחריכם וימותו ונמצא שם שמים מתחלל:

יב הלל ושמי קבלו מהם הלל אומר הוה מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה:

יג הוא היה אומר נגיד שפא אבר שמה וידלא מוסיף יסף וידלא יליף קטלא חיב ודאשתמש בתנא חלה:

יד הוא היה אומר אם אין אני לי מי לי ובשאיני לעצמי מה אני ואם לא עבשו אימתי:

טו שמי אומר עשה תורתך קבע אמור מעט ועשה הרבה והוה מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות:

טז רבן גמליאל אומר עשה לך רב והסתלק מן הספק ואל תרבה לעשר אמדות:

יז שמעון בנו אומר כל ימי גודלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה ולא המדרש עקר אלא המעשה וכל המרבה דברים מביא חטא:

יח רבן שמעון בן גמליאל אומר על שלשה דברים העולם קיים על האמת ועל הדין ועל השלום שנאמר: (זכריה ט:ט) אמת ומשפט שלום שפטו בשעריהם:

רבי חנניא בן עקשיא אומר רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות שנאמר: (ישעיה מ:כא) יי חפץ למען צדקו וגדיל תורה ויאדיר: קדיש יתום, עלינו

פרק שני

כל-ישראל יש להם חלק לעולם הבא.

שנאמר: (ישעיה ס:כח) ועמד בלם צדיקים לעולם יירשו ארץ נצר מפעי מעשה ידי להתפאר:

א רבי אומר, איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם, כל שהיא תפארת לעשיה ותפארת לו מן האדם, והיה זהיר במצוה קלה כבחמורה, שאין אתה יודע מתן שכרן של מצוות, והיה מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עברה כנגד הפסדה. הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עברה, דע מה למעלה ממך, עין רואה ואזן שומעת וכל מעשיך בפספס נכתבים:

ב רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא אומר, יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, שניגעת שניהם משפחת עון וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה במלה וגוררת עון, וכל העוסקים עם הצבור יהיו עוסקים עמהם לשם שמים שזכות אבותם מסייעתם וצדקתם עומדת לעד, ואתם מעלה אני עליכם שכר הרבה באלו עשיתם:

ג הווי זהירין ברשות, שאין מקרבין לו לאדם אלא לצד עצמם, נראים כאוהבים בשעת הנאתם, ואין עומדים לו לאדם בשעת דחקו:

ד הוא היה אומר, עשה רצונו ברצונה, כדי שיעשה רצונה ברצונו, כחל רצונה מפני רצונו כדי שיכחיל רצון אחרים מפני רצונה:

ה הלל אומר, אל תפרוש מן הצבור, ואל תאמן בעצמך עד יום מותך, ואל תדין את חברך עד שתגיע למקומו, ואל תאמר דבר שאי אפשר לשמוע שסופו להשמע, ואל תאמר לבשאפנה אשנה שמה לא תפנה:

ו הוא היה אומר, אין בור ירא חטא, ולא עם הארץ חסיד, ולא הבישן למד, ולא הקפדן מלמד, ולא כל המרבה בסחורה מחכים, ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש:

ז אף הוא ראה גלגלת אחת שצפה על פני המים, אמר לה, על דאמפת, אטפוד, וסוף מטיפיד יטופון:

ח הוא היה אומר, מרבה בשר מרבה רמה, מרבה נכסים מרבה דאגה, מרבה נשים מרבה כשפים, מרבה שפחות מרבה זמה, מרבה עבדים מרבה גזל, מרבה תורה מרבה חיים, מרבה ישיבה מרבה חכמה, מרבה עצה מרבה תבונה, מרבה צדקה מרבה שלום, קנה שם טוב קנה לעצמו, קנה לו דברי תורה, קנה לו חיי העולם הבא:

ט רבן יוחנן בן זפי קבל מהלל ומשמאי, הוא היה אומר, אם למדת תורה הרבה אל תחזק טובה לעצמך כי לבד נוצרת:

י חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זפי, ואלו הן, (רבי) אליעזר בן הורקנוס, (רבי) יהושע בן חנניא, (רבי) יוסי הפהן, (רבי) שמעון בן נתנאל ו(רבי) אלעזר בן ערד:

יא הוא היה מונה שבחם, (רבי) אליעזר בן הורקנוס בור סוד שאינו מאבד מפה, (רבי) יהושע בן חנניא אשרי יולדתו, (רבי) יוסי הפהן חסיד, (רבי) שמעון בן נתנאל ירא חטא ו(רבי) אלעזר בן ערד כמעין המתגבר:

יב הוא היה אומר, אם יהיו כל חכמי ישראל בבה מאזנים ואליעזר בן הורקנוס בבה שניה, מכריע את כלם, אבא שאול אומר משמו, אם יהיו כל חכמי ישראל בבה מאזנים ואליעזר בן הורקנוס אף עמהם ואליעזר בן ערד בבה שניה, מכריע את כלם:

יג אמר להם צאו וראו איזו היא הדרך טובה שידבק בה האדם, רבי אליעזר אומר עין טובה, רבי יהושע אומר חבר טוב, רבי יוסי אומר שכן טוב, רבי שמעון אומר רוחא את הנולד, רבי אלעזר בן ערד אומר לב טוב, אמר להם רוחא אני את דברי אליעזר בן ערד מדבריכם, שבכלל דבריו דבריכם:

יד אמר להם, צאו וראו איזו היא הדרך רעה שיתרחק ממנה האדם, רבי אליעזר אומר עין רעה, רבי יהושע אומר חבר רע, רבי יוסי אומר שכן רע, רבי שמעון אומר הלזה ואינו משלם, אחד הלזה מן האדם בלזה מן המקום, שנאמר: (תהלים לז:כא) לזה רשע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן: רבי אלעזר אומר לב רע, אמר להם רוחא אני את דברי אליעזר בן ערד מדבריכם שבכלל דבריו דבריכם:

טו הם אמרו שלשה דברים, רבי אליעזר אומר, יהי כבוד חברך חביב עליך כשלף, ואל תהי גוף לבד, ושוב יום אחד לפני מיתתו, והיה מתחמם פגגד אורם של חכמים, והיו זורקין בנחלתם שלא תפוח, שנשיבתם נשיבת שועל ועקיצתם עקיצת עקרב ולחישתם לחישת שרף וכל דבריהם בנחלי אש:

טז רבי יהושע אומר עין הרע ויצר הרע ושנאת הרעות, מוציאים את האדם מן העולם:

י רבי יוסי אומר, יהי ממון חברך חביב עליך כשלך וחתקן עצמך ללמוד תורה. שאינה ירשה לך וכל מעשיך יהיו לשם שמים:

יח רבי שמעון אומר, הוה זהיר בקריאת שמע (ובתפלה), וכשאתה מתפלל אל תעש תפלתך קבע אלא רחמים ותחנונים לפני המקום, שנאמר: (יואל 3: יג) בִּי-חֲנוּן ורחום הוא ארך אפים ורב-חסד ונתם על-הרעה: ואל תהי רשע בפני עצמך:

יט רבי אלעזר אומר, הוה שקוד ללמוד תורה ודע מה שתשיב לאפיקורוס, ודע לפני מי אתה עמל ומי הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעלתך:

כ רבי מרפון אומר, היום קצר והמלאכה מרבה והפועלים עצלים והשכר הרבה ובעל הבית דוחק:

כא הוא היה אומר, לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין להפטר ממנה, אם למדת תורה הרבה נותנין לך שכר הרבה, ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעלתך, ודע שמתן שכרם של צדיקים לעתיד לבוא:

רבי חנינא בן עקשיא אומר, רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל, לפיכך הרבה להם תורה ומצוות, שנאמר: (ישעיה 66: 6) יי חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר: קדיש יתום, עלינו

פרק שלישי

בלי-ישראל יש להם חלק לעולם הבא.

שנאמר: (ישעיה 66: 6) ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ נצח מפני מעשה ידי להתפאר:

א עקביא בן מהללאל אומר, הסתפל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עברה, דע מאין באת ולאן אתה הולך ולפני מי אתה עתיד לתן דין וחשבון, מאין באת ממפה סרוחה, ולאן אתה הולך למקום עפר רמה ותולעה, ולפני מי אתה עתיד לתן דין וחשבון לפני מלך המלכים הקדוש ברוך הוא:

ב רבי חנינא סגן הכהנים אומר, הוה מתפלל בשלומה של מלכות, שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו:

ג רבי חנינא בן תרדיון אומר, שנים שיושבים ואין ביניהם דברי תורה הרי זה מושב לצים, שנאמר: (תהלים 66: 6) ובמושב לצים לא ישב: אבל שנים שיושבים ויש ביניהם דברי תורה שכינה שרויה ביניהם, שנאמר: (מלאכי 3: 2) אז נדברו יראי יי איש אל-רעהו ויקשב יי וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי יי ולחשבי שמו:

אין לי אלא שנים מניין אפילו אחד שיושב ועוסק בתורה שתקדוש ברוך הוא קובע לו שכר, שנאמר: (איכה ג:כח) יושב בדרך וידם כי נמל עליו:

ד רבי שמעון אומר, שלשה שאכלו על שלחן אחד ולא אמרו עליו דברי תורה, באלו אכלו מזבחי מתים, שנאמר: (ישעיה כח:ט) כל שלחנות מלאו קיא צאה בלי מקום: אבל שלשה שאכלו על שלחן אחד ואמרו עליו דברי תורה באלו אכלו משלחנו של מקום, שנאמר: (יחזקאל מה:כג) וידבר אלי זה השלחן אשר לפני יי:

ה רבי חנינא בן חכיני אומר, הנעזר בליילה והמחלף בדרך יחיד ומפנה לבו לבטלה הרי זה מתחייב בנפשו:

ו רבי נחוניא בן הקנה אומר, כל המקבל עליו עול תורה מעבירים ממנו על מלכות ועל דרך ארץ, וכל הפורק ממנו על תורה נותנין עליו על מלכות ועל דרך ארץ:

ז רבי חלפתא בן דוסא איש כפר חנניא אומר, עשרה שיושבים ועוסקים בתורה שכינה שרויה ביניהם, שנאמר: (תהלים פ:א) אלהים נצב בעדנת אל ומנין אפילו חמשה, שנאמר: (עמוס ט:ו) ואגדתו על ארץ יסדה ומנין אפילו שלשה, שנאמר: (תהלים פ:א) בקרב אלהים ישפט: ומנין אפילו שנים, שנאמר: (מלאכי ג:טז) אז נדברו ידאי יי איש אל רעהו ויקשב יי וישמע ומנין אפילו אחד שנאמר: (שמות כ:כח) בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליה וברכתיה:

ח רבי אלעזר איש ברתותא אומר, תן לו משלו שאתה ושלך שלו, וכן ברוך הוא אומר: (ד"ה ט"ו כט"ד) כִּי־מִמֶּנִּי הָבֵל וּמִיָּדְךָ נִתְּנָה לָךְ:

ט רבי יעקב אומר, המחלף בדרך ושונה ומפסיק ממשנתו ואומר מה נאה אילן זה מה נאה ניר זה מעלה עליו הכתוב באלו מתחייב בנפשו:

י רבי דוסתאי בר יני משם רבי מאיר אומר, כל השוכח דבר אחד ממשנתו, מעלה עליו הכתוב באלו מתחייב בנפשו, שנאמר: (דברים ז:ט) רֵק הַשֹּׁמֵר לֶךְ וְשֹׁמֵר נִפְשֶׁךָ מֵאֵד פֶּן־תִּשְׁכַּח אֶת־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר־רָאוּ עֵינֶיךָ, יכול אפילו תקפה עליו משנתו, תלמוד לומר (סו) ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך, הא אינו מתחייב בנפשו עד שישב ויסירם מלבו:

יא רבי חנינא בן דוסא אומר, כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת, וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו אין חכמתו מתקיימת:

יב הוא היה אומר, כל שמעשיו מרבין מחכמתו חכמתו מתקיימת. וכל שחכמתו מרבה ממעשיו אין חכמתו מתקיימת:

יג הוא היה אומר, כל שרוח הבריות נוחה הימנו, רוח המקום נוחה הימנו וכל שאין רוח הבריות נוחה הימנו אין רוח המקום נוחה הימנו:

יד רבי דוסא בן הרפנים אומר, שנה של שחרית ויין של צהרים ושיחת הילדים וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ מוציאים את האדם מן העולם:

טו רבי אלעזר המודעי אומר, המחליל את הקדושים והמבזה את המועדות והמלפין פני חברו ברבים והמפר בריתו של אברהם אבינו והמגלה פנים בתורה שלא כהלכה, אף על פי שיש בידו תורה ומעשים טובים, אין לו חלק לעולם הבא:

טז רבי ישמעאל אומר, הוה קל לראש ונוח לתשחרת, והוה מקבל את כל האדם בשמחה:

יז רבי עקיבה אומר, שחוק וקלות ראש מרגילים את האדם לערות, מפרת סג לתורה, מעשרות סג לעשר, נדרים סג לפרישות, סג לחכמה שתיקה:

יח הוא היה אומר, חביב אדם שנברא בצלם, חפה יתרה נודעת לו שנברא בצלם (אלהים), שנאמר: (בראשית טו) כי בצלם אלהים עשה את האדם: חביבים ישראל שנבראו בנים (למקום), חפה יתרה נודעת להם שנבראו בנים למקום, שנאמר: (דברים יד:6) בנים אתם ליי אלהיכם חביבים ישראל שנתן להם כלי חמדה, חפה יתרה נודעת להם שנתן להם כלי חמדה שבו נברא העולם, שנאמר: (משלי ז:3) כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל-תעזבו:

יט הכל צפוי והרשות נתונה ובטוב העולם נדון והכל לפי רב המעשה:

כ הוא היה אומר הכל נתון בערבון ומצודה פרוסה על כל החיים החנות פתוחה ותחנוני מקיף והפנקס פתוח והיד פותחת וכל הרוצה ללוות יבא וילוה והנפאין מחזירים תדיר בכל-יום ונפרעים מן האדם מדעתו ושלא מדעתו ויש להם על מה שיסמכו והדין דין אמת והכל מתקן לפעודה:

כא רבי אלעזר בן עזריה אומר, אם אין תורה אין דרך ארץ, אם אין דרך ארץ, אין תורה, אם אין חכמה אין יראה, אם אין יראה אין חכמה, אם אין דעת, אין בינה, אם אין בינה אין דעת, אם אין קמח אין תורה, אם אין תורה אין קמח:

כב הוא היה אומר כל שחכמתו מרבה ממעשיו למה הוא דומה, לאילן שענפיו מרבים ושרשיו מועטים, והרויח באה ועוקרתו והופכתו על פניו, שנאמר: (ירמיה יז) והיה כערער בערבה ולא יראה פריבוא טוב ושכן חררים במדבר ארץ מלחה ולא תשב: אבל כל שמעשיו מרבים מחכמתו, למה הוא דומה, לאילן שענפיו מועטים ושרשיו מרבים, שאפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזים אותו ממקומו, שנאמר: (יח) והיה כעץ | שתול על-מים ועל-יובל ישלח שרשיו ולא יראה פריבא חם והיה עלהו רענן ובשנת בצורת לא ידאג ולא ימיש מעשות פרי:

כג רבי אליעזר (בן) חסמא אומר, קנים ופתחי נדה, הן הן גופי הלכות ◊ תקופות וגמטריאות, פרפריות לחכמה:

רבי חנניא בן עקשיא אומר, רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל, לפיכך הרבה להם תורה ומצוות, שנאמר: (ישעיה מ:כח) יי חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר: קדיש יתום, עליו

פרק רביעי

בלי-ישראל יש להם חלק לעולם הבא.

שנאמר: (ישעיה ס:כח) ועמד בלם צדיקים לעולם יירשו ארץ נצר מפעי מעשה ידי להתפאר:

א בן זומא אומר, איזהו חכם, הלומד מכל אדם שנאמר: (תהלים קיט:ט) מכל-מלמדתי השכלתי בי עדותיך שיחה לי: איזהו גבור הבוש את יצרו שנאמר: (משלי טז:ל) טוב ארך אפים מגבור ומשל ברוחו מלכד עיר: איזהו עשיר השמח בחלקו, שנאמר: (תהלים קכח:ז) יגיע בפיך כי תאכל אשריך ומוב לך: אשריך בעולם הזה ומוב לך לעולם הבא, איזהו מכבד המכבד את הבריות, שנאמר: (שמואל א' ז:ב) כיר-מכבדי אכבד ובני יקלו:

ב בן עזי אומר, הוי רץ למצוה קלה ובורח מן העברה, שמצוה גוררת מצוה ועברה גוררת עברה, ששכר מצוה ומצוה ושכר עברה, עברה:

ג הוא היה אומר, אל תהי בו לכל אדם ואל תהי מפליג לכל דבר, שאין לך אדם שאין לו שעה, ואין לך דבר שאין לו מקום:

ד רבי לויטם איש יבנה אומר, מאד מאד הוה שפל רוח שתקנות אנוש רמה:

ה רבי יוחנן בן ברוקה אומר, כל המחלל שם שמים בסתר, נפרעים ממנו בגלוי, אחד בשוגג ואחד במזיד בחלול השם:

ו רבי ישמעאל (בנו) אומר, הלומד על מנת ללמד, מספיקים בידו ללמוד וללמד, והלומד על מנת לעשות, מספיקים בידו ללמוד וללמד (לשמור) ולעשות:

ז רבי צדוק אומר, אל (תפרוש מן הצבור ואל תעש עצמך בעורכי הדינים, ואל) תעשה עמרה להתגדל בה ולא קרדום לחפר בה, וכך היה הלל אומר, ודאשתמש בתנא חלף, הא למדת כל הנהנה מדברי תורה נוטל חייו מן העולם:

ח רבי יוסי אומר, כל המכבד את התורה גופו מכבד על הפריות, וכל המחלל את התורה גופו מחלל על הפריות:

ט רבי ישמעאל בנו אומר, החשף עצמו מן הדין פורק ממנו איבה וגזל ושבועת שוא, והגם לבו בהוראה שומה רשע וגם רוח:

י הוא היה אומר, אל תהי דן יחידי שאין דן יחידי אלא אחד, ואל תאמר קבלו דעתי שהן רשאים ולא אתה:

יא רבי יונתן אומר, כל המקנים את התורה מעני סופו לקנימה מעשר, וכל המכביל את התורה מעשר סופו לבטלה מעני:

יב רבי מאיר אומר, הוה ממעט בעסק, ונעסק בתורה, והוה שפל רוח בפני כל אדם, ואם בפתלת מן התורה יש לך בטלים הרבה בנגדך ואם עמלת בתורה יש לו שכר הרבה לתן לך:

יג רבי אליעזר בן יעקב אומר, העושה מצוה אחת קונה לו פרקליט אחד, והעובר עברה אחת קונה לו קטגור אחד, תשובה ומעשים טובים בתרים בפני הפרענות:

יד רבי יוחנן הסנדלר אומר, כל בנסיה שהיא לשם שמים סופה להתקנים, ושאינה לשם שמים אין סופה להתקנים:

טו רבי אלעזר בן שמוע אומר, יהי כבוד תלמידך חביב עליך בשלף, וכבוד חברך במורא רבך, ומורא רבך במורא שמים:

טז רבי יהודה אומר, הוה זהיר בתלמוד, ששנגת תלמוד עולה ודון:

יז רבי שמעון אומר שלשה בתרים הם, פתר תורה ופתר בהנה ופתר מלכות, ופתר שם טוב עולה על גביהם:

יח רבי נהוראי אומר, הוה גולה למקום תורה, ואל תאמר שהיא תבוא אחריו, שהבריה יקיימה בידיו, (משלי ד:ו) ואל בניתך אל תשען:

יט רבי יני אומר, אין בדינו לא משלות הרשעים ואף לא מיפורי הצדיקים:

כ רבי מתתיה בן חרש אומר, הוה מקדים בשלום כל אדם, ויהוה ונב לאריות ואל תהי ראש לשעלים:

כא רבי יעקב אומר, העולם הזה דומה לפרוזדור בפני העולם הבא, התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס למרקלין:

כב הוא היה אומר, יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא, ויפה שעה אחת של קרת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה:

כג רבי שמעון בן אלעזר אומר, אל תרצה את חברך בשעת בעסו, ואל תנחמהו בשעה שמתו מפל לפניו ואל תשאל לו בשעת נדרו, ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו:

כד שמואל הקטן אומר: (כד:ח-יח) בנפל איוב אל-תשמה ובכשלו אל-יגל לבך: פך-יראה יי ורע בעיניו והשיב מעליו אפו:

כה אלישע בן אבויה אומר, הלומד ילד למה הוא דומה, לדיו בתוכה על גיר חדש, והלומד זקן למה הוא דומה, לדיו בתוכה על גיר מחוק:

כו רבי יוסי בר יהודה איש בפר הבבלי אומר, הלומד מן הקטנים למה הוא דומה, לאוכל ענבים קהות ושותה יין מנתו, והלומד מן הזקנים למה הוא דומה, לאוכל ענבים בשולות ושותה יין ישן:

כז רבי (מאיר) אומר, אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו, יש קנקן חדש מלא ישן, וישן שאפילו חדש אין בו:

כח רבי אלעזר הקפר אומר, הקנאה והתאווה והכבוד מוציאים את האדם מן העולם:

כט הוא היה אומר, הילודים למות, והמתים לחיות, והחיים לדון, לידע להודיע ולהודיע שהוא אל הוא היוצר הוא הבורא הוא המבין הוא הדין הוא העד הוא בעל דין והוא עתיד לדון, ברוך הוא שאין לפניו לא עולה ולא שכיחה ולא משוא פנים

וְלֹא מִקֵּחַ שְׁחָד שְׁחָבֵל שָׁלוּ וְדַע שְׁחָבֵל לְפִי הַחֲשָׁבוֹן, וְאֵל יִבְטִיחֶךָ יִצְרָךְ שֶׁשָּׂאוֹל בֵּית מְנוּס לָךְ, שְׁעַל בְּרַחֲךָ אֶתָּה נוֹצֵר, וְעַל בְּרַחֲךָ אֶתָּה נוֹלֵד, וְעַל בְּרַחֲךָ אֶתָּה חַי, וְעַל בְּרַחֲךָ אֶתָּה מֵת, וְעַל בְּרַחֲךָ אֶתָּה עֲתִיד לִיתֵן דִּין וְחֲשָׁבוֹן לְפָנֵי מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמַּלְכִּים הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא:

רַבִּי חֲנַנְיָא בֶּן עֲקָשְׁיָא אוֹמֵר, רָצָה הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לְזַכּוֹת אֶת יִשְׂרָאֵל, לְפִיכָךְ הִרְבָּה לָהֶם תּוֹרָה וּמִצְוֹת, שֶׁנֶּאֱמָר: (ישעי' מ: 6) יִי חֲפֵץ לְמַעַן צַדִּיק וְיִגְדִּיל תּוֹרָה וַיֹּאדִיר: קדוש יתום, עלינו

פרק חמישי

בְּלִי-יִשְׂרָאֵל יֵשׁ לָהֶם חֶלֶק לְעוֹלָם הַבָּא.

שֶׁנֶּאֱמָר: (ישעי' ס: 6) וְעַמֶּךָ בָּלֵם צַדִּיקִים לְעוֹלָם יִירָשׁוּ אֶרֶץ נָצָר מִמָּעַי מַעֲשֵׂה יְדֵי לְהַתְפָּאֵר:

א בַּעֲשֶׂרָה מֵאֲמֵרוֹת נִבְרָא הָעוֹלָם, וּמָה תִּלְמִיד לֹמֵד, וְהֵלֵא בַּמֶּאֱמָר אֶחָד יָכוֹל לְהַבְרִאות, אֵלָּא לְהַפְרֵעַ מִן הַדְּשָׁעִים שֶׁמֵּאֲבָרִים אֶת הָעוֹלָם שֶׁנִּבְרָא בַּעֲשֶׂרָה מֵאֲמֵרוֹת, וְלִתֵּן שָׂכָר טוֹב לְצַדִּיקִים שֶׁמְקַיֵּמִים אֶת הָעוֹלָם שֶׁנִּבְרָא בַּעֲשֶׂרָה מֵאֲמֵרוֹת:

ב בַּעֲשֶׂרָה דוֹרוֹת מֵאָדָם וְעַד נֹחַ, לְהוֹדִיעַ כְּמָה אַרְךְ אַפִּים לְפָנָיו, שֶׁכָּל הַדוֹרוֹת הָיוּ מִבְּעֵיסִים לְפָנָיו, עַד שֶׁהִבִּיא עֲלֵיהֶם אֶת מִי הַמַּבּוּל:

ג בַּעֲשֶׂרָה דוֹרוֹת מִנֹּחַ וְעַד אַבְרָהָם, לְהוֹדִיעַ כְּמָה אַרְךְ אַפִּים לְפָנָיו, שֶׁכָּל הַדוֹרוֹת הָיוּ מִבְּעֵיסִים לְפָנָיו, עַד שֶׁבָּא אַבְרָהָם אֲבִינוּ וְקִבֵּל עָלָיו שָׂכָר בָּלֵם:

ד בַּעֲשֶׂרָה נְסִיוֹנוֹת נִתְּנָסָה אַבְרָהָם אֲבִינוּ, וְעַמֶּד בָּבֶלִם, לְהוֹדִיעַ כְּמָה חֶפְתּוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אֲבִינוּ:

ה בַּעֲשֶׂרָה נְפִים נַעֲשׂוּ לְאַבּוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם, וְעֲשֶׂרָה עַל הַיָּם:

ו עֲשָׂר מִבּוֹת הִבִּיא הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְרִיִּים בְּמִצְרַיִם, וְעֲשָׂר עַל הַיָּם:

ז בַּעֲשֶׂרָה נְסִיוֹנוֹת נָסוּ אַבּוֹתֵינוּ אֶת הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא בַּמִּדְבָּר, שֶׁנֶּאֱמָר: (דברים י: 33) וַיִּנָּסוּ אֹתִי זֶה עֲשָׂר פְּעָמִים וְלֹא שָׁמְעוּ בְּקוֹלִי:

ח בַּעֲשֶׂרָה נְפִים נַעֲשׂוּ לְאַבּוֹתֵינוּ בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ, לֹא הִפִּילָה אִשָּׁה מִרִּיחַ בִּשָּׁר הַקֹּדֶשׁ, וְלֹא הִסְרִיחַ בִּשָּׁר הַקֹּדֶשׁ מֵעוֹלָם, וְלֹא נִרְאָה זָבוּב בְּבֵית הַמִּטְבָּחִים, וְלֹא אָרַע קָרִי לְכֹהֵן גָּדוֹל בַּיּוֹם הַבְּפֻרִים, וְלֹא כָּבוּ הַנְּשָׁמִים אִשׁ שֶׁל עֲצֵי הַמַּעֲרֵכָה, וְלֹא נִצְחָה הָרוּחַ אֶת עַמּוּד הָעֵשָׂן, וְלֹא נִמְצָא פָסוּל בְּעֹמֶר וּבְשִׁתֵּי הַלֶּחֶם וּבְלֶחֶם הַפָּנִים, עֹמְדִים

צפופים ומשתחיים רוחים, ולא הזיק נחש ועקרב בירושלם מעולם, ולא אמר אדם לחברו צר לי המקום שאלין בירושלם:

ט עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות, ואלו הן, פי הארץ, פי הכאר, פי האתון, הקשת, והמן, והמטה, והשמיר, והכתב, והמכתב, והלחות, ויש אומרים אף המזיקים וקבורתו של משה ואילו של אברהם אבינו, ויש אומרים אף צבת בצבת עשויה:

י שבעה דברים בגלם ושבעה בחכם, חכם אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה (ובמנין), ואינו נכנס לתוך דברי חברו, ואינו נבהל להשיב, שואל בענין ומשיב בהלכה, ואומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, ועל מה שלא שמע אומר לא שמעתי, ומודה על האמת, וחלופיהם בגלם:

יא שבעה מיני פרעניות באים לעולם על שבעה גופי עברה, מקצתם מעשרים ומקצתם אינם מעשרים, רעב של בצרת בא, מקצתם רעבים ומקצתם שבעים, גמרוי שלא לעשר, רעב של מהומה ושל בצרת בא, ושל לא לפול את החלה, רעב של בליה בא, דבר בא לעולם, על מיתות האמורות בתורה שלא נמסרו לבית דין, ועל פרות שביעית, חרב באה לעולם, על ענוי הדין ועל עוונת הדין ועל המורים בתורה שלא בהלכה, חיה רעה באה לעולם, על שבועת שוא ועל חלול השם, גלות באה לעולם, על עובדי אלילים ועל גלוי עריות ועל שפיכות דמים ועל שממפת הארץ:

יב בארבעה פרקים הדבר מתרפה, ברביעית ובשביעית ובמוצאי שביעית ובמוצאי החג שבבבל שנה ושנה, ברביעית מפני מעשר עני שבשלישית, בשביעית מפני מעשר עני שבששית, במוצאי שביעית מפני פרות שביעית, במוצאי החג שבבבל שנה ושנה מפני גזל מתנות עניים:

יג ארבע מדות באדם, האומר שלי שלי ושליך שליך, זו מדה בינונית ויש אומרים זו מדת סדום, שלי שליך ושליך שלי, עם הארץ, שלי (שליך) ושליך שליך, חסיד, שליך (שלי) ושלי שלי, רשע:

יד ארבע מדות בידעות, נוח לבעוס ונוח לרצות, יצא הפסדו בשכרו, קנשה לבעוס וקנשה לרצות, יצא שכרו בהפסדו, קנשה לבעוס ונוח לרצות, חסיד, נוח לבעוס וקנשה לרצות, רשע:

טו ארבע מדות בתלמידים, מהיר לשמוע ומהיר לאבד, יצא שכרו בהפסדו, קשה לשמוע וקשה לאבד, יצא הפסדו בשכרו, מהיר לשמוע וקשה לאבד, זו חלק טוב, קשה לשמוע ומהיר לאבד, זו חלק רע:

טז ארבע מדות בנותני צדקה, הרוצה שיתן ולא יתנו אחרים, עינו רעה בפל אחרים, יתנו אחרים והוא לא יתן, עינו רעה בפל, יתן ויתנו אחרים, חסיד, לא יתן ולא יתנו אחרים, רשע:

יז ארבע מדות בהולכי לבית המדרש, הולך ואינו עשה שבר הליכה בידו, עשה ואינו הולך שבר מעשה בידו, הולך ועשה חסיד, לא הולך ולא עשה רשע:

יח ארבע מדות ביושבים לפני חכמים, ספוג ומשפך משמרת ונפה, ספוג, שהוא סופג את הכל, משפך, שמכניס בו ומוציא בו, משמרת, שמוציאה את היין וקולטת את השמרים, ונפה, שמוציאה את הקמח וקולטת את הסלת:

יט כל אהבה שהיא תלויה בדבר, בטל דבר בטלה אהבה, ושאינה תלויה בדבר, אינה בטלה לעולם. איזו היא אהבה שהיא תלויה בדבר, זו אהבת אמנון ותמר, ושאינה תלויה בדבר זו אהבת דוד ויהונתן:

כ כל מחלקת שהיא לשם שמים, סופה להתקיים, ושאינה לשם שמים אין סופה להתקיים. איזו היא מחלקת שהיא לשם שמים זו מחלקת הלל ושמאי, ושאינה לשם שמים, זו מחלקת קרח וכל עדתו:

כא כל המזכה את הרבים, אין חטא בא על ידו, וכל המחטיא את הרבים אין מספיקים בידו לעשות תשובה, משה זכה וזכה את הרבים, זכות הרבים תלוי בו, שנאמר: (דברים לג:כח) צדקת יי עשה ומשפטיו עם ישראל: ירבעם בן נבט חטא והחטיא את הרבים חטא הרבים תלוי בו, שנאמר: (מלכים א' טו:ל) על-חטאות ירבעם אשר חטא ואשר החטיא את ישראל:

כב כל מי שיש בו שלשה דברים הללו, הוא מתלמידיו של אברהם אבינו, ושלשה דברים אחרים, מתלמידיו של בלעם הרשע, עין טובה ורוח נמוכה, ונפש שפלה, מתלמידיו של אברהם אבינו, עין רעה ורוח גבוהה ונפש רחבה מתלמידיו של בלעם הרשע, מה בין תלמידיו של אברהם אבינו לתלמידיו של בלעם הרשע, תלמידיו של אברהם אבינו, אוכלים בעולם הזה ונוחלים העולם הבא, שנאמר: (משלי ח:כח) להנחיל אהבי | יש ואצרתיהם אמלא: תלמידיו של בלעם הרשע

יורשים ג'יהנם ויורדים לבאר שחת, שנאמר: (תהלים נה:כד) ואתה אלהים | תורדם לבאר שחת אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם ואני אבטח בך:

כג יהודה בן תימא אומר, הוה עז פנמר וקל פנשר ורץ פצבי וגבור פארי לעשות רצון אביה שבשמים: הוא היה אומר, עז פנים לג'יהנם ובוש פנים לגן עדן. יהי רצון מלפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו שיבנה בית המקדש במהרה בימינו ותן חלקנו בתורתך:

כד הוא היה אומר, בן חמש שנים למקרא, בן עשר למשנה, בן שלש עשרה למצות, בן חמש עשרה לתלמוד, בן שמנה עשרה לחפה, בן עשרים לרהוף, בן שלשים לבת, בן ארבעים לפינה, בן חמשים לעצה, בן ששים לזקנה, בן שבעים לשיבה, בן שמונים לגבורה, בן תשעים לשוה, בן מאה כאלו מת ועבר ובטל מן העולם:

כה בן בג בג אומר, הפך בה והפך בה, דכלא בה ובה תחוי וסיב וכלה בה, ומנה לא תזוע, שאין לך מדה טובה הימנה:

כו בן הא הא אומר, לפם צערא אנרא:

רבי חנניא בן עקשיא אומר, רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל, לפיכך הרבה להם תורה ומצות, שנאמר: (ישעיה מ:כא) יי חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר: קדיש יתום, עלינו

פרק ששי

כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא.

שנאמר: (ישעיה ס:כא) ועמד בלם צדיקים לעולם יירשו ארץ נצר מפעי מעשה ידי להתפאר:

שני חכמים בלשון המשנה, ברוך שפחר בהם ובמשנתם:

א רבי מאיר אומר כל העוסק בתורה לשמה, זוכה לדברים הרבה, ולא עוד אלא שכל העולם כלו כדי הוא לו, נקרא רע, אהוב, אוהב את המקום, אוהב את הבריות, משמח את המקום, משמח את הבריות, ומלפשתו ענוה ויראה, ומבשרתו להיות צדיק חסיד ישר ונאמן, ומרחקתו מן החטא, ומקרבתו לידי זכות, ונהנים ממנו עצה ותושיה בינה וגבורה, שנאמר: (משלי ט:יד) ליעצה ותושיה אני בינה לי גבורה: ונותנת לו מלכות וממשלה וחקור דין, ומגלים לו רזי תורה, ונעשה כמעט

שאינו פוסק ובגדו המתגבר והולך, ויחי צנוע וארץ רוח, ומוחל על עלבונו, ומגדלתו ומרוממתו על כל המעשים:

ב אמר רבי יהושע בן לוי, בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ומכרות ואומרת אוי להם לקריות מעלבונה של תורה שכל מי שאינו עוסק בתורה נקרא גזוף, שנאמר: (שם יח:כג) גום זהב באף חזיר אשה יפה וסרת מעם: ואומר: (שמות לז:כ) והלחת מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלחת: אל תקרא חרות אלא חרות, שאין לה בן חורין אלא מי שעוסק בתלמוד תורה, וכל מי שעוסק בתלמוד תורה חרי זה מתעלה, שנאמר: (זמדר כח:יט) וממתנה נחליאל ומנחליאל במות:

ג הלומד מחברו פרק אחד או הלכה אחת או פסוק אחד או דבור אחד או אפילו אות אחת, צריך לנהג בו כבוד, שכן מצוינו בדרך מלך ישראל, שלא למד מאחיתפל אלא שני דברים בלבד, קראו רבו אלופו ומידעו, שנאמר: (תהלים נה:יד) ואתה אנוש בערפי אלופי ומידעי: והלא דברים קל וחמר, ומה דוד מלך ישראל שלא למד מאחיתפל אלא שני דברים בלבד קראו רבו אלופו ומידעו, הלומד מחברו פרק אחד או הלכה אחת או פסוק אחד או דבור אחד או אפילו אות אחת על אחת כמה וכמה שצריך לנהג בו כבוד, ואין כבוד אלא תורה, שנאמר: (משלי ג:לה) כבוד חכמים ינחלו (שם כח:י) ותמימים ינחלו טוב: ואין טוב אלא תורה שנאמר: (שם ז:ד) כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו:

ד כך היא דרכה של תורה, פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן ויחי צער תחיה ובתורה אתה עמל אם אתה עשה בן (תהלים קכח:ג) אשריך ומוב לך: אשריך בעולם הזה ומוב לך לעולם הבא:

ה אל תבקש גדלה לעצמך, ואל תחמד כבוד, יותר מלמודך עשה, ואל תתאוה לשלחנם של מלכים, ששלחנה גדול משלחנם ובתוך גדול מבתרם, ונאמן הוא בעל מלאכתו שישלם לך שכר פעלתו:

ו גדולה תורה יותר מן הכהנה ומן המלכות, שהמלכות נקנית בשלשים מעלות, והכהנה בעשרים וארבע, והתורה נקנית בארבעים ושמונה דברים, ואלו הן:

בַּתִּלְמוּד, בְּשִׁמְיעַת הָאָזִן, בְּעֲרִיכַת שְׁפָתַיִם, בְּבִינַת הֶלֶב בְּשִׁכּוּל הֶלֶב, בְּאִימָה, בִּירְאָה, בְּעֲנוּה, בְּשִׁמְחָה, (בְּמַחֲרָה), בְּשִׁמּוּשׁ חֲכָמִים, בְּדַקְדּוּק חֲבָרִים, בְּפִלְפּוּל חֵתְלִמִּידִים, בִּישׁוּב, בְּמִקְרָא, בְּמִשְׁנָה, בְּמַעֲוֵט סְחוּרָה, בְּמַעֲוֵט דֶּרֶךְ אֶרֶץ, בְּמַעֲוֵט תַּעֲנוּג, בְּמַעֲוֵט שְׁנָה, בְּמַעֲוֵט שִׁיחָה, בְּמַעֲוֵט שְׁחוּק, בְּאֶרֶץ אֲפִים, בְּלֵב טוֹב, בְּאַמּוּנַת חֲכָמִים, בְּקַבְּלַת הַיְסוּרִין, הַמְּכִיר אֶת מְקוֹמוֹ, וְהַשְׁמִחַ בְּחִלְקוֹ, וְהַעֲוִשָׁה סִיג לְדַבְּרֵיוֹ, וְאִינוֹ מַחְזִיק טוֹבָה לְעַצְמוֹ, אֲהוּב, אֲהֵב אֶת הַמָּקוֹם, אֲהֵב אֶת הַבְּרִיּוֹת, אֲהֵב אֶת הַצָּדִיקוֹת, אֲהֵב אֶת הַמִּישְׁרִים, אֲהֵב אֶת הַתּוֹכְחוֹת, וּמִתְרַחֵק מִן הַכְּבוֹד, וְלֹא מִגֵּם לְבֹו בַּתִּלְמוּדוֹ, וְאִינוֹ שֹׁמֵחַ בְּהוֹרָאָה, נוֹשֵׂא בַעַל עִם חֲבֵרוֹ, וּמִכְרִיעוֹ לְכַף זְכוּת, וּמַעֲמִידוֹ עַל הָאֵמֶת, וּמַעֲמִידוֹ עַל הַשְּׁלוֹם, וּמִתְיָשֵׁב בַּתִּלְמוּדוֹ, שׂוֹאֵל, וּמַשִּׁיב, שׂוֹמֵעַ וּמוֹסִיף, הַלּוֹמֵד עַל מִנָּת לְלַמֵּד וְהַלּוֹמֵד עַל מִנָּת לַעֲשׂוֹת, הַמְּחַבִּים אֶת רַבּוֹ, וְהַמְּכַבֵּן אֶת שְׁמוּעָתוֹ, וְהַאֲמִיר דָּבָר בְּשֵׁם אֲמִירוֹ, הָא לְמַדָּת כָּל הָאֲמִיר דָּבָר בְּשֵׁם אֲמִירוֹ מֵבִיא גְּאֻלָּה לְעוֹלָם, שְׁנַאֲמַר: (ספ"ט: כ"ג) וְהָאֲמִיר אֶסְתֵּר לְמַלְךְ בְּשֵׁם מַרְדֳּכָי:

ו גְּדוּלָּה תוֹרָה שְׁחִיא נִוְתַנָּת חַיִּים לַעֲשִׂיָּה בְּעוֹלָם הַזֶּה וּבְעוֹלָם הַבָּא, שְׁנַאֲמַר: (משלי ז: כ"ג) כִּי־חַיִּים הֵם לְמַצְאֵיהֶם וּלְכָל־בָּשָׂרוֹ מִרְפָּא: וְאֲמִיר: (ספ"ט: ג') רַפָּאוֹת תִּתִּי לְשִׁדְךָ וְשִׁפּוּי לַעֲצָמוֹתֶיךָ: וְאֲמִיר: (ספ"ט: יח) עֵץ־חַיִּים הִיא לַמַּחְזִיקִים בָּהּ וְתִמְכִּיָּה מֵאֲשֶׁר: וְאֲמִיר: (ספ"ט: ט') כִּי | לִוִּית הֵן הֵם לְרֹאשְׁךָ וְעֲנָקִים לְגִרְגָּתֶיךָ: וְאֲמִיר, (ספ"ט: ז') תִּתֵּן לְרֹאשְׁךָ לִוִּית־חֵן עֲטָרַת תְּפָאֶרֶת תִּמְנִנֶךָ: וְאֲמִיר: (ספ"ט: יח) כִּי־בִי יִרְבּוּ יָמֶיךָ וְיוֹסִיפוּ לָךְ שָׁנוֹת חַיִּים: וְאֲמִיר: (ספ"ט: ג') אֶרֶץ יָמִים בְּיָמֶינָהּ בְּשִׁמְאוּלָּהּ עֶשֶׂר וּכְבוֹד: וְאֲמִיר: (ספ"ט: ג') כִּי אֶרֶץ יָמִים וּשְׁנוֹת חַיִּים וְשְׁלוֹם יוֹסִיפוּ לָךְ:

ח רַבִּי שְׁמַעוֹן בֶּן יְהוּדָה מְשׁוּם רַבִּי שְׁמַעוֹן בֶּן יוֹחִי אֲמִיר, הֵנוּי וְהַכָּח וְהַעֲשֶׂר וְהַכְּבוֹד וְהַחֲכָמָה וְהַזְקָנָה וְהַשִּׁיבָה וְהַבְּנִים נָאָה לְצַדִּיקִים וְנָאָה לְעוֹלָם, שְׁנַאֲמַר: (ספ"ט: ז') עֲטָרַת תְּפָאֶרֶת שִׁיבָה בְּדֶרֶךְ צְדָקָה תִּמְצָא: וְאֲמִיר: (ספ"ט: כ"ט) תְּפָאֶרֶת בַּחוּרִים כֶּחֶם וְהַדָּר וְקִנִּים שִׁיבָה: וְאֲמִיר: (ספ"ט: יד') עֲטָרַת חֲכָמִים עֲשֶׂרֶם וְאֲמִיר: (ספ"ט: יז') עֲטָרַת זְקִנִּים בְּנֵי בָנִים וְתְּפָאֶרֶת בָּנִים אֲבוֹתָם: וְאֲמִיר: (ישעיהו כד: כג) וְהַחֲפָרָה חֲלִבָּנָה וּבּוֹשָׁה חֲחֻמָּה כִּי־מֶלֶךְ יִי צְבָאוֹת בָּחַר צִיּוֹן וּבִירוּשָׁלַם וְנִגְדָה וְקִנִּיו כְּבוֹד: רַבִּי שְׁמַעוֹן בֶּן מִנְסִיא אֲמִיר, אֵלּוּ שִׁבְעַ מַדּוֹת שְׁמִנּוּ חֲכָמִים לְצַדִּיקִים, כָּלֶם נִתְקַיְּמוּ בְּרַבִּי וּבְבָנָיו:

ט אמר רבי יוסי בן קסמא, פעם אחת הייתי מהלך בדרך ופגע בי אדם אחד, ונתן לי שלום, והחזירתי לו שלום, אמר לי רבי מאיזה מקום אתה, אמרתי לו, מעיר גדולה של חכמים ושל סופרים אני, אמר לי רבי רצונך שתדור עמנו במקומנו ואני אתן לך אלה אלפים דינרי זהב ואבנים טובות ומרגליות, אמרתי לו אם אתה נותן לי כל כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות שבעולם, איני דר אלא במקום תורה, וכן פתוב בספר תהלים על-ידי דוד מלך ישראל: (תהלים קיט:טז) טוב-לי תורת פיה מאלפי זהב וכסף: ולא עוד, אלא שפשעתי פטירתו של אדם אין מלויים לו לאדם לא כסף ולא זהב ולא אבנים טובות ומרגליות, אלא תורה ומעשים טובים בלבד, שנאמר: (משלי ו:כג) בהתהלךך | תנחה אתך בשכבך תשמור עליך והקיצות היא תשיחה: בהתהלךך תנחה אתך, בעולם הזה, בשכבך תשמור עליך, בקבר, והקיצות היא תשיחה, לעולם הבא, ואומר: (חגי 3:ח) לי הכסף ולי הזהב נאם יי צבאות:

י חמשה קנינים קנה (לו) הקדוש ברוך הוא בעולמו, ואלו הן, תורה קנין אחד, שמים וארץ קנין אחד, אברהם קנין אחד, ישראל קנין אחד, בית המקדש קנין אחד, תורה מנין, דבתיב: (משלי ח:כג) יי קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז: שמים וארץ מנין דבתיב: (ישעיה סו:א) בזה אמר יי השמים כסאי והארץ הדם רגלי ארצה בית אשר תבנו-לי ואי-זה מקום מנוחתי: ואומר: (תהלים קד:כד) מה-רבו מעשיך | יי כלם בחכמה עשית מלאה הארץ קנינה: אברהם מנין, דבתיב: (זכריה יד:ט) ויברכוהו ויאמר ברוך אברהם לאל עליון קנה שמים וארץ: ישראל מנין, דבתיב: (שמות טו:טז) עד-יעבר עמך יי עד-יעבר עמו קניתי: ואומר: (תהלים טז:ג) לקדושים אשר-בארץ המה ואדירי כל-חפצי-כם: בית המקדש מנין, דבתיב: (שמות טו:יז) מכון לשבתך פעלת יי מקדש אדני בוננו ידך: ואומר: (תהלים עח:גד) ויביאם אל-גבול קדשו הר-זה קנתה ימינו:

יא כל מה שפרא הקדוש ברוך הוא בעולמו, לא בראו אלא לכבודו, שנאמר: (ישעיה מג:ז) כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף-עשיתיו: ואומר: (שמות טו:יח) יי | ימלך לעלם ועד:

רבי חנניא בן עקשיא אומר, רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל, לפיכך הרבה להם תורה ומצוות, שנאמר: (ישעיה מג:כא) יי חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר: קדיש יתום, עליו

Whether one should drink water during בין השמשות is discussed amongst the פוסקים. Some explained this to be the case *every* בין השמשות, but פוסקי אשכנז were concerned only in regard to מוצאי שבת on בין השמשות. This is based on קבלה concerning the drinking of water after the time in which the נשמות are in limbo, before they must return to גיהנם. When one of the בעלי התוספות ate during בין השמשות סעודת שלישית שלישיית strongly opposed the practice. This caused בני אשכנז not to eat at this time, whether accompanied with water or not. When the סופר settled in Hungary, he followed the local schedule, and ate after סעודת שלישית שלישיית, but he made sure not to have any water on the table. In this regard, wine and fruit juice are not considered water.

כך היה המנהג מעולם לאכול לפני מנחה וכמו שמשמע גם בגמרא,
ורבינו משולם שינה את המנהג והנהיג לאכול אחרי מנחה וכעס עליו רבינו תם.

The סופר was similarly opposed to the recital of 'אתקינו סעודתא' because of the Kabbalistic concepts mentioned, which should not be revealed publicly. Practically speaking, it is best if one can omit it without causing a מחלוקת.

¹ לדוד ברוך ולמנצח בנגינות למוצאי שבת

אם יש אבל שהוא בעל תפילה, מתפלל לפני העמוד - בעיקר במוצאי שבת - אבל לא עובר בכל התפילות בימים שאין נפילת אפים, שבהם אינו משמש הבעל תפילה אפילו בתפילת מנחה וערבית (בעשרת ימי תשובה [לפי שהדין מתוח נגדו], בחול המועד, בראש חודש, בימי חנוכה, בחמשה עשר בשבט, בימי פורים, כל חודש ניסן, בל"ג בעומר, בחמשה עשר באב)

במוצאי שבת מאחרים התפלה כדי להוסיף מחול על הקודש, וממתנים עד שיראו ג' כוכבים קטנים רצופים, וביום המעונן עד שיצא הספק מלבן. וקודם שמתחילים והוא רחום נוהגים לומר ב' מזמורים אלה (אבל א"א בבית אבל):

במוצאי שבת הבעל תפילה מנגן במקומו בלי טלית קודם לתפילת ערבית שני מזמורים אלה ואומרים אותם בנגון ידוע: (יום טוב שחל בשבת אין מזמרים לדוד ברוך במוצאי שבת שהוא מוצאי יום טוב.)
קמִד לְדוֹד | בְּרוּךְ יְיָ | צוּרֵי הַמַּלְמֵד יְדֵי לְקָרֵב אֲצַבְעוֹתַי לַמִּלְחָמָה:
חֲסִדֵי וּמִצְוֹתַי מְשֻׁבָּבִי וּמַפְלִיאֵי־לִי מִגִּבֹּרֹתַי הָרֹדֵד עָמִי תַחְתִּי:
יְיָ מַה־אֲדַם וְתִדְעֵהוּ בֶן־אֲנוּשׁ וְתִחַשְׁבֵּהוּ:
אָדָם לְהַבִּיל דְּמָה יָמָיו בְּצֵל עוֹבֵר:
יְיָ הַט־שְׁמִיךְ וְתִרְדֵּךְ נָע בְּהַרִים וַיַּעֲשֵׂנוּ:
בָּרֶק בָּרֶק וּתְפִיצֵם שְׁלַח הַצִּיָּד וְתַהַמֵּם:

1. On לדוד ברוך (שיר המעלות) was recited by all קהילות, and is still said in old מנהג טוב quotes it as a מנהג טוב (אשכנזי) קהילות. The הספרדים in ירושלמי (אשכנזי) קהילות (therefore Litvaks should say it as well). Its recitation was stopped by חסידים. Since there was never a קדיש according to the ancient מנהג, it was not added later. (Only one or two communities in Hungary said קדיש after לדוד ברוך.)

שְׁלַח יְדִיד מִמָּרוֹם פָּצְנִי וַחֲצִילֵנִי מִמַּיִם רַבִּים מִיַּד בְּנֵי־נֹכַר:

אֲשֶׁר־פִּיהֶם דְּבַר־שׁוֹא וְיָמִינָם יָמִין שָׁקֶר:

אֱלֹהִים שִׁיר חֲדָשׁ אֲשִׁירָה לָּךְ בְּנֹכַל עֲשׂוֹר אֲזַמְּרָה לָּךְ:

חֲנוּתָן תִּשְׁוֹעָה לַמְּלָכִים הַפּוֹצֵה אֶת־דָּוִד עַבְדּוֹ מִחֶרֶב רָעָה:

פָּצְנִי וַחֲצִילֵנִי מִיַּד בְּנֵי־נֹכַר:

אֲשֶׁר־פִּיהֶם דְּבַר־שׁוֹא וְיָמִינָם יָמִין שָׁקֶר:

אֲשֶׁר בָּנִינוּ | בְּנִטְעִים מְגֻדְלִים בְּנִעְוָרֵיהֶם בְּנוֹתֵינוּ כְּזוּיוֹת מְחַטָּבוֹת תַּבְּנִית חֵכֶל:

מְזוּיָנוּ מְלֵאִים מְפִיקִים מִזֶּן אֶל־זֶן צֹאנֵנוּ מְאֻלְפוֹת מְרַבָּבוֹת בְּחֻצוֹתֵינוּ:

אֲלוֹפֵינוּ מְסַבְלִים אֵין פֶּרִץ וְאֵין יוֹצֵאת וְאֵין צֹחֶה בְּרַחֲבֵתֵנוּ:

אֲשֶׁר־הָעַם שָׁכְכָה לוֹ אֲשֶׁר־הָעַם שָׁיֵךְ אֱלֹהָיו:

ס לְמַנְצַח בְּנִינָת מְזֻמּוֹר שִׁיר:

אֱלֹהִים יַחֲנֵנוּ וַיְבָרֲכֵנוּ יָאֵר פָּנָיו אֶתָּנוּ סֵלָה:

לְדַעַת בְּאֶרֶץ דְּרָכָה בְּכָל־גּוֹיִם יִשְׁוֹעַתָּה:

יִדְוֶה עַמִּים | אֱלֹהִים יִדְוֶה עַמִּים כָּלָם:

יִשְׁמְחוּ וַיִּרְנְנוּ לְאֻמִּים כִּי־תִשְׁפֹּט עַמִּים מִיִּשְׂרָאֵל וּלְאֻמִּים | בְּאֶרֶץ תִּנְחָם סֵלָה:

יִדְוֶה עַמִּים | אֱלֹהִים יִדְוֶה עַמִּים כָּלָם:

אֶרֶץ נִתְּנָה יְכוּלָּה יְבָרֲכֵנוּ אֱלֹהִים אֱלֹהֵינוּ:

יְבָרֲכֵנוּ אֱלֹהִים וַיִּירָאוּ אוֹתוֹ כָּל־אֲפִס־אֶרֶץ:

במוצאי שבת הבעל תפילה מתחיל ² ³ 'והוא רחום' וממשיך בנעימה מיוחדת, ואומר 'ברכו' בניגון ארוך במיוחד.

בעל תפילה מאריך
באמירת 'ברכו':

בְּרָכוּ

בעוד הבעל תפילה אומר 'ברכו' אומר הקהל בלחש: 'יְתַבָּרַךְ וַיִּשְׁתַּבַּח וַיִּתְפָּאֵר וַיִּתְרוֹמֶם וַיִּתְנַשֵּׂא שְׁמוֹ שֶׁל מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמַּלְכִּים ♦ הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא: שְׁהוּא רִאשׁוֹן וְהוּא אַחֲרוֹן ♦ וּמִבְּלַעֲדֵיו אֵין אֱלֹהִים: תְּכַלִּים סִסְי: סְלוֹ לְרַבֵּב בַּעֲרֻבוֹת בֵּיהּ שְׁמוֹ וְעִלּוֹ לִפְנֵיו: וְשְׁמוֹ מְרוֹם עַל־כָּל־בְּרָכָה וְתַהֲלָה:

פָּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מִלֵּךְ הָעוֹלָם ◊ אֲשֶׁר בִּדְבָרוֹ מַעְרִיב עַרְבִים
 בַּחֲכָמָה פּוֹתֵחַ שְׁעָרִים ◊ וּבִתְבוּנָה מַשְׁנֶה עֵתִים ◊ וּמַחְלִיף אֶת הַיּוֹמִים
 וּמַסְדֵּר אֶת־הַכּוֹכָבִים בְּמִשְׁמֹרוֹתֵיהֶם בְּרָקִיעַ בְּרָצוֹנוֹ: בּוֹרֵא יוֹם וָלַיְלָה
 גּוֹלֵל אוֹר מִפְּנֵי־חֹשֶׁךְ וְחֹשֶׁךְ מִפְּנֵי־אוֹר: « וּמַעֲבִיר יוֹם וּמָבִיא לַיְלָה
 וּמַבְדִּיל בֵּין יוֹם וּבֵין לַיְלָה ◊ יי צַבֹּאוֹת שְׁמוֹ: אֵל חַי וְקַיִם ◊ תָּמִיד
 יִמְלֹךְ עָלֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד: פָּרוּךְ אַתָּה יי הַמַּעְרִיב עַרְבִים: אָמֵן

אֶהְבֶּתָּ עוֹלָם בֵּית יִשְׂרָאֵל עִמָּךְ אֶהְבֶּתָּ ◊ תּוֹרָה וּמִצְוֹת ◊ חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים
 אוֹתָנוּ לְמִדָּת: עַל־כֵּן יי אֱלֹהֵינוּ ◊ בְּשִׂבְכֵּנוּ וּבְקִיּוּמֵנוּ נָשִׂיחַ בַּחֲקֹךְ
 « וְנִשְׁמַח בְּדַבְרֵי תוֹרָתְךָ ◊ וּבְמִצְוֹתֶיךָ לְעוֹלָם וָעֶד: כִּי הֵם חַיֵּינוּ ◊ וְאֶרֶץ יְמִינוּ
 וּבָהֶם נִהְיָה יוֹמָם וּלְיָלָה: וְאֶהְבֶּתְךָ ◊ אֶל־תִּסִּיר מִמֶּנּוּ לְעוֹלָמִים: בְּרוּךְ אַתָּה יי
 אוֹהֵב, עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל: אָמֵן

עונים 'אמן' על ברכת אהבה של הבעל תפילה.

1. According to שם השם (ברוך) המבדיל בין קודש לחול' without מנהג אשכנז, the recital of מוצאי שבת on צאת הכוכבים is insufficient to be able to perform מלאכה after. During the times of ראשונים, women would just recite the full ברכה בין, 'ברוך אתה ד' אלהינו מלך העולם המבדיל בין, עמידה למוצאי שבת. Nowadays, women oren the שבת, remembering to include 'אתה חוננתנו' קודש לחול'. Thereafter, the הדלה before eating. one must make מלאכה מחשש לשיטת השולחן ערוך שאין לברך בשם ומלכות. נשים מתפללות עמידה לפני שעושות מלאכה מחשש לשיטת השולחן ערוך שאין לברך בשם ומלכות.

2. במוצאי שבת בחודש אלול, וכן במוצאי אחרון של פסח מאריכים ב'והוא רחום'.

3. On a **מוצאי שבת קודש** which occurs before a day when **מליחות** are said, **והוא רחום** is sung in the **ניגון** of **ימים נוראים**.

4. The **והוא רחום** ascends to the עמוד for **והוא רחום** is a way of saying that in the evening, when there are no sin offerings, God provides atonement. (רוקח)

להשלמת רמ"ח תיבות בק"ש מקדימים אמירת 'אל מלך נאמן' ביחיד או בציבור. ויש משלימים את חשבון רמ"ח בעניית 'אמן' על ברכת אהבת עולם של הבעל תפילה, ש'אמן' הוא נוטריקון 'אל מלך נאמן'.

אל מלך נאמן

דברים 7:1

שמע ישראל יי אלהינו יי | אחד:

בלחש ברוך: שם כבוד מלכותו > לעולם ועד:

דברים 10:1-11 וְאַהֲבַתְּ אֶת יי אֱלֹהֶיךָ בְּכָל-לִבְּךָ וּבְכָל-נַפְשְׁךָ וּבְכָל-מְאֹדְךָ: וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם עַל-לִבְּךָ: וְשָׁנַנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדִבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלֻכְתְּךָ בְּדֶרֶךְ וּבְשֹׁכְכְךָ וּבְקוֹמְךָ: וְקִשְׁרָתָם לְאוֹת עַל-יָדְךָ וְהָיוּ לְטֹטְפֹת בֵּין עֵינֶיךָ: וּכְתַבְתָּם עַל-מְזוּזֹת בֵּיתְךָ וּבְשַׁעְרֶיךָ:

דברים 11:1-12 וְהָיָה אִם-שָׁמַעַתָּה תִּשְׁמָעוּ אֶל-מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת-יי אֱלֹהֵיכֶם וּלְעֲבֹדוֹ בְּכָל-לִבְכֶּם וּבְכָל-נַפְשְׁכֶם: וְנָתַתִּי מִטָּר-אֶרְצְכֶם בָּעֵתוֹ יוֹרֶה וּמִלְקוֹשׁ וְאִסְפַּת דְּגָנְךָ וְתִירְשְׁךָ וְיִצְהַרְךָ: וְנָתַתִּי עֵשֶׂב בְּשֹׁדְךָ לְבִהְמֶתְךָ וְאִבְלֹת וְשִׁבְעָת: הַשְּׁמֵרוּ לָכֶם פֶּן-יִפְתָּה לְבַבְכֶם וְסָרְתֶם וַעֲבַדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם: וְחָרָה אַף-יי בָּכֶם וְעָצַר אֶת-הַשָּׁמַיִם וְלֹא-יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תֵּתֵן אֶת-יְבוּלָהּ וְאִבְדֶּתֶם מִחֲרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר יי נָתַן לָכֶם: וְשָׁמַתָּ אֶת-דְּבָרֵי אֱלֹהַ עַל לְבַבְכֶם וְעַל-נַפְשְׁכֶם וְקִשְׁרָתֶם אֹתָם לְאוֹת עַל-יָדְכֶם וְהָיוּ לְטֹטְפֹת בֵּין עֵינֵיכֶם: וְלִמְדֶתֶם אֹתָם אֶת-בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלֻכְתְּךָ בְּדֶרֶךְ וּבְשֹׁכְכְךָ וּבְקוֹמְךָ: וּכְתַבְתָּם עַל-מְזוּזֹת בֵּיתְךָ וּבְשַׁעְרֶיךָ: הֲרֵב הַקּוּרָא שְׁמַע בְּטַעֲמִים מְרִים קוּלוֹ מ'לִמְעַן יִדְבּוּ' עַד 'אִמֵּת' לְמַעַן יִרְבּוּ יְמֵיכֶם וְיָמֵי בְנֵיכֶם עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יי לְאַבְרָהָם לָתֵת לָהֶם בְּיָמֵי הַשָּׁמַיִם עַל-הָאָרֶץ:

דברים 12:1-13 וַיֹּאמֶר יי אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר: דַּבֵּר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם וַעֲשׂוּ לָהֶם צִיצִית עַל-כַּנְּפֵי בְּגָדֵיהֶם לְדָרְתָם וְנָתַנּוּ עַל-צִיצִית הַכַּנָּף פְּתִיל תְּכֵלֶת: וְהָיָה לָכֶם לְצִיצִית וּרְאִיתֶם אֹתוֹ וּזְכַרְתֶּם אֶת-כָּל-מִצְוֹת יי וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם וְלֹא-תִתּוּרוּ אַחֲרֵי לְבַבְכֶם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם אֲשֶׁר-אַתֶּם זֹנִים אַחֲרֵיהֶם: לְמַעַן תִּזְכְּרוּ וַעֲשִׂיתֶם אֶת-כָּל-מִצְוֹתַי וְהִייתֶם קְדוֹשִׁים לֵאלֹהֵיכֶם:

אומרו הקהל עם הרב הפסוק האחרון וכן הבעל תפילה.

אני יי אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים אני יי אלהיכם:

יש לצרף 'אלהיכם' ל'אמת', אכן יתן ריוח מעט שלא יבולע האל"ף. הבעל תפילה מרים קולו במילה 'אמת' ואינו כופל 'ד' אלהיכם אמת'. לפיכך הבעל תפילה אומר פרשת ציצית עם הרב כדי שיסמוך 'אמת' ל'ד' אלהיכם, ולא יצטרך להמתין עליו ולהפסיק בין המלים הללו.

אֱמֶת וְאֱמוּנָה כָּל־זֹאת ◊ וְקִיָּם עֲלֵינוּ ◊ כִּי הוּא יי אֱלֹהֵינוּ וְאֵין זִילְתּוֹ ◊ וְאֶנְחֵנוּ יִשְׂרָאֵל עַמּוֹ: הַפּוֹדֵנוּ מִיַּד מְלָכִים ◊ מִלִּבְנוּ הַגּוֹאֲלֵנוּ מִכַּף כָּל־הָעָרִיצִים: הָאֵל הַנִּפְרָע לָנוּ מִצָּרֵנוּ ◊ וְהַמְשַׁלֵּם גָּמוּל לְכָל־אוֹיְבֵי נַפְשֵׁנוּ: חוּצַ טַי הָעֵשֶׂה גְדֻלּוֹת עַד־אֵין חֶקֶר וְנִפְלְאוֹת עַד־אֵין מִסְפָּר: תְּהִלִּים סו:ט הַשֵּׁם נִפְשֵׁנוּ בְּחַיִּים וְלֹא־נָתַן לְמוֹט רַגְלָנוּ: הַמְדְּרִיכֵנוּ עַל בָּמוֹת אוֹיְבֵינוּ ◊ וַיֵּרָם קִרְנֵנוּ עַל כָּל שֹׁנְאֵינוּ: הָעֵשֶׂה לָנוּ נִסִּים וְנִקְמָה בַּפְּרָעָה ◊ אוֹתוֹת וּמוֹפְתִים בְּאֶדְמַת בְּנֵי חָם: הַמַּכָּה בְּעֶבְרָתוֹ כָּל־בְּכוֹרֵי מִצְרַיִם ◊ וַיּוֹצֵא אֶת־עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל מִתּוֹכָם לְחֵירוֹת עוֹלָם: « הַמַּעֲבִיר בָּנוּ בֵּין גִּזְרֵי יַם־סוּף ◊ אֶת־רוֹדְפֵיהֶם וְאֶת־שׁוֹנְאֵיהֶם בְּתַחֲמוֹמוֹת טַבַּע: וְרָאוּ בָנוּ גְבוּרָתוֹ ◊ שִׁבְחוּ וְהוֹדּוּ לְשִׁמּוֹ: וּמִלְכוּתוֹ בְּרָצוֹן קָבְלוּ עֲלֵיהֶם: מָשָׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל לָךְ עָנוּ שִׁירָה ◊ בְּשִׂמְחָה רַבָּה וְאָמְרוּ בָלֵם:

בעל תפילה וקהל

שְׁמוֹת טו:יא מִי־כַמֹּכָה בָּאֵלִים יי מִי כַמֹּכָה נֶאֱדָר בַּקֹּדֶשׁ נוֹרָא תְהִלָּת עֲשֵׂה פֶלְא:

בעל תפילה מְלִכּוּתְךָ רָאוּ בְנֵיךָ בּוֹקֵעַ יָם לִפְנֵי מֹשֶׁה ◊ טו:יז זֶה אֱלֹהֵי עָנּוּ ◊ וְאָמְרוּ:

בעל תפילה וקהל טו:יח יי | יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד:

בעל תפילה וְנִאֶמַר: יִרְמִיָּה לֹאִי כִי־פָדָה יי אֶת־יַעֲקֹב וּגְאָלוֹ מִיַּד חֲזַק מִמֶּנּוּ:

בְּרוּךְ אַתָּה יי גְּאֹל יִשְׂרָאֵל: אָמֵן

הַשְׁכִּיבֵנוּ יי אֱלֹהֵינוּ לְשָׁלוֹם ◊ וְהַעֲמִידֵנוּ מִלִּבְנוּ לְחַיִּים ◊ וּפְרוּשׁ עֲלֵינוּ סִפְת שְׁלוֹמְךָ ◊ וְתִקַּנְנוּ בְּעֶצֶה טוֹבָה מִלִּפְנֵיךָ ◊ וְחוֹשִׁיעֵנוּ לְמַעַן שְׁמוֹךְ: וְהִגֵּן בְּעַדֵּנוּ ◊ וְהִסֵּר מֵעֲלֵינוּ אוֹיֵב ◊ דָּבָר ◊ וְחָרָב ◊ וְרָעָב ◊ וְיָגוֹן ◊ וְהִסֵּר שָׁטָן מִלִּפְנֵינוּ וּמֵאַחֲרֵנוּ ◊ « וּבִצֵּל בְּנִפְיֶךָ תִּסְתִּירֵנוּ ◊ כִּי אֵל שׁוֹמְרָנוּ וּמַצִּילֵנוּ אַתָּה ◊ כִּי אֵל מְלֹךְ חַנוּן וְרַחוּם אַתָּה: וְשִׁמּוֹר צִאתָנוּ וּבּוֹאֵנוּ ◊ לְחַיִּים וּלְשָׁלוֹם מִעַתָּה וְעַד־עוֹלָם: בְּרוּךְ אַתָּה יי שׁוֹמֵר עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל לְעֶד: אָמֵן

⁵ אמירת פסוקי 'ברוך ד' לעולם' עם ברכת 'יראו עינינו' נתקנה על ידי חכמים הן לבני בבל והן לבני ארץ ישראל, והובאו בסידורי ארץ ישראל מקדמת דנא, ומקובל היה לאמרם אצל כל אשכנזים אף אלה שעלו לארץ ישראל, ולכן נמצאת בכל סידוריהם הנדפסים כולל סידור 'שער שמים' שערך השל"ה, אב"ד פפד"מ ומרא דארעא דישראל, על פי המנהגים שנהג בארץ ישראל (בצינונו כי "רבנן בתראי תקינו למימר ברוך ד' לעולם אמן ואמן", ולכן כתב לו ביאור על פי נגלה ונסתר). תלמידי הגר"א שאינם אומרים 'ושמרו' בערבית ליל שבת משמיטים גם 'ברוך ד' לעולם', הן בארץ ישראל והן בחוץ לארץ, על פי מנהגו האישי בוילנא:

יוצא שמונה עשרה so people don't think they are ברוך ד' לעולם is to sit for מנהג אשכנז

מותר לדלג ברכה זו כדי להספיק תפילה בציבור.

תהלים פט:נג ⁶ בְּרוּךְ יְיָ לְעוֹלָם אָמֵן | וְאָמֵן: קלכ:כא בְּרוּךְ יְיָ | מְצִיּוֹן שָׁכֵן יְרוּשָׁלַם
הַלְלִינָהּ: עב:יח-יט בְּרוּךְ יְיָ אֱלֹהִים אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל עֲשֵׂה נִפְלְאוֹת לְבָדּוֹ: וּבְרוּךְ יְיָ
שֵׁם כְּבוֹדוֹ לְעוֹלָם וְיִמְלֹא כְבוֹדוֹ אֶת-כָּל-הָאָרֶץ אָמֵן | וְאָמֵן: קד:לא יְהִי כְבוֹד יְיָ
לְעוֹלָם יִשְׁמַח יְיָ בְּמַעֲשָׂיו: קיג:ג יְהִי שֵׁם יְיָ מְבָרָךְ מְעַתָּה וְעַד-עוֹלָם:
שמואל א' יב:כב כִּי לֹא-יִפֹּשׁ יְיָ אֶת-עַמּוֹ בְּעֶבְרַת שְׁמוֹ הַגָּדוֹל כִּי הוֹאִיל יְיָ לַעֲשׂוֹת
אֲתָכֶם לוֹ לְעַם: מלכים א' יח:לט וַיֵּרָא כָּל-הָעָם וַיִּפְּלוּ עַל-פְּנֵיהֶם וַיֹּאמְרוּ
יְיָ הוּא הָאֱלֹהִים יְיָ הוּא הָאֱלֹהִים: זכריה יד:ט וְהָיָה יְיָ לְמֶלֶךְ עַל-כָּל-הָאָרֶץ
בַּיּוֹם הַהוּא יְהִי יְיָ אֶחָד וְשְׁמוֹ אֶחָד: תהלים לג:כב יְהִי-חֶסֶדְךָ יְיָ עָלֵינוּ
כַּאֲשֶׁר יִחַלְנוּ לָךְ: דברי הימים א' טז:לב וְאָמְרוּ הוֹשִׁיעֵנו אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל
וּקְבָצֵנוּ וְהַצִּילֵנוּ מִן-הַגּוֹיִם לְהַדּוֹת לְשֵׁם קִדְשֶׁךָ לְהַשְׁתַּבַּח בְּתִהְלָתְךָ:
פז:ט-י כָּל-גּוֹיִם | אֲשֶׁר עָשִׂיתָ יָבוֹאוּ וַיִּשְׁתַּחֲווּ לְפָנֶיךָ אֲדֹנָי וַיִּכְבְּדוּ לְשִׁמְךָ:
כִּי-גָדוֹל אַתָּה וְעֲשֵׂה נִפְלְאוֹת אַתָּה אֱלֹהִים לְבָדְךָ: עט:יג וַיִּנְחֵנוּ עִמָּךְ | וְצֵאן מִרְעִיתְךָ
גִּדְּהָ לָךְ לְעוֹלָם לְדָר וְדָר נִסְפָּר תִּהְלָתְךָ:

5. These eighteen פסוקים (which contain the Divine name in each of them) were added by the Academy of Persia (מחזור ויטרי). According to תוספות (ברכות ד:) these were added to enable late comers to finish the service together, so that they should not be left alone praying at night. According to the רשב"א, these were instituted at the time of religious persecution, to replace שמונה עשרה. It is therefore omitted on Friday night, as its עמידה contains only seven ברכות.

6. יוצא שמונה עשרה so people do not think they are ברוך ד' לעולם is to sit for מנהג אשכנז.

ברוך יי פיום: ברוך יי בלילה: ברוך יי בשכבנו: ברוך יי בקומנו: כי בידך
נפשות החיים והמתים: חיו ימי אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש:
תכלים לנו: בידך אפקיד רוחי פריטה אותי יי אל אמת: אלהינו שפשמים יחד שמך
וקים מלכותך תמיד ומלך עלינו לעולם ועד:

« וראו עינינו וישמח לבנו ותגל נפשנו בישועתך באמת » פאמר לציון מלך
אלהיך: יי מלך נגיד יי מלך שמות טו: יי | ומלך לעלם ועד: כי המלכות
שלך היא » ולעולמי עד תמלך בכבוד » כי אין לנו מלך אלא אתה: ברוך אתה יי
המלך בכבוד » תמיד ומלך עלינו לעולם ועד ועל כל מעשיו: אמן

בעל תפילה כורע יתגדל ויתקדש שמייה רבא (קהל אמן) » בעלמא דברא ברעיותה »
וימליך מלכותה » בחיובון וביומיו ובחיי דכל בית ישראל בעגלא ובזמן קריב:
ואמרו בעל תפילה כורע אמן: (קהל אמן)

יהא שמייה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיה ובנשימה אחרת מוסיפים 'יתברך'
בעל תפילה כורע יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא » ויתתדר ויתעלה ויתהלל
שמייה דקדשא בעל תפילה כורע בריך הוא הציבור אומר עמו (ולא לאחריו).

לעלא מכל ברכתא ושירתא תשבחתא ונחמתא
דאמרו בעלמא: בעל תפילה כורע ואמרו אמן: (קהל אמן)

ערבית עמידה למוצאי שבת

תכלים נא:טז אֲדֹנָי שְׁפָתַי תִּפְתָּח וּפִי יַגִּיד תְּהִלָּתְךָ:

כורע בִּרְוֹךְ מִשְׁתַּחוּה אֶתְּךָ זֹקֵף יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ אֱלֹהֵי אֲבֹרָהם
אֱלֹהֵי יִצְחָק ◊ וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב ◊ הָאֵל הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא ◊ אֵל עֲלִיּוֹן ◊
גּוֹמֵל חֲסָדִים טוֹבִים וְקוֹנֵה הַכֹּל ◊ וְזוֹכֵר חֲסֵדֵי אֲבוֹת ◊ וּמֵבִיא גּוֹאֵל
לְבָנֵי בְנֵיהֶם ◊ לְמַעַן שְׁמוֹ בְּאַהֲבָה:

בעשרת ימי תשובה וְכִנּוּנוֹ לְחַיִּים ◊ מְלֶכֶךְ חַפְּזֵן בְּחַיִּים ◊ וְכִתְבָּנוּ בְּסֵפֶר הַחַיִּים ◊ לְמַעַן אֱלֹהִים חַיִּים:

מְלֶכֶךְ עוֹזֵר וּמוֹשִׁיעַ וּמַגֵּן: כורע בִּרְוֹךְ מִשְׁתַּחוּה אֶתְּךָ זֹקֵף יְיָ מִגֵּן אֲבֹרָהם:

אֶתְּךָ גִּבּוֹר לְעוֹלָם אֲדֹנָי ◊ מַחֲיֶה מֵתִים אֶתְּךָ ◊ רַב לְהוֹשִׁיעַ:

ממוסף של שמיני עצרת עד מוסף של יום ראשון של פסח אומרים:

מְשִׁיב הָרוּחַ וּמוֹרִיד הַגֶּשֶׁם:

מְבַלְבֵּל חַיִּים בְּחֶסֶד ◊ מַחֲיֶה מֵתִים בְּרַחֲמִים רַבִּים ◊ סוֹמֵךְ נּוֹפְלִים ◊
וְרוֹפֵא חוֹלִים ◊ וּמַתִּיר אֲסוּרִים ◊ וּמַקְיֵם אֲמוּנָתוֹ לִישְׁנֵי עֶפְרַיִם: מִי כְמוֹךָ
בַּעַל גְּבוּרוֹת ◊ וּמִי הוֹמָה לָךְ ◊ מְלֶכֶךְ מַמִּית וּמַחֲיֶה וּמַצְמִיחַ יְשׁוּעָה:

בעשרת ימי תשובה מִי כְמוֹךָ אֵב הַרְחֲמִים ◊ זוֹכֵר יְצוּרֵי לְחַיִּים בְּרַחֲמִים:

וְנִאֲמֵן אֶתְּךָ לְתַחֲיוֹת מֵתִים: בִּרְוֹךְ אֶתְּךָ יְיָ מַחֲיֶה הַמֵּתִים:

אֶתְּךָ קְדוֹשׁ וְשִׁמְךָ קְדוֹשׁ ◊ וּקְדוּשֵׁים בְּכָל־יוֹם יִתְלַלֶּךְ סִלָּה: בִּרְוֹךְ אֶתְּךָ יְיָ
הָאֵל (בעשרת ימי תשובה: הַמְּלֶכֶךְ) הַקְּדוֹשׁ:

במוצאי שבת ויום טוב:

אֶתְּךָ חוֹנֵן לְאָדָם דַּעַת וּמַלְמִיד לְאִנוּשׁ בִּינָה: ¹ אֶתְּךָ חוֹנֵנֵתָנוּ לְמַדַּע
תּוֹרָתְךָ ◊ וּתְלַמְּדֵנוּ לַעֲשׂוֹת בָּהֶם חֻקֵּי רְצוֹנְךָ וּתְבַדִּילֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בֵּין קְדוֹשׁ
לְחוֹל בֵּין אֹרֶךְ לְחֹשֶׁךְ ◊ בֵּין יִשְׂרָאֵל לְעַמִּים ◊ בֵּין יוֹם הַשְּׁבִיעִי לַשֵּׁשֶׁת יְמֵי
הַמַּעֲשֶׂה: אֲבִינוּ מְלַכְנוּ הַחַל עֲלֵינוּ הַיָּמִים הַבָּאִים לְקִרְאָתָנוּ לְשָׁלוֹם חֲשׂוֹבִים
מִכָּל־חַטָּא וּמִגִּנּוּתִים מִכָּל־עוֹן וּמִדְּבָקִים בִּירְאָתְךָ: וְחַנּוּנוֹ מֵאֲתָךְ בִּינָה דַּעַת
וְהַשְׁפֵּל: בִּרְוֹךְ אֶתְּךָ יְיָ חוֹנֵן הַדַּעַת:

1. מהר"י סג"ל תיקנו לומר אתה חוננתנו -הבדלה- סמוך לתיבת 'בינה' ולא סמוך לחתימה שהוא לאחר תיבת 'השכל', וסמכו דבריהם משום דבינה ראשי תיבות בשמים יין נר הבדלה. (מהר"ל)

השיבנו אבינו לתורתך ◊ וקרבתנו מלפניו לעבודתך ◊ ורחמינו בתשובה
שלמה לפניך: ברוך אתה יי הרוצה בתשובה:

סלח לנו אבינו כי מכה על הלב חטאנו ◊ מחל לנו מלפניו כי מכה על הלב פשענו ◊
כי מוחל וסולח אתה: ברוך אתה יי חנון, המרבה לסלוח:
ראה בעינינו ◊ וריבה ריבנו ◊ וגאלנו מהרה למען שמך ◊ כי גואל
חזק אתה: ברוך אתה יי גואל ישראל:

רפאנו יי ונרפא ◊ הושיענו ונושעה ◊ מי שרוצה להתפלל על החולה יאמר כאן:
• ויהי רצון מלפניך יי אלהינו ◊ שתשלח מהרה
רפואה שלמה מן השמים ◊ רפואת הנפש
ורפואת הגוף לחולה
נרחמן אתה: ברוך אתה יי רופא, • (פכ"פ) בתוך שאר חולי ישראל:
חולי עמו ישראל:

ברך עלינו יי אלהינו את השנה הזאת ואת כל מיני תבואתה למוצה
ותן (בחורף: טל ומטר ל) ברכה על פני האדמה ◊ ושבענו מטובך ◊
וברך שנתנו פשנים הטובות: ברוך אתה יי מברך השנים:

תקע בשופר גדול לחרותנו ◊ ושא גם לקבץ גליותינו ◊ וקבצנו יחד
מארבע כנפות הארץ: ברוך אתה יי מקבץ, נדחי עמו ישראל:

השיבה שופטנו בבראשונה ◊ ויועצנו בבתחלה ◊ והסר ממנו יגון
ואנחה ◊ ומלוד עלינו אתה יי לבדך בחדר וברחמים וצדקנו במשפט:
ברוך אתה יי מלך, אוהב צדקה ומשפט (בעשי"ת מסיימים הברכה: המלך המשפט):

למשמדים אל-תהי תקוה ◊ וכל-המינים ברגע יאבדו ◊ וכל-אויבי עמך
מהרה יפרתו ◊ ומלכות ודון מהרה תעקר ותשבר ותמגר ותכניע
במהרה בימינו: ברוך אתה יי שובר איבים ומכניע ידים:

על-הצדיקים ועל-החסידים ◊ ועל-זקני עמך בית ישראל ◊ ועל פליטת
סופריהם ◊ ועל גרי הצדק ועלינו ◊ יהמו רחמים יי אלהינו ◊ ותן שכר טוב
לכל הבוטחים בשמך באמת ◊ ושים חלקנו עמם ◊ ולעולם לא נבוש כרבך
במחנה: ברוך אתה יי משען ומבטח לצדיקים:

וְלִירוּשָׁלַם עִירָךְ בְּרַחֲמִים תָּשׁוּב וְתִשְׁכּוֹן בְּתוֹכָהּ כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ ◊
וּבִנְהָ אוֹתָהּ בְּקֶרֶב בְּיָמֵינוּ בְּנֵין עוֹלָם ◊ וְכַסָּא דְּוֹד מְהֵרָה לְתוֹכָהּ תִּכְיִין:
בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַם:

אֶת־צֶמַח דָּוִד עֲבָדְךָ מְהֵרָה תַצְמִיחַ ◊ וְקֶרְנוֹ תִרְוֵם בִּישׁוּעָתְךָ ◊
כִּי לִישׁוּעָתְךָ קָנִינוּ כָּל־חַיִּים: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ מַצְמִיחַ קֶרֶן יִשׁוּעָה:

שְׁמַע קוֹלֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ חוּם וְרַחֲם עָלֵינוּ ◊ וְקַבֵּל בְּרַחֲמִים וּבְרָצוֹן
אֶת־תְּפִלָּתֵנוּ ◊ כִּי אֵל שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּתֵנוּ וְתַחֲנוּגֵינוּ אַתָּה: וּמְלַפְנֶיךָ מַלְכֵנוּ רִיקָם
אֵל תְּשִׁיבֵנוּ ◊ כִּי אַתָּה שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּת עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל בְּרַחֲמִים: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ
שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה:

רְצֵה יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל וּבְתַפִּלָּתָם ◊ וְהַשֵּׁב הָעֲבוּדָה לְדַבִּיר בֵּיתְךָ ◊
וְאֲשֵׁי יִשְׂרָאֵל וּתְפִלָּתָם ◊ מְהֵרָה ◊ בְּאַהֲבָה תִקַּבֵּל בְּרָצוֹן ◊ וְתִהְיֶה לְרָצוֹן תָּמִיד
עֲבוֹדַת יִשְׂרָאֵל עַמְּךָ:

בראש חודש ובחול המועד אומרים 'יעלה ויבא'

אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ יַעֲלֶה ◊ וַיָּבֵא ◊ וַיַּגִּיעַ ◊ וַיִּרְאֶה ◊ וַיִּרְצֶה ◊ וַיִּשְׁמַע ◊ וַיִּפְקֹד ◊
וַיִּזְכֹּר וּזְכוּנֵנוּ וּפְקֻדוֹתֵנוּ ◊ וְזִכְרוֹן אֲבוֹתֵינוּ ◊ וְזִכְרוֹן מְשִׁיחַ בְּרִדְּוֹד עֲבָדְךָ ◊ וְזִכְרוֹן יְרוּשָׁלַם עִיר
קִדְשֶׁךָ ◊ וְזִכְרוֹן כָּל עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל לְפָנֶיךָ ◊ לְפִלִּיטָה וּלְמוֹכָה ◊ וּלְחֵן וּלְחֶסֶד וּלְרַחֲמִים ◊
וּלְחַיִּים וּלְשָׁלוֹם בְּיוֹם

לראש חודש: ראש החודש | לפסח: חג המצות | לסוכות: חג הסוכות

הַזֶּה ◊ וּזְכָרְנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בּוֹ לְמוֹכָה ◊ וּפְקֻדָּנוּ בּוֹ לְבִרְכָּה ◊ וְהוֹשִׁיעֵנוּ בּוֹ לְחַיִּים ◊ וּבְדַבַּר יִשׁוּעָה
וּרְחֻמִּים ◊ חוּם וְחֶנֶן וְרַחֲם עָלֵינוּ וְהוֹשִׁיעֵנוּ ◊ כִּי אֱלֹהֶיךָ עֵינֵינוּ ◊ כִּי אֵל מְלֹךְ חֲנוּן וְרַחוּם אַתָּה:

וְתַחֲזִיקָה עֵינֵינוּ בְּשׁוּבְךָ לְצִיּוֹן בְּרַחֲמִים: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ הַמַּחְזִיר שְׂכִינָתוֹ לְצִיּוֹן:

כּוֹרַע מוֹדִים אֲנַחְנוּ לָךְ שְׂאֵתָה הוּא ◊ זִקְקָךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד:
צוּר חַיִּינוּ ◊ מִגֵּן יִשְׁעֵנוּ אַתָּה הוּא לְדוֹר וָדוֹר: נוֹדָה לָךְ וְנִסְפָּר תְּהִלָּתְךָ עַל חַיֵּינוּ
הַמְּסוּרִים בְּיָדְךָ ◊ וְעַל נִשְׁמוֹתֵינוּ הַמְּקוּדוֹת לָךְ ◊ וְעַל נַפְשֶׁךָ שְׂבָב־לִיּוֹם עִמָּנוּ ◊
וְעַל־נַפְּלֹאוֹתֶיךָ וְמוֹבּוֹתֶיךָ שְׂבָב־לֵ עַתָּה ◊ עָרֵב וּבִקֵּר וְצַהֲרִים: הַמּוֹבֵב כִּי לֹא־כָלוּ
רַחֲמֶיךָ ◊ וְהַמְּרַחֵם כִּי לֹא־תָמוּ חֲסִדֶיךָ ◊ מֵעוֹלָם קָנִינוּ לָךְ:

כל ימי חנוכה, גם בפורים בתפלת ערבית קודם קריאת המגילה, אומרים כאן 'על הנסים':

על הנסים ◊ ועל הפרקן ◊ ועל הגבורות ◊ ועל התשועות ◊ ועל המלחמות ◊

שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה:

בחנוכה: בימי מתתיהו בן יוחנן בהן גדול חשמני ובניו ◊ בשעמדה מלכות יון הרשעה על עמך ישראל ◊ להשפיתם תורתך ◊ ולהעבירם מחקי רצונך: ואתה ברחמך הרבים ◊ עמדת להם בעת צרתם ◊ רבת את ריבם ◊ ונתת את-דינם ◊ נקמת את-נקמתם: מסרת גבורים ביד חלשים ◊ ורבים ביד מעטים ◊ וממאים ביד מהורים ◊ ורשעים ביד צדיקים ◊ וזדים ביד עוסקי תורתך: ולך עשית שם גדול וקדוש בעולמך ◊ ולעמך ישראל עשית תשועה גדולה ופרקן בהיום הזה: ואחר כך באו בגיך לדביר ביתך ◊ ופנו את-היכלך ◊ ומתרו את-מקדשך ◊ והדליקו נרות בחצרות קדשך ◊ וקבעו שמונת ימי חנכה אלו ◊ להודות להלל לשמך הגדול:	בפורים: בימי מרדכי ואסתר בשושן הבירה ◊ בשעמד עליהם המן הרשע ◊ בקש אסתר גיג: להשמיד להרג ולאפר את-כל-היהודים מנער ועד-זקן טף ונשים ביום אחד בשלושה עשר לחדש שנים-עשר הוא-חדש אדר ושללם לבו: ואתה ברחמך הרבים הפרת את-עצתו ◊ וקלקלת את-מחשבתו ◊ והשבות גמולו בראשו ◊ ותלו אותו ואת-בניו על-העץ:

ועל-כלם יתברך ויתרומם שמך מלפני תמיד לעולם ועד:

בעשרת ימי תשובה: וכתוב לחיים טובים בני ברייתך:

וכל החיים יודוך סלה ◊ ויהללו את-שמך באמת ◊ האל ישועתנו ועזרתנו

סלה:

כורע ברוך משתחוה אתה זוקף יי הטוב שמך ולך נאח להודות:

שלום רב על-ישראל עמך תשים לעולם ◊ כי אתה הוא מלך אדון
 לכל השלום: ומוב בעיניך לברך את-עמך ישראל ◊ בכל-עת ובכל-שעה
 בשלומך:

בעשרת ימי תשובה: בסיפר חיים ברכה ושלום ◊ ופרנסה טובה ◊
 נזכר ונכתב לפניך ◊ אנו וכל-עמך בית ישראל ◊
 לחיים ולשלום: ברוך אתה יי עושה השלום:

ברוך אתה יי המברך
 את-עמו ישראל בשלום:

אלהי ◊ נצר לשוני מרע ◊ וישפתי מדבר מרמה ◊ ולמקללי נפשי תדום ◊
ונפשי בעפר לכל תהיה: פתח לפי בתורתך ◊ ובמצותיך תרדוף נפשי: וכל
החושבים עלי רעה ◊ מהרה הפר עצתם וקלקל מחשבותם: עשה למען שמך ◊
עשה למען ימינה ◊ עשה למען קדשתך ◊ עשה למען תורתך: תכלים ס: למען
יחלצון ידידיך הושיעה ימינה וענגני: יחי לרצון | אמרי פי והגיון לפי
לפניה יי צורי וגאלי: פוסע לאחריו ג' פסיעות ואומר: עשה שלום בברוכי

הוא יעשה שלום עלינו ◊ ועל כל ישראל: ואמרו אמן:

זוקף לאט ואומר:

יחי רצון מלפניה יי אלהינו ואלהי אבותינו ◊ שיפנה בית המקדש במהרה בימינו ◊ ותן חלקנו בתורתך:
ושם נעבדך ביראה ◊ בימי עולם ובשנים קדמניות:
מלאכי ג: וערכה ליי מנחת יהודה וירושלם בימי עולם ובשנים קדמניות:

אם חל יום טוב באחד מימות החול הבאים, אין אומרים 'יחי נעם' (עמ' 245) ולא 'אתה קדוש' (עמ' 246)
והבעל תפילה ממשיך 'תתקבל צלותה' גם בתשעה באב אין אומרים 'יחי נעם'.
במוצאי יו"ט אומרים כאן קדיש 'תתקבל' (עמ' 247), מבדילים על הכוס בלא נר ובשמים, ואומרים 'עלינו' (עמ' 251).

בעל תפילה כורע יתגדל ויתקדש שמייה רבא (קהל אמן) ◊ בעלמא דברא ברעיותה ◊
וימליך מלכותה ◊ בתיבון וביומיבון ◊ ובחיי דכל בית ישראל ◊ בעגלא ובזמן קריב:
ואמרו בעל תפילה כורע אמן: (קהל אמן)

יהא שמייה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיה ובנשימה אחרת מוסיפים 'יתברך'

בעל תפילה כורע יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ◊ ויתגדל ויתעלה ויתחלל

שמייה דקדשא בעל תפילה כורע בריך הוא הציבור אומר עמו (ולא לאחריו).

לעלא מכל ברכתא ושירתא תשפחתא ונחמתא

דאמירן בעלמא: בעל תפילה כורע ואמרו אמן: (קהל אמן)

את הפסוק הראשון 'וַיְהִי נָעָם' יש אומרים בעמידה.

2 1 65 יֵשֶׁב בְּסֶתֶר עֲלִיּוֹן בְּצֵל שְׁדֵי יִתְלוֹנֵן: אָמַר לִי מַחְסֵי וּמִצֻּדֹתֶי
אֱלֹהֵי אֲבֹתֵינוּ: כִּי הוּא יִצְיִלֵנו מִפֶּחַ יָקוֹשׁ מִדְּבַר הַחוּת: בְּאַבְרָתוֹ | יִסֹּךְ לָנוּ
וְתַחַת בְּנִפְיוֹ תַּחֲסֶה צִנָּה וְסִחְרָה אִמָּתוֹ: לֹא־תִירָא מִפֶּחַד לֵילָה מִחֵץ יַעֲוֶה יוֹמָם:
מִדְּבַר בָּאֵפֶל יִחַלֵּךְ מִקְטֵב יִשׁוּד צֹהָרִים: וְפֶל מִצֻּדָּה | אֵלֶּה יִרְבֶּבֶה מִיִּמִּינֶה אֱלֹהֵי
לֹא יִגָּשׁ: רַק בְּעֵינֶיךָ תִּבְיט וְשִׁלְמַת רָשָׁעִים תִּרְאֶה: כִּי־אַתָּה יְיָ מַחְסֵי עֲלִיּוֹן שֹׁמֵת
מְעוֹנֶה: לֹא־תֵאָנֶה אֱלֹהֵי רָעָה וְנִגַּע לֹא־יִקְרַב בְּאַחֲלָה: כִּי מִלֵּאכֵיו יִצְוֶה־לָּךְ לְשִׁמְרֶךְ
בְּכָל־דְּרָכֶיךָ: עַל־פָּפִים יִשְׁאֹנֶה פֶּן־תִּגָּף בְּאֵבֶן רִגְלֶךָ: עַל־שַׁחַל וּפֶתֶן תִּדְרֹךְ תִּרְמֹם
בְּפִיר וְתַנִּין: כִּי בִי חָשַׁק וְאֶפְלָטָהוּ אֲשַׁנְּבֶהוּ כִּי־יִדַּע שְׁמִי: יִקְרָאֵנִי | וְאֶעֱנֶהוּ
עִמּוֹ אֲנַכִּי בְּצִרָה אֲחַלְצָהוּ וְאֶבְרָהוּ: אֲרֹךְ יָמִים אֲשַׁבֵּיעָהוּ וְאֶרְאֶהוּ בִישׁוּעָתִי:
3 (אֲרֹךְ יָמִים אֲשַׁבֵּיעָהוּ וְאֶרְאֶהוּ בִישׁוּעָתִי:)

1. The מנהג is not to say **ישב בסתר עליין** on a **מוצאי שבת** before **יום טוב**.

2. The רוקח (סימן כ') says that all of אלף בית is found in this תפילה except for the "וַיֵּן", to signify, that it is not said on שבת מוצאי שבת before seven occasions:

פסח, שבועות, ראש השנה, יום כפור, סוכות, שמיני עצרת and שבת חול המועד:

3. The (סימן נו) יוסף אומץ. מוצאי שבתות on פסוק in the later generations is to repeat the last טור and the Siddur R' Hertz Treivish as the source for the repetition on מוצאי שבתות. In this way the Name of God is complete, and this guards against מויקים. The רוקח (פירוש הרוקח על הסידור, עמוד תקפט) writes, the reason for the repetition of the **אֵרֶךְ יָמִים** as well as reciting **וְבָא לְצִיּוֹן** on מוצאי שבתות, is to lengthen שבת, in order to delay the return of the sinners of Israel to גיהנם. The first time **אֵרֶךְ יָמִים** should be said silently, the second time it should be said out loud.

בעל תפילה [בקול] וקהל [בלחש] תכלים כז:7 וְאַתָּה קְדוֹשׁ יוֹשֵׁב תְּהִלּוֹת יִשְׂרָאֵל:

ישעיה ו:ג וְקָרָא זֶה אֱלֹהֵי וְאָמַר

בעל תפילה וקהל קְדוֹשׁ | קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ יי צְבָאוֹת מְלֵא כָּל־הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ:

בעל תפילה [בקול] וקהל [בלחש] וּמִקְבְּלֵי דִין מִן דִּין וְאָמְרִין:

בעל תפילה וקהל [בלחש] קְדוֹשׁ בְּשֵׁמִי מְרוֹמָא בֵּית שְׂכִינְתָּהּ ◊ קְדוֹשׁ עַל־אַרְעָא עוֹבֵד

גְּבוּרְתָּהּ ◊ קְדוֹשׁ לְעֵלְמָא וּלְעֵלְמִי עֲלֵמָא ◊ יי צְבָאוֹת ◊ מְלֵא כָּל־אַרְעָא זִיו וְקָרָה:

בעל תפילה [בקול] וקהל [בלחש] וְתִשְׁאַנֵּי רִיחַ וְאִשְׁמַע אַחֲרֵי קוֹל רַעֲשׁ גָּדוֹל:

בעל תפילה וקהל יחזקאל ג:13 בְּרוּךְ כְּבוֹד־יי מִמְּקוֹמוֹ:

בעל תפילה [בקול] וקהל [בלחש] וְנִטְלָתְנִי רוּחָא ◊ וְשִׁמְעַת בְּתָרֵי קָל זִיעַ

סְגִיָּא דְמִשְׁבָּחִין וְאָמְרִין: בְּרִיךְ יְקָרָא דְיי מֵאַתֵּר בֵּית שְׂכִינְתָּהּ:

בעל תפילה וקהל שמות טו:18 יי | יִמְלֹךְ לְעֵלְמָא וְעַד:

קהל אומרים בלחש יי מַלְכוּתָהּ לְעֵלְמָא וּלְעֵלְמִי עֲלֵמָא: ד"ס ח' כט:18 יי אֱלֹהֵי אַבְרָהָם

יִצְחָק וְיִשְׂרָאֵל אֲבֹתֵינוּ שְׁמֵרָה־וְאֵת לְעוֹלָם לְיִצְרַל מַחְשָׁבוֹת לִבָּב עֲמָךְ

וְהִבְנוּ לְבָבָם אֵלֶיךָ: תכלים עח:18 וְהוּא רַחוּם | יִכְפֹּר עוֹן וְלֹא יִשְׁחִית וְהִרְבָּה לְהַשְׁיב אָפּוֹ

וְלֹא יַעֲזִיר כָּל־חַמְתּוֹ: פו:18 כִּי־אַתָּה אֱלֹהֵינוּ טוֹב וְסֵלָה וְרַב־חֶסֶד לְכָל־קְרָאִיךָ:

קוט:18 צִדְקָתְךָ צִדְקָה לְעוֹלָם וְתוֹרָתְךָ אֱמֶת: מיכב ז:2 וְתִתֵּן אֱמֶת לְיַעֲקֹב חֶסֶד לְאַבְרָהָם

אֲשֶׁר־נִשְׁפָּעַת לְאַבְתִּינוּ מִיָּמֵי קֶדֶם: תכלים סח:18 בְּרוּךְ אֱלֹהֵינוּ יוֹם | יוֹם יַעֲמָם לָנוּ

הָאֵל יִשְׁוַעֲתָנוּ סֵלָה: מו:18 יי צְבָאוֹת עֲמָנוּ מִשְׁגָּב־לָנוּ אֱלֹהֵי יַעֲקֹב סֵלָה:

פז:18 יי צְבָאוֹת אֲשֶׁר־אָדָם בְּיָמָה בָּךְ: כ"י יי הוֹשִׁיעָה הַמֶּלֶךְ יַעֲנֵנוּ בְּיוֹם־קְרָאֵנוּ:

בְּרוּךְ הוּא אֱלֹהֵינוּ שְׁפָרָאֵנוּ לְכְבוֹדוֹ ◊ וְהַבְדִּילָנוּ מִן הַתּוֹעִים ◊ וְנָתַן לָנוּ תוֹרַת אֱמֶת ◊

וְחַי עוֹלָם נָטַע בְּתוֹכָנוּ ◊ הוּא יִפְתַּח לָפָנוּ בְּתוֹרָתוֹ ◊ וְיִשֶּׁם בְּלִבָּנוּ אֱהָבָתוֹ וְיִרְאָתוֹ

וְלַעֲשׂוֹת רְצוֹנוֹ וְלַעֲבֹדוֹ בְּלִבְבִּי שָׁלֵם ◊ לְמַעַן לֹא נִינֶעַ לָרִיק ◊ וְלֹא נִלְד לַפְּהֻלָּה:
 יְהִי רְצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ שְׁנַשְׁמֹר חֻקֶּיךָ בְּעוֹלָם הַזֶּה ◊
 וְנִזְכֶּה וְנִחְיֶה וְנִרְאֶה וְנִירָשׁ מִזֶּכֶר וּבִרְכָּה לְשָׁנֵי יָמוֹת הַמָּשִׁיחַ וְלַחֲנִי הָעוֹלָם הַבָּא:
 לִיג לְמַעַן יִזְמְרֶךָ בְּבוֹד וְלֹא יָדָם יְיָ אֱלֹהֵי לְעוֹלָם אֲוֶדְךָ: ירמיה יז: בְּרוּךְ הַתְּבַר
 אֲשֶׁר יִבְטַח בְּיְיָ וְהָיָה יְיָ מִבְּטָחוֹ: ישעיה כו: בְּטָחוּ בְיְיָ עַד־עַד בִּי בָּיָה יְיָ
 צוּר עוֹלָמִים: תהלים ט: וַיִּבְטָחוּ בָּךְ יוֹדְעֵי שְׁמֶךָ בִּי לֹא־עֹזֶבֶת דְּרָשִׁיךָ יְיָ:
 ישעיה מז:כא יְיָ חֲפֵץ לְמַעַן צִדְקוֹ יִגְדִּיל תוֹרָה וַיִּאֲדִיר:

במדבר יד: וְעַתָּה יִגְדֹּל־נָא בְּנֵי אֲדָנִי כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ לֵאמֹר:

תהלים כה: וְכֹר רַחֲמֶיךָ יְיָ וְחֲסְדֶיךָ בִּי מֵעוֹלָם הַמָּה:

בעל תפילה כורע יתְגַדֵּל וְיִתְקַדֵּשׁ שְׁמִיָּה רַבָּא (קהל אָמֵן) ◊ בְּעֶלְמָא דִּבְרָא בְּרַעֲוִיתָהּ
 וַיִּמְלִיךָ מַלְכוּתָהּ ◊ בְּחִיבּוֹן וּבְיוֹמִיבּוֹן ◊ וּבְחִי דְכָל־בֵּית־יִשְׂרָאֵל ◊ בְּעֶגְלָא וּבְזִמְן קָרִיב:
 וְאִמְרוּ בעל תפילה כורע אָמֵן: (קהל אָמֵן)

יְהִא שְׁמִיָּה רַבָּא מְבַרֵךְ לְעָלָם וְלַעֲלָמֵי עָלְמֵיָא ובנשימה אחרת מוסיפים 'יתברך'

בעל תפילה כורע יתְבַרֵךְ וַיִּשְׁתַּבַּח וַיִּתְפָּאֵר וַיִּתְרוֹמֵם וַיִּתְנַשֵּׂא ◊ וַיִּתְהַדָּר וַיִּתְעַלָּה וַיִּתְהַלָּל

שְׁמִיָּה דִּקְדָּשָׁא בעל תפילה כורע בְּרִיךְ הוּא הַצִּיּוֹר אוֹמֵר עִמּוֹ (ולא לאחריו).

לְעֵלָא מְכַל־בְּרַכְתָּא וְשִׁירְתָּא תִּשְׁבַּחְתָּא וְנַחֲמָתָא

דְּאִמְרִין בְּעֶלְמָא: בעל תפילה כורע וְאִמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

תִּתְקַבֵּל צְלוֹתָהוֹן וּבְרַעֲוִיתָהוֹן דְּכָל־יִשְׂרָאֵל קֳדָם אֲבוּהוֹן דִּי בְּשִׁמְיָא: וְאִמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

תהלים קיג: קהל: יְהִי שֵׁם יְיָ מְבַרֵךְ מֵעַתָּה וְעַד־עוֹלָם:

יְהִא שְׁלָמָא רַבָּא מִן־שְׁמֵיָא ◊ וְחַיִּים עָלֵינוּ וְעַל כָּל־יִשְׂרָאֵל: וְאִמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

קכא: קהל: עֲזְרֵי מַעַם יְיָ עֲשֵׂה שְׁמִים וְאֶרֶץ:

עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו ◊ הוּא יַעֲשֵׂה שְׁלוֹם עָלֵינוּ ◊ וְעַל־כָּל־יִשְׂרָאֵל: וְאִמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

בימי ספירת העומר סופרים את העומר לפני 'ויתן לך' (עמ' 98).
ובמוצאי שבת חנוכה מדליק הבעל תפילה את נרות החנוכה לפני 'ויתן לך' (עמ' 340).

זראשית כז:כח-כט⁴ וַיִּתֵּן-לְךָ הָאֱלֹהִים מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ וְרֹב דָּגָן וְתִירֹשׁ:
יַעֲבֹדֶיךָ עַמִּים וַיִּשְׁתַּחֲוּ לְךָ לְאֵלִים הֵנּוּ גִבֹּר לְאֹחֶיךָ וַיִּשְׁתַּחֲוּ לָהּ בְּנֵי אִמָּךְ אֲחֵיךָ
אֲרוּר וּמְבֹרָכְךָ בָּרוּךְ: כח:ג-ד וְאֵל שְׂדֵי יִבְרָךְ אֶתְךָ וַיַּפְרֶךְ וַיְרַבֶּךְ וְתִיִּית לְקַחַל
עַמִּים: וַיִּתֵּן-לְךָ אֶת-בְּרַכַּת אֲבֹתְךָ לְרִשְׁתָּהּ אֶת-אֶרֶץ מִגְרֶיךָ
אֲשֶׁר-נָתַן אֱלֹהִים לְאֲבֹתְךָ: מט:כב מֵאֵל אָבִיךָ וַיַּעֲזֹרְךָ וְאֵת שְׂדֵי יִבְרָכְךָ בְּרַכַּת
שָׁמַיִם מֵעַל בְּרַכַּת תְּהוֹם רַבָּצַת תַּחַת בְּרַכַּת שָׁדַיִם וְרַחֵם: בְּרַכַּת אָבִיךָ גָּבֵר
עַל-בְּרַכַּת חוּרֵי עַד-תִּבְאֹת גְּבַעַת עוֹלָם תִּהְיֶינָה לְרֹאשׁ יוֹסֵף וּלְקַדְקֹד נִינִיר אֲחָיו:
זכריה ז:יג-טו וַיִּבְרָכְךָ וַיְהַרְבֶּךָ וַיְבָרֶךְ בְּרִי-בְטֻנְךָ וּבְרִי-אֲדָמָתְךָ דִּלְגָנְךָ וְתִירֹשְׁךָ
וַיַּצְהֶרְךָ שְׁגֵר-אֶלְפִיךָ וַעֲשִׂיתָרְתָּ צֹאנְךָ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר-נִשְׁפַּע לְאִבְתֶּיךָ לְתֵת לָךְ:
בָּרוּךְ תִּהְיֶה מִכָּל-הָעַמִּים לֹא-יִתְּיָה בְּךָ עֶקֶר וְעֶקְרָה וּבְבִהֶמְתֶּךָ: וְהִסִּיר יְיָ מִמֶּךָ
כָּל-חֲלִי וְכָל-מַדּוּי מִצָּרִים הָרָעִים אֲשֶׁר יִדְעָתָ לֹא יִשְׁמַם בְּךָ וְנִתְּנָם בְּכָל-שָׁנָאִיךָ:

זכריה כח:ג בָּרוּךְ אַתָּה בָּעִיר וּבָרוּךְ אַתָּה בַּשָּׂדֶה: ו בָּרוּךְ אַתָּה בְּבֹאֶךָ וּבָרוּךְ אַתָּה
בְּצֵאתְךָ: ט בָּרוּךְ טַנְאֶךָ וּמִשְׁאֲרֵתְךָ: ז בָּרוּךְ בְּרִי-בְטֻנְךָ וּבְרִי אֲדָמָתְךָ וּבְרִי בִּהֶמְתְךָ
שְׁגֵר אֶלְפִיךָ וַעֲשִׂיתָרְתָּ צֹאנְךָ: ח יֵצֵאוּ יְיָ אֶתְךָ אֶת-הַבְּרָכָה בְּאֶסְמֶיךָ וּבְכָל מַשְׁלַח יָדְךָ
וּבְרָכְךָ בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר-יְיָ אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ: י יִפְתַּח יְיָ | לְךָ אֶת-אוֹצְרוֹ הַטּוֹב
אֶת-הַשָּׁמַיִם לְתֵת מִמֶּרְ-אֲרָצְךָ בָּעֵתוֹ וּלְבָרְךָ אֶת כָּל-מַעֲשֵׂה יָדְךָ וְחִלּוּיֶיךָ גּוֹיִם רַבִּים
וְאַתָּה לֹא תִלְוָה: טו:י כִּי-יְיָ אֱלֹהֶיךָ בְּרָכְךָ בְּאֲשֶׁר דִּבַּר-לָךְ וְהִעֲבַמְתָּ גּוֹיִם רַבִּים
וְאַתָּה לֹא תִעֲבֹט וּמִשְׁלַת בְּגוֹיִם רַבִּים וּבְךָ לֹא יִמְשְׁלוּ: לג:כט אֲשֶׁרֶיךָ יִשְׂרָאֵל מִי
כְּמוֹךָ עַם נוֹשָׁע בְּיָי מִגֵּן עֲזָרְךָ וְאֲשֶׁר-חָרַב גִּבּוֹתֶיךָ וַיִּכְחָשׁוּ אִיבֶיךָ לָךְ
וְאַתָּה עַל-בְּמוֹתֵימוֹ תִּדְרֹךְ:

4. The recital of לך ויתן is an ancient מנהג (זוהר). Since שבת causes happiness and a new week is about to begin, we say פסוקי ברכה which are considered a good 'סימן' (similar to the 'סימנים' on ליל ראש השנה). During שבת the רשעים leave גיהנם and מוצאי שבת they return; therefore, we add תפלה and ויתן לך in order to lengthen the שבת.

ישעיהו מ:12 וְיִשְׂרָאֵל נֹשֵׁעַ בְּיָד תִּשְׁנֹעַת עוֹלָמִים לֹא־תִבְשׂוּ וְלֹא־תִכְלְמוּ עַד־עוֹלָמִי עַד:
 יואל 3:1-3 וְאַכְלֵתֶם אָכֹל וְשָׂבֹעַ וְהִלַּלְתֶּם אֶת־שֵׁם יְיָ אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר־עָשָׂה עִמָּכֶם
 לְהַפְלִיא וְלֹא־יִבְשׂוּ עַמִּי לְעוֹלָם: וַיִּדְעֻתָם כִּי בִקְרֹב יִשְׂרָאֵל אָנִי וְאַנִּי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם
 וְאֵין עוֹד וְלֹא־יִבְשׂוּ עַמִּי לְעוֹלָם: ישעיהו ל:1 וּפְדוּנִי יְיָ יִשְׁכֹּן וּבָאוּ צִיּוֹן בְּרִנָּה וְשִׂמְחַת
 עוֹלָם עַל־רֹאשָׁם שִׁשְׁוֹן וְשִׂמְחָה יִשְׁגּוּ וְנָסוּ יָגוֹן וְאַנְחָה: נח:12 כִּי־בִשְׂמֵחָה תֵּצְאוּ
 וּבְשָׁלוֹם תּוֹבִלּוּן הַחַרְיִים וְהַנִּבְעָלוֹת יִפְצְחוּ לִפְנֵיכֶם רִנָּה וְכָל־עַצֵּי הַשָּׁדָה יִמְחֲאוּ־כָף:
 י:3-1 הִנֵּה אֵל יִשְׁוּעָתִי אִבְטַח וְלֹא אֶפְחָד כִּי עוֹי וְזִמְרַת יְהוָה יְיָ וַיְהִי־לִי לִישׁוּעָה:
 וְשִׂאֲבָתָם־מִים בְּשִׁשְׁוֹן מִמַּעֲיָנִי הִישׁוּעָה: וְאִמְרַתָּם בַּיּוֹם הַהוּא הוֹדוּ לִי קְרָאוּ בְּשִׁמּוֹ
 הוֹדִיעוּ בָּעַמִּים עֲלִילָתִי הוֹפִירוּ כִּי נִשְׁגָּב שָׁמָּה: זְמַרְוּ יְיָ כִּי גֵאוֹת עָשָׂה מוֹדַעַת זֹאת
 בְּכָל־הָאָרֶץ: צַהֲלִי וְרַנִּי יוֹשֶׁבֶת צִיּוֹן כִּי־גָדוֹל בִּקְרֹבָךְ קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל:
 כ:ט וְאָמַר בַּיּוֹם הַהוּא אֵלֹהֵינוּ יְהוָה קִנְיָנוּ לוֹ וַיּוֹשִׁיעֵנוּ יְהוָה יְיָ קִנְיָנוּ לוֹ
 נְגִילָה וְנִשְׂמָחָה בִּישׁוּעָתוֹ:

נח:12 בּוֹרָא גּוֹב שְׁפָתַיִם שָׁלוֹם | שָׁלוֹם לְרַחוּק וּלְקָרוֹב אָמַר יְיָ וּרְפָאתָיו:
 ד"ס א' ים וְרוּחַ לְבָשָׂה אֶת־עַמְשִׁי רֹאשׁ הַשְּׁלוּשִׁים לָךְ דָּוִד וְעַמְּךָ בְּרִישֵׁי שָׁלוֹם |
 שָׁלוֹם לָךְ וְשָׁלוֹם לְעוֹנֶךָ כִּי עוֹנֶכָּה אֱלֹהֶיךָ וַיִּקְבְּלֶם דָּוִד וַיִּתְּנֶם בְּרֹאשֵׁי הַגְּדוּד:
 שמואל א' כ:11 וְאִמְרַתָּם כֹּה לָחִי וְאַתָּה שָׁלוֹם וּבֵיתְךָ שָׁלוֹם וְכָל אֲשֶׁר־לָךְ שָׁלוֹם:
 תהלים כט:1 יְיָ עוֹ לְעַמּוֹ יִתֵּן יְיָ | יִבְרַךְ אֶת־עַמּוֹ בְּשָׁלוֹם:

הבדלה בבית הכנסת

הבעל תפילה מבדיל בבית הכנסת בלי טלית כי גם הבדלה איננה מן התפלה כמו קידוש [דברי קהלת] (ובהרבה מקומות נוהגים עם טלית), ונותנים לתנוקות לשתות את היין. אין אומרים פסוקים לפני הבדלה כשאומרים הבדלה בבתיכם.

סְבִירִי [מוֹרָה מוֹרִינוּ תָּרַב וְ] / [כְּהָנִים וְ] מֶרֶן וְרַבֵּן וְרַבּוֹתֵי:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ **בּוֹרֵא פְּרִי הַגֶּפֶן: אָמֵן**

עתה נוטל את הכוס ביד שמאל ואת הבשמים ביד ימין ומברך לפני שמריח אותם: עשבות הוא שינוי ויעתר יצחק נגד הגמ' וכל הפוסקים ונוסחאות קדמוניות.

במוצאי שבת **בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם** ◊ **בּוֹרֵא מִיַּי בְּשָׁמִים: אָמֵן**

אח"כ מקרב את ידיו אל הנר ומברך:

במוצאי שבת **בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם** ◊ **בּוֹרֵא מְאוּרֵי הָאֵשׁ: אָמֵן**

עתה חוזר ונוטל את כוס היין ביד ימין ומברך:

(גמ' פסחים קד) **בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם** ◊ **הַמְבַדִּיל בֵּין**

קֹדֶשׁ לְחֹל ◊ **בֵּין אוֹר לְחֹשֶׁךְ** ◊ **בֵּין יִשְׂרָאֵל לְעַמִּים** ◊ **בֵּין יוֹם הַשַּׁבָּת לְיוֹם הַשְּׁמִיטָה**

לְשֵׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ הַמְבַדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְחֹל: אָמֵן

ונותנים לתנוקות לשתות את היין

אחרי כן מזמרים 'שיר המעלות' בניגון ידוע (בשבת חזון אומרים בלי ניגון):

קַח שִׁיר הַמַּעֲלוֹת אֲשֶׁר־כָּל־יִרְאֵה יְיָ הַחֵלֶךְ בִּדְרָכָיו: יִגִּיעַ בְּפִיךָ כִּי תֹאכֵל אֲשֶׁר־יִדְּבָר וְטוֹב לָךְ: אֲשֶׁתְּךָ | כְּגִפֶּן פָּרִיָּהּ בִּירְכָתִי בִּיתְךָ בְּנִיךָ בְּשִׁתְּלִי וְיִתֵּן לְךָ לְשִׁלְחָנְךָ: הִנֵּה כִּי־בֵן יִבְרָךְ גִּבּוֹר יִרְאֵה יְיָ: יִבְרָכְךָ יְיָ מִצִּיּוֹן וְיִרְאֵה בְּטוֹב יְרוּשָׁלַם כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ: וְיִרְאֵה בָנִים לְבְנֶיךָ שְׁלוֹם עַל־יִשְׂרָאֵל:

יתום (קטן) כורע. יִתְגַּדֵּל וְיִתְקַדֵּשׁ שְׁמִיהָ רַבָּא (קהל אִמֵּן) ◊ בְּעֶלְמָא דְבָרָא כְּרַעֲוִיתָה ◊ וְיִמְלִיד מַלְכוּתָה ◊ בְּחַיִּיכוֹן וּבְיוֹמֵיכוֹן ◊ וּבְחַיִּי דְכָל־בֵּית־יִשְׂרָאֵל ◊ בְּעֶגְלָא וּבְזֶמֶן קָרִיב: וְאִמְרוּ יתום (קטן) כורע אִמֵּן: (קהל אִמֵּן)

יְהִי שְׁמִיהָ רַבָּא מְבָרַךְ לְעָלְמָא וְלְעָלְמֵי עָלְמֵיָא וּבְנִשְׁמָה אַחֲרֵת מוֹסִיפִים 'יתברך

יתום (קטן) כורע. יִתְבָּרַךְ וְיִשְׁתַּבַּח וְיִתְפָּאֵר וְיִתְרוֹמֵם וְיִתְנַשֵּׂא ◊ וְיִתְהַדָּר וְיִתְעַלָּה וְיִתְהַלָּל שְׁמִיהָ דְקִנְדָּשָׁא יתום (קטן) כורע בְּרִידָה הוּא הַצִּיּוֹר אוֹמֵר עִמּוֹ (ולא לאחריו).

לְעֵלָא מְכַל־בְּרַכְתָּא וְשִׁירְתָּא תִּשְׁבַּחְתָּא וְנַחֲמָתָא

וְאִמְרוּ בְּעֶלְמָא: יתום (קטן) כורע וְאִמְרוּ אִמֵּן: (קהל אִמֵּן)

יְהִי שְׁלָמָא רַבָּא מִן־שְׁמֵיָא ◊ וְחַיִּים עָלֵינוּ וְעַל כָּל־יִשְׂרָאֵל: וְאִמְרוּ אִמֵּן: (קהל אִמֵּן)

עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו ◊ הוּא יַעֲשֶׂה שְׁלוֹם עָלֵינוּ ◊ וְעַל כָּל־יִשְׂרָאֵל: וְאִמְרוּ אִמֵּן: (קהל אִמֵּן)

עלינו לשבח לאדון הכל לתת גרלה ליוצר בראשית ◊ שלא עשנו כגווי הארצות ◊ ולא שמנו כמשפחות האדמה: שלא שם חלקנו בהם ◊ וגרלנו ככל-המונם: שהם משתחווים להבל וריק ◊ ישיב מה: ומתפללים אל-אל לא יושיע: ואנחנו כורע בורעים ומשתחווים ומודים וקוף לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא: שהוא נא: נומה שמים ויסד ארץ ◊ ומושב יקרו בשמים ממעל ◊ ושכינת עזו בגבהי מרומים: הוא אלהינו ◊ אין עוד: אמת מלפניו ◊ אפס זולתו ◊ בפתוב פתורתו: דברים 7:לט וידעת היום והשבת אל-לבבך כי יי הוא האלהים בשמים ממעל ועל-הארץ מתחת אין עוד:

על-כן נקנה לה יי אלהינו לראות מהרה בתפארת עזך ◊ להעביר גלולים מן הארץ ◊ והאלילים פרות ופרתון ◊ לתקן עולם במלכות שדי: וכל-פני בשר יקראו בשמך ◊ להפנות אליך כל רשעי ארץ: יפירו וידעו בלי-יושבי תבל ◊ כי לה תברע כל-ברך ◊ תשבע כל-לשון: לפניך יי אלהינו יברעו ויפולו ◊ ולכבוד שמך יקר יתנו: ויקבלו כלם את-על מלכותך ◊ ותמלוך עליהם מהרה לעולם ועד: כי המלכות שלך היא ◊ ולעולמי עד תמלוך בכבוד:

בבית אבל בסוף ערבית אומרים מזמור טז, גם בימים שאומרים בהם תחנון, ולא נהגו לומר את מזמור מט: (עמ' 69)

בכל יום מראש חודש אלול (יש תוקעים גם אחר תפלת ערבית למוצאי שבת), ומפסיקים לתקוע ג' ימים לפני ראש השנה. (ראה שרשי מנהג אשכנז חלק ד')

תקיעה: שברים: תרועה: תקיעה:

תקיעה: שברים: תרועה: תקיעה:

תקיעה: שברים: תרועה: תקיעה:

בימי חנוכה שרים כאן 'מעוז צור' בבית בכנסת (עמ' 341).

אף בערבית אין אומרים 'ברכו' בתרא אחר התפילה, מפני שאין ברכה אחריה.

נוהגים לברך את הילדים בשבתות ובימים טובים אחר התפילה, בליל שבת, שבת בבוקר ובמוצאי שבת,

טרם יציאה מבית הכנסת או בכניסה לבית, וגם הבנים הגדולים מקבלים ברכה מאבותיהם.

והמברכים מניחים ב' ידיהם על המתברך:

לבנים זראשית מח: יְשִׁמְךָ אֱלֹהִים כְּאֶפְרַיִם וְכַמְנִשָּׁה | לבנות יְשִׁמְךָ אֱלֹהִים כְּשָׁרָה רְבֵקָה רָחֵל וְלֵאָה:

זמדזר ו:כד-כו יְבָרְכֶךָ יי וְיִשְׁמְרֶךָ: יֵאָר יי | פָּנָיו אֵלֶיךָ וַיַּחַנְךָ:

יֵשָׂא יי | פָּנָיו אֵלֶיךָ וַיִּשֶׁם לְךָ שְׁלוֹם:

וכל אחד יכול להוסיף ברכה משלו כפי צחות לשונו.

ברכת הלבנה ^{2 1}

קמח: 6-1 הללויה | הללו את יי מן השמים הללויה בפרומים: הללויה כל מלאכיו
הללויה כל צבאו: הללויה שמש וירח הללויה כל כוכבי אור: הללויה שמי השמים
והמים אשר מעל השמים: יהללו את שם יי כי הוא צוה ונבראו:
ועמדם לעד לעולם חקנתן ולא יעבור: ח-ד-כ כירארה שמיך מעשי אצבעתיך
ירח וכוכבים אשר פוננתה: מה אנוש כירית זפרנו וכן אדם כי תפקדנו:

יתלה עיניו לראות הירח בתחלת הברכה, ומיישר רגליו כנגד הלבנה ומברך מעומד.

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם ◊ אשר במאמרו ברא שחקים
וברויה פיו כל צבאם: חק וזמן נתן להם ◊ שלא ישנו את תפקידם:
ששים ושמחים לעשות רצון קונם ◊ פועל אמת שפעלתו אמת: וללבנה אמר
שתתחדש עמרת תפארת לעמוסי בטן ◊ העתידים להתחדש במותה ◊
ולפאר ליוצרים על שם כבוד מלכותו: ברוך אתה יי מחידש חדשים:

מנהג פולין Every פסוק is recited three times, similar to

ג' פעמים: ברוך יוצרך ◊ ברוך עושיך ◊ ברוך קונך ◊ ברוך בוראך:

ורוקד כנגד הלבנה ואומר ג' פעמים. (ויזהר שלא יכרע בברכיו רק זוקף באצבעותיו).
באמירת 'בשם שאני רוקד' מקפצים פעם אחת בכל אחת משלוש האמירות

בשם שאני רוקד לנגדך ◊ ואני יכול ליגע בך ◊
בך לא יוכלו כל אויבי ליגע בי לרעה:

ג' פעמים: שמות טו: תפל עליהם אימתה ופחד בגדל ורועה ידמו כאבן

ג' פעמים: כאבן ידמו ורועה בגדל ופחד אימתה עליהם תפל:

ג' פעמים: דוד מלך ישראל חי וקיים:

אומר לחבירו ג' פעמים: חבירו משיב ג' פעמים:
שלום עליכם: עליכם שלום:

ג' פעמים: סמן טוב ומזל טוב יהא לנו ולכל ישראל אמן:

1. The רב עמרם, רבינו בחיי, רמב"ן use the term 'ברכת הלבנה', which is found in the סידורי רודלהיים, גאון, אלמיהו רבה, שיערי תשובה, מהר"י ברונא, אור זרוע, רוקח (who cites both terms), מהר"ל, משנה ברורה and the reason the term 'קידוש' was used, may have to do with the fact that from the "perspective", קידוש החדש was done. In addition, the אור זרוע posits that there is a when "bentching" the לבנה, so that also could be a reason to use the term 'קידוש'.

2. It is an important הידור to wait to recite ברכת הלבנה until שבת מוצאי שבת due to the weather - it is said on a weekday. When תשעה באב occurs on Tuesday or Thursday, one refrains from reciting ברכת הלבנה until שבת נחמו.

אין מקדישים את הלבנה עד יום לאחר תשעה באב לכל הפחות.
ובתשרי מקדישים דווקא במוצאי יום כפור מיד לאחר התפילה לפני שסועד את לבו.

שיר כשירים 3:ח-ט קול דודי הנהדה בא מדלג על-ההרים מקפץ על-הנבעות:
הומה דודי לצבי או לעפר האילים הנהדה עומד אחר בתלנו משגים מן-החללות
מצוין מן-החרקים:

תנא דבי רבי ישמעאל: אלמלא לא זכו ישראל אלא להקביל פני אביהם
שבעשמים פעם אחת בחדש ◊ דים: אמר אבי: הלכך צריך למימרא מעמד:

שיר כשירים ח:כ מי זאת עלה מן-המדבר מתרפקת על-הדורה

ויהי רצון מלפניך יי אלהי ואלהי אבותי ◊ למלאות פגימת הלבנה ◊
ולא יהיה שום מעומ: ויהי אור הלבנה באור החמה ◊ וכאור שבעת ימי בראשית ◊
במו שהיתה קדם מעומה ◊ שנאמר: בראשית א:טז את-שני המארת הנדלים
ויתקנים מקרא שפתוב: כושע ג:כ ובקשו את-יי אלהיהם ואת דוד מלכם אמן:

קכא שיר למעלות אשא עיני אל-ההרים מאין יבא עזרי: עזרי מעם יי עשה שמים
וארץ: אל-יתן למוט רגלך אל-ינזם שמך: הנה לא ינזם ולא יישן שומר ישראל:
יי שמך יי צלך על-יד מינה: יזם השמש לא-יפכה וירח בלילה: יי ישמך
מכל-רע ישמר את-נפשך: יי ישמר-צאתך ובואך מעתה ועד-עולם:

קג הללויה | הללו אל בקדשו הללוהו ברקיע עזו: הללוהו בגבורתיו הללוהו
ברב גדלו: הללוהו בתקע שופר הללוהו בגבל וכנור: הללוהו בתוף ומחול הללוהו
במנים ועגב: הללוהו בצלצלי-שמע הללוהו בצלצלי תרועה: כל הנשמה תהלל יה
הללויה:

ס למנצח בנגינת מזמור שיר: אלהים יחננו ויברכנו יאר פניו אתנו סלה:
לדעת בארץ דרךך בכל-גוים ישועתך: יודוך עמים | אלהים יודוך עמים כלם:
ישמחו וירננו לאמים כית-שפט עמים מישר ולאמים | בארץ תנחם סלה:
יודוך עמים | אלהים יודוך עמים כלם: ארץ נתנה יבולה יברכנו אלהים אלהינו:
יברכנו אלהים וייראו אותו כל-אפסי-ארץ:

אין אומרים ³ 'עלינו' ולא קדיש אחר ברכת הלבנה ואף אין מזמרים חרוזי 'טובים מאורות' מפיט יוצר של שבת,
ולא רוקדים במחול מלבד שלוש הרקידות שתיקנו הקדמונים באמירת 'כשם שאני רוקד כנגדך'.

3. or קדיש יתום עליו here, and does not continue with ברכת הלבנה concludes מנהג אשכנז
the rest of ערבית, then ברכת הלבנה is to recite מנהג פולין. טובים מאורות from פסוקים
ערבית. In either case, עליו is said only once, on leaving the synagogue. to finish

סדר הברלה בבית⁴

בלשון אשכנז (יידיש-דייטש)

בתפוצות אשכנז ופולין פשט המנהג לזמר במוצאי שבת, שלוש פעמים זה אחר זה, את הזמר קצר בלשון אשכנז (יידיש-דייטש) המתחיל במילים 'גאט פאן אברהם'. בדורות המאוחרים התפתחו גירסאות שונות לזמר זה. לפנינו הנוסח הקדום ביותר שהופיע בדפוס, בשנת ש"ס:

גאט פאן אברהם יצחק אונ' יעקב / פעהט דיינען פאלק ישראל אין ויינעם לאוף /
 דער ליבער שבת קדש געהט דאהין / דיא וואך זאל קאמען /
 זו אונז אונ' אלען פראמען / ויבען טאנע זאלען קאמען צו מזל אונ' צו פרכות /
 צו ששון אונ' צו שמחות / צו שלום אונ' צו גוטעם געוויזן אמן ואמן

בבית אבל אין אומרים הפסוקים שלפני הברלה

One pours a slightly overflowing cup and leaves it on the plate.

ישעיה יב:ג-ה הנה אל ישועתי אבטח ולא אפחד כי עזי וזמרת יה יהי ויהי לי
 לישועה: ושאבתם מים בששון מפעייני הישועה: תכלים ג:ט ליי הישועה
 על-עמך ברכתך סלה: מ:ח יי צבאות עמנו משגב-לנו אלהי יעקב סלה:
 חסתר ח:טז ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר: כן תהיה לנו:

One lifts the cup and spills some of the wine out at this point.

תכלים קטז:יג בום-ישועות אשא ובשם יי אקרא:

4. If a woman is by herself, our מנהג is that she should recite הברלה. At the time of the ראשונים, even when the husband said הברלה, women would drink the wine, however at the time of the אחרונים this changed).

נוטל כוס יין בידו ומברך :

סְבִירִי [מוֹרָה מוֹרִינוּ תָּרַב וְ] / [פְּהֵנִים וְ] מְרָנְן וְרַפְנָן וְרַבּוֹתֵי:

² בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ בּוֹרֵא פְּרִי הַגֶּפֶן:

עתה נוטל את הכוס ביד שמאל ואת הבשמים ביד ימין ומברך לפני שמריח אותם :

במוצאי שבת בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ בּוֹרֵא מִיְנֵי בְשָׂמִים:

אח"כ מקרב את ידיו אל הנר ומברך :

³ בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ בּוֹרֵא מְאוּרֵי הָאֵשׁ:

עתה חוזר ונוטל את כוס היין ביד ימין ומברך :

(גמ' פסחים קד) בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ הַמְבָרִיל בֵּין קֶדֶשׁ לְחֹל

בֵּין אֹר לְחֹשֶׁךְ ◊ בֵּין יִשְׂרָאֵל לְעַמִּים ◊ בֵּין יוֹם הַשְּׁבִיעִי לְשֵׁשֶׁת יָמֵי הַמַּעֲשֶׂה:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ הַמְבָרִיל בֵּין קֶדֶשׁ לְחֹל:

⁴ ויושב ושונה הכוס, ומשייר מעט יין ושופכו על השולחן ומכבה בו הנר (ויש מריחים בעשן הנר המכובה

ורוחצים עיניהם בין הנשפך ואומרים 'מצות יי ברה מאירת עינים', הכל לחבוב המצוה).

2. The *הבדלה* has many different variations. In the old ספרי מנהגים, the wine is spilled as one says 'בּוֹרֵא פְּרִי הַגֶּפֶן'. One places the כוס in the left hand and takes the בשמים in the right. While saying 'מְאוּרֵי הָאֵשׁ' one passes the כוס to the right hand and looks at left hand, then passes back the כוס to the left hand and looks at the right hand, once again passing the כוס to the right hand for the concluding ברכה.

In KAYJ - the wine is spilled before *הבדלה*. After the ברכה of 'בּוֹרֵא פְּרִי הַגֶּפֶן' the כוס is passed to the left hand until the last ברכה. The בשמים is taken in the right hand and then put down. One looks at the right hand for 'מְאוּרֵי הָאֵשׁ', and then takes the כוס in the right hand and looks at the left. We then hold the candle in the left hand until the end of *הבדלה* (while saying 'קֶדֶשׁ' we lift the כוס in the right hand, and while saying 'לְחֹל' we lift the נר in the left hand).

3. There are two מנהגים; a) one gazes at one's nails both prior to the ברכה (ברכת ראייה) and b) after it (ברכת הנהנין). In practice, both מנהגים are followed.

4. The רב זעליגמאן בינג mentions placing the *הבדלה* wine into the corner of the eyes is mentioned by מהר"ל of Talmid.

Many families sing the following:

אליהו הנביא אליהו התשבי אליהו הגלעדי: במהרה יבא אלינו עם משיח בן־דוד:

איש איש אשר קנא לשם האל ◇

איש איש בשר שלום על־יד יקותיאל ◇

איש גש ויכפר על־בני ישראל:

אליהו הנביא אליהו התשבי אליהו הגלעדי: במהרה יבא אלינו עם משיח בן־דוד:

איש איש דורות שנים־עשר ראו עיניו ◇

איש הנקרא בעל שער בסמניו ◇

איש ואזור עור אזור במתניו:

אליהו הנביא אליהו התשבי אליהו הגלעדי: במהרה יבא אלינו עם משיח בן־דוד:

איש זעף על עובדי חמנים ◇

איש חש ונשבע מהיות גשמי מעונים ◇

איש מל וממר עצר שלש שנים:

אליהו הנביא אליהו התשבי אליהו הגלעדי: במהרה יבא אלינו עם משיח בן־דוד:

איש יצא למצוא לנפשו נחת ◇

איש בלבלוהו הערבים ולא מת לשחת ◇

איש למענו נתברכו בד וצפחת:

אליהו הנביא אליהו התשבי אליהו הגלעדי: במהרה יבא אלינו עם משיח בן־דוד:

איש מוסריו הקשיבו כמהים ◇

איש נענה באש משמי גבוהים ◇

איש סחו אחריו יי הוא האלהים:

אליהו הנביא אליהו התשבי אליהו הגלעדי: במהרה יבא אלינו עם משיח בן־דוד:

איש עתיד להשתלח משמי ערבות
 איש פקיד על כל-בשורות טובות
 איש ציר נאמן להשיב לב בנים על-אבות:
 אליהו הנביא אליהו התשבי אליהו הגלעדי: במהרה יבא אלינו עם משיח בן-דוד:
 איש קרא מלכים חי יטי: קנא קנאתי ליי בתפארה
 איש רכב על-סוסי אש במערה
 איש שלא טעם טעם מיתה וקבורה:
 אליהו הנביא אליהו התשבי אליהו הגלעדי: במהרה יבא אלינו עם משיח בן-דוד:
 איש תשבי על-שמו נקרא
 תצליחנו על-ידו בתורה
 תשמיענו מפיו בשורה טובה במהרה
 תוציאנו מאפלה לאורה:
 אליהו הנביא אליהו התשבי אליהו הגלעדי: במהרה יבא אלינו עם משיח בן-דוד:
 איש תשבי תצילנו מפי אריות
 תבשרנו בשורות טובות
 תשמחנו בנים על-אבות במוצאי שבתות:
 אליהו הנביא אליהו התשבי אליהו הגלעדי: במהרה יבא אלינו עם משיח בן-דוד:
 בפתוב: מלאכי ג:כג-כד הנה אנכי שלח לכם
 את אליה הנביא לפני בוא יום יי
 הגדול והנורא: והשיב לב-אבות
 על-בנים ולב בנים על-אבותם
 אליהו הנביא אליהו התשבי אליהו הגלעדי: במהרה יבא אלינו עם משיח בן-דוד:
 אשרי מי שראה פניו בחלום
 אשרי מי שנתן לו שלום והחזיר לו שלום
 תכלים כט:יא יי | יברך את-עמו בשלום:
 אליהו הנביא אליהו התשבי אליהו הגלעדי: במהרה יבא אלינו עם משיח בן-דוד:

ולאחר הבדלה אומרים פיוט המבדיל וכו'.

המבדיל בין קדש לחל	חמאתינו הוא ימחל
1 בפספנו וזרענו ירפה כחול	ובכוכבים בלילה:
יום פנה בצל תמר	אקרא לאל עלי גמר
אמר שגמר	אתא בקר וגם לילה
צדקתך פהר תבור	על חמאי עבור תעבור
ביום אתמול פי יעבור	ואשמורה בלילה:
חלפה עונת מנחתי	מי יתן מנחתי
יגעתי באנחתי	אשחה בכל לילה
קולי כל ינמל	פתח לי שער המנמל
שלאשי נמלא מל	קוצותי רסיסי לילה:
העתר נורא ואיום	אשוע תנה פדיום
בנשף בערב יום	באישון לילה
קראתיך יה הושיעני	ארח חיים תודיעני
מדלה תבצעני	מיום עד לילה:
מהר מנוף מעשי	פן יאמרו מכעסי
איה אלה עשי	נתן ומרות בלילה:
נחנו בידך בחמר	סלח נא על קל וחמר
יום ליום יביע אמר	ולילה ללילה

ישעיה כ"ז:

תהלים 57:

ז:

שיר השירים כ:

משלי ז:

חיוז לה:

תהלים יט:

סדר לוית המלכה.

לעולם יסדר אדם שולחנו במוצאי שבת אפילו אינו צריך אלא כזית, ויהי' השולחן ערוך ממש, לכן ידליק גם כן נר נוסף לכבודו, ויכריז ויאמר, דא היא פעודתא דדוד מלכא. ונמצא בספרים, שיש עצם באדם שאינו נהנה משום אכליה כ"א מזו הסעודה של מוצאי שבת. פת חמה במוצאי שבת מלוגמא. חסין במוצאי שבת מלוגמא.

1. The word 'המבדיל' comes before זרענו. This is the text of most ancient מחזורים and therefore the accepted נוסח. He explains that the logic is because the פיוט continues with **כחול** ו**בכוכבים**, the first is to be blessed like the **חול** (sand), and the second to be blessed like the **כוכבים** (stars). Since it is immaterial to us which type of money we have, we do care what type of children we have, therefore **כספנו** is said first, so that our money will be blessed like **חול**, and **זרענו**, which we desire to be numerous, be the highest quality as the **כוכבים**.

סדר הלל²

בחג סכות, ובחנוכה, ובימים הראשונים של פסח, ובחג שבועות אומרים הלל שלם,
ובראש חודש ושאר ימי פסח אומרים חצי הלל אחר תפלת שחרית.
אין אומרים הלל בלילות הראשונות של פסח בבית הכנסת.
בבית אבל בראש חודש ובחנוכה אומרים הלל, אך אבל יוצא מהחדר.
אין חולצין התפילין לפני אמירת ההלל בחול המועד אלא מניחים אותם לכל התפילה!

ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו אללהינו מלך העולם
אשר קדשנו במצותיו וצונו לקרא³ את ההלל: אמן

ק"ג הללויה | הללו עבדי יי הללו את שם יי:
יהי שם יי מברך מעתה ועד עולם:
ממזרח שמש עד מבואו מהלל שם יי:
רם על כל גוים | יי על השמים כבודו:
מי כי אללהינו המגביה לשבת:
המשפיל לראות בשמים ובארץ:
מקימי מעפר דל מאשפת ידים אביון:
להושיבי עם נדיבים עם נדיבי עמו:
מושיבי | עקרת הפית אם הפנים שמחה הללויה:

ק"ד בצאת ישראל ממצרים בית יעקב מעם לעז:
היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו:
הים ראה ויגם הירדן יסב לאחור:
ההרים רקדו כאילים גבעות כבני צאן:
מה לך הים כי תגום הירדן תסב לאחור:
ההרים תרקדו כאילים גבעות כבני צאן:
מלפני ארון חולי ארץ מלפני אלוה יעקב:
ההפכי הצור אגם מים חלמיש למעינו מים:

2. מאי טעמא אמרין הלל? משום שיש חמישה דברים הללו; יציאת מצרים, וקריאת ים סוף, ומתן תורה, ותחיית המתים, וחבלו של משיח. יציאת מצרים דכתיב "בצאת ישראל ממצרים", וקריאת ים סוף דכתיב "הים ראה ויגם", ומתן תורה דכתיב "ההרים רקדו כאילים" תחיית המתים דכתיב "אתהלל לפני ד' (בארצות החיים)" חבלו של משיח דכתיב "לא לנו ד' לא לנו". ואמר רבי יוחנן, "לא לנו ד' לא לנו" זו שעבוד מלכיות. איכא דאמרי אמר רבי יוחנן, "לא לנו ד' לא לנו" זו מלחמת גוג ומגוג. (גמ' פסחים ק"ח)

3. The text in the old סידורים was 'הלל' [דברי קהלת] (pg 68). It then reverted to the even older נוסח of 'ההלל' [סידור עבודת ישראל] (pg 328).

כשקוראים הלל בדילוג מתחילים 'ה' וברנו'

קטו:א-יא לא לנו יי לא לנו כי לשמך תן כבוד על-חסדך על-אמתך:
למה ואמרו הגוים איה-נא אלהיהם:
ואלהינו בשמים כל אשר-חפץ עשה:
עצביהם בסף וזחב מעשה ידי אדם:
פה-להם ולא ידברו עינים להם ולא יראו:
אזנים להם ולא ישמעו אף להם ולא יריחו:
ידיהם | ולא ימישון בגליהם ולא יחלכו לא-יהנו בגרונם:
במוהם יהיו עשיהם כל אשר-בטח בהם:
ישראל בטח ביי עזרם ומגנם הוא:
בית אהרן בטחו ביי עזרם ומגנם הוא:
יראי יי בטחו ביי עזרם ומגנם הוא:

קטו:יז-יח יי וברנו יברך יברך את-בית ישראל יברך את-בית אהרן:
יברך יראי יי הקטנים עם-הגדלים:
יסף יי עליכם עליכם ועל-בניכם:
ברוכים אתם ליי עשה שמים וארץ:
השמים שמים ליי והארץ נתן לבני-אדם:
לא-המתים והללויה ולא כל-יורדי דומה:
ואנחנו | נברך יה מעתה ועד-עולם הללויה:

כשקוראים הלל בדילוג מתחילים 'מה אשיב'

קטו:א-יא אהבתי כיי-שמע | יי את-קולי תחנוני:
כיי-המה אנו לי ובימי אקרא:
אפפוני | חבלי-מוות ומצרי שאול מצאוני צרה ויגון אמצא:
ובשם-יי אקרא אנה יי מלטה נפשי:
חנון יי וצדיק ואלהינו מרחם:
שמר פתאים יי דלתי ולי יהושיע:
שובי נפשי למנוחכי כי יי גמל עליכי:
כי חלצת | נפשי ממוות את-עיני מן-דמעה את-רגלי מדיחי:
את-הלך לפני יי בארצות חסידים:
האמנתי כי אדבר אני עניתי מאד:
אני אמרתי בחפזי כל-האדם כוזב:

קטז:יז-יט מַה-אָשִׁיב לִי כָּל-תַּגְּמוּלוֹתַי עָלַי:
 פּוֹסֵד-יְשׁוּעוֹת אֲשֶׁר וּבִשְׁם יְיָ אֶקְרָא:
 גִּדְרֵי לִי אֲשַׁלֵּם נִגְדָה-נָּא לְכָל-עַמּוֹ:
 יִקָּר בְּעֵינַי יְיָ הַמּוֹתָה לַחֲסִידָיו:
 אֲנִה יְיָ כִּי-אֲנִי עֲבִדְךָ אֲנִי עֲבִדְךָ בְּזֶרְאֻמְתְּךָ פִּתְחָתָה לְמוֹסְרֵי:
 לְךָ-אֲזַכֵּחַ וְכַח תּוֹדָה וּבִשְׁם יְיָ אֶקְרָא:
 גִּדְרֵי לִי אֲשַׁלֵּם נִגְדָה-נָּא לְכָל-עַמּוֹ:
 בַּחֲצֹצְרוֹת | בֵּית יְיָ בְּתוֹכָכִי יְרוּשָׁלַם הִלְלוּיָהּ:
 קי הִלְלוּ אֶת-יְיָ כָּל-גּוֹיִם שֶׁבְּחֻוּהוּ כָּל-הָאֲמִיּוֹת:
 כִּי גָבַר עָלֵינוּ | חֲסִדּוֹ וְאַמֶּת־יְיָ לְעוֹלָם הִלְלוּיָהּ:

⁴ 'הודו' 'ואנא' שבהלל, בניגון המיוחד של אותו חג מועד ובר"ח - בניגון המרמז על אותו חודש, כגון ניגון של חג החל באותו חודש. בפסוקי 'אמר[ו] נא' מכין החזן להוציא את הציבור כאשר הוא אומרם בקול רם והציבור שותק. יש הנוהגים לומר בלחש עם החזן גם את פסוקי 'אמר[ו] נא', אבל מקפידים על ענייה משותפת ומסודרת על 'הודו' על כל אמירת 'אמר[ו] של חזן, כפי הדין, ואין בשבשים את סדר הענייה מתוך רצון לומר את פסוקו של החזן בקול רם.

*נענועי לולב בחג הסכות כמנהג פפד"מ.

Down	Up	Left	Back	Right	Front	
חֲסִידּוֹ: הודו	לְעוֹלָם	כִּי	כִּי - טוֹב	לִי	חֲזוֹן הוֹדוֹ	קיט
Down	Up	Left	Back	Right	Front	
חֲסִידּוֹ: הודו	לְעוֹלָם	כִּי	יִשְׂרָאֵל	נָא	חֲזוֹן יְאִמֵּר -	חזן
Down	Up	Left	Back	Right	Front	
חֲסִידּוֹ: הודו	לְעוֹלָם	כִּי	בֵּית אֶהְרֹן	נָא	חֲזוֹן יְאִמְרוּ	חזן
Down	Up	Left	Back	Right	Front	
חֲסִידּוֹ: הודו	לְעוֹלָם	כִּי	יְרֵאֵי יְיָ	נָא	חֲזוֹן יְאִמְרוּ	חזן

4. If one is able to hear all of the חזן's words, then one is יוצא with the חזן's recital of (יְאִמֵּר) etc. and should just respond with הודו. If one is unlikely to hear all his words clearly, one should recite (יְאִמֵּר) etc. in an undertone *with* the חזן, and respond with הודו. One should *not* hurry and say (יְאִמֵּר) etc. before the חזן.

מִן־הַמִּצָּר קִרְאתִי יְהוָה עֲנֵנִי בַּמִּדְבָּר יְהוָה:

יְיָ לִי לֹא אִירָא מִהֲיַעֲשֶׂה לִי אָדָם:

יְיָ לִי בְּעֹזִרִי וְאֲנִי אֶרְאֶה בְּשִׁנְאֵי:

טוֹב לַחֲסוֹת בְּיַי מִבְּמַחַב בַּאֲדָם:

טוֹב לַחֲסוֹת בְּיַי מִבְּמַחַב בְּגִדִּיבִים:

כָּל־גּוֹיִם סָבְבוּנִי בְּשֵׁם יְיָ כִּי אֲמִלֵּם:

סָבְבוּנִי גַם־סָבְבוּנִי בְּשֵׁם יְיָ כִּי אֲמִלֵּם:

סָבְבוּנִי בְּדַבְּוֹרִים וְדַעְכוּ בְּאֵשׁ קִוְצִים בְּשֵׁם יְיָ כִּי אֲמִלֵּם:

דַּחַח דַּחִיתַנִּי לְנֶפֶל וַיִּי עֹזְרֵנִי:

עֲנֵי וְזָמַרְתָּ יְהוָה וַיַּחֲרִלֵי לִישׁוּעָה:

קוֹל | רָנָה וַיִּשׁוּעָה בְּאֶחָלִי צַדִּיקִים יָמִין יְיָ עֲשֶׂה חֵיל:

יָמִין יְיָ רוֹמְמָה יָמִין יְיָ עֲשֶׂה חֵיל:

לֹא־אֲמוֹת כִּי־אֶחֱיָה וְאֶסְפָּר מַעֲשֵׂי יְהוָה:

יִסֹּר יִסְרֵנִי יְהוָה וְלִפְנוֹת לֹא נִתְּנֵנִי:

פֶּתַח־חֹרִלִי שַׁעֲרֵי־צֶדֶק אֲבֹא־בָם אוֹדָה יְהוָה:

וְהִדְהִשְׁעַר לִי צַדִּיקִים יִבְאוּ בּוֹ:

אוֹדֶה בְּיַי עֲנִיתַנִּי

אוֹדֶה ^{אודד} וַתַּחֲרִלֵי לִישׁוּעָה:

אֶבֶן מַאֲסֵי הַבּוֹנִים

הִיָּתָה לְרֹאשׁ פִּנָּה: ^{אבן}

מֵאֵת יְיָ הִיָּתָה וְאֵת

הִיא נִפְלְאָה בְּעֵינֵינוּ: ^{מאת}

וְהִדְהִיּוֹם עֲשֶׂה יְיָ

נִגִּילָה וְנִשְׁמַחָה בּוֹ: ^{זה}

Down Up Left Back		Right Front		Down Up Left Back		Right Front *	
נָא	הוֹשִׁיעָה	יִי	אֵנָּה	נָא	הוֹשִׁיעָה	יִי	אֵנָּה
נָא	הַצִּלִּיחָה	יִי	אֵנָּה	נָא	הַצִּלִּיחָה	יִי	אֵנָּה

אֱלֹהֵי אֶתָּה וְאַתָּה אֱלֹהֵי אֲרוֹמָמָה: אֱלֹהֵי

יְהִלְלוּךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ כָּל מַעֲשֶׂיךָ ◊ וְחִסְדֶּיךָ צְדִיקִים עוֹשֵׂי רִצְנוֹךָ ◊
וְעַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּרַנָּה יוֹדוּ וַיְבָרְכוּ וַיִּשְׁבְּחוּ וַיִּפְאֲרוּ וַיְרֹמְמוּ וַיַּעֲרִיצוּ וַיִּקְדְּשׁוּ
וַיִּמְלִיכוּ אֶת־שְׁמְךָ מִלְּפָנֵינוּ ◊ כִּי לָךְ מֶזֶב לְהוֹדוֹת וּלְשִׁמְךָ נָעִים לְזִמְרָה
5 כִּי מֵעוֹלָם וְעַד־עוֹלָם אַתָּה אֵל: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ
מִלֵּךְ מַחֲלֵל בַּתְּשׁבָחוֹת: אָמֵן

5. The form *מְחִירִי*, 'מחזור ויזרי, רוקח, סידור רב עמרם גאון) כי מעולם ועד עולם אתה א-ל' is present in many instances (e.g., etc.). This form is present in many instances i.e.; 'וחסד ה' מעולם ועד עולם על ידאי'; and 'ברוך אתה ה' אלודי ישראל אבינו מעולם ועד עולם'. This is but one example of many instances when borrowed phraseology from different תנ"ך פסוקים was used.

מוסף עמידה לראש חודש ולשבת ראש חודש

הבעל תפילה אומר מכאן ועד 'האל הקדוש' בניגון חול.

תכלים נא:טז אֲדָנִי שְׁפָתַי תִּפְתָּח וּפִי יִגִּיד תְּהִלָּתְךָ:

כורע בְּרוּךְ מִשְׁתַּחוּה אֲתָה זִקְּךָ יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ
 אֱלֹהֵי אֲבֹרָהם אֱלֹהֵי יִצְחָק אֱלֹהֵי יַעֲקֹב אֱלֹהֵי הַגְּדוֹל הַגְּבוּר וְהַנּוֹרָא
 אֵל עֲלִיּוֹן גּוֹמֵל חֲסָדִים מְרִיבִים וְקוֹנֵה הַכֹּל וְזוֹכֵר חֲסָדֵי אֲבוֹת
 וּמְבִיא גּוֹאֵל לְבָנֵי בְנֵיהֶם לְמַעַן שְׁמוֹ בְּאַהֲבָה: מְלֶךְ עוֹזֵר וּמוֹשִׁיעַ וּמַגֵּן:
 כורע בְּרוּךְ מִשְׁתַּחוּה אֲתָה זִקְּךָ יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ מְגִן אֲבֹרָהם: אמן

אֲתָה גְבוּר לְעוֹלָם אֲדָנִי מְחִיָּה מֵתִים אֲתָה רַב לְהוֹשִׁיעַ:

ממוסף של שמיני עצרת עד מוסף של יום ראשון של פסח אומרים:

מְשִׁיב הַרוּחַ וּמוֹרִיד הַגֶּשֶׁם:

מְבַלְבֵּל חַיִּים בְּחֶסֶד מְחִיָּה מֵתִים בְּרַחֲמִים רַבִּים סוֹמֵךְ נוֹפְלִים
 וְרוֹפֵא חוֹלִים וּמְתִיר אֲסוּרִים וּמְקַיֵּם אֲמוּנָתוֹ לִישְׁנֵי עֶפְרָיִם מִי בְּמוֹד
 בָּעַל גְּבוּרָת וּמִי דוֹמָה לָךְ מְלֶךְ מֵמִית וּמְחִיָּה וּמַצְמִיחַ יְשׁוּעָה:
 וְנִשְׁמָן אֲתָה לְהַחְיֹת מֵתִים: בְּרוּךְ אֲתָה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ מְחִיָּה הַמֵּתִים: אמן

קדושת 'נקדש' בראש חודש שחל בימי חול.

בעל תפילה בלבד נְקַדֵּשׁ אֶת־שִׁמְךָ בְּעוֹלָם בְּשֵׁם שְׁמִקְדִּישִׁים אֱוֹתוֹ בְּשֵׁם מְרוֹם

בְּכַתוּב עַל־יַד נְבִיאָךְ יִשְׁעִי וַיִּגַּד וְקָרָא זֶה אֱלֹהֵי וְאָמַר

קהל ובעל תפילה יחדיו קְדוֹשׁ | קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ יְיָ צְבָאוֹת מְלֹא כֹל־הָאָרֶץ בְּבוֹדוֹ:

לְעַמְתָּם בְּרוּךְ יְאֹמְרוּ:

קהל ובעל תפילה יחדיו יחזקאל ג'יז בְּרוּךְ בְּבוֹד־יְיָ מְמַקְדָּמוֹ:

בעל תפילה וּבְדַבְרֵי קְדֻשָּׁה בְּתוֹב לְאֹמַר:

קהל ובעל תפילה יחדיו תכלים קמוי: יְמִלֶךְ | יְיָ לְעוֹלָם אֱלֹהֵינוּ צִיּוֹן לְדָר וְדָר הַלְלוּהָ:

בעל תפילה לְדָר וְדָר נִגִּיד גְּדֻלָּה וְלִנְצַח נִצְחִים קְדֻשָּׁתְךָ נְקַדִּישׁ וְשִׁבְחֶךָ אֱלֹהֵינוּ
 מִפְּנֵינוּ לֹא יְמוּשׁ לְעוֹלָם וָעֶד בִּי אֵל מְלֶךְ גְּדוֹל וְקְדוֹשׁ אֲתָה: בְּרוּךְ אֲתָה יְיָ
 בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ הָאֵל הַקְּדוֹשׁ: אמן

6. מכאן והלאה בניגון ראש חודש.

קדושת 'נעריצד' בראש חודש שחל בשבת.

חזן בלבד **נַעְרִיצָד וְנִקְדִּישָׁךְ בְּסוּד שֵׁיחַ שְׂרָפִי קָדִישׁ** ◇ **הַמִּקְדִּישִׁים שְׁמֶךְ בְּקָדִישׁ** ◇
בְּכַתּוּב עַל־יַד נְבִיאָךְ יִשְׁעִיכָּ וְיִגְוֶה וְקָרָא זֶה אֱלֹהֵי זֶה וְאָמַר

קהל וחזן יחדיו **קָדִישׁ | קָדִישׁ קָדִישׁ יְיָ צַבָּאוֹת מְלֵא כָּל־הָאָרֶץ בְּבוֹדוֹ:**

חזן **בְּבוֹדוֹ מְלֵא עוֹלָם** ◇ **מִשְׁרָתִיו שְׂוֹאֵלִים זֶה לָזֶה** ◇
אֵיזָה מְקוֹם בְּבוֹדוֹ ◇ **לְעַמָּתָם פְּרוּךְ יֹאמְרוּ:**

קהל וחזן יחדיו יחזקאל ג:יב **פְּרוּךְ בְּבוֹד־יְיָ מִמִּקְוָמוֹ:**

חזן **מִמִּקְוָמוֹ הוּא יָפֵן בְּרַחֲמִים** ◇ **וַיַּחֲזֶן עִם הַמִּיחָדִּים שְׁמוֹ** ◇
עָרַב וּבָקֵר בְּכָל־יוֹם תָּמִיד ◇ **פְּעָמַיִם בְּאַהֲבָה שָׁמַע אוֹמְרִים:**

קהל וחזן יחדיו דברים ו:ד **שָׁמַע יִשְׂרָאֵל יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ | אֶחָד:**

חזן **אֶחָד הוּא אֱלֹהֵינוּ** ◇ **הוּא אָבִינוּ** ◇ **הוּא מְלִכְנוּ** ◇ **הוּא מוֹשִׁיעֵנוּ** ◇
וְהוּא יִשְׁמִיעֵנוּ בְּרַחֲמָיו שְׁנִית ◇ **לְעֵינֵי כָּל־חַי** ◇ **לְהוֹת לָכֶם לֵאלֹהִים** ◇

קהל וחזן יחדיו צמד צר טו:מא **אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם:**

בשבת ראש חודש אומרים בה אופן מוסיפים פיוט 'אלהיכם' שחותם בו יהודה חזק בקדושת מוסף:

⁷ **אֱלֹהֵיכֶם יִזְרִיחַ שְׁמִשׁוֹ** ◇ **שִׁבְעָתַיִם בְּגִבּוֹרָתוֹ** ◇ **הִיָּרַח בְּחַתְחֻדָּשׁוֹ כְּשִׁמְשׁ זִרְיָתוֹ** ◇
וְהַחֹדֶשׁ בְּהַתְקַדְּשׁוֹ ◇ **לְחִידֵשׁ בְּפָרָתוֹ** ◇ **דַּת הַיּוֹם לְשִׁמְשׁוֹ** ◇ **חֲזוֹת קִדְשָׁת שְׂכִינָתוֹ** ◇
ישעיה סו:כג **מִדֵּי־חֹדֶשׁ בְּחֻדָּשׁוֹ וּמִדֵּי שָׁבָת בְּשַׁבְּתוֹ:**

חזן **וּבְדַבְרֵי קִדְשָׁךְ כְּתוּב לֵאמֹר:**

קהל וחזן יחדיו תכלים קמוי: **יְמִלֵךְ | יְיָ לְעוֹלָם אֱלֹהֵינוּ צִיּוֹן לְדֹר וָדֹר תִּלְלוּיָהּ:**

חזן **לְדֹר וָדֹר נִגִּיד גְּדֻלָּךְ וּלְנִצָּח נִצָּחִים קִדְשָׁתְךָ נִקְדִּישׁ** ◇ **וְשִׁבְחָךְ אֱלֹהֵינוּ מִפִּינוּ**
לֹא יָמוּשׁ לְעוֹלָם וָעֶד ◇ **כִּי אֵל מֶלֶךְ גָּדוֹל וְקָדוֹשׁ אַתָּה:** **פְּרוּךְ אַתָּה יְיָ**
ברוך הוא וברוך שמו ⁸ **הָאֵל הַקָּדוֹשׁ:** **אִמֵּן**

7. בקדושה אנו מוסיפים כאן לבקש על חידוש אור שבעת הימים שיאיר לעתיד לבוא בשמש פי כמה וכמה, ועל אור הירח שירבה אז והוא מראה על גילוי השכינה, כי בכך נזכה ביותר לקדש את שמו הגדול.

8. מכאן והלאה בניגון ראש חודש.

אתה קדוש ושמך קדוש ◊ וקדושים בכל־יום יחללוך סלח: פרוך אתה יי
האל הקדוש:

מוסף ראש חודש לחול

ראשי חדשים לעמך נתת ◊ זמן
בפרה לכל־תולדותם ◊ בהיותם
מקריבים לפניך זבחי רצון ◊ ושעירי
חטאת לכפר בעדם: זכרון לכלם
יהיו ◊ ותשועת נפשם מיד שונא:
מוצח חדש בציון תבין ◊ ועולת
ראש חדש געלה עליו ◊ ושעירי
עזים נעשה ברצון: ובגבולת בית
המקדש נשמח בלנו ◊ ובשירי דוד
עבדך הנשמעים בעירך ◊ האמורים
לפני מוצחך: אהבת עולם תביא
להם ◊ וברית אבות לפנים תזכור:
והביאנו לציון עירך פרנה ◊
ולירושלם בית מקדשך ◊ בשמחת
עולם: ושם נעשה לפניך את־
קרבת חובותינו ◊ תמידים בסדרם
ומוספים בהלכתם:

מוסף שבת ראש חודש

אתה יצרת עולמך מקדם ◊ בלית מלאכתך
ביום השביעי ◊ אהבת אותנו ורצית בנו ◊
ורוממתנו מכל־חלשונות ◊ וקדשתנו
במצותיך ◊ וקרבתנו מלפני לעבודתך ◊
ושמך הגדול והקדוש עלינו קראת: ותתן־
לנו יי אלהינו באהבה ◊ שבתות למנוחה
וראשי חדשים לכפרה ◊ ולפי שחטאנו
לפניך אנחנו ואבותינו ◊ חרבה עירנו ◊
ושמם בית מקדשנו ◊ וגלה יקרנו ◊ וגמול
כבוד מבית חיינו ◊ ואין אנו יכולים לעשות
חובותינו בבית בחירתך ◊ בבית הגדול
והקדוש שנקרא שמך עליו ◊ מפני היר
שנשתלחה במקדשך: יהי רצון מלפניך ◊ יי
אלהינו ואלהי אבותינו ◊ שתעלנו בשמחה
לארצנו ◊ ותפענו בגבולנו ◊ ושם נעשה
לפניך את־קרבת חובותינו ◊ תמידים
בסדרם ומוספים בהלכתם:

ואת־מוסף יום ראש החדש | בשבת ואת־מוספי יום השבת תזה ויום ראש החדש

תזה נעשה ונקריב לפניך באהבה ◊ במצות רצונך ◊ כמו שכתבת עלינו
בתורתך ◊ על־ידי משה עבדך ◊ מפי כבודך פאמור:

בשבת

(צמדבר כח: ט-י וביום השבת שני כבשים בג' שנה תמימים ושני עשרנים סלת מנחה בלולה בשמן ונסכו: עלת שבת בשבתו על-עלת התמיד ונסכה: זה קרבן שבת ♦ וקרבן ראש חודש באמור:)

כח:יא ובראשי חדשיכם תקריבו עליה לוי פרים בג' בקר שנים ואיל אחד כבשים בג' שנה שבעה תמימים ומנחתם ונסכיהם כמדבר ♦ שלשה עשרנים לפר ♦ ושני עשרנים לאיל ♦ ועשרון לכבש ויין כנסכו ♦ ושעיר לכפר ♦ ושני תמידים בהלכתם:

בשבת

(ישמחו במלכותך שומרי שבת וקוראי ענג ♦ עם מקדשי שביעי ♦ בלם ישבעו ויתענגו משובך ♦ ובשביעי רצית בו וקדשתו ♦ חמדת ימים אותו קראת ♦ ובר למעשה בראשית:)

בחזרת הש"ץ, החזן מנגן מ' לששון ולשמחה' עד 'כי בעמד' בניגון הקשור לחודש הבא

וממשיך מ' כי בעמד' עד סוף התפלה בניגון חול (בשבת ראש חודש מסיימים בניגון שבת במקום ניגון חול).

אלהינו ואלהי אבותינו (בשבת רצה במנוחתנו ו) חידש עלינו (בשבת פיום השבת הוה) את-החדש הזה למזבח ולברכה (קהל אמן) ♦ לששון ולשמחה (קהל אמן) ♦ לישועה ולנחמה (קהל אמן) ♦ לפרנסה ולכלכלה (קהל אמן) ♦ לחיים ולשלום (קהל אמן) ♦ למחילת חטא ולסליחת עון (קהל אמן) ♦ [בחודש אדר שני מוסיפים : ולכפרת פשע (קהל אמן): כי בעמד ישראל בחרת מכל-האמות ♦ (בשבת וישבת קדשך להם הודעת ♦) וחקי ראשי חדשים להם קבעת: פרוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו מקדש (בשבת השבת ו) ישראל וראשי חדשים: אמן

רצה יי אלהינו בעמד ישראל ובתפלתם ♦ והשב העבודה לדביר ביתך ♦ ואשי ישראל ותפלתם ♦ מהרה ♦ באהבה תקבל פרצון ♦ ותהי לרצון תמיד עבודת ישראל עמך: ותחזנה עינינו בשובך לציון ברחמים: פרוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו המחזיר שבינתו לציון: אמן

מודים דרבנן

כורע מודים אנחנו לך שאתה הוא
 זיכר יי אלהינו ואלהי אבותינו
 כל־בשר יוצרנו יוצר בראשית:
 ברכות והודאות לשמך הגדול והקדוש
 על שהחייטנו וקנימתנו: בן תחינו ותקיימנו
 ותאסוף גליותינו לחצרת קדשך לשמר
 חקיך ולעשות רצונך ולעבדך בלבב
 שלם על שאנו מודים לך: כורעים מעט
 כשאומרים המילה ברוך זיכר אל ההודאות:

כורע מודים אנחנו לך שאתה הוא
 זיכר יי אלהינו ואלהי אבותינו לעולם
 ועד: צור חיינו מן ישענו אתה
 הוא לדור ודור: גודה לך ונספר
 תהלתך על חיינו המסורים בידך
 ועל נשמותינו הפקודות לך
 ועל נפיד שפכל־יום עמנו
 ועל־נפלאותיך ומובותיך שפכל עת
 ערב ובקר וצהרים: המוב פי לא־כלו
 רחמיך ותמרחם פי לא־תמו חסדיך
 מעולם קנינו לך:

בחנוכה אומרים כאן 'על הנסים':

על הנסים
 ועל הפרקן
 ועל הגבורות
 ועל התשועותועל המלחמות
 שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה:

בימי מתתיהו בן יוחנן בהן גדול חשמני ובניו
 ישראל להשפיתם תורתך ולהעבירם מחקי רצונך: ואתה ברחמיך הרבים
 להם בעת צרתם רבת את ריבם ונתת את דינם ונקמת את נקמתם: מסרת
 גבורים ביד חלשים ורבים ביד מעטים וטמאים ביד טהורים ורשעים ביד
 צדיקים וזרים ביד עוסקי תורתך: ולך עשית שם גדול וקדוש בעולמך
 ובעמך ישראל עשית תשועה גדולה ופרקן כחיים הזה: ואחר כך באו בניה לדביר ביתך
 ופנו את היכלך ומהרו את מקדשך והדליקו גרות בחצרות קדשך וקבעו שמונת
 ימי חנוכה אלו לחודות להלל לשמך הגדול:

וְעַל-כֵּלָם יִתְבָּרַךְ וַיִּתְרוֹמַם שְׁמֶךָ מִלִּפְנֵינוּ תָּמִיד לְעוֹלָם וָעֶד: וְכָל הַחַיִּים יוֹדוּךָ כְּלָה ◊
וַיַּחֲלִלוּ אֶת-שְׁמֶךָ בְּאַמֶּת ◊ הָאֵל יִשׁוּעָתָנוּ וְעֲזָרָתָנוּ כְּלָה: כּוֹרַע בְּרוּךְ מִשְׁתַּחוּה אֶתָּה זֹקֵף יי
ברוך הוא וברוך שמו הַפּוֹבֵב שְׁמֶךָ וְלֵךְ נָאָה לְהוֹדוֹת: אֲמֵן

בחזרת הש"ץ אומר החזן:

בארץ ישראל הכהנים מברכים כאן את הקהל (עמ' 281).

אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ בִּרְכָנוּ בַּבִּרְכָּה הַמְּשַׁלֶּשֶׁת בְּתוֹרָה ◊ הַבְּתוּבָה עַל-יְדֵי מֹשֶׁה עַבְדְּךָ
הָאֲמוּרָה מִפִּי אֲהֲרֹן וּבְנָיו בְּהַגִּים עִם קְדוּשָׁתְךָ ◊ בְּאַמּוֹר ◊

במדבר ו:כד-כו וַיְבָרֶכֶּךָ יי וַיְשַׁמְּרֶךָ: כו יהי רצון יי | פָּנֵינוּ אֱלֹהֵי וַיְחַנְּךָ: כו יהי רצון
יִשָּׂא יי | פָּנֵינוּ אֱלֹהֵי וַיִּשֶׁם לְךָ שָׁלוֹם: כו יהי רצון

שֵׁים שְׁלוֹם ◊ מוֹבָה ◊ וּבִרְכָּה ◊ חֵן ◊ וְחֶסֶד וְרַחֲמִים עָלֵינוּ וְעַל כָּל-יִשְׂרָאֵל
עֲמֶךָ: בִּרְכָנוּ אֲבִינוּ ◊ כָּלֵנוּ בְּאַחַד בְּאוֹר פָּנֶיךָ ◊ כִּי בְּאוֹר פָּנֶיךָ נִתְּתָה לָנוּ ◊
יי אֱלֹהֵינוּ ◊ תּוֹרַת חַיִּים וְאַהֲבַת חֶסֶד ◊ וְצַדִּיקָה ◊ וּבִרְכָּה ◊ וְרַחֲמִים ◊ וְחַיִּים ◊
וְשָׁלוֹם: וְמוֹב בְּעֵינֶיךָ לְבָרְךָ אֶת-עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל ◊ בְּכָל-עֵת וּבְכָל-שָׁעָה
בְּשָׁלוֹמְךָ: בְּרוּךְ אַתָּה יי ברוך הוא וברוך שמו הַמְּבָרֵךְ אֶת-עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּשָׁלוֹם: אֲמֵן

אֱלֹהֵי ◊ נָצַר לְשׁוֹנֵי מָרַע ◊ וּשְׁפָתַי מִדְּבַר מִרְמָה ◊ וְלִמְקַלְלֵי נַפְשֵׁי תִדּוּם ◊
וְנַפְשֵׁי בָעֶפֶר לְכָל תַּהֲוָה: פֶּתַח לִבִּי בְּתוֹרָתְךָ ◊ וּבְמִצְוֹתֶיךָ תִּרְדּוּף נַפְשִׁי ◊ וְכָל
הַחוֹשְׁשִׁים עָלַי רָעָה ◊ מִתְּהַרָה הָפַר עֲצָתָם וְקַלְקַל מַחֲשָׁבוֹתָם: עֲשֵׂה לִמְעַן שְׁמֶךָ ◊
עֲשֵׂה לִמְעַן יִמְנָךְ ◊ עֲשֵׂה לִמְעַן קִדְשְׁתָּךְ ◊ עֲשֵׂה לִמְעַן תּוֹרָתְךָ: תְּהִלָּה לְלִמְעַן
יִחַלְצוּן יְדִידֶיךָ הוֹשִׁיעָה יִמְנָךְ וַעֲנֵנִי: יֵט־טו יִהְיוּ לְרָצוֹן | אֲמַר־פִּי וַהֲגִינוּ לִבִּי
לְפָנֶיךָ יי צוּרִי וְגֹאֲלִי: פּוֹסֵעַ לֵאחֲרָיו ג' פְּסִיעוֹת וְאוֹמֵר: עֲשֵׂה שָׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו ◊
הוּא יַעֲשֶׂה שָׁלוֹם עָלֵינוּ ◊ וְעַל כָּל-יִשְׂרָאֵל: וְאֲמַרוּ אֲמֵן:

זוקף לאט ואומר:

יהי רצון מִלִּפְנֵיךָ יי אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ שְׂיִבְנָה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ ◊ וְתֵן חֶלְקֵנוּ בְּתוֹרָתְךָ:
וְשֵׁם נַעֲבֹדָה בִּירְאָה בִּימֵי עוֹלָם וּבְשָׁנִים קְדֻמְנוֹת: מִלֵּאכֵי ג:ד וְעָרְבָה לֵי מִנְחַת יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם בִּימֵי עוֹלָם
וּבְשָׁנִים קְדֻמְנוֹת:

ועומד במקום שכלו פסיעותיו עד כדי הלוך ד' אמות, ובצבור עד שיגיע הבעל תפילה לקדושה.
הבעל תפילה חוזר ומתפלל בקול ואומר מתחלה 'אדני שפתי תפתח' בלחש

כשחל ראש חודש בימי חול אחרי חזרת הש"ץ ממשיכים בקדיש תתקבל (עמ' 63).
כשחל ראש חודש בשבת אחרי חזרת הש"ץ החזן ממשיך בקדיש תתקבל (עמ' 189).

עמידה לשלש רגלים

נוסחי תפילה בחג וחול המועד

בסוף 'והשיאנו' כבשבת: וישמחו בך ישראל אלהי שמך: במוסף, בברכה האמצעית, בזמפני המאנו; ואין אנו יכולים (ולא 'אנחנו'), שנשתלחה (ולא 'השלוחה'), ובקטע 'או"א מלך רחמן, הנוסח הוא: שובה עלינו (ולא 'אלינו'), ותערב לפניך עתידתנו (ולא 'ותערב עליך'). [מכון מורשת אשכנז]

תכלים נא: אדני שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך:

כורע ברוך: משתחוה אתה זוקף יי ברוך הוא וברוך שמו אלהינו ואלהי אבותינו
 אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב
 האל הגדול הגבור והנורא
 אל עליון גומל חסדים טובים וקונה הכל וזוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם
 למען שמו באהבה: מלך עוזר ומושיע ומגן:
 כורע ברוך: משתחוה אתה זוקף יי ברוך הוא וברוך שמו מגן אברהם: אמן

אתה גבור לעולם אדני מחיה מתים אתה רב להושיע:

ממוסף של שמיני עצרת עד מוסף של יום ראשון של פסח אומרים:

משיב הרוח ומוריד הגשם:

מכלל חיים בחסד מחיה מתים ברחמים רבים סומך נופלים
 ורופא חולים ומתיר אסורים ומקים אמונתו לישיני עפר: מי כמוך בעל גבורות ומי דומה לך מלך ממית ומחיה ומצמיח ישועה:
 ונאמן אתה להחיות מתים: ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו מחיה המתים: אמן

קדושת 'נקדש' ביום טוב שחרית ובמנחה.

בעל תפילה בלבד נקדש את שמך בעולם בשם שמקדישים אותו בשמי מרום

בפתוב על-יד גביאך ישטיח וג' וקרא זה אלהי ואמר

קהל ובעל תפילה יחדיו קדוש | קדוש קדוש יי צבאות מלא כל הארץ כבודו:

במנחה

בשחרית

בעל תפילה

חזן או בקול-רעש גדול אדיר וחזק משמיעים קול מתנשאים לעמת שרפים לעמתם ברוך יאמרו: לעמתם ברוך יאמרו:

קהל וחזן יחדיו יחזקאל גי' ברוך ברוך ברוך ממקומו:

במנחה

בשחרית

בעל תפילה

ובדברי קדשך פתוב לאמר:

חזן ממקומך מלפני תופיע ותמלך עלינו כי מחכים אנחנו לך: מתי תמלך בציון בקרוב בימינו לעולם ועד תשפון: תתגדל ותתקדש בתוך ירושלם עירך לדור ודור ולנצח נצחים: ועינינו תראינה מלכותך בדבר האמור בשירי עזך על-ידי דוד משיח צדקך:

קהל ובעל תפילה יחדיו תכלים קמוי: יי לעולם אלתה ציון לדר ודר הללויה:

בעל תפילה לדור ודור נגיד גדלך ולנצח נצחים קדשתך נקדיש
 ושבתך אלהינו מפינו לא ימוש לעולם ועד כי אל מלך גדול וקדוש אתה:
 ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו האל הקדוש: אמן

אתה קדוש וְשִׁמְךָ קדוש ◊ וקדושים בְּכָל־יָוִם יְחַלְלוּךָ סֵלָה: בְּרוּךְ אַתָּה יי
האל הקדוש:

אתה בְּחַרְתָּנוּ מִכָּל־הָעַמִּים ◊ אֲהַבְתָּ אוֹתָנוּ ◊ וְרָצִיתָ בָּנוּ ◊ וְרוֹמַמְתָּנוּ
מִכָּל־חֲלָשׁוֹנוֹת ◊ וְקִדְשְׁתָּנוּ בְּמִצְוֹתֶיךָ ◊ וְקִרְבְּתָנוּ מִלִּפְנֵי לַעֲבוֹדָתְךָ ◊ וְשִׁמְךָ הַגָּדוֹל
וְהַקְדוֹשׁ עָלֵינוּ קִרְאתָ:

במוצאי שבת אומרים:

וְתוֹדִיעֵנוּ יי אֱלֹהֵינוּ אֵת מִשְׁפָּטֶי צְדָקָה ◊ וְתִלְמִדְנוּ לַעֲשׂוֹת חֲקֵי רְצוֹנְךָ ◊
וְתִתֵּן־לָנוּ יי אֱלֹהֵינוּ מִשְׁפָּטִים יְשָׁרִים וְתוֹרוֹת אֱמֶת חֲקִים וּמִצְוֹת מוֹבִים: וְתִנְחַלְנוּ
זְמַנֵּי שִׁשּׁוֹן וּמוֹעֲדֵי קָדֶשׁ וְחֲגֵי נְדָבָה: וְתוֹרִישֵׁנוּ קִדְשֵׁת שַׁבָּת וּכְבוֹד מוֹעֵד וְחֲגִיגַת
הַרְגָּל: וְתִבְדִּילָנוּ יי אֱלֹהֵינוּ בֵּין קָדֶשׁ לְחֹל ◊ בֵּין אֹר לְחֹשֶׁךְ ◊ בֵּין יִשְׂרָאֵל לְעַמִּים ◊
בֵּין יוֹם הַשְּׁבִיעִי לְשֵׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה: בֵּין קִדְשֵׁת שַׁבָּת לְקִדְשֵׁת יוֹם טוֹב הַבְּדִלָּתָהּ ◊
וְאֶת־יוֹם הַשְּׁבִיעִי מִשֵּׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה קִדְשָׁהּ ◊ הַבְּדִלָּתָהּ וְקִדְשָׁהּ אֶת־עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל
בְּקִדְשָׁתְךָ:

וְתִתֵּן־לָנוּ יי אֱלֹהֵינוּ בְּאַהֲבָה [בשבת שַׁבָּתוֹת לְמִנוּחָה ו] מוֹעֲדִים
לְשִׂמְחָה חֲגִים וְזְמַנִּים לְשִׁשּׁוֹן ◊ אֶת־יוֹם [בשבת הַשַּׁבָּת הַזֶּה וְאֶת־יוֹם]

לפסח	לשבועות	לסוכות	לשמיני עצרת ולשמחת תורה
חג המצות הַזֶּה ◊ זְמַן חֲרוּתְנוּ	חג השבועות הַזֶּה ◊ זְמַן מִתַּן תּוֹרָתְנוּ	חג הסוכות הַזֶּה ◊ זְמַן שְׂמִינִי	שְׁמִינִי חַג הָעֲצָרָת הַזֶּה ◊ זְמַן שְׂמִינִי

[בשבת בְּאַהֲבָה] מְקַרָּא קָדֶשׁ ◊ וְכָר לִיצִיאַת מִצְרָיִם:

אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ יַעֲלֶה ◊ וַיָּבֵא ◊ וַיַּגִּיעַ ◊ וַיִּרְאֶה ◊ וַיִּרְצֶה ◊ וַיִּשְׁמַע
וַיִּפְקֹד ◊ וַיַּזְכֵּר וְזָכְרָנוּ וּפְקִדּוֹנֵנוּ ◊ וְזָכְרוֹן אֲבוֹתֵינוּ ◊ וְזָכְרוֹן מֹשֶׁה בְּרִדְדוֹ עִבְדְּךָ ◊
וְזָכְרוֹן יְרוּשָׁלַם עִיר קְדֻשָּׁה ◊ וְזָכְרוֹן כָּל עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל לְפָנֶיךָ ◊ לְפָלִיטָה וּלְטוֹבָה
וּלְחַן וּלְחֶסֶד וּלְרַחֲמִים ◊ וּלְחַיִּים וּלְשָׁלוֹם בְּיוֹם

לפסח:	לשבועות:	לסוכות:	לשמיני עצרת ולשמחת תורה:
חג המצות הַזֶּה ◊	חג השבועות הַזֶּה ◊	חג הסוכות הַזֶּה ◊	שְׁמִינִי חַג הָעֲצָרָת הַזֶּה ◊

זָכְרָנוּ יי אֱלֹהֵינוּ בּוֹ לְטוֹבָה ◊ וּפְקִדְנוּ בּוֹ לְבִרְכָּה ◊ וְהוֹשִׁיעֵנוּ בּוֹ לְחַיִּים
וּבְדָבָר יְשׁוּעָה וּרְחֻמִּים ◊ חוּם וְחֲנּוּן וְרַחֵם עָלֵינוּ וְהוֹשִׁיעֵנוּ ◊ כִּי אֱלֹהֶיךָ עֲיִנֵּינוּ
כִּי אַל מַלְךְ חֲנוּן וְרַחוּם אַתָּה:

וְהִשְׁיָאֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ אֶת־בְּרַבַּת מוֹעֲדֶיךָ לְחַיִּים וּלְשָׁלוֹם ◊ לְשִׂמְחָה וּלְשִׁשׁוֹן ◊
בְּאִשֶּׁר רָצִיתָ וְאָמַרְתָּ לְבָרְכֵנוּ: [בשבת אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ רָצָה בְּמִנוּחָתָנוּ]
קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתֶיךָ וְתַן חֶלְקֵנוּ בְּתוֹרָתְךָ ◊ שְׂפָעֵנוּ מִפְּנוּכְךָ וּשְׂמִיחָנוּ בִּישׁוּעָתְךָ ◊
וּמַהֲרָ לִפְנֵינוּ לְעִבְדְּךָ בְּאַמֶּת ◊ וְהִנְחִילֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ [בשבת בְּאַהֲבָה וּבְרָצוֹן]
בְּשִׂמְחָה וּבְשִׁשׁוֹן [בשבת שְׁבַת] וּמוֹעֲדֵי קִדְּשֶׁךָ ◊ וְיִשְׂמְחוּ בְּךָ יִשְׂרָאֵל אוֹהֲבֵי שְׁמֶךָ:
בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוּ מְקַדְּשׁ [בשבת הַשְּׁבַת וְ] יִשְׂרָאֵל וְהַזְמִינִים: אָמֵן

רָצָה יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל וּבְתַפְלָתָם ◊ וְהִשָּׁב הָעֲבוּדָה לְדִבְרֵי בִיתְךָ ◊
וְאִשִּׁי יִשְׂרָאֵל וּתַפְלָתָם ◊ מְהֵרָה ◊ בְּאַהֲבָה תִּקְבַּל בְּרָצוֹן ◊ וְתִהְיֶה לְרָצוֹן תָּמִיד
עֲבוֹדַת יִשְׂרָאֵל עִמָּךְ: וְתַחֲיוּנָה עֵינֵינוּ בְּשׁוּבְךָ לְצִיּוֹן בְּרַחֲמִים: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ
בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוּ הַמַּחְזִיר שְׂכִינָתוֹ לְצִיּוֹן: אָמֵן

מִוִּדִּים דְּרַבְּנָן כּוֹרַע מוֹדִים אֲנַחְנוּ לָךְ שְׂאֵתָה הוּא ◊ זִוְקָף יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ אֱלֹהֵי כָל־בֶּשֶׁר ◊ יוֹצֵרֵנוּ ◊ יוֹצֵר בְּרָאשִׁית: בְּרָבוֹת וְהוֹדָאוֹת לְשִׁמְךָ הַגָּדוֹל וְהַקְדוֹשׁ ◊ עַל שֶׁחֲיִיתָנוּ וְקִיַּמְתָּנוּ: כֵּן תַּחֲיוּנוּ וְתִקְיָמֵנוּ ◊ וְתַאֲסוּף גְּלוּתֵינוּ לְחֻצְרַת קִדְּשֶׁךָ ◊ לְשִׁמְרַת חֻקֶּיךָ וּלְעֲשׂוֹת רְצוֹנְךָ ◊ וּלְעִבְדְּךָ בְּלִבָּב שָׁלֵם ◊ עַל שְׁאֵנוּ מוֹדִים לָךְ: כּוֹרַעִים מַעֲט כַּשּׂאוּמִּירִים הַמִּילָה בְּרוּךְ ◊ זִוְקָף אֵל הַהוֹדָאוֹת:	כּוֹרַע מוֹדִים אֲנַחְנוּ לָךְ שְׂאֵתָה הוּא ◊ זִוְקָף יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד: צוּר חַיִּינוּ ◊ מִגֵּן יִשְׁעֵנוּ אַתָּה הוּא לְדוֹר וָדוֹר: נֹדֶה לָךְ וְנִסְפָּר תְּהִלָּתְךָ עַל חַיֵּינוּ הַמְּסוּרִים בְּיָדְךָ ◊ וְעַל גְּשָׁמוֹתֵינוּ הַמְּקוּדוֹת לָךְ ◊ וְעַל נַפְשֵׁךָ שֶׁבְּכָל־יוֹם עִמָּנוּ ◊ וְעַל־נַפְלְאוֹתֶיךָ וּמִוִּבּוֹתֶיךָ שֶׁבְּכָל עֵת ◊ עָרַב וּבָקֵר וְצִהָרִים: הַפּוֹב בִּי לֹא־כָלוּ רַחֲמֶיךָ ◊ וְהִמָּרְחֵם בִּי לֹא־תִמּוּ חֲסִדֶּיךָ ◊ מִעוֹלָם קִוִּינוּ לָךְ:

וְעַל־כָּל־מַלְכוּת וְיִתְרוֹמֵם שְׁמֶךָ מִלִּפְנֵינוּ תָּמִיד לְעוֹלָם וָעֶד:
וְכָל חַיִּים יוֹדֶיךָ סָלָה ◊ וַיְהִלְלוּ אֶת־שְׁמֶךָ בְּאַמֶּת ◊ הָאֵל יִשְׁוּעָתֵינוּ וְעֲזָרֵינוּ סָלָה:
כּוֹרַע בְּרוּךְ מִשְׁתַּחוּה אַתָּה זִוְקָף יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוּ הַפּוֹב שְׁמֶךָ וּלְךָ נָאָה לְהוֹדוֹת: אָמֵן

בַּחֲזֶרֶת הַשָּׁ"ץ בַּפַּד"מ וּבִקְצַת קִהִילוֹת הַכַּהֲנִים מִבְּרִכִּים אֶת הַקָּהָל (עמ' 281).

אִם אֵין כַּהֲנִים, אוֹמֵר הַחֹזֵן הַכֹּל בְּקוֹל:

אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ בְּרָכֵנוּ בְּבִרְכָּה הַמְּשַׁלֶּשֶׁת בְּתוֹרָה ◊ הַתְּתוּבָה עַל־יְדֵי מִשָּׁה עֲבִידְךָ ◊
הָאִמּוּרָה מִפִּי אֲהֲרֹן וּבְנָיו בְּהִנֵּם עִם קְדוּשָׁתְךָ ◊ בְּאִמּוּר ◊

3מדר כה: כד-כו | בְּרַבְּךָ יְיָ וְיִשְׁמְרְךָ: כו | פָּנֵינוּ רָצוֹן יְיָ | פָּנֵינוּ אֱלֹהֵיךָ וְיִחַנְךָ: כו | יְהִי רָצוֹן
יִשָּׂא יְיָ | פָּנֵינוּ אֱלֹהֵיךָ וְיִשֶּׁם לָךְ שָׁלוֹם: כו | יְהִי רָצוֹן

לשחרית ולשבת מנחה.

למנחה ולערבית.

שִׁים שְׁלוֹם ◊ מוֹכָה ◊ וּבִרְכָּה ◊ חֵן ◊ וְחֶסֶד
וּרְחָמִים עָלֵינוּ וְעַל כָּל־יִשְׂרָאֵל עִמָּךְ: בְּרַכְּנוּ אֲבִינוּ ◊
כָּלֵנוּ בְּאַחַד בְּאוֹר פְּנִיךָ ◊ כִּי בְּאוֹר פְּנִיךָ נִתְּתָה
לָנוּ ◊ יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ תּוֹרַת חַיִּים וְאַהֲבַת חֶסֶד ◊
וּצְדִיקָה ◊ וּבִרְכָּה ◊ וּרְחָמִים ◊ וְחַיִּים ◊ וְשְׁלוֹם:

וּמוֹב בְּעֵינֶיךָ לְבָרֶךְ אֶת־עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל ◊ בְּכָל־עֵת וּבְכָל־שָׁעָה בְּשְׁלוֹמָךְ: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ
בְרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ הַמְּבָרֵךְ אֶת־עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּשְׁלוֹם: אָמֵן

אֱלֹהֵי ◊ נָצַר לְשׁוֹנֵי מָרַע ◊ וּשְׁפָתֵי מְדַבֵּר מִרְמָה ◊ וְלִמְקַלְלֵי נַפְשֵׁי תְדוּם ◊
וְנַפְשֵׁי כַּעֲפָר לְכָל תַּהֲיָה: פָּתַח לִפִּי בְּתוֹרָתְךָ ◊ וּבְמִצְוֹתֶיךָ תִּרְדּוּף נַפְשִׁי:
וְכָל חַחוּשִׁים עָלֵי רַעָה ◊ מְהֵרָה הֲפֵר עֲצָתָם וְקַלְקַל מַחֲשַׁבוֹתָם: עֲשֵׂה לְמַעַן שְׁמֶךָ ◊
עֲשֵׂה לְמַעַן יִמְיֶיךָ ◊ עֲשֵׂה לְמַעַן קִדְשֶׁתְךָ ◊ עֲשֵׂה לְמַעַן תּוֹרָתְךָ: תְּכַלִּים ס: לְמַעַן יִחַלְצוּן
יְדִידֶיךָ הוֹשִׁיעָה יִמְיֶיךָ וְעֲנֵנִי: יט: יְהִי לְרָצוֹן | אֲמַר־פִּי וְהִגִּינוּ לִפְנֵי לְפָנֶיךָ יְיָ
צוּרֵי וְגֵאֲלֵי: פּוֹסַע לְאַחֲרֵי ג' פְּסִיעוֹת וְאוֹמֵר: עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו ◊ הוּא יַעֲשֶׂה שְׁלוֹם עָלֵינוּ ◊
וְעַל כָּל־יִשְׂרָאֵל: וְאָמְרוּ אָמֵן:

זוקף לאט ואומר:

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ שִׁיבֵנָה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ ◊ וְתֵן חֶלְקֵנוּ בְּתוֹרָתְךָ:
וְשֵׁם נַעֲבֹדְךָ בִּירְאָה ◊ בְּיָמֵי עוֹלָם וּבְשָׁנִים קְדָמְנוֹת: מְלָכֵי ג: ד' וְעֶרְכָּה לִּי מִנְחַת יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם
בְּיָמֵי עוֹלָם וּבְשָׁנִים קְדָמְנוֹת:

ועומד במקום שכלו פסיעותיו עד כדי הלך ד' אמות, ובצבור עד שיגיע החזן לקדושה.
הבעל תפילה חוזר ומתפלל בקול ואומר מתחלה 'אדני שפתי תפתח' בלחש

בשחרית אומרים מיד הלל אחר גמר חזרת התפלה (עמ' 259).
אחר חזרת הש"ץ של מנחה ממשיכים בקדיש תתקבל (עמ' 211).
אחר התפלה בערבית כשחל בשבת ממשיכים ב'ויכלו' (עמ' 119).
אבל ביום חול אומרים קדיש תתקבל (עמ' 120) וקידוש (עמ' 123).

נטילת לולב

לפי גדולי הפוסקים באשכנז אין לברך על אתרוג שאין לו מסורת מדור דור, אף שיש לו סמנים.
מסורת כזו היתה לבני אשכנז רק על אתרוגי קאלאבריה-יענעווע.

החומש מתחיל בב' ומסיים בל'. ונביאים מתחילין בו', ומסיימין בל'. זהו אותיות לולב שהוא כנגד תורה ונביאים.
(ספר מנהגים לר"א טירנא) לוקח הלולב ביד ימין והאתרוג ביד שמאל ומברך מעומד:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊

אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו ◊ וְצִוָּנוּ עַל נְטִילַת לִילָב: אָמֵן

ביום הראשון של חג (או ביום שני אם יום הראשון שבת) מוסיפים גם 'שהחיינו':

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ שֶׁחַיֵּינוּ וְקִיָּמָנוּ וְהִנֵּי עָנֵנוּ לְזִמְן הַזֶּה: אָמֵן

¹ סדר מתנת יד

אחר שסיים המפטיר ברכה אחרונה (ואחר יקום פרקן בשבת) הרב או החזן לוקח ספר תורה בידו ומברך לכל זכר שבבית הכנסת (מבין י"ג שנה ומעלה. לפחות מכן מברך בקיצור 'בך יברך ישראל') ואומר:

מִי שֶׁבֶרַךְ אֲבוֹתֵינוּ אֲבָרָהֶם יִצְחָק וְיַעֲקֹב מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן דָּוִד וְשְׁלֹמֹה ◊ **הוּא יְבָרַךְ אֶת**
(ר"פ בר"פ) ◊ בְּעָבוֹר שְׁתֵּיתָן מִתֶּנֶת יָדוֹ לְכָבוֹד הַמָּקוֹם ◊ **וְלְכָבוֹד הַתּוֹרָה** ◊
וְלְכָבוֹד הַרְגָּל ◊ **בְּשֹׁכֵר זֶה הַקִּדּוּשׁ בְּרוּךְ הוּא יִשְׁמְרֵהוּ וְיִצְלֵהוּ מִכָּל צָרָה וְצוּקָה** ◊
וְיִשְׁלַח בְּרָכָה וְהַצְלָחָה בְּכָל מַעֲשֵׂה יָדָיו ◊ **וְיִבְרַכֵּהוּ וְיַזְכֵּהוּ לַעֲלוֹת לְרָגֶל** ◊
עַם כָּל־יִשְׂרָאֵל אָחִיו ² **אָמֵן** [כלי נדר]:

מה נשתנה ברכת מתנת יד מכל הברכות שמברכים דרך תפלה, שבכלן אומר המברך בסוף, 'ונאמר' או 'ואמרו' [אמן] ובזאת 'עם כל ישראל אחיו' בלי ונאמר, ואמרו? ונ"ל ע"פ מ"ש בשבועות ל"ו 'אמן בו קבלת דברים', ע"כ לא יאמרו המבורכים אמן, כי בזה יקבלו עליהם בנדר לתת מתנה לצדקה באמרם אמן על מ"ש המברך 'שתנו' ובש"ע י"ד ר"ג 'כל הנדר וכו' ונקרא חומא', לכן רק המברך יאמר אמן ולא יקרא למבורכים שיאמרוהו [ואזהיר בזה המבורכים שלא יאמרו אמן על ברכתם מפי הרב במתנת יד]. - דברי קהלת

מִי שֶׁבֶרַךְ אֲבוֹתֵינוּ אֲבָרָהֶם יִצְחָק וְיַעֲקֹב ◊ **מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן דָּוִד וְשְׁלֹמֹה** ◊ **הוּא יְבָרַךְ**
אֶת־כָּל־הַקָּהָל הַקִּדּוּשׁ הַזֶּה עִם כָּל־קְהָלוֹת הַקִּדּוּשׁ וְיִשׁוּבִים וְסָבִיבוֹת שֶׁל־כָּל־עִיר
וְעִיר ◊ **הֵם** ◊ **וְנִשְׁיָהֶם** ◊ **וּבְנֵיהֶם** ◊ **וּבְנֹתֵיהֶם** ◊ **וְכָל אֲשֶׁר לָהֶם** ◊ **וְכָל־מִי שְׁתֵּיתָן**
מִנְדָּבַת לְבוֹ הֵן אִישׁ הֵן אִשָּׁה לְלוּמְדֵי תוֹרָה וְלַעֲנֵי יְרוּשָׁלַם עִיר הַקִּדּוּשׁ ◊ **בְּשֹׁכֵר זֶה**
הַקִּדּוּשׁ בְּרוּךְ הוּא יִזְכֵּהוּ לְרֵאוֹת בְּבִנְיָנָה ◊ **וְלִשְׁמוֹחַ בְּתַקְוָנָה** ◊ **וְיִשְׁמְרֵהוּ וְיִצְלֵהוּ**
מִכָּל־צָרָה וְצוּקָה ◊ **וּמִכָּל־נֶגַע וּמַחֲלָה** ◊ **וְיִזְכֵּהוּ לְרֵאוֹת בִּיָּאת מְשִׁיחֵנוּ וּלְהָבִיא**
נְדָבָתוֹ לְבָנֵי בֵּית הַמִּקְדָּשׁ ◊ **בְּעֶגְלָא וּבְזִמְן קָרִיב** ◊ **וְיִשְׁלַח בְּרָכָה וְהַצְלָחָה**
בְּכָל־מַעֲשֵׂה יָדָיו ◊ **עַם כָּל־יִשְׂרָאֵל אָחִיו** ◊ **וְנֹאמַר אָמֵן** ◊ **אֲשֶׁר־יְכוּ**.

1. שלש רגלים on ייבור (המבורג and ברלין i.e.) מנהג פולין which later became מנהג צרפת (when שבת חזון and שבועות שבת before שבת, which recites it on the שבת, מנהג אשכנז contrary to which is said), and in some congregations on יום כפור. These two שיטות are in a section of the שלש רגלים on קינה which discusses whether one is allowed to say a חיוב דאורייתא when there is a חיוב דאורייתא. Nevertheless, after חורבן אירופה, due to the influx of Jews from throughout the world, including those which followed מנהג פולין, instituted that K'hal Adas Jeshurun in Washington Heights recite on ייבור שלש רגלים as well as יד מתנת יד.

רבי שמעון שוואב הורה שקהילות לא יאמצו את השיבושים שהגיעו אליהם בגלל אילוצים.

2. באחרון של פסח וביום שני של שבועות וא' של שמיני עצרת אחר ההפטרה מברכים עבור 'מתנת יד'. אחד מראשי הקהל אוחז ספר תורה בידו ומברך את הרב ב'מי שברך', ואחר כך אוחז הרב את ספר התורה ומברך ב'מי שברך' של 'מתנת יד' את כל הקהל. (והמעוטים שכל אחד קיבל עצמו לתת כמתנת יד עבור לומדי תורה ועניי ארץ ישראל וירושלים, נאספות אחר החג ונשלחות ליעדן).
 אין אומרים 'זיכור' ברגלים, כי אסור לעורר עצב בימי חיוב דאורייתא של שמחה, כמבואר בראשונים. המורגלים באמירתו כמנהג פולין, יכולים לאומרו בזמן 'מי שברך' של 'מתנת יד'.

מוסף עמידה לשלוש רגלים ולחול המועד

אין חולצין התפילין לא לפני מוסף ראש חודש או מוסף חול המועד אלא מניחים אותם לכל התפילה:

¹ בכל חול המועד, מניחין תפילין ומברך עליהן וכן מסיק טור אורח חיים ואביו. (ספר מנהגים לר"א טירנא) מצאתי סמך להניח תפילין בחול המועד, 'כי שם ה' נקרא עליך' (דברים כח, י) ראשי תיבות ש' הרומז על שי"ן שבתפילין ואותו שי"ן הוא מנין ימות השנה שמניחין בהן תפילין, שהרי כשתסיר נ"ב שבתות וי"ג ימים טובים נשאר ש' כי שש"ה ימים הם ימי השנה. (הגהות המנהגים)

תכלים נא: אֲדֹנָי שְׁפָתַי תִּפְתָּח וּפִי יַגִּיד תְּהִלָּתְךָ:

כורע בְּרוּךְ מִשְׁתַּחוּה אֶתָּה זִקְּךָ יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ
 אֱלֹהֵי אֲבֹרָהם אֱלֹהֵי יִצְחָק אֱלֹהֵי יַעֲקֹב אֱלֹהֵי הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא אֱלֹהֵינוּ
 גּוֹמֵל חֲסִדִּים טוֹבִים וְקוֹנֵה הַכֹּל וְזוֹכֵר חֲסִדֵי אֲבוֹת וּמַבִּיא גּוֹאֵל לְבָנֵי בְּנֵיהֶם
 לְמַעַן שְׁמוֹ בְּאַהֲבָה: מְלֶךְ עוֹזֵר וּמוֹשִׁיעַ וּמַגֵּן: כורע בְּרוּךְ מִשְׁתַּחוּה אֶתָּה זִקְּךָ יְיָ
 בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ מְגִן אֲבֹרָהם: אָמֵן

אֶתָּה גִּבּוֹר לְעוֹלָם אֲדֹנָי אֱלֹהֵינוּ מְחַיֶּה מֵתִים אֶתָּה רַב לְהוֹשִׁיעַ:

בחוץ לארץ במוסף יום א' דפסח החזן מכריז: 'מבלבל חיים בחסד',
 ואין אומרים לא 'משיב הרוח' ולא 'מוריד הגל', כל ימי הקיץ.

מְשִׁיב הַרוּחַ וּמוֹרִיד הַגֶּשֶׁם:

במוסף דש"ע לפני תפילה בלחש מכריז החזן: 'משיב הרוח ומוריד הגשם'.
 הקהל אומר 'משיב הרוח ומוריד הגשם' בתפילה זו ואילך.

מְבַלְבֵּל חַיִּים בְּחֶסֶד מְחַיֶּה מֵתִים בְּרַחֲמִים רַבִּים סוֹמֵךְ נוֹפְלִים
 וְרוֹפֵא חוֹלִים וּמַתִּיר אֲסוּרִים וּמְקַיֵּם אֲמוּנָתוֹ לַיִּשְׂרָאֵל עֶפְרָיִם מִי כְמוֹךָ בַּעַל גְּבוּרֹת
 וּמִי דוֹמָה לָּךְ מְלֶךְ מֵמִית וּמַחְיֶה וּמַצְמִיחַ יְשׁוּעָה: וְנֶאֱמָן אֶתָּה לְהַחְיֹת מֵתִים:
 בְּרוּךְ אֶתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ מְחַיֶּה הַמֵּתִים: אָמֵן

1. מוסף have a חול המועד or ראש חודש 1) מוסף תפילין during תפילין 2) give two reasons not to wear מקובלים. In semi-ט status, 2) the recital of 'קדושת כתר' at the start of קדושה, which were not accepted in אשכנז. In אשכנז, 1) removing the תפילין is considered a התפילה, which is considered more important, 2) 'קדושת כתר' is not recited. In אשכנז, in the sixteenth century some began removing their תפילין, and by the eighteenth century it had become the מנהג of the majority. Removing the תפילין on חול המועד before הלל, is found in the ז"ט and אברהם. The יאיר חות יאיר. The מן אברהם and ז"ט in the חול המועד, instead of leaving them on until 1639 - 1702), was upset that people removed their תפילין, after מוסף. The ערך לנר (1798 - 1871), while agreeing with the ז"ט and אברהם, cites the תפילין who removed his תפילין later. The Baer סידור is the first source for removing the תפילין after 'קדש לי' (ביום ראשון לחול המועד פסח).

קדושת 'נקדש' במוסף חול המועד.

בעל תפילה בלבד נקדש את שמו בעולם ◊ בשם שמקדישים ◊ אותו בשמי מרום ◊

בפתוב על-יד נביאך ישטיח וג' וקרא זה אלהי ואמר

קהל ובעל תפילה יחדיו קדוש | קדוש קדוש יי צבאות מלא כל-הארץ בבודו:

לעמיתם ברוך יאמרו:

קהל ובעל תפילה יחדיו יחזקאל ג:יז ברוך בבוד-יי ממקומו:

בעל תפילה ובדברי קדשך פתוב לאמר:

קהל ובעל תפילה יחדיו תכלים קמוי: ימלך | יי לעולם אלהיך ציון לדר ודר הללויה:

בעל תפילה לדר ודר נגיד גדלך ולנצח נצחים קדשתך נקדיש ◊ ושבחך אלהינו מפנינו
לא ימוש לעולם ועד ◊ כי אל מלך גדול וקדוש אתה: ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו
האל הקדוש: אמן

קדושת 'נעריצך' ביום טוב מוסף.

חזן בלבד נעריצך ונקדישך בסוד שיה שרפי קדש ◊ המקדישים שמו בנקדש ◊

בפתוב על-יד נביאך ישטיח וג' וקרא זה אלהי ואמר

קהל וחזן יחדיו קדוש | קדוש קדוש יי צבאות מלא כל-הארץ בבודו:

חזן בבודו מלא עולם ◊ משרתי שואלים זה לזה ◊

איה מקום בבודו ◊ לעמיתם ברוך יאמרו:

קהל וחזן יחדיו יחזקאל ג:יז ברוך בבוד-יי ממקומו:

חזן ממקומו הוא יפן ברחמים ◊ ויחזן עם המיחדים שמו ◊

ערב ובקר בכל-יום תמיד ◊ פעמים באהבה שמע אומרים:

קהל וחזן יחדיו דברים ו:ד שמע ישראל יי אלהינו יי | אחד:

חזן אחד הוא אלהינו ◊ הוא אבינו ◊ הוא מלכנו ◊ הוא מושיענו ◊

והוא ישמיענו ברחמי שנית ◊ לעיני כל-חי ◊ להיות לבם לאלהים ◊

קהל וחזן יחדיו צמדצר טו:מא אני יי אלהיכם:

שבת חול המועד and on ימים נוראים and יום טוב is said on אדיר אדירנו

אדיר אדירנו ◊ תכלים ח:ז יי אדנינו מה-אדיר שמו בכל-הארץ

זכריה יד:ט ויהי יי למלך על-כל-הארץ ביום ההוא יהיה יי אחד ושמו אחד:

בשבת חול המועד סבות מוסיפים פיוט 'אלהיכם' שחזתם בו יהודה בקדושת מוסף:

אלהיכם ישיב בשלם סוכו ומעונתו ◊ הקם יקים דבירו וחדר מפתו ◊ ועד סלה ישכך שם חוד שבינתו ◊

דרוך פורה ירוך אויב בחמתו ◊ היות סבה לצל לשומרי סבתו ◊ העת יעמיד על ארץ אנדתו ◊

ימלך על הארץ הבונה בשמים מעלתו:

חזן ובדברי קדשך פתוב לאמר:

קהל וחזן יחדיו תכלים קמוי: ימלך | יי לעולם אלהיך ציון לדר ודר הללויה:

חזן לדר ודר נגיד גדלך ולנצח נצחים קדשתך נקדיש ◊ ושבחך אלהינו מפנינו לא ימוש
לעולם ועד ◊ כי אל מלך גדול וקדוש אתה: ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו האל הקדוש: אמן

אתה קדוש וְשִׁמְךָ קדוש ◊ וקדושים בכל־יום יְחַלְלוּךָ סְלָה: בְּרוּךְ אַתָּה יי
האל הקדוש:

אתה בְּחַרְתָּנוּ מִכָּל־הָעַמִּים ◊ אֲהַבָּתָּ אוֹתָנוּ ◊ וְרָצִיתָ בָּנוּ ◊ וְרוֹמַמְתָּנוּ
מִכָּל־הַלְשׁוֹנוֹת ◊ וְקִדְשְׁתָּנוּ בְּמִצְוֹתֶיךָ ◊ וְקִרְבַּתָּנוּ מִלִּפְנֵי לַעֲבֹדְתְּךָ ◊ וְשִׁמְךָ הַגָּדוֹל
וְהַקְדוֹשׁ עָלֵינוּ קִרְאתָ:

וּתְתַן־לָנוּ יי אֱלֹהֵינוּ בְּאַהֲבָה [בשבת שְׁפָתוֹת לְמִנוּחָה ו] מוֹעֲדִים

לְשִׁמְחָה חַגִּים וְזִמְנִים לְשִׁשּׁוֹן ◊ אֶת־יוֹם [בשבת הַשְּׁבֵת הַזֶּה וְאֶת־יוֹם]

לפסח	לשבועות	לסוכות	לשמיני עצרת ולשמחת תורה
חג המצות הַזֶּה ◊ זְמַן חֲרוּתְנוּ	חג השבועות הַזֶּה ◊ זְמַן מַתַּן תּוֹרָתְנוּ	חג הסוכות הַזֶּה ◊ זְמַן שְׂמִינִי	שְׁמִינִי חַג הָעֲצָרָת הַזֶּה ◊ זְמַן שְׂמִינִי

[בשבת בְּאַהֲבָה] מִקְרָא קָדֵשׁ ◊ זְכוֹר לִיציאת מצרים:

וּמִפְּנֵי חַמְאֵינוּ גָּלֵינוּ מֵאֶרְצֵנוּ ◊ וְנִתְרַחֲקֵנוּ מֵעַל אֲדָמָתְנוּ ◊ וְאִין אָנוּ יְכוּלִים
לַעֲלוֹת וְלִירָאוֹת וְלִהְשַׁתְּחוֹת לְפָנֶיךָ ◊ וְלַעֲשׂוֹת חֻבוֹתֵינוּ בְּבֵית בְּחִירְתְּךָ ◊
בְּבֵית הַגָּדוֹל וְהַקְדוֹשׁ שֶׁנִּקְרָא שִׁמְךָ עָלָיו ◊ מִפְּנֵי הַיָּד שֶׁנִּשְׁתַּלַּחָה בְּמִקְדָּשְׁךָ:

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יי אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ מִלֵּךְ רַחֲמָן ◊ שֶׁתִּשְׁוֹב וְתִרְחַם
עָלֵינוּ וְעַל־מִקְדָּשְׁךָ בְּרַחֲמֶיךָ הַרְבִּים ◊ וְתִבְנֶהוּ מִתְּהַר וְתִגְדֵּל בְּבוֹדוֹ: אֲבִינוּ מִלִּפְנֵי
גִּלְגָּל בְּבוֹד מַלְכוּתְךָ עָלֵינוּ מִתְּהַר ◊ וְהוֹפֵעַ וְהַנִּשְׂא עָלֵינוּ לְעֵינֵי כָל־חַי: וְקִרְבַּ פְּזוּרֵינוּ
מִבֵּין חַגִּים ◊ וְנִפְּזוּצוֹתֵינוּ בֵּינָם מִיִּרְכַּתִּי אֶרֶץ: וְהַבִּיאֵנוּ לְצִיּוֹן עִירְךָ בְּרָנָה ◊
וְלִירוּשָׁלַם בֵּית מִקְדָּשְׁךָ בְּשִׂמְחַת עוֹלָם: וְשֵׁם נַעֲשֶׂה לְפָנֶיךָ אֶת־קִרְבָּנוֹת חֻבוֹתֵינוּ
תְּמִידִים בְּסֻדְרָם ◊ וּמוֹסָפִים כְּהִלְכָתָם: וְאֶת מוֹסֵף יוֹם [בשבת הַשְּׁבֵת הַזֶּה וְאֶת מוֹסֵף יוֹם]

לפסח:	לשבועות:	לסוכות:	לשמיני עצרת ולשמחת תורה:
חג המצות הַזֶּה ◊	חג השבועות הַזֶּה ◊	חג הסוכות הַזֶּה ◊	שְׁמִינִי חַג הָעֲצָרָת הַזֶּה ◊
נַעֲשֶׂה וְנִקְרִיב לְפָנֶיךָ בְּאַהֲבָה בְּמִצְוֹת רָצוֹנְךָ ◊ כְּמוֹ שְׂפָתְכֶם עָלֵינוּ בְּתוֹרָתְךָ ◊ עַל־יְדֵי מוֹשֶׁה עֲבָדְךָ ◊ מִפִּי כְבוֹדְךָ בְּאִמּוֹר:			

[בשבת צִמְדָּר כח: ט-י וּבְיוֹם הַשְּׁבֵת שְׁנֵי־כָּבָשִׁים בְּנֵי־שָׁנָה תְּמִימִם]

וְשְׁנֵי עֶשְׂרִים סֵלֹת מִנְחָה בְּלִילָה בְּשֶׁמֶן וְנִסְכּוֹ: עֹלֹת שְׁבֵת בְּשִׁפְתּוֹ עַל־עֹלֹת הַתְּמִיד וְנִסְכָּה:

בַּעֲמִידָה שֶׁל מוֹסֵף בֵּין פְּסוּקֵי קָרְבַן שַׁבַּת לְפָסוּקֵי קָרְבַן חַג אֹמֵרִים הַנוֹסֵחַ הַמְדוּק שֶׁל הַגְּאוּנִים וְהָרָשׁוּנִים:

זֶה קָרְבֵּן שְׁבֵת וְקָרְבֵּן יוֹם חַג הַמִּצְוֹת | חַג הַשְּׁבִעוֹת | חַג הַסּוּכוֹת | שְׁמִינִי חַג הָעֲצָרָת בְּאִמּוֹר: [

ביום ראשון (בחוץ לארץ גם ביום שני של פסח).

זמזכר כח:טז-יט ובחדש הראשון בארבעה עשר יום לחדש פסח ליי: ובחמשה עשר יום לחדש הזה חג שבועת ימים מצות יאכל: ביום הראשון מקרא-קדש כל-מלאכת עבדה לא תעשו: והקרבתם אשה עלה ליי פרים בנר-בקר שנים ואיל אחד ושבעה כבשים בני שנה תמימים יהיו לכם: ומנחתם

בחול המועד וימים האחרונים מתחילים כאן 'והקרבתם'.

כח:יט: והקרבתם אשה עלה ליי פרים בנר-בקר שנים ואיל אחד ושבעה כבשים בני שנה תמימים יהיו לכם: ומנחתם

לשבועות.

כח:כו-כז וביום הבפורים בהקריבכם מנחה חדשה ליי בשבעתיכם מקרא-קדש יהיה לכם כל-מלאכת עבדה לא תעשו: והקרבתם עולה לריח ניחח ליי פרים בנר-בקר שנים איל אחד ושבעה כבשים בני שנה: ומנחתם

ביום ראשון (בחוץ לארץ גם ביום שני של סכות).

כח:יז-יג ובחמשה עשר יום לחדש השביעי מקרא-קדש יהיה לכם כל-מלאכת עבדה לא תעשו וחגתם חג ליי שבועת ימים: והקרבתם עלה אשה ריח ניחח ליי פרים בנר-בקר שלשה עשר אילים שנים כבשים בנר-שנה ארבעה עשר תמימים יהיו: ומנחתם

בשמיני עצרת (בחוץ לארץ גם בשמחת תורה).

כח:לח-לו ביום השמיני עצרת תהיה לכם כל-מלאכת עבדה לא תעשו: והקרבתם עלה אשה ריח ניחח ליי פר אחד איל אחד כבשים בנר-שנה שבעה תמימים: ומנחתם

סכות (חוץ לארץ)

א' חול המועד:	ב' חול המועד:	ג' חול המועד:
כח:יז וביום השני פרים בנר-בקר שנים עשר אילים שנים כבשים בנר-שנה ארבעה עשר תמימים: ומנחתם	כח:כ וביום השלישי פרים עשתי-עשר אילים שנים כבשים בנר-שנה ארבעה עשר תמימים: ומנחתם	כח:כג וביום הרביעי פרים עשרה אילים שנים כבשים בנר-שנה ארבעה עשר תמימים: ומנחתם
כח:כז וביום השלישי פרים עשתי-עשר אילים שנים כבשים בנר-שנה ארבעה עשר תמימים: ומנחתם	כח:כג וביום הרביעי פרים עשרה אילים שנים כבשים בנר-שנה ארבעה עשר תמימים: ומנחתם	כח:כז וביום החמישי פרים עשרה אילים שנים כבשים בנר-שנה ארבעה עשר תמימים: ומנחתם

הושענא רבא:

ד' חול המועד:	הושענא רבא:
כח:כו וביום החמישי פרים תשעה אילים שנים כבשים בנר-שנה ארבעה עשר תמימים: ומנחתם	כח:כז וביום השלישי פרים שמונה אילים שנים כבשים בנר-שנה ארבעה עשר תמימים: ומנחתם
כח:כז וביום השלישי פרים שמונה אילים שנים כבשים בנר-שנה ארבעה עשר תמימים: ומנחתם	כח:לז וביום השביעי פרים שבעה אילים שנים כבשים בנר-שנה ארבעה עשר תמימים: ומנחתם

ומנחתם ונספיהם במדבר. שלשה עשרונים לפר. ושני עשרונים לאיל.
ועשרון לבבש. ויין בנסבו: ושעיר לבפר. ושני תמידים בהלכתם:

בשבת מוסף:

יִשְׁמְחוּ בְּמִלְכוּתְךָ שׁוֹמְרֵי שַׁבָּת וְקוֹרְאֵי עֲנֵגָה ◊ עִם מְקַדְּשֵׁי שְׁבִיעִי ◊ כֻּלָּם יִשְׂבְּעוּ וְיִתְעַנְּגוּ מִטּוֹבְךָ ◊ וּבְשִׁבְעֵי רְצִיתְךָ בּוֹ וְקִדְּשָׁתוֹ ◊ חֲמִידַת יָמִים אוֹתוֹ קִרְאָתָהּ ◊ זְכוֹר לְמַעֲשֶׂה בְּרֵאשִׁית:

אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ מֶלֶךְ רַחֲמָן רַחֵם עָלֵינוּ ◊ טוֹב וּמִיָּב הַהֲדָר־שׁ לָנוּ ◊ שׁוּבָה עָלֵינוּ בְּחֶמּוֹן רַחֲמֶיךָ ◊ בְּגִלְל אֲבוֹת שְׁעָשׂוֹ רְצוֹנְךָ: בְּנֵה בֵּיתְךָ בְּבִתְחִלָּה ◊ וּבִזְנוֹן מְקַדְּשֶׁךָ עַל-מְבוֹנוֹ ◊ וְהִרְאֵנוּ בְּבִנְיָנוּ ◊ וְשִׁמְחָנוּ בְּתַקְוָנוּ: וְהִשָּׁב בְּהֵנִים לַעֲבוֹדָתָם ◊ וְלוֹיִם לְשִׁירָם וְלוֹמְרָם ◊ וְהִשָּׁב יִשְׂרָאֵל לְנוֹיָהֶם: וְשֵׁם נִעְלָה וְנִרְאָה וְנִשְׁתַּחֲוָה לְפָנֶיךָ ◊ בְּשֵׁלֶשׁ פַּעַמֵּי רִגְלֵינוּ ◊ בְּכַתוּב בְּתוֹרָתְךָ: 37 טז-יז שְׁלוֹשׁ פַּעַמִּים | בְּשָׁנָה יִרְאָה כָּל-זָכוֹרְךָ אֶת-פָּנַי | יי אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר בְּחַג הַמִּצּוֹת וּבְחַג הַשְּׁבָעוֹת וּבְחַג הַחֲסִידוֹת וְלֹא יִרְאָה אֶת-פָּנַי יי רִיקָם: אִישׁ בְּמִתְנַת יָדוֹ בְּבִרְכַּת יי אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר נָתַן-לָךְ:

וְהִשְׂיֵאֵנוּ יי אֱלֹהֵינוּ אֶת-בְּרַכַּת מוֹעֲדֶיךָ לְחַיִּים וְלִשְׁלוֹם ◊ לְשִׂמְחָה וְלִשְׁשׁוֹן ◊ בְּאֲשֶׁר רְצִיתָ וְאָמַרְתָּ לְבָרְכֵנוּ: [בשבת אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ רְצָה בְּמִנוּחָתָנוּ] קִדְּשָׁנוּ בְּמִצּוֹתֶיךָ וְתָן חֶלְקֵנוּ בְּתוֹרָתְךָ ◊ שְׂבַעְנוּ מִטּוֹבְךָ וְשִׁמְחָנוּ בִּישׁוּעָתְךָ ◊ וּמַהֲרָ לִפְנֵינוּ לַעֲבֹדְךָ בְּאַמֶּת ◊ וְהִנְחִילָנוּ יי אֱלֹהֵינוּ [בשבת בְּאַהֲבָה וּבְרִצּוֹן] בְּשִׂמְחָה וּבְשִׁשׁוֹן [בשבת שַׁבָּת] וּמוֹעֲדֵי קִדְּשֶׁךָ ◊ וְיִשְׁמְחוּ בְּךָ יִשְׂרָאֵל אוֹהֲבֵי שְׁמֶךָ: בְּרוּךְ אַתָּה יי בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ מְקַדֵּשׁ [בשבת הַשְּׁבָת וְ] יִשְׂרָאֵל וְהַזְמִינִים: אָמֵן

רְצָה יי אֱלֹהֵינוּ בְּעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל וּבְתַפִּלָּתָם ◊ וְהִשָּׁב הָעֲבוֹדָה לְדַבִּיר בֵּיתְךָ ◊ וְאֲשֵׁי יִשְׂרָאֵל וְתַפִּלָּתָם ◊ מְהֵרָה ◊ בְּאַהֲבָה תִּקְבַּל בְּרִצּוֹן ◊ וְתִהְיֶה לְרִצּוֹן תָּמִיד עֲבוֹדַת יִשְׂרָאֵל עִמָּךְ:

ביום טוב בחזרת תפלת מוסף אומרים פה ותערב (עמ' 271).

וְתַחֲוִינָה עֵינֵינוּ בְּשׁוֹבְךָ לְצִיּוֹן בְּרַחֲמִים:

בְּרוּךְ אַתָּה יי בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ הַמְּחַיֶּה שְׁכִינָתוֹ לְצִיּוֹן: אָמֵן

מִוֹדִים דְּרַבְנָן כּוֹרַע מוֹדִים אֲנַחְנוּ לָךְ שְׂאֵתָה הוּא ◊ זִקְףָּ יי אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ אֱלֹהֵי כָּל-בָּשָׂר ◊ יוֹצֵרֵנוּ ◊ יוֹצֵר בְּרֵאשִׁית: בְּרָבוֹת וְהוֹדָאוֹת לְשִׁמְךָ הַגָּדוֹל וְהַקְּדוֹשׁ ◊ עַל שֶׁחֵיִיתָנוּ וְקִיַּמְתָּנוּ: כֵּן תַּחֲיֵנוּ וְתִקְיָמָנוּ ◊ וְתִאֲסוּף גְּלוּתֵינוּ לְחִצְרַת קִדְּשֶׁךָ ◊ לְשִׁמְרַת חֲקִיךָ וְלַעֲשׂוֹת רְצוֹנְךָ ◊ וְלַעֲבֹדְךָ בְּלִבְבִּי שְׁלֵם ◊ עַל שְׁאֵנוּ מוֹדִים לָךְ: כּוֹרְעִים מַעֵט כְּשֶׁאֲנוֹמְרִים הַמִּלָּה בְּרוּךְ ◊ זִקְףָּ אֵל הַהוֹדָאוֹת:	כּוֹרַע מוֹדִים אֲנַחְנוּ לָךְ שְׂאֵתָה הוּא ◊ זִקְףָּ יי אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד: צוּר חַיֵּינוּ ◊ מִגֵּן יִשְׁעָנוּ אַתָּה הוּא לְדוֹר וָדוֹר: נֹדֶה לָךְ וְנִסְפָּר תַּחֲלָתְךָ עַל חַיֵּינוּ הַמְּסוּרִים בְּיָדְךָ ◊ וְעַל גְּשָׁמוֹתֵינוּ הַמְּקוּדוֹת לָךְ ◊ וְעַל גִּפְיֶךָ שֶׁכָּבַל-יּוֹם עִמָּנוּ ◊ וְעַל-נַפְלְאוֹתֶיךָ וּמוֹבּוֹתֶיךָ שֶׁכָּבַל עֵת ◊ עָרַב וּבָקֵר וְצִהָרִים: הַטּוֹב בִּי לֹא-כָלוּ רַחֲמֶיךָ ◊ וְהִמְרָחֵם בִּי לֹא-תִמּוּ חֲסִדֶיךָ ◊ מַעֲוֹלָם קִוִּינוּ לָךְ:

וְעַל-כֵּלָם יִתְפַּרֵּךְ וַיִּתְרוֹמֶם שְׁמֶךָ מִלִּפְנֵי תָמִיד לְעוֹלָם וָעֶד:
וְכָל חַיִּים יוֹדִיךָ סֵלָה ◊ וַיִּהְלֵלְךָ אֶת-שְׁמֶךָ בְּאַמֶּת ◊ הָאֵל יִשְׁוּעָתֵינוּ וְעֲזָרָתֵנוּ סֵלָה:
כּוֹרֵעַ בְּרוּךְ מִשְׁתַּחֲוִה אֹתָהּ זִקְקָי יי ברוך הוא וברוך שמו הַמְּזוּב שְׁמֶךָ וְלֵךְ נָאָה לְהוֹדוֹת: אָמֵן

אם אין כהנים, אומר החזן הכל בקול:

בחול המועד אומר החזן [בארץ ישראל הכהנים מברכים כאן את הקהל (עמ' 281)]:

אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ בְּרַכְּנוּ בְּבִרְכָּהּ הַמְּשַׁלֶּשֶׁת בְּתוֹרָה ◊ הַבְּתוּבָה עַל-יְדֵי מֹשֶׁה עֲבָדְךָ ◊
הָאֲמוּנָה מִפִּי אֲהַרֵּן וּבְנָיו בְּהַנִּים עִם קְדוּשָׁה ◊ בְּאֲמֹר
זִמְדָּזר כֵּס: כֵּד-כּוֹ יִבְרַכְךָ יי וַיִּשְׁמְרְךָ: כֵּן יִהְיֶה רָצוֹן יְיָ | פָּנֵינוּ אֱלֹהֵיךָ וַיִּחַנְךָ: כֵּן יִהְיֶה רָצוֹן
יִשָּׂא יי | פָּנֵינוּ אֱלֹהֵיךָ וַיִּשְׁם לְךָ שְׁלוֹם: כֵּן יִהְיֶה רָצוֹן

שִׁים שְׁלוֹם ◊ מוֹכָה ◊ וּבִרְכָּה ◊ חֵן ◊ וְחֶסֶד וְרַחֲמִים עָלֵינוּ וְעַל כָּל-יִשְׂרָאֵל עַמְּךָ:
בְּרַכְּנוּ אֲבִינוּ ◊ בְּלָנוּ בְּאֶחָד בְּאוֹר פָּנֶיךָ ◊ כִּי בְּאוֹר פָּנֶיךָ נִתְּתָה לָנוּ ◊ יי אֱלֹהֵינוּ ◊
תּוֹרַת חַיִּים וְאַהֲבַת חֶסֶד ◊ וּצְדִיקָה ◊ וּבִרְכָּה ◊ וְרַחֲמִים ◊ וְחַיִּים ◊ וְשְׁלוֹם:
וְמוֹב בְּעֵינֶיךָ לְבָרֶךְ אֶת-עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל ◊ בְּכָל-עֵת וּבְכָל-שָׁעָה בְּשְׁלוֹמְךָ: בְּרוּךְ אַתָּה יי
ברוך הוא וברוך שמו הַמְּבָרֵךְ אֶת-עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּשְׁלוֹם: אָמֵן

אֱלֹהֵי ◊ נֹצֵר לְשׁוֹנֵי מָרֵעַ ◊ וּשְׁפָתֵי מְדַבֵּר מִרְמָה ◊ וְלִמְקַלְלֵי נַפְשֵׁי תִדּוּם ◊
וְנַפְשֵׁי בָּעֵפֶר לְכָל תַּהֲוָה: פֶּתַח לְבִי בְּתוֹרָתְךָ ◊ וּבְמִצְוֹתֶיךָ תִּרְדּוּף נַפְשִׁי: וְכָל
חַוְשֵׁיבִים עָלַי רָעָה ◊ מִתְּהַרָה הַפֶּר עֲצָתָם וְקַלְקַל מַחֲשַׁבוֹתָם: עֲשֵׂה לִמְעַן שְׁמֶךָ ◊
עֲשֵׂה לִמְעַן יִמְיֶנְךָ ◊ עֲשֵׂה לִמְעַן קִדְשְׁתֶּךָ ◊ עֲשֵׂה לִמְעַן תּוֹרָתְךָ: תְּכַלִּים ס: לִמְעַן יִחַלְצוּן
יְדִידֶיךָ הוֹשִׁיעָה יִמְיֶנְךָ וְעֲנֵנִי: יִט: יְהִיו לְרָצוֹן | אֲמַר־פִּי וְהִגִּינוּ לְבִי לְפָנֶיךָ יי
צוּרֵי וְגֵאֲלֵי: עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו ◊ הוּא יַעֲשֶׂה שְׁלוֹם עָלֵינוּ ◊ וְעַל כָּל-יִשְׂרָאֵל:
וְאֲמָרוּ אָמֵן:

יְהִי רָצוֹן מִלִּפְנֵיךָ יי אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ שִׁיבֵנָה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בְּמִתְהַרָה בְּיָמֵינוּ ◊ וְתֵן חֶלְקֵנוּ בְּתוֹרָתְךָ:
וְשֵׁם נֶעְבְּדְךָ בִּירְאָה ◊ בְּיָמֵי עוֹלָם וּבְשָׁנִים קְדָמְנוֹת: מִלֵּאכִי ג: וְעָרְבָה לִי מִנְחַת יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם
בְּיָמֵי עוֹלָם וּבְשָׁנִים קְדָמְנוֹת:

ביום חול אומרים קדיש תתקבל (עמ' 189) וקידוש (עמ' 199).

סֵדֶר נְשִׂיאת כַּפִּים

בכל עליה לדוכן מכבדים לוי אחד שיטול את ידי כל הכהנים, לוי שני מחזיק את המגבת. כך נפסק בשו"ע או"ח סי' קכ"ח סעיף ו'. וכעין זה ואולי כך ממש היה המנהג באשכנז עוד לפני התגלות הזוהר, כפי שנראה מדברי מהר"ם מרוטנבורג, תשובות פסקים ומנהגים, ח"א עמ' סב, קנה. בראש השנה וביום כפור מכבדים לזה רק לויים נשואים. כשכהנים עולים לדוכן התפלת מוסף של יום טוב אז כשמגיע החזן ל'ותחזינה' אומרים החזן והקהל:

ביום כפור בתפילת נעילה כהנים עולים לדוכן אף אם נמשכת תפילת נעילה לתוך הלילה,

כהוראת הראב"ה, אור זרוע, יראים, מהר"ל, חות יאיר, שאילת יעב"ץ וסיעתם.

רצה יי אלהינו בעמך ישראל ובתפלתם ◊ והשב העבודה לדביר ביתך ◊
ואשי ישראל ותפלתם ◊ מהרה ◊ באהבה תקבל פריצון ◊ ותהי לרצון תמיד
עבודת ישראל עמך:

ותערב לפניך עתירתנו בעולה ובקרבן:

אנא ◊ רחום ◊ ברחמיך הרבים השב שכינתך לציון וסדר העבודה לירושלים:

ותחזינה עינינו פשוך לציון ברחמים ◊

ושם נעבדך ביראה בימי עולם ובשנים קדמניות:

החזן מסיים: פרוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו שאותך לבדך ביראה נעבוד: אמן

כורע מודים אנחנו לך שאתה הוא ◊ מודים דרבנן
זוקף יי אלהינו ואלהי אבותינו לעולם
ועד: צור חיינו ◊ מגן ישענו אתה הוא
לדור ודור: נודה לך וגם פר תהלתך על
חיינו המסורים בידך ◊ ועל נשמותינו
הפקודות לך ◊ ועל נפיש שפכל-יום
עמנו ◊ ועל-נפלאותיך ומובותיך שפכל
עת ◊ ערב ובקר וצהרים: המזבזבי
לא-כלי רחמיך ◊ והמרחם בי לא תמו
חסדיך ◊ מעולם קיינו לך:

כורע מודים אנחנו לך שאתה הוא ◊
זוקף יי אלהינו ואלהי אבותינו ◊ אלהי
כל-בשר ◊ יוצרנו ◊ יוצר בראשית:
ברכות והודאות לשמך הגדול והקדוש ◊
על שחיייתנו וקיימתנו ◊ בן תחינו
ותקיימנו ◊ ותאסוף גלותינו לחצרת
קדשך ◊ לשמר חקך ולעשות רצונך ◊
ולעבדך בלבב שלם ◊ על שאנו מודים
לך: כורעים מעט כשאומרים המילה פרוך: ◊

זוקף אל ההודאות:

ועל-כלם יתברך ויתרומם שמך מלכנו תמיד לעולם ועד:

בימים נוראים ובתוב [בנעילה וחתום] לחיים מובים בני ברייתך:

וכל החיים יודוך סלה ◊ ויהללו את-שמך באמת ◊ האל ישועתנו ועזרתנו סלה:

כורע פרוך: משתחוה אתה זוקף יי ברוך הוא וברוך שמו המזבזבי שמך ולך נאה להודות: אמן

חזן אומר בקול נמוך:

אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ בְּרַכְנוּ בְּבִרְכַּהּ הַמְשַׁלֶּשֶׁת בַּתּוֹרָה ◊
הַקְּתוּבָה עַל־יְדֵי מֹשֶׁה עֲבָדְךָ ◊ הָאֲמוּרָה מִפִּי אֶהְרֹן וּבְנָיו
(חזן בקול רם ובנעימה :) בְּהִנֵּנִים (קהל ממשיך עמו :) עִם קְדוּשָׁתְךָ ◊ בְּאֲמֹר:

¹ הכהנים מחזירים את פניהם כלפי העם מיד אחר קריאת החזן 'כהנים' וקודם התחלת ברכת 'אשר קדשנו בקדושתו של אהרן'. המדקדקים מכסים בטלית את פניהם לפני ילדיהם בשעת ברכת כהנים וכן עושה החזן.

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊
אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּקִדְּשָׁתוֹ שֶׁל אֶהְרֹן ◊ וְצִוָּנוּ לְבָרֵךְ אֶת־עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּאַהֲבָה: אֲמֵן
3מדר ו:כד
חזן ואחריו כהנים קהל (ראוי לקרוא הפסוקים בלא אמירה)
יְבָרְכֶךָ תְּהִלָּתְךָ קְדוֹשׁ: יְבָרְכֶךָ יְיָ מִצִּיּוֹן עֲשֵׂה שָׁמַיִם וָאָרֶץ:
יְיָ אֱדַנִּינוּ מִהָאֲדִיר שְׁמֶךָ בְּכָל־הָאָרֶץ:
וַיִּשְׁמְרֶךָ: טז: שְׁמֵרְנִי אֵל כִּי־חֲסִיתִי בְּךָ:

² כשהכהנים מאריכים בניגון 'וישמרך' אומרים את התחינה הבאה (ע"פ ברכות נה ע"ב), ואין אומרים אות בשבת:
רְבוּנוּ שֶׁל עוֹלָם ◊ אֲנִי שְׁלֹךְ וְחִלּוּמֹתַי שְׁלֹךְ: חֲלוּם חֲלֵמְתִי וְאִינִי יוֹדֵעַ מָה הוּא:
יְהִי רְצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ◊ יְיָ אֱלֹהֵי וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתַי ◊ שִׁיְהִיו כָּל חִלּוּמֹתַי עָלַי וְעַל־
כָּל־יִשְׂרָאֵל לְטוֹבָה - בֵּין שְׁחֲלֵמְתִי עַל־עַצְמִי ◊ וּבֵין שְׁחֲלֵמְתִי עַל־אַחֵרִים ◊ וּבֵין
שְׁחֲלֵמְתִי אַחֵרִים עָלַי: אִם טוֹבִים הֵם ◊ חֻקֶּם וְאִמְצָם ◊ וְיִתְקַיְּמוּ בִּי וּבְהֵם בְּחִלּוּמֹת
יוֹסֵף הַצַּדִּיק: וְאִם צָרִיכִים רְפוּאָה ◊ רְפָאֵם בְּחֻזְקֵיהֶם מֶלֶךְ יְהוּדָה מַחְלִיו ◊ וּבְמִרְיָם
הַנְּבִיאָה מְצַרְעָתָה ◊ וּבְנַעֲמָן מְצַרְעָתוֹ ◊ וּבְכִמִּי מָרָה עַל־יְדֵי מֹשֶׁה רַבֵּינוּ ◊ וּבְכִמִּי יִרְחוּ
עַל־יְדֵי אֱלִישֶׁעַ: וּבְשֵׁם שְׁהַפְּכָת אֶת־קִלְלַת בָּלָעַם הָרָשָׁע מִקְּלָלָהּ לְבִרְכָּהּ ◊
בֶּן תִּהְפֹּךְ כָּל חִלּוּמֹתַי עָלַי וְעַל־כָּל־יִשְׂרָאֵל לְטוֹבָה ◊ וְתִשְׁמְרֵנִי (לוֹיִשְׁמֶרְךָ) וְתִחַנְּנֵנִי
(לוֹיִחַנְךָ) וְתִרְצֵנִי: (לשלוש) אֲמֵן:

ו:כח
יָאֵר 3:זא אֱלֹהִים יַחַנְּנֵנִי וַיְבָרְכֵנוּ יָאֵר פָּנָיו אֶתָּנוּ סֵלָה:
יְיָ 3:זב יְיָ | יְיָ אֵל רַחוּם וְחַנּוּן אֶרְךָ אֲפִים וְרַב־חֶסֶד וְאֱמֶת:
פָּנָיו 3:זג פָּנֵה־אֵלַי וְחַנְּנֵנִי כִי־יָחִיד וְעֵנִי אֲנִי:
אֱלֹהֶיךָ 3:זד אֱלֹהֶיךָ יְיָ נַפְשִׁי אֲשָׂא:
וַיַּחַנְךָ: 3:זה הִנֵּה כְּעֵינִי עֲבָדִים אֶל־יְדֵי אֲדוֹנֵיהֶם כְּעֵינִי שִׁפְחָה אֶל־יְדֵי גִבְרָתָהּ
בֶּן עֵינֵינוּ אֶל־יְיָ אֱלֹהֵינוּ עַד שִׁיְחַנְּנֵנוּ:

כשהכהנים מאריכים בניגון 'ויחנך' אומרים את נוסח 'רבונו של עולם' הקודם

1. In the past, hats were narrow brimmed, so that the טלית always covered the hat. Today, a man whose טלית does not normally cover his hat should nevertheless pull his טלית over his hat during duchenen. The מנהג of the מדקדקים was to pull the טלית over the head in such a way that it fell over the eyes, preventing gazing at the כהנים. (ר' יוסף אומץ)
2. רבונו של עולם is recited at both יום טוב שחרית ומוסף, but not on שבת (unless one had a troubling dream). It is said when the כהנים sing the melody before וישמרך, ויחנך, and שלום.

ישא ברכה מאת יי וצדקה מאלהי ישעו:	כד:ה	ויכו	ישא
ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם:	משלי ג:7		
יי חננו לך קוֹיֵנו הִיה זרעם לְבָקָרִים אֶף־יִשְׁוּעַתְנוּ בַּעַת צָרָה:	ישעיה לג:3		יי
אל־תִּסְתַּר פָּנֶיךָ מִמֶּנִּי בַּיּוֹם צָר לִי הִפְחֵה־אֱלֹהֵי אֲזִנִּי	תהלים קלג:ג		פָּנָיו
בַּיּוֹם אֶקְרָא מִחַר עֲנָנֶיךָ:			
אֲלֶיךָ נִשְׁאַתִּי אֶת־עֵינֵי הַיֹּשֵׁבִי בַשָּׁמַיִם:	קבג:ח		אֲלֶיךָ
וּשְׁמוֹ אֶת־שְׁמִי עַל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֲנִי אֲבָרְכֶם:	זמדר ו:כז		וְיִשָּׁם
לִךְ יי הַגְדֵּלָה וְהַגְבֻּרָה וְהַתְּפָאֶרֶת וְהַנְּצָחָה וְהַהוֹדָה	ד"ה א' כט:יא		לִךְ
כִּי־כָל בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ לִךְ יי הַמְּמַלְכָה וְהַמְּתַנַּשֵּׂא			
לְכָל לְרֹאשׁ:			
פֹּרֵא נֹב שְׁפָתַיִם שָׁלוֹם שָׁלוֹם לְרַחֲוֹק וּלְקֶרֶב	ישעיה מז:יט		שָׁלוֹם:
אָמַר יי וּרְפָאתֶיךָ:			

כשהכהנים מאריכים בניגון 'שלום' חוזרים בשלישית לומר את נוסח 'רבנו של עולם':

רבנו של עולם ◊ אני שלך וחלומותי שלך: חלום חלמתי ואני יודע מה הוא: יהי רצון מלפניך ◊ יי אלהי ואלהי אבותי ◊ שיהיו כל חלומותי עלי ועל-כל-ישראל למזבח - בין שחלמתי על-עצמי ◊ ובין שחלמתי על-אחרים ◊ ובין שחלמו אחרים עלי: אם טובים הם ◊ חוקם ואמצם ◊ ויתקיימו בי ובהם בחלומות יוסף הצדיק: ואם צריכים רפואה ◊ רפאם כחזקתו מלך יהודה מחליו ◊ וכמרים הנביאה מצרעתה ◊ ובנעמן מצרעתו ◊ וכמי מרה על-ידי משה רבינו ◊ וכמי ירחו על-ידי אלישע: וכשם שהפכת את-קללת בלעם הרשע מקללה לברכה ◊ כן תהפוך כל חלומותי עלי ועל-כל-ישראל למזבח ◊ ותשמרני (לוישמר) ותחנני (לויחנן) ותרחמיני: (לשלום) אמן:

סידורים נוסח through printed נוסח 'יהי רצון' which came into the חתם סופר. The הזכרת שמות ותחינה, it contains a שיערי ציון, An innovation of the פוסקי אשכנז strongly opposed by.

ויכון לסיים עם הכהנים כדי שיענה 'אמן' על 'שלום' אחר שסיימו הכהנים את ברכתם יאמר הקהל: אדיר במרום ◊ שוכן בגבורה ◊ אתה שלום ושמך שלום: יהי רצון שתשים עלינו ועל כל עמך בית ישראל חיים וברכה למשמרת שלום:

ואומר החזן 'שים שלום וכו' והכהנים מחזירים פניהם כלפי ההיכל ואומרים: רבון העולם ◊ עשינו מה שגזרת עלינו ◊ אף אתה עשה עמנו כאשר הבטחתנו: 73 כו:טו השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את-עמך את-ישראל ואת האדמה אשר נתתה לנו כאשר נשבעת לאבותינו ארץ זבת חלב ודבש:

שים שלום ◊ מזבח ◊ וברכה ◊ חן ◊ וחסד ורחמים עלינו ועל כל-ישראל עמך: ברכנו אבינו ◊ פלנו פאחד פאור פניך ◊ כי באור פניך נתת לנו ◊ יי אלהינו ◊ תורת חיים ואהבת חסד ◊ וצדקה ◊ וברכה ◊ ורחמים ◊ וחיים ◊ ושלום: ומוב בעיניך לברך את-עמך ישראל ◊ בכל-עת ובכל-שעה בשלומך:

בימים נוראים בספר חיים ברכה ושלום ◊ ופרנסה טובה ◊ נזכר ונכתב [בנעילה ונחתם] לפניך ◊ אנו וכל-עמך בית ישראל ◊ לחיים ולשלום: החזן מסיים ונאמר וכו' בשלש רגלים ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו המברך את-עמו ישראל בשלום: אמן

הכהנים יזהרו בנעילת מנעליהם שלא יגעו בם בידים ואם נגעו יחזרו ליטול ידיהם.

סדר הושענות

The and לולב say ספרדים after הושענות. הלל explains that since one has already the ספרדים in ones hands, one should continue and say הושענות. Nevertheless, most of said ספרדים after הושענות, until about two hundred years ago, when many started saying it after הלל, influenced by the ספר הימים, 'חמדת הימים'. ספרדי מנהג אשכנז. ספרדי מנהג אשכנז, where the הקפות are זכר למקדש, since the טור, according to the מוסף after הושענות, where the הקפות were performed after the מוסף קרבן מוסף, therefore we should also do so after מוסף.

Our מנהג is to precisely recite הושענא seven times - a) once at the beginning, b) after each of the ולמען, and c) twice at the end of the alphabetical תחינות. If one orens in a synagogue which follows a different נוסח, it is important that a תחינה is said while parading around the אלמעמער, therefore, one should join in reciting the תחינה being said. (One need not be concerned that this will result in reciting the same תחינה twice, or omitting one). One is not required to say הושענא with the ציבור, more than the seven prescribed times.

אחר מוסף, לפני 'קדיש תתקבל', אומרים סדר הושענות.
מוציאים ספר תורה אחד ומחזיקים אותו על האלמעמער (בימה) עד גמר ההקפה.
אחרי הוצאת ספר תורה סוגרים את הארון מיד.

חזן אומר וקהל עונה: הושענא:

חזן	קהל	חזן	קהל
למענך אלהינו	למענך אלהינו	למענך בוראנו	למענך בוראנו
למענך גואלנו	למענך גואלנו	למענך דורשנו	למענך דורשנו

החזן אומר בנעימה ידועה את פיוט היום, וקהל עמו. אין אומרים 'הושענא' אחר כל צמר מילים, מלבד בשני החזוים האחרונים, אותם אומר החזן בקול ובניגון של 'למענך' ואחרי כל אחד מהם עונה הקהל: 'הושענא'.

כך הוא סדר ההליכה בעת אמירתן:

חזן פונה לצפון ומתחיל להקיף, ואחרי חולך הרב, ואחריהם הולכים בני הספסל הראשון שחולפים על פניו, ואחריהם בני הספסל השני. בני הטורים הדרומיים מתחילים להקיף מיד אחר הרב. בני הטור האמצעי נחלקים לשנים, הסמוכים לטור השמאלי הולכים עם בני הספסל הסמוך שמשמאל, והסמוכים לטור הימני הולכים עם בני הספסל הסמוך שממין. כשהחזן מגיע לפתח הדרומי של האלמעמער, המחזיק בספר תורה יורד מהאלמעמער והולך לפני החזן להחזיר את ספר התורה לארון הקודש.

טבלת סדר ההושענות כמנהג אשכנז המובחן						
When ט"ו תשרי occurs on a	ט"ו תשרי	ט"ז תשרי	י"ז תשרי	י"ח תשרי	י"ט תשרי	כ' תשרי
Monday	אערדך שועי	אל למושעות	אום אני חומה	אבן שתיה	אדמה מארר	אום נצורה
Tuesday	אערדך שועי	אל למושעות	אום אני חומה	אבן שתיה	אום נצורה	אדמה מארר
Thursday	אערדך שועי	אל למושעות	אום נצורה	אום אני חומה	אבן שתיה	אדמה מארר
Shabbos	אום נצורה	אערדך שועי	אל למושעות	אום אני חומה	אבן שתיה	אדמה מארר

אֶעֱרֹךְ שׁוּעִי ◊ בְּבֵית שׁוּעִי ◊ גִּלְתִּי בְּצוּם
פֶּשְׁעִי ◊ דִּרְשָׁתִּיךָ בּוֹ לְהוֹשִׁיעַי ◊ הִקְשִׁיבָה
לְקוֹל שׁוּעִי ◊ וְקוֹמָה וְהוֹשִׁיעַי ◊ זְכוֹר וְרַחֵם
מוֹשִׁיעִי ◊ חִי בֶן תִּשְׁעֵשְׁעִי ◊ טוֹב בְּאַנְק שְׁעִי
יְחִישׁ מוֹשִׁיעִי ◊ פֶּלֶא מְרִשְׁעִי ◊ לִבִּל עוֹד
תִּרְשָׁעִי ◊ מִהֵר אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל נִצַּח לְהוֹשִׁיעַי
שֶׁאֵין עוֹן רִשְׁעִי ◊ עֲבוֹר עַל פֶּשְׁעִי ◊ פֶּנָּה
נָא לְהוֹשִׁיעִי ◊ צוֹר צָדִיק מוֹשִׁיעִי ◊ קִבֵּל נָא
שׁוּעִי ◊ רוּמָם קָרָן יִשְׂרָאֵל ◊ חַיֵּן שְׂדֵי מוֹשִׁיעִי
הוֹשַׁעְנָא ◊ תּוֹפִיעַ וְתוֹשִׁיעִי ◊ הוֹשַׁעְנָא:

אִם אֲנִי חוֹמָה ◊ בְּרַח פַּחַמָּה ◊ גּוֹלָה וְסוּרָה ◊ דְּמַתָּה לְתִמְרָה ◊ הִחְרוּגָה עֲלֶיךָ ◊ וְנִחַשְׁבַּת כְּצֶאֱנָן
מִבְּחָה ◊ וְרוּיָה בֵּין מִכְעִיסֶיהָ ◊ חֲבוּקָה וְדְבוּקָה בְּךָ ◊ מוֹעֲנֶת עֲלֶיךָ ◊ יִחִידָה לְיִחִידָךְ ◊ כְּבוֹשָׁה
בְּגוֹלָה ◊ לוֹמְדָת יִרְאָתָךְ ◊ מְרוּמָת לְחֵי ◊ נְתוּנָה לְמַכִּים ◊ סוֹבֵלָת סִבְלָךְ ◊ עֲנִיָּה כְּעֶרְהָ
פְּדוּיָת מוֹכִיָּה ◊ צֶאֱנָן קְדָשִׁים ◊ קַהְלוֹת יַעֲקֹב ◊ חַיֵּן רְשׁוּמִים בְּשִׁמְךָ ◊ שׁוֹאֲגִים הוֹשַׁעְנָא
הוֹשַׁעְנָא תְּמוֹכִים עֲלֶיךָ ◊ הוֹשַׁעְנָא:

אֲבֹן שְׁתִּיָּה ◊ בֵּית הַבְּחִירָה ◊ גֶּרֶן אֲרָנִי ◊ דְּבִיר הַמַּצְנֵעַ ◊ הֵר הַמּוֹרִיָּה ◊ וְהֵר יִרְאָה ◊ זְבוּל
תְּפֹאֲרֶתְךָ ◊ חֲנָה דָּוִד ◊ טוֹב הַלְבָּנוֹן ◊ יִפָּה נוֹף מְשׁוּשׁ כָּל הָאָרֶץ ◊ כְּלִילַת יִפִּי ◊ לִינִת הַצֶּדֶק
מְכוֹן לְשִׁבְתְּךָ ◊ נוֹה שְׁאֲנָן ◊ סֶכֶת שְׁלֹם ◊ עֲלִית שְׁכֵמִים ◊ פֶּנֶת יִקְרָת ◊ צִיּוֹן הַמַּצְיֵנֶת ◊ קִדְשׁ
הַקִּדְשִׁים ◊ רְצוּף אֲהָבָה ◊ חַיֵּן שְׁכִינַת כְּבוֹדְךָ ◊ הוֹשַׁעְנָא ◊ תֵּל תִּלְפִּיּוֹת ◊ הוֹשַׁעְנָא:

אֲדָמָה מֵאֲרָר ◊ בְּהֵמָה מִמִּשְׁפָּלָת ◊ גֶּרֶן מִגֹּזֶם ◊ דִּגְן מִדִּלְקָת ◊ הוֹן מִמֵּאֲרָה ◊ וְאָכַל מִמְּהוּמָה
זֵית מִנִּשְׁלֹם ◊ חֲטָה מִחֻגֵּב ◊ מִרְף מִגּוֹבִי ◊ יָקֹב מִיֵּלֶק ◊ כָּרֶם מִתּוֹלְעָת ◊ לֶקֶשׁ מֵאֲרָבָה ◊ מִגֵּד
מִצְלָצֵל ◊ נֶפֶשׁ מִבְּהֵמָה ◊ שֶׁבַע מִסְּלָעִים ◊ עֲדָרִים מִדִּלּוֹת ◊ פְּרוֹת מִשְׁדָּפוֹן ◊ צֶאֱנָן מִצְמִיתוֹת
קִצִּיר מִקְלָלָה ◊ רֵב מִרוֹזֵן ◊ חַיֵּן שְׁבֵלָת מַצְנָמוֹן ◊ הוֹשַׁעְנָא ◊ תְּבוּאָה מִחֲסִיל ◊ הוֹשַׁעְנָא:

כשחזור החזן למקומו לפני התיבה בסיום ההקפה,

אומר בקול רם: **אֲנִי וְהוֹ הוֹשִׁיעָה נָא:** והקהל אחריה

החזן אומר בניגון כל חרוז:

קהל עונה על כל חרוז:

בְּהוֹשַׁעְתָּ אֱלֹהִים בְּלוֹד עַמֶּךָ ◊ בְּצִאתְךָ לִישַׁע עַמֶּךָ ◊
בְּהוֹשַׁעְתָּ גּוֹי וְאֱלֹהִים ◊ דְּרוֹשִׁים לִישַׁע אֱלֹהִים ◊
בְּהוֹשַׁעְתָּ הַמּוֹן צָבָאוֹת ◊ וְעַמָּם מִלֵּאכֵי צָבָאוֹת ◊
בְּהוֹשַׁעְתָּ זָבִים מִבֵּית עֲבָדִים ◊ חֲנוּן בְּיָדָם מִעֲבָדִים ◊
בְּהוֹשַׁעְתָּ טְבוּעִים בְּצוּל גְּזָרִים ◊ יִקְרָךְ עַמָּם מִעֲבָרִים ◊
בְּהוֹשַׁעְתָּ פֶּנָּה מְשׁוֹרְרָת וַיִּשְׁע ◊ לְגוֹחָה מַצִּינָת וַיִּשְׁע ◊
בְּהוֹשַׁעְתָּ מֵאֲמֵר וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם ◊ נִקּוֹב וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם ◊
בְּהוֹשַׁעְתָּ סוֹבְבֵי מוֹפֵחַ ◊ עוֹמְסֵי עֲרֵבָה לְחִקִּיף מוֹפֵחַ ◊
בְּהוֹשַׁעְתָּ פֶּלְאֵי אֲרוֹן כְּהִפְשֵׁעַ ◊ צֶעַר פִּלְשֶׁת בְּחֶרֶן אֵף וְנִשְׁע ◊
בְּהוֹשַׁעְתָּ קַהְלוֹת בְּבִלָּה שְׁלֹחַת ◊ רַחוּם לְמַעַנָם שְׁלֹחַת ◊
בְּהוֹשַׁעְתָּ שְׁבוֹת שְׁכֵמִי יַעֲקֹב ◊ תְּשׁוּב וְתִשָּׁב שְׁבוֹת אֲהֵלֵי יַעֲקֹב ◊ וְהוֹשִׁיעָה נָא:
חַיֵּן בְּהוֹשַׁעְתָּ שׁוֹמְרֵי מִצְוֹת ◊ וְחוֹבֵי יְשׁוּעוֹת ◊ אֵל לְמוֹשַׁעְתָּ ◊ וְהוֹשִׁיעָה נָא:

החזן אומר בקול רם: **אֲנִי וְהוֹ הוֹשִׁיעָה נָא:** והקהל אחריה

לשבת

אום נצורה כבבת ◊ בוננת בדת נפש משיבת ◊ גומרת הלכות שבת ◊ דורשת משאת
 שבת ◊ הקובעת אלפים תחום שבת ◊ ומשיבת רגל משבת ◊ זכור ושמור מקימת בשבת
 חשה למהר ביאת שבת ◊ מורחת כל משישה לשבת ◊ יושבת וממתנת עד כלות שבת
 כבוד וענג קוראה לשבת ◊ לבוש וכסות מחלפת בשבת ◊ מאכל ומשתה מכינה לשבת
 נעים מגדים מניעת לשבת ◊ מעדות שלש מקימת בשבת ◊ על שתי כפרות בוצעת בשבת
 פורטת ארבע רשיות בשבת ◊ צווי הדלקת נר מדלקת בשבת ◊ קדוש היום מקדשת
 בשבת ◊ רגן שבע מפללת בשבת ◊ שבועה בדת קוראה בשבת ◊ תנחילה ליום שפלו
 שבת ◊ הושענא:

בהושעת אב המון השליך עליך ייב ◊ בעדו רדת ומלטתו מלחב ◊ בן הושענא:
 בהושעת גזעו מסר יחידתו לשלח ◊ דברת להורו ידך אל תשלח ◊ בן הושענא:
 בהושעת הנאבק עם מלאך קדיש ועיר ◊ ומלטתו משטם שעיר ◊ בן הושענא:
 בהושעת זרעו בבאם על העיר במח ◊ חרדת צרימו בנסעם והלכו לבמח ◊ בן הושענא:
 בהושעת מהורים ממפריכמו במלבן ◊ ירדו במצולת כמו אבן ◊ בן הושענא:
 בהושעת כליל בנתעלמה בגמא צורתו ◊ לויתו אל חיק הורתו ◊ בן הושענא:
 בהושעת מצנף בר בנתעבר ◊ נאמן חל בעדו ונתגבר ◊ בן הושענא:
 בהושעת סגר ביד ישרי בנב חגתי ◊ עזרו אבישי ונד אתהפלשתי ◊ בן הושענא:
 בהושעת פקיד בנר שבע ממעונו ◊ צפית ליפעו ושובבתו למלונו ◊ בן הושענא:
 בהושעת קצב פר ושעתו למעלה ◊ רשפתו האש וגם המים אשר בתעלה ◊ בן הושענא:
 בהושעת שוע לך כי מת הילד ◊ תשב רוחו אליו ויהם בשר הילד ◊ בן הושענא:
 חזן בהושעת שומרי מצוות ◊ וחובי ישועות. אל למושעות ◊ והושיעה נא:

חזון אומר בקול רם: אני והו הושיעה נא: וחקהל אחריו

תכלים כח: הושיעה את-עמך וברך את-נחלתך ורעם ונשאים עד-העולם: מלכים ח' ח:ט-ס ויהיו
 דברי אלה אשר התחננתי לפני יי קרבים אל-יי אלהינו יומם ולילה לעשות | משפט עבדו
 ומשפט עמו ישראל דבר-יום ביומו: למען דעת כל-עמי הארץ כי יי הוא האלהים
 אין עוד: קדיש תתקבל

סדר הושענות להושענא רבא

להושענות שבעה אנשים מוציאים שבעה ספרי תורה והם מחזיקים אותם על האלמעמער. ארון הקודש נשאר פתוח במשך ההקפות בלבד. כשהחזן מגיע לפתח הדרומי של האלמעמער לקראת גמר ההקפה הראשונה מחזירים את אחד מהספרים, בגמר ההקפה שניה מחזירים את ספר השני, וכן בגמר כל הקפה ספר נוסף, ההקפה השניה היא 'אערוך שועי', אחר הקפה שביעית והחזרת ספר שביעי, סוגרים את ארון הקודש. כשאין בבית הכנסת שבעה ספרי תורה, מחזירים לפי מנין הספרים המצויים, בחישוב שהאחרון יחזור בגמר ההקפה השביעית.

חזן אומר וקהל עונה: הושענא:

חזן	קהל	חזן	קהל
למענה אלהינו	הושענא:	למענה בוראנו	הושענא:
למענה גואלנו	הושענא:	למענה דורשנו	הושענא:

יש אומרים את כל הפיוט בסגול וקמץ (שהכף סופית בקמץ ולא בשווא).

למען אמתך ◊ למען בריתך ◊ למען גדלך (ותפארתך) ◊ למען דתך ◊ למען הודך ◊ למען ועודך ◊ למען זכרך ◊ למען חסדך ◊ למען טובך ◊ למען יחודך ◊ למען כבודך ◊ למען לפודך ◊ למען מלכותך ◊ למען נצחך ◊ למען סודך ◊ למען עוזך ◊ למען פאריךך ◊ למען צדקתך ◊ למען קדשתך ◊ למען רחמיך (תרבים) ◊ חזן למען שכינתך ◊ הושענא ◊ למען תהלתך ◊ הושענא:

ברוב קהילות (פפד"מ, מיינץ, פריטה, מעץ) אומרים 'אערוך שועי', בקצת קהילות אומרים 'אל למושעות'.

אערוך שועי	בבית שועי	גלית בצום פשעי	אל למושעות	בארבע שבועות
דרשתיך בו	להושיעי	הקשיבה לקול שועי	נשים בשועות	דפקי ערך שועות
וקומה וחושיעי	זכור ורחם מושיעי	חי בן תשעשעי	והידתם משתעשעות	ועקים
תשעשעי	טוב באנק שעי	יחיש מושיעי	להשעות	חכי ישועות
מרשיעי	לבל עוד תרשיעי	מהר אלהי ישעי	יודעי בין שעות	בורעיך בשועות
נצח להושיעי	שא נא עון רשעי	עבור על פשעי	שמועות	מפיד נשמעות
פנה נא להושיעי	צור צדיק מושיעי	קבל נא שועי	רומם קרן ישעי	חזן שלש שעות
הושענא	תופיע ותושיעי	הושענא:	תחיש לתשועות	הושענא:

אדון המושיע ◊ בלתך אין להושיע ◊ גבור ורב להושיע ◊ דלותי ולי הושיע ◊ האל המושיע ◊ ומציל ומושיע ◊ זועקך תושיע ◊ חוכךך הושיע ◊ מלאךך תשביע ◊ יכול להשפיע ◊ כל שיח תדשא ותושיע ◊ לגיא כל תרשיע ◊ מגדים תמתיק ותושיע ◊ נשיאים להפיע ◊ שעירים להניע ◊ עננים מלהמניע ◊ פותח יד ומשביע ◊ צמאךך תשביע ◊ קוראךך תושיע ◊ רחומךך תושיע ◊ חזן שוחרךך הושיע ◊ הושענא ◊ תמימךך תושיע ◊ הושענא:

אם אני חומה ◊ ברה כחמה ◊ גולה וסורה ◊ דמתה לתמר ◊ החרונה עליך ◊ ונחשבת כצאן מבקח ◊ ורניה בין מבקשים ◊ חבוקה ודבוקה בך ◊ מוענת עלך ◊ יחידה ליחידה ◊ כבושה בגולה ◊ לומדת וראתך ◊ מרומת לחי ◊ נתונה למכים ◊ סבלת סבלך ◊ עניה מערה ◊ פדוית טוביה ◊ צאן קדשים ◊ קהלות יעקב ◊ חזן רשומים בשמך ◊ שואגים הושענא ◊ הושענא תמובים עליך ◊ הושענא:

אדם ובהמה ◊ בשר ורוח ונשמה ◊ גיד ועצם וקרמה ◊ דמות וצלם ורקמה ◊ חוד להכל דמה ◊
ונמשל בבהמות נדמה ◊ וזו ותאר וקומה ◊ חדוש פני אדמה ◊ מיצת עצי נשמה ◊ יקבים
וקמה ◊ פרמים וסקמה ◊ לתבל המסימה ◊ ממרות עז לסממה ◊ נשיה לקומה ◊ שיחים
לקוממה ◊ עדנים לעצמה ◊ פרחים להעצמה ◊ צמחים לגשמה ◊ קרים לזרמה ◊ רביבים
לשלמה ◊ חזן שתיה לרוממה ◊ הושענא ◊ תלויה על בלימה ◊ הושענא:

למען איתן הנזרק בלהב אש ◊ למען בן הנעקד על עצים ואש ◊ למען גבור הנאבק עם שר
אש ◊ למען דגלים הנחית בענן ואור אש ◊ למען העלה למרום ונתעלה במלאכי אש ◊ למען
והוא לה פסגן בארצלי אש ◊ למען זכר דברות הנתונות מאש ◊ למען חפוי יריעות וענן אש ◊
למען מכס הר ירדת עליו באש ◊ למען ידידות אשר אהבת משמי אש ◊ למען כמה עד
שקעה האש ◊ למען לקח מחתת אש והסיר חרון אש ◊ למען מקנא קנאה גדולה באש ◊
למען נח ידו וירדו אבני אש ◊ למען שם טלה חלב בליל אש ◊ למען עמד בגרן ונתרצה
באש ◊ למען פלל בעורה וירדה האש ◊ למען ציר עלה ונתעלה ברכב וסוסי אש ◊ למען
קדושים משלבים באש ◊ למען רבו רבבן חז ונהרי אש ◊ חזן למען שממות עירך השרופה
באש ◊ הושענא ◊ למען תולדות אלפי יהודה תשים בבית אש ◊ הושענא:

תתננו לשם ולתהלה ◊ תשיתנו אל-החבל ואל-הנחלה ◊ תרוממנו למעלה למעלה ◊
תקוממנו לברם סגלה ◊ תציבנו בעין על פלגי מים שתולה ◊ תפדנו מכל נגע ומחלה ◊
תעפרנו באהבה כלולה ◊ תשמחנו בבית התפלה ◊ תנהלנו על מי מנוחות סלה ◊ תמלאנו
חכמה ושכלה ◊ תלבישנו עז וגדלה ◊ תביתרנו בכתר כלולה ◊ תישרנו בארח סלולה ◊
תפגענו בישר מסלה ◊ תחננו ברחמים ובחמלה ◊ תזכירנו במי זאת עלה ◊ תושיענו לקין
בירד הגדולה ◊ תהדרנו בזיו המלה ◊ תדביקנו באזור חתלה ◊ תגיענו לקין הנאלה ◊
תביאהו לביתך פרנה וצחלה ◊ תאדירנו בישע וגילה ◊ תאמצינו ברוח והצלה ◊ תלפכנו
בבנין עירך בבתחלה ◊ תעלנו על כל-אם לתהלה ◊ תזכירנו בששון וגילה ◊ תרביצנו
במרעה שמן להצילה ◊ הושענא ◊ תחוננו אל-הי יעקב סלה ◊ הושענא:

כשחזור החזן למקומו לפני התיבה בסיום ההקפה,

אומר בקול רם: **אני והו' הושיעה נא:** והקהל אחריו

החזן אומר בניגון כל חרו:

קהל עונה על כל חרו:

בן הושענא:	בְּהוֹשַׁעַת אֱלֹהִים בְּלֹד עֶמֶד ◊ בְּצִאתְךָ לִישַׁע עֶמֶד
בן הושענא:	בְּהוֹשַׁעַת גִּי' וְאֱלֹהִים ◊ דְּרוֹשִׁים לִישַׁע אֱלֹהִים
בן הושענא:	בְּהוֹשַׁעַת חֲמוֹן צְבָאוֹת ◊ וְעַמִּם מְלֹאכֵי צְבָאוֹת
בן הושענא:	בְּהוֹשַׁעַת זָכִים מִבֵּית עֲבָדִים ◊ חֲנוּן בְּיָדָם מַעֲבִידִים
בן הושענא:	בְּהוֹשַׁעַת טְבוּעִים בְּצוּל גִּזְרִים ◊ יִכְרַךְ עַמִּם מַעֲבִידִים
בן הושענא:	בְּהוֹשַׁעַת בְּנֵה מְשׁוֹדֶרֶת וְיֹשֵׁעַ ◊ לְגוֹחַהּ מִצִּינַת וְיֹשֵׁעַ
בן הושענא:	בְּהוֹשַׁעַת מֵאֵמֶר וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם ◊ נְקִיב וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם
בן הושענא:	בְּהוֹשַׁעַת סוֹבְבֵי מִזְבֵּחַ ◊ עוֹמְסֵי עֲרֵכָה לְחִקִּיף מִזְבֵּחַ
בן הושענא:	בְּהוֹשַׁעַת פְּלֹאֵי אֶרֶץ בְּהַפְשַׁע ◊ צַעַר פְּלִשְׁתַּי בְּחֶרֶן אֶף וְנֹשַׁע
בן הושענא:	בְּהוֹשַׁעַת קִהְלוֹת בְּבִלָּה שְׁלֵחַת ◊ רַחוּם לְמַעַנִם שְׁלֵחַת
וְהוֹשִׁיעָה נָא:	בְּהוֹשַׁעַת שְׁבוֹת שְׁבָטֵי יַעֲקֹב ◊ תִּשׁוּב וְתִשְׁיֵב שְׁבוֹת אֲחֵלֵי יַעֲקֹב
וְהוֹשִׁיעָה נָא:	חֲזֹן בְּהוֹשַׁעַת שׁוֹמְרֵי מִצְוֹת ◊ וְחֹכְבֵי יִשׁוּעוֹת ◊ אֵל לְמוֹשְׁעוֹת

חור"ק אָנא הוֹשִׁיעָה נָא:

אָנא	אַוּזן חַיִּין תִּאֲבִי יִשְׁעָךְ ◊ בְּעַרְבֵי גַחַל לִשְׁעֶשְׁעָךְ ◊	וְהוֹשִׁיעָה נָא:
אָנא	גָּאֹל בְּנֵת נִמְעָךְ ◊ דּוּמָה בְּמִאֲמָאָךְ ◊	וְהוֹשִׁיעָה נָא:
אָנא	(*) הִבַּט לְבָרִית מִבְּעָךְ ◊ וּמַחֲשָׁבֵי אֶרֶץ בְּהַמְבִּיעָךְ ◊	וְהוֹשִׁיעָה נָא:
אָנא	זָכַר-לָנוּ אֵב יִדְעָךְ ◊ חֶסֶדְךָ לָמוֹ בְּהוֹדִיעָךְ ◊	וְהוֹשִׁיעָה נָא:
אָנא	מְהוּרֵי לֵב בְּהַפְלִיאָךְ ◊ יוֹדַע בִּי הוּא פִּלְאָךְ ◊	וְהוֹשִׁיעָה נָא:
אָנא	בְּבִיר כַּח תֵּךְ-לָנוּ יִשְׁעָךְ ◊ לְאַבּוּתֵינוּ בְּהַשְׁבָּעָךְ ◊	וְהוֹשִׁיעָה נָא:
אָנא	מִלֵּא מִשְׁאֲלוֹת עַם מְשׁוּעָךְ ◊ נִעְקָד כָּמוֹ בַּחַר מוֹר כָּמוֹ שְׁוַעָךְ ◊	וְהוֹשִׁיעָה נָא:
אָנא	סָגַב אֲשָׁלִי נִמְעָךְ ◊ עֲרִיצִים בְּהִנִּיעָךְ ◊	וְהוֹשִׁיעָה נָא:
אָנא	פָּתַח לָנוּ אוֹצְרוֹת רַבָּעָךְ ◊ צִיָּה מִחֵם בְּהַרְפִּיעָךְ ◊	וְהוֹשִׁיעָה נָא:
אָנא	קוֹרְאִיד אֶרֶץ בְּרוּעָעָךְ ◊ רָעַם בְּטוֹב מְרַעָךְ ◊	וְהוֹשִׁיעָה נָא:
אָנא	שְׁעָרֶיךָ תַּעֲלֵל מִמְּשׁוּאָךְ ◊ תֵּל תִּלְפִּיזוֹת בְּהַשִּׁיאָךְ ◊	וְהוֹשִׁיעָה נָא:

(*) כשיש ברית מילה מוסיף כאן החזן ואומר:

זְכוֹר בְּרִית אֲבָרְהָם וְעִקְדַת יִצְחָק וְהִשָּׁב שְׁבוֹת אֱהֱלִי יַעֲקֹב וְהוֹשִׁיעֵנוּ לְמַעַן שְׁמֶךָ:

חור"ק אָנא אֵל נָא הוֹשִׁיעָנָא וְהוֹשִׁיעָה נָא:

אֵל נָא	תַּעֲנֵנוּ בְּשֵׁה אוֹבֵד ◊ שְׁמֵנוּ מִסַּפְרְךָ אֵל תִּאֲבֹד ◊	הוֹשִׁיעָנָא וְהוֹשִׁיעָה נָא:
אֵל נָא	רָעָה אֶת-צֵאֵן הַחֲרָגָה ◊ קְצוּפָה וְעֲלִיד הַרוּגָה ◊	הוֹשִׁיעָנָא וְהוֹשִׁיעָה נָא:
אֵל נָא	צֹאנְךָ וְצֹאֵן מְרַעִיתְךָ ◊ פְּעֻלָּתְךָ וְרַעִיתְךָ ◊	הוֹשִׁיעָנָא וְהוֹשִׁיעָה נָא:
אֵל נָא	עֲנֵנִי הַצֹּאֵן ◊ שִׁיחַם עֲנָה בְּעַת רִצּוֹן ◊	הוֹשִׁיעָנָא וְהוֹשִׁיעָה נָא:
אֵל נָא	נוֹשָׂאִים לֶךְ עֵין ◊ מִתְקוֹמְמֵיהֶם יִהְיוּ כְּאֵין ◊	הוֹשִׁיעָנָא וְהוֹשִׁיעָה נָא:
אֵל נָא	לְמִנְסָכֵי לֶךְ מַיִם ◊ בְּמַמְעֵנִי הִשְׁוַעָה וְשֹׂאבוֹן מַיִם ◊	הוֹשִׁיעָנָא וְהוֹשִׁיעָה נָא:
אֵל נָא	יַעֲלוּ לְצִיּוֹן מוֹשִׁיעִים ◊ מְפֹלִים בְּךָ וּבְשִׁמְךָ נוֹשְׁעִים ◊	הוֹשִׁיעָנָא וְהוֹשִׁיעָה נָא:
אֵל נָא	חֲמוּץ בְּגָדִים ◊ זָעוּם לְנֹעַר כָּל-בּוֹנָדִים ◊	הוֹשִׁיעָנָא וְהוֹשִׁיעָה נָא:
אֵל נָא	וְזָכוֹר תִּזְכּוֹר ◊ הַנְּכוּרֵי בְּלִתְךָ זָכוֹר ◊	הוֹשִׁיעָנָא וְהוֹשִׁיעָה נָא:
אֵל נָא	הוֹדִישִׁךָ בְּעֲנַפֵּי עֲרֵבוֹת ◊ נָעִים שְׁעָה מְעַרְבוֹת ◊	הוֹשִׁיעָנָא וְהוֹשִׁיעָה נָא:
אֵל נָא	בְּרַךְ בְּעֶשְׂרֵי שָׁנָה ◊ אֲמָרִי בְּפִלּוּלֵי שְׁעָה נָא ◊	הוֹשִׁיעָנָא וְהוֹשִׁיעָה נָא:

חור"ק אָנא אֵל נָא ◊ הוֹשִׁיעָנָא וְהוֹשִׁיעָה נָא ◊ אָבִינוּ אֲתָה:

	לְמַעַן תִּמָּוֶה בְּדוֹרוֹתָיו ◊ הַנִּמְלֵט בְּרַב צַדִּיקוֹתָיו ◊	
	מִצֵּל מִשְׁמַטָּה בְּבוֹא מַבּוּל מַיִם ◊ לֹאִם אֵנִי חוֹמָה ◊	הוֹשִׁיעָנָא וְהוֹשִׁיעָה נָא אָבִינוּ אֲתָה:
	לְמַעַן שְׁלֹם כָּל-מַעֲשִׂים ◊ הַמְּנַסֶּה בְּעֲשֻׁרָה נָסִים ◊	
	בְּשֵׁר מִלְּאָכִים נִם יִקַּח נָא מַעַט מַיִם ◊ לְבָרָה בַּחֲמָה ◊	הוֹשִׁיעָנָא וְהוֹשִׁיעָה נָא אָבִינוּ אֲתָה:
	לְמַעַן רֹד וַיַּחֲדֵד נִחְנַט לְמֵאָה ◊ זַעַק אֵיחָה הִשָּׂה לְעֵלָה ◊	
	בְּשָׁרוֹהוּ עֲבָדָיו מִצֹּאֲנוּ מַיִם ◊ לְגִלְגָּל וּסְנִירָה ◊	הוֹשִׁיעָנָא וְהוֹשִׁיעָה נָא אָבִינוּ אֲתָה:
	לְמַעַן קָדַם שְׂאֵת בְּרַכָּה ◊ הַנִּשְׁטֵם וְלִשְׁמֶךָ חֲבָה ◊	
	מִיחֵם בְּמִקְלוֹת בְּשִׁקְתוֹת הַמַּיִם ◊ לְדַמְתָּה לְתִמְרָה ◊	הוֹשִׁיעָנָא וְהוֹשִׁיעָה נָא אָבִינוּ אֲתָה:
	לְמַעַן צַדִּיק הָיִיתָ לֶךְ לְכַחַן ◊ בְּחִתָּן פֶּאֶר יִכְחַן ◊	

הושענא והושיעה נא אבינו אתה: מנסה במסה במי מריבת מים ◊ להחרה הפזב
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: למען פאר היות גביר לאחיו ◊ יהודה אשר גבר באחיו
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: מספר רבע מדליו יול מים ◊ לוא לנו כי אם למענה
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: למען ענו מכל ונאמן ◊ אשר בצדקו כלכל חמן
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: משוך לגואל ומשוי ממים ◊ לזאת הנשקפה
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: למען שמתו במלאכי מרומים ◊ הלובש אודים ותמים
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: מצוה לבוא במקדש בקדוש ידים ורגלים ורחיצת מים
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: לחולת אהבה
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: למען נביאה מחולת מחנים ◊ לכמחי לב הושמה עינים
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: לרגלה רצה עלות ורדת באר מים ◊ לטובו אהליו
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: למען משרת לא מש מאהל ◊ ורוח הקדש עליו אהל
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: בעברו בירדן נכרתו חמים ◊ ליפה וברה
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: למען למד ראות לטובה אות ◊ ועק איה נפלאות
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: מצה טל מגזה מלא הפפל מים ◊ לבלת לבנון
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: למען כלולי עשות מלחמתך ◊ אשר בידם תתה ישועתך
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: צרופי מגוי בלקקם בידם מים ◊ ללא בגדו בך
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: למען יחיד צוירים דש ◊ אשר מרחם לגזיר הקדש
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: ממכתש לחי הבקעת לו מים ◊ למען שם קדשך
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: למען טוב הולך וגדל ◊ אשר מעשך עדה חדל
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: בשוב עם מחמא צו שאב מים ◊ לגאיה בירושלם
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: למען חזק מכרבר בשיר ◊ המלמד תורה בכל בלי שיר
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: מנסה לפניו בתאב שתות מים ◊ לשמו בך סכרם
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: למען זך עלה בסערה ◊ המקנא ומשיב עברה
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: לפלול ירדה אש ולחכה עפר ומים ◊ לעיניה פרכות
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: למען ושרת באמת לרבו ◊ פי שנים ברוחו נאצל בו
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: בקחתו מנגן נתמלאו גבים מים ◊ לפצו מי כמכה
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: למען תרהר עשות רצונך ◊ המכריו תשובה לצאנך
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: אז כבא מחרף סתם עינות מים ◊ לציון מכלל יפי
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: למען ורשוק בתוך הגולה ◊ וסודך למו נגלה
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: בלי להתגאל דרשו זרעונים ומים ◊ לקוראך בצר
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: למען גמר חכמה ובינה ◊ סופר מהיר מפלש אמנה
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: מחכמנו אמרים המשולים ברחבי מים ◊ לרבותי עם
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: למען פאי לך חיום בכל לב ◊ שופכים לך שיח בלא לב ולב
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: שואלים ממך עוז מטרות מים ◊ לשורדך בים
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: למען אומרי יגדל שמך ◊ והם נחלתך ועמך
 הושענא והושיעה נא אבינו אתה: צמאים לישעה בארץ עיפה למים ◊ לתרת למו מנוחה

חו"ק הושענא אל נא ◊ אנא הושיעה נא: ק' חזר.
 הושענא ◊ סלח נא ◊ והצליחה נא ◊ והושיענו אל מעוננו:

מניחים הלולב ואתרוג ונוטלים ההושענות:

- והושיענו אלהינו: תענה אמונים שופכים לך לב כמים
והצליחה נא: למען בא באש ובמים
והושיענו אלהינו: גור ונם יקח נא מעט מים
והושיענו אלהינו: תענה דגלים גור גורי מים
והצליחה נא: למען הנעקד בשער השמים
והושיענו אלהינו: ושב ויחפר בארת המים
והושיענו אלהינו: תענה זבים חונים עלי מים
והצליחה נא: למען חלק מפצל מקלות בשקתות המים
והושיענו אלהינו: מען וגל אכן מבאר מים
והושיענו אלהינו: תענה ידידים נוחלי דת משולת מים
והצליחה נא: למען פרו במשענותם מים
והושיענו אלהינו: להבין למו ולצאצאיו מים
והושיענו אלהינו: תענה מתחננים בבישומן עלי מים
והצליחה נא: למען נאמן בית מספיק לעם מים
והושיענו אלהינו: סלע קד ויזוכו מים
והושיענו אלהינו: תענה עונים עלי באר מים
והצליחה נא: למען פקד במי מריבת מים
והושיענו אלהינו: צמאים להשקותם מים
והושיענו אלהינו: תענה קדושים מנסכים לך מים
והצליחה נא: למען ראש משוררים כתאב שתות מים
והושיענו אלהינו: שב ונסך לך מים
והושיענו אלהינו: תענה שואלים ברבוע אשלי מים
והצליחה נא: למען תל תלפיות מוצא מים
והושיענו אלהינו: תפתח ארץ ותרחיף שמים

חור'ק רחם-נא קהל עדת ישראל: סלח ומחל עונם והושיענו אלהינו: ישענו:

בסוף הפיוט 'או כעני עבדים', יש אומרים 'שערי שמים פתח' בניגון סוף הפיוט 'אנסיכה' במלכיות של ראש השנה.

- או כעני עבדים: אל יד אדונים והושיענו אלהינו: ישענו:
נאה אדוני האדונים: נתגור בגו מדינים והושיענו אלהינו: ישענו:
הן גשנו חיום בתחנון: עדיך רחום וחנון והושיענו אלהינו: ישענו:
זבת חלב ודבש: נא אל תיבש והושיענו אלהינו: ישענו:
מענו בשמנה: ביר שבועה ושמנה והושיענו אלהינו: ישענו:
ברית ברית לארץ: עד כל ימי הארץ והושיענו אלהינו: ישענו:
מתחננים עלי מים: בערבים על יבלי מים והושיענו אלהינו: ישענו:
שיחים בדרד: מפעתם עומסים בשועתם והושיענו אלהינו: ישענו:
פועל ישועות: פנה לפולס שעות והושיענו אלהינו: ישענו:
קול רגשם תשע: תפתח ארץ ויפרו ישע והושיענו אלהינו: ישענו:
שערי שמים פתח: ואוצרד המוב לנו תפתח והושיענו אלהינו: ישענו:

ח' קול מְבַשֵּׁר מְבַשֵּׁר וְאוֹמֵר: וְהַקְהֵל חוֹזֵר.

מְבַשֵּׁר וְאוֹמֵר:	קול דודי הנה זה בא	אָמִין יִשְׁעָךְ בָּא
מְבַשֵּׁר וְאוֹמֵר:	לְעֲמוֹד עַל הַר הַיִּיתִים	קול בָּא בְּרַבְבוּת בָּתִּים
מְבַשֵּׁר וְאוֹמֵר:	תַּחֲתֵיו הַר יִבְקַע	קול גִּשְׁתּוֹ בְּשׁוּפָר לְתַקַּע
מְבַשֵּׁר וְאוֹמֵר:	וּמִשׁ חֲצִי הַהָר מְזוּרָח	קול דָּפַק וְהַצִּיץ וְזָרַח
מְבַשֵּׁר וְאוֹמֵר:	וּבָא הוּא וְכָל קְדוֹשָׁיו עִמּוֹ	קול חֲקִים מְלֹאֵל נֶאֱמָו
מְבַשֵּׁר וְאוֹמֵר:	בַּת קוֹל יִשְׁמַע בְּעוֹלָם	קול וְלִכְל בָּאִי הָעוֹלָם
מְבַשֵּׁר וְאוֹמֵר:	נִלְדּוּ בְּיָלֵד מִמָּעַי אֲמֹו	קול זָרַע עֲמוּסִי רַחֲמֹו
מְבַשֵּׁר וְאוֹמֵר:	מִי שָׁמַע בּוֹאֵת	קול חָלָה וְיִלְדָּה מִי זֹאת
מְבַשֵּׁר וְאוֹמֵר:	וּמִי רָאָה בְּאֵלָה	קול מְהוֹר פֶּעַל כָּל אֵלָה
מְבַשֵּׁר וְאוֹמֵר:	הַיּוֹחֵל אֶרֶץ בְּיוֹם אֶחָד	קול יֵשַׁע וְזִמְן הַיּוֹחֵד
מְבַשֵּׁר וְאוֹמֵר:	אִם יוֹלֵד גּוֹי פֶּעַם אֶחָת	קול בְּבִיר רוּם וְתַחַת
מְבַשֵּׁר וְאוֹמֵר:	וְתִיה לַעֲת עֶרֶב יִהְיֶה אֹר	קול לַעֲת יִגָּאֵל עִמּוֹ נְאוֹר
מְבַשֵּׁר וְאוֹמֵר:	בִּי חָלָה גַם יִלְדָּה צִיּוֹן	קול מוֹשִׁיעִים יַעֲלֹו לְהַר צִיּוֹן
מְבַשֵּׁר וְאוֹמֵר:	הַרְחִיבִי מְקוֹם אֲחֵלֶךְ	קול גִּשְׁמַע בְּכָל גְּבוּלֶךְ
מְבַשֵּׁר וְאוֹמֵר:	קַבְּלִי בְּנִיךָ וּבְנוֹתֶיךָ	קול שִׁימִי עַד דְּמִשְׁק מִשְׁכְּנוֹתֶיךָ
מְבַשֵּׁר וְאוֹמֵר:	בִּי קָמוּ יִשְׁנֵי חֲבֵרוֹן	קול עֲלֹזִי חֲבַצְלֵת הַשְּׂרוֹן
מְבַשֵּׁר וְאוֹמֵר:	הַיּוֹם אִם בְּקוֹלִי תִשְׁמָעוּ	קול פָּנּוּ אֵלַי וְהוֹשָׁעוּ
מְבַשֵּׁר וְאוֹמֵר:	הוּא דוֹד בְּעֲצָמוֹ	קול צִמַח אִישׁ צִמַח שְׁמוֹ
מְבַשֵּׁר וְאוֹמֵר:	הַקִּיצוּ וְרַנְּנוּ שׁוֹכְנֵי עָפָר	קול קוֹמוּ בְּפוּשֵׁי עָפָר
מְבַשֵּׁר וְאוֹמֵר:	מְגִדּוֹל יִשְׁוּעוֹת מְלָכּוֹ	קול רַבְתִּי עִם בְּהִמְלִיכּוֹ
מְבַשֵּׁר וְאוֹמֵר:	עֲשֵׂה חֶסֶד לְמִשְׁיחוֹ לְדוֹד	קול שֵׁם עֲדִינָה לְהַאֲבִיד
מְבַשֵּׁר וְאוֹמֵר:	לְדוֹד וּלְרַעַי עַד עוֹלָם	קול תְּנֶה יִשְׁוּעוֹת לְעַם עוֹלָם

חזון ג' פעמים. קול מְבַשֵּׁר מְבַשֵּׁר וְאוֹמֵר: וְהַקְהֵל חוֹזֵר ג' פעמים.

תכלים כח:ט הוֹשִׁיעָה אֶת־עַמְּךָ וּבְרַךְ אֶת־נַחֲלֶתְךָ וְרַעַם וְנִשְׁאֵם עַד־הָעוֹלָם: מלכים א' ח:נט-ס וַיְהִי דְבַר־יְיָ אֵלֶּה אֲשֶׁר הִתְחַנַּנְתִּי לִפְנֵי יְיָ קְרָבִים אֶל־יְיָ אֱלֹהֵינוּ יוֹמָם וּלְיַלָּה לַעֲשׂוֹת | מִשְׁפָּט עָבְדוֹ וּמִשְׁפָּט עִמּוֹ יִשְׂרָאֵל דְּבַר־יוֹם בְּיוֹמוֹ: לְמַעַן דַּעַת כָּל־עַמֵּי הָאָרֶץ כִּי יְיָ הוּא הָאֱלֹהִים אֵין עוֹד:

החזון אומר 'קדיש תתקבל' בניגון נבחר של יום טוב (עמ' 63).

אחר הקדיש חובטים את ההושענות. לאחר החבטות אומרים 'עלינו' (עמ' 64), שיר של יום ו' שיר מזמור לאספה' (68).

את בדי ההושענא מצניעים לשריפת חפץ או לאפיית מצות.

שבת לפני שבועות (שבת זכרון קהילות אשכנז שחרבו בגזירות תתנ"ו) ושבת חזון

שקראו באשכנז 'שווארץ שבת'

שבת לפני שבועות

אומרים אהבה 'אותך כל היום', נוסח 'אמת ויציב' הרגיל, זולת 'אלדים באזנינו' לאחר אמירת 'יקום פרקן' מזכירים נשמות בלחש מתוך ספר הזכרת נשמות המכונה 'ממורבון'. תחילה קורא הש"ץ כנהוג בכל שבת את ההזכרה של שלושת הנפטרים האחרונים שהלכו לעולמם ושנרשמו בו, וכן את ההזכרה של שלושה נפטרים קודמים, לפי סדר הופעתם בספר. בשבת שלפני שבועות - לאחר מכן מתחיל את ההזכרה המיוחדת לשבת זו, היינו את נשמות הרוגי הקהילות בגזירות תתנ"ו, גזירות ק"ט ושאר גזירות, וכן את נשמות גדולי החכמים הנזכרים בספר. אם ארוכה מאוד רשימת ההזכרות, יש המחלקים את קריאת ההזכרות, דהיינו שמלבד הש"ץ אומר אחד ממנהיגי הקהל חלק מסדר ההזכרה בזמן שהש"ץ אומר את חלקו. אחרי 'אשרי' הקהל עומד על רגליו והש"ץ אומר בנעימה עצובה 'אב הרחמים' והקהל אומר עמו בלחש. הש"ץ נוטל את ספר התורה ואומר 'יהללו'.

שבת חזון

לובשים בגד חול בשבת חזון כדי לעשות היכר לאבלות, והקפידו על כך גדולי הפוסקים רבותינו שבאשכנז. אם בלבוש חליפה של חול כבר נעשה היכר, ניתן ללבוש את כל השאר - כובע, כתונת, נעלים - של שבת. 'לכה דודי' נאמר בניגון 'אלי ציון', וממשיכים בה באמירת 'מומר שיר ליום השבת' ו'ה' מלך'. הפסוק האחרון, 'עדותך נאמנו', נאמר בניגון שבת. יש נוהגים שש"ץ אומר 'מן אבות' בניגון עצוב מיוחד. בשחרית אומרים 'אדון עולם' בניגון יום הכפורים ומסיימים בקול נמוך כל חרוז שבו סוף ניגון. 'ברוך שאמר' נאמר בניגון פשוט. אין מאריכים ב'הכל יודוך' וב'א-ל אדון'. הש"ץ אומר את הקטע מ'לא-ל אשר שבת' עד 'ביום שבת קדש' בניגון מיוחד של עצב, וב'שמך ה' אלקינו' חוזר לניגון שבת. אומרים אהבה 'אותך כל היום' (הנוסח הנכון ללא שיבושי הצנזורה מופיע בתדפיס המחולק בבתי הכנסת), נוסח 'אמת ויציב' הרגיל, ובשבת זו אין הש"ץ משמיע 'על הראשונים' בנעימה, אך מסיימו בניגון שבת, ומתחיל זולת 'אלקים באזנינו' בניגונו המיוחד.

בקריאת התורה מתחילים לקרוא ללוי מהפסוק 'איכה אשא', בניגון הרגיל ולא בניגון איכה. חצי קדיש אחר קריאת התורה נאמר בניגון מיוחד לשבת חזון.

הרב קורא את ההפטרות בניגון 'איכה', ומפסוק 'לכן נאם האדון' בניגון טעמי ההפטרות. את הפסוק האחרון של ההפטרות אומר הקהל בקול רם, ואחר כך המפטיר.

לאחר אמירת 'יקום פרקן', מזכירים נשמות בלחש מתוך ספר הזכרת נשמות המכונה 'ממורבון'. תחילה קורא הש"ץ כנהוג בכל שבת את ההזכרה של שלושת הנפטרים האחרונים שהלכו לעולמם ושנרשמו בו, וכן את ההזכרה של שלושה נפטרים קודמים, לפי סדר הופעתם בספר. לאחר מכן מתחיל את ההזכרה המיוחדת לשבת זו, היינו את נשמות הרוגי הקהילות בגזירות תתנ"ו, גזירות ק"ט ושאר גזירות, וכן את נשמות גדולי החכמים הנזכרים בספר. אם ארוכה מאוד רשימת ההזכרות, יש המפצלים את ההזכרה, דהיינו שמלבד הש"ץ אומר אחר עמו חלק מוגדר של סדר ההזכרה בזמן שהש"ץ אומר את חלקו.

אחרי 'אשרי', הקהל עומד על רגליו והש"ץ אומר בנעימה עצובה 'אב הרחמים' והקהל אומר עמו בלחש. הש"ץ נוטל את ספר התורה וממשיך בניגון של 'אב הרחמים' 'יהללו'.

בקדושת מוסף אומר הש"ץ את הקטע 'הוא ישמיענו' עד 'כתוב לאמר' בניגון חצי הקדיש שאחר קריאת התורה.

¹ הערות:

1. תחילה נכתבו ספרי הממורבך לשם הזכרת נשמות הרוגי גזירות תתנ"ו, אחר כך נכתבו להזכרת הרוגי גזירות ק"ט, והם כללו את שמות כל ההרוגים, אנשים נשים וטף, של אותה קהילה עבורה נכתב הממורבך. נשתמרו בידינו העתקי ספרי הממורבך של וורמיישא ונירנברג הכתובים באופן זה. בקהילות שנוסדו בתקופה מאוחרת יותר לא מנו את שמותיהם של כל הרוגי הגזירות הראשונות של כל הקהילות הקדומות, כי אין לדבר סוף, אלא הזכירו רק את שמות הקהילות בהן היו ההרוגים בגזירות הראשונות, והוסיפו עליהם שמות קהילות בהן היו גם הרוגי גזירות אחרות, וכן שמות ארצות אחרות בהן היו הרוגים על קידוש השם. בממורבך של באמברג הוסיפו גם את שמות החיילים היהודיים שנהרגו במלחמת תר"ל-תרל"א. בימינו, כאשר אנו מונים את שמות הקהילות והארצות הרבות, ראוי לכוון גם על הרוגי גזירות ת"ש-תש"ה בחורבן אירופה.
2. בשמות הקהילות בדרך כלל מופיעים רק אלה שהיו באשכנז עצמה, היינו בארצות דוברות גרמנית. לעתים חדרו לתוך ספרי ממורבך אחדים שמות בודדים של קהילות מחוץ לגבולות אלה, בעיקר של קהילות עתיקות (כמו קראקא) או קרובות גיאוגרפית וחברתית לקהילות אשכנז (באוסטרו-הונגריה). לא מתוך זלזול ביהודי ארצות אחרות נעשה הדבר. ראשית, ספרי הממורבך יסודם בגזירות תתנ"ו שפקדו בעיקר את קהילות אשכנז, ועל פי דפוס הזכרת הנשמות המקורי, המשיכו להיכתב ספרי הממורבך לדורותיהם. ואכן משרבו הגזירות גם בארצות אחרות, נוספו שמות הרוגי ארצות אלה כתוספת לנשמות הרוגי קהילות אשכנז, אך רק שמות הארצות ולא שמות הקהילות הבודדות, הן מחוסר היכרות לפרטי הקהילות שבארצות אחרות, והן מצד שפירוט כל אלה אין לו סוף. בדומה לזה נוהגים גם בני ארצות אחרות, לפי מנהגם לומר 'יזכור' ברגלים, שמזכירים רק את נשמו הוריהם וקרוביהם בלי לפרט אישים וקהילות שמחוץ למעגל החברה הקרובה שלהם.
3. רשימת החכמים שמזכירים את נשמותיהם היא קטנה ומוגבלת בעיקר לכמה מן המפורסמים שבחכמי אשכנז הראשונים. בכמה קהילות הוסיפו שמות בודדים לפי בחירה אישית. מפני מה דוקא חכמים אלה ולא אחרים? רשימה זו הועתקה מתוך ספר הזכרת הנשמות הקדום של מגנצא (ר' וויינברג, אונטערזוכונגען, עמ' 57, 48; מעמארביכער, עמ' 8), שעבורה היתה לחכמים אלה משמעות מיוחדת, וכך נקבעה כמעט לגמרי לדורות. זו הסיבה שבראשה מופיעים שמות של שני זוגות, רבי שלמה ואשתו רחל שתיקנו בית הקברות במגנצא ורבי יצחק ואשתו בילא שביטלו המכס בקובלנץ [מגנצא השפיעה על שאר קהילות אשכנז בכמה תחומים. עצם בחירת שווארץ שבת לפני שבועות, לא כבורמיישא, מבחר הפיוטים בתפילה, זאת גם בהשפעת ספר מהר"ל].
4. הפורמולה: "יזכור אלהים את נשמת הרוגי ושרופי קהילות [...] וישוביה", מופיעה בספרי ממורבך חשובים בלשון רבים, ולא "קהילת [...] גרידא. כפי שידוע הרבה פעמים גורשו יהודים ונטבחו, והקהילות חברו ונוסדו מחדש לכן המונח 'קהילות' יכול לשמש כתיאור לכל הקהילות שקמו נפלו וקמו באותו מקום, בחינת "שבע יפול צדיק וקם".
5. בסגנון צורת ההזכרה של הממורבך הלכתי בעיקר לפי הדוגמה של הממורבך הגדול של קהילת פראנקפורט. אולם בכמה מקומות נפלו בו טעויות כתיב וסגנון, ותיקנתי על פי נוסח ספרי ממורבך של קהילות אחרות. גם ברשימת הקהילות וגדולי התורה, עשיתי השלמות ותיקונים על פי ספרי ממורבך אחרים.
6. שמות המדינות מופיעים ברוב ספרי הזכרת הנשמות בצורות שונות ונבדלות מאחד לשני, ללא שיטה ברורה. מחוסר ידע גיאוגרפי של סופרים נפלו טעויות בכתיב שמות המקומות, ומכאן כתיבים שונים של שם אותו מקום, וכן אי התמצאות, נוצרו כפילויות [וויינברג, מעמארביכער, עמ' 12, 72] 'השתמשנו בדרך כלל בפיענוחים הלועזיים של הרב וויינברג, וגם בפיענוחיו של ר' אברהם ברלינר במאמרו באיזראעליט תרל"ב. בספר של קהילת באד-נושטאט ע"נ זאלה שנכתב בשנת תצ"ו, השתדל הסופר לנקד את שמות המקומות, תופעה שאינה קיימת בשאר הספרים, אולם מחמת אי ידיעה נכונה, יצאו השמות משובשים עוד יותר ותחת לסייע להגיית השמות הבלתי ידועים, גרם הניקוד לעיוותם. ערכתי את שמותיהם לפי סדר א"ב, כפי שנמצא בחלק מספרי הזכרת הנשמות, והשלמתי שמות על פי המקורות השונים.
7. שמות הקהילות נשתנו בחלק מהם במשך הדורות, ובספרי הממורבך המאוחרים נכתבו השמות לפי הצורה המוכרת בתקופת הכותבים והמתפללים.
8. הרשימות המפורטות ביותר של קהילות שנפגעו בגזירות ק"ט נמצאת בממורבך של [מגנצא, לבדוק את זאלפלד!; דייץ (איזור קלן 32) ושל אורשפרינגען (איזור ווירצבורג), ומהן נלקחו הרבה שמות שאינם מופיעים בספרים אחרים, אך עדיין נותרו שמות רבים שנאספו מספרי הזכרת הנשמות השונים. בני רוב קהילות אלה נפגעו שוב בחורבן אירופה ת"ש-תש"ה, וזכרם ראוי לעמוד לעד.

בוך', 'מאמר-פנקס', 'מעמאר-בוך', 'מעמר-בוך', 'מעמר-בוך', 'מימר-מעמר' : ספר המכונה בכמה שמות. 1. פנקס', 'הזכרת נשמות', 'הזכרות נשמות', 'פנקס', 'אלמעמיר-ספר מאמר', 'ספר המאמר', 'ספר המעמר', 'מאמר מזכיר נשמות', 'יזכור נשמות', 'זכרון צדיקים'

9. במרבית ספר הזכרת הנשמות, ברשימת הקהילות מופיע רק הפתיח של לשון ההזכרה, כמו: "יזכור אלקים את נשמת הרוגי ושרופי קהילות אוגשבורג וישוביה". ונראה הדבר לכאורה כי בכך נגמר לשון ההזכרה של אותה קהילה. אולם בממורבך של הקהילה העתיקה שפירא, אחד משלושת קהילות שו"ם שמהם יצאה תורה לכל ישראל, נמצא הנוסח בשלימות אצל כל קהילה: "יזכור אלקים את נשמת הרוגי ושרופי קהילות אוגשבורג וישוביה עם נשמות אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל ולאה שנהרגו ונשרפו על יחוד השם. בשכר זה תהא נשמתם צרורה בצרור החיים עם צדיקים וצדקניות שבגן עדן, אמן". על פי דוגמה שלמה זו הבאנו גם פה לשון ההזכרות.

10. הזכרת נשמות זו אינה מכילה נוסח מעין "בעבור שאנו נודרים מתנה לצדקה בעד נשמתם", ולכן אינה מותנית במתן נדרים. כי אין זה בגדר 'זכור' הנאמר ברגלים, לפי מנהג פולין, על יסוד המנהג הקדום שנשמר באשכנז לעשות 'מי שבירך' של 'מתנת יד' בימי קריאת התורה של 'איש כמתנת יד'. הזכרת נשמות זו היא בעבור קידוש השם של ההרוגים עצמם שנעשה בזמן ההריגה, או הרבצת התורה שלהם בחייהם, או שאר מעשים טובים שעשו ונמנו בהזכרה, ו"בשכר זה תהא נשמתם צרורה בצרור החיים עם צדיקים וצדקניות שבגן עדן, אמן".

בראש ספר הזכרת נשמות של קהילת מארולדסוויסאך כתב הסופר: "ראיתי ושמעתי שבכמה ישובים אין 'מאמר בוך', ואין זה נכון לפרוש בגלל הוצאה כספית של הבל, אלא יש לעשות מה שכל ישראל עושים, ואף במקום שגרים בו מעט יהודים עדיין ימצאו בקופת ההקדש די מעות לשם כך".

ממורבך כתוב על קלף, ולעתים על נייר, ויש שפיארוהו בעיטורים, אף צבעוניים, ובכריכה יוקרתית. [בעת האחרונה היו שהוסיפו רשימות בהדפסת מכונת כתיבה. וויינברג, מעמארביכער, עמ' 69]. 'תוכנו מורכב כרגיל מהחלקים הבאים:

1. עמוד שער [לעתים רבות מעוטר].
2. תפילות שנאמרות על ידי הש"ץ על האלממור (הבימה), כמו 'לכה דודי', מזמורים צב (מזמור שיר ליום השבת) וצג (ה' מלך). 'על הכל', 'ויעזור ויגן', 'ותגלה ותראה', זמר 'אחד יחיד', ברכת 'ברוך שפטרני', 'מי שבירך לחולה', 'מי שבירך למקשה לילד', ברכות ההפטרות, 'יקום פורקן', 'מי שבירך' לקהל, [בכמה קהילות ברכת המלך: 'הנותן תשועה'], ברכת החדש, 'מי שבירך' למתנת יד], בכמה קהילות: 'מי שבירך' מיוחד לתענית בה"ב [אשרי, 'אב הרחמים', 'יהללי', סדר עירובי הצרות, סדר תקיעת שופר עם פסוקים שלפני התקיעות ואחריהם] 'בכמה קהילות: 'יהי רצון' לשני וחמישי אחר קריאת התורה, [ברכת הגומל, ברכות מגילת אסתר, סדר התרת נדרים].
3. הזכרת הקהילות והארצות שתושביהן מתו על קידוש השם בגזירות.
4. הזכרת נשמותיהם של גדולי ישראל שהשפעתם ניכרת באומה כולה.
5. הזכרת נשמותיהם של אישים מקומיים ונפטרי קהילה שנזכרים בזכות פעלים יוצאי דופן. מאוחר יותר נוספו נשמות נפטרים שניתן בעבורם תשלום מיוחד לקופת ההקדש. בעוד בספרי ההזכרות הקדומים נזכרו רק שמות הנפטרים עם ציון קצר על מעלתם, נוספו בדורות האחרונים תיאורים נרחבים יותר על מעלותיהם ולעתים אף קורות חיים של הנפטרים.

לפי ההנחיה הניתנת בממורבך של קהל האשכנזים בסופיה, מזכירים את נשמות גדולי ישראל בקול רם, ואת היתר אומרים בלחש. לדברי ר' מנחם וויינברג (אוטערזוכונגען, עמ' 56; 'מעמארביכער', עמ' 5) נוהג הש"ץ או הרב בשבתות רגילות להזכיר נשמות בלחש, אולם בשתי השבתות השחורות מקריא את ההזכרות בקול חגיגי. אולם הוא עצמו מצטט, מעמארביכער, עמ' 81 מתוך ספרה של קהילת טאוברערטערסהיים: "לאחר הזכרת נשמות זאגט מן מי שבירך מיט הוכי שטים", כלומר שמרימים את הקול רק אחר הזכרת הנשמות ולא במהלכו.

בקהילות אחדות בהן במרוצת הדורות נתארכה מאוד רשימת הנזכרים (באמברג, פיורדא) לא הזכירו כל אחד בפני עצמו, אלא מקריאים בהזכרה אחת רשימה ארוכה של שמות, ואף הכינו בכתב רשימה כזו. לדברי וויינברג, רוב הקהילות מגבילות את הזכרת הנשמות בשתי השבתות השחורות רק להרוגים ואינן מזכירות את הנפטרים.

בשבת רגילה ש"ץ קורא בלחש, כדי שלא לעורר יגון, מתוך ספר הזכרת הנשמות המכונה 'ממורבך' את לשון ההזכרה של שלושת הנפטרים האחרונים שהלכו לעולמם ושנרשמו בו, וכן את לשון ההזכרה של שלושה נפטרים קודמים שהזכרתם נעשית לפי סדר הופעתם בספר. בספרי הזכרת נשמות של קהילות פאפנהיים ואייבלשטאדט, נרשם בין ההזכרות: "עד כאן בשבת ראשון", "עד כאן בשבת שני". יש הנותנים סיכת בטחון במקום גמר ההזכרה, כדי לידע היכן להתחיל את הזכרת שלושה הבאים בשבת שאחריה. רישום ב'ממורבך' נעשה תמורת תשלום הולם לקהילה או לבית הכנסת (בוורמיישא במאה ה-17 גבו על כך י"א זהובים, בפפד"מ במאה ה-19 גבו על כך כ"א זהובים).

דוגמאות להזכרת נשמות מתוך ספרי 'ממורבוך' של קהילות אחדות:

יִזְכּוֹר אֱלֹהִים אֶת נִשְׁמַת הַדּוֹגִי וְשִׂרּוּפֵי קְהִילוֹת _____ וַיִּשׁוּבִיהָ עִם נִשְׁמוֹת אֲבֵרָהֶם יִצְחָק וַיַּעֲקֹב שְׂרָה רַבֵּקָה רַחֵל וְלֵאָה ◊ שְׁנֵהֲגֵנוּ וְנִשְׂרָפוּ עַל יְחִיד הַשֵּׁם ◊ בִּשְׂכַר זֶה תִּהְיֶה נִשְׁמַתָּם צְרוּרָה בְּצִדּוֹר הַחַיִּים עִם צַדִּיקִים וְצַדִּיקוֹת שְׁבִנֵּי עֵדֶן ◊ אָמֵן:

Hannau האנאו	Diedenhofen דינהופן	ברק	Altendorf אלטדורף	Ahr אהר
Henneberg הנברג	Diez דיץ	בראנדנבורג	Altona אלטונה	אוברלינגן ע"נ
Heppenheim הפנהיים	Dillingen דילינגן	Brandenburg	Alzey אלציי	Ueberlingen נעקאר
Hersbruck הרסברוק	דילקן	Braubach בראובאך	Amberg אמבריג	אובנבורג
Herford הרפורד	דינקלשביהל	ברויך	Amorbach אמורבאך	Oberwesel אוברוויזל
herzbreich הרצברייך	Dinkelsbuehl	בראונשווייג	אנביירק	אוברמושיל
Herschfeld הרשפלד	Duesseldorf דיסדורף	Braunschweig	אנגימונד	Obermoschel
וואדנברג	Dieslacken דיסלאקן	Bruessel בריסל	Andernach אנדנאך	Obernheim אוברנהיים
וואכנהיים	Duerkheim דירקהיים	Breisach ברייזאך	Ansbach אנסבאך	Augsburg אוגשבורג
Wachenheim	דעיבנטר	ברין וישוביה	Aarweiler ארוויילר	אודרענהיים
וואלדאו	דעטמולד	Bristol בריסטול	ארנהיים	Odernheim
וואלדברג	Dresden דרעזדען	Brixen בריקסן	Arnstadt ארנסטאט	Aura אורא
וואלפרון	האג	Bregenz ברעגענץ	Arnstaedt ארנסטט	אוטרין
וואסרטרודינגן	Hagenau האגני	Breslau ברעסלאו	ארנסטיין	Oehringen אוירינגן
Wassertruedingen	Hassfurt האזפורט	Godesberg גודסברג	אשאפנבורג	Ulm אולם
וואסרבורג	Hall האל אין שוואבן	Gotha גוטה	Aschaffenburg	Olmuetz אולמץ
Wasserburg	in Schwaben	Golzheim גולצהיים	באבענהויזן	אולריך שטאט
ווארנדורף	Halle האל	גונדלפינגן	Babenhhausen	אומללאך
וואבורג	האלברשטאט	Gundelfingen	Baden באדן	אוהשנוורט
ווינדבריקה	Halberstadt	גונדנהויזן	Balbach באלבאך	אונטרווינדסבאך
Wiedenbruegge	האמבורג	Gunzenhausen	יזכור אלהים את	אוסטרבורג
ווידשהיים	Hamburg האמלבורג	Goslar גוסלאר	נשמת הרגי ושרופי	Aussig אוסיק
וויזל	Hammelnburg	Goettingen גטינגן	קהילות באמבערג	Osnabrueck אוסנאברוק
וויזנבורג	Hameln האמלן	גיאורסגמינד	Bamberg באמברג	Aufhofen אופהאוזן
וויטליך	האמפורט	גיאלצהאפן	ווישוביה	Ofen אופן
וויידן	Hannover האנובר	Gailingen גיילינגן	בובנברג	Offenbach אופנבאך
וויילא	Hasselt האסלט	Geisslingen גייסלינגן	בודהיים	Oppenheim אופנהיים
וויימאר	Harburg הארבורג	Guenzburg גינצבורג	בוזינג	אוקסענפורט
ווינהיים	הוהנטרוהנזין	Giesen גיסן	בוכן	Ochsenfurt אוורינגן
וויסינגן	הוינשטין	גירולשטיין	Buchen בוכהולץ	אורינגן
וויסנבורג	Hauustetten	גוגלינגן	Bulkau בולקאו	אויבערלינגען
וויסנזע	Hochenburg הוכנבורג	גלאדבאך	Bonn בון	Ueberlingen
וויספלד	Hochstaedt הוכשט	Gelnhausen גלנהאוזן	Boppard בופארד	Iglau איגלוי
וויקסרהיים	הולבילט	גנינגן	Bopfingen בופפינגן	Eger איגר
Weikersheim	הולוואלד	Genf גנבה	Borghausen בורגהאוזן	אידינגן [עטינגן?]
ווישטאט	הולצוויילר	Genua גנואה	Burgheim בורגהיים	איטנבורג
Windsbach	הומבורג	גפינגן	Burnau בורנאו	איילבשטאט
ווינדסהיים	הוצנפלוץ	גרויט	Biebrich ביבריך	Eibelsstadt
ווינדשם	הורנהיים	גרולסהופן	בייהינגן	Eisenach אייזנאך
ווינא וישוביה	הזואט	Gerolshofen	בייזינגן	אייילוונגן
וויניציאה וישוביה	היידוק	גרמורשהיים	Baisingen בייזינגן	Eilenburg איילנבורג
ווינצהיים וישוביה	היידניגספעלד	Germersheim	Beilstein ביילשטיין	Eichstaedt אייכשטעט
וויצנהויזן	היידלבערג	Greiding גרדינג	Bayreuth ביירויט	Einbeck איינבק
Witzenhausen	וישוביה	גרייסבאך	Bielfeld בילפעלד	אייסקירכ
ווינדדורף	היילברון	Graetz גרץ	Bingen בינג	אייקולצהיים
Wuerzburg	הילדסהיים וישוביה	דאכשטיין /	Birching בירכינג	אייקטאולא
וישוביה	היילינגשטאט	טאכשטיין	Bueren בירן	איירגנטהיים
ווישסהיים	Heiligenstadt	דאמבאך	Birkenfeld בירקנפעלד	אילא
וולפנביטל	הילדברגהויזן	Danzig דאנציג	בישהיים	אינגולווינגן
Wolfenbuettel	Hildburghausen	דודרשטאט	בישופסהיים	אינגולשטאט
ולפסברג	הילדסהיים	Duderstadt	Bacharach בכרך	Ingolstadt
וולקא / וועלקיבך	Hildesheim	דוירמאגן	Belgrad בלגראד	Innsbruck אינסברוק
וולשטיין	הילפולשטיין	דוירן	בלנקנבורג	Ipshofen איפהופן
ווינגס	Hilpolsheim	דונאוורט	בערגא	Airgouza אירגוזא
וויסטרנידורף	הילפרהויזן	Donauwoerth	ברלין	Aachen אכען
ווצלאר	הכנבורג	Dortmund דורטמונד	Bern ברן	אלדענהופן
וורבהיים	הנגבאך	Durlach דורלאך		
וורטהיים	הדרנהיים (אידרנהם)	Dieburg דיבורג		

- 296

קרעמזיר וישוביה	פראנקנהויזן	נורדהויזן	לינבורג	וורלאו
קרפאן	Frankenhausen	וישוביה	לינדאו	וורמישא (Worms)
ראונשבערג	פראנקפורט דאדער	נידנאו	ליננהופן	וישוביה
Ravensburg	Frankfurt a. Oder	נידלינגען וישוביה	לינץ	וורצבאך
ראטציבורג	פראנקפורט דמיין	נישטאט	ליצילבורג	זאלפלד
רובאך /רארבאך	Frankfurt a. Main	וישוביה	Luetzelburg=	זאלצבורג
רוטינגן	וישוביה	נימעגן	Luxemburg	וישוביה
רוטנבורג	Friedberg	וישוביה	ליק	זאלצונגן
וישוביה	Pressburg	ניקולשבורג	Lemgo	זאנגרהויזן
רויטלינגן	צוריק	Nikolsburg	לנדא	Sangerhausen
רויניץ	Zurzach	לינבערג	לעכניך	זבולה
Rom	(Schweitz)	וישוביה	מאגדבורג	זוטויינא
רומהילד	Zabern	נעקארגמינד	מאנהיים וישוביה	זוברנהיים
Runkel	ציגנהאגן	Neckargemuend	מאנטובה	זול
רוסהיים	Znaim	נעקארשטרם	מארבורג	זולטורן
רופאך	Zell	נעקארסטורם	מארק	זולצבאך
רוקנהאוזן	Kannstatt	סארבריקן	מאנצא (Mainz)	זונטהיים
Rockenhausen	קאסל וישוביה	Saarbruecken	וישוביה	זינציג
Raudnitz	קארלסטאט	St. Gal	מיהלדורף	זואשט
רייל	Koburg	עברבאך	מונהם	זיאבורג
ריינא	Koblenz	ענהנגן	מונטאבאוער	זינצהיים
רימאגן	קוואלהאוזן	עטוויילר	Montabauer	זיסקינד
רינק	קניגסברג	עטינגן	Mosbach	זליגנשטאט
רנדאק	קוכם-צל	Ettlingen	Mutzig	Seligenstadt
רגנסבורג	Kochem	עלזאנר	מושטאט	Znaym
וישוביה	קולברשהיים	עלוואנגן	מיטלברג	זעלקריכען
שאפהויזן	kolda	עלשטפעלד	מיידנבורג וישוביה	זנהיים
Schaffhausen	קולמאר	עלקאן	מינינגן	טאנאו
Schweidnitz	וישוביה	עלריך	Mainfeld	טויבערשטאט
שוויינפורט	Kuehlheim /	עמריך	Meissen	טירנא
Schweinfurt	Kehlheim	ענדינגען	וישוביה	טרוילינגן
שוואל (זבולה)	קונצלאווא	וישוביה	מילאנו	טרינט
שוואלבאך	קונשטאט	ענטי	Muelhausen	טרייר וישוביה
Schwalbach	קונשטאט	ענהיים	במדינת טירינגן	יודנבורג
שוואלדאך	Koesfeld	עסלינגן	[וישוביה]	(בקרבת)
שוונפלד	קופנהאגן	עפינגן	Muelheim	היידינספלד?
שורנדורף	Kopenhagen	ערבאך	Miltenberg	יוליד
שטולברג	Kaesmark	ערלבאך	מינדן	Jena
(Harz)	קייזרסלאוטרן	ערלאנגן	מינכן	יעסיניץ
שטולצבורג	Kaiserslautern	ערפורט	Muenchen	Ladenburg
שטומל	קייזרסברג	וישוביה	מינסטער	לאהנשטיין
שטוטגארט	Kaysersberg	ערקילענץ	Muenster	(Ober/Nieder)
שטטן	Kuelsheim	עשוועגע	מינסטערמאייפלד	Lahnstein
שטיין	קיצינגן	פאדבורן	Muenstermaifeld	לאווינגן
שטיינהיים	Kleve	Vacha	Mez	Lauda
שטיפט	קלינגנברג	פאסוי	מרעבורג	לאוטראבאך
שטלבערג	Koeln וישוביה	וישוביה	מכלן	Lauterbach
שטענדל	Kempen	פאריש	מלירכשטאט	לאופען
שטראסבורג	קניגסברג	פוזנא	ממינגן	לאנדסרוט
Strassburg	בגראבפעלד	Fulda וישוביה	מנקי	וישוביה
Straubing	Koenigsberg in	פולדא	Menki bei Serach	להטולש
שטערנברג	Grabfeld	פיטונקנא	מקלנבורג	Lublin
שטערליץ	Xanten	פילאך	Mecklenburg	Lohr
שוידנורף	Kempten	פלדהאוזן	מרגנטהיים	לונדון
שמאלקאלדן	קריילסהיים	Pilsen	Mergentheim	לופנאו
Schmalkalden	Craillsheim	פלורנץ	Nancy	Lorch
שפאנדוי	Krems	פעשט	נימבורג	ליגניץ
שפירא	Kremsier	פפורצהיים	נימארקט	ליינינגן
וישוביה	Krakau	וישוביה	Naumburg	לייפניק
שרישהיים	קרייצנאך	פראג וישוביה	נויבורג	לייפציג
	(וי"א:צלם-מקום)	פראנקנהויזן	Noerdlingen	לימבורג
	Kreuznach	Frankhausen	נושא	

בממורבך של עטינגן נוספו: גערלין, בממורבך באחת מקהילות שוואבן, נוספו: זאנטא, לובלין, בממורבך של צקנדורף נוספו: גרעץ, ווארשויא, טורין, טרעזנא, נעמירוב, לבוב, לובלין, בריסק

בממורבך של נידרוורן נוספו: נעמירוב, טולשין, באר, פולנאה, הומל, סאטארדוב, צארניאוב, בראהין, פינסק, בריסק, וולאדו, פארישפאלה, פריאסלב, פארישופקה, קרעמענטש, בילגרייא, חלים, דובנא, טארנוגורד

בכמה ספרי הזכרת נשמות יש כפילויות כמו: צרפת-פראנקרייך, הולנד-נידרלנד

אודענוואלד Odenwald, אונגארן Hungary, אלטמיהל Altmuehl, אוקריינא Ukraine

יזכור אלהים את נשמת הרוגי ושרופי מדינת ³ _____ עם נשמות אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל ולאה ♦ שנהרגו ונשרפו על יחוד השם ♦ בשכר זה תהא נשמתם צרורה בצרור החיים עם צדיקים וצדקניות שבגן עדן ♦ אמן:

Kurland קורלאנד	England אנגלנד	Luxemburg לוקסמבורג	Denmark דנימארק	Austria אוסטריה
Carinthia קרנטיין	Podolia פאדאליה	Lorraine לוטרינגן	Holland הולנד	Austria אוסטריה
Russia רוסיה	Poland פולין	Lorraine לוטרינגן	Hesse העסין	Italy איטליה
Rhineland ריינס	Pommern פומרן	Lithuania ליטא	Wallachei וואליחייא	Ireland אירלאנד
Ries ריעס	Portugal פורטוגל	Liפלאנד	Volhynia וואלין	Aragon ארארגוניה
Swabia שוואבין	Bohemia ביהם	Malta מאלטה	Wuerttemberg ווירטמברג	Arץ הקדושה
Black Forest שווארצוואלד	Flanders פלאנדירן	Mecklenburg מעקלנבורג	Wetterau וועטערוי	Baden באדן
Sweden שוודין	Federsee פפאלץ	Moravia מעהרין	Westphalia וועשפאלן	Bodensee בודענזי
Styria שטייערמארק	Franconia פראנקין	Mark מארקט	Sauerland זוארלאנד	Burgundy בורגונדי
Switzerland שווייץ	Provence פרובינצא	Neckar נעקאר	Transylvania זיבנברגן	Bohemia ביהם
Silesia שלעזיא	Friesland פריזלאנד	Scythia סיציליא	Seeland זילאנד	Bavaria ביאירן
Schleswig שלעזוויג	Prussia פרייסען	Spain ספרד	Saxony זאקסון	Brabant בראבאנט
Turkey תוגרמה	France צרפת	Scotland סקוטלאנד	Tirol טירול	Brandenburg בראנדיבורג
	Croatia קרואטיה	Alsace עלזאס	Thuringia טירינגן	Breissgau ברייסגאו
			Greece יוון	Dalmatia דאלמאציה
			Lodischland לודישלנד	

יזכור אלהים את נשמות בני כל הקהילות והישובים האלו ♦ והסביבות של כל עיר ועיר ♦ עם נשמות אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל ולאה ♦ שנהרגו ונשרפו ונסקלו ונמכחו ונחנקו ונצלבו ונאנסו ונגררו ונתלו ונקברו חיים ונתיסרו בכל מיני יסורים קשים ומרים ובמיתות קשות ומשונות על קידוש השם יתברך שמו. בשכר זה יזכרם אלהים ונשמתם תהא צרורה בצרור החיים עם נשמות הצדיקים והצדקניות שבגן עדן ♦ אמן.

בממורבוך של וורמיישא הוסיפו בשנת ת"ת"ו על פי הוראת רבי משה שמשון בכרך את שמות קהילות ההריגה בפולין ורייסן בגזירות ת"ח ות"ט. כעין זה הוסיפו בממורבוך של פולדא, פירדא וטרויכלינגן. נוסח פירדא: אוליאנאב, אוסטרא, באר, בארישופקה, ביחוא, בילגרייא, בראהין, בריסק, דובנא קטן, הומי, הרובש הוא, וואלאדוה, חעלים, טאמישאב, טולטשין, טורבין, טראגראד, לאדמר, לובען, לויצק, נאראל, נעמרוב גדול, פאלנא, פארישפאלה, פינסק, פערייאט, פריאסלאב, צארינאב, קאסנטיין, קאריטניצא, קראסנאבראד. קראשניק, קרעמניץ, שטאראדוב, שעברשין, נוסחי עלינגן, טרויכלינגן, שוואבאד:

צריך להעתיק מוויינברג, ממורבוכר, עמ' 222, 212-213, 195-196 [עד כאן]

לזכר נשמות שש מיליון קדושים

יזכור אלהים את נשמת ששה אלפי אלפים ישראל אנשים ונשים ילדים וילדות

של כל הקהילות וישובים ♦ וסביבות של כל עיר ועיר במדינות ♦

גרמניה Germany, אוסטריה Austria, צ'כוסלובקיה Czechoslovakia, פולין Poland, דנמרק Denmark, נורווגיה Norway, הולנד Holland, בלגיה Belgium, צרפת France, רומניה Romania, יוגוסלביה Yugoslavia, יוון Greece, איטליה Italy, ליטא Lithuania, לטביה Latvia, אסטוניה Estonia, אוקריינה Ukraine, רוסיה Russia, הונגריה Hungary, ושאר הארצות הנכבשות

עם נשמת אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל ולאה ♦

שנהרגו ונשרפו ונמכחו ונאנסו ונגררו ונתלו ונקברו חיים ונתיסרו בכל מיני יסורים קשים ומרים ומיתה קשה על יחוד השם. בשכר זה יזכרם אלהים למובה ונשמתם תהא צרורה בצרור החיים עם נשמות צדיקים וצדקניות שבגן עדן ♦ אמן:

3. In the various ספרי ממורבוכ the various מדינות are sometimes listed individually in the יזכור and often in groups of varying sizes.

יזכור אלהים נשמת הרב ר' יוסף והרב ר' שלמה ובני ישיבתם עם נשמות אברהם יצחק ויעקב שנהרגו ונשרפו על יחוד השם, בשכר זה תהא נשמתם צרורה בצרור החיים עם שאר צדיקים וצדקניות בגן עדן, אמן.

ע"כ על פי הממורבך של שפירא

יזכור אלהים את נשמת **רבינו גרשום ב"ר יהודה מאור הגולה** עם נשמות אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל ולאח, עבור שהאיר עיני הגולה בתקנותיו והרביץ תורה בישראל. בשכר זה תהא נשמתו צרורה בצרור החיים עם צדיקים וצדקניות שבגן עדן, אמן.

יזכור אלהים את נשמת **רבינו שמעון הגדול ב"ר יצחק**, עם נשמות אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל ולאח, עבור שטרך בעד הקהילות והאיר עיני הגולה בפיוטים שירות ותשבחות. בשכר זה תהא נשמתו צרורה בצרור החיים עם צדיקים וצדקניות שבגן עדן, אמן.

יזכור אלהים את נשמת **רבינו שלמה ב"ר יצחק**, עם נשמות אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל ולאח, עבור שהאיר עיני כל ישראל בפירושו לכל התורה, מקרא משנה תלמוד. בשכר זה תהא נשמתו צרורה בצרור החיים עם צדיקים וצדקניות שבגן עדן, אמן.

יזכור אלהים את נשמת **רבינו יעקב תם**, עם נשמות אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל ולאח, עבור שהרביץ תורה בישראל והאיר עיני הגולה בפלפוליו ותוספותיו. בשכר זה תהא נשמתו צרורה בצרור החיים עם צדיקים וצדקניות שבגן עדן, אמן.

יזכור אלהים את נשמת **רבינו יעקב מאורליינש**, עם נשמות אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל ולאח, בעבור תוספותיו וחידושי וטעמיו ושהרביץ תורה בישראל. בשכר זה תהא נשמתו צרורה בצרור החיים עם צדיקים וצדקניות שבגן עדן, אמן.

יזכור אלהים את נשמת **רבינו שמואל ב"ר מאיר [רשב"ם]**, עם נשמות אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל ולאח, עבור שהרביץ תורה בישראל והאיר עיניו בפירושו ותוספותיו. בשכר זה תהא נשמתו צרורה בצרור החיים עם צדיקים וצדקניות שבגן עדן, אמן.

יזכור אלהים את נשמת **רבינו יצחק ב"ר מאיר [ריב"ם]**, עם נשמות אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל ולאח, עבור שהרביץ תורה בישראל. בשכר זה תהא נשמתו צרורה בצרור החיים עם צדיקים וצדקניות שבגן עדן, אמן.

יזכור אלהים את נשמת **רבינו מאיר ב"ר יצחק שליח ציבור**, עם נשמות אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל ולאח, עבור שתיקן שבחות למקום. בשכר זה תהא נשמתו צרורה בצרור החיים עם צדיקים וצדקניות שבגן עדן, אמן.

רבינו אליעזר ב"ר נתן [ראב"ן], **רבינו שמשון משאנץ**, **רבינו יהודה החסיד**, עבור שהאיר עיני הגולה בתיקונו

רבינו מנחם ב"ר יעקב [מוורמיישא, אחי רבינו אפרים מבונא] עבור שהרביץ תורה

רבינו אלעזר ב"ר יהודה [בעל הרוקח] עבור שהרביץ תורה

יזכור אלהים את נשמת **רבינו פרץ**, עם נשמות אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל ולאח, עבור שהרביץ תורה בישראל והאיר עיניו בפירושו ותוספותיו. בשכר זה תהא נשמתו צרורה בצרור החיים עם צדיקים וצדקניות שבגן עדן, אמן.

יזכור אלהים את נשמת **רבינו מאיר ב"ר ברוך מרוטנבורג**, עם נשמות אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל ולאח, עבור שהאיר עיני הגולה בחידושי ותשובותיו. בשכר זה תהא נשמתו צרורה בצרור החיים עם צדיקים וצדקניות שבגן עדן, אמן.

יזכור אלהים את נשמת **רבינו אליעזר מטוך**, עם נשמות אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל ולאח, עבור תוספותיו וחידושי וטעמיו ושהרביץ תורה בישראל. בשכר זה תהא נשמתו צרורה בצרור החיים עם צדיקים וצדקניות שבגן עדן, אמן.

יזכור אלהים את נשמת **רבינו אשר**, עם נשמות אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל ולאח, עבור שהרביץ תורה בישראל בפסקיו. בשכר זה תהא נשמתו צרורה בצרור החיים עם צדיקים וצדקניות שבגן עדן, אמן.

יזכור אלהים את נשמת **רבינו יעקב בעל הטורים**, עם נשמות אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל ולאח, עבור שהרביץ תורה בישראל. בשכר זה תהא נשמתו צרורה בצרור החיים עם צדיקים וצדקניות שבגן עדן, אמן.

רבינו מאיר בן הקדוש רבי ברוך הלוי [מפולדא המכונה מהר"ם סג"ל]

רבינו שלום ב"ר יצחק מנישטט המכונה מהר"ש

יזכור אלהים את נשמת **רבינו יעקב ב"ר משה המכונה בשם מהרי"ל**, עם נשמות אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל ולאח, עבור שהרביץ תורה בישראל. בשכר זה תהא נשמתו צרורה בצרור החיים עם צדיקים וצדקניות שבגן עדן, אמן.

יזכור אלהים את נשמת **רבינו ישראל איסרלן ב"ר פתחיה בעל תרומת הדשן**, עם נשמות אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל ולאח, עבור שהרביץ תורה בישראל. בשכר זה תהא נשמתו צרורה בצרור החיים עם שאר צדיקי עולם שבגן עדן, אמן.

יזכור אלהים את נשמת **רבינו יעקב ב"ר יהודה ווייל**, עם נשמות אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל ולאח, עבור שהרביץ תורה בישראל. בשכר זה תהא נשמתו צרורה בצרור החיים עם צדיקים וצדקניות שבגן עדן, אמן.

בכמה ספרי הזכרת נשמות מופיעה הזכרה לרבינו חננאל, אחרי רש"י ובעלי התוספות, וזה שובר את הכלל של ספרי הזכרת הנשמות המביאים את שמותיהם של חכמי אשכנז וצרפת בלבד, ורבינו חננאל קדם להם ומעולם לא חי באשכנז או צרפת. אילו היתה מסגרת זו מיועדת גם לשאר חכמי ישראל, היו ספרי הממורבך כוללים את שמותיהם של כל התנאים, האמוראים והגאונים, או לפחות את המפורסמים שבהם. גם מיקומו הכרונולוגי המשובש מעיד על צירוף ספונטאני של סופר מעתיק, ולא על תכנון מדויק. אכן רבינו חננאל לא נזכר בספרים הקדומים, כמו זה של וורמיישא. חריגים כאלה מופיעים גם בספרי ממורבך שונים, כמו למשל שמו של רבי אלעזר הקליר בספרי הזכרת נשמות של סופיה, עלינגן פאפנהיים, טרויכלינגן, ברלוצהיים (ארבע האחרונות הן קהילות סמוכות זו לזו). שילוב שמות יוצאי דופן אלה, נעשו כפי הנראה על ידי סופרים מקומיים שלא הבינו מפני מה שמו של חכם זה או אחר הידוע כל כך במסורת ישראל, לא שולב בין שמות החכמים.

בממורבך של טאבורטערסערהיים במקום רשימת החכמים באה ההזכרה הבאה"

כל בעלי גמרא תלמד בבלי ומחברי ששה סדרי משנה עם כל שארי תנאים ואמוראים ומחברי ספרים קדושים.

בממורבך של נידרוורן פותחת הרשימה בהזכרת הקדושים של ארץ הקודש וארצות הגלות וכן עשרה הרוגי מלכות; כל אלה שמסרו נפשם למען הכלל; כל התנאים, האמוראים, הסבוראים, רבנים, ראשי ישיבות ותלמידיהם, שהרביצו תורה בישראל והאירו עיני הגולה בפירושיהם.

בממורבך של באמברג נוספו על ידי הרב ד"ר יוסף יצחק קובאק (וויינברג, אונטערזוכונגען, עמ' 3)

רבינו משה ב"ר מימון, סעדיה גאון, האי גאון, ניסים גאון, יצחק אלפסי, אליעזר הגדול, נתן מרומי בעל הערוך, יוסף לוי, יעקב ב"ר יקר, יהודה הלוי, שבתי כהן, ליפמן הלר, שמואל קולין

בממורבך של פייטסהכהיים שנכתב בשנת תק"ב נוספו:

יהושע העשיל מקראקא, יוסף קארו, משה איסרלש, משה בן מימון, מרדכי יפה, יצחק לוריא, חיים ויטאל, פאלק, דוד טורי זהב, שפתי כהן (אברהם ישעיה) [הורוויץ]

בממורבכים של קליין-ערדלינגן, פראנקנווינהיים, צקנדורף, טינגן, ממלסדורף, גרולצהופן וזולצבאך נוסף: משה בר מימון

בממורבך של זונטהיים נוסף:

רבינו יצחק אלפוס בעבור שהרביץ תורה בישראל, רבינו אליהו ב"ר משה בעבור שהרביץ תורה בישראל (בעל שם)

בממורבך של בכהופן נוסף: רבי משה ב"ר מימון

בממורבך של קריגסהאבר הוסיפו שמות של כמה גדולי אשכנז מהתקופה האחרונה:

רבי יוסף צבי הירש יאנוב אב"ד פוזנא ופירדא, רבי נח חיים צבי בערלין אב"ד מגנצא ואה"ו, רבי פנחס הורוויץ אב"ד פפד"מ, רבי יוסף שטיינהארט אב"ד פירדא, רבי יחזקאל לנדא אב"ד פראג, רבי נתן אדלר אב"ד בוסקוביץ ומגדולי פפד"מ, רבי משולם זלמן הכהן אב"ד פירדא

הוסיפו שמות של כמה גדולי אשכנז מהתקופה האחרונה:

[רבי צבי הירש בן יעקב אשכנזי [חכם צבי], רבי נתנאל ווייל [קרוב נתנאל], רבי יהונתן אייבשיץ, יעקב עמדין, רבי אברהם בינג, רבי עקיבא גונס [רבי עקיבא איגר], רבי משה ב"ר שמואל סופר [חתם סופר], רבי ישראל קורשידט, רבי יצחק אריה המכונה זעקל לייב [בעל שם ממכעלשטאט], רבי וואלף האמבורגר, החכם יצחק ברנס, רבי צבי הירש קאלישער, רבי יעקב עטלינגר [ערוך לנר], רבי אברהם ראיס, רבי נתן מרכוס אדלר [נתינה לגר], רבי יצחק דוב הלוי [זעליגמאן בער] במבערגר, רבי שמשון בן רפאל אריה הירש, רבי עזריאל ב"ר יהודה הילדסהיימר, רבי דוד צבי הופמאן [מלמד להועיל], רבי מרדכי הורוביץ [מטה לוי], רבי שלמה ברייער, רבי יעקב רוזנהיים, רבי לוי יוסף ברייער, רבי יוסף צבי הי"ד קרליבך, רבי יחיאל יעקב ווינברג [שרידי אש], הרב שמעון שוואב]

יזכור אלהים נשמות כל המתים בקהילות ובישובים עם נשמות אברהם יצחק אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל ולאה ♦ **עבור שמרחו בעד הקהילות ובטלו גזירות ובטלו שמד ובטלו מכסים והוציאו ספרי תורה מידי הגוים והוציאו אנוסים מידי הגוים** ♦ **בשכר זה יהיו נשמותיהם צרורות בצרור החיים עם צדיקים וצדקניות שבגן עדן** ♦ **אמן.**

לבדוק: ספרי הממורבך המנויים בהקדמת דושינסקי לממורבך של אופנבאך.
ברכת אברהם, ספר היובל לר' אברהם ברלינר, ברלין תרס"ג, עמ' 113 ואילך. -ממורבך של ווינה.

קמד:טו **אֲשֶׁר־הָעָם שָׁכְבָה לֹא אֲשֶׁר־הָעָם שִׂי אֱלֹהֵיו:**

קמח תהלה לדוד ארוממך אלוני המלך ואברכה שמך לעולם ועד: בכל יום |
 אברכה ואחלה שמך לעולם ועד: גדול יי ומהלל מאד ולגדלתו אין חקר:
 דור לדור ישבח מעשיך וגבורתיך יגידו: הדר כבוד חודך ודברי נפלאתיך
 אשיחה: ועוזו נוראתיך יאמרו וגדולתך אספרנה: ובר רב-טובך יגיעו וצדקתך
 ירגנו: חנון ורחום יי ארך אפים וגדל-חסד: טוב-יי לכל ורחמי
 על-כל-מעשיו: יודוך יי כל-מעשיך וחסידך יברכוכה: כבוד מלכותך יאמרו
 וגבורתך ידברו: להודיע לבני האדם גבורתי וכלוד הדר מלכותו:
 מלכותך מלכות כל-עלמים וממשלתך בכל-דור ודור: סומך יי לכל-הנפלים
 וזוקף לכל-הקפופים: עיני-כל אליך ישברו ואתה נותן להם את-אכלם בעתו:
 חזן מרים קולו בנעימה בפסוק הוֹתֵחַ אֶת-יָדְךָ וּמִשְׁבִּיעַ לְכֹל-חַי רָצוֹן: צדיק יי בכל-דרכיו
 וחסיד בכל-מעשיו: קרוב יי לכל-קראיו לכל אשר יקראהו באמת: רצון-יראיו
 יעשה ואת-שועתם ישמע ויושיעם: שומר יי את-כל-אהביו ואת כל-הרשעים
 ישמיד: « תהלת יי ידבר פי ויברך כל-בשר שם קדשו לעולם ועד:

קטו:יח | וְאַנְחֵנוּ | נִבְרָךְ יְיָ מִמַּעַתָּה וְעַד-עוֹלָם הַלְלוּיָהּ:

4. On the **שבת** before **שבועות** and on **שבת חזון**, the following is recited; a) **אשרי** is said first according to the **ערוגת הבשם** (מקבלי התוספות), **מהרי"ל**, **מנהגי פיורדא**, **דברי קהלת** and many other sources, b) the names of those killed are mentioned, c) **אב הרחמים**, requesting **הקב"ה** to remember the **נאהבים ונעיימים** that were mentioned. **אב הרחמים** is recited twice a year, the **שבת** proceeding **שבועות** and **שבת חזון**. Placing it before **אשרי** is discussed by **טירנא**, **מנהגי רבינו אייזיק**, **לבוש** and the **מטה אפרים**. No reason is stated for the change. In the pg. 233, it mentions reciting **אשרי** and then **אב הרחמים**, stating that **מנהג פולין** recites it all year round. It seems that in those days, even according to **מנהג פולין**, it was said following **אשרי**.

⁵ 'אב הרחמים' אומרים רק בשתי שבתות בשנה והן השבת שלפני שבועות ⁶ והשבת שלפני תשעה באב, כתקנת רבותינו הראשונים לזכר גזירות תתנ"ז. חזן אומר אותו בקול עצב מיוחד משלו קודם הכנסת ספר תורה.

אב הרחמים ◊ **שוכן מרומים** ◊ **ברחמי העצומים הוא יפקוד ברחמים** ◊
החסידים והישרים והתמימים ◊ **קהילות הקדש שמסרו נפשם על קדשת השם** ◊
הנאהבים והנעימים בחייהם ◊ **ובמותם לא נפרדו: מנשרים קלו** ◊ **ומאריזות גברו** ◊
לעשות רצון קונם וחפץ צורם: יזכרם אלהינו למוכה ◊ **עם שאר צדיקי עולם** ◊
וינקום בימינו לעינינו נקמת דם עבדיו השפוף ◊ **בפתוב בתורת משה איש**
האלהים: דברים 33:מג **הרגינו גוים עמו כי דם-עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו וכפר**
אדמתו עמו: ועל ידי עבדיך הנביאים פתוב לאמר: יואל 7:כא **ונקיתי דמים לא-נקיתי**
ויי שכן בציון: ובכתבי הקדש נאמר: תהלים עט:י **למה | ואמרו הגוים איה אלהיהם**
יודע בגוים לעינינו נקמת דם-עבדיך השפוף: ואומר: טייג **כי דרש דמים אתם זכר**
לא שכת צעקת עניים: ואומר: קי-ו **ידין בגוים מלא גויות מחץ ראש על-ארץ**
רבה: מנחל בידך ישתה על-פני ירים ראש:

החזן לוקח את הספר תורה וממשיך 'יהללו' בניגון 'אב הרחמים'.

סדר הכנסת ספר התורה

החזן לוקח את ספר התורה להוליכו מן האלמעמער (בימה) ולהצניעו בהיכל, ואומר בנעימה:

קמח:יג-יד **יהללו | את-שם יי ביי-נשגב שמו - לבדו קהל: הודו על-ארץ ושמים:**
וירים קרן | לעמו תהלה לכל-חסידיו לבני ישראל עם קרבו הללויה:

5. **אב הרחמים** was composed following the First Crusade and the destruction of אשכנז in the Rhineland. It is said the **שבת** before **שבועות** because of the massacres of שו"ם in 1096 and **שבת חזון** because of the **הורבן**. According to **מנהג פולין** it is recited every week, following the Cossack Bogdan Chmielnitzki's peasant army rebellion of 1648. They massacred between 100,000 - 300,000 Jews and destroyed three hundred Jewish communities in the Ukraine, Volhynia, Podolia, Poland proper and Lithuania.

6. אם חל שבת זו בערב ראש חודש סיון יש סדר מיוחד - ערב ראש חודש סיון שחל בשבת אומרים כאן ברכת החודש, ואין אומרים אשרי אחריה אלא ממשיכים בהזכרת נשמות (מורחבת) ואח"כ מי שבירך לקהל, אשרי, אב הרחמים, ומכניסים הספר תורה.

כט

מִזְמוֹר לְדָוִד הָבוּ לַיהוָה אֱלֹהִים הָבוּ לַיהוָה כְּבוֹד וְעֹז:

הָבוּ לַיהוָה כְּבוֹד שְׁמוֹ הַשְׁתַּחֲוִי לַיהוָה בְּהַדְרַת-קֹדֶשׁ:

קוֹל יְיָ עַל-הַמָּיִם אֶל-הַכְּבוֹד הַרְעִים יְיָ עַל-מַיִם רַבִּים:

קוֹל-יְיָ בַּכַּחַּס קוֹל יְיָ בְּהַדְרָה:

קוֹל יְיָ שֹׁכֵן אַרְזִים וַיִּשְׁכֶּן יְיָ אֶת-אֲרֹנִי הַלְבָּנוֹן:

וַיִּרְקִידֵם בְּמוֹ-עֵגֶל לְבָנוֹן וְשִׁרְיֹן בְּמוֹ בֹרֵאמִים:

קוֹל-יְיָ חֹצֵב לַהֲבֹת אֵשׁ:

קוֹל יְיָ יַחֲלֵל מִדְּבַר יַחֲלֵל יְיָ מִדְּבַר קֹדֶשׁ:

קוֹל יְיָ | יְחַלֵּל אֵילֹת וַיַּחֲשֹׁף יַעֲרֹת וַיַּחֲכִלֵהוּ כִּלּוֹ אִמֵּר כְּבוֹד:

יְיָ לַמִּבּוֹל יֵשֶׁב וַיֵּשֶׁב יְיָ מֶלֶךְ לְעוֹלָם:

יְיָ עֹז לְעַמּוֹ יִתֵּן יְיָ | יִבְרַךְ אֶת-עַמּוֹ בְּשָׁלוֹם:

בהכנסת ספר התורה לארון הקודש אומרים :

3מדר ילו

וּבִנְחָה יֹאמֵר שׁוֹבָה יְיָ רַבְּבוֹת אֶלְפֵי יִשְׂרָאֵל:

תהלים קלז:ח-י

קוֹמָה יְיָ לְמַנוּחָתָהּ אֲתָהּ וְאֶרֶץ עֲזָה:

בְּהִנֵּה יִלְבָּשׁוּ צַדִּיק וַחֲסִידֶיהָ יִרְנְנוּ:

בַּעֲבוּר דָּוִד עֲבָדָהּ אֶל-תֵּשֶׁב בְּנֵי מְשִׁיחָהּ:

משלי ד:7

כִּי לִקְחַ מִטֹּב נָתַתִּי לָכֶם אֶת־תּוֹרָתִי אֶל-תַּעֲזֹבוּ:

ג:יח

עֵץ-חַיִּים הִיא לַמַּחְזִיקִים בָּהּ וְתִמְכֶּיָּהּ מֵאֲשֶׁר:

ג:יז

דִּרְכֶּיהָ דְרָכֵי-נֹעַם וְכָל-נְתִיבוֹתֶיהָ שָׁלוֹם:

איכה ה:כא

הַשִּׁיבֵנוּ יְיָ | אֱלֹהֵינוּ וְנָשׁוּבָה חֲדָשׁ יָמֵינוּ בְּקִרְבָּם:

אומרים כאן חצי קדיש ושבת מוסף (עמ' 183).

מכון מורשת אשכנז סארגנס (קיטל)

בתפילות הבוקר של ראש השנה, ותפילות יום הכפורים מכניסו ועד צאתו, לובשים 'סארגנס' (קיטל) ומצנפת לבנה. ה'סארגנס' המקורי, שצורתו כתכריכי אשכנז המקובלים, סגור מלפנים ומאחור, ומשלשלים אותו על הגוף דרך בית הצוואר הפתוח למעלה. חוגרים עליו אבנט לבן. רבים נהגו להתעטף בטלית לבנה לגמרי שפסיה לבנים. נערים ובחורים, וכן חתן בשנה ראשונה, חובשים מצנפת לבנה אך לא 'סארגנס'. נשים מהדרות אחר בגדים לבנים.

גרסאות התפילה לימים נוראים

בתפילות ראש השנה כופלים 'לעילא ולעילא' רק בקדישים שנתקנו לאמירת החזן, והיינו:

בערבית לפני תפילת העמידה ולאחריה;
בשחרית לפני 'ברכו' ולאחר חזרת הש"ץ;
לאחר קריאת התורה;
במוסף לפני העמידה ולאחר חזרת הש"ץ.
אך בקדישי מנחה של החזן אין כופלים 'לעילא ולעילא' בכל קדיש יתום אין כופלים.

בשאר ימי התשובה, מלבד יום כפור, אין כופלים 'לעילא' כלל!

להלן גרסאות התפלה בכל עשרת ימי תשובה:
וּכְתוּב לַחַיִּים טוֹבִים בְּנֵי בְרִיתְךָ: (בלא המלה 'כל').
בְּסֶפֶר חַיִּים וְכו' לְפָנֶיךָ אָנוּ (ולא אנחנו) וְכָל עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל לַחַיִּים וְלְשָׁלוֹם: (בלא המלה 'טובים')
סיום העמידה: עוֹשֶׂה הַשָּׁלוֹם, במקום 'המברך את עמו ישראל בשלום'.
בסוף קדיש וסוף העמידה אומרים את הנוסח הרגיל: עוֹשֶׂה הַשָּׁלוֹם (בלא הוספת ה"א הידיעה 'השלום').

להלן גרסאות התפלה בימים הנוראים:
וְאֵין צְדִיקִים יִרְאוּ וַיִּשְׁמְחוּ (ולא 'ובכן צדיקים').
וְנֶאֱמַר וַיִּנָּבֶה ה' צָב-אוֹת בְּמִשְׁפָּט (ולא 'ככתוב ויגבה').
וַיְדַבֵּר מִלִּבּוֹ אֱמֶת (ולא 'ודברך אמת').

בסיום הברכה הרביעית בעמידה אומרים את התוספת של שבת לפי הסדר הבא:
וַיִּשְׁמְחוּ בִּישׁוּעָתְךָ, וַיִּתְּחַלְּלוּ לְפָנֶיךָ בְּאֱמֶת, וַיִּתְּחַלְּלוּ ה' אֱלֹהֵינוּ בְּאֱהָבָה וּבְרָצוֹן שְׁכַת קִדְּשְׁךָ.
וַיִּשְׁמְחוּ בְךָ יִשְׂרָאֵל אוֹהְבֵי שְׁמֶךָ, כִּי אַתָּה

בתחילת הקדושה אחר כל סילוק: בְּכַתוּב וְקָרָא זֶה אֱלֹהֵינוּ (בלא המילים 'על יד נביאך').

במוסף

ב'ומפני חטאינו: וְאֵין אָנוּ יְכוּלִּים (ולא 'אנחנו'), שְׁנִשְׁתַּלְחָה (ולא 'השלוחה').
וְתַעֲרֹב לְפָנֶיךָ עֲתִידֵתֵנוּ (ולא 'ותערב עליך').

תפלות לראש השנה

תכלים נא:טז אֲדֹנֵי שְׁפָתַי תִּפְתָּח וּפִי יִגִּיד תְּהִלָּתְךָ:

בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ אֱלֹהֵי אַבְרָהָם ◊ אֱלֹהֵי יִצְחָק ◊ וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב
הָאֵל הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא ◊ אֵל עֲלִיּוֹן ◊ גּוֹמֵל חֲסָדִים טוֹבִים וְקוֹנֵה הַכֹּל ◊ וְזוֹכֵר חֲסָדֵי אֲבוֹת
וּמֵבִיא גּוֹאֵל לִבְנֵי בְנֵיהֶם ◊ לְמַעַן שְׁמוֹ בְּאַהֲבָה: וְזִכְרֵנוּ לְחַיִּים ◊ מִלֶּךְ חַפִּץ בְּחַיִּים ◊ וְכֹתֵבנוּ
בְּסֵפֶר הַחַיִּים ◊ לְמַעַן אֱלֹהִים חַיִּים: מִלֶּךְ עוֹזֵר וּמוֹשִׁיעַ וּמַגֵּן: בְּרוּךְ אַתָּה יי מֶלֶךְ אַבְרָהָם:

אַתָּה גִּבּוֹר לְעוֹלָם אֲדֹנֵי ◊ מַחְיָה מֵתִים אַתָּה ◊ רַב לְחוֹשְׁיָע: מְכַלְכֵּל חַיִּים בְּחֶסֶד ◊ מַחְיָה
מֵתִים בְּרַחֲמִים רַבִּים ◊ סוֹמֵךְ נּוֹפְלִים ◊ וְרוֹפֵא חוֹלִים ◊ וּמַתִּיר אֲסוּרִים ◊ וּמַקְיֵם אַמּוּנָתוֹ
לִישְׁנֵי עֶפֶר: מִי כְמוֹךָ בַּעַל גְּבוּרֹת ◊ וּמִי דוֹמָה לָךְ ◊ מִלֶּךְ מַמִּית וּמַחְיָה וּמַצְמִיחַ יְשׁוּעָה: מִי
כְמוֹךָ אֵב הַרְחָמִים ◊ וְזוֹכֵר יְצוּרֵינוּ לְחַיִּים בְּרַחֲמִים: וְנֶאֱמָן אַתָּה לְחַיּוֹת מֵתִים: בְּרוּךְ אַתָּה יי
מַחְיָה הַמֵּתִים:

הַחֲזִן אֹמֵר קְדוּשַׁת 'נִקְדַּשׁ' בַּשְּׁחִרִית וּבַמִּנְחָה.

אַתָּה קְדוֹשׁ וְשִׁמְךָ קְדוֹשׁ וּקְדוּשִׁים בְּכָל-יוֹם יִתְלַלֶּךְ סֵלָה:

וּבְכֵן ◊ תֵּן פְּחָדְךָ ◊ יי אֱלֹהֵינוּ ◊ עַל כָּל-מַעֲשֶׂיךָ ◊ וְאִימָתְךָ עַל כָּל-מַה-שֶּׁבָּרָאתָ:
וְיִירָאוּךָ כָּל-חַמְּעָשִׁים ◊ וְיִשְׁתַּחֲווּ לִפְנֶיךָ כָּל-הַבְּרוּאִים: וְיַעֲשׂוּ כֹלם אֲגִידָה אַחַת ◊
לַעֲשׂוֹת רְצוֹנְךָ בְּלִבָּב שְׁלֵם: כִּמוֹ שִׁידְעָנוּ ◊ יי אֱלֹהֵינוּ ◊ שֶׁהַשְׁלֵמֹן לִפְנֶיךָ ◊
עוֹ בִּינְךָ ◊ וּגְבוּרָה בִּימִינְךָ ◊ וְשִׁמְךָ נּוֹרָא עַל כָּל-מַה-שֶּׁבָּרָאתָ:

וּבְכֵן ◊ תֵּן כְּבוֹד ◊ יי ◊ לְעַמְּךָ ◊ תְּהִלָּה לִירֵאֶיךָ ◊ וְתִקְנָה לְדוֹרֶשֶׁיךָ ◊ וּפְתַחֲנוֹן פֶּה לְמִיחֲלִים
לָךְ ◊ שְׂמִיחָה לְאַרְצְךָ ◊ וְשִׂשׂוֹן לְעִירְךָ ◊ וְצִמְחַת קֶרֶן לְדוֹד עַבְדְּךָ ◊ וְעִרְכַּת גֵּר
לְבֶן-יִשְׂרָאֵל מִשִּׁיחָךָ ◊ בְּמַחֲרָה בִּימֵינוּ:

וְאִזּוֹ ◊ צְדִיקִים יֵרָאוּ וְיִשְׁמְחוּ ◊ וְיִשְׂרָאֵל יַעֲלוּ ◊ וְחַסִּידִים בְּרָנָה יִגִּילוּ: וְעוֹלָתְךָ תִּקְפֹּץ-פִּיהָ ◊
וְכָל-הַרְשָׁעָה בָּלָה בַּעֲשֵׂן תִּבְלָה ◊ כִּי תַעֲבִיר מִמִּשְׁלַת זָדוֹן מִן-הָאָרֶץ:

וְתִמְלֹךְ ◊ אַתָּה יי לְבָדְךָ ◊ עַל כָּל-מַעֲשֶׂיךָ ◊ בְּהֵר צִיּוֹן מִשְׁכַּן כְּבוֹדְךָ ◊ וּבִירוּשָׁלַם עִיר
קְדֻשָּׁה ◊ בְּכַתוּב בְּדִבְרֵי קְדֻשָּׁה - תַּכְלִים קִמּוּי: וּמִלֶּךְ | יי לְעוֹלָם אֱלֹהֶיךָ צִיּוֹן לְדָר
וְדָר הִלְלוּיָהּ:

קְדוֹשׁ ◊ אַתָּה וְנוֹרָא שִׁמְךָ ◊ וְאִין אֵלֹהִים מִבְּלַעְדֶּיךָ ◊ וְנֶאֱמַר - יִשְׁעִי כ:טז וַיִּגְבֹּהּ יי צְבָאוֹת
בְּמִשְׁפָּט וְהָאֵל הַקְדוֹשׁ נִקְדַּשׁ בְּצִדְקָה: בְּרוּךְ אַתָּה יי הַמֶּלֶךְ הַקְדוֹשׁ:

אתה בחרתנו מכל העמים ◊ אהבת אותנו ◊ ורצית בנו ◊ ורוממתנו מכל חלשונות
וקדשתנו במצותיך ◊ וקרבתנו מלפני לעבודתך ◊ ושמך הגדול והקדוש עלינו קראת:

במוצאי שבת

ותודיענו יי אלהינו את משפטי צדקך ◊ ותלמדנו לעשות בהם חקי רצונך ◊ ותתן לנו יי
אלהינו משפטים ישרים ותורות אמת חקים ומצוות טובים: ותנחילנו זמני ששון ומועדי קדש
וחגי נדבה: ותורישנו קדשת שבת וכבוד מועד וחגיגת הרגל: ותבדילנו יי אלהינו בין קדש
לחול ◊ בין אור לחשך ◊ בין ישראל לעמים ◊ בין יום השביעי לששת ימי המעשה: בין
קדשת שבת לקדשת יום טוב הבדלת ◊ ואת יום השביעי מששת ימי המעשה קדשת ◊
הבדלת וקדשת את עמך ישראל בקדשתך:

ותתן לנו יי אלהינו באהבה את יום [בשבת השבת הזה ואת יום] הזכרון הזה
יום תרועה [בשבת זכרון תרועה באהבה] מקרא קדש ◊ זכר ליציאת מצרים:
אלהינו ואלהי אבותינו ◊ יעלה ◊ ויבא ◊ יגיע ◊ יראה ◊ וירצה ◊ וישמע ◊ ויפקד ◊ ויזכר
זכרנו ופקדוננו ◊ וזכרון אבותינו ◊ וזכרון משיח בן דוד עבדך ◊ וזכרון ירושלם עיר קדשך ◊
וזכרון כל עמך בית ישראל לפניך ◊ לפליטה למזבח ◊ ולחן ולחסד ולרחמים ◊ ולחיים ולשלום
ביום הזכרון הזה: זכרנו יי אלהינו בו למזבח ◊ ופקדנו בו לברכה ◊ והושיענו בו לחיים:
ובדבר ישועה ורחמים ◊ חוס וחסנו ורחם עלינו והושיענו ◊ כי אליך ענינו ◊ כי אל מלך חנון
ורחום אתה:

אלהינו ואלהי אבותינו ◊ מלך על כל העולם בלוי בבכורך ◊ והנשא על כל הארץ ביקרך
והופע בחדר גאון עזך ◊ על כל יושבי תבל ארצך: וידע כל פעול כי אתה פעלתו
ובין כל יצור כי אתה יצרתו ◊ ויאמר כל אשר נשמה באפו ◊ יי ◊ אלהי ישראל מלך
ומלכותו בכל משלה:

בסיום הברכה הזו אומרים את התוספת של שבת לפי הסדר הבא:
ושמחנו בישועתך ומהר לבנו לעבדך באמת והנחילנו...

[בשבת אלהינו ואלהי אבותינו ◊ רצה במנוחתנו] קדשנו במצותיך ◊ ותן חלקנו בתורתך
שבענו ממזבחך ◊ ושמחנו בישועתך ◊ ומהר לבנו לעבדך באמת: [בשבת והנחילנו
יי אלהינו ◊ באהבה וברצון שבת קדשך ◊ וישמחו בך ישראל אוהבי שמך:]
כי אתה אלהים אמת ◊ ודברך מלפני אמת וקים לעד: ברוך אתה יי מלך על כל הארץ
מקדש [בשבת השבת ו] ישראל ויום הזכרון:

רצה יי אלהינו בעמך ישראל ובתפלתם ◊ והשב העבודה לדביר ביתך ◊ ואשי ישראל
ותפלתם ◊ מהרה ◊ באהבה תקבל ברכון ◊ ותהי לרצון תמיד עבודת ישראל עמך: ותחיונה
ענינו בשובך לציון ברחמים: ברוך אתה יי המחזיר שבינתו לציון:

מודים אנחנו לך שאתה הוא ◊ יי אלהינו ואלהי אבותינו לעולם ועד: צור חיינו ◊ מגן ישענו
אתה הוא לדור ודור: נודה לך וגספך תהלתך על חיינו המסורים בידך ◊ ועל נשמותינו
הפקודות לך ◊ ועל נפיק שבכל יום עמנו ◊ ועל נפלאותיך ומצותיך שכלל-עת ◊ ערב
ובקר וצהרים: הטוב כי לא כלו רחמך ◊ והמרחם כי לא תמו חסדיך ◊ מעולם קנינו לך:

ועל-כָּל־כְּלִים וְיִתְבַּרְךָ וְיִתְרַומֶּם שְׁמֶךָ מִלִּבְנוֹ תַמִּיד לְעוֹלָם וָעֶד: וּכְתוּב לְחַיִּים מְזֻכָּרִים בְּנֵי בְרִיתְךָ:
וְכָל חַיִּים יוֹדוּךָ סֵלָה ◊ וַיִּהְלֵלוּ אֶת־שְׁמֶךָ בְּאַמֶּת ◊ הָאֵל יִשְׁעֵתְנוּ וְעֲזָרְתָנוּ סֵלָה: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ
הַמְּזֻכָּר שְׁמֶךָ וְלֶךְ נָאָה לְהוֹדוֹת:

למנחה ולערבית.

לשחרית, ולשבת מנחה.

שִׁים שְׁלוֹם ◊ מְזֻכָּה ◊ וּבִרְכָּה ◊ חַן ◊ חֶסֶד וְרַחֲמִים עָלֵינוּ וְעַל
כָּל־יִשְׂרָאֵל עִמָּךְ: בְּרַכְנוּ אֲבִינוּ ◊ בָּלָנוּ בְּאֶחָד בְּאוֹר פְּנִיךָ ◊ תְּשִׁים לְעוֹלָם ◊ כִּי אַתָּה הוּא
כִּי בְּאוֹר פְּנִיךָ נִתְּתָה לָנוּ ◊ יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ תּוֹרַת חַיִּים וְאַהֲבַת
חֶסֶד ◊ וְצַדִּיקָה ◊ וּבִרְכָּה ◊ וְרַחֲמִים ◊ וְחַיִּים ◊ וְשְׁלוֹם: וְמוֹזֵב
בְּעֵינֶיךָ לְבָרְךָ אֶת־עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל ◊ בְּכָל־עֵת וּבְכָל־שָׁעָה בְּשָׁלוֹמְךָ:
בְּשָׁלוֹמְךָ:

בְּסֶפֶר חַיִּים בְּרַכָּה וְשְׁלוֹם ◊ וּפְרִנְסָה מְזֻכָּה ◊ נִזְכָּר וְנִכְתָּב לְפָנֶיךָ אָנוּ ◊
וְכָל־עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל ◊ לְחַיִּים וְלְשְׁלוֹם: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ עוֹשֵׂה הַשְׁלוֹם:

אֱלֹהֵי ◊ נָצַר לְשׁוֹנֵי מָרֶע ◊ וּשְׁפָתֵי מַדְבַּר מְרֻמָּה ◊ וְלִמְקַלְלֵי נַפְשֵׁי תִדּוּם ◊ וְנַפְשֵׁי בָעֶפֶר
לְכָל תַּהֲוָה: פָּתַח לְבִי בְּתוֹרָתְךָ ◊ וּבְמִצְוֹתֶיךָ תִּרְדּוּף נַפְשִׁי ◊ וְכָל חַחוּשָׁבִים עָלַי רָעָה ◊ מִהֲרָה
הִפֵּר עֲצָתָם וְקִלְקַל מַחֲשַׁבוֹתָם: עֲשֵׂה לְמַעַן שְׁמֶךָ ◊ עֲשֵׂה לְמַעַן יְמִינְךָ ◊ עֲשֵׂה לְמַעַן קִדְשֶׁתְךָ ◊
עֲשֵׂה לְמַעַן תּוֹרָתְךָ: תְּהִלָּתְךָ מִלֵּוֹס: לְמַעַן יִחַלְצֵנוּ יְדִידֶיךָ הוֹשִׁיעָה יְמִינְךָ וְעֲנֵנִי: יֵט:טו יְהִי לְרָצוֹן |
אֲמִיר־פִּי וְהִגִּינוּ לְבִי לְפָנֶיךָ יְיָ צוּרִי וְגֹאֲלִי: עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו ◊ הוּא יַעֲשֶׂה שְׁלוֹם עָלֵינוּ ◊
וְעַל כָּל־יִשְׂרָאֵל: וְאֲמָרוּ אָמֵן:

יְהִי רָצוֹן מִלִּפְנֵיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ שִׁיבֵנָה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ ◊ וְתֵן חֶלְקֵנוּ בְּתוֹרָתְךָ: וְשֵׁם נַעֲבֹרְךָ
בְּיָרָאָה ◊ בְּיָמֵי עוֹלָם וּבְשָׁנִים קִדְמֹנוֹת: מִלֵּאכִי ג:ד וְעָרְבָה לִּי מִנְחַת יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם בְּיָמֵי עוֹלָם וּבְשָׁנִים קִדְמֹנוֹת:

סדר תשליך

המהרי"ל הוא המקור הראשון למנהג ה'תשליך'. וכ"כ הד"מ ס' תקפג וברמ"א סעיף ב.
אחר מנחה ביום ראשון של ראש השנה הולכים אל הנהר לאמירת 'תשליך'.
ב'תשליך' אומרים רק את ד' הפסוקים 'מי א-ל כמוך' וגומר.

After מנחה (on the second day if the first falls on a שבת)

one goes to a brook or stream or a pond in which there are fish, and says:

מִיכָּה ז:יח-יט מִי־אֵל בְּמוֹךְ נִשָּׂא עֶזְךָ וְעֵבֶר עַל־פִּשְׁעֵי לִשְׂאֲרֵי־נַפְלֹתָ לֹא־תִחְזֹק לְעַד אָפוּ
בִּי־חֲפִץ חֶסֶד הוּא: יָשׁוּב יְרַחֲמֵנוּ יִכַּפֵּר עֲוֹנוֹתֵינוּ וְתִשְׁלִיךְ בְּמַצְלוֹת יָם כָּל־חַטָּאתָם:
וְכָל־חַטָּאת עִמָּךְ בֵּית יִשְׂרָאֵל ◊ תִּשְׁלִיךְ בְּמָקוֹם אֲשֶׁר לֹא־יִזְכְּרוּ ◊ וְלֹא־יִפְקְדוּ ◊ וְלֹא־יַעֲלֹ
עַל־לֵב לְעוֹלָם: ז:כ תִּתֵּן אֶמֶת לְעַלְכָּהּ חֶסֶד לְאַבְרָהָם אֲשֶׁר־נִשְׁפָּעַת לְאַבְתָּינוּ מִיָּמֵי קֶדֶם:

תקיעות דמיושב

רק התוקע אומר מזמור מ"ז 'למנצח לבני קרח מזמור'.

התוקע אומר לעצמו בלחש פסוקי קר"ע שט"ז וגו'.

איכה ג:נו קוֹלִי שְׁמַעַתְּ אֱלֹהִים אֲנִי לְרוּחֹתִי לְשׁוֹעֲתִי:

תכלים קיט:קס רִאשֵׁי־דְבָרְךָ אֱמֶת וְלִעוֹלָם כָּל־מִשְׁפַּט צְדָקָךָ:

קיט:קכז עָרַב עֲבָדְךָ לְטוֹב אֱלֹהֵי־שָׁקֵנִי וְדִים:

קיט:קכז יֵשׁ אֲנִי עַל־אֲמָרְתְּךָ בְּמוֹצֵא שָׁלָל רָב:

קיט:סו טוֹב טַעַם וְדַעַת לְמַדְנִי כִּי בְּמִצּוֹתֶיךָ הֵאֱמַנְתִּי:

קיט:קח נִדְבּוֹת פִּי רִצְה־נָא יְיָ וּמִשְׁפָּטֶיךָ לְמַדְנִי:

ואח"כ יאמר

מז:ו עָלֶה אֱלֹהִים בְּתִרְעָה יְיָ בְּקוֹל שׁוֹפָר:

ש"ז פ' ראשי תיבות אין ש'טן ו'אין פ'גע ר'ע. (ספר מנהגים לר"א טירנא)

שלא להסתכל בתוקע לא נזכר בשום פוסק, אך רבים נהגו כן, ומובא בכמה ספרי זכרונות.

יש סבורים שהוא כדי לא לבלבל את התוקע כמו שאסרו חז"ל להסתכל בפני האוכל.

טעם אחר, כדי להתרכז בתקיעה, כמו שאין מסתכלים בכהנים כדי להתרכז בברכה.

לפני התקיעות מכריזים: שְׁתִּיקָה יָפָה עַד נִמְר כָּל הַתְּקִיעוֹת!

המקרא יושב בעת הברכות וכל התקיעות שמיושב, וכן מחזיקי ספרי תורה ממשיכים לשבת בשעת התקיעות.

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו ◊ וְצִוָּנוּ לְשִׁמּוֹעַ קוֹל שׁוֹפָר:

ביום שני אין אומרים שהחיינו אלא כשחל יום ראשון בשבת.

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ שִׁחַחֵנוּ וְקַיֵּמְנוּ וְהַגִּיעֵנוּ לְזֶמֶן הַחַיָּה:

והשופר מערב את השטן שנאמר 'אִין שְׁטָן וְאִין פִּנְעָה רָע' (מלכים א' ה:ח) ר"ת ש"ז פ'ר'. (מהר"ל)

קול התקיעה, השברים והתרועה, הם משמעים לפי מסורת קדומים המקובלת באשכנז:

A תקיעה's pitch slightly lowers immediately after the beginning

and then returns to the original pitch which is retained for the duration of the תקיעה.

תקיעה - תחילת התקיעה בצליל רגיל, ומיד יורד התוקע לצליל נמוך יותר ותיכף עולה חזרה

לצליל הראשון וממשיך בו עד סוף התקיעה.

A are three first ascending and then descending tones with no pause in between. שברים

שלושה קולות מחוברים עולים ויורדים.

All the ראשונים and גאונים state that a תרועה should be blown as one extended "trembling" sound.

תרועה - תשעה קולות מחוברים ורועדים.

(כמו התימנים, אבל שהרעד של בני אשכנז הוא יותר מודגש מהרעד של בני תימן)

הגרי"ש זצ"ל אמר (הלכות חג בחג) שלמרות שהתרועה ה"תימנית"

אשכנזית, והוגרנית, ובבלית, ובזמן הראשונים בכל ארץ ישראל) היא עדיפה על הנפוצה (המוטעית).

שברים תרועה ר"א"ש and the רבינו תם follows מנהג אשכנז

with a brief pause in between (רמ"א תק:ד).

ויקרא המקרא את התקיעות כסדרן אחת לאחת ותוקע יתקע.

[מפסיקים קמעה בין 'שברים' ו'תרועה': אך אין המקרא קורא 'שברים תרועה' יחד].

תקיעה	קורא: שברים ותיכף אחר השמעתם קורא: תרועה	תקיעה
תקיעה	קורא: שברים ותיכף אחר השמעתם קורא: תרועה	תקיעה
תקיעה	קורא: שברים ותיכף אחר השמעתם קורא: תרועה	תקיעה

בין סדר תשר"ת לתש"ת אומר המקרא:

שב!

התוקע מסיר את השופר מפיו ומניחו בסודר שהיה נתון בו לפני התקיעות,

ונח התוקע כשליש דקה עד שחוזר ונוטל את השופר ומשיבו אל פיו.

תקיעה	שברים	תקיעה
תקיעה	שברים	תקיעה
תקיעה	שברים	תקיעה

בין סדר תש"ת לתר"ת אומר המקרא:

שב!

התוקע מסיר את השופר מפיו ומניחו בסודר שהיה נתון בו לפני התקיעות,

ונח התוקע כשליש דקה עד שחוזר ונוטל את השופר ומשיבו אל פיו.

תקיעה	תרועה	תקיעה
תקיעה	תרועה	תקיעה
תקיעה	תרועה	תקיעה גדולה: ¹

אחר תקיעה גדולה אומר הקהל 'אשרי העם' עד 'יהלכו'.

פס: **אֲשֶׁר־יִדְעֵי תְּרֻעָה יִי בְּאֹר־פְּנֵיךָ יְהִלְכוּ:**

המקרא חוזר על פסוק זה בניגון ימים נוראים, ואומר אותו ניגון פסוק ראשון של 'אשרי'.

תקיעות דמעומד

קולות for a total of ten תר"ת, תש"ת, תשר"ת enacted the practice of blowing גאונים The תפילה בלחש, and not during the חזרת הש"ץ during

[מפסיקים קמעה בין 'שברים' ו'תרועה': אך אין המקרא קורא 'שברים תרועה' יחד].

תוקעים פעם אחת תקיעה: קורא: שברים: ותיכף אחר השמעתם קורא: תרועה: תקיעה: לפסוקי מלבוית;

פעם אחת תקיעה: שברים: תקיעה: לזכרונות;

פעם אחת תקיעה: תרועה: תקיעה: לשופרות.

1. במהרי"ל ושאר ראשונים כתוב שתוקעים תקיעה גדולה בסיום תקיעות דמיושב בלבד. והטעם במהרי"ל כדי שידעו הציבור ויתחילו "אשרי העם ידעי תרועה". וכך הוא כנראה המנהג הישן ברוב הקהילות באשכנז. וכן במנהגי וורמיישא.

הקהל אומר 'היום הרת עולם' והחזן חוזר עליו בניגון, וכן נוהגים באמירת 'ארשת שפתינו'.
אומרים 'היום הרת עולם' ו'ארשת שפתינו' אף בשבת, אבל בשבת אומרים 'לזכרון תקיעתנו' במקום 'לקול'.

לפני 'עלינו לשבח' תוקעים שלושים תקיעות, ואחר 'אנעים זמירות' תוקעים שוב שלושים תקיעות, ולאחריהן אומרים שיר של יום ו' שיר מזמור לאסף. בכל התקיעות שאחר חזרת הש"ץ תוקעים 'שברים-תרועה' בנשימה אחת, וכך מקריאים המקרא. בימינו יש נוהגים בתקיעות שאחר 'אנעים זמירות' להשמיע את הקולות של 'תקיעה', 'שברים' ו'תרועה' כמנהג מזרח אירופה.

תקיעה	שברים - תרועה	תקיעה
תקיעה	שברים - תרועה	תקיעה
תקיעה	שברים - תרועה	תקיעה
תקיעה	שברים	תקיעה
תקיעה	שברים	תקיעה
תקיעה	שברים	תקיעה
תקיעה	תרועה	תקיעה
תקיעה	תרועה	תקיעה
תקיעה גדולה: ²	תרועה	תקיעה

2. במטה אפרים כתוב לתקוע תקיעה גדולה רק בגמר המאה קולות. והועתק במשנ"ב. כך גם במנהגי ברלין. ומשמע במנהגים לק"ק וורמיישא שהיתה תקופה שהנהיגו בוורמיישא לתקוע תקיעה גדולה גם בתקיעה אחרונה של שופרות. (כנראה לצאת ידי שיטת המט"א הנ"ל ולא היו להם עוד קולות אחריה. רבש"ה)

תפלת מוסף לראש השנה

תכלים נא:טז אֲדָנִי שְׁפָתַי תִּפְתָּח וּפִי יִגִּיד תְּהִלָּתְךָ:

פָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ אֱלֹהֵי אַבְרָהָם ◊ אֱלֹהֵי יִצְחָק ◊ וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב
הָאֵל הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא ◊ אֵל עֲלִיּוֹן ◊ גּוֹמֵל חַסְדִּים טוֹבִים וְקוֹנֵה הַכֹּל ◊ וְזוֹכֵר חַסְדֵי אֲבוֹת
וּמֵבִיא גּוֹאֵל לִבְנֵי בְנֵיהֶם ◊ לְמַעַן שְׁמוֹ בְּאַהֲבָה: וְזָכְרֵנוּ לְחַיִּים ◊ מֶלֶךְ חַפִּץ בְּחַיִּים ◊ וְכֹתֵבנוּ
בְּסֵפֶר הַחַיִּים ◊ לְמַעַן אֱלֹהִים חַיִּים: מֶלֶךְ עוֹזֵר וּמוֹשִׁיעַ וּמַגֵּן: פָּרוּךְ אַתָּה יְיָ מִגֵּן אַבְרָהָם:

אַתָּה גִּבּוֹר לְעוֹלָם אֲדָנִי ◊ מַחֲיָה מֵתִים אַתָּה ◊ רַב לְהוֹשִׁיעַ: מְכַלְכֵּל חַיִּים בְּחֶסֶד ◊ מַחֲיָה
מֵתִים בְּרַחֲמִים רַבִּים ◊ סוֹמֵךְ נוֹפְלִים ◊ וְרוֹפֵא חוֹלִים ◊ וּמַתִּיר אֲסוּרִים ◊ וּמַקְיֵם אַמּוֹנִתּוֹ
לִישְׁנֵי עֶפְרָי: מִי כְמוֹךָ בַּעַל גְּבוּרוֹת ◊ וּמִי דוֹמָה לָךְ ◊ מֶלֶךְ מֵמִית וּמַחְיָה וּמַצְמִיחַ יְשׁוּעָה: מִי
כְמוֹךָ אֵב הַרְחָמִים ◊ וְזוֹכֵר יִצְחָק לְחַיִּים בְּרַחֲמִים: וְנֶאֱמָן אַתָּה לְהַחְיֹת מֵתִים: פָּרוּךְ אַתָּה יְיָ
מַחֲיָה הַמֵּתִים:

החזן אומר קדושת 'נעריצד' במוסף.

אַתָּה קְדוֹשׁ וְשִׁמְךָ קְדוֹשׁ וּקְדוּשֵׁים בְּכָל-יוֹם יִחַלְלוּךָ סֵלָה:

וּבְכֵן ◊ תֵּן פָּחַדְךָ ◊ יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ עַל כָּל-מַעֲשֶׂיךָ ◊ וְאִימָתְךָ עַל כָּל-מַה-שֶּׁפָּרַאתָ:
וְיִירָאוּךָ כָּל-הַמַּעֲשִׂים ◊ וְיִשְׁתַּחֲווּ לִפְנֶיךָ כָּל-הַבְּרוּאִים: וַיַּעֲשׂוּ כֻלָּם אֶגְדָּה אַחַת
לַעֲשׂוֹת רְצוֹנְךָ בְּלִבָּב שָׁלֵם: כִּמוֹ שִׁידְעָנוּ ◊ יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ שֶׁשְׁלָמָן לִפְנֶיךָ
עוֹ בִּינְךָ ◊ וּגְבוּרָה בְּיָמֶיךָ ◊ וְשִׁמְךָ נוֹרָא עַל כָּל-מַה-שֶּׁפָּרַאתָ:

וּבְכֵן ◊ תֵּן כְּבוֹד ◊ יְיָ ◊ לְעַמְּךָ ◊ תְּהִלָּה לִירֵאֶיךָ ◊ וְתִקְנָה לְדוֹרֶשֶׁיךָ ◊ וּפְתַחְזוֹן פֶּה לַמְּיַחֲלִים
לָךְ ◊ שְׂמִיחָה לְאַרְצְךָ ◊ וְשִׂשׂוֹן לְעִירְךָ ◊ וְצִמְחַת קֶרֶן לְדוֹד עֲבָדְךָ ◊ וְעֲרִיכַת גֵּר
לְבֶן-יִשְׂרָאֵל מִשִּׁיחָךָ ◊ בְּמַחֲרָה בְּיָמֵינוּ:

וְאִזּוֹ ◊ צַדִּיקִים יֵרָאוּ וְיִשְׁמְחוּ ◊ וְיִשְׁרִים יַעֲלֶזּוּ ◊ וְחַסִּידִים בְּרָנָה יִגִּילוּ: וְעוֹלָתְךָ תִּקְפֹּץ-פִּיָּךְ
וְכָל-הַרְשָׁעָה כִּלָּה בְּעֶשֶׂן תִּבְלָה ◊ כִּי תַעֲבִיר מִמִּשְׁלַת זָרוֹן מִן-הָאָרֶץ:

וְתִמְלֹךְ ◊ אַתָּה יְיָ לְבִדְךָ ◊ עַל כָּל-מַעֲשֶׂיךָ ◊ בְּהַר צִיּוֹן מִשְׁכַּן כְּבוֹדְךָ ◊ וּבִירוּשָׁלַם עִיר
קִדְשֶׁךָ ◊ בְּכַתּוּב בְּדַבְרֵי קִדְשֶׁךָ- תַּכְלִים קִמּוּי: וּמֶלֶךְ | יְיָ לְעוֹלָם אֱלֹהֶיךָ צִיּוֹן לְדֹר
וָדֹר תִּלְלוּיָהּ:

קְדוֹשׁ אַתָּה וְנוֹרָא שִׁמְךָ ◊ וְאִין אֱלֹהִים מִבְּלַעֲדֶיךָ ◊ וְנֶאֱמַר- יִשְׁעִיכּוּ כִּי:טז וַיִּגְבֹּה יְיָ צְבָאוֹת
בְּמִשְׁפָּט וְהָאֵל הַקְדוֹשׁ נִקְדָּשׁ בְּצִדְקָה: פָּרוּךְ אַתָּה יְיָ הַמֶּלֶךְ הַקְדוֹשׁ:

אַתָּה בְּחִרְתָּנוּ מִכָּל-הָעַמִּים ◊ אֲהַבְתָּ אוֹתָנוּ ◊ וְרָצִיתָ בָּנוּ ◊ וְרוֹמַמְתָּנוּ מִכָּל-חֲלָשׁוֹנוֹת
וּקְדַשְׁתָּנוּ בְּמִצּוֹתֶיךָ ◊ וְקִרְבָּתָנוּ מִלִּפְנֵי לַעֲבוּדְתְּךָ ◊ וְשִׁמְךָ הַגָּדוֹל וְהַקְדוֹשׁ עָלֵינוּ קָרָאתָ:

וּתְתַתְּלֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּאַהֲבָה אֶת־יוֹם [בשבת השַׁבָּת הַזֶּה וְאֶת־יוֹם] הַזֶּכֶר הַזֶּה
 יוֹם תְּרוּעָה [בשבת זְכֹרֹן תְּרוּעָה בְּאַהֲבָה] מִקְרָא קָדֹשׁ ◊ זִכָּר לִיציאת מצרים:
 וּמִפְּנֵי חַמְאֵינוּ גָּלִינוּ מֵאֶרְצֵנוּ ◊ וְנִתְרַחֲקֵנוּ מֵעַל אֲדַמְתָּנוּ: וְאִין אָנוּ יְכוּלִים לַעֲשׂוֹת חוּבוֹתֵינוּ
 בְּבֵית בְּחִירָתְךָ ◊ בְּבֵית הַגָּדוֹל וְהַקָּדוֹשׁ שֶׁנִּקְרָא שְׁמֶךָ עָלָיו ◊ מִפְּנֵי הַיָּד שֶׁנִּשְׁתַּלַּחָה בְּמִקְדָּשְׁךָ:
 יְהִי רְצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ מֶלֶךְ רַחֲמָן ◊ שֶׁתִּשְׁׁוֹב וְתִרְחַם עָלֵינוּ
 וְעַל־מִקְדָּשְׁךָ בְּרַחֲמֶיךָ הַרְבִּים ◊ וְתִבְנֶהוּ מִהֲרָה וְתַגְדֵּל בְּבוֹדוֹ: אָבִינוּ מִלְּפָנֶינוּ ◊ גָּלָה בְּבוֹד
 מַלְכוּתְךָ עָלֵינוּ מִהֲרָה ◊ וְהוֹפֵעַ וְהַנִּשְׂא עָלֵינוּ לְעֵינֵי כָל־חַיִּי: וְקָרֵב שְׁׁוֹרֵרֵינוּ מִבֵּין הַגּוֹיִם ◊
 וְנַפְּזוֹתֵינוּ בְּנֶגֶם מִירְבָּתִּי אֶרֶץ: וְהַבִּיאֵנוּ לְצִיּוֹן עִירְךָ בְּרָנָה ◊ וְלִירוּשָׁלַם בֵּית מִקְדָּשְׁךָ בְּשִׂמְחַת
 עוֹלָם: וְשֵׁם נַעֲשֶׂה לְפָנֶיךָ אֶת־קִרְבָּנוֹת חוּבוֹתֵינוּ ◊ תְּמִידִים בְּסֻדְרָם ◊ וּמוֹסָפִים בְּהִלְבָּתָם:
 וְאֵת מוֹסְפֵי יוֹם [בשבת השַׁבָּת הַזֶּה וְאֶת־יוֹם] הַזֶּכֶר הַזֶּה נַעֲשֶׂה וְנִקְרִיב לְפָנֶיךָ בְּאַהֲבָה
 בְּמַצּוֹת רְצוֹנָךְ ◊ כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְתָּ עָלֵינוּ בְּתוֹרָתְךָ ◊ עַל־יְדֵי מֹשֶׁה עֲבֹדְךָ ◊ מִפִּי כְּבוֹדְךָ ◊
 בְּאִמּוֹר:

בשבת אומרים זה:

כט:ו-3 ובחדש השביעי באחד לחדש
 מִקְרָא־קָדֹשׁ יִהְיֶה לָכֶם כָּל־מְלֹאכֶת עֲבֹדָה לֹא
 תַעֲשׂוּ יוֹם תְּרוּעָה יִהְיֶה לָכֶם: וַעֲשִׂיתֶם עֲלֶיהָ
 לְרִיחַ נִיחָח לַיְיָ פֶּר בְּרֶגֶקֶר אֶחָד אֵיל אֶחָד
 כִּבְשִׁים בְּנִי־שָׁנָה שְׁבַעַה תְּמִימִם: וּמִנְחָתָם
 וְנִסְכֵּיהֶם בְּמִדְבָּר שְׁלֹשָׁה עֶשְׂרֹנִים לִפְרָ וּשְׁנֵי
 עֶשְׂרֹנִים לְאֵיל וְעֶשְׂרֹן לִכְבֹּשׁ וַיִּין בְּנִסְכּוֹ וְשַׁעִיר
 לִכְפֹּר מִלְּבַד עֲלֵת הַחֹדֶשׁ וּמִנְחָתָהּ וְשַׁעִיר
 לַחֲטָאת וְנִסְכֵּיהֶם כְּמִשְׁפָּטָם וּשְׁנֵי תְּמִידִים
 בְּהִלְבָּתָם:

3מזכר כח:ט-י וביום השַׁבָּת שְׁנֵי־כִבְשִׁים
 בְּנִי־שָׁנָה תְּמִימִם וּשְׁנֵי עֶשְׂרֹנִים סֵלֶת מִנְחָה
 בְּלוּלָה בְּשֶׁמֶן וְנִסְכּוֹ: עֲלֵת שַׁבָּת בְּשַׁבְּתוֹ
 עַל־עֲלֵת הַתְּמִיד וְנִסְכָּהּ:

בעמידה בין פסוקי קרבן שבת לפסוקי קרבן החג
 אומרים הנוסח המדויק של הגאונים והראשונים:
 זֶה קִרְבֵּן שַׁבָּת ◊ וְקִרְבֵּן יוֹם הַזֶּכֶר הַזֶּה
 בְּאִמּוֹר:

בשבת אומרים זה:

יִשְׁמְחוּ בְּמַלְכוּתְךָ שׁוֹמְרֵי שַׁבָּת וְקוֹרְאֵי עֲנָג ◊ עִם מִקְדָּשֵׁי שְׁבִיעִי ◊ כָּלֶם יִשְׁפְּעוּ וְיִתְעַנְּנוּ
 מִפְּוִבְךָ ◊ וּבְשְׁבִיעִי רְצִיתָ בּוֹ וְקִדְּשָׁתוֹ ◊ חֲמִדַת יָמִים אוֹתוֹ קִרְאָתָ ◊ זִכָּר לְמַעֲשֶׂה בְּרֵאשִׁית:
 עָלֵינוּ לִשְׁבֹּחַ לְאֶדוֹן הַכֹּל ◊ לְתַת גְּדֻלָּה לְיוֹצֵר בְּרֵאשִׁית ◊ שְׁלֹא עֲשֵׂנוּ בְּגוֹיֵי הָאֲרָצוֹת
 וְלֹא שָׁמְנוּ בְּמִשְׁפָּחוֹת הָאֲדָמָה: שְׁלֹא שֵׁם חִלְקֵנוּ בָּהֶם ◊ וְגִרְלָנוּ בְּכָל־חַמּוֹנִם: שֶׁהֵם מִשְׁתַּחֲוִים
 לְהַכֵּל וְרִיק ◊ יִשְׁעִיכֶם מִכֶּ: וּמִתְפַּלְלִים אֶל־אֵל לֹא יוֹשִׁיעַ: וְאִנְחָנוּ כּוֹרַע בְּרָעִים וּמִשְׁתַּחֲוִים
 וּמוֹדִים זִקֵּף לְפָנֵי מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמַּלְכִּים הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא: שֶׁהוּא נֹאֵיג נֹמֵחַ שָׁמַיִם וְיִסַּד אֶרֶץ
 וּמוֹשֵׁב יִקְרוּ בְּשָׁמַיִם מִמַּעַל ◊ וּשְׁכִינַת עֻז בְּגִבְהֵי מְרוֹמִים: הוּא אֱלֹהֵינוּ ◊ אִין אַחֵר:
 אֲמַת מִלְּפָנֶינוּ ◊ אָפֶם זִוְלָתוֹ ◊ בְּכַתוּב בְּתוֹרָתוֹ- דְּכִרִּים ד'לט וַיִּדְעַת הַיּוֹם וְהַשַּׁבָּת אֶל־לִבְכָּךְ
 כִּי יְיָ הוּא הָאֱלֹהִים בְּשָׁמַיִם מִמַּעַל וְעַל־הָאֶרֶץ מִתַּחַת אִין עוֹד:

עַל־כֵּן נִבְּרָה לָךְ יְיָ אֱלֹהֵינוּ לְרֹאוֹת מִהֲרָה בְּתַפְאֶרֶת עֲזֶךָ ◊ לְהַעֲבִיר גְּלוּלִים מִן הָאֶרֶץ
 וְהַאֲלִילִים בְּרוֹת יִבְרָתוֹן ◊ לְתַקֵּן עוֹלָם בְּמַלְכוּת שְׁדִי: וְכָל־בְּנֵי בֶשֶׁר יִקְרְאוּ בְּשִׁמְךָ
 לְחַפְּנוֹת אֱלֹהִי כָל־רִשְׁעֵי אֶרֶץ: יִבְרִיּוּ וַיִּדְעוּ כָּל־יֹשְׁבֵי תֵבֶל ◊ כִּי לָךְ תִּכְרַע כָּל־בָּרֶךְ
 תִּשְׁבַּע כָּל־לִשׁוֹן: לְפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ יִכְרְעוּ וַיִּפּוּלוּ ◊ וְלִכְבוֹד שְׁמֶךָ יִקָּר יִתְנוּ ◊ וַיִּקְבְּלוּ כָלֶם
 אֶת־עַל מַלְכוּתְךָ ◊ וְתִמְלֹךְ עֲלֵיהֶם מִהֲרָה לְעוֹלָם וָעֶד: כִּי הַמַּלְכוּת שֶׁלָּךְ הִיא וְלַעוֹלָמִי עַד
 תִּמְלֹךְ בְּכָבוֹד:

3. כורעים גם בתפילה בלחש בראש השנה, כן משמע במקור חיים ס' קי"ג ס' ק"ג.

בְּתוֹב בְּתוֹרַתְךָ – שְׁמוֹת טוֹיִים יְיָ | יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד: וְנֹאמַר – צַדִּיק כִּגְכֹּחַ לְאַהֲבֵיט אֲוֶן בְּנִעְלָב
וְלֹא־רָאָה עֲמַל בְּיִשְׂרָאֵל יְיָ אֱלֹהֵינוּ עִמּוֹ וּתְרַנֶּעַת מִלֶּךְ בּוֹ:
וְנֹאמַר – דְּצִרִים לִגְכֹּחַ וַיְהִי בְיִשְׁרוֹן מִלֶּךְ בְּהִתְאַסֵּף רָאשֵׁי עַם יְחַד שְׁבָטֵי יִשְׂרָאֵל:

וּבְדַבְרֵי קִדְשְׁךָ בְּתוֹב לֵאמֹר – תְּחִלִּים כִּצְכֵּט בִּי לִי הַמְּלוּכָה וּמוֹשֵׁל בְּגוֹיִם: וְנֹאמַר – לִגְכֹּחַ יְיָ
מִלֶּךְ גִּאּוֹת לְבָשׁ לְבָשׁ יְיָ עַז הִתְאַוָּר אֶת־תִּכְוֶן תִּכְל בְּלִתְמֻמָּה:
וְנֹאמַר – כִּד־יִי שְׂאוֹ שְׁעָרִים | רָאשֵׁיכֶם וְהַנְּשָׂאוֹ פִתְחֵי עוֹלָם וַיְבֹא מִלֶּךְ הַכְּבוֹד: מִי זֶה מִלֶּךְ
הַכְּבוֹד | יְיָ עֲזִינוּ וּגְבוֹר יְיָ גְבוֹר מִלְחָמָה: שְׂאוֹ שְׁעָרִים | רָאשֵׁיכֶם וּשְׂאוֹ פִתְחֵי עוֹלָם
וַיְבֹא מִלֶּךְ הַכְּבוֹד: מִי הוּא זֶה מִלֶּךְ הַכְּבוֹד | יְיָ צְבָאוֹת הוּא מִלֶּךְ הַכְּבוֹד סֵלָה:

וְעַל יְדֵי עֲבָדֶיךָ הַנִּבְיָאִים בְּתוֹב לֵאמֹר – יִשְׁעִיכ מִדֹּ: בְּהִתְאַסֵּף יְיָ מִלֶּךְ־יִשְׂרָאֵל וְנִגְאֻלוּ
יְיָ צְבָאוֹת אֲנִי רֹאשׁוֹן וְאֲנִי אַחֲרוֹן וּמִבְּלַעֲדֵי אֵין אֱלֹהִים:
וְנֹאמַר – טוֹצִיכ ח־כֹּחַ וְעָלוּ מוֹשְׁעִים בְּחֵר צִיּוֹן לְשִׁפְט אֶת־חֵר עֲשׂוּ וְהִתְהַלֵּךְ לִי הַמְּלוּכָה:
וְנֹאמַר – זְכִירִיכ יד־ט וְהִיָּה יְיָ לְמִלֶּךְ עַל־כָּל־הָאָרֶץ בַּיּוֹם הַהוּא יְהִיָּה יְיָ אֶחָד וּשְׁמוֹ אֶחָד:
וּבְתוֹרַתְךָ בְּתוֹב לֵאמֹר – דְּצִרִים ו־ד שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ | אֶחָד:

אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ מְלוֹךְ עַל כָּל הָעוֹלָם בְּלוֹ בְּכְבוֹדְךָ ◊ וְהַנְּשָׂא עַל כָּל הָאָרֶץ בִּיקְרָךְ ◊
וְהוֹפֵעַ בְּחֵדֵר גִּאּוֹן עוֹד ◊ עַל כָּל־יֹשְׁבֵי תֵבֵל אֲרֻצֶּיךָ: וַיִּדַּע כָּל פֶּעִיל בִּי אֶתָּה פִּעֲלָתוֹ ◊
וַיִּבִּין כָּל יִצּוֹר בִּי אֶתָּה יִצְרָתוֹ ◊ וַיֹּאמֶר כָּל אֲשֶׁר נִשְׁמָה בָּאֵפוֹ ◊ יְיָ ◊ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל מִלֶּךְ ◊
וּמַלְכוּתוֹ בְּכָל מְשָׁלָה:

בסיום הברכה הזו אומרים את התוספת של שבת לפי הסדר הבא:

ושמחנו בישועתך ומהר לבנו לעבדך באמת והנחילנו...

[בשבת אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ רִצָּה בְּמִנְיַחְתָּנוּ] קִדְשָׁנוּ בְּמִצְוֹתֶיךָ ◊ וְתֵן חֻלְקֵנוּ בְּתוֹרַתְךָ ◊
שְׂפָעֵנוּ מִטּוֹבָךָ ◊ וּשְׁמַחְנוּ בִּישׁוּעָתְךָ ◊ וּמַהֲרָ לִבְנוּ לְעִבְדְּךָ בְּאֵמֶת: [בשבת וְהַנְּחִילָנוּ ◊
יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ בְּאַהֲבָה וּבְרֻצּוֹן שְׁבַת קִדְשְׁךָ ◊ וּשְׁמַחְנוּ בְּךָ יִשְׂרָאֵל אוֹהֲבֵי שְׁמֶךָ:]
בִּי אֶתָּה אֱלֹהִים אֵמֶת ◊ וּדְבָרְךָ מִלִּפְנֵי אֵמֶת וְקִיָּם לְעַד: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ מִלֶּךְ עַל כָּל־הָאָרֶץ ◊
מְקַדֵּשׁ [בשבת הַשְּׁבַת וְ] יִשְׂרָאֵל וַיּוֹם הַזֶּה:

אַתָּה זוֹכֵר מַעֲשֵׂה עוֹלָם ◊ וּפּוֹקֵד כָּל־יִצּוֹרֵי קֶדֶם: לְפָנֶיךָ נִגְלוּ כָּל־תַּעֲלָמוֹת ◊ וְהַמּוֹן נִסְתָּרוֹת
שְׁמִבְרָאשִׁית: בִּי אֵין שְׂכָחָה לְפָנֶי כִּסֵּא כְבוֹדְךָ ◊ וְאֵין נִסְתָּר מִנֶּגֶד עֵינֶיךָ: אַתָּה זוֹכֵר
אֶת־כָּל־הַמַּפְעֵל ◊ וְגַם כָּל־הַיִּצּוֹר לֹא נִבְחַד מִמֶּךָ: הַכֹּל גָּלוּי וַיִּדּוּעַ לְפָנֶיךָ ◊ יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ צוּפָה
וּמִבֵּיט עַד־סוֹף כָּל־הַדּוֹרוֹת: בִּי תִבְיֹא חֵק וּפְרוֹן ◊ לְהַפְקֵד כָּל־רוּחַ וְנִפְשׁ ◊ לְהוֹכֵר מַעֲשִׂים
רַבִּים וְהַמּוֹן בְּרִיּוֹת לְאֵין תִּכְלִית ◊ מִרְאשִׁית כּוֹזֶת הוֹדְעָתָ ◊ וּמִלִּפְנֵים אוֹתָהּ גְּלִיתָ: זֶה הַיּוֹם
תַּחֲלַת מַעֲשֶׂיךָ ◊ וּפְרוֹן לַיּוֹם רֹאשׁוֹן ◊ תְּחִלִּים פֹּחֵחַ בִּי חֵק לְיִשְׂרָאֵל הוּא מְשַׁפֵּט לְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב:

ועל המדינות בו יאמר: אִי־זוֹ לַחֲרֵב ◊ אִי־זוֹ לְשָׁלוֹם ◊ אִי־זוֹ לָרָעָב ◊ אִי־זוֹ לְשִׁבְעָה:
 וּבְרִיּוֹת בּוֹ יִפְקְדוּ ◊ לַחֲזִקִּים לַחַיִּים וְלַמָּוֶת ◊ מִי לֹא נִפְקַד בַּחַיִּים הַזֶּה ◊ כִּי זָכַר כָּל־הַיָּצוֹר
 לִפְנֵיךָ בָּא ◊ מַעֲשֵׂה אִישׁ וּפְקוּדָתוֹ ◊ וְעִלְיֹלוֹת מַצְעָדֵי גֵבֶר ◊ מַחֲשָׁבוֹת אָדָם וְתַחֲבֻלוֹתָיו ◊
 וַיִּצְרֵי מַעֲלָלֵי אִישׁ ◊ אֲשֶׁרִי אִישׁ שָׁלָא יִשְׁכַּח ◊ וּבְךָ־אָדָם יִתְאַמֵּין־בָּךְ: כִּי דוֹרְשֶׁיךָ לְעוֹלָם לֹא
 יִכְשְׁלוּ ◊ וְלֹא יִכְלְמוּ לְנֹצַח כָּל־הַחוֹסִים בָּךְ:

כִּי זָכַר כָּל־הַמַּעֲשִׂים לִפְנֵיךָ בָּא ◊ וְאַתָּה דוֹרֵשׁ מַעֲשֵׂה כָלֶם: וְגַם אֶת־נֶחַם בְּאַהֲבָה וְכִרְתָּ ◊
 וְתִפְקְדֵהוּ בְּדָבָר יְשׁוּעָה וְרַחֲמִים ◊ בַּהֲבִיאֲךָ אֶת־מִי הַמַּבּוּל לְשַׁחַת כָּל־בָּשָׂר מִפְּנֵי רוּעַ
 מַעֲלָלֵיהֶם: עַל־כֵּן זָכְרוּנוּ בָּא לִפְנֵיךָ ◊ יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ לַחֲרָבוֹת וְרָעוּ כַּעֲפָרוֹת תִּבְלֵן ◊ וְצִאֲצִאוּ
 בַּחוּל הַיָּם:

בְּכַתוּב בְּתוֹרָתְךָ - זרעית ח:א וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת־נֶחַם וְאֵת כָּל־הַחַיָּה וְאֶת־כָּל־הַבְּהֵמָה
 אֲשֶׁר אִתּוֹ בַּתִּבְיָה וַיַּעֲבֹר אֱלֹהִים רוּחַ עַל־הָאָרֶץ וַיִּשְׁכְּבוּ הַמַּיִם:
 וַנֹּאמֶר - שמות 3:כד וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת־נַאֲקָתָם וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת־בְּרִיתוֹ אֶת־אַבְרָהָם אֶת־יִצְחָק
 וְאֶת־יַעֲקֹב: וַנֹּאמֶר - ויקרא כו:מג וּזְכַרְתִּי אֶת־בְּרִיתִי יַעֲקֹב וְאִפֹּא אֶת־בְּרִיתִי יִצְחָק וְאִפֹּא
 אֶת־בְּרִיתִי אַבְרָהָם אֶזְכֹּר וְהָאָרֶץ אֶזְכֹּר:

וּבְדָבְרֵי קֹדֶשְׁךָ בְּתוֹב לֵאמֹר - תכלים קיא:ד זָכַר עֲשֵׂה לְנַפְלָאוֹתָיו חֲנוּן וְרַחוּם יְיָ:
 וַנֹּאמֶר - קיא:כ טָרַף נָתַן לִירֵאָיו יִזְכֹּר לְעוֹלָם בְּרִיתוֹ: וַנֹּאמֶר - קו:מג וַיִּזְכֹּר לָהֶם
 בְּרִיתוֹ וַיִּנָּחֵם בְּרַב חַסְדָּיו:

וְעַל יְדֵי עֲבָדֶיךָ הַנִּבְיָאִים בְּתוֹב לֵאמֹר - ירמיה 3:הלד וַקִּרְאתִי בְּאָזְנִי יְרוּשָׁלַם לֵאמֹר בָּה אָמַר
 יְיָ זְכַרְתִּי לָךְ חֶסֶד נְעוּרֶיךָ אַהֲבַת כְּלוּלְתֶיךָ לְכַתֹּב אַחֲרֵי בְּמִדְבָּר
 בָּאָרֶץ לֹא זָרְעָה: וַנֹּאמֶר - יחזקאל ט:ט וּזְכַרְתִּי אֹנִי אֶת־בְּרִיתִי אוֹתָךְ בֵּימֵי נְעוּרֶיךָ וְהַקְמוֹתִי לָךְ
 בְּרִית עוֹלָם: וַנֹּאמֶר - ירמיה לא:יט הִבֵּן יָקִיר לִי אֶפְרַיִם אִם יֶלֶד שַׁעֲשָׁעִים כִּי־מִדִּי דָבָר בּוֹ זָכַר
 אֶזְכְּרֵנוּ עוֹד עַל־כֵּן הָמוּ מַעַל לֹא רַחֵם אֲרַחֲמֵנוּ נְאֻם־יְיָ:

אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ זָכְרֵנוּ בְּזִכְרוֹן טוֹב לִפְנֵיךָ ◊ וּפְקֻדָּנוּ בְּפִקְדַת יְשׁוּעָה וְרַחֲמִים מִשְׁמֵי
 שָׁמַי קָדָם: וּזְכַרְלָנוּ ◊ יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ אֶת־הַבְּרִית וְאֶת־הַחֶסֶד ◊ וְאֶת־הַשְּׁבוּעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ
 לְאַבְרָהָם אָבִינוּ בְּהַר הַמּוֹרִיָּה: וְתִרְאֶה לִפְנֵיךָ עֲקֵדָה שְׁעָקַד אַבְרָהָם אָבִינוּ אֶת־יִצְחָק בְּנוֹ עַל
 גִּבֵּי הַמִּזְבֵּחַ ◊ וְכַבֵּשׁ רַחֲמָיו לַעֲשׂוֹת רְצוֹנְךָ בְּלִבְבִי שָׁלֵם: כֵּן יִכְבָּשׁוּ רַחֲמֶיךָ אֶת־פַּעֲסֶךָ מֵעַלֵּינוּ ◊
 וּבְמִוְכָךְ הַגְדוֹל יִשׁוּב (נ"א תְּשׁוּב) חֲרוֹן אַפֶּיךָ מֵעַמְּךָ וּמִנִּחְלָתְךָ: וְקִיַּם־לָנוּ ◊ יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊
 אֶת־הַדָּבָר שֶׁהִבְטַחְתָּנוּ בְּתוֹרָתְךָ ◊ עַל־יְדֵי מֹשֶׁה עַבְדְּךָ ◊ מִפִּי כְבוֹדְךָ ◊
 בְּאֵמֹר - ויקרא כו:מג וּזְכַרְתִּי לָהֶם בְּרִית רְאשִׁימִים אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי־אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם
 לַעֲנִי חַגּוּזִים לַחַיּוֹת לָהֶם לְאֱלֹהִים אֹנִי יְיָ:

כִּי זָכַר כָּל־הַנִּשְׁכָּחוֹת אֶתָּה הוּא מַעֲוֹלָם ◊ וְאִין שִׁכַּחָה לִפְנֵי כִסֵּא כְבוֹדְךָ: וְעַקְדַת יִצְחָק
 לְזָרְעוֹ (שָׁל יַעֲקֹב) הַיּוֹם בְּרַחֲמִים תִּזְכֹּר: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ זָכַר הַבְּרִית:

אתה נגלית בפענן כבודך ◊ על-עם קדשך ◊ לדבר עמם: מן השמים השמעתם קולך ◊ ונגלית עליהם בערפלי מחר: גם (כל) העולם בלו חל מפניך (נ"א מלפניך) ◊ ובריות בראשית חרדו ממך ◊ בהגלותך מלכנו על-חר סיני ◊ ללמד לעמך תורה ומצוות ◊ ותשמיעם את-הוד קולך ◊ ודברות (נ"א ודברות) קדשך מלכות אש: בקלות וברקים עליהם נגלית ◊ ובקול שופר עליהם הופעת:

בפתוב בתורתך- שמות יט:טז ויהי ביום השלישי בתית הפקר ויהי קלת וברקים וענן כבד על-החר וקל שפר חזק מאד ויחרד כל-העם אשר במחנה: ונאמר- יט:יט ויהי קול השפר הולך וחזק מאד משה ידבר והאלהים יעננו בקול: ונאמר- כ:טו וכל-העם ראים את-הקולות ואת-הלפידים ואת קול השפר ואת-החר עשן וירא העם ויגעו ויעמדו מרחק:

ובדברי קדשך פתוב לאמר- תכלים מזו: עלה אלהים בתרועה יי בקול שופר: ונאמר- נח:ו בחצצרות וקול שופר הריעי לפני | המלך יי: ונאמר- פס:ד-כ תקעו בחדש שופר בפסח ליום חגנו: כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב: קס:ב-ו ונאמר הללויה | הללו אל בקדשו הללוהו ברקיע עז: הללוהו בגבורתיו הללוהו ברכ גדלו: הללוהו בתקע שופר הללוהו בגבול ובגוד: הללוהו בתה ומחול הללוהו במגים וענב: הללוהו בצלצלי-שמע הללוהו בצלצלי תרועה: כל הנשמה תהלל יה הללויה:

ועל ידי עבדיך הנביאים פתוב לאמר- ישעיה יח:ג כל-ישובי תבל ושבני ארץ בנשא-גם הרים תראו ובתקע שופר תשמעו: ונאמר- כז:ג ותיה | ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האבדים בארץ אשור והנדהים בארץ מצרים והשתחוו ליי בחר הקדש בירושלם: ונאמר- זכריה ט:יז ויי עליהם יראה ויצא כפרק חצו ואדני אלהים בשופר יתקע והלך בסערות תימן: יי צבאות יגן עליהם ◊ בן תגן על עמך ישראל בשלומך:

אלהינו ואלהי אבותינו ◊ תקע בשופר גדול לחרותנו ◊ ושא גם לקבץ גליותינו ◊ וקרב פזורינו מבין הגוים ◊ ונפוצותינו כגם מירבתי ארץ: והביאנו לציון עירך ברנה ◊ ולירושלם בית מקדשך בשמחת עולם ◊ ושם נעשה לפניך את-קרנות חובותינו כמצוה (נ"א כמצוה) עלינו בתורתך ◊ על-ידי משה עבדך ◊ מפי כבדך ◊ כאמור- צמדכ יי וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשכם ותקעתם בחצצרות על עלתיכם ועל ובחי שלמיכם והיו לכם לזכרון לפני אלהיכם אני יי אלהיכם:

כי אתה שומע קול שופר ◊ ומאזין תרועה ◊ ואין דומה לך: פרוך אתה יי שומע קול תרועת עמו ישראל ברחמים:

רצה יי אלהינו בעמך ישראל ובתפלתם ◊ והשב העבודה לדביר ביתך ◊ ואשי ישראל
ותפלתם ◊ מהרה ◊ באהבה תקבל בְּרָצוֹן ◊ ותהי לְרָצוֹן תמיד עבודת ישראל עמך: ותתחננה
עינינו בְּשׁוֹבְךָ לְצִיּוֹן בְּרַחֲמִים: בְּרוּךְ אַתָּה יי המְחַזֵּיר שְׁבִינָתוֹ לְצִיּוֹן:

מודים אֲנַחְנוּ לָךְ שְׁאֵתָהּ הוּא ◊ יי אלהינו ואלהי אבותינו לעולם ועד: צור חיינו ◊ מִגֵּן יִשְׁעֵנו
אַתָּה הוּא לְדוֹר וָדוֹר: נוֹדָה לָךְ וְנִסְפָּר תְּהִלָּתְךָ עַל חַיֵּינוּ הַמְסוּרִים בְּיָדְךָ ◊ וְעַל נִשְׁמוֹתֵינוּ
הַמְּקוּדוֹת לָךְ ◊ וְעַל נֶסֶךְ שְׂבָב־לַיּוֹם עִמָּנוּ ◊ וְעַל נִפְלְאוֹתֶיךָ וְטוֹבוֹתֶיךָ שְׂבָב־לַעֲתָ ◊ עֲרַב
וּבָקֵר וְצִהָרִים: הַטּוֹב בִּי לֹא־כָלוּ רַחֲמֶיךָ ◊ וְהִמְרַחֵם בִּי לֹא־תִמּוּ חַסְדֶיךָ ◊ מַעֲוֹלָם קִוִּינוּ לָךְ:

וְעַל־כֵּלָם יתְּבַרְךָ וְיִתְרוֹמֵם שְׁמֶךָ מִלִּפְנֵי תְּמִיד לְעוֹלָם וָעֶד: וּבְתוֹב לְחַיִּים טוֹבִים בְּנֵי בְרִיתְךָ:
וְכָל חַיִּים יוֹדוּךָ סֵלָה ◊ וַיְחַלְּלוּ אֶת־שְׁמֶךָ בְּאַמֶּת ◊ הָאֵל יִשְׁוּעָתָנוּ וְעֲזָרָתָנוּ סֵלָה: בְּרוּךְ אַתָּה
יי הַטּוֹב שְׁמֶךָ וּלָךְ נָאָה לְהוֹדוֹת:

שִׁים שְׁלוֹם ◊ טוֹבָה ◊ וּבִרְכָּה ◊ חַן ◊ חֶסֶד וְרַחֲמִים עֲלֵינוּ וְעַל כָּל־יִשְׂרָאֵל עַמְּךָ:
בְּרַכְנוּ אֲבִינוּ ◊ בָּלָנוּ בְּאֶחָד בְּאוֹר פְּנִיךָ ◊ בִּי בְּאוֹר פְּנִיךָ נִתְּתָה לָנוּ ◊ יי אלהינו ◊ תּוֹרַת חַיִּים
וְאַהֲבַת חֶסֶד ◊ וְצַדִּיקָה ◊ וּבִרְכָּה ◊ וְרַחֲמִים ◊ וְחַיִּים ◊ וְשְׁלוֹם: וְטוֹב בְּעֵינֶיךָ לְבָרֶךְ אֶת־עַמְּךָ
יִשְׂרָאֵל ◊ בְּכָל־עֵת וּבְכָל־שָׁעָה בְּשְׁלוֹמְךָ: בְּסִפְּרֵי חַיִּים בְּרַכָּה וְשְׁלוֹם ◊ וּפְרִיָּסָה טוֹבָה ◊ נִזְכָּר
וְנִכְתָּב לְפָנֶיךָ ◊ אָנוּ וְכָל־עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל ◊ לְחַיִּים וְלְשְׁלוֹם: בְּרוּךְ אַתָּה יי עוֹשֵׂה הַשְּׁלוֹם:

אלהי ◊ נָצַר לְשׁוֹנֵי מָרַע ◊ וּשְׁפָתֵי מַדְבַּר מְרֻמָּה ◊ וְלִמְקַלְלֵי נַפְשֵׁי תְּדוּם ◊ וְנַפְשֵׁי כְּעָפָר
לְכָל תַּהֲוָה: פָּתַח לָבִי בְּתוֹרָתְךָ ◊ וּבְמִצּוֹתֶיךָ תִּרְדּוּף נַפְשִׁי ◊ וְכָל חַחוּשִׁים עָלֵי רַעָה ◊ מִהֲרָה
הִפֵּר עֲצָתָם וּמְקַלֵּל מַחְשְׁבוֹתָם: עֲשֵׂה לְמַעַן שְׁמֶךָ ◊ עֲשֵׂה לְמַעַן יְמִינְךָ ◊ עֲשֵׂה לְמַעַן קִדְשֶׁתְךָ ◊
עֲשֵׂה לְמַעַן תּוֹרָתְךָ: תְּכַלִּים 1:5 לְמַעַן יִחַלְּצוּן יְדִידֶיךָ הוֹשִׁיעָה יְמִינְךָ וְעֲנֵנִי: יט:טו יְהִי לְרָצוֹן |
אֲמִר־פִּי וְהִגִּינוּ לָבִי לְפָנֶיךָ יי צוּרִי וְגֹאֲלִי: עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו ◊ הוּא יַעֲשֵׂה שְׁלוֹם עֲלֵינוּ ◊
וְעַל כָּל־יִשְׂרָאֵל: וְאָמְרוּ אָמֵן:

וְהִי רָצוֹן מִלִּפְנֵיךָ יי אלהינו ואלהי אבותינו ◊ שִׁיבָנָה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בְּמַהֲרָה בִּימֵינוּ ◊ וְתֵן חֶלְקֵנוּ בְּתוֹרָתְךָ: וְשֵׁם נִעְבְּרָךְ
בִּירְאָה ◊ בִּימֵי עוֹלָם וּבְשָׁנִים קִדְמָנוֹת: מִלֵּאכִי ג:7 וְעֲרַכָּה לִּי מִנְחַת יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם בִּימֵי עוֹלָם וּבְשָׁנִים קִדְמָנוֹת:

אבינו מלכנו לעשרת ימי תשובה^{1 2 3}

בעשרת ימי תשובה אומרים 'אבינו מלכנו' אחר תפלת שמונה עשרה, הן בשחרית הן במנחה, חוץ במנחה של ערב שבת וערב יום כפור. ואם חל ערב יום כפור בערב שבת אומרים אותו בשחרית. הפותח וסוגר את ארון הקודש ל'אבינו מלכנו' מתעטף בטלית, אם אינו עטוף בה כבר.

סדר נאמר בנחת כל פיסקה אומרה החזן בנעימה מיוחדת ואחריו אומרה הקהל באותה נעימה. עיקר הפסקות האחדות במלים גדולים.

חזן ואחריו קהל **אָבִינוּ מַלְכֵנוּ** מכים ביד ימין על הלב **הָמָאנוּ לְפָנֶיךָ:**
 חזן ואחריו קהל **אָבִינוּ מַלְכֵנוּ** **אֵין לָנוּ מֶלֶךְ אֶלָּא אַתָּה:**
 חזן ואחריו קהל **אָבִינוּ מַלְכֵנוּ** **עֲשֵׂה עִמָּנוּ לְמַעַן שְׁמֹךְ:**
 חזן ואחריו קהל **אָבִינוּ מַלְכֵנוּ** **חֲדָשׁ עָלֵינוּ שָׁנָה מְבֹרָה:**
 חזן ואחריו קהל **אָבִינוּ מַלְכֵנוּ** **בְּפֶל מַעְלֵינוּ כְּלִיזְמוֹת קִשּׁוֹת:**
 חזן ואחריו קהל **אָבִינוּ מַלְכֵנוּ** **בְּפֶל מַחְשְׁבוֹת שׁוֹנְאֵינוּ:**
 חזן ואחריו קהל **אָבִינוּ מַלְכֵנוּ** **הִפֵּר עֲצַת אֱלֹהֵינוּ:**
 חזן ואחריו קהל **אָבִינוּ מַלְכֵנוּ** **כִּלְה כְּלִיזָר וּמִשְׁמִין מַעְלֵינוּ:**
 חזן ואחריו קהל **אָבִינוּ מַלְכֵנוּ** **כִּלְה דְּכַר וְחֶרֶב וְרָעַב וְשָׂבִי וּמִשְׁחִית וּמִנְפָּה מִבְּנֵי בְרִיתְךָ:**
 חזן ואחריו קהל **אָבִינוּ מַלְכֵנוּ** **מִנֵּעַ מִנְפָּה מִנְחֻלְתְּךָ:**
 חזן ואחריו קהל **אָבִינוּ מַלְכֵנוּ** **שְׁלַח רְפוּאָה שְׁלֵמָה לְחוּלֵי עַמְּךָ:**

1. Though the recital of **אבינו מלכנו**'s is ancient, based on a גמרא, it was further developed as time went on, and divergent customs developed around it in some places. The amount of supplications vary greatly between ספרד from twenty nine, to thirty seven, to forty four, respectively, with a total of fifty three different versions existing. In addition, there is a difference in sequence between נוסחות as well. **אבינו מלכנו** insists on **אבינו מלכנו** contain only thirty seven stanzas while מנהג צרפת (France) [which in turn became פולין] added more stanzas. This upset of גמטריה חסידי אשכנז's found in those thirty seven stanzas. The **אבינו מלכנו** on a תענית ציבור is about two hundred and fifty years old. It was *not* universally accepted by all of Eastern Europe, (in Galicia for instance, **אבינו מלכנו** was only said during the תשובה).
 המנהג של אבינו מלכנו בתעניות צבור -

המקור הראשון בתקפ"ז והתפוצה בקהילות ישראל רק בסביבות תרנה (איזור אליהו)

2. The שבות יעקב (Rav Yaakov Reischer 5430-5493, Rav in Prague, Ansbach, Worms and Metz) did not see any problem with saying **אבינו מלכנו** without a מנין.
 שו"ת שבות יעקב חלק ג סימן מב - "ועל דבר לומר אבינו מלכנו ביחיד לא ידעתי למה לא יאמרו ביחיד הלא עיקר התפלה הוא תפלת יחיד וכן מבואר להדי' בתשובת הריב"ש סימן תקי"ב גם בקיצור שני לוחות הברית כ"כ בשם הגדולים ד"ל ביחיד וכן"ל
3. The ברכות of the רבי עקיבה, authored by **אבינו מלכנו**, writes that לבוש ס' תקפ"ד סי' א
 שמונה עשרה לחול:
אבינו מלכנו חננו ועננו - חונן הדעת, החזירנו בתשובה שלמה לפניך - הרוצה בתשובה, סלח ומחל לכל עונותינו - סלח לנו, כתבנו בספר גאלה וישועה - גואל ישראל, שלח רפואה שלמה לחולי עמך - רפאונו, חדש עלינו שנה טובה - ברחם קרן משיחך - תקע בשופר, במל מעלינו כל-גזרות קשות - השיבה... והסר ממנו יגון ואנחה, כלה כל-צער ומשמין מעלינו - שובר אויבים, מחוק ברחמך הרבים כל שמרי חובותינו - יהמו רחמך, הרם קרן משיחך - קרנו תרום, הצמח לנו ישועה בקרוב - מצמיח קרן ישועה, שמע קולנו חוס ורחם עלינו - שומע תפלה
 and it also includes requests for the יום כפור and ראש השנה, that when the full שמונה עשרה then the full שנה would be recited. We therefore recite **אבינו מלכנו** which mirrors it, but not on שבת when the עמידה is different.

חזן ואחריו קהל	אָבִינוּ מֶלְכֵנוּ	הַחֲזִירְנוּ בְּתִשְׁבּוּבָה שְׁלֵמָה לְפָנֶיךָ:
חזן ואחריו קהל	אָבִינוּ מֶלְכֵנוּ	סֶלָה וּמַחֲל לְכָל־עֲוֹנוֹתֵינוּ:
חזן ואחריו קהל	אָבִינוּ מֶלְכֵנוּ	מָחָה וְהַעֲבֵר פְּשָׁעֵינוּ וְחַטֹּאתֵינוּ מִנֶּגֶד עֵינֶיךָ:
חזן ואחריו קהל	אָבִינוּ מֶלְכֵנוּ	קָרַע רוּעַ גִּזְרֵי דִינֶיךָ:
חזן ואחריו קהל	אָבִינוּ מֶלְכֵנוּ	מִחוּק בְּרַחֲמֶיךָ הָרַבִּים כָּל־שְׂמִרֵי חֻבוֹתֵינוּ:
חזן ואחריו קהל	אָבִינוּ מֶלְכֵנוּ	זְכוֹר כִּי עָפַר אָנְחֵנוּ:
חזן ואחריו קהל	אָבִינוּ מֶלְכֵנוּ	זְכַרְנוּ בְּזַכְרוֹן טוֹב לְפָנֶיךָ:
חזן ואחריו קהל	אָבִינוּ מֶלְכֵנוּ	בְּתַבְּנֵנוּ (בנעילה: חַתְּמָנוּ) בְּסִפּוֹר חַיִּים מוֹבִים:
חזן ואחריו קהל	אָבִינוּ מֶלְכֵנוּ	בְּתַבְּנֵנוּ (בנעילה: חַתְּמָנוּ) בְּסִפּוֹר זְכוֹת (נ"א זְכוֹת):
חזן ואחריו קהל	אָבִינוּ מֶלְכֵנוּ	בְּתַבְּנֵנוּ (בנעילה: חַתְּמָנוּ) בְּסִפּוֹר פְּרִנָּסָה וּבְלִפְלָה:
חזן ואחריו קהל	אָבִינוּ מֶלְכֵנוּ	בְּתַבְּנֵנוּ (בנעילה: חַתְּמָנוּ) בְּסִפּוֹר גְּאֻלָּה וַיִּשׁוּעָה:
חזן ואחריו קהל	אָבִינוּ מֶלְכֵנוּ	בְּתַבְּנֵנוּ (בנעילה: חַתְּמָנוּ) בְּסִפּוֹר מַחִילָה וּסְלִיחָה:
חזן ואחריו קהל	אָבִינוּ מֶלְכֵנוּ	הַצֵּמַח לָנוּ יִשׁוּעָה בְּקִרְוֹב:
חזן ואחריו קהל	אָבִינוּ מֶלְכֵנוּ	הָרֶם קָרוֹן יִשְׂרָאֵל עָמְךָ:
חזן ואחריו קהל	אָבִינוּ מֶלְכֵנוּ	הָרֶם קָרוֹן מִשִּׁיחָה:
חזן ואחריו קהל	אָבִינוּ מֶלְכֵנוּ	שָׁמַע קוֹלֵנוּ חוּם וְרַחֵם עָלֵינוּ:
חזן ואחריו קהל	אָבִינוּ מֶלְכֵנוּ	קִבֵּל בְּרַחֲמִים וּבְרָצוֹן אֶת־תַּפְּלָתֵנוּ:
חזן ואחריו קהל	אָבִינוּ מֶלְכֵנוּ	נָא אֶל־תִּשְׁיבֵנוּ רִיכָם מֶלְכֵנוּ:
חזן ואחריו קהל	אָבִינוּ מֶלְכֵנוּ	עֲשֵׂה לְמַעַן דְּרוֹגִים עַל־שֵׁם קְדוֹשְׁךָ:
חזן ואחריו קהל	אָבִינוּ מֶלְכֵנוּ	עֲשֵׂה לְמַעַן מְבוֹחִים עַל־יְהוּדָה:
חזן ואחריו קהל	אָבִינוּ מֶלְכֵנוּ	עֲשֵׂה לְמַעַן פָּאִי בָּאֵשׁ וּבַחַיִּים עַל־קְדוּשַׁתְּךָ:
חזן ואחריו קהל	אָבִינוּ מֶלְכֵנוּ	נָקוּם לְעֵינֵינוּ נִקְמַת דָּם עֲבָדֶיךָ הַשְּׁפוּדִים:
חזן ואחריו קהל	אָבִינוּ מֶלְכֵנוּ	עֲשֵׂה לְמַעַנְךָ אִם־לֹא־לְמַעַנֵנוּ:
חזן ואחריו קהל	אָבִינוּ מֶלְכֵנוּ	עֲשֵׂה לְמַעַנְךָ וְהוֹשִׁיעֵנוּ:
חזן ואחריו קהל	אָבִינוּ מֶלְכֵנוּ	עֲשֵׂה לְמַעַן רַחֲמֶיךָ הָרַבִּים:
חזן ואחריו קהל	אָבִינוּ מֶלְכֵנוּ	עֲשֵׂה לְמַעַן שְׁמֶךָ הַגָּדוֹל הַגָּבוֹר וְהַנּוֹרָא שְׁנִקְרָא עָלֵינוּ:

^{5 4} הפיסקה האחרונה 'חננו ועננו' נאמרת בלחש.

אָבִינוּ מֶלְכֵנוּ חֲנֵנוּ וְעֲנֵנוּ כִּי אֵין בָּנוּ מַעֲשִׂים עֲשֵׂה עִמָּנוּ צְדָקָה וְחֶסֶד וְהוֹשִׁיעֵנוּ:

בתפלת שחרית ממשיכים ב'תחנון' (עמ' 48 או 51) או בחצי קדיש (עמ' 53).

בתפלת מנחה ממשיכים ב'תחנון' (עמ' 82) או קדיש תתקבל (עמ' 83).

4. The reason we say the last פסוק silently, is out of the shame with which we view ourselves, in not possessing any מעשים טובים. According to מנהג אשכנז all of אבינו מלכנו is said aloud, therefore, it would be very noticeable that the last פסוק is said silently. According to מנהג פולין, since many of the פסוקים of אבינו מלכנו are said silently, this is not seen as clearly. There is no long standing מנהג to say or sing the last פסוק aloud.

5. דברי קהלת - כעני שאין לו לבקש דבר בדין כל אחד מתנת חנם ומבקש בסתר מפני הבושה.

מבון מורשת אשכנז

סדר הכפרה לערב יום כפור

בכל המקומות באשכנז נהגו לעשות כפרות (Kapores schlagen) על תרנגולים. כאשר עלו הנצאים לשלטון בגרמניה בשנת תרצ"ג חוקקו חוק ארצי האוסר שחיטה ללא הימום. מאז נמנע מיהודי גרמניה לעשות כפרות על תרנגולים וההלו לעשות על דגים או תחליפים אחרים. לכן יש כיום הסבורים שכך היה המנהג באשכנז מקדם.

בקהילות קטנות נהגו לעשות את הכפרות ולשחטן בערב יום הכפורים בעלות השחר בין סליחות לשחרית, ויש מקומות שעשו כן לפני הליכה לסליחות, ויש - אחר שחרית. אבל בקהילות גדולות בהן התרנגולים מרובים והשוחטים מועטים, ויש לחץ מופרז על השוחטים, העדיפו לשחוט את הכפרות לפני ערב יום הכפורים, כי כל עשרת ימי תשובה שוים לענין הכפרות, מצום גדליה עד ערב יום הכפורים לעת ערב, מלבד הרגע של עלות השחר בערב יום הכפורים. אם לא עשה כפרות לפני יום כיפור, יכול לעשותן בהושענא רבא.

לוקחים תרנגול לבן לזכר ותרנגולת לבנה לנקבה, ונהגו ליקח עוף אחד לכמה זכרים או נקיבות. במעוברת יש הנוטלים עבודה תרנגול ותרנגולת. אומרים את הפסוקים: 'בני אדם', ובשעה שמסובבים סביב הראש אומרים 'זה חליפתי', כפי הסדר שמובא בסידורים והמחזורים. את פדיון הכפרות, כלומר את תמורתן, נותנים צדקה לעניים, ויש הנותנים את העוף עצמו.

It is customary כפרה for a male to take a cock and for a female to take a hen as a
and to recite the following passage three times:

בְּנֵי אָדָם תֹּכְלִים קִזִּי יוֹשְׁבֵי חֶשֶׁד וְצִלְמוֹת אִסְרֵי עֲנִי וּבְרוּלִי יִדּוּ יוֹצִיאִם מִחֶשֶׁד וְצִלְמוֹת
וּמִסְכְּרוֹתֵיהֶם יִנְתְּקוּ: יז-כא אֲוִלִים מְדַרְדְּרֵי פִשְׁעִים וּמַעֲזוּנֵיהֶם יִתְעַנּוּ: כָּל-אֶכָּל תִּתְעַב נַפְשָׁם
וַיִּנְיֻעוּ עַד-שְׁעַר מוֹת: וַיִּזְעְקוּ אֶל-יְיָ בְּצַר לָהֶם מִמַּצְקוֹתֵיהֶם יוֹשִׁיעֵם: יִשְׁלַח דְּבָרוֹ וַיְרַפֵּאֵם
וַיַּמְלֵט מִשְׁחִיתוֹתָם: יוֹדוּ לַיְיָ חֲסִדוֹ וְנִפְלְאוֹתָיו לְבְנֵי אָדָם: חוּצָה לַגִּבּוֹר כִּד אִסְדִּישׁ עָלָיו | מְלֹאךְ
מְלִיץ אֶחָד מִנִּי-אַלֹּהִים לְהַגִּיד לְאָדָם יִשְׂרָאֵל: וַיַּחֲנֹנוּ וַיֹּאמְרוּ פִּדְעֵהוּ מִרְדַּת שְׁחַת מִצְאָתִי כָפָר:

If one swings the כפרה on one's own behalf, one says:

זֶה חֲלִיפָתִי זֶה תְּמוּרָתִי זֶה כְּפָרְתִּי ♦

Here one takes the bird in the left hand and puts the right hand on the head of the bird:

זֶה הַתְּרִנְגוּל יָלֵךְ לְמִיתָה

וְאֲנִי אֶכְנֶס וְאֵלֵךְ לְחַיִּים מוֹבִים אֲרָכִים וּלְשָׁלוֹם:

If one swings the כפרה on behalf of oneself and of another, one says:

זֶה חֲלִיפָתִנִּי זֶה תְּמוּרָתִנִּי זֶה כְּפָרְתִּנִּי ♦ זֶה הַתְּרִנְגוּל יָלֵךְ לְמִיתָה

וְאֲנַחְנִי נֶכְנֶס וְנֵלֵךְ לְחַיִּים מוֹבִים אֲרָכִים וּלְשָׁלוֹם:

If one swings the כפרה on behalf of another male, one says:

זֶה חֲלִיפָתְךָ זֶה תְּמוּרָתְךָ זֶה כְּפָרְתְךָ ♦ זֶה הַתְּרִנְגוּל יָלֵךְ לְמִיתָה

וְאַתָּה תִּכְנֶס וְתֵלֵךְ לְחַיִּים מוֹבִים אֲרָכִים וּלְשָׁלוֹם:

מבין מורשת אשכנז

If one swings the כפרה on behalf of several males at one time, one says:

זֶה חֲלִיפַתְכֶם זֶה תְּמוּרַתְכֶם זֶה כְּפָרְתְּכֶם ◊ זֶה הַתְּרַנְּגוּל יִלָּךְ לְמִיתָה
וְאַתֶּם תִּפְנְסוּ וְתִלְכוּ לְחַיִּים מוֹבִים אַרְכִּים וּלְשָׁלוֹם:

If one swings the כפרה on behalf of a female, one says:

זֹאת חֲלִיפַתְךָ זֹאת תְּמוּרַתְךָ זֹאת כְּפָרְתְךָ ◊ זֹאת הַתְּרַנְּגֶלֶת תִּלָּךְ לְמִיתָה
וְאַתְּ תִּפְנְסִי וְתִלְכִי לְחַיִּים מוֹבִים אַרְכִּים וּלְשָׁלוֹם:

If one swings the כפרה on behalf of several females at one time, one says:

זֹאת חֲלִיפַתְכֶן זֹאת תְּמוּרַתְכֶן זֹאת כְּפָרְתְכֶן ◊ זֹאת הַתְּרַנְּגֶלֶת תִּלָּךְ לְמִיתָה
וְאַתֶּן תִּפְנְסֶנָּה וְתִלְכְּנָה לְחַיִּים מוֹבִים אַרְכִּים וּלְשָׁלוֹם:

If one swings several כפרות at the same time on behalf of a number of people or
of a pregnant woman, one says:

אֵלּוּ חֲלִיפוֹתֵיכֶם אֵלּוּ תְּמוּרוֹתֵיכֶם אֵלּוּ כְּפָרוֹתֵיכֶם ◊ אֵלּוּ הַתְּרַנְּגוּלִים יִלְכוּ לְמִיתָה
וְאַתֶּם תִּפְנְסוּ וְתִלְכוּ לְחַיִּים מוֹבִים אַרְכִּים וּלְשָׁלוֹם:

מלקות ערב יום כיפור

אחר מנחה כל אחד בורר לו חבר למלקות, מלקים איש את רעהו, בחגורה של עור, ל"ט מלקות על הגב.
הנלקה כורע לצד צפון, כריעה גמורה, כשברכיו נשענות ארצה ופלג גופו העליון נשען על הרצפה באמצעות זרועו
השמאלית, כשידו הימנית פנויה להכאת לבו. המלקה אומר את הפסוק 'והוא רחום' עד 'כל חטאי', ובאמירה כל מילה
משלוש עשרה תיבות הפסוק נותן מכה אחת. הנלקה אומר אז וידוי 'אשמנו'. חוזרים על כך שלוש פעמים.

הנלקה אומר

אֲשַׁמְנוּ ◊ בְּגִדְנוּ ◊ גָּזְלָנוּ ◊ דִּבְרָנוּ דְּפִי:
הֶעֱיִינוּ ◊ וְהִרְשַׁעְנוּ ◊ וְדָנוּ ◊ חֲמַסְנוּ ◊ מִפְּלָנוּ
שָׁקַר: יַעֲצָנוּ רָע ◊ בִּזְבָּנוּ ◊ לָצָנוּ ◊ מִרְדָּנוּ ◊
נֶאֱצָנוּ ◊ סָרְדָנוּ ◊ עֲוִינוּ ◊ פִּשְׁעָנוּ ◊ צָרְדָנוּ ◊
קִשְׁינוּ עֲרָף: רִשְׁעָנוּ ◊ שִׁחַתְנוּ ◊ תַּעֲבָנוּ ◊ תַּעֲוִינוּ ◊
תַּעֲתָעָנוּ:

המלקה אומר

עַם: לֹם מַכָּה אַחַת וְהוּא מַכָּה אַחַת רַחוּם
מַכָּה אַחַת יִכְפֹּר מַכָּה אַחַת עוֹן
מַכָּה אַחַת וְלֹא מַכָּה אַחַת יִשְׁחִית
מַכָּה אַחַת וְהִרְפָּה מַכָּה אַחַת לְהַשִּׁיב
מַכָּה אַחַת אָפוּ מַכָּה אַחַת וְלֹא
מַכָּה אַחַת יַעִיר מַכָּה אַחַת כָּל
מַכָּה אַחַת חֲמַתוֹ:

בכניסת יום הכפורים, בהליכה לבית הכנסת, מברכים איש את רעהו:

לאשה

לְשָׁנָה מוֹבָה תַּחֲתַי:

נשים

לְשָׁנָה מוֹבָה תַּחֲתַמְנָה:

לאיש

לְשָׁנָה מוֹבָה תַּחֲתֶם:

אנשים

לְשָׁנָה מוֹבָה תַּחֲתִימוּ:

והמתברך עונה: גַּם אֲתָה:

תפלת יום כפור לערבית ליוצר ולמנחה

תכלים נא:טז אדני שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך:

ברוך אתה יי אלהינו ואלהי אבותינו אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב האל הגדול הגבור והנורא אל עליון גומל חסדים טובים וקונה הכל וזכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה ◊ וברנו לחיים ◊ מלך חפץ בחיים ◊ וכתבנו בספר החיים ◊ למענה אלהים חיים: מלך עוזר ומושיע ומגן: ברוך אתה יי מגן אברהם:

אתה גבור לעולם אדני מחיה מתים אתה רב להושיע: מכלכל חיים בחסד ◊ מחיה מתים ברחמים רבים ◊ סומך נופלים ◊ ורופא חולים ◊ ומתיר אסורים ◊ ומקדם אמונתו לישני עפר: מי כמוד בעל גבורות ◊ ומי דומה לך ◊ מלך ממית ומחיה ומצמיח ישועה: מי כמוד אב הרחמים ◊ וזכר יצוריו לחיים ברחמים: ונאמן אתה להחיות מתים: ברוך אתה יי מחיה המתים:

החזן אומר קדושת 'נעריצ' בשחרית ובמנחה.

אתה קדוש ושםך קדוש ◊ וקדושים בכל יום ותללך סלה:

ובכן ◊ תן פחדך ◊ יי אלהינו ◊ על כל מעשיך ◊ ואימתך על כל מה שפראת: ויראהך כל המעשים ◊ וישתחוו לפניך כל הברואים: ויעשו כלם אגדה אחת ◊ לעשות רצונך בלבב שלם: כמו שידענו ◊ יי אלהינו ◊ שהשלמן לפניך ◊ עז בידך ◊ וגבורה בימינך ◊ ושםך נורא על כל מה שפראת:

ובכן ◊ תן כבוד ◊ יי ◊ לעמך ◊ תהלה ליראך ◊ ותקנה לדורשיך ◊ ופתחון פה למיחלים לך ◊ שמחה לארצך ◊ וששון לעירך ◊ וצמיחת קרן לדוד עבדך ◊ ועריכת גר לבן ישי משיחך ◊ במהרה בימינו:

ואז ◊ צדיקים יראו וישמחו ◊ וישרים יעלו ◊ וחסידים ברנה יגילו: ועולתה תקפיץ פיה ◊ וכל הרשעה בלה בעשן תכלה ◊ כי תעביר ממשלת ודון מדהארץ:

ותמלוד ◊ אתה יי לבדך ◊ על כל מעשיך ◊ בחר ציון משכן כבודך ◊ ובירושלם עיר קדשך ◊ בפתוב בדברי קדשך - תכלים כמוי ימלך | יי לעולם אלהיך ציון לדר ודר הללויה:

קדוש אתה ונורא שםך ◊ ואין אלוה מפלעדיך ◊ ונאמר - ישעיה כ:טז ויגבה יי צבאות במשפט והאל הקדוש נקדש בצדקה: ברוך אתה יי המלך הקדוש:

אתה בחרתנו מכל העמים ◊ אהבת אותנו ◊ ורצית בנו ◊ ורוממתנו מכל הלשונות ◊ וקדשתנו במצותיך ◊ וקרבתנו מלבנו לעבודתך ◊ ושםך הגדול והקדוש עלינו קראת: ותתן לנו יי אלהינו באהבה את יום [בשבת השבת הזה לקדושה ולמנוחה ואת יום] (צום) הכפרים הזה ◊ למחילה ולסליחה ולכפרה ◊ ולמחלכו את כל עונותינו ◊ [בשבת באהבה] מקרא קדש ◊ וזכר ליציאת מצרים:

ערבית, שחרית, מנחה

אלהינו ואלהי אבותינו ◊ יעלה ◊ ויבא ◊ ויניע ◊ ויראה ◊ וירצה ◊ וישמע ◊ ויפקד ◊ ויזכר
 זכרוננו ופקדוננו ◊ וזכרון אבותינו ◊ וזכרון משיח בן דוד עבדך ◊ וזכרון ירושלים עיר קדשך ◊
 וזכרון כל עמך בית ישראל לפניך ◊ לפליטה ולמוצה ◊ ולחן ולחסד ולרחמים ◊ ולחיים ולשלום
 ביום (צום) הכפרים הזה: זכרנו יי אלהינו בו למוצה ◊ ופקדנו בו לברכה ◊ והושיענו בו
 לחיים: ובדבר ישועה ורחמים ◊ חוס וחסנו ורחם עלינו והושיענו ◊ כי אליך עינינו ◊ כי אל
 מלך חנון ורחום אתה:

אלהינו ואלהי אבותינו ◊ מחל | לעונותינו ביום [בשבת השבת הזה וביום] (צום) הכפרים
 הזה: מחה והעבר פשענו (וחטאותינו) מנגד עיניך ◊ כאמור – ישעיה מנצח אנכי אנכי הוא
 מחה פשעיך למעני וחטאתיך לא אזכר: ונאמר – מדכז מחיתי כעב פשעיך וכענן חטאותיך
 שובה אלי כי גאלתיך: ונאמר – ויקרא עזל כיי ביום הזה יכפר עליכם למחר אתכם מכל
 חטאתיכם לפני יי תמיהו:

בסיום הברכה הזו אומרים את התוספת של שבת לפי הסדר הבא:

ושמחנו בישועתך וטור לבנו לעבדך באמת והנחילנו . . .

[בשבת אלהינו ואלהי אבותינו רצה במנוחתנו ◊] קדשנו במצותיך ונתן חלקנו בתורתך ◊
 שבענו מפונך ◊ ושמחנו בישועתך ◊ וטור לבנו לעבדך באמת: [בשבת והנחילנו יי אלהינו
 באהבה וברצון שבת קדשך ◊ וישמחו בך ישראל אוהבי שמך:] כי אתה סלחן לישראל
 ומחלן לשבטי ישראל בבל דור ודור ◊ ומפלעדיך אין לנו מלך מוחל וסולח (אלא אתה):
 ברוך אתה יי מלך מוחל וסולח לעונותינו ולעונות עמו בית ישראל ◊ ומעביר אשמותינו
 בכל שנה ושנה ◊ מלך על כל הארץ מקדש [בשבת השבת ו] ישראל ויום הכפורים:

רצה יי אלהינו בעמך ישראל ובתפלתם ◊ והשב העבודה לדביר ביתך ◊ ואשי ישראל
 ותפלתם ◊ מהרה ◊ באהבה תקבל בראון ◊ ותחי לראון תמיד עבודת ישראל עמך: ותחזינה
 עינינו בשובך לציון ברחמים: ברוך אתה יי המחזיר שכינתו לציון:

מודים אנחנו לך שאתה הוא ◊ יי אלהינו ואלהי אבותינו לעולם ועד: צור חיינו ◊ מגן ישענו
 אתה הוא לדור ודור: נודה לך וגמפך תהלתך על חיינו המסורים בידך ◊ ועל נשמותינו
 המקודשות לך ◊ ועל נפיק שפכליום עמנו ◊ ועל נפלאותיך ומובותיך שפכלעת ◊ ערב
 ובקר וצהרים: הטוב כי לא בלו רחמיך ◊ ותמרחם כי לא תמו חסדיך ◊ מעולם קוינו לך:

ועל־כֹּלם יתְּבַרַךְ וַיִּתְּרוּמָם שְׁמֶךָ מְלִכְנוּ תְּמִיד לְעוֹלָם וָעֶד: וּכְתוּב לְחַיִּים מוֹכִים בְּנֵי בְרִיתְךָ:
וְכָל חַיִּים יוֹדוּךָ סֵלָה ◊ וַיִּהְלֹל אֶת־שְׁמֶךָ בְּאַמֶּת ◊ הָאֵל יִשׁוּעַתָּנוּ וְעֲזַרְתָּנוּ סֵלָה: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ
הַטּוֹב שְׁמֶךָ וְלֶךְ נָא לְהוֹדוֹת:

בשחרית, ובמנחה, ובנעילה אומרים זה.

בערבית אומרים זה.

שִׁים שְׁלוֹם ◊ מוֹכָה ◊ וּבִרְכָּה ◊ חֵן ◊ וְחֶסֶד וְרַחֲמִים עָלֵינוּ
וְעַל כָּל־יִשְׂרָאֵל עֲמֶךָ: בְּרַכְנוּ אֶבְיָנוּ ◊ בָּלָנוּ בְּאֶחָד בְּאוֹר
פְּנִיךָ ◊ כִּי בְּאוֹר פְּנִיךָ נִתְּתָ לָנוּ ◊ יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ תּוֹרַת חַיִּים
וְאַהֲבַת חֶסֶד ◊ וְצַדִּיקָה ◊ וּבִרְכָּה ◊ וְרַחֲמִים ◊ וְחַיִּים ◊
וְשְׁלוֹם: וְטוֹב בְּעֵינֶיךָ לְבָרֶךְ אֶת־עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל ◊ בְּכָל־עֵת
וּבְכָל־שָׁעָה בְּשָׁלוֹמְךָ:

בְּסֹפֶר חַיִּים בְּרַכָּה וְשְׁלוֹם ◊ וּפְרִנְסָה מוֹכָה ◊ נִזְכֵּר וְנִכְתָּב לְפָנֶיךָ אָנוּ ◊

וּבְכָל־עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל ◊ לְחַיִּים וְלְשְׁלוֹם: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ עוֹשֵׂה הַשְׁלוֹם:

אָנָּה ◊ תְּבֹא לְפָנֶיךָ תִּפְלְתָנוּ ◊ וְאֵל תִּתְּעַלֵּם מִתְּהַנְּתֵינוּ ◊ שְׂאִין אָנוּ עֲזִי פָנִים וּקְשִׁי עֲרָף
לוֹמַר לְפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאַלֹּהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ צַדִּיקִים אֲנִיחָנוּ וְלֹא חָטָאנוּ ◊ אֲכַל אֲנַחְנוּ⁶ חָטָאנוּ:

אֲשַׁמְנוּ ◊	בְּגִדְנוּ ◊	גְּזַלְנוּ ◊	דִּבְרָנוּ דְּפִי:
הָעֵינִי ◊	וְהִרְשַׁעְנוּ ◊	וְזָדְנוּ ◊	חָמַסְנוּ ◊
יָעֲצָנוּ רָע ◊	בּוֹבְנוּ ◊	לָצָנוּ ◊	מִרְדְּנוּ ◊
סָרְדְנוּ ◊	עֵינֵינוּ ◊	פִּשְׁעֵנוּ ◊	צָרְדְנוּ ◊
רִשְׁעֵנוּ ◊	שִׁחַתְנוּ ◊	תַּעֲבָנוּ ◊	תַּעֲתֵנוּ ◊

סָרְנוּ מִמִּצְוֹתֶיךָ וּמִמִּשְׁפָּטֶיךָ הַטּוֹבִים ◊ וְלֹא שָׁוָה לָנוּ: נַחֲמִי ט:לג וְאַתָּה צַדִּיק עַל כָּל־הַבָּא
עָלֵינוּ כִּי־אַמֶּת עֲשִׂיתָ וְאֲנַחְנוּ הִרְשַׁעְנוּ:

מָה נֹאמַר לְפָנֶיךָ יוֹשֵׁב מְרוֹם ◊ וּמָה נִסְפֵּר לְפָנֶיךָ שׁוֹכֵן שְׁחָקִים ◊ הֵלֵא כָּל־הַנִּסְתָּרוֹת וְהַנִּגְלוֹת
אַתָּה יוֹדֵעַ:

6. (טור אר"ח תר"ז) and the (רמ"א אר"ח ס' תר"ז ס"ק ג) ואבותינו does not include the word אשכנו.

רוקח 'אנא תבא לפניך' is only supposed to have twenty eight words according to the.

אין לזה מקור בראשונים. אבל מי שהמליץ על הנוסח הזה הוא השל"ה, מסכת יומא, פרק נר מצוה, אות נ"ז:
וכתב החסיד רבינו יונה בשערי תשובה (שער א' אות מ'): כשיתודה, יזכור עוונותיו ועוונות אבותיו, כי היה נענש
עליהם, באחוז מעשי אבותיו בידו. וכן כתיב (ויקרא כ"ו, מ) 'והתודו את עונם ואת עון אבתם', עכ"ל. על כן ישר בעיני
נוסח וידוי הספרדים שאומרים, אבל אנחנו ואבותינו חטאנו אשמנו בגדנו וכו'. (הרב בנימין שלמה המברגר)

אתה יודע רוי עולם ◊ ותעלומות סתרי כל־חי: אתה משלי כ־כז חפש כל־חדרי־בטן:
 ירמיס יא־כ ובחן בליות ולב אין דבר נעלם ממך ◊ ואין נסתר מנגד עיניך: ובכן יהי רצון
 מלפניך ◊ יי אלהינו ואלהי אבותינו ◊ שתסלח לנו על כל־חטאתינו ◊ ותמחל־לנו על כל
 עונותינו ◊ ותכפר־לנו על־פשעינו:

על חטא שחטאנו לפניך באִנּוּם וּבְרָצוֹן:	ועל חטא שחטאנו לפניך באִמּוּן הַלֵּב:
על חטא שחטאנו לפניך בְּבִלִי דַעַת:	ועל חטא שחטאנו לפניך בְּבִזּוּי שְׁפָתַיִם:
על חטא שחטאנו לפניך בְּגִלּוּי וּבִסְתֵּר:	ועל חטא שחטאנו לפניך בְּגִלּוּי עֲרִיזוֹת:
על חטא שחטאנו לפניך בְּדַבּוּר פֶּה:	ועל חטא שחטאנו לפניך בְּדַעַת וּבְמַרְמָה:
על חטא שחטאנו לפניך בְּהִרְהוּר הַלֵּב:	ועל חטא שחטאנו לפניך בְּהוֹנָאת רֶעַ:
על חטא שחטאנו לפניך בְּהוֹדֵי פֶה:	ועל חטא שחטאנו לפניך בְּוַעֲדַת זְנוּת:
על חטא שחטאנו לפניך בְּזִדּוֹן וּבְשִׁנְיָה:	ועל חטא שחטאנו לפניך בְּזִלוּל הוֹרִים וּמוֹרִים:
על חטא שחטאנו לפניך בְּחֹזֶק יָד:	ועל חטא שחטאנו לפניך בְּחִלּוּל הַשֵּׁם:
על חטא שחטאנו לפניך בְּמַפְשׁוֹת פֶּה:	ועל חטא שחטאנו לפניך בְּמַמָּאת שְׁפָתַיִם:
על חטא שחטאנו לפניך בְּיֹצֵר חֶרֶע:	ועל חטא שחטאנו לפניך בְּיֹדְעִים וּבְלֹא יוֹדְעִים:

נוסח הבקשה שבין פסקאות הוא: 'ועל כלם סלח לנו מחל לנו כפר לנו' (בלא המילים: 'א-לוה סליחות').

ועל כלם ◊ סלח לנו ◊ מחל לנו ◊ כפר לנו:

על חטא שחטאנו לפניך בְּכַפֶּת שָׁחַד:	ועל חטא שחטאנו לפניך בְּכַחַשׁ וּבְכֹזָב:
על חטא שחטאנו לפניך בְּלִשׁוֹן חֶרֶע:	ועל חטא שחטאנו לפניך בְּלִצּוֹן:
על חטא שחטאנו לפניך בְּמִשָּׁא וּבְמַתָּן:	ועל חטא שחטאנו לפניך בְּמַאֲכֵל וּבְמִשְׁתָּה:
על חטא שחטאנו לפניך בְּנִשְׁךְ וּבְמַרְבִּית:	ועל חטא שחטאנו לפניך בְּנִמְיִת גְּרוֹן:
על חטא שחטאנו לפניך בְּסִקּוֹר עֵיִן:	ועל חטא שחטאנו לפניך בְּשִׁיחַ שְׁפָתוֹתֵינוּ:
על חטא שחטאנו לפניך בְּעֵינַיִם רְמוֹת:	ועל חטא שחטאנו לפניך בְּעִזּוֹת מִצַּח:

אין אומרים כאן 'ועל בולם'.

על חטא שחטאנו לפניך בפריקת על: ועל חטא שחטאנו לפניך בפלילות:
 על חטא שחטאנו לפניך בצדית רע: ועל חטא שחטאנו לפניך בצרות עין:
 על חטא שחטאנו לפניך בקלות ראש: ועל חטא שחטאנו לפניך בקשיות ערה:
 ע"ח שחטאנו לפניך בריצת רגלים להרע: ועל חטא שחטאנו לפניך ברכילות:
 על חטא שחטאנו לפניך בשבועת שוא: ועל חטא שחטאנו לפניך בשנאת חנם:
 על חטא שחטאנו לפניך בתשומת יד: ועל חטא שחטאנו לפניך בתמהון לבב:
 ועל כלם ◊ סלח לנו ◊ מחל לנו ◊ כפר לנו:

מכים על הלב באמירה זו במילים שאנו חבים

סדר אחר	בפפד"מ ובנותיה אומרים כסדר זו
וחש"ח עליהם חטאת:	ועל חטאים שאנו חבים עליהם עולה:
וחש"ח עליהם אשם ודאי ותלוי:	ועל חטאים שאנו חבים עליהם חטאת:
וחש"ח עליהם עולה:	ועל"ח שאנו חבים עליהם קרבן עולה ויורד:
וחש"ח עליהם קרבן עולה ויורד:	ועל חטאים שאנו חבים עליהם אשם:
וחש"ח עליהם כרת וערירי:	ועל"ח שאנו חבים עליהם אשם תלוי:
	ועל חטאים שאנו חבים עליהם כרת:
	ועל חטאים שאנו חבים עליהם מיתה בידי שמים:
	ועל חטאים שאנו חבים עליהם מלקות ארבעים:
	ועל חטאים שאנו חבים עליהם מפת מרדות:

בבקשת שבסוף 'ועל חטאים', מוסיפים בה את המילים: 'א-לוה סליחות'.

ועל כלם ◊ אלוה סליחות ◊ סלח לנו ◊ מחל לנו ◊ כפר לנו:

ועל הטאים שאנו חייבים עליהם ארבע מיתות בית דין - מקילה ◊ שריפה ◊ חרג ◊ וחקק:
 על מצות עשה ועל מצות לא תעשה ◊ בין שישבה קום עשה ◊ ובין שאין בה קום עשה:
 את-הגלויים לנו ואת-שאינם גלויים לנו ◊ את-שגלויים לנו ◊ כבר אמרנום לפניך ◊ והודינו
 לך עליהם ◊ ואת-שאינם גלויים לנו ◊ לפניך הם גלויים וידועים ◊ בדבר שנאמר-
 37 דברים כט:כח הנסתרת לוי אלהינו והנגלת לנו ולבנינו עד-עולם לעשות את-כל-דברי התורה

הזאת:

בי אתה סלחן לישראל ◊ ומחלן לשבטי ישראל בבל-דור ודור
 ומבלעדך אין לנו מלך מוחל וסולח (אלא אתה):

אלהי ◊ עד שלא נוצרתי איני כדאי ◊ ועכשיו שנוצרתי כאלו לא נוצרתי ◊ עפר אני בחיי ◊
 קל וחומר במיתתי ◊ תריני לפניך בכלי מלא בושה וכלמה: יהי רצון מלפניך ◊ יי אלהי
 ואלהי אבותי ◊ שלא אחטא עוד ◊ ומה שחטאתי לפניך מחוק ברחמיך הרבים ◊ אבל לא
 על-ידי יסורים וחלאים רעים:

אלהי ◊ נצר לשוני מרע ◊ ושפתי מדבר מרמה ◊ ולמקללי נפשי תדום ◊ ונפשי בעפר לכל
 תהיה: פתח לבי בתורתך ◊ ובמצותיך תרדוף נפשי: וכל החושבים עלי רעה ◊ מהרה הפך
 עצתם וקלקל מחשבותם: עשה למען שמך ◊ עשה למען ימינך ◊ עשה למען קדשך ◊ עשה
 למען תורתך: תכלים ס: למען יחלצון ידיך הושיעה ימינך ונענני: יט:טו יהיו לרצון | אמרי-פי
 והגיון לבי לפניך יי צורי וגאלי: עשה שלום במדומי ◊ הוא יעשה שלום עלינו ◊ ועל
 כל-ישראל ◊ ואמרו אמן:

יהי רצון מלפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו ◊ שיבנה בית המקדש במהרה בימינו ◊ ותן חלקנו בתורתך: ושם נעבדך
 בראה ◊ בימי עולם ובשנים קדמניות: מלאכי ג:ד וערכה לוי מנחת יהודה וירושלם בימי עולם ובשנים קדמניות:

הזכרת נשמות ביום הכפורים

The earliest source for (זיכור) הזכרת נשמות is found in the מדרש תנחומא in which it cites the custom of recalling loved ones who have since departed and pledging צדקה on their behalf on יום כפור. It spread throughout the Rhineland in response to the Crusades. There are two opinions discussed in the מחזור ויטרי which does not say זיכור on יום טוב, and מנהג צרפת which later became מנהג פולין which does say it. The latter custom gained popularity following the massacres of Jews in the German lands during the Black Death of the fourteenth century, but became more common in eastern Europe in the seventeenth century, with the popularization of Lurianic קבלה by mystics who stressed the penitential aspect of יום טוב. The prayer א-ל מלא רחמים, originated in seventeenth-century Ukraine at the time of the Chmielnicki massacres.

אחר ההפטרה מיחדים זמן קצר מאוד להזכרת נשמות, בו מזכיר כל אחד בעצמו את נשמות אבותיו ובני משפחתו בנוסח: 'זיכור אלהים נשמת' וכוליה. אין יחיד או ש"י אומרים 'א-ל מלא רחמים בהזכרת נשמות, אין קוראים נשמות מתוך 'ממורבוך', ואין אומרים 'אב הרחמים' מי שהוריהם בחיים, אף הם נשארים בבית הכנסת.

בעבור נשמת האב.

יִזְכֹּר אֱלֹהִים נִשְׁמַת אָבִי מוֹרְתִי (פלוגי בר פלוגי) שְׁחֻלְהוּ לְעוֹלָמָה בְּעֵבֹר שְׁאֵנִי נוֹדֵר צְדָקָה בְּעֵדָה [בלי נדר]: בְּשֹׁכֵר זֶה תִּהְיֶה צְרוּרָה בְּצִרּוֹר הַחַיִּים עִם נִשְׁמוֹת אֲבֵרָהֶם יִצְחָק וַיַּעֲקֹב שָׂרָה רַבֵּקָה רָחֵל וְלֵאָה ◊ וְעִם שְׂאֵר צַדִּיקִים וְצַדִּיקֵינִי שְׂבָגָן עֲדָן: וְנֹאמֵר אָמֵן:	יִזְכֹּר אֱלֹהִים נִשְׁמַת אָבִי מוֹרְתִי (פלוגי בר פלוגי) שְׁחֻלְהוּ לְעוֹלָמָה בְּעֵבֹר שְׁאֵנִי נוֹדֵר צְדָקָה בְּעֵדָה [בלי נדר]: בְּשֹׁכֵר זֶה תִּהְיֶה צְרוּרָה בְּצִרּוֹר הַחַיִּים עִם נִשְׁמוֹת אֲבֵרָהֶם יִצְחָק וַיַּעֲקֹב שָׂרָה רַבֵּקָה רָחֵל וְלֵאָה ◊ וְעִם שְׂאֵר צַדִּיקִים וְצַדִּיקֵינִי שְׂבָגָן עֲדָן: וְנֹאמֵר אָמֵן:

בעבור נשמת המומתים על קידוש הש"י.

יִזְכֹּר אֱלֹהִים נִשְׁמַת אָבִי וְאִמִּי זְקֵנִי וְזִקְנֹתַי יוֹדֵי וְדוֹדוֹתַי אֲחִי וְאֲחֵיוֹתַי בֵּין מֵצֵד אָבִי בֵּין מֵצֵד אִמִּי שְׁחֻלְהוּ לְעוֹלָמָם ◊ בְּעֵבֹר שְׁאֵנִי נוֹדֵר צְדָקָה בְּעֵדָם [בלי נדר]: בְּשֹׁכֵר זֶה תִּהְיֶינָה נְפְשוֹתָם צְרוּרוֹת בְּצִרּוֹר הַחַיִּים עִם נִשְׁמוֹת אֲבֵרָהֶם יִצְחָק וַיַּעֲקֹב שָׂרָה רַבֵּקָה רָחֵל וְלֵאָה ◊ וְעִם שְׂאֵר צַדִּיקִים וְצַדִּיקֵינִי שְׂבָגָן עֲדָן: וְנֹאמֵר אָמֵן:	בעבור נשמת אב ואם הזקנים ויתר הקרובים. יִזְכֹּר אֱלֹהִים נִשְׁמַת אָבִי וְאִמִּי זְקֵנִי וְזִקְנֹתַי יוֹדֵי וְדוֹדוֹתַי אֲחִי וְאֲחֵיוֹתַי בֵּין מֵצֵד אָבִי בֵּין מֵצֵד אִמִּי שְׁחֻלְהוּ לְעוֹלָמָם ◊ בְּעֵבֹר שְׁאֵנִי נוֹדֵר צְדָקָה בְּעֵדָם [בלי נדר]: בְּשֹׁכֵר זֶה תִּהְיֶינָה נְפְשוֹתָם צְרוּרוֹת בְּצִרּוֹר הַחַיִּים עִם נִשְׁמוֹת אֲבֵרָהֶם יִצְחָק וַיַּעֲקֹב שָׂרָה רַבֵּקָה רָחֵל וְלֵאָה ◊ וְעִם שְׂאֵר צַדִּיקִים וְצַדִּיקֵינִי שְׂבָגָן עֲדָן: וְנֹאמֵר אָמֵן:

תהלים קמד:ג-ד יי מִדֶּאֱדָם וְתִדְעָהוּ בֶן־אֲנוּשׁ וְתִחַשְׁבֶּהוּ: אָדָם לִהְבֵּל דִּמָּה
יִמְיוֹ בְּצֵל עוֹבֵר: 5: בִּפְקָר יִצְיִן וְחִלָּה לְעֵרֵב יְמוּלָל וַיִּבֶשׁ: 6: תִּשָּׁב אֲנוּשׁ עַד־דָּפָא
וְתֹאמַר שׁוּבוּ בְנֵי־אָדָם: 7: צִרִּים לִבִּי לֹא חֲכָמוֹ יִשְׁפִּילוּ וְאֵת יִבְיָנוּ לְאַחֲרֵיתָם:
תהלים מט:יח בְּרִי־לֹא בְּמוֹתוֹ יִקַּח הַכֹּל לְאַחֲרֵי בְּבוּדוֹ: 19: שְׁמֵרְתָם וְרָאָה יֵשׁר
בִּי־אַחֲרֵית לֵאִישׁ שְׁלוֹם: 20: כִּג פֶּדָה יי נֶפֶשׁ עֲבָדָיו וְלֹא יֵאָשְׁמוּ כָּל־הַחֲסִים בּוֹ:

תפלת מוסף ליום כפור

תכלים נא:טז אֲדֹנֵי שְׁפָתַי תִּפְתָּח וּפִי יִגִּיד תְּהִלָּתְךָ:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ אֱלֹהֵי אֲבֹרָהֶם אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב הָאֵל הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא אֵל עֲלִיּוֹן גּוֹמֵל חֲסָדִים טוֹבִים וְקוֹנֵה הַכֹּל וְזוֹכֵר חֲסָדֵי אֲבוֹת וּמֵבִיא גּוֹאֵל לְבְנֵי בְנֵיהֶם לְמַעַן שְׁמוֹ בְּאַהֲבָה ◊ וְזָכְרֵנוּ לְחַיִּים ◊ מֶלֶךְ חַפְּזֵן בְּחַיִּים ◊ וְכַתְּבֵנוּ בְּסֵפֶר חַיִּים ◊ לְמַעַן אֱלֹהִים חַיִּים: מֶלֶךְ עוֹזֵר וּמוֹשִׁיעַ וּמִגֵּן: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ מִגֵּן אֲבֹרָהֶם:

אַתָּה גִּבּוֹר לְעוֹלָם אֲדֹנֵי מַחֲיָה מֵתִים אַתָּה רַב לְהוֹשִׁיעַ: מְכַלְכֵּל חַיִּים בְּחֶסֶד ◊ מַחֲיָה מֵתִים בְּרַחֲמִים רַבִּים ◊ סוֹמֵךְ נֹפְלִים ◊ וְרוֹפֵא חוֹלִים ◊ וּמַתִּיר אֲסוּרִים ◊ וּמְקַנֵּם אֲמוּנָתוֹ לִישְׁנֵי עֶפְרַיִם: מִי כְמוֹךָ בַּעַל גִּבּוֹרוֹת ◊ וּמִי דוֹמֶה לָךְ ◊ מֶלֶךְ מַמִּית וּמַחֲיָה וּמַצְמִיחַ יְשׁוּעָה: מִי כְמוֹךָ אֵב הַרְחָמִים ◊ זוֹכֵר יִצְרָאֵל לְחַיִּים בְּרַחֲמִים: וְנִאֲמָן אַתָּה לְתַחֲיוֹת מֵתִים: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ מַחֲיָה הַמֵּתִים:

החזן אומר קדושת 'נעריצד' במוסף.

אַתָּה קְדוֹשׁ וְשִׁמְךָ קְדוֹשׁ ◊ וּקְדוּשִׁים בְּכָל־יוֹם יִתְלַלֹּךְ סָלָה:

וּבְכֵן ◊ תֵּן פִּחְדֶּךָ ◊ יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ עַל כָּל־מַעֲשֶׂיךָ ◊ וְאִימָתְךָ עַל כָּל־מַה־שֶּׁבִּרְאָתְךָ: וְיִירָאוּךָ כָּל־חַמְּעָשִׂים ◊ וְיִשְׁתַּחֲווּ לְפָנֶיךָ כָּל־הַבְּרוּאִים: וְיַעֲשׂוּ כָּל־מִצְוָתְךָ אַחַת ◊ לַעֲשׂוֹת רְצוֹנְךָ בְּלִבָּב שְׁלֵם: כִּמוֹ שִׁידְעָנוּ ◊ יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ שֶׁשְּׁלָמָן לְפָנֶיךָ ◊ עוֹ בִּירְךָ ◊ וּגְבוּרָה בִּימִינְךָ ◊ וְשִׁמְךָ נִזְרָא עַל כָּל־מַה־שֶּׁבִּרְאָתְךָ:

וּבְכֵן ◊ תֵּן כְּבוֹד ◊ יְיָ ◊ לְעַמְּךָ ◊ תְּהִלָּה לִירְאִיךָ ◊ וְתִקְנָה לְדוֹרְשֶׁיךָ ◊ וּפְתַחֲנוּ פֶה לְמִיחֲלִים לָךְ ◊ שְׂמִיחָה לְאַרְצֶךָ ◊ וְשִׂשׂוֹן לְעִירְךָ ◊ וְצִמְחַת קָרֵן לְדוֹד עֲבֶדְךָ ◊ וְעֶרִיכַת גֵּר לְבָר־יִשִּׁי מְשִׁיחָךָ ◊ בְּמַהֲרָה בִּימֵינוּ:

וְאִזּוֹ ◊ צְדִיקִים יֵרָאוּ וְיִשְׁמְחוּ ◊ וְיִשְׁרִים יַעֲלוּ ◊ וְחַסִּידִים בְּרָנָה יִגִּילוּ: וְעוֹלָתְךָ תִּקְפֹּץ־פִּיָּה ◊ וְכָל־הַרְשָׁעָה בָּלָה בְּעֵשֶׂן תִּבְלָה ◊ כִּי תַעֲבִיר מִמִּשְׁלַת זָדוֹן מִדְּהָאָרֶץ:

וְתִמְלֹךְ ◊ אַתָּה יְיָ לְבִדְךָ ◊ עַל כָּל־מַעֲשֶׂיךָ ◊ בְּהַר צִיּוֹן מִשְׁכַּן כְּבוֹדְךָ ◊ וּבִירוּשָׁלַם עִיר קִדְשֶׁךָ ◊ בְּכַתּוּב בְּדִבְרֵי קִדְשֶׁךָ - תַּכְלִים קְמוּ: יְמִלְךָ | יְיָ לְעוֹלָם אֱלֹהֶיךָ צִיּוֹן לְדֹר וָדֹר הַלְלוּיָהּ:

קְדוֹשׁ אַתָּה וְנִזְרָא שִׁמְךָ ◊ וְאִין אֵלֹהִים מִבְּלַעֲדֶיךָ ◊ וְנִאֲמַר - יִשְׁעִי כ:טז וְיִגְבֶּה יְיָ צְבָאוֹת בְּמִשְׁפָּט וְהָאֵל הַקְדוֹשׁ נִקְדָּשׁ בְּצִדְקָה: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ הַמֶּלֶךְ הַקְדוֹשׁ:

אַתָּה בְּחִרְתָּנוּ מִכָּל־הָעַמִּים ◊ אֲהַבְתָּ אוֹתָנוּ ◊ וְרָצִיתָ בָּנוּ ◊ וְרוֹמַמְתָּנוּ מִכָּל־הַלְשׁוֹנוֹת ◊ וְקִדְשְׁתָּנוּ בְּמִצְוֹתֶיךָ ◊ וְקִרְבְּתָנוּ מִלְּבָנוּ לְעִבּוֹדְתְךָ ◊ וְשִׁמְךָ הַגָּדוֹל וְהַקְדוֹשׁ עָלֵינוּ קִרְאָתְךָ: וְתִתֵּן־לָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּאַהֲבָה אֶת־יוֹם [בשבת השַׁבָּת הַזֶּה לְקִדְוֶשָׁה וְלִמְנוּחָה וְאֶת־יוֹם] (צוֹם) הַכִּפּוּרִים הַזֶּה ◊ לְמַחֲלָה וְלִסְלִיחָה וְלִכְפָּרָה ◊ וְלִמְחֹלָבוֹ אֶת־כָּל־עֲוֹנוֹתֵינוּ ◊ [בשבת בְּאַהֲבָה] מִקְרָא קִדְשׁ ◊ זָכַר לִיצִיאַת מִצְרָיִם:

וּמִפְּנֵי חַטֵּאתֵינוּ גָּלִינוּ מֵאֶרְצֵנוּ ◊ וְנִתְרַחֲקֵנוּ מֵעַל אֲדָמָתֵנוּ ◊ וְאִין אָנוּ יְכוּלִים לַעֲשׂוֹת חֻבוֹתֵינוּ
בְּבֵית בְּחִירָתְךָ ◊ בְּבֵית הַגָּדוֹל וְהַקָּדוֹשׁ שֶׁנִּקְרָא שְׁמֶךָ עָלָיו ◊ מִפְּנֵי הַיָּד שֶׁנִּשְׁתַּלַּחָה בְּמִקְדָּשְׁךָ:
יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יי אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ מְלֶכֶּךָ רַחֲמָן ◊ שֶׁתִּשְׁׁוֹב וְתִרְחַם עָלֵינוּ
וְעַל־מִקְדָּשְׁךָ בְּרַחֲמֶיךָ הַרְבִּים ◊ וְתִכְנֶהוּ מִהֲרָה וְתִגְדֹּל כְּבוֹדוֹ: אֲכִינוּ מִלְּפָנֶיךָ ◊ גִּלְהָה כְּבוֹד
מִלְכוּתְךָ עָלֵינוּ מִהֲרָה ◊ וְהוֹפֵעַ וְהַנִּשְׂאָ עָלֵינוּ לְעֵינֵי כָל־חַי: וְקָרֵב פְּזוּרֵינוּ מִבֵּין הַגּוֹיִם ◊
וְנִפְּזוּצוֹתֵינוּ בְּנֶגֶם מִירֶפְתִּי אֶרֶץ: וְהַבִּיאֵנוּ לְצִיּוֹן עִירְךָ בְּרִנָּה ◊ וְלִירוּשָׁלַם בֵּית מִקְדָּשְׁךָ בְּשִׂמְחַת
עוֹלָם: וְשֵׁם נַעֲשֶׂה לְפָנֶיךָ אֶת־קִרְבָּנוֹת חֻבוֹתֵינוּ ◊ תְּמִידִים בְּסֻדְרָם ◊ וּמוֹסָפִים בְּהִלְבָּתָם:
אֶת מוֹסֵף יוֹם [בשבת הַשְּׁבֵת הַזֶּה וּבְיוֹם] [צוּם] הַכִּפּוּרִים הַזֶּה ◊ נַעֲשֶׂה וְנִקְרִיב לְפָנֶיךָ בְּאַהֲבָה
בְּמִצּוֹת רָצוֹנְךָ ◊ כְּמוֹ שֶׁכָּתוּבָה עָלֵינוּ בְּתוֹרָתְךָ ◊ עַל־יְדֵי מֹשֶׁה עֲבָדְךָ ◊ מִפִּי כְבוֹדְךָ ◊
בְּאַמּוּר:

בשבת אומרים זה

כַּמְדָּר כח:ט-י וּבְיוֹם הַשְּׁבֵת שְׁנֵי־כָבָשִׁים בְּגִי־שָׁנָה תְּמִימִם וְשְׁנֵי עֶשְׂרֹנִים סֶלֶת מִנְחָה בְּלוּלָה
בְּשֶׁמֶן וְנִסְכּוֹ: עֲלֵת שֶׁבֶת בְּשֶׁבֶתוֹ עַל־עֲלֵת הַתְּמִיד וְנִסְכָּה:

בעמידה של מוסף בין פסוקי קרבן שבת לפסוקי קרבן החג אומרים נוסח הגאונים והראשונים:

זֶה קִרְבֵּן שֶׁבֶת ◊ וְקִרְבֵּן יוֹם הַכִּפּוּרִים בְּאַמּוּר:

כט:f-n וּבַעֲשׂוֹר לַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי הַזֶּה מִקְרָא־קָדֵשׁ יִהְיֶה לָכֶם וְעֵנִיתֶם אֶת־נִפְשֵׁיכֶם כָּל־מְלָאכָה
לֹא תַעֲשׂוּ: וְהִקְרַבְתֶּם עֹלָה לַיהוָה רֵיחַ פֶּחַר בֶּן־בָּקָר אֶחָד אֵיל אֶחָד בְּכָשִׁים בְּגִי־שָׁנָה שְׁבַעֲהָ
תְּמִימִם יִהְיוּ לָכֶם: וּמִנְחָתָם וְנִסְכֵּיהֶם כַּמִּדְבָּר שְׁלֹשָׁה עֶשְׂרֹנִים לֶפֶר ◊ וְשְׁנֵי עֶשְׂרֹנִים לְאֵיל ◊
וְעֶשְׂרֹן לְכֶבֶשׂ ◊ וַיִּין כְּנִסְכּוֹ וְשַׁעִיר לְכֹפֶר ◊ (כ"א) וְשַׁעִיר לְכֹפֶר מִלֶּבֶד חֲמַאת הַכִּפּוּרִים) וְשְׁנֵי
תְּמִידִין בְּהִלְבָּתוֹ:

[בשבת יִשְׁמְחוּ בְּמִלְכוּתְךָ שׁוֹמְרֵי שֶׁבֶת וְקוֹדְרֵי עֲנָג ◊ עִם מִקְדָּשִׁי שְׁבִיעִי ◊ בָּלֶם יִשְׁבְּעוּ וְיִתְעַנְּנוּ
מִפּוֹדְךָ ◊ וּבַשְּׁבִיעִי רָצִיתָ בּוֹ וְקִדְּשָׁתוֹ ◊ חֲמִדָּת יָמִים אוֹתוֹ קִרְאָתָּה ◊ זָכָר לְמַעֲשֶׂה בְּרֵאשִׁית:]

כל התפלות ממשיכים

אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ מְחַל | לַעֲזוּבוֹתֵינוּ בְּיוֹם [בשבת הַשְּׁבֵת הַזֶּה וּבְיוֹם] [צוּם] הַכִּפּוּרִים
הַזֶּה: מִחָה וְהַעֲבֵר פֶּשְׁעֵינוּ (וְחַטֹּאתֵינוּ) מִנֶּגֶד עֵינֶיךָ ◊ בְּאַמּוּר - יִשְׁעִי מִגִּזְלֵי אֲנֹכִי אֲנֹכִי הוּא
מִחָה פֶּשְׁעֶיךָ לְמַעַנִי וְחַטֹּאתֶיךָ לֹא אֶזְכֹּר: וְנֹאמַר - מִדִּכְּ מִחִיתִי כְּעֵב פֶּשְׁעֶיךָ וְכַעֲנֵן חַטֹּאתֶיךָ
שׁוֹבָה אֵלַי כִּי גִּאלְתִּיךָ: וְנֹאמַר - וַיִּקְרָא מֶלֶךְ כִּי־בְיוֹם הַזֶּה יִכַּפֵּר עֲלֵיכֶם לְמַחֵר אֶתְכֶם מִכָּל
חַטֹּאתֵיכֶם לְפָנַי יי תִּמְחָרוּ:

בסיום הברכה הזו אומרים את התוספת של שבת לפי הסדר הבא:

ושמחנו בישועתך וטהר לבנו לעבדך באמת והנחילנו . . .

[בשבת אלהינו ואלהי אבותינו רצה במנוחתנו ◊] קדשנו במצותיך ותן חלקנו בתורתך ◊
שבענו משובך ◊ ושמחנו בישועתך ◊ וטהר לבנו לעבדך באמת: [בשבת והנחילנו יי אלהינו
באהבה ובכרצון שבת קדשך ◊ וישמחו בך ישראל אוהבי שמך:] כי אתה סלחן לישראל
ומחלן לשבטי ישראל בבל-דור ודור ◊ ומפלעדיך אין לנו מלך מוחל וסולח (אלא אתה):
ברוך אתה יי מלך מוחל וסולח לעונותינו ולעונות עמו בית ישראל ◊ ומעביר אשמותינו
בכל-שנה ושנה ◊ מלך על כל-הארץ מקדש [בשבת השבת ו] ישראל ויום הכפורים:

רצה יי אלהינו בעמך ישראל ובתפלתם ◊ והשב העבודה לדביר ביתך ◊ ואשי ישראל
ותפלתם ◊ מהרה ◊ באהבה תקבל ברכון ◊ ותהי לרצון תמיד עבודת ישראל עמך: ותחווה
עינינו בשובך לציון ברחמים: ברוך אתה יי המחזיר שבינתו לציון:

מודים אנחנו לך שאתה הוא ◊ יי אלהינו ואלהי אבותינו לעולם ועד: צור חיינו ◊ מגן ישענו
אתה הוא לדור ודור: נודה לך וגמפר תהלתך על חיינו המסורים בידך ◊ ועל נשמותינו
הפקודות לך ◊ ועל נפיק שבכל-יום עמנו ◊ ועל נפלאותיך ומובותיך שבכל-עת ◊ ערב
ובקר וצחרים: הטוב כי לא-כלו רחמיך ◊ והמרחם כי לא-תמו חסדיך ◊ מעולם קוינו לך:

ועל-כלם יתברך ויתרומם שמך מלכנו תמיד לעולם ועד: וכתוב לחיים טובים בני בריהך:
וכל החיים יודוך סלה ◊ ויחללו את-שמך באמת ◊ האל ישועתנו ועזרתנו סלה: ברוך אתה
יי הטוב שמך ולך נאה להודות:

שים שלום ◊ טובה ◊ וברכה ◊ חן ◊ וחסד ורחמים עלינו ועל כל-ישראל עמך:
ברכנו אבינו ◊ בלנו באחד באור פניך ◊ כי באור פניך נתת לנו ◊ יי אלהינו ◊ תורת חיים
ואהבת חסד ◊ וצדקה ◊ וברכה ◊ ורחמים ◊ וחיים ◊ ושלום: וטוב בעיניך לברך את-עמך
ישראל ◊ בכל-עת ובכל-שעה בשלומך: בספר חיים ברכה ושלום ◊ ופרנסה טובה ◊ נזכר
ונכתב לפניך ◊ אנו וכל-עמך בית ישראל ◊ לחיים ולשלום: ברוך אתה יי עושה השלום:

אנא ◊ תבא לפניך תפלתנו ◊ ואל תתעלם מתחנונינו ◊ שאין אנו עוי פנים וקשי ערף ◊
לומר לפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו ◊ צדיקים אנחנו ולא חטאנו ◊ אבל אנחנו חטאנו:

אֲשַׁמְנוּ	בְּגִדְנוּ	גִּזְלָנוּ	דִּבְרָנוּ דְּפִי:
הָעֵינֵינוּ	וְהִרְשַׁעְנוּ	וְזָדְנוּ	חֲמַסְנוּ
יַעֲצֵנוּ רַע	בְּזָבְנוּ	לָצָנוּ	מִרְדְּנוּ
סָרְדְנוּ	עֵינֵינוּ	פִּשְׁעֵנוּ	צָרְדְנוּ
רִשְׁעֵנוּ	שִׁחַתְנוּ	תַּעֲבָנוּ	תַּעֲנֵנוּ

סָרְנוּ מִמִּצְוֹתֶיךָ וּמִמִּשְׁפָּטֶיךָ הַזֹּכֵרִים ◊ וְלֹא שָׁוָה לָנוּ: נַחֲמֵנוּ ט:לג וְאַתָּה צְדִיק עַל כָּל-חַטָּא
עֲלֵינוּ כִּי-אַמֶּת עֲשִׂיתָ וְאַנְחֵנוּ הִרְשַׁעְנוּ:

מִה נֹאמֵר לְפָנֶיךָ יוֹשֵׁב מְרוֹם ◊ וּמִה נִסְפֵּר לְפָנֶיךָ שׁוֹכֵן שְׁחָקִים ◊ הֲלֹא כָל-הַנִּסְתָּרוֹת וְהַנִּגְלוֹת
אַתָּה יוֹדֵעַ:

אַתָּה יוֹדֵעַ רְוֵי עוֹלָם ◊ וְתַעֲלוּמוֹת סִתְרֵי כָל-חַי: אַתָּה מַשְׁלִי כִכֹּז חֹפֵשׁ כָּל-חֲדָרֵי-בִטָּן:
יִרְמִיָּה יא:כ וּבִחֵן כְּלִיּוֹת וְלֵב אִין דְּבַר גִּעְלָם מִמֶּנּוּ ◊ וְאִין נִסְתָּר מִנֶּנּוּ עֵינֶיךָ: וּבִכֵּן יְהִי רִצּוֹן
מִלְּפָנֶיךָ ◊ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאַתָּה אֲבוֹתֵינוּ ◊ שֶׁתְּסַלַּח לָנוּ עַל כָּל-חַטֹּאתֵינוּ ◊ וְתִמְחַל-לָנוּ עַל כָּל
עֲוֹנוֹתֵינוּ ◊ וְתִכַּפֵּר-לָנוּ עַל-פִּשְׁעֵינוּ:

עַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּאִנּוֹס וּבְרִצּוֹן:	וְעַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּאִמּוּץ חֵלֶב:
עַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּכָלִי דַּעַת:	וְעַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּכַזְזֵי שְׁפָתַיִם:
עַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּגִלּוֹי וּבִסְתָר:	וְעַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּגִלּוֹי עֲרִיּוֹת:
עַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּדַבּוּר פֹּה:	וְעַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּדַעַת וּבְמַרְמָה:
עַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּהִרְהוּר חֵלֶב:	וְעַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּהוֹנָאָת רַע:
עַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּוִדּוֹי פֹּה:	וְעַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּוַעֲדַת זְנוּת:
עַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּזִדּוֹן וּבְשִׁנְיָה:	וְעַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּזִלְזוּל הוֹרִים וּמוֹרִים:
עַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּחֹזֶק יָד:	וְעַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּחִלּוּל הַשֵּׁם:
עַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּמַפְשׁוֹת פֹּה:	וְעַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּמַמָּאָת שְׁפָתַיִם:
עַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּיִצָר הָרַע:	וְעַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּיִדְדָעִים וּבְלֹא יוֹדְעִים:

נוסח הבקשה שבין פסקאות הוא: 'ועל כלם סלח לנו מחל לנו כפר לנו' (בלא המילים: 'א-ללה סליחות').

וְעַל כָּלֶם ◊ סָלַח לָנוּ ◊ מָחַל לָנוּ ◊ כִּפֵּר לָנוּ:

על חטא שחטאנו לפניך בכפת שחר: ועל חטא שחטאנו לפניך בפחש ובכזב:
 על חטא שחטאנו לפניך בלשון הרע: ועל חטא שחטאנו לפניך בלצון:
 על חטא שחטאנו לפניך במשא ובמתן: ועל חטא שחטאנו לפניך במאכל ובמשקה:
 על חטא שחטאנו לפניך בנשך ובמר בית: ועל חטא שחטאנו לפניך בנטיית גרון:
 על חטא שחטאנו לפניך בסקור גזין: ועל חטא שחטאנו לפניך בשליח שפתותינו:
 על חטא שחטאנו לפניך בעינים רמות: ועל חטא שחטאנו לפניך בעזות מצח:
 אין אומרים כאן 'ועל בולם'.

על חטא שחטאנו לפניך בפריקת על: ועל חטא שחטאנו לפניך בפלילות:
 על חטא שחטאנו לפניך בצדית רע: ועל חטא שחטאנו לפניך בצרות גזין:
 על חטא שחטאנו לפניך בקלות ראש: ועל חטא שחטאנו לפניך בקשיות ערה:
 ע"ח שחטאנו לפניך בריצת רגלים להרע: ועל חטא שחטאנו לפניך ברכילות:
 על חטא שחטאנו לפניך בשבועת שוא: ועל חטא שחטאנו לפניך בשנאת חנם:
 על חטא שחטאנו לפניך בתשומת יד: ועל חטא שחטאנו לפניך בתמהון לבב:

ועל בלם ◊ סלח לנו ◊ מחל לנו ◊ כפר לנו:

מכים על הלב באמירה זו במילים שאנו חיבים:

סדר אחר וחש"ח עליהם חטאת: וחש"ח עליהם אשם ודאי ותלוי: וחש"ח עליהם עולה: וחש"ח עליהם קרבן עולה ויורד: וחש"ח עליהם פרת וערירי:	בפפד"מ ובנותיה אומרים כסדר זו ועל חטאים שאנו חיבים עליהם עולה: ועל חטאים שאנו חיבים עליהם חטאת: ועל"ח שאנו חיבים עליהם קרבן עולה ויורד: ועל חטאים שאנו חיבים עליהם אשם: ועל"ח שאנו חיבים עליהם אשם תלוי: ועל חטאים שאנו חיבים עליהם פרת:

ועל חטאים שאנו חיבים עליהם מיתה בידי שמים:

ועל חטאים שאנו חיבים עליהם מלקות ארבעים:
 ועל חטאים שאנו חיבים עליהם מפת מרדות:

בבקשת שבסוף 'ועל חטאים' מוסיפים בה את המילים: 'א-ללה סליחות'.

ועל בלם ◊ אלזה סליחות ◊ סלח לנו ◊ מחל לנו ◊ כפר לנו:

ועל חטאים שאנו חייבים עליהם ארבע מיתות בית דין - מקילה ◊ שריפה ◊ חרג ◊ וחקק:
 על מצות עשה ועל מצות לא תעשה ◊ בין שישבה קום עשה ◊ ובין שאין בה קום עשה:
 את-הגלויים לנו ואת-שאינם גלויים לנו ◊ את-שגלויים לנו ◊ כבר אמרנום לפניך ◊ והודינו
 לך עליהם ◊ ואת-שאינם גלויים לנו ◊ לפניך הם גלויים וידועים ◊ בדבר שנאמר-
 דברים כט:כח הנסתרות ליי אלהינו והנגלות לנו ולבנינו עד-עולם לעשות את-כל-דברי תורתך
 הזאת:

כי אתה סלחן לישראל ◊ ומחלן לשבטי ישראל בבל-דור ודור ◊

ומבלעדיך אין לנו מלך מוחל וסולח (אלא אתה):

אלהי ◊ עד שלא נוצרתי איני בראי ◊ ועכשיו שנוצרתי באלו לא נוצרתי ◊ אפר אני בחיי ◊
 קל וחומר במיתתי ◊ תריני לפניך בכלי מלא בושה וכלמה: יהי רצון מלפניך ◊ יי אלהי
 ואלהי אבותי ◊ שלא אחטא עוד ◊ ומה שחטאתי לפניך מחוק ברחמיך הרבים ◊ אבל לא
 על-ידי יסורים וחלאים רעים:

אלהי ◊ נצר לשוני מרע ◊ ושבתי מדבר מרמה ◊ ולמקללי נפשי תדום ◊ ונפשי בעפר לכל
 תהיה: פתח לפי בתורתך ◊ ובמצותיך תרדוף נפשי: וכל החושבים עלי רעה ◊ מהרה הפך
 עצתם וקלקל מחשבותם: עשה למען שמך ◊ עשה למען ימינך ◊ עשה למען קדשתך ◊ עשה
 למען תורתך: תכלים ס: למען יחלצון ידידיך הושיעה ימינך ונענני: יט:טו יהי רצון | אמר-פי
 והגיון לפי לפניך יי צורי ונאלי: עשה שלום במרומי ◊ הוא יעשה שלום עלינו ◊ ועל
 כל-ישראל ◊ ואמרו אמן:

יהי רצון מלפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו ◊ שיבנה בית המקדש במהרה בימינו ◊ ותן חלקנו בתורתך: ושם נעבדך
 ביראה ◊ בימי עולם ובשנים קדמיות: מלאכי ג:ד וערכה ליי מנחת יהודה וירושלם בימי עולם ובשנים קדמיות:

ביום כפור מיד בסיום חזרת מוסף וקדיש מוציאים ספר תורה למנחה. (ואין עושים הפסקה!)

תפלת נעילה ליום כפור

בנעילה החזן מכריז 'והתמנו'

תכלים נא:טז אֲדֹנֵי שְׁפָתַי תִּפְתָּח וְפִי יִגִּיד תְּהִלָּתְךָ:

בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב הָאֵל הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא אֵל עֲלִיּוֹן גּוֹמֵל חֲסָדִים טוֹבִים וְקוֹנֵה הַכֹּל וְזוֹכֵר חֲסֵדֵי אֲבוֹת וּמֵבִיא גּוֹאֵל לִבְנֵי בְנֵיהֶם לְמַעַן שְׁמוֹ בְּאַהֲבָה ◊ וְזָכְרֵנוּ לְחַיִּים ◊ מִלֶּךְ חַפִּץ בַּחַיִּים ◊ וְהַתְּמַנּוּ בְּסֶפֶר הַחַיִּים ◊ לְמַעַן אֱלֹהִים חַיִּים: מִלֶּךְ עוֹזֵר וּמוֹשִׁיעַ וּמִגֹּן אַתָּה יי מִגֹּן אַבְרָהָם:

אַתָּה גִּבּוֹר לְעוֹלָם אֲדֹנֵי מַחִיָּה מֵתִים אַתָּה רַב לְהוֹשִׁיעַ: מְכַלְכֵּל חַיִּים בְּחֶסֶד ◊ מַחֲיָה מֵתִים בְּרַחֲמִים רַבִּים ◊ סוֹמֵךְ נוֹפְלִים ◊ וְרוֹפֵא חוֹלִים ◊ וּמַתִּיר אֲסוּרִים ◊ וּמַקְיֵם אֲמוּנָתוֹ לִישְׁנֵי עָפָר: מִי כְמוֹךָ בַּעַל גְּבוּרוֹת ◊ וּמִי דוֹמֶה לָּךְ ◊ מִלֶּךְ מַמִּית וּמַחֲיָה וּמַצְמִיחַ יְשׁוּעָה: מִי כְמוֹךָ אֵב הַרְחֵמִים ◊ וְזוֹכֵר יִצְחָרְיוֹ לְחַיִּים בְּרַחֲמִים: וְנִאֲמָן אַתָּה לְהַחְיֹת מֵתִים: בְּרוּךְ אַתָּה יי מַחֲיָה הַמֵּתִים:

החזן אומר קדושת 'נעריצך' בנעילה.

אַתָּה קְדוֹשׁ וְשִׁמְךָ קְדוֹשׁ ◊ וְקְדוּשֵׁים בְּכָל-יוֹם יִחַלְלוּךָ סְלָה:

וּבְכֵן ◊ תֵּן פִּתְדֶּךָ ◊ יי אֱלֹהֵינוּ ◊ עַל כָּל-מַעֲשֶׂיךָ ◊ וְאִימָתְךָ עַל כָּל-מַה-שֶּׁבָּרָאתָ: וַיִּירָאוּךָ כָּל-הַמַּעֲשִׂים ◊ וַיִּשְׁתַּחֲווּ לְפָנֶיךָ כָּל-הַקְּרוֹאִים: וַיַּעֲשׂוּ כָּל־מִצְוָה אֶחָת ◊ לַעֲשׂוֹת רְצוֹנְךָ בְּלִבָּב שָׁלֵם: כִּמוֹ שִׁידְעָנוּ ◊ יי אֱלֹהֵינוּ ◊ שֶׁהַשְׁלָמָן לְפָנֶיךָ ◊ עוֹ בְּיָדְךָ ◊ וּגְבוּרָה בְּיָמֶיךָ ◊ וְשִׁמְךָ נוֹרָא עַל כָּל-מַה-שֶּׁבָּרָאתָ:

וּבְכֵן ◊ תֵּן כְּבוֹד ◊ יי ◊ לַעֲמֶךָ ◊ תְּהִלָּה לִירֵאֶיךָ ◊ וְתִקְנָה לְדוֹרְשֶׁיךָ ◊ וּפְתַחוֹן פֶּה לְמִיחִילִים לָךְ ◊ שְׂמִיחָה לְאַרְצֶךָ ◊ וְשִׂשׂוֹן לְעִירְךָ ◊ וְצִמְיַחַת קֶרֶן לְדוֹד עֲבָדְךָ ◊ וְעֵרִיכַת גֵּר לְבְנֵי-יִשְׂרָאֵל מִשִּׁיחָךָ ◊ בְּמַחֲרָה בְּיָמֵינוּ:

וְאִזּוֹ ◊ צְדִיקִים יֵרָאוּ וַיִּשְׁמְחוּ ◊ וַיִּשְׁרִים יַעֲלִזּוּ ◊ וְחַסִּידִים בִּרְנָה יִגִּילוּ: וְעוֹלָתְךָ תִּקְפֹּץ-פִּיָּה ◊ וְכָל-הַרְשָׁעָה כִּלְהָ כַּעֲשׂוֹן תִּכְלָה ◊ כִּי תַעֲבִיר מִמִּשְׁלַת זָדוֹן מִדֶּה-אֲרִיז:

וְתִמְלֹךְ ◊ אַתָּה יי לְבָדְךָ ◊ עַל כָּל-מַעֲשֶׂיךָ ◊ בְּהַר צִיּוֹן מִשְׁכַּן כְּבוֹדְךָ ◊ וּבִירוּשָׁלַם עִיר קֹדֶשְׁךָ ◊ בְּכַתּוּב בְּדִבְרֵי קֹדֶשְׁךָ- תַּכְלִים קְמוּיִי וּמִלֶּךְ | יי לְעוֹלָם אֱלֹהֶיךָ צִיּוֹן לְדוֹר וָדוֹר תִּלְלוּתָהּ:

קְדוֹשׁ אַתָּה וְנוֹרָא שִׁמְךָ ◊ וְאִין אֵלֹהִים מִבְּלַעֲדֶיךָ ◊ וְנִאֲמַר- יִשְׁעִיכָּהּ כִּי: וַיִּגְבֹּה יי צְבָאוֹת בְּמִשְׁפָּט וְהָאֵל הַקְּדוֹשׁ נִקְדָּשׁ בְּצַדִּיקָה: בְּרוּךְ אַתָּה יי הַמִּלֶּךְ הַקְּדוֹשׁ:

אַתָּה בְּחִרְתָּנוּ מִכָּל-הָעַמִּים ◊ אֶהְבָּתָ אוֹתָנוּ ◊ וְרָצִיתָ בָּנוּ ◊ וְרוֹמַמְתָּנוּ מִכָּל-הַלְשׁוֹנוֹת ◊ וְקִדְשְׁתָּנוּ בְּמִצְוֹתֶיךָ ◊ וְקִרְבָּתָנוּ מִלִּפְנֵי לַעֲבוּדָתְךָ ◊ וְשִׁמְךָ הַגָּדוֹל וְהַקְּדוֹשׁ עָלֵינוּ קְרָאתָ: וְתִתֵּן-לָנוּ יי אֱלֹהֵינוּ בְּאַהֲבָה אֶת-יוֹם [בִּשְׁבַּת הַשַּׁבָּת הַזֶּה לְקִדְוּשָׁה וְלִמְנוּחָה וְאֶת-יוֹם] (צוּם) הַכַּפָּרִים הַזֶּה ◊ לְמַחֲלָה וְלִסְלִיחָה וְלִכְפָּרָה ◊ וְלִמְחֹל-בּוֹ אֶת-כָּל-עֲוֹנוֹתֵינוּ ◊ [בִּשְׁבַּת בְּאַהֲבָה] מִקְרָא קֹדֶשׁ ◊ וְכֵן לִיציאת מצרים:

אלהינו ואלהי אבותינו ◊ יעלה ◊ יבא ◊ ויגיע ◊ ויראה ◊ וירצה ◊ וישמע ◊ ויפקד ◊ ויזכר
 וברגלנו ופקדוננו ◊ וזכרון אבותינו ◊ וזכרון משיח בן־דוד עבדך ◊ וזכרון ירושלם עיר קדשך ◊
 וזכרון כל עמך בית ישראל לפניך ◊ לפליטה ולמוכה ◊ ולחן ולחסד ולרחמים ◊ ולחיים ולשלום
 ביום (צום) הכפרים הזה: זכרנו יי אלהינו בו למוכה ◊ ופקדנו בו לברכה ◊ והושיענו בו
 לחיים: ובדבר ישועה ורחמים ◊ חוס ותננו ורחם עלינו והושיענו ◊ כי אליך עינינו ◊ כי אל
 מלך חנון ורחום אתה:

אלהינו ואלהי אבותינו ◊ מחל | לעונותינו ביום [בשבת השבת הזה וביום] (צום) הכפרים
 הזה: מחה והעבר פשעינו (וחפאתינו) מנגד עיניך ◊ כאמור – ישעיה מנצח אנכי אנכי הוא
 מחה פשעיך למעני וחפאתיך לא אזכר: ונאמר – מזכר מחיתי כעב פשעיך ובענן חפאתיך
 שובה אלי כי גאלתיך: ונאמר – ויקרא טז: כִּי־בַיּוֹם הַזֶּה יִכַּפֵּר עֲלֵיכֶם לְמַחַר אֶתְכֶם מִכָּל
 חַטֹּאתֵיכֶם לִפְנֵי יְיָ תַמְחֶרוּ:

בסיום הברכה הזו אומרים את התוספת של שבת לפי הסדר הבא:

ושמחנו בישועתך ומהר לבנו לעבדך באמת והנחילנו . . .

[בשבת אלהינו ואלהי אבותינו רצה במנוחתנו ◊] קדשנו במצותיך ותן חלקנו בתורתך ◊
 שבענו משובך ◊ ושמחנו בישועתך ◊ ומהר לבנו לעבדך באמת: [בשבת והנחילנו יי אלהינו
 באהבה וברצון שבת קדשך ◊ וישמחו בך ישראל אוהבי שמך:] כי אתה סלחן לישראל
 ומחלן לשבטי ישראל בבל־דור ודור ◊ ומפלעדיך אין לנו מלך מוחל וסולח (אלא אתה):
 ברוך אתה יי מלך מוחל וסולח לעונותינו ולעונות עמו בית ישראל ◊ ומעביר אשמותינו
 בבל־שנה ושנה ◊ מלך על כל־הארץ מקדש [בשבת השבת ו] ישראל ויום הכפורים:

רצה יי אלהינו בעמך ישראל ובתפלתם ◊ והשב העבודה לדביר ביתך ◊ ואשי ישראל
 ותפלתם ◊ מהרה ◊ באהבה תקבל בראון ◊ ותהי לראון תמיד עבודת ישראל עמך: ותחנינה
 עינינו בשובך לציון ברחמים: ברוך אתה יי המחזיר שבינתו לציון:

מודים אנחנו לך שאתה הוא ◊ יי אלהינו ואלהי אבותינו לעולם ועד: צור חינו ◊ מגן ישענו
 אתה הוא לדור ודור: נודה לך וגמפך תהלתך על חינו המסורים בידך ◊ ועל נשמותינו
 המקודות לך ◊ ועל נפיד שפכ־ליום עמנו ◊ ועל נפלאותיך וטובותיך שפכ־לעת ◊ ערב
 ובקר וצתרים: הטוב כי לא־כלו רחמיך ◊ ותמרחם כי לא־תמו חסדיך ◊ מעולם קנינו לך:

ועל־כֹּלם יתְּבַרַךְ וַיִּתְּרוּמָם שְׁמֶךָ מִלִּפְנֵי תְּמִיד לְעוֹלָם וָעֶד: וְחַתּוּם לְחַיִּים מוֹכִים בְּנֵי בְרִיתְךָ:
וְכָל חַיִּים יוֹדִיךָ סֵלָה ◊ וַיַּחֲלִלּוּ אֶת־שְׁמֶךָ בְּאַמַּת ◊ הָאֵל יִשְׁוּעַתָּנוּ וְעֲזָרְתָּנוּ סֵלָה: בְּרוּךְ אַתָּה
יְיָ הַטּוֹב שְׁמֶךָ וְלֶךְ נָאָה לְהוֹדוֹת:

שִׁים שְׁלוֹם ◊ מוֹכָה ◊ וּבִרְכָּה ◊ חַן ◊ וְחֶסֶד וְרַחֲמִים עָלֵינוּ וְעַל כָּל־יִשְׂרָאֵל עֲמָךְ:
בְּרַבְּנוּ אֲבִינוּ ◊ בְּלָנוּ בְּאַחַד בְּאוֹר פְּנִיךָ ◊ כִּי בְּאוֹר פְּנִיךָ נִתַּת לָנוּ ◊ יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ תּוֹרַת חַיִּים
וְאַהֲבַת חֶסֶד ◊ וְצִדִּיקָה ◊ וּבִרְכָּה ◊ וְרַחֲמִים ◊ וְחַיִּים ◊ וְשְׁלוֹם: וְטוֹב בְּעֵינֶיךָ לְבָרַךְ אֶת־עַמְּךָ
יִשְׂרָאֵל ◊ בְּכָל־עֵת וּבְכָל־שָׁעָה בְּשִׁלּוּמְךָ: בְּסֶפֶר חַיִּים בְּרַבָּה וְשְׁלוֹם ◊ וּבְרַבְּנָה מוֹכָה ◊ נֹכַח
וְנִחַתָּם לְפָנֶיךָ אָנוּ ◊ וְכָל־עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל ◊ לְחַיִּים וּלְשְׁלוֹם: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ עוֹשֵׂה הַשְׁלוֹם:

אָנָּה ◊ תִּבְאָ לְפָנֶיךָ תִּפְלָתָנוּ ◊ וְאֵל תִּתְּעַלֵּם מִתְּחַנֻּתֵינוּ ◊ שְׂאִין אָנוּ עֲזֵי פָנִים וְקָשִׁי עָרְף
לוֹמַר לְפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאַלֹּהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ צַדִּיקִים אֲנַחְנוּ וְלֹא חַטָּאִים ◊ אָבֵל אֲנַחְנוּ חַטָּאִים:

אֲשַׁמְנוּ	◊	בְּגִדְנוּ	◊	גְּזֻלָּנוּ	◊	דִּבְרָנוּ דְּפִי:
הָעֵינִי	◊	וְהִרְשַׁעְנוּ	◊	וְזָדְנוּ	◊	חֲמַסְנוּ
יַעֲצֵנוּ רַע	◊	בְּזִבְנוּ	◊	לָצֵנוּ	◊	מִזְלָנוּ שֶׁקֶר:
סָרְדְנוּ	◊	עֵינֵינוּ	◊	פִּשְׁעֵנוּ	◊	מִרְדְּנוּ
רִשְׁעֵנוּ	◊	שָׁחַתְנוּ	◊	תַּעֲבֵנוּ	◊	תַּעֲנֵנוּ

סָרְנוּ מִמִּצְוֹתֶיךָ וּמִמִּשְׁפָּטֶיךָ הַטּוֹבִים ◊ וְלֹא שָׁוָה לָנוּ: נַחֲמֵי ט:לג וְאַתָּה צַדִּיק עַל כָּל־הַבָּא
עָלֵינוּ כִּי־אַמַּת עֲשִׂיתָ וְאַנַּחְנוּ הִרְשַׁעְנוּ:

מַה נֹּאמַר לְפָנֶיךָ יוֹשֵׁב מְרוֹם ◊ וּמַה נִּסְפָּר לְפָנֶיךָ שׁוֹכֵן שְׁחָקִים ◊ הֲלֹא כָל־הַנִּסְתָּרוֹת וְהַנִּגְלוֹת
אַתָּה יוֹדֵעַ:

אַתָּה נּוֹתֵן יָד לַפּוֹשְׁעִים ◊ וַיִּמְנֶךָ פְּשׁוּמָה לְקַבֵּל שָׁבִים:
וְתִלְמִדְנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ לְהַתְּוֹדוֹת לְפָנֶיךָ עַל כָּל־עֲוֹנוֹתֵינוּ ◊ לְמַעַן נִחְדַּל מִעֲשֶׂק יְדֵינוּ ◊ וְתִסְבֶּלְנוּ
בְּתִשׁוּבָה שְׁלֵמָה לְפָנֶיךָ בְּאֲשִׁים וּבְנִיחוּחִים ◊ לְמַעַן דְּבָרֶיךָ אֲשֶׁר אָמַרְתָּ: אִין קִין לֹא־אִשִּׁי
חֹבֹתֵינוּ ◊ וְאִין מִסְפָּר לְנִיחָחֵי אֲשַׁמְתֵּינוּ: וְאַתָּה יוֹדֵעַ שְׁאַחֲרִיתָנוּ רַמָּה וְתוֹלַעָה ◊ לְפִיכָךְ
הִרְבִּיתָ סְלִיחָתֵינוּ ◊ מָה אָנוּ ◊ מָה חַיֵּינוּ ◊ מָה חֲסִדְנוּ ◊ מָה צַדִּיקְנוּ ◊ מָה יִשְׁעֵנוּ ◊ מָה בָּחֵנוּ ◊
מָה גְּבוּרָתֵנוּ: מַה נֹּאמַר לְפָנֶיךָ ◊ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאַלֹּהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ הֲלֹא כָל־הַגְּבוּרִים בָּאִין לְפָנֶיךָ
וְאַנְשֵׁי הַשָּׁם כֹּלָא הֵיוּ ◊ וְחֲכָמִים כֹּבְלֵי מִדֶּע ◊ וְנִבְוִנִים כֹּבְלֵי הַשְּׂכָל: כִּי רַב מַעֲשִׂיהֶם תָּחֹו
וַיְמִי חַיִּיהֶם הִקְבֵּל לְפָנֶיךָ ◊ קִכְלַת גִּיט וּמוֹתֵר הָאָדָם מִן־הַבְּהֵמָה אִין כִּי הִקְבֵּל הִקְבֵּל:

אתה הכבדת אנוש מראש ◊ ותבדדהו לעמוד לפניך ◊ כי מי יאמר לך מה תפעל ◊ ואם יצדק מה יתן לך: ותתן לנו יי אלהינו באהבה את-יום [בשבת השבת הזה וביום] (צום) הכפרים הזה ◊ קץ ומחילה וסליחה על-כל-עונותינו ◊ למען נחלל מעשך ידינו ◊ ונשוב אליך לעשות חקי רצונך בלבב שלם: ואתה ברחמיך הרבים רחם עלינו ◊ כי לא תחפוץ בהשחתת עולם ◊ שנאמר - ישעיה נח: ו-י דרשו יי בהמצאו קראהו בהיותו קרוב: יעזב רשע דרכו ואיש און מחשבתיו וישב אל-י וירחמנו ואל-אלהינו כי-ירבה לסלוח: נחמיה ט:ז ואתה אלוה סליחות חנון ורחום שמוות לד: ארך אפים ורב-חסד ואמת: ומרבה לחטיב ורוצה אתה בתשובת רשעים ◊ ואין אתה חפץ במיתתם שנאמר - יחזקאל לג:יא אמר אלהים חראני | נאם | אדני אלהים אס-אחפץ במות הרשע כי אם בשוב רשע מדרך וחייה שובו שובו מדרך-יכם הרעים ולמה תמותו בית ישראל: ונאמר - יח:לג החפץ אחפץ מות רשע נאם אדני אלהים הלא בשובו מדרךיו וחייה: ונאמר - יח:לג כי לא אחפץ במות חַיִּים נאם אדני אלהים והשיבו וחיו:

כי אתה סלחן לישראל ◊ ומחלן לשבטי ישראל ◊ ויחלן בלב-דוד ודוד ◊ ומבליעדיך אין לנו מלך מוחל וסולח (אלא אתה):

אלהי ◊ עד שלא נוצרתי איני בראי ◊ ועכשיו שנוצרתי באלו לא נוצרתי ◊ עפר אני ברחמי ◊ קל וחומר במיתתי ◊ חריני לפניך בכלי מלא בושה וכלמה: יהי רצון מלפניך ◊ יי אלהי ואלהי אבותי ◊ שלא אחטא עוד ◊ ומה שחטאתי לפניך מחוק ברחמיך הרבים ◊ אכל לא על-ידי יסורים וחלאים רעים:

אלהי ◊ נצר לשוני מרע ◊ ושפתי מדבר מרמה ◊ ולמקללי נפשי תדום ◊ ונפשי בעפר לכל תהיה: פתח לפני בתורתך ◊ ובמצותיך תרדוף נפשי: וכל החושבים עלי רעה ◊ מהרה הפך עצתם וקלקל מחשבותם: עשה למען שמך ◊ עשה למען ימינך ◊ עשה למען קדשך ◊ עשה למען תורתך: תכלים ס:ז למען יחלצון ידידיך הושיעה ימינך ונענני: יט:טו יהי רצון | אמרי-פי והגיון לפני לפניך יי צורי וגאלי: עשה שלום במדומיו ◊ הוא יעשה שלום עלינו ◊ ועל כל-ישראל ◊ ואמרו אמן:

יהי רצון מלפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו ◊ שיפנה בית המקדש במהרה בימינו ◊ ותן חלקנו בתורתך: ושם נעבדך ביראה ◊ בימי עולם ובשנים קדמיות: מלאכי ג:ז וערכה לך מנחת יהודה וירושלם בימי עולם ובשנים קדמיות:

כהנים עולים לדוכן אף אם נמשכת תפילת נעילה לתוך הלילה,

כהוראת הראב"ה, אור זרוע, יראים, מהרי"ל, חות יאיר, שאילת יעב"ץ וסיעתם.

במוצאי יום כפור, במהרי"ל לא מוזכר שתהיה תקיעה גדולה. אבל מנהגי מהר"ם (57) כתוב שתוקעין תקיעה ארוכה. ובדברי קהלת כתוב תקיעה סתם, וכן במנהגי וורמיישא. אבל במנהגי הגר כתוב (בסוגריים) שהיא תקיעה גדולה. וכך מובא בכמה מקורות במנהג פולין, וכנראה לא היה נהוג באשכנז.

זה הכוונה שייד בשעת שאומרים שלש עשרה מדות לכל דבור ודבור :

שמות לד:ו-ז

אֲנִי הוּא קוֹדֵם שְׂיִחָטָא	יִי
אֲנִי הוּא לְאַחַר שְׂיִחָטָא וַיָּשׁוּב	יִי
מִידַת הַרְחָמִים אֶפִּילוּ לְגוֹי	אֱלֹ
לְמִי שְׂיִישׁ לוֹ זְכוּת	רַחֲמוֹם
לְמִי שְׂאִין לוֹ זְכוּת	וַיִּזְכֹּן
מֵאֲרִיךְ אֶת לְרַשָּׁעִים אֲוִלֵי יָשׁוּבוּ	אֶרֶךְ אַפִּים
לְצַרִּיקִים חֶסֶד	וְרַב־חֶסֶד
לְשִׁלֵּם שָׂכָר טוֹב לְעוֹשֵׁי רְצוֹנוֹ	וְאַמִּת:
כְּשֶׁאָדָם עוֹשֵׂי טוֹב	נִצָּר וְזָסַד לְאַלְפִים
לְעוֹשֶׂה בְּמִזִּיד	נִשְׂא עוֹן
הַמּוֹרְדִים לְהַכָּעִים	וּפִשַׁע
הָעוֹשִׂים בְּשִׁגְגָה	וְחַטָּאָה
לְשִׁבִּים	וְנִקָּה

Selichos [Prayers of Atonement] according to the Alsace [France] custom.

Frankfurt On the Main ~ 1725

If one orens within a ציבור which is using a different version of סליחות, one may either say those סליחות along with the ציבור, which is preferable to orening the אשכנז at home alone, or one may oren the אשכנז while others are saying different words in synagogue, as long as one is careful to say the י"ג מדות with the ציבור. If the ציבור is not saying the י"ג מדות (this can happen during the opening of the ark on יום כפור which falls on שבת, when the מנהג אשכנז is to chant the י"ג מדות as on all כפור (ימי כפור) at the appropriate part of the service, one should chant them to oneself.

¹ סדר חנוכה

מדליקים בבית הכנסת נרות זקופים, הן של שעה הן של שמן בבזיכים זקופים בהם הלהב עולה
 כבמנורה בית המקדש. המנורה מוצבת דרומית לארון הקודש, והמדליק עומד כשאחוריו לדרום ופניו לצפון.
 ביום ראשון מתחיל מימינו, שהוא הנר הסמוך לארון הקודש, ובשאר ימים מתחיל מהשמאלי הנוסף ופונה לימינו.

לפני ההדלקה אומרים הברכות האלו:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊

אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו ◊ וְצִוָּנוּ לְהַדְלִיק ² נֵר שְׁלַחֲנִיָּה (נ"א שֶׁל חֲנֻכָּה):

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ שֶׁעָשָׂה נִסִּים לְאַבְרָהָם בְּיָמָיו הֵחָלָה בְּזִמְנָהּ:

בערב הראשון מוסיפים גם 'שהחיינו':

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ שֶׁחַיֵּינוּ וְקִיָּמָנוּ ◊ וְהַגִּיעָנוּ לְזִמְנָהּ הַזֶּה:

מיד אחר הדלקת נר הראשון אומרים: [כך היא גירסת אבודרהם והטור]

הַנֵּרוֹת הָלְלוּ אֱנוּ מְדַלִּיקִים עַל הַנְּסִים וְעַל הַתְּשׁוּעוֹת וְעַל הַנִּפְלְאוֹת ◊ שֶׁעָשִׂיתָ
 לְאַבְרָהָם עַל־יְדֵי בְּהֶנֶךְ הַקְּדוֹשִׁים: וְכָל־שְׁמֹנֶת יָמֵי חֲנֻכָּה ◊ הַנֵּרוֹת הָלְלוּ קִדְּשׁ ◊ וְאֵין לָנוּ
 רְשׁוּת לְהַשְׁתַּמֵּשׁ בָּהֶם ◊ אֲלָא לְרֵאוֹתָם בְּלִבָּר ◊ בְּדֵי לְהוֹדוֹת לְשִׁמְךָ הַגָּדוֹל ◊ עַל־נִסְיֶיךָ
 וְעַל־יְשׁוּעָתְךָ וְעַל־נִפְלְאוֹתֶיךָ:

1. There is no specific way of preparing the candles, but there are two מנהגים regarding lighting them. The most common מנהג, in most of אשכנז, was to light the new candle first (the left most candle), however, מנהג וורמיישא was to light the right candle first.

2. There are two ways to recite the following ברכה. Older סדורים printed either של חנוכה or של שבת. The מהרש"ל's opinion, which became widely accepted is that שלחנכה should be said as one word. Sometimes combined the word של with what it applies to. Therefore, both מסורות have legitimacy. However, the רוקח says the נוסח is של חנוכה in order to have fourteen words in the ברכה, corresponding to the fourteen words in the פסוק (דברים לב:ז) וְדָר וְדָר יָמֵי עוֹלָם בֵּינוּ שְׁנוֹת דָּר וְדָר (דברים לב:ז) פסוק, together with the addition of one, for the פסוק itself.

אחר ההדלקה אומרים הפיוט הזה:

- ³ ⁴ **מַעֲזֵי צוּר יִשׁוּעָתִי** ◇ **לֵךְ נָאָה לְשִׁבְחָה** ◇ **תִּבְנוּ בֵּית תִּפְלָתִי** ◇ **וְשֵׁם תוֹדָה נִזְבַּח**
- לָעֵת תִּכְיֶין מִמֶּנֶּה** ◇ **מִצָּר הַמִּנְבַּח** ◇ **אִז אֲנִמּוֹר** ◇ **בְּשִׁיר מִזְמוֹר** ◇ **חֲנֻכַּת הַמִּזְבֵּחַ:**
- רָעוֹת שִׁבְעָה נִפְשֵׁי** ◇ **בִּיגוֹן בָּחִי בָלָה** ◇ **חַי מֵרֵדוֹ בְּקֶשֶׁי** ◇ **בְּשַׁעְבוֹד מַלְכוּת עֲגֻלָּה**
- וּבִידוֹ הִנְדֵּלָה** ◇ **הוֹצִיא אֶת־הַסְּגֻלָּה** ◇ **חֵיל פִּרְעָה** ◇ **וְכָל־יָרְעוּ** ◇ **יָרְדוּ בְּאֶבֶן מִצֻּלָּה:**
- דְּבִיר קִדְשׁוֹ הִבִּיאֵנִי** ◇ **וְגַם שֵׁם לֹא שָׁקַמְתִּי** ◇ **וּבֹא נֹגֵשׁ וְהִגְלֵנִי** ◇ **כִּי יָרִים עֲבָדֶי**
- וַיֵּין רַעַל מִסִּבֹּתִי** ◇ **בְּמַעַט שְׁעָבַדְתִּי** ◇ **קֵץ בָּבֶל** ◇ **וּרְבָבֶל** ◇ **לְקֵץ שְׂבָעִים נוֹשְׁעָתִי:**
- בָּרוּת קוֹמַת בְּרוֹשׁ בְּקֶשׁ** ◇ **אֲנִי בֶן־הַמֶּדְתָּא** ◇ **וְנִהְיָתָה לוֹ לְמוֹקֵשׁ** ◇ **וְנִאֲוָתוֹ נִשְׁבָּתָה**
- רֹאשׁ יְמִינִי נִשְׁאֲתָ** ◇ **וְאוֹיֵב שְׁמוֹ מָחִיתָ** ◇ **רֹב בָּנָיו** ◇ **וְקִנְיָנָיו** ◇ **עַל הָעֵץ תִּלִּיתָ:**
- יְוָנִים נִקְבְּצוּ עָלַי** ◇ **אִזִּי בִימֵי חֲשֹׁמִנִים** ◇ **וּפָרְצוּ חוֹמוֹת מִגְדְּלִי** ◇ **וְטָמְאוּ כָל־הַשְּׂמָנִים**
- וּמְנוֹתָר קִנְקֵנִים** ◇ **נַעֲשָׂה גַם לְשׁוֹשָׁנִים** ◇ **בְּנֵי בִינָה** ◇ **יְמֵי שְׂמֻנָּה** ◇ **קִבְּעוּ שִׁיר וְרִנָּנִים:**

3. Musicologists claim that the common **מַעֲזֵי צוּר** tune is based upon three melodies. The first part is a German song, the second a German war song (called Beutenhaur), and the last part another song (called Schallmann Lied). It seems the melody is about 500 years old. A different melody, was sung in פפד"מ and by the ערוך לנר.

4. In the סידורי רודלהיים we also find different נוסחאות - for example **בִּיגוֹן בָּחִי בָלָה** instead of **בָּלָה**, and **וּבִידוֹ הִנְדֵּלָה** instead of **הִנְדֵּלָה**. There are some questions regarding this פיוט - a) its authorship is unknown, b) the exact נוסח of the פיוט is likewise unknown. It was first printed in Prague (סאלוניקי ש"י) מחזור מעגלי צדק (רע"ה).

השמש או החזן מכריז **שְׁתִּיקָה יְפֵה פִּשְׁעַת קְרִיאַת הַמְּנִלָּה וְהַפְּרָכּוֹת!**

פְּרוּיָדָה אֶתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ♦

אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו ♦ וְצִוָּנוּ עַל מִקְרָא מִגְּלוּה: אֲמֹן

פְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ♦ שְׁעֵשֶׂה נִסִּים לְאַבֹּתֵינוּ בַּיָּמִים הָהֵם בְּזֶמַן הַזֶּה: אָמֵן

פְּרִיָּךְ אֶתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ שְׁחֵינֵנו וְקִיָּמָנוּ ◊ וְהִנֵּי עָנֵנוּ לְזִמְנֵי הָהֵא: אִמּוֹ

בְּרוּךְ אַתָּה יי ברוך הוא וברוך שמו אֱלֹהֵינוּ מִלֵּךְ הָעוֹלָם ♦ ⁴ (הֵאֵל) הָרַב אֶת־רִיבֵנוּ
וְהָדִין אֶת־דִּינֵנוּ ♦ וְהַנּוֹקֵם אֶת־נַקְמָתֵנוּ ♦ וְהַמְשַׁלֵּם גְּמוּלָה לְכָל־אוֹיְבֵי נַפְשֵׁנוּ ♦
וְהַנּוֹפֵרֵעַ לָנוּ מִצָּרֵינוּ: בְּרוּךְ אַתָּה יי ברוך הוא וברוך שמו הַנּוֹפֵרֵעַ לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל
מִכָּל־צָרֵיהֶם ♦ הֵאֵל הַמּוֹשִׁיעַ: אָמֵן

- 342

בגמר קריאת המגילה והברכה שאחריה בערבית, אומרים 'אשר הניא' ומזמרים 'שושנת יעקב'.
בשחרית אין אומרים 'אשר הניא', מפני שקרובות נאמרו בחזרת הש"ץ, אך מזמרים 'שושנת יעקב'.

וַיַּפֵּר מִחֲשָׁבוֹת עֲרוּמִּים:	אֲשֶׁר הֵנִיא עֲצַת גּוֹיִם
נֶצַר זֶדֶן	בְּקוֹם עֲלִינוּ אָדָם רָשָׁע
וַיַּדְלֵתוּ יִקְשָׁה לֹא לְכָד:	גָּאָה בַּעֲשָׂרוֹ
בִּקְשׁ לְהַשְׁמִיד	וְכָרָה לֹא בֹר
וַעֲזָר שְׁנֵאת אַחִים לִבָּנִים:	דָּמָה בְּנַפְשׁוֹ לְלִבּוֹד
כִּי בְחַמְלָתוֹ עַל אֶנֶךְ נוֹלַד אוֹיֵב:	וְנִלְכָּד
וְנִלְכָּד מָמָא	הָמָן הוֹדִיעַ אֵיבַת אֲבוֹתָיו
וְרָשָׁע הוֹסִיף חַמָּא עַל־חַמָּאיו:	וְלֹא זָכַר רַחֲמֵי שְׂאוּל
וַיִּתְמַכֵּר לַעֲשׂוֹת רָעָה:	זָמַם רָשָׁע לְהַכְרִית צַדִּיק
בִּסְפּוֹ נָתַן לְהַכְרִית וְכָרָם:	חֲסֵד גָּבַר עַל־שִׁנְיַת אָב
וְדַתִּי הָמָן נִתְּנוּ בְּשׁוֹשׁוֹ:	מָלְמַן בְּלִבּוֹ מִחֲשָׁבוֹת עֲרוּמִּיו
וְגִזַּר צוּם	יָדוֹ שָׁלַח בְּקִדּוּשֵׁי אֵל
וַיִּשָּׁבַע עַל הָאָפֶר:	בְּרִאוֹת מְרִדְכִי
וְלִמְחֹל חַמָּאת עֶזֶן אֲבוֹתֵינוּ:	לְבַשׁ שֶׁק וְקֶשֶׁר מִסְפָּד
הֵן תִּדְרֹשׁ עֲמָדָה לְעֹזֵר יְשָׁנִים:	מִי זֶה יַעֲמֹד לְכַפֵּר שִׁנְיָה
לְהַשְׁקוֹתוֹ יַיִן חֶמֶת תַּנְיָנִים:	גִּזַּן פָּרַח מְלֻלָּב
עָשָׂה לֹא עֵינִי	סְרִיסְיָה הִבְהִילוֹ לְהָמָן
כִּי פֹרַח הָמָן נִהְפָּךְ לְפֹרְנוֹ:	עָמַד בַּעֲשָׂרוֹ
אוֹיֵב נָתַן תַּחַת נַפְשׁוֹ:	וְנִפְלַ בְּרָשָׁעוֹ
וְלִשְׁמוֹחַ בְּכָל שָׁנָה וְשָׁנָה:	פִּיֵּיהֶם פָּתְחוּ
הָמָן וּבְנָיו עַל־הָעֵץ תִּלְיָת:	כָּל־יוֹשְׁבֵי תֵבֵל
	צַדִּיק נִחְלָץ מִיַּד רָשָׁע
	קִנְיָמוֹ עֲלֵיהֶם
	רָאִיתָ אֶת־תַּפְּלַת מְרִדְכִי וְאַסְתֵּר

שִׁשְׁנֵי יַעֲקֹב צִהְלָה וְשִׁמְחָה

בְּרִאוֹתָם יָחַד תִּכְלֹת מְרִדְכִי: תִּשְׁוּעָתָם הָיִיתָ לְנִצָּח

וְתִקְוָתָם בְּכָל־דּוֹר וְדוֹר: לְהוֹדִיעַ

שְׁכָל־קְנוֹיָךְ לֹא יִבָּשׁוּ

וְלֹא יִפְלְמוּ לְנִצָּח כָּל־הַחוֹסִים בָּךְ:

אֲרוֹר הָמָן

אֲשֶׁר בִּקְשׁ לְאַבְדִּי

בְּרוּךְ מְרִדְכִי הַיְּהוּדִי: אֲרוֹרָה וְרָשׁ

אִשֶּׁת מִפְּחִידִי

בְּרוּכָה אֲסֵתֵר מְגִינָה בַּעֲדִי

(יש להוסיף אַרְבָּעִים כָּל הָעֲרָלִים

בְּרוּכִים כָּל־יִשְׂרָאֵל)

וְגַם תְּרַבּוּנָה וְזִכּוֹר לְמוֹעֵד:

בליל פורים ממשיכים ב'ואתה קדוש' (עמ' 246).
ושוב קדיש תתקבל (עמ' 247) ו'עלינו' (עמ' 251).
במוצאי שבת ממשיכים ב'ויהי נעם' (עמ' 245).
בבוקר ממשיכים ב'אשרי' (עמ' 60) ו'ובא לציון' (עמ' 61).

תפלת הבינו

בשעת הדחק, כגון שהוא בדרך או במקום שטרוד ויירא שיפסיקוהו, או מי שהוא חולה ואין בו כח להאריך בתפלה או מי שאין דעתו מיושבת עליו ולא יוכל להתפלל בכוונה תפלה ארוכה, או שהשעה עוברת לו, הוא יתפלל תפלת הבינו, ואומר ג' ברכות ראשונות של שמנה עשרה ואח"כ אומר הבינו וגו' ואומר רצה וכו' ומסיים ג' ברכות אחרונות. וצריך לאמרה מעומד, וכשיגיע לביתו או שירוח לו אח"כ והתיישבה דעתו אין צריך לחזור ולהתפלל. ואינו מתפלל הבינו בימות הגשמים, ולא במ"ש ומי"ט. הפועלים שעושין מלאכה אצל בעל הבית אם נתן להם שכר חוץ מסעודתן כשמקפיד עליהן, מתפללים הבינו. וזו הנוסחא, אדני שפתי וגו' בא"י או"א וכו' עד האל הקדוש, ואח"כ:

הַבִּינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ לְדַעַת דְּרָכֶיךָ ◊ וּמֹל אֶת לִבֵּנוּ לִירְאָתְךָ ◊ וְתַסְלַח לָנוּ לַחַיּוֹת גָּאוֹלִים ◊ וְרַחֲמֵנוּ מִמִּכְאוֹב ◊ וְדַשְׁנֵנוּ בְּנֵאוֹת אֲרָצְךָ ◊ וּנְפִיזֵנוּ מֵאֲרָפֶעַ בְּנִפּוֹת הָאָרֶץ תִּקְבֵּץ ◊ וְהַתּוֹעִים עַל דַּעְתְּךָ יִשְׁפֹּטוּ וְעַל הָרָשָׁעִים תִּנְיֵף יָדֶיךָ ◊ וְיִשְׁמְחוּ צַדִּיקִים בְּבִנּוֹ עִירְךָ וּבִתְקוֹן הַיְכָלְךָ וּבְצִמְחַת קָרְן לְדוֹד עֲבָדְךָ ◊ וּבְעֲרִיכַת נֵר לְבָן יִשִּׁי מְשִׁיחֶךָ ◊ מָרָם נִקְרָא אַתָּה תַעֲנֶנָּה: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ שׁוֹמֵעַ תַּפִּלָּה: רצה וכו'

המהלך במקום גדודי חיות או לסטים מתפלל תפלה קצרה זו:

צִרְכֵי עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל מְרַבִּים ◊ וּדְעָתָם קְצָרָה: יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ◊ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאַלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ ◊ שְׁתַּתֵּן לְכָל־אֶחָד וְאֶחָד בְּרִי פְרִנְסָתוֹ וּלְכָל־גּוֹיָה וּגְוִיָּה יְיָ מַחְסוּרָה ◊ וְהַטּוֹב בְּעֵינֶיךָ עֲשֵׂה: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ שׁוֹמֵעַ תַּפִּלָּה:

ואין צריך לג' ברכות ראשונות ולא לג' אחרונות. וכשבא לביתו חוזר ומתפלל שמונה עשרה כראוי.

ברכת המזון בקצרה

השפחות והנשים שמלאכתן בתבשיל ואינן יכולות בהמ"ז הכוונה מוטב שיברכו אותה בקצור ובכוונה, וזה נוסחה:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ הֵזַן אֶת־הָעוֹלָם כֵּלּוֹ ◊ בְּטוֹבוֹ ◊ בָּחַן בְּחֶסֶד וּבְרַחֲמִים ◊ הוּא קְלוּי־כֹס נִתֵּן לָחֶם לְכָל־בָּשָׂר כִּי לְעוֹלָם חֶסֶדוֹ: וּבְטוֹבוֹ הַגָּדוֹל ◊ תִּמְדֵּי לֹא־חֶסֶד לָנוּ ◊ וְאַל־יִחַסֵּר לָנוּ מִזֶּן לְעוֹלָם וָעֶד: בְּעֶבֶר שְׁמוֹ הַגָּדוֹל ◊ כִּי הוּא זֶן וּמִפְרִנָּם לֵבַל ◊ וּמַטִּיב לֵבַל ◊ וּמַכִּין מִזֶּן לְכָל־בְּרִיּוֹתָיו אֲשֶׁר בָּרָא: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ הֵזַן אֶת־הַכֵּל: נוֹדָה לָךְ יְיָ אֱלֹהֵינוּ ◊ עַל שֶׁהִנְחַלְתָּ לְאַבּוֹתֵינוּ אֶרֶץ חֲמֻדָּה טוֹבָה וְרַחֲבָה: וְנָתַתָּ לָנוּ בְּרִית וְתוֹרַת חַיִּים וּמִזֶּן: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ עַל־הָאָרֶץ וְעַל־הַמִּזֶּן: רַחֵם יְיָ אֱלֹהֵינוּ עַל־יִשְׂרָאֵל עַמְּךָ ◊ וְעַל יְרוּשָׁלַם עִירְךָ ◊ וְעַל מַלְכוּת בֵּית דָּוִד מְשִׁיחֶךָ ◊ וְתַגְדֵּל מַהֲרָה בְּבוֹד הַבַּיִת וְתַנְחַמְנוּ בְּכַפְלִים: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ בּוֹנֵה בְּרַחֲמָיו יְרוּשָׁלַם: אָמֵן: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ הַמֶּלֶךְ הַטּוֹב וְהַמַּטִּיב לָנוּ ◊ הוּא הַטִּיב ◊ הוּא הַטִּיב ◊ הוּא יְיָ הַטִּיב לָנוּ: הוּא גִמְלָנוּ הוּא גּוֹמְלֵינוּ הוּא יְגַמּוֹל בְּעֵדֵינוּ לָעֵד ◊ לָחֵן לְחֶסֶד וּלְרַחֲמִים וְיִזְכְּנוּ לַיָּמוֹת הַמְּשִׁיחִי: עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו ◊ הוּא יַעֲשֶׂה שְׁלוֹם עָלֵינוּ ◊ וְעַל כָּל־יִשְׂרָאֵל ◊ וְאָמְרוּ אָמֵן:

ברכת המזון

קנו¹ שיר המעלות בשוב יי את-שיבת ציון היינו בחלמים: אז ימלא שחך פיננו ולשוננו רנה
 אז יאמרו בגוים הגדיל יי לעשות עם-אלה: הגדיל יי לעשות עמנו היינו שמחים:
 שובה יי את-שבותנו פאפיקים פנגב: הורעים פדמעה פרנה יקצרו: הלוד ילד | וכבה
 נשא משד-הודע בא-יבא ברנה נשא אלמתי: קמ:כא תהלת יי ידבר פי ויברך כל-בשר
 שם קדשו לעולם ועד: קטו: יח ואנחנו | נברך יה מעתה ועד-עולם הללויה:

יש מוסיפים פסוקים אלה
 קו:3 מי ימלא גבורות יי ישמיע כל-תהלתו:
 קנו: כל הנשמה תהלל יה הללויה:

יש מוסיפים פסוקים אלה
 קי:א חודו ליי בריטוב פי לעולם חסדו:
 קו:3 מי ימלא גבורות יי ישמיע כל-תהלתו:

באשכנו לא נהגו ליטול מים אחרונים בכל ימות השנה. המזמן אחז את הכוס בידו בשעת ברכת המזון עד 'אל יחפרנו'.
 אם יש יין ממלאים בו כוס ונוטלים אותו ביד ואומרים: 'בום ישועות אשא. ובשם יי אקרא' ומברכים את ברכת המזון
 עם הכוס ביד. אם אכלו שלושה בני מצוות יחדיו, חובה עליהם לזמן. אחד מהם מברך בקול רם והשאר מברכים
 עמו בלחש ועונים 'אמן' על הברכות.

המזמן: רבותי נברך! או בלשון אשכנו: רבותי וויר וואללען פענשען!

המסובים עונים: קי:3 יהי שם יי מברך מעתה ועד-עולם:

המזמן אומר (בלא עמידה במילה 'אלדינו'):

ברשות... נברך (בעשרה מוסיף: אלהינו) שאכלנו משלו:

המסובים עונים (בלא עמידה במילה 'אלדינו'):

ברוך (בעשרה: אלהינו) שאכלנו משלו
 וברכות חיינו:

וחזור המזמן ואומר (בלא עמידה במילה 'אלדינו'):

ברוך (בעשרה: אלהינו) שאכלנו משלו וברכות חיינו:

המזמן והמסובים: ברוך הוא וברוך שמו:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם ◊ הן את-העולם כלו ◊ בטיבו
 בן בחד וברחמים ◊ הוא קל:ככ נתן לחם לכל-בשר פי לעולם חסדו:
 ובטיבו הגדול ◊ תמיד לא-חסר לנו ◊ ואל-יחסר לנו מזון לעולם ועד: בעבור
 שמו הגדול ◊ פי הוא זן ומפרנס לכל ◊ ומטיב לכל ◊ ומכין מזון לכל בריותיו
 אשר ברא: ² ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו הן את-הכל: אמן

1. The source for reciting שיר המעלות is in ספר סדר היום by רבי משה אבן מכיר, the author of the מנהג is to add two to four פסוקים afterward, as listed below. According to the אריז"ל, these פסוקים are said for kabbalistic reasons. It is unnecessary to say שיר המעלות at the סדר. The old הגדות did not include it. Perhaps that is also because שיר המעלות was originally not included before the bensching on טוב. At the סדר since the whole הגדה is said - there is no need to add שיר המעלות.

2. According to the מחזור ויטרי and the נוסח הספרדים, 'פותח את ידך' פסוק is said. In the נוסח אשכנז it does not. which primarily follows נוסח צרפת the פסוק appears; in נוסח אשכנז it does not.

נודה לך יי אלהינו ◊ על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה:
ועל שהוצאתנו יי אלהינו מארץ מצרים ◊ ופדיתנו מבית עבדים ◊ ועל ברידתך
שחתמת בבשרנו ◊ ועל תורתך שלמדנו ◊ ועל חקיך שהודעתנו ◊ ועל חיים חן
וחסד שחוננתנו ◊ ועל אכילת מזון שאתה זן ומפרנס אותנו תמיד ◊ בכל-יום
ובכל-עת ובכל-שעה:

על הנסים ועל הפרקן ועל הגבורות ועל התשועות ועל המלחמות
שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה:

בחנוכה: בימי מתתיהו בן-יוחנן כהן גדול חשמוני ובניו ◊ בפורים: בימי מרדכי ואסתר
בשעמדה מלכות יון הרשעה על עמך ישראל ◊ בשושן הבירה ◊ בשעמד
להשפיתם תורתך ◊ ולהעבירם מחקי רצונך: ואתה עליהם חמן הרשע ◊ בקש
ברחמיך הרבים ◊ עמדת להם בעת צרתם ◊ רבת את-
ריבם ◊ דנת את-דינם ◊ נקמת את-נקמתם: מסרת גבורים ביד חלשים ◊ ורבים ביד מעטים ◊ וטמאים ביד
טהורים ◊ ורשעים ביד צדיקים ◊ וזדים ביד עוסקי
תורתך: וליך עשית שם גדול וקדוש בעולמך ◊ ולעמך
ישראל עשית תשועה גדולה ופרקן כחיים הזה: ואחר כך
באו בניך לדביר ביתך ◊ ופנו את-היכלך ◊ וטהרו את-
מקדשך ◊ והדליקו נרות בחצרות קדשך ◊ וקבעו שמונת
ימי חגכה אלו ◊ להודות לחלל לשמך הגדול:
ואת-בניו על-העין:

אם שכח 'על הנסים' ונזכר קודם שגמר 'ועל הכל', אף אם הגיע בין 'אתה' ל'ה', יאמרו שם ויחזור לומר
'ועל הכל' מתחילה. אולם אם אמר 'ברוך אתה ה'', יאמרו לפני 'הרחמן הוא יובנו' בנוסחא הכתובה שם.

ועל הכל יי אלהינו אנני מודים לך ◊ ומברכים אותך ◊ ותברך שמך בפה כל-חי
תמיד לעולם ועד: בפתוב: זכרים חיי ואכלת ושבעת וברכת את-יי אלהיך
על-הארץ הטובה אשר נתן-לך: ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו על-הארץ ועל-המזון: אמן
רחם יי אלהינו עלינו ועל-ישראל עמך ◊ ועל ירושלים עירך ◊ ועל ציון משכן
בבורך ◊ ועל מלכות בית דוד משיחך ◊ ועל תפית הגדול והקדוש שנקרא שמך
עליו: אלהינו אבינו רענו זוננו פרנסנו וכלכלנו ותרויחנו ◊ ותרוח-לנו יי אלהינו
מהרה מכל-צרותינו: ונא אל-תצריכנו יי אלהינו ◊ לא לידי מתנת פשר ודם ◊
ולא לידי תלואתם ◊ אלא [נוסח מאוחר: בי אם] לירך המלאה הפתוחה הקדושה והרחבה ◊
שלא נבוש ולא נכלם לעולם ועד:

בשבת

ראש חודש, יום טוב, חול המועד, ראש השנה

רצה וְתַחֲלִיצֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ יַעֲלֶה יִיבֹא יִיגַע וְיִרְאֶה
 בְּמִצּוֹתַיִךְ יוֹם וּבְמִצּוֹת יוֹם וְיִרְצֶה וְיִשְׁמַע וְיִפְקֹד וְיִזְכֹּר וְזָכְרוּנוּ וּפְקֹדוּנוּ וְזָכְרוּנוּ
 הַשְּׁבִיעִי הַשְּׁבֵת הַגָּדוֹל וְהַקָּדוֹשׁ אֲבוֹתֵינוּ וְזָכְרוּנוּ מִשִּׁיחַ בְּיָדְךָ עֲבָדְךָ וְזָכְרוּנוּ יְרוּשָׁלַם עִיר
 הַזֶּה כִּי יוֹם זֶה גָּדוֹל וְקָדוֹשׁ קִדְשֶׁךָ וְזָכְרוּנוּ כָּל עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל לִפְנֶיךָ לְפָלִיטָה
 הוּא לִפְנֶיךָ לְשִׁבְתְּךָ וְלָנוּחַ בּוֹ וְלָנוּחַ בּוֹ בְּאֶהְבָּה בְּמִצּוֹת רְצוֹנְךָ
 בְּרָצוֹנְךָ הִנֵּי לָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְשָׁלֵא תְהִי צָרָה וְיִגוֹן וְאִנְחָה
 בְּיוֹם מְנוּחָתָנוּ וְתִרְאֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּנִחְמוֹת צִיּוֹן עִירְךָ
 וּבְבִנְיַן יְרוּשָׁלַם עִיר קִדְשֶׁךָ וְהוֹשִׁיעֵנוּ בּוֹ לְחַיִּים וּבְדַבָּר יְשׁוּעָה וְרַחֲמִים חַיִּים וְחַנּוּן
 כִּי אַתָּה הוּא בָּעַל הַיְּשׁוּעוֹת וְרַחֵם עָלֵינוּ וְהוֹשִׁיעֵנוּ כִּי אֱלֹהֶיךָ עֵינֵינוּ כִּי אֵל מִלֶּךְ חַנּוּן
 וּבָעַל הַנִּחְמוֹת וְרַחֵם אַתָּה:

לראש חודש: ראש החודש | לפסח: חג המצות |

לשבועות: חג השבועות | לראש השנה: הזכרון |

ילדים וחולים האוכלים ביום כפור: הפפורים |

לסכות: חג הסוכות | לשמיני עצרת ושמיני תורה: שמיני חג העצרת

הָזֶה זָכְרוּנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בּוֹ לְמוֹכָה וּפְקֹדוּנוּ בּוֹ לְבִרְכָּה
 וְהוֹשִׁיעֵנוּ בּוֹ לְחַיִּים וּבְדַבָּר יְשׁוּעָה וְרַחֲמִים חַיִּים וְחַנּוּן
 וְרַחֵם עָלֵינוּ וְהוֹשִׁיעֵנוּ כִּי אֱלֹהֶיךָ עֵינֵינוּ כִּי אֵל מִלֶּךְ חַנּוּן
 וּבָעַל הַנִּחְמוֹת:

וּבִנְיַן יְרוּשָׁלַם עִיר הַקִּדְשׁ בְּמַחֲרָה בְּיָמֵינוּ:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ בְּנֶגְהָ בְּרַחֲמֵי יְרוּשָׁלַם אָמֵן: אָמֵן:

שכח בשבת לומר 'רצה' וכבר התחיל ברכת 'הטוב' אם היא סעודה ראשונה ושניה צריך לחזור לראש,
 ובסעודה שלישית אינו צריך; אבל אם נזכר לפני שהתחיל ברכת 'הטוב' יאמר כאן:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מִלֶּךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר נָתַן שְׁבֻחוֹת לְמְנוּחָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּאֶהְבָּה
 לְאוֹת וּלְבְרִית: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ מְקַדֵּשׁ הַשְּׁבֵת:

ונזכר קודם שפתח בברכת 'הטוב', יאמר כאן:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מִלֶּךְ הָעוֹלָם
 אֲשֶׁר נָתַן שְׁבֻחוֹת לְמְנוּחָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּאֶהְבָּה
 לְאוֹת וּלְבְרִית וְרֵאשִׁי חֲדָשִׁים לְזִכְרוֹנוֹ:
 בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ מְקַדֵּשׁ הַשְּׁבֵת וְיִשְׂרָאֵל וְרֵאשִׁי חֲדָשִׁים:

שכח לומר 'יעלה ויבא' בראש חודש ונזכר אחר
 שהתחיל ברכת 'הטוב' אינו צריך לחזור,

אבל אם נזכר קודם שפתח בברכת 'הטוב', יאמר כאן:
 בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מִלֶּךְ הָעוֹלָם
 אֲשֶׁר נָתַן רֵאשִׁי חֲדָשִׁים לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל לְזִכְרוֹנוֹ:

חל ראש חודש בשבת ושכח 'רצה' ו'יעלה ויבא',

אם שכח לומר 'יעלה ויבא' ביום טוב (אבל לא
 בח"מ) וכבר התחיל ברכת 'הטוב' חוזר לראש,

אבל אם נזכר קודם שפתח בברכת 'הטוב', יאמר כאן:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מִלֶּךְ הָעוֹלָם
 אֲשֶׁר נָתַן יָמִים טוֹבִים לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל
 לְשִׁשְׁוֹן וּלְשִׁמְחָה אֶת־יוֹם חַג (פְּלוּנִי) הַזֶּה:
 בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ מְקַדֵּשׁ יִשְׂרָאֵל וְהַיּוֹמִים:

ואם חל יום טוב בשבת ושכח 'רצה' ו'יעלה ויבא'
 כולל של שבת ויום טוב ביחד ואומר:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מִלֶּךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר נָתַן שְׁבֻחוֹת
 לְמְנוּחָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּאֶהְבָּה לְאוֹת וּלְבְרִית
 וַיָּמִים טוֹבִים לְשִׁשְׁוֹן וּלְשִׁמְחָה אֶת־יוֹם חַג (פְּלוּנִי) הַזֶּה:
 בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ מְקַדֵּשׁ הַשְּׁבֵת וְיִשְׂרָאֵל וְהַיּוֹמִים:

וכשחל ראש השנה בשבת ושכח 'רצה' ו'יעלה ויבא' אומר:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מִלֶּךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר נָתַן שְׁבֻחוֹת
 לְמְנוּחָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּאֶהְבָּה לְאוֹת וּלְבְרִית
 וַיָּמִים טוֹבִים לְיִשְׂרָאֵל אֶת־יוֹם הַזִּכְרוֹן הַזֶּה:
 בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ מְקַדֵּשׁ הַשְּׁבֵת וְיִשְׂרָאֵל וַיּוֹם הַזִּכְרוֹן:

אם שכח לומר 'יעלה ויבא' בראש השנה

וכבר התחיל ברכת 'הטוב' אינו חוזר,

ואם עוד לא התחיל 'הטוב', יאמר כאן:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מִלֶּךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר נָתַן
 יָמִים טוֹבִים לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל אֶת־יוֹם הַזִּכְרוֹן הַזֶּה:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם ◊ האל אבינו מלכנו אדירנו בוראנו גאלנו
 יוצרנו קדושנו קדוש יעקב ◊ רוענו רועה ישראל ◊ המלך הטוב והמטיב לכל ◊
 (אל) שפכל-יום ויום הוא מטיב ◊ הוא מטיב ◊ הוא ייטיב לנו: הוא גמלנו הוא
 גומלנו הוא יגמלנו (נ"א יגמול בעדינו) לעד ◊ לחן לחסד ולרחמים ולרוח הצלה
 והצלחה ◊ ברכה וישועה נחמה פרנסה וכלכלה ורחמים וחיים ושלום וכל-טוב ◊
 ומכל-טוב אל-יחסרנו:

כאן אפשר להניח את הכוס

^{4 3} הרחמן ◊ הוא ימלך עלינו לעולם ועד:
 הרחמן ◊ הוא יתברך בשמים ובארץ:
 הרחמן ◊ הוא ישתבח לדור דורים ◊ ויתפאר בנו לנצח נצחים ◊
 ויתהדר בנו לעד ולעולמי עולמים:
 הרחמן ◊ הוא יפרנסנו בכבוד:
 הרחמן ◊ הוא ישבור על גוים מעל צוארנו ◊ והוא יוליכנו קוממיות לארצנו:
 הרחמן ◊ הוא ישלח ברכה מרבה בבית זה ◊ ועל שלחן זה שאכלנו עליו:

אם אכלו בדרך או בבית ערל או בבית מומר להכעיס, משמיטים את המילים 'בבית זה ועל שלחן זה שאכלנו עליו'
 ויש המוספים תחתיהם את המילים: במקום הליכתנו ובמקום ישיבתנו עד עולם:

נוסח 'הרחמן' מאוחר: הרחמן ◊ הוא ישלח לנו את-אליה הנביא זכור לטוב ◊ ויבשר-לנו [במהרה] בשורות טובות ישועות ונחמות:	הרחמן ◊ הוא ישלח לנו את-אליה הנביא זכור לטוב ◊ ויברך אותנו כל אחד ואחד מִמֶּנּוּ בְּשֵׁמוֹ: (אם יש ערל או מומר להכעיס מסיימים: בני ברית מִמֶּנּוּ בְּשֵׁמוֹ:)

אורח מוסיף ברכה לבעל הבית [אבל אין אומרים בשבת וביום טוב משום איסור בקשת צרכים]:
 יהי רצון שלא יבוש פעל הפית בעולם הזה ◊ ולא יפלם לעולם הפא ◊
 ויצלח מאד בכל נכסיו ◊ ויהיו נכסיו מצלחים וקרוכים לעיר ◊ ואל ישלח שטן
 לא במעשי ידיו ◊ ולא במעשי ידיו ◊ ואל יודקר לא לפניו ולא לפנינו
 שום דבר הרחורח הטא ועברה ועון ◊ מעתה ועד-עולם: [

הרחמן ◊ הוא יברך את- [אבי מורי] פעל הפית הזה ◊ ואת- [אמי מורתי]
 בעלת הפית הזה: אותם ואת-ביתם ואת-זרעם ואת-כל-אשר להם ◊
 (ואם סמוך לשלחן עצמו יאמר: הרחמן ◊ הוא יברך את אותי ◊ ואת-אשתי ואת-זרעי
 ואת-כל-אשר לי ◊) אותנו ואת-כל-אשר לנו ◊ כמו שנתברכו אבותינו אברהם
 יצחק ויעקב ◊ בכל מכל כל ◊ בן יברך אותנו [אם יש ערל או מומר להכעיס מוסיפים: בני ברית]
 בלנו יחד בברכה שלמה ◊ ונאמר אמן:

3. Until three hundred years ago, ברכת המזון was said only by the leader and all present fulfilled their obligation through him. Later, when copies of ברכת המזון became more prevalent, each person began reciting ברכת המזון on their own. As a result, two different מנהגים evolved - 1) everyone said (sang) ברכת המזון together (no אמן is therefore required), or 2) one recites ברכת המזון aloud and everyone follows along silently (although people are particular to finish the ברכה before the leader to answer אמן to his ברכה, no such insistence for the הרחמן exists).

4. One is required to say all the הרחמן which are printed, (both on שבת and on weekdays). The רוקח says that one may add to the הרחמן if one wishes, not that one may disregard them entirely.

יש מרבתינו שלא אומרו את אמירת 'ממרום' מחשש הבלעת האל"ף באמירת 'מאת', שכן בלעדי האל"ף המילה 'מאת' נשמעת חס ושלום כחירוף. ויש שהחליפו מחמת כן את המילה 'מאת' במילה 'מעם'. ולמנהגנו שאומרים 'מאת', צריך לזהר מהבלעת האל"ף

ממרום [נוסח מאוחר : ממרום] יִלְמְדוּ עֲלֵיהֶם וְעָלֵינוּ זְכוֹת ◊ שֶׁתְּהֵא לְמִשְׁמֶרֶת שְׁלוֹם:
וְנִשָּׂא בִּרְכָה מֵאֵת יי' ◊ וְצִדְקָה מֵאֱלֹהֵי יִשְׁעֵנוּ ◊ וְנִמְצָאֲחֵן וְשֶׁכֶּל טוֹב
בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם:

בשבת ⁵ תְּרַחֲמֵן ◊ הוּא יְנַחֵלְנוּ לַיּוֹם שֶׁכָּלוּ שֶׁבֶת וּמְנוּחָה לְחַיֵּי הָעוֹלָמִים:

בראש חודש ⁶ תְּרַחֲמֵן ◊ הוּא יַחְדֹּשׁ עָלֵינוּ אֶת-הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לְטוֹבָה וּלְבִרְכָה:

בשלש רגלים ⁷ תְּרַחֲמֵן ◊ הוּא יְנַחֵלְנוּ לַיּוֹם שֶׁכָּלוּ טוֹב:

בראש השנה תְּרַחֲמֵן ◊ הוּא יַחְדֹּשׁ עָלֵינוּ אֶת-הַשָּׁנָה הַזֹּאת לְטוֹבָה וּלְבִרְכָה:

חול המועד סכות תְּרַחֲמֵן ◊ הוּא יָקִים לָנוּ אֶת-סִכַּת דָּוִד הַנִּפְלֵאָה עִמּוֹס ט:יא

שכח 'על הנסים' ישלים אמריתנו כאן ויאמר :

תְּרַחֲמֵן ◊ הוּא יַעֲשֶׂה לָנוּ נִסִּים וְנִפְלְאוֹת כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה לְאַבוֹתֵינוּ בַּיָּמִים הָהֵם בְּזֶמַן הַזֶּה ◊ בַּיָּמִי וכו'.

תְּרַחֲמֵן ◊ הוּא יִזְכֵּנוּ לִימֹת הַמְּשִׁיחַ וּלְחַיֵּי עוֹלָם הַבָּא:

בכל יום שמתפללים בו מוסף : שמואל ב' כג:גא

מְגִדִּיל יִשׁוּעוֹת מְלָכֵנוּ וְעָשָׂה חֶסֶד
לְמַשִּׁיחוֹ לְדָוִד וּלְזֶרְעוֹ עַד-עוֹלָם:

תהלים יח:גא

מְגִדִּיל יִשׁוּעוֹת מְלָכֵנוּ וְעָשָׂה חֶסֶד
לְמַשִּׁיחוֹ לְדָוִד וּלְזֶרְעוֹ עַד-עוֹלָם:

עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו ◊ הוּא יַעֲשֶׂה שְׁלוֹם עָלֵינוּ וְעַל כָּל-יִשְׂרָאֵל ◊ וְאָמְרוּ ◊ אָמֵן:

In the past only יראו and כפירים were said, however in the past 200-300 years הודו פותח, הודו and יראו were also added. Today it is considered a מנהג טוב that they are said.

אומרים בלחש :

תהלים לד:י-יא יִרְאוּ אֶת-יְי' קֹדֶשׁוֹ כִּי אֵין מַחְפּוֹר לִירְאָיו:

בְּפִירִים רָשָׁו וְרָעִבוּ וְדָרְשׁוּ יי' לֹא-יַחֲסֶרּוּ כָל-טוֹב:

[קיסא:הודו ליי' בִּירְמִיָּה כִּי לְעוֹלָם חֶסֶדוֹ: קמכ:טז פֹּתַח אֶת-יְדֶךָ וּמִשְׁפִּיעַ לְכָל-תִּי רִצּוֹן:

ירמיה יז: כְּרוֹךְ הַגִּבֹּר אֲשֶׁר יִבְטַח בִּי וְהָיָה יי' מִבְּטָחוֹ:

תהלים לז:כב גַּעַר הָיִיתִי גַם-זִקְנָתִי וְלֹא-רָאִיתִי צָדִיק נֶעֱנֶה וְזֹרְעוֹ מִבְּקֶשׁ-לֶחֶם:

כט:יא יי' עוֹ לְעַמּוֹ יִתֵּן יי' | יִבְרַךְ אֶת-עַמּוֹ בְּשְׁלוֹם:]

5. In general, all of the special תְּרַחֲמֵן are not very ancient, (unlike the standard תְּרַחֲמֵן which date from the time of the גאונים), therefore the רוקח says, there is no reason to be stringent about their recitation.

6. The ראש חודש that we say today cites that the תְּרַחֲמֵן was composed for ראש חודש that we say today.

7. חול המועד is said only on ימים טובים and not on חול המועד, which is not considered יום טוב in this regard (רב יוספה שמש).

ברכה מעין שלש.

בנוסח ברכת מעין שלש רבו השיטות והנוסחות של רבותינו הגאונים והראשונים, לא ראי זה כראי זה, ואין שום מסורת אחידה ושיטה מגובשת:

על פירות משבעת המינים: **ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם** | על אחד מחמשת מיני דגן: **על העין ועל פרי העין** | על פירות משבעת המינים: **על העין ועל פרי העין** | על אחד מחמשת מיני דגן: **על המתייה ועל הכלכלה** | על הגפן ועל פרי הגפן

ועל תנובת השדה | ועל ארץ חמדה טובה ורחבה | שרצית והנחת לאבותינו | לאכול מפריה ולשבוע ממנו:

רחם יי אלהינו על ישראל עמך | ועל ירושלם עירך | ועל ציון משכן כבודך | ועל מזבחך ועל היכלך: ובנה ירושלם עיר הקדש במהרה בימינו | והעלנו לתוכה | ושמחנו בבניה | ונאכל מפריה | ונשבוע ממנו: ונברך עליה בקדשה ובטהרה:

רחם יי אלהינו עלינו על ישראל עמך | ועל ירושלם עירך | ועל מקדשך ועל מזבחך ועל היכלך | ובנה ירושלם עיר קדשך במהרה בימינו | והעלנו בה | ושמחנו בתוכה:

לשבת	לראש חודש	לפסח	לשבועות
(ורצה והחליצנו) ביום השבת הזה:	(וזכרנו למנוחה) ביום ראש החודש הזה:	(ושמחנו) ביום חג המצות הזה:	(ושמחנו) ביום חג השבועות הזה:
לראש השנה (וזכרנו למנוחה) ביום חזקרון הזה:	לילדים ולחולים האוכלים ביום כפור (ושמחנו) ביום חזקרון הזה:	לסכות (ושמחנו) ביום חג הסוכות הזה:	לשמיני עצרת ושמחת תורה (ושמחנו) ביום שמיני חג העצרת הזה:

כי אתה (אל) טוב ומטיב לכל | ונודה לך על הארץ . . .

על פירות משבעת המינים: **ועל הפירות: ברוך אתה יי על הארץ ועל הפרות** (ועל פרות א"י: פירותיה):

על היין: **ועל פרי הגפן: ברוך אתה יי על הארץ ועל פרי הגפן** (ועל יין א"י: גפניה):

על אחד מחמשת מיני דגן: **ועל המתייה: ברוך אתה יי על הארץ ועל המתייה:**

על היין מברכים 'על הגפן ועל פרי הגפן' דכיון דיין קובע ברכה לעצמו משום חביבותיה, הוא הדין לאחריו. ובחתימה יש שחותמין 'על הארץ ועל הפירות' ויש שחותמין 'על הגפן ועל פרי הגפן'. מיהו לכאורה משמע דא"צ לשנות החתימה, שהרי אין אנו משנן רק לומר 'פרי הגפן' במקום 'פרי העין', אבל בעלמא היכא דלא מברכין 'על העין' אלא בסתמא 'על הארץ ועל הפירות' בין נמי אין לשנות. (תוס' ד"ה 'על העין ועל פרי העין' ברכות מד)

בורא נפשות.

אחר שאר אוכלין ומשקין:

¹ **ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם** | **בורא נפשות רבות וחסרונן** | **על כל-מה שפרא (ת) להחיות (בהם) נפש כל-חי: ברוך חי העולמים:**

1. Among the ראשונים in אשכנז we find the following; the אור זרוע and ראב"ה both have the text **שפרא**. The רא"ש and הגהות מיימוניות, תשב"ץ. In the ראשונים we likewise find texts containing and omitting the word **בהם**.

ברכות.

על משקים ובשר:

¹ בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ שֶׁחָפַל נַחֲיָה בְּדַבְּרוֹ:

על פרי העץ:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ בּוֹרֵא פְּרֵי הָעֵץ:

על היין:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ בּוֹרֵא פְּרֵי הַגֶּפֶן:

על פרי הארץ:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ בּוֹרֵא פְּרֵי הָאֲדָמָה:

על תבשיל מחמשת מיני דגן:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ בּוֹרֵא מִיְּנֵי מְזֻנוֹת:

נטילת ידים קדם הסעודה:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊

אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו ◊ וְצִוָּנוּ עַל נְטִילַת יָדַיִם:

ברכה על הפת:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ הַמּוֹצִיא תַּחֲלִים קִידָּה לֶחֶם מִן־הָאָרֶץ:

על ריח עשב:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ בּוֹרֵא עֲשָׂבֵי בְּשָׁמַיִם:

על ריח פרי:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ הַנּוֹתֵן רֵיחַ טוֹב בְּפִרוֹתַי:

על ריח טוב שאינו מן הצומח:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ בּוֹרֵא מִיְּנֵי בְּשָׁמַיִם:

על ריח עץ:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ בּוֹרֵא עֲצֵי בְּשָׁמַיִם:

הרואה תופעות טבע בלתי רגילות, כגון ברק, הרים גבוהים מאד, נהרות גדולים מאד:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ עוֹשֶׂה מַעֲשֵׂה בְּרָאשִׁית:

הרואה קשת:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ זֹכֵר הַבְּרִית וְנֶאֱמַן בְּבְרִיתוֹ וְקָיָם בְּמַאֲמָרוֹ:

1. The Seder Rodeh's text is נַחֲיָה, however according to the סופר, the correct term is נַחֲיָה.

הרואה אילנות בעת פריחת נצבם מברך בראיה ראשונה:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם ◊ שלא חסר בעולמו כלום ◊
 וברא בו בריות טובות ואילנות טובות ◊ להנות בהם בני אדם:

הרואה אילנות טובות ובריות נאות מברך:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם ◊ שפכה לו בעולמו:

הרואה אדם משונה:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם ◊ משנה הבריות:

על שמועות טובות לו ולאחרים:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם ◊ הטוב והמטיב:

על שמועות רעות:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם ◊ דין האמת:

הרואה חכם בחכמת התורה:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם ◊ שחלק מחכמתו ליראיו:

הרואה חכם מאומות העולם:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם ◊ שנתן מחכמתו לבשר ודם:

הרואה מקום שנעשה בו נסים לישראל:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם ◊

שעשה לי (לרבי לאבותי לאבותינו) גם במקום הזה:

הרואה ים האוקינוס:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם ◊ עשה את-הים הגדול:

הרואה את חברו שנתרפא מחליו מברך:

ברוך רחמנא מלכא דעלמא די יהבך לן ולא יהבך לעפרא:

הקובע מזוזה מברך:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם ◊ אשר קדשנו במצותיו ◊ וצונו לקבוע מזוזה:

הבונה מעקה סביב לגג או גדר סביב לבורו להסיר מכשול מברך:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם ◊ אשר קדשנו במצותיו ◊ וצונו לעשות מעקה:

המטביל כלים שעשם גוי מברך:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם ◊

אשר קדשנו במצותיו ◊ וצונו על-מבילת כלים: (ואם מטביל כלי אחד אומר: בלי)

¹ סדר ברית מילה

ברוך הבא!

הסנדק נוטל את התינוק מידי אשתו ומוליכו אל הכסא.
המוהל נוטל את הנער מידי הסנדק, מניחו על הכסא שהכין לאליהו ואומר:

זה הבסא של אליהו ♦ **זכור לטוב:**

למנהג פפד"מ אין אומרים את הפסוקים האלה:

בראשית מט:יח **לִישׁוּעָתְךָ קִנֵּיתִי יי:** תכלים קיט:קסו **שְׁבַרְתִּי לִישׁוּעָתְךָ יי**
וּמְצֹאתֶיךָ עֲשִׂיתִי: אֱלֹהֵי מִלָּאךְ הַבְּרִית ♦ **הִנֵּה שְׁלֶךְ לְפָנֶיךָ** ♦ **עָמוּד עַל יְמִינִי**
וְסִמְכֵנִי: שְׁבַרְתִּי לִישׁוּעָתְךָ יי ♦ קיט:קסז **שָׁשׁ אָנֹכִי עַל-אִמְרָתְךָ כְּמוֹצֵא שָׁלָל רָב:**
 קיט:קסח **שְׁלֹם רָב לְאֶהֱבֵי תוֹרָתְךָ וְאֵין לָמוֹ מְבָשׁוּל: אֲשֶׁרִי** ♦ **תִּבְחָר וּתִקָּרֵב** ♦
יִשְׁבֵּן חֲצִירֶיךָ: הַקָּהָל עוֹנָה: סכ"ב גִּשְׁפָּעָה בְּטוֹב בֵּיתְךָ קֹדֶשׁ הֵיכָלְךָ:

המוהל נוטל את התינוק מכסאו של אליהו, והסנדק מתיישב על הכסא המיועד לסנדק, ומניח המוהל את התינוק על ברכי הסנדק. יש המחלקים את המילה לשני מוהלים, אחד מל ואחד פורע ומוצץ, ואין עושים כן בשבת. המוהל מברך ברכת 'על המילה', והפורע מברך 'בורא פרי הגפן' ו'אשר קידש'. המוהל מגלה את ערלת התינוק. יש הנוהרים שלא לגעת בערלה בטרם אמר את הברכה, ויש נוהגים לתפוס את עור הערלה בין האצבעות לפני הברכה.

המוהל מברך בקול רם:

ברוך אתה יי אֱלֹהֵינוּ מִלֶּךְ הָעוֹלָם ♦ **אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו** ♦ **וְצִוָּנוּ עַל הַמִּלָּה: אמן**

המוהל חותך את הערלה בזריזות, ומיד אחר החיתוך אבי הבן מברך:

ברוך אתה יי אֱלֹהֵינוּ מִלֶּךְ הָעוֹלָם ♦ **אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו** ♦

וְצִוָּנוּ לְהַכְנִיסוֹ בְּבְרִיתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אֲבִינוּ: אמן

אין מברכים ברכת 'שהחיינו' (יש המברכים בבן בכור כשאב בעצמו מל אותו), ותיכף אחר ברכת 'להכניסו' הקהל עונה:

בָּשֵׁם שְׁנִכְנַם לְבְרִית ♦ בֵּן יִפְנֶם לְתוֹרָה וּלְחֻפָּה וּלְמַעֲשִׂים טוֹבִים:

1. The celebration on the first Friday night after the birth of a son is called a 'זכר', as it was referred to in all of Europe until the nineteenth century, and *not* a 'זכר' ('שלוש זכר'). The traditional food items are; cakes, fruits and other desserts (מיני מגדנות). The night before a ברית מילה a סעודה is made, where דברי תורה are said, or there is a communal learning. Some people stay up all night, but that is uncommon. The people attending the סעודה recite שמע.

Traditionally, women attend a ברית מילה (in the Women's Section). A woman (סנדקת) brings the baby to the men's section. In the past, the mother would not attend the ברית מילה nor leave her house until a month after giving birth. She would come to synagogue on שבת to hear her husband making ברכות התורה for his עליה (instead of her recital of שמע). Nowadays, as people can easily attend without much physical effort, the mother does attend. Fleishig was typically served at the ברית מילה; however, just before the Holocaust we find some mention of a dairy meal (in Holland for example).

The term סנדק has been identified with the Greek "synteknos" denoting literally "with the child." The סנדק, whose privilege it is to hold the child on his knees during the operation, became known in medieval times as Gottvater, G'vater (Kvater). At a later period, the title "Kvater" was conferred upon the person handing the infant to the מוהל.

בשעת החיתוך משליך המוהל את הערלה על כסא של אליהו. המוהל ממחר לעשות את הפריעה. המוהל נוטל מעט יין בפיו לפני המציצה מה'כוס של מציצה, ולתוכו גם פולט את דם המציצה. בגמר הפריעה והמציצה חובש המוהל את מקום המילה, ומחתל את התינוק בחיתול המילה שממנו עושים את ה'ווימפל'. עתה נוטל המוהל התינוק מן הסנדק, ונעמד הסנדק ממושב, ובעמדו מחזיר המוהל התינוק לידי הסנדק. את הברכות האחרונות, 'בורא פרי הגפן' ו'אשר קידש ידיד', אומר המוהל, ורוחץ תחילה את ידיו ופיו. אם יש צורך גדול, אפשר לכבד משהו מן הנוכחים באמירת ברכות אלה. נותנים בפני המברך 'טבלה' ובה נוסח הברכות. יש שעשו טס של כסף שברכות מילה כתובות עליו. המברך נוטל את הכוס בידו, וראוי לו להפוך פניו למזרח בשעת הברכה. בברכתו מכוון המברך להוציא את הסנדק ידי חובת ברכת הגפן. נהגו מקדמת דנא לקרוא לתינוק על שם אבותיו. הילד הראשון מצד האב והשני מצד האם וחוזר חלילה. לפעמים מתפשרים ונותנים לו שמות משני הצדדים, ושם מצד האב קודם תמיד. אף גדולי ישראל כהחת"ס קראו בניהם על שם אבותיהם ולא על שם רבותיהם.

המברך פותח ואומר:

סברי כהנים [מורה מורינו הרב] מרנן ורבנן ורבותי

ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו אלהינו מלך העולם בורא פרי הנפץ: אמן
 ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם ◊ אשר קידש ידיד מפתן ◊ וחזק בשאר שם
 וצאצאיו חתם באות ברית קודש ◊ על-בן בשבר זאת ◊ אל חי ◊ חלקנו צורנו
 צוה להציל ידידות שארנו משחת: למען בריתו אשר שם בבשרנו: ברוך אתה יי
 ברוך הוא וברוך שמו בורא פרי הברית: אמן

אלהינו ואלהי אבותינו ◊

כשהאב מוהל יאמר:

קיים את בני הילד הזה לי ולאמו ◊

קיים את הילד הזה לאביו ולאמו ◊

ויקרא שמו בישראל (פלוגי בר פלוגי)

כשנפטרה האם יאמר:

ותגל אמו בגן עדן בפרי בטנה ◊

כשהאב מוהל יאמר:

אשמח ביוצא חלצי ◊

אשמח האב ביוצא חלציו ◊
 ותגל אמו בפרי בטנה

בפתח: משלי כג: כ ישמח אביו ואמו ויתגל יולדתה:

ונאמר: יחזקאל טז: ואעבר עליך ואראך מתבוססת בדמיך

ואמר לך בדמיך חיי ואמר לך בדמיך חיי:

(ונותן באצבעו מהיין בפי התינוק, ויש שנהגו ליתן מתוך כוס המציצה שבו מעורב הדם).

ונאמר: תהלים קכ: זכר לעולם בריתו דבר צוה לאלהי דוד: אשר ברת את-אברהם

ושבועתו לישחק: ויעמידה לעקב לחק לישראל ברית עולם:

ונאמר: בראשית כד: וימל אברהם את-יצחק בנו בן-שמונת ימים באשר צוה אתו אלהים:

תהלים קיח: הודו ליי ברי-טוב פי לעולם חסדו:

הודו ליי ברי-טוב פי לעולם חסדו:

(פלוגי) זה הקמן גדול יתיה:

בשם שנכנסם לברית ◊ בן יפגם לתורה ◊ ולחפה ◊ ולמעשים טובים ◊ אמן:

בגמר הברכה כולה, המוהל נותן לסנדק לשנות את היין. מעט מן היין נותן בפי התינוק הנימול,

גם לקטנים העומדים שם, ושולחים את הכוס ליולדת שתטעם מכוס הברכה. בסוף הברית הבעל תפילה קורא בקול רם 'עלינו לשבח', וכולם אומרים עמו. הסנדק מחזיר את התינוק לסנדקת הממתינה לו בפתח עזרת הנשים.

זימון לסעודת ברית מילה

קודם ברכת המזון אומרים 'שיר המעלות' בניגון, ואין אומרים 'נודה לשמך';
המנהג כי המוהל מברך את ברכת המזון בסעודת המילה, וכשמגיע אל 'בפה כל חי לעולם ועד',

מוסיף המברך את הפזמון¹ 'אלדים צוית' חתום בראשי החרוזים לרבי אפרים (בר יעקב) מעיר בונא.

אלהים צוית לידידך בחירך

זראשית יז:ט את-בריתי תשמך חק בשאריך

ברית עולם:

אתה תברך ליוצרך

ישעיה ס:ט ולקדוש ישראל כי פאריך:

פאריך לו פאלני ממרא בהראך

פקודך ביום כפור בעשותו במוראך

ברית עולם:

פצת ממחין מכותיך ארפאך

שמות טו:כו כי אני יי רפאך:

רופאך בחסרך מאכריך מודיעים תדמים

רשם זראשית יז:טא התהלך לפני והיה תמים:

ברית עולם:

ראיתי נקפך בדם עלה ושלמים

דברים כז:ל למען ייטב לך והארכת ימים:

ימים מברית בהתעצל אב החכמים

יעדתו שמות ד:כו אז אמרה חתן דמים

ברית עולם:

יה זכר לסגלה מעמים

הפלה חסדיך מושיע ממתקממים

ממתקממים אאסך נדתיך ואצבר

מעט אראך מתבוססת בדמיך עליך באעבר

ברית עולם:

ממת עליך אשבר

ואני בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור

מבור אב המון ביצאתו

מכבודך נעזר וברות עמו בריתו

ברית עולם:

מנוחה דחה וקציצת בהרתו

ויקרא יג:ג וביום השמיני ימול בשר ערלתו:

ערלתו ודי ולא ספק היום אז אתמול

עליה דחין שבת ולא על מכשירי סבינא להמל

ברית עולם:

עשה מילה ופריעה ומציצה שוב מל

ואשה מלה ולא גוי המל ימול

ימול ביום ולא בלילה אפילו ספק ישנה

יחבב אף כי בעירים הנה הנה

ברית עולם:

1. Usually, the leader says the following פיוט aloud while others read silently or near silently, except for the refrain 'ברית עולם' which everyone says together. It is also acceptable to say the פיוט entirely to oneself.

- יִשָּׁן וְעָר לְבוּשׁ וְעָרם עֵת נִזְכָּרָנָה ◇
 תכלים קכו:3 ימלא שחך פינז ולשוננו רנה
 רנה בנפצח יכ:36 בלמנצח על השמינית ◇
 רחש לבי דבר טוב קיט:קס3 שש אנכי על אמרתך ◇ ברית עולם:
 רחמים תעורר לעדתך ◇
 גט:11 ליי השועה על עמך ברכתך ◇
 ברכתך תנה לחביבים בנים ◇
 ברתך לי גלות מים ישועה מפענים ◇ ברית עולם:
 בשמחה שלמה ישמחו יוניך בחתוננים ◇
 גט:110 השנים ורעננים ◇
 ורעננים קכח:ג בשתלי ויתים ולארצם יקוו ◇
 ואויביך חרב יחרבו ◇ ברית עולם:
 ועד לבניך ויעידו באים ויחוו ◇
 ישעיה מ:1 כל הגוים כאין נגדו מאפס ותהו נחשבו ◇
 נחשבו בבהמה נממו פעינים ◇
 נתונים מלאכי ג:כא תחת כפות רגליכם ◇ ברית עולם:
 נמולי פקם עבור אתם ובנים ◇
 יחזקאל לו:כד ולקחתי אתכם מן הגוים וקבצתי אתכם
 אתכם לבבכם אמול מערלתכם ◇
 ואת דרוחי לו:כו אתן בקרבכם ◇ ברית עולם:
 יואל כ:כו אכול ושבוע והללתם על ארצכם ◇ שמות טז:10 אשר נתן יי לכם ◇ בכתוב ואכלת ושבעת ...
 מוסיף המברך (הוא המוהל) את החרוזים הבאים שחיבר רבי אפרים בר יעקב מבונא.
 אם נימולו תאומים אומרים הכל בלשון רבים.
 הרחמן ◇ הוא אשר חנן את הילד הזה לאביו ולאמו ◇ הוא יגן עליו ממרמו ◇
 ובשלום יבא על מקומו ◇ ויהי אלהיו עמו ◇ ובאפרים ובמנשה לשומו ◇ ויקרא בישראל שמו:
 הרחמן ◇ הוא פקוד יפקדו ברחמים ◇ להבינו בדת חבומים ◇ ויכלה בשוב ימים ◇
 וישנותיו בפעמים ◇ יעבדוהו עמים ◇ וישתחוו לו לאמים:
 הרחמן ◇ הוא רבות שנים יחיה ◇ צדק לדגליו יקראהו ◇ ונחמת ציון יראהו ◇
 ואת עמו לשלום יברכהו ◇ ויעורר חסדיו לרחמיו ◇ כי חפץ חסד הוא:
 הרחמן ◇ הוא יברך את החתן הזה ובעל בריתו ◇ ישמח אביו ותגל יולדתו ◇
 ויתברכו המסבים בסעודתו ◇ וכן יזכו שישמחו בחתנתו ◇ בני בנים להראותו ◇
 ויש תקוה לאחריתו:
 הרחמן ◇ הוא מהרה יזכר זאת מצותו ◇ בה יפדה אימתו ◇ רחמים יעורר לעדתו ◇
 קהליו יקפץ בחמלתו ◇ בהראתו את עשר כבוד מלכותו ◇ ואת יקר תפארת גדלתו:
 הרחמן ◇ הוא יברך את החתן הזה ובעל בריתו ◇ ואת אביו ואת אמו ואת רבותינו ◇
 ואת אחינו היושבים פה ◇ כמו שנתברכו אבותינו אברהם יצחק ויעקב בכל מכל כל ◇
 בן יברך אותנו כלנו יחד בברכה שלמה ונאמר אמן: ממרום וכו'

Two days after the מילה, ברית, friends of the family come to the mother's house,
 wash the baby and have a party, called שלישי למילה.

¹ סדר 'חול קרייש'

בשבת בה הולכת היולדת לבית הכנסת, עושים לתינוק או לתינוקת 'חול קרייש'. ביום המילה קיבל הילד שם קודש שבו עתיד להיקרא לתורה, ובשבת שיוולדת הולכת לבית הכנסת נותנים לו שם חול, שהוא כינוי בפי הבריות, כגון יצחק - איצק, אליעזר - ליזר, אלכסנדר - סנדר, מרדכי - מוטל, יחזקאל - חזקי. יש שאינם נותנים לו כינוי חול אלא חוזרים על שם הקודש שלו, להודיע כי שם הקודש ישמש אותו גם בחיי החולין.

כך הוא סדר 'חול קרייש':

אחר סעודת שבת באים לבית היולדת נערים שעדיין לא הגיעו למצוות. מלבישים את התינוק בגדי הדר כביום המילה, מקשטים את עריסתו, מכסים אותו בטלית מצויצת, ומניחים חומש ויקרא למראשותיו.

פסוקי התורה

הנערים יושבים סביב השולחן או עומדים סביב עריסת התינוק ואומרים את הפסוקים הקבועים ל'חול קרייש', כפי שנדפסו בסידורים 'עבודת ישראל' ו'שפת אמת'.

1 זרעית ח:א בראשית בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ:

2 ח:א ויכפו השמים והארץ וכל צבאם:

3 מ:טז המלאך הגאל אתי מפלדע יברך את הנערים

ויקרא בהם שמי ושם אבתי אברהם ויצחק וידעו לרב בקרב הארץ:

4 שמות ח:א ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב איש וביתו באו:

5 ויקרא ח:א ויקרא אל משה וידבר יי אליו מאהל מועד לאמר:

6 צמדזר ח:א וידבר יי אל משה במדבר סיני באהל מועד

באזנך לזודש השני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים לאמר:

7 דברים ח:א אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל בעבר הירדן

במדבר בערבה מול סוף בין פארן ובין תפל ולבן ונזרת ודי זהב:

8 לג:א וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלהים

את בני ישראל לפני מותו:

9 לז:ב ולכל היד הוזקה ולכל המורא הגדול

אשר עשה משה לעיני כל ישראל:

כשסיימו אמירת הפסוקים, מרימים הנערים יחדיו את עריסת התינוק, וקוראים בקול רם: "חול קרייש! איך יקראו לתינוק? פלוני! פלוני! פלוני!" - וחוזרים על כך ג' פעמים. נותנים לנערים, טרם לכתם, שקית של פירות, אגוזים ודברי מתקה כיוצא בהם. אף לתינוקת נקבה עושים 'חול קרייש', ואלה באות נערו, אבל אין אומרים אצלה את הפסוקים ולא מניחים חומש בעריסתה.

1. There is an ancient אשכנזי which dates back to the middle ages, to call the baby by the Yiddish/German or Judeo-German equivalent of the Hebrew name, known as 'חול קרייש'. It must be noted that as early as the fifteenth century, the term was explained as referring to the חול שם in the sense of secular (מהר"ם מינץ).

As an example of the two-name phenomenon, many medieval אשכנזי were called Leon, and are referred to as "Rabbi Leon" in literature. Some are sometimes referred to as רב יהודה or אריה and the like, so at least some had both names. The Hebrew name was what they were named at the ברית, while Leon was what they were called on a daily basis. For example, the רבי of ליאון רבי שלמדני רוב תלמודי was named Rabbi Leon (sometimes Leontin). These were not Jewish names, however, an entire literature developed around the proper spelling - and origin - of these names, since when writing גיטין - (בית יוסף אבן העזר קכט), where the spelling of names, including Leon, are discussed.

סדר פדיון הבן

האב נעמד מול הכהן, שיושב בדרך חשיבות כדי לקבל את מתנת הכהונה.
האב לוקח את בנו ומניחו בזרועות הכהן היושב, ואומר:

אֲשֶׁתִּי פְלוֹנִית יָלְדָה לִּי בֶן זָכָר פְּלוֹנִי ◊ בְּכוֹר ◊ פֶּטֶר רַחֵם ◊ וַחֲרִי הוּא שְׁלֹךְ:

הכהן שואל את האב:

אִי־זֶה תִּרְצֶה יוֹתֵר ◊ אֶת בְּנֶךָ בְּכוֹרֶךָ זֶה ◊ אוֹ חֲמִשָּׁה סְלָעִים דְּמֵי פְדִיּוֹנוֹ?

האב נוטל את הכלי עם המעות בידו ומשיב:

אֶת־בְּנִי בְּכוֹרִי אָנִי רוֹצֶה יוֹתֵר ◊ וְהֵא לָךְ חֲמִשָּׁה סְלָעִים בְּפְדִיּוֹנוֹ:

ואז מברך האב בקול רם ברכת 'על פדיון הבן' וברכת 'שהחיינו'
ומכוין האב להוציא גם את הכהן בברכת 'שהחיינו' שחייב בה הכהן משום הנאת המעות הבאות לידו:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊

אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו ◊ וְצִוָּנוּ עַל פְּדִיּוֹן הַבֵּן: אָמֵן

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊

שֶׁהַחַיִּינוּ וְקִיָּמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לְזֶמֶן הַזֶּה: אָמֵן

בשעה שמברך נותן האב (יש הנותנים רק אחר גמר הברכות) לכהן את הכלי עם המעות,
והכהן נוטל את המעות בלבד ולא את הכלי. אחר ברכות האב אומר הכהן, ואומרים המסובים עמו:

בְּנֶךָ פָּדוּי ◊ בְּנֶךָ פָּדוּי ◊ בְּנֶךָ פָּדוּי:

הכהן מחזיר את הילד לידי אביו, ונוטל את כוס היין בידו ומברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם ◊ בּוֹרֵא פְּרִי הַגֶּפֶן: אָמֵן

ושותה הכהן, ונותן גם לאבי הבן לשתות.

יש נוהגים שהכהן נוטל את המעות ומוליכם בידו על ראש הבן ואומר:

זֶה תַּחַת זֶה ◊ זֶה חִלּוּף זֶה ◊ זֶה מַחֲוֵל עַל זֶה ◊ יָצָא זֶה לַבְּהֵן:

וְנִבְנָם זֶה הַבֵּן לְחַיִּים ◊ לַתּוֹרָה וּלְיִרְאָת שָׁמַיִם:

יְהִי רָצוֹן שְׁפָשֶׁם שְׁנִבְנָם לַפְּדִיּוֹן בֶּן יִבְנֶם לַתּוֹרָה וּלְחֶפֶז וּלְמַעֲשִׂים טוֹבִים:

הכהן מניח את ידיו על ראש הבן ומברך:

יְשִׁימָךְ אֱלֹהִים בְּאִפְרַיִם וּבְמִנְשֶׁה:

3מדצד 1:כד-כו יְבָרְכֶךָ יְיָ וַיְשַׁמְרֶךָ: יֵאָר יְיָ | פָּנָיו אֵלֶיךָ וַיַּחֲנֶךָ:

יֵשָׂא יְיָ | פָּנָיו אֵלֶיךָ וַיִּשֶׂם לָךְ שְׁלוֹם:

תכלים קכא:י יְיָ שְׁמֶרְךָ יְיָ צִלְּךָ עַל־יַד יְמִינְךָ:

משלי ג:3 כִּי אֶרֶךְ יָמִים וַשְּׁנוֹת חַיִּים וְשְׁלוֹם יוֹסִיפוּ לָךְ:

תכלים קכא:ז יְיָ יִשְׁמְרֶךָ מִכָּל־רָע וְיִשְׁמֹר אֶת־נַפְשְׁךָ: אָמֵן:

סדר תפלת הדרך.

אסור לצאת לדרך קודם שיתפלל שנאמר צדק לפניו יהלך ראשי תיבות צלי. כל המתפלל ויוצא לדרך הקב"ה עושה לו חפציו, וטוב לתת צדקה לפני צאתו שנאמר (תהלים פה:יד) צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו: אצ"ל תפלת הדרך אלא פעם אחת בכל יום שהולך, וזה הוא הנוסחא.

יְהי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יי אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ שְׁתּוּלִיכֵנוּ לְשָׁלוֹם
 וְתַצְעִידֵנוּ לְשָׁלוֹם ◊ וְתַסְמְכֵנוּ לְשָׁלוֹם: וְתַבְיֵאנוּ אֶל־מְחוּז חֶפְצֵנוּ לְחַיִּים וְלְשָׁלוֹם
 וְתַצִּילֵנוּ מִכַּף כָּל־אֹיֵב וְאוֹרֵב בְּיָדֶיךָ: וְתַשְׁלַח בְּרָכָה בְּמַעֲשֵׂה יָדֵינוּ
 וְתַתִּיבֵנוּ לְחֵן וְלַחֲסֵד וְלִרְחֻמִּים בְּעֵינֶיךָ וּבְעֵינֵי כָל־רוֹאֵינוּ: כִּי אַתָּה שׁוֹמֵעַ
 תַּפִּלַּת עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל בְּרַחֲמִים: בְּרוּךְ אַתָּה יי שׁוֹמֵעַ תַּפִּלָּה:

1 ברכת אירוסין.

תהלים קיח:כו ² בְּרוּךְ הָבָא בְּשֵׁם יי בְּרַכְנוּכֶם מִבֵּית יי:

במדבר כד:כ ³ מִה־טֹב אֶחָדֶיךָ יַעֲקֹב מִשְׁכֵּנְתֶּיךָ יִשְׂרָאֵל:

תהלים כ:ח וְאֲנִי בְּרַב חֶסֶדֶךָ אָבֹא בֵיתְךָ אֲשַׁתְּחֹנֶה אֶל־הֵיכַל קֹדֶשְׁךָ בִּירְאָתְךָ:

ק ⁴ מִזְמוֹר לְתוֹדָה הָרִיעוּ לִי כָל־הָאָרֶץ: עֲבְדוּ אֶת־יי בְּשִׂמְחָה כֹּהֵן לְפָנָיו בְּרִנָּה:
 דָּעוּ כִּי־יי הוּא אֱלֹהִים הוּא עֲשֵׂנוּ וְלוֹ אֲנַחֲנוּ עָמּוּ וְצֵאן מִרְעִיתוֹ: כֹּהֵן שְׁעָרָיו | בְּתוֹדָה
 חֲצִרְתָּיו בְּתִהְלָה הוֹדִי'לוֹ בְּרַכּוּ שְׁמוֹ: כִּי־טוֹב יי לְעוֹלָם חֶסֶדְךָ וְעַד־דֹּר וָדֹר אֲמוֹנָתוֹ:

מִי אֲדִיר עַל הַכֹּל ◊ מִי בְרוּךְ עַל הַכֹּל ◊ מִי גָדוֹל עַל הַכֹּל ◊ הוּא יְבָרֶךְ הַחֲתָן וְהַכֶּלֶה:

החופה היא הטלית, והחתן חופה בה את כלתו. החתן מברך ברכת ציצית על הטלית, וגם ברכת 'שהחיינו' אם חדשה היא, ומתעטף בה בכיסוי ראשו, ואחר כך פורש אותה גם על ראש כלתו. השמש או אחד מן העדים מעטף בה את החתן והכלה. הטלית מונחת על החתן והכלה מתחילת ברכת אירוסין ועד גמר כל שבע ברכות הנישואין.

1. The custom of the חתן and כלה not seeing each other before the day of the wedding, is a very recent מנהג, and was not accepted in אשכנז at all. The most probable reason is for the possibility of דם חימוד (מסכת נדה סו עמוד א), which has nothing to do with seeing one another. The הלכות תשעה באב mentions the סעודת סבלונות in שנה ברורה. This meal is eaten the night before the wedding. So the חתן apparently was unaware of this custom! Actually - takes place in the morning, where the חתן and כלה met, and only later during the day did the wedding occur.
2. When the חתן enters the choir greets him by singing ברוך הבא. When the כלה enters they do likewise. Two different נגוני ברוך הבא are sung for the חתן and the כלה.
3. מי אדיר and מי טוב are considered חופה songs as well. They are sung according to the family request, usually after the כלה arrives, so she can hear it sung as well, usually after one recitation of the ברוך הבא, (or for those who add the חופת מיין - at that time).
4. מִזְמוֹר לְתוֹדָה is said in place of a תודה. A wedding is an appropriate place to sing it, to thank God for the שמחה.

⁵ המברך לוקח כוס של יין בידו ומברך.

ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו אללהינו מלך העולם ◊ בורא פרי הגפן: אמן

ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו אללהינו מלך העולם ◊ אשר קדשנו במצותיו
וצונו על העריות ◊ ואסר לנו את הארוסות ◊ והתיר לנו את הנשואות
לנו על ידי חפה וקדושין: ברוך אתה יי מקדש עמו ישראל על ידי חפה וקדושין: אמן⁶
ושותה החתן והכלה. ואחרי כן מקדש לו את הכלה בטבעת קידושין ואומר:
הרי את מקדשת לי ◊ במצעת זו ◊ בדת משה וישראל:

וקורין הכתובה לפני החתן והכלה והאורחים. ואחרי כן מברכים על כוס שני בורא פרי הגפן ואומרים שבע ברכות:

א ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו אללהינו מלך העולם ◊ בורא פרי הגפן: אמן

ב ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו אללהינו מלך העולם ◊ שיהכל פרא לבבודו: אמן

ג ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו אללהינו מלך העולם ◊ יוצר האדם: אמן

ד ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו אללהינו מלך העולם ◊ אשר יצר את האדם בצלמו
בצלם דמות תבניתו ◊ והתקין לו ממנו בגין עדי עד:
ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו יוצר האדם: אמן

ה שוש תשיש ותגל העקרה בקבוצין בניה לתוכה בשמחה:
ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו משמח ציון בבניה: אמן

ו שמח תשמח רעים האהובים בשמחה יצירך בגן עדן מקדם:
ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו משמח חתן וכלה: אמן

ז ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו אללהינו מלך העולם ◊
אשר פרא ששון ושמחה חתן וכלה ◊ גילה רנה ◊ דיצה וחדוה
אהבה ואחוה ◊ ושלווה ורעות:

מחרה יי אללהינו ירמיה לגי: ישמע בערי יהודה ובחצות ירושלים
לגי: קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה
קול מצחלות חתנים מחפתם ◊ ונערים מפשתה נגינתם:
ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו משמח חתן עם הכלה: אמן

5. The מנהג is to use a glass not silver cup. For a בתולה a narrow cup, for an אלמנה or גרושה a wide cup is used. The reason being, so that there will be numerous עדים (given of the narrowness of the cup) that the woman is a בתולה [ב עמוד].

6. Both cups are taken by the שמש from the רב, and given to the חתן, then taken again by the שמש and passed on to the מלך who gives them to the כלה.

Saying **אם אשכחך** at weddings is not part of פולין or ליטא . It is a *very* recent addition.

קכח ⁷ שִׁיר הַמַּעֲלֹת אֲשֶׁרִי כָּל־יֵרָא יְיָ הֶחֱלֵף בְּדַרְכָּיו: יִגַּע בְּפִיךָ כִּי תֹאכַל אֲשֶׁרִיךָ וְטוֹב לָךְ:
אֲשֶׁתְּךָ | בְּגִפְּנֵי הָרִיחַ בְּיָדְךָ בֵּיתְךָ בְּנִיךָ בְּשִׁתְּלִי וְיִתִּים סָבִיב לְשִׁלְחָנְךָ: הִנֵּה כִּי־בֵן יִבְרָךְ
נָבֵר יֵרָא יְיָ: יִבְרָכְךָ יְיָ מֵצִיּוֹן וְרָאָה בְּטוֹב יְרוּשָׁלַם כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ: וְרָאָה־בָנִים לְבָנֶיךָ
שְׁלוֹם עַל־יִשְׂרָאֵל:

ברכת המזון לנשואין.

המברך ברכת המזון אחר סעודת נשואין מוזגין לו ב' כוסות אחת לברכת המזון ואחת לברכות נשואין.

ויקח הכוס האחת בידו ויאמר **רבותי וויר וולען פֿענשען !**

המסובים עונים: **יְהִי שֵׁם יְיָ מְבָרֵךְ מַעֲתָה וְעַד־עוֹלָם :**

המזמן אומר בקול ובנעימת חתונה (המושרת במגילת אסתר בפסוק 'ויהלו את המן'):

דְּוִי הָסֵר וְגַם חֲרוֹן ◊ וְאִזּוֹ אֱלֹם בְּשִׁיר יָרֵן ◊ נִחְנוּ בְּמַעְגְלֵי צָדֵק ◊ שְׁעָה בְּרַבַּת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:
בְּרִשׁוֹת מָרְנָן וְרַבְּנָן וְרַבּוֹתֵי ◊ נִבְרָךְ אֱלֹהֵינוּ שֶׁהַשְׂמִיחָה בְּמַעְוָנוּ ◊ וְשֶׁאֲכַלְנוּ מִשְׁלֹ ◊

המסובים: **בָּרוּךְ אֱלֹהֵינוּ שֶׁהַשְׂמִיחָה בְּמַעְוָנוּ ◊ וְשֶׁאֲכַלְנוּ מִשְׁלֹ וּבְטוֹבוֹ חֵינּוּ:**

המזמן: **בָּרוּךְ אֱלֹהֵינוּ שֶׁהַשְׂמִיחָה בְּמַעְוָנוּ ◊ וְשֶׁאֲכַלְנוּ מִשְׁלֹ וּבְטוֹבוֹ חֵינּוּ:**

בָּרוּךְ הוּא וּבָרוּךְ שְׁמוֹ:

⁸ וכשסיים המברך את ברכת המזון מניח את הכוס הראשונה מידו נוטל את הכוס השניה
ומוסיף לברך את הברכות דלעיל: לאחר מכן מניח את הכוס השניה, וחוזר ונוטל את הכוס הראשונה בידו ומברך:
ושותה המברך משתי הכוסות ונותן לחתן ולכלה ולכל המסובים.

7. **ברכות** have been sung by the choir at the conclusion of the wedding, after all the **ברכות** is sung by the choir at the conclusion of the wedding, after all the **ברכות** have been recited and the glass cup has been broken.

8. According to the סופר, the מנהג was to recite **שבע ברכות** only at the wedding itself. At subsequent סעודות only two ברכות (אשר ברא and בורא פרי הגפן) were said. The reasons being, a) after the חופה, there are no *true* פנים חדשות (that a new dish would be cooked just for them). b), that in the גלות there is no *true* שמחה. This מנהג was changed in the twentieth century, very likely by non-native German רבנים, to match the מנהג in the other countries. Those who follow the older מנהג do not say any ברכה other than אשר ברא, when attending one of the משתה.

סדר לוויה.

בקהילות אחדות הכריזו בשחרית אחר התפילה על לוויה המתקיימת באותו יום. בלוית אדם גדול, מכריזים על סגירות כל החנויות במהלך הלוויה. אם אירעה קבורה בערב שבת או ערב יום טוב, מאחרים את תפילת המנחה באותו יום בחמש או עשר דקות.

בלוויה אומרים מזמור מט ('שמעו זאת כל העמים'). לא נהגו להיעצר ליד בתי כנסיות ובתי מדרשות כדי שבני הנפטר יאמרו קדיש, שהאונן אסור בתפילה ובעניית 'אמן' לפני גמר הקבורה, ואף אחרים אינם אומרים קדיש, ובודאי לא תוך ד' אמות של המת. נושאים את הנפטר לבית הקברות. נשיאת הארון נחשבה מאז ומתמיד לכבוד, שהיה מנת חלקם של בני החברה קדישא, שעסקו בכל עניני הנפטר בהתנדבות. אנשי החברה קדישא הולכים לפני המיטה.

לפי המקובל מרבתינו הראשונים הבנים הולכים אחר מיטת אביהם, יחד עם שאר הקרובים שהולכים ראשונה אחר הארון. בלויה נהוג היה לפנים בישראל שהאבלים מעטפים ראשם עיטוף אבלים, והבן משתתף קמעה בנשיאת הארון של אביו או אמו. אם העיטוף נעשה בטלית, אזי מתעטף האבל בבית הקברות לפני צידוק הדין, ופושטו לפני ההליכה אל הקבר, משום לועג לרש. בדורות עברו עשו עיטוף במטרון, כיסוי ראש הנקרא 'אבל-קאפ', שהיה בגד שחור סביב הראש ותלוי לאחוריו עד אציליו. את החלק התלוי של כיסוי ראש זה, היו כורכים סביב הצוואר, הסנטר והאף, בדומה לעטיפת ישמעאלים שהענינים גלויות אך הפנים מכוסות. כאשר היו מתעטפים בכיסוי זה בבית הקברות, הניחוהו עד בואם אל ביתם.

בדורות האחרונים, על פי תורת האריז"ל, היו יחידים שציוו על יוצאי חלציהם שלא ילכו אחרי מיטתם. אך הרוב החזיק במנהג המקובל לשתף את הצאצאים בלויה, משום יקרא דחי ויקרא דשכבי. (אכן, כדי למנוע מהרוחות והמזיקין להשתתף בלויה, היו מקצת מהנוטים למות שאמרו נוסח תפילה מיוחד להניס את המזיקין מעצמם אחר הפטירה שנדפס ב'קיצור מעבר יבק' וכיוצא בו. ויש בודדים שהורו לבניהם לא ללכת או ליסע אחר הנפטר, אלא להקדים וללכת לבית הקברות לפני מסע הלוויה). בלוית אדם גדול, צועדים תלמידים מאחורי האבלים ובידיהם כתביו.

מרימים את המטה שלאורך שני צדיה מוטות ארוכים ועליה מונח הארון, ונושאים אותה על הכתפיים. בתחילת הלוויה בעת הרמת המיטה, יש מן הנושאים שאומרים את הפסוקים הבאים מדברי הימים ב', וישעיהו: **ד"ס ז' כ: וַיָּבֵאוּ כָּל זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּשְׁאוּ הַלְוִיִּם אֶת-הָאָרוֹן: כ"ז-כ"ח וַיָּבִיאוּ הַכֹּהֲנִים אֶת-אָרוֹן בְּרִית-יְיָ אֶל-מָקוֹמוֹ אֶל-דִּבְרֵי הַבַּיִת אֶל-קֹדֶשׁ הַקִּדְשִׁים אֶל-תַּחַת כַּנְּפֵי הַכְּרוּבִים: וַיִּהְיוּ הַכְּרוּבִים פְּרָשִׁים כַּנְּפִים עַל-מָקוֹם הָאָרוֹן וַיִּכְסּוּ הַכְּרוּבִים עַל-הָאָרוֹן וְעַל-כַּדָּיו מִלְמַעְלָה: יסעי' ו:3 שָׂרָפִים עֹמְדִים | מִמַּעַל לֹא שֵׁשׁ כַּנְּפִים שֵׁשׁ כַּנְּפִים לְאֶחָד בְּשָׂתַיִם | יִכְסֶּה כַּנּוֹ וַיְבָשְׂתִּים יִכְסֶּה רִגְלָיו וַיְבָשְׂתִּים יַעֲוִפָּה:**

הנשים הולכות מאחורי האנשים, ומקדימות לצאת מבית הקברות לפני האנשים. בכמה מקומות נשים אינן מלוות לתוך בית הקברות. וורמישא בעת היציאה מבית הקברות נהגו האנשים להפוך פניהם לצד הכותל, כאשר הקדימו הנשים לצאת.

בדורות האחרונים יש מקומות בהם הנהיגו שנשים אינן מלוות את הנפטר לבית הקברות. הסעת ארון הנפטר על כרכרת מתים, התחדשה בערים הגדולות בדורות האחרונים, בהסכמת גדולי ישראל, וזאת משום שבתי הקברות החדשים היו מרוחקים ממרכזי הערים. בצדי הכרכרה יש שרשמו פסוקים כמו תהלים לא, ו:

תכלים לא: בַּיָּדָךְ אֶפְקֵיד רוּחִי פְּדִיתָה אוֹתִי יְיָ אֵל אֱמֶת:

ישעיה כה:ח בַּלֶּעַ הַמָּוֶת לְנֶצַח וּמָחָּה אֶדְנִי אֱלֹהִים דְּמָעָה מֵעַל כָּל־פָּנִים

נח:ח וְהִלֵּךְ לִפְנֵיהֶם צִדְקָה כְּבוֹד יְיָ יֶאֱסָפָה:

בכמה מקומות היו הסוסים נושאי הכרכרה עטופים בדים שחורים. יש שנמנעו משימוש בכרכרה, מחשש חוקות הגוי. בכמה מקומות הונהגה בעת החדשה תהלוכת לויה מאורגנת בטורים מסודרים וביגוד שחור טקסי, גם זו נחשבה לחידוש מפוקפק. גבאי החברה קדישא גובים צדקה מהמשתתפים בלויה, בקופסת צדקה, אותה מציבים אחר כך גם בבית האבלים.

רבים השתדלו ללוות את הנפטר עד בית הקברות, שהיה מכונה 'בית עולם', 'בית החיים', 'בית הקברות', 'גומ־אורט' או 'דאם גומע אורט' ('מקום טוב' או 'המקום הטוב'). הגיע הנפטר לבית הקברות בכרכרה, מוציאין הימנה את הארון, מניחים אותו על גבי אלונקה מיוחדת, ומכסים אותו בבד שחור. האבלים צועדים בראש המלווים, למרגלות הארון. מי שלא היה בבית הקברות במשך שלושים יום, אומר את הברכה 'אשר יצר אתכם' (ראה להלן).

פְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מִלֵּךְ הָעוֹלָם ◊ אֲשֶׁר־יָצַר אֶתְכֶם בְּדִין
וְזָן וְכִלְכַּל אֶתְכֶם בְּדִין ◊ וְהָמִית אֶתְכֶם בְּדִין ◊ וַיּוֹדֶעַ מִסְפַּר כָּלְכֶם בְּדִין
וְעֵתִיד לְהַחְיֹתְכֶם בְּדִין: פְּרוּךְ אַתָּה יְיָ מְחִיָּה הַמֵּתִים:

אַתָּה גִבּוֹר לְעוֹלָם אֶדְנִי ◊ מְחִיָּה מֵתִים אַתָּה ◊ רַב לְהוֹשִׁיעַ

(ממוסף של שמיני עצרת עד מוסף של יום ראשון של פסח אומרים: מְשִׁיב הָרוּחַ וּמוֹרִיד הַגֶּשֶׁם)

מְכַלְכַּל חַיִּים בְּחֶסֶד ◊ מְחִיָּה מֵתִים בְּרַחֲמִים רַבִּים ◊ סוֹמֵךְ נוֹפְלִים ◊ וְרוֹפֵא חוֹלִים
וּמַתִּיר אֲסוּרִים ◊ וּמְקִים אֲמוּנָתוֹ לִישְׁנֵי עָפָר: מִי כְמוֹךָ פֶּעַל גְּבוּרֹת
וּמִי רוֹמֵה לָךְ ◊ מִלֵּךְ מֵמִית וּמְחִיָּה וּמַצְמִיחַ יִשׁוּעָה ◊ וְנֶאֱמַן אַתָּה לְהַחְיֹת מֵתִים:

קריעה לפני קבורה

בבית הקברות מכניסים את הנפטר אל תוך הבית המיועד לאסיפת הקהל בלויה ולטהרת נפטרים ממקומות רחוקים, הוא 'בית צידוק הדין' (המכונה גם 'בית הצור תמים', 'מטהר הדין', 'מטהר הדין', 'מטהר הדין'). מציבים את הארון על שולחן הטהרה, ספסל אבן המכונה 'מטהר שטיין'. אם האבלים כהנים, מניחים את הארון בחצר תחת כיפת השמים.

בבתי קברות אחדים בנו בדורות האחרונים את בית צידוק הדין, עם סדק הפרדה בתיקרה רחב כעשרה סנטימטר מקיר לקיר, או גג נפתח בחלקו, כדי שהכהן יוכל לעמוד מול הנפטר באגף שאליו אין טומאת המת מגיעה. אם לא קרע האבל בעת יציאת הנשמה, הריהו קורע עתה. אנשי החברה קדישא מפנים את תשומת לב האבל, שילבש בגד שניתן לקורעו. בשעת הקריעה פותחים את הארון לדקות אחדות. איש אחר מסייע לאבל, בידו סכין הפוך, הקת לכיוון האבל, והלהב בידו, וחותר מעט בבגדים העליונים מול החזה, והאבל מרחיב את החתך לקריעה של טפח כלפי מטה. אין קורעים את הגופיה. אֲבֵלָה מקבלת סיוע זה מאשה. היא מכסה את מקום הקריעה בצעיף או מטפחת. אם אין בידה, הריהי מהדקת את הקריעה בסיכה. על אב או אם קורעים בשמאל החזה, ועל אח או אחות, בן או בת, קורעים בצד ימין. אין קורעים על ילד שלא מלאו לו שלושים יום. קטן אינו קורע עד שיהא בן י"ב שנה ויום אחד. אין האבלים מברכים בעת קריעה זו, ובמקצת קהילות מברכים. מיד אחר הקריעה על אב ואם, חולץ האבל את מנעליו. על שאר קרובים חולץ רק בבואו לביתו. ביום טוב אין קורעים, ובחול המועד קורעים רק על אב ואם. על שאר קרובים ממתניים בקריעה עד אחר יום טוב. בגמר הקריעה, בודקים אם הנפטר שוכב בתנוחה ישרה, וסוגרים את הארון.

צדוק הדין

כשבאו עם המת לבית הקברות אומרים צדוק הדין, ובכל ימים שאין אומרים תחנון אין אומרים אותו, ע"כ גם בתשעה באב אין אומרים אותו. וכן בערב שבת וערב יום טוב אחר חצות אין אומרים אותו. ויש שגם אין אומרים אותו בקבורת ילד שלא היה עדיין בן שנה. והאבל מתחיל והקהל אומרים עמו: צידוק הדין אחר הקריעה האבל מתחיל בקול רם לומר צידוק הדין, והקהל אומר עמו בקול רם:

צדוק הדין 37:7 הצור תמים פָּעֵלָו בִּי כָל־דְּרָכָיו מִשְׁפָּט אֵל

- הצור תמים בְּכָל פֶּעַל
השליט בְּמַחֲזָה וּבְמַעַל
הצור תמים בְּכָל־מַעֲשֵׂה
האומר וְעֵשָׂה
ובזכות הנֶעֱקָד בְּשָׂה
צדיק בְּכָל־דְּרָכָיו הצור תמים
חֲמֹל־נָא וְחַס נָא עַל אֲבוֹת וּבָנִים
צדיק אַתָּה יְיָ לְהַמִּית וּלְהַחְיֹת
חֲלִילָה לָךְ זְכוּרֵנוּ לְמַחֲוֹת
בִּי לָךְ אֲדוֹן הַרְחֵמִים וְהַסְלִיחוֹת:
אדם אִם בְּךָ־שָׁנָה יִהְיֶה
מִה־יִּתְרוֹן לֹא בְּלֹא הָיָה יִהְיֶה
ברוך הוּא בִּי אֲמַת דִּינוֹ
וּמְשַׁלֵּם לְאָדָם חֲשׁוֹנוֹ וְדִינוֹ
יְדַעֲנִי יְיָ בִּי צֶדֶק מִשְׁפָּטָךְ
וְתִזְכֶּנִי בְּשִׁפְטָךְ
תכלים קיט:קלז צדיק אַתָּה יְיָ וְיִשְׂרָאֵל מִשְׁפָּטָיִךְ:
דִּין אֲמַת
ברוך דִּין הָאֲמַת
נֶפֶשׁ כָּל־חַי בִּידֶךָ
רַחֵם עַל פְּלִטַת צֵאן יֶדְךָ
אֲמוֹנָה וְאֵין עֹל צִדִּיק וְיִשְׂרָאֵל
מִי יֹאמֶר לוֹ מִה תַּעֲשֶׂה
חֶסֶד חֲנֹם לָנוּ תַּעֲשֶׂה
הַקְשִׁיבָה וְעֵשָׂה:
אֲרָךְ אַפִּים וּמְלֵא רַחֲמִים
בִּי לָךְ אֲדוֹן הַסְלִיחוֹת וְהַרְחֵמִים:
אֲשֶׁר בִּידֶךָ פִּקְדוֹן כָּל רוּחוֹת
וְיַחֲיוּ נָא עֲיִנֶיךָ בְּרַחֲמִים עָלֵינוּ פְּקָחוֹת
או אֵלֶּה שְׁנַיִם יִהְיֶה
ברוך דִּין הָאֲמַת מִמִּית וּמַחְיָה:
וּמְשַׁמֵּט הַכֹּל בְּעֵינָיו
וְהַכֹּל לְשִׁמּוֹ הוֹדִיָּה יִתְּנוּ:
תַּצְדִּיק בְּדִבְרֶךְ
וְאֵין לְהַרְחֵק אַחֵר מִדַּת שִׁפְטָךְ
שׁוֹפֵט צֶדֶק וְאֲמַת
שֶׁכֶל־מִשְׁפָּטָיו צֶדֶק וְאֲמַת:
צֶדֶק מְלֵאכָה יִמְיָנְךָ וְיָדְךָ
וְתֹאמַר לְמַלְאָךְ הָרַף יָדְךָ:

ירמיה 37:17 גָּדַל הַעֲצָה וְרַב הָעֲלִילָה אֲשֶׁר־עֲיִנֶיךָ פְּקָחוֹת עַל־כָּל־דְּרָכֶיךָ בְּנִי אָדָם לָתֵת
לְאִישׁ בְּדִרְכָּיו וּבְכַפְרֵי מַעֲלָלָיו: תכלים 37:17 לְהַגִּיד בִּי־יִשְׂרָאֵל צוּרִי וְלֹא־עוֹלָתָה בּוֹ:
איוב 4:כא יְיָ נָתַן וְיְיָ לָקַח יְהִי שֵׁם יְיָ מְבֹרָךְ: תכלים עח:לח וְהוּא רַחוּם | יִכְפַּר עוֹן וְלֹא יִשְׁחִית
וְהַרְבֵּה לְהַשִּׁיב אָפּוֹ וְלֹא יַעִיר כָּל־חַמָּתוֹ:

לעולם אומרים צידוק הדין, אף בערב יום טוב ומוצאי יום טוב, אלא שבימים שאין בהם תחנון, כולל תשעה באב, מניחים את מיטת הנפטר על שולחן הטהרה רק לרגע, ואת צידוק הדין אומרים בלחש תוך כדי הליכה בדרך אל הקבר. צידוק הדין אומרים ביום ולא בלילה. ביום טוב אין אומרים צידוק הדין, ומולכים את הארון משער בית הקברות עד הקבר, בלא הפסק, בלא תפילה, בלא קדיש ובלא 'שורה'. יש שאינם אומרים צידוק הדין בקבורת ילד שלא מלאה לו שנה. בקבורת ילד שעדיין לא נימול, חותכים את הערלה בעזרת חתיכת זכוכית או אבן חדה, כאשר ארונו ניצב פתוח על שולחן הטהרה, לאחר מכן עוטפים שוב את הנפטר, ונוהגים בה כרגיל. את הערלה אין מניחים בארון, אלא בתוך הקבר למרגלות הארון. אחר אמירת צידוק הדין, יש עורכים הספד, ורק לאחריו נושאים את הנפטר אל קברו. אבל כהן אינו הולך אל הקבר בשעת הקבורה, וממתין ליד בית צידוק הדין.

קבורה

בקהילות הותיקות היתה 'חברה קדישא' דקברנים' ממונה על חפירת הקבר ומעשה הקבורה. תיכף עם הוודע דבר הפטירה, עליהם להיות מוכנים לעשות את מצוותם ולבוא בזריזות לבית הקברות לחפירת הקבר. אין מתעסקים בחפירה שני אנשים בבת אחת, אלא בזה אחר זה, זה נכנס וזה יוצא, אם לא שהשעה דחוקה ובהולה. במקצת מקומות נהגו לפני הכנסת הארון לקבר, להשליך מנעול אל תוך הקבר ולאבד את המפתח שלו. כאשר הארון סגור לגמרי, מורידים אותו אל הקבר על ידי ארבעה אנשי החברה קדישא באמצעות שני חבלים או שתי חגורות, באופן שמניחים את הראש לכיוון מערב ואת הרגלים למזרח כיוון א"י. יש מקומות בהם נהגו להניח את ראש המת לצד צפון ורגליו לצד דרום.

לפני הורדת הארון לקבר, מסירים מעליו את המפה השחורה. בשעת הורדת הארון אל הקבר, יש נוהגים לומר את הפסוק בבראשית כה, ו:

זכרשית כה: וְלִבְנֵי הַפִּילֹגְשִׁים אֲשֶׁר לְאַבְרָהָם נָתַן אַבְרָהָם מִתְּנָת

וַיִּשְׁלַחם מַעַל יִצְחָק בְּנוֹ בְּעֹדְנוֹ חַי קְדָמָה אֶל-אֶרֶץ קְדָם: יש שחוזרים על פסוק זה ג' פעמים.

את המטה עליה נשאו את הארון אל הקבר, מהפכים פעם אחת בלבד. יש שנהגו להפוך את המטה שלוש פעמים, ויש המקפידים להפוך את המטה בכיוון המתרחק מהעיר. אחר הורדת הארון אלי קבר, העומדים מסביב זורקים עפר אל הקבר, כל אחד אחד שופך עפר באת שבידו שלוש פעמים, ובמקצת קהילות זורקים שבע פעמים. האבלים הם הראשונים הזורקים עפר על הארון, הבנים לפי סדר לידתם, אחריהם קרובי המשפחה, ולבסוף שאר הנוכחים. אין מעבירים מיד ליד את האת לזריקת העפר, אלא זה מניח וזה נוטל, ואין מכינים עפר על האת ליתן בידי הזורק אל הקבר. כאשר מתמלא הקבר כדי מחציתו בערך, תוקעים למראשותיו שלט הנושא את שם הנפטר ויום פטירתו (או פרטים מזהים אחרים כגון מספר חלקת הקבר כפי שמופיע בספרי החברה קדישא). אנשי החברה קדישא דקברנים מסיימים את המלאכה, צוברים את שארית העפר ועושים מעליו תל. תל זה, המכונה 'צורת קבר', מחודד למעלה, נערס רחב יותר לצד הראש, וצר יותר לצד הרגלים. אין יוצאים מן בית הקברות לפני גמר עשיית 'צורת הקבר'. ביום טוב אנשי החברה קדישא מורידים את הארון אלי קבר, וכל היתר נעשה בפיקוחם על ידי נכרים. גוונים ספרי תורה ותפילין בקברו של רב קהילה או ראש ישיבה, לצד ראשו, בתוך קדירה חדשה שמניחים בנקב מיוחד שבקבר. בגמר הקבורה, נהגו אנשי החברה קדישא בכמה קהילות לומר תפילה לעילוי נשמת הנפטר:

זכרים

יְהִי רָצוֹן לְפָנֶיךָ יי אֱלֹהֵי הַנְּשָׁמוֹת שֶׁתִּקְבֹּל נִשְׁמַת (פְּלוּנִי בֶן פְּלוּנִי) לְפָנֶיךָ בְּאַהֲבָה וּבְחֶפֶז ◊ וְתִשְׁלַח לוֹ מְלָאכֶיךָ הַטּוֹבִים לְהוֹלִיךְ נִשְׁמַתוֹ לְגַן עֵדֶן ◊ בְּאִשֶּׁר שִׁלַּחְתָּ מְלָאכִים לְיַעֲקֹב אָבִינוּ ◊ בְּמוֹ שֶׁבְּתוֹב: לז:ג-ג וַיַּעֲקֹב הָלַךְ לְדֶרֶךְו וַיִּפְגְּעוּ בּוֹ מְלָאכֵי אֱלֹהִים: וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב בְּאִשֶּׁר רָאִם מַחְנֶה אֱלֹהִים זֶה וַיִּקְרָא שֵׁם-הַמָּקוֹם הַהוּא מַחְנֶה: וְתִקָּם בּוֹ מִקְרָא זֶה: יִשְׁעִי מ:לֹא וְקָנִי יי יִחְלִיפוּ כָח יַעֲלִי אֶבֶר בְּנִשְׁרִים יְרוּצוֹ וְלֹא יִזְעוּ יִלְכוּ וְלֹא יִיָּעֲפוּ: וְתִתְּנֶה עִמּוֹ בְּחֶסֶדֶךָ הַמְּרַבִּים ◊ וְתִתְּנֶנֶּג מְדֻשֵּׁן נִפְשׁוֹ וּמְרַב טוֹב הַצִּפּוֹן לְצַדִּיקִים ◊ וְתִהִי נִשְׁמַתוֹ צְרוּרָה בְּצִרוּר הַחַיִּים עִם כָּל שׁוֹכְנֵי עֵפֶר הַשּׁוֹכְבִּים פֶּה עִם כָּל צַדִּיקִים וְצַדִּיקוֹת שֶׁבְּגֵן עֵדֶן ◊ אָמֵן.

נקבות

יְהִי רָצוֹן לְפָנֶיךָ יי אֱלֹהֵי הַנְּשָׁמוֹת שֶׁתִּקְבֹּל נִשְׁמַת (פְּלוּנִית בַּת פְּלוּנִי) לְפָנֶיךָ בְּאַהֲבָה וּבְחֶפֶז ◊ וְתִשְׁלַח לָהּ מְלָאכֶיךָ הַטּוֹבִים לְהוֹלִיךְ נִשְׁמַתָּהּ לְגַן עֵדֶן ◊ בְּאִשֶּׁר שִׁלַּחְתָּ מְלָאכִים לְיַעֲקֹב אָבִינוּ ◊ בְּמוֹ שֶׁבְּתוֹב: לז:ג-ג וַיַּעֲקֹב הָלַךְ לְדֶרֶךְו וַיִּפְגְּעוּ בּוֹ מְלָאכֵי אֱלֹהִים: וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב בְּאִשֶּׁר רָאִם מַחְנֶה אֱלֹהִים זֶה וַיִּקְרָא שֵׁם-הַמָּקוֹם הַהוּא מַחְנֶה: וְתִקָּם בּוֹ מִקְרָא זֶה: יִשְׁעִי מ:לֹא וְקָנִי יי יִחְלִיפוּ כָח יַעֲלִי אֶבֶר בְּנִשְׁרִים יְרוּצוֹ וְלֹא יִיָּעֲפוּ יִלְכוּ וְלֹא יִיָּעֲפוּ: וְתִתְּנֶה עִמָּה בְּחֶסֶדֶךָ הַמְּרַבִּים ◊ וְתִתְּנֶנֶּג מְדֻשֵּׁן נִפְשָׁהּ וּמְרַב טוֹב הַצִּפּוֹן לְצַדִּיקִים ◊ וְתִהִי נִשְׁמַתָּה צְרוּרָה בְּצִרוּר הַחַיִּים עִם כָּל שׁוֹכְנֵי עֵפֶר הַשּׁוֹכְבִּים פֶּה עִם כָּל צַדִּיקִים וְצַדִּיקוֹת שֶׁבְּגֵן עֵדֶן ◊ אָמֵן.

אמירת 'אל מלא רחמים' בציבור, לאחר הקבורה או בכל זמן אחר, אינה מנהג אשכנז. אין מתעכבים ומתמהמהים אצל הקבר אחר הקבורה. לפני שעוזבים את מקום הקבורה, מניח כל אחד מן המלווים אבן קטנה על האדמה המכסה את הנפטר. האבלים חולצים מנעליהם בגמר הקבורה, לפני אמירת הקדיש. ביום טוב וחול"ה, אין חולצים.

קדיש אחר קבורה

כאשר הממונים על עשיית הקבר חוזרים אל קדמת בית הקברות, נאמר הקדיש שאחר הקבורה. קדיש זה, כמו כל פסוק ודבר תורה, צריך להיאמר במרחק של לפחות ד' אמות מהקברים, משום 'לועג לדש', ולכן נאמר בתוך בית צידוק הדין. כאשר יש מת אחר בבית צידוק הדין, או במקום שאין בית כזה, יאמר הקדיש מחוץ לכניסת בית הקברות. יש הנוטלים ידיהם לפני כניסתם לבית צידוק הדין. במקצת קהילות מקדימים לפני הקדיש את מזמור ט"ז ('מכתם לדוד').

טז מכתם לדוד שמרני אל כִּי־חֲסִיתִי בָךְ: אִמְרָתְךָ לִי אֶדְנִי אַתָּה מוֹכֵתִי בְּלִעְלִיךָ:
לְקֹדְשִׁים אֲשֶׁר־בְּאֶרֶץ הַחַיִּים וְאֵדִירִי בְּלִחְפָּצֶיךָ: וְרַבּוֹ עֲצָבוֹתֶם אַחֵר מֵהָרֹו בְּלִאֲסִיךָ:
נִסְפִּיהֶם מִדָּם וּבְלִאֲשָׁא אֶת־שְׁמוֹתֶם עַל־שְׁפָתַי: יי מִנֵּת חֶלְקִי וְכוֹסִי אַתָּה תוֹמִיךָ גּוֹדְלִי:
חֲבָלִים נִפְלוּ־לִי בְּנָעִימִים אַח־נִחַלֶּת שְׁפָרָה עָלַי: אֲבִרְךָ אֶת־יְי אֲשֶׁר יַעֲצֵנִי אַף לַיְלֹוֹת
יִסְרֹוֹנִי בְּלִיֹוֹתַי: שְׁוִיתִי יי לְנִגְדִי תִמְיֵד כִּי מִיְמִינִי בְּלִאֲמוֹמִ: לָכֵן | שְׁמַח לְבִי וַיִּגַּל כְּבוֹדִי
אַח־בְּשָׂרִי יִשְׁכֵּן לְבָטָח: כִּי | לֹא תַעֲזֹב נַפְשִׁי לְשֹׁאֹל לֹא־תִתֵּן חֲסִידְךָ לְרֹאוֹת שְׁחָת:
תוֹדִיעֵנִי אֶרַח חַיִּים שְׁבַע שְׁמוֹחוֹת אֶת־פָּנֶיךָ נְעִימוֹת בְּיָמֶיךָ נֶצַח:

הקהל אומר עם האבל את לשון הקדיש עד 'ויקרה':

אבל כורע יתגדל ויתקדש שְׁמִיה רַבָּא ◊ בְּעֶלְמָא דְּהוּא עֵתִיד לְאַתְחִידָתָא ◊
וְלֹאֲחִידָתָא מִתָּיָא ◊ וְלֹאֲפִקָא יְתֵחוֹן לְחַיִּי עֶלְמָא ◊ וְלִמְכַנָּא קִרְתָּא דִּירוּשָׁלַם ◊
וְלִשְׁבָּלָלָא חֵיבָלָה בְּגוֹה ◊ וְלִמְעַקֵּר פִּלְחָנָא נִכְרָאָה מֵאַרְעָא ◊ וְלֹאֲתַבָּא פִּלְחָנָא
דְּשָׁמְיָא לְאַתְרָה ◊ וְיִמְלִיךָ קִדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא בְּמַלְכוּתָהּ וְיִקְרָה ◊ בְּחֵיבוֹן וּבְיִמְכוֹן
וּבְחַיִּי דְּכָל־בֵּית־יִשְׂרָאֵל ◊ בְּעֶגְלָא וּבְזֶמֶן קָרִיב: וְאִמְרוּ אַבְל כורע אָמֵן: (קהל אָמֵן)

יְהֵא שְׁמִיה רַבָּא מְבָרַךְ לְעָלָם וְלְעָלְמֵי עֶלְמִיָּא וּבְנִשְׁמָה אַחֲרֵת מוֹסִיפִים 'יתברך'

אבל כורע יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ◊

ויתגדל ויתעלה ויתחלל שְׁמִיה דְּקִדְשָׁא אַבְל כורע בְּרִיךְ הוּא הַצִּיבוֹר אומר עמו (ולא לאחריו).

לְעָלָא מְכַל־בְּרַבָּתָא וְשִׁירָתָא תְּשַׁבְּחָתָא וְנִחְמָתָא ◊

דְּאִמְרִין בְּעֶלְמָא: אַבְל כורע וְאִמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

יְהֵא שְׁלָמָא רַבָּא מִן־שְׁמִיָּא ◊ וְחַיִּים עֲלֵינוּ וְעַל כָּל־יִשְׂרָאֵל: וְאִמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו ◊ הוּא יַעֲשֵׂה שְׁלוֹם עֲלֵינוּ ◊ וְעַל־כָּל־יִשְׂרָאֵל: וְאִמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

יש הנוהגים שהאבל בגמר אמירת הקדיש, אינו חוזר לפסוע ג' פסיעות לפניו אחר שפסע לאחריו.
 החיוב הראשון במעלה לאמירת קדיש זה, הוא בנו של הנפטר. אין שם בן, אומרו אבל אחר, או בעל "אהרצייט",
 ובהיעדרם אומרו אחד מאנשי החברה קדישא. קדיש אינו נאמר בשנים, אלא ביחיד.
 אין אומרים קדיש זה בימים שאין בהם תחנון. בימים אלה יש אומרים קדיש יתום,
 או שאומרים קדיש דרבנן כשמקדימים לו לימוד משנה, כגון ברכות פ"ט מ"ה:

חַיֵּב אָדָם לְבָרֵךְ עַל הָרָעָה בְּשֵׁם שְׁחֹא מְבָרֵךְ עַל הַטּוֹבָה ◊ שְׁנַאֲמַר: דְּזָרִים וְיֵכ וְאַתְּבִתְּ אֶת
 יְיָ אֱלֹהֶיךָ בְּכָל־לְבָבְךָ וּבְכָל־נַפְשְׁךָ וּבְכָל־מְאֹדְךָ: בְּכָל־לְבָבְךָ ◊ בְּשֵׁנִי יִצְרִיךָ ◊ בְּיָצֵר טוֹב
 וּבְיָצֵר רָע: וּבְכָל־נַפְשְׁךָ ◊ אִפְלוּ הוּא נוֹטֵל אֶת נַפְשְׁךָ: וּבְכָל־מְאֹדְךָ ◊ בְּכָל מְמוֹנְךָ:
 דָּבָר אַחֵר בְּכָל מְאֹדְךָ ◊ בְּכָל מְדָה וּמְדָה שְׁחֹא מוֹדֵד לָךְ הָיִי מוֹדָה לוֹ בְּמֵאד מְאֹד:

אחר כך אומרים: רַבִּי חֲנַנְיָא בֶּן עֲקָשָׁי אָמַר:

רָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְזַכּוֹת אֶת יִשְׂרָאֵל ◊ לְפִיכָךְ הִרְבָּה לָהֶם תּוֹרָה וּמִצְוֹת ◊
 שְׁנַאֲמַר: יִשְׁעִי מִצָּדֶק יְיָ חָפִיץ לְמַעַן צְדָקוֹ יִגְדִּיל תּוֹרָה וַיֵּאדָּר:
 קדיש דרבנן. ביום טוב אין אומרים שום קדיש.

שורה

אחר אמירת הקדיש עושים 'שורה' בקדמת בית הקברות, תחת כיפת הרקיע.
 קהל המלוים נעמד בשתי שורות, והאבלים הולכים ביניהם, הבנים הולכים לפי סדר הגיל שלהם, ואומרים להם:

הַמָּקוֹם יִנַּחֵם אוֹתְךָ (אֶתְכֶם) בְּתוֹךְ שְׂאֵר אֲבֵלֵי צִיּוֹן וִירוּשָׁלַם:

ביום טוב אין עושים 'שורה', ובחול המועד עושים. במקצת קהילות אין עושים 'שורה' אף בחול המועד.
 מקפידים שיהיו עשרה אנשים ב'שורה', מלבד האבל. אם אין מנין מלבדו, אין עושים 'שורה'.

זריקת עשבים ועפר

אחר השורה, כל היוצא מבית הקברות תולש עשבים וזורקם לאחור מעל ראשו,

תוך אמירת לשון הפסוק בתהלים עב, טז:

תְּהַלִּים עַב־טז: וַיִּצְצוּ מֵעֵיר בְּעֶשֶׂב הָאָרֶץ:

אם אין עשבים בבית הקברות, נוטל מעט עפר וזורקו לאחור ואומר את לשון הפסוק בתהלים קג, יד:

קג:יד: זָכוֹר כִּי־עֹפֶר אֲנִי:

יש העושים כן שלוש פעמים.

אף בחול המועד ושאר ימים שאין אומרים בהם תחנון תולשים וזורקים, מלבד ביום טוב.

נטילת ידים אחר לוייה ואחר הליכה בבית קברות

גם שלא אחר לוייה נוטלים ידים ביציאה מבית הקברות, בכיור בית הקברות, או בחצר בית הכנסת, ומקפידים שהידים תהיינה רחוצות לפני כניסה לבית. נוטלים ידים אחר לוייה, בפרט מי שנשא את הארון או נגע בו, ואם היו נשים בבית הקברות, ראוי ליטול פעמיים, פעם בכיור בית הקברות, ושנית בחצר בית הכנסת, משום שמלאך המות מרקד בין הנשים בחזירתן. בשעת הנטילה אחר קבורה יש אומרים את הפסוק בישעיהו כה, ח:

יִשְׁעִי כֹה: בִּלְעַ הַמּוֹת לְנֶצַח וּמָחָּה אֶדְנִי אֱלֹהִים דְּמָעָה מֵעַל כָּל־פָּנִים

וְחִרְפַּת עֲפֹ יִסִּיר מֵעַל כָּל־הָאָרֶץ כִּי יִי דִבֶּר:

אין לוקחים את הנטלה מיד ליד, אלא מניחים אותה אחר הנטילה, והבא בתור נוטלה ממקום הינוחה. רוחצים גם את הפנים ואין מנגבים את הידים אחר רחיצה זו. בתשעה באב יש אומרים שאין למלוים לרחוץ את ידיהם, כיון שמעיקר הדין לא חייבים בזה. ביציאה מבית הקברות נהגו לישב שלוש פעמים, בכל פעם יושבים מעט, קמים והולכים כמה פסיעות ושוב יושבים מעט, כך שלוש פעמים. לפי המנהג הישן חוזרים ויושבים באופן זה עוד שלוש פעמים בחצר בית הכנסת, ופעם נוספת בבית האבל, סך הכל שבע פעמים. יש היושבים שבע פעמים בבית הקברות. בעת ישיבות אלה יש האומרים בכל פעם 'וייה נועם' ו'יושב בסתר', ויש האומרים וידו.

הספרים

אין מכניסים את ארונו של הנפטר לצורך הספד לתוך בית הכנסת או בית המדרש, אלא אם היה מרביץ תורה גדול ובאותו מקום קדוש רגיל היה להשמיע את שיעוריו הקבועים. בבית הקברות מספידים לפני מיטתו של כל נפטר, אחר אמירת צידוק הדין. יש עורכים את ההספד באולם שבכניסת בית הקברות. אין מספידים בימים שלא אומרים בהם תחנון, ובערב שבת אחר חצות. גדולי תורה מספידים שוב בבית הכנסת בו ביום או בימים שלאחר הקבורה, בין מנחה למערב, הספדים ארוכים ברוב עס, וכן מספידים במעמדים נוספים, לפי חשיבותו של הנפטר. יש ספדנים שדקדקו להתחיל את הספדיהם בדברי הלכה, כי אין לקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה, אך רוב דברי ההספד נאמרים מתוך דברי אגדה, השוים לכל נפש, אנשים נשים וטף. על גדולי תורה נהוג לשבת ארצה אחר ההספד, מלבד בערב ראש חודש אחר חצות, מפני קדושת ראש חודש. תוך כדי ישיבה ארצה יש יחידים שנהגו לומר:

אֵל מְלֵא רַחֲמִים שׁוֹכֵן בְּמִרוֹמִים הַמָּצֵא מְנוּחָה נְכוֹנָה תַּחַת כְּנָפֵי הַשְּׂכִינָה

בְּמַעְלֹת קְדוֹשִׁים וּמְהוֹרִים מְהוֹרִים בְּזֶהר הַרְקִיעַ אֶת נִשְׁמָת

נִקְבֹּת

זכרים

(פב"פ) בְּעֵבֹר שְׁבִלִי נָדָר אֶתֶּן צִדְקָה בְּעֵדָה בְּשֹׁכֵר זֶה הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא יִסְתִּירֵהוּ בְּסֶתֶר בְּנַפְיוֹ לְעוֹלָמִים וַיַּצְרֵר בְּצִרּוֹר הַחַיִּים אֶת נִשְׁמָתוֹ יְיָ הוּא נִחְלָתָה תְּנוּחַה עַל מְשַׁכְּבוֹ בְּשָׁלוֹם וְנֹאמַר אָמֵן:	(פב"פ) בְּעֵבֹר שְׁבִלִי נָדָר אֶתֶּן צִדְקָה בְּעֵדָה בְּשֹׁכֵר זֶה הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא יִסְתִּירֵהוּ בְּסֶתֶר בְּנַפְיוֹ לְעוֹלָמִים וַיַּצְרֵר בְּצִרּוֹר הַחַיִּים אֶת נִשְׁמָתוֹ יְיָ הוּא נִחְלָתָה תְּנוּחַה עַל מְשַׁכְּבוֹ בְּשָׁלוֹם וְנֹאמַר אָמֵן:

יש הממשיכים בדברי הספד קצרים תוך כדי ישיבה על הקרקע. אחר שהציבור קם מהרצפה, יש מספידים שמסיימים בדברי נחמה. אחר הספד אין אומרים קדיש דרבנן שנהוג לאמרו אחר דרשות רגילות. נהוג להספיד את גדולי התורה שנפטרו באותה שנה, ביום תענית החברה קדישא, שנקבע בכל קהילה במועד אחר, או בימי תענית ציבור כמו עשרה בטבת. הספדים אלה נערכים לעת ערב.

ומצוה לנחם אבלים ולדבר על לבם דברי תנחומים. ושיפטר מן האבל יאמר:

הַמָּקוֹם יְנַחֵם אוֹתְךָ (אֶתְכֶם) בְּתוֹךְ שְׂאֵר אֲבֵלֵי צִיּוֹן וִירוּשָׁלַם:

תפילה בבית האבל

כל ימי השבעה מתאספים בבית האבל לתפילת שחרית, מנחה ומעריב, גם אם אינו אבל על אביו ואמו, ואפילו על תינוק בן שנה. אף בעת שהאבלות הן נשים בלבד, או שאין לנפטר מתאבלים, עושים מנין בבית הנפטר.

אירגון המנין היא מתפקידי החברה קדישא, או של חברה מיוחדת (שנקראת בשם כמו 'חברת מנין' **Minyanverein** או 'חברת אהבת חסד') שקיבלה על עצמה להבטיח מניין לבית האבל. לחברה כזו מצטרפים גם כהנים, חלשים וזקנים, שאין ביכלתם לפעול במסגרת החברה קדישא דמטהרים ודקברנים. פעולות החברים הן 'לשם מצוה', שלא על מנת לקבל פרס.

החברה מביאה לבית האבלים ספר תורה עם ארון קודש, עמוד קריאה, סידורים ושרפרפים. בקהילות קטנות מאוד, באים כל חברי הקהילה להתפלל בבית הנפטר, ובאותו שבוע אין מקיימים תפילה בבית הכנסת.

במידת האפשר עורכים את התפילות בחדר שבו אירעה הפטירה.

מקפידים שנשים לא תהיינה נוכחות בחדר בשעת התפילה.

האבל עצמו מתפלל כשליח ציבור, אם הוא מוכשר לכך (יש נוהגים כן החל מהיום השלישי או הרביעי מהשבעה) אך אינו קורא בתורה בשני וחמישי, ואינו עולה לתורה.

אין אומרים תחנון ולא 'אל ארך אפים'.

אומרים 'למנצח'.

מדלגים על הפסוק 'ואני זאת בריתי'.

אומרים ברכת כהנים בחזרת הש"ץ, אבל כהנים לא נושאים כפים.

אומרים 'תתקבל' בקדישים שאחר התפילה.

אומרים 'שיר מזמור לאסף'.

בסוף כל תפילה אומרים מזמור ט"ז ('מכתם לדוד'), גם בימים שאומרים בהם תחנון, ולא נהגו לומר את מזמור מ"ט ('שמעו זאת כל העמים').

בתפילת מעריב בזמנו אין אומרים 'שיר המעלות' לפני 'ברכו'.

במוצאי שבת אין מזמרים 'לדוד ברוך' ואין אומרים 'ויהי נועם' ולא 'ואתה קדוש', ולא את הפסוקים שלפני הבדלה.

בראש חודש וחנוכה אומרים הלל, אך האבל יוצא מהחדר.

סליחות האבל אומר, אך לא לפני התיבה, ומדלג על הוידוי.

כאשר אין מנין בבית האבל בימי השבעה אין האבל הולך לבית הכנסת, להוציא תשעה באב שכל הקהל כולו בחזקת אבלים.

מותר לו ללכת לסליחות של ערב ראש השנה וערב יום הכיפורים. שאומרים אותן בעוד לילה.

בליל פורים מותר לו ללכת לבית הכנסת לשמוע את קריאת המגילה, ובבוקר גם לתפילה.

לימוד לעילוי נשמת הנפטר

בשבעת ימי האבל נהגו, ערב ובוקר, ללמוד לעילוי נשמת הנפטר.

אם אפשר הדבר, ראוי ללמוד במקום בו יצאה הנשמה.

יש המהדרים ללכת מיד אחר הקבורה לבית הנפטר, לקיים את הלימוד הראשון.

לומדים בבית האבל דברי מוסר ואגדה, מעניני חול, ביקור חולים, תפילה על החולה, תשובה, וידוי, מיתה, מחרה, לוויה, קבורה, ניהום אבלים, דוגמת הנמצא ב'ספר החיים' וב'תוצאות חיים'. יש הלומדים מתוך פרק 'אלו מגלחין', או עניני אבלות מתוך ספרים אחרים.

נפטר שהניח אחריו חידושי תורה, לומדים מתוך ספריו.

בכמה קהילות ניתן השיעור על ידי מגיד השיעור הקבוע של החברה קדישא.

ראוי לתת צדקה לפני התחלת הלימוד. יש האומרים נוסח כלשהו לפני הלימוד ולאחריו,

כדי לידע ולהודיע עבור מי הם לומדים, כמו הנוסח שלפנינו:

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵי וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵי ◊ שְׂבֻכּוֹת לְמוֹד הַמְּשֵׁנָה ◊ שֶׁהִיא אוֹתִיּוֹת נְשָׁמָה:

הִתְחַל נְשָׁמָה (פלוני בן פלוני) צְרוּרָה בְּצִרּוֹר הַחַיִּים ◊ עִם נְשָׁמוֹת אֲבֹרָהּם יִצְחָק יַעֲקֹב

שֶׁרָה רַבֵּקָה רַחֵל וְלֵאָה ◊ וְעִם נְשָׁמוֹת שְׂאֵר צְדִיקִים וְצַדִּיקִיּוֹת שְׂפָנָן עֶדֶן אֲמֹן:

יש האומרים נוסח ארוך יותר, כפי שנדפס ב'תוצאות חיים' וספרים אחרים.

בדורות האחרונים נתפשט ללמוד משניות לעילוי נשמה, כפי שחידש השל"ה ש'משנה' אותיות 'נשמה', ולא נהגו כן הקדמונים, ואף האחרונים באשכנז לא למדו משניות בנוכחות האבל, שהאבל בתוך השבעה אסור בתלמוד תורה ואם משמיעים בנוכחותו משניות מכריחים אותו להיות 'מסיר אזנו משמוע תורה'.

לאחר הלימוד אומר האבל קדיש דרבנן.

יש נוהגים להתפלל וללמוד בבית הנפטר כל ימי השלושים, ולפחות בשבתות שבימי השלושים, ומקצת משפחות עושות כן כל השנה כולה, לעתים על ידי שכירת לומדים בתשלום, במידת האפשר בעשרה עם אמירת קדיש, ולפחות על ידי שני לומדים. עשירים גדולים נהגו לשכור עשרה לומדים, היקצו להם חדר מיוחד, וקבעו בו לימוד יומם ולילה במשך כל שנת האבל. אחרים שכרו מגיד שיעור שילמד עם עשרה בחורים.

בבית אבל אומר :

בלשון אשכנז : רבותי וויר וואללען בענשען ! או : הב לן ונברך !
 המסובים : תכלים קיג:3 יהי שם יי מברך מעתה ועד עולם :
 ברשות : ◇ ◇ ◇ נברך מנחם אבלים שאכלנו משלו :
 המסובים : ברוך מנחם אבלים שאכלנו משלו ובטובו חיינו :
 המזמן : ברוך מנחם אבלים שאכלנו משלו ובטובו חיינו :
 ברוך הוא וברוך שמו :

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם ◇ הן את העולם כלו ◇ בטובו ◇ בן בן בן
 וברחמים ◇ הוא קל:כ נתן לחם לכל בשר פי לעולם חסדו : ובטובו הגדול ◇ תמיד לא חסר
 לנו ◇ ואל יחסר לנו מזון לעולם ועד : בעבור שמו הגדול ◇ פי הוא זן ומפרנס לכל ◇ ומטיב
 לכל ◇ ומבין מזון לכל בריותיו אשר ברא : ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו הן את הכל : אמן
 נודה לך יי אלהינו ◇ על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה מובה ורחבה : ועל
 שהוצאתנו יי אלהינו מארץ מצרים ◇ ופדיתנו מבית עבדים ◇ ועל בריתך שחתמת בבשרנו ◇
 ועל תורתך שלמדנו ◇ ועל חקך שהודעתנו ◇ ועל חיים חן וחסד שהונתנו ◇ ועל אכילת
 מזון שאתה זן ומפרנס אותנו תמיד ◇ בכל יום ובכל עת ובכל שעה :

ועל הכל יי אלהינו אנו מודים לך ◇ ומברכים אותך ◇ יתברך שמו בפי (נ"א בפה)
 כל חי תמיד לעולם ועד : בפתוב: 37 כריס ח: ואכלת ושבעת וברכת את יי אלהיך על הארץ
 הטבה אשר נתן לך : ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו על הארץ ועל המזון : אמן

רחם יי אלהינו עלינו ועל ישראל עמך ◇ ועל ירושלים עירך ◇ ועל ציון משכן כבודך ◇
 ועל מלכות בית דוד משיחך ◇ ועל הבית הגדול והקדוש שנקרא שמו עליו : אלהינו אבינו
 רענו זוננו פרנסנו וכלכלנו ותרנינו ◇ ותרננו לנו יי אלהינו מהרה מכל צרותינו
 ונא אל תצריבנו יי אלהינו ◇ לא לידי מתנת בשר ודם ◇ ולא לידי הלוואתם ◇ אלא
 [נוסח מאוחר : פי אם] לידך המלאה הפתוחה הקדושה והרחבה ◇ שלא נבוש ולא נכלם לעולם ועד :

נחם יי אלהינו את אבלי ירושלים ואת האבלים המתאבלים באבל הזה :
 נחם מאכלם ושמחם מיגונם ◇ באמור : ישעיה ס"ג: כ'איש אשר אמו תנחמנו בן אנכי
 אנחמכם ובירושלם תנחמו : ברוך אתה יי ברוך הוא וברוך שמו מנחם ציון בבני ירושלים : אמן

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם ◇ האל אבינו מלכנו ◇ בוראנו ◇ גאלנו ◇ קדושנו ◇
 קדוש יעקב ◇ המלך החי ◇ הטוב והמטיב ◇ אל אמת ◇ דין אמת ◇ שופט צדק ◇
 לקח נפשות במשפט ◇ ושלט פועלמו לעשות בו בראונו ◇ פי כל דרכיו משפט ◇
 ואנחנו עמו ועבדיו : ועל הכל אנחנו חייבים להודות לו ולברכו ◇ גדר פראות ישראל
 הוא יגדר את הפרצה הזאת מעלינו (אם אחר מברך יוסיף : ומעל האבל הזה) לחיים ולשלום ◇
 הוא יגמלנו לעד חן וחסד ורחמים וכל טוב ומכל טוב אל יחסרנו : הרחמן וכו'

קדיש דרבנן

אחר אמירת מזמורי תהלים נוהגים ללמוד

מעט במשנה או במדרש ואגדה ואחר כך יש אומרים :

זרכות סד אָמר רַבִּי אֱלֶעזֶר אָמר רַבִּי חֲנִינָא ◊ תְּלִמְיֵי חֲכָמִים
מְרַבִּים שְׁלוֹם בְּעוֹלָם שְׁנֵאמַר: יִשְׁעִיכּוּ נְגִיג וְכָל־בְּנֵיךָ לְמוֹדֵי יי
וְרַב שְׁלוֹם בְּנֵיךָ: אֵל תִּקְרָא בְּנֵיךָ אֱלֹה בּוֹנֵיךָ:
תְּהִלִּים קיט:קסכ שְׁלוֹם רַב לְאַהֲבֵי תוֹרָתְךָ וְאִין לָמוּ מִכְּשׁוֹל:
קכג:ו-ט שְׁאֵלוּ שְׁלוֹם יְרוּשָׁלַם יִשְׁלִי אֲהֲבֵיךָ: יְהִי־שְׁלוֹם בְּחֵילְךָ
שְׁלוֹה בְּאַרְמְנוֹתֶיךָ: לְמַעַן־אֲחִי וְרַעִי אֲדַבְּרֶה־נָּא שְׁלוֹם בְּךָ:
לְמַעַן בֵּית־יי אֱלֹהֵינוּ אֲבִיקְשָׁה מִזֶּכֶד לָךְ: כט:יא יי עֲזֹר לְעַמּוֹ יִתֵּן
יי | יִבְרַךְ אֶת־עַמּוֹ בְּשְׁלוֹם:

אחר שיעור בהלכה ושמעתא
יש המקדימין לומר 'רבי חנניא בן
עקשיא' (אחר דרשה באגדתא
לא הצריכו אמירה זו):

רַבִּי חֲנִינָא בֶן עֲקִישָׁי אָמַר ◊
רַצָּה תְּקַדּוּשׁ בְּרוּךְ הוּא לְזִכּוֹת
אֶת יִשְׂרָאֵל ◊ לְפִיכָךְ הִרְבָּה
לָהֶם תּוֹרָה וּמִצְוֹת ◊ שְׁנֵאמַר:
יִשְׁעִיכּוּ מִכָּכָא יי חֲפִץ לְמַעַן צִדְקוֹ
יִגְדִּיל תּוֹרָה וַיֵּאדָּר:

אחר כל דרשה או שיעור אומרים היתומים והאבלים קדיש דרבנן.

כורע יתגדל ויתקדש שְׁמִיה רַבָּא (קהל אָמֵן) ◊ בְּעֶלְמָא דִּבְרָא כְּרַעֲוִיתָה ◊
וַיְמַלִּיךְ מַלְכוּתָה ◊ בְּחַיִּיכוֹן וּבְיוֹמִיכוֹן ◊ וּבְחַיִּי דְכָל־בֵּית־יִשְׂרָאֵל ◊
בְּעֶגְלָא וּבְזִמְן קָרִיב: וְאָמְרוּ כורע אָמֵן. (קהל אָמֵן)

יְהִי שְׁמִיה רַבָּא מְבָרַךְ לְעָלָם וּלְעָלְמֵי עֲלְמַיָּא

כורע יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ◊ ויתתהדר ויתעלה ויתהלל
שְׁמִיה דִּקְדֻשָּׁא כורע בְּרִיךְ הוּא ◊ הַצִּיבּוֹר אֹמֵר עֲמוּ (ולא לאחריו). לְעֶלְא מְכַל־בְּרַכְתָּא
וְשִׁירָתָא תִּשְׁבַּחְתָּא וְנַחֲמָתָא ◊ דְּאִמְרִין בְּעֶלְמָא: כורע וְאָמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

קדיש דרבנן נוסח הרגיל

עַל־יִשְׂרָאֵל וְעַל רַבָּנָן ◊
וְעַל תְּלִמְיֵיהוֹן וְעַל כָּל־תְּלִמְיֵי
תְּלִמְיֵיהוֹן ◊ וְעַל כָּל־מִן דְּעִסְקִין
בְּאוֹרֵיתָא ◊ דִּי בְּאַתְרָא הָדִין וְדִי
בְּכָל־אַתְר וְאַתְר: יְהִי לְהוֹן (ולכוֹן)
שְׁלָמָא¹ [רַבָּא] ◊ חֲנָא וְחִסְדָּא וְרַחֲמִין ◊
[וְחֵיין אֲדִיכִין] ◊ וּמְזוּנָא רְוִיחָא ◊
וּפְרָקְנָא ◊ מִן־קִדְּם אֲבוּהוֹן דִּי בְּשָׁמְיָא
וְאָמְרוּ: אָמֵן:

קדיש דרבנן על פי נוסחא הישנה

עַל־יִשְׂרָאֵל וְעַל רַבָּנָן ◊
וְעַל תְּלִמְיֵיהוֹן וְעַל כָּל־תְּלִמְיֵי
תְּלִמְיֵיהוֹן ◊ וְעַל כָּל (וּכָל) מִן
דְּעִסְקִין בְּאוֹרֵיתָא ◊ דִּבְאַתְרָא הָדִין
וְדִבְכָּל־אַתְר וְאַתְר: יְהִי לָנָא וְלְהוֹן
שְׁלָמָא ◊ חֲנָא וְחִסְדָּא וְרַחֲמֵי
[וְרַחֲמִין] ◊ וּמְזוּנֵי רְוִיחִין [רְוִיחִין] ◊
וּפְרָקְנָא ◊ מִן־קִדְּם מְרָא (מְאַרְיָה)
שְׁמִיָּא (וְאַרְעָא) ◊ וְאָמְרוּ: אָמֵן:

יְהִי שְׁלָמָא רַבָּא מִן־שְׁמִיָּא ◊ וְחַיִּים עָלֵינוּ וְעַל כָּל־יִשְׂרָאֵל: וְאָמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו ◊ הוּא יַעֲשֶׂה שְׁלוֹם עָלֵינוּ ◊ וְעַל כָּל־יִשְׂרָאֵל: וְאָמְרוּ אָמֵן: (קהל אָמֵן)

1. בסדור אזור אליהו כתב שהמילים 'רבא' ו'חיי אריכי' מופיעות לראשונה במהד"ב של השל"ה (אמסטרדם תק"ב).

נוסחי הקדיש

רק יתום אחד אומר קדיש ואין שנים ויותר אומרים קדיש יחדיו כשם שאינם אומרים חזרת הש"ץ בשנים : האומר קדיש, ברשות גבאי, עומד סמוך לבעל תפילה, לימינו או לשמאלו, ואומר קדיש : האומר קדיש יתום או קדיש דרבנן מתעטף בטלית אף בתפילת מנחה וערבית משום כבוד הצבור : העובר לפני התיבה אינו אומר קדיש יתום אם יש שם חיובים אחרים. כאשר אין חיובים אחרים מלבדו, יאמר רק קדיש יתום אחד בלבד אחר 'שיר מזמור לאסף', מפני שאסור להרבות בקדישים מיותרים. אם אין שום חיוב בבית הכנסת, יאמר אדם אחר קדיש יתום בגמר התפילה אחר 'שיר מזמור לאסף'. כל קדיש שתפסו מעומד יש לעמוד בו. רבים מחמירים לעמוד גם בשאר קדישים, ויש הקמים קמעה באמירת 'יהא שמי' בלבד. בכל קדיש יתום אין כופלים 'לעלא' בעשרת ימי תשובה כלל.

אבל (קטן) כורע. יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ שְׁמֵיהּ רַבָּא (קהל אמן) ◇ פְּעֻלָּמָא דְּבָרָא כְּרַעוּתָהּ ◇
וְיִמְלִיךְ מַלְכוּתָהּ ◇ בְּחַיִּיכוֹן וּבְיוֹמֵיכוֹן ◇ וּבְחַיִּי דְּכָל-בֵּית-יִשְׂרָאֵל ◇
פְּעֻלָּא וּבְזִמן קָרִיב: וְאָמְרוּ אבל (קטן) כורע אָמֵן. (קהל אמן)

יְהִי שְׁמֵיהּ רַבָּא מְבָרַךְ לְעָלְמָא וְלְעָלְמֵי עָלְמַי
אבל (קטן) כורע. יִתְבָּרַךְ וְיִשְׁתַּבַּח וְיִתְפָּאֵר וְיִתְרוֹמֵם וְיִתְנַשֵּׂא ◇ וְיִתְהַדָּר וְיִתְעַלָּה
וְיִתְחַלֵּל שְׁמֵיהּ דְּקֻדְשָׁא אבל (קטן) כורע בָּרִיךְ הוּא ◇ לְעָלְמָא מְכָל-בְּרַכְתָּא וְשִׁירָתָא
תְּשַׁבַּחְתָּא וְנִחְמַתָּא ◇ דְּאָמְרוּ פְּעֻלָּמָא: אבל (קטן) כורע וְאָמְרוּ אָמֵן: (קהל אמן)

יְהִי שְׁלָמָא רַבָּא מִן-שְׁמַיָּא ◇ וְחַיִּים עָלֵינוּ וְעַל כָּל-יִשְׂרָאֵל: וְאָמְרוּ אָמֵן: (קהל אמן)
עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִדְרוֹמֵינוּ ◇ הוּא יַעֲשֶׂה שְׁלוֹם עָלֵינוּ וְעַל כָּל-יִשְׂרָאֵל: וְאָמְרוּ אָמֵן: (קהל אמן)

Mourners Kaddish Transliterated

Mourner Bows: **Yisgadal ve'yiskadash Sh'mey Rabbo** (Congregation: **Omaine!**),
be'olehmo deevro cheeroosay, ve'yamlich malchoosay, be'hayaychoun
uv'younmaychoun uv'hayay de'chol Bays Yisroel, ba-agolo uveezman
koreev, ve'imroo Mourner Bows: **Omaine!** (Congregation: **Omaine!**)

Yehay Sh'may Rabbo me'vorach le'olam ul'olehmay olehmayo!

Mourner Bows: **Yisborach v'yishtabah ve'yispo-ar ve'yisrou-mam ve'yisnasay,**
v'yis-hadar v'yis-aleh v'yisa-llal Sh'may De'Koodsho Mourner Bows: **B'rich Hoo!**
L'aylo mee-kol beerchoso ve'shee-roso toosh'beh-hoso ve'nehomoso
da'ahmeeron be'olehmo Mourner Bows: **ve'eemroo Omaine!** (Congregation: **Omaine!**)

Ye'hay sh'lomo rabbo min she'mayo, ve'hayim olaynoo ve'al kol Yisroel.
ve'imroo Omaine! (Congregation: **Omaine!**)

Ousseh sholoum bi'mroumov, hoo ya-aseh sholoum olaynoo ve'al
kol Yisroel. ve'imroo Omaine! (Congregation: **Omaine!**)

בְּרֵאשִׁית בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ: וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֵּהוֹ וְכָהִי:
וַחֲשֹׁךְ עַל-פְּנֵי תְהוֹם וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל-פְּנֵי הַמַּיִם: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי-אֹרֶךְ וַיְהִי-אֹרֶךְ:
וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת-הָאֹרֶךְ כִּי-טוֹב וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים בֵּין הָאֹרֶךְ וּבֵין הַחֹשֶׁךְ: וַיִּקְרָא אֱלֹהִים | לְאֹרֶךְ יוֹם
וּלְחֹשֶׁךְ קֶרָא לַיְלָה וַיְהִי-עֶרֶב וַיְהִי-בֹקֶר יוֹם אֶחָד:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי רָקִיעַ בְּתוֹךְ הַמַּיִם וַיְהִי מַבְדִּיל בֵּין מַיִם לַמַּיִם: וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת-הָרָקִיעַ וַיְבָרֶךְ בֵּין הַמַּיִם אֶשֶׁר מִתַּחַת לָרָקִיעַ וּבֵין הַמַּיִם אֲשֶׁר מֵעַל לָרָקִיעַ וַיְהִי-כֵן: וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לָרָקִיעַ שָׁמַיִם וַיְהִי-עֶרֶב וַיְהִי-בֹקֶר יוֹם שֵׁנִי:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִקְוּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל־מָקוֹם אֶחָד וְתִרְאָה חִפְּשָׁה וַיְהִי־כֵן׃
וַיִּקְרָא אֱלֹהִים | לַיִּפְשָׁה אֶרֶץ וּלְמִקְוֵה הַמַּיִם קָרָא יַמִּים וַיִּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב׃ וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים
תִּדְשֵׂא הָאָרֶץ דָּשֵׂא עֵשֶׂב מִזֵּרֵעַ זֶרַע עֵץ פָּרִי עֵשֶׂה פְרִי לְמִינֹו אֲשֶׁר זֶרַע־בוֹ עַל־הָאָרֶץ
וַיְהִי־כֵן׃ וַתֹּצֵא הָאָרֶץ דָּשֵׂא עֵשֶׂב מִזֵּרֵעַ זֶרַע לְמִינֵהוּ וָעֵץ עֵשֶׂה־פְרִי אֲשֶׁר זֶרַע־בוֹ לְמִינֵהוּ׃
וַיִּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב׃ וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם שְׁלִישִׁי׃

נח אֱלֹהִים תּוֹלְדֶת נֹחַ נֹחַ אִישׁ צַדִּיק תָּמִים הָיָה בְּדֶרֶסָיו אֶת־הָאֱלֹהִים תִּתְּלֶלֶד־נֹחַ: וַיּוֹלֶד נֹחַ
שְׁלֹשָׁה בָנִים אֶת־שֵׁם אֶת־חָם וְאֶת־יֶפֶת: וְתִשְׁחַת הָאָרֶץ לִפְנֵי הָאֱלֹהִים וַתִּמְלֹא הָאָרֶץ חָמָס:
וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת־הָאָרֶץ וְהִנֵּה נִשְׁחָתָה כִּי־הִשְׁחִית כָּל־בָּשָׂר אֶת־דָּרְכּוֹ עַל־הָאָרֶץ: ׀ וַיֹּאמֶר
אֱלֹהִים לְנֹחַ קֵן כָּל־בָּשָׂר כָּאֵל לִפְנֵי כִּי־מָלְאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם וְהִנֵּנִי מַשְׁחִיתָם אֶת־הָאָרֶץ:
עֲשֵׂה לְךָ תֵּבַת עֲצֵי־גִפְרִית קָנִים תַּעֲשֶׂה אֶת־הַתֵּבָה וּכְפַרְתָּ אֹתָהּ מִבַּיִת וּמִחוּץ כֹּכַפֵּר: וְזֶה
אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה אֹתָהּ שְׁלֹשׁ מֵאוֹת אַמָּה אֹרֶךְ הַתֵּבָה חֲמִשִּׁים אַמָּה רָחְבָּהּ וּשְׁלֹשִׁים אַמָּה קוֹמָתָהּ:
צֹהַר | תַּעֲשֶׂה לַתֵּבָה וְאֶל־אַמָּה תִּבְלֹנָה מִלְּמַעַלָּה וּפֶתַח הַתֵּבָה בַּצִּדָּה תַּשִּׂים תַּחְתִּים
שְׁנַיִם וּשְׁלֹשִׁים תַּעֲשֶׂה: ^ל וְאֲנִי הִנְנִי מֵבִיא אֶת־הַמָּבּוּל מִיָּם עַל־הָאָרֶץ לְשַׁחַת כָּל־בָּשָׂר
אֲשֶׁר־בּוֹ רוּחַ חַיִּים מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם כָּל אֲשֶׁר־בָּאָרֶץ יָגוּעַ: וְהַקַּמְתִּי אֶת־בְּרִיתִי אִתְּךָ וּבִאֲתִ
אֶל־הַתֵּבָה אֹתָהּ וּבְנֶיךָ וְאִשְׁתְּךָ וּבְנֵי־בְנֶיךָ אִתְּךָ: וּמִכָּל־חַיִּי מִכָּל־בָּשָׂר שְׁנַיִם מִכָּל
תָּבִיא אֶל־הַתֵּבָה לְחַחֲוֹת אִתְּךָ זָכָר וּנְקֵבָה יְחִוּ: ^{ישראל} מִהָעוֹף לְמִינֵהוּ וּמִן־הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ מִכָּל
רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינֵהוּ שְׁנַיִם מִכָּל יָבֹאוּ אֵלֶיךָ לְחַחֲוֹת: וְאֹתָהּ קָח־לְךָ מִכָּל־מֵאֵכֶל אֲשֶׁר יֵאָכֵל
וְאִסַּפְתָּ אֵלֶיךָ וְהָיָה לְךָ וּלְהֶם לֵאכְלָה: וַיַּעַשׂ נֹחַ כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה אֹתוֹ אֱלֹהִים בֶּן עֵשָׂה:

374

לך לך ויאמר יי אל-אברהם לך-לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל-הארץ אשר אראך: ואעשה לגוי גדול ואברכה ואגדלה שמך ויהי ברכה: ואברכה מברכה ומקללך אאר ונברכו בך כל משפחת האדמה: ^ל וילך אברהם כאשר דבר אליו יי וילך אתו לוט ואברהם בן-חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן: ויקח אברהם את-שרי אשתו ואת-לוט בן-אחיו ואת-כל-רכושם אשר רכשו ואת-חנפוש אשר-עשו בחרן ויצאו ללכת ארצה כנען ויצאו ארצה כנען: ויעבר אברהם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה והכנעני אז בארץ: וירא יי אל-אברהם ויאמר לזרעך אתן את-הארץ הזאת ויבן שם מזבח ליי הנראה אליו: ויעתק משם החרה מקדם לבית-אל ויט אהלה בית-אל מים ותעי מקדם ויבן שם מזבח ליי ויקרא בשם יי: ויפע אברהם הלוח וגסוע הנגבה: פ

^{ישראל} ויהי רעב בארץ וירד אברהם מצרימה לגור שם כיר-כבר הרעב בארץ: ויהי כאשר הקריב לבוא מצרימה ויאמר אל-שרי אשתו הנח-נא ידעתי כי אשה יפת-מראה את: ויהי כיר-ראו אתה המצרים ואמרו אשתו זאת והרגו אתי ואתך יחיו: אמר-נא אחתי את למען ייטב-לי בעבורך ותיתה נפשי בגללה:

וירא וירא אליו יי באלני ממרא והוא ישב פתח-האהל ביום: וישא עיניו וירא והנה שלשה אנשים נצבים עליו וירא וירחץ לקראתם מפתח האהל וישתחו ארצה: ויאמר אדני אם-נא מצאתי חן בעיניך אל-נא תעבר מעל עבדך: ^{לוי למנהג אשכנז} וקח-נא מעט-מים ורחצו רגליכם והשענו תחת העץ: ואקחה פת-לחם וסעדו לפכם אחר תעברו כיר-על-בן עברתם על-עבדכם ויאמרו בן תעשה כאשר דברת: ^{לוי למנהג פולין} וימחר אברהם האהלה אל-שרה ויאמר מהרי שלש סאים קמח סלת לוישי ועשי עגות: ואל-הפקר ריץ אברהם ויקח בן-בקר רד וטוב ויתן אל-חנער וימחר לעשות אתו: ויקח חמאה וקלב ובן-הפקר אשר עשה ויתן לפניהם והוא עמד עליהם תחת העץ ויאכלו: ^{ישראל} ויאמרו אליו איך שרה אשתך ויאמר הנה באהל: ויאמר שוב שוב אליך בעת חיה והנח-בן לשרה אשתך ושרה שמעת פתח האהל והוא אחריו: ואברהם ושרה זקנים באים בימים חדל להיות לשרה ארח בנשים: ותצחק שרה בקרבה לאמר אחר בלתי תיתח-לי עדנה ואדני זקן: ויאמר יי אל-אברהם למה זה צחקת שרה לאמר האף אמנם אלך ואני זקנתי: תופלא מני דבר למועד אשוב אליך בעת חיה ולשרה בן:

חיי שרה ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים שני חיי שרה: ותמת שרה בקרית ארבע הוא חברון בארץ כנען ויבא אברהם לספר לשרה ולבנותיה: ויקם אברהם מעל פני מתו וידבר אל-בני-חת לאמר: גרותי-שב אנכי עמכם תנו לי אחות-קבר עמכם ואקברה מתי מלפני: ויענו בני-חת את-אברהם לאמר לו: שמענו | אדני נשיא אלהים אתה בתוכנו במבחר קברינו קבר את-מתך איש מפניו את-קברו לא-יכלה ממך מקבר מתך: ויקם אברהם וישתחו לעס-הארץ לבני-חת: ^ל וידבר אתם לאמר אסדיש את-נפשכם לקבר את-מתי מלפני שמעוני ופגעו-לי בעפרון בן-צחר: ויתן-לי את-מערת המכפלה אשר-לו אשר בקצה שדהו בכסף מלא ויתנה לי בתוכם לאחות-קבר: ועפרון ישב בתוך בני-חת ויען עפרון חתתי את-אברהם באוני בני-חת לכל באי שער-עירו לאמר: לא-אדני שמעני השדה נתתי לך והמערה אשר-בו לך נתתיה לעיני בני-עמי נתתיה לך קבר מתך: וישתחו אברהם לפני עס-הארץ: ^{ישראל} וידבר אל-עפרון באוני עס-הארץ לאמר אך אסאתה לו שמעני נתתי כסף השדה קח מפני ואקברה את-מתי שמה: ויען עפרון את-אברהם לאמר לו: אדני שמעני ארץ ארבע מאת שקל-כסף ביני ובינך מה-הוא ואת-מתך קבר: וישמע אברהם אל-עפרון וישקל את-הכסף אשר דבר באוני בני-חת ארבע מאות שקל כסף עבר לסחר:

תולדות ואלה תולדות יצחק בן-אברהם אברהם הוליד את-יצחק: ויהי יצחק בן-ארבעים שנה בקחתו את-רבקה בת-בתואל הארמי מפני ארם אחות לבן הארמי לו לאשה: ויעתר יצחק ללי לנכח אשתו כי עקרה הוא ויעתר לו יי ותהר רבקה אשתו: ויתרצצו הבנים בקרבה ותאמר אס-בן למה זה אנכי ותלך לדרש את-י: ^ל ויאמר יי לה שני גוים [ק גוים] בבטן ושני לאמים מפעך יפרדו ולאם מלאם יאמץ ורב יעבד צעיר: וימלאו ימיה ללדת והנה תומם בבטנה: ויצא הראשון אדמוני בלו באדרת שער ויקראו שמו עשו: ואחריו יצא אחיו וידו אחות בעקב עשו ויקרא שמו יעקב ויצחק בן-ששים שנה בלדת אתם: ^{ישראל} ויגדלו הנערים ויהי עשו איש ידע ציד איה שדה ויעקב איש תם ישב אהלים: ויאהב יצחק את-עשו כרצו אהבת את-יעקב: ויוד יעקב נזיר ויבא עשו מן-השדה והוא עיף: ויאמר עשו אל-יעקב הלעיטני נא מן-האדם האדם הזה כי עיף אנכי על-בן קרא-שמו אדום: ויאמר יעקב מבנה כיום את-בכרתך לי: ויאמר עשו הנה אנכי הולך למות ולמה-זה לי בכנה: ויאמר יעקב השבעה לי כיום וישבע לו וימכר את-בכרתו ליעקב: ויעקב נתן לעשו לחם ונזיר עדשים ויאכל וישת ויקם וילך ויבן עשו את-הבכנה: פ ויהי רעב בארץ מלבד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם וילך יצחק אל-אבימלך מלך-פלשתים גרה: וירא אליו יי ויאמר אל-תלך מצרימה שכן בארץ אשר אמר אליך: גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך כר-לך ולורעך אתן את-כל-הארצות האל והקמתי את-השבעה אשר נשבעתי לאברהם אביך: והרביתי את-ורעך בכוכבי השמים ונתתי לורעך את כל-הארצות האל והתברכו בורעך כל גווי הארץ: עקב אשר שמע אברהם בקלי וישמר משמירתי מצותי חקותי ותורתי:

וַיֵּצֵא וַיַּעֲקֹב מִבְּאֵר שָׁבַע וַיֵּלֶךְ חֲרָנָה: וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם וַיֵּלֶן שָׁם כִּי-בָא הַשֶּׁמֶשׁ וַיִּקַּח מֵאֲבְנֵי הַמָּקוֹם וַיִּשָּׁם מִרְאֲשֵׁתוֹ וַיִּשְׁכַּב בַּמָּקוֹם הַהוּא: וַיַּחֲלֹם וְהִנֵּה סֹלֶם מַצֵּב אֶרֶצָה וּרְאִישׁוֹ מִגִּיעַ הַשָּׁמַיְמָה וְהִנֵּה מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים עֲלִים וְיֹרְדִים בּוֹ: ^לוְהִנֵּה יְיָ נֹצֵב עָלָיו וַיֹּאמֶר אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵי אֲבֹרָתְךָ אֲבִיד וְאֵלֹהֵי יִצְחָק הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה שֹׁכֵב עָלֶיהָ לֹךְ אֶתְנַנֶּה וְלִזְרָעֲךָ: וְהִנֵּה זֶרְעֲךָ בְּעֶפְרַיִם הָאָרֶץ וּפְרִצְתָּ יָמָה וְקִדְמָה וְצַפְנָה וְנִגְבָּה וְנִבְרַכְוּ בְּךָ כָּל-מִשְׁפַּחַת הָאָדָמָה וּבְזֶרְעֲךָ: וְהִנֵּה אֲנִי עֹמֵד וְשִׁמְרָתִיךָ בְּכָל אֲשֶׁר-תֵּלֵךְ וְהִשְׁבַּתִּיךָ אֶל-הָאָדָמָה הַזֹּאת כִּי לֹא אֶעֱזָבְךָ עַד אֲשֶׁר אֶסְעִשִׁיתִי אֶת אֲשֶׁר-דִּבַּרְתִּי לָךְ: וַיִּיקֶן יַעֲקֹב מִשְׁנֵתוֹ וַיֹּאמֶר אֲבִן יֵשׁ יְיָ בַּמָּקוֹם הַזֶּה וְאֲנִי לֹא יָדַעְתִּי: וַיִּירָא וַיֹּאמֶר מִדֶּ-נִּזְרָא הַמָּקוֹם הַזֶּה אֵין זֶה בִּי אִם-בֵּית אֱלֹהִים וְזֶה שַׁעַר הַשָּׁמַיִם: ^{ישראל} וַיִּשְׁכֹּם יַעֲקֹב בַּבֹּקֶר וַיִּקַּח אֶת-הָאֲבִן אֲשֶׁר-שָׁם מִרְאֲשֵׁתוֹ וַיִּשָּׁם אֹתָהּ מַצֵּבָה וַיִּצֶק שָׁמֶן עַל-רֵאשָׁהּ: וַיִּקְרָא אֶת-שֵׁם-הַמָּקוֹם הַהוּא בֵּית-אֵל וְאֵלָם לְיוֹ שֵׁם-הָעִיר לְרֵאשֻׁנָּה: וַיַּזְכֵּר יַעֲקֹב נֶדֶר לֵאמֹר אִם-יְהִיָּה אֱלֹהִים עִמָּדִי וְשָׁמְרָנִי בַּדֶּרֶךְ הַזֶּה אֲשֶׁר אֲנִי הוֹלֵךְ וְנָתַתְּ לִי לֶחֶם לֵאכֹל וּבְגָד לִלְבָּשׁ: וְשָׁכַתִּי בְּשָׁלוֹם אֶל-בֵּית אָבִי וְהִנֵּה יְיָ לִי לֵאלֹהִים: וְהָאֲבִן הַזֶּה הָיָה אֶשֶׁר-שָׁמַתִּי מַצֵּבָה יְהִיָּה בֵּית אֱלֹהִים וְכָל אֲשֶׁר תֵּתֶן-לִי עֲשֹׂר אֶעֱשֶׂרנִי לָךְ:

וַיִּשְׁלַח וַיִּשְׁלַח יַעֲקֹב מַלְאָכִים לִפְנֵי אֶל-עֲשׂוֹ אָחִיו אֶרֶצָה שְׂעִיר שָׂדֶה אֲדוֹם: וַיֵּצֵאוּ אֹתָם לֵאמֹר כֹּה תֹאמְרוּן לְאֲדֹנִי לַעֲשׂוֹ כֹּה אָמַר עֲבָדְךָ יַעֲקֹב עִם-לְבָן נִרְתִּי וְאַחֲרָ עַד-עַתָּה: וַיַּהֲרִ-לִּי שׂוֹר וְחִמּוֹר צֹאן וַעֲבָד וְשִׁפְחָה וְאֲשִׁלַּח לְהַגִּיד לְאֲדֹנִי לְמִצְאָתָן בְּעֵינֶיךָ: ^לוַיִּשְׁכְּבוּ הַמַּלְאָכִים אֶל-יַעֲקֹב לֵאמֹר בָּאנוּ אֶל-אָחִיךָ אֶל-עֲשׂוֹ וְגַם הֵלֵךְ לִקְרֹאתָךְ וְאַרְבַּע-מֵאוֹת אִישׁ עִמּוֹ: וַיִּירָא יַעֲקֹב מְאֹד וַיֵּצֵר לוֹ וַיַּחֲץ אֶת-הָעֵם אֲשֶׁר-אִתּוֹ וְאֶת-הַצֹּאן וְאֶת-הַבָּקָר וְהַגְּמָלִים לְשֹׁנֵי מַחֲנֹת: וַיֹּאמֶר אִם-יָבוֹא עֲשׂוֹ אֶל-הַמַּחֲנֶה הָאֶחָד וְהִכּוֹתוֹ וְהִנֵּה הַמַּחֲנֶה הַנֶּשְׂאָר לְפָלִיטָה: ^{ישראל} וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֱלֹהֵי אָבִי אֲבֹרָתָם וְאֵלֹהֵי אָבִי יִצְחָק יְיָ הָאֵל אֵלֵי שׁוּב לְאֶרֶצְךָ וְלִמְוֹלָדְתְּךָ וְאִמִּיבָה עִמָּךְ: קָמַנְתִּי מִכָּל תַּחֲסָדִים וּמִכָּל-הַחַמָּת אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת-עֲבָדְךָ כִּי בַמִּקְלִי עֲבַרְתִּי אֶת-הַיַּרְדֵּן הַזֶּה וְעַתָּה הֵנִיתִי לְשֹׁנֵי מַחֲנֹת: הַצִּילֵנִי נָא מִיַּד אָחִי מִיַּד עֲשׂוֹ כִּי-יָבֹא אֲנִי אִתּוֹ פָּרִיבּוֹא וְהִפְנִי אִם-עַל-בָּנִים: וְאַתָּה אֲמַרְתָּ הֵיטֵב אֵיטִיב עִמָּךְ וְשָׁמַתִּי אֶת-זֶרְעֲךָ בְּחוֹל הַיָּם אֲשֶׁר לֹא-יִסְפָּר מִרְבּוֹ:

וישב וישב יעקב בארץ מגורי אביו בארץ כנען: אלה | תלדות יעקב יוסף בן־שבע־עשרה שנה היה רעה את־אחיו בצאן והוא נער את־בני בלחה ואת־בני זלפה נשי אביו ויבא יוסף את־דבתם רעה אל־אביהם: וישראל אהב את־יוסף מכל־בניו בן־בן־זקנים הוא לו ועשה לו בתנת פסים: ^ל ויראו אחיו כִּי־אתו אהב אביהם מכל־אחיו וישנאו אתו ולא יכלו דברו לשלם: ויחלם יוסף חלום ויגד לאחיו ויוספו עוד שנה אתו: ויאמר אליהם שמעו־נא החלום הזה אשר חלמתי: והנה אנחנו מאלמים אלמים בתוך השדה והנה קמה אלמתי וגם־נצצה והנה תספינה אלמתיכם ותשתחווין לאלמתי: ^{ישראל} ויאמרו לו אחיו המלך המלך עלינו אס־משול תמשל בנו ויוספו עוד שנה אתו על־חלמתי ועל־דבריו: ויחלם עוד חלום אחר ויספר אתו לאחיו ויאמר הנה חלמתי חלום עוד והנה השמש והירח ואחד עשר בוכבים משתחווים לי: ויספר אל־אביו ואל־אחיו ויגד־בו אביו ויאמר לו מה החלום הזה אשר חלמתי הבוא נבוא אני ואמך ואחיד להשתחות לך ארצה: ויבנאו־בו אחיו ואביו שמר את־הדבר:

מקץ ויהי מקץ שנתים ימים ופרעה חלם והנה עמד על־היאר: והנה מן־היאר עלת שבע פרות יפות מראה ובריאת בשר ותדענה באחו: והנה שבע פרות אחרות עלות אחריהן מן־היאר רעות מראה ודקות בשר ותעמדנה אצל הפרות על־שפת היאר: ותאכלנה הפרות רעות המראה ודקת הבשר את שבע הפרות יפת המראה והבריאת וייקץ פרעה: ^ל ויישן ויחלם שנית והנה | שבע שפלים עלות בקנה אחד בריאות ומבות: והנה שבע שפלים דקות ושדופת קדים צמחות אחריהן: ותבלענה השפלים הדקות את שבע השפלים הבריאות והמלאות וייקץ פרעה והנה חלום: ^{ישראל} ויהי בבקר ותפעם רוחו וישלח ויקרא את־כל־חרטמי מצרים ואת־כל־חכמיה ויספר פרעה להם את־חלמו ואין־פותר אותם לפרעה: וידבר שר המשקים את־פרעה לאמר את־חטאי אני מזכיר היום: פרעה קצף על־עבדיו ויתן אתי במשמר בית שר הטבחים אתי ואת שר האפים: ונחלמה חלום בלילה אחד אני והוא איש בפתרון חלמו חלמנו: ושם אתנו נער עברי עבד לשר הטבחים וננס־פר־לו ויפתר־לנו את־חלמתינו איש בחלמו פתר: ויהי כאשר פתר־לנו בן היה אתי השיב על־פני ואתו תלח: וישלח פרעה ויקרא את־יוסף וירצהו מן־הבור ויגלח ויחלף שמלתיו ויבא אל־פרעה:

ויגש ויגש אליו יהודה ויאמר בי אדני ידברנא עבדך דבר באוני אדני ואל-יחד אפך בעבדך כי כמוד בפרעה: אדני שאל את-עבדיו לאמר היש-לכם אב או-אח: ונאמר אל-אדני ישראלנו אב זמן וילד זקנים קמן ואחיו מת ויותר הוא לבדו לאמו ואביו אהבו: ^ל ונאמר אל-עבדיך הורדהו אלי ואשימה עיני עליו: ונאמר אל-אדני לא-יוכל הנער לעזוב את-אביו ועזב את-אביו ומת: ונאמר אל-עבדיך אם-לא ירד אחיכם הקמן אתכם לא תספון לראות פני: ויהי כי עלינו אל-עבדך אבי ונפד-לו את דברי אדני: ^{ישראל} ויאמר אבינו שבו שברד-לנו מעט-אכל: ונאמר לא נוכל לדרת אס-יש אחינו הקמן אתנו וירדנו כי-לא נוכל לראות פני האיש ואחינו הקמן איננו אתנו: ויאמר עבדך אבי אלינו אתם ידעתם כי שנים ילדה-לי אשתי: ויצא האחד מאתי ואמר אך טרף טרף ולא ראיתי עד-הנה: ולקחתם גס-את-זה מעם פני וקרהו אסון והורדתם את-שיכתי ברגע שאלה: ועתה בבאי אל-עבדך אבי והנער איננו אתנו ונפשו קשורה בנפשו:

ויחי ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה ויהי ימי-יעקב שני חזיו שבע שנים וארבעים ומאת שנה: ויקרבו ימי-ישראל למות ויקרא | לבנו ליוסף ויאמר לו אם-נא מצאתי חן בעיניך שים-נא ידך תחת ירכי ועשית עמדי חסד ואמת אל-נא תקברני במצרים: ושכבתי עם-אבותי ונשאתני במצרים וקברתני בקברתם ויאמר אנכי אעשה כדברך: ויאמר השבעה לי וישבע לו וישתחו ישראל על-ראש המטה: **פ**

^ל ויהי אחרי הדברים האלה ויאמר ליוסף הנה אביך חלה ויקח את-שני בניו עמו את-מנשה ואת-אפרים: ויגר ליעקב ויאמר הנה בנך יוסף בא אליך ויתחזק וישוב על-המטה: ויאמר יעקב אל-יוסף אל שדי נראה-אלי בלוי בארץ כנען ויברך אותי: ^{ישראל} ויאמר אלי הנני מפרך והרביתך ונתתיך לקהל עמים ונתתי את-הארץ הזאת לורעך אחריך אחות עולם: ועתה שני-בניך הנולדים לך בארץ מצרים עד-באי אליך מצרימה ליהם אפרים ומנשה בראובן ושמעון יהודי-לי: ומולדתך אשר-חולדת אחריהם לך יהיו על שם אחיהם יקראו בנחלתם: ואני | בבאי מפדן מטה עלי רחל בארץ כנען בדרך בעוד בברת-ארץ לבא אפרתה ואקברה שם בדרך אפרת הוא בית לחם: ויבא ישראל את-בני יוסף ויאמר מיראלה: ויאמר יוסף אל-אביו בני הם אשר-נתן-לי אלהים בזה ויאמר קחם-נא אלי ואברכם:

שמות ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב איש וביתו באו: ראובן שמעון לוי ויהודה: יששכר זבולן ובנימין: דן ונפתלי גר ואשר: ויהי כל-נפש יצאי ירד-יעקב שבעים נפש ויוסף הנה במצרים: וימת יוסף וכל-אחיו וכל הדור ההוא: ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד ותמלא הארץ אתם: **פ**

וַיִּקְרָא מֶלֶךְ-חֹדֶשׁ עַל-מִצְרַיִם אֲשֶׁר לֹא-יָדַע אֶת-יוֹסֵף: וַיֹּאמֶר אֶל-עַמּוֹ הִנֵּה עִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְעֲצִיּוֹם מִמֶּנּוּ: הִבֵּה נָתַחֲכֶמָּה לוֹ פַּר־יִרְבָּה וְהָיָה כִּי-תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסַף גַּם-הוּא עַל-שְׂנָאֵינוּ וְנִלְחַם-בָּנוּ וְעָלָה מִן-הָאָרֶץ: וַיִּשְׁמְעוּ עָלָיו שָׂרֵי מִסִּים לְמַעַן עֲנֹתוֹ בְּסִבְלָתָם וַיְכִן עָרֵי מִסְכְּנוֹת לְפָרְעָה אֶת-פָּתָם וְאֶת-רַעְמֶסֶס: וּכְאֲשֶׁר יַעֲנֵנו אֹתוֹ כֵּן יִרְבֶּה וְכֵן יִפְרֹץ וַיִּקְצֹצוּ מִפְּנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל: וַיַּעֲבְדוּ מִצְרַיִם אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפָרֹד: וַיִּמְרְדּוּ אֶת-חֵייהֶם בַּעֲבֹדָה קָשָׁה בְּחֹמֶר וּבְלִבָּנִים וּבְכָל-עֲבֹדָה בַּשִּׂדָּה אֶת כָּל-עֲבֹדָתָם אֲשֶׁר-עָבְדוּ בָהֶם בְּפָרֹד: וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ מִצְרַיִם לְמִילֻדַת הָעִבְרִית אֲשֶׁר שָׁם הָאֵחָת שִׁפְרָה וְשָׁם הַשְּׂנִית פּוֹנֵעָה: וַיֹּאמֶר בְּיָלֶדְכֶן אֶת-הָעִבְרִיּוֹת וּרְאִיתֶן עַל-הָאֲבָנִים אִם-בֶּן הוּא וְהַמֶּתֶן אֹתוֹ וְאִם-בַּת הוּא וְחַיָּה: וּתִירָאֵן הַמִּילֻדַת אֶת-הָאֱלֹהִים וְלֹא עָשׂוּ כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֱלֹהֵן מֶלֶךְ מִצְרַיִם וּתְחַיֶּינָן אֶת-הַיָּלָדִים:

וַאֲרָא וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶל-מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי יְיָ: וְאַתָּה אֶל-אַבְרָהָם אֶל-יִצְחָק וְאֶל-יַעֲקֹב בְּאֵל שְׁדֵי וְשָׁמַי׃ יְיָ לֹא נִוְדַעְתִּי לָהֶם: וְגַם הִקְמַתִי אֶת-בְּרִיתִי אִתָּם לָתֵת לָהֶם אֶת-הָאָרֶץ כְּנָעַן אֶת אֶרֶץ מִנְרִיתָם אֲשֶׁר-נָגְרוּ בָּהֶּ: וְגַם | אֲנִי שָׁמַעְתִּי אֶת-נִאֲקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר מִצְרַיִם מַעֲבִדִּים אֹתָם וְאָזְכֹּר אֶת-בְּרִיתִי: לֵאמֹר לְבְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֲנִי יְיָ וְהוֹצֵאתִי אֹתְכֶם מִתַּחַת סִבְלַת מִצְרַיִם וְהִצַּלְתִּי אֹתְכֶם מֵעֲבֹדָתָם וְנִאֲלַתִּי אֹתְכֶם בְּזֶרַע נְטוּיָה וּבְשִׁפְטִים גְּדֹלִים: וְלִקְחַתִּי אֹתְכֶם לִי לְעָם וְהָיִיתִי לָכֶם לֵאלֹהִים וַיִּדְעֹתָם כִּי אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם הַמוֹצִיא אֹתְכֶם מִתַּחַת סִבְלֹת מִצְרַיִם: וְהִבֵּאתִי אֹתְכֶם אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת-יָדִי לָתֵת אֹתָהּ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב וְנָתַתִּי אֹתָהּ לָכֶם מִדֶּשֶׁה אֲנִי יְיָ: וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה כֵּן אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְלֹא שָׁמְעוּ אֶל-מֹשֶׁה מִקְצֹר רוּחַ וּמַעֲבָדָה קָשָׁה: פ

וַיְדַבֵּר יְיָ אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר: בֹּא דַבֵּר אֶל-פָּרְעָה מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיִּשְׁלַח אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֲדָצוֹ: וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה לְפָנָיו יְיָ לֵאמֹר הֵן בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל לֹא-שָׁמְעוּ אֵלָי וְאִידָּהּ יִשְׁמַעֲנִי פָרְעָה וְאֲנִי עָרֵל שְׁפָתַיִם: פ

וַיְדַבֵּר יְיָ אֶל-מֹשֶׁה וְאֶל-אַהֲרֹן וַיִּצְוֶם אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶל-פָּרְעָה מֶלֶךְ מִצְרַיִם לְהוֹצִיא אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֲרֶץ מִצְרַיִם:

בא ויאמר יי אל-מֹשֶׁה בא אל-פְּרֹעָה כִּי-אֲנִי הִכְבַּדְתִּי אֶת-לִבּוֹ וְאֶת-לֵב עֲבָדָיו לִמְעַן שְׁתִּי אֶתְנִי אֵלָה בְּקִרְבּוֹ: וְלִמְעַן תִּסְפַּר תְּסַפֵּר בְּאָזְנִי בְּנֶךְ וּבֶן-בְּנֶךְ אֵת אֲשֶׁר הִתְעַלְלֹתִי בְּמִצְרַיִם וְאֶת-אֹתוֹתִי אֲשֶׁר-שַׁמְתִּי בָם וַיִּדְעֻתָם כִּי-אֲנִי יי: וַיָּבֹא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶל-פְּרֹעָה וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו כֹּה-אָמַר יי אֱלֹהֵי הָעֲבָרִים עַד-מָתִי מֵאַנֶּת לַעֲנֹת מִפְּנֵי שְׁלַח עַמִּי וַיַּעֲבֹדֵנִי: ^{לוי} כִּי אִם-מֵאֵן אַתָּה לְשַׁלַּח אֶת-עַמִּי הֲנִי מֵבִיא מָחָר אֲרֶבָה בְּגִבְלֶךָ: וְכִסְה אֶת-עֵינַי הָאֵרֶץ וְלֹא יוּכַל לִרְאֹת אֶת-הָאֲרֶץ וְאָכַל | אֶת-יֵתֶר הַפְּלִמָּה הַנִּשְׁאֶרֶת לָכֶם מִן-הַפָּרֹד וְאָכַל אֶת-כָּל-הָעֵץ הַצֵּמַח לָכֶם מִן-הַשָּׂדֶה: וּמָלְאוּ בְתִיד וּבִתִּי כָל-עֲבָדָיו וּבִתִּי כָל-מִצְרַיִם אֲשֶׁר לֹא-רָאוּ אֲבֹתֶיךָ וְאֲבוֹת אֲבֹתֶיךָ מִיּוֹם הַיּוֹתֵם עַל-הָאָדָמָה עַד הַיּוֹם הַזֶּה וַיִּפֹּן וַיֵּצֵא מֵעַם פְּרֹעָה: ^{ישראל} וַיֹּאמְרוּ עֲבָדֵי פְרֹעָה אֵלָיו עַד-מָתִי יִהְיֶה זֶה לָנוּ לְמוֹקֵשׁ שְׁלַח אֶת-הָאֲנָשִׁים וַיַּעֲבֹדוּ אֶת-יי אֱלֹהֵיהֶם הַיּוֹם תִּדַּע כִּי אֲכַבֶּה מִצְרַיִם: וַיּוֹשֶׁב אֶת-מֹשֶׁה וְאֶת-אַהֲרֹן אֶל-פְּרֹעָה וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם לָכוּ עֲבַדוּ אֶת-יי אֱלֹהֵיכֶם מִי וּמִי הַחֲלָבִים: וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה בְּנַעֲרֵינוּ וּבִזְקֵנֵינוּ נִלְךָ בְּבָנֵינוּ וּבְכַנּוּתָנוּ בְּצֹאנֵנוּ וּבְבִקְרָנוּ נִלְךָ כִּי חֲגִיגָה לָנוּ: וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יְהִי כֵן יי עִמָּכֶם כַּאֲשֶׁר אֲשַׁלַּח אֶתְכֶם וְאֶת-מִפְּגֵכֶם רְאוּ כִּי רָעָה נֶגֶד פְּנֵיכֶם: לֹא כֵן לְכוּ-נָא הַנִּבְרִים וְעֲבַדוּ אֶת-יי כִּי אַתָּה אַתָּם מִבְקָשִׁים וַיַּגִּדְשׁ אֹתָם מֵאֵת פְּנֵי פְרֹעָה:

בשִׁלַּח וַיְהִי בְּשַׁלַּח פְּרֹעָה אֶת-הָעָם וְלֹא-נָחֵם אֱלֹהִים דָּרָךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים כִּי קָרוֹב הוּא כִּי | אָמַר אֱלֹהִים פְּרִי-נִחָם הָעָם בְּרֹאֲתָם מִלַּחְמָה וְשָׁבוּ מִצְרַיִמָּה: וַיִּסַּב אֱלֹהִים | אֶת-הָעָם דָּרָךְ הַמִּדְבָּר יַם-סוּף וַחֲמִשִּׁים עָלוּ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם: וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת-עֲצָמוֹת יוֹסֵף עִמּוֹ כִּי הִשְׁבַּע הַשֶּׁבִיעַ אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר פֶּקֶד וּפָקֵד אֱלֹהִים אֶתְכֶם וְהַעֲלִיתֶם אֶת-עֲצָמוֹתַי מִזֶּה אֶתְכֶם: ^{לוי למִנְחָה אֲשָׁכֵנוּ} וַיִּסְעוּ מִסִּפָּת וַיַּחֲנוּ בְּאֹתָם בְּקֶצֶה הַמִּדְבָּר: וַיֵּלֶךְ לִפְנֵיהֶם יוֹמָם בְּעָמוּד עָנָן לְנֹחֹתָם הַדָּרָךְ וַלֵּילָה בְּעָמוּד אֵשׁ לְהַאֲדִיר לָהֶם לְלֶכֶת יוֹמָם וּלְיָלָה: לֹא-יִמָּישׁ עָמוּד הָעָנָן יוֹמָם וְעָמוּד הָאֵשׁ לַיְלָה לִפְנֵי הָעָם: פ

וַיִּדְבֹּר יי אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר: דַּבֵּר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֵּשְׁבוּ וַיַּחֲנוּ לִפְנֵי פִי ^{לוי למִנְחָה פּוֹלֵין יִשְׂרָאֵל לִמְנַחֵם אֲשָׁכֵנוּ} הַחִירָת בֵּין מִגְדֵּל וּבֵין הַיָּם לִפְנֵי בָעַל צַפֹּן נִבְחֻ תַּחְנוּ עַל-הַיָּם: וַאֲמַר פְּרֹעָה לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל נִבְכִּים הֵם בְּאֶרֶץ סֹנֵר עֲלֵיהֶם הַמִּדְבָּר: וְחֻקֹּתַי אֶת-לֵב-פְּרֹעָה וְדָרְךְ אַחֲרֵיהֶם וְאֲכַבְּדָה בְּפְרֹעָה וּבְכָל-חֵילוֹ וַיִּדְעוּ מִצְרַיִם כִּי-אֲנִי יי וַיַּעֲשׂוּ-כֵן: ^{ישראל למִנְחָה פּוֹלֵין} וַיִּגְדַּל לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם כִּי בָרַח הָעָם וַיִּהְפֹּךְ לִבָּב פְּרֹעָה וַעֲבָדוּ אֶת-הָעָם וַיֹּאמְרוּ מִד-זֹאת עֲשִׂינוּ כִּי-שַׁלַּחְנוּ אֶת-יִשְׂרָאֵל מֵעֲבָדֵנוּ: וַיֹּאמֶר אֶת-דָּרְכָּם וְאֶת-עָמּוֹ לָקַח עִמּוֹ: וַיִּקַּח שֵׁשׁ-מֵאוֹת רֶכֶב בַּחֹדֶר וְכָל רֶכֶב מִצְרַיִם וְשָׁלֹשׁ עַל-בָּלִי: וַיַּחֲזֹק יי אֶת-לֵב פְּרֹעָה מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיִּדְרֹף אַחֲרֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל יֵצְאוּ בְּיַד רָמָה:

יתרו וישמע יתרו בתן מדין חתן משה את כל אשר עשה אלהים למשה ולישראל עמו כיהוציא יי את ישראל מצרים: ויפח יתרו חתן משה את צפרה אשת משה אחר שלוחיה: ואת שני בניה אשר שם האחד גרשם כי אמר גר היתי בארץ נכריה: ושם האחד אליעזר כיהאלי אבי בעזרי ויצלני מחרב פרעה: ^ל ויבא יתרו חתן משה ובניו ואשתו אל משה אל המדבר אשר הוא חנה שם הר האלהים: ויאמר אל משה אני חתנך יתרו בא אליך ואשתך ושני בניה עמה: ויצא משה לקראת חתנו וישתחו וישקדלו וישאלו איש לברכהו לשלום ויבאו האלה: ויספר משה לחתנו את כל אשר עשה יי לפרעה ולמצרים על אודת ישראל את כל חתלאה אשר מצאתם בדרך ויצלם יי: ^{ישראל} ויחד יתרו על כל חפזוה אשר עשה יי לישראל אשר הצילו מיד מצרים: ויאמר יתרו ברוך יי אשר הציל אתכם מיד מצרים ומיד פרעה אשר הציל את העם מתחת יד מצרים: עתה ידעתי כיה גדול יי מכל האלהים כי בדבר אשר ודו עליהם: ויפח יתרו חתן משה עלה וזבחים לאלהים ויבא אחריו וכל | זקני ישראל לאכל לחם עם חתן משה לפני האלהים:

משפטים ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם: כי תקנה עבד עברי שש שנים יעבד ובשבעת יצא לחפשי חנם: אם בגפו יבא בגפו יצא אם בפעל אשה הוא ויצאה אשתו עמו: אם אדניו יתן לו אשה וילדה לו בנים או בנות האשה וילדיה תהיה לאדניה והוא יצא בגפו: ואם אמר יאמר העבד אהבתי את אדני את אשתי ואת בני לא אצא חפשי: והגישו אדניו אל האלהים והגישו אל הדין או אל המזונה ורצע אדניו את אדניו במרצע ועבדו לעלם: ^ס וכיהמכר איש את בנתו לאמה לא תצא בצאת העבדים: אם רעה בעיני אדניה אשר לא ^ק לו יעדה והפדה לעם נכרי לא ימשל למכרה בבגדו בה: ואם לבנו יעדה במשפט הפנות יעשה לה: אם אחרת יקחלו שארה פסותה וענתה לא יגרע: ואם שלש אלה לא יעשה לה ויצאה חנם אין כסף: ^{ישראל} ^ס מכה איש ומת מות יומת: ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו ושמתי לה מקום אשר יגוס שמה: ^ס וכיהיוד איש על רעהו להרגו בערמה מעם מזבחי תקחנו למות: ^ס ומכה אביו ואמו מות יומת: ^ס וגנב איש ומכרו ונמצא בידו מות יומת: ^ס ומקלל אביו ואמו מות יומת: ^ס וכיהריבן אנשים והכה איש את רעהו באבן או באגרף ולא ימות ונפל למשכב: אם יקום והתהלך בחיון על משענתו ונקה המכה רק שבתו יתן ורפא ירפא:

תרומה וידבר יי אל משה לאמר: דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי: וזאת התרומה אשר תקחו מאתם זהב וכסף ונחשת: ותכלת וארגמן ותולעת שני ושש ועזים: ועלת אילים מאדמים וערת תחשים ועצי שמים: ^ל שמן למאור בשמים לשמן המשחה ולקמורת הסמים: אבני שיהם ואבני מלאים לאפוד ולחשו: ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם: ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו וכן תעשו: ^ס

ישראל ועשו ארון עצי שטים אמרים וחצי ארבו ואמה וחצי רחבו ואמה וחצי קמתו: וצפית אתו זהב מהור מבית ומחזין תצפנו ועשית עליו זר זהב סביב: ויצקת לו ארבע מבקעת זהב ונתתה על ארבע פעמתי ושתה מבקעת על-צלעו האחת ושתה מבקעת על-צלעו השנית: ועשית בדי עצי שטים וצפית אתם זהב: והבאת את-הפדים במבקעת על צלעת הארון לשאת את-הארון בהם: במבקעת הארון יהיו הפדים לא יסרו ממנו: ונתת אל-הארון את העדות אשר אתו אליך:

תצוה ואתה תצוה | את-בני ישראל ויקחו אליך שמן וית זך כתית למאור להעלות נר תמיד: באהל מועד מחזין לפרכת אשר על-העדות יערו אתו אהרן ובניו מערב עד-בקר לפני יי חקת עולם לדרתם מאת בני ישראל: ם ואתה הקרב אליך את-אהרן אחיך ואת-בניו אתו מתוך בני ישראל לבנהנולי אהרן נדב ואביהוא אלעזר ואיתמר בני אהרן: ועשית בגדי-קדש לאהרן אחיך לכבוד ולתפארת: ^{לוי למנהג אשכנז} ואתה תדבר אל-כל-חכמי-לב אשר מלאותיו רוח חכמה ועשו את-בגדי אהרן לקדשו לבנהנולי: ואלה הפגדים אשר יעשו חשן ואפוד ומעיל וכתנת תשפין מצנפת ואבנט ועשו בגדי-קדש לאהרן אחיך ולבניו לבנהנולי: והם יקחו את-הזהב ואת-התכלת ואת-הארגמן ואת-תולעת השני ואת-השש: ^{לוי למנהג פולין ישראל למנהג אשכנז} פ ועשו את-האפד זהב תכלת וארגמן ותולעת שני ושש משור מעשה חשב: שתי כתפת חברת יהיה לו אל-שני קצותיו וחבר: וחשב אפדתו אשר עליו במעשהו ממנו יהיה זהב תכלת וארגמן ותולעת שני ושש משור: ולקחת את-שתי אבני-שהם ופתחת עליהם שמות בני ישראל: ^{ישראל למנהג פולין} ששה משמתי על האבן האחת ואת-שמות הששה הנותרים על-האבן השנית כותלדתם: מעשה חרש אבן פתוחי חתם תפתח את-שתי האבנים על-שמות בני ישראל מסכת משפצות זהב תעשה אתם: ושמת את-שתי האבנים על כתפת האפד אבני זכרון לבני ישראל ונשא אהרן את-שמותם לפני יי על-שתי כתפיו לזכרון:

כי תשא וידבר יי אל-משה לאמר: כי תשא את-ראש בני-ישראל לפקדיהם ונתנו איש בפר נפשו ליי בפקד אתם ולא-יהיה בהם נגף בפקד אתם: זה | יתנו כל-העבר על-הפקדים מחצית השקל בשקל הקדש עשרים גרה השקל מחצית השקל תרומה ליי: ^{לוי} כל העבר על-הפקדים מבין עשרים שנה ומעלה יתן תרומת יי: העשיר לא-ירפה וחדל לא ימעיט ממחצית השקל לתת את-תרומת יי לכפר על-נפשתיכם: ולקחת את-כסף הכפרים מאת בני ישראל ונתת אתו על-עבדת אהל מועד ויהי לבני ישראל לזכרון לפני יי לכפר על-נפשתיכם: פ

ישראל וידבר יי אל-משה לאמר: ועשית כיור נחשת ובנו נחשת לרחצה ונתת אתו בין-אהל מועד ובין המזבח ונתת שמה מים: ורחצו אהרן ובניו ממנו את-ידיהם ואת-רגליהם: בבאם אל-אהל מועד ורחצו-מים ולא ימתו או בגשתם אל-המזבח לשרת להקטיר אשה ליי: ורחצו ידיהם ורגליהם ולא ימתו ויהיה להם חק-עולם לו וילוצו לדרתם:

ויקהל וינקחל משה את-כל-עדת בני ישראל ויאמר אלהם אלה הדברים אשר צוה יי לעשות אתם: ששית ימים תעשה מלאכה וביום השביעי יהיה לכם קדש שבת שבתון ליי כל-העשה בו מלאכה יומת: לא-תבצעו אש בכל משכתיכם ביום השבת: פ

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-כָּל-עֵדֶת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר-צִוָּה יי לֵאמֹר: קְחוּ מֵאִתְּכֶם תְּרוּמָה ליי בַּל נָדִיב לָבוֹ וְיִבְיָאָה אֶת תְּרוּמַת יי זָהָב וְכֶסֶף וְנַחֲשֶׁת: וְתַבֵּלַת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ וְעֻזִּים: וְעֹרֹת אֵילִם מְאֻדָּמִים וְעֹרֹת תַּחֲשִׁים וְעֻצֵּי שָׁמִיִּם: וְשֶׁמֶן לַמָּאֹר וּבִשְׁמִים לְשֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה וְלִקְמֹצֵת הַסַּמִּים: וְאֲבָנֵי-שֹׁהַם וְאֲבָנֵי מַלְאִים לְאַפֹּד וְלַחֹשֶׁן: וְכָל-חֹכֶם-לֵב בְּכֶם יָבֹאוּ וַיַּעֲשׂוּ אֶת כָּל-אֲשֶׁר צִוָּה יי: ^{ישראל} אֶת-הַמִּשְׁכָּן אֶת-אֹהֶלָו וְאֶת-מִכְסָּהוּ אֶת-קַרְסִיו וְאֶת-קַרְשָׁיו אֶת-בְּרִיחָיו [כ' בְּרִיחָיו] אֶת-עַמֻּדָיו וְאֶת-אֲדָנָיו: אֶת-הָאָרֶן וְאֶת-בְּדָיו אֶת-הַכַּפֹּרֶת וְאֶת פֶּרֶכֶת הַמָּסַךְ: אֶת-הַשֻּׁלְחָן וְאֶת-בְּדָיו וְאֶת-כָּלְיוֹ וְאֶת לֶחֶם הַפָּנִים: וְאֶת-מִנְחַת הַמָּאֹר וְאֶת-כָּלֶיהָ וְאֶת-נִרְתֶּיהָ וְאֶת שֶׁמֶן הַמָּאֹר: וְאֶת-מִזְבַּח הַקְּמֹצֶת וְאֶת-בְּדָיו וְאֶת שֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה וְאֶת קְמֹצֵת הַסַּמִּים וְאֶת-מָסַךְ הַפֶּתַח לַפֶּתַח הַמִּשְׁכָּן: אֶת | מִזְבַּח הָעֹלָה וְאֶת-מִכְבַּר הַנִּחֹשֶׁת אֲשֶׁר-לוֹ וְאֶת-בְּדָיו וְאֶת-כָּלְיוֹ אֶת-הַכִּיֹּר וְאֶת-כַּנּוֹ: אֶת קַלְעִי הַחֹצֵר אֶת-עַמֻּדָיו וְאֶת-אֲדָנֶיהָ וְאֶת מָסַךְ שַׁעַר הַחֹצֵר: אֶת-יִתְדֵת הַמִּשְׁכָּן וְאֶת-יִתְדֵת הַחֹצֵר וְאֶת-מִיתְרֵיהֶם: אֶת-בְּגָדֵי הַשָּׂרָד לְשֶׁרֶת בַּקֹּדֶשׁ אֶת-בְּגָדֵי הַקֹּדֶשׁ לְאַהֲרֹן הַכֹּהֵן וְאֶת-בְּגָדֵי בָנָיו לְכַהֵן: וַיַּצְאוּ כָּל-עֵדֶת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מִלִּפְנֵי מֹשֶׁה:

פְּקוּדֵי אֵלֶּה פְּקוּדֵי הַמִּשְׁכָּן מִשְׁכָּן הָעֵדֻת אֲשֶׁר פָּקַד עַל-פִּי מֹשֶׁה עֲבַדְתָּ הַלְוִיִּם בְּיַד אִיתָמָר בֶּן-אֶהֱרֹן הַכֹּהֵן: וּבְצִלְאֵל בֶּן-אוּרִי בֶן-חֹרִי לְמִיֻּחָה יְהוּדָה עָשָׂה אֶת כָּל-אֲשֶׁר-צִוָּה יי אֶת-מֹשֶׁה: וְאִתּוֹ אֶחָלִיאֵב בֶּן-אֲחִיסָמֶךְ לְמִיֻּחָדָן חֲרָשׁ וְחֹשֶׁב וְרֹכֵם בַּתְּבֹלֶת וּבְאַרְגָּמָן וּבַתוֹלַעַת הַשָּׁנִי וּבִשְׁשִׁים: ס ^ל כָּל-הַזָּהָב הָעָשׂוּי לְמִלְאכָה בָּכֵל מִלְאכַת הַקֹּדֶשׁ וַיְהִי | זָהָב הַתְּנוּפָה תִּשְׁעַ וְעֶשְׂרִים כֶּכֶר וְשֶׁבַע מֵאוֹת וּשְׁלֹשִׁים שֶׁקֶל בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ: וְכֶסֶף פְּקוּדֵי הָעֵדֻה מֵאֵת כֶּכֶר וְאַלְף וְשֶׁבַע מֵאוֹת וְחֲמִשָּׁה וּשְׁבַע עֶשְׂרִים שֶׁקֶל בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ: בָּקָע לְגִלְגָּלֶת מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ לְכָל הָעֹבֵר עַל-הַפְּקָדִים מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וְיָמָּה לְשֵׁשׁ-מֵאוֹת אֶלְף וּשְׁלֹשָׁת אֲלָפִים וְחֲמִשׁ מֵאוֹת וְחֲמִשִּׁים: וַיְהִי מֵאֵת כֶּכֶר הַכֶּסֶף לְצֹקֶת אֶת אֲדָנֵי הַקֹּדֶשׁ וְאֶת אֲדָנֵי הַפֶּרֶכֶת מֵאֵת אֲדָנִים לְמֵאֵת הַכֶּכֶר כֶּכֶר לְאֶדָן: ^{ישראל} וְאֶת-הָאֶלֶף וְשֶׁבַע הַמֵּאוֹת וְחֲמִשָּׁה וּשְׁבַע עֶשְׂרִים וְנִים לְעַמּוּדִים וְצִפָּה רֵאשִׁיהֶם וְחִשְׁקָן אֹתָם: וּנְחֹשֶׁת הַתְּנוּפָה שְׁבַע עֶשְׂרִים כֶּכֶר וְאַלְפִים וְאַרְבַּע-מֵאוֹת שֶׁקֶל: וַיַּעַשׂ בָּהּ אֶת-אֲדָנֵי פֶתַח אֹהֶל מוֹעֵד וְאֶת מִזְבַּח הַנִּחֹשֶׁת וְאֶת-מִכְבַּר הַנִּחֹשֶׁת אֲשֶׁר-לוֹ וְאֶת כָּל-כְּלֵי הַמִּזְבֵּחַ: וְאֶת-אֲדָנֵי הַחֹצֵר סָבִיב וְאֶת-אֲדָנֵי שַׁעַר הַחֹצֵר וְאֶת כָּל-יִתְדֵת הַמִּשְׁכָּן וְאֶת-כָּל-יִתְדֵת הַחֹצֵר סָבִיב: וּמִן-הַתְּבֹלֶת וְהָאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת הַשָּׁנִי עָשׂוּ בְּגָדֵי-שָׂרָד לְשֶׁרֶת בַּקֹּדֶשׁ וַיַּעֲשׂוּ אֶת-בְּגָדֵי הַקֹּדֶשׁ אֲשֶׁר לְאַהֲרֹן כַּאֲשֶׁר צִוָּה יי אֶת-מֹשֶׁה:

ויקרא ויקרא אל־מֹשֶׁה וַיֹּדְבַר יי אליו מאַהֵל מוֹעֵד לֵאמֹר: דַּבֵּר אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם אָדָם כִּי־יִקְרִיב מִכֶּם קָרְבָן לַיי מִן־הַבְּהֵמָה מִן־הַבֶּקָר וּמִן־הַצֹּאן תִּקְרִיבוּ אֶת־קָרְבָנְכֶם: אִם־עֲלָה קָרְבְּנֹךָ מִן־הַבֶּקָר זָכָר תָּמִים יִקְרִיבֶנּוּ אֶל־פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד יִקְרִיב אֹתוֹ לְרֹצְנוֹ לִפְנֵי יי: ^{לוי למנחה אשכנו} וְסַמֵּךְ יָדוֹ עַל רֹאשׁ הָעֵלָה וְנִרְצָה לוֹ לְכַפֵּר עָלָיו: ^{לוי למנחה פולין} וְשַׁחַט אֶת־כֶּן הַבֶּקָר לִפְנֵי יי וְהִקְרִיבוּ בְנֵי אֶהֱרֹן הַכֹּהֲנִים אֶת־הַדָּם וְזָרְקוּ אֶת־הַדָּם עַל־הַמִּזְבֵּחַ סָבִיב אֲשֶׁר־פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד: וְהַפְּשִׁיט אֶת־הָעֵלָה וְנָתַח אֹתָהּ לְנִתְחֶיהָ: וְנָתַנוּ בְנֵי אֶהֱרֹן הַכֹּהֲנִים אֵשׁ עַל־הַמִּזְבֵּחַ וְעָרְכוּ עֲצִים עַל־הָאֵשׁ: וְעָרְכוּ בְנֵי אֶהֱרֹן הַכֹּהֲנִים אֶת הַנִּתְחִים אֶת־הָרֹאשׁ וְאֶת־הַפָּדֶר עַל־הָעֲצִים אֲשֶׁר עַל־הָאֵשׁ אֲשֶׁר עַל־הַמִּזְבֵּחַ: וְקָרְבוּ וַיִּבְרְעוּ יָרֵחַן בַּמָּיִם וְהִקְטִיר הַכֹּהֵן אֶת־הַכֹּל הַמִּזְבֵּחַה עֲלָה אִשָּׁה רֵיח־נִיחֹחַ לַיי: ^{ישראל} וְאִם־מִן־הַצֹּאן קָרְבְּנֹךָ מִן־הַבָּשִׂים אוֹ מִן־הָעִזִּים לְעֹלָה זָכָר תָּמִים יִקְרִיבֶנּוּ: וְשַׁחַט אֹתוֹ עַל יָרֵךְ הַמִּזְבֵּחַ צָפֹנָה לִפְנֵי יי וְזָרְקוּ בְנֵי אֶהֱרֹן הַכֹּהֲנִים אֶת־דָּמֹו עַל־הַמִּזְבֵּחַ סָבִיב: וְנָתַח אֹתוֹ לְנִתְחָיו וְאֶת־רֹאשׁוֹ וְאֶת־פָּדֶרֹו וְעָרַךְ הַכֹּהֵן אֹתָם עַל־הָעֲצִים אֲשֶׁר עַל־הָאֵשׁ אֲשֶׁר עַל־הַמִּזְבֵּחַ: וְהִקְרִיב וְהִבְרִיעַ יָרֵחַן בַּמָּיִם וְהִקְטִיר אֶת־הַכֹּל הַמִּזְבֵּחַה עֲלָה הוּא אִשָּׁה רֵיח־נִיחֹחַ לַיי:

צו וַיֹּדְבַר יי אֶל־מֹשֶׁה לֵאמֹר: צו אֶת־אֶהֱרֹן וְאֶת־בְּנָיו לֵאמֹר זֹאת תֹּזֶרֶת הָעֵלָה הִוא הָעֵלָה עַל מִזְבֵּחַה עַל־הַמִּזְבֵּחַ כָּל־חֲלִילָה עַד־הַבֶּקָר וְאֵשׁ הַמִּזְבֵּחַ תִּזְקַד בּוֹ: וְלִבֶּשׁ הַכֹּהֵן מִדּוֹ כֹּרֶם וּמִכְנָסֵי־כֹרֶם וְלִבֶּשׁ עַל־בָּשְׂרוֹ וְהָרִים אֶת־הַדָּשֵׁן אֲשֶׁר תֹּאכַל הָאֵשׁ אֶת־הָעֵלָה עַל־הַמִּזְבֵּחַ וְשָׂמוּ אֵצֶל הַמִּזְבֵּחַ: ^{לוי} וּפָשַׁט אֶת־בְּגָדָיו וְלִבֶּשׁ בְּגָדִים אַחֲרִים וְהוֹצִיא אֶת־הַדָּשֵׁן אֶל־מִחוּץ לַמִּחְנֶה אֶל־מָקוֹם טָהוֹר: וְהָאֵשׁ עַל־הַמִּזְבֵּחַ תִּזְקַד־בּוֹ לֹא תִבָּהּ וּבָעַר עָלֶיהָ הַכֹּהֵן עֲצִים בַּבֶּקָר בַּבֶּקָר וְעָרַךְ עָלֶיהָ הָעֵלָה וְהִקְטִיר עָלֶיהָ חֲלָבֵי הַשְּׁלָמִים: אֵשׁ תָּמִיד תִּזְקַד עַל־הַמִּזְבֵּחַ לֹא תִבָּהּ: ^{ישראל} וְזֹאת תֹּזֶרֶת הַמִּנְחָה הַקָּרִיב אֹתָהּ בְּנֵי־אֶהֱרֹן לִפְנֵי יי אֶל־פְּנֵי הַמִּזְבֵּחַ: וְהָרִים מִפְּנֵי בָקְמָצוֹ מִסֵּלֶת הַמִּנְחָה וּמִשְׁמֶנָּהּ וְאֹת כָּל־הַלִּבְנָה אֲשֶׁר עַל־הַמִּנְחָה וְהִקְטִיר הַמִּזְבֵּחַ רֵיח־נִיחֹחַ אוֹזְבֶּרֶתָהּ לַיי: וְחֲנוּתֶרֶת מִפְּנֵה יֹאכְלוּ אֶהֱרֹן וּבְנָיו מִצֹּת תֹּאכַל בְּמָקוֹם קָדֹשׁ בַּחֲצֵר אֹהֶל־מוֹעֵד יֹאכְלוּהָ: לֹא תֹאפֶה חֲמִין חֲלָקִים נָתַתִּי אֹתָהּ מֵאֲשֵׁי קֹדֶשׁ קֹדְשִׁים הִוא כַּחֲטָאת וּבָאֲשָׁם: כָּל־זָכָר בְּבְנֵי אֶהֱרֹן יֹאכְלֶנָה חֶק־עוֹלָם לְדֹרֹתֵיכֶם מֵאֲשֵׁי יי כָּל אֲשֶׁר־יִנַּע בָּתָם יִקְדָּשׁ:

שמיני ויהי ביום השמיני קרא משה לאהרן ולבניו ולזקני ישראל: ויאמר אל-אהרן קח-לך עגל בן-בקר לחטאת ואיל לעלה תמימם ותקרב לפני יי: ואל-בני ישראל תדבר לאמר קחו שעיר-עזים לחטאת ועגל ובכש בן-שנה תמימם לעלה: ושור ואיל לשלמים לזבח לפני יי: ומנחה בלולה בשמן כי היום יי נראה אליכם: ויקחו את אשר צוה משה אל-בני אהל מועד ויקרבו כל-העדה ויעמדו לפני יי: ויאמר משה זה הדבר אשר-צוה יי תעשו וירא אליכם כבוד יי: ויאמר משה אל-אהרן קרב אל-המזבח ועשה את-חטאתך ואת-עלתך וכפר בעדך ובעד העם ועשה את-קרבן העם וכפר בעדם באשר צוה יי: ויקרב אהרן אל-המזבח וישחט את-עגל החטאת אשר-לו: ויקרבו בני אהרן את-הדם אליו ויטבל אצבעו בדם ויתן על-קרנות המזבח ואת-הדם ואת-החלב ואת-הפלית ואת-היתרת מן-הכבד מן-החטאת הקטיר המזבח באשר צוה יי את-משה: ^{ישראל} ואת-הבשר ואת-העור שרף באש מחוץ למחנה: וישחט את-העלה וימצאו בני אהרן אליו את-הדם ויזרקו על-המזבח סביב: ואת-העלה המצאו אליו לנתחיה ואת-הראש ויקטר על-המזבח: וירחין את-הקרב ואת-הפרעים ויקטר על-העלה המזבחה: ויקרב את קרבן העם וינח את-שעיר החטאת אשר לעם וישחטו ויחטאו בראשון: ויקרב את-העלה ויעשה כמשפט:

תזריע וידבר יי אל-משה לאמר: דבר אל-בני ישראל לאמר אשה כי תזריע וילדה זכר וממאה שבועת ימים כימי נדת דותה תמא: וביום השמיני ימול בשר ערלתו: ושלשים יום ושלשת ימים תשב בדםי מחרה בכל-קדש לא-תנע ואל-המקדש לא תבא עד-מלאת ימי מחרה: ^י ואם-נקבה תלד וממאה שבועים בנדתה ושלשים יום ושלשת ימים תשב על-דםי מחרה: ובמלאת ימי מחרה לבן או לבת תביא בכש בן-שנתו לעלה ובכרינה אותה לחטאת אל-פתח אהל-מועד אל-הבחין: והקריבו לפני יי וכפר עליה ומחרה ממקד דמיה זאת תורת הילדת לזכר או לנקבה: ואם-לא תמצא ידה די שח ולקחה שתיתרים או שני בני יונה אחד לעלה ואחד לחטאת וכפר עליה הבחין ומחרה: פ

^{ישראל} וידבר יי אל-משה ואל-אהרן לאמר: אדם ברי-יהיה בעור-בשרו שאת או-ספחת או בחרת והיה בעור-בשרו לנגע צרעת והובא אל-אהרן הבחין או אל-אחד מבני הכהנים וראה הבחין את-הנגע בעור-הבשר ושער בנגע הפך | לבן ומראה הנגע עמק מעור בשרו נגע צרעת הוא וראהו הבחין וממא אתו: ואם-בחרת לבנה הוא בעור בשרו ועמק איז-מראה מן-העור ושערה לא-הפך לבן והסגיר הבחין את-הנגע שבועת ימים: וראהו הבחין ביום השביעי והנה הנגע עמד בעינו לא-פשה הנגע בעור והסגירו הבחין שבועת ימים שנית:

מצרע וידבר יי אל-משה לאמר: זאת תהיה תורת המצוה ביום מחרתו וחובא אל-הכהן: ויצא הכהן אל-מחזין למחנה וראה הכהן והנה נרפא נגע-הצרעת מן-הצרוע: וצוה הכהן ולקח למטהר שתי-צפרים חיות טהורות ונעץ ארז ושני תולעת ואזב: וצוה הכהן ושחט את-הצפור האחת אל-כלי-חרש על-מים חיים: ^ל את-הצפור השני יקח אתה ואת-עין הארז ואת-שני התולעת ואת-האזב ומכל אותם ואת | הצפור השנייה בדם הצפור השחטה על המים החיים: והזה על המטהר מן-הצרעת שבע פעמים וטהרו ושלח את-הצפור השנייה על-פני השדה: וכבס המטהר את-בגדיו ונלח את-כל-שעריו ורחץ במים וטהר ואחר יבוא אל-המחנה וישב מחזין לאהל שבעת ימים: והיה ביום השביעי ונלח את-כל-שעריו את-ראשו ואת-זקנו ואת גבת עיניו ואת-כל-שעריו ונלח וכבס את-בגדיו ורחץ את-בשרו במים וטהר: ^{ישראל} וביום השמיני יקח שני-כבשים תמימים וכבשה אחת בת-שנתה תמימה ושלשה עשרנים סלת מנחה כלולה בשמן ולג אחד שמן: והעמיד הכהן המטהר את האיש המטהר ואתם לפני יי פתח אהל מועד: ולקח הכהן את-הכבש האחד והקריב אותו לאשם ואת-לג השמן והניף אתם תנופה לפני יי:

אחרי מות וידבר יי אל-משה אחרי מות שני בני אהרן בקרבכם לפני יי וימתו: ויאמר יי אל-משה דבר אל-אהרן אחיך ואל-יבא בכל-עת אל-הקדש מבית לפרכת אל-פני הכפרת אשר על-הארץ ולא ימות כי בענן אראה על-הכפרת: בזאת יבא אהרן אל-הקדש בפר בן-בקר לחטאת ואיל לעלה: בתנת-פר קדש ילפש ומכנס-בד יהיו על-בשרו ובאבנטו פר יחגר ובמצנפת פר יאגף בגדי-קדש הם ורחץ במים את-בשרו ולבשם: ומאת עדת בני ישראל יקח שני-שעירי עזים לחטאת ואיל אחד לעלה: והקריב אהרן את-פר החטאת אשר-לו וכפר בעדו ובעד ביתו: ^ל ולקח את-שני השעירים והעמיד אתם לפני יי פתח אהל מועד: ונתן אהרן על-שני השעירים גרלות גורל אחד ליי וגורל אחד לעזאזל: והקריב אהרן את-השעיר אשר עלה עליו הגורל ליי ועשהו חטאת: והשעיר אשר עלה עליו הגורל לעזאזל יעמידו לפני יי לכפר עליו לשלח אותו לעזאזל המדברה: והקריב אהרן את-פר החטאת אשר-לו וכפר בעדו ובעד ביתו ושחט את-פר החטאת אשר-לו: ^{ישראל} ולקח מלא-המחטה גחלי-אש מעל המזבח מלפני יי ומלא חפניו קמורת סמים דקה והביא מבית לפרכת: ונתן את-הקמורת על-האש לפני יי וכפה | ענן הקמורת את-הכפרת אשר על-העדות ולא ימות: ולקח מדם הפר והזה באצבעו על-פני הכפרת קדמה ולפני הכפרת יזה שבע-פעמים מן-הדם באצבעו: ושחט את-שעיר החטאת אשר לעם והביא את-דמו אל-מבית לפרכת ועשה את-דמו כאשר עשה לדם הפר והזה אותו על-הכפרת ולפני הכפרת: וכפר על-הקדש מחטאת בני ישראל ומפשעיהם לכל-חטאתם וכן יעשה לאהל מועד השכן אתם בתוך טמאתם: וכל-אדם לא-יהיה | באהל מועד בבואו לכפר בקדש עד-צאתו וכפר בעדו ובעד ביתו ובעד כל-קהל ישראל:

קדשים וידבר יי אל-משה לאמר: דבר אל-כל-עדת בני-ישראל ואמרת אליהם קדשים תהיו בי קדוש אני יי אליהם: איש אמו ואביו תיראו ואת-שבתתי תשמרו אני יי אליהם: אל-תפנו אל-האלילים ואלהי מסכה לא תעשו לכם אני יי אליהם: ^ל וכי תזבחו זבח שלמים ליי לרצונכם תזבחהו: ביום זבחכם יאכל וממחרת והנותר עד-יום השלישי פאש ישרף: ואם האכל יאכל ביום השלישי פגול הוא לא ירצה: ואכליו עונן ישא כראת-קדש יי חלל ונברתה הנפש ההוא מעמיה: ובקצרכם את-קציר ארצכם לא תכלה פאת שדה לקצר ולקט קצירך לא תלקט: ובכרמך לא תעולל ופרט פרמך לא תלקט לעני ולגר תעזב אתם אני יי אליהם: ^{ישראל} לא תגנבו ולא-תבכשו ולא-תשקרו איש בעמיתו: ולא-תשבעו בשמי לשקר וחללת את-שם אלהיך אני יי: לא-תעשק את-העבד ולא תגול לא-תלין פעלת שכיר אתך עד-בקר: לא-תקלל חרש ולפני עור לא תתן מבשל ויראת פאליהיך אני יי:

אמר ויאמר יי אל-משה אמר אל-הכהנים בני אהרן ואמרת אליהם לנפש לא-יטמא בעמיו: בי אם-לשארו הקרב אליו לאמו ולאביו ולבנו ולבתו ולאחיו: ולאחתו הבתולה הקרובה אליו אשר לא-היתה לאיש לה יטמא: לא יטמא בעל בעמיו לחטלו: לא-יקרחה [ג] יקרחה קרחה בראשם ופאת זקנם לא יגלחו ובבשרם לא ישרטו שרמט: קדשים יהיו לאליהם ולא יחללו שם אליהם כי את-אשי יי לחם אליהם הם מקריבם והיו קדש: ^ל אשה זנה וחללה לא יקחו ואשה גרושה מאישה לא יקחו כראת-קדש הוא לאהיו: וקדשתו כראת-לחם אלהיך הוא מקריב קדש יתה-לך בי קדוש אני יי מקדשכם: ובת איש בהן כי תחל לזנות את-אביה היא מחללת פאש תשרף: ^ס והבהן חגדול מאחיו אשר-יוצק על-ראשו | שמן המשחה ומלא את-ידו ללבש את-הבגדים את-ראשו לא יפרע ובגדיו לא יפרם: ועל כל-נפש מת לא יבא לאביו ולאמו לא יטמא: ומן-המקדש לא יצא ולא יחלל את מקדש אלהיו כי גור שמן משחת אלהיו עליו אני יי: ^{ישראל} והוא אשה בבתולה יקח: אלמנה וגרושה וחללה זנה את-אלה לא יקח כי אם-בתולה מעמיו יקח אשה: ולא-יחלל ורעו בעמיו בי אני יי מקדשיו:

בחר וידבר יי אל-משה בחר סיני לאמר: דבר אל-בני ישראל ואמרת אליהם כי תבאו אל-הארץ אשר אני נתן לכם ושבתה הארץ שבת ליי: שש שנים תזרע שדה ושש שנים תזמר פרמך ואספת את-תבואתה: ^ל ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת ליי שדה לא תזרע וברמך לא תזמר: את ספיה קצירך לא תקצור ואת-ענבי גידך לא תבצר שנת שבתון יהיה לארץ: והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך: ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל-תבואתה לאכל: ^{ישראל} וספרת לך שבע שבתות שנים שבע שבע פעמים והיו לך ימי שבע שבתות השנים תשע וארבעים שנה: ותעברת שופר תרועה בחדש השבלי בעשור לחדש ביום הכפרים תעבירו שופר בכל-ארצכם: וקדשתם את שנת החמשים שנה וקראתם דרור בארץ לכל-ישיבה יובל הוא תהיה לכם ושבתם איש אל-אחוזתו ואיש אל-משפחתו תשבו: יובל הוא שנת החמשים שנה תהיה לכם לא תזרעו ולא תקצרו את-ספיחיה ולא תבצרו את-גידיה: כי יובל הוא קדש תהיה לכם מן-השדה תאכלו את-תבואתה: בשנת היובל הזאת תשבו איש אל-אחוזתו:

בחקתי אם-בחקתי תלכו ואת-מצותי תשמרו ונעשיתם אתם: ונתתי גשמיםכם בעתם ונתנה הארץ יבולה ונען השדה יתן פריה: והשיג לכם דיש את-בציר ובציר ישיג את-זרע ואכלתם לחמכם לשבע וישבתם לבטח בארצכם: ^ל ונתתי שלום בארץ ושבבתם ואין מחריד והשבתי חיה רעה מן-הארץ וחרב לא-תעבר בארצכם: וירדפתם את-איביכם ונפלו לפניכם לחרב: וירדפו מכם חמשה מאה ומאה מכם רבבה ירדפו ונפלו איביכם לפניכם לחרב: ופניתי אליכם והפריתי אתכם והרביתי אתכם והקימתי את-בריתי אתכם: ^{ישראל} ואכלתם ישן נשון וישן מפני חדש תוציאיו: ונתתי משפני בתוככם ולא-תנעל נפשי אתכם: והתחלכתי בתוככם והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו לי לעם: אני יי אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים מהית להם עבדים ואשבר מטת עלכם ואולך אתכם קוממיות:

במדבר וידבר יי אל-משה במדבר סיני באהל מועד באחד לחדש השני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים לאמר: שאו את-ראש כל-עדת בני-ישראל למשפחתם לבית אבתם במספר שמות כל-זכר לגלגלתם: מן עשרים שנה ומעלה כל-יצא צבא בישראל תפקדו אתם לצבאתם אתה ואהרן: ואתכם יהיו איש איש למטה איש ראש לבית-אבתיו הוא: ^ל ואלה שמות האנשים אשר יעמדו אתכם לראובן אליצור בן-שדיאור: לשמעון שלמיאל בן-צורישידי: ליהודה נחשון בן-עמינדב: ליששכר נתנאל בן-צווער: לזבולן אליאב בן-חלץ: לבני יוסף לאפרים אלישמע בן-עמיהוד למנשה גמליאל בן-פרדחצור: לבנימין אבירן בן-גדעני: לדן אחיעזר בן-עמישדי: לאשר פנעאל בן-עכרן: לגד אלספ בן-דעואל: לנפתלי אחירע בן-ענין: אלה קריאי [נ קרואי] העדה נשיאי מפות אבותם ראשי אלפי ישראל הם: ^{ישראל} ויקח משה ואהרן את האנשים האלה אשר נקבו בשמות: ואת כל-העדה הקהילו באהל לחדש השני ויתגלדו על-משפחתם לבית אבתם במספר שמות מן עשרים שנה ומעלה לגלגלתם: באשר צוה יי את-משה ויפקדם במדבר סיני:

נשא וידבר יי אל-משה לאמר: נשא את-ראש בני גרשון גסהם לבית אבתם למשפחתם: מבן שלשים שנה ומעלה עד בן-חמשים שנה תפקד אותם כל-הבא לצבא צבא לעבד עבדה באהל מועד: זאת עבדת משפחת הגרשני לעבד ולמשא: ^ל ונשאו את-יריעת המשכן ואת-אהל מועד מכסהו ומכסה התחש אשר-עליו מלמעלה ואת-מסך פתח אהל מועד: ואת קלעי החצר ואת-מסך | פתח | שער החצר אשר על-המשכן ועל-המזבח סביב ואת מיתריהם ואת-כל-כלי עבדתם ואת כל-אשר יעשה להם ועבדו: על-פי אהרן ובניו תהיה כל-עבדת בני הגרשני לכל-משאם ולכל עבדתם ופקדתם עליהם במשמרת את כל-משאם: זאת עבדת משפחת בני הגרשני באהל מועד ומשמרתם ביד איתמר בן-אהרן הכהן: ^{ישראל} ^ס בני מררי למשפחתם לבית-אבתם תפקד אתם: מבן שלשים שנה ומעלה ועד בן-חמשים שנה תפקדו כל-הבא לצבא לעבד את-עבדת אהל מועד: וזאת משמרת משאם לכל-עבדתם באהל מועד קרשי המשכן ובריהו ועמודיו ואדניו: ועמודי החצר סביב ואדניהם ויתרתם ומיתריהם לכל-כליהם ולכל עבדתם ובשמרת תפקדו את-כלי משמרת משאם: זאת עבדת משפחת בני מררי לכל-עבדתם באהל מועד ביד איתמר ² בן-אהרן הכהן:

למנהג בני אשכנז קריאת התורה מסתיימת כאן.

^{יש מוסיפים} ויפקד משה ואהרן ונשיאי העדה את-בני הקהתי למשפחתם ולבית אבתם: מבן שלשים שנה ומעלה ועד בן-חמשים שנה כל-הבא לצבא לעבדה באהל מועד: ויהיו פקדיהם למשפחתם אלפים שבע מאות וחמשים: אלה פקודי משפחת הקהתי כל-העבד באהל מועד אשר פקד משה ואהרן על-פי יי ביד-משה:

בהעלתך וידבר יי אל-משה לאמר: ובר אל-אהרן ואמרף אליו בהעלתך את-הנרות אל-מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות: ויעש בן אהרן אל-מול פני המנורה העלה נרתיקה באש ציה יי את-משה: וזה מעשה המנורה מקשה זהב עד-ירכה עד-פרחה מקשה הוא כמראה אשר הראה יי את-משה בן עשה את-המנורה: ^פ

^ל וידבר יי אל-משה לאמר: קח את-הללום מתוך בני ישראל ומהרת אתם: וכה-תעשה להם למחרת היום עליהם מי חפאת והעבירו תער על-כל-בשרם ובכסו בגדיהם והפחירו: ולקחו פך בך בך ומנחתו סלת בלולה בשמן ופר-שני בך בך תקח לחפאת: והקרבת את-הללום לפני אהל מועד והקחלת את-כל-עדת בני ישראל: ^{ישראל} והקרבת את-הללום לפני יי: וסמכו בגדיהם ויהיו עליהם על-הללום: והניף אהרן את-הללום תנופה לפני יי מאת בני ישראל והיו לעבד את-עבדת יי: והללום וסמכו את-ידיהם על ראש הפרים ועשה את-האחד חפאת ואת-האחד עלה לוי לכפר על-הללום: והעמדת את-הללום לפני אהרן ולפני בניו והנפת אתם תנופה ליי: והבדלת את-הללום מתוך בני ישראל והיו לי הללום:

2. concludes with the words 'בן-אהרן הכהן', in order to make a separation between the divine command to count, and the counting itself. (דברי קהלת)

שלח לך וידבר יי אל-משה לאמר: שלח-לך אנשים ויתרו את-ארץ כנען אשר-אני נתן לבני ישראל איש אחד אחד למטה אבותיו תשלחו כל נשיא בהם: וישלח אתם משה ממדבר פארן על-פי יי כלם אנשים ראשי בני-ישראל המה: ^ל ואלה שמותם למטה ראובן שמוע בן-זכור: למטה שמעון שפט בן-חורי: למטה יהודה כלב בן-יפנה: למטה יששכר יגאל בן-יוסף: למטה אפרים חושע בן-נון: למטה בנימין פלטי בן-רפוא: למטה זבולן נדיאל בן-סודי: למטה יוסף למטה מנשה גדי בן-סוסי: למטה דן עמיאל בן-גמלי: למטה אשר סתור בן-מיכאל: למטה נפתלי נחבי בן-ופסי: למטה גד גאואל בן-מכי: אלה שמות האנשים אשר-שלח משה לתור את-הארץ ויקרא משה להושע בן-נון יהושע: ^{ישראל} וישלח אתם משה לתור את-ארץ כנען ויאמר אלהם עליו זה פננב ועליתם את-החר: וראיתם את-הארץ מה-הוא ואת-העם הישב עליה החזק הוא הרפה המעט הוא אסרוב: ומה הארץ אשר-הוא יושב בה הטובה הוא אסרעה ומה הערים אשר-הוא יושב בהנה הבמחנים אם במבצרים: ומה הארץ השמנה הוא אסרזה הישרה עין אסאון והתחזקותם ולקחתם מפרי הארץ ותלמים ימי בבורי ענבים:

קרח ויבקח קרח בן-יצחק בן-קחת בן-לוי ודתן ואבירם בני אליאב ואון בן-פלג בני ראובן: ויקמו לפני משה ואנשים מבני-ישראל חמשים ומאתים נשיאי עדה קראי מועד אנשי-שם: וינקלו על-משה ועל-אחריו ויאמרו אלהם רב-לכם פי כל-העדה כלם קדשים ובתוכם יי ומדוע תתנשאו על-קהל יי: ^ל וישמע משה ויפל על-פניו: וידבר אל-קרח ואל-כל-עדתו לאמר בקר וידע יי את-אשר-לו ואת-הקדוש והקריב אליו ואת אשר יבחר-בו יקריב אליו: זאת עשו קח-לכם מחלות קרח וכל-עדתו: ותנו-בתן | אש ושימו עליהן | קמרת לפני יי מחר ותהי האיש אשר-יבחר יי הוא הקדוש רב-לכם בני לוי: ^{ישראל} ויאמר משה אל-קרח שמעו-נא בני לוי: המעט מכם כהן-הבדיל^ל אלהי ישראל אתכם מעדת ישראל להקריב אתכם אליו לעבד את-עבדת משכן יי ולעמד לפני העדה לשרתם: ויקרב אתה ואת-כל-אחיד בני-לוי אתה ובקשתם גם-בהנה: לכן אתה וכל-עדתך הנעדים על-יי ואחרון מה-הוא פי תלוננו [א] תלינו עלי: וישלח משה לקרא לדתן ואבירם בני אליאב ויאמרו לא נעלה: המעט פי העליתנו מארץ ובת חלב ודבש להמיתנו במדבר כהן-שתרר עלינו גם-השתרר:

חקת וידבר יי אל-משה ואל-אהרן לאמר: זאת חקת התורה אשר-צוה יי לאמר
 דבר | אל-בני ישראל ויקחו אליה פרה אדמה תמימה אשר איז-בה מום אשר לא-עלה עליה
 על: ונתתם אותה אל-אלעזר הכהן והוציא אותה אל-מחוז למחנה ושתט אותה לפניו:
 ולקח אלעזר הכהן מדמה באצבעו והזה אל-נכח פני אהל-מועד מדמה שבע פעמים:
 ושרף את-הפרה לעיניו את-ערה ואת-בשרה ואת-דמה על-פרשה ושרף: ולקח הכהן עין
 ארו ואזוב ושני תולעת והשליך אל-תוך שרפת הפרה: ^ל וכבס בגדיו הכהן ורחץ בשרו
 בפנים ואחר יבא אל-המחנה וטמא הכהן עד-הערב: והשרף אותה וכבס בגדיו בפנים ורחץ
 בשרו בפנים וטמא עד-הערב: ואסף | איש מחור את אפר הפרה והניח מחוץ למחנה במקום
 מחור והיתה לעדת בני-ישראל למשמרת למי נדה חטאת הוא: ^{ישראל למנהג פולין} וכבס האסף
 את-אפר הפרה את-בגדיו וטמא עד-הערב והיתה לבני ישראל ולגר הגר בתוכם לחקת
 עולם: ^{ישראל למנהג אשכנז} הנגע במת לכל-נפש אדם וטמא שבעת ימים: הוא יתחטא-בו ביום
 השלישי וביום השביעי יטהר ואם-לא יתחטא ביום השלישי וביום השביעי לא יטהר:
 כל-הנגע במת בנפש האדם אשר-ימות ולא יתחטא את-משכן יי טמא ונכרתה
 הנפש ההוא מישראל כי מי נדה לא-זרק עליו טמא יהיה עוד טמאתו בו: זאת התורה אדם
 כיימות באהל כל-הבא אל-האהל וכל-אשר באהל וטמא שבעת ימים: וכל כלי פתוח
 אשר איז-צמיד פתיל עליו טמא הוא: וכל אשר-יגע על-פני השדה בחלל-חרב או במת
 או-בעצם אדם או בקבר וטמא שבעת ימים: ולקחו לטמא מעפר שרפת החטאת ונתנו עליו
 מים חיים אל-כלי:

בלק ויבא בלק בן-צפור את כל-אשר-עשה ישראל לאמרו: ויגר מואב מפני העם מאד
 כי רב-הוא ויבין מואב מפני בני ישראל: ויאמר מואב אל-זקני מדין עתה ילחכו הקהל
 את-כל-סביבותינו בלחוד השור את ידן השדה ובלק בן-צפור מלך למואב בעת ההוא:
^ל וישלח מלאכים אל-בלעם בן-בעור פתורה אשר על-הנהר ארץ בני-עמו לקרא-לו לאמר
 הנה עם יצא ממצרים הנה כסה את-עין הארץ והוא ישב ממלי: ועתה לכה-נא ארה-לי
 את-העם הזה כר-עצום הוא מפני אולי אוכל נפה-בו ואגרשנו מן-הארץ כי ידעתי את
 אשר-תברך מברך ואשר תאר יואר: וילכו זקני מואב וזקני מדין וקסמים בידם ויבאו
 אל-בלעם וידברו אליו דברי בלק: ^{ישראל} ויאמר אליהם לינו פה הלילה והשבותי אתכם דבר
 באשר ידבר יי אלי וישבו שרי-מואב עם-בלעם: ויבא אלהים אל-בלעם ויאמר מי האנשים
 האלה עמך: ויאמר בלעם אל-האלהים בלק בן-צפור מלך מואב שלח אלי: הנה העם יצא
 ממצרים ויבס את-עין הארץ עתה לכה קבה-לי אותו אולי אוכל להלחם בו וגרשתי: ויאמר
 אלהים אל-בלעם לא תלך עמם לא תאר את-העם כי ברוך הוא:

פינחם וידבר יי אל-משה לאמר: פינחם בן-אלעזר בן-אהרן הכהן השיב את-חמתי מעל בן-ישראל בקנאו את-קנאתי בתוכם ולא-כליתי את-בני-ישראל בקנאתי: לכן אמר הנני נתן לו את-בריתי שלום: ^ל והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהנת עולם תחת אשר קנא לאלהיו וכפר על-בני ישראל: ושם איש ישראל המכה אשר הכה את-המדינית ומרי בן-סלוא נשיא בית-אב לשמעני: ושם האשה המכה המדינית בזבי בת-צור ראש אמות בית-אב במדין הוא: פ

^{ישראל} וידבר יי אל-משה לאמר: צרור את-המדינים והקיתם אותם: כי-צוררים הם לכם בנבליהם אשר-נבלו לכם על-דבר פגור ועל-דבר בזבי בת-נשיא מדין אחתם המכה ביום-המגפה על-דבר פגור: ויהי אחרי המגפה פ

ויאמר יי אל-משה ואל אלעזר בן-אהרן הכהן לאמר: שאו את-ראש | כל-עדת בן-ישראל מבין עשרים שנה ומעלה לבית אבתם בל-יצא צבא בישראל: וידבר משה ואלעזר הכהן אתם בערבת מואב על-ידן ירחו לאמר: מבין עשרים שנה ומעלה באשר צוה יי את-משה ובני ישראל היצאים מארץ מצרים:

ממות וידבר משה אל-ראשי המפות לבני ישראל לאמר זה הדבר אשר צוה יי: איש כ-יידר נדר לוי אזה-שבע שבועה לאסר אסר על-נפשו לא יחל דברו בכל-היצא מפיו ועשה: ואשה כ-יתדר נדר לוי ואסרה אסר בבית אביה בנעריה: ושמע אביה את-נדרה ואסרה אשר אסרה על-נפשה והחריש לה אביה וקמו כל-נדריה וכל-אסר אשר-אסרה על-נפשה יקום: ואם-הניא אביה אותה ביום שמעו כל-נדריה ואסרה אשר-אסרה על-נפשה לא יקום ויילך-לה כ-הניא אביה אותה: ואם-היו תהיה לאיש ונדרה עליה או מבטא שפתיה אשר אסרה על-נפשה: ושמע אישה ביום שמעו והחריש לה וקמו נדריה ואסרה אשר-אסרה על-נפשה יקמו: ואם ביום שמע אישה יניא אותה והפר את-נדרה אשר עליה ואת מבטא שפתיה אשר אסרה על-נפשה ויילך-לה: ^ל ונדר אלמנה וגרושה כל אשר-אסרה על-נפשה יקום עליה: ואם-בית אישה נדרה או-אסרה אסר על-נפשה בשבעה: ושמע אישה והחריש לה לא הניא אותה וקמו כל-נדריה וכל-אסר אשר-אסרה על-נפשה יקום: ואם-הפר יפר אתם | אישה ביום שמעו כל-מוצא שפתיה לנדריה ולאסר נפשה לא יקום אישה הפרם ויילך-לה: ^{ישראל} כל-נדר וכל-שבועת אסר לענת נפש אישה יקימו ואישה יפרנו: ואם-החריש יחריש לה אישה מיום אליהם והקים את-כל-נדריה או את-כל-אסריה אשר עליה הקים אתם כ-החריש לה ביום שמעו: ואם-הפר יפר אתם אחרי שמעו ונשא את-עונה: אלה החקים אשר צוה יי את-משה בין איש לאשתו ביצאב לבתו בנעריה בית אביה:

מסעי אלה מסעי בני-ישראל אשר יצאו מארץ מצרים לצבאתם ביד-משה ואהרן:
 ויכתב משה את-מוצאתם למסעיהם על-פי יי' ואלה מסעיהם למוצאותיהם: ויסעו מרעמסס
 בחדש הראשון בחמשה עשר יום לחדש הראשון ממחנת הפסח יצאו בני-ישראל ביד רמה
 לעיני כל-מצרים: ^ל ומצרים מקברים את אשר הפך יי' בהם כל-בכור ובאלהיהם עשה יי'
 שפטים: ויסעו בני-ישראל מרעמסס ויחנו בסבת: ויסעו מסבת ויחנו באתם אשר בקצה
 המדבר: ^{ישראל} ויסעו מאתם וישב על-פי החירת אשר על-פני בעל צפון ויחנו לפני מגדל:
 ויסעו מפני החירת ויעברו בתוך-מים המדברה וילכו בדרך שלשת ימים במדבר אתם
 ויחנו במרה: ויסעו ממרה ויבאו אילמה ובאילים שתים עשרה עינת מים ושבעים תמרים
 ויחנו-שם: ויסעו מאילם ויחנו על-ים-סוף:

דברים אלה הדברים אשר דבר משה אל-כל-ישראל בעבר הירדן במדבר בערבה מול סוף
 בין-פארן ובין-תפל ולבן וחצרת ודי וקב: אחד עשר יום מחרב בדרך הר-שעיר עד קדש
 ברנע: ויהי בארבעים שנה בעשתי-עשר חודש באחד לחדש דבר משה אל-בני ישראל ככל
 אשר צוה יי' אתו אלהם: ^ל אחרי הכתו את סיון מלך האמרי אשר יושב בחשבון ואת עוג
 מלך הבשן אשר-יושב בעשתרת באדרעי: בעבר הירדן בארץ מואב הואיל משה באר
 את-התורה הזאת לאמר: יי' אלהינו דבר אלינו בחרב לאמר רב-לכם שבת פחר הוזה: פנו |
 וסעו לכם ובאו תר האמרי ואל-כל-שבניו בערבה בחר ובשפלה ובנגב ובחוף הים ארץ
 הפגעני וחלבנון עד-הנחל הגדל נהר-פרת: ^{ישראל} ראה נתתי לפניכם את-הארץ באו וירשו
 את-הארץ אשר נשבע יי' לאבותיכם לאברהם ליצחק וליעקב לתת להם ולורעם אחריהם:
 ואמר אלכם בעת ההוא לאמר לא-אובל לבדי שאת אתכם: יי' אלהיכם הרבה אתכם והנכם
 היום כבוכבי השמים לרב: יי' אלהי אבותכם יסוף עליכם ככם אלה פעמים ויכרך אתכם
 באשר דבר לכם:

ואתחנן ואתחנן אל-י' בעת ההוא לאמר: אדני אלהים אתה החלול להראות את-עבדך את-גדלך ואת-ידיך החזקה אשר מיראל בשמים ובארץ אשר-עשה כמעשהו וכגבורתו: אעברה-נא ואראה את-הארץ הפוכה אשר בעבר חידן חתר המוב הזה והלבנו: ויתעבר י' כי למענכם ולא שמע אלי ויאמר י' אלי רב-לך אל-תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה: עלה | ראש הפסגה ושא עיניך ומה וצפנה ותימנה ומזרחה וראה בעיניך כי לא תעבר את-חידן הזה: וצו את-יהושע וחזקוהו ואמצוהו כי-הוא יעבר לפני העם הזה והוא ינחיל אותם את-הארץ אשר תראה: ונשב בנאי מול בית פעור: פ

ועתה ישראל שמע אל-החקים ואל-המשפטים אשר אנכי מלמד אתכם לעשות למען תחיו ובאתם וירשתם את-הארץ אשר י' אלהי אבותיכם נתן לכם: לא תספו על-הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו ממנו לשמר את-מצות י' אלהיכם אשר אנכי מצוה אתכם: עיניכם הראות את אשר-עשה י' בבעל פעור כי כל-האיש אשר הלך אחרי בעל-פעור השמידו י' אלהיך מקרבו: ואתם הדבקים בי' אלהיכם חיים כלכם היום: ^{ישראל} ראה | למדתי אתכם חקים ומשפטים כאשר צוני י' אלהי לעשות פן בקרב הארץ אשר אתם באים שמה לרשתה: ושמרתם ועשיתם כי הוא חבמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל-החקים האלה ואמרו רק עמ-הכם ונבון הגוי הגדול הזה: כי מירגוי גדול אשר-לו אלהים קרבים אליו כי' אלהינו בכל-קראנו אליו: ומי גוי גדול אשר-לו חקים ומשפטים צדיקים בכל התורה הזאת אשר אנכי נתן לפניכם היום:

עקב ויהי | עקב תשמעון את המשפטים האלה ושמרתם ועשיתם אתם ושמר י' אלהיך לך את-הברית ואת-החסד אשר נשבע לאבותיך: ואהבך וברכך וחרבך וברך פרי-בטונך ופרי-אדמתך ונגנך ותירשך ויצחקך שגור-אלפיד ועשתרת צאנך על האדמה אשר-נשבע לאבותיך לתת לך: ברוך תהיה מכל-העמים לא-יהיה בך עקר ועקרה ובבהמתך: וחסיר י' ממך כל-חלי וכל-מדוי מצרים הרעים אשר ידעת לא ישימם בך ונתנם בכל-שנאיך: ואכלת את-כל-העמים אשר י' אלהיך נתן לך לא-תחוס עינך עליהם ולא תעבד את-אלהיהם כי-מוקש הוא לך: ^ס כי תאמר בלבבך רבים הגוים האלה מפני איבה אוכל להורישם: לא תירא מהם וכו' תזכר את אשר-עשה י' אלהיך לפרעה ולכל-מצרים: המפת הגדול אשר-ראו עיניך והאמת והמפתים והיד החזקה והזרע הנטויה אשר הוצאת י' אלהיך בן-יעשה י' אלהיך לכל-העמים אשר-אתה ירא מפניהם: וגם את-הצרעה ישלח י' אלהיך בם עד-אכד הנשארים והנסתרים מפניך: לא תערץ מפניהם כי-י' אלהיך בקרבו אל גדול ונורא: ^י ונשל י' אלהיך את-הגוים האל מפניך מעט מעט לא תוכל כלתם מהר פן-תרבה עליך חית השדה: ונתנם י' אלהיך לפניך והמם מהומה גדלה עד השמדם: ונתן מלביהם בידך והאבדת את-שמם מתחת השמים לא-יתיצב איש בפניך עד השמדך אתם: פסילי אלהיהם תשרפון באש לא-תחמר כסף וזהב עליהם ולקחת לך פן תוקש בו כי תועבת י' אלהיך הוא: ולא-תביא תועבה אל-ביתך וחיית חרם כמחוי שקץ | תשקצנו ותעב | תתעבנו כי-חרם הוא: פ

כָּל-הַמִּצְוָה אֲשֶׁר אֲנֹכִי מִצְוֶה הַיּוֹם תִּשְׁמְרוּן לַעֲשׂוֹת לְמַעַן תַּחֲיוּ וּרְבִיתֶם וּבִאתֶם וַיִּרְשְׁתֶּם אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-נִשְׁבַּע יְיָ לְאֲבוֹתֵיכֶם: וּזְכַרְתָּ אֶת-כָּל-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הוֹלִיכְךָ יְיָ אֱלֹהֶיךָ זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה בַּמִּדְבָּר לְמַעַן עֲנִתְךָ לְנִסְתָּךְ לִדְעַת אֶת-אֲשֶׁר בְּלִבְּךָ הִתְשַׁמַּר מִצְוַתוֹ [כ' מִצְוֹתָיו] אִם-לֹא: וַיַּעֲנֶה וַיִּרְעֹבֶךָ וַיֹּאכְלֶךָ אֶת-הַמֶּן אֲשֶׁר לֹא-יָדַעְתָּ וְלֹא יָדְעוּ אֲבוֹתֶיךָ לְמַעַן הוֹדִיעֶךָ כִּי לֹא עַל-חֶלְחֶם לִבְדּוֹ יָחִיהָ הָאָדָם כִּי עַל-כֹּל-מוֹצֵא פִּי-יְיָ יָחִיהָ הָאָדָם: ^{ישראל} שְׂמַלְתְּךָ לֹא בָלְתָה מֵעֲלִיד וְרִגְלְךָ לֹא בִצָּקָה זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה: וַיִּדְעַתָּ עַם-לִבְּךָ כִּי בְּאֲשֶׁר יִיָּסַר אִישׁ אֶת-בָּנוֹ יְיָ אֱלֹהֶיךָ מִיִּסְרֶךָ: וְשִׁמְרָתָ אֶת-מִצְוֹת יְיָ אֱלֹהֶיךָ לְלַבֵּת בְּדַרְכּוֹ וּלְיִרְאָה אֹתוֹ: כִּי יְיָ אֱלֹהֶיךָ מְבִיאֶךָ אֶל-אֶרֶץ מְנוּחָה אֶרֶץ נַחֲלֵי מַיִם עֵינַת וְתַהֲלֹמַת וַיֵּצְאוּ בַּבִּקְעָה וּבַחֵר: אֶרֶץ חֹפֵל וְשַׁעֲרָהּ וְגִפְנִים וְתַאֲנָה וְרִמּוֹן אֲרִיזוֹת שֶׁמֶן וְדִבְשׁ: אֶרֶץ אֲשֶׁר לֹא בְּמַסְפַּנֹת תֹּאכַל-בָּהּ לֶחֶם לֹא-תִחַסֵּר כֹּל בָּהּ אֶרֶץ אֲשֶׁר אֲבִינָהּ בְּרוּל וּמִתְרַדֶּה תִּחְצַב נְחֻשֶׁת: הַפְּסוֹק הָאֲחֵרוֹן נִקְרָא בְּהִרְמַת קוֹל וַאֲכַלְתָּ וְשִׁבַּעְתָּ וּבִרְכַּתְתָּ אֶת-יְיָ אֱלֹהֶיךָ עַל-הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן-לָךְ:

רָאָה רָאָה אֲנֹכִי נָתַן לְפָנֶיכֶם הַיּוֹם בָּרָכָה וּקְלָלָה: אֶת-הַבָּרָכָה אֲשֶׁר תִּשְׁמְעוּ אֶל-מִצְוֹת יְיָ אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר אֲנֹכִי מִצְוֶה אֲתֶכֶם הַיּוֹם: וְהַקְלָלָה אִם-לֹא תִשְׁמְעוּ אֶל-מִצְוֹת יְיָ אֱלֹהֵיכֶם וְסַרְתֶּם מִן-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר אֲנֹכִי מִצְוֶה אֲתֶכֶם הַיּוֹם לְלַבֵּת אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא-יָדַעְתֶּם: ^ס וְהָיָה כִּי יָבִיאוּךָ יְיָ אֱלֹהֶיךָ אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-אָמַרְתָּ בְּאִשְׁמָה לְרִשְׁתָּהּ וְנָתַתָּה אֶת-הַבָּרָכָה עַל-חֵר גְּרוֹיִם וְאֶת-הַקְלָלָה עַל-חֵר עֵיבָל: הֲלֹא-הִמָּה בָּעֵבֶר הִירְדֵּן אַחֲרֵי דָרָךְ מִבּוֹא הַשֶּׁמֶשׁ בְּאֶרֶץ הַבְּנֵעָנִי הִישֵׁב בְּעַרְבָה מִן הַגִּלְגָּל אֲצִל אֱלֹוֹנֵי מֶרֶה: כִּי אַתֶּם עֹבְרִים אֶת-הִירְדֵּן לְבֹא לְרִשֵּׁת אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-יְיָ אֱלֹהֵיכֶם נָתַן לָכֶם וַיִּרְשְׁתֶּם אֹתָהּ וַיִּשְׁבַּתֶּם-בָּהּ: ^{לוי למנהג פולין} וְשִׁמְרָתֶם לַעֲשׂוֹת אֵת כָּל-הַחֻקִּים וְאֶת-הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אֲנֹכִי נָתַן לְפָנֶיכֶם הַיּוֹם: ^{לוי למנהג אשכנז} אֱלֹהֵי הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּן לַעֲשׂוֹת בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר נָתַן יְיָ אֱלֹהֵי אֲבוֹתֶיךָ לָךְ לְרִשְׁתָּהּ כָּל-הַיָּמִים אֲשֶׁר-אַתֶּם חַיִּים עַל-הָאָדָמָה: אַבְדָּ תֹאבְדוּן אֶת-כָּל-הַמִּקְלוֹת אֲשֶׁר עָבַדְתָּם הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אַתֶּם יֹרְשִׁים אַתֶּם אֶת-אֱלֹהֵיהֶם עַל-הַחֲרִים הָרַמִּים וְעַל-הַנְּבִעוֹת וְתַחַת כָּל-עֵץ רַעְנָן: וְנִתְצַתֶּם אֶת-מִזְבְּחֹתֶם וְשִׁבְרָתֶם אֶת-מִצְבְּתֶם וְאֲשִׁרְיֵהֶם תִּשְׂרֹפוּן בָּאֵשׁ וּפְסִילֵי אֱלֹהֵיהֶם תִּגְדְּעוּן וְאַבְרָתֶם אֶת-שֶׁמֶם מִן-הַמִּקְדָּשׁ הַזֶּה: לֹא-תַעֲשׂוּן כֵּן לַיְיָ אֱלֹהֵיכֶם: כִּי אִם-אֶל-הַמִּקְדָּשׁ אֲשֶׁר-יִבְחַר יְיָ אֱלֹהֵיכֶם מִכָּל-שְׁבָטֵיכֶם לְשׂוֹם אֶת-שְׁמוֹ שָׁם לִשְׁכֵנוֹ תִּדְרָשׁוּ וּבֵאתָ שָׁמָּה: ^{ישראל} וְהִבֵּאתֶם שָׁמָּה עֹלֹתֵיכֶם וְזִבְחֵיכֶם וְאֵת מַעֲשֵׂרֵיכֶם וְאֵת תְּרוּמַת יְדֵיכֶם וְנִדְרֵיכֶם וְנִדְבָתֵיכֶם וּבִכְרַת בְּקָרְכֶם וְצֹאנֵיכֶם: וְאֲכַלְתֶּם-שָׁם לִפְנֵי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם וְשִׂמְחַתֶּם בְּכָל מַשְׁלַח יְדֵיכֶם אַתֶּם וּבְתֵיכֶם אֲשֶׁר בְּרַכְךָ יְיָ אֱלֹהֶיךָ: לֹא תַעֲשׂוּן כֹּכָל אֲשֶׁר אֲנַחְנוּ עֹשִׂים פֹּה הַיּוֹם אִישׁ כְּלִי-חַיִּשׁ בְּעֵינָיו: כִּי לֹא-בֵאתֶם עַד-עֹתָה אֶל-הַמִּנְחָח וְאֶל-הַנִּחְלָה אֲשֶׁר-יְיָ אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ: וְעִבְרָתֶם אֶת-הִירְדֵּן וַיִּשְׁבַּתֶּם בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר-יְיָ אֱלֹהֵיכֶם מְנַחִיל אֲתֶכֶם וְהִנִּיחַ לָכֶם מִכָּל-אִיְבֵיכֶם מִסָּבִיב וַיִּשְׁבַּתֶּם-בְּמַח:

שפטים ושפטים וְשָׁמַרְתָּם תִּתֶּן-לָהֶם כְּכָל-שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר יִי אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לְשִׁבְטֶיךָ וְשָׁפְטוּ
 אֶת-הָעָם מִשְׁפַּט-צֶדֶק: לֹא-תִמָּה מִשְׁפָּט לֹא תִכּוֹר פָּנִים וְלֹא-תִקַּח שֹׁחַד כִּי הַשֹּׁחַד יַעֲוֶה עֵינֶי
 חֲכָמִים וְיִסְלַף דְּבָרֵי צְדִיקִים: צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדּוּף לְמַעַן תִּחְיֶה וְנִרְשָׁתָּ אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-יִי אֱלֹהֶיךָ
 נָתַן לָךְ: ׀ לֹא-תִפְנֹעַ לָךְ אִשָּׁה כָּל-עֵץ אֵצֶל מִזְבֵּחַ יִי אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה-לָּךְ:
 וְלֹא-תִקֹּם לָךְ מִצָּבָה אֲשֶׁר שָׂנֵא יִי אֱלֹהֶיךָ: ׀ לֹא-תִזְבַּח לִי אֱלֹהֶיךָ שׁוֹר וְשֵׂה אֲשֶׁר יִהְיֶה בּוֹ
 מִוֶּם כָּל דְּבַר רֶעַ כִּי תִזְעַבְתָּ יִי אֱלֹהֶיךָ הוּא: ׀ כִּי-יִמָּצֵא בְּקִרְבְּךָ בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר-יִי
 אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ אִישׁ אִדּוּ אִשָּׁה אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֶת-הָרַע בְּעֵינֵי יִי-אֱלֹהֶיךָ לַעֲבֹד בְּרִיתוֹ: וְיִלְךָ
 וַיַּעֲבֹד אֱלֹהִים אֲחֵרִים וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וּלְשִׁמְשֵׁם | אוֹ לַיָּדָיִם אוֹ לְכָל-צָבָא הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לֹא-צִוִּיתִי:
 וְהִגִּד-לָךְ וְשָׁמַעְתָּ וְדִרְשָׁתָּ הַיָּמָּה וְהָנָּה אֲמַת נִכּוֹן תִּדְבֹּר נִעְשָׂתָה הַתּוֹעֵבָה הַזֹּאת בְּיִשְׂרָאֵל:
 וְהוֹצֵאתָ אֶת-הָאִישׁ הַהוּא אוֹ אֶת-הָאִשָּׁה הַהוּא אֲשֶׁר עָשׂוּ אֶת-הַדְּבָר הַרָע הַזֶּה אֶל-שְׁעָרֶיךָ
 אֶת-הָאִישׁ אוֹ אֶת-הָאִשָּׁה וּסְקַלְתֶּם בְּאֲבָנִים וּמָתוּ: עַל-פִּי | שְׁנַיִם עֵדִים אוֹ שְׁלֹשָׁה עֵדִים יוֹמַת
 הַמָּוֶת לֹא יוֹמַת עַל-פִּי עַד אֶחָד: יָד הָעֵדִים תִּהְיֶה-בּוֹ בְּרָאשֹׁנָה לְהַמִּיתוֹ וְיָד כָּל-הָעָם בְּאַחֲרָנָה
 וּבַעֲרַת הָרַע מִקִּרְבְּךָ: פ

כִּי יִפְלֹא מִמֶּךָ דְּבַר לְמִשְׁפָּט בְּיָדֶיךָ | לָדָם בְּיַד-דִּין לְדִין וּבִזָּן נָגַע לְנָגַע דְּבָרֵי רִיבֵת בְּשְׁעָרֶיךָ
 וּבִמָּוֶת וְעָלִיתָ אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יִי אֱלֹהֶיךָ בּוֹ: וּבִאֵת אֶל-הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם וְאֶל-הַשֹּׁפְטִים
 אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם וְדִרְשָׁתָּ וְהִגִּידוּ לָךְ אֶת דְּבַר הַמִּשְׁפָּט: וְעָשִׂיתָ עַל-פִּי הַדְּבָר אֲשֶׁר יִגִּידוּ
 לָךְ מִן-הַמָּקוֹם הַהוּא אֲשֶׁר יִבְחַר יִי וְשִׁמַּרְתָּ לַעֲשׂוֹת כְּכָל אֲשֶׁר יִזְכֹּר: ׀ עַל-פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר
 יִזְכֹּר וְעַל-הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר-יֹאמְרוּ לָךְ תַּעֲשֶׂה לֹא תִסּוּר מִן-הַדְּבָר אֲשֶׁר-יִגִּידוּ לָךְ יָמִין וּשְׂמָאל:
 וְהָאִישׁ אֲשֶׁר-יַעֲשֶׂה בְּזִדּוֹן לְבָלְתִּי שָׁמַע אֶל-הַכֹּהֵן הָעֹמֵד לְשֵׁרֵת שָׁם אֶת-יִי אֱלֹהֶיךָ אוֹ
 אֶל-הַשֹּׁפֵט וּמָת הָאִישׁ הַהוּא וּבַעֲרַת הָרַע מִיִּשְׂרָאֵל: וְכָל-הָעָם יִשְׁמְעוּ וִירְאוּ וְיִזְדּוֹן עוֹד:

כִּי תֵצֵא כִּי-תֵצֵא לְמִלְחָמָה עַל-אִיבֶיךָ וַיִּתְּנֵנוּ יִי אֱלֹהֶיךָ בְּיָדְךָ וְשָׁבִיתָ שְׁבוּיִם: וְרֵאִיתָ בַּשָּׂבִיָּה
 אִשָּׁה יִפְתָּ-תָּאֵר וְחִשְׁקָתָּ בָּהּ וְלִקַּחְתָּ לָךְ לְאִשָּׁה: וְהִבֵּאתָהּ אֶל-תּוֹךְ בֵּיתְךָ וּגְלַחְתָּ אֶת-רֹאשָׁהּ
 וַעֲשִׂתָהּ אֶת-צַפְרָנֶיהָ: וְהִסִּירָהּ אֶת-שִׁמְלַת שָׂבִיָּה מֵעַלֶיהָ וַיִּשְׁבָּה בְּבֵיתְךָ וּבִבְתָּהּ אֶת-אִבְיָהּ
 וְאֶת-אִמָּהּ יָרַח יָמִים וְאַחֵר כֵּן תִּבּוֹא אֵלֶיהָ וּבְעֵלְתָהּ וְהָיְתָה לָךְ לְאִשָּׁה: וְהָיָה אִם-לֹא חֲפָצָתָּ
 בָּהּ וְשִׁלַּחְתָּהּ לְנַפְשָׁהּ וּמָכַר לֹא-תִמְכְּרָנָה בְּכֶסֶף לֹא-תִתַּעַמֵּר בָּהּ תַּחַת אֲשֶׁר עָנִיתָה: ׀
 ׀ כִּי-תִהְיֶינָה לְאִישׁ שְׁתֵּי נָשִׁים הָאֶחָת אֲהוּבָה וְהָאֶחָת שְׂנוּאָה וַיִּלְדוּ-לָהּ בָּנִים הָאֲהוּבָה וְהַשְּׂנוּאָה
 וְהָיָה הַבֵּן הַקָּבֵר לְשְׂנוּאָה: וְהָיָה בְּיוֹם הַנִּחִילוֹ אֶת-בָּנָיו אֵת אֲשֶׁר-יִהְיֶה לוֹ לֹא יוּכַל לְכַבֵּר
 אֶת-בֶּן-הָאֲהוּבָה עַל-פָּנָי בֶּן-הַשְּׂנוּאָה הַקָּבֵר: כִּי אֶת-הַקָּבֵר בֶּן-הַשְּׂנוּאָה יִפִּיר לָתֵת לוֹ
 פִּי שְׁנַיִם כָּל אֲשֶׁר-יִמָּצֵא לוֹ כִּי-הוּא רֹאשִׁית אֲנִי לוֹ מִשְׁפָּט הַקָּבֵר: ׀

^{ישראל} בִּיְהוָה לְאִישׁ בֶּן סוּרֵר וּמוֹדֵה אֵינֶנּוּ שֹׁמֵעַ בְּקוֹל אָבִיו וּבְקוֹל אִמּוֹ וַיִּסְרוּ אוֹתוֹ וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵיהֶם: וַתִּפְּשׂוּ בּוֹ אָבִיו וְאִמּוֹ וַהֲצִיאוּ אוֹתוֹ אֶל-זִקְנֵי עִירוֹ וְאֶל-שַׁעַר מִקְדָּמוֹ: וְאָמְרוּ אֶל-זִקְנֵי עִירוֹ בָּנֵנוּ זֶה סוּרֵר וּמוֹדֵה אֵינֶנּוּ שֹׁמֵעַ בְּקוֹלָנוּ זֹלָל וְסָבֵא: וְרִנְמָהוּ כָּל-אֲנָשֵׁי עִירוֹ בְּאֲבָנִים וּמָת וּבַעֲרֹת תָּרַע מִקֶּרְבָּהּ וְכָל-יִשְׂרָאֵל יִשְׁמָעוּ וַיֵּרְאוּ:

כי תבוא והיה כִּי-תָבֹא אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר יְיָ אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ נַחֲלָה וַיִּרְשָׁתָהּ וַיֵּשְׁבַת בָּהּ: וְלָקַחְתָּ מֵרֵאשִׁית | כָּל-פְּרֵי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר תִּבְרֵא מֵאֲרָצְךָ אֲשֶׁר יְיָ אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ וַיִּשְׁמַת בַּפֶּנֶא וְהִלַּכְתָּ אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְיָ אֱלֹהֶיךָ לְשָׁבֹן שָׁמוֹ שָׁם: וּבֹאתָ אֶל-הַכֹּהֵן אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם וְאָמַרְתָּ אֵלָיו הִנֵּנִי הַיּוֹם לִי אֱלֹהֶיךָ כִּי-בֹאתִי אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְיָ לְאֲבוֹתֵינוּ לָתֵת לָנוּ: ^ל וְלָקַח הַכֹּהֵן הַפֶּנֶא מִיָּדְךָ וְהִנִּיחוֹ לִפְנֵי מִזְבֵּחַ יְיָ אֱלֹהֶיךָ: וְעָנִיתָ וְאָמַרְתָּ לִפְנֵי | יְיָ אֱלֹהֶיךָ אֲרָמִי אֲבִד אָבִי וַיְרִיד מִצְרָיִמָּה וַיַּגֵּר שָׁם בְּמִתִּי מֶעֶט וַיַּחֲרִשׁ שָׁם לִגְוִי גָדוֹל עַצוֹם וָרָב: וַיִּרְעוּ אֹתֵנוּ הַמִּצְרִים וַיַּעֲנוּנוּ וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבָדָה קָשָׁה: וַנִּצְעַק אֶל-יְיָ אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ וַיִּשְׁמַע יְיָ אֶת-קוֹלָנוּ וַיֵּרָא אֶת-עֲנֵנוּ וְאֶת-עַמְלָנוּ וְאֶת-לַחֲצֵנוּ: וַיּוֹצֵאֵנוּ יְיָ מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה וּבִזְרָע נְמוּזָה וּבְמִרְא גָדֹל וּבְאֲתוֹת וּבְמִפְתִּים: וַיְבִאֵנוּ אֶל-הַמָּקוֹם הַזֶּה וַיִּתֵּן לָנוּ אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וּדְבָשׁ: וְעַתָּה הִנֵּה הֵבֵאתִי אֶת-רֵאשִׁית פְּרֵי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר-נָתַתָּה לִי יְיָ: וְהִנַּחְתָּ לִפְנֵי יְיָ אֱלֹהֶיךָ וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לִפְנֵי יְיָ אֱלֹהֶיךָ: וְשִׂמַּחְתָּ בְּכָל-הַטּוֹב אֲשֶׁר נָתַן לָךְ יְיָ: אֱלֹהֶיךָ וּלְבֵיתְךָ אֹתָהּ וְחֵלְוִי וְהַגֵּר אֲשֶׁר בְּקֶרְבְּךָ: ^{ישראל} ^ס כִּי תִכְלֶה לָעֹשֶׂר אֶת-כָּל-מַעֲשֶׂר תִּבְוֹאתֶךָ בַּשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁת שָׁנַת הַמַּעֲשֶׂר וְנָתַתָּה לְלוֹוִי לִגְוִי לְיִתוֹם וּלְאִלְמָנָה וְאָכְלוּ בִשְׁעָרֶיךָ וַיִּשְׂבְּעוּ: וְאָמַרְתָּ לִפְנֵי יְיָ אֱלֹהֶיךָ בַּעֲרֹתִי הִקְדַּשׁ מִן-הַפֶּתִי וְגַם נָתַתִּיו לְלוֹוִי וְלִגְוִי לְיִתוֹם וּלְאִלְמָנָה כְּכָל-מִצְוֹתֶךָ אֲשֶׁר צִוִּיתָנִי לֹא-עֲבַרְתִּי מִמִּצְוֹתֶיךָ וְלֹא שָׁכַחְתִּי: לֹא-אֲכַלְתִּי בְּאִנִּי מִמֶּנּוּ וְלֹא-בַעֲרֹתִי מִמֶּנּוּ בְּטֵמָא וְלֹא-נָתַתִּי מִמֶּנּוּ לְמָת שֹׁמְעֵתִי בְּקוֹל יְיָ אֱלֹהֵי עֲשִׂיתִי כְּכָל אֲשֶׁר צִוִּיתָנִי: הַפְּסוֹק הָאֲחֵרוֹן נִקְרָא בַּהֲרַמַּת קוֹל הַשְׂקִיפָה מִמַּעַן קִדְשָׁךְ מִן-הַשָּׁמַיִם וּבִרְךָ אֶת-עַמְּךָ אֶת-יִשְׂרָאֵל וְאֵת הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לָנוּ כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לְאֲבוֹתֵינוּ אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וּדְבָשׁ:

נצבים אתם נצבים היום בלכם לפני יי אלהיכם ראשיכם שבטיכם וקניכם ושמריכם
 כל איש ישראל: מפניכם נשיכם וגרד אשר בקרב מחנה מחטב עזיד עד שאב מימיה:
 לעבדך בברית יי אלהיך ובאלתו אשר יי אלהיך ברת עמך היום: ^ל למען תקים אתך היום |
 לו לעם והוא יהיה לך לאלהים כאשר דבר לך ובאשר נשבע לאבותיך לאברהם ליצחק
 וליעקב: ולא אתכם לבדכם אנכי ברת את-הברית הזאת ואת-האלה הזאת: כי את-אשר
 ישנו פה עמנו עמד היום לפני יי אלהינו ואת אשר איננו פה עמנו היום: ^{ישראל} כי אתם
 ידעתם את אשר-ישבנו בארץ מצרים ואת אשר-עברנו בקרב הגוים אשר עברתם:
 ותראו את-שקוציהם ואת גלליהם עץ ואבן כסף וזהב אשר עמחם: פריש פכם איש
 או-אשה או משפחה או-שבט אשר לבבו פנה היום מעם יי אלהינו ללכת לעבד את-אלהי
 הגוים ההם פריש פכם שריש פרה ראש ולענה: ותלה בשמעו את-דברי האלה הזאת
 והתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לי כי בשררות לבי אלה למען ספות הרוח את-הצמאה:
 לא-יאבה יי סלח לו כי או יעשן אפי-יי וקנאתו באיש ההוא ורבצה בו כל-האלה הכתובה
 בספר הזה ומחה יי את-שמו מתחת השמים: והבדילו יי לרעה מכל שבטי ישראל ככל
 אלות הברית הכתובה בספר התורה הזה: ואמר הדור האחרון בניהם אשר יקומו מאחריכם
 והנברי אשר יבא מארץ רחוקה וראו את-מכות הארץ ההוא ואת-תחלואיה אשר-חלה יי
 בה: גפרית ומלח שרפה כל-ארצה לא תורע ולא תצמח ולא-יעלה בה כל-עשב כמהפכת
 סדם ועמרה אדמה וצביים [ק' וצבאים] אשר הפך יי באפו ובחמתו: ואמרו כל-הגוים על-מה
 עשה יי ככה לארץ הזאת מה חרי האף הגדול הזה: ואמרו על אשר עזבו את-ברית יי אלהי
 אבותם אשר ברת עמם בהוציאו אתם מארץ מצרים: וילכו ויעבדו אלהים אחרים וישתחוו
 להם אלהים אשר לא-ידעו ולא חלק להם: ויחר-אף יי בארץ ההוא להביא עליה
 את-כל-הקללה הכתובה בספר הזה: ויהשם יי מעל אדמתם באף ובחמה ובקצף גדול
 וישלכם אל-ארץ אחרת כיום הזה: הפסוק האחרון נקרא בהרמת קול הנסתרית ליי אלהינו והנגלת
 לנו ולבנינו עד-עולם לעשות את-כל-דברי התורה הזאת:

וילך וילך משה וידבר את־הדברים האלה אל־כל־ישראל: ויאמר אליהם בן־מאה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה אֲנִכִּי הַיּוֹם לֹא־אוּכַל עוֹד לָצֵאת וּלְבוֹא וְיִי אִמֵּר אֵלַי לֹא תַעֲבֹר אֶת־הַיַּרְדֵּן הַזֶּה: וַיֵּלְחִיךְ הוּא | עָבַר לִפְנֵיךְ הוּא־יִשְׁמִיד אֶת־הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה מִלִּפְנֶיךָ וַיְהִשֶׁע הוּא עָבַר לִפְנֵיךְ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יי: ^ל וַעֲשֵׂה יי לָהֶם כַּאֲשֶׁר עָשִׂה לְסִיחֹן וּלְעֹזַי מַלְכֵי הָאֱמֹרִי וּלְאֶרְצָם אֲשֶׁר הִשְׁמִיד אַתָּם: וְנָתַנָּם יי לִפְנֵיכֶם וַעֲשִׂיתֶם לָהֶם כְּכֹל־הַמִּצְוָה אֲשֶׁר צִוִּיתִי אֲתֶכֶם: חֲזָקוּ וּאִמְצוּ אֶל־תִּירָאוֹ וְאֶל־תַּעֲרָצוֹ מִפְּנֵיהֶם כִּי | יי אֱלֹהֶיךָ הוּא הִחֲלִיךְ עִמָּךְ לֹא יִרְפֶּךָ וְלֹא יַעֲזֹבֶךָ: ^{ישראל} וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לַיהוֹשֻׁעַ וַיֹּאמֶר אֵלָיו לְעֵינֵי כָל־יִשְׂרָאֵל חֹזֶק וְאִמָּן כִּי אַתָּה תָּבוֹא אֶת־הָעָם הַזֶּה אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יי לְאֲבֹתָם לָתֵת לָהֶם וְאַתָּה תִּנְחִלָנָה אוֹתָם: וַיִּי הוּא | הִחֲלִיךְ לִפְנֵיךְ הוּא יִהְיֶה עִמָּךְ לֹא יִרְפֶּךָ וְלֹא יַעֲזֹבֶךָ לֹא תִירָא וְלֹא תַחַת: וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת־הַתּוֹרָה הַזֹּאת וַיִּתְּנָה אֶל־הַכֹּהֲנִים בְּנֵי לֵוִי הַנִּשְׂאִים אֶת־אֲרוֹן בְּרִית יי וְאֶל־כָּל־זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל: וַיָּצֵא מֹשֶׁה אוֹתָם לֵאמֹר מִקֵּין | שִׁבְעַת שָׁנִים בְּמַעַד שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה בַּחֹג הַסְּבֹת: בָּבוֹא כָל־יִשְׂרָאֵל לִדְאוֹת אֶת־פְּנֵי יי אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר תִּקְרָא אֶת־הַתּוֹרָה הַזֹּאת בְּגֵד כָּל־יִשְׂרָאֵל בְּאָזְנֵיהֶם: הִקְהֵל אֶת־הָעָם הָאֲנָשִׁים וְהַנָּשִׁים וְהַנְּפָאָר וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ לְמַעַן יִשְׁמְעוּ וְלְמַעַן יִלְמְדוּ וַיִּרְאוּ אֶת־יי אֱלֹהֵיכֶם וְשִׁמְרוּ וַעֲשׂוּת אֶת־כָּל־דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת: וּבְנִיָּהֶם אֲשֶׁר לֹא־יָדְעוּ יִשְׁמְעוּ וְלְמִדּוֹ לִירְאָה אֶת־יי אֱלֹהֵיכֶם כָּל־הַיָּמִים אֲשֶׁר אַתֶּם חַיִּים עַל־הָאָדָמָה אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת־הַיַּרְדֵּן שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ:

ישראל וְכָל יְמוֹת עוֹלָם	בְּיָנֵינוּ שָׁנוֹת דֹּר וָדֹר
שָׁאֵל אֲבִיד וַיִּגְדֹּד	וְקִנְיָה וַיֹּאמְרוּ לָהּ:
בְּהִנָּחֵל עַלְיוֹן גּוֹיִם	בְּהִפְרִידוֹ בְּנֵי אָדָם
יֵצֵב גְּבֻלַּת עַמִּים	לְמַסְפָּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:
כִּי חֶלֶק יְיָ עָמּוֹ	יַעֲקֹב חֶבֶל נִחְלָתוֹ:
יִמְצָאֵהוּ בְּאֶרֶץ מִדְבָּר	וּבְתַחֲוֵי יֵלֵל יִשְׁמֹן
יִסְבְּבֶנְהוּ יְבוֹנְנֶנְהוּ	יִצְרְנֶהוּ כְּאִישׁוֹן עֵינָיו:
בְּנֶשֶׁל יַעִיר קִנּוֹ	עַל־גּוֹזְלָיו יִרְחֹף
יִפְרֹשׁ בְּנֶפֶשׁוֹ יִקְחֶהוּ	יִשְׁאָהוּ עַל־אֲבֵרָתוֹ:

הפסוק האחרון, 'ד' בדד ינחנו', נקרא בהרמת קול.

יְיָ בְּדַד יִנְחֵנוּ   וְאֵין עָמּוֹ אֵל נִכְרִי:

וזאת הברכה וְזֹאת הַבְּרָכָה אֲשֶׁר בִּרְךָ מֹשֶׁה אִישׁ הָאֱלֹהִים אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי מוֹתוֹ:
 וַיֹּאמֶר יְיָ מִסִּינֵי בֹא וְזָרַח מִשְׁעָר לָמוֹ הוֹפִיעַ מִתֵּר פֶּאֶרֶן וְאַתָּה מִרְבֶּבֶת קֹדֶשׁ מִיִּמִּינוֹ אֲשַׁדֵּת
 לָמוֹ: אַף חִבֵּב עַמִּים כָּל־קֹדְשָׁיו בִּידֶךָ וְהֵם תָּבוּ לְרִגְלֶךָ יִשָּׂא מִדְּבַרְתֶּיךָ: תִּזְרַח צִוְּה־לָנוּ מֹשֶׁה
 מוֹרִשָּׁה קִהְלַת יַעֲקֹב: וַיְהִי כִּישְׁרֹן מִלֹּךְ בְּהִתְאַסֵּף רָאשֵׁי עָם יָחַד שְׂבָטֵי יִשְׂרָאֵל: יְחִי רְאוּבֵן
 וְאַל־יָמֹת וַיְהִי מָתָיו מִסְפָּר: ׀ וְזֹאת לִיהוּדָה וַיֹּאמֶר שָׁמַע יְיָ קוֹל יְהוּדָה וְאֶל־עָמּוֹ תִּבְיָאֵנוּ
 יָדָיו רַב לֹא יַעֲזֹר מִצָּרָיו תַּחֲיָה: פ

וְלִלְנוּ אָמַר תַּפְיָה וְאוֹרִיָּה לְאִישׁ חֲסִידֶךָ אֲשֶׁר נִסִּיתוֹ בְּמִסְפָּה תְּרִיבָהוּ עַל־מֵי מְרִיבָה:
 הָאֱמֹר לְאָבִיו וּלְאִמּוֹ לֹא רְאִיתִיו וְאֶת־אָחִיו לֹא הִכִּיר וְאֶת־בְּנֵי [ג' בְּנָיו] לֹא יָדַע
 כִּי שָׁמְרוּ אִמְרָתְךָ וּבְרִיתְךָ יִנְצְרוּ: יוֹרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ לַיַּעֲקֹב וְתוֹרָתְךָ לְיִשְׂרָאֵל יִשְׁמְרוּ קְטוֹרֶה
 בְּאִפְךָ וּכְלִיל עַל־מוֹפְתֶךָ: בִּרְךָ יְיָ חִילוֹ וּפַעַל יָדָיו תִּרְצֶה מִחֵן מִתְנַגֵּם קָמְיוֹ וּמִשְׁנֵאוֹ
 מוֹדִיקוֹמוֹן: ׀ לְבָנִימֵן אָמַר יָדִיד יְיָ יִשְׁכֵּן לְבִטָּח עָלָיו חֶפֶץ עָלָיו כָּל־חַיִּים וּבֵין בְּתָפוֹ
 שָׁכֵן: ׀ וְלִיוֹסֵף אָמַר מְבַרְכֶּת יְיָ אֶרְצוֹ מִמְּנֶד שָׁמַיִם מִפֶּל וּמִתְהוֹם רִבְצַת תַּחַת:
 וּמִמְּנֶד תִּבּוֹאֵת שֶׁמֶשׁ וּמִמְּנֶד גֶּרֶשׁ יִרְחִים: וּמִרָאֵשׁ תִּרְרִי־קֶדֶם וּמִמְּנֶד גְּבָעוֹת עוֹלָם: וּמִמְּנֶד
 אֶרֶץ וּמִלֵּאָה וּרְצוֹן שְׂכָנֵי סִנֵּה תִּבּוֹאֵתָהּ לְרָאֵשׁ יוֹסֵף וּלְקֶדֶד גִּיּוֹר אָחִיו: בְּבוֹר שׁוֹרֹו תִּדְרֹ לֹא
 וּקְרָנֵי רֹאם קִרְנֵיו בָּהֶם עַמִּים יִנְגַּח יַחֲדוּ אֶפְסִר־אֶרֶץ וְהֵם רִבְבוֹת אֶפְרַיִם וְהֵם אֶלְפֵי מְנַשֶּׁה:

סדר קריאה לראש חודש.

וידבר יי אל משה לאמר: צו את בני ישראל ואמרת אליהם את-קרבני לחמי לאשי ריח ניחחי תשמרו להקריב לי במועדו: ³ ואמרת להם זה האשה אשר תקריבו לי בבשים בגי-שנה תמימם שנים ליום עלה תמיד: עלית כהן מסיים כאן את-הכבש אחד תעשה בפקר ואת הכבש השני תעשה בין הערבים: ועשירית האיפה סלת למנחה בלולה בשמן פתית רביעת ההין: עלת תמיד העשיה בחר סיני לריח ניחח אשה ליי: ונסכו רביעת ההין לכבש האחד בפקדש הפך נסך שכר ליי: ואת הכבש השני תעשה בין הערבים במנחת הפקר ונסכו תעשה אשה ריח ניחח ליי: פ

וביום השבת שבת שבתו על-עלת התמיד ונסכה: פ

ובראשי חדישיכם תקריבו עליה ליי פרים בגי-בקר שנים ואיל אחד בבשים בגי-שנה שבעה תמימם: ושלשה עשרנים סלת מנחה בלולה בשמן לפך האחד ושני עשרנים סלת מנחה בלולה בשמן לאיל האחד: ועשרן עשרן סלת מנחה בלולה בשמן לכבש האחד עליה ריח ניחח אשה ליי: ונסכיהם חצי ההין יהיה לפך ושלישית החין לאיל ורביעת החין לכבש ליי ואת עלת חדש בחדשו לחדשי השנה: ושעיר עזים אחד לחטאת ליי על-עלת התמיד יעשה ונסכו:

סדר הקריאה לתענית ציבור.

בתענית ציבור קוראים ג' אנשים בסדר כי תשא וקוראים לכהן ויחל משה עד סוף פסוק לעשות לעמו, ומדלגים עד פרשת פסל לך וקוראים ללוי ויאמר ה' אל משה פסל לך עד החר החוא, ולישראל שהוא מפטיר קוראים ויפסל שני לחת עד עשה עמך.

ויחל משה את-פני יי אלהיו ויאמר למה יי יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה: למה יאמרו מצרים לאמר ברעה הוציאם לחרג אתם בהרים ולכלתם מעל פני האדמה: ⁴ שוב מחרון אפך והנחם על-הרעה לעמך: וזכר לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך אשר נשבעת להם בך ותדבר אליהם ארבה את-זרעכם בכובדי השמים וכל-הארץ הזאת אשר אמרתי אתן לזרעכם ונחלו לעלם: וינחם יי על-הרעה אשר דבר לעשות לעמו: פ

ויאמר יי אל משה פסל-לך שני-לחת אבנים פראשנים וכתבתי על-הלחת את-הדברים אשר היו על-הלחת הראשנים אשר שפרתי: והיה נכון לפקר ועלית בפקר אל-תר סיני ונצבת לי שם על-ראש ההר: ואיש לא-יעלה עמך ונס-איש אל-ידיך בכל-ההר גם-הצאן והפקר אל-ידעו אל-מול ההר ההוא: ⁵ ויפסל שני-לחת אבנים פראשנים וישכם משה בפקר ויעל אל-תר סיני כאשר צוה יי אתו וינקה בידו שני לחת אבנים: ויירד יי בענן וייתאצב עמו שם ויקרא בשם יי: ויעבר יי | על-פניו ויקרא ⁵ יי | יי אל רחום וחנון ארך אפים ורב-חסד ואמת: נצר חסד לאלפים נשא עון ופשע וחמאה ונקה לא ינקה פקד | עון אבות על-בנים ועל-בני בנים על-שלישים ועל-רבעים: וימחר משה ויקד ארצה וישתחו: ויאמר אס-נא מצאתי חן בעיניך אדני ילד-נא אדני בקרבנו כי עם קשה-ערה הוא ⁶ וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו: ויאמר הנה אנכי ברת ברית נגד כל-עמך אעשה נפלאות אשר לא-נבראו בכל-הארץ ובכל-הגוים וראה כל-העם אשר-אתה בקרבך את-מעשה יי פרי-נורא הוא אשר אני עשה עמך:

3. The 'את הכבש' to begin with the 'פסוק להם', 'ואמרת להם'. The 'עליה' begins with the 'פסוק להם'.
מנהג הגר"א.

4. 5. 6. It is common practice today, as is common for the קהל and then בעל קריאה to recite these פסוקים aloud, as is common practice today.

הפטרה לתענית ציבור.

ציעיכ פרק נ"ה

הֲרִשׁוּ יְיָ בְּהַמְצֵאוֹ קִרְאָהוּ בְּהִיוֹתוֹ קָרוֹב: יַעֲזֹב רִשְׁעֵי דַרְכּוֹ וְאִישׁ אֶנוּן מִחֲשַׁבְתּוֹ וְיָשׁוּב אֶל־יְיָ וְיִרְחַמְהוּ וְאֶל־אֱלֹהֵינוּ כִּי־יִרְבֶּה לְסִלּוֹחַ: כִּי לֹא מִחֲשַׁבוֹתַי מִחֲשַׁבוֹתֵיכֶם וְלֹא דַרְכֵיכֶם דַּרְכֵי נֶאֱמַר יְיָ: כִּי־נִבְהוּ שָׁמַיִם מֵאֲרֶץ כֵּן נִבְהוּ דַּרְכֵי מַדְרֵיכֵיכֶם וּמִחֲשַׁבְתִּי מִמִּחֲשַׁבְתֵיכֶם: כִּי כַּאֲשֶׁר יֵרֵד הַגֶּשֶׁם וְהַשֶּׁלֶג מִן־הַשָּׁמַיִם וְשִׁמָּה לֹא יָשׁוּב כִּי אִם־הֲרוּהָ אֶת־הָאָרֶץ וְהוֹלִידָהּ וְהִצְמִיחָהּ וְנָתַן זֶרַע לזֶרַע וְלֶחֶם לֶאֱכֹל: כֵּן יִהְיֶה דְבָרִי אֲשֶׁר יֵצֵא מִפִּי לֹא־יָשׁוּב אֵלַי רִיקָם כִּי אִם־עָשָׂה אֶת־אֲשֶׁר חָפְצָתִי וְהִצְלִיחַ אֲשֶׁר שָׁלַחְתִּיו: כִּי־בְשִׁמְחָה תֵּצֵאוּ וּבְשָׁלוֹם תִּזְכְּלוּן הַחֲרִים וְהַנְּבָעוֹת יִפְצְחוּ לִפְנֵיכֶם רִנָּה וּכְל־עֲצֵי הַשָּׂדֶה יִמְחֲאוּ־כָף: תַּחַת הַנְּעֻצִין יַעֲלֶה בְרוֹשׁ תַּחַת [וְתַחַת] הַסְּרֵפֶד יַעֲלֶה הָדָם וְהִיא לִי לְשֵׁם לְאוֹת עוֹלָם לֹא יִכְרַת: כֹּה אָמַר יְיָ שְׁמְרוּ מִשְׁפָּט וַעֲשׂוּ צֶדֶק כִּי־קְרוֹבָה יִשׁוּעָתִי לְכּוֹא וְצִדְקָתִי לְהַנָּלוֹת: אֲשֶׁרִי אֶנוֹשׁ יַעֲשֶׂה־זֹאת וּבֶן־אָדָם יִחְזֹק כֹּה שֹׁמֵר שֶׁבֶת מִחֲלָלוֹ וְשֹׁמֵר יְדוֹ מִעֲשׂוֹת כָּל־רָע: וְאֶל־יֹאמְרֵי כֹן־הִנֵּכֶם הַנְּלוּהָ אֶל־יְיָ לֵאמֹר הִבְדֵּל יְבַדִּילֵנִי יְיָ מֵעַל עַמּוֹ וְאֶל־יֹאמְרֵי הַסְּרִים הֵן אֲנִי עֵין יָבֵשׁ: כִּי־כֹה | אָמַר יְיָ לְסַרְסִים אֲשֶׁר יִשְׁמְרוּ אֶת־שִׁבְתוֹתַי וּבִחְרוּ בְּאֲשֶׁר חָפְצָתִי וּמְחֻזְקִים בְּבְרִיתִי: וְנָתַתִּי לָהֶם בְּבִיתִי וּבְחוֹמֹתַי יָד וְשֵׁם מִזֵּב מִפְּנִים וּמִבְּנוֹת שֵׁם עוֹלָם אֶתֶּן־לּוֹ אֲשֶׁר לֹא יִכְרַת: וּבְנֵי הַנְּכֹר הַנְּלוּיִם עַל־יְיָ לְשִׁרְתוֹ וְלִאֲהַבָהּ אֶת־שֵׁם יְיָ לְהִיוֹת לוֹ לְעַבְדִּים כָּל־שֹׁמֵר שֶׁבֶת מִחֲלָלוֹ וּמְחֻזְקִים בְּבְרִיתִי: וְהִבְיֹאוּתִים אֶל־חֵר קִדְשִׁי וְשִׁמְחָתִים בְּבֵית תַּפְלָתִי עוֹלָתֵיהֶם וּזְבֻחֵיהֶם לְרָצוֹן עַל־מִזְבְּחִי כִּי בֵיתִי בֵית־תַּפְלָה יִקְרָא לְכָל־הָעַמִּים: נֶאֱמַר אֲדֹנֵי אֱלֹהִים מִקְבֵּץ נִדְחֵי יִשְׂרָאֵל עוֹד אֶקְבֹּץ עֲלֵיו לְנִקְבְּצוֹ:

סדר הקריאה להנוכה.

ביום הראשון של חנוכה קורין בסדר נשא מן ויהי ביום כלות משה וגו'.

וְיִהְיֶה בַּיּוֹם כְּלוּת מֹשֶׁה לְהִקְיָם אֶת־הַמִּשְׁכָּן וַיִּמְשַׁח אֹתוֹ וַיִּקְדֹּשׁ אֹתוֹ וְאֶת־כָּל־כֵּלָיו וְאֶת־הַמִּזְבֵּחַ וְאֶת־כָּל־כֵּלָיו וַיִּמְשַׁח וַיִּקְדֹּשׁ אֹתָם: וַיִּקְרִיבוּ נְשִׂאֵי יִשְׂרָאֵל רֹאשֵׁי בֵית אֲבֹתָם הֵם נְשִׂאֵי הַמִּטָּה הֵם הָעַבְדִּים עַל־הַפְּקָדִים: וַיָּבִיאוּ אֶת־קֶרְבָּנָם לִפְנֵי יְיָ שֵׁשׁ־עֶגְלוֹת צֶבֶד וּשְׁנַיִם־עֶשְׂרֵי בָקָר עֶגְלָה עַל־שְׁנֵי הַנְּשָׂאִים וְשׁוֹר לְאֶחָד וַיִּקְרִיבוּ אוֹתָם לִפְנֵי הַמִּשְׁכָּן: וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל־מֹשֶׁה לֵאמֹר: קַח מֵאֹתָם וְהִיוּ לְעֹבֵד אֶת־עֲבֹדַת אֹהֶל מוֹעֵד וְנָתַתָּה אוֹתָם אֶל־הַלְוִיִּם אִישׁ כַּפִּי עֲבָדָתוֹ: וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת־הָעֶגְלוֹת וְאֶת־הַבָּקָר וַיִּתֵּן אוֹתָם אֶל־הַלְוִיִּם: אֵת | שְׁתֵּי הָעֶגְלוֹת וְאֵת אֶרְבַּעַת הַבָּקָר נָתַן לְבְנֵי גֵרְשׁוֹן כַּפִּי עֲבָדָתָם: וְאֵת | אֶרְבַּע הָעֶגְלוֹת וְאֵת שְׁמֹנֶת הַבָּקָר נָתַן לְבְנֵי מְרָרִי כַּפִּי עֲבָדָתָם כִּי־אֵיתָמָר כִּן־אֶחָדָן הַבָּקָן: וּלְבְנֵי קַחַת לֹא נָתַן כִּי־עֲבָדַת הַקֹּדֶשׁ עָלֵהֶם בַּבֵּיתָה יִשְׂאוּ: וַיִּקְרִיבוּ הַנְּשָׂאִים אֶת הַנֶּכֶת הַמִּזְבֵּחַ בַּיּוֹם הַמִּשַּׁח אֹתוֹ וַיִּקְרִיבוּ הַנְּשָׂאִים אֶת־קֶרְבָּנָם לִפְנֵי הַמִּזְבֵּחַ: וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל־מֹשֶׁה נְשִׂאֵי אֶחָד לַיּוֹם נְשִׂאֵי אֶחָד לַיּוֹם וַיִּקְרִיבוּ אֶת־קֶרְבָּנָם לְחֹנֶכֶת הַמִּזְבֵּחַ: וַיִּהְיֶה הַמִּקְרִיב בַּיּוֹם הַרְּאִשׁוֹן אֶת־קֶרְבָּנָו נְחֹשֶׁן כִּן־עֲמִינָדָב לְמֹשֶׁה וְיִהוֹדָה: וְקֶרְבָּנָו קִעְרַת־בָּסָף אֶחָת שְׁלֹשִׁים וּמֵאָה מִשְׁקָלָהּ מִזְרָק אֶחָד בָּסָף שִׁבְעִים שֶׁקֶל בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ שְׁנֵיהֶם | מִלֵּאִים סֵלֶת בְּלוּלָה בְּשֶׁמֶן לְמִנְחָה: כֹּה אֶחָת עֲשֶׂה וְהָב מִלֵּאָה קְמֹרֶת: כֹּה אֶחָד כִּן־בָּקָר אֵיל אֶחָד כִּבְש־אֶחָד כִּן־שְׁנָתוֹ לְעֹלָה: שְׁעִיר־עִזִּים אֶחָד לְחַטָּאת: וּלְזֶבַח הַשְּׁלָמִים בָּקָר שְׁנֵים אֵילִם חֲמִשָּׁה עֲתוּדִים חֲמִשָּׁה כִּבְשִׁים כִּנִּי־שְׁנָה חֲמִשָּׁה וְזֶה קֶרְבֵּן נְחֹשֶׁן כִּן־עֲמִינָדָב:

ביום ב' קוראים לכהן ביום השני עד מלאה קמרת, ללוי עד נתנאל בן צוער, לישראל ביום השלישי עד סוף פסקא; ח"ק ביום ג' לכהן ביום השלישי עד מלאה קמרת, ללוי עד אליהב בן חלן, לישראל ביום הרביעי עד סוף פסקא. וכן בכל יום קוראים לכהן בסדר היום עד מלאה קמרת וללוי עד סוף פסקא, ולישראל ביום שלאחריו עד סוף פסקא. ואחריו חצי קדיש.

ביום השני הקריב נתנאל בן צוער נשיא יושב שער: הקריב את קרבנו קערת-כסף אחת שלשים ומאה משקלה מזורק אחד כסף שבעים שקל בשקל הקדש שניהם | מלאים סלת בלולה בשמן למנחה: כף אחת עשרה זהב מלאה קמרת: פר אחד בן בקר איל אחד כבש אחד בן שנתו לעלה: שעיר עזים אחד לחטאת: ולזבח השלמים בקר שנים אילם חמשה עתודים חמשה כבשים בנר שנה חמשה זה קרבן נתנאל בן צוער: פ

ביום השלישי נשיא לבני זבולן אליהב בן חלן: קרבנו קערת-כסף אחת שלשים ומאה משקלה מזורק אחד כסף שבעים שקל בשקל הקדש שניהם | מלאים סלת בלולה בשמן למנחה: כף אחת עשרה זהב מלאה קמרת: פר אחד בן בקר איל אחד כבש אחד בן שנתו לעלה: שעיר עזים אחד לחטאת: ולזבח השלמים בקר שנים אילם חמשה עתודים חמשה כבשים בנר שנה חמשה זה קרבן אליהב בן חלן: פ

ביום הרביעי נשיא לבני ראובן אליצור בן שדיאור: קרבנו קערת-כסף אחת שלשים ומאה משקלה מזורק אחד כסף שבעים שקל בשקל הקדש שניהם | מלאים סלת בלולה בשמן למנחה: כף אחת עשרה זהב מלאה קמרת: פר אחד בן בקר איל אחד כבש אחד בן שנתו לעלה: שעיר עזים אחד לחטאת: ולזבח השלמים בקר שנים אילם חמשה עתודים חמשה כבשים בנר שנה חמשה זה קרבן אליצור בן שדיאור: פ

ביום החמישי נשיא לבני שמעון שלמיאל בן צורישידי: קרבנו קערת-כסף אחת שלשים ומאה משקלה מזורק אחד כסף שבעים שקל בשקל הקדש שניהם | מלאים סלת בלולה בשמן למנחה: כף אחת עשרה זהב מלאה קמרת: פר אחד בן בקר איל אחד כבש אחד בן שנתו לעלה: שעיר עזים אחד לחטאת: ולזבח השלמים בקר שנים אילם חמשה עתודים חמשה כבשים בנר שנה חמשה זה קרבן שלמיאל בן צורישידי: פ

ביום הששי נשיא לבני גר אליסף בן דעואל: קרבנו קערת-כסף אחת שלשים ומאה משקלה מזורק אחד כסף שבעים שקל בשקל הקדש שניהם | מלאים סלת בלולה בשמן למנחה: כף אחת עשרה זהב מלאה קמרת: פר אחד בן בקר איל אחד כבש אחד בן שנתו לעלה: שעיר עזים אחד לחטאת: ולזבח השלמים בקר שנים אילם חמשה עתודים חמשה כבשים בנר שנה חמשה זה קרבן אליסף בן דעואל: פ

ביום הששי של חנוכה הוא לעולם ראש חודש ואומרים קדיש תתקבל אחר הלל, ומוציאים ב' ספרי תורה בראשון קוראים פרשת התמיד (במדבר כ"ח), כהן עד רביעית ההין, לוי עד ונסבה, ישראל פרשת ראש חודש כולה, רביעי קוראים בספר תורה שני ביום הששי, ואחריו חצי קדיש. ביום ז' של חנוכה קוראים ביום השביעי וביום השמיני. ואם הוא ראש חודש קוראים בספר תורה א' כדאמתמול, ולרביעי קוראים בספר תורה שני ביום השביעי, ואחריו חצי קדיש.

ביום השביעי נשיא לבני אפרים אלישמע בן עמיהוד: קרבנו קערת-כסף אחת שלשים ומאה משקלה מזורק אחד כסף שבעים שקל בשקל הקדש שניהם | מלאים סלת בלולה בשמן למנחה: כף אחת עשרה זהב מלאה קמרת: פר אחד בן בקר איל אחד כבש אחד בן שנתו לעלה: שעיר עזים אחד לחטאת: ולזבח השלמים בקר שנים אילם חמשה עתודים חמשה כבשים בנר שנה חמשה זה קרבן אלישמע בן עמיהוד: פ

ביום שמיני של חנוכה קוראים ביום השמיני עד וידבר אליו.

ביום השמיני נשיא לבני מנשה ומליאל בן פדהצור: קרבנו קערת-כסף אחת שלשים ומאה משקלה מזרק אחד כסף שבעים שקל בשקל הקדש שניהם | מלאים סלת כלולה בשמן למנחה: בף אחת עשרה זהב מלאה קמרת: פר אחד בן בקר איל אחד בבש-אחד בן-שנתו לעלה: שעיר-עזים אחד לחמאת: ולזבח השלמים בקר שנים אילים חמשה עתודים חמשה בבשים בנר-שנה חמשה זה קרבן ומליאל בן פדהצור: פ

ביום התשיעי נשיא לבני בנימן אביו בן גדעני: קרבנו קערת-כסף אחת שלשים ומאה משקלה מזרק אחד כסף שבעים שקל בשקל הקדש שניהם | מלאים סלת כלולה בשמן למנחה: בף אחת עשרה זהב מלאה קמרת: פר אחד בן בקר איל אחד בבש-אחד בן-שנתו לעלה: שעיר-עזים אחד לחמאת: ולזבח השלמים בקר שנים אילים חמשה עתודים חמשה בבשים בנר-שנה חמשה זה קרבן אביו בן גדעני: פ

ביום העשירי נשיא לבני דן אחיעזר בן עמישדי: קרבנו קערת-כסף אחת שלשים ומאה משקלה מזרק אחד כסף שבעים שקל בשקל הקדש שניהם | מלאים סלת כלולה בשמן למנחה: בף אחת עשרה זהב מלאה קמרת: פר אחד בן בקר איל אחד בבש-אחד בן-שנתו לעלה: שעיר-עזים אחד לחמאת: ולזבח השלמים בקר שנים אילים חמשה עתודים חמשה בבשים בנר-שנה חמשה זה קרבן אחיעזר בן עמישדי: פ

ביום עשתי עשר יום נשיא לבני אשר פנעאל בן עכרון: קרבנו קערת-כסף אחת שלשים ומאה משקלה מזרק אחד כסף שבעים שקל בשקל הקדש שניהם | מלאים סלת כלולה בשמן למנחה: בף אחת עשרה זהב מלאה קמרת: פר אחד בן בקר איל אחד בבש-אחד בן-שנתו לעלה: שעיר-עזים אחד לחמאת: ולזבח השלמים בקר שנים אילים חמשה עתודים חמשה בבשים בנר-שנה חמשה זה קרבן פנעאל בן עכרון: פ

ביום שנים עשר יום נשיא לבני נפתלי אחירע בן עיני: קרבנו קערת-כסף אחת שלשים ומאה משקלה מזרק אחד כסף שבעים שקל בשקל הקדש שניהם | מלאים סלת כלולה בשמן למנחה: בף אחת עשרה זהב מלאה קמרת: פר אחד בן בקר איל אחד בבש-אחד בן-שנתו לעלה: שעיר-עזים אחד לחמאת: ולזבח השלמים בקר שנים אילים חמשה עתודים חמשה בבשים בנר-שנה חמשה זה קרבן אחירע בן עיני: פ

זאת | חנכת המזבח ביום חמשה אתו מאת נשיאי ישראל קערת כסף שתים עשרה מזרק-כסף שנים עשר כפות זהב שתים עשרה: שלשים ומאה הקערה האחת כסף ושבעים המזרק האחד כל כסף הפלים אלפים וארבע-מאות בשקל הקדש: כפות זהב שתים-עשרה מלאה קמרת עשרה עשרה חפף בשקל הקדש כל זהב הכפות עשרים ומאה: כל-הבקר לעלה שנים עשר פרים אילים שנים-עשר בבשים בנר-שנה שנים עשר ומנחתם ושעירי עזים שנים עשר לחמאת: וכל בקר | זבח השלמים עשרים וארבעה פרים אילים ששים עתודים ששים בבשים בנר-שנה ששים זאת חנכת המזבח אחרי חמשה אתו: ובבא משה אל-אהל מועד לדבר אתו וישמע את-הקול מדבר אליו מעל הכפרת אשר על-ארץ העדת מבין שני הפרבים וידבר אליו: כאן מסיימים בפד"מ ובנותיה.

⁷ יש קהילות מוסיפים עד זה מסדרה בהעלתך.

וידבר יי אל-משה לאמר: דבר אל-אהרן ואמרת אליו בהעלתך את-הנרות אל-מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות: ויעש בן אהרן אל-מול פני המנורה העלה נרותיה כאשר צוה יי את-משה: וזה מעשה המנרה מקשה זהב עד-ירבה עד-פרחה מקשה הוא כמראה אשר הראה יי את-משה בן עשה את-המנרה: פ

7. The to continue the תורה with the beginning of (by the way, the last day of חנוכה, is called in אשכנז, מנהג פולין and מנהג אושטרייך, not אשכנז.

סדר הקריאה לפורים

בפורים קורין שלשה אנשים בסוף סדרה בשלח

וַיָּבֹא עֲמֶלֶק וַיִּלָּחֶם עִם־יִשְׂרָאֵל בְּרִפְדִּים: וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל־יְהוֹשֻׁעַ בַּחֲרֵ־לָנוּ אַנְשִׁים וְצֵא הַלָּחֶם בְּעֲמֶלֶק מִחֵר אֲנֹכִי נֹצֵב עַל־רֹאשׁ הַגִּבְעָה וּמִמֶּנּוּ הָאֱלֹהִים בְּיָדִי: וַיַּעַשׂ יְהוֹשֻׁעַ כַּאֲשֶׁר אָמַר־לוֹ מֹשֶׁה לְהִלָּחֶם בְּעֲמֶלֶק וּמֹשֶׁה אַחֲרָיו וַחֲזֹר עָלָיו רֹאשׁ הַגִּבְעָה: וַהֲיָה כַּאֲשֶׁר יָרִים מֹשֶׁה יָדוֹ וְגִבֹּר יִשְׂרָאֵל וְכַאֲשֶׁר יִנִּיחַ יָדוֹ וְגִבֹּר עֲמֶלֶק: וַיְדִי מֹשֶׁה כְּבָדִּים וַיִּקְחֻ־אֶבֶן וַיִּשְׁמְנוּ תַּחְתָּיו וַיִּשָּׁב עָלֶיהָ וַאֲחֲרָיו וַחֲזֹר תִּמְכְּנוּ בְיָדֵיו מִזֶּה אֶחָד וּמִזֶּה אֶחָד וַיְהִי יָדָיו אֲמוֹנָה עַד־בֹּא הַשָּׁמֶשׁ: וַיַּחֲלֹשׁ יְהוֹשֻׁעַ אֶת־עֲמֶלֶק וְאֶת־עֲמּוֹ לַפִּי־חֶרֶב: פ

וַיֹּאמֶר יי אֶל־מֹשֶׁה בְּתֵב זֹאת וּזְכֹרֶן בַּסֶּפֶר וְשִׁים בְּאֹזְנֵי יְהוֹשֻׁעַ כִּי־מַחָה אֲמַחֶה אֶת־זִכְרָם עֲמֶלֶק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם: וַיִּבֶן מֹשֶׁה מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא שְׁמוֹ יי | נָסִי: וַיֹּאמֶר כִּי־יָד עַל־כָּס יִהְיֶה מִלְחָמָה לַיי בְּעֲמֶלֶק מִדֹּר דָּר:

סדר הקריאה לחול המועד של פסח.

ליום ראשון דחול המועד (י"ז ניסן).

מוציאין שני ספרי תורה וקורין בספר תורה הראשון בסדרה בא פרשת קדש לי ומתחלק לג' גברי.

וַיְדַבֵּר יי אֶל־מֹשֶׁה לֵאמֹר: קִדְש־לִי כָל־בְּכוֹר פֶּטֶר כָּל־רֶחֶם בְּבִנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֶדָם וּבַבְּהֵמָה לִי הוּא: וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל־הָעָם זָכוֹר אֶת־הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יֵצְאתֶם מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים בִּי בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיא יי אֶתְכֶם מִזֶּה וְלֹא יֹאכַל חֶמֶץ: הַיּוֹם אֵתֶם יֵצְאִים בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב: וַהֲיָה כִּי־יָבִיֶאֱד יי אֶל־אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַחִתִּי וְהַיְבוֹסִי אֲשֶׁר נִשְׁפַּע לְאַבְתִּיךָ לָתֵת לָךְ אֶרֶץ זִבְתָּ חֶלֶב וְדִבְשׁ וְעָבַדְתָּ אֶת־הָעַבְדָּה הַזֹּאת בְּחֹדֶשׁ הַזֶּה: שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל מִצֹּת וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי חֵג לַיי: מִצֹּת יֹאכַל אֵת שִׁבְעַת הַיָּמִים וְלֹא־יִרְאֶה לָךְ חֶמֶץ וְלֹא־יִרְאֶה לָךְ שָׂאֵר בְּכָל־גִּבְלָךְ: וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בְּעָבוֹר זֶה עָשָׂה יי לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרַיִם: וַהֲיָה לָךְ לְאוֹת עַל־יָדְךָ וּלְזִכְרוֹן בֵּין עֵינֶיךָ לְמַעַן תִּהְיֶה תּוֹרַת יי בְּפִיךָ בִּי בְּיַד חֻקָּה הוֹצֵאֲךָ יי מִמִּצְרַיִם: וְשִׁמַּרְתָּ אֶת־הַחֻקָּה הַזֹּאת לְמוֹעֵדָה מִיָּמִים יָמִימָה: פ

וַהֲיָה כִּי־יָבִיֶאֱד יי אֶל־אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי כַּאֲשֶׁר נִשְׁפַּע לָךְ וְלַאֲבֹתֶיךָ וְנִתְּנָה לָךְ: וְהַעֲבַרְתָּ כָל־פֶּטֶר־רֶחֶם לַיי וְכָל־פֶּטֶר | שֹׁגֵר בְּהֵמָה אֲשֶׁר יִהְיֶה לָךְ הַזֹּכְרִים לַיי: וְכָל־פֶּטֶר חֲמֹר תַּפְּחָה בֶּשֶׂה וְאִם־לֹא תַּפְּחָה וְעֵרַפְתּוּ וְכָל בְּכוֹר אֶדָם בְּבִנְיָה תַּפְּחָה: וַהֲיָה כִּי־יִשְׁאָלְךָ בִּנְךָ מָחָר לֵאמֹר מַה־זֹּאת וְאָמַרְתָּ אֵלָיו בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ יי מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים: וַהֲיָה כִּי־תִקְשֶׁה פִּרְעָה לְשַׁלְּחָנוּ וַיַּחֲרֹג יי כָּל־בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכֹר אֶדָם וְעַד־בְּכוֹר בְּהֵמָה עַל־כֵּן אֲנִי זָכָר לַיי כָּל־פֶּטֶר רֶחֶם הַזֹּכְרִים וְכָל־בְּכוֹר בְּנֵי אִפְרָיִם: וַהֲיָה לְאוֹת עַל־יָדְכָה וּלְמוֹטַפֶּת בֵּין עֵינֶיךָ בִּי בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ יי מִמִּצְרַיִם:

בספר תורה שני קוראים בכל יום לרביעי והקרבנות בסדר פינחס.

וְהַקִּרְבָּנִים אֲשֶׁה עֹלָה לַיי פָּרִים בְּנֵי־בָקָר שְׁנַיִם וְאִיל אֶחָד וְשִׁבְעָה כִּבְשִׁים בְּנֵי שָׁנָה תְּמִימִם יִהְיוּ לָכֶם: וּמִנְחָתָם סֹלֶת בְּלוּלָה בְּשֶׁמֶן שְׁלֹשָׁה עֶשְׂרִינִים לָפָר וּשְׁנֵי עֶשְׂרִינִים לְאִיל תִּעָשׂוּ: עֶשְׂרוֹן עֶשְׂרוֹן תִּעָשֶׂה לַכֹּהֵן הָאֶחָד לְשִׁבְעַת הַכִּבְשִׁים: וּשְׁעִיר חַטָּאת אֶחָד לְכַפֵּר עֲלֵיכֶם: מִלֶּכֶד עֹלֶת הַבָּקָר אֲשֶׁר לְעֹלֶת הַתָּמִיד תִּעָשׂוּ אֶת־אֵלֶּה: בְּאֵלֶּה תִּעָשׂוּ לַיּוֹם שִׁבְעַת יָמִים לָחֶם אֲשֶׁה רִיחַ־נִיחֹחַ לַיי עַל־עֹלֹת הַתָּמִיד יַעֲשֶׂה וְנִסְכּוֹ: וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִקְרֵא־קֹדֶשׁ יִהְיֶה לָכֶם כָּל־מִלֻּאכֶת עֲבָדָה לֹא תִעָשׂוּ: ׀

אין חולצין התפילין אחר קריאת 'קדש לי' ביום ראשון של חול המועד אלא מניחים אותם לכל התפילה!

ליום שני דחול המועד (י"ח ניסן). קורין בספר תורה הראשון בסדרה משפטים פרשת אם כסף תלות.

אִם-כֶּסֶף | תִּלְוָה אֶת-עַמִּי אֶת-הָעָנִי עִמָּךְ לֹא-תִהְיֶה לוֹ כְּנֶשֶׁה לֹא-תִשְׁיָמוּן עָלָיו נֶשֶׁךְ:
אִם-חֶבֶל תַּחְבֵּל שְׁלֵמַת רֵעֶךָ עַד-כִּי בֹא הַשֶּׁמֶשׁ תִּשְׁיָבֶנּוּ לוֹ: כִּי הוּא כְסוּתוֹ לְכֹדֶה הוּא שְׁמִלְתּוֹ
לְעָרֹ בַּמָּה יִשְׁכַּב וְהָיָה כִּי-יִצְעַק אֵלַי וְשָׁמַעְתִּי כִּי-חֲנוּן אֲנִי: ׀ אֱלֹהִים לֹא תִקַּל וְנִשְׂאִי
בְעַמָּךְ לֹא תֵאָר: מִלֵּאֲתֶךָ וְדַמְעֶךָ לֹא תֵאָחֵר בְּכֹד בְּנִיד תִּתֶּן-לִי: בְּדַתְעֲשֶׂה לְשֹׂרֶךְ לְצִאֲנֶךָ
שְׁבַעַת יָמִים יִהְיֶה עִם-אֲמֹ בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי תִתְּנוּ-לִי: וְאֲנִשִּׁי-קָדֵשׁ תַּחֲנוּן לִי וּבִשְׁשׁ בַּשָּׂדֶה מִרְפָּה
לֹא תֹאכְלוּ לְפָלֶב תִּשְׁלַכּוּן אֹתוֹ: ׀ לֹא תֵשֵׂא שְׁמַע שׂוֹא אֶל-תִּשְׁתִּי יָדֶךָ עַס־רִשָּׁע לִהְיֹת
עַד חֲמָס: לֹא-תִהְיֶה אַחֲרֵי-רַבִּים לְרַעַת וְלֹא-תַעֲנֶה עַל-רֹב לְנִמְתִּי אַחֲרֵי רַבִּים לְחַמָּת: וְדָל לֹא
תִהְדָּר בְּרִיבּוֹ: ׀ כִּי תִפְלֹעַ שׁוֹר אֵיבֶךָ אוֹ חֲמֹר תַּעֲהֶה הַשֶּׁב תִּשְׁיָבֶנּוּ לוֹ: ׀ כִּי-תִרְאֶה
חֲמֹר שְׁנֵאֲךָ רַבִּין תַּחַת מִשְׁאֹ וְחִדְלָתָ מַעֲזֹב לוֹ עֹזב תַּעֲזֹב עִמּוֹ: ׀ יִשְׂרָאֵל לֹא תִפָּה מִשְׁפָּט
אֲבִינֶךָ בְּרִיבּוֹ: מִדְּבַר-שָׁקֶר תִּרְחַק וְנָקִי וְצַדִּיק אֶל-תִּהְרֹג כִּי לֹא-אֲצַדִּיק רִשָּׁע: וְשׁוֹד לֹא תִקַּח
כִּי הַשְׁחָד יַעֲזֹר פְּקָחִים וְיִסְלַף דְּבָרֵי צַדִּיקִים: וְגַר לֹא תִלְחָץ וְאַתָּם יִדְעֻתֶם אֶת-נַפְשׁ הַגֵּר
כִּי-גֵרִים חִיִּיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם: וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע אֶת-אֲרָצְךָ וְאַסְפָּתָ אֶת-תְּבוּאָתָהּ: וְהַשְׁבִּילָתָ
תִּשְׁמַטְנָה וְנִטְשָׁתָה וְאָכְלוּ אֲבִינֶי עִמָּךְ וְיִתְּרֶם תֹּאכַל חֵיט הַשָּׂדֶה בְּדַתְעֲשֶׂה לְכַרְמֶךָ לְוִיתֶךָ:
שִׁשַּׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מַעֲשִׂיךָ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִשְׁבַּת לְמַעַן יָנוּחַ שׁוֹרֶךָ וְחֲמֹרֶךָ וְנַפְשׁ בְּרִאמְתֶּךָ
וְהַגֵּר: וּבְכָל אֲשֶׁר-אֲמַרְתִּי אֵלֶיכֶם תִּשְׁמְרוּ וְשֵׁם אֱלֹהִים אַחֲרִים לֹא תִזְכִּירוּ: לֹא יִשְׁמַע עַל-פִּידֶךָ:
שְׁלֹשׁ רִגְלִים תַּחֲג לִי בַשָּׁנָה: אֶת-חֲג הַמִּצּוֹת תִּשְׁמֹר שְׁבַעַת יָמִים תֹּאכַל מִצּוֹת כֹּאֲשֶׁר צִוִּיתֶךָ
לְמוֹעֵד חֹדֶשׁ הָאָזִיב כִּי-בּו יֵצֵאת מִמִּצְרַיִם וְלֹא-יִדְּאוּ פָנַי רִיקָם: וְחֲג הַקִּצִּיר בְּבוֹרֵי מַעֲשִׂיךָ
אֲשֶׁר תִּזְרַע בַּשָּׂדֶה וְחֲג הָאָסֵף בְּצֵאת הַשָּׁנָה בְּאִסְפָּךְ אֶת-מַעֲשִׂיךָ מִן-הַשָּׂדֶה: שְׁלֹשׁ פַּעַמִּים
בַּשָּׁנָה יִדְּאֶה כָּל-זְכוּרֶךָ אֶל-פָּנַי הָאֵלֶּן | יי: לֹא-תִזְבַּח עַל-חֲמִין דִּם-זֹבְחִי וְלֹא-יִלֵּן חֶלֶב-חֲמִי
עַד-בֶּקֶר: רִאשִׁית בְּבוֹרֵי אֲדַמְתֶּךָ תָּבִיא בֵּית יי אֱלֹהֶיךָ לֹא-תִבְשֹׁל גֵּרִי בְּחֶלֶב אֲמֹ: פ

בספר תורה שני קוראים והקרבנות בפרשת פינחס כמו ביום הראשון של חול המועד.

ליום ג' דחול המועד (י"ט ניסן). קורין בספר תורה א' בסדר כי תשא פרשת פסל לך.

וַיֹּאמֶר יי אֶל-מֹשֶׁה פֶּסֶל-לְךָ שְׁנֵי-לַחַת אֲבָנִים בְּרָאשֵׁינִים וּבְתַבְתִּי עַל-הַלַּחַת אֶת-הַדְּבָרִים
אֲשֶׁר חָיו עַל-הַלַּחַת הָרָאשֵׁינִים אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ: וְהָיָה נִכּוֹן לְבָקֶר וְעֹלִית בְּבָקֶר אֶל-חֵדֶר סִינִי
וְנִצַּבְתָּ לִי שֵׁם עַל-רֹאשׁ הַחֵדֶר: וְאִישׁ לֹא-יַעֲלֶה עִמָּךְ וְגַם-אִישׁ אֶל-יִדְּא בְּכָל-חֵדֶר גַּם-הַצֹּאֵן
וְהַבָּקֶר אֶל-יָדָיו אֶל-מֹל הַחֵדֶר הַהוּא: וַיִּפְסַל שְׁנֵי-לַחַת אֲבָנִים בְּרָאשֵׁינִים וַיִּשְׁכֶּם מֹשֶׁה בְּבָקֶר
וַיַּעַל אֶל-חֵדֶר סִינִי כֹאֲשֶׁר צִוָּה יי אֹתוֹ וַיִּקַּח בִּידּוֹ שְׁנֵי לַחַת אֲבָנִים: וַיִּרֶד יי בַּעֲנָן וַיִּתְּנֵצֵב עִמּוֹ
שֵׁם וַיִּקְרָא בְּשֵׁם יי: וַיַּעֲבֹד יי | אֶל-פָּנָיו וַיִּקְרָא יי | יי אֶל רַחוּם וְחַנּוּן אֶרֶךְ אַפַּיִם וְרַב-חֶסֶד
וְאֲמִת: נֶצֶר חֶסֶד לְאֵלִפִּים נִשָּׂא עֹן וּפִשָּׁע וְחַטָּאָה וְנִקְחָ לֹא יִנְקָה פֶקֶד | עֹן אֲבוֹת עַל-בָּנִים
וְעַל-בָּנֵי בָנִים עַל-שְׁלֵשִׁים וְעַל-רַבָּעִים: וַיִּמְחַר מֹשֶׁה וַיִּקְדֵּ אֲרָצָה וַיִּשְׁתַּחֲוֶה: וַיֹּאמֶר אִם-נָא
מִצָּאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ אֲדֹנִי יִלְדֶּ-נָּא אֲדֹנִי בְּקַרְבָּנִי כִּי עַס־קִשָּׁה-עָרָה הוּא וְסִלְחָתָ לַעֲוֹנָיו
וְלַחַטָּאתָיו וְנִחַלְתָּנּוּ: וַיֹּאמֶר הִנֵּה אֲנִכִּי בְרַת בְּרִית נָגִיד כָּל-עַמָּךְ אַעֲשֶׂה נִפְלְאוֹת אֲשֶׁר
לֹא-נִבְרָאוּ בְּכָל-הָאָרֶץ וּבְכָל-הַגּוֹיִם וְרָאָה כָּל-הָעָם אֲשֶׁר-אֹתָהּ בְּקַרְבּוֹ אֶת-מַעֲשֶׂה יי כִּי-נִזְרָא
הוּא אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה עִמָּךְ:

י"י שֶׁמֶר-לָךְ אֶת אֲשֶׁר אָנֹכִי מַצִּוֶּה הַיּוֹם הַנֶּנִּי גֵרֶשׁ מִפְּנֵיךְ אֶת-הָאֱמֹרִי וְהַפְּנֵעֵנִי וְהַחֲתִי וְהַפְּרֹזִי וְהַחֲתִי וְהַיְבוּסִי: הַשְׁמֵר לָךְ פֶּן-תִּכְרַת בְּרִית לְיוֹשֵׁב הָאָרֶץ אֲשֶׁר אִתָּה כִּי אֵלֶּיהָ פְּרִיָּהּ לְמוֹקֵשׁ בְּקֶרְבְּךָ: כִּי אֶת-מוֹבְחָתָם תִּתְּצוּן וְאֶת-מִצְבֹּתָם תִּשְׁבֹּרֶן וְאֶת-אֲשֶׁרֵיךְ תִּכְרֹתוּ: כִּי לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לָאֵל אֲחֵר כִּי יי קָנָא שְׁמֹו אֵל קָנָא הוּא: פֶּן-תִּכְרַת בְּרִית לְיוֹשֵׁב הָאָרֶץ וְזִנּוּ | אַחֲרֵי אֱלֹהֵיהֶם וְזָכְחוּ לֵאלֹהֵיהֶם וְקָרָא לָךְ וְאָכַלְתָּ מִזִּבְחֹו: וְלָקַחְתָּ מִבְּנֵיךְ וְזִנּוּ בְנֵיךְ אַחֲרֵי אֱלֹהֵיהֶן וְזִנּוּ אֶת-בְּנֵיךְ אַחֲרֵי אֱלֹהֵיהֶן: אֱלֹהֵי מִסְכָּה לֹא תַעֲשֶׂה-לָּךְ: ^{ישראל} אֶת-חֶג הַמִּצּוֹת תִּשְׁמֹר שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל מִצּוֹת אֲשֶׁר צִוִּיתְךָ לְמוֹעֵד חֹדֶשׁ הָאָבִיב כִּי בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב יֵצֵאת מִמִּצְרַיִם: כָּל-פֶּטֶר רֶחֶם לִי וְכָל-מִקְנֶךָ תִּזְכֹּר פֶּטֶר שׁוֹר וְשֶׂה: וּפֶטֶר חֲמֹול תִּפְדֶּה בִּשְׂהָ וְאִם-לֹא תִפְדֶּה וְעֶרְפְּתָו כָּל בְּכוֹר בְּנֵיךָ תִּפְדֶּה וְלֹא-יִדְּאוּ פָנֶי רִיקָם: שִׁשַּׁת יָמִים תַּעֲבֹד וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִשָּׁבַת בַּחֲרִישׁ וּבִקְצִיר תִּשָּׁבַת: וְחֶג שִׁבְעַת תַּעֲשֶׂה לָּךְ בְּבוֹרֵי קִצִּיר חֲטִיט וְחֶג הָאֶסֶף תִּקּוּפַת הַשָּׁנָה: שְׁלֹשׁ פַּעַמִּים בַּשָּׁנָה יִרְאֶה כָּל-זָכוֹרְךָ אֶת-פָּנֶי הָאֵל | יי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל: כִּי-אוֹרִישׁ גּוֹיִם מִפְּנֵיךְ וְהִרְחַבְתִּי אֶת-גְּבֻלְךָ וְלֹא-יִחְמַד אִישׁ אֶת-אַרְצְךָ בַּעֲלֻתְךָ לִדְאוֹת אֶת-פָּנֶי יי אֱלֹהֶיךָ שְׁלֹשׁ פַּעַמִּים בַּשָּׁנָה: לֹא-תִשְׁחַט עַל-חֲמִין דָּם-זָכָחִי וְלֹא-יִלִּין לְבָקֶר וְזָבַח חֶג הַפֶּסַח: רֹאשִׁית בְּבוֹרֵי אֲדָמָתְךָ תָּבִיא בֵּית יי אֱלֹהֶיךָ לֹא-תִבְשֹׁל גְּדִי בְּחֵלֶב אֱמוֹ: בספר תורה ב' קוראים והקרבנות בפרשת פינחס כמו ביום הראשון של חול המועד.

ביום ד' דחול המועד (כ' ניסן). קורין בספר תורה א' בסדר בהעלתך פרשת וידבר ה' אל משה במדבר סיני.

וַיְדַבֵּר יי אֶל-מֹשֶׁה בְּמִדְבַּר-סִינִי בַּשָּׁנָה הַשְּׁנִיָּה לְיֵצֵאתְכֶם מִמִּצְרַיִם מִצְרַיִם בְּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן לֵאמֹר: וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-הַפֶּסַח בְּמוֹעֵדוֹ: בְּאַרְבַּעַת עֶשְׂרִיּוֹם בְּחֹדֶשׁ הָיָה בֵּין הָעֶרְפִּים תַּעֲשׂוּ אֹתוֹ בְּמוֹעֵדוֹ כְּכָל-חֻקֹּתָיו וְכָל-מִשְׁפָּטָיו תַּעֲשׂוּ אֹתוֹ: וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת הַפֶּסַח: וַיַּעֲשׂוּ אֶת-הַפֶּסַח בְּרִאשׁוֹן בְּאַרְבַּעַת עֶשְׂרִי יוֹם לְחֹדֶשׁ בֵּין הָעֶרְפִּים בְּמִדְבַּר סִינִי כָּל אִשׁ צִוָּה יי אֶת-מֹשֶׁה בֵּן עֶשְׂרִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל: ^י וַיְהִי אֲנָשִׁים אֲשֶׁר הָיוּ טִמְאִים לְנֶפֶשׁ אָדָם וְלֹא-יָבִילוּ לַעֲשׂוֹת-הַפֶּסַח בַּיּוֹם הַהוּא וַיִּקְרְבוּ לִפְנֵי מֹשֶׁה וּלְפָנֶי אַהֲרֹן בַּיּוֹם הַהוּא: וַיֹּאמְרוּ הָאֲנָשִׁים הִמָּחַ אֵלֵינוּ אֲנַחְנוּ טִמְאִים לְנֶפֶשׁ אָדָם לָמָּה נִגָּרַע לְבַלְתִּי הַקְרִיב אֶת-קָרְבָּנִי יי בְּמוֹעֵדוֹ בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים מֹשֶׁה עֲמְדוּ וְאֶשְׁמְעָה מִחֲ-יִצְחָק יי לָכֶם: ^{ישראל} וַיְדַבֵּר יי אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר: דַּבֵּר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר אִישׁ אִישׁ כִּי-יִהְיֶה טָמֵא | לְנֶפֶשׁ אוֹ בְּדֶרֶךְ רַחֲלָה לָכֶם אוֹ לְדֶרֶתִיכֶם וַעֲשֶׂה פֶסַח לִי: בְּחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי בְּאַרְבַּעַת עֶשְׂרִי יוֹם בֵּין הָעֶרְפִּים יַעֲשׂוּ אֹתוֹ עַל-מִצּוֹת וּמִרְרִים יֹאכְלֻהוּ: לֹא-יִשְׁאִירוּ מִמֶּנּוּ עַד-בֹּקֶר וַעֲצֵם לֹא יִשְׁבְּרוּ: כְּכָל-חֻקֵּי הַפֶּסַח יַעֲשׂוּ אֹתוֹ: וְהָאִישׁ אֲשֶׁר-הוּא טָהוֹר וּבְדֶרֶךְ לֹא-יִהְיֶה וְחָדַל לַעֲשׂוֹת הַפֶּסַח וּנְכַרְתָּה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מֵעַמִּי כִּי | קָרְבָּן יי לֹא הַקְרִיב בְּמוֹעֵדוֹ חֲטָאוֹ יֵשֶׁא הָאִישׁ הַהוּא: וְכִי-יָגִיד אֶתְכֶם גֵּר וַעֲשֶׂה פֶסַח לִי בְּחֻקֵּי הַפֶּסַח וּבְמִשְׁפָּטָיו בֵּן יַעֲשֶׂה חֻקָּה אַחַת יִהְיֶה לָכֶם וְלִגֵּר וְלִאֲזַרְח הָאָרֶץ: **ס**

בספר תורה ב' קוראים והקרבנות בפרשת פינחס כמו ביום ראשון של חול המועד.

סדר הקריאה לתשעה באב.

בתשעה באב שחרית קוראים ג' אנשים בסדרה ואתחנן פרשת כי תוליד, והשלישי הוא מפמיר.
וקוראים בניגון עצב ולא בטעמי המקרא.

בִּיְתוּלִיד בָּנִים וּבָנִי בָנִים וְנוֹשְׁנֶתָם בְּאֶרֶץ וְהִשְׁחַתָּם וְעָשִׂיתָם פָּסֵל תְּמוֹנֶת כָּל וְעָשִׂיתָם הָרַע
בְּעֵינֵי יְיָ אֱלֹהֶיךָ לְחַכְעִיסוֹ: הַעֲדִיתִי בָכֶם הַיּוֹם אֶת־הַשָּׁמַיִם וְאֶת־הָאָרֶץ כִּי־אֲבֹד תֹּאבְדוּן מִהָר
מֵעַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת־הַיַּרְדֵּן שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ לֹא־תֵאָרִיכּוּ יָמִים עָלֶיךָ כִּי הַשָּׁמַד
תִּשְׁמְדוּן: וְהִפִּיץ יְיָ אֶתְכֶם בְּעַמִּים וְנִשְׁאַרְתֶּם מְתֵי מִסְפָּר בְּגוֹיִם אֲשֶׁר יִנְהֹג יְיָ אֶתְכֶם שָׁמָּה:
וְעַבְדְּתֶם־שָׁם אֱלֹהִים מַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם עֵץ וָאֶבֶן אֲשֶׁר לֹא־יִרְאוּן וְלֹא יִשְׁמְעוּן וְלֹא יֵאָכְלוּ וְלֹא
יִרְיֹחוּ: וּבְקִשְׁתֶּם מִשָּׁם אֶת־יְיָ אֱלֹהֶיךָ וּמִצֵּאתָ כִּי תִדְרָשְׁנוּ בְּכָל־לִבְכֶּךָ וּבְכָל־נַפְשְׁךָ:
ל" בְּצַר לָךְ וּמִצְאוּךָ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים וְשִׁכְבָּתְ עַד־יְיָ אֱלֹהֶיךָ וְשִׁמְעָתָ בְּקִלּוֹ:
כִּי אֵל רַחוּם יְיָ אֱלֹהֶיךָ לֹא יִרְפֶּךָ וְלֹא יִשְׁחִיתֶךָ וְלֹא יִשְׁכַּח אֶת־בְּרִית אֲבֹתֶיךָ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע
לָהֶם: כִּי שְׁאַל־נָא לַיָּמִים רֵאשִׁנִּים אֲשֶׁר־הָיוּ לְפָנֶיךָ לְמֶן־הַיּוֹם אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים | אָדָם
עַל־הָאָרֶץ וּלְמִקְצֵה הַשָּׁמַיִם וְעַד־קֵצֵה הַשָּׁמַיִם הִנֵּהיָה בְּדָבָר הַגָּדוֹל הַזֶּה אוֹ הַנִּשְׁמָע בְּמַהוּ:
הַשְּׁמַע עִם קוֹל אֱלֹהִים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ־הָאֵשׁ בְּאֲשֶׁר־שִׁמְעָתָ אֶתְּהָ וַיַּחֲיוּ: אוֹ | הִנֵּסָה אֱלֹהִים לְבֹא
לְקַחַת לוֹ גּוֹי מִקֵּרֶב גּוֹי בְּמִסַּת בָּאֵתָת וּבְמוֹפְתִים וּבְמִלְחָמָה וּבְיָד חֲזָקָה וּבְזִרְעָ נְמוּיָה
וּבְמוֹרָאִים גְּדֹלִים כָּבֵל אֲשֶׁר־עָשָׂה לָכֶם יְיָ אֱלֹהֵיכֶם בְּמִצְרַיִם לְעֵינֶיךָ: אֶתְּהָ הִרְאֵתָ לְדַעַת כִּי יְיָ
הוּא הָאֱלֹהִים אֵין עוֹד מִלְּבָדוֹ: ^{ישראל} מֶן־הַשָּׁמַיִם הַשְּׁמִיעָה אֶת־קִלּוֹ לְיִסְרָךְ וְעַל־הָאָרֶץ הִרְאָה
אֶת־אֲשׁוֹ הַגָּדוֹלָה וּדְבָרֶיךָ שִׁמְעָתָ מִתּוֹךְ־הָאֵשׁ: וְתַחַת כִּי אָהַב אֶת־אֲבֹתֶיךָ וַיִּבְחַר בְּזִרְעוֹ
אֲחֵרֶיךָ וַיּוֹצֵאֲךָ בְּפָנֶיךָ בְּכַחוֹ הַגָּדֹל מִמִּצְרַיִם: לְהוֹדִישׁ גּוֹיִם גְּדֹלִים וְעַצְמִים מִמֶּךָ מִפְּנֶיךָ לְהַבְיָאֲךָ
לְתַת־לָךְ אֶת־אַרְצָם נִחְלָה בַּיּוֹם הַזֶּה: וַיִּדְעָתָ הַיּוֹם וְהִשְׁבַּתָּ אֶל־לִבְכֶּךָ כִּי יְיָ הוּא הָאֱלֹהִים
בְּשָׁמַיִם מִמֵּעַל וְעַל־הָאָרֶץ מִתַּחַת אֵין עוֹד: וְשִׁמְרָתָ אֶת־חֻקֵּי וְאֶת־מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אֲנִי מְצֻוֶּה
הַיּוֹם אֲשֶׁר יֵיטֵב לָךְ וּלְבָנֶיךָ אַחֲרֶיךָ וּלְמַעַן תִּאָּרִיךְ יָמִים עַל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר יְיָ אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ
כָּל־הַיָּמִים: פ

הפטרה לתשעה באב.

בניגון עצב בלי טעמים.

צירמיק סמן ח'

אָסַף אֲסִיפָם נְאֻם־יְיָ אֵין עֲנָבִים בְּנֶפֶן וְאֵין תְּאֵנִים בְּתֵאנָה וְהָעֵלָה נָכֹל וְאַתָּן לָהֶם יַעֲבְרוּם:
עַל־מָה אֲנַחְנוּ יֹשְׁבִים הָאֵסָפוּ וְנִבְּוֹא אֶל־עָרֵי הַמִּבְצָר וְנִדְמָה־שָׁם כִּי יְיָ אֱלֹהֵינוּ הִדְּמָנוּ וַיִּשְׁקֵנוּ
מִי־רֹאשׁ כִּי חֲמָאנוּ לָיוּ: קוּה לְשָׁלוֹם וְאֵין טוֹב לָעֵת מִרְפָּה וְהִנֵּה בָּעֵתָה: מִדֵּן נִשְׁמַע נִתְּרַת
סוּסֵי מִקּוֹל מַצְהָלוֹת אֲבִירָיו הָעֹשֶׂה כָּל־הָאָרֶץ וַיִּבְּוֹא וַיֵּאָכְלוּ אֶרֶץ וּמְלוּאָה עִיר וַיִּשְׁבִּי בָּהּ: כִּי

הִנְנִי מְשַׁלַּח בְּכֶם נְחָשִׁים צְפַעְנִים אֲשֶׁר אֵין־לָהֶם לֶחֶשׁ וְנִשְׁכּוּ אֶתְכֶם נָא־סִיִּי:
מִבְּלִיגִיתִי עָלַי יִגֹּן עָלַי לִבִּי דְּוִי: הִנֵּה־קֹול שְׁנַעַת בַּת־עַמִּי מֵאֶרֶץ מִרְחָקִים הִיא אֵין בְּצִיּוֹן
אִם־מִלִּבָּה אֵין בָּהּ מִדּוּעַ הַכְּעִסוּנִי בַּפֶּסְלִיחָם בְּהַבִּילִי נִכְרָ: עֶבֶר קָצִיר כָּלָה קִיּוֹן וְאִנְחָנוּ לֹא
נוֹשְׁעָנוּ: עַל־שֶׁכֶּר בַּת־עַמִּי הַשְׁפַּרְתִּי קִדְרָתִי שִׁמְחָה חֲחֻקָּתָנִי: הִצְרִי אֵין בְּגִלְעָד אִם־רַפָּא אֵין
שֵׁם כִּי מִדּוּעַ לֹא עָלְתָה אֲרֻכַּת בַּת־עַמִּי: מִי־יִתֵּן רֹאשִׁי מִים וְעֵינַי מְקוֹר דִּמְעָה וְאִבְכָּה יוֹמָם
וְלַיְלָה אֶת חֲלָלִי בַת־עַמִּי: מִי־יִתֵּנִי בַּמִּדְבָּר מְלוֹן אֲרָחִים וְאֶעֱזֹבָה אֶת־עַמִּי וְאִלְכָּה מֵאִתָּם כִּי
כָּלִם מְנַאֲפִים עֲצֻרַת בְּגָדִים: וַיִּדְרְכוּ אֶת־לְשׁוֹנָם קִשְׁתָּם שֶׁקֶר וְלֹא לִאֱמוּנָה גִבְרוּ בְּאֶרֶץ כִּי
מָרְעָה אֶל־רַעָה | יֵצְאוּ וְאֵתִי לֹא־יִדְעוּ נָא־סִיִּי: אִישׁ מָרְעָהוּ הַשְׁמָרוּ וְעַל־כָּל־אֶחָ אֶל־תִּבְטְחוּ
כִּי כָל־אֶחָ עֲקֹב וְעֵלֶב וְכָל־רַע רַבִּיל יִהְיֶה: וְאִישׁ בְּרַעְיוֹ יִהְיֶהוּ וְאִמֶּת לֹא יִדְבְּרוּ לְמַדּוּ
לְשׁוֹנָם דְּבַר־שֶׁקֶר תַּעֲוֶה נִלְאוּ: שִׁבְתֶּךָ בְּתוֹךְ מִרְמָה בְּמִרְמָה מֵאֵנוּ דַּעַת־אוֹתִי נָא־סִיִּי: לָכֵן כֹּה
אָמַר יי צְבָאוֹת הִנְנִי צוֹרֶפֶם וּבַחֲנֻתִים כִּי־אֵיךְ אֶעֱשֶׂה מִפְּנֵי בַת־עַמִּי: חֵן שׁוֹחֵט [שְׁחוּט]
לְשׁוֹנָם מִרְמָה דְּבַר בְּפִיו שְׁלוֹם אֶת־רַעְיוֹ יִדְבֹּר וּבִקְרָבוּ יֵשִׁים אֲרָבוּ: הַעֲלֵ־אֵלֶּה
לֹא־אֶפְקֹד־כֶּם נָא־סִיִּי אִם בְּנִי אֲשֶׁר־כּוֹה לֹא תִתְּנָם נַפְשִׁי: עַל־הַחֲרִים אֲשֶׁא בְּכִי וְנָהִי
וְעַל־נִאֲוֹת מִדְבָּר קִינָה כִּי נִצְתּוּ מִבְּלִי־אִישׁ עֶבֶר וְלֹא שָׁמְעוּ קוֹל מְקִנָּה מַעֲוֹף הַשָּׁמַיִם
וְעַד־בְּחִמָּה נִדְּרוּ חֲלָבוּ: וְנִתְּתִי אֶת־יְרוּשָׁלַם לְגִלִּים מַעֲוֹן תַּנִּים וְאֶת־עֲרֵי יְהוּדָה אֶתֵּן שְׁמִמָּה
מִבְּלִי יוֹשֵׁב: מִי־הָאִישׁ הַחֲכָם וַיִּבֶן אֶת־זֹאת וְאֲשֶׁר דְּבַר פִּי־יי אֵלָיו וַיִּגְדֶּה עַל־מָה אֲבָדָה
הָאֶרֶץ נִצְתָה בַּמִּדְבָּר מִבְּלִי עֶבֶר: וַיֹּאמֶר יי עַל־עֲזוֹכְכֶם אֶת־תּוֹרָתִי אֲשֶׁר נָתַתִּי לְפָנֵיהֶם
וְלֹא־שָׁמְעוּ בְּקוֹלִי וְלֹא־חֲלָבוּ בָּהּ: וַיִּלְכּוּ אַחֲרֵי שְׂרָרוֹת לִבָּם וְאַחֲרֵי הַפְּעֻלִּים אֲשֶׁר לְמַדּוּם
אֲבוֹתָם: לָכֵן כֹּה־אָמַר יי צְבָאוֹת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הִנְנִי מֵאֲכִילֶם אֶת־הָעֵם הַזֶּה לַעֲנָה וְהַשְׁקִיתִים
מִי־רֹאשׁ: וְהַפְּצוֹתִים בְּגוֹיִם אֲשֶׁר לֹא יִדְעוּ הֵמָּה וְאֲבוֹתָם וְשִׁלַּחְתִּי אַחֲרֵיהֶם אֶת־הַחֶרֶב עַד
כִּלּוֹתִי אוֹתָם: כֹּה אָמַר יי צְבָאוֹת הַתְּבוֹנָנוּ וְקִרְאוּ לְמִקְוִנּוֹת וּתְבוֹאִינָה וְאֶל־הַחֲכָמוֹת שְׁלַחוּ
וְתְבוֹאִנָּה: וְתִמְחָרְנָה וְתִשְׁנָה עֲלֵינוּ נָהִי וְתִרְדְּנָה עֵינֵינוּ דִּמְעָה וְעַפְעַפֵּינוּ יְלֹד־מִים: כִּי קוֹל נָהִי
נִשְׁמַע מִצִּיּוֹן אֵיךְ שִׁדְּדָנוּ בְּשָׁנוּ מֵאֹד כִּי־עֲזוֹכְנוּ אֶרֶץ כִּי הִשְׁלִיכוּ מִשְׁכְּנוֹתֵינוּ: כִּי־שָׁמְעָנָה נָשִׁים
דְּבַר־יי וְתִקַּח אֲזֻנָּכֶם דְּבַר־פִּיו וְלִמְדָנָה בְּנוֹתֵיכֶם נָהִי וְאִשָּׁה רַעִיטָה קִינָה: כִּי־עָלָה מוֹת
בְּחִלּוֹנֵינוּ כֹּא בְּאַרְמְנוֹתֵינוּ לְחִבְרִית עוֹלָל מַחֲוִין בְּחוּרִים מִרְחֻבוֹת: דְּבַר כֹּה נָא־סִיִּי וְנִפְלָה
נִבְלַת הָאָדָם בְּרָמֵן עַל־פְּנֵי הַשָּׂדֶה וּבְעֶמִיר מֵאַחֲרֵי הַקָּצִיר וְאֵין מֵאִסְפָּה: כֹּה | אָמַר יי אֶל־יִתְהַלֵּל
חֲכָם בְּחֲכָמָתוֹ וְאֶל־יִתְהַלֵּל הַגִּבּוֹר בְּגִבּוֹרָתוֹ אֶל־יִתְהַלֵּל עֲשִׂיר בְּעֶשְׂרוֹ: כִּי אִם־בֹּאֵת וְיִתְהַלֵּל
הַמִּתְהַלֵּל הַשֹּׁפֵל וַיִּדַּע אוֹתִי כִּי אֲנִי יי עֲשֵׂה חֶסֶד מִשְׁפָּט וְצִדְקָה בְּאֶרֶץ כִּי־בֹאֵה חֲפָצָתִי
נָא־סִיִּי:

סדר הקריאה לחול המועד של סכות.

בחול המועד של סכות מוציאים ספר תורה אחד וקוראים בו ד' אנשים בקרבות החג בסדר פינחס.
ביום הראשון דחול המועד קוראים לכהן ביום השני, ללוי ביום השלישי, לישראל ביום הרביעי,
לרביעי חוזרים למעלה וקוראים ביום השני וביום השלישי שהם ספיקא דיומא,
וכן כל חול המועד קוראים לרביעי ספיקא דיומא. ואחריו חצי קדיש.

וביום השני פרים בנִי־בֶקֶר שְׁנַיִם עֶשֶׂר אֵילִם שְׁנַיִם כִּבְשִׁים בְּנִי־שְׁנָה אַרְבַּעַה עֶשֶׂר תְּמִימִם:
וּמִנְחָתָם וְנִסְכֵּיהֶם לִפְרִים לְאֵילִם וְלִכְבָּשִׁים בְּמִסְפָּרָם כַּמִּשְׁפָּט: וְשַׁעִיר־עִזִּים אֶחָד חֲמֹאת מִלֶּבֶד
עֲלֵת הַתָּמִיד וּמִנְחָתָהּ וְנִסְכָּיהָ: ׀

וביום השלישי פרים עֶשְׂתֵּי־עֶשֶׂר אֵילִם שְׁנַיִם כִּבְשִׁים בְּנִי־שְׁנָה אַרְבַּעַה עֶשֶׂר תְּמִימִם:
וּמִנְחָתָם וְנִסְכֵּיהֶם לִפְרִים לְאֵילִם וְלִכְבָּשִׁים בְּמִסְפָּרָם כַּמִּשְׁפָּט: וְשַׁעִיר חֲמֹאת אֶחָד מִלֶּבֶד עֲלֵת
הַתָּמִיד וּמִנְחָתָהּ וְנִסְכָּהּ: ׀

וביום הרביעי פרים עֶשְׂרֵה אֵילִם שְׁנַיִם כִּבְשִׁים בְּנִי־שְׁנָה אַרְבַּעַה עֶשֶׂר תְּמִימִם: מִנְחָתָם
וְנִסְכֵּיהֶם לִפְרִים לְאֵילִם וְלִכְבָּשִׁים בְּמִסְפָּרָם כַּמִּשְׁפָּט: וְשַׁעִיר־עִזִּים אֶחָד חֲמֹאת מִלֶּבֶד עֲלֵת
הַתָּמִיד מִנְחָתָהּ וְנִסְכָּהּ: ׀

וביום החמישי פרים תִּשְׁעָה אֵילִם שְׁנַיִם כִּבְשִׁים בְּנִי־שְׁנָה אַרְבַּעַה עֶשֶׂר תְּמִימִם: וּמִנְחָתָם
וְנִסְכֵּיהֶם לִפְרִים לְאֵילִם וְלִכְבָּשִׁים בְּמִסְפָּרָם כַּמִּשְׁפָּט: וְשַׁעִיר חֲמֹאת אֶחָד מִלֶּבֶד עֲלֵת הַתָּמִיד
וּמִנְחָתָהּ וְנִסְכָּהּ: ׀

וביום הששי פרים שְׁמֹנֶה אֵילִם שְׁנַיִם כִּבְשִׁים בְּנִי־שְׁנָה אַרְבַּעַה עֶשֶׂר תְּמִימִם: וּמִנְחָתָם
וְנִסְכֵּיהֶם לִפְרִים לְאֵילִם וְלִכְבָּשִׁים בְּמִסְפָּרָם כַּמִּשְׁפָּט: וְשַׁעִיר חֲמֹאת אֶחָד מִלֶּבֶד עֲלֵת הַתָּמִיד
מִנְחָתָהּ וְנִסְכֵּיהָ: ׀

וביום השביעי פרים שִׁבְעָה אֵילִם שְׁנַיִם כִּבְשִׁים בְּנִי־שְׁנָה אַרְבַּעַה עֶשֶׂר תְּמִימִם: וּמִנְחָתָם
וְנִסְכֵּיהֶם לִפְרִים לְאֵילִם וְלִכְבָּשִׁים בְּמִסְפָּרָם כַּמִּשְׁפָּט: וְשַׁעִיר חֲמֹאת אֶחָד מִלֶּבֶד עֲלֵת הַתָּמִיד
מִנְחָתָהּ וְנִסְכָּהּ: ׀

בהושענא רבא קוראים לכהן וביום החמישי, ללוי וביום הששי, לישראל וביום השביעי.

וביום החמישי פרים תִּשְׁעָה אֵילִם שְׁנַיִם כִּבְשִׁים בְּנִי־שְׁנָה אַרְבַּעַה עֶשֶׂר תְּמִימִם: וּמִנְחָתָם
וְנִסְכֵּיהֶם לִפְרִים לְאֵילִם וְלִכְבָּשִׁים בְּמִסְפָּרָם כַּמִּשְׁפָּט: וְשַׁעִיר חֲמֹאת אֶחָד מִלֶּבֶד עֲלֵת הַתָּמִיד
וּמִנְחָתָהּ וְנִסְכָּהּ: ׀

וביום הששי פרים שְׁמֹנֶה אֵילִם שְׁנַיִם כִּבְשִׁים בְּנִי־שְׁנָה אַרְבַּעַה עֶשֶׂר תְּמִימִם: וּמִנְחָתָם
וְנִסְכֵּיהֶם לִפְרִים לְאֵילִם וְלִכְבָּשִׁים בְּמִסְפָּרָם כַּמִּשְׁפָּט: וְשַׁעִיר חֲמֹאת אֶחָד מִלֶּבֶד עֲלֵת הַתָּמִיד
מִנְחָתָהּ וְנִסְכֵּיהָ: ׀

וביום השביעי פרים שִׁבְעָה אֵילִם שְׁנַיִם כִּבְשִׁים בְּנִי־שְׁנָה אַרְבַּעַה עֶשֶׂר תְּמִימִם: וּמִנְחָתָם
וְנִסְכֵּיהֶם לִפְרִים לְאֵילִם וְלִכְבָּשִׁים בְּמִסְפָּרָם כַּמִּשְׁפָּט: וְשַׁעִיר חֲמֹאת אֶחָד מִלֶּבֶד עֲלֵת הַתָּמִיד
מִנְחָתָהּ וְנִסְכָּהּ: ׀

=====

Bad Homburg v. d. Höhe

The BAD HOMBURG Synagogues and Community Building

The Former Jewish School, Community Center & Mikveh erected in 1877

Second Synagogue 1866 - 1938

First Synagogue 1731 - 1866

Homburg Cemetery 1863 - 1967

Seulberg Cemetery 1580 - 1869

A Brief History of The City Of Bad Homburg And It's Jewish Residents

A town and watering-place of Germany, in the Prussian province of Hesse-Nassau, prettily situated at the south-east foot of the Taunus Mountains, 12 m. N. of Frankfort-on-Main, with which it is connected by rail. Pop. (1905) 13,740. Homburg consists of an old and a new town, the latter, founded by the Landgrave Frederick II of Hessen-Homburg (d. 1708), being regular and well-built. Besides the palatial edifices erected in connection with the mineral water-cure, there are churches of various denominations, Lutheran, Roman Catholic, Russian-Greek and Anglican, schools and benevolent institutions. On a neighboring hill stands the palace of the former landgraves, built in 1680 and subsequently enlarged and improved. The White Tower, 183 ft. in height, is said to date from Roman times, and certainly existed under the lords of Eppstein, who held the district in the twelfth century. The palace is surrounded by extensive grounds, laid out in the manner of an English park. The eight mineral springs which form the attraction of the town to strangers, belong to the class of saline acidulous chalybeates and contain a considerable proportion of carbonate of lime. Their use is beneficial for diseases of the stomach and intestines, and, externally, for diseases of the skin and rheumatism. The establishments connected with the springs are arranged on a scale of great magnificence, and include the Kurhaus (built 1841-1843), with a theatre, the Kaiser Wilhelmsbad and the Kurhausbad. They lie grouped round a pretty park which also furnishes the visitors with facilities for various recreations, such as lawn tennis, croquet, polo and other games. The industries of Homburg embrace iron founding and the manufacture of leather and hats, but they are comparatively unimportant, the prosperity of the town being almost entirely due to the annual influx of visitors, which during the season from May to October inclusive averages 12,000. In the beautiful neighborhood lies the ancient Roman castle of Saalburg, which can be reached by an electric tramway. Homburg first came into repute as a watering-place in 1834, and owing to its gaming-tables, which were set up soon after, it rapidly became one of the favorite and most fashionable health-resorts of Europe. In 1849 the town was occupied by Austrian troops for the purpose of enforcing the imperial decree against gambling establishments, but immediately on their withdrawal the bank was again opened, and play continued unchecked until 1872, when the Prussian government refused to renew the lease for gambling purposes, which then expired. As the capital of the former landgraviate of Hessen-Homburg, the town shared the vicissitudes of that state.

Jewish History

Bad Homburg's Jewish community was one of the oldest in Germany. In 1335 permission was granted by Emperor Louis IV to Gottfried von Eppstein to settle ten Jews in each of the localities of Eppstein, Homburg, and Steinheim; it is uncertain, however, whether any Jews settled in Homburg at that time. Evidence for the existence of a permanent Jewish settlement is found only at the beginning of the sixteenth century. Until 1600 it consisted of two or three Jewish families, and by 1632 these had increased to sixteen. The condition of the Jews of Homburg were, on the whole

A Brief History of The City Of Bad Homburg And It's Jewish Residents

favorable; but they were heavily taxed, every Jew paying ten Gulden protection-money a year, and one Gulden on New-Year. In addition there were special taxes such as twenty-four Thalers a year to the Lutheran congregation. It took until 1827, for the Jew's protection-money to be abolished in Homburg. The first Jewish ordinance was issued in 1639 by Landgrave George; the second in 1710 by Landgrave Ernst Ludwig; and the third in 1737 by Landgrave Friedrich Jacob. Jewish residence was limited to two years, this limitation was still in force in 1737 and conditional for their staying. This made it largely impossible for the Jews to develop a sense of permanence. The order of Landgrave Friedrich Jacob of May 1, 1684, has thirty seven paragraphs, confirming the animosity against Homburg Jews. (We may take notice of some of the most interesting ones:) The decrees are taken from the "Taunusbote".

- 2) We, the Landgrave, expect, that all Jews, who accept our protection, promise under oath not to use blasphemous language against Jesus and the Christian religion.
- 3) Jews should not discuss "Religion" with Christians.
- 4) Jews should never persecute a Christian or any Jew who converted to Christianity.
- 5) Jews will not be permitted to build another synagogue.
- 6) All Jews, who are beggars, are not allowed to stay in the country and not even lodge overnight.
- 7) A Jew shall have no power over a male or female worker.
- 8) Foreign Jews, who stay only temporarily in the country, pay the usual toll.
- 9) Jews may not engage Christian wet-nurses, but so-called Shabbesmaegde (a Shabbos Goya, who would do such things as retrieve the "bonen chalet" pot from the baker's oven Shabbos morning) are permitted.
- 10) A Jew who rapes a Christian woman, should be arrested at once and put to death.
- 11) Jews should never conceal theft, prostitution, adultery, manslaughter etc.. They have to report such crimes to the Christian authorities at once.
- 12) On market days Jews can buy only when Christians have finalized their purchases. They should never touch any of the commodities.
- 13) A Jew should never stand in front of a Christian house and never exercise provocative behavior towards a Christian, or force a Christian to allow him into his house.
- 14) We make the leader of the Jews responsible, that the "Judengasse" is always perfectly clean.
- 15) We allow the Jewish way of slaughtering.
- 16) Jews are not permitted to build big or small houses without special consent of the authorities.
- 17) If the whole Jewish community is called together, it is ordered, that they keep together till the end of the gathering, and a person, being asked something, must give the answer in a decent way.

There even was a "curfew" for Jews, not to be seen in the streets during church-hours.

A Brief History of The City Of Bad Homburg And It's Jewish Residents

The Jews at first lived in whatever part of the city they chose, but when Landgrave Friedrich enlarged the city by laying out the Neustadt [New Town] in 1703, he assigned a certain street to them, which was closed by gates. Although he accorded them various privileges for building up their area, the Jews were slow to settle there. There were Jews who still lived among the Christians in the Altstadt [Old Town]. They were compelled to sell their homes, and within a year, build on their assigned space in the Judengasse [Jew Street]. In 1729 came an authoritarian command for the Jews again to leave the Altstadt. Despite these draconian measures by 1730, not more than five Jews dwelt in the Judengasse. In 1816 the ordinance compelling them to live there was repealed, though some Jews opted to live there for many years after. The first Jewish cemetery in Homburg was purchased in the seventeenth century.

The philanthropic institutions were mainly the same as those in other communities. In earlier times there was a shelter for the foreign poor, to which any one could be admitted. The expenses for board and lodging were defrayed by individual members of the community, who received tickets stating, that on specified days, they were each to care for one poor person in their homes or to provide money for their support. The directors had to care for the local poor, and were compelled by the government to do so, in case of neglect on their part. The Jews of Homburg were very poor, as most of the trades were closed to them. They could work only as butchers, soap-makers, cabinet-makers, tailors, and peddlers. This last occupation afforded a meager subsistence for the majority. Commerce in groceries was entirely forbidden to them. There was a great call for philanthropy, therefore, the community had a curious organization of ten philanthropic institutions, which existed till the end.

Jewish Printing

Jews were also occasionally employed as printers. There was no exclusive Hebrew printing establishment in Homburg, but in 1737 Landgrave Friedrich Jacob established in the government printing-office, a department for Hebrew books. A Hebrew printing house was run in Homburg by Seligmann ben Hirtz Reis from 1710 until 1713 when he moved to Offenbach am Main. Among other items, he published Jacob ibn Chabib's *Ein Yaakov* (1712). Hebrew printing was resumed in 1724 by Samson ben Zalman Hanau but his lack of capital limited his output. The press was acquired in 1736 by Aaron ben Levi Dessau whose publications included the *Shulchan Aruch (Choshen Mishpat)* with commentary (1742). The press was sold in 1748 and transferred in 1749 to Rödelheim.

In regard to Jewish ritual custom (*Minhag-HaMokom*), Homburg by in large followed *Minhag Frankfurt Am Main* - which was the general southern German rite. Most of the melodies for the various prayers were from the composers, Chazzonim Louis Lewandowski (1821-1894), Salomon Sulzer (1804-1890), and Israel Meyer Japhet (1818-1892).

A Brief History of The City Of Bad Homburg And It's Jewish Residents

Synagogue

In 1684 the twelve Homburg Jews were permitted to rent a suitable apartment, not facing the street, for a common chapel. After long decades of prayer services being held in a private home, a synagogue was built in 1731 behind the house at 29 Wallstrasse [the former Judengasse] which was used until 1864. The first Gemeinde Haus (Communal House) was built in 1764, directly behind the Synagogue (Wallstrasse) and was mostly used for educational purposes. By that time, the Baroque house-like building, was dilapidated and too narrow. The Jewish community decided to build a new synagogue, whose construction cost about 70,000 Gulden. The funds came not only from the voluntary donations of the Jewish parishioners but also the casino, the city, the city funds and the Landgrave contributed. All felt that the proposed synagogue would attract many Jewish resort guests and would also contribute to the adornment of the city. It was designed by Homburg builder Christian Holler and dedicated in 1866. With its twin-towered front, it stood on the Elisabethenstrasse, but it controlled and seemed to join together the sides of the narrow Wallstrasse. Holler chose a square church-hall-like room in the apsidal [a vaulted semicircular or polygonal recess, especially at the east end of a church] design, which was bright inside and had a very high ceiling, ending in the east with the Holy Ark. The women section contained two long galleries with a smaller section in the west linking them together. Access to the women's section was attained by a graceful staircase in a spiral staircase tower. In the center of the room, which was surrounded by benches, stood the Almemor for the reading of the Torah. The synagogue contained seating for 320 men and 104 women. At the inauguration on the 9th of November, 1866, the new ruler, Kaiser Wilhelm I (Hessen-Homburg had recently been taken over by Prussia) assured the Jewish citizens of his protection and that he would shield the new temple and its worshippers. The community's Memorbuch (Yizkor Book) originated in 1790, it contained names and dates, going back to the 17th century, and some of the Torah scrolls dated from the 18th century.

In 1877, a larger Gemeinde Haus was built for the new synagogue. It still stands on the same spot today and currently houses an elementary school. In it's basement there was a women's bath [mikveh] and a small apartment for a Christian caretaker. (The caretaker wore a uniform, and swung a big elegant staff in his right hand - a symbol of his importance and power. On his head he wore a "Dreisitz" like Napoleon or Frederick the Great.) The first floor housed board rooms as well as the four hundred book "Mendelssohn Library" of the congregation, which was established on the 100th anniversary of Moses Mendelssohn's death. The second floor housed three school rooms for religious studies, utilizing their double doors, they could easily be combined into a hall for lectures or religious services during the week. (Compulsory education was introduced in 1829. In order to

A Brief History of The City Of Bad Homburg And It's Jewish Residents

comply with this new regulation, Homburg's Jewish community appointed Suessel Anspacher as its first primary school and religious instructor. The school consisted of two classes, however, after the establishment of the first general primary school, the Jewish children were transferred to this educational institution.) A small staircase led to the top-floor with its small rooms right under the roof. This was the residence of the Shammes and second teacher of the Jewish congregation. The community also opened three sanatoriums and two famous kosher hotels that had an international clientele.

Rabbis

In 1737, the community with the consent of the Landgrave, united itself with the rabbinate of Friedberg, whose chief rabbi took charge of all rabbinical functions in both places. In 1825 the Landgrave appointed Joseph Wormser Vice Rabbiner, however, he only performed marriages. Following his death in 1827, the rabbinical candidate Calman Rothschild was appointed Vice Rabbiner. The succeeding rabbis, amongst whom was the later Chief Rabbi of Hamburg, Ansel Stern, acted also as teachers in the religious school. In 1852 the Landgrave appointed the teacher Dr. Fromm as the first rabbi of Hessen-Homburg, subsequently endowing the rabbinate with a state subsidy of 200 Gulden, whose sum was paid by the Prussian government. This is the only instance in which a local rabbi received a subsidy from that government. Dr. Fromm was the son-in-law of the Würzburger Rav, Seligmann Baer Bamberger. The Jewish clergy from the year 1876, were no longer members of the community board, but possessed the right of appeal in all religious matters. Dr. Fromm, subsequently resigned because of this matter and became chaplain to Baron Wilhelm von Rothschild. He was succeeded by Dr. Auerbach, who remained in Homburg for only two years. He later became rabbi in Nordhausen. He was followed by Dr. Appel who stayed for nine years and subsequently became rabbi in Carlsruhe. In 1887 Dr. Kottek from the Prussian capital of Posen, took over the Homburg rabbinate. In 1912, he celebrated 25 years in the rabbinate, unfortunately he passed away just a few months afterward. The successor of Dr. Kottek was twenty year old Dr. Winter (till 1922), who was a Jewish chaplain of the German Armed Forces during World War One. The last Homburg rabbi, Dr. Wreschner, took the place of Dr. Winter who moved to Lubeck at the beginning of the 1920's. Dr. Wreschner died in 1934, when the Nazi measures against the German Jews had already begun. The rabbinical position was not allowed to be filled, so it's functions were taken over by Kantor Herz. While Kantor Herz worked as a cantor and teacher in the orthodox sense, this stood in contrast to many other Homburg Jews, who by then were either "Liberal" or were for the most part no longer religious, "Formal Jews as opposed to Committed Jews."

A Brief History of The City Of Bad Homburg And It's Jewish Residents

The officials of the community included a Chazzan, Shochet, and a Shammes with a teaching certificate, but the emphasis was on the term Shammes (on Shabbos he provided guest-worshippers with siddurim and chumoshim. On the cover of the books was a label with the following order in print: After the service, prayer books must be returned to the 'Synagogendiener' i.e. the servant of the synagogue). The official's expenses were at first covered principally by taxes levied upon new arrivals and collected at marriages and funerals. The sale of honorary rights, gifts given upon being called to the Torah, and fees for entering the names of the dead in the Memorbuch [Memorial Book] also constituted a source of income. The salaries of all three officiants were so modest, that they were forced to take on boarders to supplement their income. In 1853 radical changes were made in the board of directors. Landgrave Ferdinand decreed that the board should consist of the rabbi as president, a director appointed by the Landgrave, and three other directors nominated by the two former and confirmed by the Landgrave. Subsequently the method of direct taxation was employed, the board apportioning the amount according to the circumstances of the individual. The rabbi alone should decide religious questions. The whole board was to determine the budget and the taxes to be levied; appoint and supervise the officials; take charge of the synagogue, religious school, women's bath, and cemetery; and provide for the elevation and education of the community. Final changes in the board were made by the government in 1876, when it was decreed that it should consist of five members chosen by the community for a period of six years, and of one deputy for each of the members, the board retaining the same functions as it had formerly. The Jews of Homburg were fully emancipated in 1848, when Landgrave Gustav promulgated the following ordinance: "In local and state affairs no difference shall henceforth be made between our Christian and our Jewish subjects." This ordinance was issued as a consequence of a petition by the people.

Agudath Israel and Russian Intellectuals

At the establishment of the "Agudath Israel" organization, the following esteemed rabbis [Rabbi Dr. Salomon Breuer, Rabbi Chayim Soloveichick (The Brisker Rov), Rabbi Eliezer Rabinowitz (Chief Rabbi of Minsk), Rabbi Eliezer Gordon (Telshe Rosh HaYeshivah), Rabbi Chaim Ozer Grodzensky (Vilna), Rabbi Mordechai Alter (The Gerrert Rebbe), Jacob Rosenheim, Adolf Frank (president of the Orthodox Communities in Budapest and Hungary), and a representative of the Lubavitcher Rebbe] met at a conference held in the town in August 1909. Rabbi Aharon Rokeach (The Belzer Rebbe), The Brisker Rov, Rabbi Yitzhak Volozhiner (Volozhin Rosh HaYeshivah),

A Brief History of The City Of Bad Homburg And It's Jewish Residents

and Rabbi Yitzchak Issac HaLevi (Rabinowitz) paid regular visits for medical reasons; while the sculptor Mark Antokolski and World Zionist Organization President David Wolfsohn both died there. After World War One, Shoshana and Yehoshua Persitz transferred the “Omanut” publishing house from Moscow to Homburg and their home served as a meeting place for such Russian-Jewish writers and intellectuals from 1920 to 1925 as Chayim Nachman Bialik, Achad Ha-am, Yehoshua Hana Ravnitzky, Alter Druyanov, Joshua O. Leibowitz, Gershom Scholem, Stematzky, Nathan Birnbaum, Shimoni, Grasowsky, Isaak Leib Goldberg, David Yellin, Avraham Menachem Mendel Ussischkin, Moshe Zilberg. Moshe Glickson, Moshe Ben-Eliezer, Yaakov Fichman, S. Benzion, and Shmuel Joseph (Shai) Agnon. The German Neo-Orthodox academic educator and one of the founders of the “Bais Yaakov” movement, Dr. Leo Deutschlander also lived there.

November 9th Pogrom

The April 1, 1933 boycott of Jewish businesses, was not taken seriously by Homburg residents; even the SA (Sturmabteilung, the paramilitary wing of the Nazi Party) men who blocked entry into the Jewish stores until 6 p.m., changed into civilian clothes and re-entered the stores this time as customers. The community, persecuted by the Nazis, dwindled from 300 (2 percent) in 1933 to 70 on *Kristallnacht* (9-10 November 1938).

“The following action originally termed “Kristallnacht” (Night of the Broken Glass) could be better termed Pogrom Night.

The Jews had already been subjected to numerous incidents of harassment, but it would only get worse. The “Volkische Beobachter” (National Observer), the newspaper of the Nazi Party, which was widely read in Homburg, contributed to ever increasing racial hatred.

“At exactly twelve o'clock sharp on 10. November 1938 the siren sounded. There was such a huge explosion within the synagogue, that it's massive front doors flew off. Inside one could see that the benches and other flammable objects were stacked high and were already alight. Flames were shooting out of all four towers and the windows shattered almost all at once. This was not an act carried out by amateurs, but a result of thorough preparation, illustrated by the amount of gasoline poured over all areas, to cause everything to burn almost simultaneously.” The gasoline used, had been stored in a business located nearby. Nothing was done to extinguish the blaze.

Apartments of Jewish citizens were destroyed, storefronts of Jewish businessmen were smashed and robbed of their contents. It seems that most of the perpetrators were from other towns perhaps in an effort to evade possible legal prosecution.

A Brief History of The City Of Bad Homburg And It's Jewish Residents

While the synagogue was engulfed in flames, the Wallstrasse was closed off by the police. As the four copper domes melted, the liquid metal ran down the sides of the building. All in all, it was an eerie sight. Residents of the Wallstrasse (Judengasse), workers and small businessmen, tried to salvage items from the synagogue, but they were viciously beaten back by the Nazi thugs.

At the sight of the burning synagogue the following remark was heard: 'They should throw the Jews altogether into the flames!' This shows, that there were Homburg residents, who had already made up their minds in regard to the destruction of the Jews.

The riots against the Jewish population were conducted by the Homburg residents either actively or passively. This planned pogrom was acted out all over Germany. It was designed to project, the anger of the German people being unleashed upon the Jews, like a lightning bolt out of the blue.

In the morning of the 11th of November, the male Jews (between sixteen and sixty years old) were taken by three or four Nazis from their homes and were first penned in the police jail for thirty six hours in sub-human conditions. The arresting police officer said: "World Jewry is to blame for everything, not you, we *know* you!" The constable of the jail was close to tears when he saw them individually. The Homburg Jews were then taken to Frankfurt am Main and loaded on the general transports to the Buchenwald Concentration Camp. They were held there for three weeks with the order that they had until the 31st of January 1939 to emigrate.

From 1939 there is an exchange of correspondence and newspaper mentions concerning the synagogue: There is a letter given to the City Council of Konigstein to get rid of the former Homburg Synagogue. A newspaper clipping states that: "... a dark spot has disappeared from the Elizabethenstrasse"- In April 1939, the remaining synagogue structure is dismantled and carted away.

Of the 74 Jews who remained on 17 May 1939, at least 45 were deported in 1942/1943.

Robert Schlesinger, one of the first Jews came after 1945 from Silesia to Bad Homburg. He tried to ensure the preservation of marriage documents. The JRSO documentation of 1954 - states the existence of a Jewish community. According to the latest statistics (1969) 11 Jewish souls - 7 men and 4 women lived in Bad Homburg. In 2012, a new Jewish community again exists in Homburg consisting of some 250 members, who originate from Eastern Europe, South America and Israel. They are intent on building a new synagogue on the same spot as the one destroyed in 1938.

Bad Homburg v. d. Höhe

Bad Homburg Historical Time Line 1335-1942 / 2012-

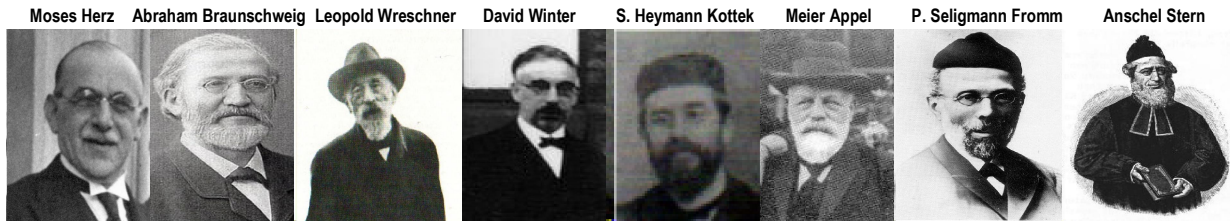
- 1335 ten Jewish males are given permission to settle by **Kaiser Ludwig der Bayer**
- 1577 interest regulation, Sunday work and protection money
- 1580 **Seulberg Cemetery** is established
- 1617 Jewish meat trade begun
- 1625 special taxation of the Jews which had fled the **Halberstadt** troops
- 1639 the first ordinance regarding the Jews is issued by **Landgrave George**
- 1660 - 1661 protection taxes and appealing for a reduction of the protection money to Daniel (von Seulberg)
- 1681 funerals allowed on Sundays and holidays
- 1684 School, Cemetery, and Sabbath celebration ordinance - Jews are permitted to rent an apartment as a synagogue
- 1692 the release from the obligation to pay taxes
- 1695 permission to meet on the Sabbath
- 1702 sales ban on Sundays etc.
- 1703 the **Judengasse** (Jew Street) is established
- 1710 - 1713 the second ordinance is issued by **Landgrave Ernst Ludwig** to establish the Hebrew printing house run by **Seligmann Reis**, which is moved to **Offenbach am Main**
- 1724 Hebrew printing is resumed by **Samson Hanau**
- 1731 the **First Synagogue** is built and dedicated
- 1736 Hebrew printing house is acquired by **Aaron Dessau**
- 1737 third ordinance issued by **Landgrave Friedrich Jacob**
It also spoke of allowing **Bad Homburg** to unite with the rabbinate of **Friedberg**
- 1745 - 1764 protection money requests
- 1748 - 1749 Hebrew printing house is sold and transferred to **Rödelheim**
- 1749 the enclosing of the Jewish cemetery in **Seulberg**
- 1753 Jews to pay "Jew Tax"
- 1756 prevention of the resettlement of the Jews
- 1764 - 1820 the obligation for **Frau Wolleb** (geb. **Neuhof**) to erect the first **Gemeinde Haus** (Community House)
- 1776 - 1771 contributions for the war
- 1774 - 1792 health insurance fund for Jewish women
- 1774 - 1791 Complaints of the citizens of Bad Homburg's **Neustadt** [New Town] against Jewish settlement
- 1794 permission is granted to live outside the **Judengasse** (subsequently renamed the Wallstrasse)
- 1825 **Landgrave** appoints **Rabbi Joseph Wormser** as **Vice Rabbiner**
Kantor Abraham Braunschweig is hired as cantor and schochet
- 1827 After the death of **Rabbi Wormser**,
rabbinical candidate **Calman Rothschild** is appointed **Vice Rabbiner**

Bad Homburg v. d. Höhe

- 1848 the Jews are emancipated and **Rabbiner Ansel Stern** is appointed rabbi
- 1851 **Rabbiner Stern** leaves post to become **Chief Rabbi of Hamburg** following the untimely passing of **Chacham Isaac Bernays**. The Landgrave appoints Assistant **Rabbiner Dr. Seligmann Fromm** as community rabbi and teacher
- 1863 **Bad Homburg Cemetery** is established
- 1864 - 1866 the **New Synagogue** is built and dedicated
- 1869 the last **Bad Homburg** Jews are buried in the **Seulberg Cemetery**
- 1875 **Rabbiner Fromm** leaves his post to become the chaplain for **Baron Wilhelm von Rothschild**, **Rabbiner Dr. S. Hillmann Auerbach** is installed as community rabbi and teacher
- 1877 **Rabbiner Auerbach** leaves his post to become rabbi of **Nordhausen**, **Rabbiner Dr. Meier Appel** is installed as community rabbi and teacher the **Second Gemeinde Haus** is established
- 1886 **Rabbiner Appel** leaves post to become rabbi of **Carlsruhe**
- 1887 **Rabbiner Dr. S. Heymann Kottek** is installed as community rabbi and teacher
- 1898 **Kantor Moses Herz** is hired as cantor, school teacher and schochet
- 1904 the **New Synagogue** is renovated and remodeled.
- 1907 **Kantor Braunschweig** passes away
- 1909 the first conference of **Agudas Yisroel** is convened
- 1912 **Rabbiner Kottek** passes away, **Rabbiner Dr. David Winter** installed as community rabbi/teacher
- 1920 a number of Russian-Jewish writers and intellectuals settle in the resort town
- 1921 a memorial plaque is dedicated in the synagogue to the fallen World War Jewish soldiers
- 1922 **Rabbiner Winter** leaves his post, **Rabbiner Dr. J. Leopold Wreschner** is installed as community rabbi and teacher
- 1925 the Russian-Jewish writers and intellectuals leave
- 1934 **Rabbiner Wreschner** passes away
- 1938 the **New Synagogue** is burnt down and it is subsequently dismantled by April 1939 prayer services are held thereafter at the **Gutmann** family home in the Wallstrasse the **Gemeinde Haus** is closed to the Jews and used by the Bad Homburg Hitler Youth about twenty male Jews (between the ages of 16 and 60) are sent to the **Buchenwald Concentration Camp** after the **November 9-10 Pogrom**. all Jewish passports are stamped with the letter "S"
- 1939 Bad Homburg Jews lost their tenant rights and were evicted from their apartments. They are therefore required to live in so called Jew Houses.
- 1942 the last forty five remaining Jews including **Kantor Herz** are deported to the East
- 2012 seventy years later, a new Jewish community is established. Most of it's 250 members originate from Israel, Spain, Argentina, and Brazil, most come from Russia and the Ukraine. The new visiting rabbi is Israeli born **Chabad Rabbi Shalom Dovber Rabinovitz**

Bad Homburg v. d. Höhe

חבר אלהים את נשמות

Years As Homburg Officiant

1825 - 1827

Vicerabbiner J. Wormser

הרב יוסף וורמסער ז"ל

- 1827

1827 - 1848

Vicerabbiner Calman L. Rothschild

מורינו הרב קלמן לייב רוטשילד ז"ל

? - ?

1848 - 1851

Rabbiner Anshel Stern

מורינו הרב אשר שטרען ז"ל

1820 - 1888

1852 - 1875

Rabbiner Dr. P. Seligmann Fromm

מורינו הרב פנחס פרומם ז"ל

1822 - 1898

1875 - 1877

Rabbiner Dr. S. Hillmann Auerbach

מורינו הרב שמואל אוירבאך ז"ל

1827 - 1884

1877 - 1886

Rabbiner Dr. Meier Appel

מורינו הרב מאיר אפעל ז"ל

1851 - 1919

1887 - 1912

Rabbiner Dr. S. Heymann Kottke

מורינו הרב שמואל היימאן קוטעק ז"ל

1860 - 1912

1912 - 1922

Rabbiner Dr. David A. Winter

מורינו הרב דוד אלכסנדר ווינטער ז"ל

1878 - 1953

1922 - 1934

Rabbiner Dr. J. J. Leopold Wreschner

מורינו הרב יעקב יהודה בן הרב זאב נחום וורעשנער ז"ל

1865 - 1934

1855 - 1898

Kantor Avraham Braunschweig

החזן והשוחרט החבר הרב יעקב אברהם בן ר' יוסף יצחק ברונשוויג ז"ל

1825 - 1907

1898 - 1942

Kantor Moses Herz

החזן והשוחרט והמלמד והבעל קריאה החבר משה בן מורינו הרב יצחק לב יהודה הירץ הי"ד

1872 - 1942

של ק"ק באד הומבורג פאר דער הא עם נשמת אברהם יצחק ויעקב . שרה רבקה רחל לאה .

בעבור שהאירו עיני הקהילה בפסקיהם . והרביצו תורה בישראל .

בשכר זה תהא נשמתם צרורה בצרור החיים עם צדיקים וצדקניות שבגן עדן . אמן

Bad Homburg v. d. Höhe

The Bad Homburg chapter of the “Reich Federation of Jewish Front Soldiers”, donated an impressive marble-topped tablet crowned with a quotation from the first chapter of the Second Book of Samuel, which states:

”אֵיךְ נָפְלוּ גִבּוֹרִים בְּתוֹךְ הַמִּלְחָמָה!

”אֵיךְ נָפְלוּ גִבּוֹרִים וַיֵּאבְדוּ כָּלֵי מִלְחָמָה:

“How did the mighty fall in the midst of the battle?

How have the mighty fallen and the weapons of war perished!”

Name	Date Of Birth	Date Of Death	Age	Died In	Career	Rank
Ackermann, Edmund	29.11.80	22.08.14	33	Neufchateau, Belgium	Merchant	Private
Blum, Julius	06.03.75	12.03.17	42	Frankfurt Am Main	Merchant	Private
Emmerich, Gustav	19.06.92	14.03.15	22	Galicia	Bank Employee	Private
Fuld, Julius	05.05.94	02.08.17	23	Galicia	Bank Employee	Ltnt. Iron Cross 1st Class
Kahn, Moritz	22.03.77	25.04.16	39	France	Merchant	Militia Recruit
Neugaß, Willy	29.10.80	07.09.14	33	Sermaize les-Bains, France	Merchant	Private
Scharatzik, August	19.10.96	04.10.18	21	France	Bank Employee	Infantry Private
Sommer, Moritz	02.09.73	28.01.19	45	Bad Homburg	Butcher	Cavalry
Wiesenthal, Hermann	28.02.77	09.10.17	40	Bad Homburg	Merchant	(Missing)*
HONORING YOUR MEMORY						

- more information about his fate was unavailable.

It unveiled and affixed to the south side of the synagogue in September 1921. This memorial plaque for the fallen Homburg Jewish sons, was smashed and became part of a huge debris pile with the destruction of the synagogue on Homburger Pogrom Day, 10th November 1938.

Bad Homburg v. d. Höhe

The Jewish deportees in 1941 which had relocated to Frankfurt from Bad Homburg:

RUDOLF RIEß	66	JENNY LÖWENSTEIN	DEPORTED 11/11	53	
ROSA RIEß	68	EDITH LÖWENSTEIN	DEPORTED 11/11	15	MINSK GHETTO
BELLA ROTHSCHILD GEB. STRAUß	57 1884	ADOLF LANG	DEPORTED 22/11	71	RIGA
SELMA BENJAMIN	59	AMALIE LÖWENTHAL	DEPORTED 22/11/	66	RIGA
CHARLOTTE FLEISCHMANN	69				
FLORA ROTHSCHILD GEB. STRAUß	59 28/02/1882				

The Jewish deportees in 1942 which had relocated to Frankfurt from Bad Homburg:

DORA HARDT GEB. SCHWARZ	3/10/1885 57	DEPORTED 25/06	EMMA MEYER	DEPORTED 15/09 70	
	RAVENSBRUECK - RUSCHWITZ	3/10/1942	ISIDOR SOMMER	DEPORTED 11/11 77	
ARTHUR RIVERBACH	80	DEPORTED 18/08	CHARLOTTE LANG 1896	THERESIENSTADT, MINSK, 1943	RUSCHWITZ
	SUICIDE 22/09/1942		JENNY SOMMER 1898	THERESIENSTADT, MINSK, 1943	RUSCHWITZ

On the **10th of June, 1942**, twenty six Jews were deported from Bad Homburg, seventeen women, one girl, seven men and one boy. They left Frankfurt the following day "Towards the East". The destination was undetermined. No one returned! Their names appear on memorial tablets in front of the people school in the Elisabethstraße:

HELENE ADLER GEB. GUTMANN	30/07/1888 53	EASTERN EUROPE MISSING	KARL ROSENBERG	08/04/1882	60	EASTERN EUROPE MISSING
MARGOT ADLER	21/10/1921	20	WILLI MEIER ROSENBERG	15/10/1884	57	MISSING
LEONTINE BLUM GEB. LORCH	08/05/1881	61	ARNO SALOMON	16/12/1908	33	MAJDANEK 30/08/1942
FRANZISKA GUTMANN	1891	51	EDITH (SEPPI) SALOMON GEB. REINACH	17/06/1917	25	BERGEN BELSEN 03/06/45
LUDWIG GUTMANN	04/02/1893	49	EMIL SOMMER	17/04/1877	65	THERESIENSTADT MISSING
BESSY HERZ	14/10/1901	42	JOHANNA SOMMER GEB. KARLSBERG	26/08/1887	54	THERESIENSTADT MISSING
ERNA HOLZMANN	12/02/1894	48	BERTA STEIN	1927	14	MISSING
THERESE IDSTEIN	04/09/1889	52	JULIUS STEIN	1928	13	MISSING
FANNY KAHN GEB. KATZ	05/03/1887	55	MINNA STEIN GEB. KATZ	14/03/1892	50	MISSING
JOHANNA LANG	1883	58	ADOLF STERN	1884	57	MISSING
MELITTA LICHTENSTEIN	1901	41	REGINA STERN GEB. WALLACH	02/06/1893	49	RUSCHWITZ 1941
BLANCHE NEUGAß	15/05/1886	56	KAROLINE WEIß GEB. ALTSCHUL	02/08/1879	62	EASTERN EUROPE
GERTRUD NEUGAß	1890	53	BERNHARD WIESENTHAL	28/06/1884	57	EASTERN EUROPE MISSING

(Half of the above twenty-six deportees from the 10th of June, are missing both the place of death and death date and some one or the other:)

On the **28th of August 1942**, the second deportation occurred. This time there were eighteen Jews, two were from Obereschbach; eleven women, seven men. They were between fifty nine and seventy nine years old. From Frankfurt the transport set out on the 1st of September for Theresienstadt. All except Frau Lind, who returned alone and is nevertheless listed on the memorial never returned!

FRIEDA ALTSCHUL GEB. BENDER	23/02/1881 61	THERESIENSTADT 01/09/1942	SOFIE HERZ GEB. HAAS	05/08/1866	76	MINSK MISSING
TO TREBLINKA, 29/09/1942	MURDERED/PERISHED		FRANZISKA IDSTEIN GEB. SECKBACH	1862 79	THERESIENSTADT 18/09/1942	
ROBERT ALTSCHUL	22/04/1876	66	ROSA LIND GEB. REIß		66	FRAU LIND RETURNED
AUGUSTE EPPSTEIN GEB. LÖWENTHAL	1840	74	SALOMON LIND (1875)		67	THERESIENSTADT 07/01/1945
HUGO EPPSTEIN	20/6/1864	78	RUDOLF NEUGAß	20/09/1876	65	THERESIENSTADT 18/11/1942
MARGARETHE GROß GEB. FREUNDLICH	3/08/1878	64	LOUIS ROTHSCHILD	06/04/1864	78	THERESIENSTADT 17/09/1942
MAX GROß	27/10/1872	69	MELANIE ROTHSCHILD GEB. EMMERICH	13/12/1880	61	
IDA HAAS	15/11/1866	75				THERESIENSTADT 15/08/1944
BERTA HARTH	24/10/1886	59	EMMA SOLLING GEB. MAYER	06/01/1874	68	THERESIENSTADT 18/07/1943
KANTOR MOSES HERZ	24/11/1872	68	KLARA SOMMER	30/11/1880	62	MISSING

A six months after the second deportation, on the **20th of May 1943** the Gestapo took into custody and deported:

MARGARETE DAUB GEB. DANIEL	1883 60	CATHOLIC MISSING	IDA MARTINO GEB. BERNHEIM	05/06/1895 47	JEWISH RUSCHWITZ 29/12/1943
ADELHEID CLARA JACOBI GEB. HANAU	1872 71	LUTHERAN FRAU JACOBI RETURNED	ELISABETH MÜLLER GEB. MICHEL	14/02/1893 50	CATHOLIC EAST EUR. MISSING

The following chose to take their own lives in Bad Homburg or in other cities than be taken to their deaths:

OTTO HOLZMANN	21/02/1893	48	SUICIDE 08/05/1941	ANNETTE CAHN-BRONNER (IN BERLIN)	1895 47	SUICIDE 29/04/1942
SOPHIE KLIEBERGER GEB. HAMBURGER*	19/06/1848	91	SUICIDE 11/04/1941	THEKLA DINKELSPÜHLER	1881 61	SUICIDE 22/05/1942
ANNA SCHÖNEMANN GEB. KLIEBERGER*	24/04/1881	60	SUICIDE 11/04/1941	ELSBETH PARISER (IN FRANKFURT)	1871 71	SUICIDE 20/11/1942

*BOTH HAD CONVERTED TO THE PROTESTANT FAITH.

Bad Homburg v. d. Höhe

Those fifty one Bad Homburg Jews which moved to a different city/country or fled their town and perished in Holocaust:

ELLEN BENAS GEB. ROTHSCHILD 25/05/1872	70	JOSEF LISKEWITSCH	
BERLIN TO THERESIENSTADT 03/10/1942		NACHE LISKEWITSCH GEB. KADESCHEWSKI	
SARA BERMAN 01/06/1854	85	CORNELIA LÖWENTHAL GEB. FEIS 18/1/1879	64
BAD HOMBURG 09/03/1940		SOBIBOR 28/5/1943	
MINNA DÖRNBERG GEB. DINKELSPÜHLER 1888	55	HEINRICH (HEINZ) MAINZER 10/01/1908	35
ESCHWEGE TO THERESIENSTADT 1943		HAAG, THE NETHERLANDS TO	
THEKLA DINKELSPÜHLER 04/06/1901	40	BEUTHEN/BOBREK, CAMP 21/03/1943	
DIED 22/05/1942		KLARA MAINZER GEB. HIRSCH 09/07/1883	
EMILIE FULD 26/11/1867	73	LEEWARDEN, FRIESLAND, THE NETHERLANDS	
GURS, FRANCE 09/12/1940		HANS MARCUS 11/10/1935	7
REGINA GOLDSCHMIDT GEB. GUGGENHEIM 6/07/1870	72	BERLIN TO AUSCHWITZ 29/11/1942	
WESTERBORK 24/02/1943		JOSEF MEYER 1902	
SIEGFRIED GOLDSCHMIDT 29/05/1899	43	LUDWIG NEUMEIER 23/04/1893	51
BERLIN TO AUSCHWITZ 1942		AUSCHWITZ 30/10/1944	
JOSEF HAAS 27/04/1898		EDUARD ROTHSCHILD 26/03/1921	21
FRANCE TO AUSCHWITZ		MAUTHAUSEN 12/11/1942	
ADELE HARTH GEB. BLOCK 1878	64	FRIEDA SANDBERG GEB. DINKELSPÜHLER 11/10/1890	54
KOELN TO LODZ, POLAND 1942		BRESLAU TO THERESIENSTADT 1944	
DR. JOSEPH HARTH 1887		BERTA SCHWARZ GEB. SOMMER 15/07/1871	68
KOELN TO LODZ, POLAND		BAD HOMBURG 23/07/1939	
SARA HERZ 08/08/1864		GUSTA SCHWARZ GEB. STEINBACH 1909	33
THERESIENSTADT TO AUSCHWITZ		CRACOW 1942	
SOPHIE HILLESUM GEB. KOTTEK 25/05/1891	52	ESTER SCHWARZ 1931	11
WESTERBORK TO AUSCHWITZ 06/03/1944		CRACOW 1942	
EMMA HIRSCHBERG GEB. FROMM 1866	76	MOSHE SCHWARTZ 1934	8
LUBLIN, POLAND 1942		CRACOW 1942	
FLORA HIRSCHBERGER 24/07/1909		SALO SHLOMO SCHWARTZ	
AUSCHWITZ, DECLARED DEAD		CRACOW 1942	
MARTIN HOLZMANN 24/03/1898		JOSEFINE SICHEL 29/01/1855	85
BERLIN TO AUSCHWITZ		GURS, FRANCE 22/11/1940	
SELMA HOLZMANN 14/09/1900	41	KURT SOMMER 17/04/1877	
MALINES TO AUSCHWITZ 15/08/1942		MISSING	
THERESE IDSTEIN 04/09/1889	53	MORITZ MOSHE STEIN 1897 [DISABLED VETERAN]	
GURS, FRANCE 1942		AUSCHWITZ	
MAX KAHN 06/07/1905	37	ROSA STEINBACH 1879	
FRANCE TO AUSCHWITZ 10/08/1942		CRACOW BOCHNIA, MURDER SITE	
ARON KOTTEK 1896	44	ILSE STRAUß 19/12/1932	10
AMSTERDAM THE NETHERLANDS 1940		THE NETHERLANDS AUSCHWITZ 24/9/1943	
MORITZ MOSES KOTTEK 19/03/1900	42	SOPHIE STRAUß GEB. LANG 19/11/1865	77
AMSTERDAM THE NETHERLANDS TO AUSCHWITZ 19-8-1942		THERESIENSTADT 11/01/1943	
DR. SALOMON KOTTEK 23/06/1894	50	KAROLINE WEIß GEB. ALTSCUL 02/08/1879	
HAAG, THE NETHERLANDS TO BERGEN BELSEN TO TROEBITZ,		EASTERN EUROPE MISSING	
FRANKFURT, BRANDENBURG, GERMANY 30/05/1945		SIMON WERNER 10/07/1903	39
DAVID ISRAEL LANG 24/11/1910		BERLIN TO THERESIENSTADT TO AUSCHWITZ 16/06/1943	
ROTTERDAM, NETHERLANDS, AUSCHWITZ		SIEGFRIED WOHLFARTH 26/3/1904	40
HENRIETTE LINDENHEIM GEB. SOMMER 26/05/1917		THE NETHERLANDS AUSCHWITZ 03/09/1944	
AUSCHWITZ MISSING		HANS WOLF 04/12/1900	
		MITTELBAU MISSING	

The Bad Homburg מנהג

by Yitzchok Sophonie Hertz

The Hebrew word מנהג can be translated as custom as it has developed in cities, outside the הלכה - that is, the original decision of the Act, as interpreted in Talmudic literature. The result: in Orthodox synagogues that adhere strictly to the Torah tradition-bound, minor variations occur in the leadership of worship, without coming into conflict with the basic interpretation of Jewish law. We then speak of a מנהג המקום, i.e. a practice that applies only to a particular community.

Thus we find today in prayer books that were printed in Germany, footnotes such as, "This paragraph is not said in Frankfurt / Main, Fürth and Strasbourg." Homburg adapted by and large the Frankfurt rite - like many other towns in southern Germany. Small deviations nevertheless speak of a "Homburger מנהג" or customs in the liturgy.

- 1) The קריש prayer ended with the קריש. Those who said קריש left their seats and stood next to the Kantor. They said the קריש in chorus-form, so that the congregation could answer at the right moment: ברך הוא - אמן.
- 2) In former times - the Kantor read out portions from the Memor-book on שבתות - (except on the שבת before ראש חודש - New Moon).
- 3) The שבת on which the New-Moon was announced, the Kantor was supposed to sing 'אשרי' in the tune of the festival or event occurring in the forthcoming month. You might notice smiling happy faces among the worshippers, when the tune indicated the approach of פורים or שבועות etc..
- 4) "קריש of the year", called Jahreskaddish:
On the end of מנהג the Kantor was "ordered" to sing the "Jahreskaddish", which presented in chronological sequence the tunes of all Jewish events of the year - commencing with 'הנוכה' and ending up with 'שמחת תורה'.
- 5) On the day of 'שמחת תורה' (Torah Joy), about the end of September, all the Torah scrolls were taken out of the Ark and whilst singing in a joyous procession around the synagogue. On שמחת תורה the President and members of the board wore silk מליתות. Only 10 men were called up on this day. Homburg had about 20 Torah scrolls, some of which were decorated with antique silver on this day. During the Kaiser period this impressive train was led by Homburg Jewish school youth. Each student carried a black, white and red flag, in the days of the Weimar Republic they were replaced by black, red and gold flags. After the service, the children received, out of the hands of two ladies of the Jewish women's club, bags with chocolate and other sweets.

This Torah joy fest firmly marked the end of all the holidays and built its highpoint on the last paragraph of the Torah. Only a Torah scholar, usually the Rabbi, was called up for this act like a "groom on his wedding day". - Since Torah learning never knows an end, subsequently the first section of the entire Bible was read from a second Torah scroll, it began with the following:

"In the beginning God created the heaven and the earth" until the seventh day of the creation story, which arranges the sanctification of the day of rest, the שבת.

Also, for this section, a particularly meritorious and honorable community representative was called and also greeted with honors.

In contrast to the serious public holidays (New Year and the Day of Atonement) was the "Torah joy fest" expression of true spiritual openness. In today's State of Israel it can be seen far and wide until deep into the night on all streets and squares who people dance around the תורה scroll.

The Bad Homburg מנהג

by Yitzchok Sophonie Hertz

- 6) On **ראש השנה** and **יום כפור** and days when **מתנת יד** was said, only married people were called up to the **תורה**. The same rules were observed for the special **שבתות** (4) before **פסח** and **פורים**.
- 7) For the **תוכחה** (Retribution), read twice a year, it was the custom to call up the Shammes, - an ugly custom. It would have been an insult to call up a person of "higher social strata" to the portion containing so many curses.
- 8) **לכה דודי** When on Friday night the Kantor sang the last stanza of the hymn **לכה דודי** (Sabbath-Hymn by Shlomoh Alkabez) he and the congregation turned towards the entrance of the synagogue only for the words **בואי בלה**. It was reasoned as undignified for the congregants to turn their backs to the **ארון הקודש** (Holy Ark) longer than absolutely necessary. In this connection - **להבריל** - I may mention, that England, in one of her ceremonial performances, shows a similar custom. When the Queen opens the parliament the "Lord - in charge" leads her from the minor hall to the throne, but he walks backward during this procedure always facing the ruler of the country. Although it is not my intention to give the Queen of England possibly the same status as an **ארון הקודש**, the idea of reverence is the same.
- 9) Seiferstellen. in other words, to put the **כפר** (**תורה**) into the right position for a special **שבת**, when two or even three **כפרים** had to be taken out. It was the strict order for the Shammes to roll each scroll into the proper position. In order to avoid and hold-up during the "Reading of the Law". (**Leinen**).
- 10) People were called up by numbers. The numbers were engraved on silver plates, which the Shammes put on the place of the person shortly before he was called up. If the man wore his **טלית** like a stola (scarf) he was ordered to unfold it and put it "according to **דין**". - In summer no person was called up to the **תורה**, if he wore a straw hat. The Shammes ordered him to put on a hat kept in the office for this purpose.
- 11) The **כפר תורה** was rolled and held tightly together with a pennon (**Wimpel**). This was Originally a square piece of white cotton, used for the baby-boy during his (**ברית** **מילה**). Some weeks before the child was brought to the synagogue for the first time by his father, the mother cut the linen into four equal pieces. Then she brought it to my father (Kantor Moses Herz **הי"ד**) a brilliant calligraphist who wrote on the Wimpel in (the) most colorful letters the name of the boy and a suitable **פסוק** (verse) from the **פרשה** (chapter the boy would say on the day of his **מצוה** **בר**). The artist Moritz Oppenheim took this custom as a theme for his painting "Das Schulentragen". Certainly, on such occasions the father was called up for **גלילה**, while the little child touched the **תורה** - Scroll. After this "ceremony" the baby - about two years old - was brought to the Rabbi for **Benschen** (to bless the child).
- 12) The **פרוכות** (curtains) of the **ארון הקודש** (Holy Ark) as well as the **מפות השלחן** (covers) of the **בימה** or **Almemor** were exchanged for all special **שבתות**.

The Bad Homburg מנהג

by Yitzchok Sophonie Hertz

13) Homburg, like many communities in southern Germany held a special memorial to the memory of all the communities that were wiped out during the Crusades or the time of the "Black Death." The names of these communities, often those of all its members were murdered, were detailed in so-called Memorbuchern. The Jewish community of Bad Homburg arranged - like other קהילות - these commemorations twice a year, once in the שבוע before the Jewish "Feast of Weeks" (late May), then the שבוע before 9 אב (about mid-July), the day of mourning in memory of the first and second temples. Special prayers were recited by the Rabbi and Kantor from the almemor (תורה reading table), they mentioned the most important communities that had suffered particularly in the Middle Ages or were exterminated. In the Homburg service the following communities were mentioned: Andernach, Bacharach, Frankfurt, Nordlingen, Nuremberg, Speyer, Strasbourg, Trier, Worms, and Xanten. From the end of World War I the nine Homburg Jewish soldiers that lost their lives for Germany were also mentioned. According to Paul Arnsberg there existed a Homburg Memor-book, dating from 1790, with entries going back to the 17th century. The word Memor comes from the Latin word memoria, which means something like memory and remembrance. Old Homburger residents said if they participated in such memorial hour: "Es wird gememmert". Finally it should be mentioned that most of the persecution of Jews occurred during the spring weeks between פסח ("Easter"), and the שבועות. These were once happy days in the Jewish calendar. But after these terrible occurrences, the seven weeks between the said feasts was turned into a time of mourning, weddings may not be celebrated during these days neither are jubilant parties celebrated.

14) The oldest of Homburg's Jewish associations was the חברה קדישה; it was still in existence in 1933. In this connection Arnsberg informs us, that the "Maariv Kippe" as the evening שיאור was the so-called Kippestub, Nr. 24 Wallstrasse. The annual foundation-festival of the association - always celebrated on the eve of ראש חודש שבט, it was the custom to eat Fietzen (?) a type of pastry which came out of "vogue" in later years. Not only the Fietzen disappeared, but also the organization itself, when it was incorporated into the "Talmud-Torah-Verein" (Foundation).

15) מוצאי שבת (End of שבת). Maybe, it is worthwhile to mention the הבדלה - Service as it was performed in some Homburg families (homes), also in my parents' home (till the end of World War I). After the ceremony with its different blessings my father sang a special prayer. It was pronounced in good German, although it must have come originally from the East. I still remember the main-stanza:

*G'tt von Avrohom, Yitzchock und Yaakov Behuet' Dein
Volk Yisroel mit Deinem Lobe
Die sieben Tage der Woche Soll'n uns kommen
Zu Massel und Broche fuer alle Frommen
Der Liebe Shabbes Kaudesh geht dahin
Die Woch' soll bringen G'Sundheit und Gewinn
Omein - Omein, Omein - Omein.*

The Bad Homburg מנהג

by Yitzchok Sophonie Hertz

The "Feast of Weeks (the giving of the תורה at Sinai and the summer harvest festival) the synagogue in Homburg - as it was the custom in many other communities, was adorned with palm trees, young trees and flowers.

The Jews of Germany showed their gratitude to their Emperor, King and State which protected their lives, so they followed both a command of the Jewish sages, to pray for the state and peace, and to give expression to an inner need, their German feeling. On each שבועה, a prayer for the government was said. In the imperial days it was worded as follows:

Lord of the World and King of kings, You have already received the mortal and the earth son of Thy power, that He may turn into law and honesty on earth, peace and justice among men handle of your glory! We pray to you for your protection and your grace, for your blessing and support for our King and Lord, the German Emperor,

Wilhelm the Second.

Support him in strength and health, that he may live long and happy peace and welfare of his people true that he, untroubled and lead them, which he manages for the good of his nation

Give his undertakings and any start for the salvation of his kingdom's promotion, prosperity and progress, fame and glory, make his reign prosperous for his country, that it may shine in ever increased power and glory and dignity to rise up.

Bless our Empress and Queen

Augusta Victoria

on the side of her illustrious husband.

Bless the Crown Prince and all the members of the Royal House. Bless the ministers and councilors and all those who are called by word and advice, bloom and flourish in his country to convey that they do their job for the good of the complete truth and insight.

Bless the fathers and representatives of the city and give all of your healing grace treasure and peace. Holding away from this city and its inhabitants as of the entire fatherland each doom and woe, every adversity and every error, need, want, and disease, to rule that blessing and welfare of all varieties and propagating itself. So it was pleasing to you, O Lord, in your mercy! Amen!

In the era of the Weimar Republic, the prayer for empire, government and welfare of the city, was kept short and to the point.

With the beginning of the persecution of the Jews in 1933 - after the seizure of power by the Nazis - the prayer for government and the empire was omitted.

It is seen from the aforementioned that the Homburg Jews never forgot their מנהג (custom) and that they were connected with the German fatherland.

מנהג The Bad Homburg

by Yitzchok Sophonie Hertz

ליל שבת

The highlight of the Friday night service was לכה דודי, which the הון sang from the אלמנער, a Spanish word for בימה. He mostly sang melodies of the composers Louis Lewandowski, Salomon Sulzer, and Israel Meyer Yaphet. The "Shammes" brought the הון an oversized silver cup, placed on a silver plate. Some 4 or 5 boys under בר מצוה age were waiting for a sip of the wine after קידוש, which was served to them by the Shammes in little kiddush cups.

יום שבת

Homburg's Rabbi was supposed to deliver a דרשה on the שבת before ראש חודש. If there were to be a בר מצוה in the course of the month, the Rabbi had the opportunity to address the קהילה once again.

Under the guidance of the הון a שבת-Youth-Service in the early afternoon. (Keep in mind that those Jewish students who attended German schools, had to attend on Saturday mornings as well. The more religious students could be exempted from writing.) All students, boys and girls alike, had to turn up. The הון read the whole סדרה, whilst one of the boys was in charge of the מוסף prayer. The whole youthful congregation had to act as choir. The service started with a mighty 'ויהי בנסע...' and ended with 'אין באלדינו'.

פסח

There was a מנהג to obtain milk directly from the farmer into the person's לפסח buckets.

שבועות

As far as the season was concerned, שבועות was the most beautiful יום טוב of the year. The Kurpark, the area around the imperial palace and the many gardens bordering the Kur-district were luxuriantly green and showed a lavish display of flowers. It was the time, when the flowers on the many chestnut trees turned from white to red. The air was filled with the scent of flowers and blossoms; from the ground you could hear the incessant "concert" of the insects, which managed without a conductor to create the sounds of a breathtaking symphony. From all groups of trees the twittering and chirping of birds brought perfection to this choir of nature. In the synagogue the ספרי תורה were decorated with flowers, and so was the shul itself. Palms and coniferous (evergreen) trees were placed on the side of the Ark. In the late evening the "Lernen" was held in a suitable private home; where some 50-60 people turned up. From the תיקון ליל שבועות they read portions from תנ"ך and at the end they said תהלים, taking turns in reading.

תשעה באב

In the Northern Hemisphere the fast days of תמוז and תשעה באב are the longest of the year. On the morning of תשעה באב the service lasted till 11:30 am. People were sitting, on foot-stools between the synagogue benches, all saying קינות and Lamentations. It was the duty of the Shammes to tell each member when his turn would be. After the service everybody took off his slippers and put on leather-shoes. How could anybody have walked through a German street in light sandals. The Jews in Germany always felt embarrassed to expose their Jewish customs to the public eye.

אלול

With the end of the Summer-holidays (July/August) the approach of אלול could be felt. On the first Sunday of this Hebrew month, it was a custom to walk to the old Jewish cemetery. This was situated between Homburg and the nearby village of Seulberg. About 20 people participated.

In the old tradition the שופר was blown after the morning and evening service during אלול.

ראש השנה

The synagogue boasted a strong congregation when ראש השנה arrived.

The Jewish business world really adhered to these two days of ראש השנה, and כפור, the holiest day of the year. Advertisements were printed in the local press containing the following wording: "Due to the High Holy-days, our shops will be closed on September (date) as well as on October (date)."

The Bad Homburg מנהג

by Yitzchok Sophonie Hertz

יום כפור

We draw attention to an earlier closing of our shops on the eve of the Day of Atonement (Oct.), (date.) The local press even felt obliged to add to the editorial part some lines that "Our Jewish citizens will celebrate on September (dates) the Jewish New Year 569_ - since the creation of the world".

Every year Homburg's Jewish Board, called "Israelitischen Kultusvorstand", printed a time-table for **יום כפור**. It was expected, that each **בעל תפילה** begin and complete his **תפילה** within the time allotted him. It was resented, when - for instance - for **מנחה** - the **הזון** finished 10 minutes after schedule. During the various services - **מנחה**, **מוסף**, **שחרית**, and **נעילה** - there was no **הפסקה** (interval). Indeed, the **דאבנען** (the German Jews used the word "Oren", derived from the Latin verb orare, to pray) went right through the day. For many years Homburg had its own mens/boys choir and also during the year. After the end of World War I, however, they performed only on **ראש השנה** and **יום כפור**. At the end of the "Great Day" the people wished each other "all the best" and "Gutes Anbeissen" (breaking the fast).

כבות

The congregational **כוכה** stood in the backyard of the shul. Its size was extremely small, allowing just enough room for the Shammes, his wife and one guest. There were about 10 **כבות** throughout Homburg. On **כבות**, most of the Orthodox Jews went to synagogue, with their **לולבים** carefully wrapped in paper, so that no one would recognize it.

שמחת תורה

The spirit of **שמחת תורה** permeated the shul at **מנחה**-time of **שמיני עצרת**, when the **הזון** sang the "Jahreskaddish" after **עלינו**. The **קדיש** caught the spirit of all the Jewish festivals and other events, marked in the Jewish calendar, by always singing the main-theme of the **ניגון**, starting with the tune of 'מעני צור' and ending with **שמחת תורה**. He intoned a new tune at each new verse of the **קדיש**. The faces of the listeners revealed deep happiness. There were no **הקפות** (processions) in the evening.

This is how the Jews of Homburg celebrated the "Festival of the **תורה**". Accompanied by the singing of 'אתה הראה' **נבאים** took out about 20 **כפרי תורה**. The first six **כפריים** were "dressed" completely with crowns and plates of antique silver. Those gentlemen who were called up to receive a **כפר**, appeared mostly in Top-hats and silken **טליתות**. The **הזון** then led the procession in perfect precision around the small aisles of the Synagogue. The **הזון** typically was the only one, who turned around a few times with the **תורה**, which may be called "dancing with the **כפר**". He sang the well known tunes of the day, while the other scroll-bearers walked behind. There were about 40 to 50 children, up to the age of 12, who marched in front of the **תורה** parade. In the Imperial Time (till 1918) the boys carried black-white-red flags; from 1919 on - they carried black-red-gold. Only when Hitler came to power, a few children walked around with blue-white flags. Sometimes an apple supporting a burning candle was placed on top of the flag-stick. In all those years the little girls never participated in this political demonstration of colors. They always carried hoops, decorated with flowers. After the service, the children had to line up by two. The leading ladies of the Kehilloh, appeared with two domestics wearing black dresses and white aprons. The maids carried a big basket full of small bags of sweets. The ladies took the bags out of the basket and handed them over to the children, who politely said "Thank you", answered by the ladies with a friendly smile. In the twenties, when the Russian intelligentsia settled in Homburg for some years, they arranged their own **מנין** and their own **שמחת תורה**. They celebrated in the "Religionsschule", adjacent to the synagogue. From the backyard of the synagogue, one could hear their singing and drinking **להיים**.

חתונה

A **חופה** would take place in the synagogue sometimes after **מנחה**. Afterward, the Rabbi, Kantor, and members of the families took their positions in front of the **ארון הקודש**, where the **חופה** was erected. Beginning with the Kantor's **ברוך הבא** and ending with the breaking of the glass.

Machon Moreshes Ashkenaz

Rabbi Binyamin Shlomo Hamburger

Translated by Rabbi Reuven Poupko

I. The Migration of Torah Tradition from the Land of Israel to Ashkenazic Lands

I hold of our tradition and that of our ancestors, the sages of Ashkenaz, whose Torah teachings were passed down to them from their ancestors since the time of the Churban (destruction of the Holy Temple). — *The Rosh, R' Asher b. Yechiel*.

Ashkenazic Jewry had yeshivos continuously, generation after generation, since the time of the Churban. They put their souls into the knowledge of the Torah and its observance, following its laws of justice and other halachos. Therefore, it is certain that their correct knowledge of its details goes back farther [than other traditions]. — *R' Yakov Emden*.

During the Second Temple Period, Jerusalem was the center of Jewish life. The kernel of Torah tradition was ensconced in the *Lishkas Hagazis* (Chamber of Cut Stone), the basilica set into the north wall of the Holy Temple. The Sanhedrin was situated there.¹ The Sanhedrin was the superior court and the final word in all matters of Torah law. All eyes turned to the sages of the Sanhedrin for guidance in every area of Jewish life. From there Torah went forth to world Jewry. As such, it was the place to which the oral tradition of the Torah legacy was entrusted.

After the destruction of the Second Temple, about ninety thousand Jews were exiled from the Land of Israel by the evil emperor Titus (39-81 CE).² The Torah sages continued to safeguard the oral tradition passed down to them from earlier sages.³ This legacy was kept in its entirety by core yeshivos and by rabbinic supervision over its precise practice in the community.

The Jews settled in Italy under the dominion of Titus toward the end of the first century and brought their Torah heritage with them. When they migrated north to Ashkenazic lands, the authorities entrusted with transmitting Torah remained with them, all the while retaining steady contact with the seats of Torah in the Land of Israel and Babylon. The Jewish heritage of Ashkenaz continued uninterrupted for almost two millennia, and in every generation, yeshivos and Torah sages have guarded, cultivated, and glorified this ancient tradition.

---

1. Yoma 25a.

2. See R' Yosef (Yousep) Shamash, *Minhagim Dekehillas Kodesh Vermeisa* (Jerusalem: Machon Yerushalayim 1988), introduction by R' Binyamin Shlomo Hamburger, p. 78, note 61.

3. See *Minhagim Dekehillas Kodesh Vermeisa* (ibid.), pp. 78, 79.

Machon Moreshes Ashkenaz

The nation of Ashkenaz is mentioned several times in the Scriptures. Sources indicate that Ashkenaz was located in Asia Minor (present day Turkey, Armenia, and Iraq) and that during the great world migration that had begun during the Second Temple Period, these light-skinned⁴ Germanic tribes eventually migrated westward toward Europe from the Mountains of Ararat⁵ (which were outside the boundaries of the Roman Empire) to the Alps. These tribes had been forced out of Asia Minor by marauding barbarians who decimated everything in their path. The Germanic tribes continued wandering until they found land suitable for agriculture. They divided those lands among themselves and established individual kingdoms therein. When they settled the area, each head of tribe became king of his province. As time progressed they pushed the Romans out of central Europe.⁶

Interestingly, the Talmud and Midrash identify some of the biblical names mentioned in the family of Ashkenaz, grandson of Japheth, with Germany. The names Togarma⁷ and Gomer,⁸ Ashkenaz's brother and father, even sound like Germany. Gomer's brother, Magog,⁹ is also associated with Germany. Moreover, we know of places in Asia Minor that were called Garmania or Caramania. This all indicates that the source of Germany is in fact the biblical nation of Ashkenaz.¹⁰

Although sources also point to a Jewish presence in these lands during biblical times and during the Second Temple Period, no records exist of an organic, continuous Jewish community during the tribal migrations, nor do we have details about their Torah traditions. Thus, although biblical Ashkenaz does seem to have a historical association with modern Germanic lands, from a Jewish perspective it has no bearing upon the line of the Ashkenazic Torah heritage.

Some ancient Jewish communities in the diaspora claim that their traditions come directly from the pre-Temple period. This also has no bearing upon the line of Torah tradition. An authentic Jewish community had to be intimately associated with the sages of the Mishnah and Talmud. A community claiming to have bypassed the Temple Period is indeed ancient, but invalid as a conduit of Torah tradition.

Similarly, the present Jewish community of Babylonian heritage cannot claim to be the heir to the seat of Torah legacy in classical Babylon, as its tradition has obviously been infiltrated by Sephardic customs such as those of the Ari, a fact which indicates that its legacy is not a consistent, direct line to ancient Babylon. Indeed, only Ashkenaz has had a continuous line of Torah sages and yeshivos since the time of the Churban of Jerusalem until the Churban of Europe in our day.

---

4. Mishnah Nega'im 2:1.

5. Yirmiyahu (Jeremiah) 51:27.

6. See *Minhagim Dekehillas Kodesh Vermeisa* (ibid.), pp. 70, 71.

7. Midrash Bereishis Rabbah 37:1.

8. Yoma 10a.

9. See Yerushalmi Megillah 1:9, where Magog is identified with Gothia.

10. See *Minhagim Dekehillas Kodesh Vermeisa* (ibid.), p. 71, notes 19, 28.

Machon Moreshes Ashkenaz

Although the oral tradition came with Hillel the Elder from Babylon¹¹ and continued there and in the Land of Israel after the Churban, the seat of oral tradition did not remain in Babylon or in the Land of Israel until modern times. When the communities of the Ge'onim began to dwindle, the oral tradition passed to Ashkenazic Jewry. Ashkenaz had been in close contact with the great yeshivos in Jerusalem and Babylon throughout the centuries, and its traditions reflect those legacies without any changes based on logic, popular pressure, or peripheral influences. As R' Amram Gaon of Babylon (c.810-c.875) writes:¹²

In all the communities of Ashkenazic lands, they are all noted for a thousand-fold of goodness and blessings, for they are all filled with Torah and mitzvos as the seeds of a pomegranate, and their deeds are fine. They are strict in the laws of kosher animal slaughter, the immersion of a *niddah*, and in all that it is proper to be strict about.

The Ashkenazic communities gradually spread to other parts of Europe. Torah students from the core communities of Speyer, Worms, and Mainz went on to become Torah leaders in neighboring lands. Some examples are France (Rashi and others), Bohemia and Austria (the *Or Zarua* and others), Poland (Maharam Mintz, R' Yakov Falk, and others), and Italy (the *Shibolei Haleket*, Mahari Mintz, and others).

In general, these communities continued to practice Ashkenazic customs in the lands they spread to. As a result, we refer to all European Jews — except the Spanish, Portuguese, and those Jews who came under their influence — as “Ashkenazim.” An indication of their Ashkenazic origin is the obvious linguistic link between Yiddish and German. However, due to oppression, migration, and a lack of insistence on rejection of any change, the heritage of those new communities eventually lost its Ashkenazic authenticity.

It must be noted that there were cases of debate between our medieval sages and differing customs in various Ashkenazic communities, as mentioned below. Such debate within the tradition is not an indication of inauthenticity. In fact, the constant challenge to tradition inherent in the debates of the Babylonian Talmud is what gives life to its tradition and has always been the main topic of Torah study. When we speak of precision and authenticity we mean that any opinion, custom, or law voiced by our sages is based upon teachings that had always been accepted as part of their heritage, as opposed to being based upon those influences mentioned above.

Thus the concept of the authentic Ashkenazic tradition is not based on the geographical region, political district, or genealogical lineage of Germany or the German people; rather, the focus is on an unbroken chain of precise, supervised oral tradition from the time of the Churban until today. No other tradition can make that claim.

---

11. Sukkah 20a.

12. R' Amram Gaon (Goldschmidt edition) (Jerusalem 1972), p. 16. See also *Minhagim Dekehillas Kodesh Vermeisa* (ibid.), p. 78.

Machon Moreshes Ashkenaz

Detailed information about the actual period of migration to Ashkenaz is lacking. Various traditions go very far back in history, and although there are specific indications of a Jewish presence in Germany at the time of the Churban and maybe even much earlier, not all details are confirmed. Besides, even if there were such a presence, it remains unclear whether the community was an organic, continuous one.¹³ What is certain is that the heritage of Torah and halachah (Torah law) in Ashkenaz originally came from the Land of Israel and from there was preserved for a long time in Roman Italy, where our ancestors arrived after the Churban.

Italy and the Land of Israel remained in close contact, as they were both under the dominion of the Roman Empire. Sources indicate that this contact persisted for a very long time — until the end of the Ge'onic Period (about 1000 CE). The sages of Italy were also in close contact with the Talmudic sages and the Ge'onim in Babylon throughout the centuries.¹⁴

From Italy, the tradition was brought north to Ashkenaz with the Torah sages who migrated there toward the end of the Ge'onic Period. The first records of specifically Ashkenazic customs appear during this period of migration from Italy to Germany.

R' Elazar of Worms (1160-1237), the *Rokei'ach*, records in his introduction to the siddur (prayer book) the following intriguing chain of oral tradition:¹⁵

They had received the inner meanings of the prayer text and other traditions from teacher to student back to Abu Aharon son of R' Shmuel Hanasi who had left Babylon because of a certain incident, and had been forced to wander across the continent. He reached a city named Luka in the land of Lombardy [northern Italy], where he encountered Rabbeinu Moshe, the poet of “Eimas Nore'osecha,” son of Klonimus, son of Meshulam, son of Klonimus, son of Yehuda and passed down the entire tradition to him.

R' Moshe was the first to leave Lombardy. His sons R' Klonimus and R' Yekusiel, his relative R' Isiel, and other distinguished people came with him. King Carlo¹⁶ brought them to settle in Mainz, where they were fruitful and multiplied exceedingly until the wrath of G-d struck the community in the bloody year of 1096 [when the Crusaders slaughtered most of the Jewish community. R' Moshe survived and] passed his teachings on to R' Elazar, the Chazzan of Speyer, who passed the tradition to R' Shmuel Hachassid, who passed it to R' Yehuda Hachassid. I, the meek one, in turn received the tradition from him.

Another source indicates that the *Rokei'ach*'s tradition was passed down generation after generation from Yosef Ma'on, one of those exiled from Jerusalem to Rome by Titus toward the end of the first century.¹⁷

---

13. See *Minhagim Dekehillas Kodesh Vermeisa* (ibid.), pp. 73-78, with notes.

14. See *Minhagim Dekehillas Kodesh Vermeisa* (ibid.), p. 80.

15. R' Elazar of Worms, *Peirushei Siddur Hatefillah LaRokei'ach* (Jerusalem 1992), vol. I, p. 229.

See also R' Binyamin Shlomo Hamburger, *Gedolei Hadoros al Mishmar Minhag Ashkenaz*, note 4; and *Minhagim Dekehillas Kodesh Vermeisa* (ibid.), p. 79, note 68.

16. King Carlo was one of the many Carolingian emperors of similar name, descendants of Charlemagne (747-814), who ruled Germany and Italy during the mid-ninth century.

17. See *Gedolei Hadoros al Mishmar Minhag Ashkenaz*, note 5.

Machon Moreshes Ashkenaz

At the decline of the Ge'onic Period, a monumental turning point occurred — the confluence of the Babylonian and Jerusalem legacies in Ashkenaz. Ashkenaz became the sole guardian of the composite legacy which it had been following for centuries.

Since the details of the two branches did not always concur, there existed differing customs in various Ashkenazic communities, depending upon which legacy they favored. This phenomenon is discussed by the Tosafists¹⁸ (early medieval commentaries on the Talmud) and is evident in the practices of earlier Rishonim, such as R' Yitzchak b. Yehuda of Mainz, R' Yitzchak Halevi of Worms, and R' Yakov b. Yakar of Mainz- Worms,¹⁹ teachers of Rashi (R' Shlomo Yitzchaki of Troyes 1040-1105). An examination of those traditions indicates that the Babylonian influence was somewhat greater.²⁰

The rise of the Rishonim at the beginning of the Middle Ages ushered in a time of growth for the Ashkenazic legacy. The communities of Ashkenaz had become known as Torah centers of worldwide influence. This cultural development reached its apex with the appearance of the great earlymedieval Ashkenazic sages such as Rabbeinu Gershom Me'or Hagolah of Mainz (960-c.1028), Rashi, and the Tosafists. By anchoring the practice of true customs, weeding out popular alterations, and creating ordinances (such as those of Rabbeinu Gershom) for the welfare of society, these leaders became known as the “founders” of Minhag Ashkenaz in Germany.

As R' Moshe Sofer of Pressburg (1763-1840), the *Chasam Sofer*, writes:

Know that all these Ashkenazic customs were founded under the supervision of our sages the Tosafists and Rashi and his students, residents of that land.

During the late eleventh century, renewed persecution of Ashkenazic Jewry created another turning point which threatened to endanger the continuity of the precious guarded heritage. This dark period in Jewish history occurred between the times of the Crusades and the Black Plague, notoriously known as the “decrees” of 1096 and 1249. Those two years made an especially bloody imprint on medieval Jewish history, when Christian mobs wiped out entire Jewish communities.

Our great sages realized the peril threatening the unbroken chain of Torah tradition. They risked their lives to ensure the continuity of our heritage and the transfer of Torah to their children and students. By valiantly dedicating themselves to passing the Torah down to following generations, orally and in writing, they prevented the loss of Torah. They taught the halachos and minhagim (customs) to their students in yeshivos and made their writings accessible to the rest of the people. These writings are a repository of customs for prayer, mitzvah performance, and an overall way of life.

---

18. See *Minhagim Dekehillas Kodesh Vermeisa* (ibid.), p. 85.

19. See *Minhagim Dekehillas Kodesh Vermeisa* (ibid.), pp. 86, 87.

20. See *Minhagim Dekehillas Kodesh Vermeisa* (ibid.), pp. 79-89, and especially note 76.

Machon Moreshes Ashkenaz

During its period of prosperity, the Ashkenazic community served as a wellspring for the spiritual lifestyle which had emanated from its deep source with vigor and intensity for many generations. Famous Jewish communities known by the names of the cities hosting them rose and flourished. Those vibrant communities nurtured the world with Torah, purity, mitzvos, and tradition.

When the barbarous Crusaders gave the Jews a choice of apostasy or death, the Jews remained faithful to their heritage and preferred a death of “Kiddush Hashem” (in sanctification of G-d’s name) to a life without Torah practice. In famous towns such as Speyer, Worms, Mainz, and many other cities and settlements, the survivors continued guarding our authentic Jewish heritage, keeping its flame burning strong.

The period of upheaval in Ashkenaz was followed by a period of stability. In the fourteenth and fifteenth centuries, several factors led to a further solidification of Minhag Ashkenaz: reduced oppression, the influence of R’ Yakov Molin of Mainz-Worms (1360-1427) — the Maharil — and the invention of the printing press. Subsequently, when the cataclysmic sixteenth century wreaked havoc on the German community of Worms with the expulsion of 1615, the effects of the Thirty Years War, and the pogrom of 1689, the traditions remained uncannily accurate.

The Maharil has often been called the “Founder of Minhag Ashkenaz.” The term “founder” in the sense of “inventor” is a misrepresentation; nothing can be farther from the truth. The role of the Maharil was consolidator of Minhag Ashkenaz —rendering the ancient customs firm and secure. A study of his influence on Minhag Ashkenaz would fill volumes.²¹

At the end of the sixteenth century, another shining light rose in Worms — R’ Yair Chaim Bachrach of Worms (1628-1701), the *Chavos Yair*. In one rare case, the people requested the alteration of a custom because of the situation of turmoil. The *Chavos Yair* refused. He had faith that the persecution would end and that peace would return to the land.²² Thus, he stands out as one of the valiant leaders and protectors of the Ashkenazic tradition.

2. Types of Customs

Some people erroneously define “custom” as trivial, peripheral matters and popular folklore. The Hebrew word for custom, “minhag,” does imply these things, but when minhag is used in the context of custom, it means something specific and much more significant. The literal meaning of minhag is any phenomenon that is repeated habitually or at certain regularities. Even natural and technological phenomena are referred to as minhag. For example, when Chazal (classical sages) tell us about the mechanism of King Solomon’s royal throne, which Pharaoh Nechoh, king of Egypt, wished to operate, they describe that “this wicked Pharaoh Nechoh wished to sit on Solomon’s throne, but he did not know its minhag (the way it worked).”²³ Similarly, when Chazal describe the way animals behave, they say, “The minhag (way, habit, or instinct) of nature is that wolves prey on goats.”²⁴

---

21. See *Minhagim Dekehillas Kodesh Vermeisa* (ibid.), pp. 95-105.

22. In one case a popular custom was adopted instead of the old custom. See *Minhagim Dekehillas Kodesh Vermeisa* (ibid.), p. 95, note 57.

23. Midrash Vayikra Rabbah §20.

24. Bava Basra 15b.

Machon Moreshes Ashkenaz

In human context, the word *minhag* has always been used to describe laws and legally binding accepted practice that do not necessarily have a source in the Torah or Jewish tradition. For example, the first mishnah in tractate Bava Basra teaches that when building a wall between two properties, one must use the accepted materials. The mishnah's phraseology is, "It all has to be done in accordance with the *minhag* (accepted practice) of the country." Similarly, the Talmud says, "A great *minhag* was practiced in Jerusalem. One who supplies food for a banquet (what we call a caterer) and spoils the food, must pay restitution for the value of the embarrassment experienced by both the host and the guests."²⁵

Nevertheless, when dealing with the topic of Torah tradition, the concept of *minhag* is generally used only for matters relating to the performance of mitzvos. There is a hierarchy, though, of various types of customs associated with mitzvos according to their level of importance in the eyes of halachah. Some customs are related to biblical mitzvos and others to rabbinic mitzvos. Some have arisen in association with post-Talmudic rabbinic ordinances, while others were started by the people and became popular practice. Some customs must be kept always, and others have a weak connection to halachah or even run in opposition to it and therefore may be abolished. Some customs are practiced by all and others only by individuals.

We will try to cite examples for all these categories from our treasury of Ashkenazic customs. Firstly, an example of a biblical custom is the mitzvah to blow the shofar on Rosh Hashanah: "A day of horn blowing (*teru'ah*) shall it be for you."²⁶ Even during the days of Chazal, it was unclear whether the *teru'ah* mentioned in the Torah was a staccato cry, a long sigh, or both together. Therefore, Chazal decided to cover all bases by blowing *shevarim*, *teru'ah*, and *shevarim-teru'ah* together. We do this to ensure that we are fulfilling the biblical mitzvah of *teru'ah* in the correct and precise way.²⁷

Over the years the issue has become more complicated because new uncertainties have arisen, such as the actual sound of the *shevarim* and *teru'ah* themselves.

R' Yakov Emden of Altona (1698-1776) presented the problem in the following words:²⁸

We find that nowadays — even this very day — different lands have different ways of producing the actual sound of the *teru'ah* itself. There is a distinct difference between the Ashkenazic *teru'ah* on the one hand and the Sephardic and Polish *teru'ah* on the other. The former blow a trembling sound (*terumitin*) and the latter blow a toot toot sound.... Each fulfills the mitzvah according to its custom because in both situations the sound is what a *teru'ah* implies. Still, I think it is preferable to make a trembling sound, as the halachic codifiers have mentioned and as the verse says, *Vaharei'osem*.

---

25. Bava Basra 93b.

26. Bemidbar (Numbers) 29:1.

27. See Rosh Hashanah 34a.

28. R' Yakov Emden, *Mor Uktzi'ah* §590.

Machon Moreshes Ashkenaz

This *teru'ah* (*terumitin*) which R' Yakov Emden preferred has been kept throughout the years as part of the authentic Ashkenazic tradition in Germany. When R' Emden mentions “the halachic codifiers,” he is referring to all the Rishonim (medieval rabbinic sages). Although not all the Rishonim agree on the sound of the *shevarim*, every one of them agrees on this authentic sound of the *teru'ah*.²⁹

We have thus examined a custom instituted to ensure the precise fulfillment of a biblical mitzvah. Now we shall look at a custom associated with a rabbinic mitzvah. A difference of opinion exists between the Rambam (1135-1205) and the Ramban (1194-1270) whether prayer is a biblical obligation or a rabbinic enactment. Even the Rambam, however, who holds that it is a biblical obligation, agrees that the nusach (prayer text) of the *Shemonah Esreh* prayer is rabbinic.³⁰ The topic of nusach is very crucial. It stands out in the field of minhag as the prime example of the evolution of customs in different Jewish communities. Indeed, the prayer text one uses identifies one's social circle, community, family origins, and even the type of *hashkafah* (philosophy of life) one associates with.

Among the Ashkenazic Jews, two prayer texts are in common use: Nusach Ashkenaz and Nusach Sepharad. Historically, Nusach Ashkenaz is the authentic text of European (non-Sephardic) Jewry. Relatively recently, a new prayer text named Nusach Sepharad, due to its heavy reliance on Sephardic nusach, became prevalent. This divergence has raised the question whether one may change an essential custom instituted by Chazal.

Rabbinic leaders all over Europe wrote against this deviation.

For example, R' Yechezkel Landau of Prague (1714-1793), the *Noda Bihudah*, claims adamantly:³¹

Our Ashkenazic text is as authentic as the Torah, but the Sephardic Jews should still keep their minhag, as they have what to rely on, and one should not deviate from his ancestors' minhag. Recently, however, Ashkenazim have gone and changed the holy customs of their fathers. In my opinion they are at fault and are degrading the respect of the Tosafists and the Rosh, and will be judged accordingly. There is no love or unity here; rather, there is just a source of scorn, as it says, “He who keeps himself apart seeks to satisfy his own vanity.”³² About them I say, “Those who despise me adore death,”³³ and “He who goes back on a commitment has the lower hand.”³⁴

---

29. See Hamburger, R' Binyamin Shlomo, *Shorshei Minhag Ashkenaz* (Bnei Brak: Machon Moreshes Ashkenaz 1995), vol. I, chap. “Kol Hashevarim Vehateru'ah.” See also vol. 4.

30. Rambam, *Laws of Tefilla*, chap. I. See also R' Yechezkel Michel Epstein, *Aruch Hashulchan*, Orach Chaim §89.

31. R' Yechezkel Landau, *Tziyun Lenefesh Chaya (Tzlach)*, Berachos 11b, s.v. Tanya nami hachi.

32. Mishlei (Proverbs) 18:1.

33. Cf. Mishlei 8:36.

34. Bava Metzi'a 76a.

Machon Moreshes Ashkenaz

Still on the topic of prayer, let us look at the issue of *piyyutim* and *selichos* (poetic and penitential prayers). These additional prayers are post-Talmudic, and therefore their level of importance is lower than that of the established prayers of Chazal. The customs relating to *piyyutim* have much more variation than those associated with the main prayer text because their arrangement as part of the text took place at the end of the Middle Ages, and it was usually left up to the individual communities to choose what to say. Many combinations of *piyyutim* and *selichos* have emerged, but they remained in the possession of the individual, isolated communities and provinces where they were recited.

Among the *piyyutim* that were fortunate enough to get printed are, for example, “Minhag Swabia and Switzerland” and “The Altnoi Shul Minhag in Prague.” Since *piyyutim* are post-Talmudic, and more importantly, since some Sephardic Rishonim had been opposed to saying them at places in the prayers where interruptions are generally not allowed, a degree of contempt for their recital has appeared. This opposition influenced other halachic sages to encourage and emphasize the importance of their continued practice. This friction is evident in the words of the *Mishnah Berurah*, who summarizes the opinions of the main proponents of the topic.³⁵

R' Chaim Vital [1543-1620] writes that [his teacher] the Ari did not recite *piyyutim* and *pizmonim* [poems chanted alternately by the leader and congregation], aside from those arranged by Rishonim, such as the Kaliri [R' Elazar Kalir], which are based on Kabbalah. The Ari also did not recite the *Yigdal* poem. Nevertheless, R' Chaim Vital's son testifies that when his father led the congregation on the High Holidays, he would in fact recite all the *vidduyim* (confessional prayers) and *piyyutim*. A wise person will take note of this and use his wisdom and good sense and not change customs. The Shlah wrote a long piece citing several Ge'onim who believed that it is a mitzvah to say the *piyyutim*. When R' Elazer Kalir wrote the poem *Vechayos Asher Heinah Meruba'os* (in the Kedushah prayer of Mussaf [additional services] on Rosh Hashanah), a fire blazed around him.

Even more intimidating is the warning of R' Yehuda Hachassid of Mainz (c.1150-1217) in his *Sefer Chassidim*: “One who changes a minhag of Rishonim, such as *piyyutim*, has been known to die as a result. In a place where the *krovetz* (poetic prayer inserted into the Amidah prayer) of R' Meshulam is usually recited, someone said a different *krovetz* and died within thirty days.”³⁶ R' Yoel Sirkish of Cracow (1561-1640), author of the *Bayis Chadash* or the “*Bach*”, confirmed the severity of the issue, testifying that “someone, in our times, began to abolish the recitation of *krovetz* in his community. He did not live out the year.”³⁷

---

35. R' Yisrael Meir Kagan, *Mishnah Berurah* §68:4.

36. R' Yehuda Hachassid, *Sefer Chassidim* §607.

37. R' Yoel Sirkish, *Bayis Chadash* (*Bach*), Orach Chaim §68.

Machon Moreshes Ashkenaz

Besides the importance of reciting *piyyutim* per se, some sages found a basis for strictly following the order in which they were said. They justified their opinion with reasons based on Kabbalah. R' Yedidia Tiah Weil (1722-1806), son of the *Korban Nesanel* and heir to his rabbinate in Karlsruhe, writes the following in his approbation to *The Order of Selichos for All Year According to Minhag Alsace*, which was printed in Karlsruhe in 1798:

Each river takes its course and follows its own channel when it comes to prayer and *selichos*, especially in the province of Alsace, where the customs are organized and unique, in distinction with such issues in other provinces of Ashkenaz. G-d forbid that we should abolish their customs, which have been passed down from the time of the Rishonim, for each minhag has a gate above in heaven.”

An additional type of minhag is considered fully obligatory by all rabbinic authorities, but its nature — halachic versus popular — is disputed. For example, on the evening before a *bris milah* (circumcision), all of Jewry observe what we call a “Wachnacht,” the recital of *Krias Shema* (Deut. 6:4-9) and a night of study in the presence of the baby. According to Minhag Ashkenaz, a dinner including meat and wine is also arranged on this evening. The question came up as to whether this is considered a *se’udas mitzvah* (a meal that is a mitzvah to partake of) or a *se’udas reshus* (voluntary).

The ramification is that had one vowed not to eat from a voluntary meal, he may or may not be permitted to partake of this Wachnacht dinner. The *Nachalas Shiv’ah*³⁸ holds that it is a *se’udas mitzvah*, while the *Magen Avraham*³⁹ and the *Chavos Yair*⁴⁰ claim that it is a *se’udas reshus*. If it is considered a *se’udas reshus*, the halachah does not obligate its function; rather, it is a *minhag be’alma* (simply a custom) instituted to lend greater honor to the mitzvah.⁴¹

Another type of minhag is neither biblical nor rabbinic in origin, but nevertheless is considered very important — this is the *minhag issur*. A *minhag issur* is adopted either by an individual or by a community as a safety fence around a biblical prohibition. For example, the community of Worms adopted the minhag not to eat dried fruit at all, to avoid, G-d forbid, inadvertently eating the bugs, which tended to infest the fruit.⁴² The rabbinic sages have debated about whether these customs may be abolished and under which circumstances.⁴³

---

38. R' Shmuel Segal Mezeritch, *Nachalas Shiv’ah* §12, subclause I.

39. R' Avraham Avli Gombiner, *Magen Avraham* §640:13. In his commentary he mentions the opposing view of the *Nachalas Shiv’ah*.

40. R' Yair Chaim Bachrach, *Chavos Yair* §70.

41. R' Simcha b. Shmuel, *Machzor Vitri* §506.

42. *Chavos Yair*, addendum to §126.

43. See R' Yitzchak Lampronti, *Pachad Yitzchak*, vol. 5, pp. 137-139, and many other sources.

Machon Moreshes Ashkenaz

3. The Boundaries of Minhag Ashkenaz

We have treated several types of customs and their respective levels of importance. This hierarchy of customs applies to all locations. “Minhag Ashkenaz” is more specific and refers to the totality of religious Ashkenazic way of life. Ashkenaz has specific historic boundaries within which Minhag Ashkenaz was practiced.

It would seem that these boundaries should follow at least the geographic, if not the political, borders of Germany, but that is not the case. Minhag Ashkenaz, as opposed to Minhag Poland, has its roots in Minhag Rheinus, named after the communities along the Rhine River in Germany. This tract of land was the cradle of Ashkenazic Jewry and the nucleus of its cell. The ancient towns on the banks of the Rhine — Speyer, Worms, and Mainz — sprouted Torah centers a thousand years ago. These communities had a vast influence on European Jewry for many generations. This core of Rhine communities carefully tended to its heritage of customs with great precision. On the other hand, although ancient French Jewry had absorbed its heritage and some of its traditions from Ashkenaz, it was open to influences from the south, from Provence and Spain, and therefore its customs do not carry the uniform stamp and stability of its Ashkenazic sister community.

During the fourteenth century, the Jewish expulsion from France led to the fortification of another Torah center, mainly in Austria, but also in certain areas of southeastern Germany. Here developed a set of customs bearing the mixed influence of the Rhine and France. This tradition is called Minhag Austreich. In the Maharil’s times these two traditions, Minhag Rhine and Minhag Austreich, stood opposite each other as two sets of well-organized customs. The details of certain customs were further differentiated in local communities.

The advent of the printing press and the codification of halachah in the *Shulchan Aruch* of R’ Yosef Karo of Safed (1488-1575) were the next turning points in the history of Minhag Ashkenaz. The concepts of Minhag Rheinus and Minhag Austreich fell out of use, except in individual cases in which customs fortunate enough to remain under those titles spread beyond their geographic borders. As the fifteenth century progressed, expulsions and migrations brought Minhag Rheinus to large sections of Germany. Concurrently, Minhag Austreich reached Poland and many other parts of eastern Europe. From that time on, Minhag Rheinus became known as Minhag Ashkenaz, while Minhag Austreich became known as Minhag Poland.

During this period, Minhag Poland branched out to many surrounding countries. It was adopted in Moravia, Bohemia, Hungary, and Lithuania. The new Jewish communities of the semi-Slavic areas in eastern Germany accepted Minhag Poland as well, including cities such as Hamburg and Berlin. These cities are usually identified with German minhag; however, their true history is different. Hamburg and Berlin were settled relatively recently by Austrian and Polish Jews who brought along Minhag Poland which they had been used to in their countries of origin. Certainly, Minhag Ashkenaz did have a degree of influence on these communities as a result of certain periods of migration of Jews to these cities from southern and western Germany. Two examples of this Ashkenazic influence are the musical notes for the Torah reading and the Hebrew pronunciation.

Machon Moreshes Ashkenaz

Meanwhile, what were the main routes of Minhag Ashkenaz, which, as we have said, had become the successor of Minhag Rheinus? The main route traveled south to Bavaria and took over from Minhag Austreich-Poland. Another course followed the new Jewish settlement in northern France. Minhag Ashkenaz also penetrated northern Italy and remained there for a long time. It reigned in Alsace, Holland, and Switzerland, and primarily in all of southern and western Germany. The border between Minhag Ashkenaz and Minhag Poland cut through Germany itself, roughly following course of the Elbe River, which traverses eastern Germany from north to south.

4. The Significance of Minhag Ashkenaz

Similarly to the *Chasam Sofer*, many other great Torah sages recognized the significance of Minhag Ashkenaz. Its spokesmen enthusiastically praised it for many centuries and saw in the traditions of other lands a veering from the authentic tradition. The Rambam, who was in a position to judge Minhag Ashkenaz objectively, as he did not live in Ashkenazic lands, wrote that the western Europeans were “unaffected by tainted practices and by the trends and paths that the current sages take. All their ways agree with the Talmudic text.”⁴⁴

The sages of Europe who intimately understood the differences between Minhag Rheinus and other European customs held Minhag Rheinus in high esteem. R’ Yitzchak b. Moshe of Vienna (1180-1250), the *Or Zarua*, a native of Bohemia who had studied in Germany, was once asked on what basis the “fools” (as the questioner calls them) make Kiddush in synagogue even when no guests in need of Kiddush are present. Although the custom of reciting Kiddush in synagogue was practiced by Jews all over Europe with or without guests, the *Or Zarua* felt that since this had in fact also been in practice in Germany, where only authentic customs were kept, the question posed an attack against Minhag Ashkenaz. He was angered and answered thus:⁴⁵

About that which you wrote, asking me to supply a justification for those “fools” who make Kiddush in synagogue, considering that they do not fulfill any obligation with that Kiddush [since they are going to make Kiddush at home anyway] and there being no guests there to fulfill the mitzvah, you should be ashamed of yourself, and I have good reason to be upset at you, for you have allowed yourself to commit a sin. I wonder how a wise and understanding person like you could permit such words to leave his mouth. Do you not know how many great sages and holy men were in Mainz, Worms, and Speyer, and that from there Torah emanates to all of Jewry? Have not our fathers and ancestors, righteous and holy, the wisest of the wise, practiced this minhag from the day all the communities of the Rhine and elsewhere in the land of Ashkenaz and its dominions were established? And now you come and call them “fools”! The halachah states⁴⁶ not to change the customs practiced by our ancestors, whose souls are at rest, because they are not empty things, and if they seem empty, it is because of shallow understanding and vacant minds, for our ancestors acted in accordance with the laws of the Torah.

---

44. Rambam, *Commentary to the Mishnah*, Gittin, chap. 5, mishnah 8.

45. R’ Yitzchak b. Moshe, *Or Zarua*, vol. I, §752.

46. See Yerushalmi Eiruvim, chap. 3, end of halachah 9; *Magen Avraham* §68.

Machon Moreshes Ashkenaz

The *Or Zarua* goes on to explain that the original custom of making Kiddush in synagogue was not instituted for the sake of guests; rather, it was introduced as a general public sanctification of the day. Based on several sources in the Yerushalmi (Jerusalem Talmud), he shed new light [a play on the words of the name *Or Zarua*] on the halachah as it appears in tractate Pesachim of the Babylonian Talmud. At the end of his letter he rebukes the questioner again, saying, “As for you, a man of wisdom and understanding, let your mind remain humble when considering the views of your rabbinic sages, whose souls are at rest, so that you may merit length of days and years of Torah study and mitzvah observance.”

We encounter truly zealous defense of the Ashkenazic heritage in the struggle of Chassidei (the pious of) Ashkenaz against changes introduced in the prayer text in France and England. When compared with the Ashkenazic text, one can find additions in several places in the early French-English text.

It seems that some Jews in Ashkenazic lands found the French-English text richer or generally better than theirs, and they adopted it as their prayer text. This aroused the active interest of the Chassidei Ashkenaz, and they issued a stern warning against changing the text. The *Siddur Chassidei Ashkenaz* includes the following admonition regarding French changes to the Rosh Hashanah prayers:⁴⁷

One who adds or subtracts even one letter from the prayer text, his prayers are not heard, for the whole text was formulated precisely and put in proper balance with respect to both the letters and the words, which have a deep underlying meaning. Every G-d-fearing person must take care not to subtract or add and not to listen to the French and the islanders [the English] who have added several words, for the sages are uncomfortable with what they have done, because the reasons behind the text and its underlying meanings were not passed down to them. The Chassidim Harishonim (the early pious ones) were known to keep the deeper meanings and the reasons behind the text hidden until our holy rabbi, R' Yehuda Hachassid, came and passed them down to pious members of his family both in writing and orally.... And that pious rabbi wrote, “One who adds even one letter to the prayer text, about him the verse says,”⁴⁸ [My heritage has become to me as a lion in the forest;] it cries out against me: therefore I have hated it.”

The writings of Chassidei Ashkenaz generally do not criticize the common nusach in Ashkenaz. They verify that it fits well with the reasons behind the text and the underlying meanings that were passed down to them. The sages of Ashkenaz had a clear preference for their ancestors' tradition as opposed to other traditions, especially the Spanish (Sephardic) one, to which they preferred even the French tradition.

Also in halachic decisions the ancient Ashkenazic tradition had been accepted as unreservedly accurate. R' Yosef Cologne of Italy (c.1420- 1480), the Maharik, establishes that:⁴⁹

---

47. *Siddur* (prayer book) of R' Shlomo of Germeiza (Worms) (Jerusalem 1972), p. 221

48. Yirmiyahu 12:8.

49. R' Yosef Cologne, *Maharik*, shoresh 102.

Machon Moreshes Ashkenaz

If in ancient times the custom in Ashkenaz had been to force a *chalitzah*, whether it was customary everywhere or just in some places, such as Speyer, Worms, and Mainz, ...woe unto the *yavam* who relates lightly to this practice of our ancestors, which has the imprimatur of Torah. With a headstrong spirit and a rigid heart, he has gone against our sages in Ashkenaz.

R' Asher b. Yechiel (1250-1328), the *Rosh*, wrote in a similar vein when he was forced to flee Germany and settle in Spain. While living in Spain, the *Rosh* was asked about the kashruth of fowl which had a local tradition to be kosher.⁵⁰ His response was the following:⁵¹

You should know that I would not eat something on the basis of their tradition, because I hold of our tradition and that of our ancestors, the sages of Ashkenaz, whose Torah teachings were passed down to them from their ancestors since the time of the Churban (destruction), and the same is true of the tradition of our French rabbis, as opposed to that of the land in which I am living now.

The *Rosh's* brief but weighty words made an impression for future generations and have been frequently quoted in the writings of the halachic sages. Among those stands out the Sephardic codifier, R' Yosef Karo, who cites these words of the *Rosh* in their entirety without reservation in his *Beis Yosef*.⁵² The historical background of the *Rosh's* approach is provided by R' Yakov Emden:⁵³

The Ashkenazic Jews have a sturdy tradition, as the *Rosh* writes in his letter, more reliable than that of the Sephardim, even considering their known roots from the time of the exile from Jerusalem. They had their great sages in Babylonia, leaders and teachers such as R' Moshe and his son R' Chanoch, and from then on they produced more great Torah sages, but before that period they had been very empty. The Talmud had not reached them at all. However, Ashkenazic Jewry had yeshivos continuously, generation after generation, from the time of the Churban. They put their souls into the knowledge of the Torah and its observance, following its laws of justice and other halachos. Therefore, it is certain that their correct knowledge of its details goes back farther.

The *Rosh* made his statement in the context of personal experience, but the *Maharil* endorsed it as a general ruling and used it in deciding the halachah and teaching it to the public. In one of his letters, the *Maharil* writes, "Our tradition is superior, as the *Rosh* writes in his letter.... Therefore, let us reject other traditions in deference to ours."⁵⁴

---

50. Fowl have no biblical kashruth indications; rather, the Oral Law requires a specific tradition to testify to the kashruth of each species.

51. R' Asher b. Yechiel, *Teshuvos HaRosh*, category 20, paragraph 20.

52. R' Yosef Karo, *Beis Yosef*, Yoreh Dei'ah §82.

53. *Siddur Amudei Shamayim* (prayer book) (Altona 1745), pp. 411, 412. This piece is quoted in its entirety in R' Shimon Sofer, *Michtav Sopher* §2, s.v. Ukvar. Also see *Minhagim Dekehillas Kodesh Vermeisa* (ibid.), note 41.

54. R' Yakov Molin, *Teshuvos Maharil* §95.

Machon Moreshes Ashkenaz

5. Polish Customs in the Rama's Writings

Toward the end of the Middle Ages, when a new Torah center had developed in Poland, Minhag Ashkenaz found itself faced with new competition that threatened its very existence. Sixteenth-century Poland had suddenly become a powerful Torah center and supplanted the older Torah center in Ashkenaz. As the Jewish population of Ashkenaz dwindled, Poland became the new Torah metropolis, and its sages began making an impact throughout the world. The shining light among those sages was R' Moshe Isserles of Cracow (1520-1572), the Rama, whose halachic writings rapidly became the final word in halachah for all of European Jewry.

This development is expressed clearly in the writings of one of the greatest German rabbis of the period, R' Yitzchak Mizei of Hechingen:⁵⁵

I was asked if one should decide the halachah according to the code of R' Moshe Isserles (the Rama), considering that he has compiled all the stringent opinions of the later rabbis and all the customs of our lands and countries, as he writes in his preface. My answer is that he definitely has the proper level of authority, he is unequalled... and his code is set up in a very reasonable way, in accordance with our rabbis whom we in Germany rely upon for deciding the halachah."

While R' Yitzchak Mizei goes on to mention more advantages of the *Shulchan Aruch* with the Rama's decisions, he does not hide his reservations about its use by one who is not a competent halachic authority. Since the Rama's style is brief and lacks deliberation of the halachic opinions, there is a chance one may misinterpret the halachah.

By cautioning against relying upon the Rama's decisions without researching the sources, R' Mizei avoided a different problem which now challenged Ashkenaz. In addition to presenting decisions which concur with the original Ashkenazic customs, the Rama also presents many current customs which generally reflect Minhag Austreich-Poland. As the authority of the *Shulchan Aruch* grew in Ashkenaz, so did the concern that the Rama's addenda would eventually cause the old Minhag Ashkenaz to phase out. A competent halachic authority would have the insight to check the provenance of each of the Rama's decisions.

Interestingly, the most prominent combatant against the infiltration of Polish customs in Ashkenaz was actually one of the Polish sages. R' Chaim b. Betzalel of Friedeburg (c.1550), brother of the Maharal of Prague (1520-1609), had studied with the Rama in R' Shalom Shachna's yeshivah in Lublin. R' Chaim was confident that he had the authority to deal with the relationship between Minhag Ashkenaz and Minhag Poland, because he had lived and served as a rabbi in both lands and thus knew the customs of both intimately. He wrote a critique on *Toras Chattas* of the Rama, called *Vikuach Mayim Chaim*. In his extensive introduction he argues his main objections to the Rama's methodology in deciding halachah. In this introduction, R' Chaim endeavors to invalidate the prevalent understanding that the Rama's writings also represent Minhag Ashkenaz.

---

55. R' Yitzchak Mizei, *Yefeh Nof*, miscellaneous §4, p. 236.

Machon Moreshes Ashkenaz

R' Chaim begins by saying that he wishes to give warning against adopting Polish customs. He writes that as opposed to the Jews of Poland, German Jewry did not migrate from land to land, and that as a result, their tradition is continuous and faithful to its origins.

Then he expresses the following logic: Just like the Rama felt a necessity to differentiate his local customs from those of the Sephardim in eastern lands, so too it is imperative to distinguish between the true Ashkenazic heritage and the local Polish customs. Furthermore, considering that the Rama did not opt to reject his customs in deference to those practiced in the Land of Israel, it goes without saying that the German Jews should not reject their customs in deference to those practiced in Poland.

R' Chaim did not think that the Rama himself had presumed to impose Polish customs on Germany. It was the printer who had presented the Rama's writings as if they reflected upon German customs also. He did this to increase his sales throughout Europe. As R' Chaim writes, "The Rama himself only mentioned his country's customs in his introduction; he did not mention Minhag Ashkenaz at all.... On his own accord, the printer added explicit mention of Minhag Ashkenaz on the first page, since potential buyers always look at the beginning of the work, and thus sales in all countries would be increased."

6. Guardians of Minhag Ashkenaz

Were the efforts of R' Chaim of Friedeburg successful? Did Minhag Ashkenaz hold its own in face of the powerful influence of the *Shulchan Aruch* with the Rama's addenda (figuratively called the "tablecloth" upon the table that is the *Shulchan Aruch*)? It is hard to answer this question conclusively. Regarding halachic decisions which do not relate to established customs, the Rama's superior authority is virtually uncontested. When it comes to established customs, however, the German Jews cleaved to their ancient customs, generally using as a guide the writings of the Maharil, whom they considered the father of Minhag Ashkenaz in the Middle Ages. They had stood up to the tremendous, constant pressure to surrender to Sephardic, kabbalistic, and other influences of the time.

The Maharil's influence on the preservation of Minhag Ashkenaz was great both during his lifetime and after his death. During his lifetime he was personally active in the spiritual restoration of the Ashkenazic communities destroyed during the "decrees" of 1349, and he preached for the rejuvenation of the ancient customs. The Maharil's student, R' Zalman of Shutigvera (St. Goar), published the Maharil's customs. That work also includes a description of the customs of the Rhineland communities.

The Maharil's customs had been printed about a hundred years before the *Shulchan Aruch*. Distributed as tens, if not hundreds, of handwritten manuscripts, it served German Jewry as a buttress against the influence of the Polish customs included in the Rama's addenda — customs which even knowledgeable people today erroneously think of as ancient practice. The mainstay of Minhag Ashkenaz, though, were the very people who practiced it. These people fell into three groups: the simple villagers, members of prominent urban communities, and most importantly, the Torah sages.

Machon Moreshes Ashkenaz

Each group espoused Minhag Ashkenaz according to its own inclination. The simple villagers cleaved to the traditions of their ancestors with a deep feeling of conservatism. The great R' Chaggai Chanoch Frankel (-1691), rabbi of Hanau (a suburb of Frankfurt) at the end of the seventeenth century, defined their character with a truly fitting description:⁵⁶

I know and recognize the best of the elder leaders in rural Germany. They would give up their lives not to alter a custom, even one that has no logic or foundation at all, more than they would for the actual mitzvos of the Torah, almost resulting, because of our sins, in the Torah being wrapped up and put away in the corner with no one to get up and teach it to his son, to increase its study and expand it. For the sake of perpetuating a custom, they will uproot mountains in order not to alter it at all. My opinion about this is... that one should not dissuade them from performing any custom, even one that has no basis.... Who knows? Maybe their customs do have a solid foundation, based on their holy ancestors of this land, from whom teachings have emanated to all Jewry.

The second group was that of members of prominent urban communities. The most renowned community at this point in history was Frankfurt-on-Main. Here there developed what is called in German *lokal Patriotismus*, or local patriotism. On an *aron kodesh* (holy ark) in Worms, the verse⁵⁷ “I am not better than my fathers” was inscribed as a warning against altering the customs of Worms in any way.

The third group — the great German Torah sages — was different. They assessed each custom in light of the Talmud and the halachic commentaries. Some of those sages had written complete orders of customs for the purpose of perpetuating every last nuance practiced in their communities. These Torah sages had high regard for the Ashkenazic legacy. Many said outright that they preferred it over other traditions, arguing, like the *Chavos Yair*,⁵⁸ that German Jewry is “healthy and strong, unplagued by mistaken and corrupted customs.”

R' Nesanel Weil (1687-1764),⁵⁹ author of the *Korban Nesanel*, repeated the view of his predecessors that “German customs are firmly based and superior to Polish customs.” He clarified that even in his day this superiority persisted, because “the great sages who had disseminated Torah to Jewry, such as the Maharil and his student R' Yakov Weil, the Mahariv, set down for all generations all the stringencies and customs that we, the Ashkenazim, follow diligently.”

R' Yonasan Eibschitz (1690-1764)⁶⁰ also expressed this view, adding that “the Torah has been entrusted to the German sages, ...and what could we know that they had not known?” “Be aware,” exhorted R' Moshe Sofer,⁶¹ author of the *Chasam Sofer*, “that all German customs were founded under the supervision of our rabbis the Tosafists and Rashi and his students, who dwelled in that land.”

---

56. *Nachalas Shiv'a* §77.

57. Melachim I (I Kings) 19:4.

58. Quoted in R' Yair Chaim Bachrach, *Mekor Chaim* §66, paragraph 9.

59. R' Nesanel Weil, *Toras Nesanel* §5.

60. R' Yonasan Eibschitz, *Kreisi Upleisi* §35.

61. R' Moshe Sofer, *Teshuvos Chasam Sopher*, Even Ha'ezer, vol. I, §98.

Machon Moreshes Ashkenaz

7. The Community of Frankfurt — Stronghold of Minhag Ashkenaz

While some German communities had begun abandoning the historical Minhag Ashkenaz in later generations, whether as a result of the influence of Polish Jews who had migrated to Germany, or because of the impact of halachic works written in other lands, Frankfurt-on-Main stood as a valiant stronghold of the authentic Minhag Ashkenaz. This spiritual birthright, which had once been entrusted to the communities of Speyer, Worms, and Mainz (“Kehilos Shu’m”), was passed over to the Jewish community of Frankfurt. The Jews had been expelled from Mainz and Speyer hundreds of years earlier, and the population of Worms had diminished in body and spirit.

The Jewish community of Frankfurt had gradually become the “Jerusalem of Germany” over the past four hundred years at least. Its credentials were its antiquity, its famous and eminent yeshivos, its great Torah sages who served in its rabbinate, and its remarkable ability to preserve the Ashkenaz legacy without compromise. Among the ancient German communities, Frankfurt had inherited the birthright. It served as a compass and signpost for the other communities, big and small, in southern and western Germany.

R’ Klugman, in his recent monumental work on R’ Samson Raphael Hirsch, writes:⁶²

The Jews of Frankfurt were fiercely proud and zealously protective of their traditions, and changes in the services were not undertaken lightly. Entire books detail the intricate customs known as Minhag Frankfurt, which were practiced for hundreds of years.

This distinctive status is recorded in the words of R’ Shabtai Sheftel Horowitz (1592-1660), author of the *Vavei Ha’amudim*:⁶³

The “mountain summit,” Frankfurt, the great city of G-d, in all Germany is the peak that all others turn to.

Throughout all the years of turmoil and evil decrees in Germany, the Ashkenazic communities had continued to keep almost all the customs handed down to them from the Rishonim. The Rama’s brother-in-law, R’ Pinchas ben Yisrael Horowitz of Cracow (1540-1618), singles out Frankfurt as:⁶⁴

A “matriarchal” city in Germany, in Torah and all matters of holiness, from Sinai they have received their legacy.

---

62. R’ Eliyahu Meir Klugman, *Rabbi Samson Raphael Hirsch* (Brooklyn, New York: Mesorah Publications, 1996), p. 109.

63. R’ Shabtai Sheftel Horowitz, *Vavei Ha’amudim*, introduction.

64. R’ Pinchas b. Yisrael Horowitz, *Derushim Lechol Cheftzeihem* (Cracow 1609), introduction.

Machon Moreshes Ashkenaz

In some cases this idea is evident in prayer books. On the title page of a machzor (holiday prayer book) printed in 1625 without note of place of publication, it reads:⁶⁵

See, this is new, has not been around for ages, a small machzor arranged according to the order of customs of Frankfurt and other communities and Ashkenazic provinces, may G-d protect them, and also according to Polish custom.

Note that Frankfurt is singled out as the leading community in Germany. Similarly, on the title page of a machzor printed in 1712 in a Polish city under Prussian jurisdiction, the subtitle reads:⁶⁶ “According to the customs of Frankfurt and the Ashkenazic countries.”

R' Yakov HaKohen Papris (1670-1740), author of the *Shav Yakov*, writes in one of his letters:⁶⁷

It is unnecessary to talk about issues of custom, because I have truly seen that he has investigated the matter in Frankfurt, and all Ashkenazic countries are dependant on the custom there. When writing about his first rabbinate in Koblenz (on the west bank of the Rhine, at its confluence with the tributary river Moselle), the *Shav Yakov* says that the members of his community practiced the customs of Frankfurt in all matters.⁶⁸

R' Yakov Emden similarly asserted that:⁶⁹

The community of Frankfurt ...serves as a leading community in Germany, which all other communities diligently follow.

R' Tzvi Hirsch Horowitz (-1817),⁷⁰ author of the *Machaneh Levi* and son and heir to the rabbinate of R' Pinchas Horowitz (c.1731-1805), the *Haphla'ah*, in Frankfurt, repeated and confirmed this claim to Frankfurt's superiority in 1815, saying that “most of the German communities follow our customs.”

R' Shlomo Zalman Geiger (1792-1878)⁷¹ published his *Divrei Kehillos* in 1862 to make known “the superior customs of prayer in Frankfurt on the Main and the rest of the German communities that follow them.”

Even the ancient communities of Worms and Friedeburg recognized the distinction of Frankfurt, so much so that R' Chaim of Friedeburg, the Maharal's brother, who had served in

---

65. R' Naphtali Wieder, *Hitgabshut Nusach Hatefillah Bemizrach Ubema'arav* (Jerusalem 1998), vol. I, p. 414.

66. Jerusalem Judaica, Sales Catalogue for 4 I Adar 5757 (11 February 1997), number 30.

67. R' Yakov HaKohen Papris, *Shav Yakov*, vol. 2, Choshen Mishpat, end of §13.

68. Ibid., vol. I, §14, s.v. Hinei.

69. R' Yakov Emden, *Toras Hakna'os*, Amsterdam 1752, p. 36a.

70. R' Tzvi Hirsch Halevi Horowitz, *Chomer Bakodesh* (letters) §6.

71. R' Shlomo Zalman Geiger, *Divrei Kehillos* (Frankfurt on the Main 1862), title page.

Machon Moreshes Ashkenaz

the rabbinate in both those communities, claimed that through his exposure to Frankfurt he had been fortunate enough to identify the true German customs. He writes:⁷²

During my twenty-six years in Worms and Friedeburg, I would continually travel to the “King’s city,” Frankfurt, and I would constantly and thoroughly investigate the customs of the country.

Likewise, R’ Yair Chaim Bachrach (1628-1701), author of the *Chavos Yair*, a third generation rabbi in ancient Worms, deliberated with other German rabbis of his generation about a certain wedding custom. He relates that to avoid an uncertainty:⁷³

After all that was said, I wrote to a special member of the Frankfurt community, requesting that he let me know the custom there.

The communities which stood under the influence of Frankfurt or had similar lifestyles and customs were mainly those situated nearby. Earlier in this work we presented the fact that the ancient customs of Germany fall under two categories: Minhag Rheinus and Minhag Ashkenaz. Both terms essentially define geographical boundaries. An additional, less known geographical region is Franconia, which refers to the territories on both sides of the Main River. From there came the name Frankfurt, which means “Gate of the Franks” in Old German. The river became familiar to anyone studying Jewish history, because of the eminent city that rests upon its banks. The *Chasam Sofer* (1763-1840), writes of his native city Frankfurt,⁷⁴ “She is unique to her people, in the whole world there exists not her equal.” He delineates the geographical boundaries of the uniform heritage of Franconia in his letter defending its heritage from attack. A Hungarian rabbi had written to the *Chasam Sofer* in scathing terms against the German custom to permit a mourner to take a haircut if he was to take part in a circumcision during his thirty-day mourning period. The *Chasam Sofer* replied:⁷⁵

What he wrote in reference to the cities of Franconia, that their practice is not in accordance with Torah law, Heaven forbid one should say such things against G-d’s people, for this insults the honor of my teachers, rabbis, colleagues, and holy ancestors, both living and dead.... They have the upper hand in these matters, and they are great and virtuous, of lofty holiness....Let it be known that the cities of Franconia are comprised of all the German communities south of the villages of Fürth [a suburb of Nuremberg], for the communities [in the vicinity of Fürth] still practice the Polish customs [that had infiltrated Germany] in most matters.... From there on, however — from the Würzburg region on — along the Main and Rhine rivers all the way to the sea, those we count among the cities of Franconia, among them Frankfurt, Mainz, Worms, Metz, Mannheim, etc.

---

72. R’ Chaim of Friedburg, *Vikuach Mayim Chaim*, introduction.

73. *Chavos Yair* §52.

74. *Teshuvos Chasam Sopher* §7:9.

75. *Teshuvos Chasam Sopher* (new letters) §10.

Machon Moreshes Ashkenaz

Most of their customs follow R' Amram Gaon, whose grave I stood at in Mainz, and R' Yoel, R' Ephraim of Bonn, the Tosafists, Rashi, the Maharam of Rothenburg, the Rosh, and the *Tur*. What can I add to that? You can see, for example, *Noheig Katzon Yosef* and *Yosef Ometz*, ...where you will find customs that differ greatly from the decisions of [the Rama], because he spoke for Minhag Poland, whereas they [the people of Franconia] did not alter their ancient customs because of this [the Rama's decisions].

The *Chasam Sofer* points out that in Fürth “they still practice the Polish customs in all matters.” Indeed, in Fürth the machzor of Minhag Ashkenaz was used and many authentic Ashkenazic customs were practiced. An examination of the customs of Fürth shows that they were more faithful to the Ashkenazic heritage than most German Jewish communities of today. They were not, however, as insistent and precise as Frankfurt, the *Chasam Sofer*'s birthplace, and therefore he branded them as being followers of Minhag Poland in most matters. Notice that he had hopes that the situation would be temporary, as he writes, “They *still* practice,” implying that they may go back to the authentic customs.

Some cases in which the practice in Fürth was true to Minhag Ashkenaz are the prayer book text (with the short version of Veyiten Lecha, etc.) and the order of *piyyutim*. Alternatively, some signs of influence from the east, indicating a deviation to the Austrian customs, are the following: Birkas Kohanim (priestly blessings) is said in Mussaf (late morning services), but not in Shacharis (morning services); when a holiday falls on Sabbath there is no Birkas Kohanim at all, and neither are *ma'aravos* (evening service *piyyutim*) recited; when holidays or intermediate days of holidays fall on Sabbath, Bameh Madlikin (chapter of mishnah on the topic of Sabbath candle lighting) is not recited; Barechi Nafshi (Psalm 104) is recited on Sabbath afternoon in the winter; and Kiddush is recited on Sabbath night after Amar Rabbi Elazar — and not before.

8. Siddurim (Prayer Book Texts)

The conservatism in Frankfurt and its suburbs applied not only to all customs related to the four sections of the *Shulchan Aruch*, but also to the prayer text. The community of Frankfurt had tenaciously guarded the ancient prayer texts over the centuries, and had scarcely been influenced by new siddurim, notwithstanding the pressure to adopt changes such as those suggested by grammarians or those from Sephardic sources.

The customs under discussion are based primarily on Minhag Frankfurt, for there the Jews had kept most details of the Ashkenazic heritage, which earlier had been widespread all over Germany. When certain elements were changed because of various influences, Minhag Frankfurt still represented the most authentic, robust, and ancient Minhag Ashkenaz, but not in every detail. Some customs going back to the time of the Rishonim had actually been more faithfully kept in other communities, while in Frankfurt a newer form was adopted. Some examples of ancient customs that were altered in Frankfurt are the recital of *Yizkor* (the memorial service for the departed) only on Yom Kippur, the removal of seven Torah scrolls for the Hoshana Rabbah circuits, and the true pronunciation of the *cholam* vowel. In such cases, we would certainly opt for the authentic customs when establishing a new Ashkenazic community today.

Machon Moreshes Ashkenaz

It should be noted that the general characteristics of the synagogue were kept almost identical in all Ashkenazic communities. These characteristics were also preserved in central European communities, who prayed with machzorim which followed pre-Chassidic Minhag Poland. (During Chassidic times, Sephardic elements were intentionally added.) The most conspicuous differences between authentic Minhag Ashkenaz and Minhag Poland appear in the order of the *piyyutim* and *selichos*. Additional differences between Frankfurt and other communities arose as a result of the fact that other communities had not kept the ancient legacy as tenaciously.

During the period of the Rishonim, Ashkenazic Jews had prayed with siddurim (daily prayer books) and machzorim handwritten on parchment. In the writings of the Rishonim and in the vernacular of Ashkenazic Jewry until later generations, the term *tefillah* (prayer) referred to the *siddur tefillah* (prayer book), just as the term “Torah” refers to the Torah scroll. Even during the past several hundred years, when printed siddurim and machzorim became available and prevalent, the custom in ancient communities was for the leader of the services to use a special siddur written by a scribe on parchment. One of several reasons given for this is that when a scribe copies a manuscript there is more control over the precise transcription of the community’s earlier text, as opposed to a printing press, which just runs off the most commonly used texts in the country. This custom of providing a handwritten siddur for the leader was important especially in ancient Ashkenazic communities, which took great pains to protect the ancient legacy.

Another reason for this custom is that it is fitting for the leader to pray from a siddur that is the property of the entire congregation. Moreover, in a handwritten siddur the names of G-d are manually written with their holiness in mind; regarding print, however, the halachic codifiers disagree as to whether it has the same status as handwriting.⁷⁶ Alternatively, for this reason some protested the use of handwritten siddurim, as the Talmud teaches that siddurim should not be written.⁷⁷

In any case, writing these siddurim for the prayer leader was generally considered to be a great mitzvah. Many people would “spend great sums of money to write the prayers and thereby deplete their savings.”⁷⁸ The high cost of such a project led some communities to institute the practice of using charity money for this purpose.

In practice most communities were forced to make due with printed machzorim, which came off the presses of printers in various cities in Europe, such as Venice, Sulzbach, Amsterdam, Metz, and others. In 1800 a new siddur began to appear — the *Saffah Berurah* and the *Seffas Emes* of R’ Binyamin Wolf Heidenheim of Rödelheim (1757-1832), the Ravah. His significant contributions to the legacy of prayer texts was the correction of printing mistakes in the *piyyutim* and the addition of precise, consistent vowelation. The problem is that the Ravah often changed the prayer texts from the old Minhag Ashkenaz on the basis of recommendations from the *maskil*, Yitzchak Satanov (1732-1804). He also casually interspersed Sephardic and Polish versions, which had been rejected by the Rishonim of Ashkenaz.

---

76. See *Minhagim Dekehillas Kodesh Vermeisa* (ibid.), central text, p. 18, §13; and see also R’ Moshe Isserles, *Rama*, Orach Chaim §53:26.

77. Shabbos 115b. See *Shorshei Minhag Ashkenaz*, vol. 3.

78. R’ Yakov Yukev Weil, *Toras Shabbos* §284:1.

Machon Moreshes Ashkenaz

Nowadays people do not realize that the Ravah's Rödelheim prayer texts had not been accepted in Frankfurt because he had changed the ancient versions. He had allowed himself to be influenced in some matters by Yitzchak Satanov (who feigned to be a believing Jew by wearing Polish dress). The Ravah writes in his introduction to the Pesach machzor, "And one should know that in establishing the order of prayer I have followed the sage who authored *Vaye'tar Yitzchak*, and I have printed most of the text on the basis of his view and decisions."

Furthermore, at times the Ravah mixes Sephardic and Polish versions into the authentic Ashkenazic texts. He was definitely a great grammarian, weeding out bad vowelization from the text, but his interest in sales in Minhag Poland communities led him to blend Ashkenaz and Poland, with additional changes in vogue in his day.

The traditionalist community of Frankfurt refused to accept the new Rödelheim prayer texts. An examination of the most important Frankfurt book of customs, *Divrei Kehillos*, by R' Shlomo Zalman Geiger (1792-1878), shows that he criticizes the Rödelheim siddur and machzor in dozens of places!

In later generations, Frankfurters began using the Rödelheim siddur for want of a better printed siddur, but they would write the correct versions in the margins throughout the siddur. Only a few of those notes made it to the printing press in later editions of the Rödelheim siddur, and even those were not always precise. Frequently they were contributed by secular members of the community who had some affiliation with the Reform movement. Those notes seem to bear the Reform imprint and consciousness.

Our great sage the *Chasam Sofer* praises the Ravah for his corrections of the *piyyutim* and for their translation. He writes that if not for the Ravah, people would have ceased to recite them in his generation. He does omit, though, praise of the actual version of the prayer text. Notice his emphasis on *piyyutim*:⁷⁹

The accomplished sage, our teacher R' Wolf Heidenheimer ...spent much time correcting the *piyyutim* and translating them into German, and if not for him the *piyyutim* would have already been forgotten and omitted in these generations, something that is clear to all.

He went to the trouble of amassing hundreds of texts necessary for such a task and invested a great sum of money.... Our eminent sages, the Chassidei Ashkenaz, had set in such a case the due privilege of his selling this work exclusively for twenty-five years, and no one may encroach upon his right.

Approbations for the Ravah's project from other contemporary sages are also directed toward his revival of the *piyyutim* in his machzorim, his translation of them, and his wonderful explanations. Not one word, though, is written about his siddur text and the version of prayers presented in his machzorim.

Had the Ravah seen all the siddurim of the Rishonim — the precise versions of which have become available to us only recently — he surely would not have printed versions which followed the myopic logic of his own generation.

---

⁷⁹. *Teshuvos Chasam Sofer*, Choshen Mishpat, end of §79.

Machon Moreshes Ashkenaz

Siddur Rödelheim served as a prototype for many siddurim in both western and eastern Europe. Some siddurim, such as the common German *Siddur Tefillas Yisrael*, by R' Yechiel Michel Zaksh (nineteenth century, Berlin), were transcribed entirely from the Rödelheim text. The widespread distribution of these siddurim brought about a change in practice in the small and medium sized communities which relied upon those texts. Large, precision-oriented communities such as Frankfurt, on the other hand, rejected Heidenheim's additions and changes and continued to pray according to the ancient versions preserved in old siddurim. In Frankfurt, the leader's siddur was written according to the accepted version there, and community members who appreciated the significance of a precise text would write corrections in their personal Rödelheim siddurim according to the customs of Frankfurt.

A very small number of these corrections were eventually printed in later editions of the *Siddur Sefas Emes* as alternate versions. Most of the distinctive characteristics of old Minhag Ashkenaz siddurim, though, were not recorded. For example, a note indicates that in the Sabbath evening prayers, the custom in Frankfurt was to say *poreis sukkas shalom*, and not *haporeis...* (the Sephardic version). There is no note, however, saying that in Baruch She'amar they said *Av Harachaman*, instead of *Ha'av...* (this too the Sephardic version).

Other examples of authentic Ashkenazic prayer customs are as follows: *Le'olam yehei adam yerei shamayim* is not recited at all, since it is only an introduction explaining the significance of what comes next. Birkos HaTorah are said before Parshas Tamid and not before Birkos Hashachar (and certainly not after Asher Yatzar, which would interfere with Elokoy Neshamah). Birkas Kohanim and Eilu Devarim, which come from eastern Europe, are not recited at all; rather, Korbanos (the sacrifice section) serves as the customary Torah study. Mizmor Shir Chanukas Habayis, a Sephardic custom, is omitted, as in Ashkenaz no Tehillim (Psalms) are recited before the blessing Baruch She'amar. The recital of Aleinu ends at *timloch bechavod*. The additions of the Ari are omitted, as they cause the sum of letters to deviate from the tradition of Chassidei Ashkenaz.

The fact that these deviations from Minhag Ashkenaz are printed in the siddur without any mention of their being inauthentic — and in some cases directly opposed to authentic custom — gave rise to the misconception that they are, in fact, part of the original nusach.

Therefore, the Nusach Ashkenaz siddurim of today are not authentic Minhag Ashkenaz texts at all. They are based on an Ashkenazic version with additions and changes adopted in later years in eastern Europe, just as Nusach Sepharad is based on a Sephardic version with many changes. A Sephardic Jew would not pray from an eastern European Nusach Sepharad siddur; similarly, an Ashkenazic Jew who wishes to follow the tradition of his ancestors will not find what he is looking for in the standard Nusach Ashkenaz siddur.

The time has come to print a siddur suitable for those who wish to pray according to the authentic text of ancient Minhag Ashkenaz.

Just as the sages did not allow their heritage to be lost in face of persecution and migration, so too today, those who thirst to discover the invincible spirit of the Torah heritage of our fathers have the opportunity to plow through the wreckage of World War II and bring our ancient culture back to life.

Those interested in learning more about the Ashkenazic heritage, are encouraged to see *Shorshei Minhag Ashkenaz*, a series by the same author.

יידיש - דייטש

אויס היבן איין היבן

אויפגרופען

אוסר

אכילה

אלמעמער

אמת, תורת אמת

אפשער?

ארבע כנפות

בויצען זי גוט, באו גוט!

בויצל

בחור, בחורשן, בחורים

אויברבחור as opposed to a

חורבחור

בחינת

ביסט דו אכל?

גוטן אורט, בית החיים

"בכל לבבך, ובכל נפשך, ובכל מאדך!"

בכבוד, בכבוד

[מיון] כל דבר

כל תפילה

בלבולים

בלט, שבתבלט

בנש לישט

בעלבות

בעכער and opposed to בעשער

בקלות ראש or בגילוי ראש

ברויכס

מצהקאפה or ברקען

בשלום, לחיים ולשלום!

גבדלטה חמץ

גבורה

גוטס אנבאיסען

גוטע שטופע

גומל בנשן

הוצאת והכנסת ספר תורה

Called to the תורה

Ironic Negation "Osser Sagt Schiller!"

Hebrew word for food

בימה [an elevated lectern where the תורה is read]

Truth, Really!, The Honest Truth

Possibly

A Four-Cornered Undergarment

A greeting conveyed on Seder night from

"אדיר הוא אדיר הוא, Bau Die Tempel Shiroh!"

Old Wares

Young Man, Little Young Man, Young Men

Someone who has not yet finished his Talmud studies

A driller of religious information

A Charming Person

Are you an אכל (walking around the house without shoes)?

Cemetery

"With All My Being!"

Syn. with Honorable, Dignified, Important, Beneficent, etc.

[Miserable] Person In Question

Prayer Leader

Confusion

Billet, i.e. A ticket for room and board with the

member of the community

Blessing the שבת or יום טוב Candles

Boss. Many people believe that the word "Boss" comes from the Hebrew contraction of the two words בעל הבית.

Kiddush Cup

Bareheaded or Levity

Upset

Breakfast food containing mashed מצה, sugar, hot coffee and milk.

Peacefully, In Good Health And Peace!

The leavened goods gathered the evening before פסח

Pomposity

good eating - after the יום כפור fast day

Parlor

The ברכה recited by those who have escaped danger

יידיש - דייטש

גם זו לטובה!

"גנז יאר שיקר אונ' פורים נשטרן!"

גנף

געומרט

גרוס גוט!

דהיס

דווקא

דלס

"דער מענש דענקט און גוט לענקט!"

דפיש

דקדקש גאפּה

ווימפּעל

וידערהלונג

וועראין

ונאמר אמן

זאיליש

חבר

חברותה

חוצפה (פונים)

חוקת הגוי

חוש

חיבע חנטער

חיפוס

חלוישית

חמימה

חמן באטעלן

חמר

חרפה

טינף

יארקדיש

יודענשטערן

יוד

Lit. This Is Also For The Good!,

Lit. "All Year Drunk And Sober!"

(Thank God it worked out!)

Thief

To count the Omer [i.e. Hast Du "G'Omert"?]

A greeting in God's name like "השם עמכם!"

Troubles

Defiance

Poverty

"Man Calculates And God Does!"

Clumsy

director of the shelter for poor Jewish families

Made from a swaddling cloth which had been placed under a baby during the ברית מילה, was cut into four long strips and sewn together. This roll was decorated and embroidered and later to be wrapped around a ספר תורה.

חזרת הש"ץ

organization

End Of Discussion

Of Blessed Memory

friend or member. A title given to a talmudic scholar, who has excelled himself in learning (Hungary, Germany).

Learning partner, Community

Gall (Face)

Gentile Custom

Sense

Cry Baby

Preparing the ספר תורה so the קריאה could easily find the place

Junk

Warmth

Disposing of the חמץ before פסח

Stupid Person

Humiliation

Bad Goods, Cheap Quality Items

The קדיש whose melodies span the year said on שמחת תורה

A six branched שבת oil lamp which was suspended from the ceiling

Jew (sometimes said by Gentiles with antisemitic meaning)

יידיש – דייטש

יום טוב-פויגלע

”יחד שמו!”

ירושה

שובבמן, ישובים

ישרונות

[שלא ב]כבוד, כבודיק

[איך כבע בושח] די כבנה בושח

כובד ראש

כת, ”שכונח”! [ישר-כחך]

פרימרוילין

לאינען

לויבהטען פעסט

להכיס [פנים]

לכוידעש

לערנען

מזירה

[מאד] מוצה

מזל

מילשדינג, פלישדינג, מינש

מלמת

ממזר בנדה

מנא מנא תקל ופרסין

מנשמה

מצהקלס

מצאיה

משוגע [משוי]

משורת, משורתים

Lit. “The Yom Tov Birdies”

Students on vacation from school.

“Blessed Be His Name!”

Inheritance

Country Jew, Villages

Honesty

[Without] Honor, Honorable

Lit. I Am Embarrassed, the humiliation

[“Die ‘Chabeneh Busheh’ Ist Zu Gross!”

“The shame is too great!”]

Lit. Heavy Head, Decorum

Strength, Well Done! (i.e. after someone has read a תפטר)

Shopkeepers

תורה Reading

סכות

In Spite of, Brazen

A dialect of cattle dealers and schmoozers

in the region of Franconia. A corruption of the

Hebrew words לשון הקודש.

learning i.e. the learning on the first night of שבועות

Fear

Reciting the ברכה of המוציא

A Lucky Person

Dairy, Meaty, Pareve (the term Pareve

comes from the name of a room in the בית המקדש)

A teacher

The worst thing to call someone

God has counted your kingship (and terminated it for you).

You have been weighed in the scales and been found wanting. Your kingship has been broken and given to Media and Persia.

[Daniel 5:25-28] (סנהדרין כב)

A corrupted form of “מאניה נשמה”

מצה dumplings

A bargain, My greatgrandmother would say,

”מיט מציאת גיבט מאן זאין גלט אויס!”

“With deals one gives (still) one’s money away!”

Mad, Crazy

Farm Hands, Servants

יידיש - דייטש

משומד	Baptized Jew, Renegade
משלשין	Stories
משפחה	Relatives
נביש [נבד]	Regrets
נדוניה	Dowry
"נישען פאר קידש אונ' נישען פאר הבדלה!"	"Not For קידוש And Not For הבדלה!"
נס, נסים	Miracle, Miracles "What Are You Waiting For, נסים?"
נר	Simpleton
סדרה	The weekly תורה portion, a סידרא contains many פרשיות
סארגנס	ימים נוראים (A white burial shroud worn on the קיטל and by some leaders of the פסח סדרים)
(ספר יונה איט) "עברי אנכי!"	"I Am A עברי [Jew]!" (how Jews identified each other)
עולה	Injustice
עמרצים	Uneducated People
עצה, עצת	Advice
ער קן גוט לערנען	He can learn well!
פושט	Simpleton
פסח פוץ	פסח cleaning
פרויענשול	ladie's gallery in the synagogue
פרומם	Religious
פרנס	President Of The קהילה
צו גוט וויל	"With God's help!"
"צום פסטס מאלס ואשן ונס נון אלס!"	A Seder saying "For the Festival meal all will wash (their hands)!" referring to the second washing before מוציא מצה
קוזן, קוזינים or קוזנימין	Rich Man, pl. Rich Ones
קלות ראש	Lit. Light Head, Irreverence
קיפה	Company
קנה-שנה	Jealousy
קפשאן	Yarmulke, Kippah, Kappel
קרירה	Cold
רויכס קיקל	Hothead
רומפעלנאכט	Packing the פסח dishes and pots and pans after פסח
רישת	Antisemitism
רשע	"The Evil Man", Antisemite
[מורה] מוריני הרב, רבנים	Distinguished Rabbi, Rabbis [as opposed to Rabbeim]
שאיטעל as opposed to שאיטעל	a wig, worn by Orthodox Jewish women after their marriage
"שבת במנוחה!"	"With Rest!"

יידיש - דייטש

שאלעט, (שאלענט, שאלענט)
שבתמגענדע

[מזות] שדייגין
שול
שולקלפון

שכורת
שכל
סצתן, בנן שלט
שמחה
שקמול
שקמיל

שמוציש, שמוץ
שמיני קמע די שוולמע
שמת

שנדה הויפל

שנדר

שנודל, שנודלן
שרוכה
שררה
תו ובו
"תוי, תוי, תוי!"
תחינת
תיש גביט
[מך] תכלית
תלמוד תורה חכם
תפלה
תפילין ליגן
תנודל

דשער/תשער, ברשית

[Not something to do or talk about on שבת]
A שבת dish, which must be prepared the day before.
maids who carried the pot with the שבת soup
from the bakers to the homes of the Jews
Bidding on מזות or כביודים in the synagogue
Synagogue
During the year of mourning, אבלים the were expected
make the rounds and wake the householders to come
to synagogue.
Goods
[Common] Sense, Understanding
Pots filled with Gesetzte Soup (Cholent) and smoked meat
Joy
The Unlucky Fellow
Unfortunate One
[my father would call me that when was sick]
Dirt(y)
The first swallows arrive when is שמיני read.
Synagogue caretaker or the candle that
lights the other תנוכה
Grammen, rhymed verses of color which wittily alluded
to happenings
A Yiddish corruption of the Hebrew שנדר,
("Because He Vowed").
The vow or pledge of a donation to the synagogue.
Mumble, Mumbling
Stench
A Genteel Person
A complete mess
Thankfully! [without the Evil Eye]
Special prayers or supplications recited by women
Lit. Table Prayer, Grace After Meals
Be Practical (Brass Tacks)
Scholar
סידור
Lay (don) תפליין
הקלה - ה, גאנץ/all, ג, נישץ/none - נ
/half, ש, שטל/put in. איין -
יום טוב and שבת

יידיש – דייטש

Many of the terms my father used have a קמץ or a שוויק at the end of the word,
many when used in conversational Yiddish, are pronounced as a סגול:

אַבֿות אַבֿותֿינעס	אַבֿות אַבֿותֿינו	אַכֿילה	אַכֿילה
אַפֿשר	אַפֿשר	אַלֿינֿבה	אַלֿינֿבה
אַלֿמעמֿר	אַלֿמעמֿר	בוֹשֶׁה	בוֹשֶׁה
בוֹחֶר	בֶּחֹר	בֵּל דֶּכֶר	בֵּל דֶּכֶר
בֵּל תּפִּילָה	בֵּעֵל תּפִּילָה	גִּבּוֹרָה	גִּבּוֹרָה
גִּנֵּב	גִּנֵּב	דִּכֶּרֶה תּוֹרָה	דִּכֶּרֶה תּוֹרָה
דּוֹקא	דּוֹקא	דִּרְשֶׁה	דִּרְשֶׁה
חֶבֶרָה	חֶבֶרָה	חֹל מוֹט	חֹל מוֹט
חֶכְמָה	חֶכְמָה	חֲמֹר	חֲמֹר
חוּצָפָה	חוּצָפָה	טִרְפָּה	טִרְפָּה
יְרוּשָׁה	יְרוּשָׁה	כֵּלָה, כֵּלָת	כֵּלָה, כֵּלָת
כֵּל נִדְרָה	כֵּל נִדְרִי	מוֹרָא	מוֹרָא
מִזֵּל	מִזֵּל	מִלֵּאכֶה הַשָּׁרֵת	מִלֵּאכֶה הַשָּׁרֵת
מִלְמֵת	מִלְמֵד	מוֹצָה	מוֹצָה
מִמּוֹר בִּנְדָה	מִמּוֹר בִּנְדָה	מְנוּחָה	מְנוּחָה
מִצִּיָּאָה	מִצִּיָּאָה	מְשׁוּגָע	מְשׁוּגָע
מִשְׁפָּחָה	מִשְׁפָּחָה	נְדוּנִיָּה	נְדוּנִיָּה
פִּרְנִסָּה	פִּרְנִסָּה	סִידְרָה	סִידְרָה
קִנְיָה שְׁנָאָה	קִנְיָה שְׁנָאָה	קִנְס	קִנְס
רִחְמָנִת	רִחְמָנוּת	רִשֶׁע	רִשֶׁע
שְׁבֵת	שְׁבֵת	שְׁחִינָה	שְׁחִינָה
שוֹכֶר	שוֹכֶר	שְׁלַח מְנָת	שְׁלַח מְנָת
שְׁמָחָה	שְׁמָחָה	שְׁמֵשׁ	שְׁמֵשׁ
שָׂרָה	שָׂרָה	תִּלְגָּם	תִּלְגָּם

“Where are the good old Frankfurt Jews?” “וואַ זינַט די גוטֿה אַלְטֿה פֿרַנקפורטֿה יודֿען?”

A popular Frankfurt Am Main expression my grandfather said, being nostalgic for the old style Frankfurt Jews.

“צֵת גֵּאִיט מִיר נִיכֵט אִין קוִיף הִינאַין, ווי קאן אַין מַעַנֵשׁ נִיכֵט פֿן פֿרַנקפורטֿ זאַין?”

“I cannot get it through my head; how can anyone not come from Frankfurt?”

“Jew, where is your left ear?” “This way!” “יוד וואַ איזט דאָס לינקֿע אויר? זוי רום!”

If someone said something far fetched. [the hand gesture is, to grab one’s ear with one’s hand over the head.]

The dictionary was compiled by utilizing the following sources;

“**Jewish Life in Germany**” Memoirs from Three Centuries, “**Jewish Life in the Village Communities of Southern Germany**” by Hugo Mandelbaum, “**Meine Erinnerung an Bad Homburg und seine 600-Jährige Jüdische Gemeinde (1335-1942)**” by Yitzchak Sophoni Herz, “**Portraits of Our Past**” Jews of the German Countryside by Emily C. Rose, and my family’s everyday conversational speech.

Vom Geistlichen Stand.

Here's an interesting excerpt from a 1754 lexicon of Hebrew terms used by Jews and translated into German. The Hebrew is transliterated into German for the ease of readers, who may not even know how to read Hebrew. Here's an excerpt under the category "Spiritual Terms:"

Vom Geistlichen Stand. - Spiritual Terms

Hebraisch	Teutsch	English Translation
Gallach	ein Geschorner oder Pfarrer	A shaved person, or pastor
Lamdan	ein Gelehrter	a learned person
Melamet	ein Schulmeister	a school master
Rabbiner	ein Juden = Priester	a Jewish priest
Rav	ibid.	ibid.
Rosch Jeschiwe	ein Jüdischer Rector. Mag.	a Jewish rector, magister
Balschem	ein Geister=Beschwörer	an exorcist
Bochur	ein Student	a student
Chason	ein Jüdischer Vorsinger	a Jewish song leader
Chosid	ein frommer Mann oder Pietist	a <i>frommer</i> man, or pietist
Zadidig	ein Gerechter	a righteous man
Schames	der Schul = Klopffer	the synagogue knocker
Bess Hackneses	die Synagogue	the synagogue
Tefilla	das Gebet	the prayer
Schir	Gesang	song
Orrun Hackodesch	der Altar darinnen die 10: Gebot stehen	the altar where the 10 commandments are contained
Omuth	des Vorsingers Stelle	the choirmaster's place
Allmemer	darauf man die 10. Gebot liset	where the 10 commandments are placed
Drosche	ein Predigt	the sermon
Migdol	der Kirch=Thurn	the church tower
Paimon	die Glocken	the bells
Zedocke	das Ullmosen	alms
Beß Chaiem	der Juden Begräbniß	the Jew's graveyard
Kewer	das Grab	a grave
Mazewa	das Grab=Stein	a grave stone
Kabron	der Todten=Gräber	tomb of the dead
Mitta	die Toden=Bahr	death bed
Orren	die Toden=Truhe	the casket for the dead
Meß	ein Todter	a dead body
Heureg	ein Erschlagner	a murder victim
Owel	ein Leid=tragender	the mourners
Kewura	begraben	burial
Kriereissen	über einem nahem Befreunden die Kleider zureissen	a nearby friend tears the clothes

From Friedrich Osterchrist "Hebräisch und Teutsches Sprach-Buch" (Regensburg 1754).

שרשי מנהגי אשכנז

spoke about the importance of reciting הרב שלמה זלמן אוירבאך ורב אלישיב זצ"ל and הרב שטיינמן שליט"א גדולי הדורות על מנהג אשכנז and ירושתו, שרשי מנהגי אשכנז as ספרים as discussed in such פיוטים.

אמירת הפיוטים

הפיוטים נקראו גם קרובות. יש אומרים שהוא מלשון קרבן, ויש אומרים שהוא מלשון קרוב"ץ - קול רנה וישועה באהלי צדיקים (ויש אומרים שקרוב"ץ הוא שיבוש של המילה קרובות, שבצרפת היו אומרים צ' ות' רפה שניהם בצורה דומה). יוצר הוא הפיוט שאומרים מיד אחר יוצר אור ובורא חושך, בלבד.

כתב השו"ע באורח חיים סימן סח, וז"ל: יש מקומות שמפסיקים בברכות ק"ש לומר פיוטים, ונכון למנוע מלאמרם משום דהוי הפסק. וברמ"א: ויש אומרים דאין איסור בדבר (הר"י ס"פ אין עומדין והרשב"א והטור) וכן נוהגין בכל המקומות לאמרם, והמיקל ואינו אומרם לא הפסיד וכו', וע"כ אין לאדם לפרוש עצמו מהציבור במקום שנהגו לאמרם, ויאמר אותם עמהם וע"ל סימן צ' סעיף י' (מהרי"ל וד"מ).

ובאמת בענין הפיוטים מצינו כמה טעמים שלא לאומרם.

- (א) בספר העתים (סימן קע"ג) כתב איך יניח אדם ברכה ותפילה של נביאים כמו שהיא ויקח לעצמו דברי כל גדול שבעולם, המספר בשבחו של מקום יותר מדאי נעקר מן העולם.
- (ב) עוד כתב שם שהוא משנה ממטבע של ברכות.
- (ג) ועוד שיש שם בקשת צרכים בשבת, ובשבת בטלו אפילו את תפילת שמונה עשרה מטעם זה. וכן הוא ברמב"ם פאר הדור סימן ר"ח.
- (ד) ובהערה שם (עתים לבניה) הוסיף שלש"ס שלנו מה שביטלו תפילת י"ח בשבת הוא כי לא אטרחוהו רבנן, וא"כ ק"ו שאין להטריח על הציבור בריבוי פיוטים.
- (ה) עוד שמעריבים דברי תורה באמצע התפילה וצריך להיות דברי תורה לחוד ודברי תפילה לחוד. ובספר העתים כתב בזה שהוא נתקן בשעת השמד משום עת לעשות לה' הפרו תורתך, אבל היום צריך לשוב ולא לאומרם.
- (ו) באבן עזרא הוסיף שבמקום שאין יודע פירושו אין זה ראוי לומר כן לפני מלך גדול ונורא שבידו להמית ולהחיות.
- (ז) אסור לאדם לבקש צרכיו בג' ברכות ראשונות, והרבה מהפיוטים הם בג' ראשונות.
- (ח) יש לדון מטעם הפסק. ובה חמור יותר פיוטים שבברכות דק"ש (ע' תרומת הדשן ס' פ"א שבטורח התירו הגאונים לומר פיוטים להפסיק בברכות), ובספר צרור החיים (להרב אברהם לוענשטאם רב עמדין, בתשובה בישישים חכמה) כתב שכל דברי הרמ"א שהמיקל ואינו אומרם לא הפסיד הם דווקא בברכות ק"ש שאסור להפסיק שם, אבל בחזרת הש"ץ שכבר התפללו הציבור והש"ץ לא היקל הרמ"א.

אבל למרות זאת:

היום כולם נוהגים להפסיק בפיוטים, בין בקריאת שמע, ובין בחזרת הש"ץ בג' ברכות ראשונות.

שרשי מנהגי אשכנז

שבספר העיתים שמדבר כנגד אמירת הפיוטים התחיל בתחילת דבריו (סימן קעב), וז"ל: נהגו עלמא ברוב מקומות למימר בשבתות הכל יודוך והכל ישבחוך עד שרפים עם אופני הקודש לא' אשר שבת מכל המעשים ביום השביעי נתעלה וישב וכו' עד בשמים ממעל ועל כל שבח מעשה ידך וגומר את הברכה כמו בכל יום והא מילתא הכין כתב מר רב עמרם (בהערות אגב, רב עמרם גאון כתב גם שבשמונה עשרה של שבת אומרים רצה והנחל שבתות לבניהם למנוחה למען שמך באהבה, מלך עוזר וכו', וע' בב"ח שמה שאנחנו לא אומרים כן הוא מכיון שכבר אומרים שאלה זאת באמצע או"א רצה במנוחתנו) והכי נהוג עלמא באתרין, ואנן לעניות דעתן חזי לן דהאי מנהגא אין לו עיקר וטעותא היא דלא אשכחן בעולם בתיקון רבנן לאדכורי של שבת אלא בתפילה בלחוד בברכה רביעית ובברהמ"ז בבונה ירושלים וכל המזכיר של שבת בשאר ברכות טועה ולא יצא י"ח מפני שהוא משנה מן המטבע שטבעו חכמים בברכות וכו', וכל הממעט באותן מנהגות ומתפלל התפילה לבדה בלא תוספת ובלא גירוע כדרך שתקנוה מאה ועשרים זקנים ובהם כמה נביאים שכרו שמור לפני המקום וכו' (ובתוספות ביוצר) חדא שמוסיפין בברכה מה שלא תקנו חכמים, [שלא תקנו חכמים] של שבת. ועוד שמסירין הברכה כמו שהיא סדורה בכל יום ומוסיפין במקומה דברים אחרים. וכן מה ענין בברכה זו לשנותה בין בשבת בין בחול והלא ברכה של שבת היא ואין בה צורך שאלה כמו בשמונה עשרה וחייבין אנו לומר אותה בין בשבת בין בחול כמו שתיקנו חכמים.

וסיים שם: הלכך מה שראוי לעשות בהכל יודוך מאן דבעי למימריה יאמר אותה לאחר ברכו קודם שיפתח ביוצר אור ומסיים הכל יודוך ואשר שבת מכל המעשים עד ומנחיל מנוחה לעמו ישראל ביום שבת קודש ואח"כ פותח בא"י אמ"ה יוצר אור ובורא חושך ומסדר הברכות כולה כמו בחול כדרך שתקנו חכמים בלא תוספת ובלא גרוע, וכתב שכן הוא נוהג.

ובאמת להלכה נראה שהחשיבו את קל אדון לפיוט, שבאשל אברהם (מבוטשאטש, מהדו"ת סימן נ"ב), דן בעניין לדלג בברכות ק"ש כדי להספיק עם הש"ץ, ונקט שקל אדון אולי נכון לדלג ואמרנו אחרי התפילה (אבל כתב שלקל אשר שבת שדינו שאם דלגו חוזר ואמרו מדינא אחר התפילה, לא ידלג, ואולי הוא עיקר נוסח ברכה מאנשי כנסת הגדולה).

ובג' ראשונות של שמונה עשרה אומרים זכרנו לחיים ומי כמוך ע"ש בספר העתים שכתב ואשכחן לרבינו הא"י גאון ז"ל דקאמר דלא רגילי רבנן בישיבה למימר הלין מילי כלהון כגון בחנוכה ופורים כשם שעשית להם נס כן עשה עמנו פלא ונסים וכגון בר"ה ויו"ה כזכרנו לחיים ומי כמוך וכתוב לחיים ואם הלין מילי דצרכי רבים ניהו ונהיגי בהו רוב ישראל למימרוןן מימנעי בישיבה לאדכורי, ובתשובה מרבינו גרשום (לקמן) הביא שגם בזה טענו שלא להפסיק (ושם הטעם לפי שאינם מענן הברכה). ובאמת במעשה רב סימן קס"ד כתב שהיה אומר את הפיוטים של ר"ה ויו"ה (למרות שלשיטתו הפיוטים הם הפסק), ובדברי שלמה הביא ביאור בזה, שמכיון שבלאו הכי מפסיקים את התפילה בזכרנו לחיים, שוב אפשר להפסיק בשאר דברים.

ובאמצע שמונה עשרה בודאי מפסיקים (שגם הספרדים אומרים את פיוט סדר העבודה ביום כיפור וכה"ג). ע' בשבלי הלקט (סימן כ"ח) בשם הר"ח שכתב המאריך והמקצר באמצעיות לית לן בה.

ובאמת כך פסקו להלכה:

רש"י בספר הפרדס (סימן קע"ד), שבלי הלקט (סי' כ"ח), מחזור ויטרי (סימן שכ"ה), רבינו גרשום מאור הגולה (סימן א'), שו"ת מן השמים (סימן נ"ח), ובתשובה מאהבה (סימן א') [יש לציין שבחרו דווקא את הסימן הראשון לדון בדבר זה], שדנו בדין אמירת הפיוטים והסיקו כולם שהוא ראוי ורצוי לכתחילה.

שרשי מנהגי אשכנז

פיוטים

"לא יהיה קל בעיניך באמירת פיוטים של קרוב", וחיוב על כל אדם לומר הפיוטים בשמחה ובכונת הלב בשפה ברורה, בי בבל פיוט ופיוט יש סודות נפלאים, ולא יהיו הפיוטים דומין עליך כמשא כי הפיוטים נתחברו על פי עצת מלאכי מעלה שנגלו לר' אליעזר הקלירי שסידר הפיוטים על פי אלף בית ועל פי תשר"ק כי כן מזמרים ומשבחים למעלה, וקבלה בידי מפי זקנים ומפי חסידים. מי שמקל באמירת קרוב"ץ ואומר שאינו חיוב כל כך לאומרם אינו מאריך ימים חס ושלום, כי כל היחידים שחברו הפיוטים היו גדולי הדור ואנשי מעשה אשר נעשה להם כמה נסים בחייהם ובמיתתם. ר' צבי הירש קוידנובר (ספר קב הישר פרק פו)

"Let the recitation of poetry (פיוטים) not be light in your eyes.... it is an obligation upon every person to say פיוטים with joy, concentration of the heart, and clear enunciation, because in every single פיוט there are wondrous secrets. The פיוטים should not appear to you as a burden, because they were composed according to the counsel of angels on high that were revealed to ר' אליעזר who arranged them in alphabetical order and reverse alphabetical order, since that is how they sing and praise on high....."

Upon attending a synagogue which omits פיוטים, they should not be said in the midst of the תפילה but after synagogue, since they may be considered a הפסק. Likewise, one should not add the introductory phrases (i.e. אור עולם וכו'), since they are only recited when פיוטים are actually recited. However, הרב וויזר שליט"א rules that if one is inspired by reciting פיוטים and it invigorates ones תפילה, one may recite פיוטים individually as they occur in תפילה along with the introductory phrases, even if the congregation does not recite them.

אמירת יוצרות בשבתות הפסקות

Q: For what purpose and special character do the שבתות הפסקות have, that יוצרות are recited?

A: Since there are many consecutive שבתות during which יוצרות are recited (from שבת שקלים until ראש א' סיון - ב' סיון), it would be considered an "insult" to skip a שבת and not say יוצרות, therefore they are said during the הפסקות as well. There is similar logic in regard to תחנון - ב' סיון is not said in order not to "insult" it, since it is occurs between days without תחנון, (therefore it is called euphemistically 'יום המנויות', a day of distinction).

By BaltimoreJewishLife.com/Rabbi Yirmiyohu Kaganoff

Question 1:

"Many people tell me that the lengthy recital of קינות on תשעה באב does not inspire them because they do not understand the passages. Is the mourning of תשעה באב intended to be simply a day of much tedium?"

Question 2:

"I once heard a רב give a running commentary to the קינות of תשעה באב, and he mentioned that the first קינה is a continuation of the פיוט recited during the repetition of the שמונה עשרה. But I never saw anyone recite פיוטים during the repetition of שמונה עשרה and do not even know where to look for them."

Question 3:

"As a child I remember that all the *shullen* פיוטים during מעריב on ימים טובים, and many did during קדושה on שבתות. Now, I see פיוטים recited only on ראש השנה and יום כפור. What has changed?"

Although these questions seem unrelated, they all focus on a central subject: the additions of פיוטים and other special passages in our *davening*, of which the קינות we recite on תשעה באב are one example. After an introduction explaining the background to the פיוטים, I will return to answer the first two questions.

What are פיוטים?

During the period of the ראשונים, the גאונים, and even earlier, great Torah scholars wrote prayers and other liturgical works that were inserted into many different places in the *davening*, particularly during the ברכות קריאת שמע (between ברכו and שמונה עשרה) and during the repetition of the שמונה עשרה. Standard *synagogue* practice, particularly among Ashkenazic Jewry, was to recite these פיוטים on all special occasions, including ימים טובים, mourning and fast days, and שבתות (see קיבב; רמ"א אורח חיים סח"א; קיבב). These פיוטים express the mood and the theme of the day, often recall the history of the day, and sometimes even provide the *halachic* background for the day's observance. At times, they served as a means for teaching people the הלכות germane to the day or season. Studying these פיוטים not only gives us tremendous appreciation for these days, but sometimes provides us with certain aspects of mystery, as I will explain.

There is also a humbling side to the study of פיוטים. All the פיוטים predate the printing press and bring us back to the era when all works had to be painstakingly hand copied. Most communities could not afford hand-written manuscripts of all the פיוטים, and therefore part of the job of every חזן was *to commit all the פיוטים to memory*.

Some of the more common "פיוטים"

We are all aware of the סליחות recited on Fast Days and during אלול and עשרת ימי תשובה, which are a type of פיוטים. Another famous part of *davening* that qualifies as פיוט is אקדמות, recited prior to קריאת התורה on שבעות. This introduction to the קריאת התורה was written by רבינו מאיר בן יצחק of Worms, Germany, who was one of the great leaders of Ashkenazic Jewry,

Piyut Curiosities

תפילת גשם and תפילת טל are commonly recited פיוטים. Other examples of פיוטים that are commonly recited include רש"י's pre-*bensching* poem -- דוי הסר -- authored by דוניש אבן לברט, an early poet-grammarian cited by רש"י in several places, which is recited before *bensching* when one will be reciting שבע ברכות -- and נודה לשמך -- which takes the same slot at a ברית מילה.

Double Duty

Some פיוטים are used in two different contexts. For example, the song frequently chanted at a גאל of אל ברכה, originated as a פיוט recited immediately before the close of the ברית, שירה חדשה, in ישראל. This פיוט, written by רבי יהודה הלוי, refers both to the splitting of the ים סוף and to ברית מילה and is therefore appropriate on both occasions.

Teaching תורה through פיוטים

Many times, the rabbis used poetry as a means of teaching Torah. For example, a very extensive literature of פיוטים lists and explains the מצות. Most of these pieces date back to the times of the גאונים; indeed, the famous count of מצות by רב סעדיה גאון is actually a poem.

Other examples include פיוטים that instruct us in different special observances throughout the Jewish calendar. Among the most famous is the יום כפור of סדר עבודה, which is already referred to in the גמרא, although the text they used is long lost. Dozens of different פיוטים were written in the period of the ראשונים and גאונים describing the סדר עבודה in detail. The ראשונים devote much *halachic* discussion to the technical accuracy of several of the versions they received from earlier generations, often taking issue and making corrections to the text of the פיוט.

ונשלמה פרים שפתינו

Reciting the סדר עבודה also fulfills the concept of "ונשלמה פרים שפתינו", "And let our lips replace the (sacrificial) bulls" (הושע יד:ג). The מדרש teaches that when we are unable to offer קרבנות, God accepts our recital of the procedure as a substitute for the קרבנות (שיר השירים ד:ג). This implies that we can achieve כפרה (atonement) by reciting these פיוטים with כוונה. Therefore, a person who recites the וידוי of the סדר עבודה and truly regrets his sins can accomplish atonement similar to that achieved through the וידוי recited by the כהן גדול.

Other "Substitute" Prayers

The same idea of ונשלמה פרים שפתינו is followed when we recite פיוטים that describe other קרבנות, such as, for example, the קרבן עמר, the water libation (ניסוך המים) of סוכות, or the קרבן פסח. We can achieve the drawing close to God that קרבנות achieve by discussing them and by longing for their return. This broadens the rationale for reciting פיוטים.

מצות Educating in Observing

Some פיוטים serve not only to teach תורה, but also to educate people how to correctly observe מצות. For example, the פיוט 'אלדי הרוחות', recited on שבת הגדול contains a lengthy *halachic* description of all the preparations for פסח, including detailed instructions for koshering and preparing the house. This *halachic*-liturgical classic was authored by רב יוסף טוב-אֶלֶם, the *halachic* leader of French Jewry prior to רש"י's birth. ראשונים and תוספות devote much

Piyut Curiosities

debate to the *halachic* positions taken by רב יוסף טוב-אלם in this poem, and later ראשונים, such as פיוט תם, edited 'אלדי הרוחות' to reflect their opinion of what is the correct הלכה. Since this פיוט serves to teach people the correct way to observe פסח, the ראשונים felt it vital that the text be *halachically* accurate. It is obvious that this פיוט was meant to be read, studied, and understood.

Who Authored Them?

You might ask how we know who wrote the different פיוטים, particularly when many are over a thousand years old?

In general, most פיוטים follow an אלף בית acrostic in order to facilitate their memorization. (Remember that they were written with the assumption that the חזן would recite them for the community from memory.) In many, if not most, instances, the author completed the work by weaving his name into the acrostic pattern he used for the particular פיוט. Thus, אלדי הרוחות begins with stanzas following an אלף בית pattern, but closes with stanzas that spell יוסף הקטן בר. פיוט חזק, which is the way רב יוסף טוב-אלם chose to "sign" this פיוט.

An Old Controversy

Early controversy surrounded the practice of interrupting שמע ברכות קריאת שמע or the repetition of שמונה עשרה to recite the יוצרות, the word frequently used as a generic word for all פיוטים inserted into the regular *davening*. (The word 'יוצרות' originally referred only to those פיוטים inserted after ברכו, shortly after the words 'יוצר אור ובורא חושך'. However, in standard use, the word יוצרות refers to all פיוטים inserted into שמע ברכות קריאת שמע or the repetition of שמונה עשרה.) The שלחן ערוך, reflecting accepted Sefardic practice, rules: "There are places that interrupt the שמע ברכות קריאת שמע, but it is correct not to say them, for they constitute an interruption" (אורח חיים). On this point, the רמ"א, reflecting early Ashkenazic practice, adds: "Others say that this is not prohibited, and the practice in all places is to recite them." Each country and community had its own special customs concerning what was said and when; often, this was recorded in a community ledger.

מסוד חכמים ונבונים

To acknowledge that these פיוטים interrupt the regular repetition of the שמונה עשרה, an introductory request, beginning with the words מסוד חכמים ונבונים (*Based on the tradition of the wise and understanding*) is recited prior to beginning the פיוטים of the repetition of the שמונה עשרה. These words mention that early great Torah leaders advised the introduction of these praises.

Why פיוטים have recently fallen into disuse

The וילנא גאון, in his commentary to שלחן ערוך (ibid.), explains both the position of those who encouraged the recital of יוצרות and those who discouraged them. **For the most part, the Lithuanian ישיבות followed the personal practice of the גר"א not to recite פיוטים during ברכות שמע (מעשי רב נ"ז) שמונה עשרה, קריאת שמע, and did not recite יוצרות during the repetition of שמונה עשרה.** (The יום כפור and ראש השנה on שמונה עשרה during the repetition of יוצרות ישיבות.) With the tremendous spreading of *shullen* that follow the practices of the ישיבות rather than what was previously followed by the Ashkenazic communities, it is increasingly difficult to find a *synagogue* catering to *yeshivah* alumni that recites the פיוטים. This answers the question

Piyut Curiosities

asked above: "As a child I remember that all the *shullen* recited **פיוטים** during **מעריב** on **ימים טובים**, and many did during **קדושה** on **שבתות** special. Now, I see **פיוטים** recited only on **ראש השנה** and **יום כפור**. What has changed?"

Unfortunately, due to this change in custom, this vast, treasured literature of the Jewish people is quickly becoming forgotten.

Who was the First **פייטן**?

The title of being the earliest **פייטן** may belong to **רבי אלעזר הקליר**, often referred to as the **ראש** **הפייטנים**, who authored the lion's share of the **קניות** we recite on **באב** as well as a huge amount of our other **פיוטים**, including **תפילת גשם** and **תפילת טל**, the **פיוטים** for the four special **שבתות** (**שקלים**, **זכור**, **פרה**, **החודש**), and many of the **יוצרות** we recite on **ימים טובים**. We know virtually nothing about him personally — we cannot even date when he lived with any accuracy. Indeed, some **ראשונים** place him in the era of the **תנאים** shortly after the destruction of the **בית** **המקדש**, identifying him either as **ר' אלעזר בן ערך** (**שו"ת רשב"א א:תס"ט**), a disciple of **זכאי** **ר' יוחנן בן**, or as **ר' יוחאי**, **חגיגה** **יג ד"ה ורגלי** (**אלעזר** **ר'ס**'s son, who hid in the cave with his father (**ברכות ה:כא**); others date **אלעזר הקליר** much later and even during the time of the **גאונים**.

We do not know for certain what the name '**קליר**' means. Since there are several places where he used the acronym '**קליר** **ברבי** **אלעזר**', it seems that his father's name was **קליר**. However, the **ערך** explains that '**קליר**' means a type of cookie, and that he was called '**קליר**' because he ate a cookie upon which had been written a special formula that blessed him with tremendous erudition (**III ערך קלר**).

Kalirian Curiosities

אלעזר קליר and **פיוטים** require studying rather than reading. They are often extremely difficult pieces to read, relying on allusions to **מדרשים** and historical events. Many commentators elucidated his works, attempting to illuminate the depths of his words. Also, he sometimes employs extremely complicated acrostics. This is sometimes cited as proof that he lived later, when such poetic writing became stylish, but, of course, this does not prove his lack of antiquity.

It is universally assumed that **אלעזר הקליר** lived in **ארץ ישראל**, based on the fact that we have no **פיוטים** written by him for the second day of **יום טוב** (**רגלי** **יג ד"ה ורגלי**). **תוס' ש' ברכות ה:כא**; **חגיגה יג ד"ה ורגלי**). **op. cit.** uses this evidence to prove that he lived at the time that the **בית דין** determined **ראש חודש** on the basis of visual evidence. However, the **יוצרות** recited immediately following **ברכו** on the second day of **סכות** clearly include his signature and follow his style. This, of course, would imply that **אלעזר הקליר** lived in a time and place that the second day of **יום טוב** was observed. If that is true, why would he have written special **פיוטים** only for the second day of **סכות** and not for any other **יום טוב**?

Perhaps **אלעזר הקליר** indeed wrote this particular **פיוט** for the first day of **סכות**, but subsequently **Diaspora Jews** moved the **יוצרות** he wrote for the first day of **יום טוב** to the second day! This approach creates another question, since the **יוצרות** recited on the first day of **יום טוב** were also written by him: Would he have written two sets of **יוצרות** for **שחרית** on **סכות**? There are other indications that, indeed, he did sometimes write more than one set of **פיוטים** for the same day.

Why is **את צמח דוד** Ignored?

There is another mysterious practice in some of his writings. The **פיוטים** he wrote for the weekday **שמונה עשרה** (such as for **פורים**) include a paragraph for every **ברכה** of **עשרה** except one, the **ברכת 'את צמח דוד'** that precedes **'שמע קולנו'**.

Why would **רב קליר** omit this **ברכה**? Perhaps the answer to this mystery can help us understand more about when he lived.

Answering the Mystery

Our use of the words **שמונה עשרה** to identify the focal part of our daily prayer is actually a misnomer, dating back to when this **ברכה** indeed included only eighteen **ברכה**. In the times of the **משנה**, a nineteenth **ברכה**, **למשמדים**, was added, and the **תלמוד בבלי** notes that this increases the **ברכות** of the **'שמונה עשרה'** to nineteen.

However, there is evidence that even after **למשמדים** was added, not everyone recited nineteen **ברכות**. A **תוספתא** implies that they still recited eighteen **ברכות** in **שמונה עשרה**, and that two **ברכות**, **ברכה**, **את צמח דוד** and **ובנה ירושלם**, were combined. This would explain why someone would not write a **פיוט** for the **ברכת 'את צמח דוד'**, since it was no longer an independent **ברכה**. Thus, if we can identify a place and time when these two **ברכות** were combined, we might identify more precisely when **ר' אלעזר הקליר** lived. It would seem that this would be sometime between the introduction of the **ברכת 'למשמדים'** and the **תלמוד בבלי**'s practice of a nineteen **ברכה 'שמונה עשרה'** became accepted.

Kalirian Controversies

The antiquity of **רבי אלעזר**'s writing did not save him from controversy. No less a **גדול** than the **עזרא** stridently opposes using **ר' קליר**'s works, arguing that prayers and **פיוטים** should be written very clearly and be readily understood (*Commentary to ה"א*). After all, the goal of prayer is to understand what one is saying. **עזרא** recommends reciting **פיוטים** written by **רב** **קליר**, which are easy to understand, rather than those of **ר' אלעזר**.

None of these criticisms should be taken as casting aspersion on **ר' אלעזר הקליר**'s greatness. The **שבולי לקט** records that he heard that when **רב אלעזר** wrote his **פיוטים**, the angels surrounded him with fire (quoted by the **מגן אברהם** at the beginning of **ס"ח**).

פיוטים in general, and his **קניות** in particular, are written in an extremely difficult poetic Hebrew. Often his ideas are left as allusions, and the story or **מדרש** to which he alludes is unclear or obscure. They certainly cannot be understood without careful scrutiny and study. Someone who takes the trouble to do this will be awed by the beauty of the thoughts and allusions. The **מגן אברהם** recited all of the **פיוטים**'s **קליר**, because he perceived their deep kabbalistic allusions (at the beginning of **ס"ח**).

The **קניות**

Having completed my general introduction to the role of **פיוטים** in Judaism, I want to paraphrase the first question mentioned above: Why are the **קניות** so difficult to comprehend?

Most of the **קניות** we recite on **תשעה באב** are authored by **ר' אלעזר הקליר**, whose works are typically written in a very poetic and difficult Hebrew. Many commentaries have been written on

Piyut Curiosities

the קינות, and the only way to understand his קינות is either to study them in advance, to read them together with a translation, or to hear a שיעור from someone who understands them. Furthermore, I recommend reading each קינה slowly so that one can understand what the author meant. This may entail someone reciting only a few קינות for the entire morning of תשעה באב, but he will understand and experience the meaning of what he read.

Other parts of קינות

קינות include several pieces that describe specific historical events, including the death in battle of the great king מלך יאשיהו, the personal tragedy of the children of גדול כהן, the burning of the twenty-four wagons of manuscript תלמוד and commentaries in Paris, and the destruction of Jewish communities during the Crusades. These קינות are not as difficult to understand as רב קליר's are, but, still, they are deeply appreciated by those who prepare them, or attend a קינות presented by someone who understands them.

Conclusion

We see that liturgical poems enhance our appreciation of the day and provide a background for our mourning. This is borne out even more with the several קינות that begin with the word ציון, which all bemoan our missing the sanctity of ארץ ישראל and our desire for the return of שכינה. Another קינה that stands out, קינה זו בהלוך, describes how הנביא ירמיה' gathered the אבות and the אמהות to pray on the behalf of the exiled Jewish people. This story is described greater in the moving מדרש which quotes how רחל beseeched God on behalf of the Jewish people. רחל points out the extent of sacrifice that she underwent to save her sister from humiliation. In the מדרש, רחל closes her prayer: "If I, who am flesh and blood, dust and ashes, felt no jealousy towards another woman married to my own husband, and went out of my way to guarantee that she would not be embarrassed, You, the living King, All-merciful... why were You zealous against idolatry, which has no basis, and why did You exile my children... allowing the enemies to do with them as they desired?" As a result, God responded with great mercy, replying: "For your sake, רחל, I will return the Jews to their home" (פסיקתא כד, איכה רבה, end of).

שרשי מנהגי אשכנז

כל תלמיד חכם שאומרים דבר הלכה מפיו בעולם הזה, שפתיו רוחשות עמו בקבר. שנאמר: "וְהָיָה בְּיָמֵי הַטּוֹב וְגו' דוֹבֵב שְׁפָתָי יִשְׁנִים:" (שיר השירים ז:). מה כומר על ענבים זה, כיון שמניח אדם אצבעו עליו, מיד דובב, אף שפתותיהם של צדיקים, כיון שאומרים דבר הלכה מפיהם של צדיקים, שפתותיהן מרחשות עמהן בקבר: (מסכת שקלים ז:)

כף הכינוי

Q: Amongst the manuscripts of אשכנז we find two מנהגים regarding the כף הכינוי. In some manuscripts it is in its pure Hebrew form (שו"א או סג"ל ואח"כ כף קמוצה) while in others it is in its Aramaic/Mishnaic Hebrew form (קמ"ץ ואח"כ שו"א תחת כף). In the ספרי מהרי"ל (סדר תפילות) Section 6 says, 'כל תיבה שמסיימת לך מן לך תן אמרו בסג"ל'. As HoRav Hamburger mentions in his introduction to the ספר מנהגי וורמיישא by רבי יוזפא שמש, the מהרי"ל was not חדשן, and on the contrary he only collected and recorded the authentic customs of אשכנז of antiquity. However, since so many manuscripts are in opposition to his custom as cited in הלכות ראש השנה, including מחזור וורמיישא, which was used by the בעל תפילה in Worms until World War II, is it fair to say that this was the מהרי"ל's own innovation, or is he merely recording the authentic custom of אשכנז?

A: The מהרי"ל did not innovate new מנהגים, but he would decide which מנהג to choose if there were some different מנהגים before him. In this case, he may have chosen the נוסח סג"ל before the כף, because this was one of the נוסחאות he saw, and for his own reasons he decided to accept this נוסח more than other נוסחאות. The מקור (אורח חיים in his commentary on חות יאיר) quotes the מהרי"ל giving credence to the notion that this was his practice on ראש השנה only. The מהרש"ס (ר' שבתי סופר) in the הקדמה כללית to his סידור quotes the מהרי"ל as well. He also quotes the מהרש"ל, as using the Hebrew form of the כף הכינוי and cites an example from the תפילות ראש השנה. The מהרש"ס himself precedes to apply this concept to all תפילות, because the Aramaic/Mishnaic Hebrew form of the כף הכינוי is a נקוד אשר שוה לזכר ולנקבה ואין ראוי לדבר כן. נגד הש"י להשוותו לנקבה.

קויף מערובית

Q: In Jüdisch Deutsch we find the word Kauf written as: קויף. How was this pronounced by Jews of אשכנז. Kauf or Koyf as it is written phonetically? Did this change over time. Is there any connection between the spelling of this word (and others) and the fact that in modern German when the diphthong 'au' has an umlaut over the letter 'ä' it is pronounced 'oy'? Is there any connection between any of the above and the corruption of the pronunciation of the vowel חול"ם in Hebrew?

A: The letter 'י"ד' was added to strengthen the pronunciation, as we have אלק in י"ד, even though one is not expected to pronounce a חיריק there (we don't say Eleycho, just Elecho, with an emphasis on the "le"). Therefore, when one wanted to write קאוף, he would write it as קויף, in order that the reader would make the "o" of the חול"ם not just a regular long "o", but an au. In שרשי מנהגי אשכנז (pg 249-250), HoRav Hamburger discusses this issue. He states there, that in Eastern Europe, the Jews read books in Yiddish Deutsch, and therefore קויף was mistaken to read Koyf instead of Kauf.

שרשי מנהגי אשכנז

חטף פתח תחת הרי"ש

Q: What are the rules that determine when, according to the ניקוד of וולף היידנהיים וסיעתו, a רי"ש, ר' וולף היידנהיים וסיעתו, gets a חטף פתח instead? A רי"ש must be preceded by a vowel, so (with the possible exception of a רי"ש preceded by another רי"ש that has a נח (שוא נח), any רי"ש preceded by (a consonant with a נח שוא beneath it), or that begins a word (like the רי"ש in ראוּבֵן), will have a שוא נח and not a חטף פתח.

A: Regarding the חטף פתח under the רי"ש I'm not sure if this is היידנהיים or not. If you look in the רודלהיים printings which were printed during his lifetime you'll find that the only (to my knowledge) word with a חטף פתח under a רי"ש is the word ברכו when it appears in תהלים (שוא נח), which is said on שבת and יום טוב. When it appears in all other places, it simply has a שוא נח. And in the רודלהיים printings published after his lifetime, all have a חטף פתח. And in the notes to his סידור on עבודת ישראל סידור Dr. Seligmann Baer wrote:

ברכו הרי"ש בחטף פתח כן צריך לומר על פי המסורת, שכל לשון ברכה אם יהיה הנגון על הבי"ת הרי"ש בשוא נח ואם הנגון על הכ"ף הרי"ש בחטף פתח חוץ מן אחד ולעלאה ברכת (דניאל ד':לא) ותמה על רו"ה שלמעלה בפסוקי דזמרה נקד בית ישראל ברכו רי"ש בחטף פתח) את ה' כדינו, וכאן שכח הכלל)

Regarding the words משרתי and משרתי he wrote:

משרתי הרי"ש בחטף פתח וכן משרתי כן צריך לומר וכן כל לשון שרת אשר נגון בת"ו וכן כל לשון גרש ולשון ברכך והוא בעבור אות הרי"ש, וראה למעלה במלת ברכו ודברי מה שכתב לבראשית י"ב, וכן כתב בהדיא בן-אשר מסורותיו

In the foreword titled סליחות to the 1855 printing of the סליחות, Dr. Seligmann Baer writes:

אומר יצחק בן אריה. בשנת תקצ"ד ויצא מתחת מכבש דפוס האדון לעהרבערגער סדר סליחות מוגה על פי סדור שהניח החריז ברכה רו"ה ז"ל שהגיהו אף בארו בקצת מקומות, ומאז ועד עתה שוב נדפס סדר זה פעמים הרבה. אך ראיתי ובדקתי בעיון דק ומצאתי כי בכל מטהרו הונח עוד מקום לי להתגדר בו בכמה מקומות אשר נשארו מוטעות אם לענין נקודתן אם לענין נוסחן. וע"כ קרבתי והגהתי עוד הפעם את כל הסדר ע"פ כללי הדקדוק וע"פ סדורים כ"י אשר חנני ה' והביאם לפני, ושמתי כל מגמתי שיצא סדר סליחות הזה מלובן ומזוקק מכל אשר היו לפני. רעדעלהיים, חדש אדר תרט"ו לפ"ק

פיאות / זקן

Q: Were "big פיאות" (which many place behind their ears) worn in אשכנז? How about shaving/growing a beard? Was it common among רבנים/regular population, only married etc. Was it reflective of the times? Even among רבנים which had beards, many had the typical "German Rabbi" type beard like הרב ברויער and הרב מערצבאך, which would obviously require one to shave.

A: There are many pictures of people (especially רבנים) in אשכנז with פיאות, some behind their ears and some in front (usually those who had a beard wore their פיאות in front and those who did not have a beard had their פיאות behind their ears). It was commonly accepted in אשכנז to have big פיאות, as opposed to a beard which was not deemed as important. In pictures of הרב הירש, his פיאות are visible behind his ears, and הרב וואלף היידנהיים had big פיאות as well. Shaving ones beard was commonplace in אשכנז dating back to the Middle Ages (many generations before the advent of Reform). Various types of beards were likewise sported. The תרומת הדשן states he was insistent on leaving 40 beard hairs on his chin, clearly therefore, he did not have a full beard.

הירש in his התורה פירוש suggests that פיאות form a symbolic separation between the front part and the rear part of the brain. The side of the head which is located in front of the ears, is the intellectual part, from the ears themselves and around the back of the head, is the more physical, the more sensual part. **One may therefore, even shave the hair on the back of one's head down to the scalp, however, one should let the hair in front the ears, which includes the whole side of the head, grow until it reaches the bottom of the ears.**

שרשי מנהגי אשכנז

נענועים בתפילה

Q: During תפילה, may one pace the floor? Also, is it the custom to sway or stand stationary?

A: מנהג אשכנז is not to pace during תפילה. In recent generations many places made a תקנה that one should not leave one's place, from the beginning of תפילה until the end, except for receiving an עליה or similar כיבוד. Swaying is מנהג אשכנז. Some were against swaying for Kabbalistic reasons. By the nineteenth century swaying became very rare, (because of strict גבאים הרב. ברייער, in an essay entitled "Our Way," describes what he does and does not consider being indigenous to the "Yekkish" way of life. On the topic of swaying during תפילה, he writes as follows. "The same holds true for our posture during תפילה. הלכה is silent on the preference of stationary versus a moving positions in regard to the intensity of כוונה during תפילה. The sainted אריז"ל, and with him many of our Torah Greats, assumed stationary positions during תפילה – and they were certainly not German Jews."

The מטה משה, a well known source of מנהגי אשכנז wrote the following:

"צריך אדם לנענע עצמו בשעת התפילה שנאמר 'כל עצמותי תאמרנה ה' וגו' וכ"כ הצרור המור פרשת יתרו וכן כתב הר"ר יונה בספר היראה וכן עשה מהר"ל שה' מתנועע בעת תפלתו"

(The מטה משה many times cites מנהגי אשכנז, even though he lived in Poland.

The reason being that the old מנהג פולין was very similar to מנהג אשכנז, and the מטה משה was a staunch supporter of the old מנהג.)

מסורת אשכנז

Q: Why is it that מנהג אשכנז is purported to be the most correct? I would think that since the Jews first settled in Italy after the second חורבן, that the מנהגים practiced there are the most authentic.

A: Our סידור is based upon two מנהגים - מנהג בבל (Babylonia) and מנהג ארץ ישראל. מנהג ארץ ישראל was transmitted through Italy, and מנהג בבל may have come through Italy as well, or maybe it came to Europe only later on, directly to אשכנז.

At the time of the גאונים in Italy, there were few תורה centers, and its possible that there were a few different מסורות (very little is known to us about European מנהגים from that time as opposed to Babylonia).

At the time of the ראשונים, the תורה centers were already established in אשכנז and people from Italy came to learn תורה in אשכנז. Therefore the most proper and well kept הלכה and מנהגים were kept in אשכנז from that period on. The (כלל כ) רא"ש remarks he relies on חורבן בית שני since the תורה has been kept by בני אשכנז since the days of שני. מנהג אשכנז, since the תורה has been kept by the בני אשכנז since the days of שני. (See HoRav Hamburger's "משמר מנהג אשכנז" (גדולי הדורות על משמר מנהג אשכנז). מנהג אשכנז became an important תורה center in אשכנז, and the מנהגים practised there, were most authentic (historically). מנהג אשכנז is based fully on מנהג בבל, and מנהג אשכנז has more elements of מנהג ארץ ישראל in it.

Q: How did it occur that נוסח אשכנז / ליטא are referred to as נוסח אשכנז?

A: Early on, the מנהג of those in ארצות אשכנז, contained slight variations between מנהג אוסטרייך (Austria) and מנהג ריינוס (Rhine). (By the way, in Northern Italy, מנהג ריינוס was followed.) מנהג אוסטרייך spread to Poland, Hungary, Russia and Lithuania, and every place east of the River Elbe.

שרשי מנהגי אשכנז

received its name 'מנהג פולין', since the printers wanted to sell their books of etc., so they wrote on the title page, the places these פיוטים or סליחות were said. פולין was mentioned first because it had the largest population, and therefore, the name became 'מנהג פולין'.

Eventually two types of מחזורים evolved. If printers wanted to sell מחזורים they called them 'אשכנז' since this was the מנהג used in ארצות אשכנז (Germany, Switzerland and France).

When the חסידים began using the Chassidic נוסח (which at first was called נוסח האר"י, then נוסח), they referred to נוסח פולין as נוסח אשכנז as well, since it wasn't נוסח ספרד, but in reality was indeed נוסח אשכנז. By the nineteenth century, one finds Poland's non-Chassidic נוסח referred to as 'נוסח אשכנז'.

Q: Is one always permitted to change back to the Ashkenazic מנהגים of ones ancestors?

A: The רב משה פיינשטיין and חזון איש maintain that the חסידים should revert to נוסח אשכנז.

addresses a variation of this question;

הנה ידוע שכל אנשי פולין ואונגארן ורוסלאנד... הם בני אשכנז אף החסידים ועד שנתפשטה שיטת החסידות התפללו כולם בנוסח אשכנז אך אח"כ התחילו ראשי החסידים להנהיג להתפלל בנוסח אחר באיזה שינויים... הם שינו מנהג אבותיהם ורבותינו אדירי עולם חכמי צרפת ואשכנז. ואין ידוע מעם ברור במה שחתירו לשנות נוסח הקבוע נגד הירושלמי שהביא המג"א ר"ם ס"ח? כי מה שיש אומרים שנוסח ספרד הוא נוסח כללי למי שאינו יודע שבמזמור עיין בחת"ם או"ח סימן ט"ז שבמל סברא זו. וגם לבד זה הא הנוסח שמתפללין אינו נוסח ספרד שהעתיק הרמב"ם דברוב הדברים הוא בנוסח אשכנז ורק באיזה מקומות שינו ונמצא שאין הנוסח לא בנוסח אשכנז ולא בנוסח ספרד... כשאחד רוצה לחזור ולהתפלל נוסח אשכנז שהוא נוסח אבותינו ורבותינו ודאי ראשי שהרי חזר לקדמותו. (אגרות משה אורח חיים. ב:כד)

[For example; Rav Dushinski said that חסידים who perform הגבהה before קריאת התורה for several generations (like the ספרדים), should change back to the מנהג אשכנז and perform קריאת התורה following הגבהה.]

ניטל נאכט

(Oberlander) says that עליו is recited aloud that night. The סופר cites from רבינו אייזיק טירנא that the reason for ניטל נאכט is אבילות, but he disagrees with him. He remarks that the Hungarian Jews would go to sleep early, wake up at midnight and learn the rest of the night. Since the גוים go to midnight ceremonies, this could cause a קטרוג on ישראל, since they are going to their worshipping in the middle of the night, and we are going to sleep. Therefore there should have been a תקנה that one should learn at midnight, in order that there won't be such a קטרוג. But the רבנים did not want to make such a תקנה to learn on this date, since it would seem that we are copying the מנהג הגוים, therefore the תקנה was not to learn until midnight, which would cause the תלמידי החכמים to go to sleep at the beginning of the night, and then begin learning at midnight.

שרשי מנהגי אשכנז

החתם סופר of the תשובה The following is:

הנראה לי, אפשר נהגו קדמונינו כן משום שלא ליתן מקום לבע"ד לחלוק ולשטן לקטרג, בהיות באותה הלילה כל העמים נועדים בבית אלהיהם מחצות ואילך כידוע, ועם ה' אלו ישנים על מטותיהם, אפילו לומדי תורה רובם ככולם נעורים תחילת הלילה וישנים אחר חצות, ולא רצו לגזור שיהיו כל ישראל עומדים השכם מחצות ואילך באותה הלילה כאלו אנו נגררים אחר חוקותיהם, וגדולה מזה נהגו לאכול באשמורת ערב ראש השנה שלא יחקו את המינים [שו"ע או"ח סי' תקפ"א ס"ב] מכ"ש שאין לגזור נדידות השנה בעת ההיא, ע"כ בהשכל מנעו הלימוד קודם חצות לגמרי, וממילא כל תלמיד חכם ישן תחילת הלילה ויקום אחר חצות, ומכ"ש בעלי משא ומתן הקובעים עתים לתורה בכל יום מסתמא בתחילת הלילה ואותה הלילה נמנעים מפני המנהג, ע"כ יעמדו אחר חצות לשלם חובתם דבר יום ביומו, וממילא יהיו כמה וכמה עוסקים בעבודת ה' אלו מפה ואלו מפה וחמת המלך שככה, וטעם זה הגון בעיני:

Some German abstained from learning תורה on the night of December 24th until midnight, while others did not have this מנהג. A difference between the German and Chassidish מנהג is that Germans *will* learn if the night of December 24th is Friday or Saturday, while Chassidim are not universal about this. שיעור הרב בריוער cancelled a regular Friday night due to it occurring on נאכט ניטל.

מוריני and חבר The titles

Beginning in the fourteenth century, individuals received the title 'חבר' and 'מוריני'. Originally, the title חבר was given to an individual who learned a few years in ישיבה and was able to continue learning by himself (more than the עם). The person would receive handwritten notice from the רב stating he had received the title חבר, and was called to the תורה the next שבת. Unfortunately, by the nineteenth century the big ישיבות in Germany were closed, and not many deserved the title חבר, so it was given to whoever would help and contribute to the community. It was bestowed voluntarily, for a special occasion; if his רב is the מסדר קידושין, and ascribes the חבר title within the כתובה, or for the person's sixtieth birthday. According to מנהג אשכנז, a רב receives פסקין שאילות and the title מוריני. It is given to one who is מורה הוראה and can סמיכה. The latest the title of 'חבר' is granted, is before an individual's קבורה (when the body is still present).

Yekke or Jecke - German Jew

In ארץ ישראל many people believe the term is an abbreviation for "יוצאי קהילות אשכנז". There are many theories as to its origin. Most historians are of the opinion that it was a derogatory term used by the Slavic nations, A name they gave the Germans out of jealousy, in an effort to ridicule them, since they were much more sophisticated and more well off. Later the Eastern European Jews used this term for the same reason trying to make fun of the Western European Jews. Having lost its negative meaning, it became just a nickname for Western Jews, referring to their jacket, and today the word Yekke is used with pride.

The "יְכֶּכֶּה עַמִּים" by saying: explains the words "יְכֶּכֶּה עַמִּים" (בראשית מ"ז: י') סידרא ויהי in רמב"ן:

"בעלי הדקדוק אמרו ביקחת ששרשו יקה. ופירשו בו לשון משמעות וקבול המצוה:"

Free Translation: A Yekke is someone with the proper discipline who follows and fulfills מצות.

רמב"ן הרב יונה מערצבאך was fond of pointing out this.

שרשי מנהגי אשכנז

Two of the rebbes of the Gerrer Chassidim stated the following about German Jews. The שפת ברכת (1847–1905), stated that they are wealthy since they recite ברכת אמת aloud. The הרב אברהם מרדכי אלטר, אמרי אמת (1866–1948), commented, that in the Holocaust 90% of the Polish and Lithuanian Jews were killed, whereas almost 66% of German Jews escaped. We may assume this to be a result of their concern for כבוד בית הכנסת and their refraining from talking during תפילה.

It is noteworthy that הרב שמעון שוואב related that the אמרי אמת once told him that “The Tzaddik of Frankfurt [Rav Hirsch] was a liebidge mussar sefer [a living mussar sefer].” The Gerrer Rebbe’s assessment and awe of Rav Hirsch should now come as no wonder.

The אמרי אמת was not the only rebbe to hold Rav Hirsch is high esteem.

On one occasion, while he was attending the shiurim of Rabbi Simcha Bunim Schreiber (1843 - 1907), a grandson of the Chasam Sofer and author of Shevet Sofer, Reb Shraga Feivel found himself the object of criticism when he was seen studying Rabbi Samson Raphael Hirsch’s works. Because Rabbi Hirsch wrote in German vernacular, his works still occasioned suspicion within the deeply conservative Hungarian yeshiva world of the day. Reb Shraga Feivel was summoned to appear before the yeshivah administration. At his “trial” he enlisted the assistance of an old Jew living in Pressburg, who testified that thirty years earlier, when his first wife’s mental disability forced him to seek permission from one hundred rabbis to take a second wife, the Divrei Chaim of Sanz had advised him to travel to Frankfurt-am-Main to obtain the signature for Rabbi Hirsch, telling him, “What I am to Galicia, he is to Germany.”

Placement of the עמוד and the אלממעמער (בימה).

The עמוד has been located in the front of the synagogue as far back as the tenth century! The reason being that the בעל תפילה represents and therefore stands, in the front of the congregation. We have many pictures and illustrations of synagogues, in which the עמוד directly faces the ארון הקודש. This includes the Synagogue in Altona, ערוך לנר the Synagogue in Cracow, רמ"א the Synagogue in Berlin, פני יהושע the Synagogue in Cracow, פפד"מ the Synagogue in Berlin, הרב שמשון רפאל הירש's Synagogue in Berlin. [In the פיוט recited during נוראים we say: מוסף ימים נוראים 'גשים מול ארון הקודש באימה' have a similar meaning, however, Hungarian רבנים of the nineteenth century, learned from the ספר חסידים, that the עמוד should not be face the ארון הקודש directly, for the reason that we may not request from God פנים מול פנים (face towards face). Therefore they said the עמוד should be to the right of ארון הקודש.

The Reform Movement wanted to have the אלממעמער in the same area as the עמוד, with both in front and up high, similar to churches. This was one of the first things the Reform changed (although there were two Orthodox synagogues that followed suit, as a compromise with those congregants who were influenced by the Reform). There are many תשובות concerning this issue, and many reasons were put forward for placing the אלממעמער in the center of the synagogue; a) in order for קריאת התורה to be heard better since it is likened to מתן תורה, where עם ישראל were encamped around הר סיני, b) in order for the הושענות procession to proceed around the אלממעמער, which is compared to the מזבח (Altar).

שרשי מנהגי אשכנז

צדקה Collecting

In one particular Yekkish synagogue, the Pushka sits at the entrance to the synagogue and people are supposed to give צדקה upon entering or exiting. No collection is made in middle of orenen. This was the custom in Berlin as well. The custom of collecting during orenen is a very disturbing one which distracts the ציבור from חזרת הש"ץ, קדיש, עלינו, etc.

תפילות ובקשות לפני התפילה

The ספרדי בקשות (שחר אבקשך, אני קראתיך, and יגדל) are not part of תפילה בציבור, and may be said in private. שחר אבקשך and יגדל were accepted in all קהילות אשכנז (except for וורמישא). שחר אבקשך is rarely seen, and although it is printed in the סידור פרנקפורט (5416), it was not included in other סידורים אשכנזי before the רודלהיים.

אורן - Oren

A word formed by the addition of the German infinitive suffix to the Latin "ora" ("pray") which was very familiar to every one in the Middle Ages, as it still is in Catholic countries, from its repeated use in the frequent litanies of the Church. "Oren" is used by Jews of German descent not so much to signify "to pray" as "to say one's prayers"; that is, to recite a set form of devotions, whether with the congregation or in domestic privacy. Among Jews resident in Slavonic lands, "oren" is replaced by "dawenen"; in England and America, more generally "daven." This word has been supposed (by I. B. Lewisohn originally) to be a varied pronunciation of the Middle English "dawen" in its lengthened form "dawenen," identical with the modern English "dawn," and referring especially to the prayer of early morning. But much more probably it is to be derived from the Arabic "da'wah" = invocation, although this word is not used in Arabic for "prayer," since "du'a" (from the same root, "da'a") denotes prayer. In some manner, however, perhaps through the Turkish, "da'wah" became known to the Jews of eastern Europe in the sense of "prayer," the verbs "da'wenen," "dawenen" being formed from it.

The woman who recites prayers aloud to companions unable to read the square Hebrew or rabbinic characters, or unprovided with books, is, on the other hand, called a Sagerin, from the German word "sagen" ("to say"), because while all the men "said" their prayers in Hebrew, the women as a rule "said" them—especially the less frequent piyutim and other passages reserved for festivals and the like—in "Tchines-Deutsch" or "Siddur-Deutsch" (*i.e.*, "prayer German").

שרשי מנהגי אשכנז

Both "oren" and "dawenen" are sometimes specifically used to connote the artistic and devotional elements in the musical intonation of the prayers according to the traditional Jewish manner; but this is only when one who publicly officiates as cantor is spoken of, and in the same sense an officiant is termed a "ba'al tefillah" (lit. "master of prayer," *i.e.*, "competent leader of the devotions"). When a private worshiper is alluded to, the terms are applied to the monotonous wailing chant in which the prayers were crooned in an undertone by congregants or private worshipers of a past generation in northeastern Europe. The melody of this intonation was a form of the plaintive strain which prevails in the recital of the *Kinah* and much other medieval Hebrew verse, and which, closely reproduces the melancholy that is so noticeable in much of the folk-song of the Slavonic peoples.

Jewish Encyclopedia

שבת שפינהולץ

In regard to the possible origins of the term **שבת שפינהולץ**, the following is by הרב חנוך ארנטריי, נשים גם נהגו באותם הימים לטוות ליום החתונה ולכן אומרת הגמרא בגיטין פ"ט ע"א שאם מעידים שראו "נשים טוות לאור הנר" זאת אחת הראיות שהיום שם חתונה. בימי הביניים קראו באשכנז לשבת שלפני החתונה "שבת שפינהולץ", עיין מגן אברהם תקנ"א ס"ק ו'

But there are some other explanations. This is what Hermann Schwab, "A World in Ruins" wrote:

The first festive harbinger of a wedding was the preceding Sabbath called Spinholtz. The origin of the word is disputed. One explanation, according to which it found its way to the German ghetto from the Italian Jews, traces it back to the Italian 'spinalzare' (to make merry). Others link the word with spinning, an activity which in the Middle Ages constituted a large part of a housewife's work. It may be a reference to the new home awaiting the young wife. Be that as it may, the Spinholtz Sabbath was a round of gaiety focused on the betrothed pair. The programme varied in different communities. The Friday evening as well as the Sabbath was taken up with visits to the homes of bride and bridegroom, and merry-making at the dance-house; which no community lacked. The bridegroom would already be wearing his ceremonial Sarbal (festive coat) and Mitron (cap), and the bride, too, would be dressed in festive garments. The ensuing days before the wedding also found the betrothed pair in this attire. The celebrations on the Spinholtz Sabbath were not confined to the home. They were no less manifest in the synagogue, where the bridegroom was the object of special honors and Spinholtz-melodies rang out.

Treasures of Ashkenaz

Four Methods Of Reciting תהלים

Comparison And Contrast of The Different Methods

In general, after various distractions, it seems that speeding, or excessive speed, is perhaps the greatest enemy of proper *כוונה*, and spirituality. (See פרק "תפלה בנחת ובמתינות" בספר 'שרשי מנהג אשכנזי חלק ד').

1) The צ"ש says/chants/sings the opening פסוק of the מזמור aloud, the קהל says the entire מזמור on their own until its conclusion, the צ"ש says/chants/sings the last פסוק aloud.

There is a significant probability and temptation for people to speed through מזמורים, since they are recited at their own pace.

2) The ש"ץ and קהל says/chants/sings the מזמור together (מניני קרליבך, מורחים, מורדים).

The recitation is usually quite slow and deliberate, which is an improvement in terms of battling the scourge of speed, and creating more ברוכה.

3) The ש"ץ says/sings/chants a פסוק, followed by the repetition of the פסוק by the קהל.
(Widely used when תהלים are said for a חולה or in an עת צרה).

It may feel needlessly slow, since it is essentially repeating each פסוק twice, once hearing, and once saying it.

4) The ש"ץ opens with the first פסוק, followed by the קהל responding with the next פסוק, and so on, until the end of the מזמור, when the ש"ץ chants the last פסוק aloud. (i.e. אנעים וזמירות)

It has an alternating interaction between the ץ"ש and the קהל, being active and passive, alternating between reading/speaking and listening/hearing.

Alternating Way Of Reciting תהלים (4 above) Background

While many are familiar with the first three methods, the fourth is less known. According to הרב מנהגים דק"ק ורמ"ש (חלק א', סימן ט', עמוד יב, הערה 3) in his notes, בנימין שלמה המבורגר, it is a very ancient method of תהלים recitation, and also a מנהג מפואר (glorious, beautiful custom), with origins in תנ"ך. It is further described in the ancient סדור attributed to ר' שלמה מגרמייזא, as being בנעימה, a pleasing recitation, song-like. In מנהג אשכנז it is employed on certain occasions, for example on ליל שבת, when a number of מזמורים are said as part of קבלת שבת. In the Middle Ages פסוקי דזמרה were read responsively by ש"ץ and קהל in a similar fashion. Therefore there is a great deal of קהל - ש"ץ interaction, which leads to more active involvement than there might otherwise be, and necessitates paying more attention. The קהל is more empowered, by not just following the ש"ץ's recitation, but rather being almost equal partners, or co-leaders.

אמר רב יצחק בר יוסף אמר רבי יוחנן:
'היוצא במלית מקופלת מונחת לו על כתיפו בשבת חייב חטאת': (שבת קמז)

רבי יוחנן stated in the name of רב יצחק בר יוסף, one who goes out into the public domain with a folded cloak resting on his shoulder on שבת, is liable for a חטאת:

Commentary:

The גמרא understands מלית to be a large four-cornered garment similar in size and dimension to the מלית used during תפילה today (ערוך השלחן ס' ש"א ס"ק פ"א); see also (ל"א) (ערוך השלחן ס' ש"א ס"ק). In Talmudic times, this garment was a normal part of daily attire (ריטב"א). It was generally worn draped over the head and shoulders in such a way that most of one's body would be covered by it; the sides of the cloak would flow down one's arms, and the end of the cloak would extend down one's back towards the floor (see רש"י and ערוך השלחן ad loc.). Here, though, the גמרא discusses a case where the cloak was not worn in this manner. Instead of allowing the cloak to drape behind him, the person lifted the back end of the garment onto his shoulders, in effect folding the cloak in half width-size (רש"י). His purpose in doing so was presumably to guard against the end of the cloak touching the ground and becoming soiled or ripped (see ערוך השלחן ad loc.). Since this is not the normal way the cloak is worn, the person is deemed to be carrying the garment rather than wearing it (see רש"י here and above, דף נ"ה. ד"ה חייב חטאת), and carrying from a private to a public domain is prohibited on שבת. [Since the cloak is not usually worn in this manner, the person cannot be said to be wearing the garment (see (אורח חיים ס' ש"א ס"ק כ"ט. ל'.

were בני אשכנז *not* מקפיד to fold the מלית over their shoulders, but to wrap their bodies in it, to wear it like a blanket. The מלית is considered clothing, not just something resting on one's shoulders. The חז"ל would wear it the same way as חזנים wear it today in בני אשכנז. This is discussed at length by רבי אליעזר רוקח. The רוקח's opinion is as follows, a) one should have two ציציות in the front and two in the back, (Those who wished to follow his opinion, would wrap two ציציות back around their neck!) According to the ancient מנהג this was not done, as most people were not מקפיד. People by not folding the מלית over their shoulders, might cause their ציציות to drag on the floor, this does not pose a halachic problem. (Those who wish to wear their מלית in a similar way to the ancient מנהג, and don't want to have the ציציות on the floor, should tuck in the bottom ציציות through their belt, in this way they fulfill all מנהגים.) The רוקח's opinion is quoted by the דרכי חיים ושלום (Munkaczer מנהגים Paragraph 35 of the footnotes). This was also the מנהג of many חסידים in the Ukraine and surrounding regions, including those of Chernobyl, Skver, Karlin-Stolin, and Belz.

"דאמר רב יהודה אמר רב 'כך היה מנהגו של רבי יהודה בר אלעאי:
ערב שבת ... ומתעטף ויושב בסדיניו המצויצין ודומה למלאך ד' צבאות'" (שבת כה:)

"אמר ליה רב יוסף לרב יוסף בריה דרבה: 'אבנך במאי זחיר מפי?' אמר ליה 'בציצית.
יומא חד הוה קא סליק בדרגא. איפסק ליה חוטא. ולא נחית ואתה במה דלא רמייה:'" (שבת קיח:)

שרשי מנהגי אשכנז טלית וכובע על הראש בשעת התפילה

טלית על הראש

בעת התפילה יש המכסים את ראשם הטלית, ויש שחובשים כובע לראשם אך ללא כיסוי טלית. מניין נובעים שני מנהגים אלה?

בגרמניה בימי הביניים נהוג היה לכסות את הראש בטלית של מצוה בכל תפילה שבה היו מתעטפים בטלית. כך עולה מדברי רבי יהודה החסיד בעל 'ספר חסידים' (ד' תתקע"ז): "היושב מעוטף בטלית בשחרית, ישים הטלית לפני עיניו, כדי שלא יסתכל אנה ואנה".¹ שימת הטלית נעל העינים אפשרית כאשר הטלית מכסה את הראש. אין זה הגיוני לדרוש מהמתפלל לכרוך את העינים בטלית בלא כיסוי הראש.

עובדה זו ברורה עוד יותר בדברי חכם איטלקי רבי יהודה יעלה ב"ר בנימין הרופא למשפחת העניים הריב"ן (ה' כ') רבו ובן דודו של בעל 'שבלי לקט': "ולי נראה להוריד הטלית על פניו טפה, שלא יסתכל הנה והנה, אלא יתכוין בתפילה".² עצה זו לא נאמרה לחכמים או לשליחי ציבור, אלא לכל אחד שרוצה לכון בתפילתו.³ והיא ניתנה ללא ספק לכלל המתפללים שטלית היתה מכסה את ראשם.

בחיבור נוסף מאותה תקופה, שמוצאו מחבל הריין בגרמניה, 'ספר מנהגים דבי מהר"ם מרוטנבורג', נמצאת עדות מפורשת לכיסוי הראש בטלית: "ביש מקומות נהגו החתנים הבחורים להתחיל עיטוף ראשן בטלית בחתונתם".⁴ לאחר חתונתם ודאי שהיו מכסים ראשם בטלית, אם כי לא ברור לנו אם בני מקומות אלה בעצם היו מתעטפים בטלית לפני חתונתם ומעת חתונתם כיסו את גם הראש, או שמא כל ההתעטפות בטלית של בני מקומות אלה החלה רק אחר הנישואין.

בידינו ציור מתוך מחזור משלהי ימי הביניים, בו רק הש"ץ עוטף ראשו בטלית ולא שני המתפללים מתוך הציבור. אולם לפי צבע הלבוש של שני המתפללים הנוספים בציור המקורי, אדום וחום בהיר, נראה שאין הם מעוטפים מטלית כלל, אלא בלבוש אחר, רק הש"ץ מעוטף בטלית בצבע לבן, ומדובר איפוא בתפילה מנחה או ערבית בה אין הציבור מתעטף בטלית, מלבד הש"ץ.

תלמיד של רבי ישראל איסרלין בעל 'תרומת הדשן' (ק"ן-ר"ך) העיד עליו כי היה "מניח הטלית על ראשו כל זמן שהתפילין בראשו, וכן עשו רוב בני אושטריך".⁵ לא היה זה איפוא רק מנהג הרבנים אלא של רוב הציבור באוסטריה.

בתקופה מאוחרת יותר עדיין המשיכו בקהילות גרמניה לכסות את הראש בטלית, והזכיר זאת רבי יוסף יוזפא שמש בעל 'מנהגים דק"ק וורמיישא' (שס"ד-תל"ח) בכתבו שהש"ץ "משים טלית של קהל על ראשו".⁶ לא רק הש"ץ אלא גם שאר המתפללים היו מכסים ראשם בטלית מעל המצנפת. זו היתה התרשמותו של המלומד הגרמני יעקב יוהאן שודט בקהילת פראנקפורט כפי שעולה מתיאורו בשנת תע"ד: "ליהודי... בבית הכנסת ... על ראשו יש לו את הטלית".⁷

טלית מעל הכובע

כאן אנו מגיעים לנקודה חשובה נוספת. נפוץ מאוד המנהג, לפחות מאז שלהי ימי הביניים, להניח את הטלית מעל הכובע שעל הראש. כך מתברר מתגובתו של בעל 'תרומת הדשן' הנ"ל על טלית בנו: "זכורנו כשבנו שלום ז"ל יורד לפני התיבה להתפלל, כשנפל טליתו מעל ראשו לאחוריו על עורפו, ואמר לי להגביה הטלית על ראשו, אף על פי דהוה מטרון על ראשו שקורין קפא".⁸

רבי שמעון עקיבה בער ב"ר יוסף הענוכש, ממגורשי ווינה בשנת ת"ל ששימש ברבנות בכמה עיירות בדרום גרמניה, הזהיר את המתפללים מפני עשיית אוהל בשבת, כאשר הכובע שמתחת לטלית הוא רחב תיתורה: "צריך להתעטף הטלית כמו טפה למעלה מראשו על המצנפת, כדי שגם יכסה התפילין. אבל בשבת אסור לכסות הטלית על המצנפת טפה למעלה מראש, משום אהל".⁹

בתחריטים מהמאה ה-18 של בתי כנסת בגרמניה, עדיין נראים רוב המתפללים כשטליתות על ראשיהם מעל כובעיהם. הכהנים בבית המקדש חבשו 'פארי מגבעות' בשעת עבודתם, כך גם במקדש מעט, בבתי כנסיות חבשו המתפללים כובעים. הפוסקים עודדו את חבישת הכובעים, בנימוק שהם תורמים למורא שכינה. רבי מרדכי יפה

1. ספר חסידים, כת"י פארמא, סי' תתשפ"ד.

2. דבריו הובאו ב'פסקי אור זרוע' לרבינו חיים ב"ר יצחק מווינא, ח"ב, ברוקלין תשנ"ז, עמ' תמט הע' 22.

3. עי' מהר"ל, באר הגולה, באר ד', רבינו החת"ם, תורת משה השלם, דברים, ירושלים תשנ"ב, עמ' קסה.

4. ספר מנהגים דבי מהר"ם מרוטנבורג, נו יארק תפרח"י, עמ' 83.

5. לקט יושר, ח"א, עמ' 13.

6. ספר מנהגים דק"ק וורמיישא לר"י שמש, ח"א, ירושלים תשנ"ח, עמ' נו.

7. J.J.Schudt - E. Frisch' Von der Frankfurter Juden Vergangenheit Berlin 1934, p. 50.

8. לקט יושר, או"ח, עמ' 20.

9. מהדורא בתרא של עבודת הבורא, זולצבאך תס"ז, דף לט ע"א.

שרשי מנהגי אשכנז

בעל ה'לבוש' (ר"ץ שע"ב). "בבית הכנסת... בראש מגולה לא יכנס אפילו במקום שנוהגים ללכת כן לפני השרים שזהו דרך קלות ראש מאד, כאלו אין לו מורא שכינה שעליו, וכשיש לו **כובע** בראשו יש לו אימה וכבוד ראש לפני יתברך".¹⁰ הוא ציין 'כובע' ולא 'כיסוי ראש' בעלמא, מחמת אותה סיבה שהצביע עליה רבי אברהם דאנציג בעל 'חיי אדם' (תק"ח-תקפ"א): "ישים כובע בראשו כדרך שהולך ברחוב ולא בכובע הקטן שתחת הכובע".¹¹ נימוק זה לחבישת הכובע השמיע גם רבי ישראל מאיר הכהן בעל 'משנה ברורה' (תקצ"ח-תרצ"ג): "צריך להשים בעת התפלה כובע בראשו כדרך שהולך ברחוב, ולא בכובע הקטן שתחת הכובע, כי אין דרך לעמוד כן לפני אנשים חשובים".¹²

הסרת הטלית מהראש

בסוף המאה ה-17 החלה מגמה של אי-הקפדה על כיסוי הראש בטלית אצל החזנים. רבה של קהילת וורמיישא רבי יאיר חיים בכרך בעל 'חות יאיר' (שצ"ח-תס"ב), ראה זאת כרפיון והוכיח את החזנים שלא כיסו ראשם בטלית: "ש"ץ... נכון שיכסה ראשו בטלית... ויהיו דברי אלה נגד המשחיתים שמטילים העטרה של טלית אחר גיוס כל התפילה, ואין זה רק קלות ראש", וזהו "מוסר לחזנים שמטילים הטלית אחר גיוס".¹³ עוד התאונן על מה ש"בכפרים ועירות קטנות, אף בעלי יכולת ירע עינם מליקח מצנפת וטלית של מצוה, ואפילו אותם שיש להם ומונחים לפניהם, מתעצלים מלבושם ולהם לטורח, אוי להם מיום הדין".¹⁴ עדות על רפיון בכל ענייני עיטוף טלית.

במשך הזמן הקפידו רק המדקדקים על כיסוי הראש בטלית, עד שנחשב להנהגה בלעדית של תלמידי חכמים, שהתחמקו ממנו בעלי בתים רגילים. בדרשה בפראנקפורט בשנת תקס"ו, הוכיח רבי צבי הירש הלוי הורוביץ אב"ד פפד"מ, את הזלזול של המון העם בעיטוף הראש בטלית: "דרך היצר הרע לעשות הבעלי בתים בבית הכנסת לעם הארץ, שלא להאריך בתפילה, גם **שלא להתעטף הטלית על ראשו**, כדרך שמתנהג התלמיד חכם, ומסיתו למנוע מדברים כאלה, שלא יאמרו עליו הבריות: לא עם הארץ חסיד".¹⁵

המנהג הישן, לחבוש כובע ומעליו לעטוף הטלית - נשתקע, מפני השתנות צורת הכובעים. בקוים כלליים ניתן לומר כי נתפצלו בדורות האחרונים בני מרכז אירופה ומערבה מבני מזרח אירופה, שאלו הקפידו על חבישת כובע בשעת התפלה בלא טלית על הראש, ואלו על עיטוף הטלית מעל הראש בלא חבישת כובע. אמנם נמצאו אף בערי ליטא יהודים רבים שלא כיסו את ראשם בטלית, ובעיר ידועה כמו בריסק רק שליח הציבור היה מכסה ראשו בטלית.¹⁶ מאידך במרכז אירופה יש שהטיפו לכיסוי הראש בטלית והסרת הכובע, כמו רבי שמואל עהרנפלד אב"ד מאטרסדורף בעל 'חתן סופר' (תקצ"ה-תרמ"ג), שהעלה חשש, שהכובעים חדישים שבימיו דוחקים את התפילין לכיוון המצח, ולכן היתה נטייתו לעודד את הסרת הכובע לגמרי: "הנה במדינתנו [אוסטרו-הונגריה] יראים ושלמים מונעים מלתת טלית על ראשם, שלא להתלבש במנא דתלמיד חכם, אבל בכל מדינות... משימים הטלית על ראשם ומסירים הכובע העב, כדי לקיים מצות תפילין בשלימות, ואשרי להם, וכן יעשו יראי ה', ולא יבושו מפני המלעגים".¹⁷

ברוב המקומות באירופה המערבית בתקופת המאוחרת רק הרבנים כיסו ראשם בטלית, וכאשר הופיע מאן-דהו שלא היה ידוע כרב וראשו מעוטף בטלית, היו מעירים לו על חוסר הנימוס שבדבר. הדבר היות גם קרקע פוריה לפריחת חידודים ושנינות. מסופר כי צעיר אחד נראה בבית הכנסת של ווירצבורג מתפלל וראשו עטוף כולו טלית. פנה אליו הרב גדליהו טאכאור ואמר לו: "בחור! אתה כתלמיד חכם יודע היטב שאסור לעם הארץ להתפאר באופן כזה".¹⁸

פרופסור אולריך גרהארדט, מלומד גרמני שבין השנים תרס"ב-תרצ"ג חקר בדקדקנות את מנהגי ישראל בכל ארצות תבל, ציין בענין זה: "בארצות המזרח נוח למשוך את הטלית מעל כיסוי הראש [הטורבאן]. לעטוף את הטלית מעל כובע אירופאי, התבטל כמעט בכל אתר ואתר, ומנהג זה קיים עוד רק **אצל מעטים בקהילות זרם גרמניה**".¹⁹ עוד סיפר כי מצא בבית הכנסת אחד בקראקא יהודי שהתפלל בשבת לפני התיבה עם הטלית מעל השטריימל!²⁰

כיום יחידים מזקני בני עדות המזרח עדיין חובשים כובע ומעליו כיסוי הטלית.

10. לבוש התכלת, סי' קנ"א סעיף ו'.

11. חיי אדם כלל כ"ב סעי' ח'.

12. משנה ברורה, סימן צ"א ס"ס י"ב.

13. מקור חיים, סי' נ"ג סעיף א'.

14. שם, סי' קנ"א סעיף א'.

15. רצ"ה הורוויץ, לחמי תודה, אופיבאך תקע"ו, דף ז טור ד'.

16. מפי הג"ר אהרן לייב שטיינמאן שליט"א, יליד בעיר בריסק.

17. קונטרס 'אזהרות בענין קדושת תפילין', בסוף תולדות המחבר בשו"ת חתן סופר.

18. ישעיהו וולפסברג-אביעד, דברים של עצמי, ספר אביעד, י-ס תשמ"ו, מע' נד.

19. U. Gerhardt, Jüdisches Leben im Jüdischen Ritual, Heidelberg 1980. p. 48.

20. שם, עמ' 180.

Treasures of Ashkenaz

אשכנזים COMMONLY PRACTICED BY מנהגי ספרד

- 1) אריז"ל with the צפת, ר' משה בן מכיר - מודה אני
- 2) ר' משה בן מכיר - ברכת המזון at meals before תהלים
- 3) קבלת שבת
- 4) תיקון ליל שבועות והושענא רבא
- 5) רמב"ם and the אבודרהם by קדיש זרבנו

ספרדים COMMONLY PRACTICED BY מנהגי אשכנז

- 1) Answering שמו ברוך הוא וברוך שמו upon hearing ברכות, from the חסידי אשכנז, promoted by the רא"ש.
- 2) מוצאי שבת on ויתן לך Saying.
- 3) מהרי"ל first mentioned in the תשליך.
- 4) ספרדי גדולים accepted it, other מחבר Although the ערב יום כיפור on כפרות.
- 5) Moroccan ספרדים have more מנהגי אשכנז, due to the influence of the רא"ש.

ספרדים AND בני אשכנז SHARED BY מנהגים

- 1) Boys wear טליתות. If you see a בחור with a טלית, is either a ספרדי or אשכנז.
- 2) The חופה at a חתונה. The original חופה, which was widely prevalent in ancient days, was a טלית (meaning a טלית draped over the חתן and כלה). As per the ancient expression חופה אותה (Chofeh means to cover). ספרדים and בני אשכנז practice this ancient מנהג .
- 3) תפילין with small בתים. Both בני אשכנז and ספרדים had small תפילין.
- 4) Reading הפטרות from a ספר אפטרותא (a collection of הפטרות written בקדושה on a קלף).

מנהגי ספירת העמר

This is a brief summary of the different customs,
as to which days between פסח and שבועות have the עמר period restrictions.

A- The אריז"ל, as per the שערי תשובה 493:8, who is quoted by ר' שמעון אידער, "Halachos of פסח - A Digest", vol II, pp 330-331. It's also mentioned by ר' בלומנקרנס, "The Laws of פסח", 5753/1993 edition, pp 17-2, 17-3, as custom 4a. - The מהרי"ל personally followed this practice, no haircuts from פסח until ערב שבועות including בעמר ל"ג.

(All of these use the phrase "עד ערב שבועות" implying that one may get a haircut during the day. They make no mention of not having to observe בעמר ל"ג.)

B- Same as A, but ends the morning of the first day of the הגבלה שלשת ימי.

C- רמ"א 493:2, as per משנה ברורה 493:6 and ביעור הלכה "יש נוהגים". In the ב"ה, it is the second custom listed under the first opinion. It's mentioned in the אגרות משה (2nd custom) and ר' שמעון אידער (ibid; B), quoting this רמ"א (ibid; custom 1) and אהרן ר' (ibid; custom 2). The last two sentences of the תשובה, ר' משה says that the רמ"א was giving this opinion for ספרדים, disagreeing with the מחבר (next).

D- ערוך השלחן 493:2, as explained in the משנה ברורה (ibid) and באר היטב (ibid; 1st custom in the 1st opinion), the ערוך השלחן 493:4, אגרות משה (ibid; 1st custom), ר' שמעון אידער (A) and ר' בלומנקרנס (custom 2). The מהרי"ל taught his בוחרים from פסח until after בעמר ל"ג.

E- באר היטב (ibid; 2nd opinion). He takes this as an explanation of K, and not a separate custom. אגרות משה (מנהג 6th), quoting the מגן אברהם (no reference), however, ר' משה holds no one follows this מנהג. Of the thirty nine days, six are going to be שבתות, leaving thirty three.

F- אגרות משה (5th minhag), quoting מ"ב 493:15 from סידור דרך החיים. **This is the custom of חורבן in general. [This was true not only פפד"ם, but Germany before the פרנקפורט. The rationale is simple: all days from פסח to שבועות except for days on which תחנון isn't said. (NB: On פסח שני, it is said.)]**

G - מגן אברהם, as per בער היטב 493:8, MB 493:15 (who also quotes חיי אדם), ר' בלומנקרנס (C, "The is..."), ר' שמעון אידער, אגרות משה (4th minhag), ערוך השלחן (custom 3b), אהרן פלדער, and is the custom in Elizabeth, New Jersey.

H- אור זרוע 493:3, quoting בער היטב

I- ר' בלומנקרנס (custom 3a)

J- ר' אהרן פלדער, 5 מגן אברהם and 3 רמ"א quoting the אגרות משה (3rd מנהג).

K- רמ"א 493:3, first opinion, as explained by משנה ברורה 493:14 (2nd half) and 493:15 (1st sentence), בער היטב 493:7 (quoting the ב"ה), ביאור הלכה (ibid; 2nd opinion), ר' שמעון אידער (C: first 2 paragraphs).

L - The usual custom at the time of the מהרי"ל was - from אייר ר"ח until after בעמר ל"ג.

מנהגי ספירת העמר

M - ... or, according to the **מנן אברהם**'s understanding, from after **ר"ה אייר** until after **ל"ג בעמר**.

N and O - are variations on L and M, respectively, according to those **פוסקים** (מהרי"ב) who allow shaving on **ערב שבת** in case of **ל"ג בעמר** being on Sunday.

O - has only fourteen days, and something between this and nineteen (L) was common specifically in those areas that had a local and fresh memory of the Crusades.

P - The longest **שיטה** in comparison observes fifty days (including the afternoon of **ערב פסח** and **ערב שבועות** until daytime), or in theory, 51.5 days, even if **ערב שבועות** is a **שבת** shaving is not allowed on this **ערב שבת**.

ר' משה lists six customs, given here as: D, C, J, G, F, and E. **ר' משה** says that the **רמ"א** ruled against the first of these (i.e. D), and that in practice, no one follows the last (E). He shows that the other four are variations of the same **מנהג**, and therefore one can switch among them without **התרת נדרים**.

The two most common **מנהגים**, are probably C and either J or K.

The following days are observed with the restrictions of the עמר according to the מנהגים listed: [All methods include ה' אייר, and the afternoon before בעמר ל"ג.]																
A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	
x	x	x	x												x	פסח
x	x	x	x												x	אסרו חג
x	x	x	x												x	כ"ד - כ"ט ניסן
x	x	x	x			x					x	x	x		x	א' ראש חודש אייר
x	x	x	x			x	x				x	x	x		x	ב' ראש חודש אייר
x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	ב' - י"ז אייר
x	x	n	x			n	n	n	n		n	n	n	n	x	ל"ג בעמר
x	x		n	x	x	x	x	x	x	x					x	י"ט אייר
x	x				x	x	x	x	x						x	כ' - כ"ט אייר
x	x					x	x	x							x	ראש חודש סיון
x	x					x	x	x	x						x	ב' סיון
x	n					x	x	x	x						x	א' יום הגבלה
x						x	x	x	x						x	ב', ג' יום הגבלה
n						n	n	x							x	ערב שבועות

Treasures of Ashkenaz

Innovations ל"ג בעומר and מנהג אשכנז

By Treasures of Ashkenaz אוצרות יהדות אשכנז

And The Traditional Way Of Enjoying The Day מנהג אשכנז

- 1) One does not observe a טוב יום not mentioned in ש"ס and פוסקים (חתם סופר יורה דעה רל"ג). Making a holiday out of the day a צדיק passed away (aka הילולה) runs contrary to the גמרא which mentions such a day as a day of fasting. In מסורת אשכנז the term used for such a day is יאהרצייט, a day of fasting and introspection. We don't make a small village in northern ארץ ישראל the focus of a giant pilgrimage, greater than ירושלים עיה"ק. **בני אשכנז are משמח because the תלמידי ר' עקיבא ceased dying.**
- 1) The bonfires which are part of the "celebration" create giant clouds of smoke. Pollution and smoke inhalation can be dangerous to people and the environment. Some people suffer from the smoke, have to stay inside all day and night and keep their windows closed. Contractors in ארץ ישראל complain of significant losses from wood disappearing from building sites. **It is a day when בני אשכנז students are given leisure.**
- 2) What are the origins in our tradition of bonfires in connection with such a day? There are those who do so, all over the world as well, something which was not done in the past. **בני אשכנז enjoy music and conduct weddings.**
- 3) Upsheerin is not מנהג אשכנז at all. This topic has been well covered by ג' ראש חודש אייר **take the first haircut since בני אשכנז**.
- 4) ח"י רוטל משקה is a Chassidic סגולה, connected to the מירון event. Interestingly though, in the יי"ש gave תלמידים (ר' יוזפא שמש), ספר מנהגי וורמיישא within reason of course, probably for 'making a לחיים'. **בני אשכנז believe there is a place for משתה ושמחה.**

תפלת שחרית only at תחנון one does not recite מנהג אשכנז According to.

Many גדולים, not only אשכנז, but also great Chassidishe רבנים and ספרדי גדולים, deliberately do not participate in this event. מירון to go told his תלמידים רב שך זצ"ל. רב אלישיב שליט"א, has never gone to מירון as was reported in the Jerusalem Post. He stated he feels closer to רשב"י learning a גמרא.

If the חתם סופר voiced reservations about the מירון pilgrimage close to two hundred years, when the attendance there was presumably much smaller than it is nowadays, would his reservations not be much greater today?

Without getting into the question of possible חילול שבת caused by preparations for ל"ג בעומר, when it occurs on Sunday like this year, and whether it is actually the יאהרצייט of ר' שמעון בן יוחאי.

דיני פריסת שמע ומי שלא שמע קדיש וברכו.

אם יש ב"א שהתפללו כל א' בפ"ע ביחיד או שאחרו לבוא לביה"כ ולא שמע קדיש וברכו, עומד אחד ואומר קדיש וברכו, וברכה ראשונה של יוצר אור בלבד, וזהו נקרא פורס על שמע שנזכר במשנה ל' חתיכה (כמו פרוסה המוציא) שא"א אלא קצת ממנה ואסמכוה אקרא בפרוע פרעות בישראל בהתנדב עם ברכו ה' ה"פ בפרוע מל' כי פרוע הוא, ות"א ארי בטיל הוא, כלומר כשבטלו ולא עשו מה שמוטל עליה' לעשות אז יתנדבו העם לברך ה', ויש מוסיפין עוד לאחר שסיים ברכה ראשונה דיוצר מדלגין ואומרין אבות וגבורות וקדושת השם, וזה נקרא עובר לפני התיבה השנוי במשנה ואין עושין דברים הללו אלא בעשרה ואומרין אותו אפ"ל בשביל אחד שלא שמע, ובמדינות הללו אין נוהגין לפרוס ע"ש אלא אומר קדיש וברכו ועונין ברוך ה' והולכין להם ומי ששמע ברכו מפי מעולה לקרות התורה דיו ואע"פ שעדיין לא הגיע ליוצר, כשענה ברוך ה' המבורך, יצא י"ח מכל המקום. ומי שלא יוכל לקבץ מנן עשרה יתקן מה שבידו לתקן, להשלים חסרונו בפסוקים וברייתות המדברות מענינים אלו, ונציגם כאן שהם סדורים בספרים.

מי שמאחר לבא לבית הכנסת ולא שמע חצי קדיש קודם ברכו בשחרית יאמר זה.

זה אומר אני במקום חצי קדיש וקודם ברכו של שחרית.

במדבר י"ד: יעֲתֶה יִגְדֶּל־נָא כַּח אֲדֹנִי כְּאִשֶּׁר דִּבַּרְתָּ לְאָמְרִי: יִחַזְקָאֵל לֵחֵכְךָ וְהִתְנַדְּלִיתִי וְהִתְקַדַּשְׁתִּי וְנִדְעִיתִי לְעֵינֵי גּוֹיִם רַבִּים וְיִדְעוּ כִּי־אֲנִי יי: תכלים קדש ברכי נפשי את־יי אֱלֹהֵי גְדֻלַּת מַאֲד הוֹד וְהַדָּר לְבָשֶׁת: לְהוֹא שְׁמָהּ דִּי אֱלֹהֵא מְבָרַךְ מִן עֲלָמָא וְעַד עֲלָמָא דִּי חֲכָמְתָא וּגְבוּרָתָא דִּי לָהּ הִיא: אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֹוי כָּל הָעוֹנָה אִמֵּן יְהֵא שְׁמִיהּ רַבָּא מְבָרַךְ לְעָלְמָא וְלְעָלְמֵי עֲלָמֵי כָּבֵל כּוּחֵי קוֹרְעִין לוֹ גֵּזֵר דִּינֵי שְׁנַאֲמַר בְּפִרְעוֹת פְּרָעוֹת בִּישְׂרָאֵל בְּהִתְנַדֵּב עִם בְּרַכּוֹ יי: מַה פִּעִם בְּפִרְעוֹת פְּרָעוֹת מְשׁוּם דְּבִרְכוֹ אֶת יי: אָמַר רַבִּי שְׁמַעוֹן בֶּן לֵקִישׁ כָּל הָעוֹנָה אִמֵּן כָּבֵל כּוּחֵי פוֹתְחִין לוֹ שְׁעָרֵי גֵן עֵדֶן שְׁנַאֲמַר יִשְׁעִיכּוֹ כו: בְּתַחֲוֵי שְׁעָרִים וְיִבָּא גִירֵצִדִּיק שְׁמֵר אֲמָנִים: אֵל תִּקְרִי שׁוֹמֵר אֲמָנִים אֱלֹא שְׁאוּמְרִים אֲמָנִים:

מי שלא שמע ברכו דשחרית יאמר זה.

זה אומר אני במקום ברכו כשחרית.

שופטים ה: בִּפְרָעַ פְּרָעוֹת בִּישְׂרָאֵל בְּהִתְנַדֵּב עִם בְּרַכּוֹ יי: נחמיה ט: כִּי־בִרְכוֹ אֶת־יי אֱלֹהֵיכֶם מִן־הָעוֹלָם עַד־הָעוֹלָם וּבִרְכוֹ שֵׁם כְּבוֹדָךְ וּמְרֹמֶם עַל־כָּל־בְּרָכָה וְתַהֲלָה: קיג: ז' יְהִי שֵׁם יי מְבָרַךְ מְעַתָּה וְעַד־עוֹלָם: טז: יח: יט בְּרוּךְ | יי אֱלֹהִים אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל עֲשֵׂה נִפְלְאוֹת לְבָדּוֹ: וּבְרוּךְ | שֵׁם כְּבוֹדוֹ לְעוֹלָם וּיְמֵלָא כְּבוֹדוֹ אֶת־כָּל־הָאָרֶץ אִמֵּן | וְאִמֵּן: אָמַר רַבִּי עֲקִיבָא בְּכִלְיוֹם מַלְאָךְ אֶחָד עוֹמֵד בְּאִמְצַע הֶרְקִיעַ בְּשַׁחֲרִית וְאוֹמֵר יי: מְלָךְ כָּגַד יי מְלָךְ שְׁמוֹת טו: יח יי: | יְמִלֵךְ לְעָלְמָא וְעַד: עַד בְּשִׁמְנִיעַ לְבִרְכוֹ חִתָּה אַחַת שְׁשִׁמָּה יִשְׂרָאֵל וְחִקוּק עַל מַצְחָהּ יִשְׂרָאֵל עוֹמֵדֶת בְּאִמְצַע הֶרְקִיעַ וְאוֹמֵרֶת בְּקוֹל רֶם בְּרַכּוֹ אֶת יי הַמְּבָרַךְ: וְכָל גִּדּוּדֵי מַעְלָה עוֹנִין בְּרוּךְ יי הַמְּבָרַךְ לְעוֹלָם וְעַד:

במקום קדושה דשחרית יאמר זה.

זה אומר אני במקום קדושה כשחרית.

ויקרא כג: וְלֹא תִחַלְלוּ אֶת־שֵׁם קִדְּשִׁי וְנִקְדַּשְׁתִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲנִי יי מְקַדְּשָׁכֶם: שְׂרָפִים עוֹמְדִים מִמַּעַל לוֹ שֵׁשׁ בְּנָפִים לְאֶחָד בְּשָׂתִים יְכֶסֶה בְּנָיו וּבְשָׂתִים יְכֶסֶה רִגְלָיו וּבְשָׂתִים יְעוֹפֶה: יִשְׁעִיכּוֹ וַג וְקָרָא זֶה אֱלֹהֵי וְאָמַר קְדוֹשׁ | קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ יי צְבָאוֹת מְלֹא כְלֵה־אָרֶץ כְּבוֹדוֹ: וְתִשְׁאַנִּי רוּחַ וְאֶשְׁמַע אַחֲרֵי קוֹל רַעַשׁ גְּדוֹל יִחַזְקָאֵל גִּיץ בְּרוּךְ כְּבוֹדֵי מְמַקְדָּמוֹ: תכלים קמוי: יְמִלֵךְ | יי לְעוֹלָם אֱלֹהֵיךָ צִיּוֹן לְדָר וְדָר תְּלַלְוֶיהָ: בְּשַׁעְלָה מִשָּׁה לְמָרוֹם מִצָּא כַת אַחַת אוֹמֵרֶת קְדוֹשׁ | קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ יי צְבָאוֹת מְלֹא כְלֵה־אָרֶץ כְּבוֹדוֹ: וְכַת אַחַת אוֹמֵרֶת בְּרוּךְ כְּבוֹדֵי מְמַקְדָּמוֹ: וְכָלֶם עוֹנִים בְּפֶה אֶחָד וְאוֹמְרִים: יְמִלֵךְ | יי לְעוֹלָם אֱלֹהֵיךָ צִיּוֹן לְדָר וְדָר תְּלַלְוֶיהָ:

דיני פריסת שמע ומי שלא שמע קדיש וברכו.

במקום קדיש שלם יאמר ועתה יגדל וכו' ככתוב לעיל עד ברכו את יי ואח"כ יאמר זה.

זה אומר אני במקום קדיש שלם.

אמר רבי יהושע בן גדיא כל מי שעונה אמן בעולם הזה זוכה ועונה אמן לעולם הבא
שנאמר תכלים פט:נג ברוך יי לעולם אמן | ואמן: בעולם הזה ואמן לעולם הבא:

למנחה במקום חצי קדיש יאמר ועתה יגדל וכו' ככתוב לעיל עד די לה היא ואח"כ יאמר זה.

זה אומר אני במקום חצי קדיש קודם מנחה.

תנא אמר רבי יוסי פעם אחת הייתי מהלך בדרך והיגע זמן תפלת מנחה ונכנסתי לחרבה אחת
מחרבת ורושלים להתפלל בא אליהו זכור לטוב ושמר על הפתח אמר לי מה קול שמעת בחרבה זו
אמרתי שמעתי בת קול שמנהמת פיונה ואומרת אוי שחרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגלתי את
בני לבין העבים. אמר לי בכל יום ויום אומרת כך וכשישראל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות
ואומרים אמן יהא שמיא רבא מברך לעלם ולעלמי עלמאי הקדוש ברוך הוא מנענע בראשו ואומר אשרי
הפלך שמקלסין אותו בביתו כך מה לו לאב שהגלה את בניו ואוי להם לבנים שגלו מעל שלחן אביהם:

אמר רבי שמעון בן לקיש כל העונה אמן בכל בוחו פותחין לו שערי גן עדן שנאמר

ישעיה כו:3 פתחו שערים ויבא גור צדיק שמו אמן: אל תקרי שומר אמונים אלא שאומרים אמן:

למנחה במקום קדושה יאמר ולא תחללו וכו' כמו שכתוב למעלה ואח"כ יאמר זה.

זה אומר אני במקום קדושה של מנחה.

אמר רבינו אלעזר על סגולתו שהוא גבוה יותר מחבריו מהלך חמש מאות שנה ועומד אחורי מרובה
וקושר בתרים לקונו ומשביע את הכתר ועולה ויושב בראש אדונו ובשעה שיוצא הכתר כל חילי מרום
נרתין ומודעין וחיית דוממות ומנהמות בארי באותה שעה עונין ואומרים ישעיה ו:ג קדוש | קדוש קדוש
יי צבאות מלא כל הארץ כבודו: ובשעה שמגיע לבסא מתגלגלין וגלגלי הבסא ומתרעשין אדני שרפרא
וכל רקיעין אוחזין חלחלה ובשעה שהוא עובר על כסאו כל חילי מרום וכתר הכבוד שלו פותחין פיהם
ואומרים יחזקאל ג:2 ברוך כבוד יי מקדמו: בא וראה כמה גדולתו ושכחו של הקדוש ברוך הוא
שבשעה שמגיע הכתר לראשו מחזיק עצמו לקבל הכתר מעבדיו וכל חיות ושרפים וגלגלי המרובה
ובסא הכבוד וחילי מעלה ומטה מתגלגלין ומתגברין ומתגאין ונותנים הוד וחדר וממליכים כלם בפה אחד
ואמרים שמו טו:יח יי | ימלך לעלם ועד:

לערבית במקום ברכו יאמר אחר והוא רחום.

זה אומר אני במקום ברכו של ערבית.

חיה אחת ברכיע בשוה יום אות אמת במצחה ויודעין המלאכים שהוא יום ולערב אמונה במצחה ויודעין
שהוא לילה ובכל פעם אומרת ברכו את יי המבורך וכל גודי מעלה עונין ברוך יי המבורך לעולם ועד:

Treasures of Ashkenaz

The Development of קדיש יתום – Fundamentals and History – From ancient times to the modern era.

(Based on a comprehensive שיעור delivered in ארץ ישראל by א"ש שליט"א, edited and arranged by Treasures of Ashkenaz)

We all know that if someone is an אבל, or if has יאהרצייט, then one attempts to recite קדיש, or even better, to daven in front of the עמוד. Often, there is competition to get the עמוד, and in the past, there was also competition to be able to recite a קדיש. Why? Because the קדיש was never established as a "group קדיש", rather as a single קדיש....which leads to the development of how the single קדיש turned (among some) into a "group קדיש", which we will discuss this later on in this שיעור. But first, some basics.

HOW DOES THE RECITAL OF קדיש HELP THE נפטר?

The first question which I would like to address, is how can an action or a deed that is performed after פטירה of a נפטר, after a person is already deceased, help after the deceased has gone to the עולם האמת? We find the ספר חסידים (1171) explains it very clearly. We find an expression in חז"ל 'ברא מזכי אבא' (סנהדרין קד) - a son adds זכותים, adds merits to his father. How so? If the father has not acted properly in his lifetime, yet he sends his son to a Talmudic school, ללמוד, he sent him to cheder, sent him to a Jewish school.....and there the son learns Torah, he learns how to behave himself properly, and perform good deeds, 'הואיל ועל ידי' The son's good behavior is a result of the education which the father saw to, whatever the son does now as a result of this education, is 'ברא מזכי אבא' – the son therefore adds זכותים to his father. And furthermore, if the father commanded his son, he left a צוואה to do this and that, to do something after his פטירה, 'הרי כשעשו הבנים כאילו יעשו האבות', what the son does is as if the father did it (even though the father is not living anymore). From this concept comes the מצוה that people give לעילוי הנשמות. Similarly, davening for נפטרים, is also a תועלת – it does give help to them, because 'מה לי תפלה מה לי צדקה?'. What difference does it make to הקדוש ברוך הוא if it is this מצוה or that מצוה, so long as it is done as a result of the father's חינוך.

קדיש IS NOT THE ONLY THING ONE CAN DO FOR THE נפטר

So far haven't mentioned anything about קדישים. We have plenty of מדרשים which point out the special כח of קדיש. We have to keep in mind that קדיש is only one of many means to help a נפטר. There are plenty of others. רב יוסף האן נרדלינג of Frankfurt, a member of the של"ה's בית דין when the של"ה was a רב in Frankfurt, who wrote a ספר called יוסף אומץ. It is at the same time both a ספר הלכה and ספר מנהגים. He writes a very important comment. The idea of ברכה, ברכו, קדיש, (אשרי, למנצח, ובא לציון עמוד for המזון, שיר המעלות, ולמנצח עמוד for עמוד, also ברכת המזון, meaning the אבל ברכו).... also also ברכת המזון, which is also a זכות for the נפטר, not common nowadays.....'מעלין המה על ידי'. Of course, he says, davening the whole תפלה is better (גיהנם raises the נפטר from). הם מגיהנם

Treasures of Ashkenaz

than bits of it. And of course קדיש is also very important. **But the most important thing, which people overlook he says, the biggest זכות, is לימוד תורה, learning Torah!** Another point he makes is, **תפלות קדישים ברכו...** (unlearned people) – but **if you can learn, and you learn, 'לימוד תורה מועיל שבעתים' (learning Torah helps seven fold), more than all these תפלות....** Through that, not only מעלין מגיהנם (they take the נפטר to גן עדן), which is a greater level. And if the son goes further and he is מחדש חידושי תורה, he's a למדן and is on a level that he creates his own חידושים? Then the כבוד his father gets in גן עדן is even greater yet. He cites the זוהר, that in such a case הקדוש ברוך הוא calls everyone in מעלה של מעלה, and says 'come in and assemble, to hear the beautiful חידושי תורה of this person, the son of בן פלוני (true חידושים, [not just made up ones]), the son of this נשמה'. This is the greatest honor that one can give, to say חידושי תורה...

נוסח הקדיש DEVELOPMENT OF

However, קדיש nevertheless is well known by all as a great tool and most people try to have an opportunity to recite it.... Where does the text of קדיש come from? Is it in תלמוד בבלי? תלמוד ירושלמי? No!

"אמר ריב"ל 'כל העונה איש"ר מברך בכל כחו' (רש"י) makes mention of a critical phrase, (בבלי) רש"י, כח הכוונה, קדיש, which can mean כח הכוונה, according to רש"י, – בכל כוונתו, 'קורעין לו גזר דינו' and תוספות, or with all his strength, according to a second פשוט brought in תוספות, his bad דין גזר דין is torn up, those inscribed for bad in the ספר החיים. We find in the מדרש, that רבי עקיבא attempted to help a נשמה he found in trouble in the האמת, עולם, by teaching his son to say ברכו and קדיש, and in that way to get his father out of גיהנם. The ability of קדיש to bring people out of גיהנם, is mentioned by both the גמרא, and the מדרש.

The נוסח הקדיש is not mentioned either in מדרש or in גמרא. The first source in which find a text is in the סדור רב עמרם גאון, the oldest siddur we have – there we find the קדיש, but without נוסח הקדיש. That is the very first קדיש we find in Jewish literature. 'ויצמח פורקנה ויקרב משיחיה', like נוסח אשכנז. The phrase 'ויצמח פורקנה' we find in a later Babylonian siddur, that of רב סעדיה גאון. But just 'ויצמח פורקנה', not 'ויקרב משיחיה', so that must have been a later development.

תפילות קדיש IN THE MIDST OF THE PURPOSE OF

So what is the purpose of קדיש? We find קדיש besides יתום. קדיש יתום is a very specific קדיש that is said after a תפלה. But we have קדישים within תפילה as well. The ספר האשכול, says that we have the קדיש for the purpose of separation. He says that the first קדיש is to separate between קרבנות (The קדיש said nowadays after קרבנות is very recent, we will come back to that later). The second קדיש is after we finish שמנה עשרה. After שמנה עשרה we have תחנון, which is attached to it. If there is תחנון we say קדיש after it, and that קדיש acts as a separation between the שמנה עשרה part of תפילה and קריאת התורה. If there is קריאת קדיש, a קדיש separates קריאת התורה from אשרי ובא לציון, which is a new section. The final קדיש after אשרי ובא לציון, קדיש תתקבל, אשרי ובא לציון, which ends all קדישים. Such is the structure which קדיש imposes on the service.

Treasures of Ashkenaz

THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF קדיש יתום

קדיש יתום, which has little to do with davening before the עמוד, which was instituted later, perhaps in the beginning of the second millenium. We do find it in the מחזור ויטרי already. It was introduced for יתומים קטנים who are not allowed to go before the עמוד. The son is a minor and therefore can't help his father with קדיש, so they instituted קדיש יתום for him. But how many times does a יתום have a chance to say קדיש? Initially, not at all. After עלינו? No, עלינו was not said daily in the ancient times. After the מזמור לאסף, מזמור? Some shuls say it, you may know it from there, some after שחרית, some have it even after מעריב. This too did not exist in the time of the גאונים. So they instituted a non-specific מזמור after תפלה, and they enacted a קדיש to be said by קטנים. In the beginning, קדיש יתום was not said during the week, but only on שבת. On שבת we recite במה מדליקין after מעריב, This is still done in חוץ לארץ as it used to be in European countries. במה מדליקין, 'אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא ...' which is אגדתא, then קדיש יתום. Nowadays, people say קדיש דרבנן, which is a later development. Initially this קדיש was for יתומים קטנים who couldn't recite קדיש during תפילה. The second opportunity for קדיש יתום was on שבת morning, after הקטרת, 'אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא ...'. The third קדיש יתום, after מוצאי שבת, after 'שיר המעלות אשרי כל ירא ה' and ויתן לך after מוצאי שבת. These were the only קדישים at the time of the ראשונים.....they eventually introduced קדיש יתום on weekdays as well.....but that was a much later development. Eventually they began reciting קדיש לאסף, שיר מזמור, after עלינו. שיר של יום developed even later. So the principle is, that one can only say קדיש יתום after sections of תנ"ך or at least פסוקים – we never find that after a shiur קדיש is recited right away, rather the pesukim, 'אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא'....or 'רבי חנינא בן עקשיא אומר רצה הקבה לזכות את ישראל' (however not after a משנה). The קדיש said nowadays after the ישמעאל דרבי ישמעאל, before ברוך, is a disputed מנהג which does not fit with ancient the הלכה, but only with the הארז"ל מנהגי.

IS IT PROPER TO LIMIT/MINIMIZE THE AMOUNT OF קדישים

Reciting קדיש is a wonderful thing! חזרת הש"ץ is also a wonderful thing. What would you say however, if someone thought חזרת הש"ץ is a wonderful thing, I will say it twice. I want to repeat שמונה עשרה twice. How would we look at such a person? Is he doing something good? He has repeated שמונה עשרה twice. What if a person before a person drinks Coca Cola, says 'שהכל נהיה בדברו', then takes another sip and says it again and again, and again, after each sip. Is he more frum? Or if he says three times 'בורא נפשות' – is he more religious? Or is it a case of ברכה שאינה ברכה? Many פוסקים bring down, including the משנה ברורה, that just as we don't repeat the same ברכה again and again, because the more you repeat them, the more difficult it is halachically (ברכה שאינה ברכה/ברכה לבטלה), the same way, one should not say קדיש more than needed. According to the plain הלכה in the משנה ברורה and earlier פוסקים, saying extra קדישים is wrong. And he says, 'כשם שממעטין לומר קדיש ...'. The ערוך השלחן uses very sharp terms against this practice. He says (אורח חיים נה, ג) "There are common people who believe that the more קדישים one says, the better, how wrong they are! One doesn't use the scepter of הקדוש ברוך הוא more than He allows us to use it." There is a limit to the amount of usage! By saying קדיש you are crowning the הקדוש ברוך הוא. And if you repeat it again and again, it is a זלזול, you're degrading the divine. And we find פוסקים that say, those who increase the number of קדישים are weakening the divine קדושה of the great sacred name of הקב"ה, חס ושלום.

Treasures of Ashkenaz

קדיש IS RECITED BY AN INDIVIDUAL, NOT A GROUP

Nevertheless there is a great desire to say קדיש. It has increased so much, that people recite more קדישים, not only the number of times, but also in terms of the number of people saying it at one time. What we call nowadays a “group קדיש”, which didn’t exist in the past. Just as a “group חזרת הש”ץ” (two בעלי תפילה saying חזרת הש”ץ together) would not be tolerated, the same should be true of the “group קדיש”. It was created for קטנים, a קטן who can’t daven before the עמוד, so he may recite a קדיש after davening. Nowadays people join him! It’s like joining the בעל תפילה! We have a rule that תרי קלי לא משתמע (two simultaneous voices are not heard). Imagine if a number of people would stand up here talking at the same time. One would get confused. The same holds true with a קדיש. This is the conception of the classical פוסקים.

SEPHARDIC ATTITUDES TOWARD קדיש, ADOPTION OF “GROUP קדיש”

We do find that ספרדים believed so much in the power of קדיש that they found all kinds of היתרים to say a “group קדיש”. They invented the idea of “group קדיש”. It went so far in some places of the ספרדים, that in Iraq, we find the בן איש חי recording (פ' ויגש, סעיף טז) that in his city of Baghdad, the מנהג was, that *everybody* would say every קדיש possible during davening. When they finished ישתבח... what happened after ישתבח? (even in those places that recite “group קדיש”, only the בעל תפילה says this קדיש and then ברכו.) In Baghdad, the whole congregation stood up and everyone said קדיש. Not only that קדיש, every קדיש! After עשרה, everyone stood up and said קדיש. The בן איש חי was very disgusted by it. קדיש יתום, might still be tolerated, but every קדיש? He said, “These people think that when they say קדיש they cause תחיית המתים.” They believe so much in קדיש, they view it out of proportion and in that they err.” We find that קדיש at one time, was only for the בעל תפילה. The קדיש after התורה likewise, became a קדיש יתום amongst ספרדים. This became widespread in some Ashkenaz communities as well ([ספר ירושתנו א, קיג-קכה] – רב המבורגר shows conclusively that this קדיש properly belongs to the בעל תפילה/בעל קריאה, not an אבל).

קדיש RELATED TO RECITATION OF מנהגי אשכנז

In קהלות אשכנז they give the one saying קדיש יתום the כבוד he deserves. The אבל is treated as a בעל תפילה. Firstly, the primary rule of a בעל תפילה is, that he goes to the עמוד. He doesn’t stand wherever he finds himself in synagogue says קדיש, he goes forward to the עמוד. Since the בעל תפילה is still at the עמוד, having more מזמורים to say, the person saying קדיש stands nearby, as close to the עמוד as possible. This is brought down in several פוסקים, including the משנה ברורה. Secondly, one who recites קדיש dons a טלית, because like a בעל תפילה, and this is likewise brought down in the פוסקים.

Treasures of Ashkenaz

“GROUP קדיש” HISTORICALLY NOT DONE IN ארצות אשכנז IN THE PAST

The conception of group קדיש did not (historically) exist in Europe, not even in Eastern Europe, or even in Chassidishe circles.

If you open a שלחן ערוך, with the מגן אברהם, רמ"א, etc...., or if you look in פוסקים, like the אור חיים, סדר קדימה, etc....and many others, you will find something called קדיש. It delineates in great detail who has the right to say קדיש. If you have several people in synagogue required to say קדיש, it lays out in what order and who has priority. We know that a בן שבעה (someone within (שבעה) has priority over a בן שלשים (someone within (שלשים), and a יארצייט (Yahrzeit – marking the anniversary of a passing) has priority over all of them. All these priorities? All these discussions among פוסקים about who has priority? Someone may even have to wait a day, week, or month to say קדיש. Why? If there is a “group קדיש”, there is no need for all these priorities, since everybody has the right to say קדיש.

I remember once I came to Manhattan, as a tourist from Israel. I had to daven מנחה. We went into a modern synagogue. I'm not used to this, living in ארץ ישראל. People came in without כיפות – for an ordinary מנחה. It was very heart warming for me to see so many people at a regular weekday מנחה. They all stood around and at the end of the תפילה, the penny dropped. I realized what was going on. Everyone said קדיש! I was the only one to answer this קדיש. Women said it as well – everyone, except and my wife and myself. This is something that did not exist in the past.

חסידיים ADOPT THE “GROUP קדיש”, WITH SOME DISSENT

As I mentioned already, ספרדים accepted the “group קדיש” first. Then חסידיים, who adopted נוסח ספרד, and certain מנהגי ספרד, were the next ones to accept it. And yet, even in the Chassidishe world, we find those who were not happy about it. The sharpest is the Komarna Rebbe. In his ספר (p.194), שלחן הטהור (תל אביב, תשלג, סימן קלב, הלכה ד), he writes that if two people say קדיש together, 'הוא פגם וחטא גדול' – it is a flaw and a great sin! Not only does he not do a favor for the נפטר, but it could be that it even harms him, bringing him down to a lower stage in גיהנום, or גן עדן. He remarks that it comes from the ספרדים, and therefore is not part of our heritage, and we should reject it. Unfortunately, hardly anyone in Chassidic world follows him.

NAPOLÉON BONAPARTE COMPELS “GROUP קדיש” IN ארצות אשכנז

How did “group קדיש” come to the non-Chassidic world, which follows the משנה ברורה and the פוסקי אשכנז?

We have a number of historical factors, beginning in the nineteenth century. One was Napoleon Bonaparte. To some extent he is the one responsible for this change in our religious history.

Now that's puzzling! What does Napoleon have to do with our קדישים?

Well, Napoleon was a tremendous conqueror, he conquered almost every part of Europe and he established new states, one of which was the Kingdom of Westphalia. He let his brother, Jerome-Napoleon, rule it. Jerome-Napoleon had new ideas of liberty, equality, and fraternity (equality, freedom, brotherhood). He wanted to make the Jews equal to everyone else, and make

Treasures of Ashkenaz

their religion equal as well. So he established the Consistories, which meddled in the religious lives of Catholics, Protestants, and Jews. He opened churches for all three. The Consistories, ruling Jewish life instituted reforms, appointing reform motivated individuals to introduce all types of (relatively) mild reforms, in Jewish life. Amongst them was the “קדיש group”.

The “קדיש group” was a way of democratization, and equality. Ideas of equality, of rights which led to the forbidding of calling up people by name (יעמוד פ”ב”פ) for עליות to the תורה. The reason being, some people are called up by titles (e.g. יעמוד מורנו הרב).....Inequality! Can’t fit in with the regime of Napoleon Bonaparte! So they didn’t call up anybody by name – they gave out cards instead (there are remnants of this practice in some synagogues today). Another thing the Consistories didn’t like were priorities in קדיש. Why should there be priorities for קדיש? We want everyone to have the right to say קדיש! They abolished the priorities for קדיש and forced the “קדיש group” on the German - Jewish communities which they governed. Obviously, as soon as this regime collapsed, after a few years, it was rejected strongly by all the רבני אשכנז – though it slowly made its way into Eastern Europe (השיבה הרמה בפירודא, V.II, pg. 410-417).

רב עקיבה איגר AND THE “קדיש GROUP”

We find an interesting role played by the great master רב עקיבה איגר in this development. What happened? How did רב עקיבה איגר become involved?

In the year 1831 there was a great Cholera Epidemic in Europe, which cost the lives of thousands upon thousands of people. It hit Jewish communities hard as well, including רב עקיבה איגר’s city of Posen. רב עקיבה איגר was confronted by immense pressure from people desiring to say קדיש for their loved ones, and therefore he gave them a היתר for “קדיש group”. The great רב עקיבה איגר writes in his own handwriting, ‘In 5591/1831 when cholera started here in our city, there were so many אבלים, that needed to recite קדיש. I made a תקנה allowing “קדיש group”, *for one year only*.....’ He gave a היתר for one year only ...and after that year (by the following ראש חודש אב, ב”ה, the epidemic had stopped, people stopped dying, and when the trouble was over it was stopped. “It was a הוראת שעה (strictly temporary enactment) not allowed from then on except for one קדיש a day which was still allowed as a ‘קדיש group’”.

People extrapolated that if the great רב עקיבה איגר could allow a “קדיש group” in his city, in his time, so *we can allow it in our time, unlimited, anytime we need a קדיש*. If it’s good enough for רב עקיבה איגר, it’s good enough for us! This is a **misconception**, many people go around and say, רב עקיבה איגר allowed it, he allowed a “קדיש group”.....

I have a recent discovery, – a manuscript of his son, רב שלמה איגר, his successor in the רבנות of Posen, and he refers to this הוראה of his father, regarding the “קדיש group”. I will now read from this newly discovered manuscript, which has not yet been published -

‘It’s clear in my mind that what my late father זכרונו לברכה, the great רב עקיבה איגר, instituted for everyone to say קדיש together, *was not his wish at all, rather it was against his will*. He found a היתר to be מתיר an איסור – note that he refers to it as an איסור (prohibition). There was a terrible need for the common people. צורך ההמון he calls it – a psychological need. At the time of the Cholera Epidemic, people were panicking – trying to do anything which could help the deceased.

Treasures of Ashkenaz

He says that we find a similar היתר in regard to a נר יאהרציט that goes out השמשות. One may have a non-Jew light it again, because of a psychological need. But those תלמידי חכמים who say a “group קדיש דרבנן” after a שיעור? What is their היתר to say such a “group קדיש”? This היתר was not meant for תלמידי חכמים! It is meant for the common people who have psychological need. Am Haartzim, המון עם, **Don't lean on my father רב עקיבה איגר** (for a general blanket היתר of a “group קדיש”)! This is a discovery, which I must say, is an eye opener in the whole notion of רב עקיבה איגר and the “group קדיש.”

“קדיש דרבנן” AND THE הרב יעקב עמדין

When the Consistoire in Westphalia introduced the “group קדיש”, as well as other היתרים that had not existed, they tried to give it a halachic image, or to find halachic grounds to support them... For example, they instituted that all אשכנזים should consume קיטניות on פסח. Not only the Consistoire allowed them to, they forced רבנים by a decree to eat it, as non-Ashkenazim do. The Consistoire put forward opinions, which served their purposes that the איסור קיטניות did not apply to their times, and they claimed that in times of war or shortage of food, it was perfectly acceptable. They found the רב יעקב עמדין and חכם צבי, his son, both expressing the view that now as opposed ancient times, the איסור קיטניות doesn't make sense. The grains we buy today are not mixed together as they were in days of old. However, these רבנים themselves only brought up the notion, that there is no room for איסור קיטניות in our times. *They didn't introduce it practically, and did not rely on it.*

Similarly, the comments of these two great גדולים, were applied to “group קדיש”. They lived in Portuguese/Spanish exiled communities in Hamburg, Amsterdam, and London. Portuguese/Spanish Jews which had fled a hundred years after the great exile of Spanish Jews in 1492, and established beautiful flourishing communities in Western Europe. These Sephardic communities, observed Sephardic practices. The רב יעקב עמדין and חכם צבי, observed and admired what was worthy to learn from them. But again, *they never practically introduced it, never said that it was proper for an Ashkenazi to rely on a Sephardic heter.*

WHAT הרב יעקב עמדין'S POSITION REALLY WAS

The Rabbis that were engaged in the Consistories of Westphalia took advantage of the expression of רב יעקב עמדין in this matter as the model for a Rabbi who was trying to institute it (למעשה).

Therefore it is worthwhile to quote the exact quotation of רב יעקב עמדין regarding this matter, and see if he actually wanted to institute it. He writes in his very famous סידור רב יעקב עמדין, perhaps the most important siddur of an אחרון. We find no אחרון on his level who compiled his own siddur. The two volume (שערי שמים and עמודי שמים) siddur itself, and commentary, which he published in his own lifetime, in his own home.

When it comes to קדישים, he says that he will not mete out קדימות (priorities) in קדישים, which are discussed elsewhere '... כבר דברו בו מספיק גדולי האחרונים' (it has already been sufficiently discussed by the great later authorities).....anyway, 'מה טוב ומה ישר הוא מנהג ספרדים', that

Treasures of Ashkenaz

more than one person says it. Therefore there is no reason for מחלוקת, no competition.... you don't have to go into all those דינים of who goes first. If you really want to know the קדימות, see לבוש מפרשים etc., שלחן ערוך, לבוש.

This is the passage proponents of "קדיש group" like to quote but they miss two points. Firstly, people forget that he says *go look it up* (the קדימות)...he doesn't say you do not have to do it – **he says look elsewhere for the information**. He says I admire it (the Sephardic way), but he does not say 'I am a Sephardi'. Secondly, he says, you know אשכנזים have a מנהג that the last day of saying קדיש in the year of אבילות (called הפסקה -יום the day people stop saying קדיש), he gets top priority, to recite all the קדישים of that day, everyone else is pushed aside.

These rules would only apply according to one person reciting קדיש. רב יעקב עמדין says, "I want to warn you....When you finish the last day of the eleventh month, you should stop (saying קדיש) then, and not go by the practice of the ספרדים who have a פסק that you can continue for another week and stop after eleven and a quarter months, a week later." So we see that רב יעקב עמדין didn't actually follow the מנהג ספרד. He himself says that he stopped immediately after the eleventh month, like אשכנזים.... This is the same רב יעקב עמדין who wrote that though he admired Sephardic practice, never attempted to introduce the same among אשכנזים.

THE קדיש SINGULAR DEFENDS THE קדיש SINGULAR, RESPONDS TO THE סופר

What is particularly interesting is that there was a citation of what the סופר wrote in a תשובה, defending the old מנהג אשכנז, that only one person says קדיש at a time, and taking issue with רב יעקב עמדין about it.

The analysis of the סופר, contrasting the מנהג אשכנז singular קדיש with the group קדיש practice, is quite enlightening.

He says as follows "That which רב יעקב עמדין wrote regarding קדיש, that the מנהג ספרד in which everyone recites קדיש together is easier, and many, e.g. a group, who do a מצוה, are better than individuals who do so.... **can we, blithely assume, that the אשכנזי clung to an inferior practice without justification?** So it is a wonder, astounding, that our ancestors, the great תשובות רבינו אשר, to whom the תורה was an inheritance, as is stated in the אשר (which is quoted by the great Sephardic Rav, the בית יוסף, in his commentary on שלחן ערוך as well), didn't follow such a practice. **Can we lightly assume that they had an inferior and defective stance in this matter?** And furthermore, how can we understand the סדר קדימה, the מנהג that an אבל in שבעה has precedence over one in שלושים, who has precedence over a בעל יאהרצייט, who has precedence over an אבל in חודש? After all, if there are partners who find profitable merchandise, can one of them say, I need it more, give it all to me, and the others have no share in it? No, the partners divide it. So too, with קדיש, if several people need to say קדיש, they should not share it and say it all together, but rather than only one should recite it.

Treasures of Ashkenaz

So the חתם סופר explains that the main benefit to the נפטר (deceased) that comes from saying קדיש is not from the mere recitation of it, but rather from the many responses of אמן, and especially אמן יהא שמיה רבה, that it elicits from the ציבור (congregation). Since those come about via the אבל, the benefit accrues to the נפטר.

(We could view this in terms of a multiplying effect. If one person saying קדיש causing a ציבור of fifty people, for example, to answer four אמן's, one אמן יהא שמיה רבה, and one בריך הוא, he has done so much more than just say קדיש with six responses of אמן, איש"ר, וברוך הוא. He has brought about three hundred such responses)

Therefore, explains the חתם סופר, מנהג אשכנז which requires that only one person says קדיש at a time, is beautiful and most potent. Because where many say קדיש at the same time, the bringing about of the responses of אמן which comes about through just one of them, causes the others to be in the category of מסייע, those who extend a hand, the act of which is considered by הלכה, as 'אין בו ממש', lacking in substance compared to one who is the clear cause of an action....

WHY THESE INNOVATIONS WERE REJECTED IN אשכנז

The reason why in the German communities, they did not follow these new היתרים, is because they knew exactly what their origins were. It did not come from the רבנים like רב עקיבה איגר, it definitely did not come from the חתם סופר. It was one of the early Reform inroads, from the Consistoire.

a German Rav, the ערוך לנר, his ספרים are learned in all ישיבות. He was once asked about the "group קדיש". Would it be acceptable for a community to adopt this new מנהג Sfardishe. To support their view they cited the words of רב יעקב עמדין. His response was the following. "You refer to it as a great תקנה to go along with the "group קדיש"? To change a מנהג ישראל which has prevailed in אשכנז, prevailed in Europe, not only in Western Europe, but also in Eastern Europe, for hundreds and hundreds of years. Ever since קדיש יתום was established, we have had only one person reciting a קדיש, and you want to follow these מתחדשים, the reformers who instituted this, and have changed so many other things of תפלה as well? *No, no, no, one should not do it!*" (תשובות בנין ציון, קכב).

OTHERS WHO REJECT THE GROUP קדיש

The bottom line is, we think that, okay, some Yekkes still obey this הלכה, they don't say "group קדיש", that even some Litvaks still obey this rule, they follow the Chazon Ish, for example,...but all ספרדים do say it. However, we find that that even some ספרדים, like those of the Tunisian Jewish capital, Djerba, according to their רבנים down to the present day, are very מקפיד that only one person should say קדיש.

I trust I have shown the historical development of קדיש, that initially everyone recited a single קדיש, the ספרדים started the concept of a "group קדיש", then חסידים adopted it, and eventually some אשכנזים followed.... There are still some pockets which do not follow רב יעקב עמדין's idea, but רב יעקב עמדין's פסק, not to change, and they therefore still say a single קדיש.

Treasures of Ashkenaz

– קריאת התורה קדיש after the Contemporary Confusion about the

האם כל דאליס גבר? קדיש לאחר קריאת התורה למי שיך

By Treasures of Ashkenaz

ר' רב המבורגר was asked, in light of the statement in ספר פני ברוך (a popular contemporary work on קדיש after קריאת התורה belongs to אבליס, what basis is there for the contrary requirement that the קדיש - not an אבלי - says this קדיש?

He responded that the מנהג is a continuation of the ancient practice been passed down to us from the ראשונים and גאונים (while the practice cited by the פני ברוך is a later distortion of מנהג, which some אשכנזים have adopted).

ר' רב המבורגר then makes a very trenchant observation. In various halachic literature, there is discussion concerning when there are multiple mourners, which gets preference. In those discussions, the different קדישים available for such are delineated. However, notes ר' המבורגר, **in all those discussions, not once is the קדיש after קריאת התורה included in such a framework!** The reason simply being, because it was known that that קדיש belonged to the שליחי ציבור (בעלי), and not אבליס.

As was discussed previously, in some ספרדי circles, due to the great desire of the masses to say קדיש, people engaged in questionable practices, such as saying קדיש together with the ש"ץ, something the בני איש חי, complained about and tried to address. Until today though, in קהילות, such practices continue.

The purpose of the קדיש after קריאת התורה is explained by the ספר האשכול, האגור, and the בית כי היא מצוה בפני, וקדיש אחר קריאת התורה..טעם על הקדישות שאומרים בתפלה. יוסף. The states, בית יוסף. The קדיש is to make a separation between different segments of תפילה, distinguishing between various segments thereof. It was *not* instituted to serve אבליס by giving them a chance/place to say it, unlike other קדישים.

ר' רב המבורגר quotes from over thirty authorities, from the זמן הגאונים to the present day, which show that this קדיש belongs to the בעל תפילה (בעל קריאה). These authorities cover a very great spectrum of גדולי עולם, such as ר' עמרם גאון, ר' רוקח, ראבי"ה, ראב"ד, רמב"ם, מחזור ויטרי, ר' עמרם גאון, גדולי עולם, זרוע בעל, יעב"ץ, בית יוסף, מהרי"ל, בעל הטורים, מרדכי, מאירי, שבלי הלקט, מהר"ם מרוטנבורג, אבודרהם, זרוע מנחת שלמה, אגרות משה, (סאטמאר) דברי יואל, מהר"ם בריסק, ר' וולף היידנהיים, ר' אהרן מקארלין, התניא (ר' שלמה זלמן אויערבאך).

As time went on, some ספרדים began granting this קדיש to mourners, mainly in parts of North Africa, and in ארץ ישראל, while other רבני הספרדים opposed this change. ר' שם טוב גאון. (Gaguine) writes in ספר שם טוב, that in London and Amsterdam that קדיש was always said by the בעל תפילה. As time passed, it became more widespread among ספרדים, to the point that it was seen as a trademark מנהג הספרדים, which אשכנזים did not practice, as ר' עובדיה יוסף wrote in his חג יו"ד כי כ"ו אות ד', שו"ת יביע עומר. It spread to some אשכנזי immigrants to ארץ ישראל as well, some of them having adopted certain ספרדי מנהגים. Others, such as the family of ר' חיים בריסקר, held fast to the old מנהג אשכנזי that this קדיש belongs specifically to the ש"ץ, (מה-מפניי הרב מ"ד).

In some Chassidic circles, where there already existed an inclination for הספרדים, they accepted to a limited degree this change, to transfer the קדיש after קריאת התורה to an אבל. However, this was limited to an אבל that received the last עליה, not a mourner that was not involved with the קריאה, who just came over afterward to say קדיש. Over time though, that stipulation was forgotten and/or discarded (as sometimes happens when a limited היתר is given, which may not be understood by the masses), with the great demand by אבלים for opportunities to say קדיש, and in some of these circles אבלים took over that קדיש. However, even in the Chassidic camp, important and powerful figures, such as the דברי יואל מסאטמאר for one, were insistent that only the ש"ץ (בעל קריאה) should say this קדיש, and this insistence among some חסידים continues to this day.

There is still a very pressing question. Why does only one person (e.g. אבל) say that קדיש, even though there are several people saying קדיש at other points where קדיש יתום is said, e.g. after בעל קדיש of the תורה? If these people claim that the קדיש after קריאת התורה is a קדיש יתום, not the קדיש of the תפילה, why is it only said by one אבל and not by all אבלים (although according to מנהג אשכנז only one person at a time says קדיש, in these places they follow the modern הספרדים that multiple people recite it simultaneously.) So why not here as well? The answer must be that somehow, under the surface, it is known that this קדיש is really **not** just a regular קדיש יתום, but that it is different.

Further Comments About the Form and Function of the קדיש.

The טור states that the פסוקים 'ועתה יגדל' and 'זכר רחמיך' are recited before every קדיש. Very few people have the מנהג to say them, possibly because of issue of הפסק. Practically, the פסוקים are only recited before a קדיש תתקבל.

The תלמוד does not require standing for קדיש at all. חסידי אשכנז accustomed themselves to stand just for אמן יהא שמיה רבא. The מהר"ל comments, that those already standing, should not sit until after אמן יהא שמיה רבא, otherwise it belittles the קדיש. (i.e. since one is already standing for ישתבח one should remain standing for the קדיש before ברכו.) The חות יאיר was surprised to find out that the מהר"ל didn't stand for קדיש. ר' יוסף אומץ and ר' יוספה שמש are of the opinion, that one should stand for every קדיש.

These are the words of the האגודה (דף ג) to בעל האגודה :

'יהא שמו הגדול מבורך מכאן משמע שיש לומר יהא שמייה ולא מפיק ה' שמייה דהוי משמע שם יה'.

Until the early seventeenth century the first two words of קדיש were not pronounced with a צירי (יתגדל ויתקדש). The first to do so was the שלמה זלמן האנא (Frankfort a. d. Oder 1723). This work was highly controversial; in fact, he was forced to print an apology which was appended to the end of the book. Numerous works came out that took issue with many of his textual changes. ר' שלמה זלמן האנא here as well as in other parts of תפילה סופר. ר' שבתאי סופר's understanding is that the first two words are Hebrew, and therefore he rejects pronouncing them with a צירי. ר' שלמה זלמן האנא's changes were accepted by a) the יעקב עמדין, who advocates for pronouncing it with צירי. b) the פרי מגדים (מעשה רב ס' נד) and the גר"א.

The original נוסח of קדיש did not include ויצמח פרקנה ויקרב משיחה, since the whole prayer of the קדיש is for גילוי שמים which will be at the time of the גאולה. The (56:2 או"ח) ערוך השלחן explains that the explicit תפילה, ויצמח פרקנה ויקרב משיחה, which was added by נוסח ספרד, is alluded to by the words, וימליך מלכותה, meaning 'הקב"ה's kingdom should rule, in order for the פסוק ויהיה יי' על כל הארץ to be fulfilled, with the coming of משיח. נוסח ספרד added the phrase whereas נוסח אשכנז did not for reasons of פשט and סוד. In general, the preference in נוסח אשכנז is a more concise נוסח, understanding that brevity is an advantage. In general, where there is a shorter and

דיני ומנהגי קדיש

longer נוסח, the shorter one is the original and the longer a later addition, since words were added in certain places, but not taken away. רבינו אלעזר רוקח of Worms (4936-4998) makes it quite clear, that the first part of קדיש contains only twenty words corresponding to the עשרת הדברות plus the ten instances of the word אני in סדרת קדושים. The twenty words also correspond to the twenty times it says ד' אלדים in בראשית and the twenty kinds of כוונות that דניאל recited in his תפילה. Additionally, according to נוסח ספרד which does say 'וַיִּצְמַח פְּרִקְנָה וַיִּקְרַב מְשִׁיחָה' should be said in response? Since the רמב"ם makes no mention of אמן following וַיִּקְרַב פְּרִקְנָה וַיִּצְמַח (גר"ז סולובייצק) אמן (even those who do add this phase, *should not* answer אמן).

There is no doubt that one should answer אמן after 'שמה רבא'. This is discussed by the רוקח and the רמב"ם.

There is a מחלוקת הפוסקים as to whether one should respond אמן following the phrase בריך הוא. In order to alleviate a doubtful situation, פוסקי אשכנז ruled, that both ש"ץ and קהל should recite בריך together.

According to מנהג אשכנז, the 'ונאמר' and 'ככתוב בתורתך' פסוקים are not considered part of עלינו, and need not be said, even in a non-אשכנז synagogue. The פסוקים should be said however, if one wishes to recite קדיש after עלינו. (Notwithstanding the fact that reciting קדיש after עלינו is quite problematic according to מנהג אשכנז).

תפילה originated from נוסח ספרד. Later it was accepted in אשכנז - but *not* recited during תפילה (after the recital of פטום הקטורת, פרקי אבות, במה מדליקין, פרקי אבות, פטום הקטורת). There are no sources for adding 'קדישא' to ברכת הרבן. The Steipler Gaon expressed opposition to saying 'קדישא'. The חתם סופר did say 'די בשמיא וארעא'.

The recital of (דהוא עתיד לאתחדתא...) by some at a סיום is a relatively recent development. Originally, it was only recited at a סיום קדיש הרבן at a סיום מוסף או סיום מוסף. Ancient editions of ש"ס do not have (דהוא עתיד לאתחדתא...) in the text of קדיש הרבן of the הדרן. The reason for saying it at a סיום is understandable, since it mentions תחית המתים, which has no relevance to a סיום. Perhaps since people often make נשמות הנפטרים, to coincide with a סיום שלושים or יאהרצייט, some began reciting לאתחדתא as well.

The פסוקים in the middle of קדיש (קבל ברחמים. יהי שם ד'. עזרי מעם ד') are not mentioned by the ראשונים, but were added in the first printed סידורים. The source for their recital is unclear, therefore, some are accustomed to say them while others are not.

עמידה is said by those who do not change to עושה השלום at the end of עושה השלום (עשרת ימי תשובה), so instead they say עושה השלום at the end of קדיש.

The usual custom of a קהילה is to give each חיוב an opportunity to recite one קדיש. If an individual fails to receive a קדיש by himself, it is still a greater נשמה for him to attend synagogue and answer יהא שמיה רבא, then to oren at home. Many פוסקים maintain that reciting multiple קדישים is tantamount to a צריכה! Not only is it not beneficial to the מת, but may be חס and detrimental. In מגנצא, קדיש was recited *only once a week*, namely on שבת. This was still the prevailing מנהג at the time of the מהר"ל. Although today, it is the view of most people, that the most important thing is to say as many קדישים as possible, this does not seem to be the way the ראשונים viewed it.

If a נפטר has no sons, a) a grandson or son-in-law may recite קדיש b) brother(s) say קדיש or c) someone is hired to say קדיש. In Prague the מנהג was that a woman would say קדיש in such an instance, standing in a separate room where she could be heard in the synagogue, however, this was not a widespread מנהג.

גשר החיים פרק ל - הקדיש

ו. בביאורו

והיות שכל עוצם זכות הקדיש הוא שע"ז מתקדש שמו הגדול יתברך שמו - הרי צריכים להבין פירוש הדברים של השבת. ונבאר כאן בעז"ה"ת בקצרה את דברי הקדיש :

(א) **יתגדל ויתקדש** - הוסד על פי המקרא "והתגדלתי והתקדשתי" האמור במלחמת גוג ומגוג שאח"ז יתגדל שמו של הקב"ה, כדכתיב ביום ההוא יהי ה' אחד ושמו אחד (לשון הטור או"ח נ"ו)

שמי' רבא - שיחזור להיות שמו שלם, כשמגיע לזמן הגאולה ולנקמה בעמלק, דכל זמן שליטת עמלק אין שמו של הקב"ה שלם ואין כסאו שלם (וכביכול בהסתר פנים), כדכתיב "כי יד על כס י-ה" שאין הכסא שלם ואין שמו שלם עד למפלת עמלק (שטנו של ישראל), ואז יקום "האויב תמו חרבות לנצח כו' וה' לעולם ישב כונן למשפט כסאו", השם שלם וכסאו שלם (מלשון הטור ועוד).

(ב) **בעלמא דברא ברעיות'** - בעולם הזה שבראו כפי עומק רצונו הוא, ולא כלל כפי השגת רצון בני אדם [עולם מלא פלאות ופליאות בהמון יצוריו ועל כולם האדם בתכונתו ושאיתנו הפכפכנית, שברשותו להכניס את יוצרו ולעשות ההיפך מרצונו וברשותו לעשות רצונו ולעלה ולקלס]. ומרמז גם לדברי רבי אבהו (ב"ר פ"ג) מלמד שהי' בורא עולמות כו' ואמר דין הניין יתהון לא הניין לי (וכפי' "דובר שלום" הנדפס בסדור הבר רא"ל גורדון מירושלם). וראה גם פי' הגר"א זלה"ה שקאי על יתגדל ויתקדש שמו כרצונו (ומובא בפי' עיון תפלה שבסדור הנז"ל).

(ג) **בחייכון וביומיכון** - לא רק בחייכון העתידים בתח' לעת"ל אלא גם ביומיכון העכשויים. ובחיי דכל בית ישראל - לאלה החיים כיום ולכל אלה שיקומו לתחי' העתידה.

ובאבודרהם ועוד - מפרשים : לפי שקודם הגאולה יתרבו התלאות והרציחות בישראל ר"ל, עד שרבים מחכו"ל אמרו ייתי ולא אחמיני' (סנהדרין צ"ח :) לכן אומרים בחייכון וביומיכון שתזכו להיות מהנשארים לחיים.

(ד) **בעגלא** - במהרה (שנזכה לאחישנה) **ובזמן קריב** (ושתי' התופעה כענני שמיא ולא כעני ורוכב על החמור), [כופל הלשון מרמז אפשר לשני הממראות הנז"ל של ריב"ל בסנהדרין צ"ח].

(ה) **יהא שמי' רבא מברך** - לא יפסיק בין רבא למברך (כמ"ש הפוסקים ומובא ברמ"א שם נ"ו). ובתוס' (ברכות ג.) הביאו בשם מחזור ויטרי כי "יהא שמי' רבא" היא תפלה שימלא שמו ויהי' שלם, ז"א שגם הציבור עונה אותה המשאלה (מלעיל אות א'). **ומברך לעלם** היא תפלה אחרת (ומובא גם פי' זה בטור), וע"ז כתבו התוס' שמלשון הגמ' מוכח שהאי מברך מחובר למעלה, יהא שמיה רבא מברך (וכמ"ש הרמ"א), וכ"מ מכל דברי הזוהר דבכל דוכתי שמזכירין יש"ר נאמר "יהא שמי' רבא מברך", [ובסוכה ל"ט]. אמר רבא לא לימא אינש יש"ר והדר מברך אלא יש"ר מברך א"ל רב ספרא כו' אלא התם והכא כו', משמע שזוהי המחלוקת בגמ'.

והיות שגם הפי' השני של מחזור ויטרי הביאו כמה פוסקים (הטור ואחרונים) רצוי שהמהדרים יכוונו לשני

גשר החיים פרק ל - הקדיש

הפרושים : א) שיהא שמי' רבא, (ז"א שיהא שמו שלם ויכירו הכל שאין מלבדו). ב) ושיהא שמי' (הרבא) מברך (לעלם ולעלמי עלמא).

ובכן אין מפסיקין לא בין שמי' לרבא, ולא בין רבא למברך (ראה מש"ש מג"א סק"ב ואחרונים עוד). והנה הגר"א ועוד כתבי לענות איש"ר עד עלמא. וי"פ לומר גם תיבת יתברך (כפשטות לשון השו"ע סס"נ"ו). וי"א לסיים עם הש"ץ עד דאמירן בעלמא (וכמשמעות דברי הב"י וכאשר הבין מדבריו המג"א, וכ"כ השל"ה). ואחרי שיש מחלוקת בזה - לכן כשמפסיקין באמצע הברכה או באמצע ק"ש לאיש"ר ודאי אומרים רק עד עלמא, ועל בסתם (כשאינו עונה באמצע) יכולים לומר עד דאמירן בעלמא, [ועכ"פ עיקר השבח הוא עד עלמא, וז' תיבות הללו (היינו עד עלמא) אומר בכל כוחו והשאר אומר בלחישא עם החזן עד דאמירן בעלמא]. כשעונים אמר יהא שמי' רבא כו' - אין מחברים תיבת אמר ליהא שמי', ומפסיקין בין אמר ליש"ר, דעניית אמר קאי אלעיל, על יתגדל ויתקדש כו', ויש"ר הוא שבח אחר. [בהא דאז"ל "העונה איש"ר בכל כוחו" ופרש"י בכל כונתו - ראה את אשר הביאו לעיל סעיף ה' ושם בהגהה פי' גאון ישראל בעל נפש החיים].

ו) שמי' דקודשא בריך הוא לעילא מְכַל־בְּרִכְתָּא כו' - לפמ"ש רוה"פ האי בריך הוא מחובר להלאה. בריך הוא לעילא מן כל ברכתא (ד"מ ורמ"א שם בשם או"ז). אבל לפמ"ש שע"ת בשם ס' הכונות האי בריך הוא מחובר ללעיל "שמי' דקודשא בריך הוא" ואח"כ מתחיל שבח אחר לעילא מן כל ברכתא כו', וכ"מ מבאור הגר"א.

ז) תושבחתא ונחמתא - יש מבארים "ונחמתא" תפארת והלל (כפמ"ש הכתב והקבלה שבלשון ערבי עתיק הוא לשון תפארת), ורבים מפורשים שהמכוון לזמן הנחמה המקווה, שאז יושר לו שיר ושבח חדש מהולל בתשבחות, וע"ז אנו אומרים לעילא מְכַל־בְּרִכְתָּא ושירתא תושבחתא ונחמתא - כלומר אפי' מזו שתאמר בזמן הנחמה והגאולה (וכ"מ מתרגום ירושלמי בראשית מ"ט א', ומדרש שה"ש עה"פ סמכוני באשיות, כמובא בפ' עיון תפלה בסדור הרב רא"ל גרדון ז"ל).

ח) בהקדיש ישנן עשר תשבחות : - יתגדל, - ויתקדש, - יתברך, - וישתבח, - ויתפאר, - ויתרומם, - ויתנשא, - ויתחדר, ויתעלה, - ויתהלל. והן (השבחות הללו) נאמרים בלה"ק (כמ"ש הב"י בשם אבודרהם) - שהם נגד עשר הדברות, ועשרת המאמרות שבהם נברא העולם.

ט) לאמירת איש"ר רצוי לעמוד (וראה ד"מ סק"ה).

י) רובם נוהגין לכרוע באמירת הקדיש ה' כריעות : באמירת א) יתגדל ויתקדש. ב) בענלא ובזמן קריב. ג) יתברך וישתבח. ד) שמי' דקוב"ה (ה) ובאמירת אמר. ויש שכתבו הכריעות באופן אחר (ראה טור נ"ב, מ"ש בשם הכלבו ובשם הפרדס וראה שו"ע או"ח נ"ו וב"ח ולבוש). וכתבו כי מחמשת הכריעות ד' מהן חובה והחמישית רשות.

Four pronunciations of the **חולם** prevailed among *Ashkenazic* Jews in recent generations

The Pronunciation of the חולם Vowel

up to the time of the Holocaust: two in Eastern Europe and two in Western Europe. The table below illustrates these four pronunciations in both English and German as well as in the *Ashkenazic* pronunciation of לשון הקודש.

Region of Diaspora	Accent in Ashkenazi pronunciations	Accent in German diacritic	Accent in English
Poland, Austria-Hungary	<i>komatz chirik</i> – אָאִי	O ⁱ	[t]oy
Lithuania, Russia	<i>segol chirik</i> – אֵאִי	Ae ⁱ	[p]ay
Northern Germany, Holland	<i>patach shuruk</i> – אַאוּ	A ^u	[h]ow
Southern Germany, Switzerland, France, Latvia, England, North America	<i>komatz shuruk</i> – אָאוּ	O ^u	[g]o

THE FOLLOWING ARE SOME PROOFS AND OBSERVATIONS THAT THE 'חולם' IS NOT PRONOUNCED "O".

Written by Rabbi Y. Kramer - Jerusalem Israel

FIRST PROOF (The pronunciation of various גדולים)

In the ספר משנת הגר"א, the גר"א writes that the pronunciation of the חולם is a diphthong - a blending of two vowels - the קָמֶץ קָטָן and the שוּרֶק - the sounds of which issue from the lips (which excludes the 'O' sounds completely - since the 'Y' sound comes from the palate). (Regarding the above mentioned blending of vowels, specifically the קָמֶץ קָטָן which is a תולדה of the חולם and is sounded from the 'lips' - and not the קָמֶץ גָּדוֹל which is the אָב of the פֶּתַח and is sounded from the 'throat'). The הרב הגאון writes - according to the testimony of הרב הגאון (הרב בנימין שלמה המברגר שליט"א) - the Kelm Talmud Torah, as a matter of principal, pronounced the חולם as 'O'. Ullman הרב שלום testified that his רבי, הרב אליהו דעסלער, the מכתב מאליהו, who was a תלמיד in the Kelm Talmud Torah, was מקפיד until the end of his days to pronounce the חולם as 'O' both in 'davening' and in reading תורה. שטערן of Monsey, N.Y. testified that his grandfather, הרב הגאון יעקב קאמינעצקי זצ"ל, was מקפיד to pronounce every חולם in שמע as 'O' and not 'O'. This was corroborated by his son הרב אברהם קאמינעצקי and his daughter Rebbetzin Rivka Diskind. A חור once asked הרב הגאון משה פינשטיין זצ"ל the following question - his father (בעל תשובה) pronounces the חולם as 'O' and he attends a ישיבה where they all pronounce it as 'O', how should he conduct himself - should he follow his father's מנהג or pronounce it the ישיבה way? משה רב answered he should follow his father's מנהג and then added the following words "the pronunciation of the חולם as 'O' is probably the correct one". הרב זאב, the ראש of Telz Yeshiva, was very מקפיד to pronounce the חולם AS 'O' and not 'O', at all times and not just in שמע. קריאת שמע. He was מקפיד as well in all other 'דקדוקים' such as proper accents, etc..

SECOND PROOF (Pronunciation during קריאת שמע)

The Pronunciation of the חולם Vowel

The pronunciation of the חולם as ‘O^y’ seems to be a relatively recent phenomenon - the last 150 to 200 years or so - and was due to the influence of the migrating Jews from country to country in Europe during the upheavals that occurred in the nineteenth century!! - From ספרים before that time we see that the sound of ‘O^y’ for a חולם was unknown. - for example the סדור of הרב יסוד ושורש העבודה, שבתי סופר and others - point out how to be careful in the pronunciation of קריאת שמע - one of the points they make is to be careful to separate the attached - that is not to blend two words together (*where the last letter of the first word is the same as the first letter of the 2nd word*) such as בָּכַל | לִבְבְּךָ (*one should make a very slight pause between the two words*) so that the two ‘לִבְבְּךָ’ should be heard - and not as one ‘לִבְבְּךָ’ (*if the 2 words would be said together*). Likewise, one should make a pause between מְצוֹתֵי | אֶשֶׁר - so that the יוֹד at the end of מְצוֹתֵי (*Which is a ‘y’ sound*) should not make the word אֶשֶׁר, which follows it, sound like ‘יֶשֶׁר’. - Likewise, every conceivable combination of words in קריאת שמע, which if read without pause, would make them sound otherwise is pointed out. If the חולם were pronounced ‘O^y’ - then one ought to be careful separating like sounding letters for example וְלֹא יִהְיֶה and בְּעֵתוֹ יִרְהוּ. If בְּעֵתוֹ were pronounced as “B’eetoy” and וְלֹא were pronounced as “V’loy” - because of the ‘Y’ sounds at the end of those two words - they certainly would have pointed out to be careful to separate them from the words that follow them - namely יִהְיֶה and יִרְהוּ - so as not to make the two ‘Y’s sound as one ‘Y’, (*as they pointed out by all the other words where the last letters of one word would be blended with the with the first letters of the next word, and the letters would sound like one letter.*) ב) וְיִזְכְּרֶתֶם and אוֹתוֹ which if אוֹתוֹ were pronounced ‘Oysoy’ the ‘Y’ sound at the end would blend with the next word וְיִזְכְּרֶתֶם and sound like “וְיִזְכְּרֶתֶם” but since its not mentioned - it is clear that the חולם was not pronounced as ‘O^y’.

OBSERVATION!

It is strange that those who pronounce God’s name (אֲדוֹנֵי) as “Adoynoy”, have not realized a contradiction מִיָּה וְיָהּ - that the חולם over the דָּלֶת in God’s name has the same sound as the קָמֶץ-יוֹד at the of the word - that is the sound of the חולם which comes from the lips, should have the same sound as קָמֶץ-יוֹד which comes from the throat and palate respectively? and are two different vowels entirely! Why should or could they sound the same?

OBSERVATION!

The usage of certain terms today should also be an indication of the sound of ‘O^y’ being retained even by those who say ‘O^y’! For example; we wish each other a “Gut Yom Tov” - no one says “Gut Yoym Toyv”. likewise there are; יוֹרְשֵׁים, רֹאשׁ הַשָּׁנָה, שׁוֹחֲטִים, רוֹצְחִים, מְזֵל טוֹב, and others.

THIRD PROOF (FROM תנ"ך)

STEP 1 - We find in all of תנ"ך that when a word begins with one of the כָּפֶת letters, if the word right before it ends with an open syllable - that is, the last sound the word makes is a vowel - then there is no דָּגֶשׁ in the כָּפֶת letter. - i.e. in קריאת שמע - וּבְלִבְּכֶם בְּדֶרֶךְ. The last sound one hears in the first word is the קָמֶץ - therefore an open syllable - there is no דָּגֶשׁ in the ב in the next word. Another example - לֹא תִתֵּן - since the last sound of לֹא is a vowel (the ‘O^y’ sound) there is no דָּגֶשׁ in the ב in the next word and instead of תִּתֵּן it becomes תִּתֵּן. [*If the לֹא is pronounced ‘loy’ the דָּגֶשׁ should appear in תִּתֵּן*]. This is true throughout all of תנ"ך.

(By the way the above rule is NOT applied when there is a pause [like a comma or period] between two words, i.e. ‘וְלֹאֲכֶם בְּכָל’, since both first words have ta-amim that are considered a stop (like a comma) so in spite of them ending with an open syllable, the word following retains the דָּגֶשׁ. - The reason for the דָּגֶשׁ is for ease of pronunciation - it is easier to blend an open syllable with one of the above six letters when the דָּגֶשׁ is removed than with the דָּגֶשׁ. Therefore,

The Pronunciation of the חולם Vowel

if there were a pause between the two words, blending them could not be done, and the rule doesn't apply. Another case where it does not apply is, where it would cause a problem in pronunciation - i.e. בְּשִׁבְתֶּךָ בְּבִיתֶךָ - to change the ב to a כ in the second word and have to read the word - בְּבִיתֶךָ is too problematic and not easy to pronounce, therefore the שׁ is retained and the rule is not applied.)

STEP 2 - When a word begins with one of the כָּתּ letters and the word right before it ends with a closed syllable - the last sound the word makes is a consonant - then the כָּתּ letters of the following word retains the דָּגֶשׁ, i.e. מְזוּזַת בֵּיתֶךָ.

STEP 3 - The letter יו"ד ("Y" in english) functions most times as a consonant and sometimes as a vowel. It functions as a consonant for example in the words ילד, יהיה etc.. It functions as a vowel - only when it follows one or two vowels - the חִירִיק or the צִירִי - i.e. בְּנִי or מִי. The reason being, since the יו"ד comes from that organ of speech called the 'Palate' (*according to the יצירה*), and the two vowels - the חִירִיק and the צִירִי also come from the 'Palate' - they blend together, and the יו"ד takes on the property of a vowel. That is why in all of תנ"ך whenever a word ends with a יו"ד the vowel before it is a חִירִיק or a צִירִי, it is considered an "open syllable" (*the last sound heard is 'ee' or 'ay'*) - if the following word begins with one of the כָּתּ letters, the דָּגֶשׁ is removed from those letters. i.e. בְּרֵאשִׁית פָּרָק אֶהְיֶה, וְיִגִּיט, כְּגִלָּא) וְיִהִי בִקָּר and וַיְמִי בְנִיכֶם, כְּנִפִּי בְּגִדֵּיהֶם. (בראשית פרק א:ה,ח,יט,כג,לא) and in (ויקרא כו:כב) וְהִשְׁלַכְתִּי בָכֶם.

STEP 4 - When a word ends with a יו"ד and the vowel proceeding it - is not a חִירִיק or a צִירִי - but it is either a, קָמֶץ, חֹלֶם, or שׁוּרֶק - then the יו"ד is considered a consonant. (*because the sound of the פִּתּוּחַ the קָמֶץ comes from the throat - and the sound of the חֹלֶם and the שׁוּרֶק come from the lips - there is no blending with the יו"ד which comes from the palate - it is therefore considered a consonant in these cases.*). Throughout all of תנ"ך whenever a word ends with a יו"ד preceded by one of the vowels that is not a חִירִיק or a צִירִי and the next word begins with one of the כָּתּ letters, the דָּגֶשׁ in the כָּתּ letter is retained. - (*where the יו"ד is proceeded by a פִּתּוּחַ* מְצוּתִי) (פִּתּוּחַ) - (*where the יו"ד is proceeded by a קָמֶץ* וַיִּקְרָא כו:ג) and (*where the יו"ד is proceeded by a שׁוּרֶק* וַיִּקְרָא כו:טז) and (*where the יו"ד is proceeded by a קָמֶץ* וַיִּקְרָא כו:זכ) and (*where the יו"ד is proceeded by a שׁוּרֶק* וַיִּקְרָא כו:טו) as in קָלִי בָאֵשׁ.

In these instances the יו"ד closes the syllable, as it is a consonant, the דָּגֶשׁ is retained in the כָּתּ letters that follow it.

STEP 5 - In all of תנ"ך we find - that when a יו"ד at the end of a word is proceeded by a חֹלֶם as in the word גוי - and if followed by a word that begins with a כָּתּ letter - the כָּתּ letter retains the דָּגֶשׁ - i.e. גוי בְּגוֹי (צפניה ב:ה) and everywhere it is written גוי גְּדוֹל (numerous places - one example - דברים ה:ז), the גְּמֹל in גְּדוֹל always has a דָּגֶשׁ. Other examples - (ישעיה לא) בְּנִים הֵיוּ, and (ישעיה נה:א) הֵיוּ כָּל -

Whereas - in all of תנ"ך we find - any word that ends with just a חֹלֶם and is followed by a word that begins with a כָּתּ letter then the דָּגֶשׁ is always removed from that כָּתּ letter. This shows that a word ending in a חֹלֶם is an 'Open Syllable' and a vowel. - In דברים ג:ה there are four words that end with a חֹלֶם followed by four words that begin with a כָּתּ letter ת not ת the דָּגֶשׁ was removed - because it followed an 'Open Syllable' word. We see clearly that a חֹלֶם at the end of a word is an 'Open Syllable'. We see from above that a word that ends with a יו"ד following a חֹלֶם closes the syllable. This is in all of תנ"ך!

CONCLUSION!

The Pronunciation of the חולם Vowel

It is therefore clear, from above, that whenever one pronounces a חולם as an “O” he is adding a ו”ד, ל, ר”ל, to a word which does not belong. Therefore when one pronounces God’s name as “A-DOY-NOY”, he is adding a ו”ד - no different from adding any another letter for instance “A-DO-B-NOY” or “A-DO-G-NOY” which has no קדושה whatsoever. (*It is no different from the מחלה [sickness] which is frequently heard, people saying God’s name as “adEE-noy” [changing the חולם to an ‘ee’] or “ad’noy” [omitting the חולם completely] or “adono” [omitting the ו”ד at the end of God’s name] all of which also have no קדושה whatsoever*) Therefore it would seem that any ברכה said with ‘A-DOY-NOY’ (or “a-dee-noy” or “ad’-noy”) has no קדושה and no אמן should be answered. (*It would probably be an “אמן יתומה”*) Furthermore, it would seem that one who pronounces God’s name with an ‘O’ has never made a ברכה, nor has been יוצא מצות קריאת שמע.

In the השיבה שופטינו of the בית המדרש איש, if a ש”ץ (in שמונה עשרה) ended the ברכה of שופטינו with “מלך אויב צדקה ומשפט” (*מלך אויב instead of אוהב*) - it is well known, (*and brought in a number of ספרים*) that the איש חזון would not answer אמן.

Some people wish to be זכות quote the מדרש in שיר השירים רבה on the פסוק “ודגלו עלי אהבה”, פסוק - the מדרש seems to indicate that any mistake in wording or pronunciation is acceptable to God. - states, “After a lengthy discussion regarding the above מדרש concludes (*with the corroborating testimony from גרמניעמאן ש. הרב* - *that the איש חזון agrees*) that the מדרש is only discussing a case of (1) an עם הארץ, (2) a תינוק, (3) an אונס, and (4) there is no one to learn from, - only in such cases is there a special ‘Love’ from God for their efforts and intentions - but the מצוה is still not considered fulfilled.”

But why look for הַתִּירִים? In a מדרש (שיר השירים), one can see the seriousness of proper pronunciation. In רבי חייא telling him that whenever he comes to the פסוק (ישעיה ח:יז) “וְחָכִיתִי לַד'” (*And I will wait for God*) he is being מְחַרֵּף and מְגַדֵּף (*He has reviled and blasphemed God*). רש”י explains that רבי חייא pronounced a ח instead of a ה (*not unlike our difficulty in America with this sound -since there is no ח in English*), - instead of saying the word וְחָכִיתִי with a ח (*And I will wait for God*), he said וְהָכִיתִי with a ה (*And I will smite God*). תוספות point out - it was not impossible for רבי חייא to vocalize a ח, but if he concentrated with difficulty, he could pronounce it. Now we can be sure that רבי חייא had the proper כוונה when he said the word וְחָכִיתִי - still רבינו הקדוש castigated him in the strongest terms. (In spite of the fact that it was רבי חייא’s מסורה).

How careful must one be in pronunciation - it may lead to חסר ושלום, חירוף & גידוף. (*Like saying בל פל (no powers) instead of בעל גבורות (Master of mighty acts), or in גירוי העם [שירת הים] instead of וייראו העם (the nation feared God). etc., etc..*)

Some people point out that it is unnecessary to be careful in the pronunciation of the words or letters in שמע קריאת שמע since we rule in accordance רבי יוסי in ברכות (פרק ב' משנה ג') which states “if one reads (קריאת שמע) and is not meticulous in its letters - רבי יוסי says one has fulfilled one’s obligation. The משנה ברורה (סימן סב, א) explains differently way. (*After seeing the above משנה ברורה, one should be careful to pronounce the ה in the word חֲבֹלָה in order to fulfill one’s obligation*).

It would be appropriate at this time to point out that the ‘יסוד ושרש העבודה’ (צוה סימן ב') states that the long and bitter גלות is due to the fact that Jews do not pronounce the letters, vowels and דגשים correctly during davening, and that such flawed prayers do not accomplish anything in the upper worlds.

אֲדֹנִי

משנה ברורה אורח חיים סימן ה' סעיף קטן ב':

בנקודת אדני דהיינו מאלף בחטף פתח אבל לא בפתח לבר או בשב"א לבר והד' בחולם והגון בקמץ וידגיש היו"ד שתהא ניכרת יפה רק בכונה יכוין לשם הוייה.

There are various **מנהגים**, how to pronounce the **שם השם**.

American / Sephardic Pronunciation

British / German Pronunciation

Ahdonoy/Adonai [Short 'O' Sound]

Ahdanoy/Ahdounoy [Long 'O' Sound]

Rav Shimon Schwab זצ"ל writes, "the most important word in all of our **תפילות** is the Name of **הקדוש ברוך הוא**. In place of the Ineffable Name, which is written **יהוה**, we use **אדני** (my Master), the plural of word **אדון** with the first person singular pronominal suffix. This word is written with a **חולם**, which can be pronounced differently, depending on individual **מנהגים**. However, it certainly not pronounced "EE." Consequently, the often mispronounced word "ahdeenoy" '**אֲדֹנִי**' (or "ahd'noy" '**אֲדֹנִי**') are **not** the Name of **הקדוש ברוך הוא** and are totally meaningless. The use of this word for **שם הקדוש** is a travesty, and those who pronounce it this way should be corrected."

The **פתח** under the **א** is a **חטף פתח**. **חטף** comes from the word **לְחַטֹּף** "to cut off". Therefore the accent is not on the first syllable (**אֲדֹנִי**). To accent the second syllable in **הרב יעקב עמדין**'s opinion may be considered 'חירוף וגידוף' and moreover according to the **נודע ביהודה** it is simply incorrect. It is deplorable that there are **חזנים** who insist upon accenting the second syllable, and feel that the melody demands this pronunciation, as if the melody rather than the **הלכה** were the standard.

The accent is therefore on the last syllable.

"אבל בשם הנכבד למה יגרע שם אבינו מלבוא בו הטעם כמשפטו הלא הנו"ן נקודה בת"ג ונח נראה ולית כאן ספיקא שהטעם מלרע ולא שמענו מעולם שום פקפוק בדבר זה וכל המשנה אינו אלא טועה והמחזיק במחלוקת ועומד על דעתו לקרות מלעיל הוא עצמו מלרע וידו על התחתונה."

שו"ת נודע ביהודה, (או"ח מהדורא קמא, ס' ב')

המעמים בספרי תהלים, משלי, איוב

מורינו הרב שמשון רפאל הירש זצ"ל with commentary by "The PSALMS"

The accents used in the Book of תהלים deserve to be given just as much consideration with respect to their relevance in its interpretation as the accents which are employed in the other books of the Scriptures. However, it must be understood that in part they have a different value and are designated by other names in the Books of תהלים, משלי and איוב (ספרי א ב ת) than in the remaining books. We therefore present here a list of the accents occurring in the א ב ת, which is based on the one included in the edition of 1825 by Heidenheim.

THE TWELVE 'SEPARATING' ACCENTS

א (תהלים ה:י) כי אין בפיהו, as in: פזר.

ב (תהלים ה:ה) כי | לא אל, as in: מהפך לגרמיה.

ג (תהלים כו:א) לדוד | שפני, as in: אזלא לגרמיה.

ד is distinguished from the רביע קטן by its greater separating effect and sometimes also transforms שוא into a vowel, as in: (תהלים לו:כ) בי רשעים יאבדו, or in: (תהלים כו) נרננה בישועתך.

ה, has a lesser separating effect and is always followed by a עולה ויורד, as in: (תהלים ב:ז) אספורה אל תק.

ו, is a זרקא which is always placed at the end of a word when the stress is on the next to the last syllable, as in: (תהלים לב:ט) כסם בפרך, or as in: (תהלים נג:ו) פחדו פחד. It must be distinguished from the 'joining' צינורית, which occurs together with מרכא or מהפך and precedes the stressed syllable, as in: (תהלים סט:ז) אל יבושו בי קיך. In this פסוק צינורית is צינורית and קיך is צינור. In monosyllabic words צינור is placed at the end and צינורית at the beginning of the word. (תהלים כד:ח) מי זה מלך is accented with a צינורית.

ז, is the accent which has the greatest effect in separating parts of sentences from each other. Its value in this respect is the same as that of the אתנח in the other books of תנ"ך. In fact, the ספרי א ב ת is weakened in its effect when preceded by an עולה ויורד, e.g., in תהלים א:א,ג. The עולה ויורד consists of a מרכא *underneath* the stressed syllable and of a מהפך *above* the preceding syllable, as in: (תהלים נה:כג) ילכלך, (ibid. 8) בחסדך, (תהלים לא:ג) מהרה הצילנו. In case of a monosyllabic word, or when in a two syllable word the מרכא is placed underneath the first letter, then the מהפך is placed at the end of the preceding word, as in: (תהלים) אספורה אל תק. (תהלים א:ג) פלגי מים, (ב:ז). When such a word itself takes no accent, as in the examples just cited, then the מהפך takes the place of a מקף.

ח, is a טפחא which appears always at the beginning of a word in front of the initial vowel, even if the latter is not stressed. It must be distinguished from the טפחא, which is always found on the stressed syllable, is called טפחא מאילא and serves in a connecting function. The accent in ועתה לא יבול (תהלים א:ג) is a דחי, whereas וכל אשר יעשה (ibid.) is accented with a טפחא מאילא. In all monosyllabic words containing the vowels שורק or חולם the דחי must always be placed in front of the first letter, as underneath it, it would be a טפחא מאילא. In עז לעמו (תהלים כט:יא) it is דחי, but in אך טוב (תהלים עג:א) it is טפחא מאילא.

המעמים בספרי תהלים, משלי, איוב

מורינו הרב שמשון רפאל הירש זצ"ל from "The PSALMS" with commentary by

מַּחְּ, has a separating effect only (as in the other books of תנ"ך) if it is not preceded by an עולה ויורד in the same sentence, e.g., in תהלים א:ד,הו, (Cf. ז above).

יְ, רביע מוגרש, the רביע is always placed on the stressed syllable and the גרש on the first letter, as in: יְבוֹשֵׁי אֲשָׁעִים (תהלים לא:ח), or as in: מִמְצוֹקֵיהֶם (תהלים קז:ו). However, if the first letter is also stressed, then רביע and גרש are placed together above it, as in: עַל יָתֵר (תהלים לא:כה).

יָאֵ, is always followed by a vertical line, which is similar to a פסק, in order to distinguish it from the שלשלת קטנה, which belongs to the group of 'joining' accents. In לְדֶר וְדֶר | (תהלים פט:ב) it is a של' גדולה, whereas in מֵלֶאךָ ד' (תהלים לד:ח) it is a של' קטנה.

יָבֵ, is a סוף פסוק which closes a sentence as in the other books.

THE NINE 'JOINING' ACCENTS

אֲ, is sometimes found in connection with צינורית in order to distinguish it from מהפך, as in: קוֹמָה | הוֹשִׁיעֵנִי (תהלים ג:ח).

בֵּ, is sometimes found in connection with צינורית in order to distinguish it from עולה, as in: גֹּאֲזִין (תהלים יג).

גֵּ - אֲזֵלָא.

ךֵּ, is found underneath a letter and is called שופר הולך מלמטה.

הֵּ, is found above a letter and is also called שופר הולך מלמעלה.

וֵּ, is also called גלגל ירח בן יומו.

זֵּ, (דחי. Cf.) טפחא מאילא.

חֵּ, occurs only in connection with מהפך and מרכא and always precedes them so as to mark them as joining accents (Cf. א and ב). It may be distinguished from the 'separating' צינור by its position (Cf. ibid.). When a צינורית occurs with two monosyllabic words, which by rights should be connected with a מקף, a צינורית is always placed above the beginning of the word which precedes the one accented with a מהפך or מרכא and thus takes over the function of a מקף, as in: בִּי הוּא אֱלֹהֵינוּ (תהלים צה:ז).

טֵּ, שלשלת קטנה, is never followed by a vertical line.

All the remaining accents which occur in the other books of תנ"ך, but are not enumerated in the foregoing, are not found in the ספרי א ב ת, except in the introductory and concluding פסוקים of the Book of איוב.

A Brief History Of German Jews In Chicago

1832

The first Jew, **Morris Baumgarten**, arrives in Chicago.

1837

The City of Chicago, with it's five thousand inhabitants, is incorporated as a city;

1840

Morris Baumgarten is followed by **Isaac Ziegler**, the brothers **Benedict** and **Jacob Shubert** and **Phillip Newburgh**. The following settle in Chicago between the years 1840 and 1844: **H. Fuller, Jacob Fuller, Marx L. Mayer, Rosbach, Isaac Engle, B. Stern, A. Frank, Marcus Peisser, Levi Rosenfeld, Jacob Rosenberg, Morris Einstein**, the brothers **Julius, Abraham** and **Moses Kohn, James Marks**, the two brothers **Benjamin** and **Henry Meyer**, and **Mayer Klein** the first Chazzan in Illinois.

1845

Religious services are held for the first time in the Jewish settlement of Chicago, on **Yom Kippur**, in a small room above a store on Wells and Lake streets. The following persons are present: **Benedict Shubert, Jacob Rosenberg, S. Friedheim**, who live at Pigeon Woods, west of Elgin, Illinois, the Bavarian brothers **Julius, Abraham, Morris** and **Mayer Kohn**, who had come to Chicago from New York City. **Harry Benjamin, Philip Newburgh** and **Mayer Klein**. The last two officiate as chazzonim.

1846

The second public services are held on **Yom Kippur**, also in a private room, above the store of **Messrs. Rosenfeld & Rosenberg**, 155 Lake Street. The chazzonim this time were **Philip Newburgh** and **Abraham Kohn**. Not many more persons are present at this service than at the first.

1847

Kehillas Anshe Mayriv - Congregation of The Men Of The West - the first Jewish congregation in Chicago and possibly the Midwestern United States, is founded. The Kohn brothers, they had left their widowed mother Dila in New York. Mrs. Kohn would come only if she could be provided with kosher meat. Her sons hire a schochet from New York City, **Rabbi (Reverend) Ignatz Kunreuther**.

Rabbi Kunreuther (1811-1884), was born in Gelnhausen near Frankfort-on-the-Main. The son of Rabbiner [Naftoli] Hirsch Levi Kunreuther, the last rabbi of Gelnhausen and head of the town's large yeshiva. While he was not an ordained rabbi, he was a chacham, a learned man. He was the schochet, chazzan, teacher and Minister of congregation. He is an upright and kindly character, well-versed in Talmud and Hebrew lore. He conducts the services at KAM in accordance with the strict observances of Orthodoxy. Ignatz and KAM are spared from the Chicago Fire of 1871, but on the other side of the street, and north of it is completely burnt. Kunreuther insists that his prayers (in accordance with Minhag Ashkenaz) saves that side of the street.

Abraham Kohn (1819-1871) born in Moenichsroth, Bavaria, Germany, becomes the leader of the Chicago Jewish community and serves as **K.A.M.**'s vice president and third President of from 1853 to 1856. He was an enthusiastic advocate of establishing a Rabbinical College in the United States. Abraham fought the battle of conservative Judaism against modern Reform. Not less attractive is the other side, the gentler side of his character: his detestation of human slavery. These two qualities are complimentary.

1849

The lot on Clark Street, between Adams and Quincy, is leased by **K.A.M.** for the erection of a permanent synagogue.

1850

Chicago obtains its first Jewish Teacher, "Lehrer" **Leopold Mayer**. His first work in Chicago is as a private teacher of German and Hebrew. **Mr. Mayer** at once becomes a power force, and he used his influence to reform Judaism in Chicago. He makes it possible for later friends of reform to establish the "Jüdischer Reformverein." It was this **Mr. Mayer's** influence which induces **K.A.M.** to entrust the instruction of its children to a progressive man like **Mr. Godfrey Snyderdacker**. Born in Westphalia, Germany, **Mr. Snyderdacker** receives an excellent education in the national schools. It is expected that he will teach the children in his new way and imbue them with his new thoughts of Judaism. He is a man of modern education and progressive ideas. His engagement is quite a step for a congregation, which is until then is still strictly Orthodox. For three years he is preacher of **K.A.M.**, and also teaches the day school in connection with the Congregation. When the Sinai Congregation was formed in 1858, Mr. Snyderdacker becomes a member, and, on several occasions, is its presiding officer.

1851

Kehillas Anshe Mayriv builds it's first Jewish house of worship, on Clark Street between Adams and Quincy, now the site of the Kluczynski Federal Building.

A Brief History Of German Jews In Chicago

At **K.A.M.** from the start **Minhag Frankfurt**, the rituals of the Jews From Frankfurt Am Main, is adopted, 'but it doesn't take long before demands are made for a more 'reformed' ritual and more 'modern' services for the synagogue. The leaders of the congregation yield gradually, and grant a few concessions from time to time. Piyutim and Selichos are abolished first, then the prayers are sung in the vernacular of the country, the organ is introduced in the synagogue and then a few more such 'slight reforms' are adopted. The kosher dietary laws though, are still strictly adhered to by most of the members of the congregation, and they therefore still require the services of a Schochet.

1852

Twenty Jews from Posen, Germany have become discontented enough to break off from **K.A.M.** (which because of the majority of its members originating from Bavaria became known as the "Bayerische Shul") and found Chicago's second Jewish congregation, **Kehillath B'nai Shalom** which is more Orthodox and practices **Minhag Polin** as well as cultural differences between Eastern European and German immigrants, leads to creation of the new congregation.

1853

Rabbi Kunreuther severs his connection with **K.A.M.** when his extreme Orthodox views compells him to resign rather than to submit to innovations in the ritual. However, according to one document, he is actually expelled. Later in life, Ignatz engages in real estate and the loan business, in which he is very successful. **Mr. Snyder** is then appointed president of the congregation and engaged by the congregation as reader and teacher.

1861

The question or ritual is still agitating the minds of the members. Resolutions are adopted in one meeting and reconsidered in another. **Minhag Hamburg** is proposed by one group, the **Merzbacher** Reform prayer-book by another. As a compromise **Minhag Frankfurt** is reintroduced, but shortly afterwards is again discarded. The reform element of the congregation is now restless and dissatisfied, and the conservative element unyielding and persistent. Towards the close of 1861 twenty-six members secede **K.A.M.** and form a new organization under the name **Sinai Congregation**. **Rabbi Kunreuther** is succeeded in the pulpit by **Rabbi Liebman Adler** (1812-1892), born at Lengsfeld, near Eisenach, Saxe-Weimar, Germany, a position he occupies continuously, with the exception of 1872-1876, until his retirement in 1882. **Rabbi Adler** was educated by prominent Hebrew scholars, including his father and the father of **Rabbi Kunreuther**. **Rabbi Adler** is an exceedingly modest and unassuming man. His congregation soon learns that he is a staunch abolitionist, but was also equally strong on the need for reconciliation after the Civil War. He abhors every kind of polemic, every expression of unkindness. In his religious views he is conservative: yet his conservatism does not prevent him from feeling the necessity for introducing, to a moderate extent, some reform in the liturgy of his congregation and in the ceremonial life of his people.

1864

Kehillath Bnai Shalom's first synagogue is built on Harrison Street and Fourth Avenue. (In 1906, **Kehillath B'nai Shalom**, Chicago's second Jewish congregation, merges with **Temple Isaiah Israel**.)

1870

Rabbi Aaron J. Messing (1840-1916) born in Argenau, Germany becomes **Kehillath B'nai Shalom's** first rabbi. He is the son of a well-known Hebrew author, **Rabbi Joseph Messing**. He leaves the congregation for three years, having assumed a pulpit at Congregation Sherith Israel in San Francisco. His understanding was that synagogue was Orthodox. **Rabbi Messing** did not know that there were important elements within the congregation that favored modest reforms in the practices of the Congregation. One of those reforms concerned mixed seating. Some time before, they had abolished separate seating. To some extent **Rabbi Messing** knew of the situation as indicated in a statement in a letter: "I will have a lot of work to do in order to lead them on the right track back to Torah Judaism." He returns in 1873, and remains until 1876, when the second Chicago fire leaves the Congregation without a rabbi or a home. He returns to San Francisco and serves Congregation Beth Israel with grand success from 1877 to 1890. This congregation is more in tune with his Orthodoxy. In 1890, **Rabbi Messing** again returns to Chicago for the third time, and resumes his ministry here. He was Chicago's first brilliant Jewish public orator.

1871

A group of Austro-Hungarian Jews assembles in a second-story loft above a dry goods store. A new congregation, **Gemeinde Rodef Sholom**—the first to meet in Chicago after the Great Fire—is born. Shabbos morning services were held in the Orthodox tradition with lay leadership largely provided by the **Rabbi Ignatz Kunreuther**.

A Brief History Of German Jews In Chicago

1872

Gemeinde Rodef Sholom purchases the wood frame of an old Norwegian Lutheran church on the corner of Huron and May Streets. The synagogue then moves the structure to land it has purchased on the corner of Huron and Peoria Streets. **Rabbi Kunreuther** officiates there for approximately one year. At this time, the congregation is composed entirely of German-speaking immigrants from Central Europe, mainly from Bohemia, Silesia (a region comprising parts of Germany, Poland and Czechoslovakia), and Austria-Hungary, with several additional members from central Germany. The liturgy and ritual practice are derived in large part from the services at older Central European synagogues, and the Divrei Torah are delivered in either Hebrew or German.

1873

Rabbi Dr. Herman Eliassof (1849-1918) born in Vilna, Lithuania, arrives in Chicago. With a highly favorable recommendation from **KAM** German Reform Rabbi **Reverend Dr. Michaelis Machol** (1845-1912), **Dr. Eliassof** is hired and installed as the first official rabbi of **Rodef Sholom**. He possesses a good Rabbinic training, and has mastered the Hebrew, English, and German languages. He goes on to teach both Hebrew and German. He does not occupy the pulpit for long. He also becomes the Principal of the Sabbath School of **K.A.M.** in 1897. Early in the Twentieth Century, the congregation changes its name to **Temple Beth-El** and becomes a Reform congregation. **Congregation Anshe Emet** is founded. It is the first synagogue since 1852 begun by German Jews, which is not a Reform but a Conservative congregation.

1895-1896

Isaiah Temple is organized, and **Temple Israel** is organized in 1896.

1874

K.A.M. officially becomes a Reform congregation.

1906

Temple Israel merges with **Kehillath B'nai Sholom**, the second oldest Jewish congregation in Illinois. **Temple Isaiah** merges with **B'nai Sholom Temple Israel**; the merged congregation took the name **Temple Isaiah Israel**.

1936

[North Side] A group of young men and women establishes a sports and social club on the north side, known as the **Sport Center of Jewish Youth**. It later evolves as the **North Center of Jewish Youth**. In 1946, The first full time rabbi, **Rabbi Davin Schoenberger** (who performed the marriage of Anne Frank's parents) suggests, the **North Center of Jewish Youth's** name be changed to **Temple Ezra**. In 1962, **Ezra** joins the United Synagogue of America and in 1967, the congregation changes its name to **Ezra Congregation** in order to formally identify with the Conservative Movement.

[South Side] A group of young men and women organize themselves as the **Jewish Center** and negotiate with **Sinai Congregation** to conduct a separate service for the High Holy Days. In 1939, another group of unaffiliated newcomers forms Conservative Friday evening services. The group is incorporated by the State of Illinois in 1945 under the new name of **Habonim**. In 1946, both south side groups merge under the name **Habonim Jewish Center** and **Rabbi Bernard Wechsberg** is appointed its spiritual leader. In 1960, **Habonim** joins the United Synagogue of America.

1971

K.A.M. and **Temple Isaiah Israel** merge.

1973

Ezra and **Habonim** merge and become **Congregation Ezra-Habonim**.

1997

Congregation Ezra-Habonim splits into two segments, One segment of the congregation merges with **Niles Township Jewish Congregation** and the building is sold. Those who remained members form **Congregation Ezra-Habonim, the Rogers Park Conservative Synagogue** sharing the facilities of **Temple Menorah**. They remain an independent synagogue until their merger with **Ner Tamid Congregation**. In 2007, **Ner Tamid - Ezra Habonim Congregation** merges with the **Egalitarian Minyan of Rogers Park**. The congregation currently rents space within the **Chedar Lubavitch Girls School** building.

2010

Kehillas Ashkenaz Chicago is founded by **Rabbi Rallis Wiesenthal**. **Kehillas Ashkenaz Chicago** holds monthly prayers services, in the **Temple Menorah** building. It is founded as a way for Jews of German ancestry, to explore their traditions and customs.

2012

Kehillas Ashkenaz Chicago becomes the **Minhag Ashkenaz Minyan** and now meets on a monthly basis in **Congregation K.I.N.S.'s** Beis HaMedrash.

For our first minyan January 6, 2012 at **K.I.N.S.**, the following people were in attendance:

Mara D'Asra, Rabbi Leonard Matanky
Rabbi Rallis Wiesenthal
Rabbi Moshe Kahn
Rabbi Aaron Jacoby
Dr. Jordan Pollack
Dr. Edward Loew
Mr. David Bier

Mr. Mitchell Goldberg
Mr. Barry Goldberg
Mr. Mark Lebovitz
Mr. Neil Harris
Mr. Mattan Meital
Mr. James Mainzer
Mr. Yitzi Cohen

Remember The Teaching Of Moses My Servant (מלאכי ג:כב)

Above the entrance to the Bad Homburg Community House was inscribed with these words:

My Family Customs, Memoirs and Traditions

Many years ago מורינו הרב המבורגר שליט"א gave me the following sage advice; "Write down your family traditions!" In this way, you will create a written record to pass down to the coming generations. No matter at what observance level you currently find yourself or how limited your recollection of your traditions are, time will only make those memories all the fainter! I encourage you to utilize these last few pages of the siddur to begin the process. (I categorized my family customs and traditions in the following manner; ימי חול, שבת, יום טוב, ימים נוראים etc.)

[illegible]

This image shows a full page of blank, lined paper. It features approximately 28 horizontal black lines spaced evenly across the page, typical of standard notebook paper. The lines are thin and extend from the left edge to the right edge. There are no margins, text, or other markings on the page.

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

[illegible]

[illegible]

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

[illegible]

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

זָכְרוּ תּוֹרַת מֹשֶׁה עַבְדִּי! (מלאכי ג:כב) Remember The Teaching Of Moses My Servant

This image shows a blank sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

[illegible]

נשלם הסדור: בעזרת אלוה על כל אלהים:
לסדר ולפרט בִּי־גִדּוֹל אֶתָּה וְעֵשֶׂה נִפְלְאוֹת אֶתָּה אֱלֹהִים לְבָרְךָ לִפְ"ק:

על ידי הפועל העומק במלאכת הקודש באמונה
הרב שלמה הירץ בן ר' משה וויזענטאל יצ"ו:

Rabbi Ralfis Hermann Wiesenthal

עיר אבותינו ק"ק באד הומבורג פ' ד' ה' במדינות אשכנז:

לעת עתה מלאכת הקודש בק"ק שיקגו:

סוף דבר הכל נשמע את־האלהים ירא ואת־מצותיו שמוֹר כִּי־זֶה כָּל־הָאָדָם:

(קבלת יציג)

תם ונשלם תהלה לאל בורא עולם:

ששששש

שש

ש